كشف الباري

عما في

صحيح البخاري

تصنيف

حضرت مولانا سليم الله خان

Maktaba Tul Ishaat .com

تمام فنون کے کتب کے پی-ڈی-ایف ہمارے ویب سائٹ سے اور پلے سٹور سے فری ڈاون لوڈ کریں۔ ہم روزانہ کی بنیاد پر اس میں مزید کتب شامل کر رہے ہیں اس لیے آپ ہفتے میں ایک بار ضرور ہمارے پلے سٹور اور ویب سائٹ کو چیک کیا کریں۔

ابھی مطلوبہ پی-ڈی-ایف مفت ڈاون لوڈ کریں

تفاسیر	خطبات	منطق
احادیث	سیرت	معانی
فقہ	تاریخ	تصوف
سوانح حیات	صرف	تقابل ادیان
درس نظامی	نحو	تجوید
لغت	فلسفہ	نعت
فتاوی	حکمت	تراجم
اصلاحی	بلاغت	تبلیغ و دعوت
تمام فنون		

مکتبۃ الاشاعت ڈاٹ کام
Maktaba Tul Ishaat.com

كشف البارى

عما فى

صحيح البخارى

تاليف ← صدر وفاق المدارس مولانا سليم الله خان شيخ الحديث

جامعه فاروقيه كراچى

كتاب التيمم

خصوصيات

جلد ۱۹

- داحاديثو تخريج
- د تعليقات بخارى تخريج
- داسماء الرجال مختصر تعارف
- د گرانو لغاتو لغوى صرفى اونحوى حل
- ماقبل باب سره د ربط پوره تحقيق
- دشرحي دهري خبري لاندي په حاشيه كښي حواله
- د ترجمة الباب مقصد بيانولو كښي پوره تحقيق
- د مختلفو مذاهبو تحقيقى بيان اوبيا د مذهب حنفى ترجيح
- د بخارى د احاديثو اطراف خودل

خورونكى : ← فيصل كتب خانه محله جنگى پيښور

موبائل :- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵ .... ۰۳۱۵۹۵۹۵۷۱۷

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

شارح:- صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان

شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی

د ملاویدو پتې: د فیصل کتب خانه پیښور څخه علاوه

- رحیمی کتب خانه خوست -- ۰۷۹۹۱۶۱۳۱۳
- اسلامی کتب خانه خوست--
- دیوبند کتب خانه خوست-- ۰۷۹۹۸۸۶۶۸۰
- روغانیول کتب خانه جلال آباد
- دعوت کتب خانه جلال آباد-- ۰۷۷۶۰۹۷۹۶۵
- رشیدیه جدید کتب خانه کابل
- انتشارات نعمانیه کابل
- انتشارات علامه تفتازانی کابل ۰۷۷۷۴۹۰۵۰۰---
- قدرت کتب خانه کابل --
- واحدی کتب خانه خوست
- صداقت کتب خانه کابل-- ۰۷۰۰۳۰۵۴۰۷
- مکتبة القرآن والسنة کابل
- مکتبه صدیقیه غزنی
- مکتبه فریدیه خوست
- مسلم کتب خانه جلال اباد-- ۰۷۷۶۰۰۶۴۱۶
- غزنوی کتب خانه غزنی -- ۰۷۴۸۵۷۵۱۹۹

خورونکی: ← فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور

موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵........ ۰۳۱۵۹۵۹۵۲۱۷

فهرست مضامين

شميره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شميره	مضمون	صفحه

⑷ بَابُ التَّيَمُّمِ لِلْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ

شمیره	مضمون	صفحه
		۱۹۲

شميره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

⑤ ﴿بَاب الصَّعِیدُ الطَّیِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ یَکْفِیهِ مِنْ الْمَاءِ﴾

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

⑦ باب التَّیَمُّمِ ضَرْبَةٌ

فهرس اسماء من ترجم لهم علی حروف الهجاء

﴿ بسم الله الرحمن الرحيم ﴾

⑦: كِتَابُ التَّيَمُّم

د نسخو اختلاف : د كريمه په نسخه كښې ﴿بسم الله﴾ په كتاب التيمم باندې مقدم ده، او د ابوذر په نسخه كښې ﴿ بسم الله ﴾ موخر ده.(۱)

بيا د بسم الله د مقدم كيدو وجه خو ظاهره ده لكه چه په حديث كښې دى (۲) او د موخر كيدو وجه دا ذكر كړې شوې ده چه دا كتابونه (كتاب الطهارة، كتاب الغسل مثلا) د سورتونو په شان دى؛ (لكه سورة بقره، سورة يوسف وغيره) او هلته بسم الله د سورتونو د نومونو نه روستو او د آيتونو نه مخكښې ذكر كولې شى، هم دغه شان دلته هم دكتاب نه روستو اود احاديثونه مخكښې بسم الله ذكر كړې شوې ده (۳)

---

(۱) عمدة القاري ج۳ ص ٤، وفتح الباري ج ۱ ص ٥٦٠

(۲) ونصه على ما ذكره السيوطى رحمه الله : ﴿ كل امر ذى بال لا يبدا فيه ببسم الله الرحمن الرحيم اقطع ﴾ (عبدالقادر الرهاوى فى الاربعين عن ابى هريرة رضى الله عنه) (جمع الجوامع، قسم الاقوال، حرف الكاف، رقم ۱٥۷٦۱و ج ٥ ص ۳۷٤، دار الكتب العلمية.

وفى فيض القدير للمناوى : ﴿ لا يبدا فيه ببسم الله الرحمن الرحيم اقطع ﴾ اى : ناقص غير معتد به شرعا، وسبق ان المراد بالحمد ما هو اعم من لفظه، وانه ليس القصد خصوص لفظه، فلا تنافى بين روايتى الحمد والبسملة. (حرف الكاف، ج ٥ ص ۱۷، ۱۸)

وذكر الامام النووى رحمه الله فى الاذكار :

وفى رواية : ﴿ كل امر ذى بال لا يبدا فيه ببسم الله الرحمن الرحيم فهو اقطع ﴾

روينا هذه الالفاظ كلها فى كتاب الاربعين للحافظ عبدالقادر الرهاوى، وهو حديث حسن، وقد روى موصولا كما ذكرنا، وروى مرسلا، ورواية الموصول جيدة الاسناد، واذا روى الحديث موصولا ومرسلا، فالحكم للاتصال عند جمهور العلماء، لانها زيادة ثقة، وهى مقبولة عند الجماهير. (كتاب حمد الله تعالى ص ۹٤، دار الكتب العلمية)

وقال محمد بن علان الشافعى المكى فى شرحه : قال السخاوى هذا حديث غريب اخرجه الخطيب هكذا فى كتابه الجامع لاخلاق الراوى والسامع ومن طريقه اخرجه الرهاوى فى خطبة الاربعين له.

وقال الحافظ : فى سنده ضعف وسقط بعض رواته! ... (قوله وقد روى موصولا الخ) ..... وصحح جهبذ العلل والحيل ابو الحسن الدارقطنى من طرق هذا الحديث هذه الرواية المرسلة، وهو موافق لما نقله الخطيب عن اكثر اصحاب الحديث من تقديم الارسال على الوصل فيما اذا اختلف الثقات فى وصل او ارسال الحديث، بان رواه بعضهم موصولا وبعضهم مرسلا.

وقيل الحكم للاكثر، وقيل للاحفظ (الفتوحات الربانية على الاذكار النووية: ج۳ ص۲۹۱، ۲۹۰، المكتبة الاسلامية)

(۳) عمدة القاري ج ٤ ص ۳، ارشاد السارى ج ۱ ص ٥۷٤

د تیمم لغوی معنی ﴿التیمم﴾ د باب تفعل نه مصدر دی، د دې ماده ﴿أم﴾ ده. د دې معنی په لغت کښې د قصد کولو راځی. [1] د الله پاك ارشاد دې ﴿ولا امین البیت الحرام﴾ [2]
یعنی (بې حرمتی مه کوئ) د هغه خلقو کوم چه د بیت الحرام په قصد سره روان وی.

شاعر وائی: وما ادری اذا یممت ارضا — ارید الخیر ایهما یلینی
الخیر الذی انا ابتغیه — ام الشر الذی هو یبتغینی [3]

ترجمه: چه کله زه د یو ځائې قصد اوکړم د نیکئ په ارادې سره نو ماته معلومه نه ده چه د دوه نه به کوم یو څیز ماته رارسیږی؟ ایا هغه خیر به ماته رارسیږی د کوم چه زه طالب یم، یا هغه شر کوم چه زما په لټون کښې دې. د ﴿حج﴾ معنی هم قصد ده، خو په هغې کښې د محترم لحاظ او د هغې قید دې یعنی د یو محترم څیز قصد کول، (او تیمم عام دې) لکه د الله پاك ارشاد دې ﴿وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ﴾ ...وفی قوله تعالی: ﴿وَلَآ آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ﴾ ... لکه د یو انسان یو بابرکت او محترم ځائې ته قصد کول. **یقال: حج الینا فلان ... ای قدم ... وحججت فلانا ... ای قصدته ....** یعنی فلانی سړې مونږ ته راغلو.... او ما د فلانی قصد او اراده اوکړه. [4]

اصطلاحی تعریف: د تیمم په شرعی تعریف کښې د فقهاء کرام او شارحینو الفاظو کښې لږ شان اختلاف دې، خو د هغې ټولو مفهوم او خلاصه یوه ده چه ﴿القصد الی الصعید الطاهر للتطهر﴾ [5]
یعنی په پاکه خاوره (یا په یو داسې څیز سره کومه چه د خاورې په حکم کښې وی، لکه پهټکړی، لوټه وغیره) سره بدن لره د نجاست نه د پاکولو نوم تیمم دې.
په شرعی تعریف کښې د لغوی معنی هم لحاظ ساتلې شوې دې. [6]
او د تیمم فضیلت د دې امت خاصیت دې. د دې نه مخکښې هیڅ امت ته نه دې ملاؤ شوې. [7]

---

[1]) تاج العروس، مادة امم، ج ۸ ص ۱۸۹
[2]) المائدة: ۲
[3]) بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۰۹
[4]) لسان العرب، فصل الحاء من حرف الجیم، ج ۲ ص ۲۲۶، معجم الصحاح، مادة حجج، ص ۲۱۱، ۲۱۲،
[5]) فتح القدیر والعنایة ج ۱ ص ۱۲۵، وانظر ایضا: بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۰۹، البنایة ج ۱ ص ۵۱۰، الدر المختار ج ۱ ص ۱۶۸
[6]) المبسوط ج ۱ ص ۲۴۲، البنایة ج ۱ ص ۵۱۰، الکفایة ج ۱ ص ٤۱، العنایة ج ۱ ص ۱۲۵
[7]) عمدة القاری ج ٤ ص ۳، بذل المجهود ج ۲ ص ٤۵۶، قال فی السعایة: ذکر اصحاب السیر ان التیمم من خصائص هذه الامة، ولم یکن فی امة من الامم السابقة، ویدل علیه قوله صلی الله علیه وسلم: جعلت لی الارض مسجدا وطهورا ..... اخرجه اصحاب الصحاح وغیرهم، ج ۱ ص ٤۸۶

په خصوصیت باندې ملا علی قاري رحمه الله اجماع ذکر کړې ده (۱) اوهم دا خبره د نص نه هم ثابته ده، په صحیحین کښې د سیدنا جابر رضي الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل

﴿ اعطیت خمسا لم یعطهن احد قبلی .. نصرت بالرعب مسیرة شهر، وجعلت لی الارض مسجدا وطهورا الخ ﴾
یعنی ماته پنځه څیزونه داسې ملاؤ شوي دی کوم چه زما نه مخکښې انبیاء علیهم السلام ته نه وو ملاؤ شوی. (د هغوی نه یو خو دا دې چه) ماته د یوې میاشتې د فاصلې په مقدار په دشمن باندې رعب راکړې شوې دې، او بل دا چه ټوله زمکه زما دپاره د مونځ ځائې او پاکونکې جوړه کړې شوې ده (۲)

د تیمم ثبوت د تیمم ثبوت او جواز د قران، سنت او اجماع امت نه ثابت دې، د الله پاك ارشاد دې چه : ﴿ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ﴾ الایة (۳) .

د تیمم هم دا حکم په سورة مائده کښې هم دې ﴿ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ﴾ (۴)
یعنی که تاسو بیمار یئ، یا د سفر په حالت کښې یئ، یا په تاسو کښې چا قضاء حاجت کړې دې، یا په تاسو کښې چه زنانو سره نزدیکت کړې دې، بیا تاسو ته اوبه ملاؤ نه شی نو په پاکه خاوره باندې تیمم اوکړئ، یعنی په هغه زمکې سره خپل مخ او لاسونو باندې اومږئ

په بخاري او مسلم کښې د سیدنا جابر بن عبدالله رضي الله عنهما نه روایت دې چه : ﴿ وجعلت لی الارض مسجدا وطهورا الخ ﴾ (۵)

په ترمذي، ابوداؤدو او نسائی کښې د سیدنا ابوذر رضي الله عنه په روایت کښې دی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿ ان الصعید الطیب طهور المسلم، وان لم یجد الماء عشر سنین ﴾ (۶)
یعنی زمکه زمونږ دپاره پاکونکې جوړه کړې شوې ده، که چاته اوبه ملاؤ نه شی نو په پاکه

---

(۱) اوګورئ : مرقاة المفاتیح، کتاب الطهارة، باب التیمم، الفصل الاول ج ۲ ص ۲۲۵، مکتبه حبیبیه

(۲) اخرجه البخاري، واللفظ له فی کتاب التیمم، رقم الحدیث ۳۳۵، ومسلم فی کتاب المساجد مواضع الصلاة، حدیث ۵۲۱،

(۳) النساء ۴۳

(۴) المائدة : ۶

(۵) اخرجه البخاري، واللفظ له فی کتاب التیمم، رقم الحدیث ۳۳۵، ومسلم فی کتاب المساجد مواضع الصلاة، حدیث ۵۲۱

(۶) اخرجه الترمذي، واللفظ له فی کتاب الطهارة، باب التیمم للجنب اذا لم یجد الماء حدیث : ۱۲۴، وابوداؤد فی کتاب الطهارة، باب الجنب یتیمم، حدیث ۳۳۲ ۳۳۳، والنسائی فی کتاب الطهارة، باب الصلوات بتیمم واحد، حدیث نمبر ۳۲۳

خاوره باندې دې تيمم اوکړي. او هم په دې باندې د امت اجماع ده. (۱)

په تيمم کښې د نيت شرط چونکه د دې لفظ تيمم حقيقت (معنى لغوى) کښې قصد داخل دې هم په دې وجه باندې امام ابوحنيفهؒ او نور ائمه په تيمم کښې نيت لره شرط ګرځي (۲) په خلاف د اودس او غسل. چه ﴿ وضؤ ﴾ د ﴿ وضاءت ﴾ نه اخستلې شوې دې چه د هغې معنى د صفايئ ده او د غسل معنى د وينځلو ده او دا بغير د نيت نه هم حاصليږي. (۳) او اصل دا ده چه په تعريفات شرعيه کښې د لغوى معنى هم لحاظ اوساتلې شي. (۴) لهذا تيمم بغير د نيت نه صحيح نه دې

بل دليل په تيمم کښې د نيت د فرضيت دا دې چه د اوبو ذات د طهارت دپاره وضع کړې شوې دې (جوړې کړې شوې دی)، په خلاف د خاورو، چه په هغې سره خو د طهارت په ځائې نور هم تلويث راځي، لهذا په خاورې سره د طهارت د حصول دپاره به نيت شرط وی. او؛ که داجر او ثواب د حصول اراده وی نو د اوبو نه د طهارت د حصول نيت به کوی، خو د اودس صحت په دې باندې موقوف نه دې (۵)

دريم دليل کوم چه صاحب هدايه ذکر کړې دې هغه دا چه ﴿ او جعل طهورا فى حالة مخصوصة والماء طهور بنفسه ﴾ (۶) چه د هغې تقرير دا دې چه خاوره په دوه شرطونو سره طهور (پاکونکې) مقرر کړې شوې ده. يو دا چه اوبه نه وی، دويم دا چه دا تيمم د مانځه دپاره وی، خکه چه په آيت کريمه کښې د ﴿ فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا ﴾ بنا په ﴿ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ ﴾ باندې ده، چه په هغې سره د خاورې په دوه شرطونو سره مطهر کيدل ثابتيږي. خکه چه د ﴿ فَاغْسِلُوا ﴾ نه مراد ﴿فاغسلوا للصلاة ﴾ دې. لهذا د ﴿ فَتَيَمَّمُوا ﴾ نه مراد هم ﴿ فتيمموا للصلاة ﴾ دې، اوس دغه شان د اول شرط د نيشت والى (يعنى د اوبو په موجودګئ کښې) د وجې نه تيمم هم صحيح نه دې (۷)

---

(۱) انظر : بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۰۸، وعمدة القارى ج ٤ ص ۳ .

(۲) دا خبره ابن رسلان داسې ذکر کړې ده : ﴿ لوجود معنى القصد فى التيمم اتفق الفهاء الامصار على وجوب النية فيه الا ما حكى عن الاوزاعى ﴾ يعنى په تيمم کښې د قصد د معنى لحاظ ساتلو د وجې نه د ټولو فقهاء کرامو په تيمم کښې د نيت په فرض کيدو باندې اتفاق دې. سوا د امام اوزاعیؒ نه. (اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۲)

(۳) انظر : بدائع الصنائع ج ۱ ص ۲۳۱، البناية ج ۱ ص ۵۳۸، الهداية ج ۱ ص ۹۰، السعاية ج ۱ ص ۵۲۷، مرقاة المفاتيح ج ۲ ص ۲۲۵، الكفاية ج ۱ ص ٤٤، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۲

(۴) فتح القدير ج ۱ ص ۱۳۳، السعاية ج ۱ ص ۵۲۷

(۵) الهداية ج ۱ ص ۹۰، مرقاة المفاتيح ج ۲ ص ۲۲۵، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۲

(۶) الهداية ج ۱ ص ۹۰

(۷) العناية ج ۱ ص ۱۳٤، ۱۳۵، الكفاية ج ۱ ص ٤٤

او اوبه مطلقا مطهرجوړې کړې شوې دی. دالله پاك ارشاد دې ﴿ وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا ﴾[1] يعنی مونږ د اسمان نه پاکونکې اوبه نازلې کړې دی. او د اوبو طهور کيدو لره د هيڅ شرط سره نه دې مقيد کړې شوې، لهذا اوبه به بغير د نيت نه هم طهور وی.

د دې تعبير داسې هم کيدلې شی چه تيمم طهارت حکميه دې حقيقيه نه دې، چه د حاجت په وخت ورته طهارت ونيلې شوې دې او د حاجت علم په نيت سره کيږی، لهذا په تيمم کښې نيت شرط دې په خلاف د اودس، ځکه چه هغه طهارت حقيقيه دې، چه د هغه د طهارت کيدو دپاره د حاجت کيدل ضروری نه دی، لهذا نتيجة هلته د نيت هم ضرورت نشته. [2]

په دې دريم دليل باندې اشکال دا دې چه څنګه الله پاك اوبه علی الاطلاق طهور ګرځولې دی هم دغه شان ئې د اوبو په عدم موجودګئ کښې خاوره هم علی الاطلاق طهور ګرځولې دې لکه چه په صحيحين کښې تير شوې دی چه ﴿ وجعلت لی الارض مسجدا وطهورا الخ ﴾[3] لهذا چه کله د اوبو د استعمال دپاره نيت ضروری نه دې او د هغې نه بغير د نيت نه طهارت حاصليدلې شی، نو په اوبو کښې هم نيت غير ضروری کيدل پکار دی ځکه چه هغه هم د اوبو په غير موجودګئ کښې مطهر جوړ کړې شوې دې. [4]

دويم اشکال دا راځی چه څنګه د آيت کريمه نه د خاورې د طهور کيدو دپاره د صلاة نيت او اراده شرط معلوميږی هم دغه شان ترې داودس دپاره هم دا شرط معلوميږی. ځکه چه د ﴿فَاغْسِلُوا﴾ حکم هم ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ﴾ سره مرتبط دې. لهذا هلته هم نيت شرط کيدل پکار دی[5]

د دې دواړو يو جواب خو دا دې چه اوبه د خپل ذات او طبيعت په اعتبار سره خپله طهور دی، لهذا که هلته څوك نيت کوی يا نه کوی، چه کله د مطهر استعمال وی نو هغه به د طهارت کار ورکوی، څنګه چه د طهارت عينيه (ظاهره) د لرې کولو دپاره د اوبو استعمال اوکړې شی، لهذا اوس که د ازاله نجاست او حصول طهارت نيت اوکړې شی، نو بيا به هم نجاست زائل او طهارت حاصليږی او که دا نيت اونکړې شی نو بيا به هم طهارت حاصليږی. ځکه چه اوبه د خپل ذات په اعتبار سره مطهر دی. هم دغه شان نجاست حکميه (حدث) کښې هم که نيت اوکړې شی، نو بيا به هم طهارت حاصل وی، او که نيت اونکړې شی نو بيا به هم د مطهر په استعمال سره طهارت پخپله حاصل وی. [6]

---

[1]) الفرقان ص ٤٨

[2]) بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٣١

[3]) اخرجه البخاری. واللفظ له. فی کتاب التيمم. رقم الحديث ٣٣٥. ومسلم فی کتاب المساجد مواضع الصلاة. حديث ٥٢١

[4]) السعاية ج ١ ص ٥٢٧

[5]) العناية ج ١ ص ١٣٥. البناية ج ١ ص ٥٣٩

[6]) العناية ج ١ ص ١٣٥. البناية ج ١ ص ٥٣٩

هم د دې جواب طرف ته صاحب هدایه په ﴿ والماء طهور بنفسه ﴾ سره اشاره کړې ده
او دویم جواب کوم چه صاحب الکفایه کړې دې د هغې تقریر دا دې چه اودس کول بذات خود مقصود نه دی، بلکه په اودس سره مقصود طهارت او پاکي حاصلول دی. او دا طهارت او پاکي چه څنګه په هغه اودس سره حاصلیږي په کوم کښې چه نیت وی. هم دغه شان په هغه اودس سره هم حاصلیږي چه په کوم کښې د طهارت نیت نه وی، په دې وجه د اودس نه چه کوم طهارت حاصلیږي هغه د اوبو په ذاتي صفت او طبیعت سره حاصلیږي (چه د اوبو صفت او طبیعت پاکول دی) او د نیت په کیدو او نه کیدو سره د اوبو په دې صفت او طبیعت باندې هیڅ اثر نه راځي، لهذا دا به په دواړو صورتونو کښې د طهارت فائده ورکوی. برابره خبره ده که نیت اوکړې شي یا نه. لکه چه د ستر عورت او تطهیر ثیاب حکم دې چه دا د الله پاك د طرف نه مامور به دې د اولني حکم په ﴿ يٰبَنِيْٓ اٰدَمَ خُذُوْا زِيْنَتَكُمْ ﴾ (۱) کښې او د دویم حکم په ﴿وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ﴾ (۲) کښې دې، خو د دې باوجود په دې کښې د نیت شرط نشته. ځکه چه مقصود په نیت او بغیر د نیت دواړو نه حاصلیږي، لهذا که څوك خپل ستر پټ کړې او هم دغه شان د کپړې نه نجاست لرې کړې نو هغه ته به په مامور به باندې عمل کونکې وئیلې شي. برابره خبره ده که هغه د ستر د پټولو او د جامې د صفا کولو نیت کوې یا نه کوې.
باتې شوه خاوره نو هغه د خپل طبیعت او ذات په اعتبار سره طهور نه دې (ځکه چه هغه خو ملوث ده لکه چه ذکر کړې شوې دی) هغه ته خو خلاف القیاس شرعا طهور وئیلې شوې دې، لهذا دا به هم د دې شرط سره مقید کیدو باندې طهور وی د کوم شرط سره چه نص هغې ته طهور وئیلې دې یعنې د نیت او د ارادې شرط (۳)

د نیت د اشتراط په باره کښې د امام زفر رحمه الله مسلك دا خو د جمهور فقهاء کرامو مسلك دې، دې په خلاف کښې امام زفر رحمه الله په اصل مسلك باندې چلیدو سره په تیمم کښې د اشتراط نیت قائل نه دې کما صرح به صاحب الهداية والعلامة الكاساني في البدائع وغيرهما. (۴) ابن رسلان د امام اوزاعی رحمه الله اختلاف نقل کړې دې (۵) او ابن رشد په بداية المجتهد کښې د امام زفر او اوزاعی سره د حسن بن حي رحمهم الله اختلاف هم ذکر کړې دې (۶)
د دې حضراتو دلیل دا دې چه تیمم د اودس نائب دې (او دا نیابت د ظاهر دې، ځکه چه د

---

(۱) الاعراف : ۳۱
(۲) المدثر : ٤
(۳) الکفایة ج ۱ ص ٤٤
(۴) الهدایة ج ۱ ص ۹۰. بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۳۱، السعایة ج ۱ ص ۵۲۶
(۵) اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۲
(۶) بدایة المجتهد ج ۲ ص ۲۳

نائب راوړل هم په هغه صورت کښې جائز وي چه کله اصل د يو لاحق عذر د وجې نه معدوم او ممتنع شي او دلته هم دغه شان ده چه دتيمم جواز د اوبو د معدوم کيدو په صورت کښې دې او ضابطه دا ده چه نائب د اصل مخالفت د هغه په وصف کښې نه کوي. او هغه وصف صحت دې، پس چه هر کله د اودس صحت په نيت باندې موقوف نه دې نو د تيمم صحت هم په نيت باندې موقوف نه دې، که تيمم بغير د نيت نه صحيح نه وي نو په دې سره د نائب د خپل اصل وصف (صحت) کښې د هغه مخالف کيدل لازميږي او هغه جائز نه دی. څکه چه په دې مخالفت سره به هغه (نائب) د نيابت نه اوځي. (١)

د دې يو جواب خو علامه عبدالحی لکنهوی رحمه الله د علامه عيني رحمه الله په حوالې سره نقل کړې دې چه د نائب په بعض اوصاف کښې د خپل اصل مخالفت کول هيڅ قبيح نه دی، څکه چه په اودس کښې خو د درې اندامونو د وينځلو او په څلورم باندې د مسح کولو حکم دې. او په تيمم کښې حکم صرف په دوه اندامونو (مخ او لاسونو) پورې متعلق دې، چه دلته نائب د خپل اصل مخالفت اوکړو (او هغه ستاسو په نزد هم مسلم دې) نو که د څه خاص دليل په بنياد (کوم چه مونږ ذکر کړې دې) د نيت په باب کښې هم دا مخالفت راشي (چه اصل په اودس کښې نيت شرط نه وي او په نائب يعنې تيمم کښې شرط وي) نو په دې کښې هيڅ نقصان نشته. (٢)

او صاحب کفايه د دې جواب دا کړې دې چه کله د اصل او نائب په احوال مختلف کيدو سره نائب د اصل مخالفت کوي، لکه چه قصاص دې چه هغه اصل دې او ديت د هغه نائب دې، نو قصاص خو د وارثانو دپاره د شروع نه ثابت دې، او د ديت په صورت کښې مال اول د مورث دپاره ثابتيږي، بيا به وارثانو ته ملاويږي. هم دا وجه ده چه دې (د ديت) مال سره د مړی (مورث) قرضونه (که په هغه باندې وی هله) ادا کړې شي او د هغه د وصايا تنفيذ کولې شي (که هغه څه جائز وصيت کړې وي) او هغه مال به د ټولو وارثانو ترمينځه د هغوی د حصو مطابق تقسيم کولې شي او د دې افتراق وجه د (قصاص او ديت، اصل او نائب) احوال مختالف کيدل دی، څکه چه د قصاص مشروعيت د انتقام اخستلو دپاره دې او انتقام اخستل دی د مورث د ژوندختميدو نه پس. او ظاهره ده چه د دې انتقام نه پس د مورث هيڅ حاجت نه شی پوره کيدې، لهذا قصاص ابتداء د وارثانو دپاره د حق په طور ثابتيږي.

او چه کله هم دا قصاص د مال طرف ته منتقل شي نو اوس ئې حالت بدل شو چه په هغه کښې د مورث د حوائج او ضرورياتو د پوره کيدو صلاحيت راغلو، لهذا اول به دا د مورث دپاره ثابتيږي، څکه چه سبب وجوب د هغه په حق کښې دې چه دا مال د هغه د وينې په بدل کښې واجب کيږي، بيا به دا د وارثانو دپاره ثابت وي.

او زمونږ په مسئله کښې هم د نائب حالت د اصل د حالت نه مختلف دې، څکه چه اصل خو د خپل ذاتي صفت او طبيعت په وجه باندې مطهر دې، هم په دې وجه باندې هغه د نجاست

---

١) بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٣١، السعاية ج ١ ص ٥٢۶، العناية ج ١ ص ١٣۴، البناية ج ١ ص ٥٣٨

٢) السعاية ج ١ ص ٥٢۶

حقیقیه او حکمیه دواړو په زائل کیدو کښې خپل عمل کوی، او حال دا چه نائب داسې نه دې، بلکه هغه خو ملوث دې او هغه د اصل (اوبو) عمل هغه وخت کوی چه کله ورسره نیت هم شامل شي، لهذا د نیت په وخت به هغه د اوبو نائب وی او په نیت سره به مطهر وی، نه د هغې نه بغیر. (۱)

د تیمم فرضیت او مشروعیت: ابن سعد، (۲) ابن حبان، (۳) ابن عبدالبر، (۴) او نور اهل سیر او محدثینو لیکلې دی چه د تیمم مشروعیت په غزا د بنو مصطلق کښې شوې دې، کوم ته چه غزوه مریسیع هم وئیلې شی. (۵)

د دې غزوه د وقوع په کال کښې درې اقوال دی: ۴ هجری، ۵ هجری او ۶ هجری
امام ابن کثیر (۶)، ابن خلدون (۷)، حافظ ذهبی (۸)، امام طبری (۹)، ابن هشام (۱۰) او ابن الاثیر جزری (۱۱) ﷭ د دې غزا کال شپږم کال د هجرت لیکلې دې د امام مغازی محمد بن اسحاق، ابن حزم ظاهری او خلیفه بن خیاط هم دا رائې ده (۱۲)

علامه ابو الفرج حلبی لیکلې دی ﴿وقیل سنة ست، وان علیه اکثر المحدثین﴾ (۱۳) چه اکثر محدثینو د شپږم کال قول اخستلې دې

امام بخاری ﷫ په کتاب المغازی کښې د موسی بن عقبه په حوالې سره د دې د وقوع کال ۴ هجری لیکلې دې (۱۴)

---

(۱) الکفایة فی اخر فتح القدیر ج ۱ ص ٤٤

(۲) الطبقات الکبری لابن سعد ج ۲ ص ۶۵، دار صادر

(۳) کتاب الثقات لابن حبان ج ۱ ص ۹۸، دار الکتب العلمیة

(۴) التمهید ج ۱ ص ٤۶۵، والاستذکار ج ۱ ص ۳٤۶

(۵) صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب غزوة بنی المصطلق من خزاعة، وهی غزوة المریسیع، السیرة النبویة لابن هشام ج ۳ ص ۲۸۹، تاریخ الاسلام للذهبی ج ۱ ص ۱۸۹، السیرة الحلبیة ج ۲ ص ۳۷۷، البدایة والنهایة ج ٤ ص ۱۶۹

(۶) البدایة والنهایة ج ٤ ص ۱۶۹

(۷) تاریخ ابن خلدون ج ۲ ص ٤۳۱

(۸) تاریخ الاسلام للذهبی ج ۱ ص ۱۸۹

(۹) تاریخ الطبری ج ۲ ص ۱۰۹

(۱۰) السیرة النبویة لابن هشام ج ۳ ص ۲۸۹

(۱۱) الکامل فی التاریخ لابن الاثیر الجزری ج ۲ ص ۱۷۳

(۱۲) صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب غزوة بنی المصطلق من خزاعة، وهی غزوة المریسیع، فتح الباری ج ۷ ص ۶۳۶، ارشاد الساری ج ۹ ص ۱۷۱

(۱۳) السیرة الحلبیة ج ۲ ص ۳۷۸

(۱۴) صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب غزوة بنی المصطلق من خزاعة، ونصه: وقال موسی بن عقبة: سنة اربع

خو حافظ صاحب رحمه الله د هغه تعقب کولو سره دي ته د قلم سبقت ونیلي دي. ځکه چه امام بیهقي رحمه الله په دلائل النبوة [1] کښې د امام حاکم ابو سعید نیشاپوري او نورو اصحاب مغازي نه د موسی بن عقبه قول ۵ هجري نقل کړي دي چه د هغې الفاظ داسې دي : ﴿ ثم قاتل رسول الله ﷺ بني المصطلق وبني لحيان في شعبان سنة خمس ﴾ [2] بیا په شعبان ۵ هجري کښې رسول الله ﷺ د بني مصطلق او بني لحیان سره قتال اوکړو.

ابن حبان [3] او ابن سعد [4] وغیره ۵ هجري کښې دا ذکر کړې ده، د ابن شهاب، عروه، قتاده او واقدي وغیره هم دا رائې ده. [5] او هم دا مشهوره هم ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله دا د حاکم په حوالې سره راجح ليکلې ده او بیا د دې په تائيد کښې فرمائي چه امام بخاري رحمه الله په حدیث د افک کښې د سعد بن معاذ او سعد بن عباده رضي الله عنهما د اصحاب افک په باره کښې تنازعه ذکر کړې ده او د افک واقعه په غزوه د مریسیع کښې پیښه شوې وه او د سیدنا سعد بن معاذ رضي الله عنه وفات د غزوه بني قریظه په زمانه کښې شوې وو، کوم چه د صحیح قول مطابق په پنځم کال د هجرت باندې واقع شوې وو، اوس که غزوه مریسیع شپږم کال اومنلې شي نو په هغې کښې د سیدنا سعد بن معاذ رضي الله عنه شرکت نه صحیح کیږي، لهذا د غزوه مریسیع په ۵ هجري کښې واقع کیدل راجح دي. او د دې تصحیح به داسې وي چه په شعبان ۵ هجري کښې غزوه مریسیع اوشوه، چه په هغې کښې سیدنا سعد بن معاذ رضي الله عنه موجود وو بیا د هغې نه روستو په غزوه خندق کښې هغه زخمي شو او په ۵ هجري په بنو قریظه د غزوه په زمانه کښې وفات شو. [6]

د غزوه بني مصطلق په باره کښې. دلته به مونږ د اهل سیر په حوالې سره غزوه د بني مصطلق په اختصار سره ذکر کوو. چه په هغې سره به د وړاندې راتلونکو بعض ابحاثو په فهم کښې مدد ملاویږي.

بنو مصطلق د بنو خزاعه یو څانګه ده او مریسیع د هغوی په ابادئ کښې د واقع یوې چینې نوم دې، چرته چه دا غزوه شوې وه [7]

چه کله رسول الله ﷺ ته دا خبر ورکړې شو چه د قبیله بنو مصطلق (کوم چه د قبیله بنو مدلج حلیف وو)، سردار حارث بن ابی ضرار د مسلمانانو خلاف د جنګ دپاره لښکر تیاروي نو

---

[1] دلائل النبوة للبیهقي ج ٤ ص ٤٥
[2] فتح الباري ج ٧ ص ٥٣٧، دلائل النبوة للبیهقي ج ٤ ص ٤٥
[3] کتاب الثقات لابن حبان ج ١ ص ٩٨،
[4] الطبقات الکبری لابن سعد ج ٢ ص ٦٣
[5] تاریخ الاسلام للذهبي ج ١ ص ١٨٩، دلائل النبوة للبیهقي ج ٤ ص ٤٤، ٤٥
[6] فتح الباري ج ٧ ص ٥٣٧
[7] طبقات ابن سعد ج ٢ ص ٦٣، السیرة الحلبیة ج ٢ ص ٣٧٧

رسول الله ﷺ د خبر د تصديق دپاره سيدنا بريده بن الحصيب (بالتصغير) اسلمی رضی الله عنه
اوليږلو. هغه د حارث بن ابی ضرار سره ملاو شو او واپس راتلو سره ئې اوئيل چه هغوی
تياری کوی، نو رسول الله ﷺ هم د جنګ تيارې اوکړو، پس سيدنا ابوذر غفاری رضی الله عنه ئې په
مدينه منوره کښې خپل نائب مقرر کړو او د لښکر سره روان شو. (۱) د لښکر سره ديرش کسان
په اسونو سوارۀ وو چه په هغې کښې لس مهاجرين او شل انصار وو، د ازواج مطهرات نه ورسره
سيده عائشه او سيده ام سلمه رضی الله عنهما هم ملګرې وې.

د ابن سعد (۲)، واقدی (۳) او حلبی (۴) وغيره د بيان مطابق دا د دويم شعبان ۵ هجری د ګل د
ورځې واقعه ده، د قديد او ساحل طرف ته د واقع مريسيع نوم چينې په خوا کښې رسول الله ﷺ
خپله خيمه اولګوله، د قتال تيارې اوشو. صفونه جوړ شو، د مهاجرينو جهنډا رسول الله ﷺ
سيدنا ابوبکر صديق رضی الله عنه او د انصارو جهنډا ئې سيدنا سعد بن معاذ رضی الله عنه ته ورکړه. (۵)

سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه کله په هغوی باندې حمله اوکړې شوه نو هغوی غافل
وو. خپلو څاروو ته په اوبو ورکولو کښې مصروف وو، د دې حملې طاقت ئې او نه لرلو، پس په
هغوی کښې لس کسان اووژلې شو، باقی ټول قيد کړې شو چه کومې دوه سوه کورنۍ وې. دوه
زره اوښان او پنځه زره بيزې وې هغه ورته په مال غنيمت کښې ملاو شوې، د بنو مصطلق د
سردار حارث بن ابی ضرار لور سيده جويريه بنت الحارث رضی الله عنها (چه روستو ام المومنين جوړه
شوه) هم قيد شوه او په غنيمت کښې د سيدنا ثابت بن قيس بن شماس رضی الله عنه په حصه کښې
راغله، هغه د هغې نه د بدل کتابت په طور د نهه سوه اوقيه سرو زرو مطالبه اوکړه، دا د
رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضره شوه، اسلام ئې قبول کړو او عرض ئې اوکړو چه زه د
سردار لور يم، د بدل کتابت په ادا کولو کښې ستاسو نه د مدد اخستلو دپاره راغلې يم. پس
رسول الله ﷺ د هغې د طرف نه بدل کتابت ادا کړو او هغه ئې په خپل زوجيت کښې واخستله.

ابن اسحاق رحمه الله فرمائی چه په دې غزوه کښې د صحابه کرام رضی الله عنهم نه صرف يو سړې هشام بن
صبابه شهيد شو، کوم چه يو انصاری صحابی په غلطۍ سره دشمن ګڼړلو باندې شهيد کړو. (۶)

---

(۱) فخرج اليهم واستخلف اباذر الغفاري، وقيل نميلة بن عبدالله الليثي ... تاريخ ابن خلدون ج ۲ ص ۴۳۱
• واستخلف صلى الله عليه وسلم على المدينة زيد بن حارثة رضى الله تعالى عنهما وقيل ابا ذر الغفارى رضى
الله عنه وقيل نميلة تصغير نملة بن عبد الله الليثى رضى الله تعالى عنه وخرج معه صلى الله عليه وسلم من
نسائه عائشة وأم سلمة رضى الله تعالى عنهما السيرة الحلبية ج ۲ ص ۳۷۸

(۲) طبقات ابن سعد ج ۲ ص ۶۳

(۳) البداية والنهاية ج ٤ ص ۱۶۹

(۴) السيرة الحلبية ج ۲ ص ۳۷۸

(۵) ودفع صلى الله عليه وسلم راية المهاجرين إلى أبى بكر رضى الله تعالى عنه وقيل لعمار بن ياسر وراية
الأنصار إلى سعد بن عبادة رضى الله تعالى عنه. السيرة الحلبية ج ۲ ص ۳۷۸، البداية والنهاية ج ٤ ص ۱۶۹

(۶) د تفصيل دپاره اوګورئ: طبقات ابن سعد ج ۲ ص ۶۳ تا ۶۵ كتاب الثقات [بقيه برصفحه آئنده...

د نزول تیمم سبب امام بخاري رحمه الله د دې باب په اولنی حدیث کښې د سیده عائشه رضی الله عنها په حوالې سره د تیمم د فرضیت واقعه لیکلې ده چه په دې غزوه (مریسیع) کښې د سیده عائشه رضی الله عنها امیل ورک شو. نو رسول الله ﷺ او حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم د هغې د لټون دپاره ایسار شو په دې کښې د مانځه وخت شو. نزدې اوبه هم نه وې نو الله پاك د تیمم حکم نازل اوفرمائیلو. (۱)

خو په غزوه مریسیع کښې د امیل د ورکیدلو او د افك واقعه پیښه شوه، چه د هغې خلاصه دا ده چه سیده عائشه رضی الله عنها فرمانی چه رسول الله ﷺ به کله د سفر اراده کوله نو د خپلو بیبیانو ترمینځه به ئې خسنړې اچولو، پس په یوه غزوه کښې خسنړې زما په برخه راوتلو. مونږ د غزوه دپاره اوتلو، دا د نزول حجاب نه روستو واقعه ده، چه کله مونږ د غزوه نه فارغ شو نو په واپسئ کښې مو مدینې منورې ته نزدې پړاؤ اوکړو، د شپې په آخره کښې د روانیدو اعلان اوشو. نو زه اعلان اوریدلو سره د قضاء حاجت دپاره لاړم. په واپسئ باندې زما امیل ورك شو. زه د امیل د لټولو دپاره واپس لاړم. ناوخته شو او قافله لاړه، نو زه په خپل زوړ منزل باندې ناسته پاتې شوم په دې خیال چه هغوی ما بیا نه مومي نو د تلاش کولو دپاره به هم دلته راشي، په دې کښې په ما باندې د خوب غلبه اوشوه نو زه اوده شوم، صفوان بن معطل سلمی رضی الله عنه چه په لښکر پسې شاته راروان وو، هغه د سحر په وخت کښې زما خائې ته راورسیدو، هغه یو اوده انسان اولیدو، نزدې راغلو او زه ئې اوپیژندمو ځکه چه د نزول حجاب نه مخکښې هغه زه لیدلې اوم، د هغه په استرجاع (انا لله وانا الیه راجعون وئیلو) سره زه بیداره شوم او خپل مخ مې پټ کړو او په اوښ باندې سوریدو سره مدینې منورې ته اورسیدم، نو تهمت لګونکو تهمت اولګولو. (۲)

ایا دا دواړه واقعې په یو سفر کښې راپیښې شوې دی؟ اوس مسئله دا ده چه دا دواړه واقعې په

بقیه حاشیه ازصفحه گذشته: لابن حبان ج ۱ ص ۱۰۶. البدایة والنهایة ج ٤ ص ۱۶۹. صحیح البخاری، کتاب المغازی باب غزوة بنی المصطلق ... تاریخ الاسلام للذهبی ج ۱ ص ۱٤۱ تا ۱۵۳. دلائل النبوة للبیهقی ج ٤ ص ٤٤ تا ۵۱. تاریخ الطبری ج ۲ ص ۱۰۹ تا ۱۱۵. تاریخ ابن خلدون ج ۲ ص ٤۳۱. السیرة النبویة لابن هشام ج ۳ ص ۲۸۹ تا ۲۹۱. السیرة الحلبیة ج ۲ ص ۳۷۷ تا ۳۸٤. الکامل فی باب غزوة المریسیع، وهی غزوة بنی المصطلق ج ۶ ص ۱٤۲. دار الفکر.

(۱) اوګورئ: صحیح البخاري. کتاب التیمم. حدیث نمبر ۳۳٤

(۲) د تفصیل دپاره اوګورئ صحیح البخاري. کتاب المغازي. باب حدیث الافک. حدیث ۳۹۱۰. کشف الباري. کتاب المغازي. باب حدیث الافک ص ۳۳۲ تا ۳۵۱.

کتاب الثقات لابن حبان ج ۱ ص ۱۰۷. ۱۰۸. البدایة والنهایة ج ٤ ص ۱۷۳. ۱۷۸. تاریخ الاسلام للذهبی ج ۱ ص ۱٤۶ تا ۱۵۳. تاریخ الطبری ۱۹. ۱۱۰. ۱۱۱ السیرة النبویة لابن هشام ج ۳ ص ۲۹۷ تا ۳۰۷. التاریخ لابن الاثیر الجزری ص ۱۷۳. ۱۷۵. مجمع الزوائد الهیثمی کتاب المغازی والسیر. السیرة الحلبیة ج ۲ ص ۳۹۵ تا ٤۰۵. المعجم الکبیر للطبرانی. قصة افک وما انزل الله من براءتها. ج ۲۳. ص ۵۰ تا ۱۶٤

يو سفر كښې پيښې شوې دى يا په جدا جدا سفر كښې؟ نو ابن سعد رحمه الله په طبقات كښې تصريح كړې ده چه دا دواړه واقعې په يو سفر (يعنى غزوه بنى مصطلق، كوم ته چه غزوه مريسيع هم وئيلې شى) كښې پيښې شوې دى. پس هغه فرمائى:

﴿ وَفِي هَذِهِ الْغَزَاةِ سَقَطَ عِقْدٌ لِعَائِشَةَ فَاحْتَبَسُوا عَلَى طَلَبِهِ ، فَنَزَلَتْ آيَةُ التَّيَمُّمِ ، فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ الْحُضَيْرِ : مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ . وَفِي هَذِهِ الْغَزَاةِ كَانَ حَدِيثُ عَائِشَةَ وَقَوْلُ أَهْلِ الْإِفْكِ فِيهَا . قَالَ وَأَنْزَلَ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى، بَرَاءَتَهَا ﴾[1]

يعنى په دې غزوه (مريسيع) كښې د سيده عائشه رضى الله عنها اميل ورك شو. نو صحابه كرام رضى الله عنهم د هغې د لټون دپاره ايسار شو، (په دې كښې د مانځه وخت دې او اوبه هم نزدې نه وې) نو د تيمم حكم نازل شو، نو سيدنا اسيد بن الحضير رضى الله عنه اوفرمائيل : اې ال ابى بكر! دا ستاسو څه اولنې بركت نه دې (بلكه د دې نه مخكښې هم ستاسو په وجه باندې په مسلمانانو باندې بركت راغلې دې) او هم په دې غزوه كښې د عائشې رضى الله عنها سره د افك واقعه هم راپيښه شوه، نو الله پاك د هغې براءت په قران كريم كښې نازل اوفرمائيلو.

د امام بخارى رحمه الله هم دا رائې ده، ځكه چه دلته هغه دا سفر ذكر كړې دې او په دې كښې ئې د تيمم د حكم نازليدل بيان كړې دى او مونږ مخكښې د اهل سير په حوالې سره بيان كړه چه د تيمم حكم په غزوه مريسيع كښې نازل شوې دې. او بيا وړاندې په كتاب المغازى، باب الافك كښې امام بخارى رحمه الله هم دا سفر (غزوه مريسيع) ذكر كړې دې او په دې كښې ئې د افك د واقعې پيښيدو ذكر كړې دې او هلته ئې دا تصريح هم كړې ده چه غزوه بنى مصطلق او غزوه مريسيع يو څيز دې. چه د هغې نه واضح طور دا معلوميږى چه د امام بخارى رحمه الله په نزد هم دا دواړه واقعې په يو سفر كښې راپيښې شوې دى.

حافظ ابن حجر رحمه الله هم په فتح البارى كښې دې طرف ته رجحان ښكاره كړې دې، هغه فرمائى كه د دې سفر نه مراد غزوه بنى مصطلق وى (لكه چه ابن عبدالبر، ابن سعد او ابن حبان رحمهم الله په دې باندې جزم كړې دې) نو بيا به دا هم منو چه هم په دې سفر كښې اميل دوه كرته ورك شوې وو. ځكه چه دا دواړه واقعې (نزول تيمم او واقعه افك) جدا جدا دى، او دا ممكنه ده اګر چه مستبعد ده. لكه چه بعض مشائخو دې ته مستبعد وئيلې دى او دليل ئې دا وركړې دې چه مريسيع د قديد او ساحل ترمينځه د مكې طرف ته واقع دې او دا د نزول تيمم قصه د خيبر د طرفونو ده. دليل په دې باندې د عائشې رضى الله عنها دا قول دې چه : كله چه مونږ بيداء يا ذات الجيش ته راورسيدو او دا دواړه (بيدا او ذات الجيش) خو د خيبر طرف ته واقع دى لكه چه امام نووى رحمه الله په جزم سره ذكر كړې دى

بيا حافظ صاحب د بعض مشائخ د استبعاد په دې دليل كښې د امام نووى رحمه الله د قول ترديد كولو سره او د دواړو واقعاتو په يو سفر كښې پيښيدو ته راجح وئيلو سره فرمائى چه امام

[1] الطبقات لابن سعد : ج ٢ ص ٦٥

نووى رحمه الله چه په كومه خبره باندې د جزم اظهار كړى دې هغه د هغه خبرې مخالف دې په كومه باندې چه ابن التين رحمه الله د جزم اظهار كړې دې هغه (ابن التين رحمه الله) فرمائى چه بيداء د ذوالحليفه سره د مكې په لاره كښې مدينې ته نزدې دې او ذات الجيش د ذوالحليفه نه شاته واقع دې. او ابو عبيد بكرى په خپل معجم كښې وئيلې دى چه بيدا د ذوالحليفه په نسبت مكې ته زيات نزدې دې. بيا هغه د عائشې رضي الله عنها دا حديث ذكر كړې دې.... اوفرمائى بيداء هغه لوړ ځائې دې كوم چه د مكې په لاره كښې ذوالحليفه ته مخامخ دې. او دا ئې هم وئيلې دى چه ذات الجيش د مدينې منورې نه د يو بريد (١) په فاصله باندې دې، د هغه او د موضع عقيق ترمينځه د اووۀ ميلو فاصله ده او عقيق خو د مكې په لاره كښې راځى نه د خيبر، لهٰذا په كومه خبره چه ابن التين جزم كړې دې هم هغه صحيح ده. او د دې تائيد د مسند حميدى د هغه روايت نه هم كيږى كوم چه د ﴿ سفيان عن هشام بن عروة عن ابيه ﴾ په طريق سره روايت دې چه په هغې كښې دى ﴿ ان القلادة سقطت ليلة الابواء ﴾ اميل د ابواء په شپه ورك شوې وو، (يعنى د شپې اضافت د ابواء مقام طرف ته اوكړې شو)، او ابواء د مكې او مدينې ترمينځه واقع دې، (نه د خيبر طرف ته) او هم په دې حديث كښې د ﴿ على بن مسهر ﴾ په طريق كښې دا الفاظ دى: ﴿وكان ذلك المكان يقال له الصلصل ﴾ د دې ځائې نوم صلصل دې. او ابوعبيد فرمائى چه دا (صلصل) ذوالحليفه ته نزدې يو غر دې.

بهرحال د دې روايات او شواهد د مجموعې نه د ابن التين رحمه الله خبره صحيح ثابتيږى.(٢) هم دا بحث زرقانى رحمه الله هم د موطاء په شرح كښې كړې دې. (٣)

د تعدد سفر د قائلينو دليل او كوم حضرات چه د تعدد سفر قائل دى، هغوى په معجم كبير كښې د سيده عائشه رضي الله عنها د دې روايت نه استدلال كوى كوم چه د ﴿ يحيى بن عباد بن عبدالله بن الزبير عن ابيه ﴾ په طريق سره روايت شوې دې. (٤) ونصه:

﴿عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالَى عَنْهَا، قَالَتْ: لَمَّا كَانَ مِنْ أَمْرِ عِقْدِي مَا كَانَ قَالَ أَهْلُ الإِفْكِ مَا قَالُوا، فَخَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةٍ أُخْرَى، فَسَقَطَ أَيْضًا عِقْدِي، حَتَّى حَبَسَ الْتِمَاسُهُ النَّاسَ، وَاطَّلَعَ الْفَجْرُ، فَلَقِيتُ مِنْ أَبِي بَكْرٍ مَا شَاءَ اللّٰهُ، وَقَالَ لِي: يَا بُنَيَّةُ فِي كُلِّ سَفَرٍ تَكُونِينَ عَنَاءً وَبَلَاءً وَلَيْسَ مَعَ النَّاسِ مَاءٌ، فَأَنْزَلَ اللّٰهُ الرُّخْصَةَ

---

(١) د دوه منزلو ترمينځه فاصلې ته وئيلې شى. يا د شپږو ميلو (دوه فرسخ) فاصلې ته وئيلې شى اوګورئ: لسان العرب. مادة: برد ج ١ ص ٣٦٧

(٢) فتح البارى ج ٢ ص ٥٧٠. عمدة القارى ج ٤ ص ٦. امانى الاحبار ج ٢ ص ١٢٠

(٣) شرح الزرقانى ج ١ ص ١٠٩

(٤) فتح البارى ج ٢ ص ٥٧٠. عمدة القارى ج ٤ ص ٦. اوجز المسالک ج ١ ص ٥٥٤. شرح الزرقانى ج ١ ص ١٠٨. امانى الاحبار ج ٢ ص ١٢٠

بِالتَّيَمُّمِ، فَقَالَ أَبُوبَكْرٍ: أَمَا وَاللّٰهِ يَا بُنَيَّةُ إِنَّكِ لَمَا عَلِمْتُ مُبَارَكَةٌ)(۱)

يعني چه کله زما د اميل د ورکيدو واقعه پيښه شوه. نو اهل افك چه څه ونيل هغه ئې اونيل، نو زه د رسول الله ﷺ سره يوې بلې غزوه ته لاړم نو په هغې کښې هم زما اميل ورك شو. تردې چه صحابه کرام ﷺ د اميل د لټون دپاره ايسار شو، د سحر وخت شو او زما خپل والد محترم سيدنا ابوبکر صديق ﷺ اورټلم، هغه ماته اووې چه اې لورې! په هر سفر کښې ته د مشقت او امتحان سبب جوړيږې. او د حضرات صحابه کرام ﷺ سره اوبه هم نه وې، نو الله پاك د تيمم رخصت نازل اوفرمائيلو. نو (زما والد محترم) ابوبکر صديق ﷺ اوفرمائيل : اې لورې! قسم په الله ته ډيره مبارکه ئې.

ددې حديث په سند کښې يو راوى محمد بن حميدالرازى دې.(۲) کوم چه مختلف فيه راوى دې.(۳)

---

(۱) المعجم الكبير قصة الافک ومانزل الله من براءتها حديث:۱۵۹، ۲۳/۱۲۱، ۱۲۲، دار احياء التراث العربى.

(۲) سند داسې دې : حدثنا القاسم بن عباد الخطابى، ثنا محمد بن حميد الرازى، ثنا سلمة بن الفضل، الخ

(۳) قال الحافظ فى تهذيب التهذيب فى ترجمته ما ملخصه: محمد بن حميد بن حيان التميمى الحافظ أبو عبد الله الرازى، روى عن يعقوب بن عبدالله القمى ... وابن المبارک... وسلمة ابن الفضل ... وأبى داود الطيالسى ... وجماعة. وعنه : أبو داود والترمذى وابن ماجة وأحمد بن حنبل ويحيى بن معين.... قال أبو زرعة الرازى من فاته ابن حميد يحتاج أن ينزل فى عشرة آلاف حديث... وقال أبو قريش محمد بن جمعة كنت فى مجلس الصاغانى فحدث عن ابن حميد فقلت تحدث عن ابن حميد فقال وما لى لا أحدث عنه وقد حدث عنه أحمد ويحيى... وقال ابن أبى خيثمة سئل ابن معين فقال ثقة لا بأس به رازى كيس وقال على بن الحسين بن الجنيد عن ابن معين ثقة وهذه الاحاديث التى يحدث بها ليس هو من قبله إنما هو من قبل الشيوخ الذين يحدث عنهم وقال أبو العباس بن سعيد سمعت جعفر بن أبى عثمان الطيالسى يقول ابن حميد ثقة كتب عنه يحيى وروى عنه من يقول فيه هو أكبر منهم... وقال يعقوب بن شيبة محمد بن حميد كثير المناكير وقال البخارى فى حديثه نظر وقال النسائى ليس بثقة وقال الجوزجانى ردئ المذهب غير ثقة. وقال اسحاق بن منصور الكوسج قرأ علينا محمد بن حميد كتاب المغازى عن سلمة فقضى إنى صرت إلى على بن مهران فرأيته يقرأ كتاب المغازى عن سلمة فقلت له قرأ علينا محمد بن حميد قال فتعجب على وقال سمعه محمد بن حميد منى وقال صالح بن محمد الاسدى كان كلما بلغه عن سفيان يحيله على مهران وما بلغه عن منصور يحيله على عمرو بن أبى قيس ثم قال كل شئ كان يحدثنا ابن حميد كنا نتهمه فيه وقال فى موضع آخر كانت أحاديثه تزيد وما رأيت أحدا أجرأ على الله منه كان يأخذ أحاديث الناس فيقلب بعضه على بعض وقال أيضا ما رأيت أحدا أحذق بالكذب من رجلين سليمان الشاذكونى ومحمد بن حميد. وقال أبو القاسم ابن أخى أبى زرعة سألت أبا زرعة عن محمد ابن حميد فأومى بإصبعه إلى فمه فقلت له كان يكذب فقال برأسه نعم فقلت له كأن قد شاخ لعله كان يعمل عليه ويدلس عليه فقال لا يا بنى كان يتعمد.

وقال أبو نعيم بن عدى سمعت أبا حاتم الرازى فى منزله وعنده ابن خراش وجماعة من مشائخ اهل الرى وحفاظهم فذكروا ابن حميد فأجمعوا على أنه ضعيف فى الحديث جدا وأنه بحدث بما لم يسمعه وأنه يأخذ أحاديث أهل البصرة والكوفة فيحدث بها عن الرازيين. وقال أبو العباس بن سعيد سمعت داود بن يحيى يقول حدثنا عنه أبوحاتم قديما ثم تركه بآخره. قال وسمعت ابن خراش يقول [بقيه برصفحه آئنده...

علامه عینی رحمه الله دې روایت ته حسن ونیلي دی فرمائی: «قلت اسناده جید حسن»(١)
بهرحال: که دا روایت د سند په لحاظ سره قابل احتجاج وی نو په دې کښې د دې خبرې صراحت او وضاحت دې چه نزول تیمم او د افك واقعه دواړه په جدا جدا سفر کښې پیښې شوې دی، او دا چه د افك واقعه مخکښې پیښه شوې ده او د نزول تیمم واقعه روستو.
محمد بن حبیب اخباری هم ونیلي دی چه دا دواړه واقعات په جدا جدا سفر کښې پیښې شوې دی، یو کرته د امیل د ورکیدو واقعه په غزوه د ذات الرقاع کښې او دویم کرت په غزوه د بنو مصطلق کښې پیښه شوې ده. (٢)
خو د اهل مغازی وسیر په دې خبره کښې اختلاف دې چه په غزوه ذات الرقاع او غزوه بنی مصطلق کښې کومه واقعه مخکښې پیښه شوې ده؟
عام طورسره خو اهل سیر غزوه د ذات الرقاع اول په ۴ هجری او غزوه بنی مصطلق روستو په ۵ هجر کښې ذکر کړې ده. لکه چه حلبی (٣) ابن سعد (٤) ابن حبان (٥) ابن هشام (٦) ابن خلدون (٧) طبری (٨) حافظ ذهبی (٩) او ابن کثیر رحمهم الله (١٠) وغیره ذکر کړې دی.
خو د امام بخاری رحمه الله رائې دا ده چه غزوه ذات الرقاع روستو، د غزوه خیبر نه روستو واقع شوې ده او د دې دلیل هغوی دا پیش کړې دې چه سیدنا ابوهریره او سیدنا ابو موسی

بقیه حاشیه ازصفحه گذشته. ثنا ابن حمید وکان والله یکذب.
وقال النسائی فیما سأله عنه حمزة الکنانی محمد بن حمید لیس بشیء قال فقلت له البتة؟ قال نعم.... وقال فی موضع آخر محمد بن حمید کذاب وکذا قال ابن وارة وقال الخلیلی کان حافظا عالما بهذا الشأن رضیه أحمد ویحیی وقال البخاری فیه نظر... وقال ابن حبان ینفرد عن الثقات بالمقلوبات وقال أبو علی النیسابوری قلت لابن خزیمة لو حدث الاستاذ عن محمد بن حمید فإن أحمد قد أحسن الثناء علیه فقال إنه لم یعرفه ولو عرفه کما عرفناه ما أثنی علیه اصلا. تهذیب التهذیب، حرف المیم، الترجمة: ١٨٠، ج ٩ ص ١٢٧ تا ١٣١ کذا فی تهذیب الکمال ج ٢٥ ص ٩٧ تا ١٠٨. والجرح والتعدیل، باب محمد ج ٧ ص ٣١١، ٣١٢. والمغنی فی الضعفاء رقم الترجمة ٥٤٥٢، ج ٢ ص ٢٨٩. وکتاب المجروحین لابن حبان، الترجمة ١٠٠٥. ج ٢ ص ٣٢١

(١) عمدة القاری ج ٤ ص ٦٠
(٢) فتح الباری ج ١ ص ٥٧٣، امانی الاحبار ج ٢ ص ١٢٠
(٣) السیرة الحلبیة ج ٢ ص ٣٦٦ تا ٣٨١
(٤) طبقات ابن سعد ج ٢ ص ٦١ تا ٦٤
(٥) کتاب الثقات لابن حبان ج ١ ص ٩٦ تا ٩٨
(٦) السیرة النبویة لابن هشام. غزوه ذات الرقاع ج ٣ ص ٢٠٣، وغزوه بنی مصطلق ج ٣ ص ٢٨٩
(٧) تاریخ ابن خلدون ج ٢ ص ٤٢٦ تا ٥٣٢
(٨) تاریخ الطبری ج ٢ ص ٨٥ تا ١٥٣
(٩) تاریخ الاسلام للذهبی ج ١ ص ١٣٤ تا ١٥٣
(١٠) البدایة والنهایة. غزوة ذات الرقاع ج ٤ ص ٩١. وغزوة بنی المصطلق ج ٤ ص ١٦٩

اشعرى رضی الله عنهما په دې غزوه کښې شريك شوي دى (١) د ابوموسى اشعرى رضی الله عنه شرکت خو خپله امام بخارى رحمه الله په کتاب المغازی، باب غزوة ذات الرقاع کښې په څلورم حدیث کښې ذکر کړې دې (٢) او هم د دې باب په اخره کښې ئې د ابوهريره رضی الله عنه شرکت هم تعلیقا ذکر کړې دې، کوم چه امام ابوداؤد (٣) امام طحاوی (٤) او ابن حبان (٥) موصلا ذکر کړې دې. (٤) او ورسره امام بخارى رحمه الله دا هم صراحت کړې دې چه سیدنا ابو موسى اشعرى رضی الله عنه د خيبر د فتح کیدو نه روستو او ابوهريره رضی الله عنه په ايام خيبر کښې اسلام قبول کړې دې، لهذا د هغه حضراتو شرکت په غزوه ذات الرقاع کښې هله صحيح کيدې شي چه کله د غزوه ذات الرقاع وقوع د غزوه خيبر نه روستو اومنلې شي.

د دې نه علاوه چه کوم حضرات د د امیل د ورکیدو واقعه دوه جدا جدا واقعه ګنړی د هغوی د دې قول تائيد د حديث الباب په اخر کښې د سیدنا اسید بن حضير رضی الله عنه د دې جملې نه هم کيږي چه ﴿ ماهي باول برکتکم يا ال ابي بكر ﴾ يعني اې آل ابى بكر! دا ستاسو اولنى برکت نه دې. چه د هغې نه معلوميږى چه د تیمم د حكم نازليدو نه مخکښې هم د عائشې رضی الله عنها په قصه کښې په مسلمانانو باندې برکت راغلې وو، او هغه برکت د عائشې رضی الله عنها براءت وو. چه د هغې نه معلوميږى چه حديث افك او نزول تيمم په دوه جدا جدا سفرونو کښې د امیل په ورکیدو باندې مرتب شوي دى (٦)

د ابن حبان رحمه الله توهم . دا خبره خو تيره شوه چه د دواړو کرتو امیل ورکیدو واقعه په يو سفر کښې پيښه شوې ده، يا په دوه جدا جدا سفرونو کښې، پس په دې کښې دواړه اقوال دى او هر قائل سره په خپل قول باندې دليل او څه شواهد دى، خو امام ابو حاتم ابن حبان بستى رحمه الله دواړه واقعات په بيل بيل سفر کښې خو ذکر کړې دى خو هغه ته يو وهم پيدا شو.

هغه دا چه د امیل د ورکیدو واقعه ئې شعبان ۵ هجرى او بيا ۶ هجرى ذکر کړې ده او ليکلې ئې دى چه په ۵ هجرى کښې غزوه مريسيع پيښه شوه، چه په هغې کښې داميل په ورکیدو

---

١) پس امام بخارى رحمه الله د كتاب المغازى. باب غزوة ذات الرقاع په شروع کښې فرمائى : وهى غزوة محارب خصفة من بنى ثعلبة بن غطفان، فنزل نخلا، وهى بعد خيبر، لان ابا موسى جاء بعد خيبر ... او د دې باب په اخرى حديث کښې فرمائى .وقال ابوهريرة : صليت مع النبى صلى الله عليه وسلم فى غزوة نجد صلاة الخوف، وانما جاء ابوهريرة الى النبى صلى الله عليه وسلم ايام خيبر.

٢) ونصه : عن أبى موسى - رضى الله عنه - قال خرجنا مع النبى - صلى الله عليه وسلم - فى غزاة ونحن ستة نفر.... الخ (كتاب المغازى، باب غزوة ذات الرقاع. حديث ٤١٢٨)

٣) ابوداؤد. كتاب الصلاة. باب من قال : يكبرون جميعا وان كانوا مستدبرى القبلة رقم ١٢٤٢

٤) شرح معانى الاثار. كتاب الصلاة. باب صلاة الخوف كيف هى؟ رقم ١٧٢٩

٥) صحيح ابن حبان. كتاب الصلاة. باب صلاة الخوف رقم : ٢٨٧٨

٦) فتح البارى ج ٧ ص ٥٣٥. ارشاد السارى ج ٩ ص ١٧١

٧) فتح البارى ج ١ ص ٥٧٣. عمدة القارى ج ٤ ص ٨

باندې د تیمم حکم نازل شو او بیا په ۶ هجری کښې غزوه بنی مصطلق پیښه شوه چه په هغې کښې د امیل په ورکیدو باندې واقعه افك مرتب شوه (۱)

خو دا صحیح نه ده، ځکه چه غزوه مریسیع او غزوه بنی مصطلق د یو غزا دوه نومونه دی بلکه چه مخکښې په وضاحت سره ذکر کړې شوې دی، بنو مصطلق د قبیلې نوم دې او مریسیع د چینې نوم دې، د هغه چینې په خوا کښې بنو مصطلق آباد وو او هغه چینې سره نژدې دا غزوه راپیښه شوه. د دې تصریح خو تقریبا ټولو اهل سیر ومغازی کړې ده (۲) بلکه ابن حبان په غزوه د بنو المصطلق کښې خپله ذکر کړې دی چه مریسیع د بنو مصطلق د چینې نوم دې،

﴿ونصه: حتى لقيهم على ماء من مياههم يقال له: المريسيع من ناحية قديد الى الساحل﴾(۳)

او د دې نه زیاته د تعجب خبره دا ده چه ابن حبان رحمه الله په دې دواړو غزواتو کښې د سیده جویریه بنت الحارث رضی الله عنها ملاویدل او د رسول الله ﷺ په زوجیت کښې شاملیدل ذکر کړې دی.

(۴) حال دا چه کله هغه په ۵ هجری کښې ملاو شوې وه نو په ۶ هجری کښې ئې د ملاویدو څه سوال پیدا کیږی؟ هغه خو د ملاویدو نه پس د رسول الله ﷺ په ازواج کښې داخله شوې وه. او دا هم نه شی وئیلې کیدې چه هغه تختیدلې وه، د هغې نه روستو دوباره ملاو شوه. حقیقت

---

(۱) پس هغه ۵ هجری د لاندې لیکی: ثم غزا رسول الله صلى الله عليه و سلم غزوة المريسيع فى شعبان... فى هذه الغزوة سقط عقد عائشة فأقام رسول الله صلى الله عليه و سلم بالناس على التماسه وليسوا على ماء وليس معهم ماء فنزلت آية التيمم الخ ... او وړاندې د ۶ هجری د لاندې لیکی: ثم غزا رسول الله صلى الله عليه و سلم غزوة بنى المصطلق ..... فمشت عائشة لحاجتها حتى جاوزت الجيش... فهلك فيها من هلك وكان الذى كبره عبدالله بن أبى بن سلول. (كتاب الثقات لابن حبان ج ۱ ص ۹۸، ۱۰۶، ۱۰۷)

(۲) پس ابن سعد رحمه الله په خپل تاریخ کښې لیکی إن بلمصطلق من خزاعة وهم من حلفا- بنى مدلج وكانوا ينزلون على بئر لهم يقال لها المريسيع. الطبقات لابن سعد: ج ۲ ص ۶۳

ابن هشام لیکی: حتى لقيهم على ماء لهم، يقال له: المريسيع. (السيرة النبوية ج ۳ ص ۲۹۰) انظر كذلك تاريخ الاسلام للذهبى ج ۱ ص ۱۴۲، السيرة الحلبية ج ۲ ص ۳۷۷، الكامل فى التاريخ، ج ۲ ص ۱۷۳، البداية والنهاية ج ۴ ص ۱۶۹، تاريخ الطبرى ج ۲ ص ۱۰۹، دلائل النبوة للبيهقى ج ۴ ص ۴۶، تاريخ ابن خلدون ج ۲ ص ۴۳۱

(۳) كتاب الثقات لابن حبان ج ۱ ص ۱۰۶

(۴) پس هغه د ۵ هجری د لاندې لیکی: ثم غزا رسول الله صلى الله عليه و سلم غزوة المريسيع فى شعبان... وكان فيمن سبى جويرة بنت الحارث بن أبى ضرار تزوجها رسول الله صلى الله عليه و سلم وجعل صداقها أربعين أسيرا من قومها. او وړاندې په ۶ هجری کښې ذکر کوی. ثم غزا رسول الله صلى الله عليه و سلم غزوة بنى المصطلق .... وقعت جويرية بنت الحارث فى سهم لثابت بن قيس بن الشماس... فأتت رسول الله صلى الله عليه و سلم تستعينه فى كتابتها... قال وهل لک خير من ذلک قالت وما هو يارسول الله قال أقضى كتابتک وأتزوجک قالت نعم يا رسول الله قال فعلت وخرج الخبر إلى الناس أن رسول الله صلى الله عليه و سلم تزوج جويرية بنت الحارث. (كتاب الثقات لابن حبان ج ۱ ص ۹۸، ۱۰۶)

دا دي چه دا د ابن حبان رحمه الله د اوهام نه دی. او د ابن حبان رحمه الله په اتباع کښې هم دا وهم او مغالطه صاحب د مجمع بحار الانور علامه محمد طاهر پتنی رحمه الله ته هم شوې ده. [1]

د تیمم د مشروعیت حکمت: شاه ولی الله محدث دهلوی رحمه الله په "حجة الله البالغة" کښې د تیمم د مشروعیت حکمت بیانولو سره لیکی

﴿لما كان من سنة الله في شرائعه أن يسهل عليهم كل ما لا يستطيعونه، وكان أحق أنواع التيسير أن يسقط ما فيه حرج إلى بدل لتطمئن نفوسهم، ولا تختلف الخواطر عليهم بإهمال ما التزموه غاية الالتزام مرة واحدة، ولا يألفوا تركه، أسقط الوضوء والغسل في المرض والسفر إلى التيمم. ولما كان ذلك كذلك نزل القضاء في الملأ الأعلى بإقامة التيمم مقام الوضوء والغسل، وحصل له وجود تشبيهي أنه طهارة من الطهارات، وهذا القضاء أحد الأمور العظام التي تميزت بها الملة المصطفوية من سائر الملل، وهو قوله صلى الله عليه وسلم: جعلت تربتها لنا طهوراً إذا لم نجد الماء﴾ [2]

یعنی په احکام شرعیه کښې د الله پاک سنت دا دي چه کوم د بنده په استطاعت کښې نه وی په هغې کښې تخفیف او اسانی اوکړې شی. (پس په قران کریم کښې دی: الله پاک هر انسان لره په هغه کار باندې مکلف کوی کوم چه د هغه په وس او طاقت کښې وی) بیا د اسانئ په بهترین صورتونو کښې د تولو نه غوره صورت دا دي چه د کوم څیز په کولو کښې حرج لازم شی هغې لره ساقط کولو سره د هغې بدل تجویز کړې شی، ځکه چه که بغیر د بدل نه هغه بالکلیه ساقط کړې شی نو بیا به یو، خو د هغوی زړونه نه مطمئن کیږی. او د کوم څیز چه هغه غایت درجه التزام او اهتمام کولو هغې لره د بالکلیه ترک کولو د وجې نه به مختلف وسوسې د هغوی په زړونو کښې راځی. او دویم چه د کوم څیز هغوی التزام کولو (یعنی اودس او غسل وغیره) چرته د هغې په ترک باندې عادت نه شی، چه بیا په عام حالاتو کښې هم د هغې هغه اهمیت باقی پاتې نه شی. پس د دې حکمت د وجې نه د الله پاک په دربار کښې د اودس او غسل په ځائې د تیمم حکم اوکړې شو او هغه (تیمم) ته یو حکم تشبیهی حاصل شو، چه دا هم د تولو طهارتونو نه یو طهارت دې او (د تیمم) دا فیصله او قضاء د هغه امور عظیمه نه یوه ده د کوم په ذریعه چه د رسول الله ﷺ امت ته په نورو امتونو باندې فوقیت حاصل دې، رسول الله ﷺ فرمائی: د اوبو نه ملاویدو په وخت د زمکې خاوره زمونږ دپاره پاکونکې مقرر کړې شوې ده.

---

[1] پس هغه د ۵ هجری د لاندې لیکی: وفيها غزاة المريسيع في ثاني شعبان، فاقتتلوا، وقتل عشرة، واسر الباقون. وكان فيهم جويرية بنت الحارث فاعتقها وتزوجها. او د دې نه روستو د غزوه بنی مصطلق متعلق په ۶ هجری کښې لیکی: ثم غزا في شعبان بني المصطلق فهزموا. فاغتنم ابناءهم ونساءهم واموالهم، واصاب جويرية بنت الحارث ثابت بن قيس بن شماس فتزوجها رسول الله ﷺ. (مجمع بحار الانوار ج ۵ ص ۲۶۳، ۲۶۵. دائرة المعارف العثمانية).

[2] حجة الله البالغة. باب التيمم ج ۱ ص ۵۰۱. زمزم پبلیشرز

خلاصه داده چه كه د عذر په حالت كښې هم د اودس اودغسل حكم برقرار اوساتلې شي نو حرج به لازم شوې وې. (كوم چه په احكام شرعيه كښې د الله پاك د مقرر شوې سنت خلاف دې) او كه دا حكم بالكليه (بغير د څه بدل تجويز كولو نه) ساقط كړې شوې وې، نو بيا به انسان د ترك طهارت عادى شوې وې او په عام حالاتو كښې به هم ددې طهارت هغه اهميت باقى نه وې پاتې شوې، په دې وجه شريعت د عذر په حالت كښې د اودس او غسل په ځائې د تيمم حكم اوكړو.

په تيمم كښې د زمكې د تخصيص وجه : د دې نه روستو د زمكې د تخصيص وجه بيانولو سره فرمائى ﴿إنما خص الأرض لأنها لا تكاد تفقد، فهى أحق ما يرفع به الحرج، ولأنها طهور فى بعض الأشياء كالخف والسيف بدلا عن الغسل بالماء، ولأن فيه تذللا بمنزلة تعفير الوجه فى التراب، وهو يناسب طلب العفو﴾[1] يعنى د زمكې سره تخصيص په ظاهره كښې په درې وجو باندې دې:

① يو خو په دې چه چه زمكه هر ځائې كښې موجود ده، كله هم نه مفقود كيږى. پس هم داسې څيز د حرج لرې كولو دپاره زيات مناسب دې.

② دويم دا چه د بعض نورو څيزونو د تطهير هم په دې كښې دخل دې، لكه د څرمنې موزې او توره كه ناپاكه شي او اوبه نه وى نو د اوبو په ځائې هغه په خاورو باندې پاكيدلې شي. چه كله هلته هغه مطهر اومنلې شوه نو دلته هم دا مناسبه ده.

③ دريم دا چه په دې كښې كسر نفسى او عاجزى ده، ځكه چه په دې كښې مخ په خاورو باندې ككړ كولې شى. كوم چه په عاجزئ پاندې دلالت كوى، (او عاجزى د الله رب العزت خوښه ده) او هغه د طلب عفو سره زيات مناسب دې، په دې وجه تيمم د زمكې سره خاص كړې شو.

د اودس او غسل دپاره تيمم كښې عدم فرق وجه : د دې نه روستو د اودس او غسل دپاره د يو شان تيمم كولو وجه بيان فرمائى:

﴿وإنما لم يفرق بين بدل الغسل والوضوء - ولم يشرع التمرغ - لأن من حق ما لا يعقل معناه بادئ الرأى أن يجعل كالمؤثر بالخاصية دون المقدار، فإنه هو الذى اطمأنت نفوسهم به فى هذا الباب، ولأن التمرغ فيه بعض الحرج، فلا يصلح رافعا للحرج بالكلية﴾ [2]

يعنى په ظاهره د اودس او د غسل دپاره د تيمم ترمينځه فرق دا كيدې شي چه څنګه په غسل كښې په پوره بدن باندې اوبه اړولې شى هم دغه شان دې د غسل په تيمم كښې هم پوره بدن په خاورو باندې ككړ كړې شى . خو شريعت د دې حكم ورنكړو او د دواړو تيمم ئې په يو طريقه باندې تجويز كړو. ځكه چه سطحى طور (په ظاهرى نظر كښې) كوم څيز چه خلاف معقول معلوم شى د هغه حكم دا دې چه د هغه خاصيت مؤثر اومنلې شى نه مقدار لره. ځكه چه هم دا څيز د زړونو د اطمينان سبب دې. (مثلا په سورة فاتحه كښې د هرې بيمارئ نه شفاء ده تردې

[1] حجة الله البالغة. باب التيمم ج ١ ص ٥٠١. زمزم پبليشرز
[2] پورته حواله

چه د زهرو نه هم شفاء ده. اوس كه زمونږ نه د دې وجه اوتپوسلې شي نو مونږ به وايو چه دا د سورة فاتحه خاصيت دې نو په دې سره به د سائل زړه مطمئن شي. او ظاهره ده چه داسې نه ده چه د يوې وړې بيمارۍ نه د شفاء دپاره د فاتحه لږ مقدار د شفاء سبب بيان كړې شي او د هغې نه د لوئې بيمارۍ نه د شفاء دپاره زيات مقدار د شفاء سبب اومنلې شي. ځكه چه دا يو امر غير معقول دې، په دې كښې د فاتحې مقدار لره هرګز دخل نشته، بلكه د هغې خاصيت لره دخل دې چه په هغې كښې لږ مقدار او زيات مقدار دواړه برابر دي). دغه شان دلته هم د تيمم او د خاورې خاصيت دې د طهارت فائده وركول. پس په دې مقدار كښې د فرق هيڅ وجه نشته، چه هر كله د دې خاصيت تطهير دې نو په دې كښې لږ مقدار او زيات مقدار دواړه برابر دی.

او دويمه وجه دا ده چه د غسل په تيمم كښې پوره بدن لره په خاورو باندې ككړ كولو سره يو قسم حرج دې، پس هغه د بالكليه حرج د رفع كولو دپاره څنګه مناسب كيدې شي؟

د عدم فرق يوه بله وجه حافظ ابن القيم رحمه الله په اعلام الموقعين كښې د دې يوه بله وجه بيان كړې ده چه هر كله د بې اودسه انسان دپاره په تيمم كښې د سر او خپو مسح ساقط شوه نو د جنبي سړي نه به د پوره بدن مسح كول په طريق اولى ساقطه وى، ځكه چه په دې كښې مشقت، حرج او تنګسيا ده كوم چه د تيمم د رخصت منافى ده، او په داسې صورت كښې چه جنبي پوره بدن په خاورو ككړ كړى نو د يو اشرف المخلوقات (انسان) د څناورو سره مشابهت لازميږى (چه هغه هم ځان په خاورو كښې رغړولو سره په خاورو ككړ كوى) لهذا څه چه شريعت بيان كړې دى (چه يو د هغې نه د اودس او غسل په تيمم كښې فرق نه كيدل دى) په حسن، حكمت او عدل كښې د هغې نه بهترين صورت نشته. (١)

په تيمم كښې د مخ او د لاسونو د تخصيص وجه حافظ ابن القيم رحمه الله چه په اعلام الموقعين كښې د دې كومه وجه بيان كړې ده د هغې حاصل دا دې چه:

د تيمم د دوه اندامونو سره خاص كيدل د دوه وجو نه د قياس او حكمت عين مطابق دى:

① يو خو دا چه د خاورو په سر باندې اچول د عامو خلقو په عادتونو كښې يو ناخوښه فعل دې، چه داسې خو د مصيبتونو او تكليفونو په وخت كولې شى (ځكه چه په تيمم كښې په سر باندې د خاورو د مرلو حكم نه دې كړې شوې، او په خپو باندې د خاورو د پورې كولو حكم په دې وجه نه دې كړې شوې چه خپې خو اكثر وخت خپله په خاور ككړې وى، په دې وجه په دې باندې هم د خاورو د مرلو ضرورت نشته

او مخ لره په خاورو باندې ككړ كولو (او په هغه باندې مسح كولو) كښې د الله پاك تعظيم او د هغه په مخكښې د عاجزۍ او بې وسۍ اظهار دې، كوم چه د الله پاك په نزد د محبوب ترين عبادانو نه دې او د بنده په حق كښې ډير زيات مفيد دې، هم دا وجه ده چه د سجده كونكى دپاره خپل مخ لره د خاورې نه نه بچ كول مستحب او خوښ كړې شوې دى، لكه چه بعض صحابه كرامو رضي الله عنهم. چا چه د سجدې دوران خپل مخ د خاورې نه د بچ كولو دپاره مخامخ څه

---

(١) اعلام الموقعين ج ٢ ص ١٨ دار الجبل

ځيز كيخودلو، وې ونيل چه خپل مخ په خاورو باندې ككړ كړئ، او دا علت چونكه د خپو په مسح كښ نه شي موندلې، په دې وجه د دې حكم اونكړې شو

② دويمه وجه دا ده چه د تيمم حكم د اعضاء مغسوله (لاس او مخ) دپاره دې او اعضاء ممسوحه ،سر او خپې چه په سر باندې خو هسې هم مسح كولې شياو په خپو باندې مسح د موزو اچولو په حالت كښ كولې شي، سره دا حكم ساقط دې، لهذا چه كله د اعضاء مغسوله د حكم په ذريعه تخفيف اوكړې شو. نو په اعضاء ممسوحه كښ په تخفيف صرف په ساقطولو سره حاصليږي. (چه هغه بالكليه ساقط كړې شي) ځكه چه كه هلته هم په خاورې سره د مسح كولو حكم اوكړې شي نو په هغې كښ په تخفيف نه وى، بس د يو قسم مسح نه په بل قسم مسح ته انتقال لازم شي، (يعنى اول په اوبو سره د مسح حكم وو او اوس په خاورې سره) په دې وجه د سر او خپو د مسح حكم شريعت نه دې وركړې (١)

او حضرت شاه صاحب رحمه الله د دې وجه بيانوى چه' **(وانما لم يؤمر بمسح الرجل بالتراب، لان الرجل محل الاوساخ، وانما يؤمر بما ليس حاصلا، ليحصل به التنبه)** (٢)

چه په تيمم كښ په خپو باندې د مسح حكم په دې وجه ورنكړې شو چه خپې خو خپله د خيرو ،گردوغبار، ځائې دې (چه هلته عموما دوړې وغيره وى) او حكم خو د داسې ځيز وركولې شي كوم چه د مخكښ نه نه وى حاصل شوې. چه د هغې په حصول سره تنبيه حاصله شي، چونكه دا معنى په خپو باندې مسح كولو سره نه حاصليږي، په دې وجه په خپو باندې د مسح كولو حكم اونكړې شو.

د تيمم حكم د قياس موافق دې حافظ ابن قيم رحمه الله د تيمم خلاف قياس كيدو باندې يو اشكال او د هغې جواب وركولو سره اوفرمائيل چه دا ونيلې كيدې شي چه د تيمم حكم خلاف قياس دې، ځكه چه خاوره خو خيرنونكې ده، نه خيرې لرې كوى او نه بدن پاكوى لكه چه جامې نه پاكوى، نو په دې سره د طهارت حكم څنگه اوكړې شو؟

د دې جواب دا دې چه الله پاك هر ژوندې ځيز د خاورې او اوبو نه پيدا كړې دې. هم دا دوه ځيزونه زمونږ د انسانانو هم اصل دى، نو هر كله چه الله پاك هم دا دوه ځيزونه زمونږ د ظاهرى تربيت او زمونږ د خوراك سبب مقرر كړې دې نو زمونږ د باطنى طهارت او عبادت دپاره ئې هم هغه وضع كړې دې الغرض' خاوره د ټولو خلقو د پيدائش دپاره اصل دې او په اوبو كښ د هر يو ځيز ژوند دې، نو گويا په دې عالم كښ چه څه هم الله پاك رب العزت جوړ كړې دى ـ هغوى اصل هم دا دوه ځيزونه دى او اصالة د گندگئ او خيرو د لرې كولو دپاره عموما اوبه استعمالولې شي. اوس د عذر او مرض په حالت كښ هم دا مناسب ده چه د اوبو په ځائې (چه د ټولو ژوندو ځيزونو دپاره يو اصل دې، خاوره استعمال كړې شي (كوم چه د اوبو سره د ټولو ژوندو ځيزونو دويم اصل دې)، اگرچه هغه ظاهرا د تلويث سبب وى ـ ځكه چه زمونږ د ظاهرى

---

(١) اعلام الموقعين ج ٢ ص ١٨. دار الجيل

(٢) حجة الله البالغة. باب التيمم ج ١ ص ٥٠٢. زمزم پبلشرز

تربیت. تقویت او خوراك سبب هم دا دوه څیزونه دی نو د باطنی او روحانی پاکوالی وغیره دپاره هم دا دوه څیزونه مناسب دی.[1]

د کتاب التیمم د ما قبل سره مناسبت : د کتاب التیمم د ماقبل سره مناسبت دا دې چه په ماقبل (کتاب الوضوء. کتاب الغسل او کتاب الحیض کښې) د اوبو نه د طهارت د حاصولولو احکامات ذکر کړې شو او دلته (په کتاب التیمم کښې) به د خاورې نه د طهارت احکام ذکر کیږی او خاوره (د طهارت په باب کښې) د اوبو نائبه ده. لهذا د اصل د ذکر کولو نه پس د هغه د نائب او خلف ذکر اوشو.[2]

﴿ وقول الله تعالى : فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ﴾ (المائدة : ٦)

د الله پاك فرمان چه : بیا تاسو ته اوبه ملاؤ نه شی نو په پاکې زمکې سره تیمم اوکړئ، یعنی په خپلو مخونو او لاسونو باندې لاس راکارئ د هغه زمکې نه.

د کتاب التیمم وقول الله تعالی ....محل اعراب : ﴿ کتاب التیمم ﴾ په محل د رفع کښې خبر دې د مبتداء محذوف دپاره، تقدیر به داسې وی ﴿ هذا کتاب التیمم ﴾ او اضافت دلته د ﴿ فی ﴾ په معنی کښې دې فالمعنی : هذا کتاب فی بیان احکام التیمم ...دا کتاب د تیمم د احکاماتو د بیان په باره کښې دې.[3]

﴿ قول الله تعالی ﴾ هم دغه شان په بعض نسخو کښې بغیر د واؤ نه راغلې دې، او د اصیلی او د ابن عساکر په روایت کښې ﴿ وقول الله تعالی ﴾ د واؤ عاطفه د زیادت سره دې. په اول صورت کښې ﴿ قول الله تعالی ﴾ مبتدا او ﴿ فَلَمْ تَجِدُوا ﴾ به د دې خبر وی، والمعنی ﴿ قول الله فی شان التیمم هذه الایة ﴾ د تیمم په باره کښې د الله پاك فرمان دا آیت کریمه دې.

په دویم صورت کښې به د ﴿ قول الله تعالی ﴾ عطف په ﴿ کتاب التیمم ﴾ باندې وی او تقدیر به داسې وی چه ﴿ کتاب فی بیان احکام التیمم وفی بیان قوله تعالی الخ ﴾ دا کتاب د تیمم د احکاماتو او د الله پاك د دې فرمان په بیان کښې دې.[4]

د امام بخاری رحمه الله عادت دې چه اصل مسئله د قران کریم نه ثابتوی، دلته ئې هم دغه شان کړې دی. خو د آیت کریمه د نقل کولو په سلسله کښې دوه نسخې دی، د اصیلی په نسخه کښې ﴿ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا ﴾ الایة ... دې او د ابوذر په نسخه کښې ﴿ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا

---

[1] اعلام الموقعین ج ۲ ص ۱۷. ۱۸. دار الجیل

[2] عمدة القاری ج ٤ ص ۳

[3] ویجوز نصب الکتاب بعامل مقدر، تقدیره : خذ او هاك کتاب التیمم ... (عمدة القاری ج ٤ ص ۳)

[4] انظر : فتح الباری ج ۱ ص ۵٦۰. عمدة القاری ج ٤ ص ۳. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۰۹. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷٤. تحفة الباری ج ۱ ص ۲٦۵

﴿فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ﴾ پورې دې، د ﴿منه﴾ زيادت نشته، او د كريمه او شبوى په نسخه كښ ﴿منه﴾ هم دې (١)

زمونږ په هندى نسخو كښ دا ډيره ګرانه وى چه د آيت كريمه په سلسله كښ دواړه نسخې جمع كړى، پس دلته ئې هم دغه شان كړې دى، په دې وجه د ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا﴾ نه روستو الاية دې. او د هغې نه روستو ﴿صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾ دې. والله اعلم

د ترجمة الباب مقصد : د امام بخارى رحمه الله مراد په ذكر شوى آيت كريمه سره څه دې؟ نو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه په دې آيت كريمه سره د تيمم تعين مراد دې، يعنى په حديث الباب كښ چه كوم د عائشې رضي الله عنها په قول كښ ﴿فنزلت اية التيمم﴾ راغلې دې او د آيت هيڅ تعيين نه دې راغلې (چه آيت نساء مراد دې يا آيت مائده چه د تيمم ذكر خو په دواړو خايونو كښ دې) امام بخارى رحمه الله د سورة مائده آيت ذكركولوسره بيان كړه چه د آيت تيمم نه مراد آيت مائده دې.(٢)

شيخ الحديث مولانا زكريا صاحب رحمه الله فرمائى چه د حافظ صاحب په رائې باندې به يو اشكال خو دا وى چه د باب د دويم حديث مناسبت به د باب سره پاتې نه شى (چه په هغې كښ خو د تيمم د آيت هيڅ ذكر نشته) او دويم اشكال دا دې چه امام بخارى رحمه الله په كتاب التفسير كښ هم دا حديث د آيت نساء د لاندې هم ذكر كړې دې، بيا دا خبره چه د امام بخارى رحمه الله مراد د آيت مائده تعيين دې، ګرانه ده.

خو دا وئيلې كيدې شى چه په حديث الباب سره د ﴿صعيد طيب﴾ تفسير كول مقصود دى، كوم چه په آيت كريمه كښ دې، خو په دې باندې به هم اشكال دا وى چه د دې دپاره خو وړاندې مستقل باب ﴿باب الصعيد الطيب﴾ په نوم سره راروان دې.

بيا شيخ الحديث صاحب خپله رائې ذكر كړې ده چه د دې ټولو نه غوره خبره دا ده چه د امام بخارى رحمه الله مقصد مبدا حكم له بيانول دى، لكه چه د هغه عادت دې چه د هر كتاب په شروع كښ د حكم د مبداء طرف ته اشاره كوى، پس دلته ئې هم د تيمم د ابتداء طرف ته اشاره اوكړه چه د تيمم ابتداء هغه وخت اوشوه چه كله دا آيت كريمه نازل شو. (٣)

٣٢٧ : ﴿حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ قَالَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ (٤) خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

---

(١) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٧٤، ٥٧٥ ... د دې ﴿منه﴾ په زيادت سره دا تعيين اوشى چه دلته د سورة مائده آيت مراد دې نه د سورة النساء. ځكه چه د ﴿منه﴾ زيادت په سورة مائده كښ دې په سورة النساء كښ نشته. دا بحث وړاندې په تفصيل سره راروان دې

(٢) فتح البارى ج ١ ص ٥٦٩

(٣) الابواب والتراجم ص ٦٧، الكنز المتوارى ج ٣ ص ٣١٤، ٣١٥ .

(٤) الحديث اطرافه فى هذا الكتاب (التيمم) باب : اذا لم يجد ماء ولا ترابا، رقم ٣٢٦، [بقيه برصفحه آئنده....

فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِذَاتِ الْجَيْشِ انْقَطَعَ عِقْدٌ لِي فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْتِمَاسِهِ وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ فَأَتَى النَّاسُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ فَقَالُوا أَلَا تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسِ وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاضِعٌ رَأْسَهُ عَلَى فَخِذِي قَدْ نَامَ فَقَالَ حَبَسْتِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسَ وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَعَاتَبَنِي أَبُو بَكْرٍ وَقَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي فَلَا يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحَرُّكِ إِلَّا مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى فَخِذِي فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ فَتَيَمَّمُوا فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ الْحُضَيْرِ مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ قَالَتْ فَبَعَثْنَا الْبَعِيرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ فَأَصَبْنَا الْعِقْدَ تَحْتَهُ﴾ [۳۲۹، ۳۴۶۹، ۳۵۶۷، ۴۳۰۷، ۴۳۳۱، ۴۳۳۲، ۴۸۶۹، ۴۹۵۲، ۵۵۴۳، ۶۴۵۲، ۶۴۵۳]

رجال الحديث

عبدالله بن يوسف : دا عبدالله بن يوسف تنيسى دمشقى دې، د هغه حالات په كتاب بدء الوحى كښې د دويم حديث د لاندې شوې دی. (۱)

مالک بن انس : دا امام دار الهجرة ابوعبدالله مالک بن انس بن مالک ابن ابی عامر اصبحی مدنی رحمه الله دې، د هغوی حالات د كتاب بدء الوحى په دويم حديث كښې تير شوې دی. (۲)

عبدالرحمن بن القاسم : دا عبدالرحمن بن القاسم بن محمد بن ابی بکر الصديق رضی الله عنهم دې. د هغه احوال په كتاب الغسل، باب : هل يدخل الجنب يده فى الاناء قبل ان يغسلها اذا لم يكن على يده قذر غير الجنابة؟ د لاندې تير شوې دی.

بقيه حاشيه ازصفحه گذشته وفى فضائل اصحاب النبى ﷺ باب قول النبى ﷺ لو كنت متخذا خليلا رقم ۳۶۷۲. وباب فضل عائشة رقم ۳۷۷۳. وفى كتاب التفسير باب ﴿ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ ﴾ رقم ۴۵۸۳. وباب ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ رقم : ۴۶۰۷، ۴۶۰۸. وفى كتاب النكاح. باب استعارة الثياب للعروس وغيرها رقم ۵۱۴۶. وباب قول الرجل لصاحبه : هل اعرستم الليلة. وطعن الرجل ابنته فى الخاصرة عند العتاب. رقم ۵۲۵۰. وفى كتاب اللباس باب استعارة القلائد. رقم ۵۸۸۲. وفى كتاب الحدود. باب من ادب اهله او غيره دون السلطان. رقم ۶۸۴۴، ۶۸۴۵ واخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الحيض باب التيمم رقم (۸۱۷) والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة باب بدء التيمم رقم (۳۱۱) وباب فيمن لم يجد الماء ولا الصعيد رقم (۳۹۴) وابوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة باب التيمم رقم (۳۱۷) وابن ماجه فى سننه فى كتاب الطهارة . ابواب التيمم باب ما جاء فى السبب رقم (۵۶۸)

(۱) اوګورئ : کشف الباری ج ۱ ص ۲۸۹، ۲۹۰

(۲) اوګورئ : کشف الباری ج ۱ ص ۲۹۰. ج ۲ ص ۸۰

عن ابیه: دا قاسم بن محمد بن ابی بکر دی، د سیدنا ابوبکر صدیق رضی الله عنه نمسی دی او د عائشې رضی الله عنها وراره دی، د هغه احوال په کتاب الغسل، باب من بدا بالحلاب او الطیب عند الغسل د لاندې اوګورئ.

عائشه صدیقه: د ام المومنین سیده عائشه رضی الله عنها حالات په بدء الوحی کښې د دویم حدیث د لاندې تیر شوي دی.[1]

شرح حدیث: قوله: قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ: سیده عائشه رضی الله عنها فرمائی چه مونږ په یو سفر (غزوه د بنی مصطلق) کښې د رسول الله ﷺ سره اووتلو.

حافظ ابن عبدالبر رحمه الله په التمهید کښې ضعف سره ذکر کړې دی چه دا د غزوه بنو مصطلق سفر وو.[2] او هم دا خبره هغه په الاستذکار کښې په جزم سره ذکر کړې ده.[3] ابن سعد[4] او ابن حبان[5] هم د هغه نه مخکښې هم دا ذکر کړې دی، هم په دې غزوه د (بنی مصطلق) کښې د امیل په ورکیدو باندې د افك واقعه هم پیښه شوې وه، اوس که هم په دې غزوه کښې د امیل د ورکیدو په قصه باندې د تیمم آیت کریمه نازل شوې وی نو دا به هم مثلي شی چه هم په دې یوه غزوه کښې دوه کرته امیل ورك شوي دي، خو ما بیان کړې ده چه دا اګر چه ممکنه ده خو مستبعد ده، د دې تفصیل تیر شوې دې.[6]

د حدیث د دې ټکړې نه معلومیږی چه په غزوات وغیره کښې د زنانو ځان سره بوتلل جائز دی، چه کله د څه فتنې ویره نه وی.[7] که د یو سړی بیبیانې ډیرې وی نو د هغه دپاره جائز ده چه هغه ځان سره هره یوه سفر کښې شریکه کړي. خو د هغوی په مینځ کښې خسنړې اچول د احنافو

---

[1] کشف الباری ج ۱ ص ۲۹۱، ۲۹۲

[2] التمهید، کتاب الطهارة، باب ما جاء فی التیمم ج ۱ ص ۴۶۵، ونصه فیه : والسفر المذکور فی هذا الحدیث یقال انه کان غزاة بنی المصطلق. والله اعلم

[3] الاستذکار، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۱ ص ۳۴۶، ونصه فیه : والسفر المذکور فیه کان فی غزوة المریسیع الی بنی المصطلق بن خزاعة فی سنة ست من الهجرة.

[4] الطبقات الکبری لابن سعد : ج ۲ ص ۶۵

[5] کتاب الثقات لابن حبان ج ۱ ص ۹۸، انظر کذلک فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۰، عمدة القاری ج ٤ ص ۵ فتح الباری لابن رجب ج ۱ ص ۳۰۸، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۵، شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۰۸، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۷، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۳

[6] شاته نې د : ایا دا دواړه واقعې په یو سفر کښې پیښې شوې وې .... د عنوان د لاندې اوګورئ.

[7] عمدة القاری ج ٤ ص ۱۰، شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤۶۱، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۲۶، شرح النووی علی صحیح الامام مسلم ج ٤ ص ۲۸۰، التمهید ج ۱ ص ٤۶٤

په نزد مستحب دی. پس د چا چه خسنړې راوخې نو هغه دې خان سره یوسی. او د امام شافعی. امام احمد او په یو قول باندې د امام مالکؒ په نزد خسنړې اچول واجب دی. (۱)

قوله: حَتّٰی إِذَا کُنَّا بِالْبَیْدَاءِ أَوْبِذَاتِ الْجَیْشِ : چه کله مونږ مقام بیداء یا ذات الجیش ته راورسیدو!

امام نووی‌ؒ فرمائی (والبیداء وذات الجیش موضعان بین المدینة وخیبر)(۲) چه بیداء او ذات الجیش د مدینې او خیبر ترمینځه د دوه ځایونو نومونه دی. خو علامه زرقانی د ابو عبید بکریؒ په حوالې سره او حافظ ابن حجرؒ د ابو عبید او ابن التینؒ په حوالې سره د امام نوویؒ د قول تردید کولو سره فرمائیلې دی چه:

بیدا ذوالحلیفه سره. د مکې د لارې نه مدینې ته نزدې دې، او ذات الجیش د ذوالحلیفه نه شاته واقع دې. (۳) او هم دا خبره صحیح ده کمامرتفصیلا(۴)

شیخ الحدیثؒ په اوجزالمسالک کښې د امام نوویؒ د قول دا توجیه کړې ده چه ممکنه ده چه د هغوی په نزد دا قصه په غزوه ذات الرقاع کښې پیښه شوې وی. (۵) کوم چه د خیبر طرف ته دې، په دې وجه هغه اوفرمائیل چه دا دواړه مقامات د مدینې او خیبر ترمینځه دی. (۶) دلته (بالبیداء او بذات الجیش) په شک سره ذکر کړې شوې دې، دا شک د عائشې‌ؓ د طرف نه

---

(۱) رد المختار مع الدر المختار. کتاب النکاح. باب القسم ج ۲ ص ۴۳۵. فتح القدیر والعنایة ج ۳ ص ۳۰۲. ۳۰۳. الهدایة ج ۳ ص ۱۱۷. ۱۱۸. مکتبة البشری. البحر الرائق ج ۳ ص ۳۸۳. دار الکتب العلمیة. بدائع الصنائع. کتاب النکاح. فصل فی وجوب العدل بین النساء ج ۳ ص ۶۱۱. دار الکتب العلمیة. البنایة ج ۵ ص ۲۵۳. المبسوط ج ۵ ص ۲۰۶. تبیین الحقائق ج ۲ ص ۶۲۸. اعلاء السنن ج ۱۱ ص ۱۱۸. النهر الفائق ج ۲ ص ۲۹۵. ۲۹۶. کتاب الام للشافعی. کتاب النفقات. قسم النساء اذا حضر السفر ج ۵ ص ۱۱۱. دار المعرفة. حاشیة الدسوقی علی الشرح الکبیر ج ۳ ص ۲۰۹. المغنی ج ۷ ص ۲۳۸. الموسوعة الفقهیة ج ۳۳ ص ۱۴۰. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۰

(۲) شرح النووی علی صحیح مسلم ج ٤ ص ۲۸۱

(۳) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۱. عمدة القاری ج ٤ ص ۵. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۰. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۵. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶. شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۰۹. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸. اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵٤. ۵۵۵. فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۳

(۴) شاته ئې د ایا دا دواړه واقعې په یو سفر کښې پیښې شوې وې .... د عنوان د لاندې اوګورئ.

(۵) لکه چه مونږ مخکښې د قائلین تعدد سفر په دلائلو کښې د محمد حبیب احباری په حوالې سره ذکر کړې دی چه یو کرت د امیل د ورکیدو واقعه په غزوه ذات الرقاع کښې پیښه شوې وه او دویم کرت په غزوه د بنو مصطلق کښې.

(۶) اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۵

دي. (١) په كتاب التفسير ، سورة المائده كښې د عمرو بن الحارث په روايت كښې بغير د شك نه صرف د ﴿ بيداء ﴾ ذكر دي. (٢) د ابوداؤد او نسائي په روايت كښې د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنهما په روايت كښې ﴿ اولات الجيش ﴾ بغير د شك نه دي. (٣) حافظ ابن عبدالبر رحمه الله په خپل سند سره د ﴿هشام بن عروة، عن ابيه عن عائشة ﴾ په طريق سره نقل كړې دى په هغې كښې دى وكان ذلك المكان يقال له الصلصل ﴾او په يو بل سند سره ﴿ سفيان بن عيينة، عن هشام بن عروة، عن ابيه عن عائشة ﴾ په طريق سره ئې نقل كړې دى ﴿ انها سقطت قلادتها ليلة الابواء ﴾ چه په هغې كښې د موضع ابواء ذكر دي. او بيا فرمائي چه د ناقلين روايت په اختلاف سره په مضمون باندې هيڅ اثر نه پريوځي، ځكه چه مقصود د آيت تيمم د نزول سبب ذكر دې او په دې كښې د چا اختلاف هم نشته. (٤)

خو دلته دا اشكال كيدې شى چه دا ټول د منازل او ابادو نومون دى چرته چه اوبه وغيره وى، نو بيا دا څنګه اوئيلې شو چه ﴿ وليسوا على ماء ﴾ هلته اوبه نه وې؟

د دې جواب دا دې چه دا عين د هغه مقاماتو ذكر نه دې چرته چه هغوى پړاؤ اچولې وو، بلكه هغوى هغه مقاماتو ته نزدې چرته په لاره كښې پړاؤ اچولې وو. او چونكه د پړاؤ اچولو ځائې هغه مقاماتو ته نزدې وو، او دومره نزدې هم نه وو چه د هغه ځائې نه ئې د اوبو په حاصلولو باندې قدرت لرلو، په دې وجه چا د يو مقام ذكر اوكړو او چا د بل مقام، او چا دوه مقامات په شك سره ذكر كړل. (٥) والله اعلم

قوله: انْقَطَعَ عِقْدٌ لِي : نو زما اميل مات شو!

عقد: د عين په كسرې سره اود قاف په سكون سره دې، اهل لغت د دې معنى كړې ده: الخيط ينظم فيه الخرز ...(٦) هغه تار چه په هغې كښې غمى پيللې شوې وى، دې ته قلاده هم وئيلې شى.

---

(١) شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٠. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٧٥. تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٦. شرح الزرقانى ج ١ ص ١٠٩. فتح الملهم ج ٣ ص ١١٨. اوجز المسالک ج ١ ص ٥٥٤، ٥٥٥. عمدة القارى ج ٤ ص ٥. وقيل: الشک من احد الرواة عن عائشة. كما فى ارشاد السارى و اوجز المسالک وفتح الملهم.

(٢) ونصه : سقطت قلادة لى بالبيداء ... صحيح البخارى، كتاب التفسير، باب قوله : ﴿ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ رقم ٤٦٠٨

(٣) ونصه : ان رسول الله صلى الله عليه وسلم عرس باولات الجيش معه عائشة ... ابوداؤد كتاب الطهارة باب التيمم رقم ٣٢٠. والنسائى رقم ٣١٥.

(٤) التمهيد، كتاب الطهارة، باب فى التيمم ج ١ ص ٤٦٥، ٤٦٦

(٥) الكنز المتوارى ج ٣ ص ٣١٤

(٦) لسان العرب ج ٩ ص ٣٠٩. معجم الصحاح ص ٧٢٤. القاموس المحيط ص ٢٧٢. المعجم الوسيط ص ٦١٤. وقال الحافظ فى بيان معناه : بكسر المهملة كل ما يعقد ويعلق فى العنق.....[بقيه برصفحه آئنده...

انقطع: نه مراد صرف دا نه ده چه هغه هار پرانستلې شو، بلکه دا معنی ده چه هغه ورك شو، لکه چه په وړاندې باب کښې دی ﴿ فهلکت ﴾(۱) یعنی هغه امیل هلاك شو، ورك شو، ځکه چه د رسول الله ﷺ او د حضرات صحابه کرام ﷺ د امیل په لټون کښې ایساریدل صرف د امیل د پرانستلې کیدو او غورځیدو د وجې نه نۀ وو، لهذا معنی به دا وی چه هغه هار پرانستلو سره اغورځیدو؛ او عائشې ﷺ ته د هغې علم اونشو، روستو چه ورته امیل رایاد شو نو اوس ورته هغه ځائې یاد نه وو چرته چه امیل پریوتلې وو، په دې وجه قافله د هغې په لټون کښې اودریده (۲) په ابوداؤد کښې د سیدنا عمار بن یاسر ﷺ په روایت کښې دی: ﴿ فانقطع عقد لها من جزع ظفار ﴾(۳) هغه امیل د ظفار ښهر د کانړو نه جوړ شوې وو.

﴿ جزع ﴾ د جیم په فتحې سره او د زاء په سکون سره د ﴿ جزعة ﴾ جمع ده. یمنی غمی، قیمتی کانړو ته وئیلې شی، چه په هغې کښې سپین والې او تور والې وی، په هغې سره د سترګو ښکلا ته تشبیه ورکولې شی. (۴)

﴿ ظفار ﴾ د ظاء په فتحې سره د ﴿ قطام ﴾ په وزن باندې مبنی دې په کسرې سره، د یمن یو ښهر کوم چه د قبیله حِمْیَر مسکن وو، په بعض روایت کښې دا لفظ ﴿ اظفار ﴾ هم مروی دې، خو صحیح ظفار دې. (۵) د دې تفصیل د کتاب الحیض، باب الطیب للمراة عند غسلها من المحیض د لاندې تیر شوې دې. ابن بطال ﷫ لیکلې دی چه د دې امیل قیمت دولس درهم وو. (۶)

﴿ لی ﴾ دلته د امیل نسبت عائشې ﷺ د ځان طرف ته کړې دې، په وړاندې باب کښې دی چه ﴿انها استعارت من اسماء قلادة ﴾ (۷) چه هغې دا امیل د خپلې خور سیده اسما ﷺ نه عارية

بقیه حاشیه ازصفحه گذشته: ویسمی قلادة .... (فتح الباری ج ۱ ص ۱۶۱، کذا فی شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۰، وشرح النووی ج ٤ ص ۲۸۱، وشرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۰۹)

(۱) باب : اذا لم یجد ماء ولا ترابا ... رقم ۳۳۶

(۲) المنتقی ج ۱ ص ٤۲۳

(۳) ابوداؤد کتاب الطهارة باب التیمم رقم ۳۲۰، کذا فی مسلم، کتاب التوبة، باب حدیث الافک، رقم ۷۰۲۰، والنسائی، باب التیمم فی السفر، رقم ۳۱۵

(۴) لسان العرب ج۲ ص ۲۷۵،معجم الصحاح ص۱۷۱، النهایة لابن الاثیر ج۱ ص۲۶۳، القاموس المحیط ص۶۳۸

(۵) النهایة ج ۲ ص ۱٤۱، بذل المجهود ج ۲ ص ٤۶۶

(۶) شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤۶۱، کذا فی فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۱، الکوثر الجاری ج ۲ ص ۷، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۵، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۵

(۷) باب اذا لم یجد ماء ولا ترابا رقم ۳۳۶

اخستلي وو. او په حقيقت کښې هم دغه شان وه، په دې وجه په وړاندې باب کښې د دې تصريح راغله، او دلته ئې د خان طرف ته نسبت د خپل تصرف او استعمال کيدو د وجې نه اوکړو، لهذا په دواړو کښې هيڅ تعارض نشته. (۱)

د حديث د دې ټکړې نه څو فوائد مستفاد شو، يو د هغې نه دا د چه د چا يو څيز (هم دغه شان کالي) عارية اخستل جائز دی. او هغه د عاريت والا څيز د مالك په اجازت سره (هم دغه شان کالي) په سفر کښې خان سره اوړل جائز دی. او دغه شان د زنانو دپاره کالي استعمالول، هم دغه شان د خپل خاوند دپاره د ډول او سنګار په طور اميل اچول جائز دی. (۲)

قوله: فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْتِمَاسِهِ وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ : نو رسول الله ﷺ د هغه اميل په لټون کښې ايسار شو او ورسره صحابه کرام ﷺ هم ايسار شو.

مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ ايسار وو چه تيارۀ ختمه شي او اميل لټول اسان شي، يا دا مطلب دې چه څوك د اميل د لټون دپاره ليږلې شوې وو د هغه په انتظار کښې ايسار شو. (۳)

د دې نه معلومه شوه چه امام لره د مسلمانانو د حقونو د تحفظ اهتمام کول پکار دی، هم په دې وجه رسول الله ﷺ د اميل په تلاش کښې ايسار شو. او دا چه مال د ضائع کيدو نه بچ کول پکار دی، که چرته ورك شي نو هغه دې تلاش کړې شي، اګر چه د هغې قيمت کم وی، لکه چه مونږ ذکر کړې دی چه د دې اميل قيمت صرف دولس درهم وو. (۴)

وجه د دې ښکاره ده چه مال د الله پاك نعمت دې، او د نعمت قدر دا دې چه ترڅو کيدې شي هغه د ضائع کيدلو نه بچ کړې.

او دا هم معلومه شوه چه د مال د حفاظت په غرض يو ځائې کښې دومره ايساريدل چه د هغه د وجې نه د اوبو دنه ملاويدو خطره وی او په تيمم سره د مونځ کولو ضرورت راشی، جائز دې.(۵)

قوله: وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ : او نږدې چرته هم اوبه نه وې.

په اکثر نسخو کښې د دې جملې نه روستو دی «وليس معهم ماء» لکه چه وړاندې هم راروان

---

(۱) فتح الباري ج ۱ ص ۵۶٤، الکوثر الجاري ج ۲ ص ۶، ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۷۵، ۵۷۶ عمدة القاري ج ٤ ص ۹، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۵، شرح النووي ج ٤ ص ۲۸۱، وشرح الزرقاني ج ۱ ص ۱۰۹

(۲) فتح الباري ج ۱ ص ۵۶۵، الکوثر الجاري ج ۲ ص ۷، عمدة القاري ج ٤ ص ۱۱، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۵، ۵۵۶، شرح النووي ج ٤ ص ۲۸۱،

(۳) المنتقى ج ۱ ص ٤۲۳، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۶

(۴) فتح الباري ج ۱ ص ۵۶۱، عمدة القاري ج ٤ ص ۱۰، ۱۱، شرح الکرماني ج ۳ ص ۲۱۱، شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤۶۱، تحفة الباري ج ۱ ص ۲۶۶، شرح النووي ج ٤ ص ۲۸۱، الکوثر الجاري ج ۲ ص ۷

(۵) المنتقى ج ۱ ص ٤۲۳، عمدة القاري ج ٤ ص ۱۱

دی. (١) د ابوذر په روايت کښې دا جمله نشته. (٢)
بعض حضراتو د دې نه په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه په داسې ځائې کښې قيام کول چرته اوبه نه وی او د سفر دپاره داسې لاره اختيارول چه په هغې باندې اوبه نه وی جائز ده. (٣)
خو دا خبره صحيح نه معلومېږی ځکه چه مدينه منوره د هغوی د قيام ځائې ته نژدې وه او هغه مدينې منورې ته داخليدونکې وو. (٤)
بيا د دې خبرې هم احتمال دې چه رسول الله ﷺ ته د اوبو د نه کيدو علم نه وی، او دا هم چه د رسول الله ﷺ د الله پاك په ذات باندې اعتماد وی، چه که د اوبو ضرورت شو نوالله پاك به د باران په ذريعه يا په لاسونو سره اوبه جاری کولو باندې دا ضرورت پوره کړی، لهذا په دې سره په ذکر شوې خبره باندې استدلال بعيد دې. (٥)

قوله: فَأَتَى النَّاسُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ : نو خلق سيدنا ابوبکر صديق رضی الله عنه ته (د شکايت دپاره) راغلل.
ددې نه معلومه شوه چه د يوې زنانه شکايت د هغې د خاوند په موجودګئ کښې هم د هغې پلار ته کيدلې شی. (٦) په ظاهره کښې سيدنا ابوبکر صديق رضی الله عنه ته په دې وجه ورغلل چه رسول الله ﷺ ارام فرمائيلو، رسول الله ﷺ ته ورتلل په آرام کښې خلل جوړيدې شو. (٧)
علامه عينی رحمه الله يوه وجه دا ليکلې ده چه رسول الله ﷺ ته شکايت اورل په طبيعت باندې د بوجهـ کيدو سبب جوړيدې شو، په دې وجه هغوی سيدنا ابوبکر صديق رضی الله عنه ته لاړل. (٨)

قوله: فَقَالُوا أَلاَ تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسِ وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ : او وې وئيل : آيا تاسو نه ګورئ چه

---

(١) د موطاء، مسلم او نسائی په روايت کښې دا جمله موجود ده، انظر الموطاء باب فی التيمم رقم ١١٨، مسلم رقم ٨١٦، نسائی رقم ٣١١

(٢) فتح الباری ج ١ ص ٥٦١، دار السلام، الرياض، ارشاد الساری ج ١ ص ٤٧٦، دار الکتب العلمية، عمدة القاری ج ٤ ص ٦، دار الکتب العلمية.

(٣) المنتقی ج ١ ص ٤٢٣، تحفة الباری ج ١ ص ٢٦٦، شرح النووی علی صحيح الامام مسلم ج ٤ ص ٢٨١

(٤) لکه چه په کتاب التفسير کښې د عمرو بن الحارث په روايت کښې دی : ﴿ ونحن داخلون المدينة ﴾ او مونږ مدينې منورې ته داخليدونکی وو. سورة المائدة باب قوله تعالی : فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا... رقم ٤٦٠٨.

(٥) فتح الباری ج ١ ص ٥٦١، عمدة القاری ج ٤ ص ٩، شرح الزرقانی ج ١ ص ١٠٩

(٦) فتح الباری ج ١ ص ٥٦١، عمدة القاری ج ٤ ص ٩، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢١١، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٦١، فتح الملهم ج ٣ ص ١١٨، اوجز المسالک ج ١ ص ٥٥٧

(٧) فتح الباری ج ١ ص ٥٦٢، عمدة القاری ج ٤ ص ٩، فتح الملهم ج ٣ ص ١١٨

(٨) عمدة القاری ج ٤ ص ٩

عائشې رضي الله عنها څه اوکړل؟ رسول الله ﷺ او ټول خلق ئې ایسار کړي دي او نزدې اوبه هم نشته؛ او نه هغوی سره اوبه شته

د دې نه معلومه شوه چه د فعل نسبت د هغه چا طرف ته کول جائز دی کوم چه د هغه فعل سبب وی، اګر چه هغه خپله د هغې مرتکب نه وی، لکه چه هغوی اوئیل : ﴿ ما صنعت عائشة؟ اقامت...الخ ﴾[1]

قوله: فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاضِعٌ رَأْسَهُ عَلَى فَخِذِي قَدْ نَامَ : نو زما والد محترم، ابوبکر صدیق رضي الله عنه تشریف راوړلو او رسول الله ﷺ خپل سر مبارك زما په پتون باندې کیخودلې آرام فرمائیلو.

د دې نه معلومیږی چه پلار د خاوند په موجودګئ کښې د لور خواته ورتلې شی، په دې شرط چه خاوند راضی وی او د خلوت او مباشرت وخت نه وی. [2] او دا هم معلومه شوه چه د خپلې بیبی په پتون باندې سر کیخودل جائز دی [3]

قوله: فَقَالَ حَبَسْتِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسَ : نو وې فرمائیل : تا رسول الله ﷺ او ټول خلق ایسار کړي دی.

په کتاب التفسیر کښې د عمرو بن الحارث په روایت کښې دی : ﴿حبست الناس في قلادة﴾[4] تا د یو امیل دپاره خلق ایسار کړي دی

قوله: وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ : او نزدې اوبه هم نشته او نه هغوی سره اوبه شته.

ابن عبد البر رحمه الله لیکلي دی چه د اوبو د وجې نه دومره فکر مند کیدل او دې خبرې ته دومره اهمیت ورکول د دې خبرې دلیل دې چه اودس د دې آیت کریمه د نزول نه مخکښې په هغوی باندې فرض وو او هغه به د تیمم د آیت د نزول نه مخکښې په اودس سره مونځ کولو.

مطلب دا دې چه دلته چه څنګه د آیت تیمم ذکر دې د دې په شروع کښې د اودس ذکر دې، بیا د غسل جنابت، بیا د تیمم، خو د دې آیت کریمه د نزول نه مخکښې د حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم د اوبو د نیشت والی د وجې نه دومره فکر مند کیدل د دې خبرې بین دلیل دې چه اودس د دې آیت کریمه د نزول نه مخکښې په هغوی باندې فرض وو او دا چه حضرات صحابه

---

[1]) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۹. شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤٦۱. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۶. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸. اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۷

[2]) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۹. شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤٦۱. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶. اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۷. الکوثر الجاری ج ۲ ص ۷. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۱

[3]) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱

[4]) کتاب التفسیر، سورة المائدة باب قوله تعالی : فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ... رقم ٤٦۰۸. کذا فی فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۶، ۷

كرام رضي الله عنهم د دې نه مخکښې کله هم بغیر د اودس نه مونځ نه دې کړې. او دا خبره هم مسلم ده چه غسل جنابت هم دا ودس نه روستو فرض شوې دې.

پاتې شوه دا خبره چه هر کله اودس د مخکښې نه فرض وو نو د دې آیت کریمه په شروع کښې د اودس ذکر ولې رانغلو؟ نو د دې جواب دا دې چه دا ذکر په دې وجه اوشو چه کوم څيز د مخکښې نه فرض دې اوس هغه منصوص هم شی، هم دا وجه ده چه دې آیت کریمه ته اية التیمم اوئیلې شو نه آیة الوضوء ... ځکه چه هغه وخت چه کوم نوې حکم صحابه کرام رضي الله عنهم ته ملاؤ شو هغه د تیمم وو نه د اودس. (١)

حافظ صاحب او بعض شارحینو دلته یو بل احتمال هم ذکر کړې دې او هغه دا چه ممکنه ده چه په دې موقع باندې د آیت کریمه صرف هم هغه حصه نازله شوې وی په کوم کښې چه د تیمم ذکر دې او د آیت کریمه ابتدائی حصه (په کوم کښې چه د اودس ذکر دې) هغه مخکښې نازل شوې وی، پس په دې صورت کښې چه د اودس کوم علم حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم ته حاصل شوې وی هغه به د شروع نه د نص په ذریعه وی، نه دا چه اول هغوی عمل اوکړو او روستو د دې حکم تنصیص اوشو. او په دې صورت کښې په دې باندې د «اية التيمم» اطلاق د «تسمية الكل باسم البعض» د قبیل نه وی.

خو حافظ صاحب خپله د دې احتمال تضعیف کړې دې او د ابن عبدالبر رحمه الله د خبرې طرف ته ئې خپل رجحان ښکاره کړې دې، ځکه چه د عمروبن الحارث د روایت نه د دې تائید کیږی. (٢)

هم دغه شان د عمرو بن الحارث په روایت کښې دی: «وحضرت الصبح، فالتمس الماء فلم يوجد» چه د هغې نه معلومیږی چه د طهارت دپاره د اوبو طلب او تلاش د وخت د داخلیدو نه روستو واجب کیږی. (٣)

قوله: فَقَالَتْ عَائِشَةُ فَعَاتَبَنِي أَبُوبَكْرٍ: نو عائشې رضي الله عنها اوفرمائیل چه ابوبکر رضي الله عنه په ما باندې غصه اوکړه!

د دې جملې نه او د وړاندې جملې نه معلومه شوه چه پلار د خپل اولاد تادیب په قول، فعل او

---

(١) التمهيد ج ١ ص ٤٧٤

(٢) كذا فى فتح البارى ج ١ ص ٢٦٢، عمدة القارى ج ٤ ص ٩، ١٠، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١١، وشرح ابن بطال ج ١ ص ٤٦٢

ځکه چه د عمروبن الحارث په روایت کښې دا الفاظ دی: فالتمس الماء، فلم يوجد، فنزلت: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ... » كتاب التفسير، باب قوله تعالى: فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا... رقم ٤٦٠٨.

د دې تصریح نه پس د دې احتمال هیڅ حیثیت نه پاتې کیږی چه د آیت کریمه ابتدائی حصه (چه په کومې کښې د اودس ذکر دې) دا به اول نازله شوې وی او دویمه حصه (چه په کومې کښې د تیمم ذکر دې) هغه روستو نازله شوه. والله اعلم وعلمه اتم واحكم

(٣) فتح البارى ج ١ ص ٥٦٢، عمدة القارى ج ٤ ص ٩، شرح الزرقانى ج ١ ص ١١٠

ضرب وغیره هرې طریقې سره کولې شی او دا چه پلار د خپلې لور تادیب هم کولې شی، اګر چه هغه لویه وی، وادهٔ شوې وی او په خپل کور کښې وی. (۱)

او دلته عائشې رضی الله عنها ﴿ فعاتبنی ابوبکر ﴾ اووې او ﴿ فعاتبنی ابی ﴾ ئې او نه وئیل خکه چه د ابوت معامله د شفقت او نرمۍ متقاضی وی او دلته چه په قول او فعل سره کوم عتاب او تادیب واقع شوې دې هغه په ظاهره کښې د دې مغایر دې، په دې وجه ئې هغه په منزله د پردی ګنړلو سره ﴿ ابوبکر ﴾ اووې او ﴿ ابی ﴾ ئې او نه وئیل. (۲)

قوله: وَقَالَ مَاشَاءَاللّٰهُ أَنْ يَقُوْلَ :اوڅه چه الله پاك ته منظوره ماته ئې بدې ردې اوئیلې.

د معجم کبیر طبرانی په روایت کښې مونږ په تفصیل سره ذکر کړې دی، په هغې کښې دی چه ابوبکر صدیق رضی الله عنه سیده عائشه رضی الله عنها ته اووې: ﴿ یا بنیة! فی کل سفر تکونین عناء وبلاء ﴾ (۳) یه لوری! ته په هر سفر کښې د مشقت او مصیبت سبب جوړیږې!

او په ابوداؤد کښې د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنهما په روایت کښې داسې الفاظ دی: ﴿ فتغیظ علیها ابوبکر وقال: حبست الناس ولیس معهم ماء ﴾ (۴) ابوبکر صدیق رضی الله عنه هغې ته غصه شو او وې وئیل چه تا خلق ایسار کړې دی، او هغوی سره اوبه هم نشته.

قوله: وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي :او په خپل لاس سره ئې زه په تشی کښې وهلم!

﴿ یطعن ﴾ د عین په ضمې سره (د باب نصر نه) د طعن حسی دپاره استعمالیږی، لکه په لاس او نیزې وغیره سره وهل. او ﴿ یطعَن ﴾ د عین په فتحې سره د (باب فتح نه) د طعن معنوی دپاره استعمالیږی، لکه په ژبې وغیره سره چاته بدې ردې وئیل، غالبه هم دا ده ګینې ﴿ یطعُن ﴾ د عین په ضمې سره په دواړو (طعن حسی او معنوی) کښې، هم دغه شان ﴿ یطعَن ﴾ د عین په فتحې سره هم په دواړو کښې منقول دې. (۵)

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۹. شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤۶۱. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۷. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸. اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۷. شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۰. شرح النووی ج ٤ ص ۲۸۱. الکوثر الجاری ج ۲ ص ۷

(۲) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۷. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۶. اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۷. شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۰. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶.

(۳) المعجم الکبیر قصة الافک وما انزل الله من براءتها حدیث: ۱۵۹. ۲۳/۱۲۱. ۱۲۲. کذا فی فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۶. شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۰

(۴) ابوداؤد. کتاب الطهارة و باب التیمم. رقم ۳۲۰)

(۵) صاحب د لسان العرب او القاموس المحیط د طعن حسی دپاره د ضمې او فتحې دواړو استعمال نقل کړې دې. او العجم الوسیط کښې د طعن حسی او معنوی دواړو[بقیه برصفحه آئنده...

د عائشې رضي الله عنها مراد دا دې چه سيدنا ابوبکر صديق رضي الله عنه داسې په زجروتوبيخ، او د غيظ او غضب په اظهار کښې د مبالغې دپاره اوکړل. يا ئې په دې وجه اوکړل چه ماته حرکت راکول د رسول الله ﷺ د بيدارئ سبب جوړ شي، ځکه چه هغه ته د وخت د تيريدو د وجې نه د مونځ د قضاء کيدو ويره وه. (١)

قوله: فَلَا يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحَرُّكِ إِلَّا مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى فَخِذِي : د رسول الله ﷺ سر مبارك زما په پتون پروت وو، صرف هم په دې وجه باندې ما حرکت اونکړو.

﴿مكان﴾ مصدر ميمى دې په معنى د ﴿كون﴾... اى كون راسه على فخذى... مطلب دا دې چه د ابوبکر صديق رضي الله عنه د د سخت رټلو سپيسلو، او ما لره په تڼشو کښې د وهلو باوجود چه په هغې سره ماته تکليف رسيدو او زما حرکت کول ضروري وو، خو د رسول الله ﷺ سر مبارك زما په پتون باندې د کيدو د وجې نه او د رسول الله ﷺ په اکرام او تعظيم کښې او د دې ويرې نه چه زما د پتون په حرکت سره به د رسول الله ﷺ په آرام کښې خلل راشي، ما حرکت اونکړو. (٢)

د دې نه معلومه شوه چه که چا ته داسې تکليف رسيږي چه د هغې په نتيجه کښې حرکت او اضطراب پيدا شي، يا په هغې سره د چا په آرام کښې خلل واقع شي، يا د تلاوت کونکي، يا مونځ کونکي يا په علم او ذکر کښې د مشغول سړي په معمولاتو کښې خلل واقع شي، نو د هغه دپاره صبر کول او نورو لره د پريشانئ نه بچ کول د اجر باعث او مستحب عمل دې. (٣) يا دا اوئيلې شي چه د خه مصلحت د وجې نه مشقت برداشت کول مستحب او غوره عمل دې. (٤)

قوله: فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ : نو رسول الله ﷺ سحر پاسيدو او اوبه نه وې

﴿اصبح﴾ په معنى د ﴿دخل فى وقت الصباح﴾ دې، کوم چه تامه دې دې ته د خبر ضرورت نه وي.

﴿على غير ماء﴾ دا جار مجرور متعلق دې د ﴿كائنا﴾ اسم فاعل پورې، کوم چه د خپل فاعل سره

بقيه حاشيه ازصفحه گذشته دپاره په فتحې سره نقل کړې دې. او په معجم الصحاح کښې د دواړو دپاره په ضمې سره منقول دې. انظر : لسان العرب ج ٨ ص ١٦٧، القاموس المحيط ص ١٠٩٣، المعجم الوسيط ص ٥٥٨، معجم الصحاح ص ٦٤١، وانظر كذلك : فتح البارى ج ١ ص ٥٦٢، عمدة القارى ج ٤ ص ٥.، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٦، اوجز المسالك ج ١ ص ٥٥٧، شرح الزرقانى ج ١ ص ١١٠،شرح النووى ج ٤ ص ٢٨١، الكوثر الجارى ج ٢ ص ٦.

(١) الكوثر الجارى ج ٢ ص ٦، ٧، شرح الزرقانى ج ١ ص ١١٠، المنتقى ج ١ ص ٤٢٤

(٢) شرح الزرقانى ج ١ ص ١١٠، المنتقى ج ١ ص ٤٢٤

(٣) فتح البارى ج ١ ص ٥٦٢، عمدة القارى ج ٤ ص ٩، شرح الزرقانى ج ١ ص ١١٠، فتح الملهم ج ٣ ص ١١٨

(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٩

يو ځائې كيدو باندې د ﴿ اصبح ﴾ د ضمير فاعل نه حال دې. (۱) نو معنى دا شوه چه رسول الله ﷺ پاسيدو چه كله د سحر په وخت كښې داسې حال كښې داخل شو چه اوبه نه وې. (۲)

دحاشيه نسخه ده: ﴿ فنام حتى اصبح على غير ماء ﴾ چه رسول الله ﷺ اوده شو، تردې چه د سحر په وخت په داسې حال كښې داخل شو چه اوبه نه وې. يعنى د ﴿ قام ﴾ په ځائې ﴿ نام ﴾ دې، هم دغه شان امام بخارى رحمه الله وړاندې د صديق اكبر رضي الله عنه په فضائلو كښې د ﴿ قتيبة بن سعيد عن مالك ﴾ په طريق سره هم نقل كړې دى. (۳) او د مسلم (۴) او موطاء (۵) په روايت كښې هم دا الفاظ دى.

په دواړو تقديرونو باندې دا معنى نزدې نزدې ده، ځكه چه دواړه په دې خبره باندې دلالت كوى چه د رسول الله ﷺ د خوب نه بيداريدل د سحر په وخت كښې وو.

بعض حضراتو دا وئيلې دى چه ﴿ حتى اصبح ﴾ دا د خوب دپاره غايت او انتهاء نه ده (چه خوب ئې د سحر د وخته پورې وو) بلكه دا د اوبو د نيشت والى دپاره غايت دې. (چه اوبه ملاؤ نه شوې تردې چه سحر شو) او د دې خبرې دليل دا وركوى چه ﴿ حتى اصبح ﴾ ئې مقيد كړې دې په روستو ﴿ على غير ماء ﴾ سره. (ځكه چه حال د ذوالحال دپاره مقيد وى) چه د هغې نه متبادر هم دا ده چه دا د اوبو د نيشت والى دپاره غايت دې نه د خوب دپاره. (۶)

او په كتاب التفسير كښې د عمرو بن الحارث د روايت الفاظ دا دى چه ﴿ ثم ان النبى ﷺ استيقظ وحضرت الصبح ﴾ (۷) كه دلته واؤ حاليه اومنلې شى نو دا مطلب به وى چه رسول الله ﷺ

---

(۱) په ﴿ على غير ماء ﴾ كښې د ﴿ قام ﴾ او ﴿ اصبح ﴾ دواړو تنازع واقع شوې ده. كذا فى شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۱، وعمدة القارى ج ٤ ص ۷، وارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۶، وتحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۶. يعنى په دواړو كښې ئې هر يو خپل متعلق جوړول غواړى، لهذا ذكر شوې تركيب د نحوى بصريانو د مذهب مطابق دې، ځكه چه د هغوى په نزد به عمل عامل ثانى ته وركولې شى او هم دا د نحويانو په نزد راجح او مؤيد بالقران دې. كما هو مبسوط فى كتب النحو، فليراجع.

(۲) شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۱، عمدة القارى ج ٤ ص ۷، الكوثر الجارى ج ۲ ص ۷، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۶، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۶

(۳) كتاب فضائل اصحاب النبى ﷺ باب قول النبى ﷺ لو كنت متخذا خليلا رقم ۳۶۷۲

(۴) مسلم رقم ۸۱٤

(۵) الموطاء : رقم ۱۱۸

(۶) فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۲، عمدة القارى ج ٤ ص ۷، شرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۱۰، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸، اوجز المسالك ج ۱ ص ۵۵۸

(۷) باب قوله تعالى : فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ... رقم ٤۶۰۸

بیدار شو په داسې حال کښې چه سحر شوې وو. (۱) چه د هغې نه دا معلومیږی چه ﴿حتی اصبح﴾ دا غایت او انتهاء ده د نوم دپاره.

بهر حال! د دې نه بعض حضراتو په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه د رسول الله ﷺ دپاره په سفر کښې د تهجد ترک کولو رخصت وو، خو دا په دې تقدیر باندې ده چه دا ثابته شی چه په رسول الله ﷺ باندې د تهجد مونځ فرض وو (۲)

کیدې شی چه په رسول الله ﷺ باندې د تهجد مونځ فرض نه وو پاتې شوې، لکه چه د امت په حق کښې منسوخ شوې وو. او ډیره ممکنه ده چه رسول الله ﷺ ئې روستو قضاء راوړې وی.

قوله: فَأَنزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ: نو الله پاك د تیمم آیت کریمه نازل کړوا

د ایت تیمم نه کوم ایت کریمه مرا دې: دا بحث انتهائی اهم، لږ سخت او حل طلب دې چه دلته په دې حدیث کښې چه عائشه رضی الله عنها فرمائی چه د تیمم آیت نازل شو، نو د دې نه مراد کوم یو آیت دې؟ شارحینو هم دا بحث په اهمیت سره ذکر کړې دې، ځکه چه په قران کریم کښې په دوه ځایونو کښې د تیمم ذکر راغلې دې، بلکه په دواړو ځایونو کښې د آیت هغه حصه کومه د تیمم په مضمون باندې مشتمل ده من او عن یو شان ده، صرف دومره فرق دې چه په یو ځائې کښې لفظ د ﴿ منه ﴾ دې او بل ځائې کښې نشته، خو د دواړو آیتونو د شروع او اخری حصې مضمون مختلف دې، پس په سورة النساء کښې هم د تیمم حکم موجود دې او پوره آیت کریمه داسې دې!

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا ۚ وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا ﴾ [النساء: ۴۳] (۳)

او په سورة المائده کښې هم دا مضمون موجود دې، هغه آیت کریمه داسې دې!

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ۚ وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ۚ وَإِن كُنتُم مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ ۚ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُم مِّنْ حَرَجٍ وَلَٰكِن يُرِيدُ

---

۱) شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۰. فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸

۲) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۲. عمدة القاری ج ۴ ص ۹. شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۰. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۸. اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۸

۳) ترجمه: اې ایمان والو! مانځه ته د نشې په حالت کښې مه نزدې کیږئ، ترڅو چه تاسو په خپله وینا باندې پوهه نه شئ. او نه د جنابت په حالت کښې مګر په لاره باندې تیریدونکی، تردې چه غسل اوکړئ. او که تاسو بیمار یئ یا په سفر کښې یئ او یا په تاسو کښې څوك د بیت الخلاء نه راغلې وی او یا مو زنانو سره نزدیکت کړې وی او اوبه بیا نه مومئ نو په پاکې خاورې سره تیمم اوکړئ، او په هغې سره خپل مخونه او لاسونه مسح کړئ. یقینا الله پاك معاف کونکې بخښنه کونکې دې.

لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُوْنَ﴾ [المائدة: ۶] (۱)

د اصل بحث نه مخکښې خان پوهه کړئ چه د سورة النساء آيت کريمه اول نازل شوې دې او د سورة المائده آيت روستو، ځکه چه د سورة النساء آيت کريمه حتمي طو د تحريم خمر نه مخکښې آيت دې، لکه چه د آيت کريمه په شروع حصه کښې ﴿ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكٰرٰى ﴾ د دې د پس منظر او د سبب نزول نه معلوميږي (چه دا آيت کريمه د تحريم خمر نه مخکښې دې)، کوم امام ترمذي رحمه الله په خپل سنن کښې د سيدنا علي رضي الله عنه په روايت سره نقل کړې دې، او د هغې تصحيح ئې کړې ده. ونصه:

﴿ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ صَنَعَ لَنَا عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ عَوْفٍ طَعَامًا فَدَعَانَا وَسَقَانَا مِنَ الْخَمْرِ فَأَخَذَتِ الْخَمْرُ مِنَّا وَحَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَقَدَّمُونِي فَقَرَأْتُ (قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ) لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ وَنَحْنُ نَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ. قَالَ فَأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكٰرٰى حَتّٰى تَعْلَمُوْا مَا تَقُوْلُوْنَ ﴾ قال ابوعيسى: هذا حديث حسن صحيح غريب. (۲)

سيدنا علي رضي الله عنه فرمائي چه سيدنا عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه مونږ ته د خوراك دعوت راکړو، خوراك ئې تيار کړو او په مونږ ئې شراب اوڅکل، په شرابو سره نشه شو، په دې کښې د ماښخه وخت شو، نو ما په ماښخه کښې د سورة الکافرون داسې تلاوت اوکړو: ﴿قُلْ يٰٓاَيُّهَا الْكٰفِرُوْنَ ۝ لَآ اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُوْنَ ۝... ونحن نعبد ما تعبدون﴾ نو الله پاك دا آيت کريمه نازل کړو: ﴿يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكٰرٰى حَتّٰى تَعْلَمُوْا مَا تَقُوْلُوْنَ﴾

د ابو داؤد او مستدرك حاكم په روايت کښې دا تصريح ده چه دا واقعه د تحريم خمر نه مخکښې ده او د ماښام په ماښخهٔ کښې پيښه شوې وه. ونصه:

﴿ عن علي بن ابي طالب رضي الله عنه: أن رجلاً من الأنصار دعاهُ وعبدَ الرحمن بن عوف، فسقاهما قبل أن تُحرَّمَ الخمرُ، فأمَّهم عليٌّ في المغرب.... الخ ﴾ (۳)

---

(۱) ترجمه: اې ايمان والو! چه کله تاسو مونځ ته پاسيږئ نو خپل مخونه وينځئ، او لاسونه هم د څنګلو سره. او په سرونو باندې مسح اوکړئ، او خپې سره د ګيټو وينځئ، او که تاسو جنابت کښې يئ نو ټول بدن پاك کړئ. او که تاسو بيمار يئ يا په سفر کښې يئ او يا په تاسو کښې څوك د بيت الخلاء نه راغلې وي او يا مو زنانو سره نزديکت کړې وي او اوبه بيا نه مومئ نو په پاکې خاورې سره تيمم اوکړئ. او خپل مخونه او لاسونه مسح کړئ د دې زمکې نه. الله پاك نه غواړي چه په تاسو باندې څه تنګسيا راولي. بلکه الله پاك غواړي چه تاسو پاك کړي او په تاسو باندې خپل نعمت پوره کړي، چه تاسو ئې شکر اوکړئ.

(۲) جامع الترمذي، ابواب تفسير القران عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، باب ومن سورة النساء، رقم: ۳۰۲۶

(۳) ابوداؤد كتاب الاشربة، باب تحريم الخمر، رقم ۳۶۷۱. كذا اخرجه الحاكم فى مستدركه فى كتاب الاشربة رقم: ۲۱/۷۲۲۰، وصححه ووافقه الذهبي على ذلك فى تلخيصه: ج ٤ ص ۱۵۸

دي روایاتونه معلومه شوه چه دسورة النساء ذکرشوي آیت کریمه د تحریم خمرنه مخکښ دي او د تحریم خمر واقعه د غزوه احد نه پس د بنو نضیر د محاصرې په موقع باندې پېښه شوې وه، حافظ ابن کثیر رحمه الله د ۴ هجری په واقعاتو کښې د غزوه بنی النضیر د لاندې لیکلې دي چه: ﴿ قال ابن اسحاق : فسار حتى نزل بهم فحاصرهم ست ليال، ونزل تحريم الخمر حينئذ ﴾([1])
ابن اسحاق فرمائی چه رسول الله ﷺ روان شو او د بنو نضیر په خوا کښې ئې پړاؤ واچولو او د شپږو شپو پورې ئې هغوی محاصره کړې وو، هم دې دوران کښې د شرابو د حرمت حکم نازل شو او حافظ ذهبی رحمه الله هم د ۴ هجری په واقعاتو کښې د غزوه بنی النضیر د لاندې لیکلې دی چه: ﴿ قال ابن اسحاق : كانت غزوة بنى النضير فى ربيع الاول سنة اربع، وحاصرهم النبى ﷺ ست ليال، ونزل تحريم الخمر ﴾([2])
ابن اسحاق فرمائی چه غزوه بنی النضیر په ربیع الاول ۴ هجری کښې پېښه شوې وه رسول الله ﷺ تر شپږو شپو پورې هغوی محاصره کړې وو او د شرابو د حرمت حکم راغلو.
او غزوه احد په ۳ هجری کښې پېښه شوې ده، د دې تصریح خو اکثر مؤرخینو کړې ده. ([3]) او دلته غزوه مریسیع چه پکښې د تیمم د آیت نزول ذکر شوې دې د دې باره کښې هم په شروع کښې ذکر کړې دی چه دا سفر د ۵ یا ۶ هجری دې. لهذا د پورته تفصیل نه دا خبره واضحه شوه چه د سورة النساء آیت د سورة المائده د آیت کریمه نه مخکښې نازل شوې دې.

اوس د اصل بحث طرف ته راځو چه دلته د عائشې رضی الله عنها د دې قول ﴿ فانزل الله اية التيمم ﴾ نه کوم آیت کریمه مراد دې؟ علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چه د دې نه مراد د سورة النساء آیت دې او وجه ئې دا ذکر کړې ده چه د سورة المائدة ایت کریمه ته خو اية الوضوء وئیلې شی او د سورة النساء په آیت کریمه کښې د اودس ذکر نشته. او د تیمم ذکر په دواړو کښې دې، لهذا آیت د تیمم نه مراد به د سورة النساء ایت وی.
علامه ابن بطال رحمه الله دلته د تردد اظهار کړې دې چه کیدې شی چه د سورة النساء آیت مراد وی او کیدې شی چه د سورة مائده آیت مراد وی. امام ابو الحسن واحدی رحمه الله په اسباب النزول کښې دا حدیث د سورة النساء د لاندې ذکر کړې دې ([4]) هم دغه شان امام بغوی رحمه الله هم دا حدیث د آیت نساء د لاندې ذکر کړې دې او بیا ئې د آیت مائده د لاندې نه دې ذکر کړې. ([5])

---

[1]) البداية والنهاية ج ٤ ص ٨٢
[2]) تاريخ الاسلام للذهبى : ج ١ ص ١٣٤
[3]) انظر : البداية والنهاية ج ٤ ص ١١، تاريخ الاسلام للذهبى : ج ١ ص ٩٣، الكامل لابن الاثير الجزرى ج ٢ ص ٤٤، تاريخ ابن خلدون ج ٢ ص ٤٢١
[4]) فتح البارى ج ١ ص ٥٦٣، عمدة القارى ج ٤ ص ٧، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٦٢، شرح الزرقانى ج ١ ص ١١٠، فيض البارى ج ١ ص ٥١١، اوجز المسالک ج ١ ص ٥٥٨
[5]) امانى الاحبار ج ٢ ص ١٢٢

حافظ ابن كثير رحمه الله د دې نه مراد آيت النساء اخستلې دې او د آيت النساء د لاندې نې دا حديث په څلورو طرقو سره ذكر كړې دې. [1]

حافظ ابن حجر رحمه الله ليكلې دى چه : ﴿ وخفى على الجميع ما ظهر للبخارى من أن المراد بها آية المائدة بغير تردد لرواية عمرو بن الحارث إذ صرح فيها بقوله فنزلت يا أيها الذين آمنوا إذا قمتم إلى الصلاة الآية ﴾ [2]

چه كومه خبره په ټولو باندې پټه پاتې شوه هغه د امام بخارى رحمه الله مخې ته بغير د تردد نه ښكاره شوه چه د دې آيت كريمه نه د سيده عائشه رضي الله عنها مراد آيت المائده دې. ځكه چه د عمرو بن الحارث په روايت كښې دا تصريح ده چه فنزلت : ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَوٰةِ﴾

او ظاهره ده چه د دې آيت دا ابتدائى حصه د سورة المائده په آيت كښې ده، د سورة النساء په آيت كښې نشته.

يو اشكال دلته يو ډير لوئې اشكال دې كوم چه قاضى ابوبكر بن العربى مالكى رحمه الله په خپل احكام القران كښې ذكر كړې دې. هغه فرمائى

﴿ وهى معضلة ما وجدت لدائها من دواء عند احد، هما ايتان فيهما ذكر التيمم، احداهما فى النساء، والاخرى فى المائدة، فلا نعلم اية اية عنت عائشة رضى الله تعالى عنها ﴾ [3]

دا ډيره پيچيده او ګرانه بيمارى ده چه د هغې دوائى ماته چاسره هم ملاؤ نه شوه. ځكه چه دوه آيتونه دى چه په هغې كښې د تيمم ذكر دې، يو په سورة النساء كښې او يو په سورة المائده كښې، مونږ ته نه ده معلومه چه عائشې رضي الله عنها كوم آيت كريمه مراد كړې دې؟

وړاندې قاضى صاحب ليكى چه زما خو په امام بخارى رحمه الله باندې تعجب دې چه هغه په كتاب التفسير كښې د سورة النساء په ذكر شوى آيت كريمه باندې باب تړلو سره دا حديث هلته ذكر كړو. بيا نې د سورة المائده په ذكر شوى آيت كريمه باندې باب تړلو سره هم دا حديث عائشه رضي الله عنها هلته هم ذكر كړو، يعنى د دواړو آيتونو د لاندې نې دا حديث ذكر كړو

د ابن العربى رحمه الله د دې اشكال وضاحت دا دې چه هر كله د سورة النساء آيت كريمه د دې واقعې نه مخكښې نازل شوې وو او په دې كښې د تيمم هم ذكر دې، ګويا د تيمم حكم او طريقه د سورة النساء د آيت كريمه په ذريعه هغوى ته د مخكښې نه معلومه شوې وه. نو اوس په دې واقعه كښې د اوبو په نه ملاويدو باندې د صحابه كرام رضي الله عنهم دومره حيران، پريشان او فكر مند كيدلو څه مطلب دې؟ چه بعض خو صرف د لاس د تلو پورې مسح كولو سره تيمم اوكړو او بعض د اوږو پورې او بعض په پوره بدن باندې مسح اوكړه، لكه چه د طحاوى په روايت كښې دى ﴿ ولم يقدروا على ماء فمنهم من تيمم الى الكف، ومنهم من تيمم الى المنكب، وبعضهم على جلده ﴾ [4]

---

[1] تفسير ابن كثير ج ٢ ص ٢٩٠، ٢٩١

[2] فتح البارى ج ١ ص ٥٦٣

[3] احكام القران لابن العربى. سورة النساء آيت : ٤٣، ج ١ ص ٥٦١، ٥٦٢، دار الكتب العلمية

[4] شرح معانى الاثار. باب صفة التيمم كيف هى ج ١ ص ٥٨، المكتبة الحقانية

او بعضو بغير د اودس نه مونځ اوکړو لکه چه د ابوداؤد په روايت کښ دی:

﴿....فحضرت الصلاة، فصلوا بغير وضوء، فأتوا النبى ﷺ، فذكروا ذلك، فانزلت اية التيمم﴾(١)

هم دغه شان چه سيدنا اسيد بن حضير رضي الله عنه د تيمم د آيت کريمه په نازليدو باندې چه د کومې خوشحالۍ اظهار اوکړو، د هغې څه مطلب دې؟

بيا ابن العربى رحمه الله خپله د دې جواب طرف ته اشاره کړې ده او هغه دا چه کيدې شى چه د آيت النساء صدر ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا﴾ پورې خو د سيدنا على رضي الله عنه په قصه کښ نازل شوې دې او د هغې نه روستو حصه چه په هغې کښې د تيمم حکم او طريقه ذکر ده هغه د دې واقعه مريسيع نه روستو نازله شوې وى، بيا هغه د آيت کريمه د ابتداء سره ملحق کړې شوې وى.

بيا ابن العربى رحمه الله فرمائى چه دلته مراد آيت مائده دې او دليل د دې خبرې دا دې چه چه د مدينې منورې ټولو مفسرينو هم دا تفسير کړې دې او قصه د دې شهادت ورکوى، مفسرين مدينه فرمائى چه ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ﴾ معنى ده ﴿ اذا قمتم من النوم﴾ او قصه هم دغه شان راپيښه شوې وه چه کله خلق د اودۀ کيدو نه پس بيدار شوې وو او هغه وخت د اوبو ضرورت پيښ شوې وو. (٢)

مطلب دا شو چه په دې واقعه کښ د سورة المائده آيت التيمم نازل شوې دې، او د دې نه مخکښ د تيمم حکم معلوم نه وو، په دې وجه صحابه کرام پريشانه شو، او په سورة النساء کښ چه کوم د تيمم حکم دې، هغه د دې واقعې نه روستو نازل شوې دې.

پاتې شوه دا خبره چه کله په آيت مائده کښ د تيمم حکم راغلو نو بيا په آيت النساء کښ د هغې د تکرار څه وجه ده؟ نو د دې جواب بعض داسې کړې دې چه په آيت النساء کښ اصل د مريض د تيمم حکم بيانول دى او د مسافر د تيمم حکم هلته تبعا دې او په آيت مائده کښ د دې برعکس حکم دې. (٣)

خو دا جواب چه د آيت مائده صدر اول نازل شوې دې او د تيمم والا حصه د هغې نه روستو نازله شوې ده او بيا د هغې سره ملحق کړې شوه، دا ډيره ګرانه ده، ځکه چه د آيت کريمه په دې تقطيع او تجزيه باندې هيڅ معتبر او صريح نقل نه ملاويږى. او بغير د څه نقل نه د آيت کريمه تقطيع کول بغير د دليل نه دى او دا خبره صحيح نه ده، بلکه حافظ ابن کثير رحمه الله په خپل تفسير کښ د حضرت سيدنا اسلع بن شريك رضي الله عنه نه يو روايت نقل کړې دې کوم چه د دې خلاف دې؛

---

(١) ابوداؤد. كتاب الطهارة. باب التيمم. رقم ٣١٧. كذا فى رواية مسلم ولفظه : فادركتهم الصلاة فصلوا بغير وضوء. كتاب الحيض. باب التيمم. رقم ٨١٥. ج ٤ ص ٢٨٢

(٢) احكام القران. سورة النساء ٤٣. ج ١ ص ٥٦٢. دار الكتب العلمية

(٣) فضل البارى ج ٢ ص ٥٠٧

حضرت سيدنا اسلع فرمائي چه زه د رسول الله ﷺ د كيجاوې د مضبوطولو په خدمت باندې مامور اوم، په يوه يخه شپه كښې ماته جنابت اورسيدو او رسول الله ﷺ د كوچ كولو اراده اوفرمائيله، اوس د جنابت په حالت كښې د كيجاوې برابرول زما طبيعت نه برداشت كول، او په يخو اوبو باندې ماته سخت مرض يا مرگ ويره وه، په دې وجه ما په يو انصاري باندې دا كار اوكړو، بيا ما په گرم كاڼړي باندې اوبه گرمې كړې او په هغې باندې مې غسل اوكړو او د رسول الله ﷺ او صحابه كرام ﷺ سره ملاؤ شوم، نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل اې اسلع! څه خبره ده نن ستا (مضبوطه كړې) كيجاوه لړه بدله شان لگيږي؟ (انصاري صحابي دا د اسلع ﷺ په شان مضبوطه كړې نه وه) نو ما اووې: يا رسول الله ﷺ! دا ما نه ده مضبوطه كړې بلكه يو انصاري مضبوطه كړې ده. نو رسول الله ﷺ د دې وجه اوتپوسله! ما عرض اوكړو زه جنب شوې اوم او (شپه يخه وه، په يخو اوبو باندې غسل كولو كښې) ماته د يخنۍ ويره وه، په دې وجه ما په انصاري باندې كيجاوه مضبوطه كړه او كاڼړې گرمولو سره مې په هغې اوبه گرمې كړې او په هغې سره مې غسل اوكړو، نو الله پاك دا آيت كريمه نازل كړو ﴿لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكٰرٰى حَتّٰى تَعْلَمُوْا مَا تَقُوْلُوْنَ﴾ الى قوله ﴿اِنَّ اللّٰهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُوْرًا﴾ [1]

د دې روايت نه معلوميږي چه آيت النساء چه كله نازل شو نو پوره آيت كريمه يو كرت باندې نازل شوې وو، چه په هغې سره د ايت كريمه د تقطيع والاجواب صحيح نه معلوميږي.

امام طبراني رحمه الله په المعجم الكبير كښې د ذكر شوي روايت تخريج كړې دې. [2] حافظ هيثمي رحمه الله په مجمع الزوائد كښې دا روايت نقل كړې دې او فرمائي: ﴿ وفيه الهيثم بن زريق، قال بعضهم، لايتابع على حديثه ﴾ [3]

بهرحال: دا روايت كه قابل احتجاج وي يا نه وي، كم از كم دومره خبره خو ضرور ده چه د آيت النساء په تقطيع او تجزيه باندې هيڅ نقل صريح نشته او بغير د څه نقل نه د تقطيع قول صحيح نه دې. والله اعلم

قوله: فَتَيَمَّمُوْا: نو خلقو تيمم اوكړو.

په دې صيغه كښې دا هم احتمال دې چه دا د ماضي صيغه وي او په دې سره حضرات صحابه كرام ﷺ د فعل خبر وركولې شي، مطلب به دا وي چه د آيت التيمم د نزول نه روستو خلقو تيمم اوكړو. او دا هم احتمال دې چه دا د امر صيغه وي او په دې سره په آيت تيمم كښې ﴿ فَتَيَمَّمُوْا صَعِيْدًا طَيِّبًا ﴾ حكايت كول مقصود وي نو بيا به دا په سابقه جمله ﴿ فانزل الله اية التيمم ﴾ كښې د

---

[1]) تفسير ابن كثير، سورة النساء: ٤٣، ج ٢ ص ٢٩٢

[2]) المعجم الكبير للطبراني، مسند الاسلع رقم ٨٧٧، ج ١ ص ٢٩٩، دار احياء التراث العربي

[3]) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، كتاب الطهارة، باب في التيمم، ج ١ ص ٢٦٢، دار الفكر

﴿اية التيمم﴾ بيان شی. يا به ترې بدل واقع شی، مطلب به دا وی چه : الله پاک د تیمم آیت کریمه ﴿ فَتَيَمَّمُوا.... الخ ﴾ نازل اوفرمائيلو.[1]

د آیت التیمم نه حضرات فقهاء کرام په تیمم کښی د نیت په وجوب باندې استدلال کړې دې او وجه د استدلال ئې دا ده چه د ﴿ فَتَيَمَّمُوا ﴾ معنی ده ﴿ اقصدوا ﴾ اراده اوکړئ ! او ظاهره ده چه د ارادې تحقق د نیت نه بغیر نشته، او هم دا د ټولو فقهاء کرامو مسلک دې سوا د امام اوزاعی او امام زفر رحمهما الله نه.[2] وقد ذكرناذلك مفصلا.

قوله: فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ الْحُضَيْرِ : اسيد: د همزه په ضمه او د سين په فتحې سره د فعيل په وزن باندې د ﴿ اسد ﴾ تصغير دې.[3]

حضير: هم د حاء په ضمې سره او د ضاء په فتحې سره د فعيل په وزن باندې اسم مصغر دې.[4]

په بعض نسخو کښې ﴿ الحضير ﴾ په الف لام سره دې، دا د ﴿ الحارث ﴾ په شان د هغه اسمونو نه دې چه د الف لام داخلول پرې جائز دی.[5]

دا جليل القدر صحابی دې، د سيرت او رجال په عام کتابونو کښې د هغه سلسله نسب داسې ده : ﴿ اسيد بن الحضير بن سماك بن عتيك بن امرئ القيس بن زيد بن عبد الاشهل الانصاری الاشهلی ﴾[6]

---

[1] فتح الباری ج ١ ص ٥٦٣. عمدة القاری ج ٤ ص ٧. شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢١٣. ارشاد الساری ج ١ ص ٥٧٦. تحفة الباری ج ١ ص ٢٦٦. شرح الزرقانی ج ١ ص ١١٠. اوجز المسالک ج ١ ص ٥٥٩.

[2] فتح الباری ج ١ ص ٥٦٣. عمدة القاری ج ٤ ص ١٠. شرح الزرقانی ج ١ ص ١١٠. فتح الملهم. ج ٣ ص ١١٩

[3] الاکمال لابن ماکولا ج ١ ص ٦٧. بیروت لبنان. تقریب التهذیب ص ١١٢. توضیح المشتبه حرف الالف ج ١ ص ٧٣. دار الکتب العلمية. خلاصة تذهیب تهذیب الکمال للخزرجی ص ٣٨. مکتب المطبوعات الاسلامية.

[4] الاکمال لابن ماکولا ج ١ ص ٦٧. بیروت لبنان. تقریب التهذیب ص ١١٢. توضیح المشتبه للحافظ شمس الدین: ج ١ ص ٧٣.

[5] عمدة القاری ج ٤ ص ٧. شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢١١

[6] الاصابة فی تمیز الصحابة حرف الالف رقم الترجمة ١٨٥. ج ١ ص ٢٣٤. دار الکتب العلمية. کذا بتغییر یسیر فی اکمال تهذیب الکمال لمغلطائی. حرف الالف. من اسمه اسید بالضم. رقم الترجمة : ٥٥٣. ج ٢ ص ٢٢٧. الفاروق الحديثة للطباعة والنشر. و سیر اعلام النبلاء للحافظ الذهبی رقم الترجمة ٨٤. ج ١ ص ٣٤٠. موسسة الرسالة. وتهذیب الکمال للحافظ المزی. حرف الالف. من اسمه اسید. رقم الترجمة ٥١٧. ج ٣ ص ٢٤٦. بتحقیق الدکتور بشار عواد معروف. موسسة الرسالة. وتهذیب التهذیب حرف الالف. من اسمه اسید بالضم رقم الترجمة ٦٣٣. ج ١ ص ٣٤٧. دار صادر بیروت. ومعرفة الصحابة لابی نعیم الاصبهانی. باب الالف من اسمه اسید. رقم الترجمة ١١٦. ج ١ ص ٢٤٥. دار الکتب العلمية. والطبقات الکبری. لابن سعد. طبقات البدريين من الانصار. ج ٣ ص ٦٠٣. دار صادر بیروت والمستدرک للحاکمو کتاب معرفة الصحابة. ذکر اسید بن حضیر الانصاری رضی الله تعالی عنه. رقم الحدیثو ٥٢٥٦. ج ٣ ص ٣٢٥. دار الکتب العلمية.

ابن الاثير جزري رحمه الله په اسد الغابة کښې د عبدالاشهل نه روستو ﴿ بن جشم بن الحارث بن الخزرج بن عمرو بن مالك بن الاوس الانصاري الاوسي ﴾ پورې نسب بيان کړې دې. (١)

ابن عساکر په تاريخ دمشق کښې ليکلې دی چه د هغه سلسله نسب تر ﴿ يشجب بن يعرب الانصاري الاوسي النقيب ﴾ته رسيږي. (٢)

د هغه کنيت ابو يحيى دې. ويقال : ابوحضير، ويقال : ابوعتيك، ويقال : ابوعيسى، ويقال : ابوعتيق، ويقال : ابوعمرو .... (٣)

د هغه د مور نوم ﴿ ام اسيد بنت النعمان بن امرئ القيس بن زيد بن عبدالاشهل ﴾ دې. ﴿ ام اسيد بن السكن بن كرز بن زعوراء بن عبدالاشهل ﴾(٤)

د بيعت عقبه ثانيه په موقع باندې په دولس سردارانو کښې يو اسيد بن حضير رضي الله عنه هم وو. (٥) د هغه پلار د جاهليت په زمانه کښې د قبيله اوس سردار وو او د جنګ بعاث (٦) په موقع باندې قتل کړې شوې وو، د دې نه روستو سيدنا اسيد بن حضير رضي الله عنه د جاهليت په زمانه کښې د خپل پلار په ځائې سردار وو، په کتابت. لامبو وهلو او غشي ويشتلو کښې ماهر وو، او په دغه زمانه کښې د کتابت رواج په عربو کښې ډير کم وو او په چا کښې به چه دا درې واړه اوصاف موجود وو هغه ته به په جاهليت کښې کامل ونيلې شو، د اسلام قبلولو نه پس هم په پوهه او

---

(١) اسدالغابة فی معرفة الصحابة، باب الهمزة والسين وما يثلثهما، رقم الترجمة ١٧٠، ج١ ص ١٢٩، دار الفكر

(٢) تهذيب تاريخ دمشق، باب الهمزة مع السين. ذكر من اسمه اسيد، ج ٣ ص ٥٣، ار المسيرة، بيروت

(٣) تهذيب الكمال ج ٣ ص ٢٤٦، اسد الغابة ج ١ ص ١٢٩

(٤) اسد الغابة ج ١ ص ١٣٠، معرفة الصحابة ج ١ ص ٢٤٥، الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٣ ص ٦٠٣، ٦٠٤

(٥) سير اعلام النبلاء ج ١ ص ٣٤١، الاصابة ج ١ ص ٢٣٤، تهذيب التهذيب ج ١ ص ٣٤٧، تاريخ الاسلام للذهبي ج ٢ ص ٧٥، تهذيب الكمال ج ٣ ص ٢٤٦، المستدرک للحاكم ج ٣ ص ٣٢٥، الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٣ ص ٦٠٤، ٦٠٥، تاريخ دمشق ج ٣ ص ٥٧، البداية والنهاية ج ٧ ص ٩٩

(٦) ﴿ بعاث ﴾ د باء په ضمې سره د مدينې په اطرافو کښې د يو ځائې نوم دې. چرته چه به د جاهليت په زمانه کښې د قبيله اوس او خزرج ترمينځه جنګونه کيدل. ذکر شوې جنګ بعاث د اوس او خزرج ترمينځه د ټولو نه اخرى جنګ وو. چه پکښې د اوس سردار حضير او د خزرج سردار عمر بن النعمان البياضي وو او دواړه په دې جنګ کښې اووژلې شو. دا د هجرت نه شپږ کاله مخکښې واقعه ده. رسول الله صلى الله عليه وسلم ته نبوت ورکړې شوې وو او په مکه مکرمه کښې ئې د اسلام دعوت شروع کړې وو. شپږ کاله پس رسول الله صلى الله عليه وسلم مدينې منورې ته هجرت اوفرمائيلو. انظر : معجم البلدان للامام ياقوت الحموى ج ١ ص ٤٥١، دار احياء التراث العربى. الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٣ ص ٤٠٦، تاريخ دمشق ج ٣ ص ٥٥، تعليقات شيعب الارنوؤط على سير اعلام النبلاء ج ١ ص ٣٤١، تهذيب الكمال ج ٣ ص ٢٤٧

اهل رائې خلقو كښې د هغه شمار كيدلو. (۱)
سيدنا اسيد او سيدنا سعد بن معاذ رضي الله عنهما د سيدنا مصعب بن عمير رضي الله عنه په لاس باندې اسلام قبول كړو. (۲)
د اسلام د قبلولو نه پس رسول الله ﷺ د هغه او د سيدنا زيد بن حارثه رضي الله عنه ترمينځه مواخات قائم كړو. (۳)
داسيد رضي الله عنه اواز ډيرښكلې وو، سيدنا ابوسعيدخدرى رضي الله عنه فرمائى: «كان اسيد من احسن الناس صوتا بالقران»(۴) چه سيدنا اسيد رضي الله عنه قران لره د ټولو نه په ښكلى آواز باندې لوستونكې وو.
امام بخارى رحمه الله په كتاب فضائل القران كښې د سيدنا اسيد رضي الله عنه نه نقل كړى دى چه يو كرت هغه د شپې سورة البقره لوستلو د هغه اس كوم چه هغه سره نزدې تړلې شوې وو هغه ناڅاپه په ټوپونو شو، بيا چه كله هغه خاموش شو نو اس هم په قلاره شو، درې كرته هم دغه شان اوشو، پس هغوى تلاوت بند كړو او د هغه ځوئې يحيى كوم چه هغه اس سره نزدې پروت وو هغه ئې د هغه ځائې نه لرې كړو چه چرته دا اس هغه ته څه تكليف او نه رسوى، بيا ئې د اسمان طرف ته سره اوچت كړو او څه ئې اوليدل، چه سحر شو نو اسيد رضي الله عنه دا ټوله قصه رسول الله ﷺ ته بيان كړه، چه د هغې په اوريدو سره رسول الله ﷺ اوفرمائيل: اې ابن حضير! تا به تلاوت كولې، تا به تلاوت كولې! سيدنا اسيد رضي الله عنه د ماشوم د ويرې تذكره اوكړه او عذر ئې بيان كړو او بيا ئې اووې چه ما د اسمان طرف ته سر اوچت كړو نو څه ګورم چه د وريځ په شان يو څيز دې چه په هغې كښې ډيوې شان بليږى، زه د هغې د ليدو دپاره بهر راوتلم، خو هغه بيا ماته په نظر رانغلې، رسول الله ﷺ اوفرمائيل: تاته علم شته هغه څه وو؟ سيدنا اسيد رضي الله عنه عرض

---

(۱) الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۳ ص ۶۰۶، المستدرک للحاكم ج ۳ ص ۳۲۵، تاريخ الاسلام للذهبى ج ۲ ص ۷۵، تاريخ دمشق ج ۳ ص ۵۵، تهذيب الكمال ج ۳ ص ۲۴۷، ۲۴۸
(۲) سيدنا مصعب بن عمير رضي الله عنه په هغه اويا كسانو كښې د ټولو نه مخكښې مدينې منورې ته تشريف راوړلو كوم چه په بيعت عقبه ثانيه كښې شريك وو او هلته هغه د رسول الله ﷺ په حكم باندې خلقو ته د اسلام دعوت وركول شروع كړل، هغوى ته به ئې قران ښودلو او دينى تعليم به ئې وركولو، هم په دې زمانه كښې د عقبه ثانيه په موقع باندې سيدنا اسيد رضي الله عنه د هغه په لاس باندې اسلام قبول كړو. أنظر: الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۳ ص ۶۰۴، الاصابة ج ۱ ص ۲۳۴، ۷۵، تهذيب الكمال ج ۳ ص ۲۴۸، ۲۴۹، تاريخ دمشق ج ۳ ص ۵۵... ابن عساكر په تاريخ دمشق كښې د هغه د اسلام قبلولو واقعه ډيره په تفصيل سره ذكر كړې ده. تاريخ دمشق ج ۳ ص 55 تا 57
(۳) البداية والنهاية، سنة عشرين من الهجرة، ج ۷ ص ۹۹، دار الكتب العلمية، الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۳ ص ۶۰۵، الاصابة ج ۱ ص ۲۳۴، ۷۵، تهذيب الكمال ج ۳ ص ۲۴۹، تاريخ دمشق ج ۳ ص ۵۷، المستدرک للحاكم ج ۳ ص ۳۲۵، تاريخ الاسلام للذهبى ج ۲ ص ۷۵، اسد الغابة ج ۱ ص ۱۳۰
(۴) سير اعلام النبلاء ج ۱ ص ۳۴۱، تاريخ دمشق ج ۳ ص ۵۸، تاريخ الاسلام للذهبى ج ۲ ص ۷۵، اسد الغابة ج ۱ ص ۱۳۰

اوکړو نه جې! رسول الله ﷺ اوفرمائيل : هغه ملائك وو کوم چه ستا د آواز اوريدلو دپاره نزدې راغلې وو، که تا لوستلې نو هم دغه شان به صبا شوې وې او خلقو به فرښتې ليدلې وې او فرښتې به د خلقو د سترګو نه نه وې پټې شوې. (¹)

سيده عائشه ﷺ د هغه په باره کښې نقل کړې دی چه هغه به فرمائيل : درې وختونه داسې دی يعنې د قرآن اوريدلو او لوستلو وخت، د رسول الله ﷺ د خطبې د اوريدلو په وخت او په يوه جنازه کښې د حاضرئ په وخت چه کوم کيفيت زما وی که هم هغه کيفيت زما برقرار پاتې شی نو ماته به په خپل جنتی کيدو کښې هيڅ قسم شك نه وی، کله هم داسې نه ده شوې چه زه يوې جنازې ته حاضر شوې يم او زما په زړه کښې سوا د دې خبرې نه بل څه فکر پاتې شوې وی چه د دې مړی سره به څه کولې شی او د هغه انجام په څه وی؟ (²)

امام ترمذی رحمه الله د سيدنا ابوهريره ﷺ په يو اورېد حديث کښې نقل کړې دی چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : ﴿نعم الرجل اسيد بن حضير﴾ (³)

په طبيعت کښې ئې مزاح او ظرافت وو، يو کرت د رسول الله ﷺ په مجلس کښې ناست وو، او خلقو سره ئې خبرې کولې او هغوی ئې خندول چه رسول الله ﷺ هغه په خيټه کښې په همسا باندې اووهلو، نو هغه (په مزاح کښې) اووې چه ماته قصاص (بدله) راکړه، نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل : بدله واخله! نو هغه عرض اوکړو چه (داسې بدله څنګه اخستلې کيدې شی او حال دا چه) تاسو قميص اغوستلې دې او (زه مو په داسې حال کښې اووهلم چه) په ما باندې قميص نه وو، نو رسول الله ﷺ خپل قميص اوچت کړو، نو هغه رسول الله ﷺ په خپل غيږ کښې واخستلو او د رسول الله ﷺ اړخونه ئې ښکل کړل، او وې وئيل چه : هم دا زما مقصود او زما خواهش وو. (⁴)

---

¹) صحيح البخاري، كتاب فضائل القرآن، باب نزول السكينة والملائكة عند قراءة القران رقم : ۵۰۱۸ دا واقعه امام عبدالرزاق خپل سند سره به المصحف کښې او امام طبرانی په المعجم الکبير کښې دحضرت ابوسلمه رضی الله عنه نه اختصار سره نقل کړې ده اوپه دې کښې د بچی په ځائې د حاملې ښځې ذکر دې، انظر: مصنف عبدالرزاق، كتاب الصلوة، باب حسن الصوت، رقم: (۴۱۹۳)، ۲ \ ۳۲۱، دارالكتب العلمية.

²) اخرجه الحاكم فى المستدرک عن عائشة رضي الله تعالى عنها برقم ۵۲۶۰، وصححه ووافقه الذهبي فى التلخيص، واخرجه ابونعيم بسنده عن عائشة رضى الله تعالى عنها، برقم ۸۸۷ فى معرفة الصحابة ج۱ ص۲۴۸

³) اخرجه الترمذى فى باب مناقب معاذ بن جبل وزيد بن ثابت وابى بن كعب وابى عبيدة بن الجراح رضى الله تعالى عنهم، من كتاب المناقب رقم ۳۷۹۵، وقال هذا حديث حسن، انما نعرفه من حديث سهيل، واخرجه الحاكم برقم ۵۲۶۳، وقال : هذا حديث صحيح على شرط مسلم ولم يخرجاه، ووافقه الذهبى فى ذلک وقال فى سير الاعلام : اسناده جيد ج ۱ ص ۲۴۱، مؤسسة الرسالة، وذكره ابن عساكر فى تاريخ دمشق بلفظ الترمذى ج ۳ ص ۵۷

⁴) اخرجه ابوداؤد فى باب فى قبلة الجسد، من كتاب الادب برقم ۵۲۲۴، والحاكم فى المستدرک برقم ۵۲۶۲، وصححه، ووافقه الذهبي فى التلخيص، كذا فى سير اعلام النبلاء : ج ۱ ص ۳۴۲

امام حاكم رحمه الله په مستدرك كښې د سيده عائشه رضي الله عنها نه نقل كړې دي چه په بني عبدالاشهل كښې درې كسان داسې وو چه د هغوى نه افضل څوك هم نه وو، يو سعد بن معاذ، دويم اسيد بن حضير، دريم عباد بن بشر رضي الله عنهم. ([1])

سيدنا ابوبكر صديق رضي الله عنه به د هغه ډير اكرام كولو او په انصارو كښې به ئې څوك هم په هغه باندې نه مقدم كول. ([2])

د هغه په بدرى كيدو كښې اختلاف دې. ([3]) بعض وائى چه هغه بدرى دې. ([4]) محمد بن سعد رحمه الله په خپل طبقات كښې هغه په طبقات البدريين من الانصار د لاندې ذكر كړې دې، خو ورسره ئې دا تصريح هم كړې ده چه هغه په بدر كښې شركت نه دې كړې. ([5]) او صحيح هم دا ده چه دې بدرى نه وو. ([6])

خپله به ئې خپل عذر بيانولو چه كله رسول الله ﷺ د غزوه بدر نه واپس راغلو نو سيدنا اسيد رضي الله عنه اوفرمائيل: ټول تعريفونه هغه الله پاك لره دى چا چه تاسو ته فتح دركړه او ستاسو سترګې ئې يخې كړې، قسم په الله يا رسول الله! زما د بدر نه روستو پاتې كيدل په دې وجه نه وو چه تاسو به د خپلو دشمنانو سره هلته جنګ كوئ، بلكه زما خو دا خيال وو چه تاسو صرف

---

[1]) المستدرك، كتاب معرفة الصحابة، ذكر مناقب عباد بن بشر بن وقش الاشهلى رضى الله تعالى عنه، رقم ٥٠١٦. ج ٣ ص ٢٥٥، دار الكتب العلمية، قال الحاكم : هذا حديث صحيح على شرط مسلم ولم يخرجاه ووافقه الذهبى فى التلخيص . وذكره الحافظ فى الاصابة عن ابن اسحاق، وصرح فيه بالتحديث. الاصابة ج ١ ص ٢٣٥، حرف الالف رقم (٨٥) اسد الغابة ج ١ ص ١٣٠.

[2]) الاصابة ج ١ ص ٢٣٥، اسد الغابة ج ١ ص ١٣٠

[3]) تهذيب الكمال ج ٣ ص ٢٤٦، قال ابن الاثير الجزرى : واختلف فى شهوده بدرا، فقال ابن اسحاق وابن الكلبى لم يشهدها... وقال غيرهما : شهدها وشهد احدا وما بعدها من المشاهد. اسد الغابة ج ١ ص ١٣٠، والاصابة ج ١ ص ٢٣٤

[4]) وقال خليفة بن خياط : انه كان بدريا ... تاريخ دمشق ج ٣ ص ٥٤، وقال ابو نعيم فى ترجمته : عقبى بدرى ... معرفة الصحابة ج ١ ص ٢٤٥

[5]) الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٣ ص ٦٠٣-٦٠٧

[6]) قال العلامة مغلطائى : وفى قول المزى اختلف فى شهوده بدرا، نظر، لان الذى قال : انه شهدها وهم ورد قوله، فصا كلا قول. والصحيح الذى ذكره جماعة من الائمة انه لم يشهدها. قاله ابن عساكر وغيره. اكمال تهذيب الكمال ج ٢ ص ٢٢٧.

وصرح ايضا بعدم شهوده بدرا الحاكم فى المستدرك ج ٣ ص ٣٢٥، ٣٢٦، والحافظ الذهبى فى تاريخ الاسلام ج ٢ ص ٧٥، وابن سعد فى الطبقات الكبرى ج ٣ ص ٦٠٥، وابن عساكر فى تاريخ دمشق ج ٣ ص ٥٤، ٥٧، وابن كثير فى البداية والنهاية ج ٧ ص ٩٩، وابن حجر فى التهذيب ج ١ ص ٣٤٨، والذهبى فى سير اعلام النبلاء ج ١ ص ٣٤٣.

په قافلې پسې شاته روان يې، كه ماته علم وې چه تاسو د جنګ دپاره ځئ نو زه به هركز شاته نه وې پاتې شوې، رسول الله ﷺ چه دا واوريدل نو وې فرمائيل : تا رشتيا اوئيل.(١)

محمد بن سعد رحمه الله په الطبقات الكبرى كښې دا واقعه په وضاحت سره ذكر كړې ده (٢)

خو په احد كښې شريك شوې وو او په هغې كښې اووۀ خايه زخمى شوې وو، هم دغه شان په خندق او ټولو غزواتو كښې د رسول الله ﷺ شريك شوې وو. (٣)

په صحيحين او بعض نورو كتابونو كښې د هغه روايات دى. (٤) د هغه ټول روايات اتلس دى، چه د هغې نه يو متفق عليه دې. (٥) هغه د رسول الله ﷺ نه روايت كوى، او د هغه نه په روايت كونكو كښې سيدنا انس بن مالك، كعب بن مالك، ابو سعيد خدرى، عائشه رضي الله عنها، عبدالرحمن بن ابى ليلى، د هغه والد ابو ليلى الانصارى، ابن شفيع الطبيب، محمد بن ابراهيم بن الحارث التيمى او حصين بن عبدالرحمن الاشهلى رحمهم الله شامل دى. اخره كښې ذكر شوې دوه كسانو د هغه زمانه نه ده بيا موندلې. (٦)

ابو عبيد القاسم بن سلام، محمد بن عبدالله بن نمير، عمرو بن على، يحيى بن بكير، بغوى، ابن السكن، واقدى او جمهور علماء سير ذكر كړې دى چه د سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه په دور خلافت كښې په شعبان ٢٠ هجرى كښې په مدينې منوره كښې وفات شو، سيدنا عمر رضي الله عنه د هغه جنازې ته اوږه وركړه او په جنت البقيع كښې ئې د هغه جنازه ادا كړه او هم هلته دفن شو.(٧)

رضى الله عنه وارضاه

---

(١) تاريخ دمشق ج ٣ ص ٥٤. الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٣ ص ٦٠٥. وقال الذهبى : وندم على تخلفه عن بدر، وقال : ظننت انها العير. ولو ظننت انه غزو ما تخلفت ... سير اعلام النبلاء ج ١ ص ٣٤٣. تهذيب التهذيب ج ١ ص ٣٤٨. المستدرک ج ٣ ص ٣٢٥. ٣٢٦

(٢) اوګورى : الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٣ ص ٦٠٥. كذا فى تاريخ دمشق ج ٣ ص 57

(٣) المستدرک ج ٣ ص ٣٢٦. الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٣ ص ٦٠٥. الاصابة ج ١ ص ٢٣٤. اسد الغابة ج ١ ص ١٣٠. سير اعلام النبلاء ج ١ ص ٢٣٤.

(٤) الاصابة ج ١ ص ٢٣٤

(٥) خلاصة تهذيب تهذيب الكمال للخزرجى ص ٣٨

(٦) تهذيب الكمال ج ٣ ص ٢٤٦. ٢٤٧. تاريخ دمشق ج ٣ ص ٥٣. تهذيب التهذيب ج ١ ص ٣٤٧. اسد الغابة ج ١ ص ١٣٠. تاريخ الاسلام للذهبى ج ٢ ص 75

(٧) المستدرک ج ٣ ص ٣٢٥. الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٣ ص ٦٠٦. الاصابة ج ١ ص ٢٣٥. اسد الغابة ج ١ ص ١٣١. سير اعلام النبلاء ج ١ ص ج ١ ص ٣٤٣. البداية والنهاية ج ٧ ص ٩٩. تهذيب الكمال ج ٣ ص ٢٥٢. ٢٥٣. تاريخ دمشق ج ٣ ص ٥٥. تهذيب التهذيب ج ١ ص ٣٤٦. تاريخ الاسلام للذهبى ج ٢ ص ٧٥. اكمال تهذيب الكمال ج ٢ ص ٢٢٦. الكاشف فى معرفة من له رواية فى الكتب الستة. حرف الالف. رقم الترجمة ٣٤٣. بتحقيق الشيخ محمد عوامه. ص ٢٥٢. دار القبلة للثقافة الاسلامية...

[بقيه برصفحه آئنده...

امام بخاری رحمه الله په کتاب مناقب الانصار کښې د هغه منقبت کښې باب منقبة اسید بن حضیر وعباد بن بشر رضی الله عنهما قائم کړې دې.

قوله: مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ: اې د ابوبکر رضی الله عنه د کور خلقو! دا ستاسو رومبې برکت نه دې!

﴿ آل ابی بکر ﴾ نه مراد خپله سیدنا ابوبکر صدیق، د هغه اهل او تابعدار دی. (۱) په بعض نسخو کښې ﴿ اول ﴾ د باء جاره نه بغیر راغلې دې او هغه نصب او رفع دواړو طریقو سره لوستلې شوې دې، نصب په دې تقدیرچه﴿ ما ﴾ مشبه بلیس عامله وی.او رفع په په تقدیر د اهمال وی.(۲)

بهرحال! د دې نه معلومیږی چه بل څه برکت د مخکښې نه ښکاره شوې وو، ما د هغې طرف ته په شروع کښې اشاره کړې وه چه په ظاهره کښې د دې نه د افک د خلاصې طرف ته اشاره ده (او د افک واقعه د دې قصې نه مخکښې پېښه شوې وه) (۳) ځکه چه مسلمانان د منافقانو د لعن طعن مورد جوړ شوې وو، مخالفینو قسم قسم طعن او تشنیع کولو، الله پاک د عائشې رضی الله عنها براءت نازل کړو نو مومنان هم د غم نه خلاص شو.

خو دلته یو اشکال دا کیدې شی چه د قصه سابقه نه د افک قصه ولې مراد کړې شی؟ د دې څه وجه ده، د افک نه علاوه بله څه قصه هم مراد کیدې شی؟

د دې جواب دا دې چه د افک قصه هغه قصه ده کومه چه د مسلمانانو دپاره د برکت جوړیدو حوالې سره مشهوره شوه او بله یوه داسې واقعه نشته کومه چه دې حوالې سره مشهوره شوې

....بقیه ازگذشته) مؤسسة علوم القران. تقریب التهذیب، بتحقیق الشیخ محمد عوامة. رقم الترجمة ۵۱۷ ص ۱۱۲، دار الرشید، سوریا، حلب. خلاصة تهذیب تهذیب الکمال، ص ۳۸.

ولم نجد فیه خلافا الا ما حکی عن المدائنی انه قال : انه توفی سنة احدی وعشرین. کما فی الاصابة ج ۱ ص ۲۳۵. وتهذیب التهذیب ج ۱ ص ۲۴۸.

وقال ابن عساکر : وحکی المدائنی انه توفی سنة احدی وعشرین. وتبعه علی ذلک خلیفة بن خیاط. تاریخ دمشق ج ۳ ص ۵۹

(۱) شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۱. فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۰. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶. اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۵۹. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۹

(۲) تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۶. اعمال د اهل حجاز (هم دغه شان د اهل تهامه او اهل نجد) مذهب دې، هم په دې وجه دې ته ما نافیه حجازیه وئیلې شی او اهمال د بنو تمیم مذهب دې. هدایة النحو ص ۴۷. قدیمی، جامع الدروس العربیة ج ۲ ص ۲۱۰. قدیمی. کذا فی کتب النحو المبسوطة.

(۳) المنتقی ج ۱ ص ۴۲۴. ۴۲۵. فتح الباری ج ۱ ص ۵۷۲. ۵۷۳. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۶. فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۴. اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۶۰

وی، په دې وجه په ظاهره کښې هم هغه مراد ده. ([1])
دا جمله د عائشې رضی الله عنها، ابوبکر صدیق رضی الله عنه او د هغوی د کورنۍ په فضیلت اود هغوی بار بار د برکت سبب جوړيدو باندې دلالت کوی. ([2])

د دې نه پس خان پوهه کړئ چه دلته د سيدنا اسيد رضی الله عنه الفاظ ﴿ ماهی باول برکتکم یا ال ابی بکر ﴾ ذکر کړې شوې دی او په کتاب التفسير کښې د عمرو بن الحارث په روايت کښې دا الفاظ دی:
﴿ لقد بارك الله للناس فيكم يا ال ابى بكر، ما انتم الا بركة لهم ﴾ ([3]) اې آل ابی بکر! ستاسو په وجه باندې الله پاك خلقو ته برکات ورکړل، تاسو خو د خلقو دپاره د برکت سبب يئ! په وړاندې باب کښې د هشام بن عروه رحمه الله په روايت کښې دی: ﴿ فوالله ! ما نزل بك امر تكرهينه الا جعل الله ذلك لك وللمسلمين فيه خيرا ﴾ ([4]) قسم په الله پاك! چه کله هم تاته څه داسې خبره پيښه شوې ده چه په هغې سره تاته تکليف رسيدلې وی نو الله پاك پکښې ستا دپاره او د مسلمانانو دپاره خير پيدا کړې دې. په کتاب فضائل الصحابة او کتاب النکاح کښې هم په دې طريق سره دا الفاظ دی: ﴿ فوالله ! ما نزل بك امر قط الا جعل الله لك منه مخرجا وجعل للمسلمين فيه بركة ﴾ ([5]) چه کله هم په تا باندې څه مصيبت راغی نو الله پاك ستا دپاره د هغې نه د خلاصی لار اوباسی او د مسلمانانو دپاره هغه د برکت ذريعه جوړه کړی.
مفهوم او مقصد د دې ټولو الفاظو يو دې چه د عائشې رضی الله عنها او د هغې د کورنۍ د فضيلت ذکر پکښې دې. ([6])

قوله: قَالَتْ فَبَعَثْنَا الْبَعِيرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ فَأَصَبْنَا الْعِقْدَ تَحْتَهُ: عائشه رضی الله عنها فرمائی: چه کله مونږ هغه اوښ پاسولو په کوم باندې چه زه سوره اوم نو اميل د هغې د لاندې پروت وو.
د دې نه دا معلومه شوه چه کوم حضرات اول د تلاش کولو دپاره تلې وو هغوی ته اميل نه وو ملاؤ شوې. ([7])

---

[1] فیض الباری ج ۱ ص ٥١٤
[2] عمدة القاری ج ٤ ص ١١. فتح الباری ج ١ ص ٥٧٢. فتح الملهم ج ٣ ص ١١٩
[3] صحيح البخاری، کتاب تفسير القران:، سورة المائدة باب قوله تعالى: فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ... رقم ٤٦٠٨
[4] باب اذا لم يجد ماء ولا ترابا رقم ٣٣٦
[5] کتاب فضائل الصحابة، باب فضل عائشة رقم ٣٧٧٣، کتاب النکاح، باب استعارة الثياب للعروس وغيرها رقم ٥١٤٦. کذا فی مسلم، کتاب الحيض، باب التيمم، رقم ٨١٥
[6] عمدة القاری ج ٤ ص ٥. فتح الباری ج ١ ص ٥٧٢، ٥٧٣
[7] فتح الباری ج ١ ص ٥٧٣. عمدة القاری ج ٤ ص ۶ شرح الزرقانی ج ١ ص ١١١. اوجز المسالک ج ١ ص ٥٦٠. فتح الملهم ج ٣ ص ١١٩

بیا په دې هم خان پوهه کړئ چه دلته په روایت کښې دی ﴿ فاصبنا العقد تحته ﴾ د وړاندې باب په روایت کښې دی ﴿ فبعث رسول الله ﷺ رجلا فوجدها ﴾[1] باب فضل عائشة رضی الله تعالیٰ عنها، او د مسلم په روایت کښې دی چه : ﴿ فارسل رسول الله ﷺ ناسا من اصحابه فی طلبها ﴾[2] د ابوداؤد په روایت کښې دی : ﴿ بعث رسول الله ﷺ اسید بن حضیر واناسا معه فی طلب قلادة اضلتها عائشة ﴾[3] او د دې روایاتو تعارض بالکل ښکاره دې.

چه د هغې جواب دا دې، یا داسې اوایئ چه د رفع تعارض دپاره د جمع بین الروایات په سلسله کښې به دا وئیلې شی چه کوم خلق نې د امیل د لټون دپاره لیږلې وو د هغوی امیر سیدنا اسید بن حضیر رضی الله عنه وو، هم په دې وجه په بعض روایاتو کښې د هغه د نوم تصریح کړې شوې ده، (لکه چه د ابوداؤد په روایت کښې دی) او چرته چه مبهم (غیر معین) سړی طرف ته د فعل اسناد شوې دې یعنی ﴿ فبعث رسول الله ﷺ رجلا فوجدها ﴾ لکه چه د وړاندې باب په روایت کښې دی هلته هم سیدنا اسید رضی الله عنه مراد دې. او اوس به دا وئیلې شی چه هغه جماعت کوم چه د امیل د لټون دپاره تلې وو هغوی ته هغه وخت امیل ملاؤ نه شو، چه کله هغوی واپس راغلل او د تیمم آیت نازل شو او هغوی د روانیدو اراده اوکړه او اوښ ئې پاسولو نو اوس اسید بن حضیر رضی الله عنه ته دوباره ملاؤ شو.

اوس صرف دا خبره پاتې شوه چه د وړاندې باب په روایت کښې خو دی چه ﴿ فبعث رسول الله ﷺ رجلا فوجدها ﴾ چه د هغې نه متبادر دا معلومیږی چه هغه امیل هغه سړی ته ملاؤ شو کوم چه هغې په لټون کښې تلې وو او هم هلته ورته ملاؤ شو، نه په واپسئ کښې، پس د دې حل دا دې چه د ﴿ رجلا ﴾ نه مراد سیدنا اسید رضی الله عنه دې (کما ذکرنا) او د ﴿ فوجدها ﴾ مطلب دا دې چه د هر قسم تفتیش او لټون نه پس چه کله واپس راغلو نو د اوښ د لاندې ئې هغه امیل بیا موندلو. کذا فی الفتح وغیره.[4]

۳۲۸ : ﴿ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ ح وحَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ النَّضْرِ قَالَ أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ قَالَ أَخْبَرَنَا سَيَّارٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ هُوَ ابْنُ صُهَيْبٍ الْفَقِيرُ قَالَ أَخْبَرَنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ

---

[1] باب اذا لم یجد ماء ولا ترابا رقم ۳۳۶

[2] صحیح البخاری باب فضل عائشة رقم ۳۷۷۳، کتاب النکاح، باب استعارة الثیاب للعروس وغیرها رقم ۵۱٤۶، کذا فی مسلم، کتاب الحیض رقم ۸۱۵

[3] ابوداؤد، کتاب الطهارة، باب التیمم رقم ۳۱۷

[4] فتح الباری ج ۱ ص ۵۷۳، عمدة القاری ج ٤ ص ۶، شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۱، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۶۰، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۱۹، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۶

اللّٰهِ(١) أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ فَلْيُصَلِّ وَأُحِلَّتْ لِيَ الْمَغَانِمُ وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً» [٤٢٧، ٢٩٥٤]

رجال الحديث

① **محمد بن سنان** : دا محمد بن سنان عوقي باهلي بصري رحمه الله دي، د هغه تذكره په كتاب العلم كښې د اولنى حديث د لاندې راغلې ده. (٢)

② **هشيم** : دا ابو معاويه هيشيم (بضم الهاء وفتح الشين مصغراً)(٣) بن بشير (بوزن عظيم)، (٤) بن قاسم بن دينار سلمي واسطي دې. (٥)

هغه د خپل والد محترم قاسم بن بشير، امام زهرى، عمرو بن دينار، ايوب سختيانى، سليمان تيمى، سليمان اعمش، حميد الطويل، عبدالعزيز بن صهيب، ابو اسحاق الشيبانى، عطاء بن السائب، حجاج بن ارطاة، خالد الحذاء، داؤد بن ابى هند، حمزه بن دينار، شعبه بن الحجاج، عبدالملك بن عمير، ليث بن سعد او يحيى بن سعيد انصارى رحمهم الله وغيره نه روايت حديث كوى.

د هغه نه په روايت كونكو كښې امام احمد بن حنبل، سفيان ثورى، امام شعبه (كوم چه د هغه د شيوخ نه دې)، عبدالله بن مبارك، ابوبكر بن ابى شيبه، عبدالرحمن بن مهدى. عثمان بن ابى شيبه، على بن المدينى، قتيبه بن سعيد، ابو عبيد قاسم بن سلام، امام مالك بن انس، هناد بن السرى، محمد بن سنان عوقى، محمد بن سلام بيكندى، وكيع بن الجراح، مسدد بن مسرهد، وهب بن بقيه، يحيى بن معين او يحيى بن يحيى نيشاپورى رحمهم الله وغيره شامل دى. (٦)

---

(١) الحديث اطرافه فى كتاب الصلاة، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم جعلت لى الارض مسجدا وطهورا. رقم ٤٣٨. وفى كتاب فرض الخمس، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم احلت لكم الغنائم رقم : ٣١٢٢. واخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب المساجد مواضع الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم ١١٦٣. والنسائى فى سننه. فى كتاب الغسل والتيمم. باب التيمم بالصعيد الطيب رقم ٤٣٢

(٢) اوګورئ: كشف البارى ج ٣ ص ٥٣، ٥٤

(٣) المغنى ص ٢٩٠، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٦، الكوثر الجارى ج ٢ ص ٨

(٤) تقريب التهذيب رقم ٧٣١٢

(٥) تهذيب الكمال ج ٣٠ ص ٢٧٢، رقم ٦٥٩٥، تهذيب التهذيب ج ١١ ص ٥٩، سير اعلام النبلاء ج ٨ ص ٢٨٧، تقريب التهذيب رقم ٧٣١٢

(٦) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ : تهذيب الكمال ج ٣٠ ص ٢٧٢ تا ٢٧٧، وسير اعلام النبلاء ج ٨ ص ٢٨٧ تا ٢٨٩، تهذيب التهذيب ج ١ ص ٥٩، ٦٠

په ۱۰۵ هجری کښې پیدا شوې دې. (١)

امام عجلی رحمه الله فرمائی : ﴿ثقة يعد من الحفاظ وكان يدلس﴾(٢)

یزید بن هارون رحمه الله فرمائی: ﴿ما رايت احدا احفظ من هشيم الا سفيان ان شاء الله﴾(٣)

عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله فرمائی: ﴿كان هشيم احفظ للحديث من سفيان الثوری﴾(٤)

امام خلیلی رحمه الله فرمائی : ﴿حافظ متقن﴾(٥)

عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله فرمائی : ﴿حفظ هشيم عندی اثبت من حفظ ابی عوانة﴾(٦)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی : ﴿لا يسئل عن هشيم فی صلاحه وصدقه وامانته﴾(٧)

ابن ابی حاتم رحمه الله فرمائی چه ما د خپل والد محترم نه د هشیم متعلق تپوس اوکړو نو هغه اوفرمائیل : ﴿ثقة وهو احفظ من ابی عوانة﴾(٨)

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی : ﴿امام ثقة مدلس﴾(٩)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی : ﴿ثقة ثبت، كثير التدليس والارسال الخفی﴾(١٠)

یحیی بن یحیی رحمه الله فرمائی : ﴿ما رايت فی الشيوخ احفظ من هشيم﴾(١١)

ابن سعد رحمه الله فرمائی : ﴿كان ثقة، كثير الحديث، ثبتا، يدلس كثيرا﴾(١٢)

ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. (١٣)

---

(١) طبقات ابن سعد ج ٧ ص ٣١٣

(٢) سير اعلام النبلاء ج ٨ ص ٢٩٠

(٣) تذكرة الحفاظ للذهبی، الطبقة السادسة : ج ١ ص ٢٤٩، رقم ٢٣٥

(٤) سير اعلام النبلاء ج ٨ ص ٢٩٠

(٥) تهذيب التهذيب ج ١١ ص ٦٢، ٦٣

(٦) سير اعلام النبلاء ج ٨ ص ٢٩٢، تهذيب الكمال ج ٣٠ ص ٢٨٢

(٧) تهذيب التهذيب ج ١١ ص ٦٢

(٨) تهذيب الكمال ج ٣٠ ص ٢٨٣، تهذيب التهذيب ج ١١ ص ٦١

(٩) الكاشف ج ٢ ص ٣٣٨، رقم ٥٩٧٩

(١٠) تقريب التهذيب ص ٥٧٤، رقم ٧٣١٢

(١١) تهذيب التهذيب ج ١١ ص ٦١

(١٢) طبقات ابن سعد ج ٧ ص ٣١٣

(١٣) كتاب الثقات لابن حبان ج ٧ ص ٥٨٧، دار الفكر

په شعبان ۱۸۳ هجرى كښې په بغداد كښې د هغوى وفات اوشو. (۱)
هشيم بن بشير واسطى رحمه الله د حديث د ائمو نه دې د چا په توثيق چه د ټولو ائمه كرامو اتفاق دې، خو دې په تدليس كښې مشهور وو. امام عبدالرزاق د عبدالله بن مبارك رحمه الله نه نقل كړى دى هغه فرمائى چه ما هشيم ته اووې چه تاسو د كثير الحديث كيدو باوجود تدليس ولې كوئ؟ نو هغه اوفرمائيل چه امام اعمش رحمه الله د لوئې خلقو نه وو او هغه به هم تدليس كولو. (۲)
امام حاكم رحمه الله د هغوى د تدليس په باره كښې دا نقل كړى دى چه د هغوى شاګردانو يو كرت په دې خبره باندې اتفاق اوكړو چه هغوى به د هشيم هغه روايت نه اخلى كوم چه هغه تدليسا بيانوى، پس هشيم ته د دې خبرې علم اوشو نو هغه د هر حديث د بيانولو په وخت د تحديث تصريح اوكړه او وې وئيل ﴿حدثنا حصين ومغيرة﴾ چه كله د درس نه فارغ شو نو د شاګردانو نه ئې تپوس اوكړو چه ما نن يو روايت تدليسا بيان كړې دې؟ نو هغوى جواب وركړو نه! نو په دې باندې هشيم اووې چه كوم احاديث ما بيان كړى دى په هغې كښې ما يو حرف هم د مغير نه نۀ دې اوريدلې، بلكه د ﴿حدثنا حصين ومغيرة﴾ نه زما مراد دا وو چه ﴿حدثنى حصين وهو مسموع لى وأما مغيرة فغير مسموع لى﴾ (۳)
خاص طور سره د امام زهرى رحمه الله نه چه د هغه كوم روايات دى هغه د محدثينو په نزد د كمې درجې دى.
بهرحال؛ د محدثينو او حفاظ يو جماعت د دې خبرې تصريح كړې ده چه امام بخارى رحمه الله د هشيم نه صرف هم هغه روايات اخستلې دى په كوم كښې چه هغه د تحديث تصريح كړې ده، حافظ صاحب رحمه الله فرمائى چه ما په بخارى كښې د هشيم د رواياتو تتبع اوكړه نو هم دغه شان مې بيا موندل، (يعنى بخارى د هغه صرف هغه روايات اخستلې دى، په كوم كښې چه هغه د تحديث تصريح كړې ده) پاتې شوه خبره د هغه د رواياتو كوم چه هغه د امام بخارى رحمه الله نه نقل كړى دى، پس د صحيحينو نه په هغې كښې يو روايت هم نشته. (۴)
دلته هم هشيم د سيار نه د سماع تصريح كړې ده، او بيا هغه د يزيد الفقير نه او هغه د سيدنا جابر بن عبدالله رضى الله عنهما نه د سماع تصريح كړې ده، لهذا د دې سند په متصل كيدو كښې هيڅ كلام نشته. (۵)

---

(۱) طبقات ابن سعد ج ۷ ص ۳۱۳، تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۶۲، تهذيب الكمال ج ۳۰ ص ۲۸۸، تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۴۹، الكاشف ج ۲ ص ۳۳۸، رقم ۵۹۷۹، تقريب التهذيب ص ۵۷۴، رقم ۷۳۱۲، خلاصة تذهيب تهذيب الكمال للخزرجى ص ٤١٤

(۲) تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۶۲

(۳) پورته حواله

(۴) هدى السارى، الفصل التاسع ص ۶۲۶، دار الكتب العلمية

(۵) فتح البارى لابن رجب ج ۱ ص ۳۱۲

سعید بن النضر دا سعید بن النضر (په فتحې د نو او سکون د ضاد سره) (۱) ابو عثمان بغدادی رحمه الله دې.
هغه د اسماعیل بن عیاش، عثمان بن عبدالرحمن وقاصی، هشیم بن بشیر، ابو البختری او وهب بن وهب قاضی رحمهم الله وغیره نه روایت حدیث کوی.
د هغه نه په روایت کونکو کښې امام بخاری او فضل بن احمد بن سهل املی رحمهما الله وغیره داخل دی. (۲)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: ﴿ثقة﴾(۳)
ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې د هغه ذکر کړې دې. (۴)

په ۲۳۴ هجری کښې وفات شوې دې. (۵) رحمه الله رحمة واسعة

سیار : دا سیار (بفتح الشین المهملة وتشدید الیاء وبالراء) (۶) ابن ابی سیار ابو الحکم (بفتح الکاف) (۷) عنزی (بفتح النون) (۸) واسطی رحمه الله دې. (۹)
هغه د ثابت بنانی، زر بن حبیش، ابو وائل شقیق بن سلمه اسدی، شهر بن خوشب، عامر شعبی، عبدالرحمن بن ابی لیلیٰ، یزید الفقیر او ابو برده بن ابو موسی اشعری رحمهم الله وغیره نه روایت حدیث کوی.
د هغه نه په روایت کونکو کښې اسماعیل بن ابی خالد، حسن بن حکم، سفیان ثوری، سلیمان التیمی، شعبه بن حجاج، عباد بن کثیر ثقفی او هشیم بن بشیر رحمهم الله وغیره شامل دی. (۱۰)

---

(۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱. تحفة الباری ج ص ۲۶۶. دا لفظ چه چرته هم په الف لام سره وی هلته به په ضاد سره ﴿النضر﴾ وی او چرته هم بغیر د الف لام نه بغیر راځی هلته به صاد سره (نصر) وی. الکوثر الجاری ج ۲ ص ۸. تهذیب الکمال ۱۳\ ۸۸. تهذیب التهذیب ٤\۹۹. تقریب التهذیب ص۲٤۱.رقم (۲٤۰٦) خلاصة الخزرجی ص ۱٤۳. الجرح والتعدیل ج ٤ ص ٦۸. رقم (۵٤۱۲/۲۹۳)

(۲) تهذیب الکمال ج ۱۱ ص ۸۸

(۳) تقریب التهذیب ص ۲٤۱. رقم ۲٤۰٦

(۴) کتاب الثقات ج ۵ ص ۱۸٦. رقم ۱۳۵۳. دار الکتب العلمیة

(۵) تهذیب الکمال ج ۱۱ ص ۸۸. تهذیب التهذیب ج ٤ ص ۹۲. الکاشف ج ۱ ص ٤٤۵. رقم ۱۹٦۷. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱. تقریب التهذیب ص ۲٤۱. رقم ۲٤۰٦

(۶) فتح الباری ج ۲ ص ۵۷٤. تحفة الباری ج ۱ ص ۲٦٦. الکوثر الجاری ۲ ص ۸

(۷) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۱

(۸) خلاصة الخزرجی ص ۱٦۰

(۹) تهذیب الکمال ج۱۲ ص۳۱۳. تهذیب التهذیب ج ٤ ص ۲۹۱. اکمال مغلطانی ج ٦ ص ۱۸٦. رقم۲۳۲۲

(۱۰) د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۱۲ ص ۳۱٤

د هغه شمار په کبار تبع تابعین کښې کیږي، د بعض صحابه کرام رضي الله عنهم زمانه هغوی موندلې ده، خو لقاء نې د چا سره هم نه ده شوې، ټولو محدثینو د هغه په توثیق باندې اتفاق کړې دې.
اصحاب د صحاح سته او نور محدثین کرام د هغه نه روایات اخستلې دي. [1]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: ((ثقة))[2]

امام يحيى بن معين او امام نسائي رحمهما الله فرمائي: ((ثقة))[3]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائي: ((صدوق، ثقة، ثبت في كل المشائخ))[4]
ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. [5] په ۱۲۲ هجرى کښې هغه وفات شوې دې. [6] رحمه الله رحمة واسعة

يزيد: دا ابو عثمان يزيد بن صهيب (مصغرا مخففا) [7] كوفى الفقير رحمه الله دې. [8]

فقير ... د باب سمع نه ((فقر- فقرا)) د فعيل په وزن باندې صفت مشبه دې، دا هغه سړی ته وئیلې شي چه د هغه د ملا په هډوکی کښې د بیمارئ یا کمزورئ د وجې نه درد وی. او د باب کرم نه (فقر- فقرا) د غريب په معنى کښې استعماليږي. [9]
دلته فقير په اوله معنى کښې مستعمل دې، دا د مالدار يا غنى مقابل نه دې، هغه ته فقير په دې وجه وئیلې شي چه د هغه د ملا په هډوکی کښې به د درد شکایت وو. [10]

---

[1] فتح البارى ج ۱ ص ۵۷٤، عمدة القارى ج ٤ ص ۸

[2] تقريب التهذيب ص ۲۶۲

[3] تهذيب الكمال ج ۱۲ ص ۳۱۵، تهذيب التهذيب ج ٤ ص ۲۹۲

[4] پورته حواله جات

[5] كتاب الثقات لابن حبان ج ۶ ص ٤۲۱، دار الفكر

[6] خلاصة الخزرجى ص ۱۶۱، تهذيب الكمال ج ۱۲ ص ۳۱۵، تهذيب التهذيب ج ٤ ص ۲۹۲، تقريب التهذيب ص ۲۶۲، رقم: ۲۷۱۸، الكاشف ج ۱ ص ٤۷۵، رقم ۲۲۱۸، عمدة القارى ج ٤ ص ۱۱، سير اعلام النبلاء ج ۵ ص ۳۹۲

[7] عمدة القارى ج ٤ ص ۱۱، الكوثر الجارى ج ۲ ص ۸

[8] خلاصة الخزرجى ص ٤۳۲، تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۳۸، تهذيب الكمال ج ۳۲، ص ۱۶۳، ۱۶٤، طبقات ابن سعد ج ۶ ص ۳۰۵، تقريب التهذيب ص ۶۰۲، رقم ۷۷۳۳

[9] فَقِر فَقَرا: الشتكى فقر ظهره من مرض او كسر. فهو فقير وفقر ومفقور ... فَقُر فقارة ... ضد استغنى .. افتقرَ. فقر. واليه احتاج فهو فقير. ج: فقراء ... (المنجد فى اللغة ص ۵۹۰، تهران)
انظر ايضا تاج العروس (فصل الفاء من باب الراء ج ۳ ص ٤۷۳، ولسان العرب ج ۵ ص ۶۲، ايران، ومعجم الصحاح ص ۸۱۸، والقاموس المحيط ص ٤۱۲، دار الفكر

[10] خلاصة الخزرجى ص ٤۳۲، تقريب التهذيب ص ۶۰۲، رقم: ۷۷۳۲، ...[بقيه برصفحه آئنده...

هغه د سيدنا جابر بن عبدالله، عبدالله بن عمر بن الخطاب او ابو سعيد خدرى رضي الله عنهم وغيره نه روايت حديث كوى، د هغه نه په روايت كونكو كښې اشعث بن سوار، مسعر بن كدام، حكم بن عتيبه، سلمان اعمش، امام ابوحنيفه، سيار بن ابى سيار، قيس بن سليم، محمد بن ابى ايوب او منصور بن دينار رحمهم الله وغيره شامل دى. (١)

امام نسائى، يحيى بن معين او ابو زرعه رحمهم الله فرمائى : ﴿ثقة﴾(٢)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى : ﴿صدوق﴾(٣)

ابن خراش رحمه الله فرمائى : ﴿جليل، صدوق، غزير الحديث﴾(٤)

امام ابو زرعه رحمه الله په يو بل ځائې كښې فرمائى : ﴿يكتب حديثه﴾(٥)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى : ﴿ثقة﴾(٦)

حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى : ﴿ثقة﴾ (٧)

ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (٨)

جابر بن عبدالله رضي الله عنه : دا مشهور صحابى دې، د هغه احوال په **كتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين، من القبل والدبر....** كښې اوګورئ.

شرح حديث : امام بخارى رحمه الله دا حديث په دوه سندونو سره ذكر كړې دې، د اول سند الفاظ په ۶۲ صفحه باندې په كتاب الصلاة كښې راروان دى. (٩) او دلته ئې د دويم سند الفاظ ذكر

....بقيه از ګذشته] فتح البارى ۱\۵۶۵، ارشاد السارى ۱\۵۷۷، تحفة البارى ۱\۲۶۶ الكاشف ج ۲ ص ۳۸۴، رقم ۶۳۲۱، عمدة القارى ج ٤ ص ۱۱، فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۵، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۷، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۶، التوشيخ على الجامع الصحيح للسيوطى ج ۱ ص ۲۸۲، دار الكتب العلمية، التوضيح لشرح الجامع الصحيح ج ۵ ص ۱۶۲، وزارة الاوقاف والشئون الاسلامية، قطر

(١) د شيوخ او تلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ : تهذيب الكمال ج ۳۲، ص ۱۶٤، تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۳۸

(٢) تهذيب الكمال ج ۳۲، ص ۱۶۵، تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۳۸

(٣) الجرح والتعديل ج ۹ ص ۳۳۷، تهذيب الكمال ج ۳۲، ص ۱۶۵

(٤) تهذيب الكمال : ج ۳۲ ص ۱۶۵

(٥) تهذيب الكمال ج ۳۲، ص ۱۶۵، تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۳۸

(٦) تقريب التهذيب ص ۶۰۲، رقم ۷۷۳۳

(٧) الكاشف ج ۲ ص ۳۸٤، رقم ۶۳۲۱

(٨) كتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۵۳۵

(٩) باب قول النبى صلى الله عليه وسلم : جعلت لى الارض مسجد وطهورا ..... رقم ٤۳۸

كړې دی، هم دا د امام بخاري رحمه الله اكثر او غالبې عادت دې، بعض وخت داسې هم شوې دی چه د اول سند الفاظ ئې بل ځائې كښې ذكر كړې هم نه وی.
حافظ صاحب رحمه الله د ذكر شوی سند نكات بيانولو سره ليكى چه د امام بخاري رحمه الله دواړه استاذانو هغه ته دا حديث د هشيم نه بيان كړې دې، د دې باوجود امام بخاري رحمه الله د حديث په بيان كښې دواړه شيوخ جمع نه كړل چه ﴿حدثنا محمد بن سنان وسعيد بن النضر﴾ ئې ونيلې وې، ځكه چه هغه دا حديث د دواړو استاذانو نه په جدا جدا مجلس كښې اوريدلې دې.
او په ظاهره كښې د محمد بن سنان نه په حديث اوريدلو كښې د امام بخاري رحمه الله سره نور هم ډير حضرات شريك وو، په دې وجه ئې ﴿حدثنا﴾ د جمع په صيغې سره ذكر كړو. او د سعيد بن النضر نه ئې دا روايت خانله اوريدلې دې، په دې وجه ئې په ﴿حدثني﴾ د مفرد صيغې سره ذكر كړو، بيا وړاندې د هغه اولنې استاذ په ظاهره كښې د امام هشيم رحمه الله نه هم د هغه په الفاظو كښې اوريدلې دې (چه هشيم خپله بيانونكې وو) هم په دې وجه ئې د ﴿حدثنا﴾ تحديث لفظ استعمال كړو، او دويم استاذ سعيد بن النضر هغه حديث د هشيم مخكښې خپله لوستلې دې يا ئې بل څوك په لوستلو باندې اوريدلې دې (يعنى هشيم خپله نه دې بيان كړې) هم په دې وجه ئې د ﴿اخبرنا﴾ صيغه استعمال كړه، (حدثنا) ئې او نه ونيل، بهرحال؛ دا ټولې خبرې د اصطلاح د رعايت كولو د وجې نه دی.
بيا د متن الفاظ د امام سعيد بن النضر (يعنى د دويم سند) دی او د امام بخاري رحمه الله د صنيع د استقراء او تتبع نه معلوميږی چه كله هغه د حديث د يو نه زيات سندونه بيانوی نو الفاظ د آخری سند وی. والله اعلم[1]

قوله: أُعۡطِيتُ خَمۡسًا لَمۡ يُعۡطَهُنَّ أَحَدٌ قَبۡلِي : ماته پنځه څيزونه داسې راكړې شوې دی كوم چه زما نه مخكښې يو نبى ته هم نه دی وركړې شوی.
دكتاب الصلاة په روايت كښې د﴿من الانبياء﴾ اضافه ده. [2] او په مسند احمد كښې د عبدالله بن عباس رضى الله عنهما په روايت كښې ددې نه روستو ﴿ولا اقوله فخرا﴾ اضافه ده. [3] يعنى دا خبره د فخر د وجې نه نۀ كوم، بلكه د تحديث بالنعمة په طورئې كوم. لقوله تعالى: ﴿وَأَمَّا بِنِعۡمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثۡ﴾[4]

---

[1]) فتح البارى ج ۱ ص ۵۷٤

[2]) صحيح البخارى. كتاب الصلاة. باب قول النبى صلى الله عليه وسلم جعلت لى الارض مسجدا وطهورا. رقم ٤۳۸

[3]) مسند احمد. احاديث عبدالله بن عباس رضى الله عنهما، رقم ۲۲۵۶، ج ۱ ص ٦٦۱ عالم الكتب.
امام احمد رحمه الله د عبدالله بن عباس رضى الله عنهما دا حديث په يو بل ځائې كښې روايت كړې دې. په هغې كښې د ﴿ولا اقولهن فخرا﴾ الفاظ دی. اوګورئ: رقم ۲۷٤۳

[4]) شرح المواهب اللدنية ج ۷ ص ۱۰٦، ۱۰۷

په مسند احمد كښ د ﴿ عمرو بن شعيب، عن ابيه، عن جده ﴾ په روايت كښ دى چه رسول الله ﷺ دا خبره د غزوه تبوك په موقع باندې ارشاد فرمائيلې وه. (۱)
دې څيزونو ته خصائص وئيلې شى، د رسول الله ﷺ د خصائص په سلسله كښ ډير روايتونه راغلې دى، په بعض كښ د درې او په بعض كښ د شپږو ذكر دې، په بعض كښ د دې نه علاوه عددونه راغلې دى (۲) حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح البارى كښ د خصائص متعلق مختلف روايات جمع كولو سره د هغې نه اولس خصائص اخذ كړې دى، او وئيلې ئې دى چه كه نوره تتبع اوكړې شى نو خصائص د دې نه هم زيات كيدې شى، بيا ئې ليكلې دى چه ابو سعيد نيشاپورى رحمه الله په خپل كتاب شرف المصطفى ﷺ كښ شپيته خصائص جمع كړې دى. (۳)
د خصائص په تعداد كښ تعارض او د هغې جواب : اوس په دې مختلف روايات كښ چه د خصائص د تعداد متعلق كوم ظاهرى طور تعارض موندلې شى د دې يو جواب خو دا دې چه

۱) ونصه : عن عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده ان رسول الله صلى الله عليه و سلم عام غزوة تبوك قام من الليل يصلي ... حتى إذا صلى وانصرف إليهم فقال لهم لقد أعطيت الليلة خمسا ما أعطيهن أحد قبلي.... مسند الامام احمد. مسندات عبدالله بن عمرو بن العاص. رقم ۷۰۶۸، ج ۲ ص ۷۱۸، عالم الكتب.
۲) پس په مسند بزار كښ د ابوهريره رضى الله عنه په روايت كښ د دوه خصلتونو ذكر دې : فضلت على الأنبياء بخصلتين كان شيطاني كافرا فأعانني الله عليه حتى أسلم ونسيت الخصلة الأخرى. البحر الزخار. المعروف بمسند البزار. مسندات ابى هريرة رضى الله تعالى عنه : رقم ۷۸۲۶
په مسلم كښ د سيدنا حذيفه بن اليمان رضى الله عنه په روايت كښ د درې خصائص ذكر دې : ونصه : ﴿فضلنا على الناس بثلاث جعلت صفوفنا كصفوف الملائكة وجعلت لنا الأرض كلها مسجدا وجعلت تربتها لنا طهورا إذا لم نجد الماء ». وذكر خصلة أخرى ﴾.مسلم. كتاب المساجد مواضع الصلاة. رقم ۱۱۶۵
په مسند احمد كښ د سيدنا على رضى الله عنه په روايت كښ د څلورو خصلتونو ذكر دې : ونصه : ﴿ أعطيت أربعا لم يعطهن أحد من أنبياء الله أعطيت مفاتيح الأرض وسميت أحمد وجعل التراب لى طهورا وجعلت أمتي خير الأمم ﴾ (مسند احمد. مسندات على بن ابى طالب رضى الله تعالى عنه ، رقم ۱۳۶۲.
او د پنځه خصائصو روايت د بخارى نه علاوه په صحيح مسلم، صحيح ابن حبان. سنن نسائى، مسند احمد، مسند بزار، مسند حميدى، مسند ابى عوانه، مصنف ابن ابى شيبه، شعب الايمان للبيهقى، سنن كبرى للبيهقى. معجم اوسط. معجم كبير للطبرانى او سنن دارمى وغيره كښ د مختلف صحابه كرام رضى الله عنهم نه د الفاظ د لږ فرق سره روايت شوې دى.
او. په مسلم كښ د ابوهريره رضى الله عنه په روايت كښ د شپږو خصتلونو ذكر دې : ونصه : ﴿ فضلت على الأنبياء بست أعطيت جوامع الكلم ونصرت بالرعب وأحلت لى الغنائم وجعلت لى الأرض طهورا ومسجدا وأرسلت إلى الخلق كافة وختم بى النبيون ﴾ مسلم. كتاب المساجد ومواضع الصلاة. رقم ۱۱۶۷؛
۳) فتح البارى ۱ ص ۵۶۹. كذا فى عمدة القارى ج ٤ ص ۱۲، ۱۳. والمواهب اللدنية مع شرح العلامة الزرقانى. الفصل الثانى فيما خصه الله تعالى به من المعجزات وشرفه به على سائر الانبياء من الكرامات والايات البينات : ج ۷ ص ۱۰۷ — ۱۱۰. عباس احمد الباز

۱

د يو عدد په ذكر كولو سره د هغه د زائد نفى نه لازميږى، پس كه په يو روايت كښې درې. پنځه يا شپږ خصائص ذكر دى. نو د دې مطلب دا نه دې چه خصائص هم په دغه عدد كښې منحصر دى، بلكه د دې نه زيات هم كيدې شى، لهذا كه چا سره شل يا ديرش ديناروونه وى او هغه اوائى چه ما سره پنځلس ديناروونه دى نو د دې نه د زياتو پنځو يا پنځلسو نفى نه لازميږى، لهذا هغه په دويم كرت دا ونيلې شى چه ما سره شل (يا ديرش) ديناروونه دى. (١)

دا جواب خو د هغه حضراتو د طرف نه دې كوم چه د عدد مفهوم لره اعتبار نه وركوى او كوم چه اعتبار كوى هغوى فرمائى چه رسول الله ﷺ ته چه د كومو څيزونه علم كيدلو هغه ئې بيانول، يا چه د كومو څيزونو د ذكر كولو موقع ورته ملاويده هغه ئې ذكر كړل (٢)

علامه جلال الدين سيوطى رحمه الله د رسول الله ﷺ په خصائص باندې كفاية اللبيب فى خصائص الحبيب ﷺ په نوم باندې يو مستقل كتاب ليكلې دې كوم چه د خصائص كبرى په نوم سره په علماء كرامو كښې مشهور دې او په دوه جلدونو كښې د حيدر آباد نه چهاپ شوې دې او اوس په بلاد عربيه كښې د هغې فوټو اخستلو سره چهاپ كړې شوې دې. علامه جلال الدين سيوطى رحمه الله خو د خپل علم مطابق په هغې كښې هيڅ خصوصيت نه دې پريخودلې او د علامه دا كتاب په دې موضوع باندې د ټولو نه جامع كتاب دې، روستنو بعض علماء كرامو د هغې نه بعض څيزونه مختصر كولو سره چهاپ كړې دى. (٣)

په شرح مواهب كښې هم په دې موضوع باندې ډير غوره تفصيل دې.

قوله: نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ: (يو دا چه) ما سره د يوې مياشتې د فاصلې په مقدار رعب باندې زما مدد كړې شوې دې.

د رعب نه مراد دا دې چه الله پاك د رسول الله ﷺ د دشمنانو (كفار او مشركينو) په زړونو كښې مدد كينوى، لكه چه د په سورة آل عمران كښې د الله پاك ارشاد دې: ﴿سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ﴾ (٤)

---

(١) عمدة القارى ج ٤ ص ١٣

(٢) فتح البارى ج ١ ص ٥٦٦. عمدة القارى ج ٤ ص ١٣. شرح المواهب اللدنية ج ٧ ص ١١٠. فتح الملهم ج ٤ ص ٣٤٣. حاشية السيوطى على النسائى. كتاب الغسل والتيمم. باب التيمم بالصعيد. ج ١ ص ٧٣. قديمى

(٣) علامه سيوطى رحمه الله د نسائى په حاشيه كښې د دې خپل تاليف په باره كښې خپله ليكى: وقد دعانى ذلك ... الى تتبعها. فوجدت ذلك شيئا كثيرا فى الاحاديث. والاثار. وكتب التفسير وشروح الحديث والفقه والأصول والتصوف فأفردتها فى مؤلف سميته أنموذج اللبيب فى خصائص الحبيب وقسمتها قسمين ما خص به عن الأنبياء وما خص به عن الأمة وزادت عدة القسمين على ألف خصيصة . وسار المؤلف المذكور إلى أقاصى المغارب والمشارق واستفاده كل عالم وفاضل . وسرق منه كل مدع وسارق. (حاشية السيوطى على النسائى ج ١ ص ٧٣، قديمى)

(٤) آل عمران ص ١٥١

او څنګه چه د بدر په قصه کښ د الله پاك فرمان دې، ﴿ إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ ﴾[1]
او هم دغه شان په مسند احمد کښ د سيدنا ابو امامه الباهلى رضي الله عنه په روايت کښ د دې نه روستو ﴿ يقذف فى قلوب اعدائى ﴾ (کوم رعب چه زما د دشمنانو په زړونو کښ اچولې کيږى) اضافه ده. [2]

دلته په روايت کښ د ﴿ مسيرة شهر ﴾ ذکر دې، د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په يو روايت کښ د ﴿ مسيرة شهر او شهرين ﴾ په شك سره راغلې دې. [3] او د ابن عباس رضي الله عنهما په يو بل روايت کښ په جزم سره ﴿ مسيرة شهرين ﴾ راغلې دې. [4] او د السائب بن يزيد رضي الله عنه په روايت کښ ﴿ شهرا امامى وشهرا خلفى ﴾ الفاظ راغلې دى. [5] علامه زرقانى رحمه الله د طبرانى په اخرى ذکر شوې روايتونو کښ تطبيق بيانولو سره فرمائيلې دى چه د السائب بن يزيد رضي الله عنه روايت د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د روايت بيان دې. [6] يعنى د ﴿ مسيرة شهرين ﴾ نه مراد ﴿ شهرا امامى وشهرا خلفى ﴾ دې.

بهرحال! د مفهوم عدد غير معتبر کيدل مونږ شاته ذکر کړې دى، خو دلته د ﴿ مسيرة شهر ﴾ حوالې سره درې خبرې ذکر کول پکار دى!

① يوه خو دا چه د ﴿ مسيرة شهر ﴾ نه په ظاهره کښ متبادر دا ده چه د رسول الله ﷺ خصوصيت د يوې مياشتې په مقدار باندې په دشمن رعب پريوتل دى، چه د هغې نه د مفهوم مخالف په طور دا فهم کيدې شى چه د يوې مياشتې او د هغې نه د زيات مسافت پورې رعب خو د رسول الله ﷺ خصوصيت دې، خو د دې نه د کمې مودې په فاصله باندې د دشمن مرعوب کيدل دا د رسول الله ﷺ سره خاص نه دى، بلکه ممکنه ده چه دا وصف بل چاته هم حاصل وى، خو په مسند احمد کښ د عمرو بن شعيب د روايت الفاظ دى : ﴿ ونصرت على العدو

---

[1] الانفال : ۱۲. فتح البارى لابن رجب ج ۱ ص ۳۱۲. دار الكتب العلمية
[2] مسند احمد. مسندات ابى امامة الباهلى رضى الله عنه رقم : ۲۲٤۸۸
[3] ونصه : ونصرت بالرعب حتى ان العدو ليخافونى من مسيرة شهر او شهرين. المعجم الكبير. مسندات عبدالله بن عباس رضى الله تعالى عنهما. رقم ۱۱۰٤۷. ج ۱۱ ص ٥۱. دار احياء التراث العربى
[4] ونصه: نصر رسول الله ﷺ بالرعب مسيرة شهرين على عدوه... المعجم الكبير. مسندات عبدالله بن عباس رضى الله تعالى عنهما. رقم ۱۱۰٥٦. ج ۱۱ ص ٥٤
[5] ونصه : نصرت بالرعب شهرا امامى وشهرا خلفى... المعجم الكبير. مسندات السائب بن يزيد رضى الله تعالى عنه. رقم ٦٦٧٤. ج ۷ ص ۱٥٥
[6] شرح المواهب ج ۷ ص ۱۰٦. ۲۲۷

بالرعب، ولوكان بينى وبينهم مسيرة شهرلملئ منه رعبا ﴾(١) چه د دشمن په زړه کښې رعب اچولو سره زما مدد کړې شوې دې، که زما او د دشمن ترمينځه د يوې مياشتې فاصله هم وی نو بيا به هم هغه مرعوب شی، د کلام د دې صنيع نه متبادر هم دا ده چه دا خصوصيت رسول اللهﷺ ته مطلقا حاصل دې، برابره خبره ده که د رسول اللهﷺ او د دشمن ترمينځه د يوې مياشتې فاصله وی يا د هغې نه کمه يا زياته. (٢)

دويمه خبره دا ده چه هر کله دا خصوصيت رسول اللهﷺ ته مطلقا حاصل دې، نو بيا د يوې مياشتې د تعيين څۀ معنی ده؟.

د دې جواب د حديث شارحينو دا کړې دې چه د يوې مياشتې د مسافت په تعيين کښې نکته دا ده چه رسول اللهﷺ د مقام مديني او د هغوی نه چاپيره واقع د دشمنانو ملکونه (شام، عراق، يمن او مصر وغيره) ترمينځه په هيڅ جهت کښې هم د يوې مياشتې نه زيات مسافت هغه وخت نه وو، په دې وجه د يوې مياشتې تنصيص اوکړې شو. (٣)

دريمه خبره دا ده چه دا خصوصيت رسول اللهﷺ ته على الاطلاق حاصل وو، که رسول اللهﷺ به د لښکر سره وو، يا به بغير د لښکر نه يوآځې هم وو. (٤)

ايا دا خصوصيت د رسول اللهﷺ امت ته هم ملاؤ شوې دې؟ : حافظ صاحب فرمائی چه د دې احتمال خو دې چه دا خصوصيت د رسول اللهﷺ نه روستو د هغه امت ته هم ملاؤ شوې وی. (٥) علامه زرقانیرحمه الله په شرح مواهب کښې دحافظددې احتمال وجه او دليل دا بيان کړې دې چه د مسند احمد په روايت کښې دی : ﴿والرعب يسعى بين يدى امتى شهرا﴾(٦) چه رعب زما د امت سره د يوې مياشتې په مقدار وړاندې وړاندې روان وی، بيا فرمائی چه : زياته مشهوره دا ده چه امت محمديه ته د دې نه حظ وافر ورکړې شوې دې، خو ابن جماعه د يو روايت په حوالې سره وئيلې دی چه هغوی (امت محمديه) دې باره کښې د رسول اللهﷺ په شان دی. (٧)

---

(١) مسند احمد، مسندات عبدالله بن عمرو بن العاص رضى الله عنه، رقم ٧٠۶٨.

(٢) فتح البارى ج ١ ص ٥٧۶، شرح المواهب ج ٢ ص ٢٢٨، فتح الملهم ج ٣ ص ٣٤٤

(٣) فتح البارى ج ١ ص ٥۶٧، شرح المواهب ج ٧، ص ١٠٥، ١٠۶، ٢٢٨، فتح الملهم ج ٣ ص ٣٤٤، عمدة القارى ج ٤ ص ٩

دوېم جواب دا دې چه د ﴿ مسيرة شهر ﴾ ذکر د مبالغې للتکثير دپاره دې د تحديد دپاره نه دې (حاشية الشيخ محمدالمحدث التهانوى على النسائی، کتاب الغسل والتيمم، باب التيمم بالصعيد. ج١ ص ٧٥، قديمی.

(٤) فتح البارى ج ١ ص ٥٧۶، شرح المواهب ج ٧، ص ١٠۶، ٢٢٨، فتح الملهم ج ٣ ص ٣٤٤.

(٥) فتح البارى ج ١ ص ٥۶٧

(٦) مسند احمد، حديث حذيفه بن اليمان رضى الله تعالى عنه، عن النبىﷺ. رقم ٢٣٧٢٥

(٧) شرح المواهب ج ٧ ص ٢٢٨

په ذکر شوی خاصیت باندې یو اشکال او د هغې جواب: دلته یو اشکال دا کیدې شي چه د بعض جابر او ظالم حکمرانان او بادشاهت نه هم خلق د یوې میاشتې په مقدار ویریږي. هم دغه شان په بلقیس باندې هم د یوې میاشتې په مقدار باندې د سیدنا سلیمان ؑ ویره او رعب وو. بیا دا د رسول اللهﷺ خاصیت څنګه شو؟

د دې جواب دا دې چه د دې رعب نه مراد هغه رعب دې کوم چه د اسباب ظاهریه او الات عادیه نه بغیر وی او ذکر شوې ویره د اسباب ظاهریه د لاندې ده، او د رسول اللهﷺ رعب د اسباب ظاهریه نه بغیر وو. بلکه هلته خو ظاهری شان او شوکت د نه کیدو برابر وو او د رسول اللهﷺ حالت خو دا وو چه څو څو ورځې به ئې په لوږه کښې تیرولې، په کور کښې به ئې درې ورځې متواتر نغرې نه بلیدو، په خیټه باندې به ئې کاڼړې تړلو ته خبره اورسیده، په دې فقر او غریبۍ کښې د دشمن په زړه کښې د یوې میاشتې په فاصله باندې د ویرې او رعب پیدا کیدل صرف د رسول اللهﷺ خاصیت دې. (۱)

قوله: وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا: (دویم دا چه) ټوله زمکه زما دپاره د مانځه ځائې او پاکونکې جوړه کړې شوې ده.

د (جعلت) صیغې نه معلومیږي چه په زمکه کښې د پاکولو شان د اصل په اعتبار سره نه دې، بلکه د رسول اللهﷺ او د رسول اللهﷺ د امت د خصوصیت په اعتبار سره دې چه د اوبو د نه ملاویدو په صورت کښې په تیمم سره مونځ کولې شي، د حدیث الباب د هم دې جملې نه ترجمه ثابتیږي. (۲)

(مسجدا) د جیم په کسرې سره د دې معنی (موضع السجود) د سجدې ځائې دې، مطلب به دا وی چه سجده کول د زمکې د هیڅ متعین حصې سره خاص نه دی، بلکه په هر ځائې کښې کیدې شي. سوا د هغه ځایونو نه کوم چه مستثنی دی (۳) لکه حمام، مقبره او نجس ځائې وغیره (۴)

---

(۱) حاشیة السندی علی النسائی. کتاب الغسل والتیمم. باب التیمم بالصعید. ج ۱ ص ۷٤. قدیمی

(۲) فضل الباری ج ۲ ص ۵۰۸. اداره علوم شرعیه

(۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۱٤

(۴) مرقاة المفاتیح. کتاب الفضائل والشمائل. باب فضائل سید المرسلین. الفصل الاول. رقم الحدیث ۵۷٤۷. ج ۱۰ ص ٤۲۶. دار الکتب العلمیه. شرح الطیبی ج ۱۰ ص ۳٤۲. ادارة القران والعلوم الاسلامیة. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۸. فتح الباری لابن رجب ج ۱ ص ۳۱۳

د ابوداؤد. ترمذی. ابن ماجه په روایت کښې دا مضمون دې: ان النبی صلی الله علیه وسلم قال: الأرض کلها مسجد إلا الحمام والمقبرة. رواه ابوداؤد فی کتاب الصلاة. باب فی المواضع التی لا تجوز فیها الصلاة. رقم ٤۹۲. والترمذی فی ابواب الصلاة. باب ما جاء ان الارض کلها مسجد الا المقبرة والحمام. رقم ۳۱۷. وابن ماجة فی کتاب الصلاة. باب المواضع التی تکره فیها الصلاة. رقم ۷٤۵

يا د دې نه مراد مسجد معهود دې او په زمکه باندې د مسجد اطلاق د مجاز تشبيه د قبيل نه دې، معنى دا ده چه هر کله پوره زمکه باندې مونځ لوستل جائز شو نو زمکه د مسجد په شان شوه ،چه هلته هم مونځ جائز شو، هم په دې وجه باندې په هغې باندې د مسجد اطلاق کړې شوې دې. (۱)

علامه انور شاه کشميرى رحمه الله فرمائى چه د تيرو امتونو دپاره په وختونو کښې توسيع وه او په ځايونو کښې ئې تنګى او تحدد وو ،يعنى د عبادت دپاره ئې د معبد تخصيص وو. خو په وختونو کښې نه، او زمونږ دپاره د هغې برعکس په وختونو کښې تحديد او په ځايونو کښې توسيع او ګنجائش دې، پس په کتب سابقه کښې چه زمونږ کوم اوصاف بيان کړې شوې دى د هغې نه دا هم دى چه د اخرى امت خلق به د عبادتونو د وخت دپاره د نمر د احوالو تجسس کوى. لهذا زمونږ د مونځونو وختونه د نمر د راختلو، غروب کيدلو او زوال په احوالو باندې تقسيم کړې شوې دى.

او مزيد فرمائى چه د دارمى په روايت کښې دى : ﴿ ويصلون ولو فى الكناسة ﴾ ،چه هغوى به مونځونه کوى اګر که د خزلې په ځائې کښې وى، دا د اشتراط طهارت منافى نه دې. ځکه چه دا د مبالغې په طور وئيلې شوې دى او مطلب دا دې چه هغه خلق به د مونځونو د وختونو دومره رعايت کوى چه چرته هم د مانځه وخت وى په وخت کښې دننه د لوستلو به ضرور اهتمام کوى. اګر چه هغه ځائې موزون نه وى، ،لکه چه نن صبا مونږ په سفر کښې په غير موزون ځائې باندې کيږه خورولو سره مونځ ادا کوو، او هم دا مطلب دې د رسول الله ﷺ د ارشاد چه ﴿ صلوا فى مرابض الغنم ﴾ د دې مطلب دا نه دې چه د ماکول اللحم څاروو پچې او سوټه پاکه ده. په هغې باندې مونځ اوکړئ، لکه چه بعض دا خيال کوى. (۲)

﴿ طهورا ﴾ په فتحې د طاء سره په معنى د ﴿ المطهر ﴾ د دې نه مراد طاهر نه دې. ځکه چه که د دې نه طاهر مراد کړې شى نو بيو خو د دې نه خصوصيت کيدل نه ثابتيږى، او د ذکر شوى حديث مقصد خصوصيت ذکر کول دى او بله دا چه د سيدنا انس رضي الله عنه په روايت کښې دى ﴿ وجعلت لى كل ارض طيبة مسجدا وطهورا ﴾ او د ﴿ طيبة ﴾ معنى طاهره ده، اوس که د ﴿ طهورا ﴾ معنى هم طاهرا شى نو په دې سره به تحصيل د حاصل لازم شى (۳)

شاه صاحب کشميرى رحمه الله فرمائى چه مالکيانو د لفظ ﴿ طهورا ﴾ نه استدلال کړې دې چه اوبه کله هم نه مستعمل کيږى. ځکه چه الله پاك اوبو ته ﴿ طهورا ﴾ وئيلې دى، په خپل قول ﴿ وانزلنا

---

(۱) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۸. فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۷. عمدة القارى ج ٤ ص ١٤، شرح المواهب ج ۷ ص ١٠٤، ٢٣٠

(۲) فيض البارى ج ۱ ص ۵۱۵

(۳) فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۷. شرح المواهب ج ۷ ص ١٠۵

من السماء ماء طهورا ﴾ (الفرقان: ٤٨) او طهور هم هغه دی چه بار بار پاکول کولې شي. اوس که دا اونیلې شي چه یو کرت پاکولو سره په دویم او دریم کرت پاکول نه شي کولې (اګرچه خپله پاکي هم وي) نوبیا به ورته طهور ونیل صحیح نه وی.
بیا فرمائی چه د دې یو جواب خو محقق ابن الهمام رحمه الله په فتح القدیر کښې ورکړې دې، هغه دې هلته اوکتلې شي او زما جواب دا دې چه په علم صرف کښې د صیغ مبالغې اوزان ځلور دی او په دې کښې چه کوم د تکرار د معنې دپاره وضع دې هغه وزن د ﴿ فعال ﴾ دې لکه ﴿ ضراب ﴾ چه د دې وضع د هغه سړی دپاره شوې ده کوم چه پرلپسې بار بار وهل کوی، او د ﴿ فعول ﴾ وضع د طاقت دپاره شوې ده، لهذا د ﴿ طهور ﴾ معنی به دا وی چه کوم څیز په پاکولو کښې قوی وی، نه دا چه بار بار پاکونکې، لکه چه مالکیانو خیال کړې دې. والله تعالی اعلم[1]
صاحب مبسوط علامه سرخسی رحمه الله د دې جملې نه د انسان په شرافت او کرامت باندې استدلال کړې دې، د استدلال وجه ئې دا ده چه انسان د اوبو او خاورې نه پیدا کړې شوې دې او دا خبره (د دې حدیث نه) ثابته شوې ده چه اوبه او خاوره دواړه طهور دی، چه د هغې نه د انسان کرامت ثابتیږي. (چه د هغه وجود د طهور څیز نه دې) [2]
ددې نه پس تاسویه دې باندې ځان پوهه کړئ چه د دې جملې ﴿ وجعلت لي الارض مسجد وطهورا ﴾ په مطلب کښې اختلاف دې، ابن التین رحمه الله معنی دا بیان کړې ده چه د رسول الله ﷺ دپاره زمکه مسجد جوړ کړې شوې وو او طهور هم، او د امم سابقه دپاره صرف مسجد وو نه طهور، لکه چه سیدنا عیسی علیه السلام به سفر کولو او چرته چه په دمانځه وخت راغلو نومونځ به ئې ادا کړو.
او بعض علماء کرام فرمائی چه مخکښې امتونو ته صرف په هغه ځایونو کښې د مونځ کولو اجازت وو د کوم چه طهارت یقیني وو، په خلاف د امت محمدیه چه د هغوی دپاره په هر ځائې کښې مونځ جائز دې، سوا د هغه ځائې نه چه د هغه نجس کیدل یقیني وی.
او علامه خطابی رحمه الله د دې مطلب دا بیان کړې دې چه د دې امت دپاره د زمکې په هره حصه باندې مونځ کول جائز دی، په خلاف د امم سابقه چه د هغوی دپاره صرف په خپلو عبادت خانو کښې د مونځ د ادا کولو اجازت وو او د دې اخری قول تائید د عمرو بن شعیب د روایت د دې الفاظو نه هم کیږي. ﴿ وكان من قبلي يعظمون ذلك، انما كانوا يصلون في كنائسهم وبيعهم ﴾[3] او هم دغه شان په مسند بزار کښې د سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د دې الفاظو نه هم چه :

---

[1] فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۵، ۵۱۶
[2] ونصه فی المبسوط : وفیه اظهار کرامة الادمی، فانه مخلوق من التراب وبالماء، فخصا بکونهما طهورا لهذا. المبسوط، کتاب الصلاة، باب التیمم، ج ۱ ص ۲۴۶، دار الکتب العلمیة، بیروت لبنان. کذا فی فتح الملهم ج ۳ ص ۳۴۳، والتوضیح ج ۵ ص ۱۶۳، وفتح الباری ج ۱ ص ۵۶۹، ۵۷۰
[3] مسند احمد، رقم الحدیث ۷۰۶۸.

﴿ ولم يكن من الانبياء احد يصلى حتى يبلغ محرابه ﴾ كذا فى الفتح وغيره.[١]

د حديث د دې ټکړې ﴿ وجعلت لى الارض مسجدا وطهورا ﴾ نه امام مالك او امام ابوحنيفه رحمه الله استدلال کړې دې چه د زمکې د ټولو څيزونو نه تيمم جائز دې، او د امام احمد او امام شافعي رحمه الله مذهب دا دې چه صرف په خاورې سره تيمم جائز دې، د هغوى استدلال په صحيح مسلم کښې د سيدنا حذيفه رضي الله عنه د روايت نه دې چه د هغې الفاظ داسې دى: ﴿ وجعلت لنا الارض كلها مسجدا، وجعلت تربتها لنا طهورا، اذا لم نجد الماء ﴾[٢]

او وجه د استدلال دا ده چه د بخارى روايت عام او د مسلم خاص دې نو عام به په خاص باندې محمول کولې شى، يا دې داسې اوئيلې شى چه دمسلم روايت د بخارى د روايت دپاره مخصص دې، لهذا تيمم په صرف په خاورې سره جائز وى.[٣]

د استدلال يو تقرير داسې کړې شوې دې چه اول ټولې زمکې ته مسجد وئيلې شوې دې، بيا د زمکې خاورې لره خاص کولو سره هغې ته طهور وئيلې شوې دې، دا د دې خبرې واضح دليل دې چه طهوريت د زمکې د خاورې سره خاص دې چه که هغه د زمکې دپاره عام وې نو د دې صنيع ضرورت به نه وو.[٤]

بعض حضراتو د دې دا جواب کړې دې چه لفظ ﴿ تربة ﴾ هغه ځائې ته وئيلې شى چرته چه خاوره او د هغې د جنس نور څيزونه وى.[٥]

حافظ صاحب د دې جواب دا ورکړې دې چه د ابن خزيمه په ذکر کړى حديث کښې د لفظ ﴿تراب﴾ تصريح ده.[٦] هم دغه شان امام احمد او بيهقى په حسن سند سره د سيدنا على رضي الله عنه روايت ذکر کړې دې. د هغې الفاظ داسې دى: ﴿ وجعل التراب لى طهورا ﴾ چه په هغې کښې د خاورې د تخصيص ذکر دې. ورسره ئې دا هم فرمائيلې دى چه د دې تقويت د دې خبرې نه کيږى چه د حديث مقصد اظهار تشريف وتخصيص دې، که تيمم د خاورې نه علاوه په نورو

---

[١] فتح البارى ج ١ ص ٥٦٧. عمدة القارى ج ٤ ص ١٤. شرح المواهب ج ٧ ص ٢٣٠، ٢٣١. فتح الملهم ج ٣ ص ٣٤٣، ٣٤٤

[٢] مسلم. كتاب المساجد مواضع الصلاة. رقم الحديث ١١٤٨

[٣] ارشاد السارى ج ١ ص ٥٧٨. عمدة القارى ج ٤ ص ١٦. فتح البارى ج ١ ص ٥٦٨. شرح المواهب ج ٧ ص ١٠٤، ١٠٥. شرح النووى على مسلم ج ٥ ص ٧. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٣

[٤] فتح البارى لابن رجب : ج ١ ص ٣١٣، ٣١٤

[٥] ارشاد السارى ج ١ ص ٥٧٨. عمدة القارى ج ٤ ص ١٦. فتح البارى ج ١ ص ٥٦٨. شرح المواهب ج ٧ ص ١٠٥

[٦] رواه ابن خزيمه فى صحيحه عن حذيفة بن اليمان رضى الله عنه ... ونصه : جعلت لنا الارض كلها مسجدا، وجعل ترابها لنا طهورا ... جماع ابواب التيمم. باب ذكر الدليل على ان ما وقع عليه اسم التراب فالتيمم به جائز عند الاعواز من الماء..... رقم ٢٦٤، ج ١ ص ١٦٦، المكتب الاسلامى

ځیزونو باندې هم جائز وې نو د خاورې په ذکر باندې به اقتصار نه کیدلو. (۱)
محقق عیني رحمه الله د دواړو دلیلونو جواب دا ورکړې دې چه هر چه د مسلم د روایت تعلق د ېو پس د دې په الفاظ ذکر کولو کښې ابو مالك تفرد اختیار کړې دې (۲) او امام قرطبي رحمه الله فرمائي چه د مسلم روایت لره د بخاري د ذکر شوې روایت دپاره مخصص کول صحیح نه دی، ځکه چه د تخصیص مطلب دا وی چه د یو عام حکم نه یو داسې ځیز لره خارج کول کوم ته چه عموم شامل وی، او د مسلم روایت خو هیڅ ځیز نه دې خارج کړې بلکه هغه خو د یو فرد تعین کړې دې کوم ته چه اولنې اسم هم شامل وو. یعنی د بخاري په روایت کښې «ارض» ته طهور وئیلې شوې دې او د مسلم په روایت کښې «تراب» ته، او ظاهره ده چه ارض تراب ته شامل وو او حکم د دواړو یو دې. د تخصیص مطلب به دا وې چه تراب د ارض د حکم نه خارج اوګنړلې شي، یعنی هغه طهور نه وی، حال دا چه داسې نه ده، حاصل دا چه د مخصص دپاره شرط دې چه هغه د عام حکم منافي وی او دلته د دواړو حکم یو شان دې، او دا هم داسې ده لکه چه د الله پاك ارشاد دې ﴿فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ﴾ (الرحمن : ۶۸) او په دې فرمان کښې چه ﴿مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ﴾ (البقرة : ۹۸) چه دلته د لفظ اول «فاکهة او ملائکة» په مشمولاتو کښې د بعض تعیین اوکړې شو تشریفا. او ظاهره ده چه کهجور او انار په فاکهه کښې شامل دی، هم دغه شان جبرائیل او میکائیل علیهما السلام هم په ملائکو کښې شامل دی، هم دغه شان د مسلم په روایت کښې هم د خاورې ذکر د فرد واحد تعیین د تشریف د قبیل نه دې.

او هم دا جواب د ابن خزیمه، مسند احمد او بیهقي د هغه روایاتو هم دې، چرته چه لفظ د تراب راغلې دې، یعنی هلته د فرد واحد تعیین کړې شوې دې تشریفا.

د دې دویم جواب دا ورکړې شوې دې چه په دې احادیثو کښې د «تراب» تعیین په دې وجه کړې شوې دې چه د «تراب» موندلې کیدل زیات اغلب دی، په دې وجه نه چه تیمم د تراب سره خاص دې، او په غیر تراب سره جائز نه دې.

او دریم جواب دا دې چه د تیمم د جواز مستدل لفظ د «صعید» دې، (فی قوله تعالی: ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا﴾ (النساء : ۴۳، المائدة : ۶) نه لفظ «تراب» او صعید د زمکې دپاسه حصې ته وئیلې شی که هغه خاوره وی، یا داسې کمر چه په هغه باندې خاوره نه وی، یا بل څه ځیز. (۳)

قوله: فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلَاةُ فَلْيُصَلِّ : نو زما په امت کښې چه کوم سړی باندې د مانځه وخت راشي نو هغه دې مونځ اوکړی.

---

۱) فتح الباري ج ۱ ص ۵۶۸، ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۷۸

۲) دا ابو مالک اشجعي د مسلم د ذکر شوی روایت یو راوی دې سند داسې دې: حدثنا ابوبکر بن ابی شیبة، قال حدثنا محمد بن فضیل، عن ابی مالک الاشجعي، عن ربعي، عن حذیفه رقم ۱۱۴۸

۳) عمدة القاري ج ۴ ص ۱۶، شرح المواهب ج ۷ ص ۱۰۵

﴿ فا ﴾ په ﴿ فایما ﴾ کښې سببیه ده، لفظ ﴿ ای ﴾ مبتدا مرفوع دې چه متضمن دې معنی د شرط لره، ﴿ ما ﴾ زائده دې دپاره د توکید او تعمیم، ﴿ رجل ﴾ مجرور دې د مضاف الیه کیدو په وجه باندې ﴿ من امتی ﴾ متعلق دې د ﴿ کائن ﴾ مقدر سره، او دا صفت اولی دې، د ﴿ رجل ﴾ دپاره، ﴿ ادرکته الصلاة ﴾ دا په محل د جر کښې صفت ثانیه دې د ﴿ رجل ﴾ دپاره. ﴿ فلیصل ﴾ کښې فاء جزائیه ده او جمله ﴿ یصل ﴾ خبر متضمن ده معنی د جزاء لره. (۱)

د ﴿ فلیصل ﴾ مطلب دا دې چه ﴿ فلیتیمم ولیصل ﴾ او دا تقدیر په دې وجه راوباسلې شو چه د دې نه مخکښې چه د زمکې کوم دوه صفات بیان کړې شوې دی (چه هغه مسجد او طهور دی) د هغې سره مناسبت پیدا شی، اوس به مطلب د اوی چه زمکه زما دپاره مسجد او پاکونکې جوړه کړې شوې ده. لهذا زما د امت په کوم سړی باندې چه چرته هم د مانځه وخت راشی اوا وبه نه وی نو هغه دې تیمم اوکړی اوهم هلته دې مونځ اوکړی.(۲)

په بیهقی کښې د ابوامامه رضی الله عنه په روایت کښې هم دا مفهوم دې چه ﴿ فایما رجل من امتی اتی الصلاة لم یجد ماء وجد الارض طهورا ومسجدا ﴾ او د مسند احمد په روایت کښې دی ﴿ فعنده طهوره ومسجده ﴾ او په مسند احمد کښې د عمرو بن شعیب په روایت کښې دی ﴿ فاینما ادرکتنی الصلاة تمسحت وصلیت ﴾ (۳)

د حدیث په ذکر شوې جمله کښې د دې خبرې هم دلیل دې چه مقیم که اوبه بیا نه مومی او د مونځ د وخت فوت کیدو ویره وی نو د هغه دپاره تیمم کول جائز دی. (۴)

او د دې خبرې هم چه د تیمم دپاره صرف خاوره شرط نه ده، لکه چه مخکښې ذکر کړې شو خکه چه دلته په دې روایت کښې دی چه زما په یو امتی باندې چه چرته هم د مانځه وخت راشی هغه دې هلته مونځ اوکړی، اوس چرته په داسې ځائې کښې هم د مانځه وخت راشی چه هلته خاوره نه وی. (۵)

حضرت شاه صاحب رحمه الله د ﴿ ایما رجل من امتی ادرکته الصلاة الخ ﴾ د لاندې فرمائی چه د احنافو

---

(۱) تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۷، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۲، التوشیح ج ۱ ص ۲۸۳، عمدة القاری ج ٤ ص ۱٤، فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۷، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۸، فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤٤، التوضیح ج ۵ ص ۱۶۳

(۲) شرح المواهب ج ۷ ص ۱۰۵، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۸، عمدة القاری ج ٤ ص ۱٤، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۲، ۲۱۳، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۷، شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤۶۲

(۳) فتح الباری ج۱ص ۵۶۷، ۵۶۸، التوشیح ج۱ ص ۲۸۳، ارشاد الساری ج۱ ص۲۷۸، شرح المواهب ج۷ ص ۱۰۵

(۴) عمدة القاری ج ٤ ص۱۵، شرح الکرمانی ج۳ ص۲۱۳، التوضیح ج۵ ص۱۶۵، شرح ابن بطال ج۱ ص٤۶۲

(۵) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۵، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۱۲۳ ...

په نزد دا د ﴿ افراد الخاص بحکم العام ﴾ د قبیل نه دې، لهذا دا به د تخصیص فائده نه ورکوی، او د دې حاصل دا دې چه که مسجد نزدې وی نو هم په هغې کښې مونځ کول او د مونځ اهتمام کول مطلوب دی او که نزدې نه وی، لکه چه د سفر په حالت کښې وی، نو بیا د وخت اهتمام کول پکار دی، (چه په وخت کښې دننه اولوستلې شی) [1]

قوله: وَأُحِلَّتْ لِيَ الْمَغَانِمُ وَلَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي : او (دریم دا چه) زما دپاره د غنیمت مال حلال کړې شوې دې، زما نه مخکښې دا د چا دپاره هم حلال نه وو.

د کشمهینی په نسخه کښې د ﴿ الغنائم ﴾ په ځائې د ﴿ المغانم ﴾ لفظ دې او هم دا د مسلم په روایت کښې هم دې [2] غنائم جمع ده د غنیمت، او دا هغه مال ته وئیلې شی کوم چه د کفارو نه جنګ کولو سره حاصل کړې شی. [3] او مغانم جمع ده د مغنم ده، جوهری رحمه الله فرمائی چه د غنیمت او مغنم یوه معنی ده. [4]

امام خطابی رحمه الله د دې مفهوم دا بیان کړې دې چه سابقه امتونه دوه قسم تیر شوې دی، بعض ته خو د جهاد اجازت نه وو، لهذا د هغوی دپاره د غنیمت تصور نشته، او بعض ته د جهاد اجازت ملاؤ شو خو چه کله به هغوی په غنیمت کښې مال حاصل کړو نو د هغوی دپاره د هغه مال نه د استفادې اجازت نه وو، غنیمتونه به یو ځائې ته راوړلو سره کیخودلې شو، د آسمان نه به یو اور راغلو او هغه به ئې اوسیزل. [5] الله پاك په دې امت باندې رحم اوفرمائیلو او د هغه په ضعف باندې نظر کولو سره ئې د هغه دپاره غنیمتونه حلال او مباح کړل.

د ذکر شوې جملې یو مفهوم دا هم بیان کړې شوې دې چه رسول الله ﷺ ته دا خصوصیت حاصل وو چه هغه به په مال غنیمت کښې چه څنګه به ئې خوښه وه تصرف ئې کولې شوو خو شراح حدیث دې مفهوم ته ضعیف او اولنی ته اصوب وئیلې دې چه د امم سابقه دپاره غنیمتونه اصلا حلال او مباح نه وو. [6]

ددې نه روستو تاسو په دې خان پوهه کړئ چه د ټولو نه اولنې غنیمت په غزوه بدر کښې حاصل شو او د هغې په باره کښې دا آیت کریمه هم نازل شو ﴿فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا﴾ (الانفال : ۶۹)

---

[1] فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۶

[2] فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۸، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۸، التوشیح ج ۱ ص ۲۸۳، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۷، شرح المواهب ج ۷ ص ۱۰۵

[3] عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، تحفة الباری ج ۱ ۲۶۷، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۳

[4] مختار الصحاح، مادة غنم، ص ۷۸۶، دار المعرفة، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۳، تحفة الباری ج ۱ ۲۶۷

[5] فتح الباری ج ۱ ٤۶۸، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، تحفة الباری ج ۱ ۲۶۷، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱٤، ارشاد الساری ج ۱ ص۵۷۸، التوشیح ج۱ ص۲۸۳، شرح المواهب ج۷، ص ۱۰٤، ٤۲۳، فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤۳

[6] فتح الباری ج ۱ ٤۶۸، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، ١۵، شرح المواهب ج ۷، ص ۱۰٤، ٤۲۳

لکه چه په صحيح کښې د ابن عباس رضي الله عنهما حديث کښې دي، ابن اسحاق فرمائي چه د ټولو نه اول غنيمت په سريه د عبدالله بن جحش رضي الله عنه کښې حاصل شوې ووا و دا سريه د غزوه بدر نه دوه مياشتې مخکښې وه. حافظ صاحب په دواړو اقوالو کښې تطبيق داسې بيان کړې دې چه د ټولو نه اول غنيمت خو د بدر نه مخکښې پيښې شوې سريه کښې حاصل شوې وو، خو رسول الله ﷺ د هغې تقسيم مؤخر کړو او چه کله د بدر نه واپس شو نو د بدر د غنيمتونو سره ئې هغه هم تقسيم کړل، نو حاصل دا شو چه د مطلق حصول په اعتبار سره د سريه عبدالله بن جحش رضي الله عنه غنيمت د ټولو نه مخکښې دې، خو د تقسيم په اعتبار سره د بدر غنيمت ته هم اولنې وئيل صحيح دي. (١) وړاندې به امام بخاري رحمه الله په کتاب فرض الخمس کښې هغه روايات ذکر کوي چه په هغې کښې د دې خبرې ذکر دې چه د امم سابقه دپاره د غنيمتونو حکم دا وو چه هغه به اور سيزلې او الله پاک هغه زمونږ دپاره حلال کړل، زمونږ ضعف او عجز ته کتلو سره. (٢)

قوله: وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ: او «څلورم دا چه» ماته شفاعت راکړې شوې دې.

رسول الله ﷺ به د خپل امت دپاره شفاعت کوي، دا خبره متعين ده. او د احاديثو په ذخيره کښې د رسول الله ﷺ دپاره د مختلف شفاعتونو ذکر ملاويږي او دا چه د نورو انبياء عليهم السلام او مومنانو دپاره هم د بعض شفاعتونو ذکر ملاويږي. اوس دلته خو مطلق شفاعت نه شي مراد کيدې «کوم چه نور انبياء کرام عليهم السلام ته هم حاصل دې» ځکه چه دلته خو د رسول الله ﷺ د خصائص بيان دې، لهذا يقينا دلته شفاعت مطلقه «يعنى هغه شفاعت کوم چه د رسول الله ﷺ سره خاص وو» مراد دې. اوس د دې شفاعت تعيين او د هغې تفسير کښې د شارحينو مختلف اقوال ذکر کړې شوې دي.

حافظ ابن حجر رحمه الله د امام تقى الدين ابن دقيق العيد رحمه الله په حوالې سره ذکر کړې دي چه په ﴿الشفاعة﴾ کښې الف لام د عهد دپاره دى او معهود هغه شفاعت عظمى مراد دې چه د هغې په ذريعه به په ميدان محشر کښې د موقف د سختئ او مصيبت نه نجات ملاويږي. چه کله خلق به په ميدان محشر کښې راجمع شي، خوله به بې حسابه اوځي، هغه وخت به خلق پريشانه وي، حضرات انبياء عليهم السلام به د يو بل طرف ته خلق متوجه کوي، په اخر کښې به سيد الانبياء ﷺ شفاعت کوي، اخر به د حساب کتاب سلسله شروع کړې شي. (٣)

هم په دې باندې امام نووي رحمه الله د جزم اظهار کړې دې (٤)

---

(١) شرح المواهب ج ٧ ص ٤٢٣

(٢) باب قول النبى ﷺ احلت لكم الغنائم ..... رقم الحديث ٣١٢٤، وفيه : فجاءت النار فاكلتها ثم احل الله لنا الغنائم. راى ضعفنا وعجزنا فاحلها لنا.

(٣) فتح البارى ج ١ ص ٥٦٨

(٤) شرح النووى على صحيح الامام مسلم. كتاب الايمان. باب اثبات الشفاعة واخراج الموحدين من النار. رقم الحديث ٤٥٦ ج ٣ ص ٣٥

او اكثر شارحينو دا خبره ذكر كړې ده. [1] بعض حضرات فرمائى چه د دې شفاعت نه مراد دا دې چه رسول الله ﷺ كومه دعا كوى هغه رد كولې نه شى. [2]
قاضى عياض رحمه الله فرمائى چه د دې نه مراد هغه شفاعت دې كوم چه به د هغه خلقو دپاره كولې شى چه د هغوى په زړونو كښې د ذرې برابر ايمان وى، په دې وجه د رسول الله ﷺ نه علاوه چه د نورو انبياء ﷺ كوم شفاعت وى هغه به د هغه خلقو دپاره وى چه د چا په زړونو كښې د دې نه زيات ايمان وى. [3]
د قاضى عياض رحمه الله نه يو قول دا هم نقل دې چه د دې نه مراد هغه شفاعت دې كوم چه رسول الله ﷺ د خپل امت دپاره ذخيره كړې دې او هغه به په اخرت كښې كوى، لكه چه د ابن عباس رضي الله عنهما په حديث كښې دى: ﴿ واعطيت الشفاعة فاخرتها لامتى، فهى لمن لايشرك بالله شيئا ﴾ او د عمرو بن شعيب په روايت كښې دى ﴿ فهى لكم ولمن شهد ان لا اله الا الله ﴾ [4]
حافظ صاحب رحمه الله فرمائى چه ظاهره دا ده چه د دې شفاعت نه مراد هغه خلق د جهنم نه راويستل دى چه د هغوى سره صرف توحيد دې، نيك عمل ئې يو هم نشته. او د دې شفاعت ذكر په كتاب التوحيد د سيدنا انس رضي الله عنه په روايت كښې په دې الفاظو سره راغلې دې!
﴿ ثم ارجع الى ربى فى الرابعة، فاقول: يا رب ائذن لى فيمن قال: لا اله الا الله فيقول وعزتى وجلالى لاخرجن منها من قال لا اله الا الله ﴾ [5]
امام بيهقى رحمه الله فرمائى چه د دې شفاعت نه مراد دا دې چه رسول الله ﷺ به د اهل صغائر او اهل كبائر دواړو دپاره شفاعت كوى، اود رسول الله ﷺ نه علاوه نور انبياء ﷺ به شفاعت صرف د اهل صغائر دپاره كوى. [6]

---

[1] اوګورئ: ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۸. شرح النووى ج ۵ ص ۷. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۳. مرقاة المفاتيح ج ۱۰ ص ۴۲۶. شرح المواهب ج۷ ص ۲۸۳، ۳۲۲. فتح البارى لابن رجب ج ۱ ص ۳۱۶. التوضيح ج۵ ص۱۶۷. عمدة القارى ج ٤ ص۱۵. فتح الملهم ج۳ ص ۳٤٤. التوشيح ج ۱ ص ۲۸۳. تحفة البارى ج۱ ص۲۶۷. نسيم الرياض فى شرح شفاء القاضى عياض. القسم الاول فى تعظيم العلى الاعلى لقدر النبى ﷺ. الباب الثالث فيما ورد من صحيح الاخبار. فصل فى تفضيله بالشفاعة والمقام المحمود. ج ۳ ص ۱۹۳. دار الكتب العلمية

[2] فتح البارى ج ۱ ۵۶۸. عمدة القارى ج ٤ ص ۱۵. فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤٤

[3] ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۸. ۵۷۹ شرح النووى ج ۵ ص ۷. فتح البارى ج ۱ ۵۶۸. عمدة القارى ج ٤ ص ۱۵. فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤٤. الشفاء للقاضى عياض ج ۱ ص ۱٤۰. نسيم الرياض ج ۳ ص ۲۱۳

[4] نسيم الرياض ج ۳ ص ۲۰۰، ۲۰۱. فتح البارى ج ۱ ۵۶۸. شرح النووى ج ۵ ص ۷. فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤٤. الشفاء للقاضى عياض ج ۱ ص ۱٤۱

[5] ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۹. دار الكتب العلمية بيروت. فتح البارى ج ۱ ۵۶۸. التوشيح ج ۱ ص ۲۸۳. فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤٤. دار القلم. دمشق

[6] فتح البارى ج ۱ ۵۶۸. ارشاد السارى ج ۱ ۵۷۹. فتح البارى لابن رجب ج ۱ ص ۳۱۶

خو په دې باندې اشکال دا دې چه صغائر خو د طاعتونو په ذريعه معاف کيږي. ﴿ قال الله تعالى : إِنَّ الْحَسَنٰتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّاٰتِ ﴾ (۱) صغائر چه کله باقي پاتې نه شي نو د هغې دپاره به د شفاعت څه ضرورت وي؟ او که څوك دا اواني چه کيدې شي چه بعض داسې خلق وي چه طاعات ني بالکل وي نه نو په دې باندې دا اشکال دې چه داسې خلق خو د اصرار على الصغائر د وجې نه د کبائرو مرتکب شو؟

د دې جواب دا کيدې شي چه يو داسې سړي وي چه هغه ډېر ګناهونه کړې وي. جواز د جنس صغائر وي او په هغې کښې تکرار نه وي بيا موندلې شوې او دا هم کيدې شي چه داسې صورت راپيښ شوې وي چه صغائر ني نه وي معاف شوې. مثلا يو سړي د سخر نه پس د څلور يا لسو صغائرو ارتکاب اوکړو او د ماسپخين د مانځه نه مخکښې مړ شو، خو دا يو شاذ شان صورت دې. والله اعلم

علامه نووي رحمه الله د شفاعت پنځه اقسام ذکر کړي دي!

يو شفاعت د قيامت د سختئ نه د نجات دپاره او د تعجيل حساب دپاره.

دويم شفاعت د يو قوم دپاره بغير د حساب کتاب نه جنت ته د اخليدو دپاره.

دريم شفاعت د هغه خلقو دپاره دې کوم چه د حساب کتاب نه پس د عذاب مستحق شو، د هغوى په حق کښې به شفاعت کولې شي چه هغه جهنم ته داخل نه کړې شي.

څلورم شفاعت به جهنم ته د داخل کړې شوو نافرمانو د راويستلو دپاره وي.

پنځم شفاعت به د اهل جنت دپاره په جنت کښې د رفع درجات دپاره وي.

اوامام نووي رحمه الله فرمائي چه په دې کښې اولنې دوه قسمونه د رسول الله ﷺ سره خاص دي (۲)

حافظ ابن رجب حنبلي رحمه الله د شفاعت شپږ قسمونه ذکر کړي دي کوم چه د رسول الله ﷺ سره خاص دي، د هغې نه پنځه خو مخکښې ، په څه نه څه طريقه، ذکر شو. او شپږم د هغه خلقو په عذاب کښې د تخفيف دپاره دې کوم چه په هميشه په جهنم کښې اوسيږي، لکه چه د رسول الله ﷺ د تره ابو طالب په باره کښې د رسول الله ﷺ شفاعت قبول کړې شو. (۳)

ابن الملقن په خپله شرح کښې فرمائي د شفاعت اووه اقسام دي کوم چه ما په خپل کتاب غاية السؤل في خصائص الرسول ﷺ کښې ذکر کړ دي.

د هغې نه پنځه خو هم هغه دي کوم چه علامه نووي رحمه الله ذکر کړي دي او شپږم هغه کوم چه حافظ ابن رجب حنبلي رحمه الله ذکر کړو او اووم شفاعت د هغه خلقو دپاره دې چه د هغوى وفات

---

(۱) هود : ۱۱۴

(۲) شرح النووي ج ۳ ص ۳۵، شرح المواهب ج ۱۲ ص ۳۴۱، تحفة الباري ج ۱ ص ۲۶۷، شرح الکرماني ج ۳ ص ۲۱۳

(۳) فتح الباري لابن رجب ج ۱ ص ۳۱۶

په مدینه منوره کښې اوشي. په دې باندې هغوی د ترمذی هغه روایت ذکر کړې دې کوم چه د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه روایت دې چه په هغې کښې دی:

﴿ فمن استطاع ان یموت بالمدینة فلیمت، فانی اشفع لمن مات بها ﴾[1]

بهرحال: د شفاعت حوالې سره دا مختلف اقوال وو، د دې نه زیات مشهور هم هغه دی کوم چه مخکښې ذکر شو. بله دا چه د جهنم نه چه د نافرمانو دپاره کوم سفارش کیږی هغه د اهل سنت والجماعت په نزد دې، او بعض معتزله او خوارج د دې نه انکار کوی، د هغوی استدلال د دې آیتونو نه دې ﴿فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ﴾[2] او ﴿مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ﴾[3]

اهل سنت والجماعت دا جواب ورکوی چه دا آیتونه د کفارو په باره کښې دی، د اهل ایمان په باره کښې نه دی. [4]

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه د اهل سنت والجماعت مذهب هم دا دې چه د شفاعت اعتقاد ساتل عقلا جائز او سمعا واجب دی، ځکه چه دې باره کښې آیت کریمه بالکل صریح دې، د الله پاك ارشاد دې ﴿ يَوْمَئِذٍ لَّا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ﴾[5] او ﴿ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ ﴾[6] هم دغه شان ﴿ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا ﴾[7] د مقام محمود نه مراد د اکثر مفسرینو په نزد شفاعت دې. او د ګناهګارو مومنانو د شفاعت په باره کښې چه کوم احادیث راغلې دی هغه د تواتر حد ته رسیدلې دی.

د هغې نه روستو ئې په تفصیل سره هغه احادیث ذکر کړې دی او فرمائی چه د دې روایاتو کوم تاویل چه معتزله او خوارج کوی چه د دې نه مراد رفع درجات دې دا تاویل بالکل باطل دې. خپله د احادیثو الفاظ د دې تاویل په بطلان باندې بالکل واضح دی. د دې نه علاوه د اهل سنت سلف وخلف په دې باندې اجماع هم ده. [8]

---

[1]) التوضیح وحاشیته ج ۵ ص ۱۶۷

[2]) المدثر : ۴۸

[3]) المومن : ۱۸

[4]) قال الشهاب الخفاجی فی شرح الشفاء : وهذه الشفاعة ثابتة باحادیث کثیرة بلغ مجموع طرقها التواتر. ولا یعتد بمن انکرها من الخوارج والمعتزلة تمسکا بقوله تعالی : ما لظالمین من حمیم ولا شفیع یطاع. (غافر : ۱۸) ولان المراد بالظالمین الکفرة. فان الشرک ظلم عظیم . نسیم الریاض ج ۳ ص ۳۰۰

[5]) طه : ۱۰۹

[6]) الانبیاء : ۲۸

[7]) الاسراء : ۷۹

[8]) الشفاء بتعریف حقوق المصطفی صلی الله علیه وسلم للقاضی عیاض. القسم الاول فی تعظیم العلی الاعلی لقدر النبی المصطفی صلی الله علیه وسلم. الباب الثالث فیما ورد من صحیح الاخبار ومشهورها بعظیم قدره عند ربه ومنزلته وما خصه به فی الدارین من کرامته صلی الله علیه وسلم، فصل فی تفضیله بالشفاعة والمقام المحمود، ج ۱ ص ۱۳۸ - ۱۴۲، نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۰۱ – ۲۱۲ شرح المواهب ۱۱۲\ ۳۲۳، ۳۲۴، شرح النووی ۳\۵۱۳

قوله: وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً، وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً :او (پنځم دا چه) هر پیغمبر به خاص د خپل قوم طرف ته لیږلې کیدو او زه عام د ټولو خلقو طرف ته رالیږلې شوې یم.

﴿ النبى ﴾ کښې الف لام د استغراق جنس دپاره دې او په دې کښې عموم او شمول د جمع په نسبت زيات دې، په علم المعانى کښې دا بحث ذکر شوې دې چه د مفرد استغراق د جمع د استغراق په نسبت زيات اعمل او اشمل دې، ځکه چه په مفرد کښې جنسيت د هغه په توحد کښې برقرار وی، په دې وجه د دې نه هيڅ يو فرد هم نه خارج کيږيو او په کومه جمع کښې چه جنسيت وی (او په دې معنى کښې جمعيت هم برقرار وی) نو د هغې نه يو (که د جمع اقل مقدار (دوه) وی يا دوه فرده (که د جمع مقدار درې وی) خارج کيدې شی.[1]

اوس به مطلب دا وی چه بغير د استثناء هر پيغمبر خاص د خپل قوم طرف ته ليږلې کيدو، او زه بالعموم د ټولو خلقو طرف ته راليږلې شوې يم. د دې تائيد د مسلم د روايت نه هم کيږی چه د هغې الفاظ داسې دی : ﴿ وكان كل نبى يبعث الى قومه خاصة ﴾[2] لفظ ﴿ كل ﴾ د استغراق دپاره دې.

په دې باندې دا اشکال وارديږی چه د سيدنا نوح عليه السلام بعثت هم عام وو، ځکه چه د طوفان نه پس صرف هم هغه خلق بچ شو چا چه د نوح عليه السلام سره ايمان راوړې وو، او حال دا چه نوح عليه السلام د ټولو طرف ته ليږلې شوې وو، لهذا په دې کښې د رسول الله صلى الله عليه وسلم خاصيت نشته؟

د دې جواب دا دې چه د سيدنا نوح عليه السلام په بعثت کښې چه کوم عموم وو، هغه اصلا نه دې، بلکه عارضى وو. مطلب دا چه د اتفاقى حادثې په نتيجه کښې د هغوى په بعثت کښې عموم راغلو، (کوم چه مخکښې نه وو) چه ټول خلق هلاک شو او صرف هم د هغه متبعين پاتې شو، په

---

[1] ذكره الطيبى فى شرح المشكاة، كتاب الفضائل والشمائل، باب فضائل سيد المرسلين صلى الله عليه وسلم رقم الحديث ٥٧٤٧، ج ١٠ ص ٣٤٣، ادارة القران والعلوم الاسلامية. كذا فى مرقاة المفاتيح ج ١٠ ص ٤٢٦

وذكر العلامة التفتازانى فى مختصر المعانى ما نصه : (واستغراق المفرد) سواء كان بحرف التعريف أو غيره (اشمل) من استغراق المثنى والمجموع بمعنى انه يتناول كل واحد من الافراد والمثنى يتناول كل اثنين والجمع يتناول كل جماعة (بدليل صحة لا رجال فى الدار إذا كان فيها رجل أو رجلان دون (لا رجل) فانه لا يصح إذاكان فيها رجل أورجلان.(الفن الاول فى علم المعانى،احوال المسنداليه،تعريفه باللام،ص٨٣، قديمى) كذا فى : مفتاح العلوم للسكاكى، الفن الثالث فى تفصيل اعتبارات المسند، متى يكون المسند اسما معرفا؟ ص ٣١٨، دار الكتب العلمية. والايضاح فى علوم البلاغة، للامام العلامة الخطيب القزوينى، علم المعانى، القول فى احوال المسنداليه،تعريف المسند اليه، ص٥٥، المكتبة العصرية،والاطول شرح تلخيص مفتاح العلوم، للعلامة ابراهيم بن محمدبن عربشاه عصام الدين الحنفى، المتوفى ٩٤٣ هـ الفن الاول علم المعانى، احوال المسنداليه،تعريفه باللام،ج١ص ٣٢٢، دار الكتب العلمية. والمطول شرح تلخيص المفتاح، للعلامة التفتازانى، الفن الاول، علم المعانى، احوال المسند اليه، تعريفه باللام، ص ٧٨، المكتبة الحبيبية، كانسى رود، كويته.

[2] مسلم، رقم الحديث : ١١٤٧

دې وجه هغه د ټولو نبي شو، او زمونږ د رسول الله ﷺ بعثت کښې عموم د اصل په اعتبار سره دې، پس په دې سره د رسول الله ﷺ اختصاص ثابتیږی.(۱)

باقي اهل موقف کوم چه سیدنا نوح علیه السلام ته دا وائي چه ﴿ انت اول رسول الی اهل الارض ﴾ لکه چه په حدیث د شفاعت کښې راغې نو ظاهره ده چه په هغې کښې د سیدنا نوح علیه السلام د اولیت ذکر دې، نه د عموم (۲) لهذا د دې نه به په عموم باندې استدلال کول صحیح نه وی. او که د دې نه په عموم باندې صحیح اوګڼرلې شي نو بیا هم د هغوی تخصیص د هغه متعدد آیتونو نه ثابتیږی چه په هغې کښې دا تنصیص دې چه د سیدنا نوح علیه السلام بعثت د هغه د قوم طرف ته وو، هغه د هغوی نه علاوه د بل چا طرف ته نه وو لیږلې شوې. (۳).

﴿ قال الله تعالی : وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوْحًا اِلٰی قَوْمِهٖ فَقَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ ﴾ (۴)

بعض حضراتو د سیدنا نوح علیه السلام د بعثت په عموم باندې د دې خبرې نه استدلال کړې دې چه هغه د ټولې زمکې د خلقو دپاره بددعا کړې وه، نو هغوی ټول په ټول هلاك شو سوا د هغه خلوق نه کوم چه په کشتئ کښې سوارۀ شوې وو، نو که سیدنا نوح علیه السلام د زمکې د ټولو خلقو

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ۵۶۶، عمدة القاری ج ٤ ۱۳. شرح المواهب ج ۷ ص ۲۲٤، فتح الملهم ج ۳ ص ۲٤۳، شرح السیوطی علی النسائی. کتاب الغسل والتیمم. باب التیمم بالصعید. ج ۱ ص ٤٤، قدیمی، شرح السندی علی النسائی ج ۱ ص ۷٤، نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۰۷، ۲۰۸

(۲) دلته په د ﴿ اول رسول الی اهل الارض ﴾ د الفاظو نه دا اشکال ذهنونو ته راځي چه د سیدنا نوح علیه السلام نه مخکښې. سیدنا ادم، سیدنا ادریس او سیدنا شیث علیهم السلام مبعوث شوې وو. نو سیدنا نوح علیه السلام ته ﴿ اول رسول الی اهل الارض ﴾ څنګه اوئیلې شو؟ حافظ صاحب او نورو شارحینو دې مسئلې سره تعرض نه دې کړې. علامه شهاب الدین خفاجي رحمه الله په شرح الشفاء کښې په دې باندې بحث کړې دې. چه د هغې حاصل دا دې چه د ټولو نه اولنې رسول او نبي خو سیدنا ادم علیه السلام وو. خو د هغه بعثت صرف د هغه د خامنو دپاره وو او د هغوی په ژوند باندې د کفر طاقت او د هغې آثار نه وو ښکاره شوی. او سیدنا ادریس علیه السلام ته نبوت هم د هغه په زمانه کښې ملاؤ شوې وو. او سیدنا شیث علیه السلام د هغه وصی وو. تردې چه الله پاك سیدنا نوح علیه السلام مبعوث کړو. نو خلقو د کفر اظهار اوکړو او د هغوی د دعوت مخالفت ئې اوکړو. تردې چه د هغوی د هلاکت نوبت راغلو. لهذا سیدنا نوح علیه السلام هغه اولنې رسول دې کوم چه عام خلقو ته د دعوت ورکولو او هغوی سره د مجادله او معاقبه کولو دپاره مبعوث شوې دې. او د هغه نه مخکښې چه کوم انبیاء او رسل علیهم السلام مبعوث شوې دی هغوی د عام دعوت او مجادله دپاره نه وو راغلی. لهذا په دې معنی او مفهوم کښې سیدنا نوح علیه السلام ﴿ اول رسول الی اهل الارض ﴾ دې. (نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۰۸)

(۳) فتح الباری ج ۱ ۵۶۶، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۳، شرح المواهب ج ۷ ص ۲۲۵، نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۰۸

(۴) الاعراف : ۵۹.. وقال تعالی : ﴿ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوْحًا اِلٰی قَوْمِهٖٓ اِنِّيْ لَكُمْ نَذِيْرٌ مُّبِيْنٌ ﴾ (هود : ۲۵) . وقال تعالی : ﴿ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوْحًا اِلٰی قَوْمِهٖ فَقَالَ يٰقَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ ﴾ (المومنون : ۲۳) وقال تعالی : ﴿ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوْحًا اِلٰی قَوْمِهٖ فَلَبِثَ فِيْهِمْ اَلْفَ سَنَةٍ اِلَّا خَمْسِيْنَ عَامًا ﴾ (العنکبوت : ۱٤) وقال تعالی : ﴿ اِنَّآ اَرْسَلْنَا نُوْحًا اِلٰی قَوْمِهٖٓ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴾ (نوح : ۱)

طرف ته مبعوث شوې نه وو نو هغوى ټول به د هغه په بددعا باندې نه هلاكيدل. څكه چه د الله پاك ارشاد دې ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾[1]

د دې يو جواب خو حافظ صاحب رحمه الله دا وركړې دې چه كيدې شى چه هغه وخت د قوم نوح عليه السلام نه سوا په دنيا كښې بل څوك نه اوسيدل. لهذا د هغوى بعثت به خاص وى چه هغه صرف د هغه د قوم طرف ته دې، اګر چه صورة عام وى چه د هغه د قوم نه علاوه بل څوك موجود نه وو. [2]

علامه سيوطى رحمه الله دا جواب خوښ كړې دې نو هغه فرمائى: ﴿هذا عندى احسن الاجوبة﴾ او د دې وجه بيانولو سره فرمائى چه د دې وضاحت د دوه خبرو نه كيږى: يو خو دا چه د سيدنا نوح عليه السلام زمانه سيدنا ادم عليه السلام ته نزدې وه. دويم.دا چه د سيدنا نوح عليه السلام د بعثت موده ډيره اوږده وه. ظاهره ده چه په نهه نيم سوه كاله كښې د انسان خاندان دومره خورشى چه هغه زمكه ډكه كړى. [3] لهذا دا هيڅ بعيده نه ده چه د سيدنا نوح عليه السلام د بعثت په وخت په دنيا كښې صرف هم د هغه قوم وى.

خو محقق عينى رحمه الله په دې باندې اشكال كړې دې چه كه داسې وى چه هغه وخت صرف د نوح عليه السلام قوم په دنيا كښې آباد وو، نو د سيدنا نوح عليه السلام بعثت خو بيا هم عام شو د هغه د قوم طرف ته؟ او بيا فرمائى چه ما سره د دې نه غوره جواب دې او هغه دا چه د طوفان عذاب عام نه وو، بلكه صرف په هغه قوم باندې راغلې وو په كوم كښې چه سيدنا نوح عليه السلام موجود وو، لهذا د عموم سوال نه پيدا كيږى. [4].

دويم جواب دا دې چه كه د سيدنا نوح عليه السلام په زمانه كښې نور خلق او قومونه هم وو نو كيدې شى چه د هغوى په زمانه كښې نور انبياء كرام هم مبعوث شوې وى او سيدنا نوح عليه السلام ته د هغې علم شوې وى، نو په دې وجه باندې هغه د ټولو نافرمانو دپاره بد دعا كړې وى. برابره خبره ده كه هغه د هغه د قوم نه وى يا د نورو د قومونو نه، او د هغوى بددعا قبوله كړې شوې وى، نو په دې تقدير باندې به بعثت عام نه وى. دا جواب خو ښه دې، خو چرته دا نه دى نقل شوى چه د سيدنا نوح عليه السلام په زمانه كښې بل يو نبى هم مبعوث شوې وى. [5]

---

[1] الاسراء: ۱۵

[2] فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۶. عمدة القارى ج ٤ ص ١٤. شرح المواهب ج ۷ ص ۲۲۶. فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤۳. التوشيح: ج ۱ ص ۲۸٤. فيض البارى ج ۱ ص ۵۱۶. حاشية السيوطى على النسائى ج ۱ ص ۷٤. نسيم الرياض ج ۳ ص ۲۰۸

[3] التوشيح: ج ۱ ص ۲۸٤

[4] عمدة القارى ج ٤ ص ١٤

[5] فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۶. عمدة القارى ج ٤ ص ۱۳. شرح المواهب ج ۷ ص ۲۲۵، ۲۲۶. فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤۳. التوشيح: ج ۱ ص ۲۸٤. نسيم الرياض ج ۳ ص ۲۰۸

دریم جواب دا دې چه کیدې شي چه د نوح علیه السلام بعثت د خاص قوم طرف ته وی او د هغه قوم د هغه د اصول او فروع مکلف وی، خو دعوت توحید عام وی، یعنی سیدنا نوح علیه السلام ته الله پاك د دعوت یوه اوږده زمانه ورکړې وی، په دې کښې د هغوی دعوت ښکاره دې ټولې دنیا ته به رسیدلې وی او د توحید هر سړې مکلف دې، نو ډیره ممکنه ده چه د دنیا خلقو توحید نه وی تسلیم کړې، هم په دې وجه هغوی ټول د عذاب مستحق شوې وی.

د دې وضاحت دا دې لکه چه ابن دقیق العید وئیلې دی چه داسې کیدې شي چه دعوت توحید په بعض انبیاء کرام علیهم السلام کښې مشترك وی، اګر چه د دین په فروع کښې ئې تفاوت وی، هم په دې وجه باندې بعض انبیاء علیهم السلام د خپل قوم نه علاوه د نورو خلقو سره په شرك باندې قتال اوکړو، که توحید د هغوی دپاره هم لازم او عام نه وې نو دې انبیاء علیهم السلام به هغوی سره (د شرك د وجې نه) قتال نه کولې، لهذا هیڅ بعیده نه ده چه د سیدنا نوح علیه السلام دعوت توحید د نورو خلقو دپاره هم لازم او عام وو، پس چه کله د هغوی دعوت خور شو او ټولې دنیا ته اورسیدو او خلق په شرك کښې ګرفتار پاتې شو او توحید ئې قبول نه کړو نو هغوی د عذاب مستحق شو، هم د دې توجیه طرف ته ابن عطیه رحمه الله د سورة هود په تفسیر کښې خپل میلان ظاهر کړې دې. (۱)

علامه عینی رحمه الله په دې جواب باندې هم نظر کړې دې، خو د دې وضاحت ئې نه دې کړې او لیکلې ئې دی چه: ﴿فیه نظرلایخفی﴾(۲)

حافظ صاحب د دې خصوصیت یوه معنی دا بیان کړې ده چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم شریعت په تر قیامته پورې باقي وی، او د سیدنا نوح علیه السلام یا د بل یو پیغمبر د شریعت په باره کښې دا احتمال وو چه د هغه په زمانه کښې یا د هغه نه روستو به یو نبی رالیږلې شو کوم چه به د هغه بعض شریعت منسوخ کړو، هم دا مطلب دې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د بعثت عام کیدو او د نورو انبیاء علیهم السلام د بعثت خاص کیدو. (۳)

هم دې ته نزدې یو جواب مولانا بدر عالم میرتهی رحمه الله د فیض الباری په حاشیه البدر الساری کښې لږ په وضاحت سره کړې دې، چه د هغې حاصل دا دې چه عموم بعثت په دوه قسمه دې: یو د عرض زمان په اعتبار سره، دویم د طول زمان په اعتبار سره؛ د عرض زمان په اعتبار سره د عموم بعثت مطلب دا دې چه هغه بعثت د هم هغه زمانې د خلقو دپاره عام دې. او د طول زمان په اعتبار سره د عموم بعثت مطلب دا دې چه هغه بعثت د روستو راتلونکو قیامته پورې ټولو خلقو دپاره عام دې، چه کوم لا پیدا شوې هم نه دی، اوس د رسول الله صلی الله علیه وسلم بعثت

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ۵۶۶. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۳، ۱٤. شرح المواهب ج ۷ ص ۲۲۶. فتح الملهم ج ۳ ص ۳٤۳. التوشیح: ج ۱ ص ۲۸٤. حاشیة السیوطی علی النسائی ج ۱ ص ۷٤. نسیم الریاض ج ۳ ص ۲۰۸. شرح السندی علی النسائی ج ۱ ص ۷٤

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۱٤

(۳) فتح الباری ج۱ ص۵۶۶. فتح الملهم ج۳ ص۳٤۳.نسیم الریاض ج۳ ص۲۰۸.شرح المواهب ج۷ ص۲۲۶

عام وو د عرض زمان او طول زمان دواړو اعتبار سره، او د سیدنا نوح یا سیدنا ابراهیم ﷺ دپاره هم که د بعثت عموم تسلیم کړې شي نو هغه صرف د عرض زمان په اعتبار سره دې، نه د طول زمان په اعتبار سره. (یعنی هغه به صرف د هغوی د زمانې د خلقو دپاره عام وي) او د رسول الله ﷺ بعثت د هغوی د زمانې دپاره هم عام او د قیامته پورې پیدا کیدونکي هر انسان دپاره عام دې. او فرمائي چه ما شارحین اولیدل چه هغوی صرف د عرض زمان په اعتبار سره د نوح علیه السلام د بعث لره خاص ثابتولو کوشش کړې دې چه د هغې نه دا معلومیږي چه که د رسول الله ﷺ نه علاوه د یو بل نبي د بعثت عموم اومنلې شي نو دا د رسول الله ﷺ د بعثت د عموم منافي دې. حال دا چه داسې نه ده، بلکه د رسول الله ﷺ عموم بعثت په هر حال کښې ثابت دې، ځکه چه هغه طولا او عرضا دې. او که د یو بل نبي بعثت عام وي نو هغه به صرف عرضا وي نه طولا. (1)

علامه انور شاه کشمیري رحمه الله د عموم بعثت د معنی وضاحت کولو سره یو غوره تحقیق پیش کړې دې، بیا ئې د سیدنا ابراهیم او سیدنا نوح ﷺ د عموم بعثت اشکال ذکر فرمائیلي دې چه علماء کرامو د دې مختلف جوابات کړې دي، حافظ په فتح الباري او علامه سیوطي د نسائي په حاشیه کښې د دې جوابات کړې دي، خو هغوی هیڅ مضبوط جواب نه دې کړې.

بیا ئې خپل تحقیق او جواب ذکر کړې دې چه یو دی د توحید دعوت ورکولو پس په دې کښې د ټولو انبیاء ﷺ بعث عام دې لکه چه ابن دقیق العید د دې تصریح کړې ده، یعنی دعوت توحید هر نبي خپل قوم ته هم او نورو هغه قومونه ته هم ورکولې شي د کومو طرف ته چه هغه نه دې مبعوث شوې. او دویم څیز دې خاص د خپل شریعت دعوت ورکول، پس په دې کښې عموم زمونږ د نبي ﷺ خاصیت دې، په دې معنی چه په رسول الله ﷺ باندې دا واجب وه چه هغه د زمکې ټولو خلقو ته د خپل شریعت دعوت ورکړي. لقوله تعالی: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ بَلِّغۡ مَآ أُنزِلَ إِلَيۡكَ مِن رَّبِّكَۖ وَإِن لَّمۡ تَفۡعَلۡ فَمَا بَلَّغۡتَ رِسَالَتَهُۥ﴾ (2) او دا دعوت د خلفاء راشدین رضي الله عنهم په ذریعه پوره شوې دې، او د نورو انبیاء ﷺ د خپل شریعت طرف ته دعوت ورکول عام نه دی. بلکه هغه د هغوی د قومونو پورې مقصود او محدود وو، یعنی هغوی صرف د دې خبرې مکلف وو چه خپل قوم ته د خپل شریعت طرف ته دعوت ورکړي، او نور قومونه د خپل شریعت طرف ته رابللو کښې هغوی ته اختیار وو، دا په هغوی باندې لازم یا فرض نه وه، پس په دې سره د رسول الله ﷺ د بعثت عام کیدو مطلب بالکل واضح شو. (3)

علامه داؤدي رحمه الله د ﴿لم یعطهن احد﴾ معنی دا بیان کړې ده چه د رسول الله ﷺ نه مخکښې دا ټول په ټول څیزونه چاته هم نه دي ورکړې شوي، یعني دا ممکنه ده چه د هغې نه بعض څیزونه

(1) البدر الساري الی فیض الباري ج ۱ ص ۵۱۶

(2) المائدة : ۶۷

(3) فیض الباري. کتاب العلم. باب تعلیم الرجل امته واهله. رقم الحدیث ۹۷، ج ۱ ص ۲۸۰. ۲۸۱

بعض انبياء ﷺ ته ملاؤ شوي وي، پس هغه فرمائي چه عموم بعثت خو سيدنا نوح عليه السلام ته هم حاصل وو. خو باقي څلور و څيزونو كښې يو هم بلې نبي ته نه دي وركړې شوي.
حافظ صاحب فرمائي چه دا د علامه داؤدي رحمه الله زبردست تسامح دې، كيدې شي چه هغوى د حديث شروع ته كتلي وي خو د حديث اخر ته ئې نه دي كتلي چه د حديث په اخر كښې رسول الله ﷺ د دې خبرې هم تصريح فرمائيلې ده چه ﴿ وكان النبي يبعث الى قومه خاصة ﴾([1])
زمونږ شاه عبدالعزيز محدث دهلوي رحمه الله هم په خپل تفسير عزيزى كښې هم دا ليكلي دي چه د سيدنا نوح عليه السلام بعثت هم عام وو، پس د هغه نه هم دا تسامح شوې ده او دا د حديث د اخرى جملې خلاف ده. مګر دا چه اونيلې شي چه ﴿ بعثت الى الناس عامة ﴾ معنى دا ده چه د رسول الله ﷺ بعثت د خپلې زمانه نه تر د قيامته پورې د راتلونكو ټولو انسانانو دپاره عام دې او سيدنا نوح عليه السلام صرف د هغه خلقو نبي وو كوم چه هغه وخت موجوده وو، خو دا جواب په هغه وخت مكمل كيږي چه كله دا اونيلې شي چه د سيدنا نوح عليه السلام د بعثت په وخت صرف د هغه قوم موجود وو. ځكه چه د حديث الفاظ دي: ﴿ كان النبي يبعث الى قومه خاصة ﴾
بهرحال: د شاه عبدالعزيز محدث دهلوي رحمه الله رائې دا ده څنګه د رسول الله ﷺ بعثت عام وو هم دغه شان د سيدنا نوح عليه السلام بعثت هم عام وو، فرق دا دې چه د سيدنا نوح عليه السلام بعثت د هغه د زمانې سره خاص وو او د رسول الله ﷺ بعثت د هغه د زمانې سره مختص نه وو، شاه صاحب فرمائي هم دا دې د رسول الله ﷺ د بعثت د عام كيدو او د سيدنا نوح عليه السلام د بعثت خاص كيدو مطلب. والله اعلم

دلته د حديث الفاظ دي ﴿ وبعثت الى الناس عامة ﴾ او د مسلم په روايت كښې دي ﴿ وبعثت الى كل احمرواسود ﴾([2]) بيا د احمر او اسود په تشريح كښې يو قول دا دې چه د احمر نه مراد عجم وغيره دي او د اسود نه مراد عرب وغيره دي. او يو قول دا دې چه د اسود نه مراد سوډانى عرب دي اود احمر نه مراد نور عرب دي. بعض وائي چه د احمر نه مراد انسان او د اسود نه مراد جنات دي. بهر حال: دا ټول احتمالات صحيح دي، ځكه چه رسول الله ﷺ ټولو خلقو ته مبعوث شوې دېو او د دې تائيد په مسلم كښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د روايت نه كيږي چه د هغې الفاظ دي ﴿ وارسلت الى الخلق كافة ﴾([3]) دا روايت په دې مفهوم كښې د ټولو نه زيات صريح دې.([4])

د عموم بعثت مفهوم د يو بل جهت نه د دې ځائې پورې خو بحث د رسول الله ﷺ د مطلقا عموم بعثت وو چه د رسول الله ﷺ بعثت د قيامته پورې دې، هم دا بحث دلته د حديث

---

[1]) فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۶، ۵۶۷
[2]) مسلم رقم الحديث ۱۱۴۷
[3]) مسلم رقم الحديث : ۱۱۵۰
[4]) شرح النووى ج ۵ ص ۸، فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۹، فتح الملهم ج ۳ ص ۳۴۳، ارشاد السارى ج ۱ ۵۷۹

شارحينو هم ذكر كړي دي دلته يو بل بحث دې او هغه دا چه عموم بعثت د كومو خلقو دپاره وو؟ په نورو الفاظو آيا رسول الله ﷺ د قيامته پورې صرف د ټولو انسانانو دپاره مبعوث شوي دي او كه بعثت ئې د جناتو او ملائكو دپاره هم دې؟ دا بحث د حديث شارحينو دلته نه دې چيړلې. علامه قسطلانی رحمه الله په المواهب اللدنية بالمنح المحمدية كښې په دې باندې تحقيق كړې دې او علامه زرقانی رحمه الله د هغې په شرح كښې په دې باندې تفصيل سره خبره كړې ده چه د هغې حاصل دا دې چه:

د رسول الله ﷺ بعثت د قيامته پورې د راتلونكو انسانانو دپاره خو عام دې؛ دا خبره متفق عليه او مسلم ده، هم دغه شان د رسول الله ﷺ بعثت د ټولو جناتو دپاره هم دې. دا مسئله هم اتفاقي ده او په دې باندې اجماع ده.

د اجماع نه علاوه د دې ثبوت د كتاب او سنت نه هم دې. الله پاك فرمائي: ﴿تَبٰرَكَ الَّذِىْ نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلٰى عَبْدِهٖ لِيَكُوْنَ لِلْعٰلَمِيْنَ نَذِيْرًاۙ﴾ [1] په دې باندې د ټولو مفسرينو اجماع ده چه په ﴿الْعٰلَمِيْنَۙ﴾ كښې جنات هم داخل دی. [2] ځكه چه ﴿الْعٰلَمِيْنَۙ﴾ يا خو اسم جمع دې د ذوی العقول دپاره، چه هغه انسانان، جنات او ملائك دی. [3] يا دا جمع ده د عالم، كومه چه اسم اله غير مطرد ده. (په دې وجه په علم تصريف كښې دا نه ده ذكر كړې شوې) مشتق دې د علم

---

[1] الفرقان: ۱

[2] انظر ذلک تحت الاية المذكورة فی: روح المعانی ج ۹ ص ۴۲۲، دار الكتب العلمية. والتفسير الكبير ج ۲۴ ص ۴۰، دار الكتب العلمية، وتفسير الكشاف ج ۳ ص ۲۵۶، دار الكتب العلمية. والجامع لاحكام القران للقرطبي، ج ۱۳ ص ۶، احياء التراث العربي. وتفسير البيضاوی ج ۷ ص ۱۰۰، دار الكتب العلمية. وحاشية الشهاب على تفسير البيضاوی ج ۷ ص ۱۰۰، دار الكتب العلمية، وتفسير الجلالين ص ۳۵۹، مؤسسة الريان، وتفسير الخازن ج ۳ ص ۳۰۸، وحيدی كتب خانه، وحاشية الصاوی على تفسير الجلالين ج ۴ ص ۱۴۲۳، مكتبه رحمانيه، وتفسير الطبری ج ۱۸ ص ۱۳۶، دار المعرفة، وتفسير النيسابوری على هامش الطبری ج ۱۸ ص ۱۲۴، دار المعرفة. وزاد المسير لابن الجوزی ج ۳ ص ۳۱۱، وحيدی كتب خانه، وتفسير السمرقندی، للفقيه ابی الليث السمرقندی ج ۲ ص ۴۵۳، دار الكتب العلمية، والكشف والبيان. تفسير الثعلبی ج ۴ ص ۴۰۴، دار الكتب العلمية، وتفسير ابی السعود ج ۴ ص ۴۹۱، دار الكتب العلمية، وفتح القدير للشوكانی ج ۴ ص ۷۵، دار الكتب العلمية، وعمدة الحفاظ فی تفسير اشرف الالفاظ، للشيخ احمد بن يوسف الحلبی ج ۳ ص ۱۱۵، دار الكتب العلمية، وتفسير المدارک للنسفی ج ۲ ص ۵۲۴، دار ابن كثير، دمشق

[3] ﴿العالمين﴾ لره اسم مجمع ګڼړلو والا دليل دا دې چه كه دا د عالم جمع اومنلې شی نو په داسې صورت كښې د مفرد اعم او د جمع اخص كيدل لازميږی، ځكه چه د عالم اطلاق په ماسوی الله هر موجود باندې كيږی كه هغه د ذوی العقول نه وی يا غير ذوی العقول نه وی، او د عالمين اطلاق صرف په ذوی العقول باندې كيږی او د دې نظير لفظ د اعراب دې چه امام سيبويه فرمائی چه څوك دا د عرب جمع ګڼړی نو هغه غلط كوی. ځكه چه د لفظ عرب اطلاق په كلی وال او د ښهر په اوسيدونكو دواړو باندې كيږی. او لفظ د اعراب د كلی والو سره خاص دې، انظر (عمدة الحفاظ ج ۳ ص ۱۱۴) وشرح المواهب ج ۷ ص ۲۴۰)

نه، لکه خاتم چه مشتق دې د ختم نه، د دې معنی ده د علم اله، بیا تغلیبا د دې استعمال په هغه ځیزونو پاندې شروع شو په کومو سره چه الله پاك پیژندلې شی او هغه ماسوی الله ټول جواهر او اعراض دی. (١)

بهرحال! په دواړو صورتونو کښې دا لفظ جناتو ته هم شامل دې، لهذا جن هم د دې مدلول دې، اوس به جن د دې نه په څه خاص دلیل باندې خارج کولې شی او په دې هیڅ دلیل نشته.

هم دغه شان په سورة احقاف کښې الله پاك د جناتو قصه ذکر کړې ده، چه په هغې کښې هغوی داسې فرمائی: ﴿يٰقَوْمَنَآ اَجِيْبُوْا دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوْا بِهٖ﴾ (٢) د بعض جناتو بعض ته دا حکم ورکول چه د الله پاك او د هغه د رسول او داعی دعوت قبول کړې او په هغه باندې ایمان راوړئ، دا د دې خبرې دلیل دې چه رسول الله ﷺ د جناتو دپاره هم داعی وو او دا چه د رسول الله ﷺ بعثت د جناتو دپاره هم وو. (٣)

دا دلائل خو د کتاب الله نه وو، د ډیرو احادیث مبارکه نه هم دا مضمون ثابت دې، په هغې کښې د ټولو نه صریح ترین روایت په مسلم کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه دې چه په هغې کښې دی: ﴿ وارسلت الى الخلق كافة ﴾ (٤) چه زه د ټول مخلوق طرف ته مبعوث کړې شوې یم، لفظ د

---

١) قال البيضاوى: والعالم اسم لما يعلم به كالخاتم والقالب غلب فيما يعلم به الصانع تعالى وهو كل ما سواه من الجواهر والأعراض فإنها لإمكانها وافتقارها إلى مؤثر واجب لذاته تدل على وجوده وإنما جمعه ليشمل ما تحته من الأجناس المختلفة وغلب العقلاء منهم فجمعه بالياء والنون كسائر أوصافهم وقيل اسم وضع لذوى العلم من الملائكة والثقلين وتناوله لغيرهم على سبيل الاستتباع. (تفسير البيضاوى، سورة الفاتحه ج ١ ص ١٣٩، ١٤٤، دار الكتب العلمية) كذا فى شرح المواهب ج ٧ ص ٢٤٠)

٢) پوره قصه داسې ده: ﴿ وَاِذْ صَرَفْنَآ اِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُوْنَ الْقُرْاٰنَ ۚ فَلَمَّا حَضَرُوْهُ قَالُوْٓا اَنْصِتُوْا ۚ فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا اِلٰى قَوْمِهِمْ مُّنْذِرِيْنَ ۝ قَالُوْا يٰقَوْمَنَآ اِنَّا سَمِعْنَا كِتٰبًا اُنْزِلَ مِنْۢ بَعْدِ مُوْسٰى مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِيْٓ اِلَى الْحَقِّ وَاِلٰى طَرِيْقٍ مُّسْتَقِيْمٍ ۝ يٰقَوْمَنَآ اَجِيْبُوْا دَاعِيَ اللّٰهِ وَاٰمِنُوْا بِهٖ يَغْفِرْ لَكُمْ مِّنْ ذُنُوْبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِّنْ عَذَابٍ اَلِيْمٍ ۝ وَمَنْ لَّا يُجِبْ دَاعِيَ اللّٰهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْاَرْضِ وَلَيْسَ لَهٗ مِنْ دُوْنِهٖٓ اَوْلِيَآءُ ۚ اُولٰٓئِكَ فِيْ ضَلٰلٍ مُّبِيْنٍ ۝ (الاحقاف: ٢٩ تا ٣٢)

٣) شعب الايمان للبيهقى، باب فى حب النبى ﷺ، فصل فى براءة نبينا ﷺ فى النبوة ج ٢ ص ١٧٦، ١٧٧، كذا فى شرح المواهب ج ٧ ص ٢٤٠

هم دغه شان په سورة الانعام کښې دی: ﴿ وَاُوْحِيَ اِلَيَّ هٰذَا الْقُرْاٰنُ لِاُنْذِرَكُمْ بِهٖ وَمَنْۢ بَلَغَ ﴾ (الانعام: ١٩) چه زه د دې قران کریم په ذریعه تاسو (مخاطبین) او هغه خلقو ته ویره ورکړم چاته چه دا قران اورسیږی. او ظاهره خبره ده چه جناتو ته هم قران کریم رسیدلې دې لکه چه په شاته آیتونو کښې ذکر شوې دی.

هم دغه شان په سورة الرحمن کښې دی ﴿ سَنَفْرُغُ لَكُمْ اَيُّهَ الثَّقَلٰنِ ﴾ (الرحمن: ٣١) او د ثقلان نه مراد انسانان او جنات دی. (شرح المواهب ج ٧ ص ٢٤٠)

٤) اخرجه مسلم، ونصه: ﴿ فُضِّلْتُ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ بِسِتٍّ أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ وَأُحِلَّتْ لِيَ الْغَنَائِمُ وَجُعِلَتْ لِيَ الْأَرْضُ طَهُورًا وَمَسْجِدًا وَأُرْسِلْتُ إِلَى الْخَلْقِ كَافَّةً وَخُتِمَ بِيَ النَّبِيُّونَ ﴾ رقم الحديث: ١١٦٥٠ (وفى كشف البارى ههنا: بلفظ فضلت على الناس ولم اجده)

﴿الخلق﴾ انسانانو او جناتو دواړو ته شامل دی، لهذا دا صرف په انسان باندې محمول کول او جنات د دې نه خارج منل، تخصیص بلا دلیل دی، په دې وجه جائز نه دی، پس د سورة الفرقان په آیت کریمه کښې د ﴿ الْعٰلَمِيْنَ﴾ او په دې حدیث کښې د ﴿ الخلق ﴾ دواړو نه استدلال یو شان دې چه دواړه الفاظ عام دیو انسانانو او جناتو دواړو ته شامل دی. (۱)

خو د امام ضحاك رحمه الله نه منقول دی چه د جناتو رسول د جناتو نه وی، د هغه استدلال د آیت کریمه ﴿يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ﴾ (۲) نه دې، چه الله پاك انسانانو او پیریانو دواړو ته خطاب کولو سره فرمائی چه ستاسو نه تاسو ته رسول راغلې وو، چه د هغې مطلب دا دې چه د انسانانو رسول د انسانانو نه او د جناتو رسول د جناتو نه وو. (۳)

د دې جواب علامه قسطلانی رحمه الله دا ورکړې دې چه امام ضحاك او نورو مفسیرینو کښې چا هم دا نه دی وئیلی چه زمونږ په ملت او شریعت کښې هم د جناتو رسول د جناتو نه دې، بلکه د هغه قول د امم سابقه په باره کښې دا وو او په دې باندې د سوال الفاظ په وضاحت سره دلالت کوی چه: ﴿عن الضحاك : أنه سئل عن الجن هل كان فيهم نبي قبل أن يبعث النبي صلى الله عليه وسلم قال: ألم تسمع إلى قول الله : يٰمَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْاِنْسِ اَلَمْ يَاْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ﴾ چه د هغې نه صفا معلومیږی چه د هغوی دا قول د امم سابقه په باره کښې دې. پاتې شوه خبره زمونږ د شریعت، پس رسول الله ﷺ د انسانانو او جناتو د ټولو رسول دې.

د دې نه علاوه چا هم د امام ضحاك رحمه الله نه دا نه دی نقل کړی چه هغه د دې خبرې علی الاطلاق قائل وو چه د جناتو رسول هم د هغوی نه وی (یعنی په مخکښې امتونو کښې هم او زمونږ په شریعت کښې هم)، لهذا د هغه طرف ته داسې نسبت کول مناسب نه دی کوم چه د اجماع مخالف وی، او د جمهور علماء کرامو مسلك خو دا دې چه انبیاء علیهم السلام صرف په انسانانو کښې راغلې وو، د جناتو نه یو نبی هم نه دې راغلې، نه په دې شریعت کښې او نه د دې نه په مخکښې شریعتونو کښې. (۴)

---

(۱) شرح المواهب ج ۷ ص ۲۴۱

(۲) الانعام : ۱۳۰

(۳) عن الضحاک : أنه سئل عن الجن هل کان فیهم نبی قبل أن یبعث النّبیّ صلی الله علیه وسلم قال : ألم تسمع إلی قول الله {یا معشر الجن والإنس ألم یأتکم رسل منکم} یعنی بذلک أن رسلا من الإنس ورسلا من الجن. وقال ایضا : أرسل الله رسلا من الجن کما أرسل من الإنس. (تفسیر الضحاک، جمع وتحقیق : الدکتور محمد یشکری احمد. سورة الانعام آیة ۱۳۰، ج ۱ ص ۳۵۲، ۳۵۳، دار السلام، انظر کذلک تحت الایة المذکورة، تفسیر الکبیر ج ۱۳ ص ۱۶۰، وروح المعانی ج ۸ ص ۳۷۸، وتفسیر البیضاوی وحاشیة الشهاب علیه ج ٤ ص ۲۰۵، وتفسیر السمرقندی ج ۱ ص ۵۱٤، والکشف والبیان ج ۲ ص ۵۷۷، وتفسیر القرطبی ج ۷ ص ۸۶، دار الفکر، وزاد المسیر ج ۳ ص ۹۳، وتفسیر الطبری ج ۸ ص ۲۷، دار المعرفة.

(٤) المواهب اللدنیة ج ۷ ص ۲٤٤

پاتې شوه خبره د آيت كريمه ﴿ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ ﴾ نو په دې كښې نداء او توبيخ چونكه د دوارو دپاره دې په دې وجه ئې ﴿ مِّنكُمْ ﴾ اووې، ګينې مراد صرف انسانان دى. د دې مثال په سورة رحمن كښې د الله پاك فرمان دې ﴿ يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴾[1] حال دا چه دا د مالګينو اوبو نه راوځى د خوږو نه نۀ راوځى. [2]

او كه دا اومنلې شى چه د جناتو نه هم رسل وى نو بيا جواب دا دې چه ﴿ رسل ﴾ عام دې كوم چه رسل الله، او رسل رسل الله ... دوارو ته شامل دې او جنات د قسم ثانى نه دى، نه د قسم اول نه، لكه چه په سورة احقاف كښې دى : ﴿ وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُوا أَنصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ ﴾ (الاية ۲۹) [3] او د دې نه علاوه نور هم جوابات كړې شوې دى. [4]

تردې ځائې پورې خو د انسانانو او جناتو دپاره د رسول الله ﷺ د عموم بعثت خبره وه كومه چه اتفاقى او اجماعى مسئله ده، خو د ملائكو طرف ته هم رسول الله ﷺ راليږلې شوې دې يا نه؟ په دې كښې دوه اقوال دى؛ يو دا چه د انسانانو او پيريانو په شان رسول الله ﷺ ملائكو ته هم مبعوث شوې دې. دويم دا چه د رسول الله ﷺ بعثت صرف د انسانانو او پيريانو دپاره دې د ملائكو دپاره نه دې. علامه تقى الدين سبكى، علامه بارزى، ابن حزم اندلسى او علامه جلال الدين سيوطى رحمه الله اول قول راجح كړې دې، د هغوى استدلال د سورة الفرقان د هم هغه آيت كريمه او په مسلم كښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د هغه روايت نه دې كوم چه مخكښې ذكر شوې دې او وجه د استدلال ئې هم هغه ده چه په آيت كريمه كښې لفظ ﴿ الْعَالَمِينَ ﴾ او په حديث كښې لفظ د ﴿ الخلق ﴾ عام دې كوم چه انسانانو، جناتو او ملائكو ټولو ته شامل دې، لهذا د

---

[1]) الرحمن : ۲۲

[2]) المواهب اللدنية وشرحه ج ۷ ص ۲٤٤، الكشف والبيان ج ۲ ص ۵۷۷، وتفسير القرطبى ج ۷ ص ۸٦، وتفسير البيضاوى وحاشية الشهاب عليه ج ٤ ص ۲۰۵، روح المعانى ج ۸ ص ۳۷۸، تفسير الطبرى ج ۸ ص ۲۷، زاد المسير ج ۳ ص ۹٦.

[3]) المواهب اللدنية وشرحه ج ۷ ص ۲٤٤، الكشف والبيان ج ۲ ص ۵۷۷، تفسير السمرقندى ج ۱ ص ۵۱٤، تفسير البيضاوى وحاشية الشهاب عليه ج ٤ ص ۲۰۵، التفسير الكبير ج ۱۳ ص ۱٦۰، روح المعانى ج ۸ ص ۳۷۸، فتح القدير ج ۲ ص ۲۰٦، تفسير القرطبى ج ۷ ص ۷٦، زاد المسير ج ۳ ص ۹۵، ۹٦

[4]) يو جواب دا هم وركړې شوې دې چه ﴿ رسل منكم ﴾ مطلب دا دې ﴿ منكم فى الخلق والتكليف والمخاطبة ﴾ مطلب دا دې چه هغه رسل ستاسو د جنس نه دى، يعنى څنګه چه تاسو پيدا كړې شوئ او مكلف كړې شوئ او مخاطب كړې شوئ هم دغه شان هغوى هم. تفسير القرطبى ج ۷ ص ۸۵، وفتح القدير ج ۲ ص ۲۰٦

او يو جواب دا كړې شوې دې چه ﴿ منكم ﴾ كښې كلام په حذف د مضاف سره دې يعنى ﴿ من احدكم ﴾ (التفسير الكبير ج ۱۳ ص ۱٦۰و وحاشية الشهاب على البيضاوى ج ٤ ص ۲۰۵

رسول الله ﷺ بعثت د ټولو دپاره دې. (١)

جمهور علماء كرامو دويم قول اختيار كړې دې، د هغوى په نزد د سورة الفرقان آيت او د مسلم روايت عام مخصوص بالانس والجن دې او قرينه په دې باندې دا ده چه په آيت كريمه كښې د رسول الله ﷺ صفت ﴿نذير﴾ بيان كړې شوې دې چه ﴿لِيَكُونَ لِلْعٰلَمِينَ نَذِيرًا﴾ او د ملائكو په حق كښې د انذار تحقق نه شى كيدې، ځكه چه انذار د معاصى نه وى او ملائك معصوم وى.

قال الله تعالى: ﴿عَلَيْهَا مَلٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَّا يَعْصُونَ اللّٰهَ مَآ أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾ (٢)

اول فريق د دې جواب دا وركوى چه د دې خبرې احتمال دې چه رسول الله ﷺ د ليلة الاسراء وغيره په موقع باندې ملائكو ته انذار فرمائيلې وى، چه هر كله دا احتمال شته نو آيت كريمه لره د غير ملائكة سره خاص كول به صحيح نه وى، ځكه چه د تخصيص العام دپاره د دليل ضرورت وى او دلته دليل نشته، او ظاهر د آيت كريمه هغوى ته شامل دې. لهذا دا د استدلال دپاره كافى ده او هر احتمال دليل لره رد يا كمزورې كولې نه شى بلكه د هغه دپاره مستند الى دليل كيدل ضرورى دى.

د دې نه علاوه عصمت عدم انذار لره مستلزم نه دې، يا داسې اوايئ چه عصمت د انذار منافى نه دې، بلكه د عصمت سره هم انذار ممكن دې، هم په دې وجه الله پاك د ملائكو په باره كښې فرمائى: ﴿وَمَنْ يَّقُلْ مِنْهُمْ إِنِّيْٓ إِلٰهٌ مِّنْ دُوْنِهٖ فَذٰلِكَ نَجْزِيْهِ جَهَنَّمَ﴾ (٣) علامه سيوطى رحمه الله فرمائى چه د ملائكو په انذار باندې ماته په قران كريم كښې د دې نه علاوه هيڅ آيت كريمه نه دې ملاؤ شوې. لهذا انذار د ملائكو په حق كښې هم ثابت دې. (٤)

د جمهورو نه قاضى ابو عبدالله حسين بن حسين حليمى او امام بيهقى رحمه الله په شعب الايمان كښې د دې تصريح كړې ده چه د رسول الله ﷺ بعثت د ملائكو طرف ته نه وو، هم دغه شان تفسير نسفى او امام رازى په تفسير كبير (٥) كښې د سورة الفرقان د ذكر شوې ايت كريمه د لاندې په دې خبره باندې اجماع نقل كړې ده چه د رسول الله ﷺ بعثت د ملائكو طرف ته نه وو. د دې قول حكايت علامه جلال الدين محلى رحمه الله كړې دې. (٦)

علامه قسطلانى رحمه الله په المواهب اللدنية كښې د علامه كمال الدين بن ابى شريف مقدسى رحمه الله په حوالې سره د دې جواب كړې دې چه هر چه د حليمى او د بيهقى د كلام خبره ده پس امام بيهقى رحمه الله په شعب الايمان كښې د حليمى كلام نقل كړې دې او د نقل كولو نه پس فرمائى:

---

(١) شرح المواهب ج ٧ ص ٢٤٥، ٢٤٦

(٢) التحريم: ٦

(٣) الانبياء: ٢٩

(٤) المواهب اللدنية وشرحه: ج ٧ ص ٢٤٦، ٢٤٧

(٥) التفسير الكبير ج ٢٤ ص ٤٠

(٦) المواهب اللدنية ج ٧ ص ٢٤٨

﴿هذا معنى كلام الحليمي﴾ د دې صنيع نه معلومېږي چه امام بيهقي رحمه الله دا كلام د هغه طرف ته منسوب كولو سره خپله ذمه برى كوي. او كه په خپله برى الذمه كيدو باندې دا كلام دلالت هم اونكړي نو كم از كم دومره خبره خو يقيني ده چه امام بيهقي رحمه الله خپله د دې كلام د مختار كيدو تصريح نه ده كړې.

پاتې شوه خبره د قاضي حليمي رحمه الله نو هغه اګر چه د اهل سنت نه دې، خو د تفضيل ملائكه على الانبياء په مسئله كښې هغوى د معتزله د مسلك موافقت كړې دې، لهذا هم په دې وجه باندې هغوى دا اونيل چه د رسول الله ﷺ بعثت د ملائكو طرف ته نه دې شوې. (چه مفضول د افضل دپاره رسول څنګه كيدې شي؟)

او هر چه د تفسير نسفى او تفسير كبير په حوالې سره د عدم ارسال الى الملائكة په نقل باندې د اجماع خبره ده نو د هغې جواب دا دې چه د نسفى عبارت داسې دې:

﴿ ثم انهم قالوا هذه الآية تدل على أحكام : أولها ان قوله "لِيَكُونَ لِلْعٰلَمِيْنَ نَذِيْرًا" ويتناول جميع المكلفين من الجن والإنس والملائكة لكنا أجمعنا أنه عليه السلام لم يكن رسولا إلى الملائكة فوجب أن يكون رسولا إلى الجن والإنس جميعا ﴾ ([1])

په دې عبارت كښې د ﴿ لكنا اجمعنا ﴾ د الفاظو نه معلومېږي چه په دې مسئلې باندې اجماع امت نشته، ګيني نو د ﴿ اجمعت الامة ﴾ وغيره الفاظ به وې بلكه داسې الفاظ ﴿ لكنا اجمعنا ﴾ وغيره د اجماع خصمين متناظين ترمينځه استعمالېږي.

هم دغه شان د تفسير رازي په بعض نسخو كښې ﴿ لكنا اجمعنا ﴾ په ځائې ﴿ لكنا بيننا ﴾ لهذا د اجماع خبره صحيح نه ده. او كه ﴿ لكنا اجمعنا ﴾ واخستلې شي لكه چه په نورو نسخو كښې دى نو مونږ ذكر كړل چه داسې عبارتونه د اجماع امت دپاره نه بلكه د ﴿ اجماع خصمين متناظرين ﴾ دپاره استعمالېږي.

د دې نه علاوه كه هغه د دې خبرې تصريح هم كړې وې چه ﴿ اجمعت الامة ﴾ نو بيا به هم دا خبره قابل قبول نه وه. ځكه چه امام تقي الدين سبكي رحمه الله د ﴿ ليكون للعالمين نذيرا ﴾ په تفسير كښې فرمائي چه ﴿ قال المفسرون كلهم في تفسيرها : للجن والانس، وقال بعضهم : وللملائكة ﴾ چه ټولو مفسرينو د دې آيت كريمه په تفسير كښې وئيلې دى چه رسول الله ﷺ د انسانانو او پيريانو دپاره نذير دې، او بعض مفسرين وائي چه (د انسانانو او پيريانو دپاره هم) او د جناتو دپاره هم چه هر كله د بعض دا قول دې چه رسول الله ﷺ د ملائكو طرف ته هم مبعوث شوې دې نو په عدم ارسال الى الملائكة باندې د اجماع دعوى باطله شوه.

---

[1]) المواهب اللدنية ج ۷ ص ۲۴۸، ۲۴۹

دلته بعض خلقو ته د امام سبکی رحمه الله د مذکوره عبارت په فهم کښې مغالطه پریوتلې ده او هغوی وئیلې دی چه ﴿ وقال بعضهم ﴾دا منافی دې د ﴿ کلهم ﴾، کوم چه د عبارت په شروع کښې دې، چه هر کله ئې داسې اووې چه ټولو مفسرینو داسې وئیلې دی نو بیا د هغې نه روستو د ﴿وقال بعضهم ﴾څه مطلب دې؟

او حال دا چه د دې مطلب واضح دې او هغه دا چه په دې خبره باندې خو ټول مفسرین متفق دی چه د رسول الله ﷺ بعثت د انسانانو او جناتو دواړو دپاره دې، خو د ملائکو په پاره کښې اختلاف پیدا شو، نو په هغې کښې بعض وایی چه د ملائکو طرف ته هم رسول الله ﷺ مبعوث شوې دې.

بهر حال د نسفی او رازی په داسې نقل کړې اجماع باندې اعتماد کول چه په هغې کښې دا دوه حضرات متفرد وی. دا د اهل علم په نزد مضبوط حجت او دلیل نه دې. لکه حضرات ائمه حفاظ امت، لکه ابن المنذر نیشاپوری، حافظ ابن عبدالبر، او د هغوی دپاسه ائمه اربعه، امام ابوحنیفه، امام مالك، امام شافعی، امام احمد، سفیان ثوری، سفیان بن عیینه، لیث، ابن راهویه، ابن جریر، داؤد ظاهری او امام اوزاعی رحمهم الله، د دې حضراتو د کلام نه چه کومه اجماع نقل کړې شی نو د اهل علم په نزد د هغې شهرت دومره وی چه په هغې باندې د تفصیلی کلام ضرورت نه وی، لهذا په دې اجماع باندې څنګه اعتماد کیدلې شی چه د هغې په نقل کولو کښې دوه داسې کسان متفرد وی کوم چه د ذکر شوې جلیل القدر ائمه مرتبې ته نه شی رسیدلې. (1)

خلاصه دا چه د رسول الله ﷺ بعثت د ټولو انسانانو او جناتو دپاره اتفاقی دې، خو په بعثت الی الملائکة کښې اختلاف دې، بعض محققین (امام سبکی، بارزی، ابن حزم او سیوطی رحمهم الله) د بعثت الی الملائکة هم قائل دی او جمهور علماء د دې قائل نه دی.

په اخره کښې علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه : ﴿ واللائق بهذه المسئلة التوقف عن الخوض فیها علی وجه یتضمن دعوی القطع فی شئ من الجانبین ﴾(2)

چه په دې مسئله کښې د داسې بحث کولو نه حتی الامکان ځان ساتل پکار دی کوم چه په دواړو طرفونو کښې یو طرف ته هم د قطعیت په دعوی باندې مشتمل وی. والله اعلم

★★★★★★★

(1) المواهب اللدنية وشرحه : ج ۷ ص ۲۴۸ - ۲۵۱

(2) المواهب اللدنية : ج ۷ ص ۲۵۱

① باب إذا لم یجد ماء ولا ترابا

یعنی په دې باب کښې به د هغه چا حکم ذکر کولې شی، چه د اودس د کولو دپاره نه اوبه بیا مومی او نه د تیمم دپاره خاوره بیا مومی.

د ﴿اذا﴾ جواب محذوف دې چه د هغې تقدیر دې : ﴿هل یصلی بلا وضوء ولا تیمم ام لا؟﴾ په دې مسئله کښې د حضرات ائمه مختلف اقوال دی، کوم چه به وړاندې ذکر کولې شی. (۱)

د باب د ماقبل او مابعد سره مناسبت : علامه عینی رحمه الله فرمائی چه دې باب لره د کتاب التیمم نه روستو ذکر کولو او په باقی ابواب باندې د مقدم کولو وجه او مناسبت دا دې چه اول امام بخاری رحمه الله د کتاب التیمم په ذریعه د اوبو د نه ملاویدو په صورت کښې د تیمم د مشروع کیدو ذکر اوکړو. بیا ئې د هغې نه روستو په ذکر شوی باب کښې د هغه سړی حکم ذکر کړو کوم چه اوبه او خاوره دواړه بیا نه مومی.

دا مناسبت په دې تقدیر باندې دې چه کله دا باب هم په دې ځائې باندې ،یعنی د کتاب التیمم نه پس او د باب التیمم فی الحضر اذا لم یجد الماء وخاف فوت الصلاۃ نه مخکښې وی. او په بعض نسخو کښې د کتاب التیمم نه روستو باب التیمم فی الحضر... دې، بیا د هغې نه روستو باب اذا لم یجد ماء ولا ترابا. دې، نو په دې صورت کښې به په دواړو بابونو کښې مناسبت دا وی چه امام بخاری رحمه الله اول په کتاب التیمم کښې په سفر کښې د تیمم حکم ذکر کړو، بیا ئې د هغې نه روستو په باب التیمم فی الحضر..... الخ کښې په حضر کښې د تیمم د حکم ذکر اوکړو. بیا د هغې نه روستو ،په ذکر شوی باب، کښې ئې د هغه چا حکم ذکر کړو کوم چه په اوبو او خاوره دواړو باندې قادر نه وی. او هم دا به د ترتیب مطابق هم وی.

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په شارحینوکښې چا هم د دې نکتې طرف ته توجه نه ده ورکړې. (۲)

د ترجمة الباب مقصد د امام بخاری رحمه الله مقصد په دې باب راوړلو سره د فاقد الطهورین حکم بیانول دی، او په دې کښې د امام بخاری رحمه الله میلان د امام محمد رحمه الله د مسلك طرف ته دې چه په داسې صورت کښې دې مونځ بغیر د طهارت نه ادا کړې او روستو د هغې قضاء نشته، هم دا مسئله امام بخاری رحمه الله د حدیث د ظاهر نه ثابته کړې ده، ځکه چه هغه صحابه کرام رضی الله عنهم بغیر د طهارت نه مونځ کړې وو، او روستو چه ئې رسول الله ﷺ ته د دې تذکره اوکړه نو رسول الله ﷺ ورته د اعادې حکم اونکړو. (۳)

---

(۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۶. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۷

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۶

(۳) الابواب والتراجم ص ۶۷. الکنز المتواری ج ۳ ص ۳۱۶. ۳۱۷

۳۲۹ : (حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ يَحْيَى قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ (١) أَنَّهَا اسْتَعَارَتْ مِنْ أَسْمَاءَ قِلَادَةً فَهَلَكَتْ فَبَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا فَوَجَدَهَا فَأَدْرَكَتْهُمُ الصَّلَاةُ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَصَلَّوْا فَشَكَوْا ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ لِعَائِشَةَ جَزَاكِ اللَّهُ خَيْرًا فَوَاللَّهِ مَا نَزَلَ بِكِ أَمْرٌ تَكْرَهِينَهُ إِلَّا جَعَلَ اللَّهُ ذَلِكِ لَكِ وَلِلْمُسْلِمِينَ فِيهِ خَيْرًا) [ر : ۳۲۷]

رجال الحدیث

زكريا بن يحيى : دغه شان په ټولو روایاتو کښې د هغه نوم صرف د ولدیت سره لیکلې شوې دې، نیکه، نسب یا د بل داسې څیز سره نه دې ذکر شوې په کوم سره چه هغه مشهور وی. او حال دا دې چه د امام بخاری رحمه الله په استاذانو کښې د زکریا بن یحیی په نوم باندې دوه کسان دی، یو زکریا بن یحیی بن صالح لؤلؤی بلخی چه په ۲۳۰ هجری کښې په بغداد کښې وفات شوې دې، او د قتیبه بن سعید د قبر په خوا کښې دفن دې.

او دویم زکریا بن یحیی بن عمر الطائی الکوفی ابو السکین (بضم السین المهملة وفتح الکاف) دې. د هغه وفات په ۲۵۱ هجری کښې په بغداد کښې شوې دې. او دا دواړه د عبدالله بن نمیر نه روایت کوی، لهذا دلته د دواړو احتمال دې، هر یو کیدې شی، بهرحال؛ چه کوم یو هم وی د امام بخاری رحمه الله د شرط مطابق دې.

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د هغوی ترمینځه په حدیث او د هغه په صحت باندې اثرانداز نه ده (ځکه چه دواړه د امام بخاری رحمه الله د شرط موافق دی) (۲)

د غسانی اوامام ابو النصر کلاباذی میلان د اولنی (یعنی زکریا بن یحیی بن صالح بلخی) طرف ته دې، غسانی فرمائی چه امام بخاری رحمه الله د زکریا بلخی نه په تیمم وغیره کښې روایت کړې دې او د زکریا ابن السکین نه په عیدین کښې، کلاباذی فرمائی چه زکریا بلخی د عبدالله بن نمیر نه په تیمم کښې روایت کړی. (۳)

امام ابن عدی رحمه الله فرمائی چه دا زکریا بن یحیی بن زکریا بن ابی زائده دې، او هم د دې طرف ته د امام دارقطنی رحمه الله میلان دې، ځکه چه دا کوفی دې، او د هغه شیخ هم کوفی دې. (۴)

بهرحال؛ که دا زکریا بن یحیی بن صالح بن سلیمان بلخی وی نو د هغه حالات په کتاب الوضوء، باب خروج النساء الی البراز لاندې تیر شوې دی. او که دا زکریا الطائی وی نو د هغه ترجمه دا ده؛

---

۱) الحدیث اخرجه البخاری فی بدء کتاب التیمم ایضا، وقد مر تخریجه هناک

۲) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱٤

۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۷، ۱۸، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱٤، التوشیح ج ۱ ص ۲۸۵، فتح الباری ج ۱ ص ۵۷۱، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۹، تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۳۳٦

٤) عمدة القاری ج ٤ ص۱۸، تهذیب التهذیب ج۳ ص۳۳٦، التوشیح ج۱ ص ۲۸۵، فتح الباری ج۱ ص۵۷۱

زکریا بن یحیی بن عمر بن حصین بن حمید بن منهب بن حارثه بن خریم بن اوس بن حارثه بن لام الطائی، ابو السکین الکوفی.[۱]

هغه د خپل والد محترم یحیی بن عمر الطائی، اسماعیل بن داؤد، جعفر بن محمد کوفی، شعیب بن ابراهیم تیمی، عبدالله بن صالح یمانی، عبدالله بن نمیر، عبدالرحمن بن محمد محاربی، ابوبکر بن عیاش او هیثم بن عدی رحمهم الله وغیره روایت حدیث کوی.

د هغه نه په روایت کونکو کښې امام بخاری، ابراهیم بن جعفر بن الولید، حسن بن صباح البزار، عبدالله بن محمد بن الفضل الاسدی، عبدالله بن محمد بن ناجیه او محمد بن حسن بن عجلان الاصبهانی رحمهم الله وغیره دی.[۲]

امام دارقطنی رحمه الله په هغه باندې کلام فرمائیلې دې کله وائی ﴿ متروك ﴾ او کله وائی ﴿ لیس بالقوی، یحدث باحادیث لیست بمضیئة ﴾[۳] او امام حاکم فرمائی : ﴿ یحدث باحادیث خطاء ﴾[۴]

خو نور ائمه د هغه توثیق کوی، پس حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی : ﴿ صدوق، له اوهام، لینه بسببها الدارقطنی ﴾[۵] خطیب بغدادی رحمه الله فرمائی : ﴿ کان ثقة ﴾[۶]

حافظ ذهبی رحمه الله په تاریخ الاسلام کښې فرمائی : ﴿ وثقه الخطیب وغیره ﴾[۷]

او په میزان الاعتدال کښې فرمائی : ﴿ وقال ابن حبان والخطیب ثقة ﴾[۸]

صاحب خلاصه فرمائی : ﴿ وثقه الخطیب ﴾[۹] حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی : ﴿ ثقة ﴾[۱۰]
ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[۱۱]

---

[۱] تهذیب الکمال ج ۹ ص ۳۸۳، ۳۸٤، تاریخ بغداد ج ۸ ص ٤۵۸، تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۳۳۷، اکمال تهذیب الکمال لمغلطائی ج ۵ ص ۷۳

[۲] د شیوخ او تلامذه د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۹ ص ۳۸٤، ۳۸۵ تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۳۳۷،

[۳] تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۳۳۸، المغنی فی الضعفاء ج ۱ ص ۳۶۹، میزان الاعتدال ج ۲ ص ۷۹، اکمال تهذیب الکمال ج ۵ ص ۷۳

[۴] تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۳۳۸

[۵] تقریب التهذیب ص ۲۱۶، رقم الترجمة ۲۰۳٤

[۶] تاریخ بغداد : ج ۸ ص ٤۵۸

[۷] تاریخ الاسلام ج ۶ ص ۶۳۶

[۸] میزان الاعتدال، حرف الزای، من اسمه زکریا، رقم الترجمة ۲۸۹۵، ج ۲ ص ۷۹

[۹] خلاصة تذهیب تهذیب الکمال للخزرجی ص ۱۲۲

[۱۰] الکاشف رقم الترجمة ۱۶۵۲، ج ۱ ص ٤۰۶

[۱۱] کتاب الثقات لابن حبان ج ۸ ص ۲۵٤

هر چه د امام دارقطني رحمه الله وغيره د کلام او جرح تعلق دې، نو هغه دومره سخت نه دې چه د هغې د وجې نه د هغوی روايات قابل احتجاج نه وی، بلکه د دې کلام وجه د هغه اوهام دی.

لکه چه حافظ صاحب په التقريب کښې فرمائي : صدوق له اوهام، لينه بسببها الدارقطني([1]) چه د هغه څه اوهام وو، چه د هغې په وجه باندې امام دارقطني رحمه الله ضعيف کړې دې

امام بخاري رحمه الله چونکه د حديث په صحت کښې د حد نه زيات د تحری (کوشش) نه کار اخلی، په دې وجه اميد هم دا دې چه د هغه روايات کوم چه په صحيح بخاری کښې دی هغه د صحيح په درجه کښې دی کيدې شی چه هم دا وجه وی چه امام بخاري رحمه الله د هغه نه زيات روايات اخستلې هم نه دی، پس علامه علاء الدين مغلطائی رحمه الله فرمائی چه امام بخاري رحمه الله د هغه نه صرف څلور روايات ذکر کړې دی. ([2])

او حافظ صاحب رحمه الله فرمائې چه امام بخاري رحمه الله د هغه نه صرف يو حديث بيان کړې دې په عيدين کښې. چه په هغې کښې زکريابن يحيى المحاربي عن محمد بن سوقه الخ نه روايت کوی، او په هغې کښې امام بخاري رحمه الله تصريح کړې ده چه : «حدثنا زکريا بن يحيى ابوالسکين»

او د زکريا بن يحيى نه امام بخاري رحمه الله درې روايات نور هم اخستلي دی، خو هلته هغه د هغه د کنيت يا نسبت وغيره بيان نه دې کړې، چه د هغې نه دوه روايات زکريا بن يحيى د عبدالله بن نمير نه، او يو د ابو اسامه نه نقل کوی.

حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه په اخر الذکر درې وارو ځايونو کښې د امام بخاري رحمه الله استاذ زکريا بلخی دې، زکريا ابو السکين نه دې ([3])

د حافظ صاحب د دې جزم او تحقيق نه د علامه مغلطائی د کلام هم وضاحت اوشو، چه هغوی چه د کومو څلورو رواياتو تذکره کړې ده، هغه د زکريا بن يحيى د رواياتو ده، او په هغې کښې د دې خبرې تصريح نشته چه هغه هم دا زکريا (ابو السکين) دې، يا زکريا بلخی دې، او حافظ صاحب رحمه الله د دې وضاحت هم اوفرمائيلو.

پس تنقيح دا شوه چه امام بخاري رحمه الله په خپل صحيح کښې د هغه نه صرف يو روايت اخستلې دې، چه د هغه باره کښې به د امام بخاري رحمه الله تحری ته کتلو سره هم دا وئيلې شی چه هغه چه کوم روايت د هغه نه اخستلې دې هغه يقينا صحيح دې.

په ۲۵۱ هجری کښې هغه وفات شوې دې. ([4])

---

[1]) تقريب التهذيب ص ۲۱۶. رقم الترجمة ۲۰۳۴

[2]) اکمال تهذيب الکمال لمغلطائی ج ۵ ص ۷۳

[3]) هدی الساری ص ۵۷۲

[4]) تقريب التهذيب ص ۲۱۶. الکاشف ج ۱ ص ۴۰۶. تاريخ الاسلام ج ۶ ص ۶۳۶. تاريخ بغداد ج ۸ ص ۳۵۸. تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۳۳۷. تهذيب الکمال ج ۹ ص ۳۵۸. کتاب الثقات لابن حبان ج ۸ ص ۲۵۴. اکمال تهذيب الکمال ج ۵ ص ۷۳. خلاصة تذهيب تهذيب الکمال للخزرجی ص ۱۲۲

عبدالله بن نمير دا ابو هشام عبدالله بن نمير بن عبدالله بن ابى حيه بن سرح بن سلمه بن سعد بن الحكم بن سلمان بن مالك همدانى خارفى كوفى دې. [1]
هغه روايت كوى د اشعث بن سوار، حجاج بن ارطاة، زكريا بن ابى زائده، سفيان ثورى، سليمان اعمش، علاء بن صالح، قيس بن الربيع، مسعربن كدام، موسى جهنى، هشام بن عروه، يحيى بن سعيد الانصارى، يزيد بن ابى زياد او ابراهيم بن الفضل مخزومى رحمهم الله وغيره نه
او د هغه نه په روايت كونكو كښې د هغه خوئي محمد بن عبدالله بن نمير، امام احمد بن حنبل، اسحاق بن منصور، زكريا بن يحيى بلخى، سفيان بن وكيع بن الجراح، ابوبكر عبدالله بن محمد بن ابى شيبه. عثمان بن محمد بن ابى شيبه، على بن حرب طائى، على بن المدينى، محمد بن ابان بلخى، محمد بن بشر عبدى، محمد بن سلام بيكندى، محمد بن علاء همدانى، محمد بن المثنى، هناد بن السرى، يحيى بن معين، يحيى بن موسى بلخى، او يحيى بن يحيى نيشاپورى رحمهم الله وغيره دى.

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى «كان مستقيم الامر» [2] حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى : «حجة» [3]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى : «ثقة، صاحب حديث، من اهل السنة، من كبار التاسعة» [4]
صاحب خلاصه فرمائى «وثقه ابن معين» [5] حافظ ذهبى په تذكرة الحفاظ كښې فرمائى :
«وثقه يحيى بن معين، وكان من كبار اصحاب الحديث» [6]
امام دارقطنى رحمه الله د هغه او ابو اسامه رحمه الله په باره كښې فرمائى : «كلاهما ثقة» [7]
امام دارمى رحمه الله فرمائى چه ما د يحيى بن معين رحمه الله نه تپوس اوكړو چه د اعمش په شاګردانو كښې ستاسو په نزد ابن ادريس زيات خوښ دې كه ابن نمير؟ نو هغه اوفرمائيل . «كلاهما ثقة» [8] امام عجلى رحمه الله فرمائى : «ثقة، صالح الحديث، صاحب سنة» [9]

---

[1] الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۶ ص ۲۹٤ دشيوخ اوتلامذه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ١٦/ ٢٢٦. ٢٢٨
[2] الجرح والتعديل ج ٥ ص ٢٣١. تهذيب الكمال ج ١٦ص ٢٢٨. تهذيب التهذيب ج ٦ ص ٥٧. ٥٨
[3] الكاشف ج ١ ص ٦٠٤
[4] تقريب التهذيب. رقم الترجمة ٣٦٦٨. ص ٣٢٧
[5] خلاصة تذهيب تهذيب الكمال ص ٢١٧. كذا فى سير اعلام النبلاء ج ٩ ص ٢٤٤
[6] تذكرة الحفاظ للذهبى. الطبقة السادسة. رقم الترجمة ٣١١. ج ١ ص ٣٢٧. دار احياء التراث العربى
[7] العلل الواردة فى الاحاديث النبوية للامام الدارقطنى رقم السؤال : ٦١٠. ج ٤ ص ٣٣٨. دار طيبة
[8] تهذيب الكمال ج ١٦ ص ٢٢٨. تهذيب التهذيب ج ٦ص ٥٧
[9] الجرح والتعديل ج ٥ ص ٢٣١. تهذيب التهذيب ج ٦ ص ٥٨

ابن سعد رحمه الله فرمائی ﴿ كان ثقة، كثير الحديث، صدوقا ﴾[۱]
ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې د هغه ذکر کړې دې. [۲]
۱۱۵ هجری کښې هغه پیدا شوې دې. [۳] د عبدالله مامون په دور خلافت کښې په کوفه کښې په ربیع الاول ۱۹۹ هجری کښې د هغه وفات شوې دې. [۴] څلور اتیا کاله عمر ئې وو. [۵]
د جنازې مونځ پرې د هغه دوست محمد بن بشر عبدی رحمه الله اوکړو. [۶]

هشام بن عروه : دا هشام بن عروه بن الزبیر بن العوام مشهور تابعی دې، د هغه تذکره په بدء الوحی کښې تیره شوې ده. [۷]

عن ابیه : دا د مدینې منورې د فقهاء سبعه نه یو جلیل القدر تابعی عروه بن الزبیر بن العوام رحمه الله دې. د هغه حالات هم په بدء الوحی کښې تیر شوې دی. [۸]

عن عائشة : دا ام المومنین سیده عائشه صدیقه رضی الله عنها ده، د هغې حالات په تفصیل سره په بدء الوحی کښې تیر شوې دی. [۹]

د فاقد الطهورین مسئله دا معرکة الاراء مشهوره اختلافی مسئله ده، کومه چه په اهل علم کښې د فاقد الطهورین په نوم سره معروف ده، چونکه دا مسئله منصوص نه ده، بلکه اجتهادی ده، په دې وجه په دې کښې سخت اختلاف دې، د هر امام رائې جدا جدا ده.
صورت د دې مسئلې دا دې چه یو سړې په داسې ځائې کښې قید دې چرته چه اوبه او خاوره دواړه نشته، یا په یو نجس ځائې کښې دې چرته چه د هغه دپاره د پاکې خاورې راویستل ناممکن دی، یا صرف اوبه دی او هغه سخت تږې دې، او اوبه هم ډیر په کم مقدار کښې دی،

---

[۱] الطبقات الکبری لابن سعد ج ۶ ص ۳۹۴.
[۲] کتاب الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۶۰، ۶۱
[۳] تهذیب الکمال ج ۱۶ ص ۲۲۹، تهذیب التهذیب ج ۶ ص ۵۸
[۴] کتاب الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۶۱، الطبقات الکبری لابن سعد ج ۶ ص ۳۹۴، تذکرة الحفاظ للذهبی ۱\۳۲۷، سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ۲٤٤، تهذیب الکمال ج ۱۶ ص ۲۲۸، ۲۲۹، تهذیب التهذیب ج ۶ ص ۵۸، تقریب التهذیب ص ۳۲۷، الکاشف ج ۱ ص ۶۰٤، البدایة والنهایة ج ۱ ص ۲۵۹، الکامل فی التاریخ لابن الاثیر ج ۵ ص ٤۲۰، تاریخ الاسلام ج ۵ ص ۲۰۰، خلاصة تذهیب تهذیب الکمال ص ۲۱۷، کتاب التاریخ الکبیر للامام البخاری ج ۵ ص ۲۱۶
[۵] تقریب التهذیب ص ۳۲۷، تذکرة الحفاظ للذهبی : ج ۱ ص ۳۲۷
[۶] کتاب الثقات ج ۷ ص ۶۱، کتاب التاریخ الکبیر للامام البخاری ج ۵ ص ۲۱۶
[۷] اوګورئ: کشف الباری، کتاب بدء الوحی الحدیث الثانی ص ۲۶۱
[۸] پورته حواله
[۹] پورته حواله

كومې چه هغه د څکلو دپاره په مشکله استعمالولې شی، یا صرف خاوره ده خو هغه لونده ده او د هغې د اوچولو دپاره د اور وغیره انتظام نشته، یا په سولئ خېژولې شوې دې چه د هغې د وجې نه ئې په استعمال طهورین باندې قدرت نشته، یا په کشتئ باندې سور دې او اوبو ته رسیدل ئې ممکن نه دی، یا د څه مرض (مثلا په بدن کښې ئې ډیر زخمونه دی چه د هغې د وجې نه د اوبو او د خاورې د بدن سره لګیدل مضر دی) د هغې په وجه باندې د اودس او تیمم نه عاجز دې، یا یو دشمن د اودس او تیمم نه منع کړې دې، یا ئې د هغه لاسونه تړلې دی، یا په اوتې دپاسه دې او لاندې ترې درنده وغیره دې، یا مقطوع الیدین دې او څوک هغه له اودس کونکې او تیمم کونکې نشته. ([1])

خلاصه دا چه که په هر څه صورت کښې د هغه دپاره اودس او تیمم دواړه ممکن نه وی او د مونځ وخت وی نو داسې انسان به څه کوی؟

په دې مسئله کښې د شوافع او مالکیانو څلور څلور اقوال دې. ([2]) د احنافو او د حنابله دوه دوه، په بعض بعض کښې اشتراك دې او په بعض بعض کښې اختلاف دې، د ټولو مجموعه شپږ اقوال دی.

---

[1]) عارضة الاحوذى. ابواب الطهارة. باب ما جاء لا تقبل صلاة بغير طهور. ج ١ ص ١٢. عباس احمد الباز. بذل المجهود ج ١ ص ٣٦٢. ج ٢ ص ٤٥٨، ٤٥٩. فتح الملهم ج ٢ ص ٢٧٧. الاستذكار ج ١ ص ٣٤٨. التمهيد ج ١ ص ٤٧٠، ٤٧١. كتاب الام ج ١ ص ٢٠٠، ٢٠١. المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ٢٧٨. فتح العزيز شرح الوجيز بهامش المجموع ج ٢ ص ٣٥٤. حاشية الدسوقى ج ١ ص ٣٦٦، ٣٦٧. البحر الرائق ج ١ ص ٢٨٦. الدر المختار مع رد المختار ج ١ ص ١٨٥. بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٢٦. الموسوعة الفقهية ج ٣٢ ص ١٩٢. الفقه الاسلامى وادلته ج ١ ص ٦٠٦، ٦٠٧

[2]) قال النووى ناقلا اقوال الشافعى : أما المعذور كمن لم يجد ماء ولا ترابا ففيه أربعة أقوال للشافعى رحمه الله تعالى وهى مذاهب للعلماء قال بكل واحد منها قائلون أصحها عند أصحابنا : يجب عليه أن يصلى على حاله . ويجب أن يعيد إذا تمكن من الطهارة . والثانى : يحرم عليه أن يصلى ويجب القضاء . والثالث يستحب أن يصلى ويجب القضاء . والرابع : يجب أن يصلىٰ ولا يجب القضاء . وهذا القول اختيار المزنى وهو أقوى الأقوال دليلا. (شرح النووى ج ٣ ص ٩٨، ٩٩)

كذا فى : المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ٢٧٨. وفتح العزيز ج ٢ ص ٣٥٤، ٣٥٥. وروضة الطالبين ج ١ ص ١٢١. ومغنى المحتاج ج ١ ص ١٠٥

وقال العلامة الدسوقى فى نقل اقوال المالكية : قوله : وتسقط صلاة وقضاؤها الخ ... وما ذكره المصنف قول مالك وقال أصبغ يقضى ولا يؤدى.... وقال أشهب يجب الأداء فقط.... وقال ابن القاسم يجب الأداء والقضاء احتياطا... وقال القابسى محل سقوطها أداء وقضاء إذا كان لا يمكنه الإيماء للتيمم كالمحبوس بمكان مبنى بالآجر ومفروش به فإن أمكنه الإيماء كالمربوط ومن فوق شجرة وتحته سبع مثلا فإنه يومئ للتيمم إلى الأرض بوجهه ويديه ويؤديها ولا قضاء عليه. (حاشية الدسوقى ج ١ ص ٢٦٦، ٢٦٧) كذا فى عارضة الاحوذى ج ١ ص ١٢

وفى تقريرات العلامة محمد بن احمد عليش فى هامش الدسوقى (ج ١ ص ٢٦٧) ...[بقيه برصفحه آئنده...

اولنې قول فاقد الطهورين به هم په دې حالت کښې (بغير د طهارت نه) مونځ ادا کوی او روستو چه ورته کله په طهارت قدرت حاصل شی نو د هغې قضاء به راوړی.
دا د امام شافعی رحمه الله راجح قول دې، اکثر شوافع دا قول جزما نقل کړې دې او باقی حضراتو د دې تصحیح کړې ده او هم دا په کتب جدیده کښې منصوص دې (۱)
هم دا د امام احمد رحمه الله یو روایت دې. (۲)
په مالکیانو کښې ابن القاسم رحمه الله هم دا قول اختیار کړې دې. (۳)
د دې قول دلیل دا دې چه فی الحال د ادا حکم یو خو وخت د حرمت د وجې نه وړکړې شوې دې او دویم د رسول الله ﷺ د دې فرمان د وجې نه چه ﴿ واذا امرتكم بشيء فاتوا منه ما استطعتم ﴾ (۴) او استطاعت کښې هم دا ده چه هم په دې حال کښې مونځ ادا کړی، او دا هم داسې ده لکه چه څوک د ستر عورت نه عاجز وی چه د هغې د وجې نه به هغه مونځ نه پرېږدی
او روستو د قضاء وجوب په دې وجه ذې چه دا عذر نادر الوقوع دې، لهذا دې لره به اعتبار

...بقیه ازگذشته) نظم جمع فیه هذه الاقوال الاربعة. ونصه :

و من لم يجد ماء و لا متيمما	::	فاربعة الاقوال يحكين مذهبا
يصلى ويقضى عكس ما قال مالك	::	و اصبح يقضى و الاداء لاشهبا
و للقابسى ذو الربط يومى لارضه	::	بوجه و ايد للتيمم مطلبا

(۱) شرح النووی ج ۳ ص ۹۸، ۹۹، المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۷۸، فتح العزيز ج ۲ ص ۳۵٤، ۳۵۵، الحاوی لابی الحسن علی بن محمد الماوردی، مسئلة صلاة من كان فی حش : ج ۱ ص ۲۷۵، دار الكتب العلمية، السراج الوهاج علی متن المنهاج للعلامة محمد الزهری الغمراوی ج ۱ ص ۳۰، دار المعرفة، منهاج الطالبين وعمدة المفتيين للامام النووی ج ۱ ص ۷، دار المعرفة، نهاية المحتاج الی شرح المنهاج، لشمس الدين محمد بن ابی العباس الرملی، فصل فی بيان اركان التيمم وكيفيته ج ۱ ص ۳۱۷، دار المعرفة، روضة الطالبين للنووی، فصل لا يجوز التيمم لفريضة قبل وقتها، ج ۱ ص ۱۲۱، المكتب الاسلامی مغنی المحتاج الی معرفة معانی الفاظ المنهاج للخطيب الشربينی، فصل فی بيان اركان التيمم ج ۱ ص ۱۰۵، دار الفكر
(۲) المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷، الانصاف فی معرفة الراجح من الخلاف، لابن الحسن علاء الدين علی بن سليمان المرداوی الدمشقی الصالحی، باب فرض الوضوء وصفته: ج ۱ ص ۱۲۵، وباب التيمم ج ۱ ص ۲۰۵، دار المعرفة، الشرح الكبير لابن قدامة ج ۱ ص ۳۵۳، دار الكتاب العربی، المبدع شرح المقنع، لابی اسحاق برهان الدين ابراهيم بن محمد المقدسی، المتوفی ۸۸٤ هـ باب التيمم ج ۱ ص ۱۷٤، دار عالم الكتب
(۳) حاشية الدسوقی ج۱ ص۲۲۶، ۲۲۷، التمهيد ج۱ ص ٤۷۰، الاستذكار ج۱ ص۳٤۸، عارضة الاحوذی ج ۱ ص ۱۲
(۴) اخرجه البخاری، عن ابی هريرة رضی الله عنه، فی كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة، باب الاقتداء بسنن رسول الله صلی الله عليه وسلم رقم الحديث : ۷۲۸۸، ومسلم فی كتاب الفضائل، باب توقيره ﷺ وترک اكثار سؤاله عمالا ضرورة اليه، او لا يتعلق به تكليف ما لا يقع، ونحو ذلک رقم الحديث ۱۳۳۷، والنسائی فی سننه فی كتاب مناسک الحج، باب وجوب الحج رقم ۲۶۲۰

نه وی او دعذر دزائل کیدو او په طهارت باندې دقدرت حاصلیدو نه روستو به اعاده لازم وی.[1]

دویم قول د امام مالک رحمه الله دې چه نه پرې ادا واجب ده او نه قضاء.

او د دې قول دلیل دا دې چه ذکر شوې سړې د طهارت نه حقیقة عاجز دې، لهذا د هغه نه مونځ ساقط دې، لکه چه د حائضه ښځې نه مونځ ساقط کیږی.[2]

دا قول معن بن عیسی د امام مالک رحمه الله نه نقل کړې دې او هم دا قول په مالکیانو کښې ابن خواز منداز اختیار کړې دې او فرمائی: ﴿ورواه المدنیون عن مالك، وهو الصحیح من مذهبه﴾[3]

خو علامه موفق الدین ابن قدامه لیکلې دی چه حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی: ﴿هذه روایة منکرة عن مالك﴾[4]

ابن عبدالبر د امام مالک رحمه الله طرف ته د دې قول نسبت او دې ته د هغوی صحیح مذهب منلو باندې انتهائی د تعجب اظهار کولو سره فرمائی چه!

"ماته معلومه نه ده چه دې قول ته ئې د امام مالک رحمه الله صحیح مذهب څنګه اوئیلو! حال دا چه دا د جمهور سلف، عام فقهاء او د مالکیانو د کثیر جماعت خلاف دې.[5]

بیا فرمائی: زما خیال دې چه د دې قول د نسبت کولو په وخت به د هغوی مخې ته د امام مالک رحمه الله د ذکر کړې هغه حدیث ظاهر وی چه په هغې کښې دی: ﴿ولیسوا علی ماء ولیس معهم ماء، فنام رسول الله ﷺ حتی اصبح﴾[6]

خو په دې حدیث کښې د هغوی دپاره په دې قول باندې هیڅ حجت او دلیل نشته. ځکه چه په دې کښې د دې خبرې هیڅ ذکر نشته چه هغوی مونځ نه دې کړې، بلکه د هشام بن عروه په حدیث (حدیث باب) کښې دی چه: ﴿انهم صلوا بغیر طهور﴾[7]

بیا فرمائی: ﴿واما قول ابن خواز منداز فی سقوط الصلاة ... فقول ضعیف، مهجور، شاذ، مرغوب عنه﴾[8]

---

[1] المجموع ج ۲ ص ۲۸۰، فتح العزیز ج ۲ ص ۳۵۵

[2] المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷، المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۸۱، مواهب الجلیل لشرح مختصر خلیل، لشمس الدین ابی عبدالله محمد بن محمد الطرابلسی الخطاب: ج ۱ ص ۵۳۰، دار عالم الکتب، التاج والاکلیل المختصر خلیل، فصل فی مسح الجرح او الجبیرة او العصابه ج ۱ ص ۳۶۰، دار الفکر

[3] الاستذکار ج ۱ ص ۳۴۸، التمهید ج ۱ ص ٤٧١، التاج والاکلیل ج ۱ ص ۳۶۰، دار الفکر

[4] المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷

[5] التاج والاکلیل ج ۱ ص ۳۶۰

[6] الموطاء للامام مالک رحمه الله، کتاب الطهارة، باب التیمم رقم الحدیث: ۸۹

[7] التمهید ج ۱ ص ٤٧١، الاستذکار ج ۱ ص ۳۴۸

[8] الاستذکار ج ۱ ص ۳۴۹

د دې نه روستو ابن عبدالبر د مالکيانو دوه اقوال ذکر کړي دی، يو د امام ابوحنيفه رحمه الله د قول مطابق دې (چه د هغې بيان وړاندې راروان دې) او دويم هغه چه تير شو. يعنی ادا او قضاء دواړه دی (۱)

دريم قول دا دې چه ادا واجب ده او قضاء پرې نشته، دا د امام احمد رحمه الله صحيح مذهب، هم دغه شان د اسحاق بن راهويه او ابن منذر رحمه الله مسلك دې. (۲)

په شوافع کښې د امام مزنی (۳) او په مالکيانو کښې د سحنون مالکی، ابن نافع او اشهب بن عبدالعزيز هم دا اختيار کړې دې. (۴)

د دې قول نقلی حديث الباب دې چه حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم بغير د طهارت نه مونځ اوکړو. بيا نې رسول الله ﷺ ته د دې تذکره اوکړه، نو رسول الله ﷺ ورته د اعادې حکم اونکړو. چه د هغې نه معلوميږی چه ادا واجب ده قضاء نه ده واجب. (۵)

او دليل عقلی دا دې چه طهارت د مانځه دپاره يو شرط دې، لهذا څنګه چه نور شرطونه، مثلا ستر عورت، استقبال قبله او قيام وغيره د عجز په صورت کښې ساقط کيږی، هم دغه شان به دا شرط هم ساقط شی. (۶)

څلورم قول دا دې چه ادا واجب نه ده. روستو په طهارت باندې د قدرت د حاصليدو نه پس پرې قضاء واجب ده.

دا د امام ابوحنيفه رحمه الله مسلك دې. (۷) د امام محمد رحمه الله يو روايت، د سفيان ثوری او امام اوزاعی رحمه الله مسلك دې. (۸) او هم دا د امام شافعی رحمه الله يوه رائې ده. (۹)

---

(۱) المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷، التمهيد ج ۱ ص ۴۷۱، الاستذكار ج ۱ ص ۳۴۹

(۲) المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷، فتح الباری ج ۱ص ۵۷۰، الاقناع فی فقه الامام احمد لشرف الدين موسى بن احمد الحجاوی ج ۱ ص ۵۴، دار المعرفة، الانصاف ج ۱ ص ۱۲۵، ۲۰۵، الشرح الكبير لابن قدامة ج ۱ ص ۳۵۳، دار الكتاب العربی، المبدع شرح المقنع للمقدسی ج ۱ ص ۱۷۳، كشاف القناع عن متن الاقناع، للمنصور بن يونس البهوتی ج ۱ ص۳۰۷، دار الفكر

(۳) المجموع شرح المهذب ۲ ص ۲۸۰، شرح النووی ج ۳ ص ۹۹

(۴) حاشية الدسوقی ج ۱ ص ۲۶۶، شرح ابن بطال المالكی ج ۱ ص ۴۶۳

(۵) فتح الباری ج ۱ ۵۷۰، المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷، المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۸۱

(۶) المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۷، المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۸۱

(۷) البحر الرائق ج ۱ ص ۲۸۶، الموسوعة الفقهية ج ۳۲، ۱۹۳، بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۲۶، الدر المختار مع رد المختار ج ۱ ص ۱۸۵

(۸) فتح الباری ج ۱ ص ۵۷۰، المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۸۰، المغنی ج ۱ ص ۱۵۷، فتح الملهم ج ۲ ص ۲۷۷، بذل المجهود ج ۱ ص ۳۶۲

(۹) المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۷۸، شرح النووی ج ۳ ص ۹۹، فتح العزيز ج ۲ ص ۳۵۵

د دې قول دليل د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت ﴿ لا تقبل صلاة بغير طهور ﴾[1] او د سيدنا علي رضي الله عنه روايت ﴿ مفتاح الصلاة الطهور ﴾[2] وغيره دی.[3]

پنځم قول: دا دې چه ادا نې مستحب ده او قضاء نې واجب ده، دا د امام شافعي رحمه الله يو قول دې.[4] د دې دليل تير شوې دې چه د ادا حکم د وخت د حرمت د وجې نه دې او د قضاء حکم په دې وجه چه دا عذر نادر الوقوع دې.[5]

شپږم قول: دا دې چه تشبه بالمصلين دې اوکړی او روستو دې قضاء راوړی، دا د امام ابو يوسف رحمه الله مذهب دې او د امام محمد رحمه الله يو روايت دې.[6]

د تشبه بالمصلين مطلب دا دې چه د مونځ ګزارو په شان صورت جوړ کړی، قراءت به نه کوی، برابره خبره ده که حدث اصغر ورته لاحق شوې وی يا حدث اکبر، د رکوع او سجود په باره کښې يو قول دا دې چه که ځائې اوچ شی نو رکوع او سجود به کوی، ګينې په اشارې سره به مونځ کوی، خو صحيح دا ده چه په اشارې سره به مونځ کوی، که ځائې اوچ وی او که تر وی، او نيت به هم نه کوی. ځکه چه دا تشبه بالصلاة ده، حقيقة صلاة نه دې.[7]

د دې قول دليل دا دې چه اګر چه حقيقة د ادا نه عاجز دې خو د تشبه نه خو عاجز نه دې، لهذا هغه ته به د تشبه حکم ورکولې شی. كما في باب الصوم.[8]

او په شريعت کښې د دې تشبه دوه مثالونه دی. يو دا چه که حائضه يا نفساء د رمضان د روژې دوران پاکه شی، هم دغه شان مسافر روژه اوخوری او بيا مقيم شی، يا نابالغ ماشوم د

---

[1] اخرجه مسلم في كتاب الطهارة، باب وجوب الطهارة للصلاة، رقم الحديث ٥٣٥، والترمذي في ابواب الطهارة، باب ما جاء لا تقبل صلاة بغير طهور، رقم الحديث ١

[2] رواه ابوداؤد في كتاب الطهارة، باب فرض الوضوء، رقم الحديث ص ٦١، والترمذي في ابواب الطهارة، باب ما جاء ان مفتاح الصلاة الطهور رقم الحديث ٣

[3] المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ٢٨١

[4] شرح النووي ج ٣ ص ٩٩، المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ٢٧٨، فتح العزيز ج ٢ ص ٣٥٤، التوضيح لابن ملقن الشافعي ج ٤ ص ٢٢

[5] المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ٢٨٠، فتح العزيز ج ٢ ص ٣٥٥

[6] بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٢٦، ٣٢٧ البحر الرائق ج ١ ص ٢٨٦، الدر المختار مع رد المختار ج ١ ص ١٨٥، الموسوعة الفقهية ج ٣٢ ص ١٩٣، الفقه الاسلامي وادلته ج ١ ص ٦٠٧، معارف السنن ج ١ ص ٣٢، بذل المجهود ج ١ ص ٣٦٢، فتح الملهم ج ٢ ص ٢٧٧

[7] بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٢٦، البحر الرائق ج ١ ص ٢٨٦، الموسوعة الفقهية ج ٣٢ ص ١٩٣، فيض الباري ج ١ ص ٥١٦، الفقه الاسلامي وادلته ج ١ ص ٦٠٧، الدر المختار مع رد المختار ج ١ ص ١٨٥

[8] بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٢٦

ماشپځين نه روستو بالغ شي، يا كافر اسلام قبول كړي نو اوس به دا حضرات تشبه بالصائمين كوی، د رمضان په احترام كښې (۱)
او دويم دا چه كه د چا حج فاسد شي نو اوس په هغه تشبه بالحجاج كولو سره د حج مناسك ادا كوی او روستو به ئې قضاء راوړی. لهذا چه كله په روژه او حج كښې د تشبه حكم بالاجماع ثابت دې نو د مانځه په باب كښې هم دا حكم كيدل پكار دی. اذلاقائل بالفرق.(۲)
علامه تمرتاشي رحمه الله فرمائی ((وبه يفتی، واليه صح رجوعه)) (۳) چه د حضرات صاحبين قول د احنافو په نزد مفتی به دې او د امام صاحب رحمه الله د هغه طرف ته رجوع هم ثابت ده. لهذا اوس ائمه احناف په دې مسئله كښې متحد دی.
د دې نه روستو تاسو خان په دې پوهه كړئ چه په دې اقوال كښې د مدرسين په نزد څلور اقوال مشهور دی؛ ① امام احمد رحمه الله فرمائی صرف ادا واجب ده.
② امام ابوحنيفه رحمه الله فرمائی صرف قضاء واجب ده.
③ امام شافعی رحمه الله فرمائی ادا او قضاء دواړه واجب دی
④ امام مالك رحمه الله فرمائی نه ئې ادا واجب ده او نه قضاء.
د دې مدرسې سابقه ناظم مولانا شاه محمد اسعد الله صاحب رحمه الله د دې مذاهب اربعه د يادولو دپاره يو شعر وئيلې وو او په هغه شعر كښې ئې د اصحاب مذاهب نومونه او د هغوی مذاهب په ترتيب سره د لف نشر مرتب په طور ذكر كړې وو، فرمائی:

مالك و شافعی بهی ، احمد بهی اور هم
لا لا ، نعم نعم ، نعم لا ، ولا نعم

په دې شعر كښې د حرف اول تعلق د ادا سره دې او د حرف ثانی د قضاء سره دې. اوس د ((لا لا)) معنی شوه ((لا ادا ولا قضاء)) او د ((نعم نعم)) مطلب دې ((عليه الاداء والقضاء)) او د ((نعم لا)) مطلب دې ((عليه الاداء لا القضاء)) او د ((لا نعم)) مطب دې ((لا اداعليه، وعليه القضاء))
شرح حديث دا حديث دلته مختصر دې. د كتاب التيمم په شروع كښې امام بخاری رحمه الله مفصلا ذكر كړې دې او هم هلته د دې ټول تفصيلات مونږ ذكر كړې دی.
د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت : ترجمة الباب د حديث د دې الفاظ : ((فَأَدْرَكَتْهُمُ الصَّلَاةُ وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَصَلَّوْا)) نه ثابتيږی، ((يعنی فصلوا بغير طهارة))

---

(۱) فتح الملهم ج ۲ ص ۲۷۷. معارف السنن ج ۱ ص ۳۲. فيض البارى ج ۱ ص ۵۱۶
(۲) معارف السنن ج ۱ ص ۳۲. فيض البارى ج ۱ ص ۵۱۶. ۵۱۷
(۳) تنوير الابصار والدر المختار مع رد المختار ج ۱ ص ۱۸۵. الموسوعة الفقيهة ج ۳۲ ص ۱۹۳. معارف السنن ج ۱ ص ۳۲. فتح الملهم ج ۲ ص ۲۷۷. فيض البارى ج ۱ ص ۵۱۶

خو په دې باندې اشکال دا دې چه ترجمه خو د فاقد الماء والتراب متعلق ده او صحابه کرام رضی الله عنهم صرف فاقد الماء وو، فاقد الماء والتراب نه وو، هغوی خو میدان کښې کوز شوې وو؟

د دې جواب دا دې چه تر دې وخته پورې د تیمم وخت نه وو نازل شوې او د خاورې مطهر کیدل معلوم نه وو، لهٰذا د خاورې کیدل او نه کیدل برابر وو، ګویا د هغوی په حق کښې خاوره هم مفقود وه.

حاصل دا چه امام بخاری رحمه الله د دې خبرې لحاظ اوساتلو چه د تیمم د مشروعیت فقدان په منزله د فقدان تراب دې، ځکه چه څنګه د فقدان تراب په صورت کښې په استعمال تراب باندې قدرت نه وی، هم دغه شان د تیمم د مشروعیت نه کیدو په صورت کښې هم په طهارت باندې استعمال تراب باندې قدرت نه وو، ځکه چه تر اوسه پورې د طهارت حکم نه وو راغلې. (۱)

په دې باندې علامه عینی رحمه الله دا اشکال کړې دې چه د طحاوی د روایت نه معلومیږی چه هغه تیمم کړې ووو بیا ئې د تیمم هغه روایت مفصلا ذکر کړې دې چه په هغې کښې دی: «ولم یقدروا علی ماء فمنهم من تیمم الی الکف، ومنهم من تیمم الی المنکب، وبعضهم علی جلده، فبلغ ذلك رسول الله ﷺ، فانزلت اية التیمم» (۲) په دې کښې د حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم د تیمم کولو تصریح ده، لهٰذا ترجمه ثابته نه شوه

علامه عینی رحمه الله د دې جواب دا ورکړې دې چه دا مختلف فیه تیمم په منزله د عدم تیمم دې، ځکه چه تر اوسه پورې د تیمم په باره کښې نص نه وو نازل شوې او د هغې تائید د معجم کبیر د روایت نه کیږی چه په هغې کښې دی «عن عائشة رضی الله عنها: انها استعارت قلادة من اسماء، فسقطت من عنقها... فابتغوها فوجدوا، فحضرت الصلاة، فصلوا بغیر طهور» (۳)

په دې حدیث کښې بغیر د طهور لفظ اوبو او خاورې دواړو ته شامل دې، دا په دې خبره باندې دلالت کوی چه کوم تیمم هغوی د اختلاف صفت سره کړې وو، هغه کالمعدوم وو.

که د آیت کریمه د نزول نه مخکښې کړې شوې تیمم معتبر وې نو د سیدنا عمار رضی الله عنه (کوم چه په هغه صحابه کرام رضی الله عنهم کښې یو وو چا چه هغه مختلف فیه تیمم کړې وو) به د تیمم د کولو نه پس د رسول الله ﷺ نه د تیمم د صفت په باره کښې تپوس نه کولو. (۴) والله اعلم

---

۱) فتح الباری ج ۱ ص ۵۷۰، التوشیح ج ۱ ص ۲۸٤، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۹

۲) شرح معانی الاثار، کتاب الطهارة، باب صفة التیمم کیف هی ج ۱ص ۸۵ حقانیه

۳) المعجم الکبیر للطبرانی، ما اسندت عائشة بنت ابی بکر الصدیق رضی الله عنهما، رقم الحدیث ۱۳۱، ج ۲۳ ص ۵۰، دار احیاء التراث العربی

٤) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۷

۲ باب التيمم في الحضر إذا لم يجد الماء وخاف فوت الصلاة

﴿وبه قال عطاء وقال الحسن في المريض عنده الماء ولا يجد من يناوله يتيمم وأقبل ابن عمر من أرضه بالجرف فحضرت العصر بمربد النعم فصلى ثم دخل المدينة والشمس مرتفعة فلم يعد﴾

دا باب په حضر كښې د تيمم كولو په بيان كښې دې، چه كله اوبو ملاو نه شى او د مونځ د قضاء كيدو ويره وى. د ﴿اذا﴾ جواب محذوف دې چه په هغې باندې ماقبل دلالت كوى. يعنى ﴿يتيمم﴾ [۱] ﴿فتقديره: اذا لم يجد الماء وخاف فوت وقت الصلاة، يتيمم﴾ [۲]

د باب د ماقبل سره مناسبت: په مخكښې باب كښې په سفر كښې د اوبه نه موندونكى حكم بيان شو او په دې باب كښې په حضر كښې د اوبه نه موندونكى حكم بيان دې. [۳]

د ترجمة الباب مقصد: د تيمم آيت چونكه په سفر كښې نازل شوې وو په دې وجه دا شبه كيدې شوه چه د كيدې شى د تيميم دا حكم د سفر سره خاص وى، د دې وهم د دفع كولو دپاره امام بخارى رحمه الله ذكر شوې ترجمه قائم اوفرمائيله او دا ئې بيان كړه چه په حضر كښې هم تيمم كول جائز دى او د سفر قيد اتفاقى دې او ورسره ئې د تيمم فى الحضر په مسئله كښې د تيمم فى الحضر په مسئله كښې د ائمه كرامو د اختلاف طرف ته هم اشاره اوكړه. [۴]

وړاندې امام بخارى رحمه الله درې آثار ذكر كړې دى او په هغې كښې د درې مسائلو ذكر دې.

اولنې اثر ﴿وبه قال عطاء﴾ او عطاء (بن ابى رباح رحمه الله) د دې قائل دې.

يعنى د حضر په وخت كښې چه كوم سړې اوبه بيا نه مومى او د مونځ د وخت تيريدلو ويره وى نو هغه دپاره تيمم كولو سره مونځ كول پكار دى. [۵]

امام بخارى رحمه الله د عطاء بن ابى رباح رحمه الله چه كوم قول تعليقا نقل كړې دې، هغه امام عبدالرزاق او ابن ابى شيبه رحمه الله په خپل مصنف كښې موصلا نقل كړې دې. ونصه:

﴿عن عمر، عن ابن جريج، عن عطاء، قال: اذا كنت فى الحضر وحضرت الصلاة، وليس عندك ماء فانتظر الماء، فان خشيت فوت الصلاة فتيمم وصل﴾ [۶]

---

[۱] عمدة القارى ج ٤ ص ١٩. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٠. تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٨

[۲] عمدة القارى ج ٤ ص ١٩

[۳] عمدة القارى ج ٤ ص ١٩

[۴] الكنز المتوارى ج ٣ ص ٣١٩. الابواب والتراجم ص ٦٧

[۵] عمدة القارى ج ٤ ص ١٩. فتح البارى ج ١ ص ٥٧١. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٠. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٦. تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٨

[۶] مصنف ابن ابى شيبة. كتاب الطهارة. رقم الحديث ١٧١٣. مصنف عبدالرزاق. كتاب الطهارة باب الرجل لا يكون معه ماء. الى متى ينتظر؟ رقم الحديث ٩٣٠. ج ١ ص ٢٤٣. تغليق التعليق. كتاب التيمم ج ٢ ص ١٨٣. المكتبة الاثرية.

یعنی چه کله تاسو د حضر په حالت کښې یئ او د مانځه وخت شي او تاسو سره (د اودس دپاره) اوبه نه وي نو د اوبو (د ملاویدو) انتظار کوئ او که (د اوبو د نه ملاویدو په صورت کښې د مونځ قضاء کیدو ویره وي نو تیمم اوکړئ او مونځ اوکړئ.

مسئله تیمم فی الحضر په سفر کښې تیمم کول خو متفق علیه دي، خو د تیمم فی الحضر په مسئله کښې د ائمه کرامو ترمینځه لږ شان اختلاف دې. ائمه ثلاثه، امام مالك [1] امام شافعي [2] امام احمد بن حنبل [3] امام اوزاعي او سفیان ثوري رحمهم الله [4] فرمائي چه په حضر کښې هم تیمم کول جائز دي. د احنافو د بعض متون نه معلومیږي چه د اوبو نه ملاویدو چونکه نادر دي په دې وجه دې لره اعتبار نشته، لهذا په حضر کښې تیمم کول صحیح نه دي. [5] بعض شارحینو د امام ابو یوسف او امام زفر رحمهما الله هم دا مذهب نقل کړې دې. [6] او د امام ابوحنیفه رحمه الله هم یو روایت دا ذکر کړې دې. [7] د دې قول یوه وجه دا بیان کړې شوې ده چه په آیت تیمم کښې سفر لره د جواز تیمم دپاره شرط مقرر کړې شوې دې، لهذا په حضر کښې به د شرط د فقدان د وجې نه تیمم صحیح نه وي، او دویمه وجه په حضر کښې د اوبو نه ملاویدل نادر وي. خو د احنافو مختار مذهب هم دا دې چه په حضر کښې هم تیمم جائز دې، صاحب د در

---

[1]) قال فی المدونة الكبری : قلت ایتیمم من فی الحضر اذا لم یجد الماء فی قول مالک؟ قال نعم. (۹/٤٤)
وفی شرح الزرقانی علی الموطاء : والی جوازه فی الحضر ذهب مالک واصحابه. (۱/۱۱۳)
كذا فی الاستذكار لابن عبدالبر ج ۱ ص ۲۵۹. والمنتقی للباجی المالكی ج ۱ ص ٤۳۰.

[2]) قال الشیخ محمد الزهری العمراوی فی السراج الوهاج علی متن المنهاج : (فان تیقن المسافر) وكذا المقیم (فقده) ای الماء حوله (تیمم بلا طلب) ص ۲۶ دار الكتب العلمیة.
وفی بدایة المجتهد لابن رشد القرطبی الاندلسی : واما الحاضر الصحیح الذی یعدم الماء فذهب مالک والشافعی الی جواز التیمم له ... (۲/۱۹)

[3]) قال العلامة المحقق علاء الدین ابو الحسن المرداوی فی الانصاف ما نصه : ظاهر قوله : (الثانی : العجز عن استعمال الماء لعدمه) ان العدم سواء كان حضرا او سفرا، وسواء كان العادم مطلقا او محبوسا، وهو صحیح، وهو مذهب، وعلیه جماهیر الاصحاب، وقطع به كثیر منهم. (۱/۲۶٤) كذا فی المغنی ج ۱ ص ۱٤۸.

[4]) وفی المغنی لابن قدامة : فان عدم الماء فی الحضر بان انقطع الماء عنهم، او حبس فی مصر فعلیه التیم والصلاة،وهذا قول مالک والثوری والاوزاعی والشافعی.... (۱/۱٤۸)، كذا فی اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۶۹.

[5]) قال العلامة العینی رحمه الله فی شرحه : وقال الامام التمرتاشی : من عدم الماء فی المصر لا یجوز له التیمم. لانه نادر. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۳ كذا فی اوجزالمسالک ۱۱/۵۷۰، والبحرالرائق ۱۱/۲٤٤_

[6]) قال العلامة الزرقانی فی شرح الموطاء : وقال ابویوسف وزفر : لا یجوز التیمم فی الحضر بحال. ولو خرج الوقت حتی یجد الماء ج ۱ ص ۱۱۳. كذا فی الاستذكار ج ۱ ص ۳۵۹، اواجز المسالک ج ۱ ص ۵۶۹

[7]) قال ابن قدامة فی المغنی : وقال ابو حنیفة فی روایة عنه : لا یصلی لان الله تعالی شرط السفر لجواز التیمم، فلا یجوز لغیره. (۱/۱٤۸) وفی بدایة المجتهد : فقال ابوحنیفة : لا یجوز التیمم للحاضر الصحیح، وان عدم الماء .... (۲/۱۹) كذا فی المنتقی ج ۱ ص ٤۳۰، واوجز المسالک ج ۱ ص ۵۶۹

مختار[1] علامه شامی [2] محقق ابن الهمام [3] ابن نجيم حنفی [4] وغيره هم دا قول اختيار کړې دې خکه چه په حضر کښې د اوبو نه ملاويدل اګر چه بعض وخت نادر او مستبعد وی خو که د تيمم د جواز شرط بيا موندلې شی ،يعنی اوبه ملاؤ نه شی، نو تيمم کول به جائز وی. [5]
علامه ابن نجيم حنفی په دواړو خبرو کښې محاکمه کولو سره دا موقف اختيار کړې دې چه دا نزاع حقيقی نه ده، بلکه د ښارونو د حالات، عرف او زمانې په اعتبار سره ده. [6]
بيا د دې نه پس په دې خان پوهه کړئ چه د تيمم فی الحضر د جواز دپاره عدم وجدان ماء متفق عليه شرط دې، يعنی انسان د اوبو په استعمال باندې قادر نه وی. که اوبه ورته ملاويږی يا نه ملاويږی، خو د اوبو استعمال د مرض په وجه باندې د هغه دپاره مضر وی، يا د اوبو اخستلو دپاره بوقه يا رسئ وغيره نه وی، نو په دې صورتونو کښې تيمم کول جائز دی،
امام بخاری رحمه الله د دې سره دوېم شرط هم ذکر کړو، ﴿ وخاف فوت الصلاة ﴾ چه په حضر کښې د تيمم اجازت هغه وخت دې چه کله د مونځ د قضاء کيدو ويره وی. دا شرط ماته د ائمه په کلام کښې نه دې معلوم شوې بلکه د ائمه اربعه اصحاب په تيمم فی الحضر کښې هيڅ اختلاف او تفصيل نه دې ذکر کړې او د تيمم فی السفر په مسئله کښې ئې اختلاف ذکر کړې دې، چه د هغې حاصل دا دې چه :
امام ابو حنيفه رحمه الله فرمائی چه که مسافر ته د اخری مستحب وخته پورې د اوبو د ملاويدو په باره کښې ظن غالب وی او د اوبو د خائې پورې يو ميل يا د هغې نه زياته فاصله وی نو مونځ لره مؤخر کول مستحب دی، او که د اوبو د نه ملاويدو په باره کښې ظن غالب وی نو د مونځ مقدم کول مستحب دی [7] هم دا د امام زهری، حسن بصری او ابن سيرين رحمهم الله رائې ده. [8]
امام مالک رحمه الله فرمائی چه که ظن غالب دا وی چه په وخت کښې دننه به ورته اوبه ملاؤ شی نو په اول وخت کښې تيمم کولو سره مونځ کول افضل دی او مستحب دی، (چه د اول وخت فضيلت ورته حاصل شی که د اوبو فضيلت نه شی حاصلولې) او که ظن غالب د اوبو د

---

[1]) الدر المختار ج ۲ ص ۷۸
[2]) رد المحتار ج ۲ ص ۷۸
[3]) فتح القدير ج ۱ ص ۱۲۶
[4]) البحر الرائق ج ۱ ص ۲٤۳
[5]) قال المحقق ابن الهمام : وذكر فی الاسرار. لو عدم الماء فی الامصار جاز فيها ايضا. لان الشرط عدمه، فاينما تحقق بعدوجودالمقتضی جاز.ج۱ ص۱۲۶.كذا فی ردالمختار ج۲ ص۷۸. والبحر الرائق ج ۱ ص۲٤۳
[6]) قال ابن نجيم : ...... وكذا ذكر التمرتاشی بناء علی كونه نادرا. والحق الاولو لما ذكرنا والمنع بناء علی عادة الامصار فليس خلاف حقيقيا. (۱/۲٤٤)
[7]) الدر المختار مع رد المحتار ج ۲ ص ۱۳۰. البحر الرائق ج ۱ ص ۲۷۰، ۲۷۱. بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳٤۲. الفتاوی الهندية ج ۱ ص ۳۰
[8]) بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳٤۲

ملاویدو وی نو مونځ لره د اوبو د ملاویدو پورې موخر کول افضل دی. (ځکه چه په اوبو سره د طهارت د حاصلولو فضیلت په اول وخت کښې د مونځ د ادا کولو د فضیلت نه زیات دې) او که هغه ته شك او تردد وی (او یو طرف ته ئې ظن غالب نه وی) نو په درمیانه وخت کښې دې مونځ اوکړی. او د درمیانه وخت نه مراد د اول وخت اخری حصه ده (ځکه چه که اوبو ملاؤ شوې نو دا د اوبو فضیلت به هم حاصل شی او که ملاؤ نه شوې نو کم از کم د اول وخت فضیلت خو به حاصل شی، ګینې دواړه فضیلتونه به فوت شی) [۱]

بعض حضراتو دا اجمالا داسې بیان کړې ده چه ترڅو پورې ظن غالب د اوبو د ملاویدو وی او نا امیدی نه وی نو مونځ لره مؤخر کول مستحب دی، او که د اوبو د ملاویدو امید نه وی نو تقدیم او تعجیل مستحب دې [۲] نتیجه او مقصد د دواړو تقریبا یو دې.

په حنابله کښې ابو الخطاب هم دا قول اختیار کړې دې. [۳]

امام شافعی رحمه الله فرمائی چه که د اخری وخته پورې د اوبو د ملاویدو یقین وی نو تاخیر افضل دې او که یقین نه وی (اګر چه ظن غالب هم وی) نو تعجیل او تقدیم افضل دې [۴]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی چه تاخیر د تیمم بهر حال افضل دې. [۵]

بهرحال! چه کله دا حضرات په سفر کښې د مانځه د فوت کیدو شرط نه لګوی. نو ظاهره ده چه په حضر کښې به هم د هغوی دا رائې وی. مګر دا چه اونیلې شی چه په سفر کښې د اوبو ملاویدل بعض وخت مستبعد وی، اوس که په سفر کښې څوك د مونځ د فوت کیدو ویره نه شرط کوی نو د هغې نه دا نه لازمیږی چه په حضر کښې دې هم هغه شرط نه شی. والله اعلم

دویم اثر ﴿ وقال الحسن فی المریض عنده الماء ولا یجد من یناوله : یتیمم ﴾

حسن بصری رحمه الله [۶] د هغه مریض متعلق چه د هغه سره اوبه وی، (خو خپله ئې په استعمال

---

[۱] المنتقی ج ۱ ص ۴۳۳، الموسوعة الفقهیة ج ۱۴ ص ۲۶۹، ۲۷۰

[۲] المدونة الکبری ج ۱ ص ۴۲، المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۳

[۳] المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۳، الموسوعة الفقهیة ج ۱۴ ص ۲۶۹

[۴] المنهاج، باب التیمم ص ۲۶، ۲۷، الموسوعة الفقهیة ج ۱۴ ص ۲۷۰، المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۳

[۵] ځکه چه سیدنا علی رضی الله عنه یو جنبی ته د اخر وخته پورې د انتظار کولو دپاره اوئیل. بیا که هغه ته اوبو ملاؤ شی نو غسل کولو سره دې مونځ اوکړی ګینې تیمم دې اوکړی. دویمه وجه دا ده چه د قضاء حاجت د وجې نه مونځ موخر کول پکار دی چه په مونځ کښې خشوع وخضوع او اطمینان وی، هم دغه شان د ادراك جماعت دپاره هم تاخیر مستحب دې. نو لهذا د طهارت مشروطه د حصول دپاره به د مونځ موخر کول په طریقه اولی مستحب وی. (المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۵۳، والموسوعة الفقهیة ج ۱۴ ص ۲۷۰)

[۶] عمدة القاری ج ۴ ص ۱۳، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۶، الکوثر الجاری ج ۲ ص ۱۱، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۸

قادر نه وي، او داسې څوك هم نه مومي كوم چه هغه ته اوبه وركړي، دا وئيلي دي چه هغه دې چه دې تيمم اوكړي.

قوله: الماء: دلته معرفه استعمال شوې دې په الف لام سره، په بعض نسخو كښې ﴿ ماء ﴾ دې يعني بغير د الف لام نه. (۱)

قوله: يتيمم: د مضارع په صيغې سره دې، په بعض نسخو كښې ﴿ تيمم ﴾ د ماضي په صيغې سره استعمال شوې دې. (۲) معنی د دواړو يوه ده.

دا دويم اثر دې چه په هغې كښې په حضر كښې د مريض د تيمم كولو حكم بيانولې شی كوم چه په خپله هم د مرض د وجې نه د اوبو په استعمال باندې قادر نه وي او بل ئې څوك مددگار هم نه وي. امام بخاري رحمه الله دا دلته تعليقا ذكر كړې دې. او اسماعيل بن اسحاق القاضي په خپل احكام القرآن كښې دا په صحيح طريق سره موصولا نقل كړې دې. ونصه:

﴿حدثنا علي بن عبدالله، ثنا معاذ، ثنا اشعث، عن الحسن في المريض تحضره الصلاة، وليس عنده ماء، ولا يقدر على القيام الى الماء، وليس عنده من يناوله، يتيمم ﴾(۳)

په حضر د مرض په وجه باندې د تيمم كولو حكم: داسې مريض چه د هغه سره اوبه دي خو هغه ئې په استعمال باندې خپله قادر نه دې، چه د اوبو د استعمالولو يا حركت وغيره د وجې نه ئې د مرض د زياتيدو ويره ده او بل څوك سرې ئې هم د اودس كولو دپاره نشته، نو د امام مالك(۴) او امام احمد رحمه الله (۵) په نزد د هغه دپاره تيمم كول جائز دي.

امام شافعي رحمه الله فرمائي كه د نفس يا اندام ضائع كيدو يا د زخم په تاخير سره د رغيدو ويره وي نو تيمم كولې شي، برابره خبره ده كه بل څوك اودس كونكې وي يا نه وي، صرف د مرض د سختيدو ويره كافي نه ده. (۶)

---

(۱) عمدة القاري ج ٤ ص ۱۳

(۲) ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۸۱، عمدة القاري ج ٤ ص ۱۳، تحفة الباري ج ۱ص ۲۶۸

(۳) تغليق التعليق ج ۲ ص ۱۸۳

(۴) قال الدردير في الشرح الكبير : كما يجب التيمم لعدم مناول او) لعدم (الة) مباحة كدلو وحبل اذا خاف خروج الوقت، لانه بمنزلة عادم الماء. (۱/۲٤۷)

(۵) وذكر ابن قدامة في المغني : ومن كان مريضا لا يقدر على الحركة، ولو يجد من يناوله الماء فهو كالعادم ج ۱ ص ۱۵۱.

وذكر المرداوي في الانصاف : لو عجز المريض عن الركة وعمن يوضيه فحكمه حكم العادم. (۱/۲۶۵)

(۶) وقال شيخ الاسلام زكريا الانصاري رحمه الله : واما مذهب الشافعي فلا يتيمم للمرض الا اذا خاف من الماء محذورا، سوا وجد من يناوله الماء اولا ﴾ تحفة الباري ج ۱ ص ۲۶۸، كذا في ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۸۱، وشرح الكرماني ج ۳ ص ۲۱۶

په احنافو کښې دامام محمد رحمه الله نه يو روايت دې چه داسې سړې تيمم نه شي کولې مګر دا چه مقطوع اليدين وی.[1] او ظاهر او مختار مذهب دا دې چه داسې سړې تيمم کولې شی، څکه چه هغه ته قدرت بالغير حاصل دې کوم چه د احنافو په نزد معتبر نه دې.[2] او؛ که د اودس د کولو دپاره ئې خادم وغيره وی، يا دومره مال وی چه څوك په مزدورئ باندې واخلی او اودس پرې اوکړی، نو اوس به تيمم نه کوی.[3]

دریم اثر : ﴿ وَأَقْبَلَ ابْنُ عُمَرَ مِنْ أَرْضِهِ بِالْجُرُفِ فَحَضَرَتِ الْعَصْرُ بِمَرْبَدِ النَّعَمِ فَصَلَّى ثُمَّ دَخَلَ الْمَدِينَةَ وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةٌ فَلَمْ يُعِدْ ﴾

او سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما د خپلې زمکې نه کومه چه په جرف (مقام) کښې وه راروان وو، نو د اوښانو په غوجل کښې پرې د مازيګر وخت شو، نو هغه تيمم کولو سره مونځ اوکړو. بيا مدينې ته داسې وخت کښې داخل شو چه لا نمر اوچت وو او مونځ ئې دوباره اونکړو

قوله : الجرف: دا په بضم الجيم والراء او بضم الجيم وسكون الراء دواړو طريقو سره لوستلې شی.[4] او په لغت کښې وئيلې شی ﴿ ماتجرفته السيول واكلته من الارض ﴾ ته.[5] يعنی د زمکې او د نهر هغه لاندې حصه کومه چه سيلاب او اوبو څان سر اوړلې وی د دې جمع اجراف، جروف او جرفه (بكسر الجيم وفتح الراء) ده.[6] د دې نه مراد مدينې منورې ته نزدې يو مقام دې کوم چه د بعض په نزد د مدينې منورې نه د يو ميل په فاصله باندې دې.[7] او اکثر شارحينو د ابن اسحاق په حوالې سره نقل کړې دی چه دا د مدينې نه د شام په طرف د يو فرسخ (درې ميله) فاصله باندې دې.[8] دا هغه مقام دې چرته چه به د غزوات په موقع باندې د يو منزل طرف ته

---

[1] المبسوط للسرخسی ج ۱ ص ۲۵۳

[2] فيض الباری ج ۱ ص ۵۲۱

[3] بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۲۰، البحر الرائق ج ۱ ص ۲٤۵، الدر المختار مع رد المحتار ج ۲ ص ۸۰، ۸۱

[4] لسان العرب ج ۲ ص ۲۵٤، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، شرح الكرمانی ج ۳ ص ۲۱۶، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۸، شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۲

[5] لسان العرب ج ۲ ص ۲٤۵، كذا فی النهاية ج ۱ ص ۲۵۷، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۸، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱، شرح الكرمانی ج ۳ ص ۲۱۶

[6] لسان العرب ج ۲ ص ۲٤۵، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤

[7] قال العينی : وزعم الزبير ان الجرفة على ميل من المدينة . (٤/١٤)

[8] والمراد به هنا موضع بقرب المدينة على ثلاثة اميال. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۸، كذا فی شرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۲، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۱، عمدة القاری ج ٤ ص ١٤، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۱، شرح شيخ الاسلام بهامش تيسير القاری. الجزء الثانی ج ۱ ص ۳٤۲

د مخکښې کيدو نه مخکښې اسلامي لښکر پړاؤ اچولو. (۱)

قوله: فحضرت الصلاة: دا د صلاة العصر په تاويل کښې دې، په دې وجه د فعل مؤنث راوړل صحيح دی. (۲)

قوله: بمربد النعم:... ﴿نعم﴾ بفتح النون والعين: څريدونکو حيواناتو ته وئيلې شي. زيات تر د دې اطلاق په اوښانو باندې کيږي. (۳)

﴿مربد﴾ بعض حضراتو دا د ميم په فتحې سره نقل کړې دې. (۴) خو سفاقسي او جمهور حضراتو د ميم په کسرې او د را په سکون او د باء په فتحې سره نقل کړې دې (۵) دا د ﴿ربد بالمکان﴾ نه دې چه کله پکښې اقامت اختيار کړې شي. او ﴿ربده﴾ په معنی د ﴿حبسه﴾ هم راځي. (۶) نو د ﴿مربد النعم﴾ مطلب به وی هغه ځائې چرته چه اوښان وغيره تړلې شي. (۷) يعنی د اوښانو غوجل.

او هم د دې نه ﴿مربد المدينة﴾ او ﴿مربد البصرة﴾ وئيلې شي. (۸) دا د مدينې منورې نه د يو يا دوه ميلو په فاصله باندې دې. (۹) د دې نه معلومه شوه چه سيدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د حاضر فی البلد دپاره د تيمم قائل وو، ځکه چه دا سفر قصير دې کوم چه د حضر په حکم کښې دې او کوم حضرات چه تيمم لره د سفر سره مقيد کوی هغوی د سفر نه شرعی سفر مراد اخلی چه په هغې کښې مونځ قصر کيږي، لهذا په دې سره د امام بخاری رحمه الله ترجمه ثابته شوه کومه چه د جواز التيمم للحاضر په باره کښې ده. (۱۰)

---

(۱) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۱. عمدة القارى ج ٤ ص ١٤. فتح البارى ج ۱ ص ٤٤١

(۲) شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۶. تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۸. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۱

(۳) عمدة القارى ج ٤ ص ١٤

(۴) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۱. عمدة القارى ج ٤ ص ١٤. فتح البارى ج ۱ ص ٤٤١. تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۸

(۵) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۱. عمدة القارى ج ٤ ص ١٤. فتح البارى ج ۱ ص ٤٤١. تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۸. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۶. النهاية ج ۱ ص ٦٢٤

(۶) النهاية ج ۱ ص ٦٢٤. الصحاح ص ۳۸۵

(۷) النهاية ج ۱ ص ٦٢٤. الصحاح ص ۳۸۵. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۱. عمدة القارى ج ٤ ص ١٤. تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۸. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۶

(۸) النهاية ج ۱ ص ٦٢٤. الصحاح ص ۳۸۵. عمدة القارى ج ٤ ص ١٤. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۶.

(۹) فتح البارى ج ۱ ص ٤٤١. تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۸. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۱. تيسير القارى، الجزء الثانى ج ۱ ص ۱۳۰

(۱۰) فتح البارى ج ۱ ص ٤٤١. تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۸. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۱. عمدة القارى ج ٤ ص ١٤

دا تعليق موقوفا امام مالك رحمه الله په موطاء كښې نقل كړې دې: ونصه: ﴿عن نافع انه اقبل هو وعبدالله بن عمر من الجرف، حتى اذا كان بالمربد نزل عبدالله فتيمم صعيدا طيبا، فمسح بوجهه ويديه الى المرفقين ثم صلى﴾[1] هم دغه شان امام بيهقي رحمه الله په السنن الكبرى[2] او امام دارقطني رحمه الله په خپل سنن[3] كښې نقل كړې دې.[4]

په دې اثر كښې دوه خبرې د غور قابلې دى

يوه دا چه په دې اثر كښې (لكه چه مونږ د موطاء حوالې سره نقل كړې دى) د ابن عمر رضي الله عنهما د تيمم كولو ذكر دې، ﴿فتيمم﴾او هم د دې نه د امام بخارى رحمه الله ترجمه ثابتيږى، خو دلته امام بخارى رحمه الله په تعليق كښې د تيمم كولو بالكل ذكر هم نه دې كړې، چه د هغې نه بغير ترجمه نه ثابتيږى، د دې څه وجه ده؟

نو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د تيمم ذكر حذف كولو په وجه باندې زه پوهه نه شوم.[5]

---

[1] الموطاء للامام مالک. كتاب الطهارة، باب العمل في التيمم. رقم الحديثو ۹۰. ج ۱ ص ۵۶. دار احياء التراث العربي. كذا في تغليق التعليق. ج ۲ ص ۱۸٤

[2] السنن الكبرى. كتاب الطهارة، باب السفر الذى يجوز فيه التيمم. ج ۱. ص ۲۲٤. كذا في تغليق التعليق ج ۲ ص ۱۸٤

[3] سنن الدارقطني. كتاب الطهارة، باب في بيان الموضع الذى يجوز فيه التيممو وقدره من البلد وطلب الماء. رقم الحديث ٤. ج ۱ ص ۱۸٦. كذا في تغليق التعليق ج ۲ ص ۱۸٤

[4] دا حديث مرفوعا هم امام دارقطني رحمه الله په خپل سنن كښې په كتاب الطهارة، باب في بيان الموضع الذى يجوز التيم فيه. وقدره من البلد وطلب الماء رقم الحديث ۱. ج ۱ ص ۱۸۵. ۱۸٦. دار نشر الكتب الاسلامية. او امام حاكم په مستدرك كښې نقل كړې دې. ونصه: عن ابن عمر قال: رايت النبي صلى الله عليه وسلم تيمم بموضع يقال له: مربد الغنم. وهو يرى بيوت المدينة! (كتاب الطهارة ج ۱ ص ۲۸۸. دار الكتب العلمية) د روايت تصحيح كولو سره امام حاكم رحمه الله فرمائى: هذا حديث صحيح تفرد به عمرو بن محمد بن ابن رزين. وهو صدوق. ولم يخرجاه. وقد اوقفه يحيى بن سعيد الانصارى وغيره عن نافع عن ابن عمر ۱\۲۸۸.
حافظ ذهبي رحمه الله په تلخيص كښې فرمائى: تفرد به عمرو. وهو صدوق. وقفه يحيى بن سعيد الانصارى وغيره. ۱/۲۲۸
خو حافظ ابن حجر رحمه الله په مرفوع طريق باندې اعتماد نه دې كړې فرمائى: ﴿قلت: ورفعه لهذا الحديث من جملة ما اخطاء فيه﴾... تغليق التعليق ۲/۱۸۵
امام دارقطني رحمه الله هم موقوف طريق ته صواب وئيلې دى، هغه فرمائى: الصواب ما رواه غيره عن عبد الله موقوفا. وكذا رواه ايوب ويحيى بن سعيد الانصارى، وابن اسحاق وابن عجلان موقوفا. وذكره البخارى في صحيحه تعليقا. واما عمرو بن محمد بن ابى رزين فهو صدوق ربما اخطاء. (التعليق المغني على سنن الدارقطني ج ۱ ص ۱۸٦)

[5] فتح البارى ج ۱ ص ٤٤١

علامه عيني رحمه الله د حافظ صاحب قول نقل كولو نه پس رد كولو سره د دې جملې د حذف كولو وجه دا بيان كړې ده چه دا ناسخ (د كاتب) نه پاتې شو او بيا هم دغه شان استمرارا نقل كيدو، د دې حذف د دې نه علاوه بله هيڅ توجيه نشته. (۱) هم دا خبره علامه قسطلاني رحمه الله هم نقل كړې ده. (۲)

شيخ الحديث مولانا زكريا صاحب رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله د تيمم ذكر عمدا حذف كړې دې د تشحيذ اذهان په غرض سره او دا د امام بخاري رحمه الله عادت دې، په بخاري كښې ځائې په ځائې داسې شوې دې چه هغه د تشحيذ اذهان دپاره داسې كوي. (۳)

دويمه خبره امام بخاري رحمه الله په ترجمة الباب كښې د جواز التيمم للحاضر دپاره دويم شرط دا بيان كړې وو ﴿ **وخاف فوت الصلاة** ﴾ چه كه هغه ته اوبه نه ملاويږي او د مونځ د فوت كيدو ئې ويره وي نو دهغه دپاره تيمم جائز دې، چه دهغې مطلب دا دې چه كه دمونځ فوت كيدو ويره ئې نه وي، نو په دې صورت كښې د هغه دپاره تيمم كول جائز نه دى. خو امام بخاري رحمه الله چه د عبدالله بن عمر رضي الله عنهما كوم اثر نقل كړې دې، په دې كښې صراحت دې چه هغه چه كله مونځ اوكړو او بيا واپس مديني منورې ته اورسيدو نو تر هغه وخته پورې نمر اوچت وو، يعنى د مازيګر وخت باقي وو، چه دهغې مطلب دا شوچه هغوى د مونځ د فوت كيدو د ويرې نه بغير هم تيمم اوكړو. د دې اشكال حاصل دا دې چه د ابن عمر رضي الله عنهما دا اثر د ترجمة الباب موافق نه دې. ځكه چه په ترجمة الباب كښې د ﴿ **وخاف فوت الصلاة** ﴾ قيد دې او دا اثر د هغې خلاف دې.

شارحينو د دې اشكال مختلف جوابات وركړې دى؛

علامه عيني رحمه الله يو جواب دا ذكر كړې دې چه سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما د مستحب وخت د فوت كيدو د ويرې نه تيمم اوكړو، اوس به د ﴿ **والشمس مرتفعة** ﴾ مطلب دا وي چه ﴿ **مرتفعة عن الافق والصفرة دخلتها** ﴾ چه نمر د افق نه لږ شان اوچت وو او په هغې كښې زيړ والې راغلې وو. (۴)

خو دا جواب په ظاهره كښې صحيح نه معلوميږي، ځكه چه په ترجمة الباب كښې د مستحب وخت د فوت كيدو په ويره سره د جواز تيمم ذكر نشته، بلكه مطلق د وخت فوت كيدو په ويرې سره د دې ذكر دې. پس دا د ترجمة الباب سره مطابقت نه ساتي.

دويمه توجيه ئې دا بيان كړه چه سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما د وخت داخليدو سره د جواز تيمم قائل وو. چه د وخت د داخليدو نه پس كه اوبه ملاؤ نه شي نو تيمم كولو سره مونځ كول جائز دى.(۵)

خوظاهره ده چه په دې توجيه سره هم په ترجمة الباب او اثر مذكوركښې مطابقت نه پيدا كيږي.

---

(۱) عمدة القاري ج ٤ ص ۱۳

(۲) ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۸۱

(۳) الابواب والتراجم ص ۶۷، ۶۸ والكنز المتواري ج ۳ ص ۳۱۹، ۳۲۰

(۴) عمدة القاري ج ٤ ص ١٤

(۵) پورته حواله

یوه بله توجیه کومه چه حافظ صاحب رحمه الله هم ذکر کړې ده او علامه قسطلاني او شیخ الاسلام زکریا الانصاري رحمه الله هم ذکر کړې ده، هغه دا چه د ابن عمر رضي الله عنهما دا عادت وو چه هغه به د هر مانځه دپاره استحبابا اودس کولو، اګر چه په اودس کښې به وو، پس دلته هم هغه تیمم عن حدث نه دې کړې. بلکه هغه په اودس کښې وو او د خپل عادت مطابق ئې استحبابا اودس کول اوغوښتل، خو اوبه ورته ملاؤ نه شوې نو تیمم کولو سره ئې مونځ اوکړو چه د هغې د اعادې ظاهره ده روستو هیڅ ضرورت نشته، چه هغه خو د اول نه په اودس کښې وو. (۱)

خو په دې صورت کښې هم ظاهره ده چه د ترجمة الباب سره د دې اثر مطابقت نه پیدا کیږي.

حافظ صاحب یو بل جواب کړې دې، کوم چه علامه عیني او نورو شارحینو هم نقل کړې دې هغه دا چه کوم وخت سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما تیمم کولو هغه وخت د هغه پوره یقین نه وو چه هغه به په وخت کښې دننه مدینې منورې ته داخل شي، بلکه د هغه ګمان دا وو چه هغه به په وخت کښې دننه او نه رسیدلې شي، په دې وجه هغه تیمم اوکړو، خو اتفاقا هغه داسې وخت له اورسیدو چه د مانځه وخت باقي وو، نو هغه د مانځه اعاده اونکړه. ځکه چه د جواز تیمم دپاره شرط صرف دا دې چه که هغه وخت تیمم کولو سره مونځ اونکړې نو ښهر ته د رسیدو پورې د وخت د وتلو ویره وي، دا خوف او ګمان اګر چه روستو د څه وجې نه غلط ثابت شي، لهذا د عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په واقعه کښې چونکه هغه ته د وخت د فوت کیدو ویره وه او په دې وجه د هغه دپاره تیمم کول جائز شو. (۲)

په دې جواب سره د ذکر شوی اثر د ترجمة الباب سره مناسبت پیدا کیږي. والله اعلم

تیمم کولو سره د لوستلی شوی مونځ په وخت کښې دننه اوبو ملاویدو باندې د اعادې حکم: د دې اثر په اخره کښې (فلم یعد) دې چه سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما چه کله تیمم کولو سره مونځ اوکړو او بیا مدینې منورې ته اورسیدو نو لا نمر اوچت وو، یعنی د مازیګر وخت باقي وو، خو هغه په تیمم سره لوستلې کیدونکې هغه مونځ باندې اکتفاء اوکړه اودمونځ اعاده ئې اونکړه.

پس په دې مسئلې کښې د حضرات فقهاء کرامو اختلاف دې:

د احنافو (۳) اومالکیانو مذهب هم دا د ې کوم چه په اثر کښې مذکور دې، یعنی که د اوبو د نه ملاویدو د وجې نه یوسړي تیمم اوکړو اوبیا ورته په وخت کښې دننه اوبه ملاؤ شوې. نو د هغه

---

(۱) فتح الباري ج۱ ص۴۴۲. عمدة القاري ج ٤ ص ١٤. ارشاد الساري ج۱ ص۵۸۱. تحفة الباري ج۱ ص۲۶۸

(۲) پورته حواله جات

(۳) قال الملا خسرو الحنفي: فلو صلى بالتيمم في اول الوقت ثم وجد الماء والوقت باقي لا يعيدها. (درر الاحكام في شرح غرر الاحكام. كتاب الطهارة. باب التيمم ج ۱ ص ۳۱. مير محمد كتب خانه)

وقال شيخ ابراهيم الحلبي في غنية المستملي في شرح منية المصلي ما نصه: ولو صلى ثم وجد الماء في الوقت لا يعيد) لما قدم انه ادى الصلاة بالقدرة الموجودة له وقت انعقاد سببها و فسقطت عنه اصلا. لاتيانه بما كلف به. كمن كفر بالصوم لفقره ثم ايسر وامثال ذلك. (فصل في التيمم. ص ۸۱. سهيل اكيدمي). كذا في الموسوعة الفقهية ج ١٤ ص ۲۵۶

په ذمه باندې په تيمم سره د لوستلې شوى مونځ اعاده نشته. (۱)
هم دا د امام احمد بن حنبل رحمه الله مشهور او راجح مذهب دى. (۲)
د امام احمد رحمه الله دويمه رائې دا ده چه اعاده به كوى، هم دا د امام شافعى رحمه الله مسلك دى. (۳)
د امام شافعى رحمه الله دليل دا دې چه دا عذر چونكه نادر دى په دې وجه د نورو قوى عذرونو (مرض او سفر وغيره) په شان به پرې د عدم وجوب اعاده حكم نه وى، لهذا اعاده به ضرورى وى. لكه چه حائضه د روژو اعاده كوى.
د جمهور حضراتو دليل دا دې چه د مونځ د سبب موندلې كيدو په وخت چه كوم قدرت هغه ته حاصل وو د هغه قدرت سره هغه مونځ اوكړو، يعنى مامور به ئې ادا كړو، لهذا د هغه ذمه ساقط شوه، اوس په باندې اعاده نشته.
دويم دليل ئې دا دې چه هغه سړى په تيمم مشروع سره په مشروع طريقه باندې مونځ كړې دې، لهذا هغه هم د مسافر او مريض په شان شو، چه هغوى هم په تيمم مشروع سره په مشروع طريقه باندې مونځ كوى. نو څنګه چه په هغه باندې اعاده نشته دغه شان په دهٔ باندې هم اعاده نشته.
دريم دليل دا دې چه د مسافر او مريض دپاره د تيمم اجازت په دې وجه دې چه هغه ئې په وخت كښې دننه ادا كړې شى، هم د دې سبب په وجه باندې د حاضر فى البلد دپاره هم تيمم جائز شو. چه هغه سره اوبه نه وې، نو څنګه چه دلته د جواز تيمم په سلسله كښې حاضر فى

---

[۱] وذكر فى المدونة. فليتمم وليصل (فقلت) لابن القاسم افيعيد الصلاة بعد ذلك اذا توضاء فى قول مالك؟ قال لا . قلت فان كان هذا الرجل فى حضر، اتراه فى قول مالك بهذه المنزلة فى التيمم؟ قال نعم. (باب فى التيمم ج ۱ ص ٤٤)
وفى الشرح الكبير للدردير : ولا يعيد الحاضر الصحيح ما صلاه بالتيمم. باب احكام الطهارة. فصل فى التيمم. ج ۱ ص ۲٤۳، ۲٤٤
وقال العلامة الزرقانى فى شرح الموطاء : وعلى التيمم ففى الإعادة روايتان المشهور لا إعادة قياسا على المسافر والمريض بجامع أنه شرع لهما لإدراك الوقت فيلحق بهما الحاضر إذا لم يجد الماء فى عدم الإعادة كما ألحق بهما فى التيمم والرواية الثانية وجوب الإعادة وقال بها ابن عبد الحكم وابن حبيب والشافعى لندور ذلك. ج ۱ ص ۱۱۳. كذا فى الموسوعة الفقية ج ١٤ ص ٢٥٦

[۲] ذكر ابن قدامة فى المغنى : فعلى هذا إذا تيمم فى الحضر ، وصلى ، ثم قدر على الماء ، فهل يعيد ؟ على روايتين :إحداهما يعيد.وهو مذهب الشافعى : لأن هذا عذر نادر ، فلا يسقط به القضاء ، كالحيض فى الصوم. والثانية لا يعيد. وهو مذهب مالك : لأنه أتى بما أمر به ، فخرج من عهدته : ولأنه صلى بالتيمم المشروع على الوجه المشروع ، فأشبه المريض والمسافر ، مع أن عموم الخبر يدل عليه. باب التيمم. رقم المسالة. ۳۳۱، ج ۱ ص ۱٤۹. كذا فى الانصاف للمرداوى. (باب التيمم. ج ۱ ص ۳۰۳، والموسوعة الفقهية ج ١٤ ص ٢٥٦)

[۳] قال النووى فى الجموع : مذاهب العلماء فيمن عدم الماء فى الحضر. قد ذكرنا مذهبنا المشهور انه يصلى بالتيمم وعليه الاعادة ... وعن مالك والثورى والاوزاعى والمزنى والطحاوى. يصلى بالتيمم ولا يعيد. وهو رواية عن احمد. (باب التيمم. ج ۲ ص ۳۰۵) وفتح البارى ج ۱ ص ٤٤۲

البلد ته د مسافر او مريض حكم وركړې شو او د هغه سره ملحق كړې شو ، هم دغه شان روستو د عدم وجوب اعاده په سلسله كښ به هم هغه ته د مريض او مسافر حكم ووركولو سره هغوى سره ملحق كولې شى او دا به وئيلې شى چه څنګه په هغوى باندې د اعادې وجوب نشته ، هم دغه شان په حاضر فى البلد باندې هم وجوب اعاده نشته. والله اعلم

۳۳۰ : حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ عَنِ الْأَعْرَجِ قَالَ سَمِعْتُ عُمَيْرًا مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ (١) قَالَ أَقْبَلْتُ أَنَا وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَسَارٍ مَوْلَى مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى دَخَلْنَا عَلَى أَبِي جُهَيْمِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ الصِّمَّةِ الْأَنْصَارِيِّ فَقَالَ أَبُو الْجُهَيْمِ الْأَنْصَارِيُّ أَقْبَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ نَحْوِ بِئْرِ جَمَلٍ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ.

رجال الحديث

يحيى بن بكير : دا ابو زكريا يحيى بن عبد الله بن بكير القرشى المخزومى المصرى رحمه الله دې د هغه حالات په بدء الوحى كښ د دريم حديث د لاندې تير شوې دى. (٢)

الليث : دا امام ابو الحارث ليث بن سعد بن عبد الرحمن فهمى رحمه الله دې. د هغه تذكره هم په بدء الوحى كښ د دريم حديث د لاندې تيره شوې ده. (٣)

جعفر بن ربيعه : دا ابو شرحبيل جعفر بن ربيعه بن شرحبيل (٤) بن حسنه القرشى الكندى المصرى الازدى الحسنى رحمه الله دې. (٥)

---

(1) الحديث، اخرجه مسلم فى كتاب الحيض، باب التيمم، رقم الحديث ٨٢٣ و ٨٢٤، والترمذى فى جامعه، فى كتاب الطهارة، باب فى كراهة ردالسلام غير متوضئ، رقم ٩٠، وفى كتاب الاستئذان والاداب، باب ما جاء فى كراهية السلام على من يبول رقم ٢٧٢٠، وابوداؤد فى سننه فى كتاب الطهارة، باب ايراد السلام على من يبول رقم ١٦، وباب التيمم فى الحضر رقم ٣٣٠، ٣٣١، والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة، باب السلام على من يبول رقم ٣٧، وابن ماجة فى سننه، فى كتاب الطهارة وسننها، باب الرجل يسلم عليه وهو يبول رقم ٣٥٣

(2) كشف البارى ج ١ ص ٣٢٣، ٣٢٤

(3) كشف البارى ج ١ ص ٣٢٤، ٣٢٥

(4) هم دغه شان ټول اصحاب تراجم ذكر كړې دې. يعنى شرحبيل. د هغه نيكه دې، او محمد بن سعد رحمه الله په خپل طبقات كښ د هغه نسب داسې بيان كړې دې . جعفر بن ربيعه بن عبد الله بن شرحبيل ... دغه شان به ئې نيكه عبد الله وى او شرحبيل به ئې غر نيكهٔ وى. (الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٧ ص ٥١٤)

(5) موسوعة رجال الكتبة التسعة ج ١ ص ٢٤٢، ٢٤٣، كتاب الثقات لابن حبان رقم الترجمة ٥٧٥، ج ٣ ص ٢٥١، تهذيب الكمال ج ٥ ص ٢٩، الطبقات الكبرى لابن سعد ج ٧ ص ٥١٤، تهذيب التهذيب ج ٢ ص ٩٠، الجرح والتعديل ج ٢ ص ٤٠٨

د بنو زهره بن کلاب حلیف وو. ([1]) د سیدنا عبدالله بن الحارث بن جزء الزبیدی صحابی رضی الله عنه زیارت ئې کړې دې. ([2])

د هغه والد محترم سیدنا ربیعه رضی الله عنه د رسول الله ﷺ زمانه موندلې ده او په زیارت سره ئې هم مشرف شوې دې. ([3]) په مصر کښې پیدا شوې دې، او هم هلته مقیم وو. ([4])

هغه روایت کوی د عبدالرحمن بن هرمز الاعرج، عراك بن مالك، ابو سلمه بن عبدالرحمن ([5])، عبدالله بن الاشج، بکر بن سواده، یعقوب بن عبدالله بن الاشج، ربیعه بن سیف المعافری، ربیعه بن یزید الدمشقی، عبدالله بن عامر الحصیبی، عقبه بن مسلم التجیبی، عکرمه مولی ابن عباس، محمد بن مسلم بن شهاب الزّهری ([6]) او ابو الخیر مرثد الیزنی وغیره نه.

او د هغه نه په روایت کونکو کښې حیوه بن شریح، سعید بن ابی ایوب، عمرو بن الحارث، لیث بن سعد ، یحیی بن ایوب، یزید بن ابی صهیب. نافع بن یزید ، عبدالله بن لهیعه او ابن مرزوق التجیبی رحمهم الله وغیره دی. ([7])

ابن وضاح رحمه الله فرمائی چه ما د احمد بن سعد نه د جعفر بن ربیعه رحمه الله په باره کښې تپوس اوکړو نو هغه اوفرمائیل : ﴿کان من خیار اهل مصر﴾([8])

عبدالله بن احمد رحمه الله فرمائی چه ما د خپل والد محترم احمد بن حنبل رحمه الله نه د جعفر بن ربیعه په باره کښې تپوس اوکړو نو هغه اوفرمائیل ﴿کان شیخامن اصحاب الحدیث،ثقة﴾([9])

---

[1]) الطبقات الکبری لابن سعد ج ۷ ص ٥١٤، سیر اعلام النبلاء ج ۶ ص ۱٤۹

[2]) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۹۰، سیر اعلام النبلاء ج ۶ ص ۱٤۹، تاریخ الاسلام للذهبی ج ۳ ص ۶٥۹، تهذیب الکمال ج ٥ ص ۲۹

[3]) سیر اعلام النبلاء ج ۶ ص ۱٤۹، تاریخ الاسلام للذهبی ج ۳ ص ۶٥۹

[4]) سیر اعلام النبلاء ج ۶ ص ۱٤۹، اکمال تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۱۳

[5]) حافظ ابن حجر رحمه الله او علامه علاؤ الدین مغلطائی رحمه الله د امام طحاوی رحمه الله په حوالې سره د ابو سلمه نه د هغه د سماع تردید کړې دې. ونصه : وقال الطحاوی : لا نعلم له سماعا من ابی سلمة بن عبدالرحمن سماعا. اکمال تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۱٥، تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۹۰

[6]) اجری د امام ابوداؤد رحمه الله په حوالې سره نقل کړې دی چه جعفر بن ربیعه د امام زهری رحمه الله نه سماع نه ده کړې. وفی کتاب الاجری، سمع اباداؤد یقول : جعفر بن ربیعه لم یسمع من الزهری. (اکمال تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۱٤) کذا فی تهذیب ابن حجر ج ۲ ص ۹۰

[7]) دشیوخ اوتلامذه دتفصیل دپاره اوګورئ تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۹۰، تهذیب الکمال ج ٥ ص ۳۰

[8]) اکمال تهذیب الکمال ج ۳ ص ۲۱٤

[9]) الجرح والتعدیل ج ۲ ص ٤۰۸، هم دغه شان په الجرح والتعدیل کښې دی : یعنی ﴿ کان شیخا ﴾ او په تهذیب الکمال کښې اضافت سره ﴿ کان شیخنا ﴾ الفاظ دی. (تهذیب الکمال ج ٥ ص ۳۰)

د امام ابو زرعه رحمه الله نه چه د جعفر بن ربيعه په باره كښې تپوس اوشو نو وې فرمائيل : ﴿ مصرى صدوق ﴾[1] امام نسائى رحمه الله فرمائى ﴿ ثقة ﴾[2] ابن شاهين هغه په ثقات كښې ذكر كړې دې. [3]

محمد بن سعد رحمه الله په الطبقات الكبرى كښې فرمائى : ﴿ كان ثقة ﴾[4]

ابن صالح رحمه الله فرمائى : ﴿ ثقة ﴾[5] امام احمد رحمه الله فرمائى : ﴿ ثقة، ثقة ﴾[6]

حافظ ابن حجر رحمه الله په تقريب التهذيب كښې فرمائى : ﴿ ثقة ﴾[7]

ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. [8]

په مصر كښې په ۱۳۲هجرى، ۱۳۳هجرى، ۱۳۴هجرى، ۱۳۵هجرى، يا ۱۳۶ هجرى كښې وفات شوې دې. [9] په سن وفات كښې راجح قول د (۱۳۶هجرى) والا دې. [10]

الاعرج : دا ابوداؤد عبد الرحمن بن هرمز الاعرج المدنى القرشى رحمه الله دې. د هغه تذكره د كتاب الايمان، په باب حب الرسول ﷺ من الايمان د لاندې راغلې ده. [11]

---

[1]) الجرح والتعديل ج ۲ ص ۴۰۸.

[2]) تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۹۰. تهذيب الكمال ج ۵ ص ۳۱

[3]) اكمال تهذيب الكمال ج ۳ ص ۲۱۴

[4]) الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۷ ص ۵۱۴

[5]) اكمال تهذيب الكمال ج ۳ ص ۲۱۴

[6]) پورته حواله

[7]) تقريب التهذيب رقم الترجمة ۹۴۰، ج ۱ ص ۱۶۱

[8]) كتاب الثقات لابن حبان ج ۳ ص ۲۵۱

[9]) قال محمد بن سعد فى طبقاته : ومات جعفر بمصر سنة اثنتين وثلاثين ومائة ... (۷/۵۱۴). وذكر ابن حبان فى ثقاته : مات بعد سنة ثلاث وثلاثين ومائة دخول المسودة مصر. (۳/۲۵۱) وقال الذهبى فى تاريخه : توفى سنة اربع. وقيل سنة ثلاث وثلاثين ومائة بمصر : ۳/۶۵۹، ۶۶۰.

وقال العلامة مغلطائى : وذكر ابو عبيد القاسم بن سلام انه توفى سنة خمس وثلاثين. وكذا قاله عبد الباقى بن قانع. اكمال تهذيب الكمال ج ۳ ص ۲۱۴

وعبارة الامام البخارى رحمه الله فى تاريخه الكبير هكذا : مات سنة ست وثلاثين او نحوها. رقم الترجمة ۲۱۵۵. ج ۲ ص ۱۹۰

[10]) رجحه الحافظ الذهبى فى سير اعلام النبلاء ونصه : وقال ابن سعد: مات سنة اثنتين وثلاثين ومائة. وقيل توفى سنة ست وثلاثين، وهو الاصح، وقيل توفى سنة اربع وثلاثين ومائة. قاله شباب : ۱۶/۱۴۹. واختاره الحافظ ابن حجر فى تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۹۰. وكذا فى تقريب التهذيب ج ۱ ص ۱۶۱. وكذا اختاره الحافظ الذهبى فى الكاشف ج ۱ ص ۱۳۸.

[11]) اوگورئ: كشف البارى ج ۱ ص ۱۳۸ كتاب الايمان ۱۱۱۲

عمیر دا عمیر بن عبدالله الهلالی المدنی رحمه الله دې. ابو عبدالله ئې کنیت دې. [1]
دا ام الفضل بنت الحارث بن حزن الهلالیه ازاد کړې غلام وو، په دې نسبت سره د هغه لقب مولی ام الفضل دې. [2] هغه ته مولی ابن عباس رضي الله عنهما هم وئیلې شی. [3]
هغه د ام الفضل بنت الحارث، د هغې د دواړو خامنو سیدنا عبدالله بن عباس، الفضل بن عباس، د ابو جهیم بن الحارث بن الصمه الانصاری، اسامه بن زید او عبدالله بن یاسر مولی میمونه رضي الله عنهم نه روایت کوی.
د هغه نه په روایت کونکو کښې عبدالرحمن بن هرمز الاعرج، اسماعیل بن رجاء الزبیدی، سالم ابو النضر او عبدالرحمن بن مهران مولی بنی هاشم دی. [4]
محمد بن اسحاق رحمه الله فرمائی: ﴿کان ثقة﴾[5] امام نسائی رحمه الله فرمائی: ﴿ثقة﴾[6]
حافظ ابن حجر رحمه الله په تقریب التهذیب کښې فرمائی: ﴿ثقة من الثالثة﴾[7]
ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. [8]
امام بخاری، امام مسلم، ابوداؤد او نسائی رحمهم الله د هغه نه دوه احادیث نقل کړی دی. [9]
۱۰۴ هجری کښې په مدینه منوره کښې هغه وفات شو. [10] رحمه الله رحمة واسعة
عبدالله بن یسار: دا مشهور تابعی عبدالله بن یسار المدنی الهلالی رحمه الله دې. [11]

---

[1]) کتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۲۵۱، تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۸۱، تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱٤۸، موسوعة رجال الکتب التسعة ج ۳ ص ۱۸۷.
[2]) کتاب الثقات ج ۵ ص ۲۵۲، تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۸۱، الطبقات الکبری ج ۵ ص ۲۸۶
[3]) موسوعة رجال الکتب التسعة ج ۳ ص ۱۸۷. کتاب الثقات ج ۵ ص ۲۵۱، تقریب التهذیب ج ۱ ص ۷۵۵، هم دا دواړه لقبونه ئې زیات مشهور دی. او ابن ابی حاتم په الجرح والتعدیل کښې مولی عبیدالله بن عباس هم ذکر کړې دې. (۴۹۹/۶)
[4]) اوګورئ: تهذیب الکمال ج۲۲ ص۳۸۱، تهذیب التهذیب ج۸ ص۱٤۸، تاریخ الاسلام للذهبی ج۳ ص ۳۲٤
[5]) تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۸۲، تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱٤۸، الجرح والتعدیل ج ۶ ص ۵۰۰
[6]) تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۸۲
[7]) تقریب التهذیب ج ۱ ص ۷۵۵
[8]) کتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۲۵۱
[9]) تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۸۲
[10]) اوګورئ: الطبقات الکبری لابن سعد ج ۵ ص ۲۸۶، کتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۲۵۲، الکاشف للذهبی ج ۲ ص ۳۳۹، تقریب التهذیب ج ۱ ص ۷۵۵، تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۸۲، تاریخ الاسلام للذهبی ج ۳ ص ۳۲٤، تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱٤۸، موسوعة رجال الکتب التسعة ج ۳ ص ۱۸۷.
[11]) عمدة القاری ج ٤ ص ١٤

د سلیمان بن یسار، عطاء بن یسار او عبدالملك بن یسار رور دی.[۱]
دا تول رونړه د ام المومنین سیده میمونه بنت الحارث الهلالیه رضی الله عنها آزاد کړې غلام وو.[۲]
ابن حبان هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی.[۳]
امام بخاری رحمه الله په خپل التاریخ الکبیر کښې او محمد بن سعد رحمه الله په خپل طبقات کښې انتهائی په اختصار سره د هغوی تذکره کړې ده.[۴] د هغوی تفصیلی احوال ماته په تراجم، طبقات او رجال په کتابونو کښې ملاؤ نه شو.[۵]

---

[۱]) الطبقات الکبری لابن سعد ج ۵ ص ۱۷۳ تا ۱۷۵، تهذیب الکمال ج ۲۰ ص ۱۲۵، کتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۵۳

[۲]) پورته حواله جات

[۳]) کتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۵۳

[۴]) اوګورئ: التاریخ الکبیر ج ۵ ص ۲۳۳، الطبقات الکبری لابن سعد ج ۵ ص ۱۷۵

[۵]) د تراجم او رجال په کتب متداوله: تهذیب التهذیب، تهذیب الکمال، تقریب التهذیب، الکاشف، سیرا علام النبلاء، اکمال فی تهذیب الکمال لعلاء الدین مغلطائی، خلاصة تذهیب تهذیب الکمال للخزرجی، موسوعة رجال الکتب التسعة، لسان المیزان، میزان الاعتدال، الجرح والتعدیل، او تذکره الحفاظ کښې مونږ ته د هغه تذکره ملاؤ نه شوه.
امام بخاری رحمه الله په التاریخ الکبیر کښې صرف دومره لیکلې دی: عبدالله بن یسار مولی میمونة اخو سلیمان بن یسار المدنی وعبد الملک وعطاء. (۵/۲۳۳)
محمد بن سعد په خپل طبقات کښې صرف دومره ذکر کولو باندې اکتفاء کړې ده چه: مولی میمونة بنت الحارث الهلالیة زوج النبی صلی الله علیه وسلم، وقد روی عنها ایضا، وکان قلیل الحدیث. (۵/۱۷۵)
او ابن حبان رحمه الله په کتاب الثقات کښې فرمائی: عبدالله بن یسار مولی میمونة، اخو سلیمان، وعبدالملک، وعطاء، بنو یسار، یروی عن رجل من اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم، عداده فی اهل المدینة، روی عنه اهلها. ولیس هو بصاحب سلیمان بن صرد وخالد بن عرفطة. (۵/۵۳)
مولانا خلیل احمد سهارنپوری رحمه الله په بذل المجهود کښې فرمائی: ﴿لم اجد ترجمته فیما عندی من کتب اسماء الرجال﴾ (۲/۵۰۸) شاید د دې وجه دا ده چه دې په رجال اسناد کښې نه دې بلکه په اعلام او شخصیات کښې دې او عام طور سره په کتب اسماء الرجال کښې د رجال اسناد احوال ذکر کولو اهتمام کولې شی. هم دا وجه ده چه په کتب رجال کښې په دې نوم د درې راویانو تذکره ملاویږی، یو عبدالله بن یسار الجهنی الکوفی. کوم چه د حذیفه او علی رضی الله عنهما نه روایت کوی او د هغه نه امام اعمش او امام جابر جعفی وغیره روایت کوی. دویم عبد الله بن یسار الاعرج المکی مولی ابن عمر دی. سهل بن سعد او سالم وغیره نه روایت کوی. دریم عبدالله بن یسار ابو همام کوفی دې. سیدنا علی، عمرو بن حریث رضی الله عنهما وغیره نه. او د هغه نه یعلی بن عطاء العامری وغیره روایت کوی. خو په دې مقام باندې عبدالله بن یسار مولی میمونه تذکره نه ملاویږی. اوګورئ: تهذیب التهذیب ج ۶ ص ۸۴، ۸۵، الکاشف ج ۲ ص ۱۳۹، وغیره

د مسلم شريف په روايت كښې دا لفظ عبدالرحمن بن يسار راغلې دې. (۱) حافظ صاحب رحمه الله او د هغه په اتباع كښې نورو بعض حضراتو د دې تعقب كړې دې او فرمائى چه دا غلط دې او صحيح عبدالله بن يسار دې. (۲) د دې تائيد د دې خبرې نه هم كيږى چه په موالى ميمونه رضي الله عنها او د يسار په څلور خامنو كښې چه كوم څلور رونړه دى په هغوى كښې عبدالله بن يسار دې، عبدالرحمن بن يسار پكښې څوك هم نشته. والله اعلم

قوله: ابى الجهيم بن الحارث بن الصمة الانصارى: دلته څو خبرې قابل تنقيح دى؛

اوله خبره: ابو جهيم په كتاب كښې درې كرته راغلې دې، يو دا مقام دې، دويم په ابواب سترة المصلى كښې،(۳) دريم په كتاب اللباس كښې (۴) چرته چه د رسول الله ﷺ ارشاد ﴿ ايتونى بانبجانية ابى جهم ﴾ ذكر دې. د محققينو رائې ده چه په كتاب اللباس كښې ﴿ ابوجهم ﴾ مكبرا دې او په كتاب التيمم او ابواب سترة المصلى كښې ابو جهيم مصغرا دې، خكه چه هم په دې روايت كښې په مسلم كښې دى ﴿ دخلنا على ابى جهم ﴾ په لفظ مكبر سره، امام نووى. حافظ ابن حجر او علامه عينى رحمهم الله په دې باندې رد كړې دې، امام نووى رحمه الله فرمائى :

﴿ وَأَمَّا (أَبُو الْجَهْمِ) فَبِفَتْحِ الْجِيمِ وَبَعْدَهَا هَاءٌ سَاكِنَةٌ هٰكَذَا هُوَ فِي مُسْلِمٍ، وَهُوَ غَلَطٌ، وَصَوَابُهُ مَا وَقَعَ فِي صَحِيحِ الْبُخَارِيِّ وَغَيْرِهِ (أَبُو الْجُهَيْمِ) بِضَمِّ الْجِيمِ وَفَتْحِ الْهَاءِ وَزِيَادَةِ يَاءٍ، هٰذَا هُوَ الْمَشْهُورُ فِي كُتُبِ الْأَسْمَاءِ، وَكَذَا ذَكَرَهُ مُسْلِمٌ فِي كِتَابِهِ فِي أَسْمَاءِ الرِّجَالِ، وَالْبُخَارِيُّ فِي تَارِيخِهِ، وَأَبُو دَاوُدَ وَالنَّسَائِيُّ وَغَيْرُهُمْ .... وَاعْلَمْ أَنَّ أَبَا الْجُهَيْمِ هٰذَا هُوَ الْمَشْهُورُ أَيْضًا فِي حَدِيثِ الْمُرُورِ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي، وَاسْمُهُ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ الصِّمَّةِ الْأَنْصَارِيُّ الْبُخَارِيُّ، وَهُوَ غَيْرُ أَبِي الْجَهْمِ الْمَذْكُورِ فِي حَدِيثِ الْخَمِيصَةِ وَالْأَنْبِجَانِيَّةِ، ذٰلِكَ بِفَتْحِ الْجِيمِ بِغَيْرِ يَاءٍ، وَاسْمُهُ عَامِرُ بْنُ حُذَيْفَةَ بْنِ غَانِمٍ الْقُرَشِيُّ الْعَدَوِيُّ مِنْ بَنِي عَدِيِّ بْنِ كَعْبٍ ﴾ (۵)

يعنى د مسلم په روايت كښې په حديث د تيمم كښې چه كوم ابو جهيم راغلې دې دا غلط دې او صحيح هم هغه دې خنكه چه په بخارى وغيره كښې راغلې دې، يعنى ابوالجهيم په تصغير سره، په كتب اسماء الرجال كښې هم دغه شان مشهوره ده، هم دغه شان امام مسلم رحمه الله په خپل

---

(۱) مسلم، كتاب الحيض، باب التيمم رقم ۸۲۳

(۲) فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٢، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۲٤، بذل المجهود ج ۲ ص ۵۰۸، امانى الاحبار ج ۲ ص ۲٦، عمدة القارى ج ٤ ص ۱۵

(۳) باب اثم المار بين يدى المصلى، رقم الحديث ۵۱۰

(٤) باب الاكسية والخمائص، رقم الحديث : ۵۸۱۷

(۵) شرح النووى على مسلم ج ۳ ص ۲۸٦، فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٢، عمدة القارى ج ٤ ص ۱٤، فتح الملهم ج ۳ ص ۱۲۵

اسماء الرجال كښې ذكر كړې دى او هم دا امام بخاري رحمه الله په خپل تاريخ كښې او امام ابوداؤد او نسائي رحمهم الله وغيره اختيار كړې دي.

بله دا چه په حديث ﴿المرور بين يدي المصلي﴾ كښې چه كوم ابو الجهيم راغلې دې، مشهور او صحيح هم دا ده چه هغه هم دا ابو الجهيم دې، د هغه نوم عبدالله بن الحارث بن الصمه الانصاري رضي الله عنه دې، دا د دې ابو الجهم (مكبرا) نه علاوه بل څوك سړې دې چه د هغه ذكر په حديث الانبجانيه كښې راغلې دې، د هغه نوم خو عامر بن حذيفه بن غانم القرشي العدوي دې، كوم چه د بني عدي بن كعب سره تعلق لري.

حافظ صاحب رحمه الله فرمائي : ﴿وفي الصحابة شخص آخر يقال له أبو الجهم وهو صاحب الانبجانيه وهو غير هذا لأنه قرشي وهذا أنصاري﴾ (١)

يعني په صحابه كرام رضي الله عنهم كښې يو بل سړې دې چاته چه ابو الجهم (مكبرا) وئيلې شى هغه صاحب الانبجانيه دې (چه د هغه ذكر په كتاب اللباس كښې دې) هغه د دۀ نه علاوه بل څوك دې، خكه چه هغه (ابو الجهم مكبرا) قريشي دې او دا (ابو الجهيم مصغرا) انصاري دې.

د دې تصريحاتو نه دا معلومه شوه چه د كوم صحابي ذكر په كتاب اللباس كښې دې هو هغه ابو الجهم مكبرا دې او په كتاب التيمم او حديث المرور كښې چه د چا ذكر دې هغه ابو الجهيم مصغرا دې.

دويمه خبره : د دې نه روستو په دې خبره كښې اختلاف دې چه دا دواړه ابو الجهيم چه په كتاب التيمم او ابواب سترة المصلي كښې ذكر دى، دا دواړه يو دى يا جدا جدا دى؟

بعض حضراتو دواړه جدا جدا حساب كړې دى، پس ابن الاثير رحمه الله په اسد الغابة (٢) كښې هم دا قول اختيار كړې دې، خكه چه هغه د ابو الجهيم ترجمه قائمولو سره فرمائيلې دى : ابوالجهيم بن الحارث بن الصمه الانصاري ... او فرمائي چه د هغه والد محترم په كبار صحابه كرامو كښې وو. بيا ئې د دې ترجمې د لاندې هم دا حديث ذكر كړې دې. بيا ئې يوه بله ترجمه د : ابوجهيم عبدالله بن جهيم الانصاري په نوم سره ذك ركړې دې او د هغې د لاندې ئې حديث المرور بين يدي المصلي ذكر كړې دې او بيا فرمائي چه ابن منذر او ابو نعيم دا دواړه يو منلې دى، او ابو عمرو (ابن عبدالبر) دواړه جدا جدا ملې دى او زما خيال دې چه د ابن عبدالبر خبره صحيح ده. (يعني دواړه جدا جدا دى). (٣)

---

١) فتح الباري ج ١ ص ٤٤٢
٢) اسد الغابة ج ٤ ص ٤٠٨
٣) اوجز المسالک ج ٤ ص ٢٦٤، ٢٦٥

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه ابن عبدالبر رحمه الله فرمائیلی دی چه راوی حدیث التیمم غیر راوی حدیث المرور(۱) چه د حدیث التیمم او حدیث المرور دوارو راویان جدا جدا دی.
خو د محققینو رائې دا ده چه دا دواړه یو دی او هم دا خبره راجح ده.
پس حافظ ابن حجر رحمه الله په الاصابة او فتح الباری کښې هم دا قول اختیار کړې دې خکه چه په الاصابة کښې هغه د ابوالجهیم بن الحارث بن الصمة ترجمه قائم کړې ده او د هغې د لاندې ئې حدیث التیمم علی الجدار او حدیث المرور دواړه ذکر کړې دی. (۲) معلومه شوه چه دا ابو جهیم دواړه یو سړې دې.
او په فتح الباری کښې د حدیث المرور د لاندې لیکی چه : ابی جهیم ای ابن الحارث بن الصمة الانصاری الصحابی الذی تقدم حدیثه فی باب التیمم فی الحضر.(۳) د دې نه معلومیږی چه دا دواړه یو دی.
د علامه عینی رحمه الله د کلام نه هم دا ظاهریږی چه دا دواړه یو دی، پس هغه فرمائی :
﴿ ابو جهیم بضم الجیم وفتح الهاء وسکون الیاء آخر الحروف هو عبدالله بن الحارث بن الصمة بکسر الصاد المهملة وتشدید المیم، الصحابی الخزرجی، وللبخاری حدیثان عنه ﴾(۴) .
چه امام بخاری رحمه الله د هغه نه دوه احادیث نقل کړې دی، اوس مونږ د دریم حدیث متعلق خو ذکر کړل چه هلته ابوجهم مکبر دې، ددې نه علاوه دوه احادیث هم دا پاتې شوو یو حدیث التیمم علی الجدار او بل حدیث المرور، چه د هغې نه ثابته شوه چه دا دواړه د علامه عینی رحمه الله په نزد یو دی.
هم دغه شان په حدیث المرور کښې چه چرته ابو الجهیم راغلې دې، هلته هغه فرمائی ﴿ ابوجهیم بالتصغیر مر فی باب التیمم فی الحضر ﴾(۵) د دې نه معلومیږی چه دا دواړه د هغه په نزد یو سړې دې.
هم دغه شان ابن القیسرانی رحمه الله هم په الجمع بین رجال الصحیحین کښې هم دا قول اختیار کړې دې چه دا دواړه یو دی، خکه چه د هغه ترجمه قائم کولو سره هغه فرمائی : ﴿ روی عنه بسر بن سعید وعمیر مولی ابن عباس فی الصلاة والتیمم ﴾ ددې نه پس ئې ﴿ حدیث التیمم علی الجدار ﴾ او ﴿ حدیث المرور ﴾ ذکر کړې دې، بیا فرمائی ﴿ لیس له غیرهما فی الکتابین ﴾(۶) ثابته شوه چه دا دواړه یو راوی دې.

---

(۱) اوجز المسالک ج ٤ ص ۲٦۵
(۲) الاصابة فی تمییز الصحابة ج ٤ ص ٤۰
(۳) فتح الباری ج ۱ ص ۵۸٤
(۴) عمدة القاری ج ٤ ص ۱٤
(۵) عمدة القاری ج ٤ ص ٤۲۸. ٤۲۹
(۶) اجز المسالک ج ۳ ص ۲٦٤

د صاحب رجال جامع الاصول میلان هم دې طرف ته دې، ځکه چه هغه لیکی:
﴿ لابی جهیم هذا فی کتابنا حدیثان : احدهما فی المار بین یدی المصلی، والثانی فی السلام علی من یبول ﴾[1]
د امام نووی رحمه الله تحقیق هم دا دې، پس هغه فرمائی. ﴿ واعلم أن أبا الجهم هذا غیر أبی الجهیم، بضم الجیم وفتح الهاء وزیادة یاء، راوی حدیث التیمم بالجدار، وحدیث المرور بین یدی المصلی، وحدیثاه فی الصحیحین؛ لأنه أنصاری نجاری، اسمه عبد الله بن الحارث بن الصمة، بکسر الصاد المهملة، وهو صحابی أیضًا ﴾[2] یعنی ابو الجهم د هغه ابو الجهیم نه علاوه بل سړی دې کوم چه د حدیث التیمم علی الجدار او حدیث المرور بین یدی المصلی راوی دې، ځکه چه هغه (ابو الجهیم) خو انصاری نجاری دې او هغه هم صحابی دې
بهرحال: د بعض حضراتو لکه ابن الاثیر او ابن عبدالبر وغیره رائې دا ده چه دا جدا جدا کسان دی، او د جمهورو محققینو رائې داده چه دا دواړه یو سړی دې، اوهم دا خبره راجحه ده. والله اعلم
دریمه خبره بیا د هغوی د نوم په تعیین کښې هم د اصحاب رجال اختلاف دې. بعض وائی چه د هغه نوم عبدالله بن الحارث دې [3] بعض وائی چه د هغه نوم الحارث دې [4] د دې قول مطابق په ابن الحارث کښې لفظ د ابن زائد منلې شوې دې. [5] خو امام ابو حاتم رحمه الله دا خبره رد کولو سره فرمائی چه دا ابن الحارث دې. یعنی الحارث د هغه والد دې، خپله نه دې [6] جمهور او اکثرو حضراتو هم دا قول اختیار کړې دې چه دا عبدالله بن الحارث دې. [7]

---

[1]) پورته حواله
[2]) تهذیب الاسماء واللغات ج ۲ ص ۲۰۶
[3]) تهذیب التهذیب ج ۱۲ ص ۶۱. تهذیب الکمال ج ۳۳ ص ۲۰۹. معرفة الصحابة لابی نعیم الاصبهانی ج ٤ ص ٤٤۶. تهذیب الاسماء واللغات ج ۲ ص ۲۰۶. الاصابة ج ٤ ص ۳۶. تقریب التهذیب ج ۲ ص ۳۷۸
[4]) الجرح والتعدیل ج ۹ ص ٤۱۵. الاصابة ج ٤ ص ۳۶. تقریب التهذیب ج ۲ ص ۳۷۸. تهذیب التهذیب ج ۱۲ ص ۶۱
[5]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۱٤
[6]) الجرح والتعدیل ج ۹ ص ٤۱۵
[7]) فقال النووی رحمه الله فی شرحه : واسم ابی الجهیم عبدالله. کما سماه مسلم فی کتاب الکنی. کذا سماه ایضا غیره. ج ۳ ص ۲۸۱
وذکر فی تهذیب الاسماء : اسمه عبدالله بن الحارث بن الصمة بکسر الصاد المهملة وهو صحابی ایضا. ج ۲ ص ۲۰۶. کذا فی معرفة الصحابة ج ٤ ص ٤٤۶. وفی تهذیب التهذیب : وصحح ابو حاتم کون الحارث اسم ابیه. لا اسمه. ج ۱۲ ص ۶۱. کذا فی عمدة القاری ج ٤ ص ۱٤. وفتح الباری ج ۱ ص ٤٤۲

هم دغه شان د هغه نسب دي ابو الجهيم بن الحارث بن الصمة بن عمرو بن عتيك بن عمرو بن مبذول.(١) دا مشهور صحابى دي. (٢) د سيدنا ابى بن كعب رضي الله عنه خورئي دي. (٣) د سيدنا امير معاويه رضي الله عنه د دور خلافت پورې ژوندې پاتې شوې دې. (٤)

شرح حديث : ابن الصمة : دا د صاد په كسرې او ميم مشدد سره دې. (٥)

﴿ بئرجمل ﴾ : دا د جيم او ميم دواړو په فتحې سره دې، مدينې منورې ته نژدې د يو خاني نوم دې. دا ﴿ بئرالجمل ﴾ معرف باللام هم استعماليږي. د نسائى په روايت كښې هم دغه شان دى. (٦)

﴿ فلقيه رجل ﴾ دا رجل ابو جهيم خپله دې، او امام شافعي رحمه الله په خپل روايت كښې د دې تصريح كړې ده. ونصه :

﴿ عن ابراهيم بن محمد، عن ابى الحويرث، عن الاعرج، عن ابى جهيم بن الصمة قال، مررت على النبى ﷺ وهو يبول، فسلمت عليه فلم يرد على، حتى قام الى جدار فحته بعصا كانت معه، ثم وضع يده على الجدار فمسح وجهه وذراعيه، ثم رد على ﴾(٧)

ابو جهيم رضي الله عنه فرمائى چه رسول الله ﷺ قضاء حاجت فرمائيلو. په دې حال كښې پرې زه پرې ورتير شم، نو ما رسول الله ﷺ ته سلام اوكړو، هغه جواب رانكړو، تردې چه د يو ديوال طرف ته اودريدلو، هغه ئې په خپله همسا سره، كومه چه ورسره وه، هغه راوكنستلو، بيا ئې خپل لاس په ديوال باندې كيخودلو، بيا ئې په خپل مخ او دواړو لاسونو باندې رانبكلو، بيا ئې ماته د سلام جواب راكړو.

---

(١) الاصابة ج ٤ ص ٣٦. تهذيب الكمال ج ٣٣ ص ٢٠٩. تهذيب التهذيب ج ١٢ ص ٦١
ويقال : هو ابو جهيم بن الحارث بن الصمة بن حارثة بن الحارث بن زيد مناة بن حبيب بن عبد حارثة بن مالك بن غضب بن جشم بن الخزرج الانصارى. تهذيب الكمال ج ٣٣ ص ٢٠٩

(٢) تهذيب الكمال ج ٣٣ ص ٢٠٩. تقريب التهذيب ج ٢ ص ٢٧٨. الجرح والتعديل ج ٩ ص ٤١٥. تهذيب الاسماء واللغات ج ٢ ص ٢٠٦. الكاشف ج ٣ ص ٣٠٧

(٣) تهذيب الكمال ج ٣٣ ص ٢٠٩. تقريب التهذيب ج ٢ ص ٢٧٨. تهذيب التهذيب ج ١٢ ص ٦١. الاصابة ج ٤ ص ٣٦

(٤) تقريب التهذيب ج ٢ ص ٣٧٨

(٥) عمدة القارى ج ٤ ص ١٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٧. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٢. امانى الاحبار ج ٢ ص ٢٦. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٢. تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩

(٦) عمدة القارى ج ٤ ص ١٥. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٢. شرح النووى ج ٣ ص ٢٨٦. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٧. امانى الاحبار ج ٢ ص ٢٧

(٧) مسند الامام الشافعى ج ١ ص ٤٥. عمدة القارى ج ٤ ص ١٥

د دې نه معلومه شوه چه دا سړې خپله ابو جهيم رضي الله عنه د دې حديث راوي دې، تولو شارحينو هم دا خبره اختيار کړې ده. (۱)

قوله: فلم يرد: دال لره په درې واړو حرکاتو ضمه، فتحه او کسره سره لوستل جائز دي، په کسرې سره خو به په دې وجه لوستلې شي چه هم هغه اصل دې : لان الساكن اذا حرك حرك بالكسر ...او په فتحې سره به په دې وجه لوستلې شي چه هغه اخف الحركات دې او په ضمې سره به د راء د حرکت په اتباع کښې لوستلې شي. (۲)

قوله: حتى اقبل على الجدار: دلته ﴿ الجدار ﴾کښې الف لام ذ عهد خارجي دپاره دې. مطلب دا دې ﴿ الجدار الذى هناك ﴾کوم ديوال چه هلته وو. (۳)

د ابن اسحاق عن الاعرج په طريق سره د دارقطني رحمه الله په روايت کښې دا الفاظ دي ﴿ حتى وضع يده على الجدار ﴾(۴)

محقق عيني رحمه الله دلته د طبراني، ابوداؤد، بزار، حاکم، طحاوي، نسائي، ابن ماجه، بيهقي او ابن حبان رحمهم الله وغيره په حوالې سره په مختلف طرق باندې د دې حديث مختلف الفاظ نقل کړې دي، چه د هغې مفهوم دا جوړيږی چه کله ابو جهيم سلام اوکړو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم په قضاء حاجت کښې د مشغول کيدو د وجې نه في الوقت جواب ورنکړو، بيا ئې زر تيمم کولو سره جواب ورکړو او هغه ئې راطلب کړو او وې فرمائيل چه ما داسې په دې وجه اوکړل چه چرته داسې اونه شي چه ته لاړ شې او بيا وائې چه ما سلام اوکړو، خو رسول الله صلى الله عليه وسلم جواب رانکړو، لهذا چه کله ته ما په داسې حالت کښې وينې نو سلام مه کوه، که داسې دې اوکړل نو زه به جواب نه درکوم.

په بعض رواياتو کښې د تيمم په خائې د اودس ذکر هم دې، چه د هغې په اخره کښې رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چه ما داسې په دې وجه اوکړل چه د الله پاک نوم اخستل بغير د طهارت نه زما خوښ نه وو. (۵)

قوله: فمسح بوجهه ويديه: په سنن دار قطني کښې د ﴿ ابى صالح عن الليث ﴾په طريق سره چه

---

۱) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٢. عمدة القاری ج ٤ ص ١٤. امانی الاحبار ج ۲ ص ۲۶. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۲. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۹. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۲۵

۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۵. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۷. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۲. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۹

۳) عمدة القاری ج ٤ ص ١٤. امانی الاحبار ج ۲ ص ۲۶. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۲

۴) سنن الدارقطنی. باب التيمم. رقم ۵. ج ۱ ص ۱۷۷. کذا فی فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٢

۵) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۵

كوم روايت دې په هغې كښې دا الفاظ دى ﴿فمسح بوجهه وذراعيه﴾[1] يعنى د ﴿يديه﴾ په ځائې د ﴿ذراعيه﴾ الفاظ دى.

دلته يو اشكال دې هغه دا چه رسول الله ﷺ د مالك د اجازت نه بغير ديوال د مسح دپاره څنګه استعمال كړو؟ د حديث شارحينو د دې دوه جوابونه كړې دى

اولنې جواب دا دې چه دا ديوال مباح وو. يعنى د دې استعمال د هر چا دپاره جائز وو. د چا خاص سړى په ملكيت كښې نه وو. په دې وجه د اجازت د حصول ضرورت نه وو[2]

دويم جواب دا دې چه دا مباح خو نه وو. خو د كوم سړى چه مملوك وو هغه رسول الله ﷺ پيژندلو او رسول الله ﷺ ته د دې خبرې علم وو چه د هغه مالك به دا نه ناخوښه كوى. او عرفا او مروة دغه شان د يو څيز استعمال غلط نه دې، بيا دا خو د عام خلقو حال دې. نو رسول الله ﷺ خو زيات د دې خبرې حقدار دې چه هغه ته دغه شان د استعمال اجازت وى[3] والله اعلم

د ابو جهيم، مهاجرين قنفذ او د رجل مبهم په باره كښې د علامه انور شاه كشميرى رحمه الله محدثانه تحقيق: علامه انورشاه كشميرى رحمه الله دلته د حديث مذكور ټول طرق جمع كولو سره په هغې باندې محققانه تبصره كړې ده، پس هغه فرمائى چه د حديث الباب الفاظ په لږ اختلاف سره په درې واقعاتو كښې راغلې دى. لهذا اول به د هغې وضاحت اوكړې شى چه معلومه شى چه دا قصه يوه ده يا متعدد دى؟ او د اختلاف الفاظ په صورت كښې راجح او صحيح دى؟

پس په دې سلسله كښې په درې رواياتو كښې د درې واقعاتو ذكر ملاويږى. يو روايت د ابو جهيم دې. دويم د عبدالله بن عمر او دريم د مهاجرين قنفذ رضي الله عنهم دې.[4]

---

[1] سنن الدارقطنى. باب التيمم رقم الحديث ج ٣ ج ١ ص ١٧٦. كذا فى فتح البارى ج ١ ص ٤٤٢

[2] شرح النووى ج ٣ ص ٢٧٨. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٢، عمدة القارى ج ٤ ص ١٥. امانى الاحبار ج ٢ ص ٢٧. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٢. تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٧

[3] فتح البارى ج ١ ص ٤٤٢. عمدة القارى ج ٤ ص ١٥. امانى الاحبار ج ٢ ص ٢٧. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٢. تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٧

[4] مولانا بدر عالم ميرتهى رحمه الله د فيض البارى په حاشيه "البدر السارى" كښې په دې مقام باندې د مذكوره قصې په تحقيق كښې پنځه روايات ذكر كړې دى. او د هغې مختلف طرق جمع كولو سره سره ئې د هغه موجود الفاظو د فرق وضاحت هم كړې دې. كوم چه د حضرت شاه صاحب د ذكر شوى تحقيق په فهم كښې ممد او معاون دې. پس هغه فرمائى

ولا ينكشف الغطاء عن وجه المقصود ما دامت الفاظها، وقد جمعتها مع بيان الفروق بينها، وها هو هذا:

الاولى: [ما عند ابن ماجه عن المهاجر بن قُنفُذ. قَالَ: أَتَيتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وسَلَّمَ وَهوَ يَتَوَضَّأُ. فَسَلَّمْتُ عَلَيْه. فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ. فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ وَضُوئِه. قَالَ: إِنَّه لَمْ يَمْنَعْنِى مِنْ أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ. إِلاَّ أَنِّى كُنْتُ عَلَى غَيْرِ وَضُوءٍ. وهكذا عند الطحاوى بلفظ: وهو يتوضاء. مع بعض تغيير فى لفظ التعليل. وعنده من طريق آخر عنه: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَبُولُ. أَوْ قَالَ: مَرَرْتُ بِه وَقَدْ بَالَ.....[بقيه برصفحه آئنده...

حديث ابى جهيم ﷺ : حديث د ابو جهيم ﷺ خو هم دا دې كوم چه په دې باب كښې ذكر شوې دې، چه د هغې مضمون دا دې چه رسول الله ﷺ د بير جمل د طرف نه تشريف راوړلو، يو سړى رسول الله ﷺ ته سلام اوكړو، رسول الله ﷺ د تيمم كولو نه پس هغه ته جواب وركړو.

د دې روايت مطابق د هغه سړي سلام كول د بولو په حالت كښې نه وو، بلكه د هغې نه روستو وو چه رسول الله ﷺ د تيمم كولو نه پس هغه ته جواب وركړو. او هغه وخت (د سلام كولو په وخت) ئې د جواب نه وركولو علت بيان اوفرمائيلو.

حديث عبدالله بن عمر ﷺ : د سيدنا عبدالله بن عمر ﷺ په روايت كښې دى چه ﴿ مررجل على النبى ﷺ وهويبول، فسلم عليه فلم يرد عليه ﴾ چه د هغې مضمون دا دې چه هغه سړى د بولو په حالت كښې په رسول الله ﷺ باندې سلام كړې وو او رسول الله ﷺ هغه ته جواب ورنكړو او د طحاوى او ابوداؤد په روايت كښې دى چه رسول الله ﷺ تيمم كولو سره جواب وركړو، په دې كښې د علت ذكر هم دې (يعنى رسول الله ﷺ هغه وخت د سلام د جواب نه وركولو علت

بقيه ازگذشته] فَسَلَّمْتُ عَلَيْه ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ ، حَتَّى فَرَغَ مِنْ وِضُوئِه ، ثُمَّ رَدَّ عَلَيَّ. وعند ابى داؤد: وهو يبول. بدل وهو يتوضاء.

والثانية : ما عند ابن ماجة عن ابن عمر رضى الله تعالى عنهما : عَنِ ابْنِ عُمَرَ ، قَالَ : مَرَّ رَجُلٌ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْه وَسَلَّمَ وَهُوَ يَبُولُ ، فَسَلَّمَ عَلَيْه ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْه. وهكذا عند الترمذى ومسلم بدون ذكر التعليل. وعند الطحاوى عنه : أَنَّ رَجُلًا سَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْه وَسَلَّمَ وَهُوَ يَبُولُ ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْه حَتَّى أَتَى حَائِطًا فَتَيَمَّمَ. وعنده ايضا انه قال : مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْه وَسَلَّمَ فِى سِكَّةٍ مِنَ السِّكَكِ ، وَقَدْ خَرَجَ مِنْ غَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ ، فَسَلَّمَ عَلَيْه ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْه السَّلَامَ حَتَّى كَادَ الرَّجُلُ أَنْ يَتَوَارَى فِى السِّكَّةِ ، فَضَرَبَ بِيَدَيْه عَلَى الْحَائِطِ ، فَتَيَمَّمَ لِوَجْهِه، ثُمَّ ضَرَبَ ضَرْبَةً أُخْرَى فَتَيَمَّمَ لِذِرَاعَيْه ، قَالَ: ثُمَّ رَدَّ عَلَيْه السَّلَامَ وَقَالَ: أَمَا إِنِّى لَمْ يَمْنَعْنِى أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ السَّلَامَ إِلَّا أَنِّى كُنْتُ لَسْتُ بِطَاهِرٍ. وفيه التعليل ايضا. واخرج ابوداؤد نحوه يعنى مع بيان التعليل. ثم علله. قلت: والذى يظهرمن كلامه انه علله لحال ذكر الذراعين لا لحال التعليل. والله تعالى اعلم

والثالثة : ما اخرجه البخارى ومسلم. ولفظ مسلم : فقال ابو الجهيم (والصحيح مصغرا كما فى البخارى) : أَقْبَلَ رَسُولُ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- مِنْ نَحْوِ بِئْرِ جَمَلٍ فَلَقِيَه رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْه فَلَمْ يَرُدَّ رَسُولُ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَيْه حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ وَجْهَه وَيَدَيْه ثُمَّ رَدَّ عَلَيْه السَّلَامَ. وهكذا عند الطحاوى وابى داؤد بدون ذكر التعليل.

والرابعة : ما عند ابن ماجة عن ابى هريرة : قَالَ : مَرَّ رَجُلٌ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْه وَسَلَّمَ وَهُوَ يَبُولُ ، فَسَلَّمَ عَلَيْه ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْه ، فَلَمَّا فَرَغَ ، ضَرَبَ بِكَفَّيْه الْأَرْضَ ، فَتَيَمَّمَ ، ثُمَّ رَدَّ عَلَيْه السَّلَامَ.

والخامسة : ما عنده عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ : أَنَّ رَجُلًا مَرَّ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْه وَسَلَّمَ وَهُوَ يَبُولُ ، فَسَلَّمَ عَلَيْه ، فَقَالَ لَه رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْه وَسَلَّمَ : إِذَا رَأَيْتَنِى عَلَى مِثْلِ هٰذِه الْحَالَةِ ، فَلَا تُسَلِّمْ عَلَيَّ ، فَإِنَّكَ إِنْ فَعَلْتَ ذٰلِكَ لَمْ أَرُدَّ عَلَيْكَ. ولم اجد هاتين غير عند ابن ماجة. ولا سمعت فيها شيئا من شيخى. والذى لا اشك فيه. والله تعالى اعلم. انها قصة مهاجر رضى الله تعالى عنه. او ما ذكره ابن عمر رضى الله تعالى عنهما. واذن تحصل من مجموع الروايات ثلاث قصص مع مغايرات بينها. (البدرالسارى بهامش فيض البارى ج١ ص٥١٧، ٥١٨)

بيان اوفرمانيلو، بلكه دا چه د ابن عمر رضی الله عنهما په ذكر شوى روايت كښې په دې خبره كښې هم اختلاف دې چه سلام د بول په حالت كښې وو يا د قضاء حاجت نه روستو، پس د مسلم، ترمذى او طحاوى په يو طريق كښې د سلام بحالت بول ذكر دې، او د طحاوى په يو بل طريق كښې او د ابوداؤد په روايت كښې د قضاء حاجت نه روستو د سلام كولو ذكر دې.

حديث د سيدنا مهاجر بن قنفذ رضی الله عنه د سيدنا مهاجر بن قنفذ رضی الله عنه د روايت په مضمون كښې هم اختلاف دې، پس د ابن ماجه په روايت كښې دى چه هغه د اودس په حالت كښې سلام اوكړو، رسول الله صلی الله علیه وسلم هغه وخت جواب ورنكړو، بيا چه كله د اودس نه فارغ شو د سلام جواب ئې ورته وركړو او ورسره ئې اول كرت د جواب نه وركولو علت هم بيان اوفرمانيلو هم دا مضمون د طحاوى په يو طريق كښې هم دې.

او د طحاوى په يو بل طريق او ابوداؤد كښې دى چه هغه د بولو په حالت كښې سلام اوكړو.

د ذكر شوى روايت حاصل دا شو چه په حديث ابى جهيم رضی الله عنه كښې سلام كونكې ابو جهيم رضی الله عنه دې، او په حديث د ابن عمر رضی الله عنهما كښې رجل مبهم دې او په حديث د مهاجر بن قنفذ رضی الله عنه كښې مهاجر بن قنفذ رضی الله عنه دې

حضرت شاه صاحب فرمانى چه په ظاهره دې درې واړو رواياتو كښې د درې كسانو واقعات ذكر شوى دى، خو په حقيقيت كښې د دې تعلق صرف د دوه كسانو سره دې، يو ابو جهيم او بل مهاجر رضی الله عنهما پاتې شو د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په روايت كښې ذكر رجل مبهم پس د هغه نه مراد هم ابو جهيم دې.

لهذا زه د دې خبرې تحقيق كوم چه د سيدنا ابوجهيم رضی الله عنه قصه او د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما قصه يوه ده او د ابن عمر رضی الله عنهما په قصه كښې د ﴿ رجل مبهم ﴾ نه مراد ابو جهيم دې او په رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې د بول په حالت كښې سلام پيش كړې شو، خكه چه په دارقطنى (۱) او كنز العمال كښې چه كوم د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روايت دې په هغې كښ دى چه دا قصه د بير جمل د مقام ده او د بير جمل په مقام باندې پيښيدونكې قصه هم هغه ده كومه چه د ابو جهيم په روايت كښې ده، لهذا د دې نه دا خبره ثابته شوه چه قصه د ابو جهيم او قصه ابن عمر رضی الله عنهما يوه ده.

اوس هر چه د مضمون د اختلاف خبره ده، يعنى د ابو جهيم رضی الله عنه ذكر كړې قصه كښې دى چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د بير جمل د طرف نه تشريف راوړلو چه د يو سړى سره ئې ملاقات اوشو، هغه سلام اوكړو الخ. او د ابن عمر رضی الله عنهما په ذكر كړې قصه كښې دى چه هغه سړى د بولو په حالت كښې سلام اوكړو، نو د دې د جواب او تطبيق صورت دا دې چه په حديث د ابو جهيم كښې په قصه بيانولو كښې تقديم او تاخير واقع شوى دې، چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د بير جمل د طرف نه راتلل په

---

(۱) ونصه عند الدارقطنى قال : ..... أَنَّ نَافِعًا حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ أَقْبَلَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم مِنَ الْغَائِطِ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ عِنْدَ بِئْرِ جَمَلٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْحَائِطِ . ثُمَّ مَسَحَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ . ثُمَّ رَدَّ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم عَلَى الرَّجُلِ السَّلَامَ. (سنن الدراقطنى، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ٨. ج ۱ ص ۱۷۷)

رسول الله ﷺ باندې د سلام پيش كيدلو او د قضاء حاجت نه د فارغ كيدو نه پس دى. اوس به د قصې مفهوم دا وى چه رسول الله ﷺ قضاء حاجت فرمائيلو چه هم په دې وخت كښ ورته هغه سړې ملاؤ شو. هغه سلام اوكړو. خو رسول الله ﷺ ورته جواب ورنكړو. تردې چه كله رسول الله ﷺ د قضاء حاجت نه فارغ كيدو سره بير جمل طرف تشريف راوړلو نو تيمم كولو سره ئې هغه ته د سلام جواب وركړو.

دغه شان د دې دليل د ابوداؤد او ترمذى روايت هم دې چه په هغې كښې د بولو په حالت كښې د سلام كولو تصريح ده او هغه قصه هم د ابوجهيم رضي الله عنه ده

حضرت شاه صاحب فرمائى چه دا يوه قصه شوه او بله قصه زما په نزد د مهاجر بن قنفذ رضي الله عنه ده. چه په هغې كښې د بولو په حالت كښې يا د اودس په حالت كښې د سلام كولو اختلاف دې.

د حديث مهاجر رضي الله عنه تحقيق حديث مهاجر بن قنفذ رضي الله عنه كښې د ابن ماجه په روايت كښې دى: ﴿ انه سلم عليه وهو يتوضاء ﴾ هم دغه شان د طحاوى په يو طريق كښې دى. چه د هغې نه معلوميږى چه سلام د اودس په حالت كښې پيش كړې شوې وو. د كوم نه چه امام طحاوى رحمه الله د ذكر دپاره د طهارت په اشتراط باندې استدلال كړې دې. چه د سلام جواب وركول هم ذكر دې او رسول الله ﷺ د اودس په حالت كښې د سلام جواب ورنكړو، بلكه د اودس د پوره كولو نه روستو ئې هغه ته جواب وركړو لهذا امام طحاوى رحمه الله د دې نه په عدم وجوب تسميه قبل الوضوء باندې استدلال كړې دې چه د اودس نه مخكښې تسميه واجب نه ده څكه چه تسميه ذكر دې. ابن نجيم په دې باندې دا اشكال كړې دې چه بيا خو د تسميه د استحباب نفى هم راغله. حال دا چه په حنفى مذهب كښې تسميه قبل الوضوء خو مستحب ده.

شاه صاحب فرمائى چه د ابن نجيم دا اشكال په امام طحاوى رحمه الله باندې نه واردېږى. څكه چه هغه د دې نسخ منلې ده چه اول د ذكر دپاره طهارت واجب وو د يوې زمانې پورې. بيا هغه منسوخ شو او په باب ذكر الجنب والحائض، والذى ليس على وضوء وقراتهم القران كښې ئې د عبدالله بن علقمه بن الفغواء عن ابيه نه نقل كړى دى هغه فرمائى كان رسول الله ﷺ اذا اهراق الماء انما نكلمه فلا يكلمنا، ونسلم عليه فلا يرد علينا، حتى نزلت: ﴿ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اِذَا قُمْتُمْ اِلَى الصَّلٰوةِ ﴾ [1]

يعنى كله چه به رسول الله ﷺ د اودس دپاره اوبه بهيولې، نو كه مونږ به خبرې كولې نو مونږ سره به ئې خبرې نه كولې او كه سلام به مو كولو نود هغې جواب به ئې نه راكولو. تردې چه د اودس آيت كريمه نازل شو. بهرحال! د دې روايت نه معلوميږى چه وجوب ئې منسوخ شوې دې او چه كله وجوب منسوخ شى نو استحباب باقى پاتې كيدې شى، لهذا د ابن نجيم اشكال صحيح نه دې.

د حديث مهاجر رضي الله عنه بل روايت د ابو داؤد او طحاوى په يو بل طريق كښې دې چه په هغې كښې دى ﴿ انه سلم عليه وهو يبول ﴾ چه د هغې نه معلوميږى چه سلام د بول په حالت كښې كړې شوې

---

[1]) شرح معانى الاثار ج ۱ ص ۷۱

دي. او د دې نه دا ثابتیږي چه په داسې حالت کښې دې د سلام جواب ورنکړې شي. لکه چه د ابو جهیم او د رجل مبهم والا رویت نه ثابتیږي

یو بل اشکال او د هغې جواب : اوس دلته دا اشکال پاتې کیږي چه د کوم روایت نه چه دا معلومیږي چه رسول اللهﷺ تیمم کولو سره د سلام جواب ورکړو، نو د اوبو په موجودګئ کښې ئې تیمم څنګه اوکړو؟

نو د دې جواب دا دې چه هغه څیزونه د کوم دپاره چه طهارت شرط نه دې. د هغې دپاره د اوبو کیدو باوجود هم تیمم صحیح دې. لکه چه د صاحب البحر ابن نجیم حنفیؒ تحقیق دې. اګر چه علامه شامیؒ دا رد کړې دې، خو زما په نزد صحیح هم هغه خبره ده کومه چه علامه ابن نجیمؒ اختیار کړې ده. ځکه چه د ابن نجیمؒ درجه د شامی نه ډیره اوچته ده.

بل اشکال او د هغې جواب : بل اشکال دا دې چه د حدیث مهاجرؓ نه دا هم معلومیږي چه بغیر د طهارت نه د ذکر الله شرعا اجازت نشته، او بل طرف ته د حدیث عائشهؓ نه معلومیږي چه رسول اللهﷺ به په هر حالت کښې د الله پاك ذکر فرمائیلو، هم په دې وجه باندې د ټولو په نزد بغیر د اودس نه د ذکر الله اجازت دې.

د دې جواب دا دې چه اول خو په حدیث د مهاجر کښې سخت اضطراب دې. چه د هغې دپاره دې نصب الرایه اوکتلې شي. بله دا چه دا په بخاری او مسلم کښې د حدیث ابن عباسؓ هم معارض دې د کوم نه چه بغیر د اودس نه د ذکر الله او قراءت قران اجازت معلومیږي. لهذا صحیح هم دا ده چه بغیر د طهارت نه د ذکر الله اجازت دې.

هم دغه شان په مسند بزار کښې په صحیح سند سره د عبدالله بن عمرؓ حدیث نقل کړې شوې دې. په کوم کښې چه دی چه یو سړې په رسول اللهﷺ باندې د بول کولو په حالت کښې ورتیر شو. رسول اللهﷺ ته ئې هم په دې حالت کښې سلام اوکړو، نو رسول اللهﷺ ورته د سلام جواب ورکړو او بیا ئې هغه راوغوښتلو او وې فرمائیل چه :

﴿ اني رددت علیك خشیة ان تقول : سلمت ولم یجبني، فلا تسلم علي، فانك ان تفعل لا ارد علیك ﴾ چه ما په دې خیال ستا د سلام جواب درکړو چه بیا به ته وائی چه ما رسول اللهﷺ ته سلام اوکړو او ماته ئې جواب رانکړو. خود بیا دپاره که ما په داسې حالت کښې وینې نو سلام مه کوه، که داسې کوې نو زه به جواب نه درکوم

حضرت شاه صاحبؒ فرمائی چه که د ټولو روایاتو محور یوه قصه وی لکه چه ما د تحقیق نه واضحه کړه. یعنی سلام په داسې حالت کښې شوې وی وی چه رسول اللهﷺ په بولو کښې مشغول وو. نو اوس به بغیر د طهارت نه د ذکر الله د کراهت نه مراد عین د متیازو کولو حالت وی. یعنی ﴿ الا اني کرهت ان اذکر الله الا علی طهر ﴾ مطلب به دا نه وی چه بغیر د طهارت نه ما د الله پاك ذکر ناخوښه اوګڼړلو. بلکه د طهر نه مراد به حالت بول وی. یعنی ما په حالت بول کښې د الله پاك ذکر کول ناخوښه کړل په دې سره به اشکال رفع شي یعنی بغیر د طهارت نه د الله پاك ذکر جائز دې، او د کومو روایتونو نه چه ممانعت معلومیږي د هغې نه مراد حالت بول دې چه په دې حالت کښې د الله پاك ذکر ناخوښه کړې شوې دې.

دريم اشکال او د هغې جواب : اوس دلته اشکال دا راځي چه په ذکر شوې تطبيق او جواب سره د رسول الله ﷺ د قول خو توجيه راځي، خو د رسول الله ﷺ د فعل توجيه نه راځي چه رسول الله ﷺ د بول نه فارغ کيدو سره هم سمدستي جواب ورنکړو، بلکه (د بعض رواياتو مطابق) د تيمم او (د بعض مطابق) د اودس کولو نه پس جواب ورکړو، که بغير د طهارت نه ذکر الله جائز وی نو رسول الله ﷺ تيمم يا اودس کولو سره ولې جواب ورکړو، د دې نه مخکښې ني ولې فورا جواب ورنکړو؟

د دې جواب دا دې چه د کوم کراهت ذکر رسول الله ﷺ کړې دې د هغې نه مراد کراهت فقهي يا شرعي نه ؤو. بلکه کراهت طبعي وو.

کوم خلق چه د صفا او نفيس طبيعت مالکان وی داسې خبرې د هغوی په طبيعت باندې بدې لګيږی، چه که په څه خبرې سره ني په طبيعت کښې لږ هم انقباض پيدا شی نو هغه د هغې نه روحاني طور اذيت محسوس کوی، بيا د رسول الله ﷺ طبيعت مبارکه خو د طهارت، نظافت او نفاست په اعلی مرتبو باندې فائز وو. پس د رسول الله ﷺ د خپل طبيعت موافق دا ناخوښه کول خو عام شان خبره وه

بله دا چه د قضاء حاجت نه فراغت نه فورا پس او لږ ساعت پس په وخت کښې هم فرق دې، ځکه چه په طبيعت کښې چه کوم انقباض د قضاء حاجت په حالت کښې وی هغه د قضاء حاجت نه د فراغت نه فورا پس هم وی او په طبيعت کښې انشراح نه وی، بيا چه کله وخت تير شی او د هغه حالت تصور د ذهن نه ختم شی نو هغه د انقباض کيفيت هم ختم شی او په طبيعت کښې بيا د انشراح او انبساط راتلل شروع شی.

په دې وجه رسول الله ﷺ په اودس يا تيمم کښې چه کوم وخت تير کړې دې هغه اګر چه د رسول الله ﷺ عادت مبارکه يعنی هميشه د با طهارت اوسيدو د معمول د وجې نه وو، خو د دې طهارت په معمول کښې چه کوم وخت تير شوې وو په هغې کښې هغه انقباضي کيفيت هم ختم شو کوم چه د قضاء حاجت د وخت نه وو، پس اوس چه کله انقباض ختم شو، نو د طبعي کراهت د زائل کيدو نه پس رسول الله ﷺ جواب ورکړو.

د دې حاصل دا شو چه د رسول الله ﷺ هغه وخت جواب ورکول ناخوښه ګنړل کراهت شرعي نه وو. بلکه کراهت طبعي وو، په دې سره د رسول الله ﷺ د فعل توجيه هم اوشوه

څلورم اشکال او د هغې جواب : حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه ماته دلته يو اشکال بل دې او هغه دا چه د ترمذی په روايت کښې دی چه رسول الله ﷺ به په هر حال کښې د الله پاک ذکر کولو. چه د هغې مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ ته يو وخت هم د ذکر الله ممانعت نه وو، او په نورو رواياتو کښې دی چه د رسول الله ﷺ دپاره به د قراءت قران کريم نه هيڅ امر مانع نه وو سوا د جنابت نه. بيا دلته د سلام د جواب نه ورکولو څه وجه ده؟

د دې يو جواب خو هم هغه دې کوم چه امام طحاوی رحمه الله ورکړې دې، يعنی د نسخ، چه اول د اذکار دپاره طهارت واجب وو بيا منسوخ شو.

دويم جواب دا دې چه د استنجاء نه مخکښې او روستو کراهت کښې فرق اوکړې شی. يعنی د استنجاء نه مخکښې خو د سلام جواب ورنکړې شی، خو د بول نه د فراغت نه پس جواب

ورکړې شی، پس علامه گنگوهی رحمه الله د قضاء حاجت نه د فراغت په وخت کښې د سلام د جواب ورکولو په جواز باندې فتوی ورکوله، کومه چه د فقه مطابق ده. او مولانا مظهر شاه صاحب به د دې نه منع فرمائیله او دا ممانعت د کراهت طبعی په طور وو، کوم چه د حدیث مخالف نه دې، لهذا که په دې دقیق امورو باندې غور اوکړې شی نو معلومه به شی چه فقهی مسئله هم دا ده، او د احادیثو ترمینځه هم څه تعارض نشته. هر حکم په خپله خپله مرتبه کښې صحیح دې. (۱)

د حدیث نه مستنبط شو فوائد : ① بعض حضراتو په حضر کښې د تیمم په جواز باندې د دې حدیث نه استدلال کړې دې. او هم د دې خبرې د ثابتولو دپاره امام بخاری رحمه الله دا باب تړلې دې. بعض حضرات فرمائی چه د دې نه د تیمم فی الحضر ثبوت نه معلومیږی، خو د دې خبرې دلیل په دې کښې نشته چه رسول الله ﷺ دا تیمم د رفع حدث دپاره کړې وو. ځکه چه رسول الله ﷺ خو داسې ځکه کړې وو چه رسول الله ﷺ د غیر طهارت په حالت کښې د الله پاک نوم اخستل نه خوښول. (۲)

② زمونږ بعض احنافو په دې حدیث کښې د وارد الفاظو ﴿حتی اقبل علی الجدار﴾ نه په کانړی باندې د تیمم کولو په جواز باندې استدلال کړې دې، ځکه چه د مدینې منورې دیوالونه د تورو تړو، کټو، نه جوړ شوې وو. (۳) هم دا د احنافو مسلک دې، امام شافعی رحمه الله چونکه د جواز تیمم دپاره خاوره شرط گڼړی، په دې وجه علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی : ﴿ وفی تیمم النبی۔ صلی الله علیه وسلم ۔ بالجدار رد علی أبي یوسف، والشافعی فی قولهما: إن التراب شرط فی صحة التیمم، لأنه ۔ صلی الله علیه وسلم ۔ تیمم بالجدار، ومعلوم أنه لم یعلق بیده منه تراب إذ لا تراب علی الجدار ﴾ (۴)
چه د رسول الله ﷺ په دیوال باندې تیمم کولو سره د امام شافعی او امام ابویوسف رحمه الله د مذهب، چه د تیمم دپاره خاوره شرط ده، تردید کیږی، ځکه چه رسول الله ﷺ په خاوره باندې لاس وهلو سره تیمم اوکړو او دا خبره معلومه ده چه د رسول الله ﷺ په لاس باندې خاوره او نه لگیدهو ځکه چه په دیوال باندې خاوره نه وه.

علامه کرمانی رحمه الله د دې جواب کولو سره فرمائی : ﴿ اقول : لیس فیه رد علی الشافعی، اذ لیس معلوما انه لم یعلق به تراب، وما ذاك الا تحکم بارد، اذ الجدار قد یکون علیه التراب وقد لا یکون، بل الغالب

(۱) انظر : فیض الباری ج ۱ ص ۵۱۷ تا ۵۲۱. وانوار الباری ج ۱۰ ص ۵۰۱ تا ۵۰۳
(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۶. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۷
(۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۶. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۲۵. شرح النووی ج ۳ ص ۲۸۷
(۴) شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤۷۶. فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۳. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۶

وجود الغبار على الجدار، مع انه ثبت انه صلى الله عليه وسلم حت الجدار بالعصاء ثم تيمم، فيجب حمل المطلق على المقيد﴾([1])

يعنى په دې روايت سره د امام شافعي رحمه الله په مذهب باندې (چه د صحت تيمم دپاره خاوره شرط ده) رد كول صحيح نه دى. ځكه چه دا خبره يقينى ده چه د رسول الله ﷺ په لاس باندې خاوره نه وه لګيدلې، دا دعوى بې دليله ده. ځكه چه په ديوال باندې خو كله خاوره وى او كله نه وى. بلكه غالبه هم دا ده چه په ديوال باندې غبار وى.

دويمه وجه دا ده چه دا هم د روايت نه ثابته ده چه رسول الله ﷺ په خپلې همسا سره ديوال اوګرولو بيا ئې تيمم كړې وو. او ظاهره ده چه د ګرولو په صورت كښې د خاورو لګيدل بالكل يقينى دى. لهذا دا مطلق روايت به (چه پكښې صرف دا دى چه رسول الله ﷺ په ديوال باندې تيمم اوكړو او د ديوال د ګرولو ذكر پكښې نشته) په هغه مقيد روايت باندې (چه پكښې د ديوال د ګرولو ذكر دې) محمول كولې شى او وئيلې به شى چه هلته هم دا مراد دې، چه ديوال ګرولو سره ئې په خاوره باندې تيمم اوكړو.

علامه عينى رحمه الله د علامه كرمانى رحمه الله دا دوه جوابات ذكر كولو سره فرمائى چه هر چه د مخكښې خبرې تعلق دې چه د رسول الله ﷺ لاس په خاوره باندې نه لګيدل يقينى نه دى، بلكه غالبه هم دا ده چه په ديوال باندې غبار وى. پس دا خبره غلطه ده، ځكه چه ديوال چه كله د كانړى وى نو هغه د خاورې تحمل نه لرى، ځكه چه خاوره پرې نه ايساريږى. بالخصوص د مدينې ديوالونه چه هغه خو د تورو تږو نه جوړ شوې ووز

او هر چه د دويم جواب تعلق دې چه په هغې كښې په همسا سره د ګرولو ذكر دې. نو هغه جواب هم صحيح نه دې. ځكه چه هغه روايت امام شافعي رحمه الله د ابراهيم بن محمد په طريق سره نقل كړې دې او هغه روايت ضعيف دې. كه ته جواب اوكړې چه امام بغوى رحمه الله د هغه روايت تحسين كړې دې نو د هغې جواب دا دې چه د بغوى تحسين خپله صحيح نه دې، ځكه چه په هغه روايت كښې د امام شافعي رحمه الله شيخ ابراهيم بن محمد او د هغه شيخ الشيخ ابو الحويرث دواړه ضعيف دى. په هغې سره احتجاج او استدلال صحيح نه دې. هم دا د امام مالك او نورو رائې ده.

دويم جواب دا دې چه دا روايت منقطع هم دې، ځكه چه په دې روايت كښې د اعرج او ابو جهيم ترمينځه د عمير واسطه ده. لكه چه دلته په بخارى كښې هم ده او په نورو كتابونو كښې هم ده او امام بيهقى رحمه الله هم د دې تصريح كړې ده، او د امام شافعي رحمه الله په ذكر كړې سند كښې دا واسطه نشته. او په دې كښې يو دريم سقم هم دې هغه دې د ﴿حك الجدار﴾ زيادت، چه د ابراهيم بن محمد نه علاوه دا زيادت چا هم نه دې نقل كړې، حال دا چه دا حديث يو جماعت نقل كړې دې او او د چا په نقل كړې شوې حديث كښې هم دا زيادت نشته، او دا زيادت به هم

---

[1] شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۸. عمدة القارى ج ٤ ص ١٦. فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٣. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۲. تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۹

هغه وخت مقبول وو چه کله هغه د ثقه د طرف نه وه، او حال دا چه دلته خو زیادت نقل کونکې هم ضعیف دې

په اخره کښې علامه عینی رحمه الله فرمائی چه که علامه کرمانی زمونږ په دې خبره باندې خبر شوې وې نو هغه په کله هم دا جواب نه وې کړې.

③ امام طحاوی رحمه الله د دې حدیث نه په یوه مسئله بلکه یوه قاعده کلیه باندې استدلال کړې دې، چه د هغې صرف احناف قائل دی، جمهور نه دی، هغه دا چه هر هغه عبادت کوم چه فائت لاالی خلف وی، یعنی د فوت کیدو نه روستو ئې قضاء نه وی، لکه صلاة الجنازة او صلاة العیدین نو که د اودس د کولو د وجې نه د ناوخته کیدو په صورت کښې د هغه د فوت کیدو ویره وی نو د هغه دپاره تیمم کول جائز دی. (۱) امام طحاوی رحمه الله د ذکر شوی حدیث نقل کولو نه پس فرمائی:

(فَبِهَذِهِ الْآثَارِ رَخَّصْنَا لِلَّذِي يُسَلَّمُ عَلَيْهِ وَهُوَ غَيْرُ طَاهِرٍ أَنْ يَتَيَمَّمَ وَيَرُدَّ السَّلَامَ، لِيَكُونَ ذَلِكَ جَوَابًا لِلسَّلَامِ. وَهَذَا كَمَا رَخَّصَ قَوْمٌ فِي التَّيَمُّمِ لِلْجِنَازَةِ وَلِلْعِيدَيْنِ، إِذَا خِيفَ فَوْتُ ذَلِكَ إِذَا تُشُوغِلَ بِطَلَبِ الْمَاءِ لِوُضُوءِ الصَّلَاةِ) (۲)

د احنافو سره د دې حدیث نه علاوه د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما اثر هم دې. چه په هغې کښې هغه د هغه سړی په باره کښې فرمائی کوم چه د غیر طهارت په حالت کښې وی او ناڅاپه جنازه راشی (او هغه سره دومره وخت نه وی چه هغه اودس کولو سره په جنازه کښې شرکت اوکړې شی) چه هغه تیمم کولو سره د جنازې مونځ اوکړی. (۳)

---

(۱) شرح معانی الاثار ج ۱ ص ۱۱۱، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۶، شرح النووی ج ۳ ص ۲۸۷

(۲) شرح معانی الاثار، کتاب الطهارة، باب ذکر الجنب والحائض والذی لیس علی وضوء وقراتهم القران، رقم الحدیث: ۵۲۳ – ۵۲۶، ج ۱ ص ۱۱۰، ۱۱۱، دار الکتب العلمیة

(۳) شرح معانی الاثار، رقم ۵۲۷، ج ۱ ص ۱۱۱

دا اثر امام طحاوی رحمه الله په نهه (۹) طرقو سره نقل کړې دې، د هغې نه علاوه د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما اثر هم دې چه یو کرت د هغوی مخې ته جنازه راوړلې شوه او د هغه اودس نه وو نو هغه تیمم اوکړو او د جنازې مونځ ئې ادا کړو، دا روایت امام بیهقی رحمه الله په معرفة السنن والاثار کښې نقل کړې دې ونصه

عن نافع عن ابن عمر انه اتی بجنازة، وهو علی غیر وضوء، فتیمم ثم صلی علیها. کتاب الطهارة، باب التیمم فی المضی الی الجنازة والعیدین رقم ۳۵۰، ج ۱ ص ۳۰۳، دار الکتب العلمیة.

د دې نه علاوه امام ابن ابی شیبه رحمه الله هم په المصنف کښې د تابعینو څه آثار نقل کړې دی چه که د اودس کولو د وجې نه د جنازې یا د اخترونو د مونځ فوت کیدو ویره وی نو تیمم کولو سره مونځ کول پکار دی. مونږ لاندې هغه آثار نقل کوو:

د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما اثر: (حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ أَيُّوبَ الْمَوْصِلِيُّ، عَنْ مُغِيرَةَ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِذَا خِفْتَ أَنْ تَفُوتَكَ الْجِنَازَةُ وَأَنْتَ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ فَتَيَمَّمْ وَصَلِّ) (کتاب الجنائز، باب فی الرجل یخاف ان تفوته الصلاة علی الجنازة، وهو غیر متوضی، رقم ۱۱۵۸۶، ج ۷ ص ۲۷۳) ..[بقیه برصفحه آئنده...

د شوافع او نورو ائمه کرام ﷭ په نزد چونکه دا مسئله نشته، یعنی د هغوی په نزد په داسې صورت کښې تیمیم کولو سره د جنازې مونځ او اخترونه لوستل صحیح نه دی، په دې وجه امام نووی رحمه الله په دې حدیث کښې د رسول الله ﷺ د تیمم کولو توجیه دا بیان کړې ده چه دا تیمم د عدم وجدان ماء د وجې نه وو.

پس هغه فرمائی: ﴿ هذا الحديث محمول على أنه صلى الله عليه و سلم كان عادما للماء حال التيمم فإن التيمم مع وجود الماء لايجوز للقادر على استعماله ولا فرق بين أن يضيق وقت الصلاة وبين أن يتسع ولا فرق أيضا بين صلاة الجنازة والعيد وغيرهما ﴾[1]

یعنی د دې حدیث محمل دا دې چه رسول الله ﷺ سره د تیمم کولو په وخت اوبه نه وې، ځکه چه د اوبو په موجودګئ کښې د هغې په استعمال باندې د قادر سړي دپاره تیمم کول بهر حال جائز نه دي. او په دې حکم کښې نه خو د وخت د تنګسیا او فراخ والي په اعتبار سره څه فرق دې او نه د مونځ، جنازه او اخترونو یا بل یو مونځ په اعتبار سره، یعنی حکم د ټولو یو دې.

خو ظاهره ده چه د امام نووی رحمه الله دا توجیه قوی نه ده، ځکه چه دا واقعه د مدینې منورې یعنی آبادئ ده او په عام احوال کښې هلته د اوبو نه کیدل یو مستبعد خبره ده.

بهرحال؛ د دې حدیث نه د احنافو د مسلك تائید کیږی، د ائمه ثلاثه مذهب د دې خلاف دې.

.....بقیه ازګذشته] د عکرمه رحمه الله اثر: ﴿ حَدَّثَنَا سفْيَانُ بْنُ عيَيْنَةَ ، عَنْ أَبِي الزَّعْرَاءِ ، عَنْ عِكْرِمَةَ ، قَالَ : إِذَا فَجَأَتْكَ الْجِنَازَةُ وَأَنْتَ عَلَى غَيْرِ وضُوءٍ فَتَيَمَّمْ وَصَلِّ عَلَيْهَا ﴾ (رقم: ۱۱۵۸۷)

د ابراهیم نخعي رحمه الله اثار: ﴿ ١١٥٨٨- حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ ، عَنْ مَنْصُورٍ ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ ، قَالَ : إِذَا فَجَأَتْكَ الْجِنَازَةُ وَلَسْتَ عَلَى وضُوءٍ ، فَإِنْ كَانَ عِنْدَكَ مَاءٌ فَتَوَضَّأْ وَصَلِّ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ عِنْدَكَ مَاءٌ فَتَيَمَّمْ وَصَلِّ.
﴿ ١١٥٨٩- حَدَّثَنَا وَكِيعٌ ، عَنْ سفْيَانَ ، عَنْ حَمَّادٍ وَمَنْصُورٍ ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ ، قَالَ : يَتَيَمَّمُ إِذَا خَشِيَ الْفَوْتَ ﴾
﴿ ١١٥٩١- حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ ، عَنْ أَشْعَثَ ، عَنِ الْحَكَمِ وحَمَّادٍ ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ : إِذَا خَافَ أَنْ تَفُوتَهُ الصَّلاَةُ عَلَى الْجِنَازَةِ تَيَمَّمَ ﴾ ﴿ ٥٩١٨: حَدَّثَنَا عبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى ، عَنْ بكَيْرِ بْنَ عَامِرٍ ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ ، قَالَ : يَتَيَمَّمُ لِلْعِيدَيْنِ وَالْجِنَازَةِ ﴾ (ج ٤ ص ٢٥٢)

د عطاء رحمه الله اثر: ﴿ ١١٥٩٠- حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سلَيْمَانَ ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ ، عَنْ عَطَاءٍ ، قَالَ : إِذَا خِفْتَ أَنْ تَفُوتَكَ الْجِنَازَةُ فَتَيَمَّمْ وَصَلِّ ﴾

د امام شعبی رحمه الله اثر: ﴿ ١١٥٩٢- حَدَّثَنَا وَكِيعٌ ، عَنْ سفْيَانَ ، عَنْ جَابِرٍ ، عَنِ الشَّعْبِيِّ ، قَالَ : يَتَيَمَّمُ إِذَا خَشِيَ الْفَوْتَ ﴾

د امام حکم رحمه الله اثر: ﴿ ١١٥٩٣- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي غَنِيَّةَ عن أبيه ، عَنِ الْحَكَمِ ، قَالَ : إِذَا خِفْتَ أَنْ تَفُوتَكَ الصَّلاَةُ وَأَنْتَ عَلَى غَيْرِ وضُوءٍ فَتَيَمَّمْ ﴾

د عبدالرحمن بن القاسم رحمه الله اثر: ﴿ ٥٩١٩- حَدَّثَنَا حمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ نَجِيحٍ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ : فِي الرَّجُلِ يحْدِثُ فِي الْعِيدِ وَيَخَافُ الْفَوْتَ ، قَالَ : يَتَيَمَّمُ وَيصَلِّي إِذَا خَافَ ﴾ (كتاب الصلاة، باب يحدث يوم العيد)

[1]) شرح النووی ج ۳ ص ۲۸۷. کذا فی شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۷

لهذا دا حديث د هغوى خلاف حجت دې (¹) والله اعلم

د ذکر شوې مسئلې تنقيح : د دې نه پس په دې خان پوهه کړئ چه صاحب کنز وغيره دا مسئله بغير د شرائط نه په اطلاق سره ذکر کړې ده، يعنی د جنازې يا اخترونو د مونځ د فوت کيدو که ويره وی نو د هغې دپاره تيمم کول جائز دی، دا جواز هغوی د هيڅ شرط سره هم نه دې مقيد کړې (²)

صاحب هدايه علامه مرغينانی رحمه الله دا په څلورو شرطونو سره مقيد کړې دې :

اول شرط دا دې چه جنازه حاضره وی. دويم دا چه تيمم کونکې صحيح وی، مريض نه وی، دريم دا چه تيمم کونکې په ښهر کښې وی او څلورم او اخری شرط دا چه تيمم کونکې د مړی ولی نه وی. (³)

که دا شرطونه نه وی نو بيا تيمم کولو سره جنازه وغيره نه شی کولې.

خو ابن نجيم حنفی رحمه الله فرمائی چه جواز تيمم لره په دې شرطونو سره د مقيد کولو هيڅ ضرورت نشته، ځکه چه هر چه د مسافر او مريض تعلق دې نو د هغوی دپاره خو د تيمم رخصت علی الاطلاق دې، يعنی هلته د تيمم د جواز دپاره د خوف فوت صلاة وغيره شرط نشته، نو ظاهره ده چه بيا به خبره د صحيح او مقيم وی، لهذا صحت او اقامت لره د شرط کولو هيڅ فائده نشته، او هر چه د جنازې د حاضريدو خبره ده نو د دې شرط هم ضرورت نشته، ځکه چه د جنازې دحاضريدو نه مخکښې خو د فوت کيدو ويره نه وی، ځکه چه وجوب صلاة خو به د حضور جنازه نه روستو وی او د وجوب صلاة نه خلاف صلاة نه متصور کيږی، لهذا دې لره هم د شرط په طور د ذکر کولو هيڅ معنی نشته. پاتې شوه خبره د ولی نو هغه ته خو د فوت صلاة ويره نشته، ځکه چه که په اودس کښې د مشغوليدو د وجې نه د هغه نه جنازه فوت هم شی نو هغه ته د اعادې حق حاصل دې، هم دا وجه ده چه د ولی دپاره په داسې حالت کښې تيمم کول جائز نه دی نو ظاهره ده چه د فوت صلاة خوف به غير ولی ته وی لهذا اوس غير ولی کيدل د شرط په طور ذکر کولو هيڅ معنی نشته. (⁴)

او د خوف فوت صلاة نه مراد دا دې چه د څلورو واړو تکبيراتو د فوت کيدو ويره وی، که هغه ته په بعض تکبيراتو کښې د شامليدو اميد وی نو اوس به د هغه دپاره تيمم کول جائز نه

---

¹) عمدة القاری ج ٤ ص ١٦

²) ونصه:وخوف فوت صلاة جنازة اوعيد...(کنز الدقائق،کتاب الصلاة،باب التيمم، ص١٨، اسلام کتب خانه)

³) ونصه : ويتيمم الصحيح فی المصر إذا حضرت جنازة والولی غيره فخاف إن اشتغل بالطهارة أن تفوته الصلاة لأنها لا تقضى فيتحقق العجز وكذا من حضر العيد فخاف إن اشتغل بالطهارة أن يفوته العيد يتيمم لأنها لا تعاد.

وقوله والولی غيره إشارة إلى أنه لا يجوز للولی وهو رواية الحسن عن أبی حنيفة رحمه الله تعالى هو الصحيح لأن للولی حق الإعادة فلا فوات فی حقه. (الهداية، كتاب الطهارة،باب التيمم، ج١ ص ٩٥، مكتبة البشرى)

⁴) البحر الرائق ج ١ ص ٢٧٤، كذا فی امانی الاحبار ج ٢ ص ٣٠

وي، يعني د بعض تكبيراتو د فوت كيدو ويره په جواز تيمم كښې معتبر نه ده. خكه چه فوت شوي تكبيرات هغه خانله ادا كولې شي. (۱)

د فوت كيدو په اعتبار سره د مونځ قسمونه : د دې نه روستو بيا په دې خان پوهه كړئ چه د فوت كيدو او نه فوت كيدو په اعتبار سره د مونځ درې قسمونه دي.

اول قسم : هغه مونځونه چه د هغې د فوت كيدو د سره ويره او هيڅ احتمال نه وي. په دې وجه چه د هغې دپاره څه اوقات اصلاً مخصوص نه وي، لكه نوافل وغيره.

دويم قسم : هغه مونځونه دي چه د هغې د فوت كيدو ويره خو ده (څكه چه د هغې اوقات متعين او مقرر دي) خو د فوت كيدو نه پس د اصل يا بدل په صورت كښې د هغې قضاء ممكن ده، لكه د جمعې مونځ (چه د فوت كيدو نه پس د هغه د بدل يعني د ماسپخين په صورت كښې د هغې قضاء كيدې شي) او فرائض وغيره (چه د فوت كيدونه روستو د هغه د اصل په صورت كښې قضاء ممكن ده).

دريم قسم : هغه مونځونه چه د هغه د فوت كيدو ويره وي او د فوت كيدو نه پس د هغې د قضاء څه صورت ممكن نه وي. لكه د جنازې مونځ او اخترونه، نو د اول او دويم قسم مونځونو د فوت كيدو د ويرې نه تيمم كول جائز نه دي، د دريم قسم دپاره تيمم كول جائز دي. (۲)

(۳) د دې حديث نه دا مسئله هم مستنبط كيږي چه د فرائضو په شان د نوافلو دپاره هم تيمم كول جائز دي. (۳) هم دا د ټولو ائمه كرامو مسلك دې، صرف په شوافع كښې څو حضرات د دې خلاف دي. او محققين شوافع خپله د دې ترديد كوي.

ابن ملقن شافعي رحمه الله فرمائي : ﴿ وابعد من خصه من اصحابنا بالفرض، وهو واه ﴾ (۴)
يعني زمونږ په اصحاب كښې چه چا تيمم د فرائض سره خاص كړې دې، هغوي د حق نه، ډيره بعيده خبره كړې ده او دا خبره انتهائي كمزورې ده.

امام نووي رحمه الله فرمائي ﴿ وفيه دليل على جواز التيمم للنوافل والفضائل كسجود التلاوة والشكر ومس المصحف ونحوها كما يجوز للفرائض وهذا مذهب العلماء كافة الا وجها شاذا منكرا لبعض أصحابنا أنه لايجوز التيمم الا للفريضة وليس هذا الوجه بشيء ﴾ (۵) يعني چا چه د دې سره اختلاف كړې دې د هغوي رائې شاذ او منكره ده او د هغې هيڅ اعتبار نشته.

---

۱) البحر الرائق ج ۱ ص ۲۷٤. كذا في اماني الاحبار ج ۲ ص ۳۰. الدر المختار مع رد المحتار ج ۲ ص ۱۰۸. بدائع الصنائع. كتاب الطهارة. فصل في شرائط ركن التيمم. ج ۱ ص ۵۱

۲) البحر الرائق ج ۱ ص ۲۷۵. اماني الاحبار ج ۲ ص ۳۰

۳) عمدة القاري ج ٤ ص ۱۶. شرح النووي ج ۳ ص ۲۸۷

۴) التوضيح ج ۵ ص ۱۸۰

۵) شرح النووي ج ۵ ص ۲۸۷

⑤ د دې حدیث نه دا هم معلومه شوه چه په تیمم کښې به د مخ او دواړو لاسونو مسح کولې شي، لکه چه د ﴿ فمسح بوجهه ویدیه ﴾ نه معلومیږي، او هم دا د احنافو موقف دې.

خو په دې باندې اشکال دا دې چه دلته حدیث کښې خو ﴿ یدیه ﴾ مطلق راغلي دي. چه د هغې اطلاق په کفین باندې هم، مرفقین باندې هم او د مرفقین نه په پورته حصه باندې هم کیږي، نو بیا د دې نه صرف د اودس د حده پورې لاسونه څنګه مراد کیدلې شي؟

علامه عیني رحمه الله د دې جواب دا کړې دې چه د دې تفسیر د سنن الدارقطني د روایت نه کیږي چه په هغې کښې ﴿ فمسح بوجهه وذراعیه ﴾(۱) راغلي دي، چه د هغې نه معلومیږي چه د ﴿یدین﴾ نه مراد ﴿ ذراعین ﴾ دي. بهرحال: په دې مسئله کښې د حضرات فقهاء کرامو اختلاف دې. د دې بیان به انشاء الله وړاندې راشي: (۲)

د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت : د حدیث د ترجمة الباب سره مناسبت داسې دې چه رسول الله ﷺ په حضر کښې تیمم اوفرمائیلو د سلام د جواب ورکولو دپاره، چه چرته وخت نې فوت نه شي. حال دا چه رسول الله ﷺ د تیمم کولو نه بغیر هم د سلام جواب ورکولې شو. خکه چه د سلام د جواب ورکولو دپاره طهارت شرط نه دې، د دې نه معلومه شوه چه که په حضر کښې د مونځ د قضاء کیدو ویره وي نو د هغه دپاره تیمم کول جائز دي. بلکه د دې جواز خو په طریق اولی دې، خکه چه مونځ بغیر د اودس او تیمم نه صحیح نه دې، او د سلام جواب بغیر د اودس او تیمم نه هم ورکړې کیدې شي. (۳) والله اعلم بالصواب

۳ بَابُ الْمُتَيَمِّمُ هَلْ يَنْفُخُ فِيهِمَا

دا باب په دې باره کښې دې چه ایا تیمم کونکې په خپلو دواړو لاسونو کښې د دوړې کمولو دپاره، پوکې کولې شي

بعض نسخو کښې دا باب په دې الفاظو سره دې : ﴿ هل ینفخ فی یدیه بعد ما یضرب بهما الصعید للتیمم ﴾(۴) یعني چه کله د تیمم دپاره دواړه لاسونه په خاوره باندې اووهي نو ایا د خاورو نه صفا کولو دپاره به، په هغې کښې پوکې وهي؟

د باب د مخکښې باب سره مناسبت : د دې باب د مخکښې باب سره مناسبت بالکل ښکاره دې چه په باب سابق کښې د تیمم بعض احکام ذکر شوي دي او پوکې وهل هم د تیمم په جمله

---

(۱) سنن الدارقطني. باب التیمم. رقم الحدیث : ۳

(۲) عمدة القاري ج ٤ ص ١٦

(۳) عمدة القاري ج ٤ ص ١٤. لامع الدراري ج ۲ ص ۳۰۰. فتح الباري ج ۱ ص ٤٤٣

(٤) شرح الکرماني ج۳ ص۲۱۸.عمدة القاري ج ٤ ص١٦.فتح الباري ج۱ ص٤٤٣. الکنز المتواري ج ۳ ص ۳۲۱

احکاماتو کښې دی (۱)

د ترجمة الباب مقصد او په ترجمه کښې د لفظ ﴿ هل ﴾ راوړلو وجه : وړاندې په روايت کښې راغلي چه رسول الله ﷺ په خاورې باندې د لاس وهلو نه پس نفخ اوفرمائيله، نو بيا په ترجمه کښې د لفظ ﴿ هل ﴾ راوړلو څه مطلب دې؟

د دې اشکال شارحينو مختلف جوابونه کړې دی، چه په هغې سره د ترجمة الباب مقصد هم واضح کيږی.

حافظ ابن حجر او علامه عينی فرمائی چه د رسول الله ﷺ په نفخ کولو کښې چونکه مختلف احتمالات وو، په دې وجه د هغې طرف ته د اشاره کولو دپاره ئې په ترجمه کښې لفظ د ﴿ هل ﴾ راوړو او دا د امام بخاری رحمه الله د اوصول موضوعه نه ده چه چرته احتمالات وی، هلته ترجمه په لفظ د ﴿ هل ﴾ سره مقيد کوی، پس دلته هم د رسول الله ﷺ په پوکی وهلو کښې مختلف احتمالات دی.

اولنی احتمال : دا دې چه په خاورو باندې د لاس وهلو په وخت د رسول الله ﷺ په لاس باندې څه څيز لګيدلې وی، چه د هغې نه رسول الله ﷺ ته دا ويره وی چه دا چرته مخ ته نقصان ورنکړی

دويم احتمال : دا دې چه خاوره به زياته لګيدلې وی او په هغې سره به د تلويث الوجه امکان وی، کوم چه به رسول الله ﷺ ناخوښه کړې وی، نو په دې وجه ئې پکښې پوکې اووهلو چه خاوره کمه شی او په مخ باندې د هغې آثار زيات نه شی.

دريم احتمال : دا دې چه رسول الله ﷺ د بيان تشريح دپاره داسې کړې وی، يعنی د دې بيانولو دپاره چه په تيمم کښې لاس په خاورو باندې د وهلو نه پس پوکې ورکول هم امر مشروع دې (۲)

علامه عينی رحمه الله دا دريم احتمال راجح کړې دې او فرمائی چه ﴿ وهو الظاهر ﴾ هم دا احتمال ظاهر دې، هم د دې نه امام ابوحنيفه رحمه الله په دې خبره باندې استدلال کړې دې چه د تيمم کونکی په لاس باندې د خاورې لګيدل د تيميم د صحت دپاره شرط نه دی. (۳) يعنی په خاوره باندې لاس وهل کافی دی. په خاورو ککړ کيدل او هم هغه په خاورو ککړ لاس په مخ وغيره باندې مږل ضروری نه دی. ځکه چه که دا ضروری وه نو رسول الله ﷺ به پوکې ورکولو سره هغه خاوره نه لرې کوله.

بيا علامه عينی رحمه الله د حافظ ابن حجر رحمه الله ذکر کړی اول او دويم احتمال لره رد کولو سره

---

(۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۷

(۲) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٣. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۶، ۱۷

(۳) عمدة القاري ج ٤ ص ۱۷

فرمائى: ﴿فعلى هذا الاحتمالات المذكورة التى ذهب اليها بعضهم غير سديدة﴾[1] يعنى چه هر كله نفخ فرمائيل د بيان تشريع دپاره دى او هم دا خبره ظاهره هم ده، نو باقى احتمالات كوم چه بعض حضراتو (مراد ابن حجر رحمه الله دى) ذكر كړى دى هغه صحيح نه دى.

څلورمه وجه: علامه عينى رحمه الله يوه څلورمه وجه دا بيان كړې ده او هغه دا چه په ترجمه كښې د ﴿هل﴾ راوړلو هيڅ موقع نشته، لهذا د امام بخارى رحمه الله په لفظ د ﴿هل﴾ سره ترجمه قائم كول صحيح نه دى.[2]

د علامه رشيد احمد گنگوهى رحمه الله رائې: علامه رشيد احمد رحمه الله د ترجمة الباب مقصد دا بيانوى چه تيمم چونكه د اودس نائب دې او په اودس كښې استيعاب شرط دې چه اوبه هر اندام ته پوره طريقې سره اورسيږى، نو د دې وهم د دفع كولو دپاره امام بخارى رحمه الله دا باب اوتړلو چه په اودس كښې اگر چه استيعاب شرط دې او تيمم د اودس نائب هم دې. خو په تيمم كښې استيعاب شرط نه دې. او د دې باب د لاندې ئې چه كوم حديث راوړې دې د هغه په مقصد باندې دلالت كول بالكل ظاهر دى. څكه چه كه استيعاب تراب شرط وې نو رسول الله ﷺ به په لاسو كښې پوكې نه وهلې، چه په پوكى وهلوسره خو خاوره كميږى او ظاهره ده چه دا به د استيعاب خلاف وې.[3]

د دې رائې تائيد په ابوداؤد كښې د سيدنا عمار بن ياسر رضى الله عنه د حديث د دې الفاظو نه هم كيږى چه ﴿ولم يقبضوا من التراب شيئا﴾[4] چه حضرات صحابه كرام رضى الله عنهم خپل لاس په خاوره باندې اووهلو او د هغوى په لاسونو پورې خاوره او نه لگيده.[5]

د شاه ولى الله محدث دهلوى رحمه الله رائې: شاه ولى الله محدث دهلوى رحمه الله فرمائى چه د ترجمة الباب مقصد دا بيانول دى چه كه د اندامونو سره خاوره اولگى. نو پوكې وركولو سره د هغې الوخول (كمول) مستحب دى. تحرزا عن المثلة.[6]

گويا شاه ولى الله رحمه الله د حافظ ابن حجر او علامه عينى رحمهما الله په ذكر كړې شوې درې احتمالاتو كښې د دويم احتمال طرف ته اشاره كړې ده، يعنى نفخ به په دې صورت كښې وى چه كله خاوره زياته اولگى او د تلويث ويره وى.[7]

---

[1] عمدة القارى ج ٤ ص ١٧. كذا فى الابواب والتراجم ص ۶۸، والكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٢١، ٣٢٢

[2] عمدة القارى ج ٤ ص ١٧. كذا فى الابواب والتراجم ص ۶۸، والكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٢٢

[3] لامع الدرارى ج ٢ ص ٣٠٢، ٣٠٣. كذا فى الابواب والتراجم ص ۶۸، والكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٢٢

[4] كتاب الطهارة، باب التيمم، رقم الحديث ٣١٩، ٣٢٠

[5] الابواب والتراجم ص ۶۸، والكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٢٢

[6] شرح تراجم ابواب صحيح البخارى للامام الدهلوى، بهامش تيسير القارى ج ١ ص ١٣١

[7] لامع الدرارى ج ٢ ص ٣٠٢، ٣٠٣. كذا فى الابواب والتراجم ص ۶۸، والكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٢٣

د حضرت شيخ الحديث رحمه الله رائې : د شيخ الحديث مولانا زكريا صاحب رحمه الله رائې دا ده چه په حقيقت كښې د رسول الله ﷺ مقصد خپله تيمم كول نه وو، بلكه د تيمم طريقه سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه ته ښودل مقصود وو. اوس چه هر كله رسول الله ﷺ په خاوره باندې لاس راښكلو او پوكې ئې وركړو نو په دې نفخ كښې دوه احتمالات دى، يو احتمال خو دا دې چه دا پوكې وركول خپله د تيمم په طريقه كښې شامل دې، او د تيمم حصه ده، ګويا رسول الله ﷺ دا بيانوى چه كله تيمم اوكړئ نو دغه شان په خاوره باندې لاس وهئ او بيا په لاسونو كښې پوكې اوكړئ اودويم احتمال دا دې چه دا پوكې وهل د تيمم په طريقه كښې شامل اود تيمم حصه نه ده. بلكه رسول الله ﷺ په دې وجه پوكې اوكړو چونكه مقصد د تيمم طريقه بيانول وو.نه خپله تيمم كول،نو بغير دڅه وجې نه ولې خپل مخ په خاورو ككړ كړې شى، نو په دې وجه ورته رسول الله ﷺ پوكې وركړو او په دې وجه امام بخارى رحمه الله ددې ترديد طرف ته په لفظ د ﴿هل﴾ سره اشاره اوكړه. چه ايا كله د تيمم قصد كولې شى نو هغه وخت په هم نفخ كولې شى يا نه؟ حضرت شيخ الحديث رحمه الله دا توجيه د امام بخارى رحمه الله د شان سره لائقه او لطيف منلې ده.(١)

۳۳۱ : حَدَّثَنَا آدَمُ قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، حَدَّثَنَا الْحَكَمُ عَنْ ذَرٍّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ(٢)، قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ إِنِّي أَجْنَبْتُ فَلَمْ أُصِبِ الْمَاءَ فَقَالَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ أَمَا تَذْكُرُ أَنَّا كُنَّا فِي سَفَرٍ أَنَا وَأَنْتَ فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ، وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَّكْتُ فَصَلَّيْتُ فَذَكَرْتُ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا فَضَرَبَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم بِكَفَّيْهِ الأَرْضَ وَنَفَخَ فِيهِمَا ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ. [۳۳۲ - ۳۳٦، ۳۳۸، وانظر : ۳۳۸]

رجال الحديث

ادم دا ابو الحسن ادم بن ابى اياس عبدالرحمن عسقلانى رحمه الله دې. د هغه احوال په كتاب الايمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده كښې تير شوې دى.(٣)

---

(١) لامع الدرارى ج ٢ ص ٣٠٣. الابواب والتراجم ص ٦٨. والكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٢٣

(٢) الحديث اطرافه فى هذا الكتاب (التيمم) فى باب التيمم للوجه والكفين رقم ٣٣٩، ٣٤٠، ٣٤١، ٣٤٢، ٣٤٣، وفى باب : اذا خاف الجنب على نفسه المرض او الموت او خاف العطش تيمم، رقم : ٣٤٥، ٣٤٦. وفى باب : التيمم ضربة، رقم ٣٤٧. واخرجه مسلم فى كتاب الحيض، باب التيمم، رقم ٨٢١، ٨٢٢. واخرجه ابوداؤد فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ٣٢٢، واخرجه النسائى فى سننه، فى كتاب الطهارة، باب التيمم فى الحضر، رقم ٣١٣، وباب نوع اخر من التيمم والنفخ فى اليدين، رقم ٣١٧، وباب نوع اخر من التيمم، رقم ٣١٨، وباب نوع اخر من التيممو رقم ٣١٩، وباب نوع اخر، رقم ٣٢٠، وابن ماجه فى سننه، فى كتاب الطهارة وسننها، ابواب التيمم، باب ما جاء فى التيمم ضربة واحدة، رقم ٥٦٩

(٣) اوګورئ : كشف البارى، بدء الوحى، كتاب الايمان ج ١ ص ٦٧٨

شعبة دا امیر المومنین شعبه بن الحجاج بن الورد عتکی بصری واسطی رحمه الله دې. د هغه تذکره هم په ذکر شوی باب کښې تیره شوې ده. (۱)

الحکم : دا الحکم بن عتبه الکندی الکوفی رحمه الله دې، د هغه تذکره په کتابُ العلم، باب السمرفی العلم کښې تیره شوې ده. (۲)

ذر : دا ابو عمر ذر بن عبدالله بن زراره الهمدانی المرهبی (بضم المیم وسکون الرا) الکوفی دې. (۳)
هغه د سعید بن جبیر، سعید بن عبدالرحمن بن ابزی، عبدالله بن شداد بن الهاد، مسیب بن نجبه، وائل بن مهانة او یسع الحضرمی رحمهم الله وغیره نه روایت کوی.
د هغه نه په روایت کونکو کښې سلیمان الاعمش، حبیب بن ابی ثابت، حصین بن عبدالرحمن السملی، الحکم بن عتبه، سلمه بن کهیل، عطاء بن السائب، طلحه بن مصرف او منصور بن المعتمر وغیره دی. (۴)
دا د هغه قاریانو په جماعت کښې دې چا چه د عبدالرحمن بن محمد بن الاشعث سره یو ځائې په ۸۰ هجری کښې د حجاج بن یوسف خلاف خروج کړې وو. (۵) د کوفې په عابدینو کښې شمار کیدلو، قصص او مواعظ به ئې ډیر په بلیغ انداز کښې بیانول. (۶) امام ابوداؤد او بعض نورو محدثینو د هغه طرف ته د ارجاء نسبت کړې دې. (۷)
هم د دې ارجاء د وجې نه ابراهیم نخغی او سعید بن جبیر رحمهما الله هغه ترک کړې وو. (۸)
مغیره فرمائی چه ذر بن عبدالله ابراهیم نخغی ته سلام اوکړو نو هغه ورته د ارجاء د وجې نه جواب ورنکړو، هم دغه شان واقعه د سعید بن جبیر سره هم پیښه شوې وه. (۹)
دلته په دې باندې خبره ځان پوهه کول ضروری دی چه ارجاء دا علت جارحه نه دې، یعنی

---

(۱) پورته حواله
(۲) اوګورئ: کشف الباری، کتاب العلم ج ٤ ص ٤١٤، ٤١٥
(۳) تهذیب الکمال ج ۸ ص ۵۱۱، الجرح والتعدیل ج ۳ ص ٤١٨، تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۲۱۸، اکمال تهذیب الکمال لمغلطائی ج ٤ ص ۲۹۱، تقریب التهذیب ج ۱ ص ۲۸۷
(٤) د شیوخ او تلامذه دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۸ ص ۵۱۱، ۵۱۲، وتهذیب التهذیب ج ۳ ص ۲۱۸، والجرح والتعدیل ج ۳ ص ٤١٨
(۵) الطبقات الکبری لابن سعد ج ۶ ص ۲۹۳، تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۲۱۸
(۶) کتاب الثقات لابن حبان ج ۳ ص ۳٤۶، الطبقات الکبری لابن سعد ج ۶ ص ۲۹۳، تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۲۱۸
(۷) الطبقات الکبری لابن سعد ج ۶ ص ۲۹۳، تهذیب الکمال ج ۸ ص ۵۱۲، تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۲۱۸، اکمال مغلطائی ج ٤ ص ۱۹۲، تقریب التهذیب ج ۱ ص ۲۸۷، ذربن عبدالله بن زرارة بن معاویة بن عمیرة بن منبه بن غالب بن وقش بن قاسم بن مرهبه (الطبقات الکبری لابن سعد ۶/ ۲۹۳)
(۸) تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۲۱۸، هدی الساری ص ۵۷۱
(۹) تهذیب الکمال ج ۸ ص ۵۱۲، میزان الاعتدال ج ۲ ص ۳۲

صرف د ارجاء د وجې نه د يو راوي روايات ناقابل احتجاج يا غير معتبر كيږي نه. (۱) هم دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله په خپله مقدمه كښ ذكر كړې دې چه د امام بخاري رحمه الله د يو راوي نه روايت تخريج كول د هغه راوي د عدالت، صحت ضبط او عدم غفلت متقاضي دې، په دې باندې مستزاد د جمهور ائمه كرام د امام بخاري او امام مسلم رحمهما الله كتابونو ته صحيحين ونيل دى، او حال دا چه دا شان د هغوى د كتابونو نه علاوه د حديث بل يو كتاب ته هم نه دې حاصل، نو ګويا د جمهور ائمه كرامو په دې دوه كتابونو كښ د ذكر شوې راويانو په عدالت باندې اجماع ده د كومو رواياتو تخريج چه امام بخاري رحمه الله په اصول كښ كړې دې. يعنى په متابعات، استشهادات او تعليقات كښ نه، بلكه مسندا ئې د هغه نه روايت ذكر كړې وى.(۲) د دې نه علاوه ډيرو ائمه كرامو د هغه توثيق او تعديل كړې دې. پس امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائى: «مابحديثه بأس»(۳)

امام ساجي رحمه الله فرمائى «صدوق فى الحديث»(۴)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائى «صدوق»(۵)

امام بخاري رحمه الله فرمائى «صدوق فى الحديث»(۶)

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى: «ثقة»(۷)

عبدالرحمن بن يوسف بن خراش رحمه الله فرمائى. «ثقة»(۸)

امام نسائي رحمه الله فرمائى «ثقة»(۹)

---

۱) قال الدكتور بشار : الارجاء ليست علة جارحة ... (تعليقات تهذيب الكمال للدكتور بشار عواد معروف: ج ۸ ص ۵۱۳)

۲) الهدى السارى، الفصل التاسع فى سياق اسماء من طعن فيه من رجال هذا الكتاب مرتبا لهم على حروف المعجم، والجواب عن الاعتراضات موضعا موضعا، وتمييز من اخرج له منهم فى الاصول او فى التابعات والاستشهادات مفصلا لذلک جميعه : ص ۵۴۸

۳) تهذيب الكمال ج ۸ ص ۵۱۲، تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۱۸، اكمال مغلطائى ج ٤ ص ۲۹۱، الجرح والتعديل ج ۳ ص ٤۱۸

۴) تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۱۸، اكمال مغلطائى ج ٤ ص ۲۹۱

۵) تهذيب الكمال ج ۸ ص ۵۱۲، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۱۸، الجرح والتعديل ج ۳ ص ٤۱۸

۶) الضعفاء الصغير رقم الترجمة ص ۱۱۳

۷) تهذيب الكمال ج ۸ ص ۵۱۲، تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۱۸، ميزان الاعتدال ج ۲ ص ۳۲، الجرح والتعديل ج ۳ ص ٤۱۸

۸) تهذيب الكمال ج ۸ ص ۵۱۲، تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۱۸

۹) تهذيب الكمال ج ۸ ص ۵۱۲، تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۱۸، ميزان الاعتدال ج ۲ ص ۳۲

حافظ ذهبی رحمه الله په الکاشف کښې فرمائي : ﴿ موثق ﴾[1]
ابن نمیر رحمه الله هم د هغه توثیق کړې دې. [2]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي : ﴿ ثقة عابد ﴾[3]
حافظ ذهبی رحمه الله په میزان الاعتدال کښې فرمائي : ﴿ تابعی ثقة ﴾[4]
ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې [5] په ۱۰۰ هجری کښې وفات شوې دې [6]

سعید بن عبدالرحمن : دا سعید بن عبدالرحمن بن ابزی الخزاعی رحمه الله (د خزاعه ازاد کړې شوې غلام) الکوفی دې [7]

هغه د خپل پلار عبدالرحمن بن ابزی، ابن عباس او واثله بن الاسقع رضی الله عنهم نه روایت کوی او د هغه نه جعفر بن ابی المغیره، حبیب بن ابی ثابت (خو صحیح دا ده چه حبیب بن ابی ثابت د هغه نه براه راست روایت نه کوی بلکه د دواړو ترمینځه د ذر بن عبدالله واسطه ده) الحکم بن عتیبه، ذر بن عبدالله الهمدانی، سلمه بن کهیل، طلحه بن مصرف، عزره بن عبدالرحمن، عطاء بن السائب او قتاده بن دعامه وغیره روایت کوی. [8]

ابن ابی حاتم رحمه الله فرمائي چه امام ابو زرعه رحمه الله اوفرمائیل چه د هغه روایت د سیدنا عثمان رضی الله عنه نه مرسل دې. [9]

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائي : ﴿ هو حسن الحدیث ﴾[10]
ابن شاهین رحمه الله فرمائي ﴿ ثقة ﴾[11]

---

[1]) الکاشف ج ۱ ص ۲۵۲
[2]) تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۲۱۸، هدی الساری ص ۵۷۱
[3]) تقریب التهذیب ج ۱ ص ۲۸۷
[4]) میزان الاعتدال ج ۲ ص ۳۲
[5]) کتاب الثقات ج ۳ ص ۳٤۶
[6]) تقریب التهذیب ج ۱ ص ۲۸۷
[7]) التاریخ الکبیر ج ۳ ص ٤۹٤، اکمال مغلطائی ج ۵ ص ۳۱۸، تهذیب التهذیب ج ٤ ص ۵٤، تهذیب الکمال ج ۱۰ ص ۵۲٤، الکاشف ج ۱ ص ۳۱۹
[8]) تهذیب الکمال ج ۱۰ ص ۵۲٤، تهذیب التهذیب ج ٤ ص ۵٤، سیر اعلام النبلاء ج ٤ ص ٤۸۱، الجرح والتعدیل ج ٤ ص ۳۸، ۳۹
[9]) اکمال مغلطائی ج ۵ ص ۳۱۸، تهذیب التهذیب ج ٤ ص ۵٤
[10]) پورته حواله جات
[11]) کتاب الثقات لابن شاهین رقم الترجمة ٤۳۸

امام نسائی رحمه الله فرمائی : ﴿ثقة﴾ (۱)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی : ﴿ثقة﴾ (۲)
ابن حبان رحمه الله هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې. (۳)

عبدالرحمن بن ابزى رضي الله عنه : دا عبدالرحمن بن ابزى (**بفتح الهمزة واسكان الموحدة وفتح الزاى مقصورا**) (۴) الخزاعى د نافع بن عبدالحارث ازاد كړې شوې غلام دې. (۵) اول په مكه كښې اوسيدو، بيا كوفې ته منتقل شو او د هغه ځائې والى هم پاتې شوې دې. (۶) په مكه كښې د اقامت د زمانې واقعه ده. چه كله نافع بن عبدالحارث كوم چه د عمر رضي الله عنه په زمانه كښې د مكې مكرمې والى وو، سيدنا عمر رضي الله عنه سره د ملاويدو دپاره عسفان ته لاړو، نو هغه د نافع نه تپوس اوكړو چه په اهل مكه باندې دې څوك د خپل ځان په ځائې والى مقرر كړې دې، نو نافع عرض اوكړو چه ابن ابزى لره، عمر رضي الله عنه تپوس اوكړو چه دا ابن ابزى څوك دې؟ نو هغه عرض اوكړو چه زمونږ د غلامانو نه يو غلام! نو عمر رضي الله عنه اوفرمائيل : ايا تا يو غلام په هغوى باندې مقرر كړې دې؟ نو نافع اوفرمائيل : ﴿انه قارئ لكتاب الله وانه عالم بالفرائض﴾ چه هغه د قران كريم قارى او د فرائضو عالم دې، نو عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چه بيشكه ستاسو پيغمبر فرمائيلې وو . ﴿ان الله يرفع بهذا الكتاب اقواما، ويضع به اخرين﴾ چه الله پاك په دې قران باندې د عمل كولو په وجه ډير (پست) قومونه اوچتوى او (د دې نه په اعراض كولو باندې) نور (ډير) قومونو ته زوال وركوى. دا واقعه په صحيح مسلم بعض نورو كتابونو كښې ذكر شوې ده. (۷)

---

۱) تهذيب التهذيب ج ٤ ص ٥٤. تهذيب الكمال ج ١٠ ص ٥٢٤.
۲) تقريب التهذيب ج ١ ص ٣٥٨
۳) كتاب الثقات لابن حبان ج ٣ ص ٣٨٢
۴) تهذيب الاسماء واللغات ج ١ ص ٢٩٣. عمدة القارى ج ٤ ص ١٧. تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٣. تقريب التهذيب ج ١ ص ٥٥٩. ٥٦٠
۵) تهذيب التهذيب ج ٦ ص ١٣٢. تهذيب الكمال ج ١٦ ص ٥٠١. سير الاعلام ج ٣ ص ٢٠١. الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٢ ص ٤١٧. خلاصة تذهيب تهذيب الكمال ص ٢٢٣
۶) تهذيب التهذيب ج ٦ ص ١٣٢. تهذيب الكمال ج ١٦ ص ٥٠١. سير الاعلام ج ٣ ص ٢٠١. الاصابة ج ٢ ص ٣٨٩
۷) مسلم. كتاب فضائل القران وما يتعلق به. باب فضل من يقوم بالقران ويعلمه. فضل من تعلم حكمة من فقه وغيره. فعمل بها وعلمها. رقم الحديث ١٨٦٧. وكذا اخرجه احمد فى مسنده. ج ١ ص ٣٥. والدارمى فى سننه فى كتاب فضائل القران. باب ان الله يرفع بهذا الكتاب اقواما ويضع اخرين. رقم ٣٣٦٨. وابن ماجه فى سننه فى المقدمة و باب فضل من تعلم القران وعلمه. رقم ٢١٨. وكذا ذكره النووى فى تهذيب الاسماء واللغات ج ١ ص ٢٩٣. ٢٩٤. والمزى فى تهذيب الكمال ج ١٦ ص ٥٠١. والحافظ فى التهذيب ج ٦ ص ١٣٢. ١٣٣

د هغه په صحابيت كښې اختلاف دې. (۱) پس ابوبكر بن ابى داؤد رحمه الله فرمائى : ﴿ تابعى ﴾(۲) هم دغه شان فرمائى چه : ﴿ لم يحدث عبد الرحمن بن ابى ليلى عن رجل عن التابعين الاعن ابن ابزى ﴾(۳) چه عبدالرحمن بن ابى ليلى رحمه الله په تابعين كښې د چا نه هم روايت نه دې اخستلې سوا د عبدالرحمن بن ابزى نه، هم دغه شان ابن حبان هغه د ثقات التابعين د لاندې ذكر كړې دې. (۴) د دې برعكس امام بخارى، ترمذى، ابو حاتم، خليفه بن خياط، دارقطنى، بقى بن مخلد او نور جمهور محدثين او ثقه مورخين هغه ته صحابى وئيلې دې او دې ته ئې راجح وئيلې دى. پس امام بخارى رحمه الله په التاريخ الكبير كښې فرمائى : ﴿ له صحبة ﴾(۵)

امام ابو حاتم بستي رحمه الله فرمائى : ﴿ ادرك النبى ﷺ وصلى خلفه ﴾(۶) چه هغه د رسول الله ﷺ زمانه بيا موندلې ده او د رسول الله ﷺ په اقتداء كښې ئې د مونځ كولو شرف حاصل كړې دې.

حافظ مزى او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى : ﴿ ذكره غير واحد فى الصحابة ﴾(۷) ډيرو حضراتو هغه په صحابه كرام رضى الله عنهم كښې شمار كړې دې.

امام نووى رحمه الله په جزم سره فرمائى : ﴿ عبد الرحمن بن ابزى الصحابى رضى الله عنه ﴾(۸)

حافظ ذهبى رحمه الله په سير اعلام النبلاء كښې فرمائى : ﴿ له صحبة، ورواية، وفقه وعلم ﴾(۹)

حافظ ابن حجر رحمه الله په تهذيب التهذيب كښې فرمائى : ﴿ وممن جزم بان له صحبة، خليفة بن خياط، والترمذى، ويعقوب بن سفيان، وابو عروبة والدارقطنى والبرقى وبقى بن مخلد وغيرهم ﴾(۱۰)

---

۱) قال الحافظ الذهبى فى الكاشف : مختلف فى صحبته ... ج ۲ ص ۱۵۰. كذا ذكر المزى فى تهذيب الكمال ج ۱۶ ص ۵۰۱. والحافظ فى التهذيب ج ۶ ص ۱۳۲

۲) خلاصة الخزرجى ص ۲۲۳

۳) تهذيب التهذيب ج ۶ ص ۱۳۲. تهذيب الكمال ج ۱۶ ص ۵۰۱. الاصابة ج ۲ ص ۳۸۹

۴) كتاب الثقات لابن حبان ج ۹ ص ۹۸

۵) التاريخ الكبير ج ۵ ص ۲٤۵. كذا فى تهذيب الكمال ج ۱۶ ص ۵۰۲. تهذيب التهذيب ج ۶ ص ۱۳۳. وخلاصة الخزرجى ص ۲۲۳.

۶) تهذيب الكمال ج ۱۶ ص ۵۰۲. تهذيب التهذيب ج ۶ ص ۱۳۳. الاصابة ج ۲ ص ۳۸۹. الجرح والتعديل ج ۵ ص ۲۵۹

۷) تهذيب الكمال ج ۱۶ ص ۵۰۲. تهذيب التهذيب ج ۶ ص ۱۳۳

۸) تهذيب الاسماء واللغات ج ۱ ص ۲۹۳. ج ۳ ص ۲۰۱

۹) ج ۳ ص ۲۰۱

۱۰) ج ۶ ص ۱۳۳

چه په جزم او تحقيق سره د هغه د صحبت قائلين خليفه بن خياط، امام ترمذی، يعقوب بن سفيان، ابو عروبه، دارقطني، برقي او بقي بن مجلد رحمهم الله وغيره دی.
محمد بن سعد رحمه الله د عبدالرحمن بن ابزی پورې په خپل حسن سند سره روايت کړې دې چه: ﴿ انه صلى مع رسول الله ﷺ فكان اذا خفض لايكبر، قال يعني اذا سجد ﴾[1]

حافظ ابن عبدالبر رحمه الله فرمائي ﴿ وادرك النبي ﷺ وصلى خلفه ﴾[2] چه هغه د رسول الله ﷺ زمانه موندلې ده او د هغه په اقتداء کښې ئې مونځ کړې دې.
حافظ ابن حجر رحمه الله د بخاري په حوالې سره ذکر کړې دی چه ابن ابی المجالد د عبدالرحمن بن ابزی او ابن ابی اوفی نه د سلف په باره کښې تپوس اوکړو نو هغوی اوفرمائيل: ﴿ كنا نصيب الغنائم مع النبي ﷺ ﴾[3] چه مونږ په د رسول الله ﷺ په معيت کښې غنيمتونه حاصلول.
امام نووی او نورو حضراتو ذکر کړې دی چه هغه د رسول الله ﷺ نه دولس احاديث روايت کړې دی.[4] حافظ ابن حجر رحمه الله په تقريب التهذيب کښې فرمائي: ﴿ صحابي صغير ﴾[5]
د دې دلائلو نه معلومه شوه چه عبدالرحمن بن ابزی رضي الله عنه صحابي دې. هم دا د جمهور محدثين او ثقه مؤرخين موقف دې، هم دا خبره راجح ده او د دې په خلاف کښې د بعض حضراتو رائې چا چه ئې د صحبت نه انکار کړې دې، هغه د جمهور د رائې په مقابله کښ قابل اعتبار او وزنی نه ده، پس حافظ ابن حجر رحمه الله په الاصابة کښې د جمهور رائې او اختلاف ذکر کولو نه پس دا فيصله کړې ده چه: ﴿ لكن العمدة على قول الجمهور ﴾[6] چه د جمهورو قول قابل اعتماد دې.
هغه د رسول الله ﷺ، ابی بن کعب، عبدالله بن خباب بن الارت، عبدالله بن عباس، علی بن ابی طالب، عمار بن ياسر، ابو بکر صديق، او عمر بن الخطاب رضي الله عنهم نه روايت کوی.
او د هغه نه د هغه دوه خامن عبدالله بن عبدالرحمن، سعيد بن عبدالرحمن، زراره، عامر شعبی، عبدالله بن القاسم، عبدالرحمن بن ابی ليلی، علقمه بن مرثد، ابو اسحاق عمرو بن عبدالله السبيعی، ابو مالك غزوان الغفاری او عبدالله بن ابی المجالد وغيره روايت کوی.[7]
د هغه اکثر روايات د عمر بن الخطاب او ابی بن کعب رضي الله عنهما نه دی.[8] ابن الاثير او نورو

---

[1] الطبقات الكبرى ج ٥ ص ٤٦٢، كذا فى الاصابة ج ٢ ص ٣٨٨، ٣٨٩
[2] الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٢ ص ٤١٨
[3] الاصابة ج ٢ ص ٣٨٩، تهذيب التهذيب ج ٦ ص ١٣٣
[4] تهذيب الاسماء واللغات ج ١ ص ٢٩٣، خلاصة الخزرجی ص ٢٢٣
[5] تقريب التهذيب ج ١ ص ٥٦٠ الاصابة ٣٨٩\٢.
[6] الاصابة ج ٢ ص ٣٨٩، تهذيب الكمال ج ١٦ ص ٥٠٢، تهذيب التهذيب ج ٦ ص ١٣٣، سير الاعلام ج ٣ ص ٢٠٢
[7] الاصابة ج ٢ ص ٨٩.
[8] تهذيب الاسماء واللغات ج ١ ص ٢٩٣

حضراتو ذکر کړې دی چه سیدنا علی رضی الله عنه هغه لره د خراسان والی مقرر کړې وو (۱)
د صحاح ستة ائمه د هغه روایات اخستلې دی. (۲) د ۷۰ هجری نه لږه موده پس پورې ژوندې وو. (۳) رضی الله تعالی عنه وارضاه

عمر بن الخطاب : دا ثانی الخلفاء الراشدین امیر المومنین سیدنا عمر بن الخطاب رضی الله عنه دې.
د هغه ذکر د بدء الوحی د اولنی حدیث د لاندې راغلې دې. (۴)

عمار بن یاسر : دا مشهور صحابی ابو الیقظان عمار بن یاسر بن مالك بن کنانه عنسی رضی الله عنه دې. د هغه تذکره په کتاب الایمان، باب افشاء السلام من الاسلام کښې تیره شوې ده. (۵)

شرح حدیث : ﴿ جاء رجل ﴾ : حافظ صاحب فرمائی چه ماته معلومه نه شوه چه د دې سړی نوم څه دې؟ (۶) خو د طبرانی په روایت کښې دی چه ﴿ انه من اهل البادیة ﴾ (۷) چه هغه سړې یو بانډچی وو. وړاندې د سلیمان بن حرب په روایت کښې راځی چه سیدنا عبدالرحمن بن ابزی رضی الله عنه په دې موقع باندې د عمر بن الخطاب رضی الله عنه سره موجود وو. (۸)

قوله : انی اجنبت : په فتحې د همزه سره د باب افعال نه دې، په معنی د ﴿ صرت جنبا ﴾ زه جنبی شوم، په بعض نسخوکښې ﴿ جنبت ﴾ په ضم د جیم او کسرې د نون سره روایت کړې شوې دې. (۹)

قوله : فلم اصب ماء : دا بضم الهمزة وکسر الصاد، اصابه (باب افعال) نه د واحد متکلم صیغه ده، په معنی د ﴿ لم اجد ﴾ چه ما اوبه او نه موندلې. (۱۰)

---

(۱) الکامل فی التاریخ ج ۳ ص ۲۴۳. الاستیعاب بهامش الاصابة ج ۲ ص ٤۱۷، ٤۱۸. تهذیب الاسماء واللغات ج ۱ ص ۲۹۳. تهذیب الکمال ج ۱٦ ص ۵۰۳. تهذیب التهذیب ج ٦ ص ۱۳۳ سیر الاعلام ج ۳ ص ۲۰۲. الکاشف ج ۲ ص ۱۵۰. تقریب التهذیب ج ۱ ص ۵٦۰

(۲) تهذیب الکمال ج ۱٦ ص ۵۰۳

(۳) قال الذهبی فی سیر اعلام النبلا : قلت عاش الی سنة نیف وسبعین فیما یظهر لی. (۳/۲۰۲)

(۴) اوګورئ : کشف الباری. بدء الوحی والایمان ج ۱ ص ۲۳۹

(۵) اوګورئ : کشف الباری. کتاب الایمان ج ۲ ص ۱۸۵، ۱۸٦

(۶) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۳

(۷) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۳. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸. تحفة الباری ج ۱ ص ۲٦۹. الکوثر الجاری ج ۲ ص ۱۳. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۳. کذا ذکره عبدالرزاق فی مصنفه. ج ۱ ص ۲۳۸. برقم ۹۱۵

(۸) انظر رقم ۳٤۰. کذا فی فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۳. وعمدة القاری ج ٤ ص ۱۸

(۹) عمدة القاری ج ٤ ص۱۸. تحفة الباری ج۱ ص۲٦۹. الکوثر الجاری ج۲ ص۱۳. شرح الکرمانی ج۳ ص۲۱۸

(۱۰) عمدة القاری ج ٤ ص۱۸. تحفة الباری ج۱ ص۲٦۹. ارشاد الساری ج۱ ص۵۸۳. شرح الکرمانی ج۳ ص۲۱۸

همزه استفهاميه او ما د نفى دپاره ده. (١) يعنى تاته ياد نه دى، دلته استفهام په خپله اصل معنى كښ دې، ځكه چه سيدنا عمر رضي الله عنه نه هغه قصه هيره شوې وه. (٢)

قوله: اناكنا فى سفر: فعل ناقص د خپل اسم او خبر سره يو ځائې كيدو باندې د ﴿ ان ﴾خبر دې، او هغه د مصدر په تاويل سره په محل د نصب كښ د ﴿ تذكر ﴾د فعل دپاره مفعول به دې.(٣) په بعضو نسخو كښ د ﴿ اناكنا ﴾په ځائې ﴿ اذاكنا ﴾دې هغه په هم په محل د نصب كښ د ﴿تذكر﴾دپاره مفعول به جوړيږى. (٤) دلته د بخارى په روايت كښ ﴿ فى سفر ﴾راغلې دې او د مسلم په روايت كښ ﴿ فى سرية ﴾راغلې دې، يعنى مونږ په څه جهادى سفر باندې وو. (٥)

قوله: انا وانت: دا په ﴿ كنا ﴾كښ د ضمير جمع تفسير دې. (٦)

قوله: فاما انت: دا د هغه واقعې تفصيل دې كومه چه د سيدنا عمر او سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنهما ترمينځه پيښه شوې وه، دلته د دې نه مخكښ ﴿ فاجنبنا ﴾دې، يعنى مونږ په سفر كښ وو او مونږ ته جنابت رسيدلې وو، اوبه ملاؤ نه شوې، نو تاسو خو مونځ اونكړو او ما ... الخ د دې تقدير ﴿ فاجنبنا ﴾نه بغير د ذكر كړې شوى تفصيل تفريع په هغې باندې د استقامت معنى په اعتبار سره نه صحيح كيږى. امام بخارى رحمه الله چونكه دا روايت دلته مختصرا ذكر كړې دې، په دې وجه په دې كښ د ﴿ فاجنبنا ﴾الفاظ نشته، خو د مسلم په روايت كښ د ﴿فاجنبنا ﴾الفاظ دى. (٧) هم دغه شان امام بخارى رحمه الله په وړاندې باب كښ د سليمان بن حرب په طريق سره هم دا روايت ذكر كړې دې، هلته هغه د ﴿ فاجنبنا ﴾الفاظ ذكر كړې دې. (٨)
دې سائل ته سيدنا عمر رضي الله عنه څه جواب وركړې وو، امام بخارى رحمه الله هغه دلته نه دې ذكر كړې، هم دغه شان په وړاندې باب كښ هم امام بخارى رحمه الله دا روايت د امام شعبه د شپږو

---

[١] عمدة القارى ج ٤ ص ١٨، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٨
[٢] الكوثر الجارى ج ٢ ص ١٣، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٣
[٣] عمدة القارى ج ٤ ص ١٨، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٣
[٤] تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩
[٥] مسلم، كتاب الحيض، رقم ٨٢١، كذا فى عمدة القارى ج ٤ ص ١٨، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٤، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٣.
[٦] عمدة القارى ج ٤ ص ١٨، تحفة البارى ج ١ ص ٢٦٩، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٣، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢١٨
[٧] مسلم، كتاب الحيض، رقم ٨٢١
[٨] صحيح البخارى، باب التيمم للوجه والكفين رقم ٣٤٠، كذا فى فتح البارى ج ١ ص ٤٤٤

شاګردانو نه نقل کړې دي، هلته هم د اختصار نه کار اخستلو سره د سیدنا عمر رضی الله عنه جواب هغوی نه دې ذکر کړې، خو امام مسلم رحمه الله هم دا روایت د یحیی عن سعید عن شعبه (۱) او امام نسائی د حجاج بن محمد عن شعبة (۲) په طریق سره دا روایت نقل کړې دې او په هغې کښې هغوی د سیدنا عمر رضی الله عنه جواب نقل کړې دې، چه کله راتلونکی سړی تپوس اوکړو چه زه جنب شوې یم او اوبه راته ملاؤ نه شوې (نو زه څه اوکړم؟) نو عمر رضی الله عنه اوفرمائیل : ﴿ لا تصل ﴾ (۳) چه په داسې حالت کښې مونځ مه کوه:

د سیدنا عمر رضی الله عنه نه هم دا مذهب مشهور دې چه جنبی ته که اوبه ملاؤ نه شی نو هغه دې هغه وخت مونځ نه کوی، عبدالله بن مسعود رضی الله عنه هم په دې رائې کښې د هغه سره موافقت لری، په دې مسئله کښې د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه او د ابو موسی اشعری رضی الله عنه ترمینځه مناظره هم شوې وه، کومه چه امام بخاری رحمه الله خپله وړاندې په ﴿ باب التیمم ضربة ﴾ کښې ذکر کوی، د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د دې رائې نه رجوع کول هم ذکر کړې شوې دی. (۴)

قوله: فلم تصل : دلته دا اشکال دې چه سیدنا عمر رضی الله عنه مونځ ولې ترک کړو؟

د دې یو جواب خو بعض شارحینو دا کړې دې چه هغه تیمم کولو سره مونځ اوکړو، خکه چه د هغه دا امید وو چه د مونځ د وخت تیریدو نه مخکښې به هغه اوبو ته اورسیږی، پس هغه به غسل کولو سره مونځ اوکړی. (۵)

دویم جواب ئې دا ورکړې دې چه ممکنه ده چه سیدنا عمر رضی الله عنه ایت تیمم د حدث اصغر سره خاص ګڼړی او هغه په خپل اجتهاد سره دې نتیجې ته رسیدلې وی چه د جنبی سړی دپاره تیمم کول جائز نه دی، په دې وجه هغه تیمم کولو سره مونځ اوکړو، بلکه د اوبو ملاویدو په انتظار کښې وو. (۶)

قوله: واما انا فتمعکت: ﴿ تمعکت ﴾ او ﴿ تمرغت ﴾ د دواړو معنی ده ﴿ تقلبت فی التراب ﴾ یعنی په .

---

(۱) مسلم، کتاب الحیض، رقم ۸۲۱

(۲) النسائی، کتاب الطهارة، باب نوع اخر رقم ۳۲۰

(۳) مسلم، کتاب الحیض، رقم ۸۲۱، النسائی، کتاب الطهارة، رقم ۳۲۰

(۴) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۳

(۵) عمدة القاری ج ٤ ص۱۹، تحفة الباری ج۱ ص۲٦۹، ارشاد الساری ج۱ ص۵۸۳، شرح الکرمانی ج۳ ص۲۱۸

(۶) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹، تحفة الباری ج ۱ ص ۲٦۹، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۳، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۸، ۲۱۹

خاورو کښې اولوغړيدم. (۱)

د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه دا فعل د صحت قياس دليل دې، يعنې هغه د خپل اجتهاد نه کار واخستلو او قياس ئې استعمال کړو، په داسې طريقه چه کله تيمم د اودس بدل وی نو هغه د اودس په شان وی، لهذا چه کله تيمم د غسل بدل وی (يعنی د غسل په حاجت سره تيمم کولې شی) نو د دې طريقه به هم د غسل والا وی او چونکه په غسل کښې د پوره بدن وينځل ضروری دی په دې وجه په تيمم کښې د دې صورت د حاصلولو دپاره هغوی پوره بدن په خاورو پاندې ککړ کړو. (۲)

د دې حديث نه دا هم مستفاد شوه چه حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم په د رسول الله ﷺ په زمانه کښې د ضرورت په وجه د اجتهاد نه کار اخستلو، يعنی چه کله به ورته يوه مسئله ناڅاپه پيښه شوه او د هغې د حل دپاره به د رسول الله ﷺ تعليمات د هغوی مخې ته نه وو، نو د هغې دپاره به ئې د خپل اجتهاد نه کار اخستلو. (۳)

او دا هم ترې معلومه شوه چه که اجتهاد کونکې خپل ټول کوششونه صرف کړی نو په هغه باندې هيڅ ملامته نشته، اګر چه د هغه اجتهاد نتيجة صحيح نه وی. (۴) او دا چه که هغه په خپل اجتهاد باندې عمل اوکړی (او هغه خطاء وی) نو په هغه باندې اعاده نشته. (۵)

په ذکر شوې قصه باندې يو اشکال : حضرت شيخ الحديث مولانا زکريا صاحب رحمه الله په دې قصه باندې يو اشکال پيش کړې دې چه د هغې حاصل دا دې چه د دې قصې نه مخکښې يا خو آيت التيمم نازل شوې وو يا نه، که نازل شوې وو نو بيا خو په هغې کښې د تيمم طريقه خپله موجود ده چه ﴿ فَامْسَحُوْا بِوُجُوْهِكُمْ وَاَيْدِيْكُمْ ﴾ نو بيا عمار بن ياسر رضي الله عنه دا طريقه پريخودلو سره تمرغ ولې اوکړو؟ او که ايت تيمم نه وو نازل شوې نو عمار بن ياسر رضي الله عنه ته د کوم ځائې نه معلومه شوه چه تراب مطهر دې چه هغه تمرغ اوکړه؟

اولنې جواب : بعض شارحينو دا جواب کړې دې چه ممکنه ده چه آيت تيمم (فَتَيَمَّمُوْا صَعِيْدًا طَيِّبًا) پورې مخکښې نازل شوې وی او د هغې صورت يعنې ﴿ فَامْسَحُوْا بِوُجُوْهِكُمْ وَاَيْدِيْكُمْ ﴾ روستو نازل شوې وی، په دې سره دا اشکال رفع کيږی چه د هغې وضاحت دا دې چه آيت تيمم ﴿ وَاِنْ كُنْتُمْ مَّرْضٰٓى اَوْ عَلٰى سَفَرٍ اَوْ جَآءَ اَحَدٌ مِّنْكُمْ مِّنَ الْغَآئِطِ اَوْ لٰمَسْتُمُ النِّسَآءَ فَلَمْ تَجِدُوْا مَآءً فَتَيَمَّمُوْا صَعِيْدًا طَيِّبًا ﴾ پورې خو د دې واقعې نه مخکښې نازل شو، چه د هغې نه معلوميږی چه تراب مطهر دې، خو د دې

---

(۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٤، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۶۹، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۳، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۸

(۲) پورته حواله جات

(۳) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٤، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۰

(٤) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٤

(۵) پورته حواله

صورت لا نازل شوې نه وو، هم په دې وجه سيدنا عمار رضي الله عنه د قياس نه كار اخستلو سره تمرغ اوكړو، بيا د دې واقعې نه روستو د آيت كريمه باقي حصه ﴿ فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ ﴾ نازله شوه، چه په هغې كښې د تيمم طريقه هم بيان كړې شوه. (۱)

حضرت شيخ الحديث رحمه الله د دې دا جواب كړې دې چه پد آيت تيمم كښې د ﴿أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ﴾ په تفسير كښې اختلاف دې چه د ملامسه نه څه مراد دې؟ بعض حضرات يعنې شوافع حضرات د دې نه لمس باليد مراد اخلي او دا د حدث اصغر صورت دې. او نور حضرات احناف وغيره د دې نه جماع مراد اخلي او دا د حدث اكبر صورت دې، كه د ملامسه نه جماع مراد كړې شي نو د آيت تيمم نه د جنب مسئله معلوميږي كه لمس باليد مراد كړې شي نو د دې نه د جنب د تيمم مسئله نه معلوميږي، بلكه د حدث اصغر حكم معلوميږي، نو ممكنه ده چه سيدنا عمار رضي الله عنه د ملامسه نه لمس باليد مراد اخستلې وي، لكه چه په آيت كريمه كښې صرف په لاس او مخ باندې د تيمم حكم كول په دې باندې دلالت كوي، څكه چه په جنابت كښې خو غسل واجب كيږي، بيا خو په ټول بدن باندې خاورې لګول پكار دي، په دې وجه هغه دا آيت كريمه د حدث اصغر سره خاص ګڼړلو باندې د جنابت تيمم په غسل باندې قياس كولو سره په ټول بدن تيمم اوكړو. (۲)

قوله: فذكرت ذلك: دا د ابوذر، اصيلي او ابن عساكر رحمهم الله روايت دې، د نورو په روايت كښې لفظ ﴿ ذلك ﴾ نشته، هلته داسې دی ﴿ فذكرته ﴾(۳)

قوله: فضرب النبي صلى الله عليه وسلم بكفيه: د ابوذر په روايت كښې ﴿ فضرب بكفيه ﴾ راغلې دې يعنې هلته لفظ د ﴿ النبي صلى الله عليه وسلم ﴾ ساقط دې. (۴)

قوله: الارض: د اصيلي په نسخه كښې د ﴿ في الارض ﴾ الفاظ دي. (۵)

قوله: ونفخ فيهما: په باب كښې د حجاج په روايت كښې دي ﴿ ثم ادناهما من فيه ﴾(۶) چه بيا ئې خپل دواړه لاسونه خپلې خولې مباركې ته نزدې كړل. دا هم د نفخ نه كنايه ده او په دې كښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه دا نفخ خفيف وه. (۷)

---

(۱) تقرير بخاري شريف ج ۲ ص ۱۱۰

(۲) تقرير بخاري ج ۲ ص ۱۱۰، ۱۱۱

(۳) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۳، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۶۹

(۴) ارشاد السارى ج ۱ ض ۵۸۳، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۷۰

(۵) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۳

(۶) باب التيمم للوجه والكفين، رقم الحديث ۳۳۹

(۷) فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٤

د دې نه وړاندې د سليمان بن حرب په روايت کښې دى ﴿ وتفل فيهما ﴾[1] يعنى رسول الله ﷺ په دواړو لاسونو کښې اوتهوکل، ﴿ تفل ﴾دا ﴿ بزق ﴾په معنى کښې د تهوکلو مشابه دې، خو په دې کښې تهوکل خفيف وى، اهل لغت ليکلې دى چه د ﴿ بزق ﴾معنى ده تهوکل او د دې نه معتاد تهوکل مراد دى، بيا د بزق نه پس ﴿ تفل ﴾وى کوم چه د بزق نه کم وى، د هغې نه پس ﴿ نفث ﴾دې، د هغې نه روستو ﴿ نفخ ﴾دې. [2] چونکه په تفل او نفخ کښې زيات فرق نشته، په دې وجه راوى دلته ﴿ نفخ ﴾او ﴿ تفل ﴾ذکر کړو.

د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه روايت کوم چه امام بخارى رحمه الله دلته ذکر کړې دې هم دغه شان په وړاندې باب کښې هم، د دې ټولو طرقو د سياق نه معلوميږى چه رسول الله ﷺ چه عمار رضي الله عنه ته کوم تعليم ورکړې وو هغه فعلى وو، يعنى رسول الله ﷺ خپله تيمم کولو سره عملا او فعلا پوهه کړو چه د تيمم کولو طريقه داسې ده. او امام مسلم رحمه الله د يحيى بن سعيد عن شعبه په طريق سره هم دا روايت ذکر کړې دې د هغې د الفاظو نه دا معلوميږى چه دا تعليم فعلى نه بلکه قولى وو، پس په هغې کښې دى چه سول الله ﷺ سيدنا عمار رضي الله عنه ته اوفرمائيل : ﴿ انما كان يكفيك ان تضرب بيديك الارض، ثم تنفخ ثم تمسح بهما وجهك وكفيك ﴾[3] يعنى ستا دپاره خو دا کافى وه چه تا خپل دواړه لاسونه په زمکه باندې وهلې وې بيا دې په هغې کښې پهوکې کړې وې، بيا دې په هغې سره د خپل مخ او لاسونو مسح کړې وې. د دې نه معلومه شوه چه دا تعليم قولى وو [4] د دې دواړو رواياتو ترمينځه په ظاهره کښې تعارض دې. حافظ ابن حجر رحمه الله دا فرق بيان کړې دې خو د دې تعارض ئې هيڅ جواب نه دې کړې. زما په خيال دا ممکنه ده چه دا تعليم قولى هم وى او فعلى هم، يعنى رسول الله ﷺ قولا هم عمار بن ياسر رضي الله عنه ته د تيمم

---

[1] باب التيمم للوجه والكفين. رقم الحديث ۳۴۰

[2] قال العلامة ابن منظور فى لسان العرب، ﴿ تفل، ينفل، وينفل تفلا ... بصق ... ومنه تفل الراقى. والتفل والتفال : البصاق والزبد ونحوهما. والتفل بالفم لا يكون الا ومعه شئ من الريق. فاذا كان نفخا بلا ريق فهو النفث ... النفل شبيه بالبزق وهو اقل منه. اوله البزق ثم التفل ثم النفث ثم النفخ. وفى الحديث : فتفل فيه ... هو من ذلك. (۲/ ۳۸، ۳۹) وذكر ابن الاثير الجزرى رحمه الله : ﴿ فتفل فيه ﴾ التفل : نفخ معه ادنى بزاق، وهو اكثر من النفث. (۱۹۱/۱)

وذكر ايضا : نفث فيه : ان روح القدس نفث فى روعى، يعنى جبريل عليه السلام اى اوحى والقى. من النفث بالفم. وهو شبيه بالنفخ. وهو اقل من التفل. لان التفل لا يكون الا ومعه شئ من الريق. (۲/۷۷۰)

وذكر الجوهرى فى الصحاح : التفل : شبيه بالبزق، وهو اقل منه، اوله البزاق، ثم التفل، ثم النفث، ثم النفخ، وقد تفل يتفل ويتفُل ... ومنه تفل الراقى ... (ص : ۱۲۷)

[3] مسلم، كتاب الحيض، رقم ۸۲۱

[4] فتح البارى ج ۱ ص ۴۴۴

طريقه ښودلې وى او هم د دې خپل قول د توضيح او تفهيم دپاره ئې ورته عملا هم ښودلې وى، دغه شان په دواړو كښې تطبيق پيدا كيږى او ظاهرى تعارض دفع كيږى. والله اعلم

قوله: ثم مسح بهما وجهه وكفيه: بيا ئې په هغې سره د خپل مخ او دواړو ورغوو (تلو) مسح اوكړه. د دې نه د تيمم صفت معلوم شو او هغه دا چه په تيمم كښې يو ضرب دې د مخ او دواړو لاسونو (ورغوو) دپاره. يعنى ضرب يو دې اود لاسونو مسح صرف د ورغوو پورې ده. هم دا د عطاء بن ابى رباح، عامر شعبى يو قول او د امام اوزاعى رحمه الله په دوه قولونو كښې مشهور قول دې، هم دا د امام احمد، اسحاق بن راهويه او طبرى رحمه الله رائې ده. او د امام ابوحنيفه، امام مالك او امام شافعى او ليث بن سعد رحمه الله رائې دا ده چه په تيمم كښې دوه ضربونه دى، يو د مخ دپاره او دويم د دواړو لاسونو دپاره د څنګلو پورې. (۱)

جمهور حضرات د حديث الباب جواب دا وركوى چه دلته د رسول الله صلى الله عليه وسلم مقصود صرف تعليم وو، د پوره تعليم اصل صورت بيانول مقصود نه وو، لهذا د دې نه استدلال صحيح نه دې (۲) دا مسئله به وړاندې په تفصيل سره راشى انشاء الله.

د حديث الباب نه مستنبط څو فوائد: ① د دې حديث نه معلومه شوه چه سيدنا عمر رضى الله عنه د جنبى دپاره د تيمم قائل نه وو. (۳) **وقد ذكرنا وسياتى ايضا.**

② دا حديث د قياس د مشروع كيدو دليل دې. (۴)

③ د دې حديث نه امام ابوحنيفه رحمه الله په داسې كاڼړى يا كمر وغيره باندې د تيمم په جواز استدلال كړې دې چه په پرې غبار وغيره نه وى، ځكه چه كه د غبار كيدل ضرورى وې نو رسول الله صلى الله عليه وسلم به پوكې نه وركولې. (۵) ④ د دې حديث نه د نفخ سنيت يا استحباب معلوم شو. (۶)

⑤ د رسول الله صلى الله عليه وسلم د نفخ فرمائيلو نه د تخفيف تراب عند التيمم په استحباب باندې هم استدلال كړې شوې دې. (۷)

⑥ دا هم معلومه شوه چه په تيمم كښې تكرار مستحب نه دې، ځكه چه عدم تكرار د تخفيف تقاضه كوى، او دلته نفخ شوې ده كومه چه تخفيف لره مستلزم ده. (۸)

---

(۱) عمدة القارى ج ٤ ص ۱۹

(۲) عمدة القارى ج ٤ ص ۱۹، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۹

(۳) عمدة القارى ج ٤ ص ۱۹

(۴) عمدة القارى ج ٤ص۱۹، فتح البارى ج ۱ص ٤٤٤،شرح الكرمانى ج۳ ص۲۱۸،تحفة البارى ج۱ص۲۶۹

(۵) عمدة القارى ج ٤ ص ۱۹

(۶) پورته حواله

(۷) فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٤

(۸) پورته حواله

⑦ په دې خبره باندې هم استدلال کړې شوې دې چه که څوك په اودس کښې د سر د مسح کولو په ځائې هغه وينځي نو د هغه اودس به اوشي، ځنګه چه سيدنا عمار ﷺ تمرغ اوکړو او د هغه دپاره کافي شو. (۱) ⑧ دا حکم هم د دې حديث نه معلوم شو چه ځنګه د مخ او دواړو لاسونو مسح کول په حدث اصغر کښې د اودس د ټولو اندامونو مکمل بدل دې، هم دغه شان د جنابت په حالت کښې هم صرف د مخ او لاسونو مسح د پوره بدن بدل دې. (۲)

د حديث د ترجمة الباب سره مناسبت : ﴿ قوله صلى الله عليه وسلم : ونفخ فيهما ﴾ د دې نه ترجمه ثابته شوه. (۳)

④ بَابُ التَّيَمُّمُ لِلْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ

قوله : باب التيمم للوجه والكفين : يعني دا باب دې د دې خبرې په بيان کښې چه په تيمم کښې د مخ او دواړو تلو دپاره يو ضرب دې. د دې باب د ټولو احاديثو مطلب هم هغه دې کوم چه په مخکښې باب کښې د ذکر شوي حديث دې. خو (د سند په اعتبار سره) فرق دا دې چه هلته امام بخاری ﷬ ﴿ آدم عن شعبة ﴾ په طريق سره مرفوعا ذکر کړې دې او دلته ئې د خپلو نورو شپږو مشائخو نه او هغه ټولو د شعبه نه روايت کړې دې. په هغې کښې درې روايات خو موقوف دی او درې مرفوع دی. (۴)

علامه عينی ﷬ او نورو حضراتو ذکر کړې دی چه ﴿باب﴾ دا منون دې، د مبتدا محذوف دپاره خبر دې، تقدير داسې دې : ﴿ هذا باب ﴾(۵) بيا ﴿ التيمم للوجه والكفين ﴾ مبتدا ده، يعنی ﴿التيمم﴾ مصدر مبتدا دې، ﴿ للوجه ﴾ د دې سره متعلق دې او ﴿ والكفين ﴾ معطوف دې په ﴿للوجه﴾ باندې. (۶) د دې خبر محذوف دې، حافظ ابن حجر ﷬ د دې تقدير ﴿ هو الواجب المجزی ﴾(۷) بيان کړې دې يعنی د مخ او دواړو لاسونو تيمم کول واجب او کافي دی.

چونکه امام بخاری ﷬ هم دا ثابتول غواړی چه تيمم د کفين پورې واجب دې، په دې وجه حافظ صاحب تقدير دغه شان بيان کړو.

د دې نه پس حافظ صاحب ﷬ فرمائی چه امام بخاری ﷬ د جزم په صيغې سره د دې باب عنوان تړلې دې، حال دا چه په دې مسئله کښې (چه تيمم د لاسونو کوم ځائې پورې کول پکار

---

(۱) پورته حواله
(۲) شرح الكرمانی ج ۳ ص ۲۱۹، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۷۰، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸٤
(۳) عمدة القارى ج ٤ ص ۱۷
(۴) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۰
(۵) پورته حواله او ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸٤
(۶) پورته حواله جات
(۷) فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٤

دى، د ائمه كرام ترمينځه اختلافات ډير مشهور دى، وجه د دې (جزم) دا ده چه د هغه دليل ډير مضبوط دې، ځكه چه د صفت تيمم د بيان په سلسله كښې چه څومره احاديث راغلي دى،
په هغې كښې سوا د حديث ابى جهيم (كوم چه په باب التيمم فى الحضر اذا لم يجد ماء وخاف فوت الصلاة) كښې تير شوې دې او حديث عمار نه يو هم صحيح نه دې، د هغه دوه احاديثو نه علاوه چه كوم احاديث دى هغه يا خو ضعيف دى يا د هغې په مرفوع او موقوف كيدو كښې اختلاف دې او راجح ئې موقوف كيدل دى. اوس صرف حديث د ابى جهيم او حديث د عمار باقى پاتې شو، په دې كښې په حديث د ابى جهيم كښې د يدين ذكر دې مجملا، يعنى په هغې كښې دا قيد يا تصريح نشته چه د يدين مسح كوم ځائې پورې اوكړى؟ اوس صرف حديث د عمار رضي الله عنه پاتې شو نو په صحيحين كښې روايت شوې حديث عمار كښې د مسح كفين ذكر دې او په سنن كښې چه چرته دا حديث روايت شوې دې هلته د مسح مرفقين ذكر دې، په يو روايت كښې دا هم دى چه د نصف ذراع نيم لاس پورې دې مسح اوكړى او په يو روايت كښې د ترخونو پورې د مسح ذكر دې. پس كوم چه د مرفقين او نصف ذراع والا روايات دى په هغې كښې كلام دې (هغه د صحت درجې ته نه دى رسيدلى) پاتې شوه مسح الى الابط والا روايت پس امام شافعى رحمه الله وغيره حضرات د هغې په باره كښې فرمائى چه دا مسح په يا د رسول الله ﷺ په حكم سره وى يا به نه وى! كه د رسول الله ﷺ په حكم سره ده نو بيا د هغې نه روستو چه د رسول الله ﷺ كوم تيمم هم په صحت سره ثابت دې هغه به د دې تيمم الى الاباط دپاره ناسخ وى. او كه تيمم الى الاباط د رسول الله ﷺ په حكم سره نه وى نو ظاهره ده چه هغه تيمم كوم چه د رسول الله ﷺ په حكم سره وى هم هغه به معتبر وى (او په حديث الباب كښې چه د تيمم كومه طريقه ذكر ده چه د څنګل پورې دې مسح اوكړې شى دا د رسول الله ﷺ په حكم سره دې)

د دې نه علاوه د په وجه او كفين باندې د اقتصار حوالې سره په صحيحين كښې د سيدنا عمار رضي الله عنه د روايت د قوى كيدو يو دليل دا هم دې چه سيدنا عمار رضي الله عنه به د رسول الله ﷺ د وفات نه پس هم فتوى هم په دې باندې وركوله چه په تيمم كښې صرف د كفين مسح ضرورى ده. او ظاهره ده چه د حديث راوى د نورو په نسبت د هغه حديث په مراد باندې ښه پوهيږى، بالخصوص چه كله هغه صحابى مجتهد هم وى ([1])

دا خو د حافظ ابن حجر رحمه الله ذكر كړې تقدير وو، يعنى هو الواجب المجزئ چه هغه د مبتدا مذكور دپاره خبر محذوف منلې دې او د هغې د وجې نه ئې تفصيل بيان كړو. او علامه عينى رحمه الله (ضربة واحدة) خبر محذوف منلې دې او د هغې نه روستو به جوازا محذوف وى يا وجوبا. يعنى من حيث الجواز او من حيث الوجوب، يعنى په تيمم كښې يو ضرب دې او دا يو ضرب يا خو جوازا دى، (يعنى دوه هم كيدې شى) يا وجوبا، چه هم دا يو ضرب دې دويم جائز نه دې، لكه چه د امام احمد رحمه الله مسلك دې. علامه عينى رحمه الله فرمائى چه په دې تقدير باندې د امام بخارى رحمه الله

[1]) فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٤، ٤٤٥

مقصد دا بيانول دی چه تيمم يو ضرب دې كه جوازا وی يا وجوبا وی. (١) ددې نه روستو علامه عيني رحمه الله د حافظ صاحب رائې رد كولو سره فرمائيلې دی چه بعض حضرات (حافظ صاحب رحمه الله) چه كوم ﴿ هو الواجب المجزئ ﴾ لره خبر محذوف بيان كړې دې دا صحيح نه دې، ځكه چه د ترجمې د الفاظو نه د وجوب قيد نه معلوميږی، ځكه چه د ترجمې په الفاظو كښې خو عموم دې كوم چه جواز او وجوب دواړو ته شامل دې. د دې نه روستو فرمائی چه حافظ ابن حجر رحمه الله چه دا فرمائيلې دی چه ﴿ لم يصح منها سوى حديث ابي جهيم وعمار ﴾(٢) چه د ابو جهيم او عمار رضي الله عنهما د حديث نه علاوه په دې باب كښې هيڅ حديث صحيح نه دې، دا خبره صحيح نه ده، ځكه چه د سيدنا جابر رضي الله عنه نه هم مرفوعا حديث روايت دې، چه په هغې كښې دی : ﴿ ان التيمم ضربة للوجه وضربة للذراعين الى المرفقين ﴾ امام حاكم رحمه الله د دې تخريج كړې دې. (٣) او د دې د سند تصحيح ئې كړې ده، حافظ ذهبی رحمه الله د دې موافقت كولوسره فرمائی چه ﴿ اسناده صحيح ﴾ لهذا د دې د صحت د انكار قول قابل التفات نه دې.

په دې باندې دا اشكال دې چه د سيدنا جابر رضي الله عنه هم دا روايت موقوفا هم روايت دې، علامه عيني رحمه الله د دې جواب كړې دې چه د رفع صورت زيات قوی او اثبت دې، ځكه چه دا مرفوعا او مسندا په دوه طريقو سره ذكر كړې شوې دې. (٤)

د دې نه روستو علامه عينی رحمه الله فرمائی چه د حافظ صاحب دا وينا چه : اما حديث ابی جهيم فورد بذكر اليدين مجملا (٥) چه په حديث د ابی جهيم كښې د يدين ذكر مجمل دې، دا خبره هم صحيح نه ده، ځكه چه د اجمال تعريف په دې نه صادقيږی، لهذا دا مجمل نه دې بلكه مطلق

---

(١) عمدة القاری ج ٤ ص ٢٠

(٢) فتح الباری ج ١ ص ٤٤٤

(٣) اقول : وما اخرجه اللامام حاكم فی مستدركه فی كتاب الطهارة برقم : ٦٣٨ لفظه : عن جابر عن النبی صلى الله عليه وسلم قال : التيمم ضربتان : ضربة للوجه وضربة لليدين الى المرفقين. ج ١ ص ٢٨٨. فلعل العلامة عينی رحمه الله نقله بمعناه، فتنبه.

(٤) عمدة القاری ج ٤ ص ٢٠. چونكه حافظ ابن حجر رحمه الله په غير حديث ابی جهيم او حديث عمار كښې عدم رفع ته ترجيح وركړې وه. په دې وجه علامه عينی رحمه الله دلته رفع ته ترجيح وركړې ده او د كومو دوه طرق خبره چه شروع ده. هغه امام حاكم رحمه الله په مستدرك كښې ذكر كړې دی. اول طريق : ابرهيم بن اسحاق. عن ابی نعيم. عن عزرة بن ثابت دې. او دويم طريق ابراهيم بن اسحاق. عن عثمان بن محمد الانماطی عن حرمی بن عمارة. عن عزرة بن ثابت دې. يعنی په اول طريق كښې د ابراهيم بن اسحاق او عزره بن ثابت ترمينځه يوه واسطه ده. د ابونعيم! او په بل طريق كښې ابراهيم بن اسحاق او د عزره بن ثابت ترمينځه دوه واسطې دی. يو د عثمان بن محمد الانماطی او دويمه د حرمی بن عماره. (المستدرك علی الصحيحين. كتاب الطهارة رقم : ٦٣٧، ٦٣٨ ج ١ ص ٢٨٨)

(٥) فتح الباری ج ١ ص ٢٢٢.

دې كوم چه كفين ته هم شامل دې او مرفقين ته هم او د هغې نه زيات ته هم، خو دا اطلاق مضر نه دې، څكه چه د دارقطني په روايت كښې د دې تخصيص او تفسير راغلې دې، چه په هغې كښې دى ﴿فمسح بوجهه وذراعيه﴾[1] (او ذراع د مرفقين پورې حصې ته وائى)
علامه عينى رحمه الله په دې باندې دا اشكال ذكر كړې دې چه ممكنه ده چه څوك داسې اوائى چه د حافظ صاحب مراد اجمال اصطلاحى نه وى، بلكه اجمال لغوى وى، يعنى په دې كښې د يدين وضاحت نشته. علامه عينى رحمه الله جواب كوى چه بيا هم څه باك نشته، كه مراد اجمال لغوى وى يعنى د يدين وضاحت نه وى، نو بيا هم د دارقطني په روايت كښې د دې وضاحت اوشو. [2]

بهرحال؛ علامه عينى رحمه الله ﴿ضربة واحدة﴾ محذوف بيان كړې دې، چه د هغې مطلب به دا وى چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې دا بيانول غواړى چه په تيمم كښې يو ضرب وى او حافظ صاحب ﴿هو الواجب المجزئ﴾ ته خبر محذوف وئيلې دې، چه د هغې مطلب به دا وى چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې دا بيانول غواړى چه د لاسونو مسح به د كفين پورې وى، په ظاهره كښې د حافظ صاحب خبره زياته صحيح معلوميږى څكه چه د ﴿التيمم ضربة واحدة﴾ د دې خبرې د بيان دپاره امام بخارى رحمه الله وړاندې مستقل باب تړلې دې چه د هغې عنوان هم دا دې ﴿باب التيمم ضربة﴾ كه د علامه عينى رحمه الله خبره واخستلې شى نو بيا به په دې كښې اشكال دا وى چه وړاندې چه كوم د ﴿باب التيمم ضربة﴾ راروان دې د هغې به څه مطلب وى؟ علامه قسطلانى رحمه الله د دې اشكال طرف ته اشاره كړې ده. [3]

د ترجمة الباب مقصد : دحافظ ابن حجر رحمه الله په رائې د ذكر شوى كلام نه معلومه شوه چه د حافظ صاحب رحمه الله رائې دا ده چه امام بخارى رحمه الله دا باب د لاسونو د مسح مقدار بيانولو دپاره ذكر كړې دې چه د لاسونو مسح به د كفين پورې وى.

د علامه عينى رحمه الله رائې : د مخكښې كلام نه د علامه عينى رحمه الله رائې هم معلومه شوه چه امام بخارى رحمه الله په دې باب كښې دا بيانول غواړى چه په تيمم كښې به يو ضرب وى، لكه چه د امام احمد رائې ده او هم دې طرف ته د امام بخارى رحمه الله ميلان دې

د شاه ولي الله رحمه الله رائې : د شاه ولي الله رحمه الله د كلام نه معلوميږى چه د امام بخارى رحمه الله غرض په دې باب سره دا بيانول دى چه په تيمم كښې به د لاسونو مسح د كفين پورې وى، لكه چه د

---

[1] سنن الدارقطني. باب التيمم رقم ٣

[2] ونصه : فان قلت : هذا القائل لم يرد الاجمال الصطلاحي، بل اراد الاجمال اللغوى. قلت : ان كان كذلك فحديث الدارقطني اوضحه وكشفه كما ذكرنا. (٤/٢٠)

[3] حيث قال : وقد عقد المؤلف رحمه الله للضربة الواحدة بابا ياتى ان شاء الله تعالى. فليتامل مع قول العينى. ضربة واحدة ... (ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٤)

حافظ صاحب رائي ده، شاه ولی الله رحمه الله فرمائي چه د امام بخاری رحمه الله مذهب په دې مسئله کښې د اصحاب ظواهر او بعض مجتهدينو د مذهب په شان دې کوم چه دا وائي چه تيمم صرف د مخ او دواړو تلو پورې دې د مرفقين پورې لازم او ضروري نه دې، او د جمهورو مذهب د دې برعکس دې، يعني د لاسونو مسح د مرفقين پورې ده، باقي په روايت کښې چه کوم د ﴿ انما يكفيه الخ ﴾ وغيره حصر الفاظ راغلي دی نو جمهور وائي چه دا حصر حقيقي نه دې. چه د هغې دا مطلب واخستلې شي چه د لاسونو مسح په كفين کښې منحصر ده، بلکه دا حصر اضافي دې يعني د تمرغ په مقابله کښې دا ذکر کړې شوې دې، چه مقصود پرې د تمرغ نفی ده، نه د ضربة واحدة او مسح الى الكفين اثبات. او دليل د دې خبرې دا دې چه په بل صحيح مرفوع حديث کښې راغلي دی چه رسول الله ﷺ په تيمم کښې دوه ضربونه اختيار کړې دی، يو د مخ دپاره او بل د دواړو لاسونو دپاره تر د څنګلو پورې. (۱)

د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائي : دا ده چه امام بخاری رحمه الله دا باب د دوه مسئلو د بيان دپاره ذکر کړې دې، يو دا چه په تيمم کښې يو ضرب دې او دويم دا چه د لاسونو مسح تر د ورغوو پورې ده. پس هغه فرمائي : ﴿ اعلم ان الائمة اختلفوا فى التيمم فى الموضعين الخ ﴾ چه د حضرات ائمه کرام په مسئله د تيمم کښې دوه ځايونو کښې اختلاف دې.

يو په عدد د ضربات کښې چه په تيمم کښې څومره ضربات دی؟ نو د امام احمد رحمه الله په نزد په تيمم کښې يو ضرب دې د مخ او دواړو لاسونو دپاره، د امام بخاری رحمه الله ميلان هم دې طرف ته دې، هم په دې وجه هغه په دوه بابونو کښې دا مسئله هم دغه شان جزما بيان کړه اول باب او ترجمه هم دا ده او دويمه ترجمه په اخره کښې راروانه ده چه د هغې عنوان دې ﴿ باب التيمم ضربة ﴾ د دې نه معلومه شوه چه د امام بخاری رحمه الله ميلان هم دې طرف ته دې چه په تيمم کښې به صرف يو ضرب وی. او امام ابوحنيفه امام شافعی رحمه الله فرمائي چه په تيمم کښې دوه ضربونه دی، د امام مالك رحمه الله په دې مسئله کښې يو روايت خو دا دې چه په تيمم کښې صرف يو ضرب واجب دې كما ذهب اليه احمد! او بل روايت ئې دا دې چه دوه ضربونه ضروري دی، لکه چه د احنافو او شوافعو مسلك دې او بل روايت دا دې چه اول ضرب فرض، او دويم سنت دې، هم دا روايت د هغه د مذهب په فروع کښې راجح دې.

دويم اختلاف په مقدار اليدين کښې دې چه د لاسونو مسح د کوم ځائې پورې ضروري ده؟ نو د امام احمد رحمه الله په نزد صرف د كفين پورې مسح کول واجب دی، هم دا د امام شافعی رحمه الله قول قديم دې او د امام بخاری رحمه الله ميلان هم دې طرف ته دې، او د شوافعو او احنافو په نزد مسح د مرفقين پورې ضروري ده او د امام مالك رحمه الله نه ذکر شوی دواړه قسم اقوال منقول دی. (۲)

---

(۱) شرح تراجم ابواب البخاری بذيل صحيح البخاری ص ۲۰، كذا فی الابواب والتراجم ص ۶۸، والكنز المتواری ج ۳ ص ۳۲۵

(۲) الابواب والتراجم ص ۶۸، كذا فی لامع الدراری ج ۳ ص ۳۰۳، ۳۰۴

حافظ صاحب رائې ده، شاه ولي الله رحمه الله فرمائي چه د امام بخاري رحمه الله مذهب په دې مسئله کښې د اصحاب ظواهر او بعض مجتهدينو د مذهب په شان دې کوم چه دا وائي چه تيمم صرف د مخ او دواړو تلو پورې دې د مرفقين پورې لازم او ضروري نه دې، او د جمهورو مذهب د دې برعکس دې، يعنې د لاسونو مسح د مرفقين پورې ده، باقي په روايت کښې چه کوم د ﴿ انما يكفيه الخ ﴾ وغيره حصر الفاظ راغلې دی نو جمهور وائي چه دا حصر حقيقي نه دې، چه د هغې دا مطلب واخستلې شي چه د لاسونو مسح په کفين کښې منحصر ده، بلکه دا حصر اضافي دې يعنې د تمرغ په مقابله کښې دا ذکر کړې شوې دې، چه مقصود پرې د تمرغ نفي ده، نه د ضربة واحدة او مسح الى الكفين اثبات. او دليل د دې خبرې دا دې چه په بل صحيح مرفوع حديث کښې راغلې دی چه رسول الله ﷺ په تيمم کښې دوه ضربونه اختيار کړې دی، يو د مخ دپاره او بل د دواړو لاسونو دپاره تر د څنګلو پورې. (۱)

د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې : دا ده چه امام بخاري رحمه الله دا باب د دوه مسئلو د بيان دپاره ذکر کړې دې، يو دا چه په تيمم کښې يو ضرب دې او دويم دا چه د لاسونو مسح تر د ورغوو پورې ده. پس هغه فرمائي : ﴿ اعلم ان الائمة اختلفوا فى التيمم فى الموضعين الخ ﴾ چه د حضرات ائمه کرام په مسئله د تيمم کښې دوه ځايونو کښې اختلاف دې.

يو په عدد د ضربات کښې چه په تيمم کښې څومره ضربات دی؟ نو د امام احمد رحمه الله په نزد په تيمم کښې يو ضرب دې د مخ او دواړو لاسونو دپاره، د امام بخاري رحمه الله ميلان هم دې طرف ته دې، هم په دې وجه هغه په دوه بابونو کښې دا مسئله هم دغه شان جزما بيان کړه اول باب او ترجمه هم دا ده او دويمه ترجمه په اخره کښې راروانه ده چه د هغې عنوان دې ﴿ باب التيمم ضربة ﴾ د دې نه معلومه شوه چه د امام بخاري رحمه الله ميلان هم دې طرف ته دې چه په تيمم کښې به صرف يو ضرب وي. او امام ابوحنيفه امام شافعي رحمهما الله فرمائي چه په تيمم کښې دوه ضربونه دی، د امام مالك رحمه الله په دې مسئله کښې يو روايت خو دا دې چه په تيمم کښې صرف يو ضرب واجب دې. كما ذهب اليه احمد! او بل روايت ئې دا دې چه دوه ضربونه ضروري دی، لکه چه د احنافو او شوافعو مسلك دې او بل روايت دا دې چه اول ضرب فرض، او دويم سنت دې، هم دا روايت د هغه د مذهب په فروع کښې راجح دې.

دويم اختلاف په مقدار اليدين کښې دې چه د لاسونو مسح د کوم ځائې پورې ضروري ده؟ نو د امام احمد رحمه الله په نزد صرف د کفين پورې مسح کول واجب دی، هم دا د امام شافعي رحمه الله قول قديم دې او د امام بخاري رحمه الله ميلان هم دې طرف ته دې، او د شوافعو او احنافو په نزد مسح د مرفقين پورې ضروري ده او د امام مالك رحمه الله نه ذکر شوی دواړه قسم اقوال منقول دی. (۲)

---

(۱) شرح تراجم ابواب البخاري بذيل صحيح البخاري ص ۲۰، كذا فى الابواب والتراجم ص ۶۸ والكنز المتواري ج۳ ص ۳۲۵

(۲) الابواب والتراجم ص ۶۸ كذا فى لامع الدراري ج۳ ص ۳۰۳، ۳۰۴

د علامه رشيد احمد ګنګوهي رحمه الله رائې : امام بخاري رحمه الله دا باب قائم کړې دې او په دې کښې ئې د شپږو مشائخو نه د سيدنا عمار رضي الله عنه حديث روايت کړې دې چا چه د امام شعبه رحمه الله نه روايت کړې دې، چونکه په حديث د عمار رضي الله عنه کښې ډير اضطراب دې، لکه چه د کتب حديث بالخصوص د ابوداؤد وغيره نه معلوميږي (۱) په دې وجه امام بخاري رحمه الله دا مختلف سندونه ذکر کولو سره د دې اضطراب د لرې کولو کوشش کړې دې، نو په اکثار د طرقو سره ئې دې خبرې طرف ته اشاره اوکړه چه رواية الوجه والكفين د دويم روايت نه راجح دې، ځکه چه د هغه روايت کونکې زيات دي.

نو ګويا د علامه رشيد احمد ګنګوهي رحمه الله په نزد د امام بخاري رحمه الله دې باب لره د ذکر کولو مقصد په حديث د عمار رضي الله عنه کښې ﴿ رواية الوجه والكفين ﴾ لره په مختلف طرق باندې ذکر کولو سره دا ثابتول وی چه ﴿ رواية الوجه والكفين ﴾ د نورو رواياتو نه راجح دې. (۲).

۳۳۶/۳۳۲ : ﴿ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ عَنْ ذَرٍّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى عَنْ أَبِيهِ (۳) قَالَ عَمَّارٌ بِهَذَا وَضَرَبَ شُعْبَةُ بِيَدَيْهِ الْأَرْضَ ثُمَّ أَدْنَاهُمَا مِنْ فِيهِ ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ ﴾

﴿ وَقَالَ النَّضْرُ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْحَكَمِ قَالَ سَمِعْتُ ذَرًّا يَقُولُ عَنْ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى قَالَ الْحَكَمُ وَقَدْ سَمِعْتُهُ مِنْ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ عَمَّارٌ ﴾

---

(۱) امام ابوداؤد رحمه الله ذکر شوې حديث عمار رضي الله عنه په اتۀ طرق سره ذکر کړې دې او په رواياتو کښې د الفاظو اختلاف او اسانيدو کښې فرق ئې واضح کړې دې. (ابوداؤد، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ۳۲۱، ۳۲۸)

هم دغه شان امام طحاوي رحمه الله هم په شرح معاني الاثار کښې مختلف اسانيد او الفاظ سره دا اضطراب ذکر کړې دې، (كتاب الطهارة، باب صفة التيمم كيف هي، ص ۸٤ تا ۸۷)

علامه عيني رحمه الله په عمدة القاری کښې ذکر ما فيه من الروايات واختلاف الالفاظ د عنوان د لاندې تقريبا ديرش مختلف الفاظو سره د دې حديث اضطراب ذکر کړې دې.(عمدة القاری ج ٤ ص۱۷، ۱۸)

(۲) لامع الدراري ج ۲ ص ۳۰٤، ۳۰۵

(۳) الحديث، قد تقدم تخريجه في الباب السابق، باب التيمم هل ينفخ فيهما، رقم (۳۳۸)

ده ذکر شوې. (۱)

قوله: وضرب شعبة: او شعبه خپل دواړه لاسونه په زمکه باندې اووهل.

دا د حجاج بن منهال رحمه الله مقوله ده. (۲) یعنی حجاج دا فرمائی چه زمونږ شیخ امام شعبه رحمه الله په خپل سند سره د سیدنا عمار رضي الله عنه دا روایت نقل کړې دې، بیا ئې عملا د هغې د بیانولو دپاره خپل لاسونه په زمکه باندې اووهل او تیمم کولو سره ئې بیان کړه چه په روایت کښې ذکر شوې تیمم داسې شو.

قوله: ثم ادناهما: بیا ئې خپل لاسونه خپلې خولې ته نزدې کړل.

دا کنایه ده د نفخ (پوکی) کولو نه، په دې کښې دې خبرې ته اشاره ده چه دا نفخ (پوکې) خفیف (معمولی) وو. (۳)

وړاندې د سیلمان بن حرب په روایت کښې دی چه ﴿ تفل فيهما ﴾ باقی د تفل، بزق. نفخ او نفث معانی او د مراتب او فرق مخکښې ذکر شو. (۴) هم دغه شان د باقی حدیث تشریح هم مخکښې په تفصیل سره ذکر شوه.

قوله: وقال النضر: دا د امام بخاری رحمه الله کلام دې، یعنی تعلیق دې موصول روایت نه دې، ځکه چه نضر بن شمیل د امام بخاری رحمه الله شیخ نه دې، بلکه د هغه د شیوخ شیخ دې. (۵) علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د نضر بن شمیل وفات په عراق کښې په ۲۰۳ هجری کښې شوې دې، هغه وخت امام بخاری رحمه الله په بخارا کښې وو او د هغه عمر نهه کاله وو. (۶)

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٥، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱، ۲۲ ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۵

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۵، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۱۹، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۱

(۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۷۵

(۴) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱

(۵) الکوثر الجاری ج ۲ ص ۱۵

(۶) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۰

علامه عینی رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله دا کلام داسې نقل کړې دې!

﴿ وقال الکرمانی قال النضر من کلام البخاری والظاهر أنه علق عن النضر لأنه مات بسنة ثلاث ومائتین بالعراق وکان البخاری حینئذ ابن سبع سنین ببخاری ﴾ (عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱)

او حال دا چه د علامه کرمانی رحمه الله په کلام کښې ﴿ سبع سنین ﴾ نه دې بلکه ﴿ تسع سنین ﴾ دې، لکه چه د حضرت شیخ زید مجده په تقریر کښې د علامه کرمانی رحمه الله دا عبارت دې!

﴿ والظاهر أنه علق عن النضر لأنه مات سنة ثلاث ومائتین بالعراق وکان البخاری حینئذ ابن تسع سنین ببخاری ﴾ (شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۰)

مونږ سره موجود د عمدة القاری په دوه نسخو (دار الکتب العلمیة ج ٤ ص ۳۳) او (ادارة الطباعة المنیریة ج ٤ ص ۲۱) کښې دا لفظ ﴿ سبع سنین ﴾ مذکور دې، ممکنه ده چه دا به د کتابت غلطی وی. والله اعلم

قوله: **قال الحکم:** حکم فرمائی چه ما دا حدیث براه راست د خپل شیخ الشیخ سعید بن عبدالرحمن نه هم اوریدلې دې.
د دې صورت به دا وی چه حکم اول دا روایت د خپل شیخ ذر په واسطې سره د سعید بن عبدالرحمن نه اوریدلې دې، بیا ئې د خپل شیخ الشیخ سعید بن عبدالرحمن سره ملاؤ شو او د هغه نه ئې هم دا روایت براه راست واخستلو، خو د خپل شیخ ذر نه د هغه سماع چونکه اتقن ده، په دې وجه په اکثر روایات د دې (ذر د) واسطې د اثبات سره وارد شوې دی. (۱)
علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه په ﴿ قال الحکم ﴾ کښې خو یو احتمال دا دې چه دا هم د امام بخاری رحمه الله د طرف نه تعلیق وی او دویم احتمال دا دې چه چه دا به په تعلیق کښې ذکر د امام شعبه رحمه الله کلام وی، نو بیا به مسند وی. (۲)
علامه عینی رحمه الله یو دریم احتمال هم ذکر کړې دې او هغه دا چه دا به د نضر بن شمیل کلام وی، بیا دې دریم احتمال ته هغه ظاهر وئیلې دې. (۳)
د دې تعلیق د ذکر کولو مقصد دا دې چه حکم د ذر نه خپله دا روایت اوریدلې دې، ځکه چه دلته د سماع تصریح ده چه ﴿ عن الحکم قال سمعت ذرا ﴾ او په مخکښې روایت کښې کوم چه موصول دې په هغې کښې د سماع تصریح نشته بلکه عنعنه ده، یعنی اعبرنی الحکم عن ذر ... او د سماع او عنعنه فرق مشهور او ظاهر دې. (۴)
امام بخاری رحمه الله چه د نضر بن شمیل رحمه الله کوم قول دلته تعلیقا ذکر کړې دې هغه امام مسلم رحمه الله په خپل صحیح کښې د اسحاق بن منصور په طریق سره موصولا ذکر کړې دې. ونصه:
﴿ وَحَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا النَّضْرُ بْنُ شُمَيْلٍ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ قَالَ سَمِعْتُ ذَرًّا عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى قَالَ قَالَ الْحَكَمُ وَقَدْ سَمِعْتُهُ مِنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَجُلًا أَتَى عُمَرَ فَقَالَ .. ﴾ (۵)
حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه د دې نه علاوه ابو نعیم اصبهانی رحمه الله هم په المستخرج کښې د اسحاق بن راهویه عن النضر په طریق سره دا موصولا ذکر کړې دې، (۶) هم دا خبره علامه عینی رحمه الله هم نقل کړې ده. (۷)

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٥. عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱، ۲۲ ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۸۵
(۲) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۰
(۳) ونصه : قلت یحتمل ان یکون من کلام النضر وهو الظاهر. (عمدة القاری ج ٤ ص ۲۲)
(۴) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۳۱۹، ۲۲۰
(۵) مسلم، کتاب الحیض، باب التیمم، رقم ۸۲۲، وانظر کذلک : تعلیق التغلیق ج ۲ ص ۱۸۶
(۶) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٥
(۷) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۱

حافظ صاحب رحمه الله په تغليق التعليق کښې د اسحاق بن راهويه عن النضر سند ذکر کړې دې. (۱) خو ماته په المستخرج کښې په دې طريق سره دا روايت ملاؤ نه شو. بلکه هلته د شعبه د نقل کونکو درې راويانو ذکر دې، يو سليمان بن حرب، دويم محمد بن جعفر او دريم ابن ابی عدی. (۲) په دې کښې نضر بن شميل نشته. والله اعلم

۳۳۳ ﴿ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ عَنْ ذَرٍّ عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ شَهِدَ عُمَرَ وَقَالَ لَهُ عَمَّارٌ: كُنَّا فِي سَرِيَّةٍ فَأَجْنَبْنَا وَقَالَ تَفَلَ فِيهِمَا ﴾

رجال الحديث

سليمان بن حرب: دا ابو ايوب سليمان بن حرب بن بجيل ازدی بصری رحمه الله دې. د هغه تذکره په کتاب الايمان، باب من کره ان يعود فی الکفر، کما يکره ان يلقی فی النار من الايمان! کښې تيره شوې ده.(۳) د دې حديث باقی ټول راويان په مخکښې باب کښې ذکر شوې دی. (۴)

شرح حديث: دا د دې باب دريم روايت دې، چه په کښې د امام بخاری رحمه الله شيخ سليمان بن حرب دې، او د دې روايت نه معلومه شوه چه سيدنا عمر رضی الله عنه ته هم جنابت رسيدلې وو، (لکه چه د سيدنا عمار رضی الله عنه د قول ﴿ فاجنبنا ﴾ نه معلوميږی) خکه چه د سيدنا عمر رضی الله عنه اجتهاد د سيدنا عمار بن ياسر رضی الله عنه د اجتهاد مخالف وو. (۵)

قوله: في سرية: بتخفيف الراء مكسورة وتشديد الياء مفتوحة! د دې ماده س، ر، ي ده. جمع ئې سرايا ده د دشمن طرف ته ليږلې شوې هغه وړې دستې ته وئيلې شی کومه چه په څلور سوه کسانو باندې مشتمل وی. دا د ﴿ الشئ السری ﴾ نه ماخوذ دې کوم چه غوره او نفيس څيز ته

---

(۱) ونصه: قَالَ السراج في الْمسند فيمَا قَرَأت عَلَى فَاطمَة بنت محَمَّد المقدسية أنبأكم أبو نصر ابْن الشّيرَازيّ عَن مَحْمود بن إبْرَاهيم [بن مَنْدَه] أن مَسْعود بن الْحَسن [الثَّقفيّ] أخبرهم أنا أبو عَمْرو بن مَنْدَه عَن أَبي الْحسَيْن الْخفاف عَنه ثَنَا إسْحَاق بن إبْرَاهيم [بن رَاهَوَيْه] أنا النَّضر بن شُمَيْل ووهب بن جرير قَالَا ثَنَا شُعْبَة عَن الحكم عَن ذَر عَن ابْن عَبدالرَّحْمَن بن أبْزَى عَن أبيه أن رجلاسَأَلَ عمرعَن الْجنب لَا يجدالمَاء ۲/ ۱۸۶

(۲) ونصه: أخبرنا عبد الله بن جعفر ثنا يونس ثنا أبو داود وحدثنا حبيب ثنا يوسف القاضی ثنا سليمان بن حرب ح وحدثنا محمد بن أحمد بن الحسن ثنا عبد الله بن أحمد بن حنبل حدثنی أبي ثنا محمد بن جعفر ح وحدثنا حبيب بن الحسن ثنا يوسف بن يعقوب ثنا محمد بن أبي بكر ثنا ابن أبي عدی قالوا ثنا شعبة عن الحكم عن ذر عن ابن عبد الرحمن بن أبزى عن أبيه أن رجلا أتى عمر فقال إني أجنبت فلم أجد الماء .... الخ (المستخرج علی صحيح مسلم لابی نعيم الاصبهانی،باب التيمم رقم ۸۱۲،ج۱ ص ٤۰٤، دار الكتب العلمية)

(۳) اوګورئ: کشف الباری. کتاب الايمان ج۲ ص ۱۰۵

(۴) اوګورئ: باب المتيمم هل ينفخ فيهما؟ رقم ۳۳۸

(۵) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۲

ونیلې شي، او سریه ته هم په دې مناسبت سره سریه ونیلې شي چه دا د لښکر په خیار او تجربه کار ماهر افرادو باندې مشتمل وی. د دې په وجه تسمیه کښې دا هم ونیلې شوې دی چه چونکه دا خفیه او سری طور د دشمن په علاقه کښې داخلیږی، په دې وجه ورته سریه ونیلې شی. د دې قول مطابق به د دې ماخذ اشتقاق ﴿ سر ﴾ وی، خو ظاهره ده چه دا وجه صحیح نه ده، ځکه چه د ﴿ سر ﴾ حروف اصلی س، ر، ر، دی، یعنی لام کلمه ئې راء ده، او د سریه اصلی حروف س، ر، ي، دی او لام کلمه ئې یاء ده. (۱)

قوله: فاجنبنا: علامه عینی رحمه الله د دې معنی کړې ده ﴿ صرنا جنبا ﴾ یعنی مونږ جنبی شو، بیا فرمائی چه د ﴿جنب﴾ اطلاق په مفرد، تثنیه، جمع، مذکر او مؤنث ټولو باندې یو شان کیږی.(۲)

قوله: تفل فیهما: ای فی الیدین... یعنی په خپلو دواړو لاسونو کښې ئې اوتهوکل.

قوله: تفل: د باب ضرب او نصر دواړو نه استعمالیږی، ﴿ تُفل ﴾ او ﴿ تُفال ﴾ لاړو ته ونیلې شی، دا بزاق (تهوکلو) سره مشابه دې، یعنی تفل هغه پوکی ته وائی چه په هغې کښې لږې شان لاړې ګډې وی، هم د دې نه ﴿ تفل الراق ﴾ د دم کونکی پهوکې دې. خو تفل د بزاق نه کم وی، نفث د هغې نه کم او نفخ د ټولو نه ادنی وی. د باقی حدیث شرح مخکښې ذکر شوې ده.

۳۳۴ : ﴿حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْحَكَمِ عَنْ ذَرٍّ عَنْ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى قَالَ قَالَ عَمَّارٌ لِعُمَرَ تَمَعَّكْتُ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَكْفِيكَ الْوَجْهَ وَالْكَفَّيْنِ﴾

رجال الحدیث

محمد بن کثیر : دا ابو عبدالله محمد بن کثیر عبدی بصری رحمه الله دې د هغه تذکره په کتاب العلم، باب الغضب فی الموعظة والتعلیم اذا رای مایکره کښې تیره شوې ده. (۳)

د دې حدیث د باقی ټولو راویانو تذکره په مخکښې باب کښې شوې ده. (٤)

شرح حدیث : دا د دې باب ځلورم حدیث دې کوم چه امام بخاری رحمه الله د محمد بن کثیر رحمه الله نه روایت کړې دې

قوله: تمعکت ای تمرغت: زه اولوغړیدم. (۵) وقد مرمستوفی.

---

(۱) النهایة ج ۱ ص ۷۷۳، وکذا فی عمدة القاری ج ٤ ص ۲۲

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۲

(۳) اوګورئ: کشف الباری، کتاب العلم ج ۳ ص ۵۳۶ - ۵۳۸

(٤) اوګورئ: کتاب التیمم، باب المتیمم هل ینفخ فیهما؟ رقم ۳۳۸

(۵) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۲

قوله: يكفيك الوجه والكفين : د اصيلي وغيره په روايت کښې ﴿ والكفان ﴾ راغلي دي، په رفع سره، د دې وجه خو ظاهره ده چه د دې عطف په ﴿ الوجه ﴾ باندې دې، کوم چه د ﴿ يكفى ﴾ فاعل کېدو د وجې نه مرفوع دې. (۱) او د ابوذر او کريمه په روايت کښې ﴿ الكفين ﴾ راغلي دې يعنى د نصب په حالت کښې او حال دا چه ﴿ الوجه ﴾ مرفوع دې، د دې روايت توجيه به دا وى چه ﴿ الوجه ﴾ خو به د فاعليت په وجه باندې د مخکښې په شان مرفوع وى، او ﴿ الكفين ﴾ به د مفعول معه کېدو د وجې منصوب وى او واؤ به په معنى د ﴿ مع ﴾ وى، نو تقدير به داسې وى :
﴿ يكفيك الوجه مع الكفين ﴾ (۲)

د ابوذر او کريمه دا روايت حافظ ابن حجر رحمه الله د ﴿ الوجه والكفين ﴾ دواړو په نصب سره هم بيان کړې دې؛ او د دواړو د منصوب کېدو وجه مفعوليت دې، يعنى د فعل مقدر دپاره به مفعول جوړيږى او هغه فعل مقدر به يا خو ﴿ اعنى ﴾ وى يا ﴿ تمسح ﴾ نو په اول صورت کښې به تقدير داسې وى : يكفيك اعنى الوجه والكفين ... او په دويم صورت کښې به تقدير داسې وى : ﴿ يكفيك ان تمسح الوجه والكفين ﴾ (۳)

علامه عينى رحمه الله د حافظ صاحب رحمه الله په دې دوه توجيهاتو باندې رد کړې دې او فرمائى چه په اول صورت کښې به (يعنى : يكفيك اعنى الوجه والكفين) فعل (يكفيك) بغير د فاعل نه پاتې شى او په دويم صورت (يكفيك ان تمسح الوجه والكفين) کښې فاعل راغلي دې، لهذا د دې تقدير ضرورت نشته. (۴)

خو زما خيال دې چه د دې ترديد ضرورت نشته، ځکه چه د نحوى ترکيب اعتبار سره په دې کښې په ظاهره هيڅ د اشکال خبره نشته. که په اول صورت کښې د فعل فاعل نشته نو وړاندې د هغې وضاحت راځى، يعنى چه کله نې ﴿ يكفيك ﴾ اوفرمائيل، چه ستا دپاره کافى دى، اوس سوال دا دې چه څه کافى دى؟ نو (اعنى الوجه والكفين) سره د دې وضاحت اوشو چه مخ او دواړه لاسونه (يعنى د هغې مسح کول) کافى دى. کوم چه اګر چه د ﴿ اعنى ﴾ دپاره مفعول جوړيږى خو معنى فاعل دى. او که په دويم صورت کښې د علامه عينى رحمه الله مراد د فاعل نه ﴿ ان تمسح ﴾ دې نو په دې کښې هيڅ قباحت نشته، ځکه چه اصل اشکال هم دا دې چه ﴿ يكفيك الوجه والكفين ﴾ چه

---

(۱) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۲، فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٥، ارشاد السارى ج ۱ ص ٥٨٦

(۲) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۲، فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٥، ارشاد السارى ج ۱ ص ٥٨٦

(۳) فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٥

(۴) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۲

كله دواړه منصوب وى نو فاعل به څوك وى؟ نو حافظ صاحب په دې تقدير سره د فاعل طرف ته اشاره اوكړه او كه د علامه عينى د فاعل نه مراد بل څه څيز دې نو هغه دلته نشته، بلكه فاعل ﴿ ان تمسح ﴾ دې، يعنى ﴿ تمسح الوجه والكفين ﴾ دا جمله د ان ناصبه د وجې نه د مصدر په تاويل كښې كيدو سره د ﴿ يكفيك ﴾ دپاره فاعل دې، پس تقدير به داسې وى : ﴿ يكفيك مسح الوجه والكفين ﴾ والله اعلم.

په دريم روايت كښې دا دى چه الوجه او الكفين دواړه مجرور اولوستلې شى.

امام جمال الدين محمد بن عبدالله صاحب الفية فى النحو! كوم چه د امام ابن مالك په نوم سره مشهور دې هغه د دې روايت (يعنى د دواړو د مجرور كيدو) دوه توجيهات بيان كړې دى.

اول توجيه دا ده چه دا دواړه د مضاف اليه كيدو د وجې نه مجرور دى او مضاف مقدر دې، اصل وو : ﴿ يكفيك مسح الوجه والكفين ﴾ نو مضاف حذف كړې شو او مضاف اليه مجرور په خپل حالت باندې باقى پريخودلې شو.

دويمه توجيه دا ده چه په ﴿ يكفيك ﴾ كښې دويم كاف ضمير منصوب متصل نه وى، بلكه حرف جر زائد وى لكه په آيت كريمه ﴿ ليس كمثله شئ ﴾ كښې كاف حرف جر زائد دې. [1] په دې تقدير باندې به د كاف مابعد مجرور لفظا او مرفوع محلا بنا بر فاعليت وى، مطلب به دا وى چه ﴿ يكفى الوجه والكفان ﴾ خكه چه حرف جر كله زائد وى يا شبيه بالزائد وى نو هغه د فعل يا شبه فعل سره نه متعلق كيږى. د نحو په كتابونو كښې به تاسو دا بحث لوستلې وى. [2]

زما خيال دې چه په دې كښې نحو اعتبار سره ډير تكلف او څه ضعف هم دې؛ په اوله توجيه

---

[1] شواهد التوضيح والتصحيح لمشكلات الجامع الصحيح، البحث السادس والستون فى جواز افراد المضاف المثنى وفى توجيه قوله ﷺ : يكفيك الوجه والكفين. (ص : ۱۳۰، ۱۳۱، مطبعة الانوار الاحمدية. اله اباد)

[2] قال الشيخ مصطفى الغلانينى : حرف الجرّ على ثلاثة أقسام أصليٌ وزائد وشبيه بالزائد ... والزائد ما يستغنى عنه إعراباً، ولا يحتاج إلى متعلّق، ولا يستغنى عنه معنًى، لأنه إنما جيءَ به لتوكيد مضمون الكلام، نحو "ما جاءَنا من أحدٍ" ونحو "ليسَ سعيدٌ بمسافر". والشّبيه بالزائد ما لا يمكن الاستغناء عنه لفظاً ولا معنى، غيرَ أنه لا يحتاج إلى متعلّق. (جامع الدروس العرّبية ج ۳ ص ۱۵۱)

وفى عدة السالك الى تحقيق اوضح المسالك : والقسم الثانى حرف الجر الزائد، هو ما ليس له معنى خاص، وانما يؤتى به لمجرد التوكيد، وليس له متعلق لا مذكور ولا محذوف.

والقسم الثالث : حرف الجر الشبيه بالزائد، وهو ماله معنى خاص كالحرف الاصلى، وليس له متعلق كالزائد، فقد اخذ شبها من الحرف الاصلى واخذ شبها من الحرف الزائد. (۳/۷، المكتبة العصرية)

وقال ابن عصفور الاشبيلى : وحروف الجر لا بد لها مما تتعلق به ظاهرا او مضمرا، الا حروف الجر الزوائد نحو : بحسبک زيد! وامثاله (شرح جمل الزجاجى، باب حروف الخفض، ما تتعلق به حروف الجر ج ۱ ص ٤۹۹، دار الكتب العلمية)

کښې خو دا خبره ده چه عموما کله مضاف حذف کولې شی نو مضاف الیه په خپل اعراب باندې باقی نه شی پریخودلې، بلکه د مضاف اعراب ورته ملاویږی کما فی قوله تعالیٰ: ﴿وَاسْئَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا﴾ (۱) په دې کښې په ﴿ اهل القریة ﴾ او ﴿ اهل العیر ﴾ دواړو ځایونو کښې مضاف حذف کړې شوې دې او د هغه نصب مضاف الیه ته ورکړې شوې دې. (۲)

او د دویمې توجیه تضعیف د رسم کتابت نه کیږی، مطلب دا دې چه که په دې ﴿ یکفیك ﴾ کښې دویم کاف حرف جر زائد وې، نو په کتابت کښې هغه فعل (یکفی) نه جدا او د روستو کلمې سره به متصل وې، یعنی ﴿ یکفی کالوجه ﴾ دلته په روایت کښې چه هغه په کوم حالت کښې دې په دې کښې د هغه ضمیر منصوب متصل کیدل متبادر، ظاهر او واضح دی. (۳)

امام ابن مالك د دې دویمې توجیه په صورت کښې (چه پکښې کاف ته حرف جر زائد منلې شوې دې او مابعد لره مجرور لفظا مرفوع محلا) یو ترکیبی احتمال بل بیان کړې دې او هغه دا چه ﴿ الکفان ﴾ دې مرفوع اولوستلې شی او د هغې عطف دې وی د ﴿ الوجه ﴾ مجرور په محل باندې. (۴) ځکه چه ﴿ الوجه ﴾ اګر چه لفظا مجرور دې د حرف جر د وجې نه، خو هغه محلا مرفوع دې بناء بر فاعلیت

اوس د ترکیبی احتمالات په اعتبار سره په دې جمله کښې پنځه صورتونه شو. که ﴿ الوجه ﴾ مرفوع الوستلې شی نو ﴿ الکفین ﴾ به یا مرفوع لوستلې شی یا منصوبو دا دوه صورتونه شو، او که ﴿ الوجه ﴾ منصوب اولوستلې شی نو ﴿ الکفین ﴾ به منصوب لوستلې شی، درې صورتونه

---

(۱) یوسف : ۸۲

(۲) فی جامع الدروس : إذا أمنوا الالتباسَ والإبهامَ حذفوا المضافَ وأقاموا المضافَ إليه مقامَه. وأعربوه بإعرابه. ومنه قوله تعالى {واسأَلِ القريةَ التى كنّا فيها والعيرَ التى أقبلنا فيها}. والتقديرُ واسأَلْ أهل القريةَ وأصحابَ العير. (ج ۳ ص ۱۶۳)

وقال الامام جمال الدين ابن هشام الانصارى : يجوز أن يحذف ما علم من مضاف ومضاف إليه. فإن كان المحذوف المضاف: فالغالب أن يخلفه فى إعرابه المضاف إليه: نحو: {وَجَاءَ رَبُّكَ}: أى: أمر ربک. ونحو: {وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ}: أى: أهل القرية. وقد يبقى على جره؛ وشرط ذلک فى الغالب: أن يكون المحذوف معطوفا، على مضاف بمعناه؛ كقولهم: "ما مثل عبد الله ولا أخيه يقولان ذلک" أى: ولا مثل أخيه: بدليل قولهم: "يقولان" بالتثنية ﴾ (اوضح المسالک الى الفية ابن مالک،باب الاضافة ج۳ ص ۱۴۹،۱۵۰،المکتبة العصرية)

كذا فى النحو الوافى، باب الاضافة : ۹۶، حذف المضاف، حذف المضاف اليه، نعت احدهما : ج ۳ ص ۱۵۷ – ۱۶۰، دار المعارف.

(۳) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۸۶

(۴) شواهد التوضيح والتصحيح : ص ۱۳۱

شو، او که ﴿ الوجه ﴾ مجرور اولوستلې شي نو ﴿ الكفين ﴾ به مجرور لوستلې شي يا مرفوع. دا کل پنځه صورتونه شو. دا تاسو داسې هم بيانولې شئ؛ يا دواړه (الوجه والكفان) به مرفوع وى، يا به دواړه منصوب وى، يا به دواړه مجرور وى، يا به اول مرفوع او دويم به منصوب وى او يا به اول مجرور او دويم مرفوع وى.

امام ابن مالك اولنى صورت ته اجود او څلورم صورت ته جيد وئيلې دې. (۱)

بهرحال؛ په دې ټولو صورتونو کښې د دې مطلب هم دا دې چه د کفين نه د زائد حصې مسح فرض نه ده، هم دا د امام احمد، اسحاق، ابن جرير، ابن المنذر او ابن خزيمه رحمهم الله وغيره مذهب دې، امام نووى رحمه الله فرمائى چه ابوثور وغيره د امام شافعى رحمه الله نه قديم قول هم دا نقل کړې دې، خو ماوردى د دې نه انکار کړې دې. امام نووى رحمه الله فرمائى چه دا انکار مردود دې ځکه چه ابو ثور ثقه امام دې، بيا فرمائى اګر چه دا قول مرجوح دې خو د دليل په اعتبار سره مضبوط دې. هم دا علامه خطابى د اصحاب الحديث نه او ابن الجهم وغيره د امام مالك رحمه الله نه نقل کړې دې. (۲) د جمهورو رائې د دې خلاف ده. **وسيأتى تفصيله.**

۳۳۵: ﴿ حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْحَكَمِ عَنْ ذَرٍّ عَنْ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى (۳) قَالَ شَهِدْتُ عُمَرَ فَقَالَ لَهُ عَمَّارٌ وَسَاقَ الْحَدِيثَ ﴾

رجال الحديث

مسلم : دا ابو عمرو مسلم بن ابراهيم القصاب فراهيدى بصرى رحمه الله دې، د هغه تذکره په کتاب الايمان، باب زيادة الايمان ونقصانه کښې تيره شوې ده. (۴)

د باقى راويانو تذکره په مخکښې باب کښې شوې ده. (۵)

شرح حديث : دا د دې باب پنځم روايت دې، کوم چه امام بخارى رحمه الله د يو بل شيخ مسلم بن ابراهيم نه روايت کړې دې. په دې روايت کښې امام بخارى رحمه الله متن نه دې ذکر کړې بلکه دا ئې وئيلې دى چه : ﴿ وساق الحديث ﴾... د دې نه متبادر هم دا ده چه د دې الفاظ او د مخکښې حديث الفاظ يو دى. (۶)

---

۱) ونصه ابن خزيمه فى صحيحه:وان رفع الوجه وهوالوجه الجيد.فالكاف ضميرالمخاطب. ويجوز فى الكفين حينئذ الرفع بالعطف وهو الاجود. والنصب على انه مفعول معه. (شواهد التوضيح والصحيح ص : ۱۳۱)

۲) فتح البارى ج ۱ ص ٤٤٥ و عمدة القارى ج ٤ ص ۲۲

۳) الحديث قد تقدم تخريجه فى الباب السابق : باب المتيمم هل ينفخ فيهما رقم ۳۳۸

۴) اوګورئ : كشف البارى، كتاب الايمان ج ۲ ص ٤٥٥، ٤٥٦

۵) اوګورئ : باب التيمم هل ينفخ فيهما؟ رقم ۳۳۸

۶) فتح البارى ج ۱ص ٤٤٦

قوله: فقال له عمار: علامه عينی رحمه الله فرمائی چه دغه شان په بعض نسخو کښې «فقال» دې، په فاء عاطفه سره، په دې صورت کښې به په ماقبل باندې د دې عطف وی. او په بعض نسخو کښې «قال له عمار» بغير د فاء نه راغلې دې، په دې صورت کښې به دا جمله حاليه وی. [1] يعنی دا په مخکښې جمله کښې مذکور مفعول به (چه عمر دې) نه به حال وی، مطلب به دا وی چه زه د عمر سره موجود اوم چه کله عمار هغه ته دا اونيل!

قوله: وساق الحديث: الحديث کښې الف لام عهدی دې، او معهود حديث مذکور دې کوم چه مخکښې تير شو، مطلب به دا وی چه: وساق الحديث المذکور انفا...[2] د حديث پوره تشريح مخکښې ذکر شوې ده.

۳۳۶ : «حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ عَنْ ذَرٍّ عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ بْنِ أَبْزَى عَنْ أَبِيهِ [3] قَالَ قَالَ عَمَّارٌ فَضَرَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ الْأَرْضَ فَمَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ» [ر : ۳۳۱]

رجال الحديث

محمد بن بشار: دا مشهور امام حديث ابوبکر محمد بن بشار بن عثمان عبدی بصری رحمه الله دې، د هغه لقب بندار دې، د هغه حالات په کتاب العلم، باب ما کان النبی ﷺ يتخولهم بالموعظة والعلم کی لاينفروا... د لاندې تير شوې دی! [4]

غندر: دا ابو عبدالله محمد بن جعفر هذلی بصری رحمه الله دې، د غندر په لقب سره مشهور دې، د هغه تذکره په کتاب الايمان، باب ظلم دون ظلم کښې تيره شوې ده. [5]

د حديث د باقی شپږو راويانو تذکره په مخکښې باب کښې تيره شوې ده. [6]

شرح حديث: شاته د نضر بن شميل په طريق کښې دا خبره راغلې وه چه حکم دا روايت د سعيد بن عبدالرحمن (کوم چه د هغه شيخ الشيخ دې) براه راست (د ذر د واسطې نه بغير) هم اوريدلې دې، او په باقی طرق کښې دا خبره نشته، نو حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چه د دې نه روستو دا باقی طرق ذکرکولو سره امام بخاری رحمه الله د نضر بن شميل دې تفرد ته اشاره کوی.[7]

---

[1] عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳

[2] عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۱

[3] الحديث قد تقدم تخريجه فی الباب السابق : باب المتيمم هل ينفخ فيهما رقم ۳۳۸

[4] اوګورئ: کشف الباری کتاب العلم ج ۳ ص ۲۵۸ - ۲۶۱

[5] اوګورئ: کشف الباری. کتاب الايمان ج ۲ ص ۲۵۰، ۲۵۱

[6] باب المتيمم هل ينفخ فيهما؟ رقم ۳۳۸

[7] فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦

امام بخاری رحمه الله د غندر په طریق سره هم متن انتهائی مختصر ذکر کړې دې. حافظ صاحب فرمائی چه امام احمد د غندر په طریق سره دا ذکر کړې دې، هم دغه شان ابن خزیمه هم په خپل صحیح کښې د محمد بن بشار عن غندر په طریق سره ذکر کړې دې، د هغې متن پوره دې، په هغې کښې د سیدنا عمر رضی الله عنه قصه هم ده، او د نفخ ذکر هم پکښې دې. (۱)

په دې طریق کښې او په باقي پنځه طرق کښې د سند په طریق سره فرق دې چه په دې طریق کښې امام بخاری رحمه الله او امام شعبه رحمه الله ترمینځه دوه واسطې دی، او په باقي طرق کښې د هغوی ترمینځه یوه واسطه ده. (۲) لهذا دا سند نازل دې د باقي سندونو نه.

په احادیث الباب کښې ذکر شوې مسئله کښې د حضرات ائمه کرام رحمهم الله مسلک : د احادیث الباب نه دا معلومیږی چه په تیمم کښې به یو ضرب وی او په هغې سره به د مخ او دواړو ورغوو مسح کولې شی، پس دلته دوه مسئلې دی، په دواړو کښې د فقهاء کرامو اختلاف دې. یوه مسئله خو دا ده چه په تیمم کښې ضربونه څومره دی؟ یو یا دوه یا د دې نه زیات؟ دویمه مسئله دا ده چه د لاسونو مسح د کوم ځائې پورې ده؟ صرف د ورغوو پورې، یا څنګلو پورې یا که د هغې نه هم پورته؟ د مخکښې مسئلې متعلق اګر چه امام بخاری رحمه الله وړاندې یو مستقل باب ﴿التیمم ضربة﴾ په عنوان سره ذکر کړې دې، خو چونکه په دواړو مسئلو کښې د حضرات فقهاء کرام مستدلات تقریبا یو دی، په دې وجه د ترتیب او تسهیل د وجې نه به مونږ دواړه مسئلې دلته په دې باب کښې ذکر کوو.

په ضربات تیمم کښې د حضرات فقهاء کرام رحمهم الله اختلاف: په دې مسئله کښې د علماء کرامو پنځه اقوال دی:

اول قول امام اوزاعی، احمد بن حنبل، اسحاق بن راهویه، عطاء، مکحول، شعبی، ابن المنذر او ابن خزیمه وغیره فرمائی چه ﴿ضربة واحدة﴾ چه په تیمم کښې به صرف یو ضرب وی (۳) د امام مالک رحمه الله نه یو روایت هم دغه شان دې (۴)

---

[1]) ونصه : حَدَّثَنَا بِنْدَارٌ . حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ . حَدَّثَنَا شُعْبَةُ . عَنِ الْحَكَمِ . عَنْ ذَرٍّ . عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى . عَنْ أَبِيهِ . أَنَّ رَجُلاً أَتَى عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ فَقَالَ : إِنِّي أَجْنَبْتُ فَلَمْ أَجِدِ الْمَاءَ . فَقَالَ عُمَرُ : لاَ تُصَلِّ . فَقَالَ عَمَّارٌ : أَمَا تَذْكُرُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ أَنَا وَأَنْتَ فِي سَرِيَّةٍ فَأَجْنَبْنَا . فَلَمْ نَجِدِ الْمَاءَ . فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ . وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَّكْتُ فِي التُّرَابِ فَصَلَّيْتُ . فَلَمَّا أَتَيْنَا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ . فَقَالَ : إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ . وَضَرَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِيَدِهِ عَلَى الأَرْضِ . ثُمَّ نَفَخَ فِيهِمَا . وَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ. (صحيح ابن خزيمة. جماع ابواب التيمم. باب النفخ في اليدين بعد ضربهما على التراب للتيمم. رقم ۲۶۸، ج ۱ ص ۱۶۸. المكتب الاسلامي)

[2]) عمدة القاری ج ٤ ص۳۳، فتح الباری ج۱ ص٤٤٦، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۱، ارشاد الساری ج ۵۸۷

[3]) عمدة القاری ج ٤ ص۱۹، فتح الباری ج۱ ص٤٤٥، مختصر اختلاف العلماء ج۱ ص۱٤۶، المغنی ج۱ ص ۱۵٤

[4]) اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۷۱

دویم قول: امام شافعی، امام ابوحنیفه، سفیان ثوری او په یو روایت کښې امام مالك رحمهم الله فرمائی چه دوه ضربونه دی. (۱) هم دا د عبدالله بن عمر، جابر بن عبدالله رضی الله عنهما. عبدالله بن المبارك، ابراهیم نخعی او حسن بصری رحمهم الله رائې ده. (۲)

دریم قول: سعید بن المسیب او ابن سیرین فرمائی چه درې ضربات دی. ﴿ ضربة للوجه، ضربة للكفين وضربة للذراعين ﴾ (۳)

بعض علماء کرامو د ابن سیرین رحمه الله نه نقل کړی دی: ﴿ ضربة للوجه وضربة لليدين وضربة لهما ﴾ (۴) یعنی یو کرت دې مخ مسح کړی بیا دې دواړه لاسونه او په دریم کرت دې ضرب وهلو سره د مخ او لاسونو دواړو مسح اوکړی، بیا دا د کیفیت عمل په اعتبار سره یو مستقل قول کیدې شی، ځکه چه ما ونیلې وو چه په دې مسئله کښې څلور یا پنځه اقوال دی.

څلورم قول: دبعض علماء کرامو دې، چه څلور ضربات به وی. ﴿ ضربتان للوجه وضربتان لليدين ﴾

ابن بزیزه په شرح الاحکام کښې ددې قول نقل کولو نه پس فرمائی: ﴿ وليس له اصل من السنة ﴾ (۵) د موطاء امام مالك (۶) او االمدونة الکبری (۷) د ظاهر نه معلومیږی چه امام مالك رحمه الله په دې مسئله کښې د احناف او شوافع سره دې، خو حضرت شیخ الحدیث صاحب په اوجز المسالك کښې

---

۱) مختصر اختلاف العلماء ج ۱ ص ۱٤٦، والفیض السمائی ج ۱ ص ۱٥۲

۲) بذل المجهود ج ۲ ص ٤٧٦

۳) بذل المجهود ج ۲ ص ٤٧٦، الفیض السمائی ج ۱ ص ۱٥۲، اوجز المسالک ج ۱ ص ٥٧١، عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹

٤) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹

٥) عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹ ... علامه عینی او امام طحاوی یو بل قول هم په دې مسئله کښې ذکر کړې دې هغه دا چه دوه ضربونه به وی او په هر ضرب سره به د مخ او دواړو لاسونو تر څنګلو پورې مسح وی. ﴿ ضربتان، يمسح بكل ضربة منهما وجهه وذراعيه ومرفقيه ﴾ عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹، ومختصر اختلاف العلماء، ج ۱ ص ۱٤٧. خو علامه خطابی رحمه الله دا قول رد کړې دې او فرمائی: لم يقل ذلک احد من اهل العلم غيرهما فی علمی. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۹، امام طحاوی رحمه الله د دې قول نقل کولو نه پس فرمائی: قال ابو جعفر: لم يخبر احد من اهل العلم غيرهما انه يمسح بكل واحدة من الضربتين وجهه وذراعيه. مختصر اختلاف العلماء ج ۱ ص ۱٤٧

٦) ففی الموطاء: وسئل مالک كيف التيمم وأين يبلغ به فقال يضرب ضربة للوجه وضربة لليدين ويمسحهما إلى المرفقين. کتاب الطهارة، باب العمل فی التيمم. رقم ۱۲۰.

٧) وفيه: التيمم من الجنابة والوضوء سواء والتيمم ضربة للوجه وضربة لليدين يضرب الأرض بيديه جميعا ضربة واحدة، فإن تعلق بهما شیء نفضهما نفضا خفيفا ثم مسح بهما وجهه ثم يضرب ضربة أخرى بيديه فيبدأ باليسری علی اليمنی... وأرانا ابن القاسم بيديه وقال: هكذا أرانا مالک ووصف لنا.... عن أبی أمامة الباهلی أن رسول الله صلی الله عليه وسلم قال: "فی التيمم ضربة للوجه وأخری للذراعين. (۱/٤۲)

د فقه مالكيه د مختصر الخليل او مختصر عبدالرحمن په حوالې سره ذكر كړې دى چه د امام مالك رحمه الله په نزد اول ضرب فرض او دويم سنت دې. او وئيلې ئې دى چه د دې نه معلوميږى چه امام مالك رحمه الله په دې مسئله كښ د امام احمد رحمه الله سره دې. (١) علامه زرقانى رحمه الله په شرح الموطاء كښ د امام مالك رحمه الله نه دوه مذاهب نقل كړى دى، خو رجحان ئې هم دې طرف ته ظاهر كړې دې چه يو ضرب فرض دې. (٢)

په دې اقوالو كښ اول او دويم قول زيات مشهور دې او اهم دى خكه چه د دې قائلين ائمه اربعه دى، هم په دې وجه حضرات فقهاء او محدثين د دې نه زيات بحث كوى. (٣)

اوس خلاصه دا شوه چه د امام مالك رحمه الله په نزد په تيمم كښ يو ضرب دې. د امام شافعى او امام ابو حنيفه رحمه الله په نزد دوه ضربونه دى. د امام مالك رحمه الله نه دواړه اقوال روايت شوې دى.

د حنابله دليل: په دې سلسله كښ د حنابله مشهور دليل حديث عمار رضي الله عنه دې، چه په هغې كښ عمار رضي الله عنه فرمائى:

﴿بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَاجَةٍ فَأَجْنَبْتُ فَلَمْ أَجِدِ الْمَاءَ فَتَمَرَّغْتُ فِي الصَّعِيدِ كَمَا تَمَرَّغُ الدَّابَّةُ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَصْنَعَ هَكَذَا فَضَرَبَ بِكَفِّهِ ضَرْبَةً عَلَى الْأَرْضِ ثُمَّ نَفَضَهَا ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا ظَهْرَ كَفِّهِ بِشِمَالِهِ أَوْ ظَهْرَ شِمَالِهِ بِكَفِّهِ ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ﴾ (٤)

يعنى. زه رسول الله ﷺ د يو كار دپاره اوليږلم (په لاره كښ) ماته د غسل حاجت پيدا شو او اوبه ملاو نه شوې، نو زه د حيوان په شان په زمكه باندې اولوغړيدم، بيا ما رسول الله ﷺ ته د دې ذكر اوكړو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه ستا دپاره صرف داسې كول كافى وو. او رسول الله ﷺ په خپل لاس سره يو ضرب اولګولو، بيا ئې هغه اوځنډلو! بيا ئې په ګس لاس باندې د ښى لاس په شا مسح اوكړه. يا (ئې داسې اووې چه) په ښى لاس سره ئې د ګس لاس په شا باندې مسح اوكړه. بيا ئې پرې د خپل مسح اوكړه.

د دې حديث نه معلومه شوه چه رسول الله ﷺ په تيمم كښ يو ضرب لګولې دې، د دې نه

---

١) ونصه: قلت وفى مختصر الخليل ومختصر عبدالرحمن فى فقه المالكية: جعل الضربة الاولى فريضة، والثانية سنة. فعلم ان الراجح فى مذهب مالك الموافقة مع احمد رحمه الله ... ج ١ ص ٥٧١

٢) شرح الزرقانى ج ١ ص ١١٣

٣) مولانا عبدالحئ لكهنوى رحمه الله باقى اقوال غير معتبر ګڼړلو سره فرمائى: وهذه الاقوال هى التى لكل منها اصل من الروايات الحديثية. واما ما سواها من تربيع الضربة وتثليث الضربة وتثنية الضربة بحيث يمسح بكل واحدة كلا من الوجه واليدين فلا عبرة به. فلنعرض عنه ونحقق الحق فى الاقوال التى لها اصل من السنة. (السعاية ج ١ ص ٥١٠)

٤) صحيح البخارى. كتاب التيمم. باب التيمم ضربة. رقم ٣٤٧. واخرجه مسلم فى كتاب الحيض. باب التيمم رقم ٨١٩. وابوداؤد فى سننه. فى كتاب الطهارة. باب التيمم. رقم ٣٤٧. والنسائى فى سننه فى كتاب الطهارة. باب تيمم الجنب. رقم ٣٢١. وذكره ابن قدامة فى المغنى ج ١ ص ١٥٤.

حنابله استدلال كولو سره د يو ضرب د جوب قائل دى.

د جمهور مستدلات : جمهور چه په هغوى كښې احناف، شوافع او په يو قول كښې امام مالك رحمه الله هم شامل دي، د هغه احاديثو نه استدلال كړي دي، چه په هغې كښې صراحة د ضربتين ذكر دي، په هغې كښې په بعض رواياتو باندې اګر چه څه كلام شته، خو مجموعى طور سره هغه قابل احتجاج واستدلال دى، او په تعدد طرق سره هم هغې ته تقويت ملاويږي.

اولنې دليل : د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه روايت : ﴿ عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّهُمْ تَمَسَّحُوا وَهُمْ مَعَ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم بِالصَّعِيدِ لِصَلَاةِ الْفَجْرِ فَضَرَبُوا بِأَكُفِّهِمُ الصَّعِيدَ، ثُمَّ مَسَحُوا وُجُوهَهُمْ مَسْحَةً وَاحِدَةً، ثُمَّ عَادُوا فَضَرَبُوا بِأَكُفِّهِمُ الصَّعِيدَ مَرَّةً أُخْرَى فَمَسَحُوا بِأَيْدِيهِمْ كُلِّهَا إِلَى الْمَنَاكِبِ وَالْآبَاطِ مِنْ بُطُونِ أَيْدِيهِمْ ﴾ رواه ابوداؤد وغيره([1])

سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه فرمائى چه هغه او نور صحابه كرام رضي الله عنهم د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره وو چه كله هغوى د سحر د مانځه دپاره په خاورې سره تيمم اوكړو، پس يو كرت هغه ټولو صحابه كرام رضي الله عنهم خپل لاسونه په زمكه باندې اووهل او په خپل مخ باندې ئې يو كرت مسح اوكړه، بيا دوباره (هم د دې فعل طرف ته واپس شو، پس) خپل لاسونه ئې په خاوره باندې اووهل او په هغې سره ئې دخپلو پوره لاسونو او اوګو پورې اود لاسونو دننه حصې ترخونو پورې مسح كړل.

د سيدنا عمار رضي الله عنه دا روايت امام بيهقى رحمه الله هم په السنن الكبرى كښې نقل كړې دي.

﴿ ونصه : عن عمار بن ياسر قال : هلك عقد لعائشة .... الخ ﴾ چه د ام المومنين سيده عائشه رضي الله عنها اميل ورك شو، د هغې نه روستو ئې دا واقعه پوره ذكر كړه.

دكتاب التيمم په شروع كښې دا واقعه په تفصيل سره تيره شوې ده، ددې روايت په اخره كښې دى : ﴿ وَكَانَ عَمَّارٌ يُحَدِّثُ : أَنَّ النَّاسَ طَفِقُوا يَوْمَئِذٍ يَمْسَحُونَ بِأَكُفِّهِمُ الْأَرْضَ، فَيَمْسَحُونَ وُجُوهَهُمْ، ثُمَّ يَعُودُونَ فَيَضْرِبُونَ ضَرْبَةً أُخْرَى فَيَمْسَحُونَ بِهَا أَيْدِيَهُمْ إِلَى الْمَنَاكِبِ وَالْآبَاطِ ثُمَّ يُصَلُّونَ ﴾([2])

---

[1] رواه ابوداؤد قال : حدثنا أحمد بن صالح . حدثنا عبد الله بن وهب . حدثنى يونس . عن ابن شهاب . عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبة حدثه . عن عمار بن ياسر. الخ .... كتاب الطهارة، باب التيمم. رقم ۳۱۸، ورقم : ۳۱۹، ۳۲۰. قال أبو داود: وكذلک رواه ابن إسحاق، قال فيه: عن ابن عبّاس، وذكر ضَرْبَتَينِ كما ذكر يونُس (۱). ورواه مَعمَر عن الزّهريّ ضَرْبَتَين. واخرجه النسائى فى سننه برقم ۳۱٤، وابن ماجة برقم ٥٦٦، واحمد فى مسنده ج ٤ ص ۳۲۰، والبيهقى فىَ السنن الكبرى ج ۱ ص ۲۰۸

[2] رواه البيهقى فى السنن الكبرى، فى كتاب الطهارة، باب ذكر الروايات فى كيفية التيمم عن عمار بن ياسر رضى الله عنه. وقال : أخبرنا الأستاذ أبو بكر : محمد بن الحسن بن فورک أخبرنا عبد الله بن جعفر حدثنا يونس بن حبيب حدثنا أبو داود حدثنا ابن أبى ذئب عن الزهرى عن عبيد الله عن عمار بن ياسر. الخ رقم ۱۰۰۱. وقال : وكذلک رواه معمر بن راشد ويونس بن يزيد الأيلي والليث بن سعد وابن أخى الزهرى وجعفر بن برقان عن الزهرى عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبة عن عمار . وحفظ فيه معمر ويونس ضربتين كما حفظهما ابن أبى ذئب. ج ۱ ص ۳۲۰، دار الكتب العلمية.

د دې روایاتو نه صفا معلومیږی چه کله د امیل په لټون کښې د مانځه واخت راغلو، اوبه نه وې او د تیمم حکم نازل شو نو د آیت تیمم نه هغوی یو خو په دې خبره باندې پوهه شو چه هغوی ته د مخ او د لاسونو د مسح کولو حکم کړې شوې دې، خو هغوی ته دا معلومه نه وه چه چه د لاسونو نه مراد پوره لاسونه د ګوتو نه تر د اوږو پورې او ترخونو پورې دی یا د لاسونو څه حصه. په دې وجه هغوی د پوره لاسونو مسح اوکړه. او دویم دا چه هغوی ته د دوه ضربونو حکم کړې شوې دې. یو د مخ دپاره او دویم د لاسونو دپاره، په دې وجه هغوی دوه ضربونه استعمال کړل. (1)

علامه شوکانی رحمه الله د سیدنا عمار رضی الله عنه د دې روایت متعلق لیکی:

(وقد روى الطبراني في الأوسط والصغير أنه صلى الله عليه وآله وسلم قال لعمار بن ياسر: (يكفيك ضربة للوجه وضربة للكفين) وفي إسناده إبراهيم بن محمد بن أبي يحيى وهو ضعيف وإن كان حجة عند الشافعي) (2)

یعنی د طبرانی په دې سند کښې ابراهیم بن محمد بن ابی یحیی ضعیف راوی دې، اګر چه د امام شافعی رحمه الله په نزد هغه حجت دې.

ابراهیم بن محمد متکلم فیه راوی دې د بعض علماء کرامو نه د هغه توثیق هم منقول دې، اګر چه محدثینو په هغه باندې جرح کړې ده.

حافظ ابن حجر رحمه الله په تهذیب التهذیب کښې نقل کړی دی چه یحیی بن سعید رحمه الله فرمائی چه ما د امام مالک رحمه الله نه د هغه په باره کښې تپوس اوکړو چه آیا هغه ثقه وو؟ نو وې فرمائیل چه نه:

عبدالله بن احمد د خپل والد محترم امام احمد بن حنبل رحمه الله نه نقل کوی چه هغه اوفرمائیل:

(كان قدريا، معتزليا، جهميا، كل بلاء فيه) (3)

ابو طالب د امام احمد رحمه الله نه نقل کړی دی چه (لايكتب حديثه ترك الناس حديثه، كان يروى احاديث منكرة لا اصل لها) (4)

بشر بن المفضل فرمائی چه ما د اهل مدینه د فقهاء کرامو نه د هغه په باره کښې تپوس اوکړو نو ټولو اوئیل: (كذاب) (5)

علی بن المدینی رحمه الله د یحیی بن سعید نه نقل کوی چه هغه فرمائی: (كذاب) (6)

---

(1) بذل المجهود ج ۲ ص ۴۷۹، ۴۸۰

(2) نیل الاوطار. کتاب التیمم. باب صفة التیمم. رقم ۳۶۳، ج ۱ ص ۲۸۳

(3) تهذیب الکمال ج ۱ ص ۱۵۸

(4) پورته حواله

(5) پورته حواله

(6) پورته حواله

امام بخاری رحمه الله فرمائی ﴿ جهمی، ترکه ابن المبارك والناس، كان يرى القدر ﴾(۱)

ابن معین رحمه الله نه د هغه په باره کښ منقول دی چه ﴿ ليس بثقة .... كذاب فى كل ما روى ﴾(۲)

یحیی بن معین رحمه الله فرمائی چه په هغه کښ درې بد خصلتونه دی ﴿ كان كذابا، وكان قدريا، وكان رافضيا ﴾(۳)

امام نسائی رحمه الله فرمائی ﴿ متروك الحديث، وقال فى موضع اخر، ليس بثقة ولا يكتب حديثه ﴾(۱)
د دې نه علاوه د امام شافعی او حمدان بن اصبهانی وغیره نه د هغه په باره کښ توثیقی کلمات هم منقول دی

پس ربیع فرمائی چه ما د امام شافعی رحمه الله نه دا واوریدل چه ﴿ كان ابراهيم بن ابى يحيى قدريا ﴾ نو ربیع ته اونیلې شو چه بیا امام شافعی رحمه الله د هغه نه روایات ولې واخستل؟ نو هغه اووې چه امام شافعی رحمه الله به فرمائیل ﴿ لان يخر ابراهيم من بعد احب اليه من ان يكذب، وكان ثقة فى الحديث ﴾(۴)
چه د یو لوړ ځائې نه راغورځیدل دهغه خوښ وو خو دروغ وئیل ئې نه وو خوښ او هغه ثقه وو.
ابن عدی فرمائی چه ما احمد بن محمد بن سعید ته اووې چه آیا ته د امام شافعی رحمه الله نه علاوه بل څوك داسې پيژنې چا چه د ابراهیم په باره کښ د ښه رائې اظهار کړې وی؟ نو هغه اووې چه او! ماته احمد بن یحیی الاودی بیان اوکړو چه هغه د حمدان بن اصبهانی نه تپوس اوکړو چه ایا ته د ابراهیم بن ابی یحیی په حدیث باندې اعتماد کوې؟ نو هغه اوفرمائیل او!
ابن عدی فرمائی چه د دې کلام د نقل کولو نه پس احمد بن محمد بن سعید ماته اووې ﴿ نظرت فى حديث ابراهيم كثيرا، وليس بمنكر الحديث ﴾(۵)

چه ما د ابراهیم په احادیثو کښ ډیر غور کړې دې، هغه منکر الحدیث نه دې بیا ابن عدی د احمد بن محمد بن سعید دا کلام نقل کولو نه پس د دې په تائید کښ فرمائی ﴿ وهذا الذى قاله كما قال، وقد نظرت انا ايضا فى حديثه الكثير، فلم اجد فيه منكرا، الا عن شيوخ يحتملون، وانما يروى من قبل الراوى عنه او من قبل شيخه، وهو فى جملة من يكتب حديثه ﴾(۶)

---

۱) پورته حواله
۲) پورته حواله
۳) پورته حواله
۴) تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۱۵۹
۵) پورته حواله
۶) پورته حواله
۷) تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۱۵۹

يعني احمد بن محمد نه پس ما خپله هم (د هغه د رائې د تصديق كولو دپاره) د ابراهيم بن محمد په ټولو احاديثو باندې غور اوكړو، ماته په هغې كښې هيڅ منكر روايت ملاؤ نه شو. سوا د څو داسې شيوخ نه چه د هغوى ضعف قابل تحمل دې، او كه يو روايت منكر دې هم، نو هغه په اصل كښې د هغه نه په روايت كونكو كښې د چا د وجې نه دې، يا د هغه د څه شيخ د وجې نه دې، بهر حال؛ دا د هغه راويانو نه دې چه د هغوى احاديث ليكلې شى. (ترك كولې به نه شى)

امام شافعي رحمه الله په كتاب اختلاف الحديث كښې فرمائى: ﴿ ابن ابى يحيى احفظ من الدراوردى ﴾[1]
بهرحال؛ دا يو مختلف فيه راوى دې، امام شافعى، حمدان بن اصبهانى، احمد بن محمد بن سعيد او ابن عدى رحمهم الله وغيره ئې توثيق كړې دې. بل طرف ته څو لوئې محدثين په هغه باندې په مختلف الفاظو سره جرح كړې ده، چونكه د جمهور حضراتو استدلال صرف هم د دې يو روايت يا هم په دې طريق باندې مبنى نه دې، لهذا كه دا طريق فى نفسه ضعيف هم وى نو مضر نه دې. هم دغه شان د دې باقى طرق كوم چه مونږ مخكښې ذكر كړې وو هغه سالم دى، نو د تعدد طرق د وجې نه دا هم قابل احتجاج ګڼړلې كيدې شى.

دويم دليل : د سيدنا اسلع رضي الله عنه روايت : ﴿ عَنْ أَسْلَعَ التَّمِيمِيِّ قَالَ: كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَقَالَ لِي: يَا أَسْلَعُ قُمْ فَارْحَلْ لَنَا . قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ أَصَابَتْنِي بَعْدَكَ جَنَابَةٌ، فَسَكَتَ عَنِّي حَتَّى أَتَاهُ جِبْرَائِيلُ بِآيَةِ التَّيَمُّمِ فَقَالَ لِي: يَا أَسْلَعُ قُمْ فَتَيَمَّمْ صَعِيدًا طَيِّبًا، ضَرْبَتَيْنِ، ضَرْبَةً لِوَجْهِكَ وَضَرْبَةً لِذِرَاعَيْكَ، ظَاهِرِهِمَا وَبَاطِنِهِمَا ﴾ رواه الطحاوى والطبرانى وغيرهما[2]

سيدنا اسلع تميمى رضي الله عنه فرمائى چه زه د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره په يو سفر كښې اوم، (د واپسئ دپاره) رسول الله صلى الله عليه وسلم ماته اوفرمائيل چه زمونږ دپاره سورلى برابر كړه؛ ما ورته اووې ماته جنابت رسيدلې دې، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم خاموش شو، لږ ساعت پس سيدنا جبرائيل عليه السلام آيت تيمم راوړلو سره نازل شو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم ماته اوفرمائيل چه په زمكه باندې دوه ضربونه وهلوسره تيمم اوكړه، يوضرب دخپل مخ دپاره او دويم ضرب دننه اوبهر د دواړو لاسونو دپاره. په دې حديث كښې هم د دوه ضربونو تصريح ده.

علامه شوكانى رحمه الله د دې په باره كښې فرمائى : ﴿ وفيه الربيع بن بدر وهو ضعيف ﴾[3] خو امام بيهقى رحمه الله د دې روايت د نقل كولو نه پس فرمائى :

---

[1]) تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۱۶۱

[2]) اخرجه الطحاوى فى شرح معانى الاثار، قال : حدثنا محمد بن الحجاج ، قال: ثنا على بن معبد ، قال: ثنا أبو يوسف ، عن الربيع بن بدر ، قال: حدثنى أبى عن جدى ، عن أسلع التميمى ..... كتاب الطهارة، باب صفة التيمم كيف هى؟ رقم ۶۵۳، ج ۱ ص ۱۴۶، واخرجه الطبرانى فى المعجم الكبير ج ۱ ص ۲۹۸، والدارقطنى فى سننه ج ۱ ص ۱۷۹

[3]) نيل الاوطار ج ۱ ص ۲۴۸

(الربيع بن بدر ضعيف الا انه غير منفرد به، وقد روينا هذا القول من التابعين عن سالم بن عبدالله والحسن البصري والشعبي وابراهيم النخعي) [1]

دريم دليل : د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت : د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دا روايت مرفوعا او موقوفا دواړو طريقو سره روايت دې، مرفوعا دا امام حاكم او دارقطني روايت كړې دې:

(عن ابن عمر عن النبي صلى الله عليه وسلم قال التيمم ضربتان ضربة للوجه وضربة لليدين إلى المرفقين) [2]

سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائي چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل : په تيمم كښې دوه ضربونه دي. يو ضرب د مخ دپاره دې او دويم د دواړو لاسونو دپاره د څنګلو پورې.

امام دارقطني رحمه الله دې حديث لره د مرفوع نقل كولو نه پس فرمائي : (كذا رواه على بن ظبيان مرفوعا ووقفه يحيى القطان وهشيم وغيرهما وهو الصواب) [3]

يعنى د عبيدالله بن عمر شاګرد على بن ظبيان دا روايت د هغه نه مرفوعا نقل كړې دې. او يحيح بن سعيد القطان او هشيم بن بشير دا روايت د عبيد الله بن عمر نه موقوفا (يعني موقوف على ابن عمر) نقل كوى او هم دا (وقف) ئي صحيح دې.

امام حاكم رحمه الله په مستدرك كښې د دې روايت د نقل كولو نه پس سكوت فرمائيلې دې، وړاندې فرمائي (ولا أعلم أحدا أسنده عن عبيد الله غير على بن ظبيان وهو صدوق وقد أوقفه يحيى بن سعيد وهشيم بن بشير وغيرهما) [4]

يعنى ماته د على بن ظبيان نه علاوه د بل يو راوى علم نشته چا چه د عبيدالله نه دا روايت مسندا مرفوعا نقل كړې وى. او على بن ظبيان صدوق دې.

امام مالك رحمه الله هم په مؤطا كښې په نورو الفاظو سره موقوفا روايت كړې دې. [5] امام بيهقي رحمه الله دې حديث لره موقوف نقل كولو نه پس فرمائي (ورواه على بن ظبيان عن عبيد الله بن

---

[1]) السنن الكبرى. كتاب الطهارة. باب كيف التيم رقم ۱۰۰۰. ج ۱ ص ۳۱۹

[2]) رواه الدارقطنى فى سننه فى كتاب الطهارة. باب التيمم. برقم ۱۶. فقال : حدثنا أبو عبد الله محمد بن إسماعيل الفارسي. حدثنا عبد الله بن الحسين بن جابر . حدثنا عبد الرحيم بن مطرف ، حدثنا على بن ظبيان عن عبيد الله بن عمر عن نافع عن ابن عمر. الخ ... ج ۱ ص ۱۸۰. واخرجه الحاكم فى مستدركه فى كتاب الطهارة. برقم ٦٣٤. فقال : حدثنا على بن عيسى الحيرى ثنا محمد بن عمرو الحرشى ثنا محمد بن يحيى ثنا على بن ظبيان عن عبيد الله عن نافع عن ابن عمر. الخ .... ج ۱ ص ۲۸۷

[3]) سنن الدارقطنى ج ۱ ص ۱۸۰

[4]) المستدرك على الصحيحين ج ۱ ص ۱۸۷

[5]) ونصه : وحدثنى عن مالک عن نافع :أن عبد الله بن عمر كان يتيمم إلى المرفقين. كتاب الطهارة. باب العمل فى التيمم. رقم ۹۱. ج ۱ ص ۵۶

عمر فرفعه وهو خطأ، والصواب بهذا اللفظ عن ابن عمر موقوف، ورواه سليمان بن أبي داود الحرانی عن سالم ونافع عن ابن عمر عن النبی -صلی الله علیه وسلم، ورواه سلیمان بن أرقم التیمی عن الزهری عن سالم عن أبیه عن النبی -صلی الله علیه وسلم. وسلیمان بن أبی داود وسلیمان بن أرقم ضعیفان لایحتج بروایتهما، والصحیح روایة معمر وغیره عن الزهری عن سالم عن ابن عمر من فعله ﴾ ([1])

یعنی علی بن ظبیان دا حدیث د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه مرفوعا روایت کړې دې دا صحیح نه ده، بلکه په دې الفاظو سره د دې روایت موقوف کیدل صحیح دی، هم دغه شان سلیمان بن ابی داؤد او سلیمان بن ارقم التیمی هم دا مرفوعا روایت کړې دې، خو دا دواړه راویان ضعیف دی د دوی د روایت نه استدلال نه شی کیدلې. او صحیح دا ده چه دا د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما خپل فعل دې، یعنی دا روایت موقوف دې په ابن عمر رضی الله عنهما لکه چه د معمر او زهری نورو شاګردانو دا د زهری عن سالم عن ابن عمر موقوفا نقل کړې دې.

علامه شوکانی رحمه الله د مرفوع روایت نقل کولو نه پس فرمائی: ﴿ وفی اسناده علی بن ظبیان ... فقال الحافظ هو ضعیف، ضعفه القطان، وابن معین وغیر واحد ﴾ ([2])

یعنی علی بن ظبیان یو ضعیف راوی دې. یحیی بن سعید القطان او یحیی بن معین وغیره د هغه تضعیف کړې دې

د امام حاکم رحمه الله په حوالې سره مونږ ذکر کړې دی چه هغه علی بن ظبیان ته صدوق وئیلې دې خو علامه شمس الحق عظیم ابادی رحمه الله په التعلیق المغنی کښې فرمائی: ﴿ وقد ضعف بعضهم هذا الحدیث بعلی بن ظبیان. قال فی الامام: قال ابن نمیر: یخطئ فی حدیثه کله، وقال یحیی بن سعید وابوداؤد: لیس بشیئ. وقال النسائی وابوحاتم: متروك! وقال ابوزرعة: واهی الحدیث، وقال ابن حبان: یسقط الاحتجاج باخباره ... وکذلك رواه ابن عدی وقال: رفعه علی بن ظبیان، والثقات کالثوری ویحیی القطان وقفوه ﴾ ([3])

مطلب دا چه ابن نمیر. یحیی بن سعید القطان، امام ابوداؤد، امام نسائی. ابو حاتم. ابو زرعه او ابن حبان وغیره د علی بن ظبیان تضعیف کړې دې، چه د هغې په وجه باندې دا روایت (مرفوعا) ضعیف دې او کوم چه ثقه راویان دی لکه سفیان ثوری او یحیی بن سعید القطان رحمهما الله وغیره نو هغوی دا حدیث موقوفا روایت کوی. حاصل دا شو چه د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا روایت چه پکښې د ضربتین تصریح ده، دا د هغه نه مرفوعا هم روایت دې او موقوفا هم، په مرفوع طریق کښې علی بن ظبیان ضعیف راوی دې، چه د هغه په وجه باندې د

---

[1]) السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب کیف التیم رقم ۱۰۰۰، ج ۱ ص ۳۱۹

[2]) نیل الاوطار: ج ۱ ص ۲۸٤

[3]) التعلیق المغنی علی السنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۱

دې روايت نه استدلال محل نظر دې، او موقوف طريق صحيح دې، ثقه راويانو هم دا خبره ذکر کړې ده بهرحال، که مرفوع طريق ناقابل استدلال هم اومنلې شي نو بيا هم څه باك نشته څکه چه په دې باب کښې موقوف روايت هم د مرفوع په حکم کښې دې، څکه چه دا امور غير مدرك بالقياس دی، يعنې په دې کښې رائې او اجتهاد لره دخل نشته، او په غير مدرك بالقياس امور کښې موقوف روايت د مرفوع په حکم کښې وی. (۱)

يو جواب د دې د فقهاء کرامو په انداز کښې دا دې چه انسان کله د فتوې په انداز کښې خبره کوی نو هغه مرفوعا نه ذکر کوی. (۲) يعنې د هغه مخې ته د رسول اللهﷺ مرفوع روايت وی او د هغه عمل هم چونکه د هغې مطابق وی په دې وجه هغه فتوی هم په دې باندې ورکوی. لهذا چه کله هغه د فتوې په انداز کښې هغه ذکر کوی نو هغه مرفوعا نه ذکر کوی، اگر چه هغه فی نفسه مرفوع هم وی.

څلورم دليل د سيدنا جابر بن عبدالله رضی الله عنهما روايت : ﴿ عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ : التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ : ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ، وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾

په تيمم کښې دوه ضربونه دی يو د مخ دپاره او دويم د دواړو لاسونو دپاره تر څنګلو پورې.

﴿ رواه الحاكم واللفظ له، والدارقطني والبيهقي من طريق ابراهيم بن اسحاق الحربي، عن عثمان بن محمد الانماطي، عن حرمي بن عمارة، عن عزرة بن ثابت عن ابي الزبير عن جابر رضي الله تعالى عنه ﴾ (۳)

دا حديث هم مرفوعا او موقوفا په دواړو طريقو سره روايت دې مونږ مرفوع طريق ذکر کړې دې، امام حاکم رحمه الله د دې د ذکر کولو نه پس دې ته صحيح الاسناد وئيلې دې او حافظ ذهبی رحمه الله د امام حاکم د تصحيح تائيد کړې دې (۴)

امام دارقطنی رحمه الله د دې د مرفوع نقل کولو نه پس فرمائی : ﴿ رجاله كلهم ثقات ﴾ (۵) چه د دې روايت ټول راويان ثقه دی.

علامه شمس الحق عظيم ابادی رحمه الله د دارقطنی په حاشيه باندې ذکر کړې دی چه امام حاکم هم د دې روايت تصحيح کړې ده، خو ابن الجوزی رحمه الله په التحقيق کښې وئيلې دی چه عثمان بن محمد يو متکلم فيه راوی دې. خو امام تقی الدين ابن دقيق العيد او حافظ ابن الهادی صاحب په التنقيح کښې په هغه باندې رد کړې دې او فرمائی چه د ابن الجوزی رحمه الله دا کلام

---

(۱) بذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۲

(۲) پورته حواله

(۳) انظر: المستدرک. کتاب الطهارة، رقم ۶۳۸، ج ۱ ص ۲۸۸، وسنن الدارقطني، کتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ۲۲، ج۱ ص ۱۸۱، والسنن الكبرى للبيهقي، کتاب الطهارة، باب کيف التيمم، رقم ۹۹۹، ج۱ ص ۳۱۹

(۴) المستدرک ج ۱ ص ۲۸۸

(۵) سنن الدارقطني ج ۱ ص ۱۸۱

مقبول نه دي، ځکه چه هغه دا نه ده بیان کړې چه چا په هغه باندې کلام کړې دې، او حال دا چه ابوداؤد او ابوبکر بن ابی عاصم وغیره د هغه نه روایت کوي، هم دغه شان ابن ابی حاتم په کتاب الجرح والتعدیل کښې هغه ذکر کړې دې او په هغه باندې ئې هیڅ کلام نه دې کړې، خو امام ذهبی رحمه الله صرف دومره وئیلي دي چه ﴿ فیه لین ﴾ (۱) علامه عینی د امام حاکم او حافظ ذهبی د تصحیح نقل کولو نه پس فرمائي : ﴿ واخرجه البیهقی ایضا والحاکم ایضا، فی حدیث اسحاق الحربي، وقال هذا اسناد صحیح، وقال الذهبی ایضا : اسناده صحیح ﴾ (۲)

د دې نه پس فرمائي : ﴿ ولا یلتفت الی قول من یمنع صحته ﴾ (۳) یعنی د دې حدیث د صحت انکار کونکي قول د توجه قابل نه دې.

عثمان بن محمد الانماطی : ما خپله په څو کتابونو کښې د هغه ترجمه اولیده، خو ماته په هغې باندې هیڅ کلام ملاؤ نه شو صرف حافظ ذهبی رحمه الله په المغنی فی الضعفاء کښې فرمائي چه : ﴿ فیه لین ﴾ (۱) ظاهره ده چه دا څه قابل اعتبار او معتد به جرح نه ده، بلکه انتهائي خفیف شان کلام دې. حافظ مزی رحمه الله په تهذیب الکلام کښې صرف د هغه مختصر شان تعارف او د شیوخ او تلامذه ذکر کړې دې، کلام پرې هغوی هم نه دې نقل کړې. (۵)

هم دغه شان حافظ ذهبی رحمه الله په الکاشف کښې هم د هغه تذکره بغیر د څه کلام نه کړې ده. (۶) دغه شان په نورو کتابونو کښې هم دي. (۷)

حافظ ابن حجر رحمه الله په التهذیب کښې د هغه د تعارف کولو نه پس فرمائي : ﴿ روی عنه ابوداؤد وابوبکر بن ابی عاصم وعبدالله بن احمد الاهوازی الخ ﴾

بیا د حافظ ذهبی رحمه الله کلام نقل کولو نه پس فرمائي : ﴿ قلت : قال الذهبی : عثمان بن محمد الانماطی شیخ حدث عنه ابراهیم الحربي، صویلح وقد تکلموا فیه ﴾ (۸)

---

(۱) التعلیق المغنی علی السنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۱، ۱۸۲، اعلاء السنن ج ۱ ص ۳۱۸، ۳۱۹، ونصب الرایه ج ۱ ص ۱۵۱

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۰

(۳) پورته حواله

(٤) رقم الترجمة (٤۰٦۰) ج ۲ ص ۵۰

(۵) تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ٤۸۷، ٤۸۸

(۶) الکاشف رقم : ۳۸۷۸، ج ۲ ص ۲۵۰

(۷) اوګورئ : میزان الاعتدال ج ۳ ص ۵۲، ولسان المیزان ج ٤ ص ۱۵۲، والجرح والتعدیل ج ۶ ص ۹۱۲، وخلاصة تذهیب تهذیب الکمال للخزرجی ص ۲۶۲

(۸) تهذیب التهذیب ج ۷ ص ۱۵۲

چه ابراهيم بن اسحاق الحربى د هغه نه روايت كوى دا بنه سړې دې، په هغه باندې (محدثينو) كلام كړې دې.

خو حافظ ذهبى رحمه الله نه خو د دې كلام وضاحت اوكړو او نه ئې د كلام كونكو تعين او تصريح اوكړه، خو په المغنى كښې حافظ ذهبى رحمه الله (فيه لين) ذكر كړې وو، كوم چه ما مخكښې بيان كړل.

وړاندې حافظ صاحب رحمه الله خپله خبره كوى چه: (ولم أر لاحد فيه كلاما إلا أن ابن الجوزى قال فى التحقيق تكلم فيه ولم يذكره مع ذلك فى الضعفاء وقد تعقبه ابن دقيق العيد بأن ابن أبى حاتم ذكره فلم يذكر فيه جرحا ورأيت فى حاشية سنن الدارقطنى عقب حديث اخرجه من طريق ابراهيم الحربى عن عثمان بن محمد الانماطى عن حرمى ابن عمارة عن عون بن ثابت عن أبى الزبير عن جابر فى التيمم كلهم ثقات والصحيح موقوف)[1]

يعنى ماته د يو محدث د هغه په باره كښې څه كلام ملاؤ نه شو، سوا د ابن الجوزى نه، چه هغه صرف دا وئيلې دى چه په هغه باندې كلام شته، خو د هغې باوجود ابن الجوزى رحمه الله هغه په الضعفا كښې نه دې ذكر كړې، د دې نه علاوه د ابن الجوزى په دې مبهم كلام باندې ابن دقيق العيد دې وينا سره رد كړې دې چه ابن ابى حاتم په كتاب الجرح والتعديل كښې هغه ذكر كړې دې، خو په هغه باندې ئې هيڅ كلام نه دې ذكر كړې. بيا حافظ صاحب د روايت د صحت په تائيد كښې فرمائى چه په سنن الدارقطنى كښې چه چرته د هغه مذكوره روايت موجود دې، هلته ما د هغې په حاشيه باندې دا ليكلې اوليدل چه د دې ټول راوى ثقه دى، صحيح د دې موقوف كيدل دى.

حافظ صاحب رحمه الله په تقريب التهذيب كښې هغه ته مقبول وئيلې دې.[2] امام دارقطنى رحمه الله د راويانو د توثيق نقل كولو سره سره دا هم اوفرمائيل چه (والصواب موقوف)[3] د دې موقوف كيدل صحيح دى په نسبت د مرفوع كيدو. په موقوف روايت كښې دى:

(عَنْ جَابِرٍ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَإِنِّي تَمَعَّكْتُ فِي التُّرَابِ قَالَ اضْرِبْ فَضَرَبَ بِيَدِهِ الْأَرْضَ فَمَسَحَ وَجْهَهُ ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدِهِ أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ) اخرجه الدارقطنى من طريق ابراهيم الحربى، عن ابى نعيم، عن عزرة بن ثابت، عن ابى الزبير، عن جابر رضى الله تعالى عنه. وكذا رواه الحاكم والطحاوى وابن ابى شيبة وغيرهم)[4]

---

[1] پورته حواله

[2] تقريب التهذيب رقم الترجمة ۴۵۳۰، ج ۱ ص ۶۶۴

[3] سنن الدارقطنى ج ۱ ص ۱۸۱

[4] سنن الدارقطنى، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ۲۳، ج ۱ ص ۱۸۲، المستدرک على الصحيحين، كتاب الطهارة رقم ۶۳۷، ج ۱ ص ۲۸۸، السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب كيف التيمم؟..[بقيه برصفحه آئنده...

چه يو سړي د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او وې وئيل چه زه جنب شوې يم نو زه په خاورو کښې اولوغړيدم. نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه په زمکه باندې لاس راکاږه: بيا رسول الله ﷺ په زمکه باندې يو کرت لاس راښکلو او په هغې سره ئې د خپل مخ مسح اوکړه. بيا ئې په دويم کرت راښکلو او په هغې سره ئې د خپلو دواړو لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوکړه.

په مرفوع او موقوف طريق کښې اولنې فرق دا دې چه په مرفوع طريق کښې د ابراهيم بن اسحاق الحربى او عزره بن ثابت ترمينځه دوه واسطې دى : يو عثمان بن محمد الانماطى او دويم حرمى بن عماره. او په موقوف طريق کښې د دوى دواړو ترمينځه صرف يوه واسطه ده د ابو نعيم. دويم فرق دا دې چه په مرفوع طريق کښې عزره بن ثابت نه حرمى بن عماره روايت کوى او په مرفوع طريق کښې د هغه نه ابو نعيم روايت کوى. امام دارقطنى رحمه الله چونکه د مرفوع طريق نقل کولو نه پس دا فرمائيلې وو چه ﴿ والصواب موقوف ﴾ په دې وجه بعض حضراتو دا جواب ورکړو چه انسان کله يو روايت مرفوعا ذکر کوى او کله موقوفا على وجه الفحوى؛ لهٰذا په موقوف او مرفوع کښې په دې بناء هيڅ تعارض نشته، خو دا جواب قابل اطمينان نه دې. خکه چه دا جواب خو به په هغه صورت کښې وې چه موقوف او مرفوع دواړو طريقو سره روايت کونکې يو سړې وې، او دلته داسې نه ده؛ ما ذکر کړل چه په مرفوع طريق کښې د عزره بن ثابت نه روايت کونکې حرمى بن عماره دې، او په موقوف طريق کښې د هغه نه روايت کونکې ابو نعيم دې، نو ګويا د عزره يو شاګرد حرمى بن عماره دا روايت د هغه نه مرفوعا نقل کوى او بل شاګرد ابو نعيم ئې ترې موقوفا نقل کوى نو دا د حرمى بن عماره او ابو نعيم اختلاف شو او ابو نعيم د حرمى بن عماره نه اوثق دې. (١) لهذا دا په اوثق او ثقه کښې اختلاف

. بقيه ازګذشته ا رقم ۹۹۸، ج ۱ ص ۳۱۹، شرح معانى الاثار، كتاب الطهارة، باب صفة التيمم كيف هى؟ رقم ۶۵۸، ج ۱ ص ۱۴۷، ۱۴۸، المصنف لابن ابى شيبة كتاب الطهارة باب فى التيمم كيف هو؟ رقم (۱۷۰۰) ۱۸۹\۳.

(١) حرمى بن عماره بن ابى حفصه عتكى بصرى. د هغه نوم نابت او ثابت نقل کړې شوې دې. شعبه بن الحجاج. عمر بن الفضل السلمى. او عزره بن ثابت وغيره نه روايت کوى. د هغه نه على بن المدينى. محمد بن بشار. (بندار). محمد بن المثنى او نصر بن على وغيره روايت کوى.

حافظ مزى رحمه الله په تهذيب الكمال کښې ذکر کړې دى چه عثمان بن سعيد دارمى رحمه الله د يحيى بن معين په حوالې سره نقل کړې دى چه ﴿ صدوق ﴾

عبدالرحمن بن ابى حاتم رحمه الله فرمائى چه زما د والد ابو حاتم رحمه الله نه د حرمى بن عماره په باره کښې تپوس اوشو نوهغه اوفرمائيل چه هغه ديحيى بن سعيد. عبدالرحمن بن مهدى او غندر دمرتبې نه دې امام دارقطنى رحمه الله هغه ته په خپل سنن کښې ثقه وئيلې دې.

حافظ ذهبى رحمه الله په ميزان الاعتدال کښې فرمائى : ﴿ وذكره العقيلى فى الضعفاء فاساء ﴾ چه عقيلى هغه په کتاب الضعفاء کښې ذکر کړې دې خو دا خبره صحيح نه ده. ابن حبان هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.

د تفصيل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۵۶، ۵۵۸، والتاريخ الكبير للبخارى ج ۳، الترجمة ۴۱۰، والضعفاء الكبير للعقيلى ج ۱ ص ۲۷۰، كتاب الكنى والاسماء للدولابى..[بقيه برصفحه آئنده...

بقيه ازگذشته.....] ج ۱ ص ۱۷۱، والجرح والتعديل ج ۲ ص ۳۰۶، وسنن الدارقطني ج ۱ ص ۱۸۱، والجمع بين رجال الصحيحين لابن القيسراني ج ۱ ص ۱۱۳، رقم الترجمة ٤٤١، وميزان الاعتدال ج ۱ ص ٤٧١، ٤٧٤، والمغني في الضعفاء للذهبي ج ۱ ص ۲٤۰، والكاشف ج ۱ ص ۲۱۳، واكمال تهذيب الكمال لمغلطائي ج ۲ ص ۱٤٥، وتهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۳۲، ۲۳۳، وخلاصة الخزرجي ج ۱ ترجمة ۱۲۸۷، والطبقات الكبرى لابن سعد ج ۷ ص ۳۰۳

ابو نعیم . د هغه لقب الفضل بن دکین دې. نوم ئې عمرو بن حماد بن زهیر بن درهم القرشي التیمي دې. هغه د اسرائیل بن یونس بن ابی اسحاق السبیعي. سفیان ثوری. سفیان بن عیینه. حسن بن صالح. سلیمان اعمش. شعبه بن الحجاج. عبدالعزیز بن ابی رواد. محمد بن عبدالرحمن بن ابی لیلی. مسعر بن کدام. امام ابوحنیفه نعمان بن ثابت. هشام بن ابی عبدالله الدستوائي. یونس بن ابی اسحاق السبیعي. او عزره بن ثابت په شان مشاهیر نه روایت کوي.

د هغه نه په روایت کونکو کښې امام بخاري. ابراهیم بن اسحاق الحربي. امام احمد بن حنبل. اسحاق بن راهویه. حسن بن اسحاق المروزي. عبدالله بن مبارك. ابوبکر عبدالله بن محمد بن ابی شیبه. عثمان بن محمد بن ابی شیبه. محمد بن اسماعیل بن علیه. محمد بن سعد کاتب الواقدي. یعقوب بن شیبه اویحیی بن معین په شان مشاهیر داخل دي.

حافظ مزي رحمه الله په تهذیب الکمال کښې په خلیرشت (۲٤) صفحاتو باندې تفصیل سره د هغه تذکره او د هغه په باره کښې ئې د جلیل القدر محدثین کرام توثیقي کلمات ذکر کړې دي:

یعقوب بن شیبه فرمائي: ﴿ابو نعيم ثقة، ثبت، صدوق﴾

امام احمد رحمه الله فرمائي:﴿ يحيى (بن سعيد)،وعبدالرحمن بن مهدي وابونعيم الحجة الثبت.كان ابونعيم ثبتا﴾ حافظ ابو زرعه فرمائي چه ما د یحیی بن معین رحمه الله نه واوریدل : ﴿ ما رايت اثبت من رجلين، ابي نعيم وعفان ﴾ محمد بن عبدالله بن عمار الموصلي فرمائي : ﴿ ابو نعيم متقن، حافظ، اذا روى عن الثقات فحديثه حجة احج ما يكون ﴾

ابو زرعه رحمه الله فرمائي چه ماته احمد بن صالح رحمه الله اوفرمائیل : ﴿ ما رايت محدثا اصدق من ابي نعيم ﴾

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي چه ما د علي بن المديني رحمه الله نه تپوس اوکړو چه : ﴿ من اوثق اصحاب الثوري؟ ﴾ د سفیان ثوری په شاګردانو کښې د ټولو نه زیات اوثق څوك دې؟ نو هغه جواب ورکړو :

﴿فقال : يحيى بن سعيد وعبدالرحمن بن مهدي، ووكيع وابو نعيم، وابو نعيم من الثقات ﴾

عجلي رحمه الله فرمائي : ﴿ ابو نعيم الاحول كوفي، ثقة ثبت في الحديث ﴾

یعقوب بن سفیان الفارسي رحمه الله فرمائي : ﴿ اجمع اصحابنا ان ابا نعيم كان غاية في الاتقان ﴾

عبدالرحمن بن ابی حاتم فرمائي چه د ابو زرعه نه د ابو نعیم او قبیصه په باره کښې تپوس اوشو نو هغه اوفرمائیل ﴿ ابو نعيم اتقن الرجلين ﴾

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي ﴿ ثِقَةٌ، يَحْفَظُ حَدِيْثَ الثَّوْرِيِّ وَمِسْعَرٍ حفظاً جَيِّداً، كَانَ يَحْزُرُ حَدِيْثَ الثَّوْرِيِّ ثَلاَثَةَ آلاَفٍ وَخَمْسَ مِائَة، وَحَدِيْثَ مِسْعَرٍ نَحْوَ خَمْسِ مِائَة، كَانَ يَأْتِي بِحَدِيْثِ الثَّوْرِيِّ عَلَى لَفْظٍ وَاحِدٍ لاَ يُغَيِّرُه، وَكَانَ لاَ يلَقَّنُ، وَكَانَ حَافِظاً، مُتْقِناً ﴾

یعنې د حفظ او اتقان ئې دا حال وو چه د سفیان ثوری درې نیم زره احادیث ورته داسې یاد وو چه کله به ئې هم بیانول نو نه به ئې په الفاظو کښې بدلون راتلو او نه به ورته د تلقین ضرورت راتلو.

په بل ځاې کښې فرمائي ﴿لَمْ أَرَ مِنَ المحَدِّثِيْنَ مَنْ يَحْفَظُ وَيَأْتِي بِالحَدِيْثِ عَلَى لَفْظٍ وَاحِدٍ لاَ يُغَيِّرُه. سِوَى قَبِيْصَةَ وَأَبِي نُعَيْمٍ فِي حَدِيْثِ الثَّوْرِيِّ، وَسِوَى يَحْيَى الحِمَّانِيِّ فِي حَدِيْثِ شَرِيْكٍ. .[بقيه برصفحه آئنده....

شو، نو ترجيح به د اوثق بيان لره وى. ابن دقيق العيد د ابن الجوزي رحمه الله په كلام باندې رد كولو سره سره دا هم وئيلي وو چه دا روايت شاذ دې، علامه نيموى د دې د شذوذ ترديد كړې ده او فرمائى چه رفع خو زيادت وى كوم چه د ثقه نه مقبول وى، ځكه چه د عزره بن ثابت په شاګردانو كښې د عثمان بن محمد الانماطى مخالفت د ابو نعيم نه علاوه چا هم نه دې كړې، او دا دواړه ثقه دى، لهذا دې ته شاذ وئيل صحيح نه دى. او د دې نه معلومه شوه چه امام دارقطنى رحمه الله چه كوم ﴿ والصواب موقوف ﴾ وئيلي دى هغه هم صحيح نه دى، ځكه چه مرفوع هم صحيح دې. (١)

بهرحال: د سيدنا جابر رضي الله عنه دا روايت موقوفا او مرفوعا دواړو طريقو سره روايت دې، امام دارقطنى رحمه الله فرمائى چه موقوف كيدل ئې صحيح دى. خو د دې رفع هم ثابت ده او په صحيح طريق سره ده چه په هغې باندې هيڅ كلام نشته، سوا د عثمان بن محمد الانماطى نه، چه ابن الجوزى په هغه باندې كلام نقل كړوو خو جمهور او ثقه محدثينو په هغه باندې اعتماد نه دې كړې، نو نتيجه دا شوه چه دا روايت موقوفا او مرفوعا دواړو طريقو سره ثابت او صحيح دې.

پنځم دليل د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت: ﴿ حدَّثنا نَافِعٌ قَالَ انْطَلَقْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ فِي حَاجَةٍ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَضَى ابْنُ عُمَرَ حَاجَتَهُ فَكَانَ مِنْ حَدِيثِهِ يَوْمَئِذٍ أَنْ قَالَ مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ فِي سِكَّةٍ مِنَ السِّكَكِ وَقَدْ خَرَجَ مِنْ غَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ حَتَّى إِذَا كَادَ الرَّجُلُ أَنْ يَتَوَارَى فِي السِّكَّةِ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْحَائِطِ وَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ ثُمَّ ضَرَبَ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ ذِرَاعَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَى الرَّجُلِ السَّلاَمَ وَقَالَ «إِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ السَّلاَمَ إِلاَّ أَنِّي لَمْ أَكُنْ عَلَى طُهْرٍ... رواه ابو داؤد واللفظ له، وكذا اخرجه البيهقى وغيره، من طريق محمد بن ثابت، قال حدثنا نافع ﴾ (٢)

بقيه ازګذشته ا وَعَلِىّ بن الجَعْد فى حَدِيْثه ﴾ د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ٢٣ ص ١٩٧ تا ٢٢٠. والتاريخ الكبير للبخارى ج ٧ ص ١١٨. والجرح والتعديل ج ٧ ص ٨٢. وتهذيب التهذيب ج ٨ ص ٢٧٠ - ٢٧٦. وخلاصة الخزرجى ج ٢ ترجمة ٥٧١٠. والطبقات الكبرى لابن سعد ج ٦ ص ٤٠٠. تقريب التهذيب ج ٢ ص ١١٠. تذكرة الحفاظ ج ١ ص ٢٧٢. كتاب الثقات لابن حبان ج ٧ ص ٢١٩. الكاشف رقم الترجمة ٤٥٢٩. تاريخ بغداد ج ١٢ ص ٣٤٦. سير اعلام النبلاء ج ١٠ ص ١٤٢. الجمع بين رجال الصحيحين لابن القيسرانى ج ٢ ص ٤١٢. الكامل فى التاريخ ج ٦ ص ٤٤٥.. د دې دواړو راويانو د دې اجمالى ترجمې نه دا خبره واضحه شوه چه ابو نعيم اوثق دې د حرمى بن عماره نه او هغه هم ثقه دې.

(١) التعليق الحسن على اثار السنن. كتاب الطهارة. باب التيمم. رقم ١٨٧. ص ٤٨. واعلاء السنن. كتاب الطهارة. باب كيفية التيمم. رقم ٢٨٥. ج ١ ص ٣١٩

(٢) انظر سنن ابى داؤد. كتاب الطهارة. باب التيمم رقم ٣٣٠. وسنن الدارقطنى. كتاب الطهارة. باب التيمم رقم ٧. ج ١ ص ١٧٧. والسنن الكبرى للبيهقى. كتاب الطهارة. باب كيف التيمم رقم ٩٩٣. ج ١ ص ٣١٦، ٣١٧. ومعرفة السنن والاثار للبيهقى. كتاب الطهارة. باب التيمم رقم ٣٥٩. ج ١ ص ٢٨٤. الا ان فى رواية البيهقى رحمه الله فى كتابيه : فمسح ذراعيه الى المرفقين بدل فمسح ذراعيه.

امام نافع رحمه الله فرمائي چه زه د سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما سره د هغه د څه ضرورت په وجه سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما ته لاړم، چه کله ابن عمر رضي الله عنهما خپل ضرورت پوره کړوو نو هغه ورځ چه د هغوی ترمينځه کومې خبرې اوشوې په هغې کښې ابن عمر رضي الله عنهما دا هم اووې چه د مدينې په کوڅو کښې په يوه کوڅه کښې يو سړې تير شو، او رسول الله ﷺ د قضاء حاجت نه فارغ کيدو سره راوتلو نو هغه سړي سلام اوکړو، خو رسول الله ﷺ (په دې حالت کښې) جواب ورنکړو، تردې چه نزدې وه چه هغه سړې په کوڅه کښې غائب شي نو رسول الله ﷺ (په تيزئ سره) په ديوال باندې يو کرت لاس راښکلو. بيا ئې په دويم کرت لاس راښکلو او د خپلو دواړو لاسونو مسح ئې اوکړه، بيا ئې د هغه سړي د سلام جواب ورکړو او (ورسره دا) ئې اوفرمائيل چه د طهارت د حالت نه کيدو په وجه باندې (هغه وخت فورا) ما تاته سلام درنکړې شو

د دې روايت نه هم معلومه شوه چه رسول الله ﷺ په تيمم کښې دوه ضربونه استعمال کړې دی.

امام ابوداؤد رحمه الله د دې روايت نقل کولو نه پس فرمائي : ﴿قَالَ أَبُودَاوُدَ سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ يَقُولُ رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ حَدِيثًا مُنْكَرًا فِي التَّيَمُّمِ﴾ (١)

يعنى د محمد بن ثابت دا روايت منکر دې، خليل احمد سهانپوری رحمه الله د دې جواب ورکړې دې چه دا منکر نه دې، ځکه چه منکر روايت خو هغه وی چه په هغې کښې يو ضعيف راوی په سوء حفظ يا جهالت سره روايت اوکړي د ثقه مخالفت کولو سره، نو په دې صورت کښې چه کوم راجح وی هغه معروف او کوم چه د هغې مقابل وی هغه ته منکر وئيلې شی. نو حاصل دا شو چه د منکر تحقق په دوه څيزونو سره کيږي. يو د ثقه مخالفت، دويم د راوی ضعيف کيدل. او دلته دواړه خبرې نشته؛ هر چه د مخالفت ثقه خبره ده نو محمد بن ثابت دلته يو ضرب زائد ذکر کړې دې، کوم چه د نافع نورو شاګردانو نه دې ذکر کړې، نو دې ته به زيادت وئيلې شي مخالفت نه. ځکه چه په دې کښې د يو داسې خبرې اثبات کولې شی کوم چه په نورو رواياتو کښې دې.نو ګويا په کوم روايت کښې چه د يو ضرب ذکردې هغه د ضرب ثانی نه ساکت دې او د محمدبن ثابت په روايت کښې ددې ضرب ثانی زيادت او اثبات دې او د ثقه زيادت مقبول دې.

او هر چه د دويمې خبرې يعنى د ضعف راوی تعلق دې، پس د هغه په باره کښې چه کوم کلام دې د هغې حاصل دا دې چه دوری د ابن معين نه نقل کوی : ﴿ليس بشئ، وقال مرة : ضعيف﴾

امام نسائی رحمه الله فرمائي : ﴿ليس به بأس، وقال مرة : ليس بالقوى﴾

معاويه بن صالح د ابن معين نه نقل کوی چه ﴿ينكر عليه الحديث ابن عمر في التيمم لا غير﴾ چه د تيمم په باب کښې حديث د ابن عمر (حديث مذکور) نه علاوه د هغه يو روايت منکر نشته.

ابوحاتم فرمائي : ﴿ليس بالمتين، يكتب حديثه﴾

ابو احمد الحاکم فرمائي : ﴿ليس بالمتين﴾

---

(١) ابوداؤد رقم الحديث ٣٣٠

امام بخاری رحمه الله فرمائی ﴿ يخالف في بعض حديثه، روى عن نافع عن ابن عمر في التيمم، ورواه ايوب والناس عن نافع عن ابن عمر فعله ﴾
يعني په بعض احاديثو كښې د هغه مخالفت كړې شوې دې، هغه په تيمم كښې د نافع عن ابن عمر نه مرفوعا (حديث مذكور) ذكر كړې دې، حال دا چه د نافع نورو شاګردانو ايوب وغيره دا په ابن عمر رضي الله عنهما باندې موقوف نازل كړې دې، يعني دې ته ئې د ابن عمر فعل وئيلې دې.
محمد بن سليمان او احمد بن عبدالله العجلى هغه ته ثقه وئيلې دې، عثمان دارمى د ابن معين نه نقل كوى ﴿ ليس به باس ﴾
اوس خلاصه دا شوه چه دا ضعيف راوى نه دې، په هغه باندې څه كلام ضرور دې او چا چه پرې كلام كړې دې نو هغه هم په دې روايت باندې، بيا هغه كلام هم دا چه هغه دا روايت مرفوعا نقل كړې دې او د نافع نورو شاګردانو موقوفا، لهذا چه كله ضعف نشته نو د هغه روايت به منكر هم نه وى وړاندې امام ابوداؤد رحمه الله فرمائى : ﴿ لَمْ يُتَابَعْ مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ فِي هَذِهِ الْقِصَّةِ عَلَى ضَرْبَتَيْنِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَرَوَوْهُ فِعْلَ ابْنِ عُمَرَ ﴾
يعني د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه د ضربتين په روايت كولو كښې محمد بن ثابت متفرد دې. د هغه متابعت چا هم نه دې كړې، ځكه چه باقى راويانو دا د ابن عمر رضي الله عنهما د فعل په طور (يعنى موقوف على ابن عمر) روايت كړې دې.
امام بيهقى رحمه الله هم دا اشكال ذكر كړې دې او بيا ئې د دې جواب وركړې دې. فرمائى چه بعض حفاظ د محمد بن ثابت دې روايت لره مرفوعا ذكر كولو ته منكر وئيلې دى، ځكه چه د نافع ډير شاګردان دا موقوفا روايت كوى. خو د دې رفع ته منكر وئيل صحيح نه دى، ځكه چه د نافع يو شاګرد ضحاك بن عثمان هم دا د نافع عن ابن عمر نه مرفوعا روايت كوى خو هغه دا روايت مختصرا ذكر كړې دې، په هغې كښې د تيمم ذكر نشته، او هسې هم دا قصه ډيره مشهوره ده. لكه ابوجهيم بن الحارث بن الصمه الانصارى روايت كوى، نو دې ته منكر نه شى وئيلې كيدې. هم دغه شان د نافع يو شاګرد يزيد بن عبدالله بن اسامه بن الهاد هم دا حديث مرفوعا روايت كوى او هغه روايت د دې نه اتم دې، خو هغه د ﴿ ذراعيه ﴾ په ځائې ﴿ يديه ﴾ نقل كړې دې. د دې نه روستو امام بيهقى رحمه الله د ابن الهاد دا روايت مسندا مكمل ذكر كړو.
بيا فرمائى چه د ﴿ ذراعين ﴾ په نقل كولو كښې محمد بن ثابت متفرد دې، خو د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په تيمم كښې د ذراعين پورې مسح كول او په هغې باندې فتوى وركول د محمد بن ثابت روايت لره مؤكد كوى او د دې د صحت شاهد دې، ځكه چه ابن عمر رضي الله عنهما د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه ديو روايت دنقل كولو نه پس د هغې خلاف نه شى كولې، معلومه دا شوه چه هغه دا د رسول الله صلى الله عليه وسلم نه يادولو سره نقل كړې دې او محمد بن ثابت دا د نافع نه يادولو سره نقل كړې دې. [1]

---

[1]) انظر : السنن الكبرى ج ١ ص ٣١٦، ٣١٨. ومعرفة السنن والاثار ج ١ ص ٢٨٤و ٢٨٥

علامه ابن الترکمانی رحمه الله په الجوهر النقى فى الرد على البيهقى کښې د امام بيهقى رحمه الله په السنن الکبرىٰ باندې کوم تعقبات کړي دى. دلته ئې هم د هغه په کلام باندې رد کړې دې. او فرمائى چه په اصل قصه مشهوريدو سره د منکر نفى نه کيږى. يا داسې اوايه چه د اصل قصې شهرت د منکر کيدو منافى نه دى. دا جواب خو به هغه وخت صحيح وې چه د محمد بن ثابت روايت ته منکر ويونکو دې ته د اصل قصې په اعتبار سره منکر وئيلې. حال دا چه هغوى خو اصل قصې ته منکر نه وائى. بلکه په دې کښې چه کوم د ذراعين قيد دې صرف دې ته منکر وائى. ځکه چه باقى قصه خو د نافع نور شاګردان نقل کوى. خو هغوى د ذراعين نه بلکه د يدين تذکره کوى. هم دغه شان ضحاك بن عثمان او ابن الهاد چه کوم روايات مرفوعا ذکر کړې دى هغه نه هم د محمد بن ثابت د روايت دپاره شاهد هم هغه وخت وى چه کله پکښې د ذراعين تذکره وى. ګينې اصل قصه خو منکر نه ده. (۱)

بهرحال: حقيقت دا دې چه امام بخارى، امام ابوزرعه رازى او ابو احمد بن عدى رحمهم الله وغيره فرمائى چه دا روايت موقوف دې او موقوفا صحيح دې، هم دا خبره حافظ ابن حجر رحمه الله هم اختيار کړې ده او موقوف روايت امام مالك رحمه الله په الموطاء کښې ذکر کړې دې. (۲)

شپږم دليل د سيدنا ابوهريره رضى الله عنه روايت ﴿أن ناساً من أهل البادية أتوا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فقالوا: إنّا نكون بالرّمال الأشهر الثلاثة والأربعة، ويكون فينا الجنب والنُفساء والحائض، ولسنا نجد الماء. فقال: عليكم بالأرض. ثم ضرب بيده على الأرض لوجهه ضربةً واحدةً، ثم ضرب ضربة أخرى، فمسح بها على يديه إلى المرفقين... رواه احمد فى مسنده، والبيهقى فى سننه، واسحاق بن راهويه فى مسنده، فى حديث المثنى بن الصباح، عن عمرو بن شعيب، عن سعيد بن المسيب، عن ابى هريرة﴾

يعنى بعض بانډچيان د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت کښې حاضر شو او وې وئيل چه مونږ درې درې، څلور څلور مياشتې په صحرا کښې يو. په مونږ کښې جنبى هم وى او د حيض او نفاس والا زنانه هم. او اوبه نه ملاويږى، (نو مونږ څه اوکړو؟) نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل زمکه راو د هغې خاوره د تيمم دپاره، استعمالوئ بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم يو ضرب په زمکه باندې اولګولو په خپل مخ باندې د مسح کولو دپاره. بيا ئې دويم ضرب اولګولو او په هغې سره ئې د خپلو لاسونو مسح اوکړه د خپلو څنګلو پورې.

علامه زيلعى رحمه الله فرمائى ﴿رواه احمد فى مسنده، والبيهقى فى سننه، وكذلك اسحاق بن راهويه فى مسنده، من حديث المثنى بن الصباح، عن عمرو بن شعيب، عن سعيد بن المسيب، عن ابى هريرة﴾ (۳)

---

(۱) الجوهر النقى بهامش السنن الكبرى ج ۱ ص ۳۱۷، ۳۱۸

(۲) الموطاء للامام مالک. کتاب الطهارة. باب العمل فى التيمم رقم ۹۱. ج ۱ ص ۵۶. نصب الرايه ۱/ ۱۵۶.

(۳) كذا ذكره الشيخ عبدالحئ اللكنوى فى السعاية وعزاه الى احمد فقال: ومنها ما اخرجه احمد من حديث ابى هريرة ان قوما جاؤوا ...... ج ۱ ص ۵۱۲ ......[بقيه برصفحه آئنده...

محقق ابن الهمام په فتح القدير کښې فرمائي: ﴿ وهو حديث يعرف بالمثنى بن الصباح، وقد ضعفه احمد، وابن معين فى اخرين ﴾ [1] د دې په سند کښې مثنى بن الصباح راوى ته امام احمد بن حنبل او يحيى بن معين رحمهما الله ضعيف وئيلې دې.

علامه زيلعي رحمه الله فرمائي: ﴿ قال احمد والرازى : المثنى بن الصباح لا يساوى شيئا، وقال النسائى : متروك الحديث ﴾ [2]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي. ﴿ وهو ضعيف جدا ﴾ [3]

ابن لهيعه د عمرو بن شعيب نه دا روايت ذكر كولو سره د مثنى بن الصباح متابعت كړې دې، كما رواه ابو يعلى الموصلى فى مسنده! خو ابن لهيعه خپله ضعيف دې. ذكره ابن الهمام، والزيلعى وابن حجر وغيرهم. [4]

.....بقيه ازگذشته] وانى راجعت فلم اجد الحديث بتمامه فى مسند الامام احمد ولا فى سنن البيهقى والمذكور فيهما الى قوله : عليكم بالارض. انظر : مسند الامام احمد رقم ۷۷۳۳، تحت مسندات ابى هريرة رضى الله عنه. والسنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب ما روى فى الحائض والنفساء، يكفيهما التيمم عند انقطاع الدم اذا عدمتا الماء، رقم ۱۰۳۸، ج ۱ ص ۳۳۲، ۳۳

وليس فيهما الزيادة التى البحث عنها، اعنى صفة التيمم وذكر الضربتين فيها، وارى ان الشيخ السهارنفورى ربما لم يجد كذلك، لذا احال الى الشيخ عبدالحى اللكنوى بقوله : قال مولانا الشيخ عبدالحى فى السعاية. (بذل المجهود ج ۲ ص ٤٨٤)

نعم ! ويعلم من كلام العلامة الزيعلى وصنيعه (بعد التتبع اليسر) ان هذه الزيادة لم يروها الامام احمد فى مسنده ولا البيهقى فى سننه ولكن ذكرها اسحاق بن راهويه فى مسند فانه (العلامه الزيلعى) ذكر هذا الحديث الى قوله عليه السلام : عليكم بالارض. ثم قال رواه احمد فى مسنده والبيهقى فى سننه. ثم قال بتغيير يسير فى اسلوبه : وكذلك اسحاق بن راهويه فى مسنده من حديث المثنى بن الصباح... الخ .... ثم ساق الحديث بتمامه فاعاد الى قوله : علكيم بالارض، وازاد فيه صفة التيمم وذكر الضربتين فيها. فعلم منه ان هذه الزيادة ذكرها اسحاق بن راهويه فى مسنده ولكنى لم يتيسر لى الرجوع الى هذا الكتاب. نعم قد وجدته بتمامه فى كنز العمال لعلى المتقى الهندى، برقم ۲۷۵۶۸، ج ۹ ص ۲۵۸. ولكنه كما دابه لا يذكر الاسانيد، وانما يحيل الى المصدر الذى اخذه منه. فاحال الى سنن سعيد بن المنصور، ولم اتمكن من الرجوع اليه كذلك، لانه ليس بموجود فيما بين ايدينا من كتب الحديث.

[1] فتح القدير ج ۱ ص ۱۳۱. كذا فى السعاية ج ۱ ص ۵۱۳. وبذل المجهود ج ۲ ص ٤٨٥.

[2] نصب الرايه ج ۱ ص ۱۵۶

[3] الدارية فى تخرج احاديث الهداية، بهامش الهداية ج ۱ ص ٤٩

[4] فتح القدير ج ۱ ص ۱۳۱. نصب الرايه ج ۱ ص ۱۵۶. الدارية بهامش الهداية ج ۱ ص ٤٩. السعاية ج ۱ ص ۵۱۳. بذل المجهود ج ۲ ص ٤٨٥

په معجم اوسط د طبرانی کښ دا روایت ﴿ حدثنا أحمد بن محمد البزار الأصبهانی حدثنا الحسن بن عمارة الحضرمی حدثنا وكيع بن الجراح عن إبراهيم بن يزيد عن سليمان الأحول عن سعيد بن المسيب عن أبي هريرة ﴾ طریق سره هم روایت دې، ابن الهمام رحمه الله وغیره ذکر کړې دی؛ ﴿ لا نعلم لسليمان الأحول عن سعيد بن المسيب غير هذا الحديث ﴾ [1]

خو په دې طریق کښ ابراهیم بن یزید الجوزی دې حافظ صاحب رحمه الله هغه ته هم ضعیف ونیلې دې [2]

اووم دلیل د سیده عائشه k روایت : ﴿ عَنْ عَائِشَةَ ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم ، قَالَ : فِي التَّيَمُّمِ ضَرْبَتَيْنِ ، ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ ، وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه البزار [3]

حافظ هیثمی رحمه الله فرمائی : ﴿ رواه البزار وفيه الحريش بن الخريت ضعفه أبو حاتم وأبو زرعة والبخاری ﴾ [4] یعنی ابوحاتم، ابو زرعه او امام بخاری رحمه الله د هغه تضعیف کړې دې.
حقیقت دا دې چه هغوی نې تضعیف نه دې کړې اګر چه بعض کلام نې کړې دې

پس حافظ صاحب په التهذیب کښ فرمائی : ﴿ قال البخاری فيه نظر ﴾ [5]

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی : ﴿ واهی الحديث ﴾ [6]

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی ﴿ لا يحتج بحديثه ﴾ [7]

ابن عدی رحمه الله فرمائی ﴿ لا اعرف له كثير حديث، فاعتبر حديثه فاعرف ضعفه من صدقه ﴾ [8]
چه ماته د هغه د زیاتو احادیثو علم نشته، چه په هغې کښ غور کولو سره د هغه د صدق او ضعف فیصله او کړم

---

[1] فتح القدير ج ۱ ص ۱۳۱. السعاية ج ۱ ص ۵۱۳. بذل المجهود ج ۲ ص ٤٨٥

[2] الدراية بهامش الهداية ج ۱ ص ٤٩. وكذا فى بذل المجهود ج ۲ ص ٤٨٥

[3] فقال : حدثنا به محمد بن عبد الملك القرشي . ثنا محمد بن ثابت . حدثنا يحيى بن حكيم . ومحمد بن معمر . قالا : ثنا حرمي بن عمارة . ثنا الحريش بن الخريت . عن ابن أبي مليكة . عن عائشة . عن النبي صلى الله عليه وسلم ... (كشف الاستار عن زوائد البزار. كتاب الطهارة. قبيل : باب الغسل من الجنابة. رقم ۳۱۳. ج ۱ ص ۱۵۹)

[4] مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲۶۳

[5] تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲٤۱. تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸٤. التاريخ الكبير للبخارى ج ۳ ص ۱۱٤

[6] تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲٤۱. تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸٤. ميزان الاعتدال ج ۱ ص ٤٧٦

[7] الجرح والتعديل ج ۳/ الترجمة ۱۳۰٤. تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲٤۱. تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸٤

[8] الكامل فى الضعفاء ج ۱ ص ۲۹٦. تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲٤۱. تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸٤

خو ورسره حافظ صاحب د يحيى بن معين رحمه الله په حوالې سره دا هم نقل کړې دی چه هغه فرمائی: ﴿ليس به باس﴾[1] او فرمائی: ﴿وقال البخاري في تاريخه ارجوا ان يكون صالحا﴾[2]

د امام دارقطني رحمه الله حوالې سره ئې ليکلې دی: ﴿قال الدارقطني: يعتبر به﴾[3]

ابن ماجه د هغه نه يو حديث ذکر کړې دی. [4]

ابن شاهين هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دی. [5]

اتم دليل د سيدنا ابوامامه رضي الله عنه روايت ﴿عن أبي أمامة، عن النبي صلى الله عليه وسلم، قال: التيمم ضربة للوجه، وضربة لليدين الى المرفقين.... رواه الطبراني في معجمه الكبير عن علان بن عبد الصمد، عن عمر بن محمد بن الحسن، عن أبيه، عن إبراهيم بن طهمان، عن جعفر بن الزبير، عن القاسم، عن أبي أمامة الخ﴾[6]

حافظ هيثمي رحمه الله په مجمع الزوائد کښې د دې روايت ذکر کولو نه پس فرمائی. ﴿رواه الطبراني في الكبير، وفيه جعفر بن الزبير، قال شعبة فيه: وضع اربع مائة حديث﴾[7]

خو حافظ صاحب رحمه الله په التقريب کښې فرمائی: ﴿متروك الحديث، وكان صالحا في نفسه﴾[8]

---

[1]) تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۴۲

[2]) تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۴۲

اقول: لم اجد هذا الكلام في تاريخ البخاري وقد نقله العلامة مغلطائي كذلک في الاكمال ۴/۴۷ برقم ۱۲۴۷، كما نقله الحافظ في التهذيب. والذي في تاريخ البخاري هو قال: ابو عبدالله! ارجوا! (۳/۱۱۴) فلا ادرى اسقط ما بعده من النسخة التي بين ايدينا، وكان في نسخة الحافظين مغلطائي وابن حجر. ام اخذ ذلک من مفهوم قوله: ارجوا ..... والله اعلم

[3]) تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۴۱

[4]) تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸۴، تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۴۱

[5]) كتاب الثقات لابن شاهين ص ۱۸، وانظر ترجمته في التاريخ الكبير للبخاري ج ۳ ص ۱۱۴، والجرح والتعديل ج ۳ ص ۲۹۵، والكامل لابن عدي، و تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸۳، ۵۸۴، وتهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۴۱، ۲۴۲، والكاشف ج ۱ ص ۲۱۴، وميزان الاعتدال ج ۱ ص ۴۷۶، والمغني في الضعفاء ج ۱ ص ۳۴۱، وتهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸۴، واكمال مغلطاي ج ۴ ص ۴۷، وخلاصة الخزرجي رقم الترجمة ۱۲۹۶

[6]) المعجم الكبير رقم: ۷۹۵۹، ج ۸ ص ۲۴۵

اقول: ولفظه عند الطبراني في النسخة التي بين ايدينا: التيمم ضربة للوجه وضربة للكفين. وليس فيه لليدين الى المرفقين ... نعم، قد ذكره الهيثمي بهذا اللفظ في مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲۶۲، وعزاه الى الطبراني، كما ذكره شيخنا. والله اعلم

[7]) مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲۶۲

[8]) تقريب التهذيب، رقم الترجمة ۹۴۱، ج ۱ ص ۱۶۱

او په التهذیب کښې فرمائی. ﴿ وقال ابوداؤد: من خیار الناس، ولکن لا اکتب حدیثه ﴾[۱]
ابن ماجه د مس ذکر په باب که د هغه یو حدیث ذکر کړې دې. [۲]

نهم دلیل د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه روایت: ﴿ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: كُنْتُ فِي الْقَوْمِ حَتَّى نَزَلَتِ الرُّخْصَةُ فِي الْمَسْحِ بِالتُّرَابِ إِذَا لَمْ نَجِدِ الْمَاءَ، فَأَمَرَنَا فَضَرَبْنَا وَاحِدَةً لِلْوَجْهِ، وَضَرَبْنَا أُخْرَى لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه البزار عن طریق محمد بن اسحاق، عن الزهری، عن عبیدالله بن عبدالله بن عتبة، عن ابن عباس، عن عمار ... الخ[۳]
سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه فرمائی چه کله د تیمم رخصت نازل شو نو زه د صحابه کرام رضی الله عنهم ترمینځه موجود اوم. چه کله مونږ ته اوبه ملاؤ نه شوې نو مونږ ته (د تیمم) حکم اوکړې شو پس مونږ یو ضرب د مخ (د مسح دپاره) اولګولو او بل ضرب د لاسونو د مسح دپاره تر څنګلو پورې اولګولو.

امام بزار رحمه الله د دې روایت تخریج کولو نه پس فرمائی: ﴿ وَهَذَا الْحَدِيثُ قَدْ رَوَاهُ جَمَاعَةٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَمَّارٍ فَتَابَعُوا ابْنَ إِسْحَاقَ ﴾[۴]
یعنی د محمد بن اسحاق نه علاوه د امام زهری نورو ډیر شاګردانو دا په دې طریق باندې روایت کړې دې. پس هغوی ټول د محمد بن اسحاق متابعت کوی.
﴿ وَرَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ عَنْ عَمَّارٍ وَلَمْ يَقُلْ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَمَّارٍ ﴾[۵]

مطلب دا چه د زهری نور ډیر شاګردان دا حدیث د ﴿ زهری، عن عبیدالله، عن عمار ﴾ نه هم روایت کوی، یعنی د عبیدالله او عمار ترمینځه د ابن عباس د واسطې نه بغیر، نو دا طریق سندا د مخکښې طریق نه عالی شو.
لسم دلیل د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روایت: دا روایت مونږ مخکښې د دارقطنی، مستدرك حاکم او السنن الکبری په حوالې سره ذکر کړې دې، د هغوی نه علاوه امام طبرانی

---

[۱]) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۹۲
[۲]) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۹۱، ۹۲. انظر ترجمته فی التاریخ الکبیر للبخاری رقم الترجمة: ۲۱۶۰، والجرح والتعدیل ۲/ الترجمة ۱۹٤۹، والمجروحین لابن حبان ج ۱ ص ۲۱۲، والکامل لابن عدی ج ۱ ص ۲۰۷، وتذهیب الذهبی ج ۱ ص ۱۰۷، والکاشف ج ۱ ص ۱۸٤، ومیزان الاعتدال ج ۱ ص ٤۰٦، ٤۰۷، وخلاصة الخزرجی رقم الترجمة ۱۰۳۷، والمغنی فی الضعفاء الترجمه ۱۱٤۲، واکمال مغلطائی ج ۲ ص ۸۰
[۳]) البحر الزخار المعروف بمسند البزار، باب اول مسند عمار بن یاسر رضی الله عنه، رقم ۱۳۸٤، ج ٤ ص ۲۲۱، مکتبة العلوم والحکم. وکذا فی نصب الرایة ج ۱ ص ۱٥٤، والدرایة بهامش الهدایة ج ۱ ص ٤۹)
[۴]) مسند البزار ج ٤ ص ۲۲۱
[۵]) پورته حواله

هم په المعجم الكبير كښې د دې تخريج كړې دې (۱) دې ټولو حضراتو د على بن ظبيان په طريق سره دا روايت نقل كړې دې، په على بن ظبيان چه كوم كلام وو هغه مونږ مخكښې ذكر كړې دې هغه مونږ مخكښې ذكر كړې دې، هم دغه شان د دې روايت په مرفوع او موقوف دواړو طريقو باندې مونږ بحث كړې دې، دلته دا روايت مونږ د امام ابوحنيفه رحمه الله د مسند نه ذكر كوو. كوم چه امام ابو المؤيد محمد بن محمود الخوارزمى رحمه الله په الجامع المسانيد كښې كښې ذكر كړې دې. دلته اول په دې خبره باندې خان پوهه كړئ چه دا جامع المسانيد څه څيز دې؟ جامع المسانيد دوه دى. يو د حافظ ابن كثير رحمه الله دې چه په اووه ديرش (۳۷) جلدونو كښې دې. چه په كښې هغه د احاديثو لس كتابونه جمع كړې دى، صحاح ستة او مسانيد اربعه يعنى مسند الامام احمد، مسند ابى بكر البزار، مسند ابى يعلى الموصلى، او معجم كبير طبرانى په دې كښې حافظ ابن كثير، صحيح، حسن، ضعيف او موضوع هر قسم احاديث جمع كړې دى. او د حروف تهجى په اعتبار سره ئې د صحابه كرام رضى الله عنهم مسندات ذكر كړې دى. د هر صحابى د مسندات شروع كولو نه مخكښې د هغه مختصر خو جامع ترجمه ذكر كوى. د هغې نه روستو د هغه مسندات او مرويات ذكر كوى. د هغې پوره نوم جامع المسانيد والسنن الهادى لاقوم السنن دې. (۲)

بل كتاب د امام ابو المؤيد محمد بن محمود الخوارزمى دې، اصل كښې د امام ابوحنيفه رحمه الله مسند لره پنځلس مختلف حضراتو خپل خپل مسند سره جمع كړې دى، خوارزمى په دې كښې هغه ټول پنځلس مسانيد په حذف مكرر سره جمع كړې دى او هم په دې مناسبت سره ئې د دې نوم جامع المسانيد كيخودلې دې د هر حديث د ذكر كولو نه پس ئې د دې خبرې د ذكر كولو اهتمام هم كړې دې چه دا حديث په هغه پنځلس مسانيدو كښې په كوم مسند كښې دې. كه د يو نه زيات مسانيد وى نو د هغې ټولو حواله هم وركوى او ورسره په هغه مسانيدو كښې د هر مسند سند هم ذكر كوى. المكتبة الاسلامية، سمندرى لائل پور نه په دوه جلدونو كښې چهاپ شوې دې (۳)

---

۱) المعجم الكبير للطبرانى رقم: ۱۳۳۶۶، ج ۱۲ ص ۲۸۱

۲) انظر مقدمة المصنف فى جامع المسانيد ج ۱ ص ۹، ۱۰

۳) وقد طبع آلان من المكتبة الحنفية بكونته ايضا، فى مجلدين ضخيمين، حققه الشيخ نجم الدين محمد الدركانى وخرج احاديثه، وقد رتبه الامام الخوارزمى على اربعين بابا، وجمع فيه خمسة عشر من مسانيد الامام ابى حنيفة رحمه الله، التى جمعها له فحول علماء الحديث.

الاول : مسند له، جمعه الامام الحافظ ابو محمد عبدالله بن محمد بن يعقوب بن الحارث الحارثى البخارى، المعروف بعبدالله الاستاذ رحمه الله

الثانى : مسند له، جمعه : الامام الحافظ ابو القاسم طلحة بن محمد بن جعفر الشاهد العدل رحمه الله.

الثالث : مسند له، جمعه، الامام الحافظ ابو الخير محمد بن المظفر بن موسى ......[بقيه برصفحه آئنده...

دا تعارف ما په دې وجه اوکړو چه بعض جاهلان غير مقلدين چه خپل خان ته اهل حديث هم وائي. خو د هغوی د جهالت دا حال دې چه هغوی ته د حديث د دې کتاب علم نشته او که چرته يو حنفي د جامع المسانيد د يو روايت حواله ورکړی نو هغه ئې جامع المسانيد لابن کثير گنړی او چه هغه ته هغه روايت هلته ملاؤ نه شی نو ډير په جراءت او بې باکئ سره وائی چه دا روايت په جامع المسانيد کښې نشته. فلاني مولوی صاحب غلطه حواله ورکړې ده. حال دا چه د مولوی صاحب حواله صحيح وی. د هغه مراد جامع المسانيد للخوارزمی وی او په هغې کښې هغه روايت موجود وی.

بهرحال: د جامع المسانيد روايت دې: ﴿ ابوحنيفة، عن عبدالعزيز بن ابي رواد، عن نافع، عن ابن عمر، رضي الله عنهما: قال كان تيمم رسول الله ﷺ ضربتين: ضربة للوجه وضربة لليدين الى المرفقين ﴾ دا روايت د محمد بن المظفر او ابن خسرو په مسند کښې ذکر دې. [1] دا حديث صحيح دې او د دې ټول راويان ثقه دی.

..بقيه ازگذشته..] بن عيسى بن محمد رحمه الله

الرابع: مسند له. جمعه. الامام الحافظ ابو نعيم احمد بن عبدالله بن احمد الاصفهاني رحمه الله

الخامس: مسند له. جمعه. الامام الشيخ الثقة العدل ابوبكر محمد بن عبدالباقي بن محمد الانصاري رحمه الله

السادس: مسند له.جمعه.الامام الحافظ صاحب الجرح والتعديل ابواحمدعبدالله بن عدى الجرجاني رحمه الله

السابع: مسند له. رواه عنه. الامام الحسن بن زياد اللؤلؤي رحمه الله

الثامن: مسند له. جمعه الامام الحافظ عمر بن الحسن الاشناني رحمه الله

التاسع: مسند له. جمعه الحافظ الامام ابوبكر احمد بن محمد بن خالد بن خلى الكلاعي رحمه الله

العاشر: مسند له. جمعه الامام الحافظ ابو عبدالله محمد بن الحسين بن محمد بن خسرو البلخي رحمه الله.

الحادي عشر: مسند له. جمعه الامام ابو يوسف القاضي يعقوب بن ابراهيم الانصاري رحمه الله. ورواه عنه يسمى نسخة ابي يوسف.

الثاني عشر: مسند له. جمعه الامام محمد بن الحسن الشيباني رحمه الله، ورواه عنه يسمى نسخة محمد.

الثالث عشر: مسند له. جمعه. ابنه الامام حماد بن ابي حنيفة، ورواه عن ابيه رضى الله عنهما

الرابع عشر: مسند له. جمعه ايضا الامام محمد بن الحسن، معظمه عن التابعين، ورواه عنه، يسمى الاثار

الخامس عشر: مسند له. جمعه الامام الحافظ ابو القاسم عبدالله بن محمد بن ابى العوام السغدى رحمه الله

وفي الباب الاربعين عرف مشائخ هذه المسانيد على حروف المعاجم من اصحاب رسول الله ﷺ، ومن مشائخ الامام ابي حنيفة من الصحابة والتابعين رضى الله تعالى عنهم، ويقرب عددهم من ثلاثمائة شيخ، ومن اصحاب الامام ابي حنيفة الذين رووا عنه في هذا الكتاب، وهم خمس مائة او يزيدون، وان شئت المزيد فراجع مقدمة الامام الخوارزمي في جامع المسانيد. ج ١ ص ٥ - ١٦

[1]) جامع المسانيد للخوارزمي. الباب الرابع في الطهارة، الفصل الاول في كيفية الوضوء والتيمم، رقم ٣٣٠، ج ١ ص ٢٧٧، ٢٧٨

عبدالعزيز بن رواد بفتح الدال وتشديد الواؤ[۱] په هغه باندې د ارجاء تهمت دې. کله کله به ورته وهم راتلو، خو څو جليل القدر ائمه هغه ته ثقه وئيلې دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله په التقريب کښې فرمائي: ﴿صدوق، عابد، ربما وهم، رمي بالارجاء﴾[۲]

حافظ ذهبي رحمه الله په الکاشف کښې فرمائي: ﴿ثقة، مرجئ، عابد﴾[۳]

په ۱۶۹ هجري کښې په مکه مکرمه کښې وفات شوې دې.[٤]

---

[۱] تقريب التهذيب ج ۱ ص ٤۰٦، الترجمة (٤۱۱۰)

[۲] پورته حواله. السعاية ۱۱\۸۸

[۳] الکاشف، رقم الترجمة، (۲٤۲٤) ج ۲ ص ۱۹۲

[٤] تهذيب الکمال ج ۱۸ ص ۱٤۰، تقريب التهذيب ج ۱ ص ٤۰٦، الکاشف ج ۲ ص ۱۹۲

دا عبدالعزيز بن ابي رواد. د هغه نوم ميمون. ايمن او يمن نقل کړې شوې دې، دا د مهلب بن ابي صفره آزاد کړې غلام دې. د عثمان بن ابي رواد، جبله بن ابي رواد، حکم بن ابي رواد او عباد بن ابي رواد رور او د عماره بن حفصه د ترۀ خوئې دې.

دې د اسماعيل بن اميه. سالم بن عبدالله بن عمر، ضحاك بن مزاحم، عکرمه مولى ابن عباس. محمد بن زياد جمحي. نافع مولى ابن عمر او ابو سلمه حمصي وغيره نه روايت کوي.

د هغه نه امام ابوحنيفه، حفص بن عمر بن ميمون. خلاد بن يحيى. زائده بن قدامه، سعد بن الصلت البجلي. سفيان ثوري. ابو عاصم الضحاك بن مخلد، ضمره بن ربيعه، عبدالله بن رجا المکي، عبدالله بن المبارک، عبدالرحمن بن مهدي، عبدالرزاق بن همام. ابو نعيم الفضل بن دکين، مکي بن ابراهيم البلخي. وکيع بن الجراح او يحيى بن سعيد القطان رحمهم الله وغيره روايت کوي.

حميدي نقل کوي: ﴿کان يرجي الارجا﴾

ابو احمد بن عدي فرمائي: ﴿وفي بعض احاديثه ما لا يتابع عليه﴾

امام نسائي رحمه الله فرمائي: ﴿ليس به باس﴾

عبدالله بن احمد د خپل پلار احمد بن حنبل رحمه الله نه نقل کوي: ﴿رجل صالح الحديث، وکان مرجئا، وليس هو في التثبت مثل غيره﴾

علي بن الجنيد رحمه الله وائي: ﴿کان ضعيفا، واحاديثه منکرات﴾

ساجي رحمه الله فرمائي ﴿صدوق، کان يرى الارجاء﴾

امام دارقطني رحمه الله فرمائي ﴿هو متوسط في الحديث، وربما وهم في حديثه﴾

عجلي فرمائي ﴿ثقة﴾ يحيى بن سعيد القطان فرمائي: ﴿عبدالعزيز بن رواد ثقة في الحديث، ليس ينبغي ان يترک حديثه لرائ اخطا فيه﴾ يحيى بن معين فرمائي: ﴿ثقة﴾

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي ﴿صدوق، ثقة في الحديث متعبد﴾

علي بن الجنيد د هغه تضعيف کړې دې. خو د هغه دا تضعيف معتبر نه دې، اول خو په دې وجه چه هغه په دې تضعيف کښې متفرد دې. د دې په مقابله کښې جمهور ائمه کرامو د هغه توثيق کړې دې. دويم په دې وجه چه کومو حضراتو د هغه توثيق کړې دې د هغوى درجه د علي بن الجنيد نه يقينا لويه ده او عام طور سره په جرح او تعديل کښې هم د هغوى خبره معتبره .....

[بقيه برصفحه آئنده...

په اثبات ضربتين باندې دليل عقلى د ضربتين د اثبات دپاره جمهور فقهاء د آيت تيمم ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾[1] نه هم استدلال كوى، وجه د استدلال ئې دا ده چه په دې آيت كريمه كښې په مخ او دواړو لاسونو باندې د مسح كولو حكم كړې شوې دې او دا خبره معلومه ده چه تيمم د اودس خليفه دې، او په اودس كښې هم د دې دوه اندامونو د وينځلو حكم دې او هلته په يو اوبو سره د مخ او لاسونو وينځل جائز نه دى. بلكه د دواړو دپاره جدا جدا دوه كرته اوبه اخستل ضرورى دى، هم دغه شان به د هغه په نائب تيمم كښې هم يو كرت خاوره اخستلو سره د دوه اندامونو دپاره استعمالول جائز نه وى، بلكه د هر اندام (يعنى مخ او لاسونو) دپاره جدا جدا خاوره اخستل دى، ځكه چه د اصل او خلف حكم يو وى، او دا به هم هغه وخت وى چه كله دوه ضربونه اولګولې شى.[2]

په دې باندې دا اشكال واردېږى چه دا د نص په مقابله كښې د قياس نه حكم ثابتول دى او د نص په مقابله كښې قياس استعمالول صحيح نه دى، مطلب دا چه په نص كښې خو ﴿فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾ صرف د مخ او د لاسونو د مسح حكم دې، په هغې كښې تكرار خو نشته، چه د هر اندام دپاره ځانله ځانله خاوره اخستلو سره مس اوكړې شى او د ضربتين ثبوت خو په تكرار باندې مبنى وو؟

نو ددې جواب دا دې چه په آيت كريمه كښې تكرار اګر چه نصا نه دې ذكر خو دلالة ذكر دې، هم دا وجه ده چه په آيت تيمم كښې استيعاب العضوين هم نصا نه دې ذكر شوې، بلكه صرف دومره پكښې دى چه د مخ او لاسونو مسح اوكړې شى، خو تيمم چونكه د اودس نائب دې او په اودس كښې استيعاب د تمام اركانو نه دې (چه د هغې نه بغير اودس نه كيږى) لهذا د هغه په نائب تيمم كښې په هم استيعاب ضرورى وى، نو څنګه چه د استيعاب مسئله منصوص نه ده، بلكه مدلول ده يعنى د هغې ذكر نصا نشته بلكه دلالة دې هم دغه شان د ضربين ذكر هم اګر چه نصا نه دې خو دلالة دې. لهذا دا خبره صحيح نه ده چه د ضربتين ثبوت د قياس نه كړې

...بقيه ازګذشته...اګنړلې شي. لهذا د يحيى بن سعيد القطان، امام عجلى، يحيى بن معين، حافظ ابن حجر، حافظ ذهبى او امام ابو حاتم رحمه الله په شان جليل القدر ائمه جرح وتعديل د توثيق كيدو سره به د على بن الجنيد د تضعيف هيڅ اعتبار نه وى.

د هغه د احوال د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۱۸ ص ۱۳۶- ۱۴۰، والطبقات الكبرى لابن سعد ج ۵ ص ۴۹۳، والتاريخ الكبير للبخارى ج ۶/ الترجمة ۱۵۶۱، والجرح والتعديل ج ۵/ الترجمة ۱۸۳۰، والكامل لابن عدى ج ۲ ص ۳۰۲، وتهذيب الاسماء واللغات للنووى ج ۱ ص ۳۰۷، وسير اعلام النبلاء ج ۷ ص ۱۸۴، وتاريخ الاسلام للذهبى ج ۶ ص ۲۳۹، والكاشف ج ۲ ص ۱۹۲، والمغنى فى الضعفاء للذهبى ج ۲/ الترجمة ۳۷۳۴، وميزان الاعتدال ج ۲/ رقم الترجمة ۵۱۰۱، وتهذيب التهذيب ج ۶ ص ۲۳۸، ۲۳۹، وتقريب التهذيب ج ۱ ص ۴۰۶، وخلاصة الخزرجى ج ۲/ الترجمة ۴۳۳۸.

[1] المائدة : ۶

[2] امانى الاحبار ج ۲ ص ۱۲۳، ۱۲۴، بذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۶، السعاية ج ۱ ص ۵۱۵

شوي دي او د نص په مقابله کښې قياس صحيح نه دې بلکه د ضربتين ثبوت هم د آيت کريمه مدلول دې. اګر چه منصوص نه دې (۱)

اثار صحابه وتابعين رضي الله عنهم : دا خو د هغه احاديثو ذکر وو د کوم نه چه جمهور فقهاء کرام په اثبات ضربتين باندې استدلال کوي، چه په هغې کښې بعض اګر چه ضعيف دی خو د بعض نورو صحيح احاديثو سره په يوځائې کولو باندې د ضعف کمې پوره کيږي. علامه عبدالحی لکنهوی صاحب رحمه الله په السعايه کښې فرمائي: ((قد وردت احاديث بروايات متعددة تدل صراحة وباطلاقها على الاستيعاب، وبعضها وان كانت ضعيفة، لكنه ينجبر بضم بعضها الى بعض، كما بسطه الزيلعي في نصب الراية)) (۲)

يعنی ډير احاديث په دې خبره کښې صراحت سره په استعياب الوجه باندې دلالت کوي، چه د هغې نه بعض اګر چه ضعيف دی، خو د نورو صحيح احاديثو سره يو ځائې کولو باندې د هغې ضعف ختميږي، د هغې نه روستو هغوی څلور احاديث ذکر کړي دی : يو د عبدالله بن عمر رضي الله عنهما، دويم د سيدنا جابر رضي الله عنه، دريم د اسلع رضي الله عنه او څلورم د عائشي رضي الله عنها. او په هغې کښې چه په کوم کوم ځائې کښې په کوم کوم راوی باندې کلام وو هغه لره په تفصيل سره ذکر کولو نه پس ئې دا تبصره کړې ده چه : ((فهذه الاخبار وامثالها مما سنذكرها في شرح باب التيمم ان شاء الله تعالى تدل على الاستيعاب)) (۳) او دا ټول احاديث مونږ ذکر کړل، په دې کښې د استيعاب سره د ضربتين ذکر هم دې.

د دې نه علاوه د جمهور د موقف په تائيد کښې د صحابه کرام او تابعينو اثار هم دی چه د هغې نه څو دا دی:

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما اثر : ((أَنَّ ابْنَ عُمَرَ تَيَمَّمَ فِي مِرْبَدِ النَّعَمِ، فَقَالَ : بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِهِمَا عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ)) رواه ابن ابى شيبة فى مصنفه، من طريق ابن علية، عن ايوب، عن نافع، عن ابن عمر رضى الله تعالى عنهما)) (۴)

سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما په مربد النعم کښې تيمم اوکړو، نو خپل لاس ئې په زمکه باندې

---

۱) بذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۶

۲) السعاية ج ۱ ص ۸۷

۳) پورته حواله

۴) المصنف. كتاب الطهارة. باب فى التيمم كيف هو؟ رقم ۱۶۸۵. ج ۲ ص ۱۸۵. ورواه عبدالرزاق عن معمر عن الزهرى. عن سالم. عن ابن عمر مثله. المصنف. كتاب الطهارة. باب : كيف التيمم من ضربة رقم ۸۱۷ ج ۱ ص ۱۷۷. ورواه الطحاوى فى شرح معانى الاثار من طريق يونس عن على بن معبد عن عبيد الله بن عمر وعن عبدالكريم الجزرى. عن نافع عن ابن عمر. كتاب الطهارة. باب صفة التيمم. كيف هى. رقم ۶۵۴. ج ۱ ص ۱۴۷. وكذا فى اثار السنن للنيموى. كتاب الطهارة. باب التيمم. رقم ۱۸۹. ص ۴۸

اووهلو او په هغې سره ئې د خپل مسح اوکړه، بيا ئې خپل لاس په زمکه باندې اووهلو او په هغې سره ئې د خپلو دواړو لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوکړه.

د سيدنا علي رضي الله عنه اثر ﴿ أن عليا قال في التيمم ضربة في الوجه وضربة في اليدين إلى الرسغين ﴾ رواه عبدالرزاق في مصنفه، عن ابراهيم بن طهمان الخراساني، عن عطاء بن السائب عن ابي البختري ان عليا الخ ﴾ (1)

سيدنا علي رضي الله عنه فرمائي چه په تيمم کښې دوه ضربونه دي. يو د مخ دپاره او دويم د لاسونو دپاره تر څنګلو پورې.

تيمم رسغين پورې دې يا مرفقين پورې يا مناکب واباط پورې، دا مسئله خو د دې نه روستو خبره ده، خو په دې اثر کښې د ضربتين تصريح ده او هم د دې نه استدلال دې.

د امام حسن بصرى رحمه الله اثر : ﴿ سُئِلَ عَنِ التَّيَمُّمِ ؟ فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ إِلَى الأَرْضِ ضَرْبَةً فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه ابن ابي شيبة (2)

د امام حسن بصرى رحمه الله نه د تيمم په باره کښې تپوس اوکړې شو نو هغه خپل دواړه لاسونه په زمکه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپل مخ مسح اوکړه، بيا ئې په دويم کرت خپل لاس په زمکه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپلو لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوکړه.

د سالم بن عبدالله رحمه الله اثر : ﴿ عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ : سَأَلْتُ سَالِمًا عَنِ التَّيَمُّمِ ؟ قَالَ : فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الأَرْضِ فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه ابن ابي شيبة من طريق ابن عليه عن ايوب. (3)

ايوب فرمائي چه ما د سالم نه د تيمم د طريقې په باره کښې تپوس اوکړو نو هغه خپل دواړه لاسونه په زمکه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپل مسح اوکړه. بيا ئې په دويم کرت په زمکه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپل لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوکړه.

د امام طاؤس رحمه الله اثر : ﴿ عَنِ ابْنِ طَاوُس، عَنْ أَبِيهِ ؛ أَنَّهُ قَالَ : التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ : ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ، وَضَرْبَةٌ لِلذِّرَاعَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ (4)

طاؤس رحمه الله فرمائي چه په تيمم کښې دوه ضربونه دي، يو ضرب مخ (باندې د مسح کولو) دپاره

---

(1) مصنف عبدالرزاق ج ۱ ص ۱۶۴

(2) عن طريق بن عليه، عن حبيب بن الشهيد، انه سمع الحسن، سئل عن التيمم؟ رقم ۱۶۸۷. ج ۱ ص ۱۸۵، ورواه عبدالرزاق عن الثورى، عن يونس، عن الحسن، ولفظه، مرة للوجه ومرة لليدين الى المرفقين. رقم ۸۲۱. ج ۱ ص ۱۶۶

(3) المصنف رقم ۱۶۸۶. ج ۲ ص ۱۸۵

(4) رواه ابن ابى شيبة فى مصنفه من طريق ابن مهدى، عن زمعة، عن ابن طاؤس عن ابيه برقم ۱۶۹۳. ج ۲ ص ۱۸۷

او دويم ضرب په دواړو لاسونو باندې د څنګلو پورې (د مسح کولو دپاره).

د ابن شهاب زهری رحمه الله اثر ﴿ عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ : التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ : ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ ﴾ رواه ابن ابي شيبة(۱)

ابن شهاب زهری رحمه الله فرمائی چه په تیمم کښې دوه ضربونه دی، یو د مخ دپاره او بل د دواړو لاسونو دپاره.

د ابراهیم نخعی رحمه الله اثر ﴿ عن ابراهيم، قال تضع راحتيك في الصعيد، فتمسح وجهك، ثم تضعهما ثانية، فتنفضهما فتمسح يديك وذراعيك الى المرفقين ﴾(۲)

ابراهیم نخعی رحمه الله د تیمم طریقه بیانولو سره فرمائی چه دواړه لاسونه په خاوره کښې کیخودلو سره د هغې نه په مخ باندې مسح اوکړې شی، بیا دې په دویم کرت په خاورو باندې کیخودلې شی او هغې لره څنډلو سره دې د لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوکړې شی.

د فن حدیث متعلق څو اصول : د جمهورو استدلال او د حنابله د دلیل جواب په څو اصولو باندې مبنی دې، اول دې په هغه اوصولو باندې خان پوهه کړې شی.

اولې اصل دا دې چه : ﴿ **عدم ذكر الشئ لا يستلزم نفيه، وكذا ذكر العدد لا ينفي ما فوقه، لان مفهوم العدد لا يعتبر** ﴾

یعنی د یو څیز په نه ذکر کولو سره د هغه نفی نه لازمیږی، هم دغه شان د یو عدد ذکر د هغه د مافوق نفی لره مستلزم نه دې، ځکه چه د عدد مفهوم (په طور د مخالفت) معتبر نه دې. (۳)

---

۱) فی مصنفه من طريق معن بن عيسى، عن ابن ابی ذئب عن الزهری قال...الخ ...برقم ۱۶۹۶. ج ۲ ص ۱۸۸

۲) رواه الامام محمد فی كتاب الاثار. قال : اخبرنی ابو حنيفة قال حدثنا حماد عن ابراهيم فی التيمم قال الخ : وقال محمد : وبه ناخذ ونرى مع ذلک ان ينفض يديه فی كل مرة، من قبل ان يمسح وجهه وذراعيه وهو قول ابی حنيفة. (كتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ۳۱، ص ۱٤، كذا فی جامع المسانيد للخوارزمی. الباب الرابع فی الطهارة، الفصل الاول فی كيفية الوضوء والتيمم، رقم ۳۳۱، ج ۱ ص ۲۷۸

۳) ففی مسلم الثبوت وشرحه فواتح الرحموت : (ومنها مفعولم العدد) : وهو نفی الحكم الثابت بعدد معين عما زاد عليه. كقوله تعالى ﴿ والذين يرمون المحصنات ثم لم ياتوا باربعة شهداء فاجلدوهم ثمانين جلدة ﴾ (النور : ٤) فيفهم منه عدم جلد ما زاد على ثمانين (واختلف الحنفية) فيه (فمنهم منكر) له. كالامام فخر الاسلام وشمس الائمة وغيرهما (كالبيضاوی) وامام الحرمين والقاضی ابی بكر كلهم من الشافعية. (المقالة الثانية فی المبادئ اللغوية ج ۱ ص ٤۷۳)

وقال ابن عابدين الشامی رحمه الله : وهو (مفهوم المخالفة) على اقسام .... مفهوم الصفة نحو (ثمانين جلدة) فعند الشافعية معتبر سوى الاخير، وعند الحنفية غير معتبر باقسامه فی كلام الشارع فقط ... وقال العلامه البيری فی شرحه :

والذی فی الظهيرية : الاحتجاج بالمفهوم لا يجوز، وهو ظاهر المذهب عند علمائنا رحمهم الله تعالى. وما ذكره محمد فی السير الكبير من جواز الاحتجاج بالمفهوم فذلک خلاف ظاهر الرواية..[بقیه برصفحه آئنده...

لهذا كه په يو روايت كښې د يو ضرب ذكر راغلې دې او د بل ذكر نشته نو په دې سره د دويم ضرب نفي نه لازميږي، نه د يو عدد د دوه په نفي باندې دلالت كوي.

دويم اصل چه كه په يو روايت كښې زيادت ثابت شي، نو هغه مقبول وي، ترڅو پورې چه هغه د نورو صحيح رواياتو د مضمون منافي نه وي. (۱) لهذا په كومو رواياتو كښې چه ضرب ثانيه ثابت دې نو هغه به مقبول وي، ځكه چه د ضرب واحده والا روايات ثابته د هغې منافي نه دي، ځكه چه ضرب واحده د ضرب ثانيه نفي لره مستلزم نه دي.

دريم اصل: دا دې چه كله ضعيف روايات په ډيرو طرقو سره روايت شي نو هغه قوي كيږي او د هغې نه استدلال كول صحيح وي بعض وخت هغه حديث د مشهور درجې ته اورسيږي او په هغې كښې د راوي مضر كيدل هم ضعيف نه وي. (۲) لهذا د جمهورو په رواياتو كښې ضعيف

بقيه ازگذشته...] ... والحاصل: ان العمل الان على اعتبار المفهوم فى غير كلام الشارع، لان التنصيص على الشئ فى كلامه لا يلزم منه ان يكون فائدته النفي عما عداهُ (شرح عقود رسم المفتي، المفهوم واقسامه. ص ۷۵، ۷۷، ۷۹.

وفى شرح التحرير لابن امير الحاج: (... والحنفية ينفونه) اى: اعتبار مفهوم المخالفة (باقسامه فى كلام الشارع فقط) فقد نقل الشيخ جلال الدين الخبازى فى حاشية الهداية من شمس الائمة الكردرى: ان تخصيص الشئ بالذكر لا يدل على نفي الحكم عما عداه فى خطابات الشارع، فاما فى متفاهم الناس وعرفهم. وفى المعاملات والعقليات يدل. اهـ (كتاب التقرير والتحبير، مفهوم المخالفة ج ۱ ص ۱۵۴)

(۱) قال ابن الصلاح في مقدمته: الثَّانِي: أَنْ لَا تَكُونَ فيه مُنَافَاةٌ وَمُخَالَفَةٌ أَصْلًا لِمَا رَوَاه غَيْرُهُ كَالْحَدِيث الَّذي تَفَرَّدَ بِرِوَايَة جُمْلَتِه ثِقَةٌ، وَلَا تَعَرُّضَ فيه لِمَا رَوَاه الْغَيْرُ بِمُخَالَفَة أَصْلًا. فَهَذَا مَقْبُولٌ. وَقَد ادَّعَى الْخَطِيبُ فيه اتِّفَاقَ الْعُلَمَاء عَلَيْه. (معرفة انواع علوم الحديث، معرفة زيادات الثقات وحكمها، ص ۱۷۸، تحقيق الشيخ ماهر ياسين الفحل، دار الكتب العلمية)

كذا فى: (الكفاية فى معرفة اصول علم الرواية، للخطيب البغدادى، باب القول فى حكم خبر العدل اذا تفرد برواية زيادة فيه لم يروها غيره. ج ۲ ص ۵۳۸، ۵۳۹) و(نزهة النظر فى توضيح نخبة الفكر، للحافظ ابن حجر العسقلانى، بحث زيادة الثقة، تحقيق نور الدين عتر، مكتبة البشرى)

(۲) قال الشيخ ظفر احمد العثمانى رحمه الله: وحاصله: ان الضعيف اذا تعددت طرقه، او تايد بما يرجح قبوله فهو: الحسن لغيره. (قواعدفى علوم الحديث ص ۲۵)

"والحديث الضعيف اذا تعددت طرقه، ولو طريقا واحدة اخرى، ارتقى بمجموع ذلك الى درجة الحسن، وكان محتجابهُ (قواعد فى علوم الحديث، الفصل الثانى فى بيان ما يتعلق بالتصحيح والتحسين من قواعد مهمة واصول. ص ۴۹)

وقال العلامة النووى رحمه الله: "الحديث الضعيف عند تعدد الطرق يرتقى عن الضعف الى الحسن، ويصير مقبولا معمولا به"

قال الحافظ السخاوى: ولا يقتضى ذلك الاحتجاج بالضعيف، فان الاحتجاج انما هو بالهيئة المجموعة، كالمرسل حيث اعتضد بمرسل اخر ولو ضعيفا، كما قاله الشافعى والجمهور. اهـ (اعلاء السنن. كتاب الصلاة، باب طريق السجود ج ۳ ص ۲۶، ادارة القران)

.....[بقيه برصفحه آئنده...

روایات هم دی نو هغه د تعدد طرق د وجې نه قابل احتجاج دی او په هغوی کښې ضعیف راوی د استدلال دپاره مضر نه دې. لکه چه د علامه لکهنوی رحمه الله په حوالې سره مونږ مخکښې ذکر کړې دی.

څلورم اصل: دا دې چه یو حدیث یو ثقه راوی مرفوعا روایت کړی او هم هغه بل ثقه راوی یا ډیر ثقه راویان موقوفا روایت کړی نو د هغوی موقوفا روایت کول د طریق رفع ضعف لره مستلزم نه دی. یعنی د هغې نه د مرفوع طریق په ضعف باندې استدلال نه شی کیدې. ځکه چه دا د ثقه زیادت دې او د ثقه زیادت مقبول وی، مګر دا چه یوه قرینه په شذوذ باندې دلالت اوکړی. او یوه وجه دا هم ده چه کله راوی په طور د بیان حدیث هغه ذکر کوی نو هم په دې وجه ئې مرفوعا روایت کړی او کله ئې په طور د بیان مسئله یا په طور د فتوی ذکر کړی. نو ظاهره ده چه په دې کښې د مرفوعا ذکر کولو خاص وجه نه وی، نو موقوفا ئې ذکر کړی. اوس په مرفوع او موقوف کښې هیڅ تنافی نه وی، بلکه د هغې رفع او وقف دواړه صحیح وی. (۱) لهذا په سابق کښې د جمهور په دلائلو کښې ذکر کړې شوې هغه روایات کوم چه مرفوعا او موقوفا دواړو طریقو سره روایت شوې دی، هغه دواړه صحیح دی، او د بعض حضراتو دا وینا چه ﴿والصواب انه موقوف﴾ لره اعتبار نشته، ځکه چه په دې صورت کښې د موقوف او مرفوع هیڅ منافات نشته.

د حنابله د دلیل جواب: حنابله د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه د حدیث نه استدلال کړې وو، جمهور د دې مختلف جوابات ورکوی.

اول جواب: امام طحاوی رحمه الله وغیره دا ورکوی چه د سیدنا عمار رضی الله عنه په روایت کښې سخت اضطراب دې، کله کفین، کله کوعین، کله مرفقین، هم دغه شان پکښې مناکب او آباط هم راغلې دې. لهذا د دې نه استدلال صحیح نه دې. (۲) هم په دې وجه امام ترمذی رحمه الله د دې

...بقیه ازگذشته ا وقال الحافظ ابن کثیر رحمه الله : قال الشیخ أبو عمر: لا یلزم من ورود الحدیث من طرق متعددة کحدیث " الأذنان من الرأس " : أن یکون حسناً. لأن الضعف یتفاوت. فمنه ما لا یزول بالمتابعات... کروایة الکذابین والمتروکین. ومنه ضعف یزول بالمتابعة. کما إذا کان راویه سیء الحفظ. أو روی الحدیث عن حضیض الضعف إلی أوج الحسن أو الصحة. (اختصار علوم الحدیث النوع الثانی الحسن. ص ۳۸. دار الکتب العلمیة) کذا فی (جامع التحصیل فی احکام المراسیل. الباب الثانی. تقویة الحدیث الضعیف بتعدد الطرق. ص ٤۱. عالم الکتب.

(۱) قال النووی فی التقریب : الرابع إذا روی بعض الثقات الضابطین الحدیث مرسلا وبعضهم متصلا أو بعضهم موقوفا وبعضهم مرفوعا أو وصله هو أو رفعه فی وقت أو أرسله ووقفه فی وقت فالصحیح ان الحکم لمن وصله او رفعه. سواء کان المخالف له مثله او اکثر. لان ذلک زیادة ثقة وهی مقبولة. (تقریب النووی بحث المعضل ج ۱ ص ۳۵۳. ۳۵٤) کذا فی (الکفایة لخطیب البغدادی. باب فی الحدیث یرفعه الراوی تارة ویقفه اخری ... ما حکمه ؟ج۲ ص۵۱۶) ومعرفة انواع علم الحدیث لابن الصلاح. بحث المعضل ص : ۱۵۵)

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳. السعایة ج ۱ ص ۵۱۱. ۵۱۲

روایت ذکر کولو نه پس فرمائی ﴿ فضعف بعض اهل العلم حدیث عمار عن النبی ﷺ فی التیمم للوجه والکفین، لما روی عنه حدیث المناکب والاباط ﴾[1]

یعنی بعض اهل علم د تیمم للوجه والکفین په سلسله کښې وارد شوی د عمار رضی الله عنه د حدیث تضعیف کړې دې ځکه چه د هغه نه یو روایت د مسح الی المناکب والاباط هم روایت دې، د دې جواب زیات وضاحت او په حدیث د عمار رضی الله عنه کښې د واقع اضطراب تفصیل به انشاء الله په وړاندې مسئله کښې راځی د دې نه قطع نظر چه دا اضطراب مضر فی الاستدلال دې یا نه.

دویم جواب کوم چه اکثر حضراتو ذکر کړې دې او هم هغه قوی او مضبوطه خبره ده. هغه دا چه د رسول الله ﷺ مقصد د تیمم پوره طریقه بیانول نه وو. بلکه د تیمم معروف طریقې طرف ته اشاره وه او د ضرب او کیفیت مقصود بیانول مقصود وو ﴿واجابو عن هذا بان المراد ههنا هو صورة الضرب للتعلیم، ولیس المراد جمیع مایحصل به التیمم﴾[2]

د دې توجیه تائید خپله د سیدنا عمار رضی الله عنه د روایت نه کیږی، په کوم کښې چه هغه فرمائی چه ماته جنابت رسیدلې وو. نو زه په خاورو کښې اولوغړیدم، بیا مې د رسول الله ﷺ په خدمت کښې حاضریدو سره صورت حال بیان کړو. نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل: ﴿ انما یکفیك هکذا ﴾ چه ستا دپاره هم دومره کافی ده ... الخ. د دې سیاق نه صفا معلومیږی چه د رسول الله ﷺ مقصد د تیمم د پوره طریقې تعلیم ورکول نه دی. بلکه د تمرغ نفی کولو سره د صحیح طریقې او د ضرب د صورت طرف ته اشاره کول وو د دې نه دا هم معلومه شوه چه په ﴿ انما یکفیك ﴾ کښې حصر حقیقی نه دې، بلکه اضافی دې. یعنی په نسبت د تمرغ. او شاته د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه روایت مونږ د مسند بزار په حوالې سره ذکر کړې دې چه په هغې کښې د ضربتین تصریح ده. هغه د دې توجیح د تولو نه قوی مؤید دې. والله اعلم

د محدث خلیل احمد سهارنپوری رحمه الله تحقیق: مولانا خلیل احمد سهارنپوری رحمه الله فرمائی چه په بخاری کښې ماته داسې حدیث ملاؤ نه شو چه په هغې کښې صراحة د ﴿ ضربة واحدة ﴾ ثبوت وی. خو په مسلم کښې چه ﴿ من طریق ابی معاویة عن الاعمش ﴾ کوم روایت دې په هغې کښې د ضرب واحدة تصریح ده. ونصه: ﴿ انما کان یکفیك ان تقول بیدیك هکذا، ثم ضرب بیدیه الارض ضربة واحدة، ثم مسح الشمال علی الیمین، وظاهر کفین ووجهه ﴾[3] په بعض نسخو کښې ﴿ ثم ضرب بیده الی الارض ﴾ دې یعنی د ﴿ بیدیه ﴾ په ځائې ﴿ بیده ﴾ دې. یعنی رسول الله ﷺ اوفرمائیل چه ستاسو دپاره دومره

---

[1] جامع الترمذی. ابواب الطهارة. باب ما جاء فی التیمم رقم ۱۴۴

[2] عمدة القاری ج ۴ ص ۱۹، ۳۳. السعایة ج ۱ ص ۵۱۱. شرح النووی ج ۴ ص ۲۸۳

[3] مسلم. کتاب الحیض. باب التیمم رقم ۸۱۶

كول كافي دى، د هغې نه روستو ئې په زمكه باندې يو ضرب اولگولو، او هم په هغه يو ضرب سره ئې په كس لاس باندې د ښى لاس مسح اوكړه او د دواړو لاسونو د بهر حصې او د مخ مسح ئې اوكړه..

اوس د ﴿ بيده ﴾ د نسخې او روايت مطابق دا په دې خبره باندې صراحة دلالت كوى چه د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم د پوره طريقې تعليم وركول نه وو، بلكه د ضرب او مسح اصل صورت او كيفيت بيانول مقصود وو، ځكه په تيمم كښې په يو لاس سره د ضرب لګولو څوك هم قائل نه دى، هم دغه شان ﴿ ثم مسح الشمال على اليمين ﴾ هم په دې خبره باندې صراحت سره دلالت كوى چه د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم صورت اجماليه لره بيانول وو، نه د تيمم د پوره طريقې تعليم وركول. هم دغه شان په دې روايت كښې ﴿ ظاهر كفيه ﴾ دې او د بخارى په روايت دې كښې دى ﴿ثم مسح بها ظهر كفه بشماله او ظهر شماله بكفه ﴾[1] اوس د مسلم په روايت كښې د ظاهر كفين په مسح باندې اكتفاء كول او د بخارى د روايت مطابق په مسح ظاهر احد الكفين اكتفاء كول په دې خبره باندې بالكل صريح دليل دې چه د رسول الله ﷺ مقصود د تيمم پوره طريقه بيانول نه وو. كه د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم پوره طريقه بيانول وې نو بيا خو به د دې نه دا لازميده چه په تيمم كښې يا خو د ‹ظهر الكف الواحد› مسح واجب وى، يا صرف د ظهر الكفين مسح واجب وى، د جميع الكفين ‹ظاهرا وباطنا› مسح به واجب نه وى. ځكه چه په روايات صحيحه صريحه كښې د ټولو اقل مقدار هم دا دې، خو د دې څوك هم قائل نه دې

د بخارى باب التيمم ضربة د لاندې امام بخارى رحمه الله چه كوم حديث ذكر كړې دې د هغې په اخره كښې دى. ومسح وجهه وكفيه واحدة ...[2] دلته اګر چه د ﴿ واحدة ﴾ تصريح ده، خو ظاهره ده چه د ﴿ ضربة واحدة ﴾ او د ضربتين، تصريح دلته هم نشته، د دې نه متبادر هم دا ده چه د دې مطلب ﴿ مسحة واحدة ﴾ وى، يعنى ﴿ ومسح وجهه وكفيه مسحة واحدة ﴾ د دې مطلب به وى چه خپل مخ او دواړو لاسونو باندې ئې يو كرت مسح اوكړه. حافظ صاحب په فتح البارى كښې د دې هم دا معنى بيان كړې ده.[3]

ممكن ده چه امام بخارى رحمه الله د ﴿ مسحة واحدة ﴾ نه مراد ﴿ ضربة واحدة ﴾ اخستلې وى، هم په دې وجه ئې دا روايت په باب التيمم ضربة د لاندې ليكلې دې، خو دا خبره مسلم نه ده، ځكه چه په دې كښې دا هم احتمال دې چه د دې نه مراد دا وى چه په وجه او كفين كښې ئې د هر يو مسح

---

[1] صحيح البخارى، باب التيمم ضربة رقم ۳۴۷
[2] صحيح البخارى، باب التيمم رقم ۳۴۷
[3] فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۷

يو كرت اوكړه، نه دوه يا درې كرته، لهذا اوس خو به د دې نه په حد ضربه باندې استدلال كول صحيح نه وى هم دغه شان باقى چه كوم روايات دى د هغې نه هم په ضربه واحده باندې استدلال صحيح نه دې، خكه چه د هغې نه چه په كومو رواياتو كښې د وحدت تصريح ده هغه د واحده نه د زائد په نفى باندې دلالت نه كوى، خكه چه دا اصل مونږ ذكر كړې دى چه د اصل مفهوم معتبر نه دې، او د يو عدد ذكر د هغه نه د ما فوق په نفى باندې دلالت نه كوى. او په كومو رواياتو كښې چه د وحدت ذكر نشته بلكه د ﴿ ضربة ﴾ ذكر دې لكه چه د بخارى په روايت كښې دى ﴿ فضرب بكفه ضربة ﴾ [1] هغه هم د مفهوم مخالف نه بغير د ضربه واحده نه د زائد په نفى باندې استدلال نه كوى. او مفهوم مخالف چونكه زمونږ په نزد معتبر نه دې، په دې وجه دا استدلال زمونږ خلاف حجت نه شى كيدې، لهذا اوس صرف هم هغه روايات د معارضه نه سالم پاتې شو كوم چه د ضربتين په ثبوت باندې دلالت كوى. [2]

په مسح اليدين كښې د حضرات فقهاء كرامو اختلاف : د مسح الوجه په سلسله كښې د حضرات ائمه كرام اتفاق دې چه په ټول مخ باندې لاس راښكل ضرورى دى، خو په مسح اليدين كښې اختلاف دې او په دې كښې د علماء كرامو څلور اقوال دى.

اول قول امام احمد بن حنبل، امام اوزاعى، اسحاق بن راهويه، ابن جرير طبرى، ابن المنذر، ابن خزيمه، عطاء او امام شعبى رحمهم الله فرمائى چه د لاسونو مسح صرف د كفين پورې ضرورى ده. [3] هم دا د سيدنا على، عمار او ابن عباس رضي الله عنهم رائې ده. [4]

دويم قول : امام ابوحنيفه، امام شافعى، ليث بن سعد او سفيان ثورى رحمهم الله فرمائى چه د لاسونو مسح د مرفقين (څنګلو) پورې ضرورى ده. [5] د امام مالك رحمه الله په مذهب كښې يو روايت هم دا دې او د ظاهر د المدونة الكبرى نه هم دا معلوميږى. [6]

---

[1]) صحيح البخارى، باب التيمم ضربة، رقم ۳۴۷

[2]) بذل المجهود ج ۲ ص ۴۷۷ - ۴۷۹

[3]) عمدة القارى ج ٤ ص ١٩، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٥، مختصر اختلاف العلماء ج ١ ص ١٤٦، المغنى ج ١ ص ١٥٤، شرح المهذب ج ٢ ص ٢١١، شرح النووى ج ٤ ص ٥٦، نيل الاوطار ج ١ ص ٢٦٤، المبسوط ج ١ ص ٢٤٣

[4]) المغنى ج ١ ص ١٥٤، جامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب ما جاء فى التيمم، رقم ١٤٤

[5]) مختصر اختلاف العلماء ج ١ ص ١٤٦، الفيض السمائى ج ١ ص ١٥٢، الموسوعة الفقهية ج ١٤ ص ٢٥٣، المحيط البرهانى ج ١ ص ٢٩٤، ٢٩٥، الهداية ج ١ ص ٤٩، شرح المهذب ج ٢ ص ٢١١، بدائع الصنائع ج ١ ص ٤٥، شرح النووى ج ٤ ص ٥٦، نيل الاوطار ج ١ ص ٢٦٣، ٢٦٤، الحاوى الكبير، باب جامع التيمم والعذر فيه ج ١ ص ٢٩٨

[6]) ونص المدونة الكبرى : والوضوء سواء والتيمم ضربة للوجه وضربة لليدين يضرب الأرض بيديه جميعا ضربة واحدة، فإن تعلق بهما شىء نقضهما نقضا خفيفا ثم مسح بهما وجهه .....[بقيه برصفحه آئنده...

دريم قول: د امام مالك رحمه الله نه منقول دی چه د كفين پورې مسح فرض ده، د هغې نه روستو د مرفقين پورې سنت ده. (١) علامه ولى الدين عراقى په شرح التقريب (٢) كښې او علامه زرقانى رحمه الله په شرح موطاء (٣) هم دی ته د امام مالك رحمه الله مشهور مذهب وئيلې دې.

څلورم قول: ابو الحسن الماوردى رحمه الله نقل كړى دى چه د ابن شهاب الزهرى رحمه الله په نزد د مناكب او اباط پورې تيمم ضرورى دې. (٤) امام طحاوى رحمه الله فرمائى چه په متقدمين كښې د ابن شهاب زهرى نه علاوه د چا نه هم دا قول نه دې منقول. (٥) زما (د حضرت شيخ مدظله) رائې دا ده چه دا مسلك د ابن شهاب الزهرى رحمه الله نه نهٔ دې ثابت، ځكه چه امام ابوداؤد رحمه الله د مناكب او اباط روايت نقل كړې دې او ورسره ئې ليكلې دى: «قال ابن شهاب فى حديثه: ولا يعتبر بهذا الناس» (٦) خلق په دې باندې عمل نه كوى. د دې نه معلوميږى چه دا بالكل متروك دې او ما روستو اوليدل چه امام نووى رحمه الله په شرح المهذب كښې ليكلې دى چه دا مذهب د هغه نه نهٔ دې ثابت، «لايصح عنه» يا دې په شان څه لفظ ئې ليكلې دې. (٧)

علامه شرنبلالى رحمه الله د امام صاحب نه يو روايت د تيمم الى الرسغين هم نقل كړې دې، ونصه: «وروى الحسن عن ابى حنيفة، انه الى الرسغين» (٨) خو د احنافو په نزد مختار الى المرفقين دې.

..بقيه ازگذشته..ثم يضرب ضربة أخرى بيديه فيبدأ باليسرى على اليمنى فيمرها من فوق الكف إلى المرفق. ويمرها أيضا من باطن المرفق إلى الكف ويمر أيضا اليمنى على اليسرى وكذلک وأرانا ابن القاسم بيديه وقال: حكذا أرانا مالک ووصف لنا. (باب التيمم ج ١ ص ٤٢)

[1] الموسوعة الفقهية ج ١٤ ص ٢٥٣، عمدة القارى ج ٤ ص ١٩

[2] ونصه: وذهب مالک الى ان الواجب مسح الكفين فقط، وان ما زاد الى المرفقين سنة. (طرح التثريب فى شرح التقريب، كتاب الطهارة، باب التيمم ج ١ ص ٢٦٩)

[3] وفيه: (ويمسحهما إلى المرفقين) تحصيلا للسنة ولو مسحهما إلى الكوع صح ويستحب الإعادة فى الوقت فأجاب رحمه الله بالصفة الكاملة وإن كان الواجب عنده ضربة لهما وإلى الكوعين لما فى الصحيحين من حديث عمار. (شرح الزرقانى ج ١ ص ١١٣)

[4] ونصه: اختلف الفقهاء فى مسح اليدين على ثلاثة مذاهب: احدها: ما حكى عن الزهرى ان يمسحهما الى المنكبين. (الحاوى الكبير ج ١ ص ٢٨٥)

[5] وقال الزهرى: يمسح يديه الى الابط، قال ابو جعفر: لم يرو ذلک عن احد من المتقدمين غير الزهرى. (مختصر اختلاف العلماء ج ١ ص ١٤٧)

[6] ابوداؤد، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ٣٢٠

[7] قال النووى فى المجموع شرح المهذب: بعد ما نقل هذا عن الزهرى: وما اظن هذا يصح عنه، وقد قال الخطابى: لم يختلف العلماء فى أنه لا يجب مسح ما وراء المرفقين. (٢/٢١١)

[8] مراقى الفلاح شرح نور الايضاح، كتاب الطهارة، باب التيمم ص ١٢٠

د تيمم الى المناكب والاباط دليل: كوم حضرت چه د تيم الى المناكب والاباط قائل دى د هغوى دليل په ابوداؤد وغيره كښ د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه حديث دے:

((عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّهُمْ تَمَسَّحُوا وَهُمْ مَعَ رَسُولِ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- بِالصَّعِيدِ لِصَلَاةِ الْفَجْرِ فَضَرَبُوا بِأَكُفِّهِمُ الصَّعِيدَ ثُمَّ مَسَحُوا وُجُوهَهُمْ مَسْحَةً وَاحِدَةً ثُمَّ عَادُوا فَضَرَبُوا بِأَكُفِّهِمُ الصَّعِيدَ مَرَّةً أُخْرَى فَمَسَحُوا بِأَيْدِيهِمْ كُلِّهَا إِلَى الْمَنَاكِبِ وَالآبَاطِ مِنْ بُطُونِ أَيْدِيهِمْ)) [1]

سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه (خپلو شاګردانو) ته بيان کوى چه صحابه کرام رضي الله عنهم د رسول الله ﷺ سره د سحر د مونځ د ادا کولو دپاره په زمکه باندې تيمم اوکړو، پس هغوى خپل لاسونه په زمکه باندې اووهل او په هغې سره ئې يو کرت د خپل مسح اوکړه، بيا ئې په دويم کرت خپل لاسونه په زمکه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپلو لاسونو د اوږو پورې مسح اوکړه او دننه د ترخونو پورې مسح ئې اوکړه.

د تيمم الى المناكب جواب: په دې حديث کښ سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه دا خبره نه ده بيان کړې چه رسول الله ﷺ هغوى ته داسې د تيمم کولو حکم کړې دې، بلکه هغه خو خپل فعل نقل کوى چه مونږ د اوږو او ترخونو پورې مسح اوکړه، بيا چه کله هغه د رسول الله ﷺ نه تپوس اوکړو نو رسول الله ﷺ د ((تيمم للوجه والكفين)) تعليم ورکړو، پس روستو هغه هم دا اختيار کړو، لهذا د دې روايت نه تيمم الى المناكب والاباط باندې استدلال صحيح نه دې. امام ترمذى رحمه الله د اسحاق بن ابراهيم په حوالې سره دا جواب نقل کړې دې [2]

دويم جواب: امام شافعى رحمه الله دا کړې دې چه د سيدنا عمار رضي الله عنه دا تيمم به يا خو د رسول الله ﷺ په حکم سره وى او يا به نه وى، که دا د رسول الله ﷺ په حکم سره وى نو هر هغه تيمم کوم چه د دې نه روستو په صحت سره د رسول الله ﷺ نه ثابت وى هغه د دې دپاره ناسخ دې، او که دا د رسول الله ﷺ د حکم نه بغير وى نو د کوم چه رسول الله ﷺ حکم فرمائيلې دې حجت په هغې کښ دې، نه د بل چا په کولو کښ. [3]

مطلب دا چه د رسول الله ﷺ قول فعل او تقرير به حجت وى، د بل چا قول فعل او تقرير حجت

---

[1] هذا لفظ أبى داود، كتاب الطهارة، باب التيمم، رقم: (٣١٨) واأخرجه النسائى برقم: (٣١٤)، وابن ماجه برقم: (٥٦٦)، والامام أحمد فى سنده: ١٣ /٣٢٠، والامام البيهقى فى السنن الكبرى: ١١ /٢٠٨)، والطحاوى فى شرح معانى الآثار، كتاب الطهارة، باب صفة التيمم كيف هى؟ رقم: (٦٣٧- ٦٤٣)

[2] جامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب ما جاء فى التيمم رقم ١٤٤، وذكره الطحاوى فى شرح معانى الاثار، كتاب الطهارة، باب صفة التيمم كيف هى؟ ج ١ ص ١٤٤، وعمدة القارى ج ٤ ص ١٩

[3] واما رواية الاباط فقال الشافعى وغيره: وأما رواية الآباط فقال الشافعى وغيره إن كان ذلك وقع بأمر النبى صلى الله عليه و سلم فكل تيمم صح للنبى صلى الله عليه و سلم بعده فهو ناسخ له ولئن كان وقع بغير أمره فالحجة فيما أمر به. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٥، بذل المجهود ج ٢ ص ٤٦٢، ٤٦٣، عمدة القارى ج ٤ ص ١٩، وكذا فى السنن الكبرى ج ١ ص ٣٢١.

نه شي کيدې خو دا جواب د امام شافعي رحمه الله په مسلك باندې چليدې شي خکه چه د هغه په نزد د صحابه کرام رضي الله عنهم اثار حجت نه دی. احناف وغيره ئې چونکه حجت مني، لهذا هغوی به هم دا جواب ورکوی چه دا مرجوح دې د عام رواياتو خلاف دې، يا بيا دا جواب دې چه دا منسوخ دې، روستني واقعات چه په هغې کښې د اباط او مناکب پورې د تيمم نشته. هغه د دې دپاره ناسخ دې.

د تيمم الی المناکب بل دليل : د تيمم الی المناکب قائلين د ايت التيمم ﴿ فامسحوا بوجوهکم وايديکم منه ﴾[1] نه ه استدلال کوی. او وجه د استدلال ئې دا ده چه په آيت کريمه کښې د مسح الايدی حکم دې او د يد اطلاق د ګوتو د سرونو نه تر د اوږو د حصې پورې باندې کيږی. لهذا تيمم به د اوږو پورې وی [2]

د دويم دليل جواب : دا دې چه د يد اطلاق اګر چه د اوږو پورې حصې باندې کيږی. خو په اودس کښې د دې غايت مرفقين بيان کړې شوې دې، چه د هغې نه روستو د ما وراء المرفقين وينځل فرض نه دی. او په تيمم کښې اګر چه د غايت څه تنصيص نشته مګر چونکه د اودس خلف دې، او د خلف حکم هم هغه وی کوم چه د اصل وی، لهذا په تيمم کښې به هم مرفقين غايت منلې شی. [3]

د تيمم الی المناکب والاباط د قائلينو جواب خو اوشو، اوس درې اقوال پاتې شو، کوم چه په حقيقت کښې دوه دی. خکه چه که د امام مالك رحمه الله مسلك اولنې اومنلې شی يعنی تيمم الی المرفقين نو هغه د جمهور يعنی احناف او شوافع سره دې. او که دويم قول د هغه مسلك اومنلې شی يعنی د کفين پورې فرض او د مرفقين پورې سنت نو هغه د حنابله سره دې، چه هغه هم د الی الکفين قائل دې. نو د امام مالك رحمه الله د مسلك متعلق حتمی خبره نه شی کيدلې. اوس دوه اقوال پاتې شو او هم هغه په دې مسئله کښې زيات مشهور هم دی، په دې باندې فقهاء کرام او شارحينو بحث هم زيات کړې دې. [4]

اولنې قول د اصحاب الحديث او حنابله دې چه تيمم د رسغين پورې فرض دې او دويم د جمهور، احناف او شوافع دې چه تيمم الی المرفقين فرض دې.

د جمهور مستدلات : فقهاء احناف وشوافع په خپل موقف باندې د ډيرو احاديثو نه استدلال کوی.

---

[1]) المائدة : ۶

[2]) ومن قال : الی الاباط قال : اسم الايدی مطلقا يتناول الجارحة من رؤوس الاصابع الی الاباط. (المبسوط ج ۱ ص ۲۴۴)

[3]) ولکنا نقول : التيمم بدل عن الوضوء. فالتنصيص علی الغاية فی الوضوء يکون تنصيصا عليه فی التيمم. (المبسوط للسرخسی ج ۱ ص ۲۴۴)

[4]) بذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۸

اولنۍ حدیث : د سیدنا ابو الجهیم بن الحارث بن الصمة الانصاری رضی الله عنه نه : په دې کښې اولنۍ حدیث د ابو جهیم انصاری رضی الله عنه دې، کوم چه اصحاب ستة ذکر کړې دې او په هغې کښې دی.

﴿ فَقَالَ أَبُو الْجُهَيْمِ أَقْبَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم مِنْ نَحْوِ بِئْرِ جَمَلٍ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ ﴾[1]

سیدنا ابو جهیم انصاری رضی الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ د بئر جمل د طرف نه راروان وو چه په لاره کښې ورته یو سړې ملاؤ شو او هغه رسول الله ﷺ ته د سلام جواب ورکړو. خو رسول الله ﷺ جواب ورنکړوو بیا رسول الله ﷺ د دیوال طرف ته راغلو او په هغې باندې لاس وهلو سره ئې د مخ او دواړو لاسونو مسح اوکړه، بیا ئې هغه سړی ته د سلام جواب ورکړو.

نو په دې روایت کښې د ﴿ فمسح بوجهه ویدیه ﴾ نه جمهور استدلال کوی چه د مرفقین پورې تیمم کول ضروری دی.

وجه د استدلال : دلته دا شکال دې چه په دې حدیث کښې لفظ د ﴿ یدیه ﴾ مطلق راغلې دې کوم چه کفین ته هم شامل دې، مرفقین ته هم شامل دې او ماوراء المرفقین ته هم. نو د دې نه صرف لاسونه مراد کول او په مرفقین باندې استدلال څنګه کیدې شی؟ علامه عینی رحمه الله د دې جواب کړې دې چه هم دا روایت په سنن الدارقطنی وغیره کښې هم دې، چه په هغې کښې دی ﴿ فمسح بوجهه وذراعیه ﴾[2] لهذا هغه روایت به د دې دپاره تفسیر وی او هغې ته کتلو سره به دلته په روایت کښې د یدین نه مراد به ﴿ ذراعین ﴾ وی. [3]

بهرحال! د ابو جهیم انصاری رضی الله عنه په دې روایت کښې چه کوم ﴿ یدین ﴾ راغلې دې، په بیهقی او دارقطنی کښې په ذراعین سره د هغې تفسیر کیږی. پس امام بیهقی رحمه الله دا روایت د لیث بن سعد په طریق سره، (په کوم طریق سره چه امام بخاری رحمه الله وغیره ذکر کړې دې) په صحیح سند سره ذکر کړې دې. ونصه : ﴿ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ الْحَارِثِ الْفَقِيهُ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ عُمَرَ الْحَافِظُ حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ :

---

[1] اخرجه البخاری فی صحیحه، فی کتاب التیمم، باب التیمم فی الحضر اذا لم یجد الماء وخاف فوت الصلاة، رقم ۳۳۷، واخرجه مسلم فی کتاب الحیض، باب التیمم، رقم الحدیث ۸۲۳ و ۸۲۴، والترمذی فی جامعه، فی کتاب الطهارة، باب فی کراهة رد السلام غیر متوضئ، رقم ۹۰، وفی کتاب الاستئذان والاداب، باب ما جاء فی کراهیة السلام علی من یبول رقم ۲۷۲۰، وابوداؤد فی سننه فی کتاب الطهارة، باب ایراد السلام علی من یبول رقم ۱۶، وباب التیمم فی الحضر رقم ۳۳۰، ۳۳۱، والنسائی فی سننه فی کتاب الطهارة، باب السلام علی من یبول رقم ۳۷، وابن ماجة فی سننه، فی کتاب الطهارة وسننها، باب الرجل یسلم علیه وهو یبول رقم ۳۵۳.

[2] سنن الدارقطنی، باب التیمم رقم ۳، والسنن الکبری، کتاب الطهارة، باب کیف التیمم، رقم ۹۹۱، ج۱ص۳۱۶

[3] عمدة القاری ج ٤ ص ١٦

مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ فَذَكَرَهُ بِإِسْنَادِهِ وَمَعْنَاهُ إِلاَّ أَنَّهُ قَالَ: فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَذِرَاعَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلاَمَ》(۱)

د ليث بن سعد په ذکر شوي طريق سره د دې روايت د نقل کولو نه پس امام بيهقي رحمه الله دا په بل طريق سره نقل کړې دې.

《أَخْبَرَنَا أَبُو زَكَرِيَّا بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ وَأَبُو بَكْرِ بْنُ الْحَسَنِ قَالاَ حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ: مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ أَخْبَرَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ أَخْبَرَنَا الشَّافِعِيُّ أَخْبَرَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي الْحُوَيْرِثِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنِ ابْنِ الصِّمَّةِ قَالَ: مَرَرْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ يَبُولُ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ حَتَّى قَامَ إِلَى جِدَارٍ فَحَتَّهُ بِعَصًا كَانَتْ مَعَهُ، ثُمَّ وَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيَّ》(۲)

دا روايت امام بيهقي رحمه الله د مخکښې روايت دپاره شاهد ذکر کړې دې، خو په دې روايت کښې يو خو انقطاع ده، ځکه چه عبدالرحمن بن هرمز الاعرج د ابن الصمه نه سماع نه ده کړې، بلکه هغه د عمير مولى ابن عباس په واسطې سره د ابن الصمه نه اوريدلې دې. او هم دغه شان په دې کښې دوه راويان د امام شافعي رحمه الله شيخ ابراهيم بن محمد بن ابي يحيى الاسلمي او د هغه شيخ ابوالحويرث عبدالرحمن بن معاويه متکلم فيه دی. ددې تفصيل مونږ شاته ذکر کړې دې.

دا د بيهقي روايت وو. دارقطني رحمه الله هم دا په خپل سند سره ذکر کړې دې چه په کښې د 《يديه》 په ځائې 《ذراعيه》 ذکر دې. ونصه:

《حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْمَرْوَزِيُّ، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَلَفِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ جَبَلَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو حَاتِمٍ أَحْمَدُ بْنُ حَمْدَوَيْهِ بْنِ جَبِيلِ بْنِ مِهْرَانَ الْمَرْوَزِيُّ، حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاذٍ، حَدَّثَنَا أَبُو عِصْمَةَ عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي جُهَيْمٍ قَالَ أَقْبَلَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم مِنْ بِئْرِ جَمَلٍ إِمَّا مِنْ غَائِطٍ وَإِمَّا مِنْ بَوْلٍ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ السَّلاَمَ وَضَرَبَ الْحَائِطَ بِيَدِهِ ضَرْبَةً فَمَسَحَ بِهَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ أُخْرَى فَمَسَحَ بِهَا ذِرَاعَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، ثُمَّ رَدَّ عَلَيَّ السَّلاَمَ》(۳)

يعنې رسول الله صلى الله عليه وسلم په ديوال باندې لاس راښکلو او په هغې سره ئې د خپل مسح اوکړه، بيا ئې پرې په دويم کرت لاس راښکلو او په هغې سره ئې د خپلو لاسونو مسح اوکړه، په هغې کښې د 《ذراعيه》 سره د 《الى المرفقين》 تصريح هم ده.

د دې نه روستو امام دارقطني رحمه الله فرمائي: 《قال ابو معاذ: وحدثني خارجة، عن عبدالله بن عطاء، عن موسى بن عقبة، عن الاعرج، عن ابي جهيم، عن النبي صلى الله عليه وسلم مثله》

---

(۱) السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب كيف التيمم، رقم ۹۹۱، ج ۱ ص ۳۱۶

(۲) السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب كيف التيمم، رقم ۹۹۲

(۳) سنن الدارقطني، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ۶، ج ۱ ص ۱۷۷

دا دويم طريق دې، په طريق سابق کښې د ابو معاذ او موسى بن عقبه ترمينځه يوه واسطه د ابو عصمه وه او په دې طريق کښې د هغوى ترمينځه دوه واسطې دى. يوه د خارجه او دويمه د عبدالله بن عطاء.

بهرحال: د دارقطني او بيهقي په دې رواياتو کښې چه پکښې د ﴿ يديه ﴾ په ځائې ﴿ ذراعيه ﴾ راغلې دې او د دارقطني په روايت کښې خو د ﴿ الى المرفقين ﴾ هم تصريح ده، د دې نه معلوميږى چه د بخارى او مسلم او ابوداؤد وغيره په روايت کښې چه كوم ﴿ فمسح بوجهه ويديه ﴾ راغلې دې هلته به ﴿ يدين ﴾ په ﴿ ذراعين ﴾ باندې محمول کولې شي، نه په کفين باندې. (۱)

دويم حديث : د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما نه : په ابوداؤد، بيهقي وغيره کښې د محمد بن ثابت په طريق سره د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت دې چه په هغې کښې دى :

﴿ مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي سِكَّةٍ مِنَ السِّكَكِ وَقَدْ خَرَجَ مِنْ غَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ حَتَّى إِذَا كَادَ الرَّجُلُ أَنْ يَتَوَارَى فِي السِّكَّةِ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْحَائِطِ وَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ ثُمَّ ضَرَبَ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ ذِرَاعَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَى الرَّجُلِ السَّلَامَ ﴾ (۲)

سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما فرمائى : چه د مدينې په کوڅو کښې په يوه کوڅه کښې يو سړې تير شو، او رسول الله ﷺ د قضاء حاجت نه فارغ کيدو سره راوتلو نو هغه سړى سلام اوکړو، خو رسول الله ﷺ (په دې حالت کښې) جواب ورنکړو، تردې چه نزدې وه چه هغه سړې په کوڅه کښې غائب شي نو رسول الله ﷺ (په تيزئ سره) په ديوال باندې يو کرت لاس رابنکلو. بيا ئې په دويم کرت لاس رابنکلو او د خپلو دواړو لاسونو مسح ئې اوکړه، بيا ئې د هغه سړى د سلام جواب ورکړو او (ورسره دا) ئې اوفرمائيل چه د طهارت د حالت نه کيدو په وجه باندې (هغه وخت فورا) ما تاته سلام درنکړې شو.

د ابن عمر رضي الله عنهما په دې روايت کښې په ذراعين باندې د مسح کولو بيان دې، چه د هغې نه جمهور حضرات استدلال کوى، ذراع د ګوتې نه تر د څنګل پورې حصې ته وائي. (۳)

امام ابوداؤد رحمه الله د دې روايت نقل کولو نه پس فرمائى : ﴿ قَالَ أَبُو دَاوُدَ سَمِعْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ يَقُولُ رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ حَدِيثًا مُنْكَرًا فِي التَّيَمُّمِ ﴾

---

(۱) بذل المجهود ج ۲ ص ٤۹۲

(۲) انظر سنن ابى داؤد، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ۳۳۰، وسنن الدارقطنى، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ۷، ج ۱ ص ۱۷۷، والسنن الكبرى للبيهقى، كتاب الطهارة، باب كيف التيمم رقم ۹۹۳، ج ۱ ص ۳۱۶، ۳۱۷، ومعرفة السنن والاثار للبيهقى، كتاب الطهارة، باب التيمم رقم ۳۰۹، ج ۱ ص ۲۸٤.

(۳) الذراع : اليد من كل حيوان، لكنها من الانسان من طرف المرفق الى طرف الاصبع الوسطى. المعجم الوسيط، ج ۱ ص ۳۱۱، ولسان العرب ج ۵ ص ۳٤

وړاندې فرمائي ﴿ لَمْ يُتَابَعْ مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ فِي هَذِهِ الْقِصَّةِ عَلَى ضَرْبَتَيْنِ عَنِ النَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- وَرَوَوْهُ فِعْلَ ابْنِ عُمَرَ ﴾([1])
یعنی محمد بن ثابت د تیمم په باب کښې یو منکر حدیث بیان کړې دې او په دې قصه کښې د ضربتین په روایت کولو کښې محمد بن ثابت متفرد دې، چا هم د هغه متابعت نه دې کړې. باقي راویانو دا (د حدیث مرفوع په خائې) د ابن عمر رضی الله عنهما د فعل په طور ذکر کړې دې.
علامه شوکاني رحمه الله د دې روایت د نقل کولو نه پس په محمد بن ثابت باندې کلام نقل کولو سره فرمائي: ﴿ وقد ضعفه ابن معين وابوحاتم والبخاري واحمد ﴾([2])
چه یحیی بن معین، ابو حاتم، امام بخاري او امام احمد رحمه الله د هغه تضعیف کړې دې. خو د دې حضراتو طرف ته د تضعیف علی الاطلاق نسبت زما په نزد محل نظر دې، خکه چه هر چه د امام احمد رحمه الله تعلق دې نو د هغه کلام ماته د دې راوئ په باره کښې ملاؤ نه شو. سوا د امام ابو داؤد رحمه الله د دې کلام نه کوم چه ما ذکر کړو چه ﴿ روی محمد بن ثابت حدیثا منکرا فی التیمم ﴾ ظاهره ده چه په دې کښې په راوی باندې هیڅ کلام نشته، صرف د هغه روایت ته ئې منکر اوئیلو د متابعت د نه کیدو د وجې نه، او هر چه د یحیی بن معین خبره ده نو عباس دوری د هغه نه د محمد بن ثابت په باره کښې دا نقل کوی: ﴿ لیس بشئ ﴾([3]) او عثمان بن سعید دارمی د هغه نه نقل کوی چه: ﴿ لیس به باس ﴾([4]) البته عباس دوری بل خائې کښې د ابن معین نه د هغه باره کښې د ضعف قول نقل کړې دې کوم چه حافظ صاحب رحمه الله په التهذیب کښې ذکر کړې دې. ([5]) او معاویه بن صالح د ابن معین نه نقل کوی: ﴿ ینکر علیه حدیث ابن عمر فی التیمم لاغیر ﴾([6]) چه په تیمم کښې د حدیث ابن عمر رضی الله عنهما نه علاوه د هغه یو روایت هم منکر نه دې.
او هر چه د ابو حاتم رحمه الله د کلام تعلق دې نو هغه فرمائي: ﴿ لیس بالمتین، یکتب حدیثه، وهواحب الی من ابی امیة بن یعلی، وصالح المری، روی حدیثا منکرا ﴾([7]) یعنی محمد بن ثابت مضبوط راوی نه دې، خو د هغه احادیث به لیکلې شي او هغه زما په نزد د ابو امیه بن یعلی او صالح بن مری نه زیات غوره دې، هغه یو منکر حدیث روایت کړې دې.

---

[1]) ابوداؤد رقم الحدیث ۳۳۰
[2]) نیل الاوطار ج ۱ ص ۲۴۰
[3]) تهذیب الکمال ج ۲۴ ص ۵۵۶، تهذیب التهذیب ج ۹ ص ۸۵
[4]) تهذیب الکمال ج ۲۴ ص ۵۵۶، تهذیب التهذیب ج ۹ ص ۸۵
[5]) تهذیب التهذیب ج ۹ ص ۸۵
[6]) پورته حواله
[7]) تهذیب الکمال ج ۲۴ ص ۵۵۶، تهذیب التهذیب ج ۹ ص ۸۵

او هر چه د امام بخاري رحمه الله د کلام تعلق دې هغه فرمائی : ﴿ یخالف فی بعض حدیثه، روی عن نافع عن ابن عمر فی التیمم، و رواه ایوب والناس عن نافع عن ابن عمر فعله ﴾ (۱) یعنی په بعض احادیثو کښې د هغه مخالفت کړې شوې دې، هغه په تیمم کښې د نافع عن ابن عمر نه مرفوعا (حدیث مذکور) ذکر کړې دې، حال دا چه د نافع نورو شاګردانو ایوب وغیره دا په ابن عمر رضی الله عنهما باندې موقوف نازل کړې دې، یعنی دې ته ئې د ابن عمر فعل وئیلې دې.

دا خو د دې ذکر شوې څلورو ائمه کرام کلام وو د کوم طرف ته چه علامه شوکانی رحمه الله د تضعیف نسبت کړې دې، د دې نه علاوه امام نسائی رحمه الله فرمائی : ﴿ لیس بالقوی ﴾ (۲).

او امام نسائی رحمه الله په بل ځائې کښې فرمائی : ﴿ لیس به بأس ﴾ (۳)

او حافظ صاحب په التقریب کښې فرمائی : ﴿ صدوق، لین الحدیث ﴾ (۴)

او حافظ صاحب په التهذیب کښې نقل کړی دی چه محمد بن سلیمان لوین او احمد بن عبدالله العجلي د هغه په باره کښې فرمائی : ﴿ ثقة ﴾ (۵)

اوس ظاهره ده چه د دې کلام د مجموعې نه د هغه د ضعف نتیجه راویستل صحیح نه دی، بلکه کومو حضراتو ته چه د تضعیف نسبت علامه شوکانی کړې دې، په هغوی کښې ئې هم د چا نه تضعیف نه دې منقول، سوا د ابن معین نه په یو روایت کښې. او غالبا د هغې معنی هم دا

---

(۱) پورته حواله

(۲) پورته حواله

(۳) پورته حواله

(۴) تهذیب التهذیب، رقم الترجمة ۵۷۸۹، ج ۲ ص ۶۰

لین الحدیث : هو الموصوف بسوء الحفظ وکثرة الاوهام والخطاء، او الغفلة فی روایة الحدیث. وهو من الفاظ الجرح. ذکره الحافظ العراقی والذهبی فی المرتبة الخامسة من مراتب الجرح عندهما. والسخاوی فی المرتبة السادسة عنده.

حکمه : یکتب حدیثه من وصف بهذا اللفظ للاعتبار به فقط.

فائدة : لقد ذکر الحافظ ابن حجر هذا اللفظ فی المرتبة السادسة. والمقصود منها عنده: من لیس له من الحدیث الا القلیل، ولم یثبت فیه ما یترک حدیثه من اجله. والیه الاشارة بلفظ : مقبول حیث یتاب، والا فلین الحدیث. فهو اصطلاح خاص لابن حجر فی التقریب فقط. وقلة حدیث الراوی لیس سببا لتضعیفه عند العلماء، خاصة اذا لم یثبت فیه ما یرد به حدیثه، بل ربما ثبت فیه توثیق معتبر، ولذلک نری من الائمة من صحح حدیثه او حسنه منهم البخاری، ومسلم والترمذی وابن خزیمة، وابن حبان، والحاکم والذهبی وابن حجر. بل قد احتج البخاری ومسلم فی صحیحیهما بعدد من المقبولین، اذا هذه المرتبة من مراتب التعدیل، لا من مراتب الجرح. انظر : معجم مصطلحات الحدیثیة، ص ۴۶۱

(۵) تهذیب التهذیب ج ۹ ص ۸۵

ده چه هغه د تیمم په باب کښې یو منکر روایت ذکر کړې دې، لکه چه د معاویه بن صالح د روایت نه معلومیږي او د دې تائید د نورو ائمه کرامو د کلام نه هم کیږي. خکه چه کومو حضراتو کلام کړې دې نو هغوی خصوصیت سره هم د دې منکر روایت په حوالې سره خبره کړې ده، خو د روایت د منکر ثابتولو دپاره به اول د راوی ضعف ثابتول وی، کوم چه ثابت نه دې، او د دې په خلاف محمد بن سلیمان او عجلی هغه ته ثقه وئیلې دې.

امام بیهقی رحمه الله هم دا حدیث ذکر کړې دې او په دې کښې وقفا او رفعا د اختلاف ذکر کولو نه پس فرمائی چه بعض ائمه د محمد بن ثابت د دې روایت مرفوع طریق ته منکر وئیلې دې، خکه چه د نافع نور شاګردان دا روایت موقوفا روایت کوی، خو مرفوع طریق ته منکر وئیل صحیح نه دی، خکه چه د نافع یو بل شاګرد ضحاك بن عثمان هم دا مرفوعا روایت کوی، خو هغه دا روایت مختصرا ذکر کړې دې او په هغې کښې د تیمم ذکر نشته، د دې نه علاوه دا قصه ډیره مشهوره ده کومه چه ابو جهیم بن الحارث بن الصمه الانصاری رضی الله عنه په خپل حدیث کښې ذکر کړې ده، لهذا دې ته منکر نه شی وئیلې کیدې، د دې نه علاوه د نافع یو بل شاګرد ابن الهاد هم دا مرفوعا روایت کوی او هغه روایت هم اتم دې، خو په هغې کښې د ﴿ ذراعیه﴾ په خائې ﴿یدیه﴾ دې.

د دې نه پس امام بیهقی رحمه الله د ابن الهاد روایت مکمل مسندا ذکر کړې دې او په اخره کښې یې فیصله دا کړې ده چه ﴿ ذراعین﴾ لره په ذکر کولو کښې محمد بن ثابت اګر چه متفرد دې، خو د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د ذراعین پورې مسح کول او په دې باندې فتوی ورکول د محمد بن ثابت د روایت د صحت دپاره شاهد دې. (1)

علامه ابن الترکمانی په الجوهرالنقی کښې د بیهقی په کلام باندې رد کړې دې. (2) کوم چه مونږ شاته ذکر کړې دې.

بهرحال؛ د دې روایت د موقوف کیدو ټول تصویب کوی، خو په طریق د رفع کښې کلام دې، خو ما مخکښې اصول ذکر کړې وو چه یو حدیث لره یو ثقه راوی مرفوعا روایت کوی او هم بل ثقه راوی موقوفا روایت کوی، نو په موقوف روایت کولو سره د مرفوع طریق ضعیف کیدل نه لازمیږي، خکه چه دا د ثقه زیادت دې او د ثقه زیادت مقبول وی مګر دا چه څه قرینه په شذوذ باندې دلالت اوکړي. د دې نه علاوه کله داسې کیږي چه یو راوی په طور د تحدیث یو حدیث ذکر کوی نو هغه مرفوعا روایت کوی او کله ئې د فتوی په طور ذکر کوی نو موقوفا ئې روایت کوی، خکه چه هلته د مرفوعا روایت کولو څه خاص وجه نه وی.

دریم حدیث د سیدنا اسلع تمیمی رضی الله عنه: د سیدنا اسلع تمیمی رضی الله عنه دا حدیث په طحاوی، طبرانی، او دارقطنی کښې دې، چه پکښې هغه فرمائی چه رسول الله ﷺ هغه ته د سورلئ د

---

(1) السنن الکبری ج ۱ ص ۳۱۶ – ۳۱۸، معرفة السنن والاثار ج ص ۲۸٤، ۲۸۵

(2) الجوهر النقی بهامش السنن الکبری ج ۱ ص ۳۱۷، ۳۱۸

تیارولو دپاره حکم اوکړو، نو ما ورته په عذر کښې د جنابت د لاحق کیدو ذکر اوکړو، لږ ساعت پس وحی راغله نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل:

﴿ يا اسلع، قم فتيمم صعيدا طيبا ضربتين: ضربة لوجهك، وضربة لذراعيك ظاهرهما وباطنهما ﴾

﴿ قال الطحاوى: قال: حدثنا محمد بن الحجاج، قال: ثنا على بن معبد، قال: ثنا أبو يوسف، عن الربيع بن بدر، قال: حدثنى أبى عن جدى، عن أسلع التميمى.... الخ ﴾(۱)

اې اسلع! په زمکه باندې دوه ضربونه لګولو سره تیمم اوکړه، یو ضرب د خپل مخ دپاره او بل ضرب دننه بهر د خپلو لاسونو دپاره.

په دې حدیث کښې هم ﴿ ذراعين ﴾ راغلې دې د کوم نه چه جمهور استدلال کوی. **علامه** شوکانی د دې روایت په باره کښې فرمائی: ﴿ وفيه الربيع بن بدر وهو ضعيف ﴾(۲)

خو امام بیهقی رحمه الله د دې روایت د نقل کولو نه پس فرمائی:

﴿ الربيع بن بدر ضعيف الا انه غير منفرد به، وقد روينا هذا القول من التابعين عن سالم بن عبد الله والحسن البصرى والشعبى وابراهيم النخعى ﴾(۳)

چه ربیع بن بدر اګر چه ضعیف دې، خو هغه په دې باب کښې متفرد نه دې، بلکه ډیرو تابعینو، سالم بن عبدالله، حسن بصری، عامر شعبی او ابراهیم نخعی رحمهم الله نه هم دغه شان نقل دی.

څلورم حدیث: د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما: د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا روایت موقوفا او مرفوعا دواړو طریقو سره روایت دې، امام حاکم او دارقطنی د علی بن ظبیان په طریق سره مرفوعا نقل کړې دې.

﴿ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم قَالَ التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾(۴)

سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل: په تیمم کښې دوه ضربونه دی. یو ضرب د مخ دپاره دې او دویم د دواړو لاسونو دپاره د څنګلو پورې.

په دې حدیث کښې هم د ﴿ مرفقين ﴾ تصریح ده، کوم چه د جمهورو مستدل دې، امام دارقطنی رحمه الله د دې روایت د مرفوعا نقل کولو نه پس فرمائی چه د عبید الله بن عمر شاګرد

---

(۱) شرح معانی الاثار، كتاب الطهارة، باب صفة التيمم كيف هى؟ رقم ۶۵۳، ج ۱ ص ۱۴۶، واخرجه الطبرانى فى المعجم الكبير ج ۱ ص ۲۹۸، والدارقطنى فى سننه ج ۱ ص ۱۷۹

(۲) نيل الاوطار ج ۱ ص ۲۸۴

(۳) السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب كيف التيمم رقم ۱۰۰۰، ج ۱ ص ۳۱۹

(۴) رواه الدارقطنى فى سننه فى كتاب الطهارة، باب التيمم، برقم ۱۶، ۱۸۰/۱ المستدرک على الصحيحين للامام الحاكم كتاب الطهارة رقم (۶۳۴) ۲۸۷/۱.

علی بن ظبیان دا روایت د د هغه نه مرفوعا نقل کړېدي، او یحیی بن سعید القطان او هشیم بن بشیر دا د عبیدالله بن عمر نه موقوفا روایت کوی. او هم هغه (یعنی موقوف طریق) صحیح دې. (۱)

امام حاکم رحمه الله د مرفوع روایت کولو نه پس په دې سکوت اختیار فرمائیلې دې او وړاندې فرمائی: ﴿ ولا أعلم أحدا أسنده عن عبيد الله غير علي بن ظبيان وهو صدوق وقد أوقفه يحيى بن سعيد و هشيم بن بشير وغيرهما ﴾ (۲)

امام مالك رحمه الله هم په موطاء کښې په نورو الفاظو سره دا موقوفا روایت کړې دې. (۳)

امام بیهقی رحمه الله د دې حدیث د موقوفا ذکر کولو نه پس فرمائی چه علی بن ظبیان دا حدیث د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه مرفوعا روایت کړې دې دا صحیح نه ده، بلکه په دې الفاظو سره د دې روایت موقوف کیدل صحیح دی، هم دغه شان سلیمان بن ابی داؤد او سلیمان بن ارقم التیمی هم دا مرفوعا روایت کړې دې، خو دا دواړه راویان ضعیف دی د دوی د روایت نه استدلال نه شی کیدلې. او صحیح دا ده چه دا د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما خپل فعل دې (یعنی دا روایت موقوف دې په ابن عمر رضی الله عنهما) لکه چه د معمر او زهری نورو شاګردانو دا د زهری عن سالم عن ابن عمر موقوفا نقل کړې دې. (۴)

علامه شوکانی د مرفوع روایت نقل کولو نه پس لیکی: ﴿ وفي اسناده علي بن ظبيان ... قال الحافظ هو ضعيف، ضعفه القطان، وابن معين وغير واحد ﴾ (۵)

چه علی بن ظبیان یو ضعیف راوی دې، یحیی بن سعید القطان او یحیی بن معین وغیره د هغه تضعیف کړې دې.

علامه شمس الحق عظیم ابادی رحمه الله چه په التعلیق المغنی کښې په دې کوم کلام کړې دې د هغې حاصل دا دې چه: ابن نمیر، یحیی بن سعید القطان، امام ابوداؤد، امام نسائی، ابو حاتم، ابو زرعه او ابن حبان وغیره د علی بن ظبیان تضعیف کړې دې، چه د هغې په وجه باندې دا روایت (مرفوعا) ضعیف دې او کوم چه ثقه راویان دی لکه سفیان ثوری او یحیی بن سعید القطان رحمهما الله وغیره نو هغوی دا حدیث موقوفا روایت کوی. (۶)

---

۱) سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۰

۲) المستدرک علی الصحیحین ج ۱ ص ۱۸۷

۳) الموطاء کتاب الطهارة، باب العمل فی التیمم رقم ۹۱، ج ۱ ص ۵۶

۴) السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب کیف التیمم رقم ۱۰۰۰، ج ۱ ص ۳۱۹

۵) نیل الاوطار: ج ۱ ص ۲۸٤

۶) التعلیق المغنی علی السنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۱

بهرحال، د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دا روايت چه په كښې د مرفقين تصريح ده، مرفوعا او موقوفا دواړو طريقو سره روايت دې. په مرفوع طريق كښې د علي بن ظبيان ضعيف راوى د وجې نه د دې نه استدلال كول محل نظر دى، خو په موقوف طريق سره صحيح دې. ثقه راويانو هم دا ذكر كړې دې، خو مرفوع طريق ته ضعيف وئيل هم د جمهور حضرات د استدلال دپاره د څو وجو نه مضر نه دى.

اول دا چه دا امور غير مدرك بالقياس دى، چه په هغې كښې د رائې او اجتهاد دخل نشته، او دا خبره په اصولو كښې ذكر كړې شوې ده چه په داسې امورو كښې موقوف روايت هم د مرفوع په حكم كښې وى. (1)

. دويمه وجه دا ده چه كله يو راوى يو روايت مرفوعا ذكر كوى په طريقه د حديث بيانولو او كله ئې د فتوې په طور موقوفا ذكر كوى، لكه چه مونږ ذكر كړې دى. (2)

پنځم حديث : د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه نه : سيدنا ابوهريره رضي الله عنه فرمائى چه : بعض باندچيان د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او وې وئيل چه مونږ درې درې، څلور څلور مياشتې په صحرا كښې يو، په مونږ كښې جنبي هم وى او د حيض او نفاس والا زنانه هم، او اوبه نه ملاويږى، (نو مونږ څه اوكړو؟) نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل : عليكم بالأرض .ثم ضرب بيده على الأرض لوجهه ضربة واحدة، ثم ضرب ضربة أخرى، فمسح بها على يديه إلى المرفقين.

يعنى : زمكه (او د هغې خاوره د تيمم دپاره) استعمالوئ. بيا رسول الله ﷺ يو ضرب په زمكه باندې اولګولو په خپل مخ باندې د مسح كولو دپاره، بيا ئې دويم ضرب اولګولو او په هغې سره ئې د خپلو لاسونو مسح اوكړه د خپلو څنګلو پورې.

علامه زيلعى رحمه الله فرمائى : ﴿ رواه احمد فى مسنده، والبيهقى فى سننه، وكذلك اسحاق بن راهويه فى مسنده، من حديث المثنى بن الصباح، عن عمرو بن شعيب، عن سعيد بن المسيب، عن ابى هريرة ﴾ (3)

محقق ابن الهمام په فتح القدير كښې فرمائى : د دې په سند كښې مثنى بن الصباح راوى ته امام احمد او يحيى بن معين رحمهما الله ضعيف وئيلې دې. (4)

علامه زيلعى رحمه الله فرمائى : ﴿ قال احمد والرازى : المثنى بن الصباح لا يساوى شيئا، وقال النسائى : متروك الحديث ﴾ (5) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى : ﴿ وهو ضعيف جدا ﴾ (6)

---

(1) بذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۲

(2) پورته حواله

(3) نصب الراية ج ۱ ص ۱۵۶

(4) فتح القدير ج ۱ ص ۱۳۱. كذا فى السعاية ج ۱ ص ۵۱۳. وبذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۵.

(5) نصب الرايه ج ۱ ص ۱۵۶

(6) الدارية فى تخرج احاديث الهداية، بهامش الهداية ج ۱ ص ۴۹

ابن لهیعه د عمرو بن شعیب نه دا روایت ذکر کولو سره د مثنی بن الصباح متابعت کړې دې، کما رواه ابویعلی الموصلی فی مسنده! خو ابن لهیعه خپله ضعیف دې. کذا فی نصب الرایه والدرایة والفتح.(۱)

امام طبرانی رحمه الله په معجم اوسط کښې د ﴿ حدثنا أحمد بن محمد البزار الأصبهانی حدثنا الحسن بن عمارة الحضرمی حدثنا وکیع بن الجراح عن إبراهیم بن یزید عن سلیمان الأحول عن سعید بن المسیب عن أبی هریرة ﴾ په طریق سره نقل کړې دې.

ابن الهمام وغیره فرمائی: ﴿ لانعلم لسلیمان الأحول عن سعید بن المسیب غیر هذا الحدیث ﴾(۲)
خو په دې طریق کښې ابراهیم بن یزید دې حافظ صاحب رحمه الله هغه ته ضعیف وئیلې دې.(۳)

شپږم حدیث: د عائشې رضی الله عنها نه: په مسند بزار کښې د عائشې رضی الله عنها روایت دې: ﴿ عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم، قَالَ: فِي التَّيَمُّمِ ضَرْبَتَيْنِ، ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ، وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾(۴)
دا روایت هم د مرفقین په ثبوت کښې بالکل صریح دې.

حافظ هیثمی رحمه الله فرمائی: ﴿ رواه البزار وفیه الحریش بن الخریت ضعفه أبو حاتم وأبو زرعة والبخاری ﴾(۵) یعنې ابوحاتم، ابو زرعه او امام بخاری رحمه الله د هغه تضعیف کړې دې.
خوحقیقت دا دې چه هغوی ئې تضعیف نه دې کړې اګر چه بعض کلام ئې کړې دې. پس امام بخاری رحمه الله فرمائی: ﴿ فیه نظر ﴾(۶)

امام ابو حاتم رحمه الله فرمائی: ﴿ لایحتج بحدیثه ﴾(۷)

امام ابو زرعه رحمه الله فرمائی: ﴿ واهی الحدیث ﴾(۸)

ابن عدی رحمه الله فرمائی: ﴿ لا اعرف له کثیر حدیث، فاعتبر حدیثه فاعرف ضعفه من صدقه ﴾(۹)

---

(۱) فتح القدیر ج ۱ ص ۱۳۱، نصب الرایه ج ۱ ص ۱۵۶، الدرایة بهامش الهدایة ج ۱ ص ۴۹.
(۲) فتح القدیر ج ۱ ص ۱۳۱، السعایة ج ۱ ص ۵۱۳، بذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۵
(۳) الدرایة بهامش الهدایة ج ۱ ص ۴۹، وکذا فی بذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۵
(۴) کشف الاستار عن زوائد البزار، کتاب الطهارة، قبیل: باب الغسل من الجنابة، رقم ۳۱۳، ج ۱ ص ۱۵۹)
(۵) مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲۶۳
(۶) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲۴۱، تهذیب الکمال ج ۵ ص ۵۸۴، التاریخ الکبیر ج ۳ ص ۱۱۴
(۷) الجرح والتعدیل ج ۳/ الترجمة ۱۳۰۴، تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲۴۱، تهذیب الکمال ج ۵ ص ۵۸۴
(۸) تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲۴۱، تهذیب الکمال ج ۵ ص ۵۸۴، میزان الاعتدال ج ۱ ص ۴۷۶
(۹) الکامل فی الضعفاء ج ۱ ص ۲۹۶، تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲۴۱، تهذیب الکمال ج ۵ ص ۵۸۴

چه ماته د هغه د زياتو احاديثو علم نشته، چه په هغې کښې غور کولو سره د هغه د صدق او ضعف فيصله اوکړم.
هم دغه شان حافظ صاحب د يحيى بن معين رحمه الله په حوالې سره دا هم نقل کړې دی چه هغه فرمائی : ﴿ليس به بأس﴾[1] او فرمائى : ﴿وقال البخارى فى تاريخه ارجوا ان يكون صالحا﴾[2]
د امام دارقطنى رحمه الله حوالې سره ئې ليکلې دی : ﴿قال الدارقطنى : يعتبر به﴾[3]
ابن ماجه د هغه نه يو حديث ذکر کړې دې.[4]
ابن شاهين هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.[5]

اووم حديث : د سيدنا جابر بن عبد الله رضی الله عنهما نه : ﴿ عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ : التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ : ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ ، وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ .... رواه الحاكم واللفظ له، والدارقطنى والبيهقى من طريق ابراهيم بن اسحاق الحربى، عن عثمان بن محمد الانماطى، عن حرمى بن عمارة، عن عزرة بن ثابت عن ابى الزبير عن جابر رضى الله تعالى عنه ﴾[6]
دا روايت هم د مرفقين په تعيين کښې بالکل صريح دې، موقوفا او مرفوعا دواړو طريقو سره روايت شوې دې، طريق مذکور مرفوع دې، امام حاکم رحمه الله د دې د روايت کولو نه پس ﴿صحيح الاسناد﴾ وئيلې دی او حافظ ذهبى رحمه الله ئې موافقت کړې دې.[7]
امام دارقطنى رحمه الله د دې د مرفوع نقل کولو نه پس فرمائى : ﴿رجاله کلهم ثقات﴾[8] چه د دې روايت ټول راويان ثقه دی.
ابن الجوزى رحمه الله د دې په سند کښې عثمان بن محمد انماطى ته متکلم فيه وئيلې دې، خو امام تقى الدين ابن دقيق العيد او حافظ ابن الهادى صاحب په التنقيح کښې د دې ترديد کړې دې، خکه چه هغه دا نه دى بيان کړى چه په هغه باندې چا کلام کړې دې. هم دغه شان ابن ابى حاتم په کتاب الجرح والتعديل کښې هغه ذکر کړې دې او په هغه باندې ئې هيڅ کلام نه دې کړې،

---

[1] تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲٤۲
[2] تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲٤۲
[3] تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲٤۱
[4] تهذيب الكمال ج ۵ ص ۵۸٤، تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲٤۱
[5] كتاب الثقات لابن شاهين ص ۱۸.
[6] المستدرک، کتاب الطهارة رقم ٦۳۸، ج ۱ ص ۲۸۸، وسنن الدارقطنى، کتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ۲۲، ج ۱ ص ۱۸۱، والسنن الكبرى للبيهقى، كتاب الطهارة، باب كيف التيمم، رقم ۹۹۹، ج ۱ ص ۳۱۹
[7] المستدرک ج ۱ ص ۲۸۸
[8] سنن الدارقطنى ج ۱ ص ۱۸۱

حافظ ذهبی رحمه الله صرف دومره وئیلي دي چه ﴿ فیه لین ﴾[۱] علامه عینی د امام حاکم او حافظ ذهبی د تصحیح نقل کولو نه پس فرمائی: ﴿ ولایلتفت الی قول من یمنع صحته ﴾[۲]
که څوک د دې حدیث د صحت نه انکار کوی نو د هغه قول قابل اعتبار نه دې. د عثمان بن محمد الانماطی په باره کښې ما خپل تحقیق شاته ذکر کړې دې، چه د هغې حاصل دا دې چه د هغه په باره کښې هیڅ جرح نشته، ابن الجوزی رحمه الله ورته متکلم فیه وئیلي دي، خو هغه جرح مبهم ده، په دې وجه ثقه محدثینو د هغې پرزور تردید کړې دې، په دې وجه د هغه روایات قابل احتجاج دی.[۳]

امام دارقطنی رحمه الله د راویانو د توثیق نقل کولو سره سره دا هم اوفرمائیل چه ﴿ والصواب موقوف ﴾[۴] او د موقوف روایت تخریج امام حاکم، طحاوی، امام بیهقی، دارقطنی. او ابن ابی شیبه کړې دې.[۵]
په مرفوع طریق کښې د عزره بن ثابت نه روایت کونکې حرمی بن عماره دې. او په موقوف طریق کښې د هغه نه روایت کونکې ابو نعیم دې. امام دارقطنی رحمه الله چونکه موقوف طریق ته صواب وئیلي وه، په دې وجه بعض حضراتو دا جواب ورکړو چه راوی کله یو روایت مرفوعا نقل کوی او کله موقوفا علی وجه الفحوی؛ لهذا په موقوف او مرفوع کښې په دې بناء هیڅ تعارض نشته، خو ما ذکر کړې وو چه دا جواب دلته نه شی چلیدې، ځکه چه موقوف او مرفوع دواړو طرق لره روایت کونکې راوی یو نه دې. په مرفوع طریق کښې حرمی بن عماره دې او په موقوف کښې ابو نعیم دې. حرمی ثقه او ابو نعیم اوثق دې. او د ثقه او اوثق د اختلاف په صورت کښې به ترجیح د اوثق بیان لره وی.
ابن دقیق العید د ابن الجوزی رحمه الله په کلام باندې رد کولو سره سره دا هم وئیلي وو چه دا

---

[۱] التعلیق المغنی علی السنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۱، ۱۸۲. اعلاء السنن ج ۱ ص ۳۱۸، ۳۱۹. ونصب الرایه ج ۱ ص ۱۵۱

[۲] عمدة القاری ج ٤ ص ۲۰

[۳] اوګورئ: المغنی رقم الترجمة (٤٠٦٠) ج ۲ ص ٥٠. تهذیب الکمال ج ۱۹ ص ٤٨٧، ٤٨٨. الکاشف رقم: ۳۷۷۸. ج ۲ ص ۲۵۰. میزان الاعتدال ج ۳ ص ۵۲. ولسان المیزان ج ٤ ص ۱۵۲. والجرح والتعدیل ج ٦ ص ۹۱۲. وخلاصة تذهیب تهذیب الکمال للخزرجی ص ۲٦۲. تهذیب التهذیب ج ۷ ص ۱۵۲. وتقریب التهذیب رقم ٤٥٣٠. ج ۱ ص ٦٦٤

[٤] سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۱

[٥] سنن الدارقطنی. کتاب الطهارة. باب التیمم رقم ۲۳. ج ۱ ص ۱۸۲. المستدرک علی الصحیحین. کتاب الطهارة و رقم ٦٣٧. ج ۱ ص ۲۸۸. السنن الکبری. کتاب الطهارة. باب کیف التیمم؟ رقم ۹۹۸. ج ۱ ص ۳۱۹. شرح معانی الاثار. کتاب الطهارة و باب صفة التیمم کیف هی؟ رقم ٦٥٨. ج ۱ ص ۱٤۷، ۱٤۸. والمصنف لابن ابی شیبة

روايت شاذ دې، علامه نيموى د دې د شذوذ ترديد کړې دې. او فرمائى چه مرفوع خو زيادت دې او زيادة الثقة مقبولة. څکه چه د عثمان بن محمد الانماطى مخالفت د عزره بن ثابت په شاګردانو کښې د ابو نعيم نه علاوه چا هم نه دې کړې. او دا دواړه ثقه دى، لهذا دې ته شاذ وئيل په هيڅ طريقه هم صحيح نه دى. د دې نه دا هم معلومه شوه چه امام دارقطنى رحمه الله چه ﴿الصواب موقوف﴾ وئيلې وو هغه هم صحيح قول نه دې، څکه چه طريق مرفوع هم صحيح دې، نو بيا د ﴿ الصواب موقوف ﴾ څه مطلب دې؟ (۱) لهذا د سيدنا جابر رضى الله عنه دا روايت مرفوعا او موقوفا دواړو طريقو سره صحيح دې، په طريق مرفوع کښې په عثمان بن محمد الانماطى باندې صرف ابن الجوزى رحمه الله مبهم شان کلام کړې دې، چه هغې لره جمهور او ثقه محدثينو اعتبار نه دې ورکړې.

اتم حديث د سيدنا ابو امامه رضى الله عنه نه : امام طبرانى په المعجم الكبير کښې خپل سند سره ذکر کړې دې ﴿ عن أبى أمامة، عن النبى صلى الله عليه وسلم، قال: التيمم ضربة للوجه، وضربة لليدين الى المرفقين ﴾(۲)

حافظ هيثمى رحمه الله په مجمع الزوائد کښې د دې روايت ذکر کولو نه پس فرمائى ﴿ رواه الطبرانى فى الكبير، وفيه جعفر بن الزبير، قال شعبة فيه : وضع اربع مائة حديث ﴾(۳)

خو حافظ صاحب رحمه الله په التقريب کښې فرمائى : ﴿ متروك الحديث، وكان صالحا فى نفسه ﴾(۴)

او په التهذيب کښې فرمائى : ﴿ وقال ابوداؤد : من خيار الناس، ولكن لا اكتب حديثه ﴾(۵)

نهم دليل: د سيدنا عمار بن ياسر رضى الله عنه روايت: ﴿عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: كُنْتُ فِي الْقَوْمِ حَتَّى نَزَلَتِ الرُّخْصَةُ فِي الْمَسْحِ بِالتُّرَابِ إِذَا لَمْ نَجِدِ الْمَاءَ، فَأَمَرَنَا فَضَرَبْنَا وَاحِدَةً لِلْوَجْهِ، ثُمَّ ضَرَبْنَا أُخْرَى لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه البزار عن طريق محمد بن اسحاق، عن الزهرى، عن عبيد الله بن عبد الله بن عتبة، عن ابن عباس، عن عمار ... الخ(۶)

---

۱) التعليق الحسن على اثار السنن، كتاب الطهارة، باب التيمم، رقم ۱۸۷، ص ۴۸، واعلاء السنن، كتاب الطهارة، باب كيفية التيمم، رقم ۲۸۵، ج ۱ ص ۳۱۹

۲) المعجم الكبير رقم : ۷۹۵۹، ج ۸ ص ۲۴۵، وفيه ان الحديث باللفظ المذكور عند الهيثمى فى مجمع الزوائد : ج ۱ ص ۲۶۲، وقد ذكرناه سابقا.

۳) مجمع الزوائد ج ۱ ص ۲۶۲

۴) تقريب التهذيب، رقم الترجمة ۹۴۱، ج ۱ ص ۱۶۱

۵) تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۹۲

۶) البحر الزخار المعروف بمسند البزار، اول مسند عمار بن ياسر رضى الله عنه، رقم ۱۳۸۴، ج ۴ ص ۲۲۱، مكتبة العلوم والحكم، وكذا فى نصب الراية ج ۱ ص ۱۵۴، والدراية بهامش الهداية ج ۱ ص ۴۹)

سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه فرمائي چه كله د تيمم رخصت نازل شو نو زه د صحابه كرامو رضي الله عنهم ترمينځه موجود اوم. چه كله مونږ ته اوبه ملاؤ نه شوې نو مونږ ته (د تيمم) حكم اوكړې شو پس مونږ يو ضرب د مخ (د مسح دپاره) اولګولو او بل ضرب د لاسونو د مسح دپاره تر څنګلو پورې اولګولو.

دا روايت د مرفقين په ثبوت كښې صحيح هم دې او صريح هم. امام بزار رحمه الله د دې روايت تخريج كولو نه پس فرمائي: ﴿وَهَذَا الْحَدِيثُ قَدْ رَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَمَّارٍ فَتَابَعَهُ ابْنُ إِسْحَاقَ﴾(۱)

يعنې د محمد بن اسحاق نه علاوه د امام زهري نورو ډير شاګردانو دا په دې طريق باندې روايت كړې دې، پس هغوى ټول د محمد بن اسحاق متابعت كوى.

وړاندې فرمائي: ﴿وَرَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ وَلَمْ يَقُلْ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَمَّارٍ﴾(۲) نو په دې طريق كښې د عبيدالله او عمار بن ياسر رضي الله عنه ترمينځه د ابن عباس رضي الله عنهما واسطه نشته، لهذا دا به د اول طريق نه عالي سند وى.

لسم دليل: د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روايت: دا روايت د جامع المسانيد دې: ﴿ **ابوحنيفة عن عبدالعزيز بن ابى رواد، عن نافع، عن ابن عمر، رضى الله عنهما: قال كان تيمم رسول الله ﷺ ضربتين: ضربة للوجه وضربة لليدين الى المرفقين** ﴾ دا روايت د محمد بن المظفر او ابن خسرو په مسند كښې ذكر دې. (۳) شاته مونږ د مستدرك حاكم، سنن دارقطني، معجم كبيراو السنن الكبرى په حوالې سره هم دا ذكر كړې دې. هغه حضراتو د علي بن ظبيان په طريق سره دا نقل كړې دې، د علي بن ظبيان په باره كښې مونږ په تفصيل سره كلام شاته ذكر كړې دې. هم دغه شان مو د دې روايت په مرفوع او موقوف كيدو باندې هم بحث كړې دې، دلته دا روايت مونږ د امام ابو حنيفه رحمه الله په سند سره ذكر كړې دې، دا حديث سنداً صحيح او د دې ټول راويان ثقه دى. د عبدالعزيز بن ابي رواد توثيق مونږ شاته ذكر كړې دې.

د اثار صحابه رضي الله عنهم وتابعين رحمهم الله نه د جمهورو استدلال: پس د عبدالله بن عمر رضي الله عنهما اثر امام عبدالرزاق رحمه الله په المصنف كښې په خپل سند سره ذكر كړې دې.

ونصه: ﴿عبد الرزاق عن معمر عن الزهرى عن سالم عن ابن عمر أنه كان إذا تيمم ضرب بيديه ضربة على التراب ثم مسح وجهه ثم ضرب ضربة أخرى ثم مسح بهما يديه إلى المرفقين ولا ينفض يديه من التراب قال عبد الرزاق وبه

---

(۱) مسند البزار ج ٤ ص ۲۲۱

(۲) پورته حواله

(۳) جامع المسانيد للخوارزمى، الباب الرابع فى الطهارة، الفصل الاول فى كيفية الوضوء والتيمم، رقم ۳۳۰، ج ۱ ص ۲۷۷، ۲۷۸

فائدہ﴾(۱) سالم بن عبد الله رحمه الله فرمائي چه سيدنا ابن عمر رضي الله عنهما به چه كله تيم فرمائيلو نو يو كرت به ئې خپل لاس په خاوره باندې وهلو، بيا به ئې په دې سره د خپل مسح كوله، بيا به ئې په دويم كرت هم دغه شان وهلو او په هغې سره به ئې د خپلو دواړو لاسونو تر څنګلو پورې مسح كوله او د خپلو لاسونو نه به ئې خاوره نه څنډله.

د سالم بن عبدالله رحمه الله اثر : ﴿ عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ : سَأَلْتُ سَالِمًا عَنِ التَّيَمُّمِ ؟ قَالَ : فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه ابن ابي شيبة(۲)

ايوب فرمائي چه ما د سالم نه د تيمم د طريقې په باره كښې تپوس اوكړو نو هغه خپل دواړه لاسونه په زمكه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپل مسح اوكړه، بيا ئې په دويم كرت په زمكه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپل لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوكړه.

د امام حسن بصري رحمه الله اثر : ﴿ سُئِلَ عَنِ التَّيَمُّمِ ؟ فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ إِلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه ابن ابي شيبة(۳)

د امام حسن بصري رحمه الله نه د تيمم په باره كښې تپوس اوكړې شو نو هغه خپل دواړه لاسونه په زمكه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپل مخ مسح اوكړه، بيا ئې په دويم كرت خپل لاس په زمكه باندې اووهل او په هغې سره ئې د خپلو لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوكړه.

د امام شعبي رحمه الله اثر : ﴿ عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ : التَّيَمُّمُ ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ وَلِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ . وَوَصَفَ لَنَا دَاوُد : فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً، ثُمَّ نَفَضَهُمَا، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا كَفَّيْهِ، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، رواه ابن أبي شيبة وعبد الرزاق ﴾(٤)

امام شعبي رحمه الله فرمائي چه په تيمم كښې يو ضرب د مخ او د دواړو لاسونو دپاره دې تر څنګلو پورې. داؤد بن ابى الهند د دې طريقه بيانولو سره خپل لاس په زمكه باندې يو كرت اووهلو او بيا ئې هغه اوڅنډلو، بيا ئې په هغې سره د خپلو دواړو ورغوو مسح اوكړه او بيا ئې په هغې سره د خپل مخ او دواړو لاسونو تر د څنګلو پورې مسح اوكړه. په دې كښې اګر چه د ضربتين ذكر نشته، خو د مرفقين تصريح پكښې موجود ده.

د ابراهيم نخعي رحمه الله اثر . ﴿ عن ابراهيم قال كان يجب أن يبلغ بالتيمم المرفقين ،، رواه ابن أبي شيبة عن

---

(۱) المصنف للامام عبدالرزاق، كتاب الطهارة، باب كم التيمم من ضربة، رقم (۸۱۷) ج ۱ ص ۱۶۶، وكذا رواه ابن ابى شيبة، فى مصنفه، فى كتاب الطهارة، باب التيمم كيف هو؟ رقم ۱۶۸۵، ج ۲ ص ۱۸۵

(۲) المصنف رقم ۱۶۸۶، ج ۲ ص ۱۸۵

(۳) المصنف لابن ابى شيبة رقم ۱۶۸۷، ج ۱ ص ۱۸۵، والمصنف لعبد الرزاق رقم ۸۲۱، ج ۱ ص ۱۶۶

(٤) المصنف لابن ابى شيبة رقم ۱۶۸۸، ج ۲ ص ۱۸۵، المصنف لعبد الرزاق رقم ۸۲۰، ج ۱ ص ۱۶۶

جرير، عن مغيرة، عن حماد، عن ابراهيم ﴾ ([1])
ابراهيم نخعي رحمه الله د تييمم طريقه بيانولو سره فرمائي چه دواړه لاسونه په خاوره کښې کیخودلو سره د هغې نه په مخ باندې مسح اوکړې شي، بيا دې په دویم کرت په خاورو باندې کیخودلې شي او هغې لره څنګلو سره دې د لاسونو تر څنګلو پورې مسح اوکړې شي.

د امام طاؤس رحمه الله اثر: ﴿عَنِ ابْنِ طَاؤُس، عَنْ أَبِيهِ؛ أَنَّهُ قَالَ: التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ: ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ، وَضَرْبَةٌ لِلذِّرَاعَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ﴾ ([2]) رواه ابن ابى شيبة فى مصنفه قال حدثنا ابن مهدى عن زمعة عن ابن طاؤس.
طاؤس رحمه الله فرمائي چه په تيمم کښې دوه ضربونه دي، يو ضرب مخ (باندې د مسح کولو) دپاره او دويم ضرب په دواړو لاسونو باندې د څنګلو پورې (د مسح کولو دپاره).

د کتاب الله نه د جمهورو استدلال: جمهور حضرات د خپل موقف په تائيد کښې د آيت تيمم ﴿فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾ ([3]) نه هم استدلال کوي، وجه د استدلال ئې دا ده چه په دې آيت کريمه کښې الله پاك په لاسونو باندې د مسح کولو حکم کړې دې.
اوس مقدار ممسوح څه دې؟ نو د دې تقييد بغير د دليل نه نه شي کيدې، پس د تقييد په سلسله کښې چه کله مونږ په احاديثو باندې نظر اچوو نو مونږ ته مختلف قسم احاديث ملاوېږي، چه په هغې کښې د مسح حوالې سره د لاس د مختلف حصو تقييد دې. چه په هغې کښې د ټولو نه کم مقدار ظهر الكف الواحد دې، لکه چه د امام بخاري رحمه الله په روايت کښې دي.
﴿ثم مسح بها ظهر كفه، بشماله او ظهر شماله بكفه﴾ ([4])
د دې نه روستو ادنى مقدار كفين دې لکه چه په بخاري او مسلم کښې دي، د مسلم په روايت کښې دي ﴿ثم مسح الشمال على اليمين وظاهر كفيه ووجهه﴾ ([5]) او په بخاري کښې دي ﴿ثم مسح وجهه وكفيه﴾ ([6])
د دې نه روستو ادنى مقدار مرفقين دې لکه چه په تيرو شو څو رواياتو کښې راغلې دي، اوس په مخکښې او روستو تقييد کښې دا هم احتمال دې چه هغه د تيمم د معرف طريقې طرف ته د اشارې کولو دپاره بيان شوې وي او دا هم احتمال دې چه په هغې کښې د تيمم پوره طريقه بيان شوې وي. اوس چونکه دواړه احتمالات موجود دي نو د احتمال د وجې نه د هغې نه استدلال نه

---

[1]) المصنف لابن ابى شيبة رقم ۱٦۹۲، ج ۲ ص ۱۸۷. ورواه عبدالرزاق عن الثورى عن حماد عن ابراهيم ولفظه: اعجب الى ان ابلغه الى المرفقين. رقم ۸۲۲، ج ۱ ص ۱٦٦
[2]) المصنف لابن ابى شيبة رقم ۱۷۰۲، ج ۲ ص ۱۹۰
[3]) المائدة: ٦
[4]) صحيح البخارى، كتاب التيمم، باب التيمم ضربة، رقم ۳٤۷
[5]) مسلم، كتاب الحيض، باب التيمم، رقم ۸۱٦
[6]) صحيح البخارى، باب التيمم للوجه والكفين رقم ۳۳۹

شي كيدي، اوس صرف تقييد بالمرفقين پاتې شو او په دې كښې دا احتمال نشته، لهذا د يقيني كيدو د وجې (يعنې د احتمال نه د خالي كيدو) د وجې نه به هم هغه اختيار كولې شي.(١)

د قياس او دلالة النص نه استدلال : د جمهور حضراتو يو استدلال دا هم دې چه تيمم د اودس خلف دې او د خلف حكم هغه دې كوم چه د اصل دې، اوس په خلف (تيمم) كښې خو د لاسونو د مسح غايت بيان كړې شو، خو اصل (اودس) كښې بيان كړې شوې دې او هغه مرافق دى. لهذا د دلالة النص په طور به هم دا غايت په خلف كښې هم معتبر وى چه د دې حكم د اصل حكم وى، لهذا په اودس باندې قياس كولو سره به په تيمم كښې هم غايت مرفقين منلې شى. (٢)

په ذكر شوى استدلال باندې يو اشكال : په دې استدلال باندې د مخالفينو د طرف نه يو اشكال كولې شى چه دا خبره صحيح نه ده چه د خلف حكم د اصل والاوى، ځكه چه كه داسې وى نو بيا په اصل كښې خو څلور اندامونه دى، لهذا په تيمم كښې هم د دې څلورو واړو اندامونو مسح كيدل پكار دى، حال دا چه تيمم صرف د دوه اندامونو وى نو معلومه شوه چه د اصل حكم د خلف نه دې. (٣)

د اشكال جواب : علامه خطابى رحمه الله دا اشكال رد كړې دې او جواب ئې كړې دې چه هغه دوه اندامونه كوم چه په تيمم كښې ساقط دى هغه كالمعدودم دى، هغې لره اعتبار نشته، په دې وجه چه كله هغه اصلا ساقط شو نو اوس به په هغې باندې قياس هم ساقط شى. او كوم دوه اندامونه چه باقى دى په هغې كښې په د اصل حكم رعايت كولې شى او د اصل حكم به پرې قياس كولې شى او د اصل حكم د شرطونو لحاظ په ساتلې شى. او دا هم داسې ده لكه چه په سفر كښې مونځ دوه ركعته دې اخرى دوه ركعته چونكه اصل ساقط دى لهذا د هغې اعتبار نشته. خو ابتدائى دوه ركعتونه چونكه باقى دى په دې وجه د اصل (يعنى د حضر د مانځه) چه كوم حكم دې هم هغه د خلف (يعنى د قصر مونځ) هم دې. او دا د قصر مونځ په د حضر په مونځ باندې قياس كولو سره هم هغه شان ادا كولې شى. (٤)

دويم اشكال : بل اشكال دا دې چه د مقدار په باره كښې د خلف د اصل په حكم كښې كيدل دا خبره صحيح او مونږ ته تسليم نه ده، ځكه چه مسح على الخفين خلف د د غسل الرجلين خو په مقدار كښې ظاهره ده چه مسح على الخفين د غسل الرجلين په حكم كښې نه ده، چه غسل الرجلين خو ظاهرا او باطنا دواړو طريقو سره كيږى، او مسح على الخفين صرف ظاهرا كيږى. (٥)

---

(١) بذل المجهود ج ٢ ص ٤٩٤

(٢) پورته حواله

(٣) معالم السنن للخطابى ج ١ ص ١٥٢، بذل المجهود ج ٢ ص ٤٩٥

(٤) پورته حواله

(٥) السعاية ج ١ ص ٨٩

د دې اشکال اولنۍ جواب دا دې چه د مسح على الخفين ثبوت خلاف القياس دې چه رسول الله ﷺ په ګوتو سره د نيغ خط په شان په ظاهر د خفين باندې مسح اوکړه. او کوم څيز چه خلاف قياس ثابت وی هغه د خپل مورد پورې محدود وی. په دې وجه مسح على الخفين هم د خپل مورد پورې محدود دې او هغه د اصل حکم نه دې اخستلې. (١)

دويم جواب : کوم چه اصولي دې او فني اعتبار سره د مخکښې جواب نه زيات مضبوط دې هغه دا دې چه مسح على الخف د غسل الرجلين بدل دې خلف نه دې، او تيمم د اودس خلف دې، لهذا د مسح على الخفين په ذريعه په تيمم باندې اشکال صحيح نه دې.

او د خلف او د بدل په حکم کښې فرق دا دې چه د مبدل منه د ممکن کيدو باوجود بدل لره اختيارول شرعا جائز او مشروع دی، لهذا د غسل رجلين د امکان باوجود مسح على الخفين کول د خپلو شرطونو سره جائز دی. او د اصل د ممکن کيدو په وخت خلف لره اختيارول جائز نه دی. د مصير الى الخلف دپاره تعذر الاصل ضروری دې، لهذا د اودس د امکان سره د تيمم کول جائز نه دی. اوس چه د بدل د ممکن کيدو باوجود هم بدل لره اختيارول شرعا جائز شو، نو بدل به د يو مستقل وظيفې په حکم کښ وی چه د هغې حکم تخفيفا ورکړې شوې دې، لهذا په دې کښې به د مبدل منه د صفت رعايت کول ضروری او لازم نه وی، په خلاف د خلف چه هغه مستقل وظيفه نه ده او دا به هم هغه وخت اختيار کولې شی چه کله اصل متعذر وی، لهذا په دې کښې به د اصل صفت رعايت کول ضروری او لازم وی. (٢)

د امام طحاوی رحمه الله نظر : امام طحاوی رحمه الله فرمائی چه په تيمم کښې د مسح على اليدين په سلسله کښې مختلف احاديث راغلې دی، چه په هغې کښې د **تيمم الى الکفين، والى المرفقين، والى المناکب والاباط** ذکر دې، لهذا په دې کښې د صحيح قول د استخراج دپاره مونږ د نظر کولو نه مدد واخستلو؛ پس چه کله مونږ غور او فکر اوکړو نو مونږ اوکتل چه اودس خو په هغه څلورو اندامونو باندې مشتمل دې کوم چه الله پاك په قران کريم کښې ذکر کړې دی، يعنی لاس، مخ، سر او خپې، او تيمم د بعض اندامونو نه ساقط دې لکه سر او خپې، نو معلومه شوه چه تيمم په د دې اندامونو نه د بعض اندامونو کيږی کوم چه په اودس کښې وينځلې شی. نو په دې سره د تيمم الى المناکب والاباط د قائلينو قول باطل شو ځکه چه هر کله تيمم د سر او خپو نه ساقط شو. حال دا چه د هغه اودس کولې شی نو د کومو چه اودس نه شی کولې، (لکه ماوراء المرفقين) نو د هغه نه به خو تيمم بطريق اولی ساقط وی.

اوس مسئله د مرفقين پاتې شوه چه د دې تيمم به کولې شی يا نه؟ پس مونږ غور اوکړو نو او مو کتل چه د پوره مخ مسح کولې شی لکه څنګه چه په اودس کښې وينځلې شی او د سر او خپو بالکل مسح نه شی کولې نو معلومه شوه چه که د يو اندام نه تيمم ساقط دې نو هغه د پوره اندام نه ساقط دې او که د يو اندام تيمم واجب دې نو په هغې کښې د تيمم او اودس دواړو

---

(١) پورته حواله

(٢) پورته حواله.

حکم یو شان دې، ځکه چه تیمم د اودس خلف دې، لهذا چه هر کله دا خبره ثابته ده چه د اوبو په عدم موجودګۍ کښې (د مخ سره) د لاسونو مسح هم کولې شي، نو د دې نه دا خبره ثابته شوه چه د لاسونو مسح به د مرفقین پورې کولې شي، ځکه چه په اودس کښې لاسونه د مرفقین پورې وینځلې شي. (۱)

دا خو د حضرات احناف او شوافعو دلائل وو، چه په هغې کښې د ضعیف احادیثو نه علاوه صحیح او صریح احادیث هم دی، که بالفرض د جمهورو سره یو هم صحیح او صریح حدیث نه وې بیا هم صرف ضعیف احادیث د هغوی د دعوی د اثبات او د موقف د تائید دپاره کافي وو، ځکه چه د هغه د مجموعه نه قوت حاصلیږی. کوم چه په اثبات د دعوی کښې کافي کیږی. (۲) او حال دا چه د ابو جهیم، جابر بن عبدالله، عمار بن یاسر او عبدالله بن عمر رضي الله عنهم احادیث د جمهورو د مسلك په تائید او اثبات کښې صریح او صحیح دی.

د دې نه روستو اوس د حنابله او اصحاب الحدیث دلائل هم اوګورئ!

د حنابله او اصحاب الحدیث دلیل : د دې حضراتو دلیل حدیث الباب دې. کوم چه امام بخاري رحمه الله په باب سابق کښې هم ذکر کړې وو او په دې باب کښې ئې هم شپږ مختلف طرق راوړې دی، چونکه د امام بخاري رحمه الله میلان هم په دې مسئله کښې د حنابله د مسلك طرف ته دې، په دې وجه هغه متعدد طرق ذکر کولو سره دې ته ترجیح ورکړې ده. د دې نه علاوه په مسلم، ابو داؤد او نسائي وغیره کښې هم دی :

وفیه : ﴿قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عُمَرَبْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ إِنِّي أَجْنَبْتُ فَلَمْ أُصِبِ الْمَاءَ فَقَالَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ لِعُمَرَبْنِ الْخَطَّابِ أَمَا تَذْكُرُ أَنَّا كُنَّا فِي سَفَرٍ أَنَا وَأَنْتَ فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ، وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَّكْتُ فَصَلَّيْتُ فَذَكَرْتُ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا فَضَرَبَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم بِكَفَّيْهِ الْأَرْضَ وَنَفَخَ فِيهِمَا ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ﴾ (۳)

چه یو سړې سیدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه ته راغلو او عرض ئې اوکړو چه زه جنب شوې یم نو اوبه بیا نه مومم، نو عمار بن یاسر رضي الله عنه عمر بن الخطاب رضي الله عنه ته اوفرمائیل چه ایا تاته یاد نه دی چه زه او ته په یو سفر باندې وو، (مونږ ته جنابت رسیدلې وو او اوبه نه وې ملاؤ شوې) نو تا مونځ اونکړو او زه په خاورو کښې اولوغړیدم، بیا ما دا قصه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته بیان کړه، نو

---

(۱) شرح معاني الاثار. کتاب الطهارة. باب صفة التیمم کیف هي. ج ۱ ص ۱٤٦، ۱٤٧

(۲) بذل المجهود ج ۲ ص ٤۹٤

(۳) اخرجه البخاری فی باب المتیمم هل ینفخ فیهما؟ واطرافه فی هذا الباب. وکذا فی باب : باب اذا خاف الجنب علی نفسه المرض او الموت او خاف العطش تیمم. رقم : ۳٤۵، ۳٤٦. وفی باب : التیمم ضربة. رقم ۳٤٧.واخرجه مسلم فی کتاب الحیض.باب التیمم. رقم ۸۲۱، ۸۲۲.واخرجه ابوداؤد فی سننه.فی کتاب الطهارة.باب التیمم. رقم ۳۲۲.واخرجه النسائی فی سننه.فی کتاب الطهارة.باب التیمم فی الحضر. رقم ۳۱۳. وابن ماجه فی سننه. فی کتاب الطهارة وسننها. ابواب التیمم. باب ما جاء فی التیمم ضربة واحدة. رقم ۵٦۹

رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه (په خاورو کښې د لوغړيدو ضرورت نه وو) پس ستا دپاره دومره کافي وه، نو رسول الله ﷺ خپل دواړه لاسونه په زمکه باندې اووهل او بيا ئې په هغې کښې پوکې اوکړو بيا ئې په هغې سره د خپل مخ او دواړو لاسونو مسح اوکړه، په دې حديث کښې د ﴿فمسح بها وجهه وكفيه﴾ نه حنابله استدلال کولوسره وائي چه د کفين پورې مسح کول فرض دي.

د حنابله دويم عقلي دليل : د حنابله دويم دليل دا دې چه په تيمم کښې د يدين ذکر مطلقا راغلې دې، هم دغه شان د سارق په حکم کښې هم يدين مطلقا دې، او په اودس کښې دا د غايت سره مقيد کړې شوې دې، اوس چه د سارق په حکم کښې يدين مطلق دې او هلته د مرفقين حکم په قطع کښې داخل نه دې، بلکه د قطع حکم صرف د کفين دپاره دې نو هم دغه شان به په تيمم کښې هم د مسح حکم د کفين پورې وي. (۱)

سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما هم په آيت سرقه باندې قياس کولو سره دا استدلال کړې دې، پس امام ترمذي رحمه الله نقل کړې دی : ﴿ عن ابن عباس : أنه سئل عن التيمم ؟ فقال إن الله قال في كتابه حين ذكر الوضوء (فاغسلوا وجوهكم وأيديكم إلى المرافق) وقال في التيمم ({ فامسحوا بوجوهكم وأيديكم }) وقال ({والسارق والسارقة فاقطعوا أيديهما }) فكانت السنة في القطع الكفين إنما هو الوجه والكفان يعني التيمم قال أبوعيسى هذا حديث حسن غريب صحيح ﴾ (۲)

د ابن عباس رضي الله عنهما نه د دې مسئلې متعلق تپوس اوکړې شو، نو هغه اوفرمائيل چه الله پاك د اودس متعلق فرمائي : ﴿ فاغسلوا وجوهكم وايديكم الى المرافق ﴾ او د تيمم متعلق فرمائي ﴿ فامسحوا بوجوهكم وايديكم منه ﴾ او په آيت سرقه کښې ارشاد دې ﴿ فاقطعوا ايديهما ﴾ په اودس کښې خو غايت بيان کړې شوې دې او په تيمم کښې هيڅ غايت نه دې بيان کړې شوې، لکه چه په آيت السرقه کښې نه دې بيان کړې شوې، او په آيت سرقه کښې قطع د کفين پورې وي، لهذا تيمم به هم د کفين پورې کولې شي.

دا ياد ساتئ چه سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما تيمم په سرقه کښې په قطع يدين باندې نه دې قياس کړې، يعنې عبادت ئې په عقوبت باندې نه دې قياس کړې، بلکه په آيت تيمم کښې د لفظ ﴿ ايدى ﴾ د اطلاق نه ئې استدلال کړې دې او په مثال کښې ئې ايت سرقه پيش کړې دې، دا د قياس اللفظ على اللفظ د قبيل نه دې. (۳)

د جمهورو د طرف نه د دليل عقلي جواب : جمهور دا فرمائي چه تيمم د اودس خليفه دې، لهذا دا به په اودس باندې قياس کولې شي قياس المعنى على المعنى، نه په سرقه باندې، او هم د

---

(۱) المغني ج ۱ص ۱۵٤

(۲) جامع الترمذي، ابواب الطهارة، باب ما جاء في التيمم، رقم ۱٤٥، وكذا في المغني ج ۱ ص ۱۵٤

(۳) معارف السنن ج ۱ ص ٤۹۵

دي جهت خلفيت د وجې نه دا په اودس باندې قياس کول زيات اشبه او زيات صحيح دی. او په اودس کښې غسل الی المرفقين وی، لهذا په تيمم کښې به هم الی المرفقين وی.

علامه انور شاه کشميری رحمه الله فرمائی: ﴿ ولنا ايضا قياس، بالتيمم اقرب الی الوضوء من السرقة فالحقناه بالوضوء منه ﴾ (١)

د علامه رشيد احمد گنگوهی رحمه الله جواب : د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د ايدی په اطلاق سره د استدلال جواب علامه رشيد احمد گنگوهی رحمه الله دا ورکړې دې چه په سرقه کښې د کفين نه د لاس د کټ کولو وجه عدم ذکر غايت او اطلاق الايدی نه دې، بلکه د رسول الله ﷺ فعل د دې تفسير دې، چه هغې لره کټلو سره په سرقه کښې د قطع الکفين حکم کړې شوې دې. او که د رسول الله ﷺ د طرف نه بيان نه وې راغلې نو هم په ايدی کښې به څه التباس نه وی، ځکه چه د سارق د لاس پرې کول هغه لره د جرمونو نه منع ساتل دی، او دا مقصد کفين پورې د لاس پرې کولو نه حاصليږی، لهذا د هغې نه د زيات پرې کولو هيڅ فائده نشته. (٢)

د علامه سرخسی رحمه الله جواب : علامه سرخسی رحمه الله د ابن عباس رضي الله عنهما د دې استدلال يو بل جواب کړې دې او هغه دا دې چه قطع يد السارق د عقوبات د قبيل نه دې او حدود د عقوبات کښې په يقينياتو باندې عمل کولې شی او په ايدی کښې د کفين پورې حصه کم از کم يقينی ده، په دې وجه به په سرقه کښې د کفين پورې پرې کولې شی. او تيمم عبادت دې او په عباداتو کښې په احوط باندې عمل کولې شی او احوط هم دا ده چه د مرفقين پورې مسح اوکړې شی، نه د کفين پورې. (٣)

د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه جوابات : دا خو د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د قياس يعنی د حنابله د دليل عقلی جواب وو، د حنابله په دې سلسله کښې اولنې استدلال د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه د روايت نه وو، جمهور حضراتو د دې هم ډير جوابونه کړې دی.

اولنې جواب : دا دې چه رسول الله ﷺ چه سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه ته کوم تعليم ورکړې وو هغه بالفعل يعنی فعلی وو او احاديث المسح الی المرفقين قولی دی. او دا خبره معلومه ده چه په قول او فعل کښې د تعارض په وخت قول مقدم وی په فعل باندې. (٤) خو مولانا عبدالحئ صاحب فرمائی چه دا جواب محل نظر دې، د دوه وجو نه؛ اوله وجه خو دا ده چه د رسول الله ﷺ تعليم اګر چه بالفعل وو، خو د دې سره سره د رسول الله ﷺ دا قول ﴿ انما کان يکفيك هذا ﴾ هم شامل شو، په دې سره به دا حديث د قولی په حکم کښې وی، دويمه وجه دا ده چه د مسلم په يو روايت کښې د رسول الله ﷺ دا قول دې ﴿ يکفيك ان تضرب بيديك الارض، ثم تنفخ، ثم

(١) العرف الشذی ج١ ص١٨٩، معارف السنن ج١ ص٤٩٥، عارضة الاحوذی ج١ ص١٩٧، السعاية ج١ ص٥١٢

(٢) الکوکب الدری علی جامع الترمذی ج ١ ص ١٨٥

(٣) المبسوط للسرخسی ج ١ ص ٢٤٣، کذا فی معارف السنن ج ١ ص ٤٩٥

(٤) السعاية ج ١ ص ٥١١

تمسح بهما وجهك وكفيك ﴾[1] او د بخاري په يو روايت كښې د رسول الله ﷺ دا قول دې ﴿ يكفيك الوجه والكفان ﴾[2] دا روايت په دې خبره باندې دلالت كوي چه د رسول الله ﷺ تعليم قولي هم وو. [3]

دويم جواب: دويم جواب دادې چه په كوموروايا تو كښې د كفين ذكر دې هلته مراد يدين دی.[4] صاحب السعايه دا هم په دې وينا سره رد كړې دې چه د يد ذكر كولو سره د هغې بعض مراد كول خو شائع دى، لكه چه په دې آيت ﴿ اَلسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوْٓا اَيْدِيَهُمَا ﴾ او ﴿ اِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِيْنَ يُحَارِبُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ وَيَسْعَوْنَ فِي الْاَرْضِ فَسَادًا اَنْ يُّقَتَّلُوْٓا اَوْ يُصَلَّبُوْٓا اَوْ تُقَطَّعَ اَيْدِيْهِمْ وَاَرْجُلُهُمْ مِّنْ خِلَافٍ ﴾ كښې دى چه په هغې كښې يد ذكر كولو سره د هغې بعض يعنى الكف الى الرسغين مراد كړې شوې دې، خو كف ذكر كولو سره د دې نه يد مراد كول غير شائع دى او دا مجاز غير متعارف دې او دا په هغه محت محمول كولې شى چه كله حقيقت متعذر وى، او حال دا چه دلته داسې نه ده، ځكه چه د كفين پورې مسح هيڅ متعذر نه ده، د دې نه علاوه كه د كف نه يد مراد كړې شى نو د يد اطلاق خو د لاسونو د ګوتو نه تر د مناكب پورې وى، نو د دې نه به بيا د مناكب پورې مسح اليد لازميږى او د دې څوك هم قائل نه دى. [5] او كه څوك دا اوائى چه مونږ به يد په مرفقين باندې محمول كوو. نو د دې جواب دا دې چه دا د مخكښې نه هم زيات ابعد دې، ځكه چه جزء ذكر كولو سره دويم جزء مراد كول دا زيات ابعد دى جزء لره ذكر كولو سره كل مراد كولو باندې. او بيا د جزء (مرفقين) په كفين باندې څه دليل هم نشته، نو بيا خو څوك دا هم وئيلې شى چه مونږ د دې نه ما بين المرفق والابط مراد اخلو. [6]

دريم جواب: دا دې چه احاديث المرفقين معارض دى د احاديث الكفين، لهذا اوس به په دې كښې احوط اختيارولو سره د مسح الى المرفقين د وجوب قول كولې شى. [7] صاحب السعايه د دې جواب هم كړې دې هغه دا چه په احاديث الكفين په كفايت باندې دلالت كوى (يعنى تيمم كښې په يد كښې كفين سره كفايت راځى) او احاديث المرفقين د فرضيت په سلسله كښې نص او صريح نه دى (يعنى په هغې كښې دا تصريح نشته چه د مرفقين پورې مسح فرض ده، لهذا هغه به د كفين په مقابله كښې په اعلى درجه باندې محمول كولې شى) نو اوس په دواړو كښې هيڅ تعارض نشته، ځكه چه د قليل مقدار كافى كيدل د دې خبرې هرګز منافى نه دى

---

[1]) مسلم، رقم ۸۲۱

[2]) صحيح البخاري رقم ۳٤۱

[3]) السعاية ج ۱ ص ۵۱۱

[4]) پورته حواله

[5]) پورته حواله

[6]) خو بعض حضرات د دې قائل دى، د هغوى مستدل او جواب مونږ مخكښې وركړې دې.

[7]) السعايه ج ۱ ص ۵۱۱

چه مقدار کثیر مختار، غوره او د اعلی درجې وی. [۱]

څلورم جواب: دا دې چه کله په احادیثو کښې تعارض راغلو نو مونږ به د صحابه کرامؓ د آثارو طرف ته رجوع کوو، پس مونږ ډیر صحابه کرامؓ اولیدل چه هغوی مسح الی المرفقین لره اختیارولو سره هم په دې باندې فتوی ورکوی، لهذا مونږ هم دا اختیار کړو. [۲] صاحب السعایه د دې هم جواب کړې دې او هغه دا چه د اثار صحابهؓ طرف ته رجوع به هغه وخت مفید وی چه کله د هغوی ترمینځه اتفاق وی، او دلته داسې نه ده، ځکه چه سیدنا عمارؓ په تیمم الی الکفین باندې فتوی ورکړې ده، او د دې نه زیاته واضحه د عبدالله بن عباسؓ فتوی ده کومه چه امام ترمذیؒ ذکر کړې ده. [۳]

پنځم جواب: امام طحاویؒ وغیره دا جواب کړې دې چه د سیدنا عمار بن یاسرؓ په دې حدیث کښې سخت اضطراب دې، په بعض روایاتو کښې کفین، په بعض کښې کوعین، په بعض کښې مرفقین او چرته د مناکب واباط ذکر دې، په دې وجه به د دې نه استدلال نه شی کولې. [٤]

هم په دې وجه امام ترمذیؒ د دې روایت د ذکر کولو نه پس فرمائی: ﴿ فضعف بعض اهل العلم حدیث عمار عن النبیﷺ فی التیمم للوجه والکفین، لما روی عنه حدیث المناکب والاباط ﴾ [۵]

یعنی بعض اهل علم د تیمم للوجه والکفین په سلسله کښې وارد شوی د عمارؓ د حدیث تضعیف کړې دې ځکه چه د هغه نه یو روایت د مسح الی المناکب والاباط هم روایت دې. مولانا عبدالحی صاحب دا جواب هم رد کړې دې، فرمائی چه دلته په روایت کښې اضطراب د استدلال نه مانع نه دې ځکه چه د مرفقین او منکبین روایات مرجوح دی او د روایات الکفین په نسبت ضیعف دی، لهذا هغې لره اعتبار نشته، پاتې شو د مناکب او اباط روایات پس د هغې قصه د روایات الکفین نه مقدم ده، لهذا په دواړو کښې هیڅ تعارض نشته. اوس صرف د کفین روایات د ضعف او معاصرت نه خالی پاتې شو. حاصل دا دې چه په مذکور روایت کښې به اضطراب په هغه صورت کښې د استدلال دپاره مضر وې چه کله هلته د ترجیح څه صورت نه وې، خو چه کله د مرجح په ذریعه بعض ته ترجیح ورکړې شوهس نو هم هغه به اخستلې شی او د هغې نه ما سوا په ترک کولې شی. [٦] بهرحال د دې نه قطع نظر چه ذکر شوې اضطراب دلته مضر فی الاستدلال دې یا نه دې، مونږ د دې اضطراب بعض تفصیل او تنقیح پیش کوو.

---

[۱] پورته حواله

[۲] پورته حواله

[۳] پورته حواله

[٤] السعایة ج ۱ ص ۵۱۱، ۵۱۲، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳

[۵] جامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب ما جاء فی التیمم رقم ۱٤٤

[٦] السعایة ج ۱ ص ۵۱۲

په حديث د عمار رضی الله عنه كښې د موجود اضطراب تحقيق او تفصيل: د سيدنا عمار رضی الله عنه په ذكر شوى حديث كښې اضطراب سندا هم دى او متنا هم دى.

اضطراب فى السند: په سند كښې واقع اضطراب ابن ابى حاتم رحمه الله په خپل علل كښې ذكر كړې دې، پس هغه فرمائى: ﴿ سألتُ أبي: عن اختلاف حديث عمار بن ياسر في التيمم وما الصحيح منها ﴾

يعنى ما د خپل والد محترم (امام ابو حاتم رحمه الله) نه د تيمم په باب كښې د سيدنا عمار بن ياسر رضی الله عنه په حديث كښې د واقع اختلاف (اضطراب) په باره كښې تپوس اوكړو او دا چه په هغې كښې صحيح كوم يو دې؟ نو هغه اضطراب لره بيانولو سره اوفرمائيل:

﴿ رواهُ الثوريُّ، عن سلمة، عن أبي مالك الغفاري، عن عبدِ الرحمن بنِ أبزى، عن عمار ﴾

﴿ عنِ النبيِّ صلى الله عليه وسلم في التيمم. ورواهُ شعبةُ، عن الحكم، عن ذر، عن سعيدِ بنِ عبدِ الرحمنِ بنِ أبزى، عن أبيهِ، عن عمار ﴾ ﴿ عنِ النبيِّ صلى الله عليه وسلم. ورواهُ شعبةُ، عن سلمة، عن ذر، عنِ ابنِ عبدِ الرحمنِ بن أبزى، عن أبيهِ، عن عمار ﴾

﴿ عنِ النبيِّ صلى الله عليه وسلم. ورواهُ حصين، عن أبي مالك، قال: سمعتُ عمارًا يذكر التيمم، موقوف. قال أبي: الثوري أحفظ من شعبة ﴾ [1]

دلته يو طريق د سفيان ثورى دې او درې طرق د امام شعبه دى. امام شعبه په اول طريق كښې د حكم نه، په دويم كښې د سلمه بن كهيل نه، او په دريم كښې د حصين نه روايت كوى. او سفيان ثورى د سلمه بن كهيل نه روايت كوى. د سفيان ثورى په طريق كښې سلمه بن كهيل د ابو مالك غفارى او سيدنا عمار بن ياسر رضی الله عنه ترمينځه د عبدالرحمن بن ابزى واسطه نقل كوى، او د امام شعبه په دريم طريقه كښې حصين دا واسطه نه نقل كوى، بلكه په هغې كښې ابو مالك براه راست د سيدنا عمار رضی الله عنه نه روايت كوى. وړاندې ابو حاتم فرمائى چه ثورى د امام شعبه نه احفظ دې. د امام شعبه په دريم طريق كښې چونكه حصين د ابو مالك او د سيدنا عمار رضی الله عنه ترمينځه واسطه نه ده ذكر كړې كومه چه د سفيان ثورى په طريق كښې وه په دې وجه ابن ابى حاتم د خپل پلار نه د شعبه عن حصين د طريق متعلق تپوس اوكړو چه ممكنه ده چه ابو مالك براه راست د عمار رضی الله عنه نه موقوفا اوريدلې وى، (لكه چه د امام شعبه په دريم طريق عن حصين عن ابى مالك كښې دى) او دا هم ممكنه ده چه ابو مالك مرفوعا د عبدالرحمن بن ابزى په واسطې سره د سيدنا عمار رضی الله عنه نه اوريدلې وى (لكه چه د سفيان ثورى په طريق كښې دى). د دې نه روستو ابن ابى حاتم د خپل پلار نه صراحة تپوس اوكړو چه ايا ابو مالك د سيدنا عمار رضی الله عنه نه براه راست اوريدلې دې؟

﴿ قلت: فأبو مالك سمع من عمار شيئًا قال: ما أدري ما أقول لك، قد روى شعبة، عن حصين، عن أبي

---

[1] علل الحديث لابن ابى حاتم. بيان علل اخبار رويت فى الطهارة، رقم ۳۴، ج ۱ ص ۲۱۸

مالك، سمعتُ عمارًا، ولولم يعلم شُعبة أنهُ سمع من عمار ما كان شُعبة يرويه، وسلمة أحفظ من حصين ﴾(۱)
امام ابو حاتم جواب ورکړو چه د دې په باره کښې زه څه حتمي خبره خو نه شم کولې، خو امام شعبه د حصين نه نقل کړې دې چه ابو مالك فرمائي چه ما د عمار رضي الله عنه نه واوريدل. که امام شعبه رحمه الله ته د دې يقيني علم نه وې چه هغه (ابو مالك) د عمار نه براه راست اوريدلې دی، نو هغه (شعبه) به دا نه روايت کولې. خو سلمه بهر حال د حصين نه احفظ دې. سلمه د سفيان ثوري په طريق کښې وو او هغه د ابو مالك او سيدنا عمار رضي الله عنه ترمينځه د عبدالرحمن بن ابزی رضي الله عنه واسطه نقل کړې ده. او حصين د امام شعبه په طريق کښې دې او هغه دا واسطه نه ده نقل کړې. نو امام ابو حاتم سلمه ته د حصين په مقابله کښې احفظ اوئيلو ګويا د ابو مالك او د سيدنا عمار رضي الله عنه ترمينځه ئې د عبدالرحمن بن ابزی واسطې ته ترجيح ورکړه. چه د هغې مطلب دا دې چه ابو مالك د سيدنا عمار رضي الله عنه نه براه راست نه وی اوريدلې. په دې وجه ابن ابی حاتم د خپل پلار نه تعجبا تپوس اوکړو: ﴿ قلت: ماتُنكرُ أن يكون سمع من عمار، وقد سمع من ابن عبّاس؟ ﴾ چه ابو مالك د عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه براه راست اوريدلې دې نو د سيدنا عمار رضي الله عنه نه په براه راست اوريدلو کښې څه مسئله ده؟ نو امام ابو حاتم رحمه الله اوفرمائيل: ﴿ بين موت ابن عبّاس، وبين موت عمار قريب من عشرين سنة ﴾(۲) چه د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د وفات او د سيدنا عمار رضي الله عنه د وفات ترمينځه تقريبا د شلو کالو فرق دې، يعنی د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما وفات روستو شوې دې، لهذا که ابو مالك د هغه نه براه راست سماع کړې وی نو د هغې نه هرګز دا نه لازميږی چه هغه د سيدنا عمار رضي الله عنه نه هم براه راست سماع کړې وی. امام دارقطني رحمه الله ه د واسطې والا طريق ته راجح وئيلې دې، او په عدم واسطه باندې ئې نظر او تامل کړې دې. پس هغه حديث تيمم ﴿ عن حصين، عن ابی مالك، عن عمار بن ياسر ﴾ د طريق ذکر کولو نه پس فرمائي: ﴿ وابو مالك فی سماعه من عمار نظر، فان سلمة بن كهيل قال فيه: عن ابی مالك عن ابن ابزی عن عمار، قال الثوری ﴾(۳)

---

(۱) علل الحديث لابن ابی حاتم. بيان علل اخبار رويت فی الطهارة. رقم ۳۴، ج ۱ ص ۲۱۸، ۲۱۹

(۲) علل الحديث. ج ۱ ص ۲۱۹، هكذا ذكر الامام ابو حاتم، والصحيح ان بين موت ابن عباس وبين موت عمار رضی الله تعالی عنهما اكثر من ثلاثين سنة، علی ما ذكره الحافظ فی التقريب فانه ذكر فی ترجمة عمار : قتل مع علی بصفين سنة سبع وثلاثين رقم (۴۸۵۲) ج ۱ ص ۷۰۸، وقال فی ترجمة ابن عباس رضی الله تعالی عنهما، مات سنة ثمان وستين بالطائف، رقم ۳۴۳۰، ج ۱ ص ۵۰۴.... فعلی هذا يكون سماع ابی مالك من عمار بن ياسر رضی الله عنه اكثر استبعادا مما ذكره الامام ابو حاتم، لانه رای عدم استلزام سماع ابی مالك من ابن عباس رضی الله تعالی عنهما سماعه من عمار رضی الله عنه وبين وفاتهما نحو من عشرين سنة، فكيف يكون ذلك وبين وفاتهما اكثر من ثلاثين سنة؟

(۳) سنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۳

حاصل دا شو چه امام ابو حاتم د امام شعبه په مقابله کښې سفیان ثوری ته او د حصین بن عبدالرحمن په مقابله کښې سلمه بن کهیل ته احفظ ونیلې دې. او د سفیان ثوری عن سلمه په طریق کښې د ابو مالك غفاری او د سیدنا عمار بن یاسر رضی الله عنه ترمینځه د عبدالرحمن بن ابزی واسطه ده او د شعبه عن حصین په طریق کښې دا واسطه نشته. او حال دا چه خپله د سلمه بن کهیل په سند کښې هم سخت اختلاف دې پس سفیان ثوری رحمه الله چرته خو ﴿عن سلمة، عن ابی مالك الغفاری، عن عبدالرحمن بن ابزی عن عمار﴾ روایت کړې دې او کله ئې ﴿عن سلمة، عن ابی مالك و عبدالله بن عبدالرحمن عن عبدالرحمن﴾ روایت کړې دې. او امام اعمش رحمه الله کله ﴿عن سلمة عن عبدالرحمن عن عمار﴾ روایت کړې دې او کله ئې ﴿عن سلمة، عن سعید بن عبدالرحمن عن ابیه عن عمار﴾ روایت کړې دې. او امام شعبه ﴿عن سلمة، عن ذر، عن سعید بن عبدالرحمن عن ابیه عن عمار﴾ روایت کړې دې.[1] یعنې سفیان ثوری رحمه الله د سلمه د او عمار رضی الله عنه ترمیځه دوه واسطې نقل کړې دی، امام اعمش رحمه الله یوه واسطه نقل کړې ده، او کله دوه واسطې نقل کوی. او امام شعبه رحمه الله دړې واسطې نقل کوی.

اضطراب فی المتن : دا خو د اضطراب فی السند خبره وه، د دې نه علاوه په حدیث د عمار رضی الله عنه کښې اضطراب فی المتن هم موندلې شی او د متن اضطراب په مختلف جهات سره دې.

د اضطراب فی امتن اولنې جهت : یو اضطراب په متن کښې دې جهت سره دې چه د مسح اله یو لاس دې یا دوه لاسه، یعنې رسول الله صلی الله علیه وسلم یو لاس په زمکه باندې وهلو سره تیمم کړې دې یا دوه لاسونه وهلو سره؟ پس په بعض روایاتو کښې دا الفاظ دی :

﴿انما کان یکفیك هکذا، وضرب بکفه ضربة علی الارض﴾[2]

او په بعض کښې دا الفاظ دی : ﴿انما کان یکفیك ان تقول هکذا وضرب بیده الی الارض﴾[3]

او په بعض روایاتو کښې دا الفاظ دی : ﴿لما تمرغ عمار رضی الله عنه، وساله رسول الله صلی الله علیه وسلم، فضرب بکفه ضربة الی الارض﴾[4]

د دې روایاتو نه معلومیږی چه د مسح اله یو لاس دې. او د بعض نورو روایاتو نه معلومیږی چه رسول الله صلی الله علیه وسلم په دواړو لاسونو سره تیمم اوکړو. پس په یو ځائې کښې دا الفاظ راغلې دی

﴿انما کان یکفیك هکذا، فضرب النبی صلی الله علیه وسلم بکفیه الارض﴾[5]

---

[1] امانی الاحبار ج ۲ ص ۱۲۹
[2] عمدة القاری ج ٤ ص ۱۷
[3] السنن الکبری رقم ۱۰۰۹، ج ۱ ص ۲۲۳
[4] عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸
[5] بذل المجهود ج ۲ ص ٤۸۹، صحیح البخاری، کتاب الطهارة، باب المتیم هل ینفخ فیهما؟ رقم ۳۳۸

د مسلم په روایت کښې دی: ﴿ انما کان یکفیك ان تضرب بیدیك الارض، ثم تنفخ ﴾ [۱]

او په السنن الکبری کښې دی: ﴿ انما کان یکفیك هکذا، ثم ضرب بیدیه الی الارض، ثم نفخ فیهما ﴾ [۲]

د دې روایاتو نه معلومه شوه چه اله مسح دواړه لاسونه دی.

د اضطراب فی المتن دویم جهت: د دې نه پس د ضربات د مقدار په سلسله کښې هم په دې متن کښې اضطراب دې چه رسول الله ﷺ یو ضرب د تیمم دپاره لګولې وو یا دوه ضربونه؟ پس

د بخاری په یو روایت کښې دی: ﴿ فضرب النبی ﷺ بکفیه الارض، ونفخ فیهما، ثم مسح بهما وجهه وکفیه ﴾ [۳]

په یو بل روایت کښې دی ﴿ فضرب بکفه ضربة علی الارض، ثم نفخها، ثم مسح بهما ظهر کفه بشماله ﴾ [۴]

او د بیهقی په روایت کښې دی: ﴿ فامرنی بالوجه والکفین ضربة واحدة ﴾ [۵]

د دې روایاتو نه معلومیږی چه په تیمم کښې یو ضرب دې، او د ابوداؤد او بیهقی په روایت کښې دی:

﴿ عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ أَنَّهُ كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّهُمْ تَمَسَّحُوا وَهُمْ مَعَ رَسُولِ اللهِ ـ صلى الله عليه وسلم ـ بِالصَّعِيدِ لِصَلَاةِ الْفَجْرِ فَضَرَبُوا بِأَكُفِّهِمُ الصَّعِيدَ ثُمَّ مَسَحُوا وُجُوهَهُمْ مَسْحَةً وَاحِدَةً ثُمَّ عَادُوا فَضَرَبُوا بِأَكُفِّهِمُ الصَّعِيدَ مَرَّةً أُخْرَى ﴾ [۶]

او د مسند بزار په روایت کښې دی: ﴿ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: كُنْتُ فِي الْقَوْمِ حَتَّى نَزَلَتِ الرُّخْصَةُ فِي الْمَسْحِ بِالتُّرَابِ إِذَا لَمْ نَجِدِ الْمَاءَ، فَأَمَرَنَا فَضَرَبْنَا وَاحِدَةً لِلْوَجْهِ، ثُمَّ ضَرَبْنَا أُخْرَى لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ [۷]

د دې روایاتو نه معلومیږی چه په تیمم کښې دوه ضربونه وو.

د اضطراب فی المتن دریم جهت: د مقدار ممسوح په باره کښې هم د دې حدیث په متن کښې سخت اضطراب دې چه مسح به د لاسونو د کومې حصې پورې وی، صرف د یو لاس، یا د دواړو لاسونو، د مرفقین پورې، یا د مناکب او اباط وغیره.

پس د بخاری په یو روایت کښې دی: ﴿ فضرب بکفه ضربة علی الارض، ثم نفضها، ثم مسح بهما ظهر کفه

---

[۱] مسلم، کتاب الحیض، باب التیمم رقم ۸۲۱

[۲] السنن الکبری رقم ۱۰۰۵، ج ۱ ص ۳۲۲

[۳] صحیح البخاری، باب المتیمم هل ینفخ فیهما؟ رقم ۳۳۸

[۴] صحیح البخاری، باب التیمم ضربة، رقم ۳۴۷

[۵] السنن الکبری رقم ۱۰۱۰، ج ۱ ص ۳۲۳

[۶] ابوداؤد، کتاب الطهارة، باب التیمم، رقم ۳۱۸، السنن الکبری رقم ۱۰۰۱، ج ۱ ص ۳۲۰، سنن النسائی رقم ۳۱۴، سنن ابن ماجة رقم ۵۶۶

[۷] مسند البزار، باب اول مسند عمار بن یاسر رضی الله عنه، رقم ۱۳۸۴، ج ۴ ص ۲۲۱،

بشماله او ظهر شماله بكفه ﴾(۱) د دې روايت نه معلوميږي چه د نبی يا گس لاس نه به صرف د يو په تلی باندې مسح کافی وی.

قوله: فمسح بهما وجهه وكفيه: (۲)

او په يو روايت کښې دی: ﴿ ثم مسح وجهه وكفيه ﴾(۳)

او په يو روايت کښې دی: ﴿ فقال: يكفيك الوجه والكفين ﴾(٤)

د مسلم په يو روايت کښې دی: ﴿ فنفض يديه، فمسح وجهه وكفيه ﴾(۵)

په يو بل روايت کښې دی: ﴿ انما كان يكفيك ان تضرب بيديك الارض، ثم تنفخ، ثم تمسح بهما وجهك وكفيك ﴾(۶)

د دې رواياتو نه معلوميږي چه تيمم به د دواړو لاسونو د ورغوو وی. په بعض رواياتو کښې د مرفقين پورې د تيمم ذکر دې، پس د بيهقی په يو روايت کښې دی:

﴿ عن عمار بن ياسر ان رسول الله ﷺ قال الى المرفقين ﴾(۷)

د مسند بزار په يو روايت کښې دی: عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: كُنْتُ فِي الْقَوْمِ حَتّٰى نَزَلَتِ الرُّخْصَةُ فِي الْمَسْحِ بِالتُّرَابِ إِذَا لَمْ نَجِدِ الْمَاءَ، فَأَمَرَنَا فَضَرَبْنَا وَاحِدَةً لِلْوَجْهِ، ثُمَّ ضَرَبْنَا أُخْرٰى لِلْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾(۸)

د دې رواياتو نه معلومه شوه چه تيمم به د مرفقين پورې وی. په بعض رواياتو کښې د مرفقين يا ذراعين د شك سره دې، د بيهقی په يو روايت کښې دی:

﴿ قال: ثم نفخ فيهما، ومسح بهما وجهه وكفيه الى المرفقين او الذراعين ﴾(۹)

او په يو روايت کښې دی: ﴿ وضرب بيديه الى الارض، ثم نفخ فيهما، فمسح وجهه ويديه، فقال سلمة: لا ادرى بلغ الذراعين ام لا ﴾(۱۰)

---

۱) صحيح البخاری، باب التيمم ضربة رقم ۳۴۷
۲) صحيح البخاری، باب المتيمم هل ينفخ فيهما؟ رقم ۳۳۸
۳) صحيح البخاری باب التيمم للوجه والكفين رقم ۳۳۹
٤) صحيح البخاری باب التيمم للوجه والكفين رقم ۳۴۱
۵) مسلم، كتاب الحيض، باب التيمم رقم ۸۲۰
۶) مسلم، كتاب الحيض، باب التيمم رقم ۸۲۱
۷) السنن الكبرى رقم ۱۰۱۱، ج ۱ ص ۳۲۳
۸) مسند البزار، باب اول مسند عمار بن ياسر رضى الله عنه، رقم ۱۳۸٤، ج ٤ ص ۲۲۱
۹) السنن الكبرى رقم ۱۰۰۸، ج ۱ ص ۳۲۲
۱۰) السنن الكبرى رقم ۱۰۰۶، ج ۱ ص ۳۲۲

په بعض روایاتو کښې د ﴿نصف الذراع﴾ الفاظ دی: ﴿وضرب بیده الی الارض، ثم نفخها، ثم مسح بها وجهه ویدیه الی نصف الذراع﴾ [1]

په بعض روایاتو کښې ﴿نصف الساعد﴾ راغلي دي ﴿ثم مسح وجهه وذراعیه الی نصف الساعد، ولم یبلغ المرفقین﴾ [2]

او په بعض روایاتو کښې د مناکب او د اباط د مسح ذکر دې. لکه چه په ابوداؤد وغیره کښې دی: ﴿فمسحوا بها وجوههم وایدیهم الی المناکب، ومن بطون ایدیهم الی الاباط﴾ [3]

امام بیهقی رحمه الله په السنن الکبری کښې د باب ذکر الروایات فی کیفیة التیمم عن عمار بن یاسر رضی الله عنه په عنوان سره په یو باب کښې د سیدنا عمار رضی الله عنه په حدیث کښې چه د تیمم کوم مختلف کیفیات وو، هغه جمع کړې دی. او په دې باب کښې ئې تقریبا دولس روایات (د حدیث عمار رضی الله عنه) په مختلف الفاظو سره ذکر کړې دی. [4]

علامه عینی رحمه الله د ﴿ذکر ما فیه من الروایات واختلاف الالفاظ﴾ [5] په عنوان سره په حدیث عمار کښې تقریبا دیرش مختلف الفاظ او روایات ذکر کړې دی.

امام بیهقی رحمه الله په حدیث عمار رضی الله عنه کښې ذکر شوې مختلف الفاظ ذکر کولو نه پس فرمائی: ﴿فَاخْتَلَفَتْ رِوَايَتُهُ عَنْهُ فَتَكُونُ رِوَايَةُ ابْنِ الصِّمَّةِ الَّتِي لَمْ تَخْتَلِفْ أَثْبَتُ وَإِذَا لَمْ تَخْتَلِفْ فَأَوْلَى أَنْ يُؤْخَذَ بِهَا لأَنَّهَا أَوْفَقُ لِكِتَابِ اللهِ تَعَالَى﴾ [6]

یعنی په حدیث عمار رضی الله عنه کښې د الفاظو سخت اختلاف دې نو اوس به د ابو جهیم رضی الله عنه روایت زیات اثبت وی چه په هغې کښې اختلاف نشته. او هم په دې وجه په هغې باندې عمل زیات اولی دې، د دې نه علاوه هغه د کتاب الله هم زیات موافق دې.

او حدیث د ابو جهیم رضی الله عنه شاته تیر شوې دې، په هغې کښې د یدین مطلقا ذکر وو، خو د دارقطنی په روایت کښې لفظ ﴿ذراعین﴾ سره د دې تفسیر اوشو، کما ذکرناه. وړاندې د امام شافعی رحمه الله قول نقل کوی ﴿قَالَ الشَّافِعِيُّ: وَإِنَّمَا مَنَعَنَا أَنْ نَأْخُذَ بِرِوَايَةِ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ فِي أَنْ تَيَمَّمَ الْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ بِثُبُوتِ الْخَبَرِ عَنْ رَسُولِ اللهِ صلی الله علیه وسلم: أَنَّهُ مَسَحَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ. وَأَنَّ هَذَا أَشْبَهُ بِالْقُرْآنِ

---

[1] السنن الکبری رقم ۱۰۰۹. ج ۱ ص ۳۲۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸

[2] السنن الکبری رقم ۱۰۰۹. ج ۱ ص ۳۲۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸

[3] ابوداؤد، کتاب الطهارة، باب التیمم. رقم ۳۱۸. السنن الکبری رقم ۱۰۰۱. ج ۱ ص ۳۲۰. عمدة القاری ج ٤ ص ۱۸

[4] السنن الکبری ج ۱ ص ۳۲۰ - ۳۲۶

[5] عمدة القاری ج ٤ ص ۱۷. ۱۸ باب المتیمم هل ینفخ فیهما؟

[6] السنن الکبری ج ۱ ص ۳۲۵

وَأَشْبَهُ بِالْقِيَاسِ فَإِنَّ الْبَدَلَ مِنَ الشَّيْءِ إِنَّمَا يَكُونُ مِثْلَهُ)(١)
يعنې په حديث عمار رضي الله عنه كښې ذكر شوى تيمم باندې د عمل د نه كولو وجه دا ده چه د رسول الله ﷺ نه مسح الوجه والذراعين هم ثابت ده، او بيا دا (مسح الوجه والذراعين) اشبه بالقران هم ده او اشبه بالقياس هم ده، ځكه چه د يو څيز بدل په حكم كښې د هغه څيز په شان وى. او تيمم بدل خليفه دې د اودس، نو تيمم به هم د اودس په شان وى او په اودس كښې لاسونه د څنګلو پورې وينځلې شى، لهذا په تيمم كښې به هم د لاسونو مسح د څنګلو پورې كولې شى.
وړاندې امام بيهقى رحمه الله فرمائى: (مَسْحُ الْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ فِي حَدِيثِ عَمَّارٍ ثَابِتٌ وَهُوَ أَثْبَتُ مِنْ حَدِيثِ مَسْحِ الذِّرَاعَيْنِ إِلَّا أَنَّ حَدِيثَ مَسْحِ الذِّرَاعَيْنِ أَيْضًا جَيِّدٌ بِالشَّوَاهِدِ الَّتِي ذَكَرْنَاهَا)(٢)
كه د مسح على الوجه والكفين روايت اثبت او اصح دې نو د مسح الوجه والذراعين روايات هم ثابت او صحيح خو دى.
په اخر كښې امام بيهقى رحمه الله دا فيصله كړې ده چه: (فَالِاحْتِيَاطُ مَسْحُ الْوَجْهِ وَمَسْحُ الْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ خُرُوجًا مِنَ الْخِلَافِ)(٣)
د احتياط تقاضه او د اختلاف نه د بچ كيدو طريقه هم دا ده چه د مخ او دواړو لاسونو تر د څنګلو پورې مسح اوكړې شى. ځكه چه كه د مرفقين مسح ئې اوكړه نو په كفين باندې په هم عمل اوشى، خو كه په كفين باندې مسح اوكړى نو په مرفقين باندې به عمل نه وى. لهذا د اختلاف نه د وتلو طريقه دا ده چه د مرفقين پورې مسح اوكړې شى.
شپږم جواب: د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه د روايت يو جواب دا دې چه په دې كښې د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم پوره طريقه بيانول نه وو، بلكه د تيمم معروف طريقې طرف ته اشاره كول او د ضرب كيفيت او صورت بيانول وو. (٤) د دې جواب تائيد خپله د سيدنا عمار رضي الله عنه د حديث د سياق نه كيږى چه هغه فرمائى چه ماته جنابت رارسيدلې وو نو زه په خاورو كښې اولوغړيدم، بيا د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضر شوم او دا صورت حال مې بيان كړو، نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل (انما يكفيك هكذا) چه د ستا دپاره هم دومره كافي وه. الخ
د دې سياق نه بالكل واضح طريقې سره دا معلوميږى چه د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم د پوره طريقې بيانول نه وو. بلكه د رسول الله ﷺ مقصد د تمرغ نفى كولو سره صحيح او معروف طريقې ته اشاره كول وو.
علامه انور شاه كشميرى رحمه الله فرمائى: (وانما سلك النبي صلى الله عليه وسلم مَسْلَكَ الاختصار

---

(١) السنن الكبرى ج ١ ص ٣٢٥
(٢) السنن الكبرى ج ١ ص ٣٢٥
(٣) پورته حواله. السنن الكبرى ٣٢٦/١
(٤) شرح النووى ج ٤ ص ٢٨٣. السعاية ج ١ ص ٥١١. عمدة القارى ج ٤ ص ١٩. ٢٣

والإشارة، لأنه كان بالغ فيه، فرد عليه فعله بأبلغ وجه، وقال: إنك تمعكت مع أنه تكفيك هكذا فقط، فليس هذا موضع تعليم فقط بل تعليم مع الرد على مبالغته بأبلغ وجه»(١)

يعنى رسول الله ﷺ مخاطب (عمار بن ياسر رضي الله عنه) ته په جواب ورکولو کښې د اختصار او اشارې نه کار واخستلو چه مخاطب په خپل فعل (تيمم) کښې د مبالغې (تمعك) نه کار اخستلې وو، لهذا رسول الله ﷺ هم هغه فعل په ابلغ طريقې سره رد کړو او وې فرمائيل چه ته په خاورو کښې لوغړيدلې حال دا چه ستا دپاره خو صرف دومره هم کافي وه.

بهرحال: دا صرف د تعليم موقع نه وه چه رسول الله ﷺ هغه ته د تيمم د طريقې تعليم ورکولو سره په هغې باندې اکتفاء کړې وې، بلکه موقع دا وه چه د تعليم سره سره په ابلغ طريقه باندې د هغه مبالغه رد کړې شي، او ظاهره ده چه د مبالغې په مقابله کښې به اختصار او اشاره کيږي، په دې وجه معلومه شوه چه رسول الله ﷺ د تيمم د معروف طريقې طرف ته اشاره اوکړه، نه دا چه د تيمم د پوره طريقې تعليم ئې ورکړو.

وړاندې علامه کشميرى رحمه الله د دې واقعې يو نظير حديث د جبير بن مطعم رضي الله عنه بيان کړو، چه په هغې کښې دى چه صحابه کرام رضي الله عنهم د رسول الله ﷺ په خوا کښې د غسل جنابت په باره کښې خپل خپل کيفيات بيان کړل، چه په هغې کښې مبالغې سره د غسل کولو ذکر وو، نو رسول الله ﷺ په خپلو دواړو لاسونو سره اشاره کولو باندې اوفرمائيل: «اما انا فأفيض على راسى ثلاثا، واشار بيديه كلتيهما»(٢) چه زه خو په جنابت کښې په خپل سر باندې درې کرته اوبه واچوم. اوس ظاهره ده چه د دې هرگز دا مطلب نه دې چه په غسل جنابت کښې په سر باندې صرف درې کرته اوبه اچول كافى دى، بلکه د رسول الله ﷺ مقصد د هغوى مبالغات رد کولو سره معروف او صحيح طريقې طرف ته اشاره کول وو. هم دغه شان د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه د حديث هم دا مطلب نه دې چه صرف يو ضرب او هغه هم د مخ او کفين دواړو دپاره کافي دې، بلکه په دې کښې هم د سيدنا عمار رضي الله عنه د مبالغې (تمرغ) نفى کولو سره د اصل طريقې طرف ته اشاره کول مقصود وو.

بله دا چه د دې تائيد خپله د سيدنا عمار رضي الله عنه د حديث نه هم کيږي کوم چه مونږ مخکښې د مسند بزار په حوالې سره ذکر کړې دې چه په هغې کښې دى.

«فأمرنا فضربنا واحدة للوجه، وضربنا اخرى لليدين الى المرفقين»(٣)

چه مونږ يو ضرب د مخ دپاره اولگولو او دويم ضرب مو د څنگلو پورې د دواړو لاسونو دپاره اولگولو.

---

(١) فيض البارى ج ١ ص ٥٢۶

(٢) صحيح البخارى رقم ٢٥٤، مسلم رقم ٣٢٧، ابوداؤد، باب الغسل من الجنابة رقم ٢٣٩، والنسائى رقم ٢٥٠، وابن ماجة ٥٧٥، فيض البارى ج ١ ص ٥٢۶

(٣) مسند البزار، اول مسند عمار بن ياسر رقم ١٣٨٤، ج ٤ ص ٢٢١

یوه شبه او د هغې ازاله : د سیدنا عثمان رضی الله عنه حدیث د کوم نه چه حنابله استدلال کوی چه په هغې کښې د یو ضرب او کفین ذکر دې دا په صحاح سته کښې ذکر دې، د دې برعکس د جمهور حضراتو چه کوم مستدل احادیث دی هغه په صحاح سته کښې نه دی، بلکه د احادیثو په نورو کتابونو مستدرك حاکم، دارقطنی، السنن الکبری للبیهقی، مصنف ابن ابی شیبه او شرح معانی الاثار وغیره کښې دی. چونکه حدیث عمار رضی الله عنه پهٔ بخاری او مسلم کښې دې او د جمهورو مستدل په دې احادیثو کښې نشته، په دې وجه حدیث عمار رضی الله عنه ته اصح ما فی الباب ونیلې شوې دې. د دې په وجه باندې د ډیر اهل علم نه منقول دی چه په دې مسئله کښې د امام احمد رحمه الله مذهب راجح دې، ځکه چه د هغه مستدل حدیث اصح ما فی الباب دې او د جمهورو مستدلات چونکه د حدیث عمار رضی الله عنه په مقابله کښې صحیح نه دی، یا دا چه هغه حسن دی، یا په هغې کښې بعض ضعیف هم دی، په دې وجه د جمهور حضراتو مسلك مرجوح دې. خو په دې اصولی نکته باندې ځان پوهه کړئ چه د محدثینو دور روستو راغلې دې او د فقهاء کرامو دور مخکښې دې، د فقهاء کرامو دور ۲۰۰ هجری دې او د محدثینو دور ۳۰۰ هجری دې او هم په دې دریمه صدئ کښې د احادیثو لوئې او اهم کتابونه صحاح سته وغیره مدون شو. نتیجتا د بخاری او مسلم او صحاح د نورو کتابونو د تدوین نه مخکښې د امام ابوحنیفه، امام شافعی او په یو روایت کښې د امام مالك رحمه الله مسلك قائم شوې وو چه په تیمم کښې په دوه ضربونه وی او د لاسونو مسح به د مرفقین پورې وی. نو اوس بدیهی طور د دې نتیجه دا راوځی چه هغه جمهور حضراتو چه په کومو احادیثو باندې په خپل مسلك باندې استدلال کړې دې هغه یقینا هغوی ته په صحیح طرق سره رارسیدلې وو، او دا چه هغه احادیث د سند په اعتبار سره صحیح او قابل اطمینان وو، هم په دې وجه دې حضراتو هغې لره بنیاد جوړولو سره خپل مسلك قائم کړو، ګینې که د هغوی په نزد دا صورت وې چه د هغوی مستدل احادیث یا خو صحیح نه وې یا صحیح وې خو صریح نه وې نو دې حضراتو به صحیح او صریح احادیث پریخودلو سره د خپل مسلك بنیاد په ضعیف او غیر صریح احادیثو باندې څنګه قائمولې. نو معلومه شوه چه دې حضراتو ته هغه احادیث یقینا په داسې صحیح طرق سره رسیدلې وو چه په هغې باندې اعتماد کولو سره په هغې باندې د خپل مسلك بنیاد کیخودل د هغه حضراتو دپاره روا وو. اوس روستو د محدثینو دور راغلو او د احادیثو باقاعده تدوین اوشو. پس د دې حضراتو نه پس که د هغه حدیث په سند کښې یو ضعیف راوی راشی چه د هغې په وجه باندې هغه حدیث قابل اعتماد او قابل احتجاج پاتې نه شی، نو ظاهره ده چه د دې دا مطلب هرګز نه دې چه د دې حضراتو په عهد کښې به هم د احادیثو هم دا حکم وی. چه هر کله هغه حضراتو ته په صحیح سند سره هغه احادیث اورسیدل نو د هغوی دپاره هغه یقینا قابل استدلال دی. لکه چه ما د جامع المسانید نه د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما حدیث ذکر کړې وو، کوم چه امام ابوحنیفه رحمه الله په خپل سند سره ذکر کړې دې.

(ونصه : ابوحنيفة، عن عبدالعزيز بن ابى رواد، عن نافع، عن ابن عمر، رضى الله عنهما : قال كان تيمم رسول الله صلى الله عليه وسلم ضربتين : ضربة للوجه وضربة لليدين الى المرفقين)

دا حديث صحيح هم دې او د جمهورو په مسلك باندې صريح هم دې، چه پكښې د ضربتين او د مسح الى المرفقين ثبوت دې، د دې ټول راويان ثقه دى، د امام ابوحنيفه او نافع رحمهما الله توثيق ته هيڅ ضرورت نشته. او د عبدالعزيز بن رواد توثيق ما ذكر كړې دې اوس دا حديث د امام ابو حنيفه رحمه الله او د جمهور حضراتو دپاره سندا هم صحيح دې او د هغوى په موقف باندې صريح هم دې، لهذا د دې حضراتو د دې نه استدلال كول يقينا صحيح دى.

اوس كه دا حديث يو صدى يا دوه صدى يا درې صدى پس څوك روايت كړى نو يقينا په مينځ كښې به څو نور راويان راغلى. كه په هغوى كښې يو راوى ضعيف راشي نو د هغه راوى نه پس د روستو خلقو په حق كښې خو هغې ته ضعيف وئيلې كيدې شي خو اصولى طور سره د امام ابوحنيفه رحمه الله په حق كښې هغه ته ضعيف نه شي وئيلې كيدې او دا نه شي وئيلې كيدې چه هغه د يو ضعيف حديث نه استدلال كړې دې. ځكه چه د كوم ضعيف راوى د وجې نه دې حديث ته ناقابل استدلال وئيلې شي هغه راوى د امام ابوحنيفه رحمه الله په سند كښې نشته، لهذا د هغه په حق كښې اصولى طور دې حديث ته ضعيف نه شي وئيلې كيدې.

يوه بله شبهه او د هغې ازاله : په دې تقرير سره د يوې بلې شبهې ازاله هم اوشوه او هغه دا چه په بعض حضراتو كښې دا تاثر پيدا شوې دې يا پيدا كړې شوې دې چه دا حديث په صحاح سته كښې په يو كتاب كښې، يا دا چه دا په بخارى كښې نشته، نو ګويا هغه حديث صحيح نه دې، دا تاثر بالكل غلط دې، ځكه چه په صحاح سته يا په بخارى او مسلم كښې د يو حديث په نه كيدو سره د هغې ضعيف كيدل نه لازميږى، بلكه د دې خبرې نه د هغه په ضعف باندې استدلال كول د علم حديث نه ناخبرى او ښكاره جهالت دې، ګينې په دې سره به د احاديثو د ډيرو داسې مجموعو بيكار او معطل كيدل لازميږى په كوم كښې چه انتهائى په كثرت سره احاديث موجود دى، لكه موطاء امام مالك، مصنف عبدالرزاق، مصنف ابن ابى شيبه، مستدرك حاكم، صحيح ابن خزيمه، صحيح ابن حبان، مسند امام احمد وغيره.

دې غلط تاثر لره خورونكې سازشى ډله د غير مقلدينو ده، د هغوى طريق كار دا دې چه اول خو وائى چه د قران يا حديث نه اوښايئ، مونږ دريم يو څيز هم نه منو، بيا چه ورته په قران يا حديث كښې صراحة ملاؤ نه شى نو دوى ئې نه منى، كه په يو حديث كښې ملاؤ شي او هغه حديث د صحاح سته نه وى نو وائى چه دا حديث صحيح نه دې مونږ ته د صحاح سته نه اوښايئ او كه په صحاح سته كښې ورته په يو كتاب كښې اوښودلې شي نو بيا مزيد تخصيص كولو سره وائى چه د بخارى نه راته اوښايه. اوس تاسو خپله اندازه اوكړئ چه په خپل ګمان باندې خپل خان ته اهل حديث ويونكى په كومه لاره روان شوې دى. د علماء اهل حديث يعنى محدثين كرام رحمهم الله دا طريقه بالكل هم نه وه.

بهرحال! زه د دې تاثر خبره كوم چه دا تاثر صحيح نه دې. بعض وخت ښه ښه خلق د دې نه متاثر شى. پس دلته هم داسې اوشو، د حافظ صاحب په شان محقق او حافظ الحديث دلته راتلو سره متاثر شو او د سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنهما د حديث د وجې نه ئې د حنابله مسلك ته د دلائلو په اعتبار سره قوى اووې، حال دا چه حافظ صاحب خپله هم شافعى المسلك دې او په دې مسئله كښې شوافع هم د احنافو سره دى پس حافظ صاحب فرمائى :

﴿ وأتى بذلك بصيغة الجزم مع شهرة الخلاف فيه لقوة دليله فإن الأحاديث الواردة في صفة التيمم لم يصح منها سوى حديث أبي جهيم وعمار وما عداهما فضعيف أو مختلف في رفعه ووقفه والراجح عدم رفعه فأما حديث أبي جهيم فورد بذكر اليدين مجملا وأما حديث عمار فورد بذكر الكفين في الصحيحين وبذكر المرفقين في السنن وفي رواية إلى نصف الذراع وفي رواية إلى الآباط فأما رواية المرفقين وكذا نصف الذراع ففيهما مقال وأما رواية الآباط فقال الشافعي وغيره إن كان ذلك وقع بأمر النبي صلى الله عليه و سلم فكل تيمم صح للنبي صلى الله عليه و سلم بعده فهو ناسخ له وإن كان وقع بغير أمره فالحجة فيما أمر به ومما يقوي رواية الصحيحين في الاقتصار على الوجه والكفين كون عمار كان يفتي بعد النبي صلى الله عليه و سلم بذلك وراوي الحديث أعرف بالمراد به من غيره ولا سيما الصحابي المجتهد ﴾ [1]

مطلب دا چه په دې مسئله کښې (چه تيمم د لاسونو کوم خائې پورې کول پکار دی)، د ائمه کرام ترمينځه اختلافات ډير مشهور دی، وجه د دې (جزم) دا ده چه د هغه دليل ډير مضبوط دې، خکه چه د صفت تيمم د بيان په سلسله کښې چه څومره احاديث راغلې دی، په هغې کښې سوا د حديث ابی جهيم (کوم چه په باب التيمم في الحضر اذا لم يجد ماء وخاف فوت الصلاة) کښې تير شوې دې او حديث عمار نه يو هم صحيح نه دې، د هغه دوه احاديثو نه علاوه چه کوم احاديث دی هغه يا خو ضعيف دی يا د هغې په مرفوع او موقوف کيدو کښې اختلاف دې او راجح ئې موقوف کيدل دی. اوس صرف حديث د ابی جهيم او حديث د عمار باقی پاتې شو، په دې کښې په حديث د ابی جهيم کښې د يدين ذکر دې مجملا، يعنی په هغې کښې دا قيد يا تصريح نشته چه د يدين مسح کوم خائې پورې اوکړې؟ اوس صرف حديث د عمار رضی الله عنه پاتې شو نو په صحيحين کښې روايت شوې حديث عمار کښې د مسح کفين ذکر دې او په سنن کښې چه چرته دا حديث روايت شوې دې هلته د مسح مرفقين ذکر دې، په يو روايت کښې دا هم دی چه د نصف ذراع نيم لاس پورې دې مسح اوکړې او په يو روايت کښې د ترخونو پورې د مسح ذکر دې. پس کوم چه د مرفقين او نصف ذراع والا روايات دی په هغې کښې کلام دې (هغه د صحت درجې ته نه دی رسيدلی)، پاتې شوه مسح الی الابط والا روايت پس امام شافعی رحمه الله وغيره حضرات د هغې په باره کښې فرمائی چه دا مسح په يا د رسول الله صلی الله عليه وسلم په حکم سره وی يا به نه وی! که د رسول الله صلی الله عليه وسلم په حکم سره ده نو بيا د هغې نه روستو چه د رسول الله صلی الله عليه وسلم کوم تيمم هم په صحت سره ثابت دې هغه به د دې تيمم الی الاباط دپاره ناسخ وی. او که تيمم الی الاباط د رسول الله صلی الله عليه وسلم په حکم سره نه وی نو ظاهره ده چه هغه تيمم کوم چه د رسول الله صلی الله عليه وسلم په حکم سره وی هم هغه به معتبر وی (او په حديث الباب کښې چه د تيمم کومه طريقه ذکر ده چه د څنګل پورې دې مسح اوکړې شی دا د رسول الله صلی الله عليه وسلم په حکم سره دې). د دې نه علاوه د په وجه او کفين باندې د اقتصار حوالې سره په صحيحين کښې د سيدنا عمار رضی الله عنه د روايت د قوی کيدو

---

[1]) فتح الباري ج ۱ ص ٤٤٤ و ٤٤٥

يو دليل دا هم دي چه سيدنا عمار رضي الله عنه به د رسول الله ﷺ د وفات نه پس هم فتوى هم په دې باندې وركوله چه په تيمم كښې صرف د كفين مسح ضروري ده. او ظاهره ده چه د حديث راوى د نورو په نسبت د هغه حديث په مراد باندې ښه پوهيږي، بالخصوص چه كله هغه صحابي مجتهد هم وى.

هم دغه شان امام نووى رحمه الله د مذهب شافعيه لوئې او مشهور امام دې، هغه هم دلته د حنابله مسلك د دليل په اعتبار سره قوى او مضبوط منلې دې. پس هغه په المجموع كښې د امام شافعي رحمه الله طرف ته منسوب كولو سره يو قديم قول چه پكښې د مسح الوجه والكفين ذكر دې. د هغې تنقيح كولو سره فرمائي:

﴿ وحكى أبو ثور وغيره قولا للشافعي في القديم أنه يكفي مسح الوجه والكفين وأنكر أبو حامد والماوردي وغيرهما هذا القول وقالوا لم يذكره الشافعي في القديم وهذا الانكار فاسد فان أبا ثور من خواص أصحاب الشافعي وثقاتهم وأئمتهم فنقله عنه مقبول وإذا لم يوجد في القديم حمل على انه سمعه منه مشافهة ﴾ (١)

يعنى ابو ثور وغيره د امام شافعي رحمه الله يو قديم قول مسح الوجه والكفين نقل كړې دې. او ابو حامد او ابو الحسن ماوردى وغيره د دې قول انكار كولو سره وئيلې دى چه د امام شافعي رحمه الله هيڅ قديم قول داسې نشته. خو د دې حضراتو دا انكار صحيح نه دې، خكه چه ابو ثور د امام شافعي رحمه الله په خواص شاګردانو كښې وو، د هغه شمير په ثقات او ائمه كښې كيږي. لهذا د هغه د امام شافعي رحمه الله نه نقل كول مقبول دى. زيات نه زيات به د امام شافعي رحمه الله په اقوال قديم كښې هغه قول ملاؤ نه شو نو د امام ابوثور رحمه الله نقل به په دې باندې حمل كولې شى چه هغه د امام شافعي رحمه الله نه بالمشافه اوريدلې دى.

د دې نه روستو امام نووى رحمه الله د دې قول په باره كښې فرمائي: ﴿ وهذا القول وان كان قديما مرجوحا عند الاصحاب فهو القوي في الدليل وهو الاقرب إلى ظاهر السنة الصحيحة ﴾ (٢)

چه د تيمم للوجه والكفين والا قول اګر چه قديم او د حضرات شوافع په نزد مرجوح دې، خو د دليل په اعتبار سره دا قول قوى دې او سنت صحيحه ظاهر ته نزدې دې.

هم دغه شان صاحب السعايه مولانا عبدالحئ لكهنوى رحمه الله هم د حنابله مذهب ته د دليل په اعتبار سره قوى او راجح وئيلې دې، پس هغه په دې مسئله كښې اختلاف ذكر كولو سره فرمائي: ﴿ فاعلم ان نزاعهم في مقامين: الاول في كيفية مسح الايدى، هل هو الى الابط ام الى المرفقين ام الى الرسغ ﴾ (٣)

---

(١) المجموع ج ٢ ص ٢١٠

(٢) پورته حواله

(٣) السعاية ج ١ ص ٥١٠

يعنى اول اختلاف د لاسونو د مسح په مقدار كښې دې چه هغه به د ترخونو پورې وى، (دا اول قول دې) دويم تر څنګلو پورې (دا دويم قول دې) يا د ورغوو پورېو (دا دريم قول دې)

د دې نه پس فرمائى : ﴿ فاضعف الاقوال فيه هو القول الاول لما قاله الامام الشافعى ﴾
چه په دې اقوالو كښې د ټولو نه زيات ضعيف اولې قول (يعنى تيمم الى الاباط) دې.

بيا وړاندې دريم قول ته راجح ونيلو سره فرمائى : ﴿ واقوى الاقوال فيه من حديث الدليل هو الاكتفاء بمسح اليدين الى الرسغين، لما ثبت فى روايات عمار الصحيحة ان النبى ﷺ علمه كيفية التيمم حين بلغه تمعكه فى التراب، واكتفى فيه على مسح الوجه والكفين ﴾
يعنى د دليل په اعتبار سره د ټولو نه مضبوط قول د تيمم الى الرسغين دې، ځكه چه د حديث عمار په صحيح رواياتو كښې دې چه رسول الله ﷺ ته د سيدنا عمار رضي الله عنه په خاورو كښې د لوغړيدو علم اوشو. نو رسول الله ﷺ ورته د تيمم طريقه اوښودله او په هغې كښې ئې په مسح على الوجه والكفين باندې اكتفاء اوكړه.

خو اصل خبره هم هغه ده كومه چه ما مخكښې ذكر كړه چه د حضرات ائمه كرامو مسلك قائم شوې وو او صحيحين وغيره او نور د حديثو كتابونه روستو مدون شوې دى. نو يقينى خبره ده چه دې جمهور حضرات ائمه ته حديث د مرفقين په صحيح او قابل اطمينان طرق سره رسيدلې وو، په كوم باندې چه هغوى د خپل مسلك بنياد كيخودلو، او ما په دليل كښې د جامع المسانيد روايت پيش كړې دې چه هغه امام صاحب ته په صحيح سند سره مخكښې رسيدلې وو. اوس روستو د يو ضعيف راوى په راتلو سره هغه حديث اګر چه د روستو خلقو په حق كښې ضعيف اومنلې شى، خو د امام صاحب په حق كښې اوصولى طور سره هغه په هيڅ طريقه ضعيف نه شى منلې كيدې. او دا خبره مې هم ذكر كړې ده چه په بخارى او مسلم كښې د يو حديث نه كيدل د هغه ضعف لره هر ګز مستلزم نه دى، په دې وجه د جمهور حضراتو موقف د دلائلو په اعتبار سره هم قوى دې كوم چه مونږ ذكر كړې دې.

د ابن حزم ظاهرى رحمه الله په ذكر شوې مسئله كښې په احنافو وغيره باندې رد ابن حزم ظاهرى رحمه الله په مسئله مذكوره فى الباب كښې نزدې نزدې د امام احمد رحمه الله موافقت كړې دې او د جمهور حضراتو د موقف ئې ډير په شد او مد سره ترديد، بلكه تغليط كړې دې، بيا ئې په جمهور كښې بالخصوص حضرات احناف رحمهم الله باندې سخت تنقيد كړې دې او د خپل عادت مطابق ئې ډيره تيزه ژبه استعمال كړې ده!

پس هغه خپل مذهب بيانولو سره ليكى : ﴿ .....ثم يضرب الارض بكفيه متصلا بهذه النية، ثم ينفخ فيهما ويمسح وجهه وظهر كفيه الى الكوعين بضربة واحدة فقط، وليس عليه استيعاب الوجه والا الكفين، ولا يمسح فى شئ من التيمم ذراعيه ولا راسه ولا رجليه، ولا شيئا من جسمه ﴾ [1]

---

[1]) المحلى بالاثار، كتاب التيمم، مسالة ۲۵۰، صفة التيمم للجنابة والحيض ولكل غسل واجب. ج ۱ ص ۳٦۸،

د دې نه روستو د جمهورو مسلك بيانولو او د هغوی د مستدلات (احاديث) ذكر كولو نه پس فرمائي ﴿ هذا كل ما شغبوا به، وكله لاحجة لهم فيه، اما الاخبار فكلها ساقطة، لا يجوز الاحتجاج بشئ منها ﴾ (۱) د دې نه روستو ئې يو يو كولو سره په ټولو رواياتو باندې كلام كړې دې، مونږ مخكښې د جمهور په مستدل رواياتو كښې چه په كوم كوم روايت باندې كوم كلام وو هغه سره د جواب نه ذكر كړې دې، دغه شان مو هغه احاديث هم ذكر كړې دی چه په هغې كښې هيڅ ضعف او كلام نشته.

د دې نه پس ابن حزم ظاهری رحمه الله يو الزامي جواب ذكر كولو سره په جمهورو (بالخصوص په احنافو) باندې انتهائي سخت قدح او طعن كړې دې او د دې تاثر وركولو كوشش ئې كړې دې چه د اثار او مذاهب صحابه د مخالفت په نتيجه كښې د صحابه كرام رضي الله عنهم او د هغوی د مذهب سره هم د دوی (جمهورو) څه تعلق نشته.

پس هغه فرمائي : ﴿ واما احتجاجهم بما صح من ذلك عن عمر وابن عمر وجابر فقد صح عن عمر وابن مسعود لا يتيمم الجنب وان لم يجد الماء شهرا... وقد صح عن ابي بكر وعمر وابن مسعود وام سلمة وغيرهم المسح على العمامة، فلم يلتفتوا الى ذلك! فما الذی جعلهم حجة حيث يشتهی هؤلاء ولم يجعلهم حجة حيث لا يشتهون؟ هذا موجب للنار فی الاخرة وللعار فی الدنيا! فيكف وقد خالف فی هذه المسالة عمر وابنه وجابرا وعلی بن ابی طالب وابن مسعود وعمار وابن عباس؛ على ما نذكر بعد هذا ان شاء الله، فسقط تعلقهم بالصحابة رضی الله تعالى منهم ﴾ (۲)

د ابن حزم د دې كلام حاصل دا دې چه حضرات احناف په دې مسئله كښې د سيدنا عمر، عبدالله بن عمر او سيدنا جابر رضي الله عنهم په مذهب باندې عمل كوی، نو بيا د عمر او عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دا مذهب هم په صحت سره ثابت دې چه جنبی سړې په تيمم سره مونځ نه شي كولې اگر چه د يوې مياشتې پورې ورته اوبه ملاؤ نه شی، نو دلته دې هم د صحابه كرام رضي الله عنهم په مسلك باندې عمل اوكړی.

هم دغه شان د ابوبكر، عمر، ابن مسعود او ام سلمه رضي الله عنهم وغيره نه د مسح علی العمامه ثبوت دې، بيا څه وجه ده چه هلته د خپل نفس په تابعدارئ كښې هغوی (صحابه كرام) حجة منلې شی او دلته نه؟ دا په دنيا كښې د رسوايئ او په اخرت كښې د جهنم د عذاب سبب دې.

د دې نه علاوه هم په دې مسئله كښې د عمر، ابن عمر او جابر بن عبدالله رضي الله عنهم مخالفت سيدنا علی بن ابی طالب، ابن مسعود، عمار بن ياسر او عبدالله بن عباس رضي الله عنهم كړې دې، لهذا د صحابه كرام رضي الله عنهم د مذهب سره هم د هغوی څه تعلق نشته.

اقول: دابن حزم ظاهری دا كلام ټول په تشدد ،بلكه تعصب باندې بناء دې او دتحقيق خلاف دې!

---

(۱) المحلى بالاثار ج ۱ ص ۳۷۰

(۲) المحلى بالاثار ج ۱ ص ۳۷۱

پاتې شوه خبره د سيدنا عمر او د ابن مسعود رضي الله عنهما د جنبي دپاره د تيمم د اجازت نه وركولو، پس دا خبره اګر چه د هغوی طرف ته منسوب ده خو د تحقيق خلاف ده او صحيح دا ده چه دې حضراتو د تيمم الجنب د جواز انكار نه كولو بلكه د هغې د جواز قائل وو، خو په دې سلسله كښې ئې تساهل نه خوښولو او هم په دې وجه ئې د دې عمومي اجازت نه وركولو، چه بيا به خلق د تساهل نه كار اخلي او لږه شان يخنى به محسوس كوى نو غسل پريخودلو سره به تيمم كوى. د دې دليل د سيدنا ابو موسى اشعرى او سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنهما ترمنځه كيدونكې مناظره ده، كومه چه به امام بخارى رحمه الله خپله وړاندې ذكر كوى. وفيه:

﴿قال عبدالله! لو رخصت لهم فى هذا، كان اذا وجد احدهم البرد قال هكذا، يعنى تيمم وصلى﴾ (١)

يعنى سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په دې مباحثه كښې سيدنا ابو موسى اشعرى رضي الله عنه ته اووې چه كه داسې جنبي ته په تيمم كښې رخصت وركړې شي نو بيا به خلق په لږ شان يخنئ محسوس كولو باندې تيمم كولو سره مونځ كوى او غسل به ترك كړى.

د بخارى په روايت كښې دى: ﴿فقلت لشقيق: فانما كره عبدالله لهذا؟ قال نعم﴾ (٢)

يعنى د دې حديث راوى امام اعمش رحمه الله فرمائى چه ما د خپل شيخ شقيق بن سلمه رحمه الله نه تپوس اوكړو چه عبدالله بن مسعود رضي الله عنه هم په دې وجه د جنبي دپاره تيمم ناخوښه ګڼړلو؟ نو هغه جواب وركړو چه او؛ هم په دې وجه ئې ناخوښه ګڼړلو.

دا روايت دې باره كښې بالكل صريح دې چه سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د تيمم جنب د جواز انكار نه كولو، بلكه د يو مصلحت د وجې نه به ئې د دې نه منع كوله.

د دې مناظرې پوره تفصيل به مونږ وړاندې انشاء الله ذكر كوو او د دې نه متبادر هم دا ده چه د سيدنا عمر رضي الله عنه منع كول هم د دې مصلحت په وجه باندې وو.

او كه بالفرض د دې حضراتو انكار كول منقول كيدل صحيح هم وى، نو بيا به هم د دې خلاف وارد كيدونكى صحيح احاديث (چه د هغې ذكر به مونږ وړاندې په متعلقه مقام باندې انشاء الله كوو) په مقابله كښې د دې انكار هيڅ اعتبار نشته.

امام ترمذى او امام عبدالرزاق د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه په دې مسئله كښې رجوع نقل كړې ده.

امام ترمذى رحمه الله فرمائى ﴿ويروى عن ابن مسعود أنه كان لايرى التيمم للجنب وإن لم يجد الماء ويروى

---

(١) انظر: باب اذا خاف الجنب على نفسه المرض او الموت، او خالف العطش، تيمم رقم ٣٤٥. وفى حديث بعده: فقال انا لو رخصنا لهم فى هذا، لاوشك اذا برد على احدهم الماء ان يدعه ويتيمم. فقلت لشقيق: فانما عبدالله كره لهذا؟ قال نعم. رقم ٣٤٦

وفى باب التيمم ضربة: فقال عبد الله: لو رخص لهم فى هذا، لاوشكوا اذا برد عليهم الماء ان يتيمموا الصعيد قلت: وانما كرهتم هذا لذا؟ قال نعم .. رقم ٣٤٧

(٢) صحيح البخارى رقم ٣٤٦

عنه أنه رجع عن قوله فقال يتيمم إذا لم يجد الماء ﴾ (¹)

امام عبدالرزاق په خپل سند سره نقل کولو باندې فرمائی : ﴿ عن ابن عيينة، عن ابی سنان، عن الضحاك، ان ابن مسعود نزل عن قوله فی الجنب : ان لا يصلی حتی يغتسل ﴾ (²)

او شيخ الاسلام ابن تيميه رحمه الله فرمائی چه د دواړو حضراتو نه رجوع منقول ده. (³)

او هر چه د مسح علی العمامه په مسئله کښې د ابوبکر، عمر او ابن مسعود رضی الله عنهم وغيره صحابه کرامو د مسلك خبره ده، يا د صفت تيمم په مسئله کښې د سيدنا عمر، ابن عمر او جابر بن عبدالله رضی الله عنهم په مقابله کښې د سيدنا علی، عمار بن ياسر، عبدالله بن مسعود او ابن عباس رضی الله عنهم وغيره د رائې تعلق دې، نو په بنياد احنافو باندې الزام لګول، په هغوی طعن او تنقيد کول، بلکه د جهنم وعيد اورول د اعتدال د لارې نه لرې خبره خو ضرور ده، ورسره دا څه معتبر، مستند بلکه څه معقول نقد هم نه دې، ځکه چه په يوه مسئله کښې خپله د صحابه کرام رضی الله عنهم ترمينځه اختلاف وی نو روستني ائمه چه کوم قول هم اختيار کړی نو د دې نه به لازمی او منطقی طور سره د صحابه کرام رضی الله عنهم د دويمې ډلې د رائې سره اختلاف لازميږی.

دې ته د مخالفت صحابه رضی الله عنهم عنوان ورکول بالکل صحيح نه دی. او زمونږ خيال نه دې چه تر اوسه پورې يو امام، مجتهد يا يو محدث يا فقيه داسې قول اختيار کړې وی، ځکه چه په دې صورت کښې خو څوك هم د صحابه کرامو د مخالفت د الزام نه نشی بری کيدی.

که هم دا خبره وی نو بيا خپله ابن حزم د عمر، ابن عمر، جابر بن عبدالله، ابو امامه الباهلی، سيده عائشه، اسلع تميمی، ابو جهيم او د ابوهريره رضی الله عنهم مخالفت اونکړو، د چا نه چه په دې باب کښې ضربتين او مسح الی المرفقين روايات منقول دی؟!!!

اصل خبره دا ده چه تقريبا په ټولو مختلف فيه مسائلو کښې د حضرات ائمه مجتهدين په شان خپله د حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم ترمينځه هم اختلاف پاتې شوې دې، دا حضرات ائمه په دې مسائلو او د هغې په دلائل او وجوه ترجيح کښې غور کولو سره يوه خبره اختياروی، د هر امام او مجتهد صنيع هم دا دې، په دې باندې د ټول امت تر ننه پورې تعامل راروان دې، چا هم دې ته د صحابه کرام رضی الله عنهم د مخالفت عنوان نه دې ورکړې.

د دې نه پس ابن حزم ظاهری د جمهوررو د طرف نه تيمم لره په اودس باندې د قياس کولو د دليل عقلی تغليط او د هغې جواب ورکولو سره اوفرمائيل :

﴿ واما قولهم : ان التيمم بدل من الوضوء فيقال لهم : فكان ما ذا؟ ومن اين وجب ان يكون البدل على صفة

---

¹) جامع الترمذی، ابواب الطهارات، باب ما جاء فی التيمم للجنب اذا لم يجد الماء رقم ١٢٤

²) المصنف، كتاب الطهارة، باب الرجل يعزب عن الماء رقم ٩٢٣، ج ١ ص ١٨٨

³) قال فی مجموع فتاواه : وَقَدْ رُوِيَ عَنْ عُمَرَ وَابْنِ مَسْعُودٍ إِنْكَارُ تَيَمُّمِ الْجُنُبِ وَرُوِيَ عَنْهُمَا الرُّجُوعُ عَنْ ذَلِكَ وَهُوَ قَوْلُ أَكْثَرِ الصَّحَابَةِ : كَعَلِيٍّ وَعَمَّارٍ وَابْنِ عَبَّاسٍ وَأَبِي ذَرٍّ وَغَيْرِهِمْ. (كتب الفقه، كتاب الطهارة، باب التيمم ج ٢١ ص ١٧٨)

المبدل منه؟ وان كان هذا فانتم اول مخالف لهذا الحكم الذى فضيتم انه حق، فاسقطتم فى التيمم الراس والرجلين، وهما فرضان فى الوضوء، واسقطتم جميع الجسد فى التيمم للجنابة، وهو فرض فى الغسل، واوجبتم ان يحمل الماء الى الاعضاء فى الوضوء، ولم توجبوا حمل شئ من التراب الى الوجه والذراعين فى التيمم، واسقط ابوحنيفة منهم النية فى الوضوء والغسل واوجبها فى التيمم، ثم اين وجدتم فى القران او السنة او الاجماع ان المبدل لايكون الاعلى صفة المبدل منه؟ وهل هذا الا دعوة فاسدة كاذبة؟ ﴾([1])

مونږ مخکښې د دليل عقلي تائيد ، ترجيح او په دې باندې د وارد کيدونکو اعتراضاتو جواب ورکړې دې کوم چه ابن حزم په ذکر شوی عبارت کښې ذکر کړې دی، لهذا د دې د اعادې دلته ضرورت نشته.

په اخر کښې ابن حزم ظاهری د ذکر شوی قول د قائلين تعيين کولو سره فرمائی . ﴿ وممن رای ان التيمم ضربتان : ضربة للوجه والاخرى لليدين والذراعين الى المرفقين : الحسن البصری، وابوحنيفة واصحابه، وسفيان الثوری، وابن ابی ليلى، والحسن بن حی ﴾([2])

دلته د نقل مذاهب او د قائلين په تعيين کښې ابن حزم ظاهری سراسر د تعصب او نا انصافۍ نه کار اخستلې دې، که قصدا نه وی نو په ناپوهۍ کښې به وی، په ائمه متبوعين کښې صرف د امام ابوحنيفه رحمه الله تخصيص کولو سره د سابقه تول طعن او تشنيع رخ د هغوی طرف ته کول ډ ديانت سراسر خلاف دی. حالانکه د امام مالك او امام شافعی رحمهما الله موقف هم په ذکر شوې مسئله کښې د احنافو د مسلك موافق دې. كما ذكرناه

هم دا تسامح د حافظ ابوبکر بن ابی شيبه رحمه الله نه هم شوې دې، پس هغه په خپل مشهور ترين کتاب المصنف کښې يو مستقل باب قائم کړې دې، چه په هغې کښې هغه د امام ابو حنيفه رحمه الله په يو سل پنځويشت مسائلو کښې د مخالفت احاديث نبويه نشاندهی کړې ده.

هم په دې کښې هغه الضربة والضربتان فى التيمم قائمولو سره حديث عمار رضی الله عنه ذکر کړې دې، بيا ليکی چه امام ابوحنيفه رحمه الله يو ضرب کافی نه ګنړی، بلکه هغه د ضربتين قائل دې.

مونږ ذکر کړې دی چه د امام ابوحنيفه رحمه الله سره امام مالك او امام شافعی رحمهما الله هم د دې قائل دی بيا په امام ابوحنيفه رحمه الله باندې د مخالفت حديث د الزام لګولو څه مطلب دې؟

بلکه په دې مسئله کښې خو د ټولو نه زيات شدت د امام شافعی رحمه الله په قول جديد کښې دې، چه هغه ډير په شدت سره د وجوب ضربتين او د مسح الى المرفقين قائل دې او هغه خپل قول قديم ترك کولو سره دا خبرې فيصله کړې ده، بيا د ائمه اربعه نه چه څنګه بحث، تحقيق او دلائل سره تفصيلی مواد په مذکوره مسئله کښې د هغوی په کتاب الام وغيره کښې براه راست

[1]) المحلى بالاثار ج ۱ ص ۳۷۱
[2]) المحلى بالاثار ج ۱ ص ۳۷۲، ۳۷۳

ملاویږی، هغه د نورو ائمه کرامو په خپل تصنیف کښې نشته.
د دې نه علاوه دا کتل هم ضروری دی چه د ضربتین او مسح الی المرفقین قائل خو حضرات صحابه کرام او تابعین هم وو، کما ذکرناه ... ایا په هغوی تولو باندې به هم د مخالفت حدیث الزام هم دغه شان لګولې شی لکه چه په حضرات احنافو باندې لګولې شوې دې؟ او دا چه هغه باندې به هم الزام لګولو سره مطعون کولې شی؟ بیا ابن ابی شیبه هم په دې المصنف کښې خپله هم د ضربتین او مسح الی المرفقین والا روایات ذکر کړې دی، کوم چه مونږ مخکښې ذکر کړې دی.
وړاندې ابن حزم ظاهری امام شافعی لره د ذکر شوې مطاعن نه د بچ کولو دپاره د هغه په مذهب نقل کولو کښې چه کوم تعبیر اختیار کړې دې هغه هم اوګورئ!
﴿ والشافعی وابوثور قالا : الا ان یصح عن رسول الله ﷺ غیر ذلك فنقول به ﴾[1]
یعنی امام شافعی او ابوثور فرمائی چه که د رسول الله ﷺ نه ضربتین او مسح الی المرفقین نه علاوه بله څه خبره ثابته وی نو مونږ به هغه اختیاروو.
د تولو نه اولنۍ خبره خو دا ده چه که ضربتین او مسح الی المرفقین نه علاوه څه خبره ثابته شی نو ایا احناف به هغه نه اختیاروی؟
دویم خبره دا ده چه د امام شافعی ذکر شوې قول خپله د اصحاب ظواهر خلاف دې چه د امام شافعی په علم حدیث کښې جلالت قدر او اوچته مرتبه خپله د معاندین احناف په نزد هم منلې شوې ده، چه هر کله دومره اوچت محدث دا وائی چه که د دې خلاف د رسول الله ﷺ نه څه ثابت شی نو مونږ به هم هغه اختیاروو، د دې واضح مطلب دا دې چه د هغوی په نزد د ضربتین ومسح الی المرفقین مغایر روایت خو د رسول الله ﷺ نه ثابت نه دې، چه کله د دومره جلیل القدر او اوچت محدث په نزد دا روایت ثابت نه دې، نو بیا هغه لره پریخودلو سره صرف په احنافو باندې د تنقید څه مطلب دې؟ که دا مخالفت حدیث دې نو بیا خو د دې صراحت د امام شافعی نه چا هم زیات نه دې کړې، دا الزام خو د اولیت او اولویت دواړو په اعتبار سره په امام شافعی باندې لګول پکار دی.
د اصحاب ظواهر په باره کښې د اهل علم رائې : حافظ زین الدین عراقی په **تقریب الاسانید** کښې د سیدنا ابوهریره یو روایت ذکر کړې دې. **ونصه : ﴿ قال رسول الله ﷺ : لایبولن احدکم فی الماء الدائم الذی لایجری ثم یغتسل فیه ﴾[2]**

---

[1]) المحلی بالاثار ج ۱ ص ۲۷۳
[2]) الحدیث اخرجه البخاری فی کتاب الوضوء، باب البول فی الماء الدائم، رقم : ۲۳۹، ومسلم فی صحیحه فی کتاب الطهارة، باب النهی عن البول فی الماء الراکد رقم : ۶۵۶، ۶۵۷، وابوداؤد فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب البول فی الماء الراکد، رقم ۶۹، ۷۰، والترمذی فی جامعه، فی ابواب الطهارة، باب ما جاء فی کراهیة البول فی الماء الراکد، رقم ۶۸، قال ابو عیسی : هذا حدیث حسن صحیح. والنسائی فی سننه، فی کتاب الغسل والتیمم، باب ذکر نهی الجنب عن الاغتسال فی الماء الدائم رقم : ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰)

د دې په شرح طرح التثريب فى شرح التقريب كښې حافظ عراقى (زين الدين عراقى او ولى الدين عراقى) څو مسائل ذكر كړې دى، كومې چه اصحاب ظواهر (بالخصوص داؤد بن على او ابن حزم ظاهرى) د ذكر شوى حديث نه اخذ كړې دى.

اوله مسئله : دا ده چه كه يو سړې په يو لوښى وغيره كښې متيازې اوكړى، بيا هغه (متيازې) په ماء دائم كښې واړوى نو اوس هغه د ماء دائم نه اودس كولې شى (اخذا بظاهر الحديث) خكه چه رسول الله ﷺ خو په ماء دائم كښې د متيازو كولو نه منع فرمائيلې ده، چه په هغې كښې متيازې كولو سره د هغې نه اودس اونكړې شى، او په لوښى كښې متيازې كولو سره هغه لوښې په ماء دائم كښې اړول ظاهره ده چه دا په ماء دائم كښې متيازې كول نه دى، لهذا د هغه دپاره به د اودس كولو نه هم ممانعت نه وى.

هم دغه شان كه د ماء دائم نه بهر متيازې اوكړى او هغه متيازې بهيدلو سره ماء دائم ته لاړې شى اوس هم د هغه دپاره د دې ماء دائم نه اودس كول جائز دى، خكه چه هغه په ماء دائم كښې متيازې نه دې كړى.

دويمه مسئله : كومه چه اصحاب ظواهر د دې حديث د ظاهر نه اخذ كړې ده هغه دا ده چه كه يو سړې په ماء دائم كښې متيازې اوكړى نو د بل سړى دپاره د هم هغه ماء دائم نه اودس كول صحيح دى خكه چه په حديث مذكور كښې ممانعت د متيازې كونكى دپاره دې. چه متيازې كولو سره دې د هغې نه متيازې اونكړې شى او دا دويم سړې چه اودس كوى، ظاهره ده چه دا متيازې كونكې نه دې، لهذا د هغه دپاره د هم هغه ماء دائم نه اودس كول جائز دى، خكه چه په هغې كښې د هغه نه علاوه بل سړى متيازې كړې دى.

دريمه مسئله : د ذكر شوې دواړو مسئلو نه زياته عجيبه، بلكه زياته شنيعه د دې ذكر شوى حديث د ظاهر نه استنباط دا دې چه كه څوك په ماء دائم كښې لوئې بول اوكړى، نو اوس د هغې نه اودس كولې شى خكه چه رسول الله ﷺ خو د متيازو نه منع فرمائيلې ده، لهذا لوئې بول كولو سره ترې اودس كول جائز دى.

حافظ عراقى رحمه الله د دې د ذكر كولو نه پس فرمائى : ﴿ وهذا غاية فى السقوط وابطال المعقول ﴾ او په دې باندې په اهل ظاهر بالخصوص په داؤد بن على او ابن حزم ظاهرى باندې سخت تنقيد كولو سره فرمائى : ﴿قال ابن بطال : ولم يأخذ أحد من الفقهاء بظاهر هذا الحديث إلا رجل ينسب إلى العلم وليس من أهله يقال له داود بن على ..... وما ذهب إليه داود قاله أيضا ابن حزم وصرح بأنه لا فرق فى ذلك بين أن يقل الماء أو يكثر﴾

د دې نه روستو ئې د اهل علم د هغوى په باره كښې اقوال نقل كړې دى چه د جمود د دې انتهاء نه پس هغوى (اهل ظواهر) په اهل علم كښې شمار كول بالكل صحيح نه دى.

هم دا وجه ده چه لوئې فقهاء كرامو او اصولينو هغوى په اهل علم كښې نه دى شمار كړى، چه د هغې په وجه باندې د هغوى فيصله دا ده چه په مسائلو كښې به د هغوى د خلاف هيڅ اعتبار نه وى، دا كالعوام دى، چه د هغوى اختلاف لره هيڅ اعتبار نشته، او چا چه د دوى اختلاف

لره اعتبار وركړې دې د هغې وجه دا ده چه د هغوی په نزد د عوامو اختلاف معتبر دې، لهذا د هغوی اختلاف لره اعتبار ورکولوسره اجماع نه شی مقرر کیدې، خو حق او صحیح خبره هم هغه ده کومه چه جمهورو اختیار کړې ده:

پس حافظ عراقی رحمه الله فرمائی : ﴿ قال صاحب المفهم : ومن التزم هذه الفضائح وجمد هذا الجمود حقيق أن لا يعد من العلماء بل ولا فى الوجود قال : وقد أحسن القاضى أبوبكر حيث قال : إن أهل الظاهر ليسوا من العلماء ولا من الفقهاء فلا يعتد بخلافهم بل هم من جملة العوام وعلى هذا جل الفقهاء ، والأصوليين ومن اعتد بخلافهم إنما ذلك ؛ لأن من مذهبه أنه يعتبر خلاف العوام فلا ينعقد الإجماع مع وجود خلافهم. والحق أنه لا يعتبر إلا خلاف من له أهلية النظر، والاجتهاد على ما يذكر فى الأصول.

وقال النووى : إن هذا من أقبح ما نقل عن داود فى الجمود على الظاهر وقال ابن دقيق العيد : إنه يعلم بطلانه قطعا ، والعلم القطعى حاصل ببطلان قولهم لاستواء الأمرين فى الحصول فى الماء ، وأن المقصود اجتناب ما وقعت فيه النجاسة من الماء، قال : وليس هذا من محال الظنون بل هو مقطوع به ﴾[1]

د حافظ عراقی د دې تصریح نه پس د ابن حزم ظاهری په حضرات حنفیه باندې د رد او قدح علمی حیثیت بالکل واضح کیږی، چه په هغې باندې د مزید وینا ضرورت نشته. والله اعلم

په حدیث الباب کښې په ذکر شوې مسئله باندې د شاه ولی الله رحمه الله رائې : شاه ولی الله دهلوی رحمه الله په دې باره کښې په شرح تراجم البخاری کښې فرمائیلي دی کوم چه مونږ شاته ذکر کړې دی. دلته مونږ د مصفی شرح موطاء او حجة الله البالغة نه په دې ذکر شوې مسئله کښې د هغه تحقیق ذکر کوو.

پس په مصفی کښې د فریقین مذهب او د هغوی په استدلال کښې د واقع حدیث عمار او اثر ابن عمر رضی الله عنهما د ذکر کولو نه پس فرمائی : ﴿ واین دو حدیث نزدیك من متعارض نیستند زیرا که فعل ابن عمر کمال سنت است در تیمم وفعل انحضرت صلی الله علیه وسلم اقل تیمم است چنانکه لفظ ﴿ یکفیك ﴾ بان ارشاد میکند پس چنانکه اصل وضویك یکبار شستن اعضاء معلوم است وکمال ان سه بار شستن وسمح اذنین ومضمضه واستنشاق را با او الحاق کردن است همچنان اصل تیمم یکضربه ومسح تا دو بند دست وکمال آن دوه ضربه ومسح تا ارنج ﴾[2]

یعنی زما په نزد دواړه احادیث خپل مینځ کښې متعارض نه دی، ځکه چه د ابن عمر رضی الله عنهما فعل کمال تیمم دې او د رسول الله صلی الله علیه وسلم عمل مبارك اقل تیمم دې، لکه چه په ﴿ انما یکفیك ﴾ الخ سره هم دې طرف ته اشاره فرمائیلې ده، پس څنګه چه اصل اودس یو یو کرت وینځل دی او کمال

[1] طرح التثريب فى شرح التقريب. كتاب الطهارة. باب ما يفسد الماء وما لا يفسده. المسألة التاسعة عشرة: ۱۸۸/۱۱

[2] مصفی شرح موطاء. باب صفة التیمم. ج ۱ ص ٦٤. میر محمد کتب خانه

وضوء درې درې کرته وينځل دی او د دواړو غوږونو مسح، مضمضه او استنشاق دې سره ملحق دی، هم دغه شان اصل تيمم ضربه واحده او مسح الى الكفين دې او كمال تيمم ضربتان او مسح الى المرفقين ده.

حضرت شاه صاحب په حجة الله البالغة کښې فرمائي چه د تيمم طريقه هم د هغه ټولو امورو نه ده چه په هغې کښې د رسول الله ﷺ نه په حاصلو کړې شوې طريقو کښې اختلاف راغلې دې، پس اكثر فقهاء او تابعين وغيرهم خو به هم دا وئيل چه په تيمم کښې دوه ضربونه دی، يو د مخ دپاره او بل د څنګلو پورې د لاسونو دپاره. د دې نه روستو چه کله د محدثين کرام طريق په وجود کښې راغلو او صرف په احاديثو ئې نظر لاړو، نود محدثين د طرز تحقيق مطابق د ټولو نه اصح حديث حديث د عمار رضي الله عنه وو، چه په هغې کښې ﴿ انما كان يكفيك ان تضرب بيديك الارض، ثم تنفخ فيهما، ثم تمسح بهما وجهك وكفيك ﴾ راغلې دې، بل طرف ته حديث د ابن عمر رضي الله عنهما وو.

د دې نه روستو چه کله اوکتلې شو نو د رسول الله ﷺ او صحابه کرام رضي الله عنهم عمل هم دواړو طريقو سره روايت شوې وو او په دواړو کښې وجه د تطبيق او وجه جمع ظاهره ده، چه د هغې طرف ته په لفظ د ﴿ يكفيك ﴾ سره رهنمائي ملاويږي چه اول صورت (حديث عمار رضي الله عنه) ته د تيمم ادنى درجه او دويم صورت ته كمال سنت اوئيلې شي. او هم په دې باندې د تيمم په باره کښې د هغوى اختلاف محمول کول پکار دی.

او دا خبره هم بعيده نه ده چه د رسول الله ﷺ د فعل مطلب دا واخستلې شي چه رسول الله ﷺ سيدنا عمار رضي الله عنه ته د دې خبرې تعليم ورکړو چه په تيمم کښې مشروع دا ده چه په ضرب لګولو سره چه کومه خاوره او دوړه په لاسونو باندې لګيدلې ده هغه په اندامونو باندې اومږلې شی، د تمرغ ضرورت نشته، او دا چه د رسول الله ﷺ مقصد نه خو د ضربات عدد بيانول وو او نه مقدار ممسوح.

اوس به هم دا مطلب سيدنا عمار رضي الله عنه ته د رسول الله ﷺ د دې ارشاد هم وی او هلته به حصر د تمرغ په نسبت اضافی وی. او په داسې مسائلو کښې انسان لره هم هغه صورت د عمل کولو دپاره اختيارول پکار دی چه د هغې نه هغه قطعی او يقينی طور سره د خپلې ذمه دارۍ نه اوځي. (١)

د حضرت شاه صاحب د دې ارشاد وضاحت دا دې چه يو دور د فقهاء تابعين وو، چه په هغې کښې به د قران، سنت، اجماع او قياس او اثار وتعامل صحابه رضي الله عنهم په رڼا کښې د مسائلو فيصلې کولې شوې، د هغې نه روستو د حضرات محدثينو دور راغلو، چه په هغې کښې صرف په احاديث مجرده او د صحت او ضعف په اعتبار سره د هغې طرق مخې ته کولو سره د مسائلو فيصلې شروع شوې. او د محدثينو د دې طريقې دومره پابندی اوکړې شوه چه د دې په مقابله کښې آثار صحابه وتابعين هم نظر انداز کړې شو او د فقهاء تابعين په دور کښې چه

---

(١) حجة الله البالغة، كتاب الطهارة، صفة التيمم، ج ١ ص ٥١٢، ٥١٣

كومې د ائمه مجتهدينو فيصلې چه په هغې كښې په اكثر د احايث ثنائيات او ثلاثيات په رنړا كښې كولې شوې، هغه هم قابل التفات پاتې نه شوې، حال دا چه دا ائمه مجتهدين نه صرف د خپلې زمانې كبار محدثين وو، بلكه د محدثين اصحاب صحاح شيوخ او استاذان هم وو.
هم په دې مسئله كښې اوګورئ امام ابوحنيفه، سره د ټول محدثين احناف، امام مالك، امام شافعى، سفيان ثورى او امير المومنين فى الحديث عبدالله بن مبارك رحمه الله د ضربتين او مسح الى المرفقين قائل وو او د عبدالله بن مبارك رحمه الله په باره كښې خو د امام بخارى رحمه الله دا فيصله وه چه هغه د خپلې زمانې د ټولو نه لوئې عالم وو او خلقو لره د نورو خلقو په ځائې د هغه تقليد كول پكار دى. (۱)

د شيخ عبدالحق محدث دهلوى رحمه الله تحقيق : شيخ عبدالحق محدث دهلوى رحمه الله د مشكاة په شرح اللمعات كښې په دې مسئله باندې ښه بحث كړې دې، د فريقين موقف او د هغوى د دلائلو ذكر كولو نه پس ئې د جمهورو د دلائلو د ترجيح وجه بيان كړه او په اخره كښې ئې يو اشكال دا ذكر كړو چه كه د فريقين مستدل احاديثو لره په مرتبه كښې برابر هم اومنلې شى، نو بيا هم د محدثين كرام احاديث الضربتين والمرفقين لره په صحاح كښې نه ذكر كول دا هم د هغوى په نزد د احاديث الضربة والكفين د راجح او صحيح كيدو دليل دې.
د دې جواب وركولو سره حضرت دهلوى رحمه الله فرمائى چه احاديث الضربتين والمرفقين د كومو نه چه ائمه مجتهدين په خپله زمانه كښې استدلال كوى، د روستو محدثينو د هغې د صحت او قوت نه انكار صحيح نه دې، ځكه چه دا ممكنه ده چه په دې رواياتو كښې ضعف د هغوى د روستو راتلونكو د لين او ضعف د وجې نه راغلې وى، چا چه د هغه ائمه او مجتهدين نه روستو هغه احاديث روايت كړې دى. او هم په دې وجه باندې روستنو محدثين متاخرين هغه احاديث په خپل سنن كښې خو واخستل خو په صحاح كښې ئې وانخستل. لهذا د متاخرين په نزد په يو حديث كښې د يو ضعف د موندلې كيدو نه دا هرګز نه لازميږى چه هغه ضعف دې په متقدمينو كښې هم وى. او داسې ډير احاديث دى كوم چه د متقدمينو په نزد د راويانو د ثقاهت او قوت د وجې نه صحيح او قوى وى، خو روستو روايت كونكى راويانو كښې موجود د چا د ضعف د وجې نه د روستو خلقو دپاره هغه ضعيف ګڼرلې شى.
مثلا د امام ابوحنيفه رحمه الله په زمانه كښې د حديث راوى يا يو وو كه امام صاحب تابعى وى، يا بيا دوه يا درې وو، على تقدير عدم كونه تابعيا...... چه ثقه هم وو او د اهل ضبط والاتقان نه هم وو. بيا هم هغه حديث لره روستو داسې خلقو روايت كړو كوم چه په ضبط، اتقان او ثقاهت كښې د مخكښې خلقو نه د كمې درجې وو، چه د هغې په نتيجه كښې دا حديث (روستو راتلونكو محدثينو) امام بخارى، مسلم او ترمذى وغيرهم په نزد ضعيف شو او هغوى په خپل صحاح كښې هغه ذكر نه كړو، خو ظاهره ده چه دا روستو راتلونكې ضعف د امام صاحب د استدلال دپاره مضر نه دې. چه د هغه د زمانې پورې روايت كونكى راويان ثقه وو.

(۱) انوار البارى ج ۱۰ ص ۵۱۰

﴿فتدبر! وهذه نكتة جيدة، قد الهمت بفضل الله تعالىٰ على هذا العبد الضعيف، سامحه الله في رد من يتكلم في بعض الاحاديث التي تمسك به ائمتنا المتقدمون رحمهم الله، هذا تحقيق المقام﴾ والله اعلم وبيده ازمة المرام،([1])

لږ په اختصار سره مې دا جواب مخکښې ذکر کړې هم دې. او د دې تائيد د امام شافعي رحمه الله د سابقه کلام نه هم کيږي، چه په هغې کښې هغه فرمائي چه ما او زما اصحاب چه د ضربتين او د مسح الى المرفقين مذهب اختيار کړې دې، هغه مو د رسول الله ﷺ د حديث د صحت د ثبوت نه پس کړې دې، که د دې په خلاف کښې ماته څه ثابت معلوم وې نو هرګز به مې د هغې نه تجاوز نه کولو. ([2])

د دې نه معلومه شوه چه حديث عمار رضي الله عنه يا خو د اضطراب د وجې نه هغوي غير ثابت اوګڼړلو، يا ئې هغه د زمانه سابقه سره متعلق اوګڼړلو په کوم کښې چه حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم د رسول الله ﷺ د وضاحت نه مخکښې په خپلې خپلې رائې سره عمل کړې وو.

بهرحال: حقيقت به هم دا منلې شي چه د مجتهدين او محدثين متقدمين په نزد په صحت سره ثابت شوي او معمول بها احاديث ته مونږ د روستو راويانو د وجې نه ضعيف يا غير صحيح نه شي وئيلې. دا بيله خبره ده چه د روستو محدثين کرام طريقې ته هم ضرورت وو، او د هغوي د زمانې فيصلې او د احاديثو د صحت او ضعف د معلومولو طرق هم په خپل ځائې اهم او د قبول مستحق وې.

مسئله صرف دومره ده چه مونږ د متاخرينو فيصلې او تحقيقات د متقدمينو په فيصلو باندې اثرانداز ګڼړل شروع کړې دی، حال دا چه د متاخرينو فيصلې صرف د روستو خلقو دپاره د صحت او سند حيثيت لرې، هغه هم په دې شرط سره چه هغه د متقدمينو خلاف نه وې. هم دا ترتيب په قران، سنت، اجماع او قياس او اثار صحابه وتابعين کښې هم دې. د هر يو فيصله د روستو خلقو دپاره صحت او سند دې، د دې برعکس نه، او نه روستو فيصلې ته په مخکښې فيصله باندې ترجيح ورکولې شي. والله اعلم([3])

د احاديثو د ترجمة الباب سره مطابقت: د احاديثو مطابقت د ترجمة الباب ثم مسح وجهه وکفيه، او يكفيك الوجه والكفين او فمسح وجهه وكفيه وغيره الفاظ سرهٔ ظاهر دې. والله اعلم

★★★★★★★★★★

---

[1]) اللمعات، كتاب الطهارة، باب التيمم، الفصل الثالث، ج ٢ ص ١٨٣

[2]) قال الامام النووي في المجموع : قال الشافعي رحمه الله انما منعنا ان نأخذ برواية عمار في الوجه والكفين ثبوت الحديث عن النبي صلى الله عليه وسلم انه مسح وجهه وذراعيه وان هذا أشبه بالقرآن والقياس.... قال الشافعي والبيهقي:اخذنا بحديث مسح الذراعين.لانه موافق لظاهر القرآن والقياس واحوط. (ج٢ ص٢١١، ٢١٢)

[3]) انوار البارى ج ١٠ ص ٥١٠.

⑤ ﴿باب الصعيد الطيب وضوء المسلم يكفيه من الماء﴾

﴿وقال الحسن يجزئه التيمم ما لم يحدث وأم ابن عباس وهو متيمم وقال يحيى بن سعيد لا بأس بالصلاة على السبخة والتيمم بها﴾

يعنى دا باب دې چه په هغې كښې به دا بيانولې شى چه پاكه خاوره د مسلمان اودس دې د اوبو په بدل كښې او د هغه دپاره كافى دې. [1]

﴿باب﴾ په تنوين سره خبر دې د مبتدا محذوف هذا دپاره، اى هذا باب [2]

﴿الصعيد﴾ مبتدا دې، ﴿الطيب﴾ ئې صفت دې، ﴿وضوء المسلم﴾ ئې خبر دې. [3]

﴿قوله: يكفيه من الماء﴾ دا يا خو د ﴿الصعيد الطيب﴾ دپاره خبر ثانى دې يا جمله استينافيه ده، دا د سابقه جملې ﴿الصعيد الطيب وضوء المسلم﴾ بيان دې. [4]

امام بخارى رحمه الله چه د باب دپاره كوم عنوان اختيار كړې دې دا د يو حديث الفاظ دى، د هغې اسناد چونكه د امام بخارى رحمه الله د شرط موافق نه دې، په دې وجه امام بخارى رحمه الله د هغه حديث تخريج نه دې كړې، خو د عنوان په طور ئې هغه اختيار كړې دې. [5]

په مسند بزار كښې دا روايت د: هشام بن حسان، عن محمد بن سيرين، عن ابى هريرة رضي الله عنه په طريق سره مرفوعا مذكور دې. [6]

ولفظه: ﴿الصعيد وضوء المسلم وإن لم يجد الماء عشر سنين، فإذا وجد الماء فليتق الله وليمسه بشرة فإن ذلك خير﴾ [7] پاكه خاوره د مسلمان اودس دې اګر چه هغه ته لس كاله اوبه ملاؤ نه شى، (هغه به تيمم كوى) بيا چه كله هغهٔ ته اوبه ملاؤ شى نو د الله پاك نه دې اويريږى (تيمم كول دې پريږدى) او اوبه دې د خپلې څرمنې سره اولګوى (يعنى اودس دې اوكړى) بيشكه دا د هغه دپاره غوره ده.

ابن القطان د دې حديث تصحيح كړې ده. [8] خو امام دارقطنى رحمه الله فرمائى چه صحيح دا ده

---

[1] عمدة القارى ج ٤ ص ٢٣
[2] عمدة القارى ج ٤ ص٢٣. فتح البارى ج١ ص٤٤٦. ارشادالسارى ج١ ص٥٨٨. تحفة البارى ج ١ ص٢٧٢
[3] عمدة القارى ج ٤ ص ٢٣. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٨٨. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٢
[4] تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٢
[5] فتح البارى لابن رجب. ج ١ ص ٣٣٨. عمدة القارى ج ٤ ص ٢٣. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٦
[6] پورته حواله جات
[7] كشف الاستار عن زوائد البزار. باب التيمم. رقم ٣١٠. ج ١ ص ١٥٧
[8] عمدة القارى ج ٤ ص ٢٣. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٦

چه دا د محمد بن سيرين رحمه الله نه مرسل روايت دې. [1] هم دغه شان امام ابوداؤد، ترمذي، نسائي او امام احمد رحمهم الله وغيره د ﴿ ابوقلابة، عن عمرو بن بجدان – بضم الباء الموحدة، وسكون الجيم، بعدها دال مهملة، وفي اخره نون ﴾ [2] عن ابي ذر رضی الله عنه په طريق سره ذکر کړې دې [3]

ولفظه: ﴿ الصعيد الطيب وضوء المسلم ولو الى عشر سنين، فاذا وجدت الماء فامسه جلدك، فان ذلك خيرا ﴾ [4]
امام دارقطني رحمه الله هم د دې حديث تخريج کړې دې. [5] ابن حبان رحمه الله دا په خپل صحيح کښې ذکر کړې دې. [6]

دارقطني او ابن حبان نه علاوه امام ترمذي رحمه الله هم د دې تصحيح کړې ده، پس هغه د روايت د تخريج کولو نه پس فرمائي ﴿ قال أبوعيسى وهكذا روى غير واحد عن خالد الحذاء عن أبي قلابة عن عمرو بن بجدان عن أبي ذر وقد روى هذا الحديث أيوب عن أبي قلابة عن رجل من بني عامر عن أبي ذر ولم يسمه. قال وهذا حديث حسن صحيح ﴾ [7]
امام حاكم د دې تخريج کولو سره دې ته صحيح او على شرط الشيخين وئيلو سره فرمائي
﴿هذا حديث صحيح و لم يخرجاه إذ لم نجد لعمرو بن بجدان راويا غير أبي قلابة الجرمي و هذا مما شرطت فيه و ثبت أنهما قد خرجا مثل هذا في مواضع من الكتابين ﴾ [8]

امام ابن القطان رحمه الله په الوهم والايهام کښې د عمرو بن بجدان راوی د وجې نه د دې روايت تضعيف کړې دې، د هغه وينا ده چه عمرو بن بجدان يو مجهول راوی دې، د هغه نه روايت کونکې صرف ابو قلابه دې. او د ابو قلابه نه روايت کونکې صرف يو خالد الحذاء دې او دويم ايوب. د خالد الحذاء د روايت په سند کښې خو هيڅ اختلاف نشته هغه د ﴿ عن ابي قلابة، عن عمرو بن بجدان عن ابي ذر ﴾ په طريق سره روايت کوی، خو د ايوب په طريق کښې ډير اختلاف دې.

---

[1]) فتح الباري لابن رجب، ج ۱ ص ۳۳۹، عمدة القاري ج ٤ ص ۲۳، فتح الباري ج ۱ ص ٤٤٦
[2]) عمدة القاري ج ٤ ص ۲۳، فتح الباري ج ۱ ص ٤٤٦
[3]) فتح الباري لابن رجب، ج ۱ ص ۳۳۸، عمدة القاري ج ٤ ص ۲۳، فتح الباري ج ۱ ص ٤٤٦، نصب الرايه ج ۱ ص ۱٤۸، التعليق المغني على سنن الدارقطني ج ۱ ص ۱۸٦، ۱۸۷.
[4]) ابوداؤد، كتاب الطهارة، باب الجنب يتيمم، رقم ۳۳۲، الترمذي رقم ۱۲٤، النسائي رقم : ۲۱۱
[5]) سنن الدارقطني، كتاب الطهارة، باب جواز التيمم لمن لم يجد الماء سنين كثيرة، رقم ۱ ج ۱ ص ۱۸٦.
[6]) الاحسان بترتيب ابن بلبان، باب التيمم، ذكر البيان بان الصعيد الطيب وضوء المعدم الماء، وان اتى عليه سنون كثيرة، رقم ۱۳، ج ۳ ص ۲٤۷، ۲٤۸، المكتبة الاثرية.
[7]) جامع الترمذي، ابواب الطهارة، باب ما جاء في التيمم للجنب اذا لم يجد الماء رقم ۱۲٤
[8]) المستدرك، كتاب الطهارة، رقم ٦۲۷ \ ۱۸۲، ج ۱ ص ۲۸٤

بعض وائى (عن ايوب، عن ابى قلابة، عن رجل من بنى عامر) بعض وائى (ايوب، عن ابى قلابة عن رجل) بعض وائى (ايوب عن ابى قلابة، عن عمرو بن بجدان) لكه چه د خالد الحذا په طريق كښې دى بعض وائى (ايوب عن ابى قلابة، عن ابى المهلب) او بعض د ابو قلابه او ابوذر ترمينځه واسطه نه نقل كوى. يعنى (ايوب، عن ابى قلابة عن ابى ذر) او بعض وائى ايوب عن ابى قلابة ان رجلا من بنى قشير)[1]

امام تقى الدين ابن دقيق العيد د ابن القطان رحمه الله دا تضعيف رد كړې دې. هغه فرمائى (ومن العجب كون ابن القطان لم يكتف بتصحيح الترمذى فى معرفة حال عمرو بن بجدان مع تفرده بالحديث، وهو قد نقل كلامه: هذا حديث حسن صحيح)[2]

يعنى چه كله امام ترمذى رحمه الله د عمرو بن بجدان روايت ذكر كړې دې او هغه ته ئې مجهول نه دې وئيلي او د دې روايت تصحيح ئې كړې ده بيا د ابن القطان د امام ترمذى رحمه الله په تصحيح باندې اكتفا نه كول او د روايت تضعيف كول عجيبه خبره ده، حال دا چه خپله ابن القطان د امام ترمذى رحمه الله تصحيح نقل كړې هم ده. وړاندې فرمائى چه كه دې راوى ته ثقه اونيلې شى يا دا چه حديث ته صحيح اونيلې شى اګر چه هغه متفرد وى نو په دې كښې باك نشته. زيات نه زيات به دا وئيلې شى چه د عمرو بن بجدان نه صرف يو راوى ابو قلابه دا روايت كړې دې او دا خبره معلومه نه ده چه د يو راوى نه د جهالت حال دپاره دا ضرورى نه ده چه د هغه نه روايت كونكى زيات وى. هم دغه شان د يو راوى نه صرف د يو تن روايت كول د هغه جهالت حال لره مستلزم نه دى. بالخصوص چه كله يو داسې سبب وى كوم چه د هغه راوى د تعديل متقاضى وى او هغه د امام ترمذى رحمه الله تصحيح ده. او هر چه د ايوب په طريق كښې د ذكر اختلاف تعلق دې نو د هغې په باره كښې دا وئيلې كيدې شى چه (ايوب، عن ابى قلابة، عن رجل) او (ايوب، عن ابى قلابة عن رجل من بنى عامر) او (ايوب، عن ابى قلابة عن عمرو بن بجدان) كښې هيڅ تعارض نشته چه په اول طريق كښې د (رجل) نه او په دويم كښې د (رجل من بنى عامر) نه مراد (عمرو بن بجدان) وى. او په كوم طريق كښې چه د ابو قلابه او ابوذر ترمينځه واسطه نشته. نو هغه صرف زيادت دې. لهذا هغه به قبلولې شى او په كوم طريق كښې چه (ايوب عن ابى قلابة عن ابى المهلب) راغلې دې، نو په هغې كښې خو دا احتمال شته چه ابو المهلب هم د دې عمرو بن بجدان كنيت وى. نو بيا خو څه تعارض نشته. او كه د عمرو بن بجدان كنيت او نه منلې شى نو دا به يو بل روايت وى كوم چه به مخالف وى، خو هغه هم احتمالا نه يقينا. ځكه چه په دې كښې د كنيت

---

[1] التعليق المغنى على سنن الدارقطنى. باب فى جواز التيمم لمن لم يجد الماء سنين كثيرة. ج ۱ ص ۸۸

[2] التعليق المغنى ج ۱ ص ۱۸۸. كذا فى البناية ج ۱ ص ۵۱٤

كيدو احتمال هم دي. او هر چه د ﴿ ايوب عن ابى قلابة ان رجلا من بنى قشير ﴾ تعلق دي، نو دا يو روايت دي چه مخالف دي، لهذا په دي كښې ضروري دا وه چه د دې په سند كښې غور كړې شوې وې، كه د دې سند ثابت نه وي نو د دې په ذريعه روايت معلول كيدلې نه شي. (١)

ابن رجب حنبلي رحمه الله هم په دې روايت باندې كلام كړې دې، خو هغه ني د امام احمد رحمه الله طرف ته منسوب كړې دي، هغه فرمائي : ﴿ وتكلم فيه بعضهم، لاختلاف وقع فى تسمية شيخ ابى قلابة، ولان عمرو بن بجدان غير معروف، قاله احمد وغيره ﴾ (٢)

هر چه د ابو قلابه د شيخ په نوم كښې د اختلاف خبره ده نو د هغې جواب مونږ د ابن دقيق العيد په حوالې سره ذكر كړې دې. او هر چه د عمرو بن بجدان خبره ده نو حافظ صاحب په التهذيب كښې فرمائي : ﴿ ذكره ابن حبان فى الثقات، قلت وقال العجلى : بصرى تابعى ثقة ﴾ (٣)

چه ابن حبان هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې، او عجلى فرمائي چه هغه بصرى دې، تابعى دې ثقه راوى دې. لهذا د هغه د جهالت اشكال هم رفع شو.

هم دغه شان حافظ صاحب رحمه الله په التخليص كښې فرمائي : ﴿ ورواه ابن حبان والحاكم من طريق خالد الحذا كرواية ابى داؤد، وصححه ايضا ابوحاتم، ومدار طريق خالد على عمرو بن بجدان، وقد وثقه العجلى، وغفل ابن القطان، فقال : انه مجهول ﴾ (٤)

يعني امام عجلى رحمه الله عمرو بن بجدان ته ثقه وئيلې دې، او هغه ته مجهول وئيلو كښې ابن القطان سهوه شوې دې.

هم په دې وجه محقق عينى رحمه الله فرمائي : ﴿ ولا يلتفت الى تضعيف ابن القطان لهذا الحديث لعمرو بن بجدان لكون حاله لا يعرف، ويكفى تصحيح الترمذى اياه فى معرفة حال عمرو بن بجدان ﴾ (٥)

يعني د عمرو بن بجدان د غير معروف الحال كيدو د وجې نه د ابن القطان د دې حديث تضعيف كول قابل توجه نه دى، بلكه د امام ترمذى رحمه الله د هغه د معروف الحال كيدو په وجه باندې د دې تصحيح كول كافى دى.

قوله : يكفيه من الماء: دا الفاظ نه د ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې دى او نه د ابوذر رضي الله عنه په روايت كښې، د ابوهريره رضي الله عنه په روايت كښې دى : ﴿ وان لم يجد الماء عشر سنين ﴾ (٦)

---

١) التعليق المغنى ج ١ ص ١٨٨، ١٨٩

٢) فتح البارى لابن رجب ج ١ ص ٣٣٨

٣) تهذيب التهذيب ج ٨ ص ٧

٤) تلخيص الحبير، كتاب التيمم، رقم الحديث : ٢٠٩، ج ١ ص ٤٠٨

٥) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٣

٦) كشف الاستار (٣١٠)

او د ابوذر رضي الله عنه په روایت کښې دي ﴿ ولوالی عشر سنین ﴾[1] دا دواړه الفاظ د ﴿ یکفیه من الماء ﴾ معنی ادا کوي.

ولو الی عشر سنین: دلته په تعیین سره د لسو کالو تخصیص نه دې مراد، چه د لسو کالو پوري تیمم کولې شي، د هغې نه روستو نه، بلکه د عشر سنین نه مراد کثرت سنوات دی او لفظ عشر د دې مفهوم دپاره استعمال کړې شوي دې، ځکه چه په عدد احاد کښې دا د ټولو نه اخري لفظ دې، اوس د دې مطلب دا دې چه که هغه ته اوبه نه ملاویږي نو هر کرت دې د طهارت د ضرورت پوره کولو دپاره تیمم کوي، اګر چه د اوبو د نه ملاویدو موده لسو کالو پورې اورسیږي، دا معنی نه ده چه یو کرت تیمم کول د لسو کالو دپاره کافی دې.[2] لکه چه په سرسري نظر کتلو سره دا وهم راځي.

د ترجمة الباب مقصد: د شاه ولی الله رحمه الله رائې: د امام شاه ولی الله محدث دهلوي رحمه الله فرمائي چه د امام بخاري رحمه الله غرض په دې ترجمة الباب سره دا ثابتول دی چه د اوبو د نه ملاویدو په صورت کښې د خاورې حکم د اوبو دې، لهذا د خاورې نه د تیمم کولو په صورت کښې متیمم ته اختیار دې چه هغه د بې اودسه کیدو پورې په هغه اودس سره څومره غواړي فرائض او نوافل ادا کوي، لکه چه په اوبو سره د اودس کولو په صورت کښې دا حکم دې او هم دا د امام ابوحنیفه رحمه الله مسلك دې، او امام شافعي او نور ائمه کرام د دې رائې سره اختلاف لري. (وسیاتی بسطه وتفصیله انشاء الله)

او په حدیث الباب کښې محل الاستشهاد د رسول الله ﷺ دا فرمان دې ﴿ علیك بالصعید الطیب فانه یکفیك ﴾ ځکه چه د کفایت کولو نه ظاهر او متبادر هم دا ده چه د دې حکم د اوبو حکم دې ګیني بیا به کفایت ناقص وي. د دې نه علاوه د مطلق چه کله اطلاق اوکړې شي نو مراد ترې فرد کامل وي.[3] او دلته د کفایت مطلق دې، لهذا مراد به ترې کفایت کامله وي، او کفایت کامله به هم په هغه صورت کښې وي چه کله ورته د اوبو حکم ورکړې شي، لهذا معلومه شوه چه د خاورې حکم د اوبو والا دې.

د مولانا محمد ادریس کاندهلوي رحمه الله رائې: مولانا ادریس کاندهلوي رحمه الله فرمائي چه د امام بخاري رحمه الله غرض په دې باب کښې دوه مسئلې بیانول دي. یو دا چه د تیمم طهارت مطلقه دې، لهذا د اوبو نه ملاویدو په صورت کښې به تیمم د اوبو قائم مقام وي او په هغې سره فرائض او نوافل چه څه لوستل غواړي هغه لوستلې شي او هم په دې وجه باندې د متیمم دپاره د متوضئینو امامت کول هم جائز دی، هم دا د امام ابوحنیفه رحمه الله او د فقهاء کوفه

---

[1] ابوداؤد رقم ۳۳۲

[2] عمدة القاري ج ٤ ص ۲۳. بذل المجهود ج ۲ ص ۵۲۳. والبنایه ج ۱ ص ۵۱۵

[3] شرح تراجم ابواب صحیح البخاري ص ۳۷. کذا فی الابواب والتراجم ص ۶۸. والکنز المتواري ج ۳ ص ۳۲۷، ۳۲۸. ولامع الدراري ج ۲ ص ۳۰۵، ۳۰۶

مذهب دې او هم دا د امام بخاري رحمه الله په نزد مختار دې، او بعض علماء وائي چه په يو تيمم سره صرف يو فرض لوستلې شي، ډير فرض مونځونه په يو تيمم سره نه شي ادا کولې
دويمه مسئله امام بخاري رحمه الله دا بيان کړه چه د زمکې په ټولو اجزاء سره تيمم کول جائز دی، لکه چه د حديث ﴿ جعلت لی الارض مسجدا وطهورا ﴾ نه معلوميږي چه په جنس ارض سره تيمم کول جائز دی، او يحيی بن سعيد رحمه الله فرمائي چه په شړه زمکه باندې تيمم کولو سره مونځ کول جائز دی، ځکه چه هغه د زمکې د جنس نه ده او هم دا د امام ابوحنيفه رحمه الله مذهب دې. د امام بخاري رحمه الله ميلان هم دې طرف ته دې. او بعض فقهاء کرام فرمائي چه د تيمم دپاره تراب منبت (زرغونه کونکې) کيدل شرط دی. (١)

د شيخ الحديث صاحب رائې : شيخ الحديث مولانا محمد زکريا صاحب رحمه الله فرمائي چه امام بخاري رحمه الله په دې باب سره دوه مسئلو طرف ته اشاره کړې ده. اوله مسئله دا ده چه آيت تيمم ﴿ فَتَيَمَّمُوْا صَعِيْدًا طَيِّبًا ﴾ (المائدة : ۶) کښې د لفظ صعيد په تفسير کښې اختلاف دې. چه د هغې طرف ته امام بخاري رحمه الله په الصعيد الطيب سره اشاره اوکړه.
امام شافعي رحمه الله فرمائي چه د لفظ صعيد نه مراد خاوره ده، په دې وجه هغه فرمائي چه د خاورې نه علاوه په بل څه څيز باندې تيمم کول جائز نه دی، د حنابله هم يو روايت هم دا دې. د جمهورو رائې دا ده چه د صعيد نه مراد مطلقا د زمکې مخ دې او د زمکې د هر جزء نه تيمم کول جائز دی، په دې کښې د خاورې هيڅ خصوصيت نشته. امام بخاري رحمه الله په دې مسئله کښې د جمهورو سره دې او په ترجمه کښې ئې د دې تائيد فرمائيلې دې چه د صعيد نه مراد مطلقا زمکه ده، ځکه چه په روايت الباب کښې ﴿ عليك بالصعيد ﴾ راغلې دې او په دې کښې د يو خاص څيز يا خاص زمکې تعيين نشته. دويمه اختلاف مسئله دا ده چه تيمم طهارت ضروريه دې يا طهارت مطلقه؟ امام شافعي رحمه الله فرمائي چه طهارت ضروريه دې، په يو تيمم سره يو فرض لوستلې کيدې شي، د بل فرض د ادا کولو دپاره به بل تيمم کوی. د احنافو په نزد تيمم طهارت مطلقه دې، څنګه چه اودس طهارت اصليه دې هم دغه شان تيمم هم. په يو تيمم سره چه ترڅو پورې حدث لاحق شوې نه وی چه څومره غواړې فرائض او نوافل لوستلې شی. ابراهيم نخعي، عطاء، سعيد بن المسيب، امام زهري، امام ليث، امام حسن بصري او د ابن عباس رضي الله عنهما هم دا مذهب دې. امام بخاري رحمه الله په دې مسئله کښې د احنافو سره دې او ﴿ يکفيه من الماء ﴾ ونيلو سره د احنافو تائيد کوی، چه خاوره د اوبو قائم مقام او د اوبو بدل دې، څنګه چه په يو اودس سره ډير فرائض لوستلې کيدې شی. هم دغه شان په تيمم سره چه ترڅو پورې حدث نه وی راپيښ شوې هر څومره مونځونه لوستلې شی. (٢)

---

١) الابواب والتراجم للکاندهلوی ص ۲۹۶، ۲۹۷ _ المائده: ۶

٢) تقرير بخاري ج ۲ ص ۱۱۱، ۱۱۲، سراج القاري لحل صحيح البخاري ج ۲ ص ۳۳۱، ۳۳۲

وړاندې امام بخاری رحمه الله درې اثار تعلیقا ذکر کړې دی او په هغې کښې درې مختلف مسائل ذکر دی

د امام حسن بصری رحمه الله اثر : **﴿ وقال الحسن يجزئه التيمم مالم يحدث ﴾** : دا اولنې اثر دې د حسن بصری رحمه الله هغه فرمائی چه د متیمم دپاره یو تیمم د بې اودسۍ د وخته پورې کافی دې (۱)

قوله : يجزئه : دا د یاء په ضمه او په اخر کښې د همزه سره د **اجزاء** (باب افعال مهوز اللام) نه دې. چه د هغې لغوی معنی ده کافی کیدل او په اصطلاح کښې دې ته ادا وئیلې شی. کوم چه د سقوط تعبد دپاره کفایت اوکړی. (۲)

په بعض نسخو کښې **﴿ يجزيه ﴾** د یا په فتحې سره بغیر د همزه نه راغلې دې. (۳) په صحاح وغیره کښې دی **﴿ جزأت بالشئ جزءا، اى اكتفيت به ﴾** (۴) ما په دې سره کفایت حاصل کړو. او **﴿ جزت عنك شاة ﴾** ستا د طرف نه بیزه کافی ده، د ابو برده بن نیار رضی الله عنه په حدیث کښې دی **﴿ تجزئ عنك ولا تجزئ عن احد بعدك ﴾** (۵) دا (جذغه) ستا د طرف نه کافی ده او ستا نه روستو به د چا د طرف نه هم کافی نه وی. لهذا په دواړو صورتونو کښې دا فعل لازم دې، تقدیر به دا سې وی : **﴿ يقضى عن الماء التيمم ﴾** چه تیمم کافی دې د اوبو په بدل کښې. بیا حذف الجار وایصال الفعل د قبیل نه جار لره حذف کولو سره فعل د خپل معمول سره یو ځائې کړې شو. (۶)

د تعلیق مذکور تخریج امام بخاری رحمه الله چه د حسن بصری رحمه الله کوم قول تعلیقا ذکر کړې دې امام عبدالرزاق او ابن ابی شیبه وغیره هغه موصولا ذکر کړې دې. (۷) امام عبدالرزاق د **الثوری عن عمرو بن عبيد، عن الحسن** په سند سره ذکر کړې دې.

---

(۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳. ارشاد الساری ج ۱. ص ۵۸۸

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۲. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۲

(۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۲. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۲

(۴) معجم الصحاح ص ۱۷۰. وفی لسان العرب. جزا بالشئ وتجزا. قنع واکتفی به. واجزاه الشئ کفاه. ج۲ ص۲۶۸

(۵) معجم الصحاح ص ۱۷۲. وفی اللسان : ابن سیدة : ابن سیده وجَزَی الشیء یَجْزِی کَفَی وجَزَی عنک الشیء قضَی وهو من ذلک وفی الحدیث أنه صلی الله علیه وسلم قال لأبی بردة بن نیّار حین ضَحّی بالجَذَعة تَجْزِی عنک ولا تَجْزِی عن أحد بعدَک أی تَقْضِی قال الأصمعی هو مأخوذ من قولک قَدْ جَزَی عنی هذا الأمر یَجْزَی عنی ولا همز فیه قال ومعناه لا تَقْضِی عَن أحد بعدک ویقال جَزَتْ عنک شاةٌ أی قَضَتْ وبنو تمیم یقولون أجْزَأتْ عنک شاةٌ بالهمز أی قَضَتْ. ج ۲ ص ۲۸۰. کذا فی النهایة ج ۱ ص ۲٦٤

(۶) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۲۳، ۲٤ـ

(۷) عمدة القاری ج ٤ ص ۲٤. فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦

ولفظه : یجزئ تیمم واحد مالم یحدث.[1] چه د حدث لاحق کیدو پورې یو تیمم کافی دې.

او ابن ابی شیبه د : **هشیم عن یونس عن الحسن** په سند سره ذکر کړې دې. **ولفظه : لاینقض التیمم الا الحدث.**[2] چه تیمم صرف حدث ماتولې شی معنی دا ده چه ترڅو پورې حدث نه وی راغلې تر هغه وخته پورې به د هغه تیمم برقرار وی، چه په هغې سره ځومره مونځونه غواړی کولې شی.

هم دا اثر امام ابن ابی شیبه د عطاء[3] او ابراهیم نخعی رحمه الله[4] نه هم ذکر کړې دې. سعید بن منصور هم په خپل سنن کښې دا موصولا ذکر کړې دې. **ولفظه : ﴿ التیمم بمنزلة الوضوء، اذا تیممت فانت علی وضوء حتی تحدث ﴾**[5] چه تیمم د اودس په حکم کښې دې، لهذا چه کله تاسو تیمم اوکړئ نو د حدث د لاحق کیدو پورې به ستاسو اودس برقرار وی.

حافظ صاحب د دې د نقل کولو نه پس فرمائی : **﴿ وهو اصرح فی مقصد الباب ﴾**[6] چه د حسن بصری رحمه الله د اثر دا کوم الفاظ چه په سنن سعید بن منصور کښې مذکور دی، دا د ترجمة الباب د مقصد په اثبات کښې د ټولو نه زیات صریح دی. هم دغه شان حماد بن سلمه په خپل مصنف کښې : **﴿ یونس بن عبید، عن الحسن ﴾** په طریق سره موصولا ذکر کړې دی. **ولفظه : ﴿ تصلی الصلوات کلها بتیمم واحد مثل الوضوء، مالم تحدث ﴾**[7] یعنی د اودس په شان په تیمم کښې هم په یو تیمم سره ټولو مونځونه کولې شی چه ترڅو پورې چه تاته حدث نه وی لاحق شوې.

---

[1]) مصنف عبدالرزاق، کتاب الطهارة، باب کم یصلی بتیمم واحد، رقم ۸۳۶، ج ۱ ص ۱۶۹، کذا فی تغلیق التعلیق ج ۲ ص ۱۸۶، وعمدة القاری ج ٤ ص ۲٤، وفتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦

[2]) المصنف لابن ابی شیبة، کتاب الطهارة، باب فی التیمم کم یصلی به من الصلاة، رقم ۱۷۰۵، ج ۲ ص ۱۹۰، کذا فی تغلیق التعلیق، ج ۲ ص ۱۸۷، وعمدة القاری ج ٤ ص ۲٤، وفتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦

[3]) ونصه : حدثنا الضحاک، بن مخلد، عن المثنی بن الصباح، عن عطاء، قال : یصلی بالتیمم الصلوات کلها ما لم یحدث. (المصنف لابن ابی شیبة رقم ۱۷۰٦، ج ۲ ص ۱۹۰، چه ترڅو پورې بې اودسی نه وی راغلې په تیمم سره ټولو مونځونه کیدلې شی.

[4]) ونصه : حدثنا جعفر بن عون، عن ابی حنیفة، عن حماد، عن ابراهیم، قال : المتیمم علی تیممه ما لم یحدث. رقم ۱۷۱۰، ج ۲ ص ۱۹۱، چه متیمم ته چه ترڅو پورې بې اودسی نه وی راغلې د هغه تیمم به برقرار وی. لهذا تر هغه وخته پورې هغه په تیمم سره مونځ کولې شی.

[5]) کذا نقله الحافظ فی الفتح ج ۱ ص ٤٤٦، وعند العلامة العینی فی العمدة : اذا توضات فانت علی وضوء، بدل قوله : اذا تیممت فی کلتا النسختین، ادارة الطباعة المنیریة ج ٤ ص ۲٤، ودار الکتب العلمیة، ج ٤ ص ۳٦، ولعل ما ذکر فیه سهو من الناسخ، وما نقله الحافظ اثبت منه، موافقة لفظه باالمضمون الذی البحث عنه، وانی راجعت سنن سعید بن منصور، الا ان هذا الکتاب نسخته ناقصة عندنا، ولیس فیه هذا البحث. والله اعلم

[6]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦

[7]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦، عمدة القاری ج ٤ ص ۲٤

په تعلیق کښې ذکر شوې اختلافي مسئله : په دې تعلیق سره امام بخاري رحمه الله یو اختلافي مسئلې طرف ته اشاره کوي، هغه دا چه په یو تیمم سره ډیر فرائض ادا کیدلې شي که د هر فرض دپاره به جدا تیمم کول وي؟ پس په دې کښې د حضرات فقهاء کرام رحمهم الله اختلاف دې.

په یو تیمم سره د ډیرو فرائضو ادا کولو حکم : حضرات احناف فرمائي چه په یو تیمم سره ډیر فرائض ادا کیدلې شي چه تر څو پورې بې اودسه شوې نه وي. [۱]

هم دا د ابرهیم نخعي، سفیان ثوري، عطاء، سعید بن المسیب، ابن شهاب زهري، لیث بن سعد، حسن بن حي او د داود بن علي مذهب دې. او هم دا د سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه منقول دې. [۲] په اهل ظاهر، مالکیانو کښې ابن شعبان او په شوافع کښې مزني هم دا قول اختیار کړې دې. [۳] د امام احمد رحمه الله یو روایت هم داسې دې. [۴] د امام احمد رحمه الله یو روایت هم دغه شان دې. [۵]

دویم مذهب : امام احمد رحمه الله په مشهور قول کښې فرمائي چه په تیمم سره هغه یو فرض ادا کولې شي چه د کوم وخت داخلیږي، هم دغه شان جمع بین الصلاتین په وقت ثاني کښې کولې شي او که قضاء مونځونه د هغه په ذمه باندې وي، نو هغه ادا کولې شي او نوافل چه څومره غواړي ادا کولې شي د بل وخت داخلیدو پورې. اصل دا ده چه تیمم د هغوی په نزد مقید بالوقت دې، یعني د صلاة حاضره په وخت تیریدلو او د بل مونځ وخت داخلیدو سره تیمم ماتیږي، لهذا جمع بین الصلاتین په دویم وخت کښې هم کولې شي. او صلاة حاضره مفروضه، قضاء مونځونه او نوافل وغیره چونکه د دې ټولو ادائیګی د یو مونځ په وخت کښې کیدې شي په دې وجه هغه ادا کولې شي، خو په دې تیمم سره د بل وخت فرض نه شي ادا کولې، ځکه چه د بل مونځ وخت داخلیدو باندې به دا تیمم باطل شي. [۶]

امام مالك او امام شافعي رحمهما الله فرمائي چه په یو تیمم سره د یو نه زیات فرائض نه شي لوستلې، د بل فرض دپاره به بل تیمم کوي، خو نوافل چه څومره غواړي کولې شي. هم دغه شان یو فرض او د هغې سره نور ډیر نوافل جمع کولې شي. خو د نوافلو د لوستلو اجازت د

---

[۱] قال العلامة الکاساني : وعلی هذا یبنی ایضا انه تیمم فی الوقت یجوز له ان یؤدی ما شاء من الفرائض والنوافل. ما لم یجد الماء. او یحدث عندنا. (بدائع الصنائع، کتاب الطهارة، فصل فی صفة التیمم، ج ۱ ص ۳۴۴)، وانظر کذلک الهدایة ج ۱ ص ۵۲، وتحفة الفقهاء ج ۱ص ۴۶، ومجمع الانهار ج ۱ص ۱۰۴، واحکام القران للجصاص ج ۲ ص۳۸۲، والاختیار ج ۱ ص ۳۱، وفتح القدیر ج ۱ ص ۱۳۷

[۲] عمدة القاری ج ۴ ص ۲۴، الاستذکار ج ۱ ص۳۶۱، الاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۵۸، المغنی ج ۱ ص۱۶۴

[۳] الکنز المتواری ج ۳ ص ۳۲۸، السعایة ج ۱ ص ۵۳۷، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۶۲، ۵۶۳

[۴] المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۶۴، السعایة ج ۱ ص ۵۳۷، اوجز المسالک ج ۱ ص ۵۶۳

[۵] پورته حواله جات

[۶] المغنی ج ۱ ص ۴۷، وانظر : الانصاف للمرداوی ج ۱ ص ۲۹۱، الاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۵۷، المحلی بالاثار ج ۱ ص ۳۵۵، ۳۵۶، مسالة ۲۳۶

مالکیانو په نزد په هغه صورت کښې دې چه کله فریضه اول ادا کړی، بیا نوافل د هغې تابع کولو سره ادا کولې شی. لهذا که نفل مونځ ئې اول اوکړو نو اوس په دې تیمم سره فرض نه شی ادا کولې، بلکه د فرض دپاره به دوباره تیمم کوی. (۱) او د شوافع په نزد د نوافلو عام اجازت دې، که د فرض تابع کولو سره ئې د فرض نه پس لولی یا ئې د فرض نه مخکښې اولولی. دواړه صورتونه صحیح دی. (۲) حاصل دا دې چه د احنافو په نزد په یو تیمم سره ډیر فرائض ادا کیدلې شی او د ائمه ثلاثه په نزد په یو تیمم سره ډیر فرائض نه شی ادا کیدلی.

د ائمه ثلاثه جمهورو دلائل: جمهور حضرات د بعض صحابه کرام رضي الله عنهم د اثار نه استدلال کوی.

اول دلیل، د سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما اثر: د سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دا اثر امام دارقطني رحمه الله وغیره د ﴿ الحسن بن عمارة، عن الحکم، عن مجاهد، عن ابن عباس رضی الله عنهما ﴾ په طریق سره نقل کړې دې. ونصه: ﴿من السنة ان لایصلی بالتیمم اکثر من صلاة واحدة﴾ (۳)

د ذکر شوی اثر جواب: د دې اثر اولنې جواب خو دا دې چه په دې کښې حسن بن عماره ضعیف دې. د هغه د روایاتو نه استدلال صحیح نه دې، خپله شوافع او حنابله د دې تصریح کوی. پس خپله ابن قدامه په المغني کښې د سیدنا ابن عباس رضي الله عنهما د ذکر شوی اثر نقل کولو نه پس فرمائی: ﴿ واما حدیث ابن عباس فیرویه الحسن بن عمارة، وهو ضعیف ﴾ (۴)

---

(۱) المدونة الکبری، وانظر: الشرح الصغیر ج ۱ ص ۱۸۶، ۱۸۷، والشرح الکبیر ج ۱ ص ۱۵۱، والمنتقی ج ۱ ص ۱۱۰، وبدایة المجتهد ج ۱ ص ۷۵، والاوسط ج ۲ ص ۵۷ تا ۶۰، حاشیة الصاوی علی الشرح الصغیر ج ۱ ص ۱۹۳.

(۲) المهذب ج ۱ ص ۳۶، وانظر کذلک: الوسیط ج ۱ ص ۴۵۲، والمنهاج مع نهایة المحتاج ج ۱ ص ۳۱۰، ۳۱۱، ومغنی المحتاج ج ۱ ص ۱۰۳، والاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۵۷، ۶۰

(۳) سنن الدارقطني، کتاب الطهارة، وانه یفعل لکل صلاة رقم: ۶، ج ۱ ص ۱۸۵. قلت رواه ابو یحیی الحمانی، عن الحسن بن عمارة، واخرجه ایضا من طریق عبدالرزاق، عن الحسن بن عمارة، برقم ۷. ولفظه: لا یصلی بالتیمم الا صلاة واحدة، ورواه ابن زنجویة عن عبدالرزاق. واخرجه ایضا: من طریق اسحاق بن ابراهیم، عن عبدالرزاق، عن الحسن بن عمارة، برقم: ۵. ولفظه: من السنة ان لا یصلی الرجل بالتیمم الا صلاة واحدة، ثم یتیمم للصلاة الاخری. ثم قال الدارقطني: والحسن بن عمارة ضعیف. ج ۱ ص ۱۸۵. واخرجه البیهقي: من طریق اسحاق بن ابراهیم، عن عبدالرزاق عن الحسن بن عمارة عن الحکم عن مجاهد عن ابن عباس .... الخ وقال: الحسن به عمارة ضعیف. (السنن الکبری، کتاب الطهارة باب التیمم لکل فریضة و رقم ۱۰۵۷. ج ۱ ص ۳۳۹. ثم اخرجه من طریق جریر بن حازم، عن الحسن بن عمارة، عن الحکم بن عتیبه ... الخ وقال: هکذا رواه ابن زنجویه عن عبدالرزاق، عن الحسن. والحسن بن عمار لا یحتج به. السنن الکبری ج ۱ ص ۳۴۰. واخرجه المصنف ایضا فی کتاب الطهارة، من معرفة السنن والاثار، باب التیمم لکل صلاة مکتوبة من هذا الطریق نفسه، برقم ۳۳۸، ج ۱ ص ۲۹۸. واخرجه عبدالرزاق فی مصنفه، فی کتاب الطهارة، باب کم یصلی بتیمم واحد رقم: ۸۳۰، ج ۱ ص ۱۶۸.

(۴) المغنی ج ۱ ص ۱۶۵

امام دارقطني رحمه الله هم د دې روايت ذكر كولو نه پس فرمائي **﴿ والحسن بن عمارة ضعيف ﴾**[1]

هم دغه شان امام بيهقي رحمه الله د روايت د تخريج كولو نه پس فرمائي **﴿ قال علي : الحسن بن عمارة ضعيف ﴾**[2]

وړاندې په يو بل طريق سره د دې حديث د تخريج كولو نه پس فرمائي **﴿ الحسن بن عمارة لا يحتج به ﴾**[3] مطلب دا چه د حسن بن عماره د رواياتو نه استدلال نه شي كيدلې

علامه شمس الحق عظيم ابادي رحمه الله په التعليق المغني كښې فرمائي **﴿ قوله : والحسن بن عمارة ضعيف. قال بعضم : متروك، وذكره مسلم في مقدمة كتابه في جملة من تكلم فيه ﴾**[4]
يعنى بعض حضراتو هغه ته متروك ونيلې دې او امام مسلم د صحيح مسلم په مقدمه كښې ذكر شوې متكلم فيه (ضعيف) راويانو كښې هغه هم ذكر كړې دې.

د ذكر شوى اثر دويم جواب بل جواب دا دې چه د اثر الفاظ دى **﴿ من السنة .... ﴾**
دا خو په سنيت باندې دلالت كوى نه په وجوب باندې، چه د هغې مقتضى دا ده چه په يو تيمم سره يو مونځ (فرض) كول سنت وى، نه واجب. لهذا كه څوك په دې سره ډير فرائض اوكړى نو هغه به زيات نه زيات تارك سنت وى، چه په هغې سره به مجموعى لحاظ سره د هغه مونځ اوشى، د دې په وجه به په هغه باندې د باقى مونځونو قضاء نه وى. خو جمهور حضرات خو د وجوب قائل دى او د ډيرو فرائضو د ادا كولو په صورت كښې د اول فرض نه علاوه د باقى په حق كښې هغوى د وجوب اعاده قائل دى، لكه چه مونږ ذكر كړې دى. لهذا دا اثر كه صحيح اومنلې شى نو هم د هغوى مستدل نه شى جوړيدې. امام قدورى رحمه الله د دې جواب طرف ته اشاره كړې ده.[5]

د ذكر شوى اثر دريم جواب دا دې چه د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په دې اثر كښې د فرائض او نوافلو هيڅ تفريق نشته، بلكه په دې كښې مطلقا د دې خبرې ذكر دې چه په يو تيمم سره دوه مونځونه اولوستلې شى. ظاهره ده چه **﴿ صلاة واحدة ﴾** د خپل اطلاق سره څنګه چه فرض مونځ ته شامل دې هم دغه شان نفل مونځ ته هم شامل دې، لهذا د دې مقتضى خو دا ده چه د يو فرض نه علاوه يو نفل هم په يو تيمم سره اونكړې شى، خو جمهور حضرات د فرض نه علاوه د

---

[1]) سنن الدارقطني ج ١ ص ١٨٥
[2]) السنن الكبرى ج ١ ص ٣٣٩
[3]) السنن الكبرى ج ١ ص ٣٤٠
[4]) التعليق المغني ج ١ ص ١٨٥
[5]) ونصه : قلنا: قال ابن عباس: من السنة ان لا يصلى بالتيمم الا صلاة واحدة. وهذا يفيد السنة دون الوجوب. الموسوعة الفقهية المقارنة. كتاب الطهارة. اداء فرضين بتيمم واحد. المسالة: ٣٧. ج ١ ص ٢٢٧

نوافل اجازت ورکوی، نو که د نوافلو په حق کښې د هغه طهارت باقی دې نو د نورو فرائضو نه څه څیز مانع دې علامه ابن الترکمانی رحمه الله په الجوهرالنقی کښې هم دا اختیار کړې دې. [1]

دویم دلیل : د سیدنا علی رضی الله عنه اثر : د سیدنا علی رضی الله عنه دا اثر امام بیهقی او دارقطنی وغیره د ﴿حجاج بن ارطاة، عن ابی اسحاق، عن الحارث الاعور، عن علی رضی الله عنه﴾ په طریق سره نقل کړې دې.

سیدنا علی رضی الله عنه فرمائی : ﴿یتیمم لکل صلاة﴾[2] د هر مونځ دپاره به جدا جدا تیمم کوی.

د ذکر شوی اثر جواب : د دې اثر جواب دا دې چه دا ضعیف دې او استدلال ترې صحیح نه دې. په دې کښې دوه ضعیف راویان دی، کومو ته چه خپله امام بیهقی شافعی رحمه الله په السنن الکبری کښې ضعیف او د هغوی روایاتو ته ئې ناقابل احتجاج وئیلې دی. یو راوی حجاج بن ارطاة دې. د هغوی په باره کښې امام بیهقی رحمه الله یو ځائې کښې فرمائی : ﴿وقد روی الحجاج بن ارطاة، عن ابی اسحاق، عن الحارث، عن علی، والحجاج بن ارطاة لایحتج به، قد ذکرت الاقاویل الحفاظ فیهم فی الخلافیات﴾[3] چه د حجاج بن ارطاة د روایاتو نه استدلال نه شی کیدې.

بل ځائې کښې د هغه تضعیف کولو سره فرمائی : ﴿ورواه الحجاج بن ارطاة عن عبدالله بن عبدالرحمن بن ابی لیلی، عن اسید بن حضیر، والحجاج ضعیف﴾[4]

او په یو بل ځائې کښې د هغه تدلیس واضح کولو سره لیکی : ﴿ولا نعلم احدا رواه عن زید بن جبیر الا حجاج بن ارطاة، والحجاج فرجل مشهور بالتدلیس، وبانه یحدث عمن لم یلقه ولم یسمع منه﴾[5]
یعنی دې په تدلیس سره مشهور دې او د داسې خلقو نه هم روایت کوی چه د هغه نه د هغه ملاقات کیری او نه سماع

بل راوی حارث اعور دې، هغه ته ئې هم په کتاب الطهارة کښې ضعیف وئیلې دې. [6] او په

---

[1] الجوهر النقی بهامش السنن الکبری ج ۱ ص ۳۳۹، ۳٤۰

[2] اخرجه البیهقی فی السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب التیمم لکل فریضة، رقم ۱۰۵۵، ج ۱ ص ۳۳۹، والدارقطنی فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب التیمم وانه یفعل لکل صلاة، رقم ۲ ج ۱ ص ۱۸٤، وابن ابی شیبة فی مصنفه فی کتاب الطهارة، باب فی التیمم کم یصلی به من الصلاة، رقم ۱۷۰۳، ج ۲ ص ۱۹۰

[3] السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب منع من التطهیر بالنبیذ رقم ۳۲، ج ۱ ص ۱۹

[4] السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب التوضی من لحوم الابل رقم ۷٤۰، ج ۱ ص ۲٤٦

[5] السنن الکبری، کتاب الدیات، باب من قال هی اخماس وجعل احد اخماس بنی المخاض دون بنی اللبون، رقم ۱٦۱٦۱، ج ۸ ص ۱۳۳

[6] ولفظه : والحارث الاعور ضعیف، والحجاج بن ارطاة لا یحتج به، السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب منع التطهیر بالنبیذ، رقم ۳۲، ج ۱ص ۱۹

كتاب القسامة كښې هغه ته مجهول ونيلو سره فرمائى ﴿ انما رواه الشعبى عن الحارث الاعور، والحارث مجهول ﴾[1]

او د امام شعبى رحمه الله په حوالې سره ئې نقل كړى دى چه هغه كذاب وو [2] په دې وجه د دې اثر نه استدلال صحيح نه دې.

اقول دا خو د امام بيهقى رحمه الله تبصره او د هغه رائې ده، د حارث اعور د تضعيف او توثيق حوالې سره، تفصيل او تحقيق دا دې چه هغه يو مختلف فيه راوى دې، د سنن اربعه په راويانو كښې دې، بعض حضراتو هغه ته ضعيف وئيلې دې، كما مر، حافظ ابن حجر رحمه الله هغه متهم بالرفض ذكر كړې دې، امام شعبى رحمه الله هغه ته كذاب وئيلې دى.

خو بل طرف ته ډيرو حضراتو د هغه توثيق كړې دې، پس يحيى بن معين هغه ته ثقه وئيلې دې، ابن شاهين هم په خپل ثقات كښې د احمد بن صالح مصرى په حوالې سره د هغه ثقاهت او توثيق نقل كړې دې. [3]

باتې شوه خبره د متهم بالرفض كيدو نو دا جرح د راوى او د هغه د روايت د ناقابل اعتبار كيدو دپاره كافى نه ده، لكه چه په صحاح سته كښې د روافض لكه عدى بن ثابت، خوارج، مرجئه او قدريه روايات موجود دى، خو په دې وجه سره د هغوى روايات نه دى رد كړې شوې.

امام مسلم رحمه الله سره د دې چه په اصحاب بدع باندې سخت نكير كړې دې خو د عدى بن ثابت په شان رجال روايت ئې په خپل صحيح كښې نقل كړې دى.

هر چه د امام شعبى رحمه الله هغه ته كذاب وئيل دى نو هغه د روايت حديث په باره كښې نه دى، بلكه د هغه (حارث اعور) د خپلې رائې او اعتقاد يعنى د رفض والارائې په باره كښې دى. [4]

---

[1] السنن الكبرى، كتاب القسامة، بل اصل القسامة والبداية فيها مع اللوث بايمان المدعى، رقم ١٦٤٥٠، ج٨ ص٢١٥

[2] ونصه : قال الربيع : اخبرنى بعض اهل العلم، عن جرير، عن مغيرة، عن الشعبى، قال : حارث الاعور كان كذابا. ج ١ ص ٢١٦

[3] ذكر العلامة ظفر احمد العثمانى رحمه الله فى كتابه اعلاء السنن تحت : باب طريق السجود، من كتاب الصلاة، ما نصه :

قلت : رجاله رجال الجماعة الا الحارث، فهو من رجال الاربعة، قد اختلف فيه، ووثقه ابن معين، وقال ابن شاهين فى الثقات : قال احمد بن صالح المصرى : الحارث الاعور ثقة ما احفظه، وما احسن ما روى عن علي، واثنى عليه. قيل له : فقد قال الشعبى : كان كذابا، قال : لم يكن يكذب فى الحديث، انما كان كذبه فى رايه. وقال ابن ابى خيثمه : قيل ليحيى : يحتج بالحارث؟ فقال : ما زال المحدثون يقبلون حديثه. اهـ (اعلام السنن، كتاب الصلاة، باب طريق السجود، حديث ٧٧٧، ج ٣ ص ٣١، ٣٢، ادارة القران والعلوم الاسلامية). كذا فى تهذيب التهذيب ٢\١٤٦، ١٤٧.

[4] قال الشيخ الفقيه محمد حسن السنبلى رحمه الله فى مقدمة مسند الامام اعظم فى ترجمة الحارث ما نصه : الحارث بن عبدالله الاعور الهمدانى بسكون الميم، الحوتى الكوفى ابو زهير صاحب علي رضى الله عنه، كذبه الشعبى فى رايه ورمى بالرفض وفى حديثه ضعف، اقول فى الجواب عن الضعف اولا....[بقيه برصفحه آئنده..

د دې نه علاوه حافظ جلال الدين سيوطى رحمه الله د حارث اعور او د هغه په شان نور مختلف فيه رجال روايات د حديث حسن په مراتب باندې ذكر كړي دى. (١)

امام نسائى رحمه الله سره د متعنت فى الجرح كيدو د هغه د روايت نه استدلال كړې دې (٢)

د شيخ عبدالفتاح ابو غدة رحمه الله استاذ شيخ عبدالعزيز بن صديق مغربى رحمه الله د الباعث عن علل الطعن فى الحارث په نوم يو مستقل رساله ليكلې ده، چه په هغې كښې ئې د هغه توثيق كړې دې. بلكه د صحيحين د بعض رجال نه ئې هغه ته زيات ثقه وئيلې دې. (٣)

ابن ابى خيثمه فرمائى چه د يحيى بن معين رحمه الله نه چه كله د حارث اعور د حديث نه د

بقيه ازگذشته ...وسادسا : ان تكذيب الشعبى ليس الا فى رايه، لا فى حديثه، كما تقدم عن التقريب. وسابعا : اقصى ما قيل انه رمضى بالرفض وهو ليس جرحا وقدحا، لانه غلاة الروافض، كعدى بن ثابت وغيره، واخبث الخوارج والمرجئة والقدرية من رجال الستة والصحيحينو فضلا عن المتشيع والرافضى، فضلا عن المرمى به، الا ترى ان مسلما شديد التحرز بالغ النكير على اصحاب البدع، على ما يشير اليه مقدمته، كيف اخرج لهم كعدى فى صحيحه، واختار ثقتهم وصدقهم وزكاتهم وباقى الوجوه قدمناه سالفا. (ص ٩٧، ٩٨، طبع نور محمد)

(١) ذكر الحافظ السيوطى رحمه الله فى كتابه، تدريب الراوى عند بيان مراتب الحديث الحسن، ما نصه : الحسن ايضا على المراتب، كالصحيح، قال الذهبى فاعلى مراتبه : بهز بن حكيم، عن ابيه، عن عن جده وعمرو بن شعيب عن أبيه عن جده وابن وإسحق عن التيمى وأمثال ذلک مما قيل إنه صحيح وهو من أدنى مراتب الصحيح ثم بعد ذلک ما اختلف فى تحسينه وتضعيفه كحديث الحارث بن عبد الله وعاصم بن ضمرة وحجاج بن أرطاة ونحوهم. (النوع الثانى، الحديث الحسن وتعريفه والاحتجاج به، مراتب الحسن وادماجه فى الصحيح ج ١ ص ١٢٨، قديمى)

(٢) قال الشيخ ظفر احمد العثمانى رحمه الله فى كتابه : قواعد فى علوم الحديث .... ما نصه : قال الذهبى فى الميزان فى ترجمة سفيان بن عيينه... وقال ايضا فى ترجمة (الحارث الاعور) حديث الحارث فى السنن الاربعة والنسائى مع تعنته فقد احتج به وقوى امره. اهـ (الفصل السابع فى اصول الجرح والتعديل والفاظهما واسباب الجرح ص ١٧٨، ١٧٩، ادارة القران والعلوم الاسلامية)

(٣) قال الشيخ عبد الفتاح ابو غدة رحمه الله فى تعليقه على قواعد فى علوم الحديث ما نصه: قلت : وهو (الحارث بن عبدالله الاعور) الصمدانى ولشيخنا الاستاذ عبد العزيز بن الصديق الغمارى المغربى جزء فى توثيقه سماه : الباحث عن علل الطعن فى الحارث، دافع فيه عنه، وذهب الى انه اوثق من بعض رجال الصحيحين، فانظره، وفى الجزء هفوات لسان قاسية وقعت منه! طبع فى القاهرة بمطبعة الشرح دون تاريخ بعد سنة ١٣٧٠ فى ٤٤ صفحة.

وانظر ما علقه الشيخ امير على الهندى على تقريب التهذيب لابن حجر ص ٨٨، من الطبعة الهندية المطبوعة فى لكنو بمطبعة نولكشور سنة ١٣٥٦، اهـ (الفصل السابع فى اصول الجرح والتعديل ص ١٧٩، ادارة القران والعلوم الاسلامية)

استدلال په باره کښې تپوس اوشو نو هغه جواب ورکړو چه محدثین کرام باقاعده د هغه احادیث قبلوی

د ذکر شوی اثر دویم جواب که دا اثر صحیح اومنلې شی نو بیا هم د دې نه استدلال صحیح نه دې. ځکه چه په دې کښې د فرائض او نوافل هیڅ تفریق نشته لکه چه مونږ شاته ذکر کړل، د دې اثر مطلب هم دا دې چه سیدنا علی رضی الله عنه به د هر مونځ دپاره تیمم کول. بیا خو د نوافل دپاره هم تیمم کول پکار دی. او حال دا دې چه د دې خو خپله جمهور هم قائل نه دی. لهذا دا د هغوی مستدل نه شی جوړیدې (۱)

دریم دلیل د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما اثر امام بیهقی رحمه الله دا اثر ذکر کړې دې ونصه : ﴿عن نافع، عن ابن عمر، قال : يتيمم لكل صلاة، وان لم يحدث﴾ (۲) چه د هر مونځ دپاره به جدا اودس کوی اګر چه هغه ته بې اودسی نه وی رسیدلې

د ذکر شوی اثر جواب : د دې جواب دا دې چه د دې روایت په سند کښې عامر الاحوال ضعیف راوی دې چه د هغه نه استدلال صحیح نه دې، علامه ابن الترکمانی رحمه الله فرمائی : ﴿فى سنده عامر الاحول، عن نافع، وعامر ضعفه ابن عيينه وابن حنبل، وفى سماعه من نافع نظر، وقال ابن حزم، والرواية فيه عن ابن عمر لا تصح﴾ (۳)

یعنی سفیان بن عینیه او امام احمد رحمه الله عامر الاحوال ته ضعیف وئیلې دې او د نافع نه د هغه په سماع کښې نظر دې. ابن حزم رحمه الله فرمائی چه د ابن عمر رضی الله عنهما نه دا روایت په صحت سره ثابت نه دې

د ذکر شوی اثر دویم جواب هم هغه دې چه که دا اثر واخستلې شی نو بیا په د نوافل دپاره هم تیمم ضروری وی. او جمهور د دې قائل نه دی. لهذا په دې اثر سره هم د هغوی استدلال صحیح نه دې علامه ابن الترکمانی رحمه الله د دې اثار په جواب کښې فرمائی : ﴿ثم هذه الآثار كلها على تقدير صحتها تشتمل النافلة ايضا فهى مطابقة للتبويب واى فرق بين الفريضة والنافلة وقد جعل الله تعالى التيمم طهارة بقوله تعالى (ولكن يريد ليطهركم) وكذا النبى صلى الله عليه وسلم بقوله التيمم طهور المسلم الحديث فيصلى به ما شاء مالم يحدث أو يجد الماء﴾ (۴)

اصل کښې د دې اختلاف بنیاد په یوه بله مسئله کښې په اختلاف باندې دې او هغه دا چه تیمم

---

(۱) الجوهر النقي بهامش السنن الكبرى ج ۱ ص ۳۳۹، ۳٤۰

(۲) هكذا ذكره الامام البيهقى فى سننه : ج ۱ ص ۳۳۹، قولا لابن عمر رضى الله عنهما، وذكره الدارقطنى فى سننه فعلا له. ولفظه : عن نافع ان ابن عمر كان يتيمم لكل صلاة. ج ۱ ص ۱۸٤

(۳) الجوهر النقي بهامش السنن الكبرى ج ۱ ص ۳۳۹، كذا فى البحر الرائق ج ۱ ص ۲۷۳، ۲۷٤

(۴) الجوهر النقي بهامش السنن الكبرى ج ۱ ص ۳۳۹، ۳٤۰

طهارت ضروريه دې يا طهارت مطلقه؟ په نورو الفاظو تيمم رافع حدث دې يا مبيح صلاة. مطلب دا چه په تيمم كولو سره انسان پاكيږي او حدث ئې ختميږي يا دا چه حدث خو ئې نه ختميږي، خو مونځ كول د هغه دپاره مباح او جائز كيږي؟ [1]

تيمم طهارت مطلقه دې يا طهارت ضروريه؟

د احنافو مسلک : د احنافو مسلك دا دې چه تيمم طهارت مطلقه او رافع للحدث دې، په دې معنى چه د اوبو د ملاويدو پورې په دې سره حدث رفع كيږي، متيمم طاهر وي او هر قسم عبادات ادا كولې شي. [2]

د جمهورو مسلک : جمهور حضرات فرمائي چه تيمم طهارت ضروريه او مبيح للصلاة دې، په دې معنى چه په دې سره حدث نه ختميږي او طهارت نه حاصليږي، خو مونځ كول په دې سره جائز كيږي سره د حدث د باقي پاتې كيدو. او دا چه د ضرورت په وجه باندې دې، په دې وجه هغوى دې ته سنت ضروريه وائي. [3]

د حضرات احناف دلائل : احنافو د تيمم د طهارت مطلقه كيدو باندې د قران كريم او بعض احاديثو نه استدلال كړې دې.

اول دليل د قران كريم نه : د احنافو اولنې استدلال د قران كريم د دې آيت نه دې، چه په هغې كښې د طهارت د حاصلولو ذكر دې:

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ۚ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ [4]

يعنى : اې ايمان والو! چه كله تاسو مونځ ته پاسيږئ نو خپل مخونه وينځئ، او لاسونه هم د څنګلو سره، او په سرونو باندې مسح اوكړئ، او خپې سره د ګيټو وينځئ، او كه تاسو جنابت كښې يئ نو ټول بدن پاك كړئ، او كه تاسو بيمار يئ يا په سفر كښې يئ او يا په تاسو كښې څوك د بيت الخلاء نه راغلې وي او يا مو زنانو سره نزديكت كړې وي او اوبه بيا نه مومئ نو په پاكې خاورې سره تيمم اوكړئ، او خپل مخونه او لاسونه مسح كړئ د دې زمكې نه، الله پاك نه غواړي چه په تاسو باندې څه تنګسيا راولي، بلكه الله پاك غواړي چه تاسو پاك كړي او په تاسو باندې خپل نعمت پوره كړي، چه تاسو ئې شكر اوكړئ. [5]

---

[1] قال مولانا الشيخ عبدالحى فى السعاية : ولعلک تتفطن من هذا ان كونه خلفا ضروريا وكونه غير رافع للحدث متلازمان، وكونه خلفا مطلقا، وكونه رافع حدث ومطهرا متلاصقان، بل كانهما هما. ج ١ ص ٥٣٨

[2] بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٤٤، الدر المختار ج ١ ص ٣٣٣، السعاية ج ١ ص ٥٣٨، البناية ج ١ ص ٥٥٥

[3] الشرح الكبير ج١ ص ١٥٤، مغنى المحتاج ج١ ص٩٧، كشف القناع ج١ص١٩٩،الاسنذكار ج١ ص ٣٦١،

[4] المائدة : ٦

[5] ماخوذ از بيان القران ج ١ ص ٤٤٧

وجه د استدلال: دا ده چه الله پاك په دې آيت كريمه كښې د طهارت درې اقسام ذكر كړې دى اودس، غسل او تيمم. او بيا ئې د درې واړو نه پس فرمائيلې دى ﴿وَلَٰكِن يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ﴾ الله پاك تاسو پاك او صفا كول غواړى، دا د دې خبرې صريح دليل دې چه د اودس او غسل په شان تيمم هم مطهر دې. او ظاهره ده چه د تطهير معنى د رفع حدث نه علاوه هيڅ هم نه ده، نو معلومه شوه چه تيمم هم د اودس او غسل په شان رافع حدث او طهارت مطلقه دې، پس دا درې واړه (اودس، غسل او تيمم) په رفع حدث كښې مشترك دى. كه تيمم رفع حدث نه وې، نو بيا به د تطهير احسان الله پاك صرف په اودس او غسل دواړو باندې ذكر كولې. (١)

دويم دليل: د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه روايت: امام بزار رحمه الله په خپل مسند كښې دا حديث ﴿هشام بن حسان، عن محمد بن سيرين، عن ابى هريرة رضى الله تعالى عنه﴾ په طريق سره مرفوعا ذكر كړې دې.

ولفظه: ﴿الصعيد وضوء المسلم وإن لم يجد الماء عشر سنين، فإذا وجد الماء فليتق الله وليمسه بشرة فإن ذلك خير﴾(٢) پاكه خاوره د مسلمان اودس دې اګر چه هغه ته لس كاله اوبه ملاؤ نه شى، (هغه به تيمم كوى) بيا چه كله هغه ته اوبه ملاؤ شى نو د الله پاك نه دې اويريږى (تيمم كول دې پريږدى) او اوبه دې د خپلې څرمنې سره اولګوى (يعنى اودس دې اوكړى) بيشكه دا د هغه دپاره غوره ده.

ابن القطان رحمه الله د دې حديث تصحيح كړې ده. (٣) خو امام دارقطنى رحمه الله فرمائى چه صحيح دا ده چه دا د محمد بن سيرين رحمه الله نه مرسل روايت دې. (٤) په دې روايت كښې تيمم ته د مسلمان اودس وئيل او ترڅو چه اوبه نه وى ملاؤ شوې تر هغه وخته پورې د تيمم حكم برقرار پاتې كيدل په دې خبره باندې بالكل صريح دې چه تيمم هم طهارت مطلقه او رافع حدث دې، ګينې بيا ورته د اودس وئيلو څه مطلب دې؟ (٥)

دريم دليل، د سيدنا ابوذر غفارى رضي الله عنه روايت: دا روايت امام ابوداؤد، ترمذى، نسائى او امام احمد رحمهم الله وغيره د ﴿ابوقلابة، عن عمرو بن بجدان – عن ابى ذر رضى الله عنه﴾ په طريق سره ذكر كړې دې.

ولفظه: ﴿الصعيد الطيب وضوء المسلم ولو الى عشر سنين، فاذا وجدت الماء فامسه جلدك، فان ذلك خيرا﴾(٦)

---

(١) السعاية ج ١ ص ٥٤١

(٢) كشف الاستار عن زوائد البزار، باب التيمم، رقم ٣١٠، ج ١ ص ١٥٧

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٣، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٦

(٤) فتح البارى لابن رجب، ج ١ ص ٣٣٩، عمدة القارى ج ٤ ص ٢٣، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٦

(٥) السعاية ج ١ ص ٥٤١

(٦) ابوداؤد، كتاب الطهارة، باب الجنب يتيمم، رقم ٣٣٢، الترمذى رقم، ابواب الطهارة و باب ما جاء فى التيمم للجنب اذا لم يجد الماء رقم ١٢٤، النسائى رقم: ٢١١

امام دارقطني رحمه الله او ابن حبان هم د دې حدیث تخریج کړې دی. [1]

امام ترمذي رحمه الله د دې حدیث د تخریج کولو نه پس فرمائي: ﴿هذا حديث حسن صحيح﴾[2]

امام حاکم رحمه الله د دې تصحیح کولو سره دې ته على شرط الشيخين وئیلي دي. [3]

ابن القطان رحمه الله عمرو بن بجدان ته مجهول وئیلو سره د دې روایت تضعیف کړې دی. [4]

خو امام تقي الدين ابن دقيق العيد هغه مدللا رد کړې دې او د ابن القطان د اعتراض جواب ورکولو سره ئې د روایت تصحیح کړې ده. [5]

حافظ ابن حجر رحمه الله په التهذيب کښې د عمرو بن بجدان توثیق کولو سره فرمائي: ﴿ذكره ابن حبان في الثقات، قلت وقال العجلي: بصري تابعي ثقة﴾[6]

او په التلخیص کښې ئې د هغه د توثیق سره سره د دې خبرې وضاحت کړې دې چه هغه ته مجهول وئیلو او تضعیف کولو کښې ابن القطان سهوا شوې دې، فرمائي: ﴿ومدار طريق خالد على عمرو بن بجدان، وقد وثقه العجلي، وغفل ابن القطان، فقال: انه مجهول﴾[7]

هم په دې وجه علامه عیني رحمه الله فرمائي: ﴿ولا يلتفت الى تضعيف ابن القطان لهذا الحديث لعمرو بن بجدان لكون حاله لا يعرف، ويكفي تصحيح الترمذي اياه في معرفة حال عمرو بن بجدان﴾[8]

چه د امام ترمذي رحمه الله د عمرو بن بجدان د حال معرفت ساتلو سره د هغه تصحیح کول د اعتماد دپاره کافي دی او د ابن القطان تضعیف قابل اعتبار نه دې، په دې باندې تفصیلي کلام شاته ذکر شوې دې.

د دې حدیث مضمون هم هغه دې کوم چه د مخکښې حدیث دې، پس تیمم ته اودس وئیل د دې خبرې صریح دلیل دې چه تیمم رافع حدث او طهارت مطلقه دې.

---

[1] سنن الدارقطني، كتاب الطهارة، باب جواز التيمم لمن لم يجد الماء سنين كثيرة، رقم ١ ج ١ ص ١٨٦. الاحسان بترتيب ابن بلبان، باب التيمم، ذكر البيان بان الصعيد الطيب وضوء المعدم الماء، وان اتى عليه سنون كثيرة، رقم (١٣٠٨)، ج ٣ ص ٢٤٧، ٢٤٨، المكتبة الاثرية.

[2] جامع الترمذي، ابواب الطهارة، باب ما جاء في التيمم للجنب اذا لم يجد الماء رقم ١٢٤

[3] المستدرك، كتاب الطهارة، رقم (١٨٢) ١/٦٢٧، ج ١ ص ٢٨٤

[4] التعليق المغني على سنن الدارقطني، باب في جواز التيمم لمن لم يجد الماء سنين كثيرة، ج ١ ص ٨٨

[5] التعليق المغني ج ١ ص ١٨٨، ١٨٩

[6] تهذيب التهذيب ج ٨ ص ٧

[7] تلخيص الحبير، كتاب التيمم، رقم الحديث: ٢٠٩، ج ١ ص ٤٠٨

[8] عمدة القاري ج ٤ ص ٢٣

څلورم حدیث د سیدنا جابر بن عبدالله رضی الله عنه روایت : په صحیحین وغیره کښې د سیدنا جابر بن عبدالله رضی الله عنه روایت دې : ﴿ ان النبی ﷺ قال : اعطیت خمسا .... وفیه : وجعلت لی الارض مسجدا وطهورا ﴾[1] چه ټوله زمکه زما دپاره د مونځ ځائې او پاکونکې جوړه کړې شوې ده.
دا ټول روایات په خپل اطلاق سره په دې خبره باندې صراحت سره دلالت کوی چه اودس د تیمم په شان کامل او مطهر دې.[2]

څو اشکالات او د هغې جوابات : مولانا عبدالحی صاحب رحمه الله د جمهورو د طرف نه څو اشکالات ذکر کولو سره د هغې جوابات ورکړې دی!

اولنې اشکال او د هغې جواب : که دا اوئیلې شی چه په ذکر شوې حدیث کښې طهور په معنی د ﴿ مطهر ﴾ مونږ ته تسلیم نه دې، بلکه دا په معنی د طاهر دې، لهذا په دې سره به استدلال نه تام کیږی. نو د دې جواب دا دې چه دا صرف فاسد وهم دې د دې لره اعتبار نشته. ځکه چه د زمکې طاهر کیدل خو داسې وصف دې کوم چه هغې ته د همیشه نه او په ټولو شریعتونو کښې حاصل پاتې شوې دې، که د طهور نه هم دا طاهر کیدل مراد وی نو بیا د رسول الله ﷺ په ﴿ ما لم تجد الماء ﴾ غایت سره د دې طهارت لره مقید کولو هیڅ معنی نشته. هم دغه شان د انبیاء سابقین علیهم السلام په مقابله کښې په خپل خصائص کښې هم د دې څیز د ذکر کولو هیڅ وجه نه جوړیږی (ځکه چه د زمکې طاهر کیدل خو د نورو ټولوانبیاء علیهم السلام دپاره هم وو) د دې نه علاوه چه په کومو روایاتو کښې په خاوره باندې د اودس اطلاق شوې دې هغه خو زمونږ په موقف او زمونږ په تائید کښې بالکل واضح او صریح دی.[3]

دویم اشکال او د هغې جواب : که د جمهور حضراتو د طرف نه دا اوئیلې شی چه مونږ د مطهر کیدو انکار نه کوو، خو دا وایو چه هغه مطهر ضروری دې نه مطهر مطلق. نو د دې جواب دا دې چه که د مطهر ضروری نه ستاسو مراد دا وی چه عند الضرورة او د مطهر اصلی په عدم موجودګئ کښې دا مطهر دې، نو دا خبره خو تسلیم ده خو ظاهره ده چه په دې سره ستاسو مدعا بالکل نه ثابتیږی. او که د مطهر ضروری نه ستاسو مراد دا دې چه دا رافع للحدث نه دې (کماقالوا) بلکه صرف دې سره د ضرورت په درجه کښې د مطهر والا معامله کړې شوې ده، نو دا صحیح نه ده، ځکه چه په دې باندې د مطهر اطلاق کول د اثبات طهارت فائده ورکوی

---

[1]) اخرجه البخاری فی کتاب التیمم رقم ۳۳۵، وفی کتاب الصلاة، باب قول النبی ﷺ جعلت لی الارض مسجدا وطهورا. رقم ۴۳۸، وفی کتاب فرض الخمس، باب قول النبی ﷺ احلت لکم الغنائم رقم : ۳۱۲۲، واخرجه مسلم فی صحیحه فی کتاب المساجد مواضع الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم ۱۱۶۳، والنسائی فی سننه، فی کتاب الغسل والتیمم، باب التیمم بالصعید الطیب رقم ۴۳۲

[2]) السعایة ج ۱ ص ۵۴۱

[3]) السعایة ج ۱ ص ۵۴۱

كوم چه ارتفاع حدث لره مستلزم دې، دا ستاسو د دې مراد بهر حال منافي دې. ([1])

دريم اشكال او د هغې جواب: كه د هغوى د طرف نه دا اوئيلې شي چه په دې باندې د مطهر اطلاق په طور د مبالغې او مجاز دې، نو د دې جواب دا دې چه كه د داسې تاويلاتو دروازه كه پرانستلې شي نو د صاحب شريعت د الفاظو نه به اعتماد ختم شي. او دا قاعده هم مسلم او معلومه ده چه يو لفظ صرف هم هغه وخت په معنى مجازى باندې محمول كولې شي چه كله هلته حقيقى معنى مراد كيدل متعذر وى. واذ ليس فليس. او كه حقيقى معنى مراد كول متعذر نه وى نو بغير د ضرورت نه به هغه په معنى مجازى باندې نه شي محمول كولې. او ظاهره ده چه دلته په معنى حقيقى مراد كولو كښې هيڅ تعذر او اشكال نشته. ([2])

څلورم اشكال او د هغې جواب: كه دا اوئيلې شي چه د اوبو د نه ملاويدو پورې د خاورې په پاكيدو كښې زمونږ هيڅ كلام نشته لكه چه د دې رواياتو نه ثابتيږي، بلكه د بل فرض د ادا كولو پورې د دې طهارت په باقى پاتې كيدو كښې كلام دې او په دې رواياتو كښې هيڅ داسې خبره نشته كوم چه د دې طهارت د بل فرض پورې په باقى پاتې كيدو باندې دلالت اوكړى. نو د دې جواب دا دې چه كله د دې رواياتو نه د خاورې طهور مطلق كيدل ثابت شو (دا صغرى ده) او د طهور مطلق شان دا دې چه هغه تر هغه وخته پورې باقى وى چه ترڅو پورې د هغه زائل كونكې څه سبب رانشى، (دا كبرى ده) نو د دې نه ثابته شوه چه دا طهارت به تر هغه وخته پورې باقى وى چه ترڅو پورې د دې زائل كونكې څه اثر رانشى. (دا نتيجه ده). او دا ظاهره ده چه د بل فرض ادا كول دا د طهارت د زوال يقينا سبب نه دې، لهذا د دويم فرض ادا كول به هم صحيح وى. ([3])

پنځم اشكال او د هغې جواب: كه دا اوئيلې شي چه مونږ د طهور مراد كولو نه دا اخلو چه هغه صرف د يو فرض د ادا كولو يا د يو مونځ د وخته پورې طهور دې، نو د دې جواب دا دې چه د دې تخصيص دپاره به د دليل شرعى ضرورت وى، بغير د دليل شرعى نه دا تخصيص اصولى اعتبار سره صحيح نه دې. او ظاهره ده چه په دې تخصيص كښې قياس او رائې لره هم څه دخل نشته، او په دې تخصيص باندې دليل شرعى تاسو سره هيڅ نشته، لهذا د خاورې طهور كيدو لره د يو فرض د ادا كولو يا د مونځ د وخت پورې محدود كول بغير د څه دليل نه صحيح نه دى. ([4])

حاصل د كلام دا دې چه د وخت نه مخكښې د تيمم ادا كولو عدم جواز او د يو نه زيات فرائضو د عدم جواز بنياد كه په دې خبره وى چه تيمم رافع حدث نه دې، نو د قران او سنت د تصريحات نه د دې خبرې بطلان واضح شو، او كه دا د يو دليل نه ثابت دې نو هغه دې بيان

---

[1]) پورته حواله

[2]) پورته حواله

[3]) پورته حواله

[4]) پورته حواله

کړې شی چه په هغې باندې غور اوکړې شی. (۱)

تیمم طهارت ضروریه کیدو باندې د جمهورو دلائل

اولنې دلیل : د سیدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه روایت : امام ابوداؤد رحمه الله وغیره دا روایت ذکر کړې دې، وفیه : ﴿عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ احْتَلَمْتُ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فِي غَزْوَةِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ فَأَشْفَقْتُ إِنِ اغْتَسَلْتُ أَنْ أَهْلِكَ فَتَيَمَّمْتُ ثُمَّ صَلَّيْتُ بِأَصْحَابِي الصُّبْحَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «يَا عَمْرُو صَلَّيْتَ بِأَصْحَابِكَ وَأَنْتَ جُنُبٌ ﴾(۲)

سیدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه فرمائی چه د غزوه ذات السلاسل په یوه یخه شپه کښې ماته احتلام پیښ شو او دا ویره راسره ملګرې شوه چه که زه غسل اوکړم نو چرته هلاك نه شم، نو ما تیمم کولو سره خپلو ملګرو ته د سحر مونځ ورکړو، چه کله مونږ واپس شو نو ملګرو دا قصه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته بیان کړه، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم رسول الله صلى الله عليه وسلم ماته اوفرمائیل : تا د جنابت په حالت کښې خپلو ملګرو ته مونځ ورکړو؟

وجه د استدلال : دا ده چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم سیدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه ته د تیمم کولو باوجود جنب وئیل د دې خبرې دلیل دې چه تیمم طهارت مطلقه او رافع حدث نه دې، بلکه مبیح صلاة دې چه د ضرورت په درجه کښې په دې سره مونځ کول مباح او جائز دی. (۳)

د ذکر شوې حدیث نه جواب : دا دې چه کله صحابه کرام رضي الله عنهم دا شکایت اوکړو چه هغه مونږ ته د جنابت په حالت کښې مونځ اوکړو، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم ترې تپوس اوکړو چه آیا تا د جنابت په حالت کښې مونځ ورکړو؟ چه کله سیدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه جواب ورکړو چه ما تیمم کړې وو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم د دې تقریر اوفرمائیلو او هغه ته ئې هیڅ هم او نه وئیل. (۴) او د دې تائید خپله د دې حدیث د الفاظو نه کیږی. پوره حدیث داسې دې : ﴿ فقال: يا عمرو، صَلَّيتَ بأصحابك وأنت جُنُبٌ؟ فأخبرتُه بالذي مَنَعَنِي مِنَ الاغتِسالِ، وقلتُ: إني سمعتُ اللهُ يقولُ: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾، فضَحِكَ رسولُ الله -صلى الله عليه وسلم- ولم يَقُل شيئاً ﴾(۵)

چه رسول الله صلى الله عليه وسلم زما نه تپوس اوکړو چه ایا تا د جنابت په حالت کښې مونځ ورکړو؟ نو ما ورته د غسل کولو په صورت د هلاکت د ویرې د لاحق کیدو تذکره اوکړه او د آیت کریمه نه مې استدلال کولو سره اوفرمائیل چه الله پاك فرمائی : خپل ځان په هلاکت کښې مه اچوه، بیشکه

---

(۱) پورته حواله

(۲) ابوداؤد، کتاب الطهارة، باب اذ خاف الجنب البرد ایتیمم؟ رقم ۳۳۴، والسنن الکبری، کتاب الطهارة، باب التیمم فی السفر اذا خاف الموت او العلة من شدة البرد، رقم ۱۰۷۰، ج ۱ ص ۳۴۵

(۳) السعایة ج ۱ ص ۵۳۹

(۴) پورته حواله

(۵) پورته حواله

الله پاك په تاسو باندې رحم کونکې دې. (په دې وجه ما د غسل په ځائې تیمم اوکړو) نو رسول الله ﷺ زما جواب اوریدو سره اوخندل او هیڅ ئې هم او نه وئیل.

دویم جواب : دا دې چه د دې روایت په الفاظو کښې اختلاف دې، پس په یو روایت کښې دی :

﴿فغسل مغابنه وتوضاء وضوء للصلاة ثم صلی بهم﴾ (۱) چه هغه غسل مغابن (یعنی استنجاء بالماء اوکړو) (۲) چه هغوی غسل مغابن (یعنی استنجاء بالماء ئې اوکړه) (۳) ا اودس ئې اوکړو بیا ئې مونځ اوکړو.

په دې روایت کښې دتیمم ذکر نشته، چه کله دا خلق واپس راغلل نو رسول الله ﷺ تپوس اوکړو : ﴿کیف وجدتم عمرا وصحابته؟ فاثنوا علیه خیرا، وقالوا یا رسول الله ﷺ! صلی بنا وهو جنب﴾ یعنی تاسو عمرو او د هغه ملګری څنګه بیا موندل؟ نو حضرات صحابه کرام ﷺ د هغوی ذکر په خیر سره اوکړو او ورسره ئې دا شکایت اوکړو چه هغه مونږ ته د جنابت په حالت کښې مونځ راکړو.

په دې روایت کښې د تیمم ذکر نشته، نو د دې نه معلومیږی چه که رسول الله ﷺ هغه ته جنب وئیلې دې نو هغه په دې وجه چه هغه تیمم کړې نه دې. (٤)

دریم جواب : دا دې چه د رسول الله ﷺ هغه ته جنب وئیل په حقیقت کښې د ترك غسل په سلسله کښې د هغه فقاهت معلوموول وو، چه هغه غسل ولې ترك کړو؟ پس چه کله هغه اووې چه ما تیمم کولو سره مونځ ورکړو نو رسول الله ﷺ ته د هغه د فقاهت علم اوشو، په دې وجه ئې په هغه باندې نکیر او نه فرمائیلو. (۵)

دویم دلیل د سیدنا ابوذر ﷺ روایت : په ابوداؤد، ترمذی او نسائی وغیره کښې د سیدنا ابوذر ﷺ روایت دې : ﴿فاذا وجدت الماء فامسه جلدك، فان ذلك خیرا﴾ (٦)

چه کله ته اوبه بیا مومې نو په هغې سره اودس اوکړه، دا ستا دپاره غوره ده.

هم دغه شان د ابوهریره ﷺ په روایت کښې دی : ﴿فاذا وجد الماء فلیتق الله ولیمسه بشرة فان ذلك خیر﴾ (۷)

---

(۱) ابوداؤد، رقم ۲۳٤، السعایة ۱/۵۳۹، والسنن الکبری کتاب الطهارة رقم (۱۰۷۰) ۱/۳٤۵، ابوداؤد (۳۳٤)

(۲) مغابن فرمائي : مواضع وسخ وعرق ته. یعنی د بدن هغه حصې چرته چه جوړونه دی او په هغې کښې خیری جمع کیږی لکه ترخونه او اغمانی. دلته اغمانی مراد دی. (تقریر ابوداؤد ج ۱ ص ٤۳۷)

(۳) السنن الکبری، کتاب الطهارة رقم ۱۰۷۱، ج ۱ ص ۳٤۵

(٤) السعایة ج ۱ ص ۵۳۹، ۵٤۰

(۵) السعایة ج ۱ ص ۵٤۰

(٦) ابوداؤد، کتاب الطهارة، باب الجنب یتیمم، رقم ۳۳۲، الترمذی رقم، ابواب الطهارة و باب ما جاء فی التیمم للجنب اذا لم یجد الماء رقم ۱۲٤، النسائی رقم : ۲۱۱

(۷) کشف الاستار عن زوائد البزار، باب التیمم، رقم ۳۱۰، ج ۱ ص ۱۵۷

وجه د استدلال دا دې چه د اوبو په موندلو باندې د اودس کولو حکم ورکړې شوې دې، چه د هغې نه معلومه شوه چه د تیمم کولو حکم ختم شو او د حدث سابق حکم راواپس شو، دا د دې خبرې دلیل دې چه په تیمم سره حدث نه وو مرتفع شوې، خو د قیام حدث سره مونځ کول د ضرورت په بنیاد د هغه دپاره مباح او جائز کړې شوې دی، که حدث مرتفع شوې وېو نو حکم به نې بغیر د حدث جدید نه دوباره نه واپس کیدو. (۱)

د مذکوره استدلال جواب : د دې جواب دا دې چه د نجاسات مرئیه د ازاله او حدث حکمی دا ازالې فرق دې، دا چه جمهور وائی چه په تیمم سره حدث مرتفع شو شوې وې نو د حدث جدید نه بغیر به دوباره نه واپس کیدې، نو دا حکم د نجاسات مرئیه د ازالې دې چه هغه د مرتفع کیدو او د خپل نه د زائل کیدو نه پس دوباره نه واپس کیږی او د هغه محل د نجس جدید نه بغیر دوباره نجس نه وی. او د اودس او تیمم په ذریعه سره زائل کیدو والا حدث د نجاسات مرئیه په شان حدث حسی نه دې، بلکه هغه حدث حکمی دې او په اوبو یا خاورې سره د هغه زائل کیدل هم امر حکمې دې، لهذا په تیمم کښې رویت ماء یا وجود ماء د حدث سابق واپس کیدل د هغه په عدم ارتفاع باندې دلالت نه کوی، بلکه په دې خبره باندې دلالت کوی چه د دې ارتفاع مطلق نه ده، بلکه مقید الی زمان العجز عن الماء دې. په خلاف د اوبو، چونکه هغه طبعی طور مطهر دې په دې وجه په دې سره چه کومه ارتفاع حدث راځی هغه به هم مطلق وی، په دې وجه د حدث جدید د لاحق کیدو پورې به هغه برقرار وی. د دې جواب حاصل دا دې چه د حدث حکمی زوال کله مطلق وی چه هغه دوباره نه راواپس کیږی او کله مقید وی چه کله کله دوباره هم راواپس شی، اول قسم په اودس کښې او دویم قسم په تیمم کښې وی. لهذا اوس که طهارت ضروریه او خلف ضروری نه د هغوی مراد دا دې چه هغه حدیث لره موقتا زائل کوی نه مطلقا. نو دا خبره مسلم ده، په دې کښې هیڅ نزاع نشته، خو په دې سره د هغوی مدعا چه تیمم رافع حدث نه دې، نه ثابتیږی، او که د هغوی مراد خلف ضروری نه دا دې چه هغه مطلقا رافع حدث نه دې، بلکه د بقاء حدث سره سره ضرورة مونځ کول مباح او جائز کړې شوې دی، نو د دلیل مذکور نه دا خبره نه ثابتیږی. (۲)

دریم دلیل عقلی : د ذکر شوی دوه دلیلونو نه علاوه جمهور حضرات د خپل موقف په اثبات باندې یو عقلی دلیل هم پیش کوی، د هغې حاصل دا دې چه خاوره د اوبو په شان د خپل طبیعت په اعتبار سره مطهر نه ده، بلکه هغه خو ملوث ده او په دې سره د جواز صلاة حکم د ضرورت په وجه باندې خلاف القیاس دې، لهذا د دې اعتبار به د ضرورت مطابق وی «لان الضرورة تتقدر بقدر الضرورة» او نه خو د دخول وخت نه مخکښې د تیمم ضرورت شته، او نه د دې د مطهر منلو ضرورت دې، لهذا تیمم مطهر او رافع حدث نه دې.

---

(۱) الفقه الاسلامی وادلته : ج ۱ ص ۵۶۵. السعایة ج ۱ص ۵٤۰

(۲) السعایة ج ۱ ص ۵٤۰

د ذكر شوي دليل جواب: د دې جواب دا دې چه په تيمم سره د جواز حكم صرف د ضرورت په وجه باندې د بقاء حدث سره نه دې بلكه تيمم لره د طهور جوړولو په اعتبار سره دې، لكه چه په سابقه دلائلو كښې د تيمم طهور كيدل تير شوې دى. باقي د دې طهور كيدل اګر چه خلاف القياس دى خو هغه ارتفاع حدث لره بيا هم مستلزم دى. او ! كه په شريعت كښې د تيمم دپاره وصف تطهير ثابت نه وې، او دې باوجود په دې سره د جواز صلاة حكم كړې شوې وې نو بيا خو به د جمهورو خبره قابل اعتبار وه. (١) خو ظاهره ده چه داسې نه ده، بلكه په شريعت كښې په تيمم باندې د طهور او مطهر اطلاق كړې شوې دې.

د علامه عيني رحمه الله جواب: په يو تيمم سره د متعدد فرائضو د عدم جواز علامه عيني رحمه الله ډير ښه جواب نقل كړې دې چه د هغې حاصل دا دې چه مونږ د امام شافعي رحمه الله وغيره نه تپوس كوو چه د فرض د ادا كولو نه پس د هغه تيمم ختم شو يا نه؟ كه د هغوى جواب دا وى چه تيمم ختم شو، نو بيا هغوى ته د نفل كولو اجازت هم نه دى وركول پكار، ځكه چه د طهارت نه بغير يو مونځ هم نه كيږى، لكه چه د هغه مذهب هم دې. او كه هغه دا جواب وركړى چه تيمم نه دې ختم شوې نو بيا به هغه د بل فرض د ادا كولو د جواز هم قائل كيدل پكار دى، لكه چه د ادا نفل د جواز قائل دى، ځكه چه طهارت ښنګه چه مخكښې وو اوس هم معتبر دې، نه ورته څه حدث لاحق شوې دې او نه ورته اوبه ملاو شوې دى، چه په هغې سره د هغه تيمم ختم شى.

كه د شوافعو د طرف نه دا جواب وركړې شى چه د متيمم دپاره جمع بين الفرضين په دې وجه نه ده جائز چه تيمم طهارت ضروريه دې، لكه چه طهارت د مستحاضې طهارت ضروريه دې، نو د دې جواب دا دې چه تيمم لره په طهارت مستحاضه باندې قياس كول اصلا صحيح نه دى، ځكه چه د مستحاضه طهارت غايت درجه ضعيف دې چه د هغه طهارت سره حديث هم وى او د تيمم سره حدث نشته، لهذا يو داسې طهارت چه هغه د حدث نه بغير طهارت منلې شوې دې، په داسې طهارت باندې قياس كول كوم چه د حدث سره طهارت منلې شوې وى دا به صحيح نه وى. (٢)

بهرحال! اصل مسئله دا ده چه په هغې كښې د اختلاف د وجې نه څو مسائلو كښې اختلاف پيدا شوې دې، اصل مدار هم دا دې چه تيمم طهارت مطلقه او رافع حدث دې يا طهارت ضروريه او مبيح الصلاة. په دې باندې بعض مسائل متفرع كيږى په دې كښې يوه مسئله خو هم هغه وه كومه چه مخكښې ذكر شوه چه په يو تيمم سره متعدد فرائض ادا كيدلې شى يا نه؟ نو كوم حضرات چه تيمم لره طهارت مطلقه منى، لكه احناف، نو د هغوى په نزد په يو تيمم سره ډير فرائض ادا كيدلې شى او كوم حضرت چه تيمم لره طهارت ضروريه منى لكه ائمه ثلاثه، نو د هغوى په نزد په يو تيمم سره متعدد فرائض نه شى ادا كيدلې.

قبل الوقت تيمم كول جائز دى يا نه؟: او بله مسئله دا ده چه قبل الوقت تيمم كول جائز دى يا

---

(١) پورته حواله

(٢) البناية ج ١ ص ٥٥٦، والسعاية ج ١ ص ٥٤٠، ٥٤١

نه؟ نو کوم حضرات چه تیمم طهارت مطلقه منی، لکه احناف، نو د هغوی په نزد تیمم قبل الوقت کول جائز دی. (۱) او کوم حضرات چه دا طهارت ضروریه گنړی لکه ائمه ثلاثه، نو د هغوی په نزد قبل الوقت تیمم کول جائز نه دی، ځکه چه د دخول وخت نه مخکښې ضرورت نه متحقق کیږی. (۲) په دې سلسله کښې د شوافع نه علامه اصخری دا هم وائی چه د جواز التیمم قبل الوقت په مسئله کښې احنافو د اجماع خلاف کړې دی، لهذا هغوی سره په دې مسئله کښې د څه بحث او مناظرې کولو ضرورت نشته. علامه عینی رحمه الله دا خبره رد کړې ده او وئیلې ئې دی چه د اهل علم یو جماعت د احنافو د موقف تائید کوی، لهذا هغوی په هغوی د خرق اجماع الزام لګول صحیح نه دی. (۳) او د شوافع نه امام الحرمین دا فرمائی چه د وخت نه پس د تیمم جواز خو ثابت دې او کوم حضرات چه د وخت نه مخکښې د تیمم قائل دی هغوی د قیاس په ذریعه د دې د ثابتولو کوشش کړې دې. علامه عینی رحمه الله دا خبره هم رد کړې ده او وئیلې ئې دی چه دا صرف شك دې، ځکه چه کوم حضرات د قبل الوقت او بعد الوقت د تیمم د جواز قائل دی، هغوی د تیمم په سلسله کښې د وارد کیدونکو نصوصو نه اثبات کړې دې نه د قیاس نه. ځکه چه په دې سلسله کښې چه کوم نصوص راغلې دی هغه مطلق دی، په هغې کښې د قبل الوقت او بعد الوقت هیڅ تفریق او تخصیص نشته. او ظاهره ده چه «المطلق یجری علی اطلاقه» (۴)

حضرات شوافع وغیره ته ئې په دې مسئله کښې یو مضبوط جواب دا هم ورکړې دې چه د قبل الوقت تیمم په عدم په جواز باندې هم څه نص نه دې راغلې او په عباداتو کښې توقیت صرف په سمع او په نقل سره وی (نه په قیاس او رائې وغیره سره) لهذا بغیر د نص نه ئې توقیت صحیح

---

(۱) قال العلامة الكاسانى : يجوز التيمم بعد دخول وقت الصلاة وقبل دخوله. وهذا عند اصحابنا. بدائع الصنائع ج ۱ ص ۵۴، تنوير الابصار ج ۲ ص ۱۰۷، الدر المختار مع رد المحتار ج ۲ ص ۱۰۷، البحر الرائق، كتاب الطهارة، باب التيمم ج ۱ ص ۱۶۴، مجمع الانهار ج ۱ ص ۴۰، المبسوط للسرخسى ج ۱ ص ۱۰۹، ۱۱۰، احكام القران للجصاص ج ۲ ص ۳۸۱، ۳۸۲

وقال ابن حزم مثل قول الحنفية : التيمم جائز قبل الوقت وفى الوقت، اذا اراد ان يصلى به نافلة او فرضا، كالوضوء ولا فرق. المحلى بالاثار، مسالة ۲۳۷، ج ۱ ص ۳۵۹

(۲) قال الامام الشافعي : أمرنا بالقيام إليها يعني الصلاة إذا دخل وقتها وكذلك أمره بالتيمم عند القيام إليها والإعواز من الماء فمن تيمم لصلاة قبل دخول وقتها وطلب الماء لم يكن له أن يصليها بذلك التيمم... الام ج ۱ ص ۳۹، المهذب مع شرحه المجموع ج ۲ ص ۲۳۹، ۲۴۰، مغنى المحتاج ج ۱ ص ۱۰۵، حلية العلماء، ج ۲ ص ۱۸۹، الوسيط ج ۱ ص ۳۵۹، المنهاج مع نهاية المحتاج ج ۱ ص ۱۸۹، وانظر ايضا : المنتقى للباجى ج ۱ ص ۱۱۱، المقامات ج ۱ ص ۱۲۰، الكافى لابن عبدالبر ج ۱ ص ۱۸۳، بداية المجتهد ج ۱ ص ۱۶۹، وانظر : الكافى لابن قدامة ج ۱ ص ۶۶، كشف القناع ج ۱ ص ۱۸۴، المغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۲۳۷

(۳) السعاية ج ۱ ص ۵۴۰

(۴) پورته حواله

نه دي، او د تیمم د خلف ضروری کیدو بطلان مونږ ثابت کړې دي، لهذا که دا خبره بنیاد جوړ کړې شی او د عدم جواز التیمم قبل الوقت قول اوکړې شی نو دا به بناء الباطل علی الباطل وی چه صحیح نه دي. (۱)

هم دغه شان که دا بنیاد جوړ کړې شی او د عدم جواز التیمم قبل الوقت قول اختیار کړې شی نو بیا د اخری وخت نه مخکښې تیمم جائز کیدل نه دی پکار، ځکه چه ضرورت خو هغه وخت متحقق کیږی، خو د دې څوك قائل نه دی، بلکه په اول وخت کښې خو تیمم کول د شوافع په نزد مستحب دی. (۲)

د نفل دپاره کړې شوی تیمم باندې د فرض ادا کولو حکم : او هم په دې باندې دریمه مسئله دا متفرع ده چه که د نفل دپاره تیمم اوکړې شی، نو ایا په دې تیمم سره فرض ادا کیدلې شی؟ نو احناف کوم چه تیمم ته طهارت مطلقه او رافع للحدث منی، د هغوی په نزد د نفل دپاره کړې شوې تیمم سره فرض مونځ ادا کول صحیح دی. (۳) او ائمه ثلاثه کوم چه تیمم طهارت ضروریه ګنړی، فی الجمله هغوی په تیمم للنفل سره د فرض مونځ ادا کول جائز نه ګنړی. (٤)

په ذکر شوې مسئله کښې د ابن تیمیه رحمه الله رائې : شیخ الاسلام ابن تیمیه رحمه الله فرمائی چه طهارت مطلقه یا ضروریه کیدل هیڅ نزاع عملی نه ده، بلکه نزاع لفظی اعتباری ده، ځکه چه

---

(۱) پورته حواله

(۲) السعایة ج ۱ ص ٥٤٠، التجرید للامام القدوری ج ۱ ص ۲۲۸

(۳) قال الشیخ ابراهیم الحلبی : (بخلاف سجدة التلاوة وصلاة الجنازة و صلاة النافلة) اذا تیمم لاجلها (فانه یصلی بذلک التیمم المکتوبات ایضا) لانها قرب مقصودة الی اخره، اما فی صلاة النافلة فظاهر. واما فی سجدة التلاوة وصلاة الجنازة ... الخ (منیة المصلی مع شرحه غنیة المتملی، کتاب الطهارة، باب التیمم ص ۷۳، وکذا فی الهدایة مع فتح القدیر والعنایة ج ۱ ص ۱۳۷، والبحر الرائق ج ۱ ص ۱٦٥، تحفة الفقاء ج ۱ ص ٤٦، بدائع الصنائع ج ۱ ص ٥٥

(٤) قال الامام الشافعی رحمه الله : وان تیمم ینوی نافلة او جنازة او قراءة مصحف، او سجود قران او سجود شکر، لم یکن له ان یصلی به مکتوبة حتی ینوی بالتیمم المکتوبة. (الام، کتاب الطهارة، باب النیة بالتیمم، مسالة ٦۱۹، ج ۱ ص ۱۸۷)، وکذا فی المهذب، ج ۱ ص ۹۸، وفتح العزیز ج ۲ ص ۲۱۹، والنهاج مع نهایة المحتاج ج ۱ ص ۲۹۹، والوسیط ج ۱ ص ٤٤٧

وقال القاضی ابو الولید الباجی : ولو صلی نافلة بذلک التیمم الفریضة، فالذی روی ابن القاسم عن مالک: یستانف التیمم للفریضة. (المنتقی ج ۱ ص ٤۲۷، وکذا فی المدونة الکبری ج ۱ ص ٤٧، ٤٨، وبدایة المجتهدو الباب السابع فی الاشیاء التی هذه الطهارة شرط فی صحتها او فی استباحتها. ج ۱ ص ٥٠، والمقدمات، فصل : القول فی التیمم ج ۱ ص ۱۱۹، والکافی لابن عبدالبر، باب التیمم ج ۱ ص ۱۸۳، والشرح الکبیر ج ۱ ص ١٥٤، وحاشیة الطحاوی علی الشرح الکبیر ج ۱ ص ۱۹۳.

وانظر مذهب الحنابلة فی : الکافی لابن قدامة، باب التیمم ج ۱ ص ٦٤، وکشف القناع ج ۱ ص ۲۰۱، والمغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۲٥۲

کوم خلق تیمم طهارت ضروریه او مبیح (غیر رافع) ګڼړي هغوی ئې د وجود ماء پورې مبیح ګڼړي. وجه دا بیانوي چه که تیمم رافع حدث وې نو استعمال ماء باندې د قدرت په وخت کښې به حدث دوباره نه واپس کیدو، او دا خبره د نص او اجماع نه ثابته ده چه په استعمال الماء باندې قدرت لرلو سره تیمم باطل کیږي، او څوك چه دې ته رافع وائي هغوی هم د رافع الی وجود وقت الماء قید لګوي، لهذا دا نزاع عملي نه شوه. (۱)

زما (حضرت شیخ مدظله) رائې دا ده چه دې ته نزاع لفظي وئیل صحیح نه دی، او دا خبره هم صحیح نه ده چه څوك ورته مبیح وائي هغوی ورته د وجود ماء پورې مبیح وائي. او! که داسې وې چه هغوی ورته د وجود ماء پورې مبیح وئیلې، نو بیا خو دې ته نزاع لفظي وئیلې کیدې شوه، خو هغوی خو د یو فرض یا مونځ وخته پورې مبیح وائي، د دې نه روستو دا حضرات د بل فرض دپاره دوباره تیمم ضروري ګڼړي، یعنې تیمم سابق ئې باطل شوې دې، اګر چه اوبه ملاؤ نه شي، سابق کښې د ذکر کړې شوي تفصیل نه دا خبره بالکل واضحه ده او ثمره د اختلاف به په دې صورت کښې ښکاره کیږي چه څوك تیمم کولو سره فرض اوکړي، بیا د بل مونځ وخت راشي او هغه ته حدث نه وي رسیدلې او تیمم سابق ئې برقرار وي نو ایا هغه په دې تیمم سابق سره بل فرض ادا کولې شي یا نه، او حال دا چه اوبه ورته نه دي ملاؤ شوې؟ نو د احنافو په نزد خو ادا کولې شي هغه ته د دوباره تیمم کولو ضرورت نشته، او د ائمه ثلاثه په نزد د هغه سابقه تیمم باطل شوې دې، اوس به د بل فرض د ادا کولو دپاره هغه دوباره تیمم کوي. د دې نه معلومه شوه چه هغوی د مبیح الی وجود الماء قائل نه دی ګینې په دې صورت کښې خو هغه ته اوبه نه دی ملاؤ شوې، لهذا د هغه دپاره په تیمم سابق سره بل فرض ادا کول جائز کیدل پکار وو.

امام بخاري رحمه الله دلته د امام حسن بصري رحمه الله اثر ذکر کولو سره په دې مسئله کښې د حضرات احنافو موافقت او تائید کړې دې چه تیمم طهارت مطلقه رافع للحدث دې، لهذا د حدث د نه لاحق کیدو پورې په یو تیمم سره ډیر فرائض ادا کیدلې شي. (۲)

علامه کرماني رحمه الله او د مذهب شافعیه ترجیح : مونږ په دې مسئله کښې د احنافو او جمهورو مسلك، هم دغه شان د هغوی دلائل او د جمهورو د دلائلو جوابات او د احنافو د مذهب وجوه ترجیح ذکر کړې دی. او دا چه امام بخاري رحمه الله هم په دې مسئله کښې د احنافو تائید او موافقت کوي.

علامه کرماني د مذهب شافعي په ترجیح کښې دلیل نقلي او عقلي ذکر کولو سره هغه لره د راجح کولو کوشش کړې دې، دا دلائل مونږ شاته ذکر کړې دی او د هغې دلائل هم.

د حافظ ابن حجر رحمه الله یو تسامح : شاته مونږ په ذکر شوې مسئله کښې د احنافو او جمهورو مسلك بیان کړې دې او ورسره دا خبره هم چه امام بخاري رحمه الله دلته د احنافو موافقت کړې دې.

---

(۱) مجموع الفتاوی، کتب الفقه، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۲۱ ص ۱۸۰

(۲) فتح الباري ج ۱ ص ٤٤٦، الکنز المتواري ج ۲ ص ۳۲۸، لامع الدراري ج ۲ ص ۳۰۶

حافظ ابن حجر رحمه الله دلته سهو شوي دي پس هغوى د احنافو سره جمهور هم شامل كړي دي او د احنافو د مسلك نسبت ئې د جمهورو طرف ته هم كړې دې. او د جمهورو مسلك ئې د بعض تابعينو وغيره طرف ته منسوب كړې دې. او بيا ئې د دې وضاحت كړې دې چه دا بعض تابعين وغيره تيمم ته طهارت ضروريه وائى په دې وجه په يو تيمم سره ډير فرائض ادا كول جائز نه ګڼري. پس حافظ صاحب فرمائى:

﴿ وهذه المسالة وافق فيها البخارى الكوفيين والجمهور، وذهب بعضهم من التابعين وغيرهم الى خلاف ذلك، وحجتهم ان التيمم طهارة ضرورية لاستباحة الصلاة قبل خروج الوقت ﴾ ([1])

حال دا چه دا خبره صحيح نه ده، بلكه صحيح هم هغه ده كوم چه مونږ مخكښې ذكر كړل چه په دې مسئله كښې احناف حضرات يو طرف ته او ائمه ثلاثه بل طرف ته دى او امام بخارى رحمه الله د احنافو موافقت او تائيد كړې دې. شيخ الحديث مولانا زكريا صاحب رحمه الله د حافظ صاحب په دې تسامح باندې تنبيه كړې ده. ([2])

دويم اثر، سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه : ﴿ وَأَمَّ ابْنُ عَبَّاسٍ وَهُوَ مُتَيَمِّمٌ ﴾ سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما تيمم كولو سره امامت كړې دې.

د تعليق مذكور تخريج امام بخارى رحمه الله چه د ابن عباس رضي الله عنهما دا كوم اثر دلته تعليقا ذكر كړې دې دا امام بخارى رحمه الله په السنن الكبرى كښې موصولا ذكر كړې دې. ونصه: ﴿ أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللهِ الْحَافِظُ أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ إِسْحَاقَ الْفَقِيهُ أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ قُتَيْبَةَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى أَخْبَرَنَا جَرِيرٌ عَنْ أَشْعَثَ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِى سَفَرٍ مَعَهُ أُنَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِيهِمْ عَمَّارٌ فَصَلَّى بِهِمْ وَهُوَ مُتَيَمِّمٌ ﴾ ([3])

سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په يو سفر كښې وو او د هغه سره بعض صحابه كرام رضي الله عنهم هم وو چه په هغوى كښې سيدنا عمار بن ياسر رضي الله عنه هم وو، نو ابن عباس رضي الله عنهما د تيمم په حالت كښې امامت اوكړو.

بل ځائې كښې هم په دې سند سره امام بيهقى رحمه الله دا موصولا ذكر كړې دې، چه د هغې الفاظ داسې دى: ﴿ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّهُ أَصَابَ مِنْ جَارِيَتِهِ وَأَنَّهُ تَيَمَّمَ فَصَلَّى بِهِمْ وَهُوَ مُتَيَمِّمٌ ﴾ ([4])

---

[1]) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٦

[2]) فقال وما جمع الحافظ رحمه الله فى كلامه الكوفيين والجمهور تسامح منه واجمال مخل. وتوضيح ذلك الخ ... الكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٢٨، ٣٢٩، كذا فى لامع الدرارى ج ٢ ص ٣٠٦، ٣٠٧

[3]) السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب المتيمم يؤم المتوضئين، رقم ١١١٠، ج ١ ص ٣٥٦، ٣٥٧، كذا فى تغليق التعليق ج ٢ ص ١٨٧

[4]) السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب الرجل يعزب عن الماء ومعه اهله فيصيبها ان شاء ثم يتيمم، رقم ١٠٤٥، ج ١ ص ٣٣٤، كذا فى تغليق التعليق ج ٢ ص ١٨٧

چه سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما د خپلې وينزې سره جماع اوکړه، بيا ئې تيمم کولو سره د خلقو امامت اوکړو. ابن ابى شيبه رحمه الله هم دا موصولا ذکر کړې دې. (۱) حافظ ابن حجر او علامه عينى د دې سند ته صحيح وئيلې دې. (۲)

په تعليق کښې د ذکر شوې مسئلې وضاحت : په دې اثر کښې امام بخاري رحمه الله دا مسئله ذکر کړې ده چه تيمم کونکې د اودس کونکو امامت کولې شي، لکه چه ابن عباس رضي الله عنهما اوکړل، هم دا د امام ابو حنيفه، امام ابويوسف، امام شافعي، امام احمد بن حنبل، سعيد بن المسيب، حسن بصرى، ابن شهاب زهرى، عطاء بن ابى رباح، سفيان ثورى، اسحاق بن راهويه او ابو ثور مسلك دې. (۳)

امام مالك او عبدالله بن الحسن رحمهما الله د متوضئين دپاره د متيمم امامت نه خوښوى خو که هغه

---

۱) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٤، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٦

۲) پورته حواله

۳) فى منية المصلى مع شرحه غنية المتملى : متيمم ام قوما متوضئين يجوز) فعله (عند ابى حنيفة وابى يوسف خلافا لمحمد رحمه الله) والاصل ان بناء القوى على الضعيف لا يجوز ... الخ (كتاب الطهارة. باب التيمم ص ٨٦) كذا فى رد مختار، كتاب الطهارة، باب التيمم، مقولة ٢١٣٦، ج ٢ ص ١٠٧. والبحر الرائق. كتاب الطهارة. باب التيمم ج ١ ص ٢٧٣، وكتاب الاصل للامام محمد ج ١ ص ١٠٥.

قال الامام الشيرازى فى المهذب : (ويجوز للمتوضئ ان يصلى خلف المتيمم، لانه اتى عن طهارته ببدل. فهو كمن غسل الرجل اذا صلى خلف ماسح الخف)

وقال الامام النووى فى شرحه : قال اصحابنا تجوز صلاة غاسل الرجل خلف ماسح الخف وصلاة المتوضئ خلف متيمم لا يلزمه القضاء بان تيمم فى السفر أو فى الحضر لمرض وجراحة ونحوها وهذا بالاتفاق. (المجموع مع المهذب، كتاب الصلاة ج ٤ ص ٢٦٣)

وقال ابن قدامة : ويصح ائتمام المتوضئ بالمتيمم لا أعلم فيه خلافا لأن [عمرو بن العاص صلى بأصحابه متيمما وبلغ النبى صلى الله عليه و سلم فلم ينكره] وأم ابن عباس أصحابه متيمما وفيهم عمار بن ياسر فى نفر من أصحاب رسول الله صلى الله عليه و سلم فلم ينكروه ولأنه متطهر طهارة صحيحة فأشبه المتوضئ. (المغنى، كتاب الصلاة، حكم صلاة المتوضئ خلف المتيمم والمفترض خلف المتنفل، فصل (١١٨٦) ج٢ ص٣٠

وقال الامام البيهقى بعد ما نقل حديث ابن عباس رضى الله عنهما انه صلى بالناس متيمما وهو فى سفر : ورويناه عن ابن المسيب والحسن وعطاء والزهرى. (السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب المتيمم يؤم المتوضئين، رقم ١١١٠، ج ١ ص ٣٥٧)، وانظر كذلك المحلى بالاثار ج ٢ ص ١٩٤، والاوسط لابن المنذر، كتاب التيمم، ذكر امامة المتيمم المتوضئين، ج ٢ ص ٦٧، وعمدة القارى ج ٤ ص ٢٤.

وروى عبد الرزاق عن معمر عن الزهرى قال سألته عن إمام قوم أصابته جنابة فلم يجد ماء يتوضأ به قال يتيمم ويتقدم فيصلى بهم فإن الله قد طهره.

وروى ايضا عن عن سعيد بن بشير عن قتادة عن الحسن وبن المسيب قالا التيمم بمنزلة الماء. (مصنف عبدالرزاق، كتاب الصلاة، باب قوم اصابته الجنابة فلم يجد ماء، رقم ٣٦٧٤، ٣٦٧٥، ج ٢ ص ٢٣٠، ٢٣١

چه سیدنا ابن عباس رضی الله عنهما د خپلې وینزې سره جماع اوکړه، بیا ئې تیمم کولو سره د خلقو امامت اوکړو. ابن ابی شیبه رحمه الله هم دا موصولا ذکر کړې دې. (۱) حافظ ابن حجر او علامه عینی د دې سند ته صحیح وئیلې دې. (۲)

په تعلیق کښې د ذکر شوې مسئلې وضاحت: په دې اثر کښې امام بخاری رحمه الله دا مسئله ذکر کړې ده چه تیمم کونکې د اودس کونکو امامت کولې شي، لکه چه ابن عباس رضی الله عنهما اوکړل، هم دا د امام ابو حنیفه، امام ابویوسف، امام شافعی، امام احمد بن حنبل، سعید بن المسیب، حسن بصری، ابن شهاب زهری، عطاء بن ابی رباح، سفیان ثوری، اسحاق بن راهویه او ابو ثور مسلک دې. (۳)

---

(۱) عمدة القاری ج ٤ ص ٢٤، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٦

(۲) پورته حواله

(۳) فی منیة المصلی مع شرحه غنیة المتملی : متیمم ام قوما متوضئین یجوز) فعله (عند ابی حنیفة وابی یوسف خلافا لمحمد رحمه الله) والاصل ان بناء القوی علی الضعیف لا یجوز ... الخ (کتاب الطهارة، باب التیمم ص ۸۶) کذا فی رد مختار، کتاب الطهارة، باب التیمم، مقولة ۲۱۳۶، ج ۲ ص ۱۰۷، والبحر الرائق، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۱ ص ۲۷۳، وکتاب الاصل للامام محمد ج ۱ ص ۱۰۵.

قال الامام الشیرازی فی المهذب : (ویجوز للمتوضئ ان یصلی خلف المتیمم، لانه اتی عن طهارته ببدل، فهو کمن غسل الرجل اذا صلی خلف ماسح الخف)

وقال الامام النووی فی شرحه : قال اصحابنا تجوز صلاة غاسل الرجل خلف ماسح الخف وصلاة المتوضئ خلف متیمم لا یلزمه القضاء بان تیمم فی السفر أو فی الحضر لمرض وجراحة ونحوها وهذا بالاتفاق. (المجموع مع المهذب، کتاب الصلاة ج ٤ ص ۲۶۳)

وقال ابن قدامة : ویصح ائتمام المتوضئ بالمتیمم لا أعلم فیه خلافا لأن [عمرو بن العاص صلی بأصحابه متیمما وبلغ النبی صلی الله علیه و سلم فلم ینکره] وأم ابن عباس أصحابه متیمما وفیهم عمار بن یاسر فی نفر من أصحاب رسول الله صلی الله علیه و سلم فلم ینکروه ولأنه متطهر طهارة صحیحة فأشبه المتوضئ (المغنی، کتاب الصلاة، حکم صلاة المتوضئ خلف المتیمم والمفترض خلف المتنفل، فصل (۱۱۸۶) ج۲ ص۳۰

وقال الامام البیهقی بعد ما نقل حدیث ابن عباس رضی الله عنهما انه صلی بالناس متیمما وهو فی سفر : ورویناه عن ابن المسیب والحسن وعطاء والزهری. (السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب المتیمم یؤم المتوضئین، رقم ۱۱۱۰، ج ۱ ص ۳۵۷)، وانظر کذلک المحلی بالاثار ج ۲ ص ۱۹٤، والاوسط لابن المنذر، کتاب التیمم، ذکر امامة المتیمم المتوضئین. ج ۲ ص ٦۷، وعمدة القاری ج ٤ ص ٢٤.

وروی عبد الرزاق عن معمر عن الزهری قال سألته عن إمام قوم أصابته جنابة فلم یجد ماء یتوضأ به قال یتیمم ویتقدم فیصلی بهم فإن الله قد طهره.

وری ایضا عن عن سعید بن بشیر عن قتادة عن الحسن وبن المسیب قالا التیمم بمنزلة الماء. (مصنف عبدالرزاق، کتاب الصلاة، باب قوم اصابته الجنابة فلم یجد ماء، رقم ۳۶۷٤، ۳۶۷۵، ج ۲ ص ۲۳۰، ۲۳۱

بْنُ صَالِحٍ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْحَارِثِ عَنْ نَافِعٍ ﴾([1])
نافع فرمائی چه سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما ته په سفر کښې جنابت رسیدلې وو نو هغه تیمم اوکړو، بیا ئې ماته (د امامت کولو) حکم اوکړو نو ما د اودس په حالت کښې هغه ته مونځ ورکړو.

د سیدنا جابر رضی الله عنه روایت : ﴿عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صلی الله علیه وسلم لَا يَؤُمُّ الْمُتَيَمِّمُ الْمُتَوَضِّئِينَ ﴾([2]) رواه البیهقی والدارقطنی

د جمهورو دلائل : جمهور حضرات فرمائی چه تیمم چونکه د اودس قائم مقام دې، په دې وجه د متیمم د متوضئین امامت کول صحیح دی. او د سیدنا عبدالله بن عباس رضی الله عنهما د اثر نه د دې تائید کیږی. ([3])

دویم دلیل د سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنه روایت : جمهور حضرات په دې سلسله کښې د سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنهما د روایت نه هم استدلال کوی، کوم چه امام ابوداؤد او امام بیهقی رحمه الله په خپل سنن کښې ذکر کړې دې.

ونصه : ﴿عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ احْتَلَمْتُ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فِي غَزْوَةِ ذَاتِ السَّلَاسِلِ فَأَشْفَقْتُ إِنِ اغْتَسَلْتُ أَنْ أَهْلِكَ فَتَيَمَّمْتُ ثُمَّ صَلَّيْتُ بِأَصْحَابِي الصُّبْحَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم فَقَالَ «يَا عَمْرُو صَلَّيْتَ بِأَصْحَابِكَ وَأَنْتَ جُنُبٌ فقال: يا عمرو، صليتَ بأصحابك وأنت جنب؟ فأخبرته بالذي منعني من الاغتسال، وقلت: إني سمعتُ الله يقول: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾، فضحِكَ رسولُ الله - صلی الله علیه وسلم - ولم يقُل شيئاً ﴾([4])

سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنهما فرمائی چه د غزوه ذات السلاسل په یوه یخه شپه کښې ماته احتلام پیښ شو او دا ویره راسره ملګرې شوه چه که زه غسل اوکړم نو چرته هلاک نه شم، نو ما تیمم کولو سره خپلو ملګرو ته د سحر مونځ ورکړو، چه کله مونږ واپس شو نو ملګرو دا قصه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته بیان کړه، نو رسول الله صلی الله علیه وسلم ماته اوفرمائیل : تا د جنابت په حالت کښې خپلو ملګرو ته مونځ ورکړو؟ نو ما ورته د غسل کولو په صورت د هلاکت د ویرې د لاحق کیدو تذکره اوکړه او د آیت کریمه نه مې استدلال کولو سره اوفرمائیل چه الله پاک فرمائی : خپل خان په هلاکت کښې مه اچوه، بیشکه الله پاك په تاسو باندې رحم کونکې دې. (په دې وجه ما د غسل په خائې تیمم اوکړو) نو رسول الله صلی الله علیه وسلم زما جواب اوریدو سره اوخندل او

---

[1]) السنن الکبری ج ۱ ص ۳۵۷

[2]) السنن الکبری رقم ۱۱۱۳، ج ۱ ص ۳۵۷، وسنن الدارقطنی ج ۱ ص ۱۸۵

[3]) عمدة القاری ج ٤ ص ۲٤

[4]) رواه ابوداؤد واللفظ له. کتاب الطهارة، باب اذ خاف الجنب البرد ایتیمم؟ رقم ۳۳٤، والسنن الکبری، کتاب الطهارة، باب التیمم فی السفر اذا خاف الموت او العلة من شدة البرد، رقم ۱۰۷۰، ج ۱ ص ۳٤٥

هيڅ نې هم او نه وئيل.
د دې روايت نه معلومه شوه چه سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه د جنابت نه تيمم كولو سره خپلو ملګرو، كوم چه متوضئين وو، هغوى ته مونځ وركړو. او دا چه د رسول الله ﷺ تقرير هم هغه ته حاصل دې، لهذا كه د متيمم په اقتداء كښې د متوضى مونځ جائز نه وې، نو رسول الله ﷺ به هغه ته د مونځ د اعادې حكم نه كولې.

د امام محمد رحمه الله د دلائلو جواب: هر چه د امام محمد رحمه الله د مستدلات تعلق دې پس هغه اثار او روايات ضعيف دى، د هغې نه استدلال صحيح نه دې. پس د سيدنا جابر رضي الله عنه د مرفوع روايت ذكر كولو نه پس امام بيهقى رحمه الله فرمائى: ﴿إسْنَادُهُ ضَعِيفٌ﴾[1] او د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما د اثر نه صرف دومره معلوميږى چه هغه متيمم وو او هغه د امامت دپاره امام نافع رحمه الله، چه متوضى وو وړاندې كړو، د دې نه په عدم جواز امامة المتيمم للمتوضئين باندې استدلال محل نظر دې. ځكه چه ممكنه ده چه هغه استحباب داسې كړې وى.

پس امام بيهقى رحمه الله د دې اثر نقل كولو نه پس فرمائى: ﴿وَهٰذَا مَحْمُولٌ عَلَى الِاسْتِحْبَابِ﴾[2] او هر چه د سيدنا على رضي الله عنه د اثر تعلق دې، نو په هغې كښې يو راوى خو حجاج بن ارطاة دې او بل حارث اعور، د هغوى په باره كښې مونږ شاته كلام ذكر كړې دې، په دې وجه صاحب د التعليق المغنى دلته فرمائى: ﴿فيه حجاج والحارث وهما ضعيفان﴾[3]

او امام بيهقى رحمه الله د دې روايت د نقل كولو نه پس فرمائى: ﴿وهذا الاسناد لا تقوم به الحجة﴾[4] يعنى دا سند قابل صحت واستدلال نه دې.

د دې نه علاوه كه دا روايات صحيح تسليم هم كړې شى على سبيل التنزل، نو بيا هم د دې نه استدلال نه شى كيدې، ځكه چه د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما د اثر نه زيات نه زيات استحباب معلوميږى كما ذكرنا. او د سيدنا على رضي الله عنه په اثر او د سيدنا جابر رضي الله عنه په مرفوع روايت كښې صرف دا دى چه ﴿لا يؤم المتيمم المتوضئين﴾ چه متيمم دې د متوضئينو امامت نه كوى. په دې كښې د دې خبرې ذكر نشته چه كه امامت اوكړى نو جائز به نه وى. لهذا دا د عدم جواز امامة المتيمم للمتوضئين په باره كښې صريح نه دې، په دې وجه به د دې نه په عدم جواز امامة المتيمم باندې استدلال كول به صحيح نه وى. او هم د دې مثال د مسلم، ابوداؤد او ترمذى وغيره هغه

---

[1] السنن الكبرى رقم ۱۱۱۳، ج ۱ ص ۳۵۷، وسنن الدارقطنى ج ۱ ص ۱۸۵

[2] السنن الكبرى ج ۱ ص ۵۷۳

[3] التعليق المغنى بهامش سن الدارقطنى ج ۱ ص ۱۸۵

[4] السنن الكبرى ج ۱ ص ۳۶۷

حديث دې چه په هغې کښې رسول الله ﷺ فرمائيلې دى: ﴿لايؤم الرجل في سلطانه﴾[1]
خو ظاهره ده چه هغه امامت اوکړى نو جائز به وى، دغه شان دلته هم دى چه متيمم دې د متوضئين امامت نه کوى، خو که هغه ئې اوکړى نو جائز به وى. [2]

په ذکر شوې مسئله کښې د اختلاف سبب او مدار: حضرات شيخين رحمهما الله اقتداء المتوضى بالمتيمم ته جائز او امام محمد رحمه الله ئې ناجائز گڼرى. د دې اختلاف مدار د تيمم په بدليت او د خلفيت په نوعيت باندې دې، يعنى په دې باندې خو د دې حضرات اتفاق دې چه د عدم وجود ماء په صورت کښې به تيمم کولې شى خو په دې کښې اختلاف دې چه دا بدليت بين التراب والماء دې. يا بين التيمم وبين الوضوء؟ يعنى خاوره د اوبو بدل دې يا تيمم د اودس، چه د هغې د وجې نه د عدم وجود ماء په صورت کښې د تيمم حکم کړې شوې دې، نو امام ابوحنيفه او امام ابويوسف رحمهما الله فرمائى چه خاوره بدل دې د اوبو عند عدم وجود الماء او بدليت بين التراب وبين الماء دې او امام محمد رحمه الله فرمائى چه تيمم بدل دې د اودس عند عدم الماء او بدليت بين التيمم وبين الوضوء دې. [3]

د امام محمد رحمه الله دليل: امام محمد رحمه الله په دې خپل اصل باندې چه تيمم بدل دې د اودس، د دې حديث نه استدلال کوى ﴿التيمم وضوء المسلم﴾[4] په کوم کښې چه تيمم ته اودس وئيلې شوې دې نه خاورې ته، نو معلومه شوه چه بدليت د تيمم او اودس ترمينځه دې. [5]

د حضرات شيخين دلائل: د خاورې د اوبو په بدل کيدو باندې حضرات شيخين د قران او سنت نه استدلال کوى.

---

[1] الحديث اخرجه مسلم فى كتاب المساجد. باب من احق بالامامة رقم ۲۹۰، ۶۷۳. والترمذى فى جامعه. فى كتاب الصلاة. باب من احق بالامامة. رقم ۲۳۵. وابوداؤد فى سننه. فى كتاب الصلاة. باب من احق بالامامة. رقم ۵۸۲. والنسائى فى سننه. فى كتاب الامامة. باب من احق بالامامة. رقم ۷۸۱. وابن ماجة فى سننه. فى كتاب اقامة الصلاة. باب من احق بالامامة. رقم ۹۸۰.

[2] بدائع الصنائع. كتاب الطهارة. فصل فى نواقض التيمم ج ۱ ص ۳۴۷

[3] بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۴۵. رد المحتار. كتاب الطهارة. باب التيمم ج ۲ ص ۱۰۷. وكتاب الصلاة. باب الامامة. مقولة ۴۹۳۲. ج ۳ ص ۶۲۰، ۶۲۱. والبحر الرائق. كتاب الطهارة. باب التيمم ج ۱ ص ۲۷۳. وكتاب الصلاة. باب الامامة ج ۱ ص ۶۳۶

[4] حديث: التيمم وضوء المسلم ... ذكره بهذا اللفظ العلامة الكاسانى فى البدائع. كتاب الطهارة. فصل فى صفة التيمم ج ۱ ص ۲۴۵. والعلامة الزيلعى فى نصب الرايه. كتاب الطهارة. احاديث التيمم لكل صلاة. ج ۱ ص ۱۵۹. ولم اجده بهذا اللفظ. وذكره بلفظ الصعيد وضوء المسلم. والصعيد الطيب وضوء المسلم. والتراب طهور المسلم. وجعلت تربتها طهورا. على ما مر بعضه. وسياتى بعضه. والله اعلم

[5] بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۴۵

د قران كريم نه استدلال قال الله تعالى: ﴿ فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ [1] د اوبو په عدم موجودګئ کښې خاوره د هغې قائم مقام جوړه کړې شوې ده. چه د هغې نه معلومه شوه چه خاوره د اوبو بدل دې.

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د روايت نه استدلال: په مسند بزار کښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په روايت کښې دي: ﴿ الصعيد وضوء المسلم ﴾ [2] پاکه خاوره د مسلمان اودس دې.

د سيدنا ابوذر رضي الله عنه روايت: په ترمذي، نسائي، ابوداؤد وغيره کښې د سيدنا ابوذر رضي الله عنه په روايت کښې دي: ﴿ الصعيد الطيب وضوء المسلم ﴾ [3]

د سيدنا جابر رضي الله عنه روايت: په صحيحين وغيره کښې د سيدنا جابر بن عبدالله رضي الله عنهما په روايت کښې دي: ﴿ وجعلت لي الارض مسجدا وطهورا ﴾ [4]

په دې احاديثو کښې خاوره د ابو بدل مقرر کړې شوې دې، چه د هغې نه معلوميږي چه بدليت د خاورې او اوبو مابين دې.

هم په دې اصل باندې تفريع کولو سره د حضرات شيخين په نزد که متيمم د متوضئين امامت اوکړي، اود متوضئين سره اوبه نه وي، نو د ميتمم امامت جائز او د متوضئين اقتداء او مونځ به صحيح وي. که د متوضئين سره اوبه نه وي نو د هغوی مونځ به صحيح نه وي.

او د امام محمد رحمه الله په نزد د هغوی مونځ صحيح نه دې، که د هغوی سره اوبه وي يا نه وي. د دې وجه دا ده چه د امام محمد رحمه الله په نزد چه هرکله بدليت د تيمم او اودس ترمينځه دې نو مقتدي چه کله متوضي وي نو د امام تيمم به د هغه په حق کښې طهارت نه وي، ځکه چه د هغه په حق کښې اصل (اوبه) موجود دی، چه هغه متوضي دې، لهذا په داسې صورت کښې هغه د يو سړي اقتداء کوی کوم چه د هغه په حق کښې صاحب طهارت نه دې، پس د هغه اقتداء به په هغه پسې صحيح نه وي. لکه چه يو صحيح (صحت مند) انسان د يو داسې سړي اقتداء اوکړي کوم چه زخمي شوې وي او هغه ترې روانه وي. نو د هغه په اقتداء کښې به مونځ صحيح نه وي، ځکه چه د امام طهارت د هغه (صحيح) مقتدي په حق کښې طهارت نه دې، لهذا که

---

[1] النساء ٤٣

[2] كشف الاستار عن زوائد البزار، باب التيمم رقم ٣١٠، ج ١ ص ١٥٧

[3] جامع الترمذي، ابواب الطهارة، باب ما جاء في التيمم للجنب اذا لم يجد الماء، رقم ١٢٤. النسائي رقم ٢١١، ابوداؤد، كتاب الطهارة، باب الجنب يتيمم، رقم ٣٣٢، المستدرك، كتاب الطهارة، رقم ٦٢٧، ج ١ ص ٢٨٤، سنن الدارقطني، كتاب الطهارة، باب في جواز التيمم لمن لم يجد الماء سنين كثيرة، ج ١ ص ١٨٦

[4] صحيح البخاري، كتاب التيمم رقم ٣٣٥، كتاب الصلاة، باب قول النبي ﷺ جعلت لي الارض مسجدا وطهورا، رقم ٤٣٨، وفي كتاب فرض الخمس، باب قول النبي ﷺ احلت لكم الغنائم رقم: ٣١٢٢. واخرجه مسلم في صحيحه في كتاب المساجد مواضع الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم ١١٦٣، والنسائي في سننه، في كتاب الغسل والتيمم، باب التيمم بالصعيد الطيب رقم ٤٣٢

هغه د هغه په اقتداء كښې مونځ اوكړي نو داسې دې لكه د غير طاهر په اقتداء كښې مونځ كوي، نو د هغه اقتداء به صحيح نه وي. [۱]

د امام بخاري رحمه الله غرض د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په دې اثر سره د امام محمد رحمه الله په مذهب باندې رد كول دي. [۲]

د اثر مذكور د ترجمة الباب سره مطابقت : امام بخاري رحمه الله دا ترجمه ذكر كړې ده چه تيمم د مسلمان اودس دې، لهذا چه كله تيمم هم د اودس په حكم كښې دې اود هغې قائم مقام دې، نو د متيمم د متوضي امامت كول صحيح دي، لكه چه د متوضي د متوضي امامت كول صحيح دي، هم په دې مناسبت سره امام بخاري رحمه الله د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما دا اثر دلته راوړې دې، چه په هغې كښې د د متيمم د متوضئين د امامت كولو تصريح ده. او د دې نه دا هم معلومه شوه چه تيمم طهارت مطلقه دې نه ضروريه. ځكه چه كه تيمم طهارت ضروريه وې نو ضعيف به وې اوكه ضعيف وې نوسيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما به په دې حالت كښې امامت نه كولې. [۳]

دريم اثر : ﴿وَقَالَ يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ لَا بَأْسَ بِالصَّلَاةِ عَلَى السَّبَخَةِ وَالتَّيَمُّمِ بِهَا﴾

يحيى بن سعيد رحمه الله فرمائي چه په شړه زمكه باندې مونځ كولو او تيمم كولو كښې هيڅ باك نشته. دا (يحيى بن سعيد) انصاري دې قطان نه دې. [۴]

﴿السبخة﴾ د ټولو حروفو د فتحې سره. هغه شړې زمكې ته وئيلې شي چه په هغې كښې د څۀ زرغونيدو صلاحيت نه وي، ابن سيده وائي چه سبخه مالګينې او سيب زمكې ته وئيلې شي. او بعض اهل لغت فرمائي چه سبخه هغه زمكې ته وائي چه د هغې پورته حصه شړه وي او د څه ګيا نه علاوه د څه څيز راټوكولو صلاحيت پكښې نه وي. د دې جمع سباخ ده بكسر السين. او كه دا د زمكې دپاره د صفت او نعت په طور استعمال شي نو بيا ارض سبخة، بكسر الباء استعماليږي. وقد سبخت سبخا واسبخت. د باب سمع، فتح او باب افعال نه د زمكې د شړ والي په معنى كښې مستعمل دې. [۵]

---

[۱] بدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۴۵، ۳۴۶، البحر الرائق كتاب الصلاة، باب الامامة ج ۱ ص ۶۳۶، رد المحتار، كتاب الصلاة، باب الامامة ج ۳ ص ۶۲۰، ۶۲۱

[۲] تقرير بخاري ج ۲ ص ۱۱۲، سراج القاري ج ۱ ص ۳۳۲

[۳] عمدة القاري ج ٤ ص ۲٤. فتح الباري ج ۱ ص ٤٤۶

[۴] فيض الباري ج ۱ ص ۵۲۶، فتح الباري ج ۱ ص ٤٤۷، عمدة القاري ج ٤ ص ۲٤، ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۸۸

[۵] فتح الباري ج ۱ ص ٤٤۷، عمدة القاري ج ٤ ص ۲۵، شرح الكرماني ج ۳ ص ۲۲۳، النهاية ج ۱ ص ۷٤۷، لسان العرب، مادة سبخ، ج ۶ ص ۱٤۸، مختار الصحاح ۱٤۳

په تعليق كښې د ذكر شوې مسئلې وضاحت: په تعليق مذكور كښې دې چه په شړې زمكې سره تيم جائز دې، هم دا د جمهور فقهاء، حضرات احناف، مالكيانو، شوافعو او حنابله او امام اوزاعى رحمهم الله مذهب دې. (۱)

اسحاق بن راهويه رحمه الله فرمائى چه په شړې زمكې سره تيمم كول جائز نه دى. (۲)

هم دا د امام احمد رحمه الله نه يو روايت دې. (۳)

د امام بخارى رحمه الله د يحيى بن سعيد رحمه الله اثر لره ذكر كول د دې خبرې دليل دې چه هغه د جمهورو سره موافق دې. او د دې نه دا هم معلوميږى چه هغه صعيد لره د ارض سره خاص نه منى، بلكه عام ئې گڼرى. ابن خزيمه رحمه الله د شړې زمكې نه د تيمم په جواز باندې د هجرت متعلق د سيده عائشه رضي الله عنها روايت نه استدلال كړې دې، چه په هغې كښې رسول الله ﷺ فرمائى:

﴿ قد اريت دار هجرتكم، اريت سبخة ذات نخل بين لابتين ﴾ (۴) يعنى ماته ستاسو د هجرت ځائې اوښودلې شو يعنى د دوه گرمو زمكو ترمينځه راته د كهجورو شور زمكه اوښودلې شوه.

د ابن خزيمه د كلام او استدلال حاصل دا دې چه رسول الله ﷺ په دار الهجرت يعنى مدينه منوره ته ارض سبخه وئيلې شوې ده. او هم دې مدينې ته رسول الله ﷺ طيبه هم وئيلې ده او تيمم په صعيد طيب سره جائز دې، نو معلومه شوه چه ارض سبخه هم په ارض طيبه كښې

---

(۱) بدائع الصنائع، كتاب الطهارة، فصل فيما يتيمم به : ج ۱ ص ۳۳۵ وانظر : البحر الرائق، كتاب الطهارة، باب التيمم ج ۱ ص ۲۵۷. والدر المختار مع رد المحتار، كتاب الطهارة، باب التيمم ج ۲ ص ۹۹. وقال الامام الشافعي : كُلُّ ما وَقَعَ عليه اسْمُ صَعيد لم تُخالطه نَجاسَةٌ فَهوَ صَعيدٌ طَيِّبٌ يَتَيَمَّم به ، وَهَكَذَا كُلُّ أَرْض سَبْخَهَا وَمَدَرِهَا وَبطْحَاؤُهَا وَغَيْرُهُ فما عَلَقَ مَنهُ إذَا ضَرَبَ بالْيَد غُبَارٌ فَتَيَمَّمَ به أَجْزَآه وما لَم يَعْلَقْ به غُبَارٌ فَتَيَمَّمَ به لم يجزه. (الام، كتاب الطهارة، باب التراب الذى يتيمم به ولا يتيمم. ج ۱ ص ۱۹۷، ۱۹۸

وانظر الموطاء، كتاب الطهارة، باب تيمم الجنب، ج ۱ ص ۵۷، كذا فى المنتقى ج ۱ ص ۴۳۶، وشرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۱۴، واوجز المسالك ج ۱ ص ۵۷۶

وقال الموفق ابن قدامة : وعن أحمد رواية أخرى فى السبخة والرمل أنه يجوز التيمم به قال أبو الحرث : قال أحمد : أرض الحرث أحب إلى وإن تيمم من أرض السبخة أجزأه.... وقال ابن أبى موسى : يتيمم عند عدم التراب بكل طاهر تصاعد على وجه الأرض مثل الرمل والسبخة والنورة والكحل وما فى معنى ذلك. المغنى ج ۱ ص ۱۵۶، الاوسط ج ۲ ص ۳۸.

(۲) قال ابن منذر فى الاوسط : وفيه قول ثان وهو أن ما كان مثل الجص والنورة وتراب السبخة لا يتيمم به ، هكذا قال إسحاق. ج ۲ ص ۳۹، وقال العلامة العينى رحمه الله : ولم يخالف فى ذلک الا اسحاق بن راهويه، ولم يجوز التيمم بها. ج ۴ ص ۲۵، كذا فى فتح البارى ج ۱ ص ۴۴۷، وشرح الزرقانى ج ۱ ص ۱۱۴.

(۳) قال الشيخ احمد شاكر رحمه الله فى الاوجز : وروى عن مجاهد انه قال : لا يتيمم بالسباخ، قلت : وهو رواية عن احمد كما فى الشرح الكبير ج ۱ ص ۵۷۶، ۶۷۷

(۴) صحيح ابن خزيمه، جماع ابواب التيمم، باب اباحة التيمم بتراب السباخ، رقم ۲۶۵، ج ۱ ص ۱۶۷

داخل دي او په دې سره تيمم كول جائز دى. ([1])

باقي دا مسئله چه په كوم ځيز سره تيمم جائز دې او په كوم سره نه، نو د دې تفصيل به د حديث الباب د لاندې انشاء الله راشي.

د اثر مذكور د ترجمة الباب سره مطابقت : د ترجمة الباب سره د دې مطابق داسې دې چه په ترجمة الباب كښې د ﴿ الصعيد الطيب ﴾ ذكر دې او د طيب معنى طاهر ده او ارض سبخه (شوره زمكه) هم پاكه ده، لهذا هغه به هم د طيب د لاندې داخله وى، او په هغې سره به تيمم كول جائز وى. او د ابن خزيمه كوم روايت چه مونږ ذكر كړو، د دې نه هم د دې تائيد كيږى. ([2])

۳۳۷ : ﴿حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ ([3]) قَالَ كُنَّا فِي سَفَرٍ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنَّا أَسْرَيْنَا حَتَّى كُنَّا فِي آخِرِ اللَّيْلِ وَقَعْنَا وَقْعَةً وَلَا وَقْعَةَ أَحْلَى عِنْدَ الْمُسَافِرِ مِنْهَا فَمَا أَيْقَظَنَا إِلَّا حَرُّ الشَّمْسِ وَكَانَ أَوَّلَ مَنِ اسْتَيْقَظَ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ يُسَمِّيهِمْ أَبُو رَجَاءٍ فَنَسِيَ عَوْفٌ ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ الرَّابِعُ وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَامَ لَمْ يُوقَظْ حَتَّى يَكُونَ هُوَ يَسْتَيْقِظُ لِأَنَّا لَا نَدْرِي مَا يَحْدُثُ لَهُ فِي نَوْمِهِ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ عُمَرُ وَرَأَى مَا أَصَابَ النَّاسَ وَكَانَ رَجُلًا جَلِيدًا فَكَبَّرَ وَرَفَعَ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ فَمَا زَالَ يُكَبِّرُ وَيَرْفَعُ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ حَتَّى اسْتَيْقَظَ بِصَوْتِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ شَكَوْا إِلَيْهِ الَّذِي أَصَابَهُمْ (قَالَ لَا ضَيْرَ أَوْ لَا يَضِيرُ ارْتَحِلُوا) فَارْتَحَلَ فَسَارَ غَيْرَ بَعِيدٍ ثُمَّ نَزَلَ فَدَعَا بِالْوَضُوءِ فَتَوَضَّأَ وَنُودِيَ بِالصَّلَاةِ فَصَلَّى بِالنَّاسِ فَلَمَّا انْفَتَلَ مِنْ صَلَاتِهِ إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ مُعْتَزِلٍ لَمْ يُصَلِّ مَعَ الْقَوْمِ قَالَ (مَا مَنَعَكَ يَا فُلَانُ أَنْ تُصَلِّيَ مَعَ الْقَوْمِ) قَالَ أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَلَا

---

[1] ونصه : قال أبو بكر : ففى قول النبى صلى الله عليه و سلم : أريت سبخة نخل بين لابتين وإعلامه إياهم أنها دار هجرتهم - وجميع المدينة كانت هجرتهم - دلالة على أن جميع المدينة سبخة ولو كان التيمم غير جائز بالسبخة وكانت السبخة على ما توهم بعض أهل عصرنا أنه من البلد الخبيث بقوله : { والذى خبث لا يخرج إلا نكدا } لكان قود هذه المقالة أن أرض المدينة خبيثة لا طيبة وهذا قول بعض أهل العناد لما ذم أهل المدينة فقال : إنها خبيثة فاعلم أن النبى صلى الله عليه و سلم سماها طيبة - أو طابة - فالأرض السبخة هى طيبة على ما خبر النبى صلى الله عليه و سلم أن المدينة طيبة. وإذا كانت طيبة وهى سبخة فالله عز و جل قد أمر بالتيمم بالصعيد الطيب فى نص كتابه والنبى صلى الله عليه و سلم قد أعلم أن المدينة طيبة - أو طابة - مع إعلامه إياهم أنها سبخة وفى هذا ما بان وثبت أن التيمم بالسباخ جائز.(صحيح ابن خزيمة ج۱ص۱۶۷)

[2] عمدة القارى ج ٤ ص ٢٤. ٢٥. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٧

[3] الحديث، اطرافه فى هذا الكتاب. باب (بلا ترجمة بعد التيمم ضربة واحدة) رقم ٣٤٨، وفى كتاب المناقب. باب علامات النبوة فى الاسلام. رقم ٣٥٧١. واخرجه مسلم فى فى كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب : قضاء الصلاة الفائتة. رقم ٦٨٢. وابوداؤد فى سننه فى كتاب الصلاة. باب فيمن نام عن الصلاة او نسيها، رقم ٤٤٣، والنسائى طرفا منه. فى كتاب الطهارة. باب التيمم بالصعيد. رقم ٣٢٢

مَاءَ قَالَ عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ فَإِنَّهُ يَكْفِيكَ ثُمَّ سَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاشْتَكَى إِلَيْهِ النَّاسُ مِنَ الْعَطَشِ فَنَزَلَ فَدَعَا فُلَانًا كَانَ يُسَمِّيهِ أَبُو رَجَاءٍ نَسِيَهُ عَوْفٌ وَدَعَا عَلِيًّا فَقَالَ (اذْهَبَا فَابْتَغِيَا الْمَاءَ) فَانْطَلَقَا فَتَلَقَّيَا امْرَأَةً بَيْنَ مَزَادَتَيْنِ أَوْ سَطِيحَتَيْنِ مِنْ مَاءٍ عَلَى بَعِيرٍ لَهَا فَقَالَا لَهَا أَيْنَ الْمَاءُ قَالَتْ عَهْدِي بِالْمَاءِ أَمْسِ هَذِهِ السَّاعَةَ وَنَفَرُنَا خُلُوفًا قَالَا لَهَا انْطَلِقِي إِذًا قَالَتْ إِلَى أَيْنَ قَالَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتِ الَّذِي يُقَالُ لَهُ الصَّابِئُ قَالَا هُوَ الَّذِي تَعْنِينَ فَانْطَلِقِي فَجَاءَا بِهَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَدَّثَاهُ الْحَدِيثَ قَالَ فَاسْتَنْزَلُوهَا عَنْ بَعِيرِهَا وَدَعَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِإِنَاءٍ فَفَرَّغَ فِيهِ مِنْ أَفْوَاهِ الْمَزَادَتَيْنِ أَوْ سَطِيحَتَيْنِ وَأَوْكَأَ أَفْوَاهَهُمَا وَأَطْلَقَ الْعَزَالِيَ وَنُودِيَ فِي النَّاسِ اسْقُوا وَاسْتَقُوا فَسَقَى مَنْ شَاءَ وَاسْتَقَى مَنْ شَاءَ وَكَانَ آخِرُ ذَاكَ أَنْ أَعْطَى الَّذِي أَصَابَتْهُ الْجَنَابَةُ إِنَاءً مِنْ مَاءٍ قَالَ (اذْهَبْ فَأَفْرِغْهُ عَلَيْكَ) وَهِيَ قَائِمَةٌ تَنْظُرُ إِلَى مَا يُفْعَلُ بِمَائِهَا وَايْمُ اللَّهِ لَقَدْ أُقْلِعَ عَنْهَا وَإِنَّهُ لَيُخَيَّلُ إِلَيْنَا أَنَّهَا أَشَدُّ مِلْأَةً مِنْهَا حِينَ ابْتَدَأَ فِيهَا فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (اجْمَعُوا لَهَا) فَجَمَعُوا لَهَا مِنْ بَيْنِ عَجْوَةٍ وَدَقِيقَةٍ وَسَوِيقَةٍ حَتَّى جَمَعُوا لَهَا طَعَامًا فَجَعَلُوهَا فِي ثَوْبٍ وَحَمَلُوهَا عَلَى بَعِيرِهَا وَوَضَعُوا الثَّوْبَ بَيْنَ يَدَيْهَا قَالَ لَهَا تَعْلَمِينَ مَا رَزِئْنَا مِنْ مَائِكِ شَيْئًا وَلَكِنَّ اللَّهَ هُوَ الَّذِي أَسْقَانَا فَأَتَتْ أَهْلَهَا وَقَدِ احْتَبَسَتْ عَنْهُمْ قَالُوا مَا حَبَسَكِ يَا فُلَانَةُ قَالَتِ الْعَجَبُ لَقِيَنِي رَجُلَانِ فَذَهَبَا بِي إِلَى هَذَا الَّذِي يُقَالُ لَهُ الصَّابِئُ فَفَعَلَ كَذَا وَكَذَا فَوَاللَّهِ إِنَّهُ لَأَسْحَرُ النَّاسِ مِنْ بَيْنِ هَذِهِ وَهَذِهِ وَقَالَتْ بِإِصْبَعَيْهَا الْوُسْطَى وَالسَّبَّابَةِ فَرَفَعَتْهُمَا إِلَى السَّمَاءِ تَعْنِي السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ أَوْ إِنَّهُ لَرَسُولُ اللَّهِ حَقًّا فَكَانَ الْمُسْلِمُونَ بَعْدَ ذَلِكَ يُغِيرُونَ عَلَى مَنْ حَوْلَهَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَلَا يُصِيبُونَ الصِّرْمَ الَّذِي هِيَ مِنْهُ فَقَالَتْ يَوْمًا لِقَوْمِهَا مَا أُرَى أَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَدْعُونَكُمْ عَمْدًا فَهَلْ لَكُمْ فِي الْإِسْلَامِ فَأَطَاعُوهَا فَدَخَلُوا فِي الْإِسْلَامِ» [۳۴۱، ۳۳۷۸]

رجال الحديث

مسدد: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل بن مرعبل بن ارندل بن سرندل بن غرندل بن ماسك بن مستورد اسدي رحمه الله دي. د هغه ترجمه په كتاب الايمان، باب من الايمان ان يحب لاخيه مايحب لنفسه د لاندې راغلې ده. [1]

يحيى بن سعيد: دا ابو سعيد يحيى بن سعيد بن فروخ التميمي البصري القطان رحمه الله دي، د هغه احوال هم په كتاب الايمان، باب من الايمان ان يحب لاخيه مايحب لنفسه د لاندې تير شوي دي. [2]

[1]) اوګورئ: كشف الباري، كتاب الايمان ج ۲ ص ۲

[2]) اوګورئ: كشف الباري، كتاب الايمان ج ۲ ص ۳.۲

عوف دابو سهل عوف بن ابی جمیله العبدی الهجری البصری رحمه الله دې، عوف اعرابی په نوم سره مشهور دې، د هغه ترجمه په كتاب الایمان، باب اتباع الجنائز من الایمان كښې تیره شوې ده.[1]

ابو رجاء دا عمران بن ملحان بكسر المیم وسكون اللام، بعدها مهملة[2] العطاردی البصری رحمه الله دې.[3] د بنو تمیم سره ئې تعلق دې.[4] د هغه نوم عطارد بن برز هم نقل كړې شوې دې.[5] دا په خپل كنیت (ابو رجاء) سره زیات مشهور دې.[6]

د هغه د پلار په نوم كښې اختلاف دې، پس بعض ملحان، بعض تیم او بعض عبدالله ذكر كوی.[7] ابن ابی حاتم رحمه الله عمران بن تیم ته اصح وئیلې دې.[8]

د جاهلیت زمانه ئې موندلې ده او د فتح مكه نه پس ئې اسلام قبول كړې دې، خو د رسول الله ﷺ زیارت ئې اونكړې شو.[9]

محمد بن سعد په الطبقات الكبری كښې په خپل سند سره د ابوالحارث الكرمانی نه نقل كړی دی هغه فرمائی چه ما د ابو رجا العطاردی نه دا واوریدل چه «ادركت النبی ﷺ وانا شاب امرد»[10] یعنی ما د رسول الله ﷺ زمانه موندلې ده په داسې حال كښې چه زه هغه وخت بالكل زلمې (بې ګیرې) اوم.

هغه د خپل اسلام قبلولو واقعه خپله بیانوی چه كله رسول الله ﷺ مبعوث شو نو مونږ سره یو غونډې قسم بت وو، مونږ هغه اوچت كړو او د اوښ په كیجاوه كښې مو كیخودلو او روان شو، په لاره كښې په صحرا باندې تیریدو سره هغه اوغورځیدو او په شړو كښې غائب شو، چه كله مونږ

---

[1] اوګورئ: كشف الباری. كتاب الایمان. ج ۲ ص ۵۲۲، ۵۲٤

[2] تقریب التهذیب رقم ۵۱۸۷، ج ۱ ص ۷۵۳

[3] تهذیب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۶، التاریخ الكبیر للبخاری ج ۶ ص ٤۱۰، الاستیعاب بهامش الاصابة ج ٤ ص ۷۵، تذكرة الحفاظ للذهبی ج ۱ ص ۶۶، كتاب الجمع بین رجال الصحیحین لابن القیسرانی. رقم ۱٤۸۲، ج ۱ ص ۳۸۸

[4] الطبقات الكبری لابن سعد ج ۷ ص ۱۳۸، سیر اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۵۳

[5] كتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۲۱۷، الطبقات الكبری ج ۷ ص ۱۳۸، الاصابة ج ٤ ص ۷٤

[6] تقریب التهذیب : ج ۱ ص ۷۵۳

[7] الاصابة ج ٤ ص ۷٤، كتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۲۱۷، تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱٤۰و الاستیعاب بهامش الاصابة ج ٤ ص ۷۵.

[8] الجرح والتعدیل ج ۶ ص ۳۸۸، ۳۸۹

[9] تهذیب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۶، سیر اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۵۳، تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱٤۰، تذكرة الحفاظ للذهبی ج ۱ ص ۶۶

[10] الطبقات الكبری لابن سعد ج ۷ ص ۱۳۸، وكذا فی التاریخ الكبیر للبخاری ج ۶ ص ٤۱۱، و تهذیب الكمال ج ۲۲ ص ۳۵۸، و الاستیعاب بهامش الاصابة ج ٤ ص ۷۵، تذكرة الحفاظ للذهبی ج ۱ ص ۶۶

راواپس شو نو او مو کتل چه زمونږ معبود نشته، پس مونږ د هغه په لټون کښې دوباره اوتلو نو هغه مو په شره کښې بیا موندلو، بیا مونږ هغه راویستلو، د هغه وخت نه اسلام زما په زړه کښې ځائې جوړ کړو او ما دا اونیل چه داسې معبود کوم چه په شره کښې غورځیدو سره غائب شی او خپل حفاظت اونکړې شی هغه بد معبود کیدې شی، حال دا دې چه یوه بیزه هم د خپلې شرمگاه حفاظت په خپلې لکئ سره اوکړی، پس د رسول الله ﷺ د زیارت په غرض سره د مدینې طرف ته روان شوم، خو رسول الله ﷺ وفات شوې وو. (۱)

محمد بن سعد د ابو خلده نه نقل کړی دی هغه وائی چه ما د ابو رجاء عطاردی نه تپوس اوکړو چه کله رسول الله ﷺ مبعوث شو نو تاسو به څه کول؟ نو هغه اووې چه ما به د خپل کور د خلقو اوښان څرول نو ما د هغه نه تپوس اوکړو چه څه وجه وه چه ته د رسول الله ﷺ خواته د اسلام قبولو دپاره نه وې تلې؟ هغه جواب راکړو چه مونږ اوریدلې وو چه په عربو کښې یو سړې مبعوث شوې دې کوم چه د خپل اطاعت کونکو نه علاوه نور خلق قتل کوی او ماته دا معلومه نه وه چه د هغه اطاعت څه دې، نو مونږ د رسول الله ﷺ نه لرې پاتې شو او د هغه زیات مو اونکړې شو (۲) لهذا د هغه شمار په محضرمین کښې دې. (۳) هم په دې وجه حافظ فرمائی:

﴿ من کبار المخضرمین، ادرك الجاهلیة، واسلم بعد فتح مکة، ولم یر النبی ﷺ ﴾ (۴)

هغه روایت کوی د سیدنا عمر بن الخطاب، علی بن ابی طالب، عبدالله بن عباس، سمره بن جندب، عمران بن حصین او د ام المومنین سیده عائشه صدیقه رضی الله عنها نه. (۵)

د هغه نه په روایت کونکو کښې ایوب سختیانی، ابو الاشهب جعفر بن حیان العطاردی، حماد بن نجیح، جریر بن حازم، الحسن بن ذکوان، قره بن خالد السدوسی، ابو الحارث الکرمانی، خالد الحذاء، سعیدبن ابی عروبه او عوف الاعرابی رحمهم الله دی. (۶)

دې فرمائی چه ما د عربو نه زیات گمراه (او جاهل) خلق نه دی لیدلی چه هغوی به سپینه بیزه راوستله او د هغې عبادت به ئې کولو، چه کله به هغه یو لیوۀ اوخوړه نو د هغې په ځائې به ئې د بلې بیزې عبادت شروع کړو، او که څه ښکلې کانړې (تیگه وغیره) به ورته ملاؤ شوه نو د هغې نه به ئې معبود جوړ کړو او د هغې عبادت به ئې کولو، بیا که به ورته د هغې نه ښکلې کانړې ملاؤ شو نو هغه اولنې به ئې ترک کړو او د بل بندگی به ئې شروع کړه. (۷)

---

(۱) حلیة الاولیاء لابی نعیم الاصبهانی ج ۲ ص ۳۰۵، ۳۰۶، سیر اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۵۶، ۲۵۷

(۲) الطبقات الکبری ج ۷ ص ۱۳۸

(۳) تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۶۶، تقریب التهذیب ج ۱ ص ۷۵۳

(۴) سیر اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۵۳

(۵) سیر اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۵۳، تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۵۶، الاصابة ج ٤ ص ۷٤، تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱٤۰

(۶) تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۵۶، ۳۵۷، الاستیعاب بهامش الاصابة ج ۳ ص ۲٤، ۲۵

(۷) سیر اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۵۷

د سيدنا ابو موسى اشعرى رضي الله عنه نه ئي قرآن زده كړو او عبدالله بن عباس رضي الله عنهما ته ئي تكرار كړو.
حال دا چه دي د سيدنا ابن عباس رضي الله عنهما نه په عمر كښې مشر وو (١)
ابوالاشهب فرمائي چه ابورجاء به د رمضان په هر لسو شپو كښې يو كرت قران كريم ختمولو (٢)
يحيى بن معين رحمه الله فرمائي : ﴿ثقة﴾(٣) محمد بن سعد رحمه الله فرمائي ﴿وكان ثقة في الحديث، وله رواية وعلم بالقرآن، وامّ قومه في مسجدهم اربعين سنة﴾(٤) ابن عبدالبر رحمه الله فرمائي ﴿كان ثقة﴾(٥)
حافظ ذهبي رحمه الله فرمائي ﴿كان ثقة، نبيلا، عالما، عاملا﴾(٦)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي : ﴿مخضرم ثقة﴾(٧)
دا معمر (زيات عمر والا) تابعي وو د هغه عمر شپږ شلې (١٢٠) كاله وو، بعض وائي چه د دې نه لږ زيات وو، بعض يو سل اوويشت، او بعض يو سل ديرش كاله ذكر كړي دي (٨)
د هغه د وفات په زمانه كښې اختلاف دي، بعض مورخين او اصحاب رجال وائي چه د عمر بن عبدالعزيز رحمه الله په دور خلافت كښې هغه وفات شوي دي. او بعض د هشام بن عبدالملك دور خلافت ذكر كړي دي. (٩)
د هغه د وفات په كال كښې هم د ٣٠٥هـ، ٣٠٧هـ، ٣٠٨هـ مختلف اقوال دي. (١٠)
محمد بن عمر واقدى ١١٧ هجرى د هغه د وفات كال ذكر كړي دي، خو ابن سعد رحمه الله

(١) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٧، تذكرة الحفاظ ج ١ ص ٦٦، سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ٢٥٧، حلية الاولياء ج ٢ ص ٣٠٦، الطبقات الكبرى ج ٧ ص ١٣٩

(٢) سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ٢٥٤، ٢٥٥، الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٣ ص ٢٤، ٢٥

(٣) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٧، تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٤٠، الجرح والتعديل ج ٦ ص ٣٨٩

(٤) الطبقات الكبرى ج ٧ ص ١٣٩، كذا في تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٧، تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٤٠

(٥) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٨، تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٤٠

(٦) تذكرة الحفاظ ج ١ ص ٦٦

(٧) تقريب التهذيب ج ١ ص ٧٥٣

(٨) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٨، تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٤٠، تقريب التهذيب ج ١ ص ٧٥٣، الاستيعاب بهامش الاصابة ج٣ ص٢٥، كتاب الثقات لابن حبان ج٥ ص٢١٧، سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ٢٥٧

(٩) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٨، تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٤٠، سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ٢٥٧، الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٣ ص ٢٥، الاصابة ج ٤ ص ٧٤

(١٠) تذكرة الحفاظ ج ١ ص ٦٦، تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٨، تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٤١، سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ٢٥٧

فرمائي چه دا زما په نزد غلط دي. (١)

امام بخاري رحمه الله فرمائي چه د هغه وفات د حسن بصري رحمه الله او مشهور شاعر فرزدق نه مخکښې شوې دې، او د حسن بصري رحمه الله وفات په ١١٠ هجري کښې شوې دې. (٢)

محمد بن يحيى ذهلي رحمه الله فرمائي چه د حسن بصري رحمه الله نه هغه مخکښې وفات شوې دې، خو ماته دا حتمي طور نه ده معلومه چه په کوم کال کښې وفات شوې دې، خو زما گمان دې چه په ١٠٧ هجري کښې وفات شوې دې. (٣)

حافظ ذهبي رحمه الله د ١٠٧ هجري (٤) قول او حافظ ابن حجر رحمه الله د ١٠٥ هجري قول اختيار کړې دې. (٥) امام حسن بصري رحمه الله په هغه باندې جنازه اوکړه او مشهور شاعر فرزدق هم په دې کښې شريك وو. (٦)

د دې نه پس فرزدق د ابو رجاء په باره کښې يوه مرثيه اوئيله چه د هغې څو شعرونه دا دی:

ألم تر أن الناس مات كبيرهم	وقد كان قبل البعث بعث محمد
ولم يغن عنه عيش سبعين حجةً	وستين لما بات غير موسد
ولو كان طول العمر يخلد واحدا	ويدفع عنه عيب عمرٍ عمرد
لكان الذى راحوا به يحملونه	مقيماً ولكن ليس حى بمخلد
لكان الذى راحوا به يحملونه	مقيماً ولكن ليس حى بمخلد(٧)

ترجمه : ايا تا اوليدل چه په خلقو کښې د هغوی مشر (ډير عمر والا) سړې وفات شو، حال دا چه هغه د رسول الله ﷺ د بعثت نه مخکښې موجود وو.

نن چه هغه د تکيه نه بغير شپه تيروله نو د يو سل ديرشو کالو عمر هغه ته هيڅ فائده ورنکړه.

که اوږد عمر د هميشه باقي ساتلو او د هغه د ژوند عيبونو لره د لرې کولو سبب وې.

نو کوم سړې چه خلقو اوچت کړې راوړلو، هغه به په دنيا کښې پاتې شوې وې، خو دا خبره فيصله شوې ده چه چه يو جاندار هم هميشه نه پاتې کيږي.

---

(١) الطبقات الكبرى ج ٧ ص ١٣٩، تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٨، تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٤٠، الاصابة ج ٤ ص ٧٤

(٢) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٨، تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٤٠

(٣) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٨، تهذيب التهذيب ج ٨ ص ١٤٠، الاصابة ج ٤ ص ٧٤

(٤) تذكرة الحفاظ ج ١ ص ٦٦، الكاشف ج ٢ ص ٣٣٨

(٥) تقريب التهذيب ج ١ ص ٧٥٣، الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٣ ص ٢٥

(٦) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٨

(٧) تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٣٥٩، سير اعلام النبلاء ج ٤ ص ٢٥٧، الاصابة ج ٤ ص ٧٤

صحاح سته د هغه نه روايت خستلې دي (۱)

ابن حبان هغه په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دې (۲)

عمران: د عمران بن حصين بن عبيد بن خلف الخزاعي رضي الله عنه دې (۳) د خلف پورې د هغه په نسب كښې تولو اهل تراجم متفق دي. د هغې نه روستو ني په نسب كښې ني اختلاف دې (۴)

د هغه د خوئي نجيه بنت وهب صحفي (۵) طرف ته نسبت كولو سره د هغه كنيت ابو نجيد دې (۶) هغه او ابوهريره رضي الله عنه د غزوه خيبر په كال په ۷ هجري كښې اسلام قبول كړې دې (۷)

---

(۱) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۱۹

(۲) كتاب الثقات لابن حبان ج ۵ ص ۲۱۷

(۳) كتاب الجمع بين رجال الصحيحين ج ۱ ص ۳۸۸. الاصابة ج ۳ ص ۲۶. الاستيعاب بهامش الاصابة ج ۳ ص ۲۲. الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۷ ص ۹. تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۹. تقريب التهذيب. رقم الترجمة ۵۱۶۶ ج ۱ ص ۷۵۰. سير اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۸. خلاصة تذهيب تهذيب الكمال للخزرجي ص ۲۹۵

(۴) پس ابن القيسراني: خلف بن عبد تعيم بن سالم بن غاضرة بن سلول ذكر كړې دې (كتاب الجمع بين رجال الصحيحين ج ۱ ص ۳۸۸) حافظ مزي. ابن عبدالبر. او حافظ ابن حجر رحمه الله: خلف بن عبد فهم بن سالم بن غاضرة بن سلول بن حبشية بن سلول بن كعب بن عمرو ذكر كړې دې. يعني د خلف نه روستو ني عبد فهم ذكر كړې دې. او ابن القيسراني عبد تعيم ذكر كړې دې (تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱۲۵. ۱۲۶. وتهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۱۹ و ۳۲۰ والاستيعاب بهامش الاصابة ج ۳ ص ۲۲.

حافظ ابن حجر رحمه الله الاصابة كښې د ابن الكلبي په حواله سره: خلف بن عبد فهم بن حذيفه بن جهمه بن غاضرة بن حبشه بن كعب بن عمرو. ذكر كړې دې. يعني عبد فهم نه پس د سالم په ځائې حذيفه بن جهمة ذكر كړې دې (الاصابة ج ۳ ص ۲۶)

محمد بن سعد په خپل طبقات كښې خلف بن عبد فهم بن ضريبة بن جهمة بن غاضرة بن حبشيه ابن كعب بن عمرو ــ ذكر كړې دې. يعني د ابن الكلبي په ذكر كړې نسب كښې حذيفه بن جهمة وو او دلته ضريبة بن جهمة دې

بيا اكثر اصحاب تراجم هم دې (عمرو) پورې ذكر كړې دې. او حافظ مزي وړاندې د قحطان پورې نسب داسې بيان كړې دې عمرو بن ربيعه. وهو لحى بن حارثة. بن عمرو بن عامر بن حارثة ابن امرئ القيس بن ثعلبة بن مازن بن الازد بن الغوث بن نبت بن مالك بن زيد بن كهلان بن سبا بن يشجب بن يعرب بن قحطان الخزاعي. (تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۲۰)

(۵) تقريب التهذيب ج ۱ ص ۷۵۰. الاصابة ج ۳ ص ۲۶. خلاصة الخزرجي ص ۲۹۵

(۶) الاصابة ج ۳ ص ۲۶. الاستيعاب بهامش الاصابة. ج ۳ ص ۲۲. الطبقات الكبرى لابن سعد ج ۷ ص ۹. كتاب الجمع بين رجال الصحيحين ج ۱ ص ۳۸۸

(۷) تهذيب الكمال ج ۲۲ ص ۳۲۰. الاستيعاب بهامش الاصابة. ج ۳ ص ۲۲. تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱۲۶. تقريب التهذيب ج ۱ ص ۷۵۰. الاصابة ج ۳ ص ۲۶. تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۹. سير اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۸. خلاصة الخزرجي ص ۲۹۵. الكاشف ج ۲ ص ۳۳۵

هغه د رسول اللهﷺ او سیدنا معقل بن یسار رضي الله عنه نه روایت کوی. (۱)
د هغه نه بشیر بن کعب العدوی، ابو قتاده العدوی، حسن بصری، ابو الاسود الدیلی، حفص اللیثی، ربعی بن حراش، زراره بن اوفی، صفوان بن محرز، عامر شعبی، قتاده، محمد بن سیرین، مطرف بن عبدالله الشخیر، یزید بن عبدالله الشخیر، د عمران رضي الله عنه خوئي نجید بن عمران بن حصین، هلال بن یساف، ابو رجاء العطاردی او د بصرې او د کوفې د تابعینو یو جماعت روایت کوی. (۲)
د اسلام قبلولو نه پس د رسول اللهﷺ په ډیرو غزواتو کښې شریك شو. (۳) په علماء فضلاء او فقهاء صحابه کرام رضي الله عنهم کښې د هغه شمیر کیږی. (۴) مستجاب الدعوات وو. (۵) د بزرګئ ئي دا حال وو چه ملائکو به پرې سلام کولو. (۶)
د فتح مکه په موقع باندې د قبیله خزاعه جهنډا د هغه په لاس کښې وه. (۷) په جنګ صفین کښې ئې د یو طرف نه هم شرکت اونکړو. (۸)
اهل بصره ته د دین ښودلو دپاره سیدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه هغه بصرې ته لیږلې وو. (۹)
امام حسن بصری رحمه الله به قسم خوړلو سره فرمائیل چه بصرې ته د اهل بصره دپاره د سیدنا عمران بن حصین رضي الله عنه نه غوره سړې بل نه دې راغلې. (۱۰)

محمد بن سیرین رحمه الله فرمائی «افضل من نزل البصرة من الصحابة عمران وابوبکرة» (۱۱)

---

(۱) تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۲۰، تهذیب التهذیب ج ۸ ص۱۲۶
(۲) د تفصیل دپاره اوګورئ: تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۲۰، تهذیب التهذیب ج ۸ ص۱۲۶، سیر اعلام النبلاء ج۲ ص۵۰۸، الاستیعاب بهامش الاصابة، ج۳ ص۲۲، الاصابة ج۳ ص۲۶، الجرح والتعدیل ج۶ ص۳۷۸
(۳) الطبقات الکبری لابن سعد ج ۷ ص ۹، سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۸، الاصابة ج ۳ ص ۲۶
(۴) تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۰، الاستیعاب بهامش الاصابة، ج ۳ ص ۲۲، خلاصة الخزرجی ص ۲۹۵، تقریب التهذیب ج ۱ ص ۷۵۰
(۵) الاصابة ج ۳ ص ۲۷
(۶) تهذیب التهذیب ج ۸ ص۱۲۶، سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۸، الاصابة ج ۳ ص ۲۶، تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۹، الکاشف ج ۲ ص ۳۳۵، خلاصة الخزرجی ص ۲۹۵، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۶
(۷) الاصابة ج ۳ ص ۲۶، تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱۲۶
(۸) خلاصة الخزرجی ص ۲۹۵، تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۰، سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۹
(۹) تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۰، سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۹، الکاشف ج ۲ ص ۳۳۵، الاصابة ج ۳ ص ۲۷، الطبقات الکبری لابن سعد ج ۷ ص ۹، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۶
(۱۰) تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۹، سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۸، تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۲۱
(۱۱) الاصابة ج ۳ ص ۲۷، الاستیعاب بهامش الاصابة ج ۳ ص ۲۲، تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱۲۶، التاریخ الکبیر ج ۶ ص ٤۰۸

چه د صحابه کرام رضي الله عنهم نه په بصره کښې اقامت کونکو کښې د ټولو نه افضل عمران بن حصین او ابوبکره رضي الله عنه وو
سیدنا عمران بن حصین رضي الله عنه فرمائي چه د هغه وخت نه چه ما د رسول الله ﷺ په لاس باندې بیعت کړې دې د هغې نه پس ما په ښی لاس باندې د حیاء او غیرت د وجې نه، خپله شرمګاه نه ده مس کړې (۱)
د هغه د مسندات تعداد یو سل اتیا (۱۸۰) دې (۲) چه د هغې نه په نهو احادیثو باندې د شیخینو اتفاق دې، او د څلورو احادیثو په تخریج کښې امام بخاري او په نهه احادیثو کښې امام مسلم منفرد دې. (۳) ائمه سته د هغه روایات ذکر کړې دي. (۴) ابن منده د هغه د وفات کال ۵۳ هجري ذکر کړې دې (۵)
خو د حافظ ابن حجر، حافظ ذهبي، علامه خزرجي، محقق عیني، حافظ مزي، محمد بن سعد، ابن عبدالبر او ابن القیسراني رحمهم الله په شان محققینو او جمهور محدثینو رائې دا ده چه په ۵۲ هجري کښې ئې د سیدنا امیر معاویه رضي الله عنه په دور خلافت کښې په بصره کښې وفات اوشو (۶) رضي الله عنه وعنهم اجمعين
شرح حدیث : حدیث لیلة التعریس : په حدیث الباب کښې چه د کومې واقعې ذکر دې په کومه شپه چه راپیښه شوه هغې ته لیلة التعریس وئیلې شي او دې حدیث ته د لیلة التعریس والاحدیث وائي. تعریس وئیلې شي د شپې په اخر کښې نزول کولو او پړاؤ اچولو ته (۷)

---

(۱) سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۹.

(۲) سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۱۱. عمدة القاري ج ٤ ص ۲۶
علامه صفي الدین احمد بن عبدالله الخزرجي د هغه د روایاتو تعداد یو سل دیرش ذکر کړې دې (خلاصة تذهیب تهذیب الکمال ص ۲۹۵)

(۳) سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۱۲. علامه خزرجي رحمه الله د متفق علیه روایاتو تعداد اته ذکر کړې دې (خلاصة الخزرجي ص ۲۹۵)

(۴) تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۲۱

(۵) الاصابة ج ۳ ص ۲۷. تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱۲۶

(۶) تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۹. سیر اعلام النبلاء ج ۲ ص ۵۰۹. الکاشف ج ۲ ص ۳۳۵. الاصابة ج ۳ ص ۲۷. الطبقات الکبری لابن سعد ج ۷ ص ۱۲. عمدة القاري ج ٤ ص ۲۶. تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۱۲۶. تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۳۲۱. تقریب التقریب ج ۱ ص ۷۵۰. خلاصة تذهیب تهذیب الکمال ص ۲۹۵.

(۷) په دې کښې یو قول دا هم دې چه تعریس په اوله شپه کښې نزول کولو ته وئیلې شي او یو قول دا هم دې چه د آرام په ځائې کښې پړاؤ اچولو ته وئیلې شي. که د شپې وخت وي او که د ورځې وي خو اولنې قول زیات مشهور دې. یعنې د سفر دوران کښې د شپې په اخري حصه کښې په یو ځائې کښې پړاؤ اچول. لږ ساعت ارام کولو سره بیا سفر شروع کول
سید محمد مرتضی زبیدي لیکي : وأعْرَسَ القَوْمُ فی السَّفَرِ : نَزَلُوا .....[بقیه برصفحه آئنده...

چونکه رسول الله ﷺ او صحابه کرام رضی الله عنهم د شپې په اخره کښې پړاؤ اچولې وو په دې وجه دې ته ليلة التعريس ونيلې شي. [1]

قوله: كُنَّا فِي سَفَرٍ مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم: مونږ په يو سفر کښې د رسول الله ﷺ سره وو

د مذکوره سفر په تعيين کښې اختلاف: دلته د دې سفر هيڅ تعيين نشته چه دا کوم سفر وو، د دې په تعيين کښې ډير اختلاف دې. پس په مسلم کښې د سيدنا ابوهريره رضی الله عنه په حديث کښې دي. ﴿أَنَّ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم حِينَ قَفَلَ مِنْ غَزْوَةِ خَيْبَرَ سَارَ لَيْلَهُ حَتَّى إِذَا أَدْرَكَهُ الْكَرَى عَرَّسَ﴾

كذا في ابن ماجة، ورواية لابي داؤد.

د دې نه معلوميږی چه دا واقعه د غزوه خيبر نه د واپس کيدو ده.

په صحيحين او ابوداؤد کښې د سيدنا عمران او ابو قتاده رضی الله عنهما په روايت کښې دی ﴿كنا في سفر﴾ په ابهام سره، او هم دغه شان د ابوداؤد په روايت کښې د عمرو بن اميه الضمری په روايت کښې هم دی. [2]

په ابوداؤد او مسلم کښې د سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په روايت کښې دی: ﴿أَقْبَلْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صلى الله عليه وسلم زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم مَنْ يَكْلَؤُنَا؟ فَقَالَ بِلَالٌ أَنَا الخ﴾ [3] د دې روايت نه معلوميږی چه دا واقعه د حديبيه د زمانې ده.

په موطاء امام مالک رحمه الله کښې د زيد بن اسلم يو مرسل روايت دې: ﴿عرس رسول الله صلى الله عليه وسلم ليلة بطريق مكة ووكل بلالا أن يوقظهم للصلاة﴾ [4]

بقيه ازگذشته...) فى آخر اللَّيْل للاسْتِراحَة ، ثمّ أناخُوا وناموا نَوْمَةً خَفيفَةً ، ثمّ ساروا مع انفجَار الصُّبح سائرين . كعَرّسوا تَعْريساً . وهذا أكثَرُ . وأعْرَسو لُغَةٌ قَليلةٌ.... وقيل : التَّعْريس : أن يَسيرَ النهارَ كلَّهَ ويَنْزل أوّلَ اللَّيْل . وقيل : هوَ النُّزُولُ فى المَعْهَد . أىَّ حين كانَ من ليل أو نَهار. (تاج العروس فصل العين من باب السين ج ٤ ص ١٨٩.،كذا فى لسان العرب، مادة عرّس ج ٩ ص ١٣٢)

وذكر ابن الاثير : كان (ﷺ) إذا عَرّس بلَيْل توَسَّدَ لبنَةً وإذا عَرّس عنْد الصُّبح نَصَب ساعدَه نَصْباً ووضَع رَأسَه على كَفّه] التَّعْريس : نُزول المسافر آخر الليل نَزْلَةً للنّوم والاسْتراحَة يقال منه : عَرّس يعَرّس تَعْريسا. ويقال فيه : أعْرَس. (النهاية فى غريب الحديث والاثرو مادة : عرس، ج ٢ ص ١٨١، كذا فى معجم الصحاح للجوهرى ص ٦٨٩)

[1] تقرير بخارى ج ٢ ص ١١٣، مسلم كتاب المساجد ومواضع الصلاة باب قضاء الصلاة الفائتة واستحباب تعجيل قضائها رقم (٦٨٠) واوجزالمسالك (٣١٦/١)

[2] انظر : ابوداؤد رقم ٤٣٥، ٤٤٢ و واوجز المسالك ج ١ ص ٣١٦

[3] ابوداؤد. كتاب الصلاة، باب فيمن نام عن صلاة او نسيها، رقم ٤٤٥

[4] الموطاء. كتاب وقوت الصلاة، باب النومو عن الصلاةو رقم ٢٦، ج ١ ص ١٤

په مصنف عبدالرزاق کښې د امام عطاء بن یسار رحمه الله مرسل روایت او په دلائل النبوة د امام بیهقي رحمه الله کښې د عقبه (۱) بن عامر رضی الله عنه او په طبراني کښې د سیدنا عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د روایت نه معلومیږي چه دا واقعه د تبوك په لاره کښې پیښه شوې وه. (۲) د ابوداؤد د روایت نه معلومیږي چه دا واقعه د غزوه جیش الامراء په موقع باندې پیښه شوې وه. (۳)

خو ابن عبدالبر رحمه الله دا خبره رد کړې ده، هغه فرمائي چه غزوه جیش الامراء خو د غزوه موته نوم دې او رسول الله ﷺ په هغې کښې بالکل شریك شوي نه دې، هم دې ته سریة الامراء هم وئیلې شي. ځکه چه رسول الله ﷺ فرمائیلې وو چه د لښکر امیر زید بن حارثه رضی الله عنه دې، که هغه شهید کړې شي نو جعفر بن ابي طالب به امیر وي، که هغه شهید شي نو عبدالله بن رواحه به امیر وي او که هغه هم شهید شي نو مسلمانان چه څوك غواړي هغه دې خانله امیر مقرر کړي. پس دا درې واړه امیران د یو بل نه پس شریك شو، د دې نه روستو سیدنا خالد بن ولید رضی الله عنه په اتفاق رائې سره امیر مقرر شو

بهرحال ابن عبدالبر د دې نه مراد غزوه جیش الامراء مراد اخستلو ته وهم وئیلې دې. (۱)

خو کیدې شي چه د غزوه جیش الامراء نه مراد غزوه خیبر وي، په دې وجه خیبر چه کله فتح شو نو په دې موقع باندې مختلف امراء قتل کړې شو. (۲)

واقعة لیلة التعریس یوه وه یا متعددې؟ په دې باره کښې د علماء کرامو اختلاف دې چه دا واقعه یو کرت پیښه شوې ده یا ډیر کرته؟ پس د جمهورو رائې دا ده چه دا واقعه یوه ده. خو په واقعات او روایاتو کښې اختلاف دومره سخت دې چه دې ته یوه وئیل ډیر ګران دي. په دې وجه د محققینو رائې دا ده چه دا واقعه کم از کم دوه کرته پیښه شوې ده او بعض وائي چه درې

---

(۱) په دې نسخه کښې په غلطئ سره عتبه لیکلې شوې دې او په دلائل النبوة کښې عقبه بن عامر رضی الله عنه دې.

(۲) کذا فی عمدة القاری ج ٤ ص ۲۷. وفتح الباری ج ۱ ص ٤٤٨، واوجز المسالک ج ۱ ص ۳۱٦. ولفظه فی حدیث : عقبة بن عامر الجهنی رضی الله عنه : خرجنا مع رسول الله فی غزوة تبوک فاسترقد رسول الله فلما کان منها علی لیلة فلم یستیقظ حتی کانت الشمس قید رمح قال ألم أقل لک یا بلال أکلأ لنا الفجر ...... (دلائل النبوة للبیهقی. باب ما روی فی خطبته صلی الله علیه وسلم بتبوک ج ۵ ص ۲٤۱)

(۳) ولفظه : (نا خَالِدُ بْنُ سُمَيْرٍ قَالَ قَدِمَ عَلَيْنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَبَاحٍ الأَنْصَارِيُّ مِنَ الْمَدِينَةِ وَكَانَتِ الأَنْصَارُ تُفَقِّهُهُ - فَحَدَّثَنَا قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو قَتَادَةَ الأَنْصَارِيُّ فَارِسُ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- جَيْشَ الأُمَرَاءِ بِهَذِهِ الْقِصَّةِ. قَالَ فَلَمْ تُوقِظْنَا إِلاَّ الشَّمْسُ طَالِعَةً. (رقم : ٤٣٦)

(٤) فتح المالک بتبویب التمهید لابن عبدالبر. کتاب وقوت الصلاة. باب النوم عن الصلاة. باب مرسل زید بن اسلم. ج ۱ ص ۱۸٦، ۱۸۷

(۵) وقال الحافظ بعد ذکر روایة ابی داؤد : وتعقبه بن عبد البر بأن غزوة جیش الأمراء هی غزوة مؤتة ولم یشهدها النبی صلی الله علیه و سلم وهو کما قال لکن یحتمل أن یکون المراد بغزوة جیش الأمراء غزوة أخری غیر غزوة مؤتة. (فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٨، ٤٤٩)

کرته پیښنه شوې ده. (۱)

پس حافظ ابو محمد اصیلی په جزم سره دا واقعه یو بللې دهو خو قاضی عیاض د هغه تعقب کولو سره فرمائی چه دا قصه یوه کیدې نه شی، څکه چه هم دا قصه د سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه په حدیث کښې هم ده او د سیدنا ابوقتاده رضی الله عنه په روایت کښې هم او په دواړو کښې ډیر مغایرت دې، لهذا دې ته یو وئیل بالکل هم صحیح نه دی. (۲)

حافظ ابن حجر او علامه عینی د قاضی عیاض رحمه الله د رائې سره اتفاق کړې دې او وجوه مغایرت بیانولو سره فرمائی چه د سیدنا ابو قتاده رضی الله عنه په قصه کښې سیدنا ابوبکر صدیق او عمر فاروق رضی الله عنهما نشته، او د سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه په حدیث کښې دی چه سیدنا ابوبکر او سیدنا عمر رضی الله عنهما هم په دې موقع باندې د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره وو، لکه چه په حدیث الباب کښې وړاندې راځی.

هم دغه شان د سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه په دې قصه کښې دی چه د ټولو نه اول سیدنا ابوبکر صدیق رضی الله عنه بیدار شو او رسول الله صلی الله علیه وسلم د سیدنا عمر رضی الله عنه په تکبیر سره بیدار شوو او د سیدنا ابو قتاده رضی الله عنه په قصه کښې دی چه د ټولو نه اول رسول الله صلی الله علیه وسلم بیدار شو.

د دې نه علاوه د دواړو حضراتو په روایات کښې نور هم وجوه مغایرت موندلې شی، په دې وجه دا یوه قصه نه شی منلې کیدې. (۳)

د اتحاد قصه د قائلینو د طرف نه یو دلیل دا پیش کولې شی چه د مسلم په روایت کښې دی چه سیدنا عبدالله بن رباح کوم چه د ابو قتاده رضی الله عنه نه دا قصه روایت کوی هغه (عبدالله بن رباح) وائی چه ما په مسجد جامع کښې دا قصه بیانوله او عمران بن حصین رضی الله عنه دا قصه زما نه اوریدله، نو هغه ماته اووې چه اې ځوانه! ښه په غور او فکر سره دا حدیث بیانوه، څکه چه زه هم په دې شپه باندې دې قصه کښې حاضر اوم، نو عبدالله بن رباح اوفرمائیل چه بیا ته په دې قصه باندې زما نه زیات علم لرې. (۴)

عبدالله بن رباح د سیدنا عمران رضی الله عنه د حاضریدو انکار نه دې کړې، د دې نه معلومیږی چه د سیدنا ابو قتاده او سیدنا عمران رضی الله عنهما قصه یوه ده. (۵) خو د قائلین تعدد د طرف نه دا جواب ورکړې کیدې شی چه دا ممکنه ده چه سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه په دواړو قصو کښې حاضر وی او په هغوی کښې یو یوه قصه بیان کړه او عبدالله بن رباح بله قصه بیان کړه. (۶)

---

۱) تقریر بخاری ج ۲ ص ۱۱۳

۲) فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۹ و عمدة القاری ج ۴ ص ۲۸، انوار المحمود علی سنن ابی داؤد ج ۱ ص ۱۸۹، اوجز المسالک ج ۱ ص ۳۱۶، شرح الزرقانی ج ۱ ص ۳۳

۳) فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۹ و عمدة القاری ج ۴ ص ۲۸

۴) مسلم، کتاب المساجد ومواضع الصلاة، رقم ۶۸۱

۵) فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۹

۶) پورته حواله

د امام نووى رحمه الله رائې امام نووى رحمه الله د تعدد قصه قائل دې او هغه فرمائى چه دا قصه دوه كرته پيښه شوې ده (۱)

د ابوبكر بن العربى رحمه الله رائې قاضى ابوبكر بن العربى رحمه الله فرمائى چه دا قصه درې كرته پيښه شوې ده

اول كرت هغه ده كومه چه د ابو قتاده رضى الله عنه په روايت كښې ذكر ده، په هغې كښې ابوبكر او عمر رضى الله عنهما موجود نه وو

او دويم كرت هغه ده كومه چه د عمران بن حصين رضى الله عنه په حديث كښې ذكر ده چه په هغې كښې ابوبكر او عمر رضى الله عنهما موجود وو.

او دريمه قصه هغه ده چه په هغې كښې د ابوبكر او بلال رضى الله عنهما ذكر دې. (۲)

د ابن عبد البر رائې او په ټولو رواياتو كښې تطبيق د ابو عمر ابن عبدالبر رحمه الله رائې دا ده چه دا واقعه يو كرت پيښه شوې ده، په دې وجه چه په رواياتو كښې كوم د مختلف مواطن ذكر راغلې دې، هغه په يوه قصه باندې د محمول كولو او په هغې كښې د جمع او تطبيق صورت هغوى اختيار كړې دې، پس هغه فرمائى:

د بعض رواياتو نه معلوميږى چه دا واقعه د خيبر نه په واپسئ باندې راپيښه شوه، لكه چه ابن شهاب زهرى د سعيد بن المسيب نه نقل كړې دى په دې سلسله كښې په راغلى رواياتو كښې دا د ټولو نه قوى روايت دې او هم دا صحيح دې.

او د زيد بن اسلم په روايت كښې چه د دې خبرې ذكر دې چه دا واقعه د مكې مكرمې په لاره كښې راپيښه شوې وه دا د روايت سابقه مخالف نه دې، ځكه چه د مدينې نه د خيبر او مكې لاره نزدې نزدې ده، بلكه بعض وخت قافلې دا دواړه لارې يو جوړولو سره استعمالوى.

د دې نه علاوه كه د زيد بن اسلم او په دې روايت او د ابن شهاب زهرى په روايت كښې تعارض تسليم هم كړې شى، نو بيا به هم د ابن شهاب زهرى روايت ته ترجيح حاصله وى، ځكه چه هغه حديث مرفوع دې كوم چه د ابوهريره رضى الله عنه نه روايت دې او د زيد بن اسلم روايت مرسل روايت دې، لهذا هغه د حديث مرفوع په مقابله كښې حجت نه دې.

بيا د سيدنا عبدالله بن مسعود رضى الله عنه په حديث كښې دى **(من يوقظنا؟ فقلت انا اوقظكم)** چه رسول الله صلى الله عليه وسلم تپوس اوكړو چه څوك به مونږ د سحر د مانځه دپاره بيدار اوساتى؟ نو ابن مسعود رضى الله عنه عرض اوكړو چه زه به مو بيدار كړم او د نورو رواياتو نه معلوميږى چه د بيدارولو ذمه دارى د سيدنا بلال رضى الله عنه وه، د دې نه معلوميږى چه دا قصې جدا جدا دى.

ابن عبدالبر رحمه الله د دې جواب وركولو او په دې كښې تطبيق كولو سره فرمائى چه په حديث د ابن مسعود رضى الله عنه كښې صرف دومره دى چه هغه عرض اوكړو چه زه په د سحر دپاره تاسو بيدار كړم، په هغې كښې دا نشته چه رسول الله صلى الله عليه وسلم هم هغه په دې خبره باندې مامور كړو چه ته مونږ

---

(۱) فقال: واختلفوا هل كان هذا النوم مرة او مرتين. وظاهر الاحاديث مرتان. (شرح النووى ج ۵ ص ۱۸۸)

(۲) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۸، اوجز المسالک ج ۱ ص ۳۱۶، ۳۱۷

د سحر د مانځه دپاره بيدار کړه، لهذا ممکنه ده چه رسول اللهﷺ د هغه په ځائې دا خدمت سيدنا بلال رضي الله عنه ته سپارلې وي.

بيا د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په روايت کښې دي چه دا واقعه د حديبيه د زمانې ده. په دې کښې او خيبر والا روايت کښې هيڅ تعارض نشته، ځکه چه د دواړو زمانه نزدې نزدې ده او په يو کال کښې دا واقعات راپيښ شوې دي، ځکه چه د حديبيه نه په واپسئ باندې د خيبر واقعه پيښه شوې وه. چه رسول اللهﷺ حديبيه ته لاړو، په هغه موقع باندې دا آيتونه نازل شو ﴿ وعدكم الله مغانم كثيرة ﴾ (١) چه په هغې کښې د فتح خيبر زيرې وو، پس د حديبيه نه په واپسئ باندې د خيبر واقعه راپيښه شوه. هم په دې وجه د خيبر غنيمتونه رسول اللهﷺ په اهل حديبيه کښې تقسيم کړل. لهذا د حديبيه او خيبر والا رواياتو کښې هم څه تعارض نشته.

او خالد بن سمير د عبدالله بن رباح نه، هغه د سيدنا ابو قتاده رضي الله عنه نه هم دا حديث روايت کړې دې. چه په هغې کښې د دې خبرې ذکر دې چه دا واقعه د غزوه جيش الامراء په موقع باندې پيښه شوې وه. دا وهم دې او د ټولو حضراتو په نزد غلط دې، ځکه چه غزوه جيش الامراء دا غزوه موته ده او غزوه موته يوه سريه وه چه په هغې کښې رسول اللهﷺ شرکت نه وو فرمائيلې بلکه سيدنا زيد بن حارثه رضي الله عنه ئې امير مقرر کړې وو او وې فرمائيل چه د هغه د شهادت نه روستو دې سيدنا جعفر بن ابى طالب رضي الله عنه او د هغه نه پس دې سيدنا عبدالله بن رواحه رضي الله عنه امير شي.

د دې نه علاوه د عبدالله بن رباح نه د خالد بن سمير نه علاوه ثابت البنانى او سليمان التيمى رحمهما الله دا روايت ذکر کړې دې، کوم چه د خالد بن سمير د روايت نه مختلف دې او د محدثين کرام په نزد د خالد بن سمير د روايت په مقابله کښې هم هغه صحيح دى.

لهذا د جيش الامراء والا روايت صحيح نه دې، او نه د هغې په ذريعه په رواياتو کښې د تعارض ثبوت صحيح دې.

او د عطاء بن يسار په روايت کښې د غزوه تبوک ذکر دې چه دا واقعه په تبوک کښې پيښه شوې وه. نو هغه روايت صحيح نه دې، ځکه چه نور مسند او صحيح روايات د هغې خلاف دى.

د دې نه علاوه د عطاء بن يسار هغه روايت مرسل دې، لکه چه امام عبدالرزاق په خپل مصنف کښې په دې الفاظو سره ذکر کړې دې

﴿ عن ابن جريج : قال اخبرنى سعد بن ابراهيم عن عطاء بن يسار : انها غزوة تبوك وان النبى ﷺ امر بلالا، فاذن فى مضجعه ذلك بالاولى، ثم مشوا قليلا، ثم اقام فصلوا الصبح ﴾ (٢)

---

(١) الفتح : ٢٠

(٢) فتح المالك بتبويب ابن عبدالبر. كتاب وقوت الصلاة ج ١ ص ١٨٧

اقول : هكذا ذكره ابن عبدالبر، وكذا ذكر الحافظ فى الفتح والعينى فى العمدة عن عطاء بن يسار مرسلا، انها فى غزوة تبوك، ونسباه الى المصنف للام عبد الرزاق. ......[بقيه برصفحه آئنده...

لهذا د مسند رواياتو په مقابله كښې هغه حجت نه دې (١)

دا د ابو عمر بن عبدالبر رحمه الله رائې او تحقيق وو چه په هغې كښې هغوى د ليلة التعريس په مختلف رواياتو كښې د تطبيق كولو او د هغې د يوې قصې ثابتولو كوشش كړې دې

خو ظاهره دا ده چه په دې كښې هغه د حد درجه تكلف نه كار اخستلې دې، ځكه چه دلته د حديبيه ذكر دې بل طرف ته د خيبر، دلته د مكې ذكر دې هلته د تبوك. دا ټول يو ځائې څنګه جمع كيدې شى، په دې وجه محققين حضراتو دا په تكلف باندې مبنى ګڼړلو سره رد كړې دې.

پس حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى . ﴿ وحاول بن عبد البر الجمع بينهما بأن زمان رجوعهم من خيبر قريب من زمان رجوعهم من الحديبية وأن اسم طريق مكة يصدق عليهما ولا يخفى ما فيه من التكلف ورواية عبد الرزاق بتعيين غزوة تبوك ترد عليه ﴾ (٢)

علامه عينى رحمه الله د ابن عبدالبر ذكر شوې تطبيق ذكر كولو نه پس فرمائى : ﴿ وفيه تعسف على أن رواية عبد الرزاق بتعيين غزوة تبوك يرد عليه ﴾ (٣)

علامه زرقانى رحمه الله د ذكر شوې تطبيق ذكر كولو نه پس فرمائى . ﴿ ولا يخفى تكلفه، ورواية غزوة تبوك ترد عليه ﴾ (٤)

د دې ټولو محققينو په نزد د ابن عبدالبر رحمه الله دې واقعې ته يوه وئيل صحيح نه دى. ځكه چه په كوم روايت كښې د غزوه تبوك ذكر دې. هغه خاص طورسره ددې قصې د يوكيدو ترديد كوى.

بقيه ازګذشته...) ولم اجد فى ذلك، وانما ذكر الامام عبدالرزاق روايتين عن عطاء : ففى الاولى منها : عبد الرزاق عن بن جريج قال أخبرنى عطاء أن النبى بينا هو فى بعض أسفاره فسار ليلتهم حتى إذا كان من آخر الليل نزلوا للتعريس فقال النبى صلى الله عليه و سلم من يوقظنا للصبح فقال بلال أنا فتوسد بلال ذراع ناقته فلم يستيقظوا حتى طلعت الشمس فقام النبى صلى الله عليه و سلم فتوضأ فركع ركعتين فى معرسه ثم سار ساعة ثم صلى الصبح فقلت لعطاء أى سفر هو قال لا أدرى. (كتاب الصلاة، باب من نسى صلاة او نام عنها، رقم ٢٢٤٢، ج ١ ص ٤٣٢) ففيه لم يعين السفر ابتداء. وحين سئل عنه فاعتذر عن تعيينه.

وفى الاخرى منهما : عبد الرزاق عن بن جريج قال اخبرنى سعد بن إبراهيم عن عطاء بن يسار قال نام رسول الله صلى الله عليه و سلم فلم يستيقظ إلا لحر الشمس فسار حتى جاز الوادى وقال لا نصلى حيث أنسانا الشيطان قال فصلى ركعتين وأمر بلالا فأذن وأقام فصلى. (رقم : ٢٢٤٣، ج ١ ص ٤٣٢)

وليس فيه كذلك ذكر تبوك، ويمكن ان تكون هذه الرواية مذكورة فى غير هذا الموضع، لذلك جزم ابن عبد البر والحافظ ابن حجر والعلامة عينى بنسبتها اليه. والله اعلم

(١) فتح المالك بتبويب ابن عبدالبر. كتاب وقوت الصلاة ج ١ ص ١٨٧

(٢) فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩

(٣) عمدة القارى ج ١ ص ٢٨

(٤) شرح الزرقانى ج ١ ص ٣٣

د دې نه علاوه محققین حضرات په تعدد قصه باندې يو استدلال دا هم کوي چه په دې قصه کښ د شپې د نګرانئ کولو او د سحر د مانځه دپاره د بيدارولو ذمه داري په مختلف رواياتو کښ د مختلف حضراتو په نوم باندې ذکر کړې شوې ده.

پس د مسلم په روايت کښ د سيدنا ابوهريره ﷜ په روايت کښ دی : ﴿ وقال لبلال : اکلأ لنا الليل ﴾[1] چه د دې نه معلوميږي چه دا ذمه داري سيدنا بلال ﷜ ته سپارلې شوې وه.

په طبراني کښ د سيدنا عمرو بن اميه الضمري ﷜ په حديث کښ دا قصه د سيدنا عمران بن حصين ﷜ د قصې په شان بيان کړې شوې ده، په هغې کښ دی چه د سحر د بيدارولو ذمه داري د ذومخبر [2] حبشي ﷜ وه. اصل روايت په ابوداؤد کښ دې. [3]

ابن حبان په خپل صحيح کښ د سيدنا عبدالله بن مسعود ﷜ روايت ذکر کړې دې، چه د هغې نه معلوميږي چه سحر د بيداريدو ذمه داري د سيدنا ابن مسعود ﷜ وه. [4]

دا ټول روايات په صراحت سره په تعدد قصه باندې دلالت کوي. لهذا صحيح او راجحه دا ده چه دا قصه متعدد کرت پيښه شوې ده. [5]

قوله: وَإِنَّا أَسْرَيْنَا: او مونږ د شپې روان وو.

په بعض نسخو کښ د ﴿ اسرينا ﴾ په ځائې ﴿ سرينا ﴾ راغلې دې. [6]

اسرىٰ، اسراء، د باب افعال نه او سَرَى، يَسْرِى، سرىً، وسَرية وسُرية، د باب ضرب نه ناقص يائي استعماليږي، د دواړو معنى يوه ده، يعنى د شپې په يوه حصه کښ سفر کول. [7]

---

[1] مسلم، كتاب المساجد مواضع الصلاة، باب قضاء الصلاة الفائتة واستحباب تعجيل قضائها. رقم ٦٨٠

[2] مخبر : وهو بكسر الميم وسكون الخاء المعجمة وفتح الموحدة. (فتح الباري ج ١ ص ٤٤٩، وبذل المجهود ج ٣ ص ١٥١)

[3] ابوداؤد، كتاب الصلاة، باب فيمن نام عن صلاة اونسيها، رقم ٤٤٤، ٤٤٣، كذا في فتح الباري ج ١ ص ٤٤٩

[4] ونصه : عن عبد الله بن مسعود قال : سرنا ذات ليلة مع رسول الله ﷺ. قلنا : يا رسول الله! لو امسنا الارض. فنمنا ورعت ركائبنا؟ قال : فمن يحرسنا؟ قال : قلت انا ! فغلبتني عيني، فلم يوقظني الا وقد طلعت الشمس، ولم يستيقظ رسول الله ﷺ الا بكلامنا. قال : فامر بلالا فاذن ثم اقام فصلى بنا. (الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان. كتاب الصلاة. ذكر البيان بان هذه الصلاة التي وصفناها صلاها صلى الله عليه وسلم بعد ما ذهب وقتها باذان واقامة، رقم ١٥٧٨. ج ٤ ص ٥٦)

[5] فتح الباري ج ١ ص ٤٤٩

[6] شرح الكرماني ج ٣ ص ٢٢٣، عمدة القاري ج ٤ ص ٢٧

[7] قال العلامة ابن منظور: والسرى : سير الليل عامته، وقيل : السري سير الليل كله، تذكره العرب وتؤنثه، قال : ولم يعرف اللحياني الا التانيث ..... وقد سَرَى سرىً وسَرْيَةً وسرِيةً فهو سار .... وسَرَيْت سرىً ومَسْرىً وأسْرَيْت بمعنى إذا سرت ليلاً..... وجاءَ القرآنُ العزيزُ بهما جميعاً... وفي التنزيل العزيز سبحان الذي أسْرَى بعَبْده ليلاً وفيه أيضاً والليل إذا يَسْر فنزل القرآن العزيز باللغتين. .....[بقيه برصفحه آئنده...

د دي يوه معنى توله شپه د مزل كولو هم نقل كړې شوې ده، خو د حديث الباب نه د هغې ترديد كيږي، ځكه چه په دې كښې دا صيغه استعمال شوې ده، او حال دا چه صحابه كرام ﷺ توله شپه نه سفر نه وو كړې (۱)
دا ذكر شوې صيغه د ذكر شوې دواړو بابونو نه په قران كريم كښې مستعمل ده.

قوله: حَتَّى كُنَّا فِي آخِرِ اللَّيْلِ وَقَعْنَا وَقْعَةً: ترديد چه مونږ د شپې په اخرى حصه كښې وو چه ايساريدو سره اوده شو.

دلته د شپې په اخرى حصه كښې د نزول ذكر دې خو د دې سبب نه دې ذكر شوې، او د ابو قتاده ﷺ په حديث كښې ئې سبب ذكر دې هغه دا چه اوس ايساريدو سره پړاؤ اچول پكار دى، په دې موقع باندې رسول الله ﷺ فرمائيلي وو چه زه ويريږم چه چرته تاسو اوده شئ او مونځ فوت نه شي، نو سيدنا بلال ﷺ اوفرمائيل چه زه به هغوى بيداروم. (۲)

قوله: وَلَا وَقْعَةَ أَحْلَى عِنْدَ الْمُسَافِرِ مِنْهَا: د مسافر دپاره د شپې د اخرې حصې د خوب نه زيات يو څيز هم خوږ نه وى.

چونكه د شپې ډيره حصه تلې وو، ستړې شوې وو، اوس پړاؤ اچولو سره داسې پريوتل چه د دې پريوتلو نه زيات خوږ څيز د مسافر دپاره بل يو هم نشته، لكه چه شاعر وائى: ﴿ واحلى الكرى عند الصباح يطيب ﴾ يعنى د تولو نه خوږ او مزيدار خوب هغه دې كوم چه د سحر وخت ته نژدې وى.

﴿لا﴾ د نفى جنس دپاره ده. ﴿ وقعة ﴾ئې اسم دې، ﴿ احلى ﴾ئې صفت دې او خبر محذوف دې، يعنى ﴿ كائنة ﴾وغيره.

دويم احتمال دا دې چه ﴿ وقعة ﴾ د لا اسم اومنلې شى او ﴿ احلى ﴾ئې خبر اومنلې شى، په دې صورت كښې به خبر محذوف نه وى. (۳)

قوله: وَكَانَ أَوَّلَ مَنِ اسْتَيْقَظَ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ ثُمَّ فُلَانٌ: او د تولو نه اول چه راويخ شو هغه فلانې سړې وو، بيا فلانې او بيا فلانې.

بقيه ازگذشته] وقال ابو عبيد عن اصحابه : سريت بالليل واسريت، فجاء باللغتين. (لسان العرب، مادة سرى : ج ۶ ص ۲۵۲)
وذكر نحوه الجوهرى فى الصحاح ص : ۴۸۶. وقال ابن الاثير : يقال سرَى يَسْرِى سرًى واسرى يسرى إسراء لُغَتان. (النهاية فى غريب الحديث والاثر ج ۱ص ۷۷۵)
(۱) فتح البارى ج ۱ ص ۴۴۹. عمدة القارى ج ۴ ص ۲۷
(۲) فتح البارى ج ۱ ص ۴۴۹
(۳) عمدة القارى ج ۴ ص ۲۷. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۰. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۳، ۲۲۴

﴿ اول ﴾مضاف دې د خپل مابعد طرف ته. د ﴿ کان ﴾ د خبر مقدم کیدو د وجې نه منصوب دې
او ﴿ فلان ﴾مرفوع دې. د ﴿ کان ﴾اسم مؤخر دې (۱)
حافظ ابن حجر رحمه الله هم دا یو صورت د دې په ترکیب کښې ذکر کړې دې (۲)
او علامه عیني او علامه قسطلاني د دې جملې په ترکیب کښې دوه احتمالات ذکر کړي دي.
اول صورت خو هم دغه کوم چه حافظ صاحب ذکر کړې دې، په دې صورت کښې به ﴿ کان ﴾
ناقصه وي
دویم صورت دا دې چه ﴿ کان ﴾تامه وي، کومه چه د خبر نه مستغني وي. او د ﴿ وجد ﴾وغیره
په معنی کښې وي، په دې صورت کښې به ﴿ اول ﴾مرفوع وي د ﴿ کان ﴾د اسم کیدو د وجې نه او
د هغې نه روستو به ﴿ فلان ﴾مرفوع وي د ﴿ اول ﴾د بدل کیدو د وجې نه (۳)
بیا علامه زرکشي په لفظ د ﴿ من استیقظ ﴾کښې لفظ ﴿ من ﴾ته نکره موصوف ونیلې دې او
وړاندې جمله د ﴿ استیقظ ﴾ دپاره صفت دې. او ﴿ اول ﴾به هم په دې صورت کښې نکره وي.
ځکه چه مضاف الی النکره هم نکره وي اوس به تقدیر داسې وي : ﴿ وکان اول رجل استیقظ ﴾
خو علامه دمامیني فرمائي چه د ﴿ من ﴾موصوفه کیدل متعین نه دي، اګر چه دا احتمال هم
دې، ځکه چه ﴿ من ﴾موصوله هم کیدې شي او تقدیر به داسې وي وکان اول الذین استیقظوا...
او لفظ ﴿ من ﴾ نه مراد اګر چه جمع ده، خو چونکه هغه لفظا مفرد دې په دې وجه د لفظ
رعایت کولو سره د هغه طرف ته د مفرد ضمیر ﴿ استیقظ ﴾واپس کړې شو (۴)
قوله: ثم فلان، ثم فلان : دا عطف الجمله علی الجمله هم کیدې شي او عطف المفرد
علی المفرد هم. په اول صورت کښې په تقدیر داسې وي ﴿ وکان اول من استیقظ فلان، ثم استیقظ
فلان، ثم استیقظ فلان ﴾او په دویم صورت کښې تقدیر واضح دې، خو غوره دا ده چه دا عطف
الجمله علی الجمله اومنلې شي ځکه چه ﴿ اول ﴾اسم تفضیل دې او ﴿ اولیت ﴾د یو سړي دپاره
کیدلې شي. اوس که دا د عطف المفرد د قبیل نه اومنلې شي نو د دویم ﴿ فلان ﴾عطف به په
اول ﴿ فلان ﴾باندې وي او ځنګه چه اول ﴿ فلان ﴾د ﴿ کان ﴾اسم دې هم دغه شان به نې دویم هم

---

(۱) فتح الباري ج ۱ ص ۴۴۹، عمدة القاري ج ٤ ص ۲۷، ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۹۰
(۲) فتح الباري ج ۱ص ٤٤۹
(۳) عمدة القاري ج ٤ ص ۲۷، ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۹۰
(۴) ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۹۰

اسم وی، په دې وجه ﴿ اول ﴾ چه څنګه اول خبر دې هم دغه شان به د دویم هم خبر وی. اوس به ئې مطلب دا وی چه ﴿ وکان اول من استیقظ فلان، ثم اول من استیقظ فلان ﴾ پس په دې صورت کښې به اولیت د ټولو دپاره ثابت شی او حال دا چه لفظ د ﴿ ثم ﴾ په ترتیب مع التراخی باندې دلالت کوی او دا (ترتیب) د دې خبرې منافی دې چه اولیت دې د ټولو دپاره ثابت شی. په دې وجه که دا د عطف الجمله علی الجمله د قبیل نه جوړ کړې شی نو دا به غوره وی. څکه چه په دې صورت کښې به تقدیر داسې وی ﴿ وکان اول من استیقظ فلان ثم استیقظ فلان ﴾ چه د ټولو نه اول فلانې پاسیدو، بیا فلانې پاسیدو. په دې صورت کښې اولیت صرف د یو دپاره دې او د ترتیب معنی هم صحیح صادقیږی.

خو د عطف المفرد علی المفرد صورت هم صحیح کیدې شی، که په ﴿ من استیقظ ﴾ کښې ﴿من﴾ موصوله اومنلې شی او د اولیت نه مراد اولیت اضافی دې، حقیقی نه دې. یعنی د بعض افرادو په اعتبار سره ورته اولیت حاصل وی، نه د ټولو افرادو په اعتبار سره. مطلب به دا وی چه یو جماعت اول راویخ شو په ترتیب سره، او دا جماعت په ویخیدو کښې د خپل خان نه علاوه په نورو افرادو باندې متقدم وو.

د دې تقدیر د صحت دپاره دا قید لګولې شوې وو چه ﴿ من ﴾ موصوله اومنلې شی. په دې وجه که ﴿ من ﴾ موصوفه نکره اومنلې شی، لکه چه د علامه زرکشی رائې ده، نو اوس عطف المفرد علی المفرد صحیح نه دې، څکه چه تقدیر به داسې وی ﴿ وکان اول رجل استیقظ فلان ﴾ چه د ټولو نه اول چه کوم سړې راویخ شو هغه فلانې وو دا اولیت حقیق دې او د باقی ټول جماعت په مقابله کښې هغه ته اولیت حاصل دې، لهذا ﴿ ثم فلان ﴾ لره په ﴿ فلان ﴾ باندې اوس عطف کول صحیح نه دی، څکه چه اوس د هغه دپاره اولیت باقی پاتې نه شو (۱)

زما (حضرت شیخ زید مجدهم) رائې دا ده چه په دې صورت کښې هم عطف المفرد علی المفرد صحیح کیدې شی او هغه داسې چه د اولنی سړی دپاره اولیت حقیقی مراد کړې شی. لکه چه د عبارت نه متبادر دې او د دویم او دریم دپاره اولیت اضافی اوس به د ﴿ وکان اول من استیقظ فلان ثم فلان ﴾ مطلب به دا وی چه د ټولو نه وړاندې خو فلانې سړې ویخ شو. هغه ته اولیت حقیقی حاصل دې چه د هغه نه څوك هم مخکښې نه دی. اوس ﴿ ثمن اول من استیقظ فلان ﴾ چه د هغه نه پس چه بیا کوم د ټولو نه اول پاسیدو هغه فلانې وو، یعنی دې دویم ته چه کوم اولیت حاصل دې هغه د باقی اودهٔ شوې افرادو په اعتبار سره دې او اول د دې نه مستثنی اومنلې شی. او ﴿ ثم اول من استیقظ فلان ﴾ د دې دواړو نه پس چه بیا څوك د ټولو نه

(۱) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۰

اول پاسيدو، دلته هم اوليت اضافى دې اولنې او دويم د دې نه مستثنى دې او د باقى اودهٔ كسانو په نسبت ورته اوليت حاصل دې. والله اعلم

قوله: يُسَمِّيهِمْ أَبُورَجَاءٍ فَنَسِيَ عَوْفٌ، ثُمَّ عُمَرُبْنُ الْخَطَّابِ الرَّابِعُ: ابو رجاء د هغوى ټولو نومونه اخستلې وو خو د عوف الاعرابى نه هير شوې وو، بيا عمر بن الخطاب رضي الله عنه (په پاسيدونكو) كښې څلورم سړې وو.

﴿ يسميهم ﴾ كښې ضمير منصوب ﴿ مستيقظين ﴾ ته راجع دې، اى : يسمى المستيقظين. او دا په سابق كښې (اګر چه لفظا نه دې مذكور خو) معنى مذكور دې ځكه چه ﴿ من استيقظ ﴾ په دې باندې دلالت كوى، لهذا دا اضمار قبل الذكر نه دې. (۱)

﴿ الرابع ﴾ زمونږ په نسخه كښې مرفوع دې، چه دا صفت دې د ﴿ عمر ﴾ او عمر مرفوع دې حكه چه هغه معطوف دې په مرفوع يعنى ﴿ فلان ﴾ باندې.

او دا هم جائز ده چه ﴿ الرابع ﴾ منصوب وى، په دې صورت كښې به دا خبر وى د ﴿ كان ﴾ مقدر دپاره، تقدير به داسې وى : ﴿ ثم كان عمر بن الخطاب الرابع ﴾ (۲)

علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چه په بعض نسخو كښې ﴿ هو الرابع ﴾ راغلې دې. (۳) علامه كرمانى رحمه الله دا ذكر كړې دې او علامه عينى د هغه په حوالې سره نقل كړې دې، خو په دې صورت كښې د دې اعراب او تركيب دواړو نه دې ذكر كړې. (۴)

په دې صورت كښې به ﴿ هو ﴾ ضمير فصل وى، كوم چه د امام خليل په نزد حرف دې او د دې هيڅ محل د اعراب نشته، او د بعض حضراتو په نزد هغه اسم دې، خو د دې هيڅ محل د اعراب نشته، ځنګه چه امام اخفش د ﴿ مه ﴾ او ﴿ نزال ﴾ په باره كښې فرمائى چه دا اسمونه دى او د دې هيڅ محل د اعراب نشته، يا ځنګه چه ﴿ الضارب ﴾ كښې كه الف لام اسميه اومنلې شى نو د دې هيڅ محل د اعراب نشته.

په دې كښې يو دريم قول د بعض حضراتو دې چه دا اسم (ضمير) دې او په محل د رفع كښې مبتدا واقع كيږى.

ضمير فصل چونكه په نعت او خبر كښې فرق او امتياز كوى يعنى په دې خبره باندې دلالت كوى چه د هغې نه روستو خبر دې نه صفت.

---

(۱) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۷، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۰

(۲) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۷، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۰، فتح البارى ج ۱ ص ٤٤۹

(۳) شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲٤، عمدة القارى ج ٤ ص ۲۷

(۴) اوګورئ : شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲٤، وعمدة القارى ج ٤ ص ۲۷

لهذا اوس كه دلته ﴿ كان ﴾ مقدر اومنلې شي نو عبارت به داسې وى ﴿ ثم عمربن الخطاب هو الرابع ﴾ په دې صورت كښې به ﴿ الرابع ﴾ مرفوع وى، د امام خليل په نزد خو مبتدا (عمربن الخطاب) د خبر كيدو د وجې نه، چه په مينځ كښې ﴿ هو ﴾ حرف دې د فصل دپاره راغلې دې، چه د هغې هيڅ محل اعراب نشته.

خو د دريم قول مطابق به ﴿ الرابع ﴾ مرفوع وى د مبتدا ثانى ﴿ هو ﴾ د خبر كيدو د وجې نه، بيا به دا جمله په محل رفع كښې د مبتدا اول دپاره خبر وى

او كه ﴿ كان ﴾ مقدر اومنلې شي نو بيا د امام خليل رحمه الله په نزد به ﴿ الرابع ﴾ منصوب وى د ﴿كان﴾ د خبر كيدو د وجې نه.

هم دا تركيب به د دويم قول مطابق هم وى، صرف دومره فرق دې چه د دويم قول مطابق به ﴿هو﴾ اسم وى، خو د هغه به هيڅ محل اعراب نه وى.

د دريم قول مطابق به ﴿ الرابع ﴾ مرفوع وى، د مبتدا (هو) د خبر كيدو د وجې نه. او دا جمله به په محل د نصب كښې د ﴿ كان ﴾ خبر وى. (١)

دلته په دې روايت كښې دى چه ابو رجاء العطاردى رحمه الله د اول ويخ شوو نومونه ذكر كړل، خو د هغه نه روايت كونكى عوف الاعرابى نه هير شو وړاندې به امام بخارى رحمه الله دا روايت ذكر كوى په هغې كښې دى ﴿ فكان اول من استيقظ من منامه ابوبكر ﴾ (٢) د دې روايت مطابق په اولنو ويخيدونكو څلورو كسانو كښې د ټولو نه اول سيدنا ابوبكر صديق رضي الله عنه دې. او په څلورم نمبر

---

(١) قال فى الكافية وشرحه : ويتوسط بين المبتدأ والخبر قبل العوامل " مثل : زيد هو القائم . " وبعدها " أى : بعد العوامل . نحو (كنت أنت الرّقيب) .
" صيغة مرفوع " ولم يقل ضمير مرفوع لمكان الاختلاف فى كونه ضميرا.... " يسمى " هذا المرفوع " فصلا " وذلک التوسط " ليفصل " ذلک المرفوع المتوسط " بين كونه " أى : كون الخبر " نعتا وخبرا " فيما يصلح لهما.... " ولا موضع له " أى : للفصل من الإعراب " عند الخليل " لأنه حرف عنده على صيغة الضمير . وعند بعضهم : اسم مبنى لا مقتضى فيه للإعراب . ولا عامل . لكن الخليل استبعد إلغاء الاسم . فذهب إلى حرفيته . " وبعض العرب يجعله مبتدأ " (شرح الجامى ص ٢٢١)
وقال الامام جمال الدين ابن هشام الانصارى رحمه الله : (هو) ومرفوعه تكون أسماء وهو الغالب وأحرفا فى نحو زيد هو الفاضل إذا أعرب فصلا وقلنا لا موضع له من الإعراب وقيل هى مع القول بذلک أسماء كما قال الأخفش فى نحو صه ونزال أسماء لا محل لها وكما فى الألف واللام فى نحو الضارب إذا قدرناهما إسما. (مغنى اللبيب عن كتب الاعاريب. تفسير المفردات وذكر احكامها. حرف الهاء.ج١ص ٦٦٤.قديمى كتب خانه)
وانظر كذلک : (الحواشى الجديدة على الكافية. تحت بحث الضمائر ص ٢٢٠. ايچ ايم سعيد) والنحو الوافى. تحت بحث ضمير الفعل وشروطه ج ١ ص ٢١٩، ٢٢٥)
(٢) انظر : كتاب المناقب. باب علامات النبوة فى الاسلام. رقم : ٣٥٧١

باندې سیدنا عمر بن الخطاب رضی الله عنه دې. لکه چه په حدیث الباب کښې دی، اوس د هغوی نه دوه پاتې شو کوم چه ابو رجا شمار کړې وو او د عوف اعرابی نه هیر شو. پس حافظ صاحب او بعض حضراتو د روایاتو د سیاق نه اندازه لګولو سره د هغه د تعین کولو کوشش کړې دې.
پس هغه فرمائی چه په ظاهره کښې په دویم نمبر باندې ویخیدونکې د دې قصې راوی سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه دې. ځکه چه د سیاق د ظاهر نه معلومیږی چه هغه د دې مشاهده اوکړه او ظاهره ده چه دا د بیداریدو نه پس کیدې شوه
او په دریم نمبر باندې ویخیدونکې په ظاهره کښې هم هغه انسان کیدې شی کوم چه په دې معین قصه روایت کولو کښې د سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه سره شریك وی، او هغه ذومخبر دې پس د طبرانی په یو روایت کښې ذو مخبر رضی الله عنه فرمائی : ﴿ فما ایقظنی الا حر الشمس علی وجهی فنظرت یمینا وشمالا فزعا..... ثم جئت أدنی القوم فأیقظته ثم سألته أصلیتم فقال لا فأیقظ الناس بعضهم بعضا حتی استیقظ النبی صلی الله علیه وسلم ﴾([1])
د دې نه په ظاهره کښې معلومیږی چه په دریم نمبر باندې بیداریدونکې ذو مخبر رضی الله عنه دې ([2])
بیا چه امام بخاری رحمه الله وړاندې د دې روایت تخریج کړې دې چه په هغې کښې د دې خبرې صراحت دې چه د ټولو نه اول سیدنا ابوبکر صدیق رضی الله عنه بیدار شو، کما ذکرنا. او په مسلم کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دی : ﴿ فکان رسول الله ﷺ اولهم استیقاظا ﴾([3]) چه د ټولو نه اول بیداریدونکې خپله رسول الله ﷺ وو، د دې نه د محققین حضراتو د دې موقف تائید کیږی چه دا قصه یوه نه ده بلکه متعدد کرته پیښنه شوې ده. ([4])

قوله: وَكَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِذَا نَامَ لَمْ يُوقَظْ حَتَّى يَكُونَ هُوَ يَسْتَيْقِظُ: او رسول الله ﷺ به چه کله آرام فرمائیلونو هغه به بیدارولې نه شو، تردې چه خپله به بیدار نه شو
﴿ یوقظ ﴾ د یاء په ضمې او د قاف په فتح سره د د فعل مضارع واحد مذکر غائب مجهول په صیغې سره دې. او په بعض نسخو کښې ﴿ لم نوقظه ﴾ فعل مضارع معروف جمع متکلم صیغې سره دې او ضمیر منصوب رسول الله ﷺ ته راجع دې یعنی مونږ به رسول الله ﷺ نه بیدارولو.([5])

---

[1]) المعجم الاوسط للطبرانی. رقم ۴۶۶۲. ج ۵ ص ۵۸. دار الحرمین

[2]) فتح الباری ج ۱ ص ۴۴۹. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۰. فتح الملهم ج ٤ ص ٤٢
قلت : ولم یرض العلامة العینی بهذا التوجیه فقال بعد نقله وعزوه الی صاحبه : وهذا تصرف بالحدس والتخمین. (عمدة القاری ج ٤ ص ۲۷)

[3]) مسلم. کتاب المساجد ومواضع الصلاة. باب قضاء الصلاة الفائتة واستحباب تعجیل قضائها. رقم ۶۸۰

[4]) التوضیح لشرح الجامع الصحیح. لابن ملقن الشافعی ج ۵ ص ۱۹۹

[5]) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۸. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۰

په روايت الباب باندې يوه شبهه او د هغې ازاله: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله په دې روايت الباب باندې يوه شبهه او د هغې جواب ذكر كړې دې.

شبهه دا ده چه مونږ ګورو چه بعض وخت د يو پير يو مريد د عقيدت د انتهاء د وجې نه خپل حالت بيانولو سره دا وائي چه د كله نه مې د حضرت سره بيعت كړې دې، بس د تهجد په وخت كښې رانه خپله خوب اوتختي او سترګې مې اوغړيږي، او دلته (په روايت كښې) لوئې لوئې صحابه كرام او خپله رسول الله ﷺ سره د تقوى او طهارت د دومره اعلى او اوچت مقام باوجود د سحر د مانځه نه اودۀ پاتې شو، تهجد خو څه چه فرض هم ترې لاړل. چه كله د يو ادنى ولى په بركت سره يو عامى ته د تهجد توفيق ملاويږي نو دلته خو د هغه صحابه كرام رضي الله عنهم ذكر دې چه د هغوى په باره كښې د امت اجماعى فيصله ده چه د لوئې نه لوئې ولى هم د يو وړوكى صحابى مقام او مرتبې ته نه شى رسيدلې، نو بيابه د هغوى په باره كښې دا څنګه اونيلې شى چه دوى اودۀ شو په داسې حال كښې چه د فرض مونځ وخت ترې لاړو او هغوى ته خبر هم اونشو؟

دا او د دې قسم نورو واقعاتو جواب دا دې چه د نبى او رسول وظيفه دا وى چه هغه د تعليم قولى سره سره د تعليم فعلى فرائض هم پوره كوى، لهذا د دې (تعليم فعى) د وجې نه هغه افعال كوم چه د نبوت د شان خلاف نه وى، هغه د امت د تعليم دپاره د رسول الله ﷺ نه اخستلې شى، اګر چه هغه زمونږ په نظر كښې واړۀ او حقير معلوميږى، لكه په مونځ كښې سهوه كيدل او اودۀ كيدل وغيره.

خپله رسول الله ﷺ فرمائى: ﴿انى لا انسى ولكن انسى لاسن﴾[1] چه زما نه هير شى، يا هير كړې شى، چه هغه كار د امت دپاره سنت يا امر مشروع كړې شى، هم دغه شان د رسول الله ﷺ فرمان:

---

[1]) قد ذكره الامام مالک فى موطنه بلفظ يقاربه فى المعنى ونصه: عن مالک أنه بلغه أن رسول الله صلى الله عليه و سلم قال: إنى لأنسى أو أنسى لأسن. (الموطاء كتاب السهو، باب العمل فى السهو، رقم ۲. ج۱ ص ۱۰۰)

وقال ابن عبدالبر: أما هذا الحديث بهذا اللفظ فلا أعلمه يروى عن النبى صلى الله عليه وسلم بوجه من الوجوه مسندا ولا مقطوعا من غير هذا الوجه والله أعلم وهو أحد الأحاديث الأربعة فى الموطأ التى لا توجد فى غيره مسندة ولا مرسلة والله أعلم. ومعناه صحيح فى الأصول وقد مضت آثار فى باب نومه عن الصلاة تدل على هذا المعنى نحو قول صلى الله عليه وسلم: "إن الله قبض أرواحنا لتكون سنة لمن بعدكم". وقال صلى الله عليه وسلم: "إنما أنا بشر أنسى كما تنسون". وثبت صلى الله عليه وسلم معلما فما سن لنا اتبعناه وقد بلغ ما أمر به ولم يتوفاه الله حتى أكمل دينه سننا وفرائض. (فتح المالک بتبويب التمهيد لابن عبدالبر. كتاب السهو. باب العمل فى السهو. ج ۲ ص ۲۲۳)

وقال فى الاستذكار: فهذا حديث لا يعرف بهذا اللفظ فى الموطأ ولا يأتى مسندا بهذا اللفظ بوجه من الوجوه والله أعلم أو أنسى شک من المحدث وأما قوله لأسن فإنه يريد لأسن لأمتى كيف العمل فيما ينوبهم من السهو ليقتدوا بى ويتأسوا بفعلى. (الاستذكار. كتاب السهو. باب العمل فى السهو ج ۲ ص ۸۰۷)

﴿ انما انا بشر مثلکم، انسیٰ کما تنسون ﴾[1] چه زه هم ستاسو په شان بشر یم، څنګه چه ستاسو نه هیره کیږي دغه شان زما نه هم کیږي.
دا خو د هغه افعالو خبره ده کوم چه د شان نبوت خلاف نه وي او کوم چه د شان نبوت خلاق وي نو د تعلیم فعلي د غرض او مقصد د حاصلولو دپاره هغه کارونه د صحابه کرام رضی الله عنهم نه اخستلې شي، هم د دې نکتې په وجه باندې د سیدنا ماعز بن مالك اسلمی او امراة غامدیه رضی الله عنهما نه زنا صادره شوه. [2] او د بعض نورو صحابه کرام رضی الله عنهم نه سرقه صادر شوه. [3]
اوس د نبی نه زنا خو کله هم نه شي صادریدلې او نه هغه غلا کولې شي چه د هغه لاسونه پرې کړې شي، ځکه چه دا کارونه د نبوت د شان خلاف دي، خو امت ته د حدود او تعزیرات فعلي تعلیم ورکول هم مقصود وو، په دې وجه الله پاك د دې دپاره د صحابه کرام رضی الله عنهم انتخاب اوفرمائیلو.
لهذا په دې وجه سره د یو صحابي په صحابیت کښې هیڅ نقص نه راځي او د دې قسم واقعاتو په تناظر کښې د صحابه کرام رضی الله عنهم متعلق په زړه کښې نفرت، بغض بلکه ادنی بې ادبي راوستل هم صحیح نه دي، څنګه چه په رسول الله ﷺ باندې د نسیان د راتلو د وجې نه څه خیال په زړه کښې راوستل صحیح نه دي.
هم د دې تعلیم فعلي دریمه مرحله مشاجرات صحابه کرام رضی الله عنهم ده، چه دا هم په دنیا کښې واقع کولو سره امت ته تعلیم ورکول مقصود وو، او هغه د خلافت راشده په عهد کښې اوشوه، د رسول الله ﷺ په مبارکه زمانه کښې د هغې وقوع ممکنه نه وه، ځکه چه کله رسول الله ﷺ موجود وي نو هم هغه به خلیفه او سردار وي او بل هر څوك چه د رسول الله ﷺ په موجودګۍ کښې د خلافت او ملك طالب وي هغه به باغي ګڼړلې کیږي، لهذا د رسول الله ﷺ په مبارك دور کښې د دې مشاجرات وقوع ممکن نه وه.

---

[1] وتمامه : .... قَالَ عَبْدُ الله : صلی النبی ﷺ .... فَلَمَّا سَلَّمَ قِيلَ لَه يَا رَسُولَ الله أَحَدَثَ فِی الصَّلَاةِ شَیْءٌ قَالَ وَمَا ذَاکَ قَالُوا صَلَّيْتَ كَذَا وَكَذَا فَثَنَى رِجْلَيْهِ وَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ فَلَمَّا أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ قَالَ إِنَّه لَوْ حَدَثَ فِی الصَّلَاةِ شَیْءٌ لَنَبَّأْتُكُمْ بِه وَلَكِنْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَنْسَى كَمَا تَنْسَوْنَ فَإِذَا نَسِيتُ فَذَكِّرُونِي. (اخرجه البخاری فی کتاب الصلاة. باب التوجه نحو القبلة حیث کان. رقم ٤٠١. ومسلم. کتاب المساجد. مواضع الصلاة. باب السهو فی الصلاة والسجود لهو رقم : ٥٧٢. وابوداؤد فی سننه. فی کتاب الصلاة. باب اذا صلی خمسا. رقم ١٠١٩، ١٠٢٢. والترمذی فی جامعه فی کتاب الصلاة. باب ما جاء فی سجدتی السهو بعد السلام والکلام. رقم ٣٩٢، ٣٩٣. والنسائی فی سننه. فی کتاب الافتتاح. باب ما یفعل من صلی خمسا. رقم ١٢٥٥، ١٢٦٠. وابن ماجة فی سننه. فی کتاب اقامة الصلاة والسنة فیها. باب السهو فی الصلاة. رقم ١٢٠٣. وباب من صلی الظهر خمسا وهو ساه. رقم ١٢٠٥. وباب ما جاء فیمن شك فی صلاته فتحری الصواب. رقم (١٢١١، ١٢١٢). وباب ما جاء فیمن سجدهما بعد السلام. رقم ١٢١٨.

[2] مسلم. کتاب الحدود. باب من اعترف علی نفسه بالزنا. رقم ١٦٩٢ - ١٦٩٨

[3] مسلم. کتاب الحدود. باب قطع السارق الشریف وغیره. والنهی عن الشفاعة فی الحدود. رقم ١٦٨٨-١٦٩٠

اوس د دې نه روستو د خلفاء ثلاثه دور وو، په هغې كښې هم د دې واقعاتو صدور ممكن نه وو د سيدنا ابوبكر صديق رضي الله عنه په دور كښې خو په دې وجه نه شو كيدلې چه په هغه زمانه كښې د ارتداد فتنه خوريده، چه د هغې اجتماعي طور سره خپل مينځ كښې اتفاق او اتحاد باندې ختمول ضروري وو، كه د صحابه كرام رضي الله عنهم په داسې نازكه موقع باندې اختلاف راغلې وې، نو معلومه نه ده چه معامله به خرابيدو سره د كوم خائې نه كوم خائې ته تلې وې. په دې وجه د ابوبكر صديق رضي الله عنه په زمانه كښې هم د دې وقوع او نه شوه.

بيا د دې نه روستو د سيدنا عمر فاروق رضي الله عنه په دور خلافت كښې د اسلامي شوكت ضرورت وو. پس د هغه په دور خلافت كښې اسلامي شوكت خپل عروج ته اورسيدو. او ظاهره ده چه خپل مينځ كښې اختلاف د اسلامي شوكت د حصول دپاره مانع وو، پس دې وجه د هغه په دور خلافت كښې هم داسې اونشوه.

اوس د سيدنا عثمان رضي الله عنه په دور خلافت كښې دا واقعات پيښيدل پكار وو، پس د دې بنياد غورځيدلې هم وو، خو چونكه د هغه په زمانه كښې د ثروت كثرت وو، په دې وجه اختلافات پيدا نه شو.

اوس د سيدنا على رضي الله عنه دور خلافت پاتې شو او هم دا د خلافت راشده تقريبا اخرى دور وو، په دې وجه رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه : ﴿ الخلافة بعدي ثلاثون سنة ﴾ (١) چه خلافت كامله على منهاج النبوة به زما نه روستو ديرش كاله وى. او دا ديرش كاله د سيدنا على رضي الله عنه د خلافت د اخره پورې بلكه د سيدنا حسن رضي الله عنه د دور خلافت د شپږو مياشتو پورې پوره كيږى، لهذا مشاجرات صحابه رضي الله عنهم د هغه په دور خلافت كښې ښكاره شو او د جنګ جمل او جنګ صفين په صورت كښې ظاهر شو دا مشاجرات د صحابه كرام رضي الله عنهم په شان او د هغوى په مقام او مرتبې كښې د هيڅ قسم نقص او طعن موجب نه دى، بلكه د دې په ذريعه د مسئله خلافت كامله تكميل او تعليم فعلي مقصود وو، لهذا د دې مشاجرات په تناظر كښې په صحابه كرام رضي الله عنهم باندې طعن كول قطعا جائز نه دى. (٢)

قوله: لَأَنَّا لَا نَدْرِي مَا يَحْدُثُ لَهُ فِي نَوْمِهِ: ځكه چه موږ ته نه وه معلومه چه په خوب كښې رسول الله ﷺ ته څه معامله پيښيدونكې ده.

---

(١) الحديث اخرجه ابوداؤد عن ابى عبدالرحمن سفينة مولى رسول الله ﷺ فى سننه. فى كتاب السنة. باب فى الخلفاء. رقم ٤٦٤٦، ٤٦٤٧. والترمذى فى جامعه. فى ابواب الفتن. باب ما جاء فى الخلافة. رقم ٢٢٢٦، والامام احمد فى مسنده. تحت حديث ابى عبدالرحمن سفينة مولى رسول الله ﷺ رقم ٢٢٢٦٤. ٢٢٢٦٨، ٢٢٢٧٣. ج ٧ ص ٣٢٣ - ٣٢٥) . وابوداؤد الطيالسى فى مسنده برقم ١٢٠٣، ج ١ ص ٦٢٠. والهيثمى فى موارد الظمان. كتاب الامارة. باب الخلافة رقم ١٥٣٤، ١٥٣٥

(٢) تقرير بخارى ج ٢ ص ١١٢، ١١٣

﴿ یحدث ﴾ د دال په ضمې او ثاء مثلثه سره د حدوث نه دې. [1] مطلب دا چه په رسول الله ﷺ باندې به کله کله په خوب کښې وحی نازلیده نو په دې وجه به صحابه کرام رضي الله عنهم هغه لره د خوب د بیدارولو نه ویریدل چه چرته داسې اونشي چه وحی نازلیږي او زمونږ په رابیدارولو سره په هغې کښې خلل او انقطاع پیدا شي. [2]

ابن بطال رحمه الله فرمائی د دې (صحابه کرام رضي الله عنهم رسول الله ﷺ لره نه بیدارولو) نه دا معلومه شوه چه په امورو کښې د اعم اعتبار کولو سره په هغې باندې حکم لګولې شي، څنګه چه صحابه کرام رضي الله عنهم د وحی د نازلیدو د ویرې نه رسول الله ﷺ بیدار نه کړو، حال دا چه وحی به کله نازلیده او کله به نه نازلیده، خو په اعم باندې به حکم لګولې شي د احتیاط په درجه کښې. څنګه چه د نائم په باره کښې د حدث حکم شرعا لګولې شي، حال دا چه حدث نائم ته کله لاحق کیږي او کله نه. [3]

علامه سنوسی رحمه الله فرمائی چه د حضرات صحابه کرام رضي الله عنهم رسول الله ﷺ لره د نه بیدارولو د سبب په باره کښې غوره خبره هم دا ده چه ادبا او احتراما هغوی رسول الله ﷺ نه بیدارولو [4]

امام نووی رحمه الله فرمائی چه د مونځ وخت تیر شوې وو او صحابه کرام رضي الله عنهم رسول الله ﷺ راویخ نه کړو. خو نن چه که څوک داسې اوده شي او د مونځ د وخت تیریدو ویره وی نو څوک چه هلته حاضر وی هغه لره پکار دی چه هغه اوده انسان ته تنبیه ورکړي، چه د هغه د مونځ وخت فوت نه شي. [5]

قوله: فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ عُمَرُ وَرَأَى مَا أَصَابَ النَّاسَ: چه کله سیدنا عمر رضي الله عنه بیدار شو او هغه دا حالت اولیدو کوم چه په مسلمانانو باندې راغلې وو.

هغه حالت د خلقو د مانخه په وخت کښې اوده پاتې کیدل، د مونځ د وخت وتل او د اوبو نه

---

[1] ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۰، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲٤، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۹، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۸، فتح الملهم ج ٤ ص ٤۱

[2] فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۹، عمدة القاری ج ٤ ص ۲۸، فتح الملهم ج ٤ ص ٤۱، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۰.، شرح النووی ج ۵ ص ۱۹۵، اکمال اکمال المعلم للابی ج ۲ ص ۳٤۲

[3] شرح ابن بطال ج۱ ص ٤۷٤، شرح الکرمانی ج۳ ص ۲۲٤، فتح الباری ج۱ ص ٤٤۹، فتح الملهم ج ٤ ص ٤۱

[4] مکمل اکمال الاکمال للسنوسی ج ۲ ص ۳٤۲

وقد نسبه العلامة العثمانی رحمه الله فی فتح الملهم الی الابی فقال : وقال الابی : والاحسن فی عدم ایقاظهم ایاه انه ادب. (فتح الملهم ج ٤ ص ٤۱) ولم اجده فی کلام الابی، وانما ذکر الابی نفس السبب الذی ذکره غیره فقال : وعدم ایقاظهم له ﷺ، لانه کان یوحی الیه. (اکمال اکمال المعلم للابی ج ۲ ص ۲٤۲)، نعم ذکره الامام السنوسی کما قال شیخنا. والله اعلم

[5] شرح النووی ج ۵ ص ۱۹۵، فتح الملهم ج ٤ ص ٤۱

کیدل وغیره وو (۱)

علامه عیني او قسطلاني ذکر کړي دی چه د (لما) جواب محذوف دي، تقدیر به دا سې وی (فلما استیقظ عمر کبر) چه کله عمر رضی الله عنه بیدار شو نو تکبیر ئې اووې وړاندې چه کوم (فکبر) راروان دي. هغه په دې جواب محذوف باندې دلالت کوی (۲)

د دې تقدیر علت هغوی نه دې بیان کړې، خو هغه معروف دې چه جزاء چه کله فعل ماضی مثبت وی د (قد) نه بغیر. (چه قد نه ظاهر وی او نه مقدر) نو بیا پرې د فاء داخلول جائز نه دی (۳) وړاندې چونکه (فکبر) فعل ماضی مثبت او د (قد) نه بغیر دے او په هغې باندې فاء داخله شوې ده نو دا جواب نه شی جوړیدې، په دې وجه به د کلام د تصحیح دپاره جواب مقدر منلې شي.

قوله: وَكَانَ رَجُلاً جَلِيدًا: او هغه یو مضبوط او همت والا انسان وو

(جلیدا) د فعیل په وزن باندې د صفت صیغه ده او د (جَلُدَ الرجل جَلادةً فهو جَلْد وجلید) د باب کرم نه د باهمت. استقلال او جرات والا په معنی کښې استعمالیږی (۴)

د مسلم په روایت کښې دلته د (اجوف) اضافه ده یعنی (وکان اجوف جلیدا) (۵)

د اجوف معنی ده اوچت اواز والا. کوم چه په قوت سره د خپلې خیټې نه آواز راوبـسی (۶)

قوله: فَكَبَّرَ وَرَفَعَ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ فَمَا زَالَ يُكَبِّرُ وَيَرْفَعُ صَوْتَهُ بِالتَّكْبِيرِ: نو هغه تکبیر اووئیلو او په تکبیر ئې خپل آواز اوچت کړو او برابر ئې تکبیر وئیلو او په تکبیر ئې خپل آواز اوچتولو

---

(۱) فتح الباری ج۱ ص۴۴۹.عمدة القاری ج ٤ ص۲۸.ارشاد الساری ج۱ ص۵۹۰. شرح الکرمانی ج۳ ص ۲۲٤

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۸. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۰

(۳) قال العلامة ابن حاجب : واذا کان الجزاء ماضیا بغیر قد لفظا ومعنا لم یجز الفاء (الکافیة. بحث الجوازم ص ۳۱۲. ایچ ایم سعید) کذا فی شرح الجامی ص ۳۱٤. المکتبة الرشیدیة. وفی هدایة النحو : واعلم انه اذا کان الجزاء ماضیا بغیر قد لم یجز الفاء فیه. نحو. ان اکرمتنی اکرمتک. قال الله تعالی : (ومن دخله کان امنا) ..... (القسم الثانی فی الفعل واقسامه. فصل فی جوازم المضارع ص ۹۱) کذا فی شرح الاشمونی علی الفیه ابن مالک. بحث عوامل الجزم. ج ۳ ص ۲٦٤.

(۴) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۸. فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۹. وارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۰. فتح الملهم ج ٤ ص ٤٤. کذا فی لسان العرب. ج ۲ ص ۳۲۳. ومختار الصحاح للجوهری ص ۱۸۲. وقال ابن الاثیر : الجلد القوة. والصبر ومنه حدیث عمر : کان اجوف جلیدا ای قویا فی نفسه وجسمه. (النهایة فی غریب الحدیث والاثر ج ۱ ص ۲۷۸)

(۵) مسلم. کتاب المساجد. ومواضع الصلاة. رقم ٦۸۲

(۶) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۸. فتح الباری ج ۱ ص ٤٤۹. فتح الملهم ج ٤ ص ٤٤

سيدنا عمر رضي الله عنه په دې يو فعل سره دواړه مصلحتونه حاصل کړل، يعنی په تکبير ويلو سره ئې د الله پاك ذکر هم اوکړو او هم دا ذکر د رسول الله ﷺ د بيداريدو سبب هم جوړ شو، هم دا د ادب او احترام د انتهاء تقاضه هم وه چه د بيدارولو دپاره د عام طريقې په اختيارولو کښې د بې ادبۍ شائبه وه.

بيا هغه نور اذکار پريخودلو سره تکبير (الله اکبر، الله اکبر) په دې وجه اختيار کړو چه د مونځ دپاره په راغوښتلو کښې هم دا ذکر اصل دې. (۱)

ابن بطال رحمه الله فرمائی: (وفيه التاديب فى ايقاظ السيد كما فعل عمر، لانه لم يوقظ النبى ﷺ بالنداء، بل ايقظه بذكر الله)(۲)

علامه عينى رحمه الله فرمائى: (فيه استحباب سلوك الادب مع الاكابر، كما فى فعل عمر رضى الله عنه فى ايقاظ النبى ﷺ)(۳)

يعنی د سيدنا عمر رضي الله عنه د دې فعل نه معلومه شوه چه د اکابر او شيوخ وغيره سره د ادب او احترام والا معامله کول پکار دی او دا مستحب ده، هم د دې ادب د وجې نه هغه رسول الله ﷺ ته آواز اونکړو، بلکه په اوچت آواز سره ئې ذکر کولو او په دې سره رسول الله ﷺ راويښ شو.

قوله: حَتَّى اسْتَيْقَظَ بِصَوْتِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تردې چه رسول الله ﷺ د هغه د اواز په سبب بيدار شو.

(النبى) مرفوع دې ځکه چه دا د استيقظ فاعل دې او هغه فعل لازم دې (تيقظ، بيداريدلو) په معنى کښې.

(بصوته) کښې باء سببيه ده، يعنى (بسبب صوته) او په بعض نسخو کښې (لصوته) دې، او هلته لام اجليه تعليليه دې. يعنى (لاجل صوته) د هغه د آواز د وجې نه. (۴)

قوله: قَالَ لَا ضَيْرَ أَوْ لَا يَضِيرُ: رسول الله ﷺ اوفرمائيل چه هيڅ نقصان نشته، يا ئې اوفرمائيل چه، هيڅ نقصان نه کوی.

د (لاضير) معنى ده (لاضرر) او د (لايضير) معنى ده (لايضر).... ضار يضور ضورا او ضار يضير ضيرا.... د باب نصر او ضرب نه د ضرر رسولو په معنى باندې راځی. (۵)

---

۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۸، فتح الباری ج ۱ ص ٤٤٩، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۰، ۵۹۱
۲) شرح ابن بطال ج ۱ ص ٤٧٤
۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱
٤) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۸، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۰، شرح الکرمانی ۳\۲۲۷، عمدة القاری ٤\۲۸
۵) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۸، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۰، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲٤

په المسند المستخرج لابي نعيم كښې ﴿ لايسؤ ولايضير ﴾ الفاظ دى (١)

دلته د راوى شك پيدا شوې دې چه رسول الله ﷺ ﴿ لاضير ﴾ فرمائيلي وو يا ﴿ لايضير ﴾؟
امام بيهقى رحمه الله په خپل روايت كښې دا تصريح كړې ده چه دا شك عوف اعرابى ته پيدا شوې دې (٢)

چونكه د مونځ په وخت تيريدلو او د مونځ په فوت كيدو سره په حضرات صحابه كرام رضى الله عنهم باندې د افسوس او غم كيفيت طارى وو. په دې وجه رسول الله ﷺ د هغه د تانيس قلوب دپاره دا جمله ارشاد اوفرمائيله چه په دې كښې هيڅ د حرج خبره نشته. ځكه چه هغه عمداً مونځ نه وو قضاء كړې (٣)

ابن بطال او علامه عينى فرمائى چه د دې واقعې نه معلومه شوه چه رسول الله ﷺ به هم كله كله د عام انسانانو د خوب كولو په شان اوده كيدو. خو د عام انسان په خوب او د رسول الله ﷺ په خوب كښې فرق دا دې چه عام انسانانو ته په خوب كښې اضغاث بې تعبيره او كډوډ خوبونه، راځى. او رسول الله ﷺ دا سې خوبونه نه وينى ځكه چه د حضرات انبياء ﷺ خوبونه هم وحى وى (٤)

علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د دې نه دا هم معلومه شوه چه كه د يو سړى نه سهواً او خطاءً بغير د تقصير نه مونځ فوت شى نو شرعاً په هغې كښې څه باك نشته او په هغه سړى باندې څه مواخذه نشته. ځكه چه حضرات صحابه كرام رضى الله عنهم چه كله د مونځ د قضاء كيدو شكايت اوكړو نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿ لاضير ﴾(٥)

په ذكر شوې قصې سره په ﴿ ولا ينام قلبى ﴾ باندې اشكال په حديث الباب كښې په ذكر شوې قصه كښې تير شو چه رسول الله ﷺ او حضرات صحابه كرام اوده شو او مونځ ترې فوت شو. او په صحاح كښې مشهور حديث دې چه رسول الله ﷺ اوفرمائيل ﴿ان عينى تنامان ولاينام قلبى﴾(٦)

---

(١) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩، ٤٥٠

(٢) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨. فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص٢٨. فتح البارى ج١ ص٤٥٠. ارشاد السارى ج١ ص٥٩١. فتح الملهم ج ٤ ص ٤٤

(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٨. شرح ابن بطال ج ١ ص٤٧٣، ٤٧٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨

(٥) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١

(٦) اخرجه البخارى فى صحيحه. عن عائشة رضى الله تعالى عنها بلفظ : قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ أَتَنَامُ قَبْلَ أَنْ تُوتِرَ. فَقَالَ: يَا عَائِشَةُ . إِنَّ عَيْنَيَّ تَنَامَانِ وَلاَ يَنَامُ قَلْبِى.... فى كتاب التهجد. باب قيام النبى ﷺ فى رمضان وغيره. رقم ١١٤٧. وفى كتاب صلاة التراويح. باب فضل من قام رمضان. رقم ٢٠١٣. وفى كتاب المناقب. باب كان النبى ﷺ تنام عينه ولا ينام قلبه. رقم ٣٥٦٩. ومسلم فى صحيحه فى كتاب صلاة المسافرين وقصرها. باب صلاة الليل وعدد ركعات النبى ﷺ فى الليل. وان الوتر ركعة وان الركعة صلاة صحيحة. رقم ٧٣٨. والترمذى فى جامعه. فى كتاب الصلاة. باب ما جاء فى .....[بقيه برصفحه آئنده...

زما سترگي اوده کیږي خو زړه مي نه اوده کیږي. چه کله د رسول الله ﷺ زړه بیدار اوسیږي نو بیا ترې څنګه د مونځ وخت تیر شو، مونځ ترې قضاء شو او رسول الله ﷺ ته د دې شعور اونشو؟ (۱)

حضرات محدثین کرام ﷺ د دې مختلف جوابات کړي دي.

د ذکر شوي اشکال اولني جواب: بعض حضراتو د دې اشکال دا جواب کړي دي چه ﴿ لاينام قلبي ﴾ نه مراد دا دي چه د اودس د ماتیدو حالت به په رسول الله ﷺ باندې پټ نه پاتې کیدو. حقیقتا عدم نوم نه دې مراد، لهذا که په ذکر شوي قصه کښې د نوم ثبوت راغلو نو هغه د دې منافي نه دې. (۲)

دویم جواب: بعض حضراتو دا کړي دي چه د ﴿ لاينام قلبي ﴾ مطلب دا دې چه ﴿ لايستغرق بالنوم حتى يوجد منه الحدث ﴾ چه زړه په خوب کښې دومره نه مستغرق کیږي چه په هغې سره حدث لاحق شي. چه د هغې مطلب دا دې چه زړه مې اوده کیږي خو په خوب کښې دومره نه مستغرق کیږي، لهذا په حدیث الباب کښې په ثبوت نوم سره هیڅ اشکال نه راځي. دا جواب هم اولني جواب ته نزدې دې. (۳)

په ذکر شوي دوارو جوابونو باندې اشکال: ابن دقیق العید رحمه الله په ذکر شوي دوارو جوابونو باندې کلام کولو سره د دې تضعیف کړي دې، هغه فرمائي چه د دې جواباتو نه دا لازمیږي چه د زړه بیداریدل د اودس د ماتیدلو د ادراک د حالت سره خاص دي، او دا خبره د ﴿ لاينام قلبي ﴾ د صحیح مفهوم نه بعیده ده، ځکه چه د رسول الله ﷺ دا فرمان ﴿ لاينام قلبي ﴾ د عائشې رضي الله عنها د دې سوال په جواب کښې وو چه ﴿ اتنام قبل ان توتر؟ ﴾ ایا تاسو ذ وترد اداکولو نه مخکښې اوده شئ؟

ظاهره ده چه د دې کلام د انتقاض طهارت سره هیڅ تعلق نشته، لهذا د ﴿ لاينام قلبي ﴾ د انتقاض طهارت د ادراک سره خاص کول صحیح نه دي، بلکه دا جواب خو د وتر سره متعلق

بقیه ازګذشته... اوصف صلاة النبي ﷺ بالليل، رقم ۴۳۹، وابوداؤد في سننه، في كتاب الصلاة، باب في صلاة الليل، رقم ۱۳۴۱، والنسائي في سننه، في كتاب قيام الليل، باب كيف الوتر بثلاث، رقم ۱۶۹۸، واحمد في مسنده ج۶ ص۳۶، ۷۳، ۱۰۴، وابن خزيمه في صحيحه، في كتاب الوضوء، باب وجوب الوضوء من النوم على امته دونه عليه السلام، رقم ۴۹، ج۱ ص۷۰.

(۱) عمدة القاري ج ٤ ص ۲۸، فتح الباري ج ۱ ص ٤٥۰، ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۹۱، شرح النووي ج ۵ ص ۱۹۰، اكمال اكمال المعلم للابي: ج ۲ ص ۳۳۷، الاستذكار ج ۱ ص ۱۱۳، مكمل اكمال الاكمال للسنوسي ج ۲ ص ۳۳۷

(۲) فتح الباري ج ۱ ص ٤٥۰

(۳) فتح الباري ج ۱ ص ٤٥۰، اكمال اكمال المعلم للابي: ج ۲ ص ۳۲۷، مكمل اكمال الاكمال للسنوسي ج ۲ ص ۳۳۷

دي، لهذا د زړه د بيداريدو نه مراد به د وترو دپاره د زړه بيداريدل وي (او مطلب به دا وي چه سترګي خو مي اوده شي خو زړه مي د وترو په فكر كښ بيدار وي او د زړه توجه په وتر باندي وي، په دي وجه د وترو دپاره پاسيږم)
او ظاهره ده چه فارغ القلب او مطمئن كيدو سره اوده كيدو او د زړه د بيدارئ سره اوده كيدو كښ فرق دي. لهذا اوس په قصه مذكوره او ﴿ لاينام قلبي ﴾ كښ هيڅ اشكال او تعارض نشته، ځكه چه په ذكر شوي قصه كښ به د رسول الله ﷺ حالت په دي خبره باندي محمول كولي شي چه رسول الله ﷺ مطمئن كيدو سره اوده شو او د دي اطمينان وجه د سفر سخت ستړي والي او په سحر بيدارونكي باندي اعتماد وو. (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د ابن دقيق العيد رحمه الله د دي كلام حاصل دا شو چه ﴿ لاينام قلبي ﴾ كښ د كوم (يقظه) بيدارئ ذكر دي د هغي نه مراد معنوي طور د وتر د وخت ادراك دي. په دي معنى چه زړه د هغه وخت د ادراك طرف ته متوجه وي. او په حديث باب كښ چه د كوم نوم ذكر دي هغه نوم مستغرق دي، (لهذا په دواړو كښ هيڅ اشكال او تعارض نشته، او د دي تائيد په صحيح مسلم كښ د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په حديث كښ د سيدنا بلال رضي الله عنه د كلام نه كيږي ﴿ اخذ بنفسي الذي اخذ بنفسك ﴾ (۲) چه زما روح هم هغه ذات په خپله قبضه كښ واخستلو چا چه ستاسو روح قبضه كړي وو او په دي جواب باندي رسول الله ﷺ انكار او نه فرمائيلو. او دا خبره معلومه ده چه د سيدنا بلال رضي الله عنه خوب مستغرق (نيخ) وو، (لهذا د دي نه هم معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ خوب هم مستغرق وو، (۳)
خو د ابن دقيق العيد په دي جواب باندي اشكال دا راځي چه دا د بيدارئ قلب سبب خاص كړي شو. يعني د وترو د وخت د ادراك سره، او دا تخصيص صحيح نه دي.
د دي جواب دا دي چه كله په تخصيص باندي څه قرينه دلالت كوي او د كلام د سياق نه ئي تائيد هم كيږي نو هغه تخصيص معتبر وي او په هغي كښ هيڅ باك نشته (خو تخصيص بلا دليل صحيح نه دي)، او دلته هم دغه شان ده (يعني د عائشي رضي الله عنها سوال او د كلام سياق د دي تخصيص تائيد كوي)، (۴)
حافظ ابن حجر رحمه الله هم د ابن دقيق العيد په تائيد كښ ذكر شوي دواړو جوابونو ته ضعيف وئيلي دي. (۵)

---

(۱) فتح الباري ج ۱ ص ۴۵۰
(۲) مسلم، كتاب المساجد ومواضع الصلاة، باب قضاء الصلاة الفائتة واستحباب تعجيل قضائها، رقم ۶۸۰
(۳) فتح الباري ج ۱ ص ۴۵۰
(۴) پورته حواله
(۵) فقال : وقد اجيب عن اصل الاشكال باجوبة اخرى ضعيفة. (فتح الباري ج ۱ ص ۵۸۴، دار السلام)

د ذكر شوى اشكال دريم جواب بعض حضراتو دا كړي دي چه په دواړو احاديثو كښې هيڅ تعارض نشته او د رسول الله ﷺ فرمان ﴿ولاينام قلبی﴾ هم دا صحيح دې او په ذكر شوې قصه كښې هم داسې وه چه د رسول الله ﷺ زړه بيدار وو او رسول الله ﷺ ته د وخت د تيريدلو علم هم اوشو. خو رسول الله ﷺ د تشريع د مصلحت او غرض په وجه باندې عمدا حضرات صحابه كرام ﷺ ته د دې خبر ورنكړو، چه د مونځ په قضاء كيدو سره عملى طور د دې مشروع طريقه د امت مخې ته راشى.([1])

څلورم جواب بعض حضراتو دا جواب كړي دي چه د زړه نه د نوم د نفى كولو نه مراد دا دي چه په خوب كښې په هغه باندې د ﴿اضغاث﴾ بې معنې خوبونو، ورود نه كيږى. لكه چه په نورو انسانانو باندې كيږى. بلكه څه چه رسول الله ﷺ په خوب كښې وينى هغه حق او وحى وى لهذا اوس په ذكر شوې قصه كښې د رسول الله ﷺ اوده كيدل د ﴿لاينام قلبی﴾ منافى نه دى.([2])
حافظ صاحب ﷫ دې دواړو جوابونو ته هم ضعيف وئيلي دى.([3])

پنځم جواب امام نووى ﷫ او بعض نور محدثين فرمائى چه ذكر شوې قصه او حديث ﴿لا ينام قلبی﴾ كښې هيڅ منافات نشته. ځكه چه زړه خو صرف د هغه حسيات ادراك كوى كوم چه د هغه سره متعلق دى. لكه حدث والم وغيره او حال دا چه طلوع فجر او دغه شان نور څيزونه چه د هغې د ادراك تعلق د سترګې سره دې. د هغې ادراك خو سترګې كوى نه زړه او سترګې خو اوده وې. اګر چه زړه ئې بيدار وو. په دې وجه د طلوع فجر ادراك رسول الله ﷺ اونكړې شو.([4])

شپږم جواب ابن عبدالبر وغيره يو بل جواب كړي دي چه د رسول الله ﷺ عام عادت. طبيعت او جبلت خو هم دا وو كوم چه په حديث د ﴿لاينام قلبی﴾ كښې ذكر دي يعنى د رسول الله ﷺ زړه به بيدار وو. خو په قصه مذكوره كښې د خرق عادت په طور د رسول الله ﷺ په زړه باندې الله پاك خوب مسلط كړو. او په دې كښې حكمت دا وو چه دا معلومه شي چه كه يو سړې اوده شي يا ترې هيره اوشى او د مونځ وخت اوخى نو اوس د هغې د قضاء وغيره دپاره مسنون او مشروع طريقه څه ده؟

او دا د رسول الله ﷺ د دې فرمان د قبيل نه ده ﴿انى لا انسى ولكن انس لاسن﴾([5])

---

[1]) فتح البارى ج ۱ ص ٤٥١
[2]) پورته حواله
[3]) فقال عند ذكرهما : ومن الاجوبة الضعيفة ايضا قول من قال ... الخ (فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٠، ٤٥١)
[4]) فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٠، اكمال اكمال المعلم للابى : ج ۲ ص ۳۲۷، مكمل اكمال الاكمال للسنوسى ج ۲ ص ۳۳۷، شرح النووى ج ٥ ص ۱۹۰، بذل المجهود ج ۳ ص ۱۲٤
[5]) الموطاء للامام مالك. كتاب السهو، باب العمل فى السهو، رقم ۲، ج ۱ ص ۱۰۰)

چه زما نه هيرشي يا زانه هيركړي شي چه هغه كار د امت دپاره سنت او امر مشروع كړي شي د دي جواب تائيد د سيدنا علاء بن خباب رضي الله عنه په حديث كښې د دې ذكر شوې الفاظو نه هم كيږي (لوشاء الله لايقظنا ولكنه اراد ان تكون سنة لمن بعدكم) چه كه الله پاك غوښتلي نو مونږ به ئې بيدار كړي هم وې. خو د الله پاك مشيت دا وو چه دا عمل د مونځ په قضاء كيدو بندې د هغې د ادا كولو طريقه، ستاسو نه د روستو راتلونكو دپاره سنت جوړه شي (۱)

امام نووي رحمه الله وغيره دا مختصرا داسې بيان كړې دې چه د رسول الله ﷺ به دوه حالتونه وو يو حالت كښې به ئې زړه نه اوده كيدلو او هم دا ئې اكثرى او اغلب حالت وو او دويم حالت هغه چه په هغې كښې به ئې زړه اوده كيدلو. دا حالت ئې ډير نادر وو. ذكر شوې قصه هم په دې حالت كښې پيښه شوه (۲)

خو امام نووي رحمه الله اخرى جواب ته ضعيف وئيلي دې او اولنى جواب ته ئې اصح او معتمد وئيلي دې (۳)

د امام نووي رحمه الله په اتباع كښې حافظ ابن حجر رحمه الله هم اول (يعنى پنځم) جواب ته صحيح او معتمد وئيلي دې (٤) هم دا علامه قسطلاني رحمه الله اختيار كړې دې (٥) حافظ ابى او علامه سنوسى هم دې ته راجح وئيلي دې (٦) او ابن عبدالبر رحمه الله دې اخرى جواب ته راجح وئيلي دې (۷)

قوله: ارتحلوا: د دې ځائې نه روان شئ.

دا د امر صيغه ده د جمع مذكر حاضر دپاره او خطاب حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم ته دې (۸)

بعض حضراتو د دې نه د فوت شوې مونځ په راپايدو سره د وخت نه د موخر كولو په جواز باندې استدلال كړې دې په دې شرط چه هغه تاخير د تغافل او استهانت وغيره د وجې نه نه وى (۹)

---

۱) الاستذكار ج ۱ ص ۱۱۳. ۱۱٤. فتح المالك بتبويب التمهيد لابن عبدالبر ج ۱ ص ۱۸۷

۲) اكمال اكمال المعلم للابى: ج ۲ ص ۳۲۷. مكمل اكمال الاكمال للسنوسى ج ۲ ص ۳۳۷. شرح النووى ج ۵ ص ۱۹۰. بذل المجهود ج ۳ ص ۱۲٤. عمدة القارى ج ٤ ص ۲۸

۳) شرح النووى ج ۵ ص ۱۹۰

٤) فتح البارى ج ۱ص ٤۵۰

۵) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۱

٦) مكمل اكمال الاكمال للسنوسى ج ۲ ص ۳۳۷. ۳۳۸

۷) فقال: وسار على هذا التاويل جماعة من اهل الفقه والاثر. وهو واضح. والمخالف فيه مبتدع. (فتح المالك بتبويب التمهيد لابن عبدالبر ج ۱ ص ۱۸۷)

۸) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۸. ۲۹. فتح البارى ج ۱ ص ٤۵۰. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۱. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲٤

۹) فتح البارى ج ۱ ص ٤۵۰

د مذكوره مكان نه د روانيدو سبب : دلته په روايت كښ رسول اللهﷺ د مذكوره مقام نه د روانيدو حكم اوكړو، په حديث الباب كښ د دې سبب مذكور نه دې. او په مسلم كښ د ابو حازم عن ابي هريرة رضي الله عنه په روايت كښ دى ﴿فان هذا منزل حضرنا فيه الشيطان﴾[۱] چه په دې ځائې كښ چه مونږ پكښ حاضر يو دلته شيطان دې، چه د هغې نه معلوميږى چه د ارتحال مذكور سبب د شيطان د اثراتو نه لرې كيدل وو. [۲]

او په ابوداؤد كښ د ﴿سعيد بن المسيب عن ابي هريرة رضي الله عنه﴾ په حديث كښ دى چه رسول اللهﷺ اوفرمائيل : ﴿تحولوا عن مكانكم الذى اصابتكم فيه الغفلة﴾[۳] يعنى دا ځائې پريږدئ او بل ځائې ته منتقل شئ، چه دلته په تاسو باندې غفلت راخور شو. د دې نه معلوميږى چه د مقام مذكور نه د ارتحال سبب د موضع غفلت نه لرې كيدل دى. [٤]
علامه خطابى رحمه الله د بعض حضراتو په حوالې سره نقل كړې دى چه د هغه ځائې نه د ارتحال سبب دا وو چه نمر اوچت شى، چه مكروه وخت اوځى او د هغې نه روستو هغه خلق مونځ اوكړى، ځكه چه هغه د اول طلوع شمس وخت وو او په اوقات مكروهه كښ د فوائت قضاء هم جائز نه ده. [۵]
خو علامه عينى او حافظ ابن حجر رحمهما الله د دې سبب ترديد كړې دې، يوه وجه خو دا ده چه د مسلم او ابوداؤد روايت كوم چه اوس ذكر كړې شو هغه د دې ترديد كوى. دويمه وجه دا ده چه په حديث باب كښ تير شو چه ﴿فما ايقظنا الا حر الشمس﴾ د نمر ګرمئ مونږه بيدار كړو، هم دغه شان په مسلم كښ د ابوهريره رضي الله عنه په حديث كښ دى : ﴿فلم يستيقظ رسول اللهﷺ ولا بلال ولا احد من اصحابه حتى ضربتهم الشمس﴾[٦]
او ظاهره ده چه د نمر په ګرمئ سره رابيداريدل به هم هغه وخت وى چه كله مكروه وخت ختم شى. لهذا مكروه وخت لره د ارتحال سبب بيانول صحيح نه دى. [۷]

---

[۱] مسلم، كتاب المساجد مواضع الصلاة، باب قضاء الصلاة الفائتة ... رقم (۶۸۰)
[۲] عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹. فتح البارى ج ۱ ص ٤۵۰. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۱. اكمال اكمال المعلم للابى المالكى ج ۲ ص ۳۳۸. مكمل اكمال الاكمال للسنوسى ج ۲ ص ۳۳۹
[۳] ابوداؤد، كتاب الصلاة، باب فيمن نام عن صلاة او نسيها، رقم ٤۳٤
[٤] عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹. فتح البارى ج ۱ ص ٤۵۰. بذل المجهود ج ۳ ص ۱۲٤. اكمال اكمال المعلم للابى المالكى ج ۲ ص ۳۳۸. مكمل اكمال الاكمال للسنوسى ج ۲ ص ۳۳۹
[۵] معالم السنن ج ۱ ص ۱۸۶. بذل المجهود ج ۳ ص ۱۲۳
[۶] مسلم رقم ۶۸۰
[۷] عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹. فتح البارى ج ۱ ص ٤۵۰

بعض حضراتو يو سبب دا بيان كړې دې چه هم په دې وخت ئې مونځ په دې وجه اونكړو او د روانيدو حكم ئې په دې وجه باندې اوكړو چه قافله حركت اوكړى، په دې سره د خوب اثرات لرې شى او خلق د مونځ تيارې اوكړې شى. (١)

يو سبب دا هم بيان كړې شوې دې چه په دې مقام باندې د دشمن د حملې د ويرې د وجې نه د هغه ځائې نه محفوظ مقام ته د منتقل كيدو په غرض د ارتحال حكم كړې شوې وو. (٢)

بعض حضرات فرمائى چه د وحى په انتظار كښې ئې د هغه ځائې نه كوچ اوفرمائيلو، چه ممكنه ده چه وحى نازله شى او د هغې نه دا معلومه شى چه دې وخت كښې څه حكم دې. (٣)

يو سبب دا ارتحال دا هم بيان كړې شوې دې چه د ارتحال د وجې نه چه كوم خلق تر اوسه پورې اوده وو هغوى راويخ شى او كوم چه اوده وى خو په هغوى باندې سستى خوره وى، هغوى بيدار شى. (٤)

بيا دلته د روايت نه معلوميږى چه د صلاة فائتة په قضاء كښې تاخير اوكړې شو د ارتحال د وجې نه. خو ابن وهب او عيسى بن دينار وغيره فرمائى چه د صلاة فائته په قضاء كښې د تاخير حكم د دې آيت كريمه د وجې نه منسوخ شوې دې. ﴿وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِىٓ﴾(٥)

خو د محققينو په نزد دا خبره صحيح نه ده، ځكه چه ذكر شوې آيت كريمه مكى دې او دا قصه د هجرت نه روستو پيښه شوې ده. لهذا متقدم د متاخر دپاره ناسخ څنګه جوړيدې شى؟ (٦)

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائى چه د آيت كريمه ﴿وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِىٓ﴾ نه د عيسى بن دينار د نسخ قول اختيارول صحيح نه دى، ځكه چه رسول الله ﷺ چه كله د هغه ميدان نه اووتلو او مونځ ئې اوكړو، نو چونكه حضرات صحابه كرام رضى الله عنهم ته د مونځ د قضاء كيدو د وجې نه غم رسيدلې وو په دې وجه د هغوى د تانيس قلب دپاره رسول الله ﷺ خطبه ارشاد اوفرمائيله. چه په هغې كښې ئې دا اوفرمائيل چه الله پاك زمونږ ارواح قبض كړې وو. كه هغه غوښتلې نو واپس كولې ئې شو. خو راوس حكم دا دې چه، د چا چه يو مونځ فوت شى يا د هغه نه هير شى نو هغه لره پكار دى چه په ياد راتلو باندې هغه ادا كړى، ځكه چه د الله پاك فرمان دې: ﴿وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِىٓ﴾.

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٠ اكمال اكمال المعلم للابى السالكى ج ٢ ص ٣٣٨، مكمل اكمال الاكمال للسنوسى ج ٢ ص ٣٣٩

(٢) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٠

(٣) پورته حواله

(٤) پورته حواله

(٥) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٠ اكمال اكمال المعلم للابى المالكى ج ٢ ص ٣٣٩، عمدة القارى ج ٤ ص ٢٩

(٦) پورته حواله جات

نو رسول الله ﷺ د دې آيت كريمه نه په خپل فعل باندې استدلال اوكړو او په دې سره ئې حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم مانوس كړل او بيا ئې د دې آيت كريمه طرف ته اشاره اوكړه. چه د هغې نه دا معلوميږي چه دا آيت كريمه د دې واقعې نه متقدم دې. لهذا دا د دې واقعې دپاره ناسخ نه شي جوړيدې (١)

د دې نه علاوه د نسخ دپاره د توقيف ضرورت وي كوم چه دلته نشته. لهذا آيت كريمه نزد د دې واقعې دپاره ناسخ منل صحيح نه دى (٢)

بهرحال: د رسول الله ﷺ د مذكوره مقام نه د ارتحال فرمانيلو دا مختلف اسباب او احتمالات حضرات محدثين كرام رحمهم الله بيان كړې دى

حضرات احنافو د مكروه وخت تيريدل سبب بيان كړې دې او هغوى فرمائي چه د دې تائيد په بعض رواياتو كښې د ذكر شوې الفاظو نه كيږي. ﴿حتى اذا ارتفع الشمس نزل﴾ يعنى چه كله نمر اوچت شو ،او مكروه وخت لاړو، نو هغه وخت رسول الله ﷺ نزول اوفرمائيلو باقى ﴿ فما ايقظنا الاحر الشمس﴾ د دې منافى نه دې، ځكه چه كه د ګرمئ زمانه وى نو د نمر ګرمى زر پيږوخى. بالخصوص چه په ميدان كښې وى. بيا خاص كر د عربو ګرمى د ورځې سخته ګرمه او شپه ئې سخته يخه وى. لهذا په ﴿ فما ايقظنا الاحر الشمس﴾ سره په دې باندې هيڅ اشكال نه راځى

او د شوافع رائې د دې امر په باره كښې دا ده چه په دې ميدان كښې رسول الله ﷺ له خوب ورغلوچه د هغې د وجې نه ئې مونځ قضاء شو. په دې وجه په دې ميدان كښې يو قسم سپيره والې وو. په دې وجه ئې د هغه ځائې نه د روانيدو حكم اوكړو. او د دې تائيد د هغه روايت نه كيږى چه په هغې كښې دى ﴿ فان بها شيطانا ﴾ چه په دې ميدان كښې شيطان دې (٣)

بهرحال: د ذكر شوو ټولو احتمالاتو په كيدو سره په دې كښې يو لره داسې حتمى طور نه شى متعين كيدې چه د باقى اسبابو نفى اوكړې شى

بلكه په دې اسباب كښې څه تضاد هم نشته. چه يو لره سبب منلو سره د بل نفى لازمه شى بيا د يو څيز د متعدد اسباب كيدل هم شرعا او عقلا ممنوع نه دى. لهذا دا ممكنه ده چه د رسول الله ﷺ د هغه ځائې نه سفر كول د مكروه وخت د وتلو د وجې نه هم وى او د شيطان د اثراتو نه د لرې تلو دپاره هم وى او د ملګرو نه د غفلت او سست والى د ختميدو دپاره هم وى. او د اوبو د لټون دپاره هم وى وغيره والله اعلم

قوله: فَارْتَحَلَ: پس رسول الله ﷺ د هغه ځائې نه روان شو

دا د فعل ماضى واحد مذكر صيغه ده او ضمير فاعل د رسول الله ﷺ طرف ته راجع دې

---

(١) شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤

(٢) اكمال اكمال المعلم للابى المالكى ج ٢ ص ٣٣٩

(٣) تقرير بخارى ج ٢ ص ١١٤

په دې باندې اشكال دا دې چه د رسول الله ﷺ سره خو حضرات صحابه كرام ﷺ هم ارتحال اوفرمائيلو؟
د دې جواب او د عبارت د تصحيح دپاره علامه قسطلانى ﷫ دلته معطوف مقدر منلې دې يعنى ﴿ ارتحل النبى ﷺ ومن معه ﴾ (۱) د ابوذر او ابن عساكر په روايت كښې ﴿ فارتحلوا ﴾ د جمع په صيغې سره راغلې دې (۲) د دې روايت مطابق هيڅ اشكال نشته

قوله: فَسَارَ غَيْرَ بَعِيدٍ: بيا رسول الله ﷺ لږ شان لرې لاړو

دلته هم ضمير فاعل رسول الله ﷺ ته راجع دې او معطوف به مقدر وى يعنى ﴿ فسار النبى ﷺ ومن معه ﴾ (۳) د دې (لږ شان تلو) نه معلوميږى چه دا ارتحال مذكور د هغوى د سير معتاد خلاف وقتى طور وو. (۴)
امام قرطبى ﷫ فرمائى چه بعض علماء كرامو د دې نه په دې خبره باندې استدلال كړې دې چه كه په سفر كښې د چا نه مونځ فوت شى او هغه روستو رابيدار شى. نو هغه لره پكار دى چه هغه د خپل خائې نه بل خائې ته منتقل شى. او كه هغه په يو ميدان كښې وى نو د هغه ميدان نه دې اوځى (۵)
بعض حضراتو دا حكم هم د دې وادى سره خاص كړې دې چه په كومه كښې د رسول الله ﷺ او صحابه كرام ﷺ سره دا واقعه راغلې وه (۶)
بعض دا وائى چه دا ارتحال، د رسول الله ﷺ سره خاص دې. خكه چه د رسول الله ﷺ نه غلاوه بل چاته هم د دې ميدان يا بل ميدان په باره كښې دا علم نه شى كيدې چه هلته شيطانى اثرات وغيره دى. (۷)
او بعض حضراتو د دې قصې نه د دې خبرې استنباط كړې دې چه كه څوك په يو خائې كښې د عبادت نه غافل شى نو د هغه دپاره مستحب ده چه هغه د هغه خائې نه بل خائې ته منتقل شى د جمعې په ورځ باندې چه په چا د خوب غلبه راشى هغه ته د خائې بدلولو حكم هم د دې قبيل نه دې (۸)

---

(۱) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۱
(۲) شرح الكرمانى ج۳ ص ۲۲٤، عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۱
(۳) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۱
(۴) فتح البارى ج ۱ص ٤۵۱، عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹
(۵) فتح البارى ج ۱ ص ٤۵۱
(۶) پورته حواله
(۷) پورته حواله
(۸) پورته حواله

قوله: ثُمَّ نَزَلَ فَدَعَا بِالْوَضُوءِ: ﴿ الوَضوُ ﴾ د واؤ په فتحې سره دې. (۱) هغه اوبو ته وئيلې شي چه په کومو سره اودس کولې شي. او ﴿ وُضوُ ﴾ د واؤ په ضمې سره د طهارت د حاصلولو فعل ته وئيلې شي (۲)

قوله: فَتَوَضَّأَ: نو رسول الله ﷺ اودس اوکړو.

دلته به هم د کلام د تصحيح دپاره معطوف مقدر منلې شي. اى: فتوضاء النبى ﷺ واصحابه.(۳)

قوله: وَنُودِيَ بِالصَّلَاةِ: او د مونځ دپاره اقامت اوکړې شو.

د دې نه د فوت شوې مونځونو دپاره د اذان په مشروعيت باندې استدلال کړې شوې دې، خو په دې باندې دا اشکال راځى چه دلته خو د نداء ذکر دې د اذان نشته. او نداء اعم دې د اذان نه، لهذا ممکنه ده چه د نداء نه مراد اقامت وى. (۴)

حافظ صاحب د دې جواب دا ورکړې دې چه په مسلم کښې د ابوقتاده رضي الله عنه په روايت کښې د اذان تصريح ده، ﴿ ونصه: ثم اذن بلال بالصلاة ﴾ (۵)

د دې نه معلومه شوه چه د نداء نه مراد اذان دې (۶)

قوله: فَصَلَّى بِالنَّاسِ: نو رسول الله ﷺ خلقو ته مونځ ورکړو.

د دې نه معلومه شوه چه قضاء شوې مونځ هم په جماعت سره ادا کول مشروع دى. (۷)

قوله: فَلَمَّا انْفَتَلَ مِنْ صَلَاتِهِ إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ مُعْتَزِلٍ لَمْ يُصَلِّ مَعَ الْقَوْمِ: چه کله د مانځه نه فارغه شو نو يو سړې ئې اوليدو چه د خلقو نه جدا ناست وو، او هغوى سره ئې مونځ نه وو کړې

﴿ انفتل ﴾ معنى ده انصرف(۸) د مانځه نه راواپس شو، يعنى لوستلو سره فارغ شو.

﴿ معتزل ﴾ د دې معنى ده ﴿ منفرد عن الناس ﴾(۹) يعنى د خلقو نه بالکل جدا، په يو کوټ کښې.

---

(۱) عمدة القارى ج ٤ ص ٢٩. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١

(۲) قال ابن الاثير الجزرى : فالوَضوء بالفتح الماء الذى يتوضاء به. كالفطور والسحور. لما يفطر عليه ويتسحر به. والوُضوء بالضم : التوضوء، او الفعل نفسه. (النهاية فى غريب الاحديث والاثر ج ٢ ص ٨٥٦)

(۳) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١

(۴) فتح البارى ج ١ ص ٤٥١

(۵) مسلم رقم ٦٨١

(۶) فتح البارى ج ١ ص ٤٥١، عمدة القارى ج ٤ ص ٢٩، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١

(۷) فتح البارى ج ١ ص ٤٥١، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١

(۸) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٤

(۹) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٤، عمدة القارى ج ٤ ص ٢٩

دلته ﴿ رجل ﴾ مبهم دي د هغه نوم نشته. حافظ صاحب فرمائي ﴿ لم اقف على تسميته ﴾ [١] چه ماته د هغه نوم معلوم نه شو.

علامه عيني رحمه الله فرمائي : ﴿ لم يعلم اسمه ﴾ [٢] چه د هغه نوم معلوم نه دې.

ابن ملقن رحمه الله فرمائي چه دا د سيدنا رفاعه رضي الله عنه رور خلاد بن رافع بن مالك انصاري رضي الله عنه دي كوم چه په بدر كښې هم شريك وو. [٣]

خو علامه قسطلاني رحمه الله فرمائي چه دا تعيين صحيح نه دې، قائل ته په دې وكښې وهم پيدا شوې دې. [٤]

حافظ ابن حجر رحمه الله د دې وضاحت كولو سره فرمائي چه د ابن الكلبي بيان دا دې چه سيدنا خلاد بن رافع انصاري رضي الله عنه په بدر كښې شهيد شوې وو، او نور حضرات دا وائي چه هغوى د حديث روايت هم كړې دې دا دويم قول په دې باندې دلالت كوى چه هغه د رسول الله ﷺ نه روستو هم ژوندې پاتې شوې دې.

اوس د ابن الكلبي د بيان مطابق خو دا خبره محال ده چه دا ﴿ رجل مبهم ﴾ خلاد بن رافع وى، خكه چه هغه په بدر كښې شهيد شوې وو، او دا ذكر شوې قصه بغير د اختلاف نه د بدر د واقعې نه ډيره موده پس پيښه شوې ده، لهذا د شهادت نه پس په دې قصه كښې حاضريدل محال دى.

د نورو حضراتو د بيان مطابق اګر چه دا احتمال دې چه رجل مبهم هم هغه وى، خو د حديث په روايت كولو سره دا نه لازميږى چه هغه د رسول الله ﷺ نه روستو هم ژوندې پاتې شوې وى، خكه چه دا ممكنه ده چه د هغه نه روايت په انقطاع سره كړې شوې وى، يا دا چه متصلا كړې شوې وى. خو يو بل صحابي د هغه نه نقل كړې وى.

لهذا د ابن الكلبي او نورو حضراتو په بيان كښې هيڅ منافات نشته، چه دا رجل مبهم خلاد بن رافع په دواړو صورتونو كښې نه شي كيدې. مګر دا چه يو داسې تابعي د هغه نه روايت اوكړى كوم چه غير محضرم وى او د هغه نه د سماع تصريح اوكړى، نو اوس د دې نه د هغه د رسول الله ﷺ نه پس ژوندى پاتې كيدل لازميږى.

خو ظاهره ده چه د رسول الله ﷺ نه روستو د ژوندى پاتې كيدو نه هم دا نه لازميږى چه هم هغه په دې قصه كښې موجود وو، مګر دا چه په يو روايت كښې د دې تصريح وى، او ماته يو روايت هم داسې ملاؤ نه شو چه په هغې كښې دا تصريح وى چه خلاد بن رافع رضي الله عنه په دې واقعه كښې

---

[١] فتح البارى ج ١ ص ٤٥١

[٢] عمدة القارى ج ٤ ص ٢٩

[٣] فتح البارى ج ١ ص ٤٥١. عمدة القارى ج ٤ ص ٢٩

[٤] ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١.

موجود وو (۱) لهذا د هغه تعیین صحیح نه دې،

قوله: قَالَ أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَلَا مَاءَ: چه زه جنب شوې یم او اوبه نه وې.

﴿ماء﴾ د همزه په فتحې سره دې (۲) او د ﴿لا﴾ لنفی الجنس اسم دې. او خبر ئې محذوف دې حافظ ابن حجر رحمه الله د دې تقدیر بیان کړې دې ﴿معی او موجود﴾ (۳)

خو علامه عینی په دې تقدیر باندې د سختې ناراضګئ اظهار کړې دې ځکه چه په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه ما سره اوبه نشته. حال دا چه ﴿لا﴾ خو د مطلق جنس نه د صفت، د نفی دپاره راځی او ظاهره ده چه هغه سره د اوبو د نه کیدو نه دا نه لازمیږی چه اوبه بالکل نه وی. یعنی بل چا سره هم نه وی. اوس به په داسې صورت کښې د جنس ماء د نفی معنی صحیح او صادق نه راځی. (۴)

علامه عینی رحمه الله په دې ترکیب کښې یو احتمال دا هم ذکر کړې دې چه ﴿لا﴾ مشابه ﴿بلیس﴾ اومنلې شی په دې صورت کښې به ﴿ماء﴾ مرفوع وی او ضمیر به محذوف وی او معنی به به دا وی ﴿لیس ماء عندی﴾ (۵)

ابن دقیق العید رحمه الله فرمائی چه دلته د ﴿لا﴾ خبر قائل محذوف کړې دې. چه هغه ته په خپل فعل باندې د عذر کولو ګنجائش ملاؤ شی. ځکه چه د حذف په خبر سره به په نفی کښې عموم راځی اوس به مطلب دا وی چه اوبه بالکل نه وې. که چرته اوبه ملاؤ شوې وې ی د چا په سعی سره حاصلې شوې وې نو ما به طهارت حاصل کړې وې، خو اوبه ورته نه وې ملاؤ شوې. لهذا د حذف کول ابلغ فی النفی شو اوپه دې کښې د هغه د عذر دپاره ګنجائش هم ملاؤ شو (۶)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې قصې نه دا معلومیږی چه د جنبی دپاره هم تیمم کول مشروع دی. په دې مسئله کښې به تفصیل انشاء په وړاندې باب کښې راشی (۷)

او د دې قصې نه دا هم معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ په موجودګئ کښې هم اجتهاد کول

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۱. وذکر بعضه العلامة العینی فی عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹

(۲) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱، فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۱

(۳) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۱. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱

(۴) فقال: قال بعضهم بفتح الهمزة أی معی (قلت) تفسیره تفسیر من لم یمس شیئا من علم العربیة لأن کلمة لا علی قوله لنفی جنس الماء فأی شیء یقدر خبرها بقوله معی وعدم الماء عنده لا یستلزم عدمه عند غیره فحینئذ لا یستقیم نفی جنس الماء. (عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. کذا فی ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱)

(۵) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. کذا فی ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱

(۶) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱

(۷) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۱

جائز دی. ځکه چه د واقعې د سیاق نه معلومیږی چه د تیمم حکم هغه ته معلوم وو. خو په آیت تیمم کښې د حدث اصغر نه خو د تیمم کولو صراحت دې. په دې تقدیر چه د ملامسه نه مراد جماع نه وی. خو د حدیث اصغر په باره کښې آیت کریمه صریح نه دې. نو ممکنه ده چه دې صحابی د جنبی دپاره تیمم کول صحیح نه ګڼړلو. پس په دې باندې عمل کولو سره هغه تیمم اونکړو. حال دا چه هغه دې باره کښې د رسول الله ﷺ نه د تپوس کولو قدرت لرلو د دې نه معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ په موجودګۍ کښې هم اجتهاد کول جائز دی دا مسئله مختلف فیه ده (۱)

خو د دې خبرې هم احتمال دې چه دې صحابی ته د تیمم د مشروعیت بالکل علم هم نه وی. نو په داسې صورت کښې په هغه د فاقد الطهورین په حکم کش وی او ذکر شوې استدلال به صحیح نه وی (۲)

د دې قصې نه دا هم معلومه شوه چه عالم کله یو فعل محتمل اوینی نو هغه له پکار دی چه د فاعل نه د هغې وضاحت طلب کړی. چه د هغه صحیح رهنمائیاوشی (۳)

هم دغه شان ترې د جماعت د مانځه ترغیب هم معلوم شو او دا چه د یو سړی د مونځ کونکو په موجودګۍ کښې بغیر د عذر نه مونځ پریخودل شرعا یو مذموم فعل دې (٤)

د دې سره ترې دا هم معلومه شوه چه په یوه خبره باندې د ناراضګۍ په صورت کښې او په هغې باندې د تنبیه کولو په موقع د نرمۍ نه کار اخستل پکار دی (۵) او رسول الله ﷺ ډیر په نرمۍ سره د مونځ نه کونکی نه تپوس اوکړو ﴿ مامنعك یافلان ان تصلی مع القوم ﴾

قوله: عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ: خاوره اختیار کړه (تیمم اوکړه)

هم د دې نه ترجمه ثابتیږی (٦) هم د دې جملې دپاره امام بخاری رحمه الله دا پوره حدیث نقل فرمائیلې دې (۷)

په مسلم کښې د سلم بن زریر (سلم: بفتح السین وسکون اللام، زریر: بفتح الزاء المعجمة وراثین مهملتین بینهما یاء) (۸) په روایت کښې دی ﴿ فامره ان یتیمم بالصعید ﴾ چه رسول الله ﷺ هغه ته په

---

۱) فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۱. عمدة القاری ج ٤ ص ۳۲
۲) فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۱
۳) پورته حواله
٤) پورته حواله
۵) پورته حواله
٦) التوضیح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰۳
۷) تقریر بخاری ج ۲ ص ۱۱٤
۸) عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹

خاورې سره د تيمم كولو حكم اوكړو (۱)

(عليك) د اسماء افعال نه دې چه د هغې معنى ده (الزم)(۲) مطلب دا چه خاوره د تيمم دپاره لازمه اونيسه او په (الصعيد) كښې الف لام عهدى دې او معهود هغه صعيد دې كوم چه په آيت تيمم كښې ذكر شوې دې (۳)

د دې نه دا معلوميږى چه كه په لږ شان كلام سره د افهام مقصود حاصل شى نو په هغې باندې اكتفاء كول جائز دى خكه چه رسول الله ﷺ د تيمم د هم هغه كيفيت حواله وركړه كوم چه هغه ته معلوم وو او د هغې طرف ته ئې اشاره اوفرمائيله د هغې تصريح او تفصيل ئې اونكړو (۴)

د لفظ صعيد تحقيق صعيد په لغت كښې اوچتې زمكې يا د زمكې اوچتې حصې ته وئيلى شى. يوه معنى ئې د هغه زمكې هم كړې شوې ده چه په هغې كښې د شپې او شپې والى گډون نه وى. يو معنى ئې مطلق ارض كړې شوې ده. بعض حضراتو ئې پاكه زمكه او بعض ئې پكه خاوره معنى بيان كړې ده

امام فراء رحمه الله د آيت كريمه (صعيدا جرزا)(۵) په باره كښې فرمائى چه د صعيد نه مراد تراب دې امام قتاده رحمه الله فرمائى چه صعيد هغه زمكې ته وائى چه په هغې باندې بوټى او اونې وغيره نه وى ابن دريد فرمائى چه صعيد هوارې زمكې ته وئيلې شى. جمهور اهل لغت فرمائى چه صعيد وجه الارض ته وئيلې شى

پس جوهرى په الصحاح كښې نقل كړې دى چه امام ثعلب احمد بن يحيى فرمائى صعيد وجه الارض ته وئيلې شى لقوله تعالى: (فتصبح صعيدا زلقا)(۶) او جمع د دې صُعُد او صُعُدات راخى. لكه د طريق جمع چه طرق او طرقات راخى

د امام سيبويه رحمه الله استاذ خليل بن احمد فراهيدى بصرى. ابو اسحاق نجار او ابن الاعرابى د دې تصحيح كړې ده

امام زجاج ابو اسحاق فرمائى چه (صعيد) وجه الارض ته وئيلې شى. كه خاوره پرې وى يا نه وى. خكه چه صعيد د خاورې پورته حصې ته نه بلكه د زمكې پورته حصې ،وجه الارض، ته وئيلې شى كه هغه خاوره وى يا يو داسې كمر وغيره چه په هغه باندې خاوره نه وى

لهذا كه هر څوك تيمم كول غواړى نو هغه له پكار دى چه په (وجه الارض) باندې تيمم

---

۱) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۱. عمدة القارى ج ۴ ص ۲۹. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۱

۲) عمدة القارى ج ۴ ص ۲۹

۳) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۱. عمدة القارى ج ۴ ص ۲۹

۴) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۱

۵) الكهف : ۸

۶) الكهف الاية : ۴۰

اوكړى. پس كه يوه زمكه داسې وى كومه چه تيوله په تيوله د كمر په شان وى او خوږه پړې نه وى او په هغې باندې څوك لاس رانښكلو سره په مخ وغيره باندې د تيمم په نيت راكاږى نو هغه به د هغه دپاره تيمم منلې شى. ځكه چه د الله پاك فرمان دې ﴿ فتصبح صعيدزلقا ﴾ (١) چه هغه باغ صفا زمكه او هوار ميدان شى.

بيا امام زجاج رحمه الله د ﴿ صعيد ﴾ معنى ﴿ وجه الارض ﴾ سره كولو باندې د ټولو اهل لغت اتفاق نقل كړې دې (٢)

په كوم څيز سره تيمم جائز دې د دې نه پس په دې خان پوهه كړئ چه په دې مسئله كښې د فقهاء كرام اجماع او اتفاق دې چه په تراب منبت طاهر سره تيمم كول جائز دى. (٣) خو د دې نه علاوه په كومو څيزونو سره تيمم كول جائز دى؟ په دې كښې اختلاف دې

---

(١) الكهف الاية : ٤٠ : دا د سورة الكهف آيت دې او د صعيد نه مراد وجه الارض كيدو باندې امام زجاج د دې نه استدلال كړې دې. چه دلته د صعيد نه مراد وجه الارض يعنى صف زمكه او هموار ميدان مراد دې. د دې وضاحت دا دې چه دلته په سورة الكهف كښې الله پاك د دوه كسانو بيان كړې دې چه په هغوى كښې يو ته الله پاك د انګورو دوه باغونه وركړې وو چه د هغې نه د كهجورو اونې تاؤ شوې وې او د هغوى دوارو ترمينځه فصل هم وو. دوارو باغونو به پوره ميوه وركونه چه په هغې كښې به لږ شان كمې هم نه واقع كيدو او د دوارو ترمينځه الله پاك يو نهر جارى كړې وو نو هغه دويم كس د كبر او تفاخر په طور اووې چه د مال او طاقت په اعتبار سره زه ستا نه زيات يم. پس يو كرت هغه خپل باغ ته داخل شو او د هغې ليدو سره ئې اووې چه زما خيال نشته چه دا باغ به چرته برباد شى او زما خيال نشته چه قيامت به قائم شى
هغه بل سړى د هغه په تكبر او كفر باندې هغه ته تنبيه وركړه او وې وئيل چه تا له داسې نه دى وئيل پكار. د هغې نه روستو ئې ورته اووې ﴿ إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا () فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِ خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا ﴾ (الكهف : ٣٩. ٤٠)
يعنى كه ته ما په مال او اولاد كښې د خپل ځان نه كم وينې نو ماته هغه وخت نزدې معلوميږى چه ماته به زما رب ستا د باغ نه غوره باغ راكړى او ستا په دې باغ باندې به څه تقديرى آفت راوليږى. چه په هغې سره به هغه بالكل صفا ميدان پاتې شى (بيان القران. سورة الكهف ج ٢ ص ٤١٢)
علامه شبير احمد عثمانى رحمه الله د دې په تفسير كښې فرمائى يعنى يوه ګرم اوږ به پرې راشى يا څه افت سماوى به پرې نازل شى كوم چه به ستا د تكبر او تجبر په سزا كښې باغ لره تباه او برباد كولو سره هوار ميدان كړى (تفسير عثمانى. تحت الاية المذكورة. ص ٣٨٨)
د دې نه معلومه شوه چه صعيد بالكل صفا زمكې او هموار ميدان ته وائى په هغې كښې د تراب يا غبار وغيره د كيدو يا نه كيدو هيڅ قيد نشته

(٢) قال ابن منظور فى اللسان : وقال ابو اسحاق (الزجاج) : الصعيد وجه الارض قال : لا اعلم بين اهل اللغة خلافا فيه ان الصعيد وجه الارض. (لسان العرب. مادة صعد : ج ٧ ص ٣٤٣. ٣٤٤. كذا فى تاج العروس. فصل الصاد من باب الدال : ج ٢ ص ٣٩٨. ٣٩٩. معجم الصحاح. مادة صعد : ص ٥٩)

(٣) ففى الموسوعة الفقهية : اتَّفَقَ الْفُقَهَاءُ عَلَى جَوَازِ التَّيَمُّمِ بِالصَّعِيدِ الطَّاهِرِ . وَهُوَ شَرْطٌ عِنْدَ الْجُمْهُورِ . فَرْضٌ عِنْدَ الْمَالِكِيَّةِ . قَالَ اللَّهُ تَعَالَى : ﴿ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ وَقَدِ اخْتَلَفُوا فِي الْمُرَادِ بِالصَّعِيدِ هَلْ هُوَ وَجْهُ الْأَرْضِ أَوِ التُّرَابُ الْمُنْبِتُ ؟ أَمَّا جَوَازُ الْمَسْحِ عَلَى التُّرَابِ الْمُنْبِتِ فَبِالْإِجْمَاعِ . وَأَمَّا غَيْرُهُ مِمَّا .....[بقيه برصفحه آئنده...

د امام شافعي او امام احمد رحمهما الله مسلک امام شافعي او امام احمد رحمهما الله فرمائي چه تيمم صرف په خاورې سره جائز دې. ځکه چه د صعيد اطلاق د هغوی په نزد صرف په غبار والا خاوره او تراب منبت وغيره باندې کيږی. لهذا فراخه ميدان که سخت وی يا نرم. هم دغه شان د شګو په ډيرکی وغيره باندې تيمم کول جائز نه دی

او که ورسره خاوره ګډه شی نو په کومه حصه چه خاوره ده هغې ته ﴿صعيد﴾ ونيلې شی او په هغې سره به تيمم کول جائز وی. په بلې حصې سره نه

هم دغه شان په شګه زمکه. ختې او لوټې او کچه ښختو باندې که غبار وی نو تيمم پرې جائز دې کينې نه دې (۱)

د امام احمد رحمه الله نه يو روايت دا دې چه د غبار والا خاورې سره سره په شګه زمکه او شګې باندې هم تيمم جائز دې

بعض حنابله په دواړو اقوالو کښې دا تطبيق کړې دې چه په کوم قول کښې د رمل نه منع کړې شوې ده. يعنې صرف په تراب سره د تيمم جواز خاص کړې شوې دې، د دې نه مراد رمل غير ذی غبار دې او په کوم کښې چه ئې اجازت ورکړې دې د هغې نه مراد د غبار والا دې (۲)

د امام ابو يوسف رحمه الله قديم قول هم دا دې. بيا هغه د امام شافعي رحمه الله د قول طرف ته رجوع اوکړه. يعنې صرف په تراب منبت سره د جواز قائل شو. هم دا د هغه اخری قول دې (۳)

د امام مالک رحمه الله مسلک د امام مالک رحمه الله په نزد په ﴿صعيد﴾ سره تيمم کول جائز دی او صعيد

بقيه از ګذشته اعلَى وَجْهِ الأرْضِ . فَقَد اخْتَلَفَ الْفُقَهَاء فيه. (الموسوعة الفقهية. تيمم ج ١٤ ص ٢٦٠. (الاستذكار. كتاب الطهارة. باب التيمم ج ١ ص ٣٥٣)
وقال ابن عبدالبر فى التمهيد:اجمع العلماء على ان التيمم بالتراب ذى الغبارجائز.(فتح المالک بتبويب التمهيد لابن عبدالبر.كتاب الطهارة ج١ ص٤٨١) كذا فى البناية شرح الهداية للعينى رحمه الله ج١ ص٥٣٢.

(۱) كتاب الام. (موسوعة الامام الشافعى) كتاب الطهارة. باب التراب الذى يتيمم به ولا يتيمم ج ١ ص ١٩٧. ١٩٨. دارقتيبة. كذا فى الوسيط ج ١ ص ٤٤٣. وحلية العلماء ج ١ ص ١٨٣. ونهاية المحتاج ج ١ ص ٢٨٩. والمجموع مع المهذب ج ٢ ص ٢١٢. ومغنى المحتاج ج ١ ص ٩٦. ٩٧
وقال موفق الدين ابن قدامة : ﴿ وجملة ذلک انه لا يجوز التيمم الا بتراب طاهر ذى غبار يتعلق باليد ﴾ (المغنى لابن قدامة. كتاب الطهارة. باب التيمم بالصعيد الطيب وما هو؟ ج ١ ص ١٥٥. دار الفكر بيروت. كذا فى المحلى بالاثار. كتاب التيمم ج ١ ص ٣٧٧. ٣٨٩. وكشاف القناع ج ١ ص ١٩٧. ١٩٨

(۲) المغنى ج ١ ص ٢٥٦

(۳) قال الامام السرخسى رحمه الله : وكان ابو يوسف رحمه الله بقول اولا : لا يجوز التيمم الا بالتراب والرمل. ثم رجع فقال : لا يجزئه الا بالتراب الخالص. وهو قول الشافعى رحمه الله. (المبسوط. كتاب الطهارة. باب التيمم ج ١ ص ٢٤٦) كذا فى بدائع الصنائع. كتاب الطهارة. فصل فيما يتيمم به. ج ١ ص ٣٣٥. والبناية للعينى رحمه الله : ج ١ ص ٥٣٢. والكفاية فى شرح الهداية بهامش فتح القدير ج ١ ص ١١٢ والسعاية للعلامة اللكنوى رحمه الله ج ١ ص ٥٥٢.

د هغه په نزد وجه الارض ته ونيلې شي. لهذا په کانړي، غر، شګې او خاورې وغیره چه څه هم په وجه الارض وي په هغې سره تیمم کول جائز دي. (۱)

بعض څیزونو باندې د تیمم په جواز کښې اختلاف سره سره د احنافو مسلك هم د مالکیانو په شان دې. یعنې حضرات طرفین رحمهما الله هم د جنس الارض سره سره په هغه څیز باندې هم د تیمم د جواز قائل دي کوم چه د زمکې نه پیدا کیږي لکه د چونې کانړې. هړتال. ګچ (۲) او سنګ مرمر وغیره (۳)

د امام ابوحنیفه او امام محمد رحمهما الله مسلک: د حضرات طرفین رحمهما الله مسلك دا دې چه کوم څیز د زمکې د جنس نه وي که هغه پاك وي نو په هغه سره تیمم جائز دې اګر چه غبار پرې نه وي او که هغه د زمکې د جنس نه نه وي نو د هغې نه د جواز تیمم دپاره په هغه باندې د غبار کیدل شرط دي (۴)

د زمکې د جنس کیدو او نه کیدو معیار: بیا حضرات فقهاء کرام د زمکې د جنس نه د یو څیز د کیدو او نه کیدو معیار دا بیان کړې دې چه هر هغه څیز چه په اور باندې سوزیدو سره ایره شي لکه اونه لرګې وغیره. هم دغه شان هر هغه څیز چه په اور باندې غرمیدو سره نرم شي او ویلې شي. لکه اوسپنه. تانبه. پیتل. سرۀ زر. سپین زر او شیشه وغیره او هر هغه څیز چه زمکه ئې خوري. لکه غنم. اوربشې او نورې تولې دانې، هغه به د زمکې د جنس نه نۀ حسابیږي او کوم چه داسې څیزونه نه وي هغه به د زمکې د جنس نه حسابیږي (۵)

---

(۱) الموطاء، کتاب الطهارة، باب تیمم الجنب ج ۱ ص ۵۷، (فتح المالک بتبویب التمهید لابن عبدالبر، کتاب الطهارة ج ۱ ص ۴۸۰)

کذا في الاستذکار، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۱ ص ۳۵۲، وشرح الزرقاني، کتاب الطهارة، باب تیمم الجنب ج ۱ ص ۱۱۴، واوجز المسالک ج ۱ ص ۵۷۷، والموسوعة الفقهیة ج ۱۴ ص ۲۶۰، والمنتقی، کتاب الطهارة، باب تیمم الجنب، ج ۱ ص ۴۳۶، والمدونة الکبری، باب ما جاء في المجدور والمحصوب، ج ۱ ص ۴۶، وبدایة المجتهد، الباب الخامس : فیما تصنع به هذه الطهارة ج ۲ ص ۳۹

(۲) سره چونه، د ابادئ مساله، (القاموس الوحید ص ۳۶۳)

(۳) الموسوعة الفقهیة ج ۱۴ ص ۲۶۰، بدایة المجتهد، الباب الخامس، فیما تصنع به هذه الطهارة ج ۲ ص ۳۹.

(۴) قال في السعایة : ان ما یضرب علیه منقسم الی قسمین : احدهما : ما هو من جنس الارض، وثانیهما : ما لیس من جنس الارض ... فالقسم الثاني لا یجوز به التیمم ما لم یکن علیه غبار، فیمسح به وجهه ویدیه، والقسم الاول یجوز به التیمم، ولو لم یکن علیه غبار، بشرط ان یکون طاهرا. (ج ۱ ص ۵۲۰)

وانظر مذهب الحنفیة في الهدایة ج ۱ ص ۵۰، وفتح القدیر ج ۱ ص ۱۱۲، وبدائع الصنائع ج ۱ ص ۳۳۵، والبنایة للعیني ج ۱ ص ۵۳۲، والمبسوط للسرخسي ج ۱ ص ۲۴۶، والکفایة بهامش فتح القدیر ج ۱ ص ۱۱۲، وتحفة الفقهاء، باب التیمم ج ۱ ص ۴۴، ومجمع الانهار ج ۱ ص ۳۸، والدر المختار مع رد المختار ج ۲ ص ۹۹، ۱۰۰

(۵) السعایة ج ۱ ص ۵۲۰، کذا في بدائع الصنائع، کتاب الطهارة فصل فیما یتیمم به ج ۱ ص ۳۳۹

بیا په اصل مسئله کښې د اتفاق نه پس د حضرات طرفین ﷭ خپل مینځ کښې په دې اختلاف دې چه په کوم څیز سره تیمم کولې شی دهغه د یو جزء د لاسونو سره لګیدل ضروری دی یا نه؟ نو د امام محمد رحمه الله په نزد دا ضروری دی، او د امام ابوحنیفه رحمه الله په نزد دا ضروری نه دی.

د امام محمد رحمه الله په نزد اصل دا دې چه د ﴿ صعید ﴾ یو جزء استعمال کړې شی. او دا په هغه صورت کښې ممکنه ده چه په لاسونو باندې څه نه څه اولګیږی.

او د امام ابوحنیفه رحمه الله په نزد اصل دا ده چه په لاسونو سره وجه الارض مسح کړې شی او هغه په خپلو اندامونو باندې راښکلې شی، برابره خبره ده که په لاسونو باندې څه لګی یا نه لګی.

د دې اختلاف ثمره ده دا ده چه د امام صاحب په نزد د چونې په کانړی، هړتال او ګچ، تورې، سرې او سپین ختې، سپا کانړی، په ختـه باندې لیو کړې شوې دیوال، په چونې سره لیو کړې شوی دیوال، غریزې مالګه، پخې ښختې او خالص ختې سره جوړې شوی تیکری. په لونده زمکه، په لونده ختـه، یاقوت، فیروز، زمرد، مرجان او زبرجد وغیره سره تیمم کول جائز دی.

او د امام محمد رحمه الله په نزد چونکه په دې څیزونو باندې لاسونو سره غبار وغیره نه لګیږی. په دې وجه په دې باندې به تیمم جائز نه وی. لهذا که په دې باندې غبار وی، یا دا څیزونه میده شوې وی نو بیا به د امام محمد رحمه الله په نزد په دې تیمم جائز وی. [1]

د امام محمد رحمه الله دلیل: د امام محمد رحمه الله دلیل دا دې چه مامور به ﴿ صعیدا ﴾ لره استعمالول دی او د هغې استعمال به په دې صورت کښې وی چه کله هغه د لاسونو سره اولګی. باقی صرف په سخت او غوړ (صفا) څیز باندې لاس وهلو ته استعمال نه وائی. [2]

د امام ابوحنیفه رحمه الله دلیل دا دې چه په مامور به ﴿ صعید ﴾ سره مطلقا تیمم کول جائز دی، ﴿من غیر شرط الالتزاق﴾ لهذا مطلق لره بغیر د څه دلیل نه مقید کول صحیح نه دی.

باقی د امام محمد رحمه الله دا فرمائیل چه استعمالول ئې شرط دی، دا خبره صحیح نه ده، ځکه

---

[1]) قال العلامة الکسانی رحمه الله: ثم اختلف أبو حنيفة ومحمد فيما بينهما . فقال أبو حنيفة : يجوز التيمم بكل ما هو من جنس الأرض . التزق بيده شيء أو لا .
وقال محمد : لا يجوز إلا إذا التزق بيده شيء من أجزائه . فالأصل عنده أنه لا بد من استعمال جزء من الصعيد . ولا يكون ذلك إلا بأن يلتزق بيده شيء . (وعند) أبي حنيفة هذا ليس بشرط . وإنما الشرط : مس وجه الأرض باليدين وإمرارهما على العضوين .
وإذا عرف هذا فعلى قول أبي حنيفة يجوز التيمم بالجص والنورة والزرنيخ والطين الأحمر والأسود والأبيض . والكحل والحجر الأملس والحائط المطين والمجصص والملح الجبلي دون المائي والمرداسنج المعدني والآجر والخزف المتخذ من طين خالص . والياقوت والفيروزج والزمرد والأرض الندية والطين الرطب . (وعند) محمد إن التزق بيده شيء منها بأن كان عليها غبار أو كان مدقوقا يجوز . وإلا فلا. (بدائع الصنائع، كتاب الطهارة، فصل فيما يتيمم به ج ١ ص ٣٣٩، ٣٤٠) كذا في موسوعة الفقهية ج ١٤ ص ٢٦١

[2]) بدائع الصنائع ج ١ ص ٣٤٠

چه په دې سره خو به د مخ تغيير لازميږي، کوم چه د مثله مشابه دې، هم دا وجه ده چه په احاديثو کښې د ضرب لګولو نه پس د لاسونو د څنډلو حکم کړې شوې دې، لهذا د تيمم شرط دا دې چه په وجه الارض باندې وهلې شوې لاسونه په مخ او لاسونو باندې راکاږي. او دا حکم تعبدي غير معقول المعنى دې، چه د هغې حکمت الله پاك ته معلوم دې. (۱)

د مذاهبو حاصل دا دې چه د حضرات شوافع، حنابله او احنافو نه امام ابويوسف رحمه الله صرف په تراب سره د جواز تيمم قائل دې. او (دامام احمد رحمه الله) په يو روايت کښې (او د امام ابويوسف رحمه الله په قول قديم کښې) شره هم په دې کښې داخلوي.

او حضرات مالکيه او طرفين د هر هغه څيز نه د تيمم د جواز قائل دى کوم چه د زمکې د جنس نه وي، يا على وجه الارض وي.

د حضرات شافعيه او حنابله دلائل : اولنې دليل، ايت کريمه : د دې حضراتو اولنې استدلال د سورة المائده د آيت کريمه نه دې ﴿ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ﴾(۲) تاسو په پاکې زمکې سره تيمم اوکړئ، يعنى په خپلو مخونو او لاسونو سره د هغې نه لاس راکاږئ.

طريقه د استدلال : دا ده چه د ﴿ منه ﴾ضمير مجرور ﴿ تراب ﴾ته راجع دې، چه د هغې تقاضه دا ده چه د خاورې يو جزء په تيمم کښ استعماليدل پکار دى او دا د غبار والا څيزونو نه بغير ممکن نه ده، لهذا د خاورې نه علاوه په شره، درئ او کانړي وغيره باندې تيمم جائز نه دې. (۳)

د ذکر شوى استدلال جواب : د احنافو او مالکيانو د طرف نه دا دې چه د ﴿ منه ﴾ضمير مجرور لره د تراب (يا صعيد) طرف ته راجع کول محل نظر دى، مونږ ته تسليم نه دى. بلکه دا ضمير د حدث طرف ته راجع دې، مطلب به دا وي چه د دې حدث نه تيمم اوکړئ او د خپل لاسونو او مخونو مسح اوکړئ. (۴)

د ذکر شوى استدلال دويم جواب : که على سبيل التنزل دا تسليم هم کړې شى چه دا ضمير صعيد ته راجع دې نو بيا هم د دې نه استدلال تام نه دې ځکه چه ﴿ من ﴾د ابتداء غايت دپاره دې لکه ﴿ سرت من البصرة ﴾وغيره کښې. نو اوس به دا آيت کريمه صرف په دې خبره دلالت کوى چه د تيمم ابتداء دې په صعيد سره اوکړې شى، اشتراط تراب به بيا هم د دې مدلول نه وي. او د دې توجيه دليل په سورة النساء کښې ذکر شوې هم دا آيت تيمم دې ﴿ فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ

---

(۱) البدائع، كتاب الطهارة، فصل فيما يتيمم به ج ۱ ص ۳۴۰

(۲) المائدة : ۶

(۳) فقال ابن قدمة : ولنا، الاية فان الله سبحانه وتعالى امر بالتيمم بالصعيد، وهو التراب، فقال : ﴿ فامسحوا بوجوهكم وايديكم منه ﴾ ولا يحصل المسح بشئ منه الا ان يكون ذا غبار يعلق باليد. (المغنى ج ۱ ص ۱۵۶) كذا فى الموسوعة الفقهية ج ۱۴ ص ۱۶۲، والسعاية ج ۱ ص ۵۲۴، والفقه الاسلامى وادلته ج ۱ ص ۵۹۰

(۴) السعاية ج ۱ ص ۵۲۴

وَاَيۡدِيۡكُمۡ ﴾[1] هلتـه د ﴿ منه ﴾ ذكر نشته، چه د هغې نه معلومه شوه چه د تراب استعمال د تيمم د صحت دپاره شرط نه دې خكه چه كه دا شرط وې نو هلته به په سورة النساء كښې هم د دې ذكر وې [2]

د حضرات شافعيه وحنابله جواب د شافعيه وحنابله د طرف نه دا جواب وركولې شى چه د سورة النساء آيت كريمه مطلق دې او د سورة المائدة آيت كريمه مقيد دې، او دا خبره د اصول مقرره نه ده چه كله مطلق او مقيد په يوه حادثه (او مسئله) كښې راشى نو مطلق بالاتفاق په مقيد باندې محمول كولې شى. لهذا دلته به هم مطلق په مقيد باندې محمول كولې شى. خكه چه حادثه په دواړو ځايونو كښې يوه ده او دا به وئيلې شى چه سورة النساء (كومه چه مطلق ده په دې) كښې هم ﴿ منه ﴾ متصور دې

او بله خبره دا ده چه لفظ د ﴿ من ﴾ د تبعيض په معنى كښې حقيقت دې او په نورو معانى كښې مجاز او دا اصل هم معلوم او مقرر دې چه بغير د څه ضرورت داعيه نه حقيقت پريخودلو سره مجاز نه شى اختيار كيدلې، لهذا لفظ د ﴿ من ﴾ به دلته د تبعيض په معنى كښې اخستلې شى، د د ابتداء په معنى كښې. [3]

د احناف او مالكيانو د طرف نه جواب : دا دې چه دلته مطلق او مقيد د اسباب متعلق وارد شوې دى او په داسې صورت كښې مطلق په مقيد باندې نه شى محمول كيدلې. خكه چه په اسباب كښې څه تراخم نه وى.

او هر چه د ﴿ من ﴾ د حقيقى او مجازى معنى تعلق دې، نو مونږ ته دا خبره تسليم نه ده چه تبعيض د هغه معنى حقيقى ده، بلكه ډيرو حضراتو د دې تصريح كړې ده چه د ﴿ من ﴾ معنى حقيقى ابتداء غايت ده او باقى معانى هم د هغه طرف ته واپس كيږى.

كه د دې نه علاوه دا تسليم هم كړې شى چه لفظ د ﴿ من ﴾ دلته د تبعيض دپاره ده. نو بيا به مسح كولو سره به مشابهت بالمثله لازميږى، كوم چه بالاجماع قبيح دې. لهذا په زمكه باندې لگولې شوې لاس به د هغې قائم مقام جوړيږى او هم په هغې سره به د مخ وغيره مسح كولې شى. [4]

بل دليل، د سيدنا حذيفه رضي الله عنه روايت : د حضرات شوافع او حنابله دويم استدلال په مسلم كښې د سيدنا حذيفه رضي الله عنه د روايت نه دې چه په هغې كښې دى :

---

[1] النساء : ٤٣
[2] السعاية ج ١ ص ٥٢٤، ٥٢٥
[3] السعاية ج ١ ص ٥٢٥
[4] السعاية ج ١ ص ٥٢٥

﴿وجعلت لنا الأرض كلها مسجدا وجعلت تربتها لنا طهورا إذا لم نجد الماء﴾ (۱)
يعنى پوره زمكه زمونږ دپاره مسجد جوړ كړې شوې دې او د دې زمكې، خاوره زمونږ دپاره پاكولې مقرر كړې شوې دې، كه اوبه ملاو نه شى
وجه د استدلال نې دا ده چه په بخارى او مسلم كښې چه د سيدنا جابر رضي الله عنه په روايت كښې كوم ﴿وجعلت لى الارض مسجدا وطهورا﴾ (۲) راغلې دى چه زما دپاره زمكه مسجد او پاكونكې مقرر كړې شوې دې، راغلې دې هغه عام دې چه په دې كښې پوره زمكې ته طهور وئيلې شوې دې، او د سيدنا حذيفه رضي الله عنه روايت خاص دې چه پكښې صرف د زمكې يو جزء ته يعنى خاورې ته طهور وئيلې شوې دې، او عام به په خاص باندې محمول كولې شى
يا به داسې وئيلې شى چه په مسلم كښې ذكر شوې د سيدنا حذيفه رضي الله عنه روايت په صحيحين كښې د ذكر شوى د جابر رضي الله عنه روايت دپاره مخصص دې. لهذا صرف په خاورې سره به تيمم جائز وى. (۳)
د استدلال يو تقرير داسې هم بيان كړې شوې دې چه د سيدنا حذيفه رضي الله عنه په ذكر شوى روايت كښې اول پوره زمكې ته مسجد وئيلې شوې دې، بيا نې د هغې نه د زمكې خاوره خاص كولو سره هغې ته طهور اووې. دا د دې خبرې دليل دې چه طهوريت د زمكې د خاورې سره خاص دې، كه هغه د ټولې زمكې دپاره عام وې نو هغه به جدا په داسې صنيع سره د ذكر كولو ضرورت نه وو (۴)
د دليل مذكور جواب: بعض حضراتو د دې جواب داسې كړې دې چه په لفظ د ﴿تربة﴾ سره استدلال صحيح نه دې، ځكه چه ﴿تربة﴾ هغه ځائې ته وئيلې شى چرته چه خاوره او د هغه د جنس نور څيزونه وى. (۵)
د حافظ ابن حجر رحمه الله جواب حافظ ابن حجر رحمه الله د جواب الجواب په طور فرمانى چه د ابن خزيمه په روايت كښې لفظ د ﴿تراب﴾ راغلې دې (۶) هم دغه شان امام احمد او بيهقى په حسن

---

(۱) مسلم، كتاب المساجد مواضع الصلاة، رقم ۱۱۴۸
(۲) الحديث اخرجه البخارى فى كتاب التيمم رقم ۳۳۸، ومسلم فى صحيحه فى كتاب المساجد مواضع الصلاة، باب المساجد ومواضع الصلاة، رقم ۱۱۶۳، والنسائى فى سننه، فى كتاب الغسل والتيمم، باب التيمم بالصعيد الطيب رقم ۴۳۲
(۳) شرح المواهب للزرقانى ج ۷ ص ۱۰۴، ۱۰۵، فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۸، عمدة القارى ج ۴ ص ۱۶، شرح النووى على مسلم ج ۵ ص ۷، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۱۳، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۸
(۴) فتح البارى لابن رجب ج ۱ ص ۳۱۳، ۳۱۴
(۵) شرح المواهب اللدنية ج ۷ ص ۱۰۵، فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۸، البناية للعينى رحمه الله ج ۱ ص ۵۳۳، عمدة القارى ج ۴ ص ۱۶، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۸
(۶) رواه ابن خزيمه فى صحيحه عن حذيفه بن اليمان رضى الله عنه وفيه : ......[بقيه برصفحه آئنده...

سند سره د سيدنا على رضى الله عنه نه روايت ذكر كړې دې چه د هغې الفاظ داسې دى : ﴿ وجعل التراب لى طهورا ﴾[1] چه پكښې د خاورې تخصيص او تصريح ده.
بيا حافظ صاحب فرمائيلې دى چه د دې تقويت د دې خبرې نه كيږى چه د حديث مقصد اظهار تشريف او تخصيص دې، لهذا كه تيمم د خاورې نه علاوه په بل يو څيز هم جائز وې نو د خاورې په ذكر باندې په اكتفاء او اقتصار نه شو كيدلې. [2]

د محقق عينى رحمه الله جواب : محقق عينى رحمه الله د دواړو دليلونو جواب وركولو سره فرمائى چه هر چه د مسلم په روايت كښې د سيدنا حذيفه رضى الله عنه د روايت تعلق دې، پس د دې الفاظو په ذكر كولو كښې ابو مالك الاشجعى تفرد اختيار كړې دې. [3] لهذا هغه معتبر نه دى.
او امام قرطبى رحمه الله فرمائى چه د سيدنا حذيفه رضى الله عنه روايت د سيدنا جابر رضى الله عنه د روايت دپاره مخصص منل صحيح نه دى، ځكه چه د تخصيص مطلب خو دا وى چه د حكم عام نه يو داسې څيز لره خارج كول كوم ته چه عموم شامل وى، او د سيدنا حذيفه رضى الله عنه روايت يو څيز هم نه دې خارج كړې، بلكه هغه خو د يو فرد تعين كړې دې كوم ته چه مخكښې اسم هم شامل وو.
يعنى د سيدنا جابر رضى الله عنه روايت كښې ﴿ ارض ﴾ ته طهور ونيلې شوې دې او د سيدنا حذيفه رضى الله عنه په روايت كښې تراب ته، او ظاهردى چه ارض تراب ته شامل دې او د دواړو حكم يو دې، د تخصيص مطلب خو به دا وى چه تراب د ارض د حكم نه خارج اومنلې شى، يعنى هغه طهور نه وى حال دا چه داسې خو نه ده.
د دې حاصل دا دې چه د مخصص دپاره ضرورى ده چه هغه د عام حكم منافى وى، او دلته د دواړو حكم يو شان دې. او دا هم داسې دې لكه د الله پاك فرمان ﴿ فيهما فاكهة ونخل ورمان ﴾[4]

بقيه ازگذشته...) جعلت الارض كلها مسجدا، وجعل ترابها لنا طهورا. (جماع ابواب التيمم باب ذكر الدليل على من وقع عليه اسم التراب فالتيمم به جائز عند الاعواز من الماء.... رقم ۲۶۴، ج ۱ ص ۱۶۶.

[1]) اخرجه البيهقى باسناد فيه كلام عن محمد بن الحنفية انه سمع على بن ابى طالب يقول .... وفيه : وجعل لى التراب طهورا (السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب الدليل على ان الصعيد الطيب هو التراب. رقم ۱۰۲۴، ج ۱ ص ۳۲۸.

وقال ابن التركمانى فى الجوهر النقى : فيه ما تقدم من المباحث، غير ان فى سنده عبدالله بن محمد بن عقيل، وقد تقدم فى باب لا يتطهر بالماء المستعمل، قول البيهقى : اهل العلم مختلفون بالاحتجاج بروايه. (الجوهر النقى بهامش السنن الكبرى ج ۱ ص ۳۲۸)

[2]) فتح البارى ج ۱ ص ۵۶۸، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۷۸

[3]) ابو مالك الاشجعى د مسلم په ذكر شوى روايت كښې يو راوى دې. سند داسې دې حدثنا ابوبكر بن ابى شيبة، قال حدثنا محمد بن فضيل، عن ابى مالک الاشجعى، عن ربعى، عن حذيفه .... (رقم : ۱۱۴۸)

[4]) الرحمن : ۶۸

او په دې فرمان کښې چه ﴿ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّلّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَرُسُلِهٖ وَجِبْرِيْلَ وَمِيْكٰلَ ﴾ (١) چه دلته د لفظ (فاکهة او ملائکة) په مشمولاتو کښې د بعض تعیین اوکړې شو تشریفا ، او حال دا چه کهجورې او انار په فاکهه کښې داخل او شامل دی، هم دغه شان جبرائیل او میکاییل ﷺ هم په ملائکو کښې داخل دی، خو هغوی جدا تشریفا ذکر کړې شو. هم دغه شان د سیدنا حذیفه رضی الله عنه په روایت کښې هم د خاورې ذکر د فرد واحد تعیین براء تشریف د قبیل نه دې. (٢)

هم دا جواب محقق ابن الهمام ورکړې دې (٣) او هم دا جواب د ابن خزیمه، مسند احمد او د بیهقی د هغه روایت هم دې چرته چه لفظ د ﴿ تراب ﴾ راغلې دې. یعنی هلته تشریفا د فرد واحد تعیین کړې شوې دې. (٤)

د ذکر شوی دلیل دویم جواب : او د دې دویم جواب دا دې چه په دې احادیثو کښې د تراب تعیین په دې وجه کړې شوې دې چه د تراب موندلې کیدل او ملاویدل زیات اغلب دی. په دې وجه نه چه تیمم د تراب سره خاص دې او په غیر تراب سره جائز نه دې. (٥)

دریم جواب: دریم جواب دا دې چه د تیمم د جواز مستدل لفظ د ﴿ صعید ﴾ دې. ﴿ فی قوله تعالی: فَتَيَمَّمُوْا صَعِيْدًا ﴾ (النساء : ٤٣، المائدة : ٦) نه لفظ ﴿ تراب ﴾ او صعید د زمکې دپاسه حصې ته وئیلې شی که هغه خاوره وی، یا داسې کمرچه په هغه باندې خاوره نه وی، یا بل څه څیز (٦) کما سنذکره

د مولانا عبدالحئ رحمه الله جواب : مولانا عبدالحئ لکهنوی رحمه الله فرمائی چه د سیدنا حذیفه رضی الله عنه د روایت نه استدلال صحیح نه دې، ځکه چه په دې باب کښې احادیث په مختلف الفاظوسره راغلې دی په بعض کښې لفظ د ﴿ تراب ﴾ او په بعض کښې لفظ د ﴿ ارض ﴾ راغلې دې.

پس په بخاری او مسلم کښې د سیدنا جابر رضی الله عنه په روایت کښې لفظ د ﴿ ارض ﴾ راغلې دې ونصه : ﴿ وجعلت لی الارض مسجدا وطهورا ﴾ کذا عند الترمذی.

په ابن ماجه کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه او سیدنا ابوذر رضی الله عنه په روایت کښې دی ﴿ وجعلت لی الارض مسجدا وطهورا ﴾

په مسند احمد کښې د سیدنا انس رضی الله عنه په روایت کښې دی ﴿ جعلت لی کل ارض طیبة مسجدا وطهورا ﴾

او په ابوداؤد کښې د سیدنا ابوذر رضی الله عنه په روایت کښې دی : ﴿ جعلت لی الارض مسجدا وطهورا ﴾

---

(١) البقرة : ٩٨

(٢) عمدة القاری ج ٤ ص ١٦، شرح المواهب ج ٧ ص ١٠٥

(٣) فتح القدیر ج ١ ص ١١٣

(٤) عمدة القاری ج ٤ ص ١٦، شرح المواهب ج ٧ ص ١٠٥

(٥) پورته حواله جات

(٦) عمدة القاری ج ٤ ص ١٦، شرح المواهب ج ٧ ص ١٠٥

هم دغه شان په بعض روایاتو کښې ﴿ علیك بالصعید ﴾ الفاظ دی او په بعض روایاتو کښې د ﴿علیکم بالارض﴾ الفاظ دی.

او په دې ټولو الفاظو کښې لفظ د ﴿ ارض ﴾ او ﴿ صعید ﴾ د ټولو نه اعم دې او د یو څیز د بعض اجزاء په تخصیص کولو سره دا نه لازمیږی چه حکم د هغه جزء سره متعلق او هم د هغې سره خاص دې. خاص طور سره چه کله هغه د عام لفظ سره هم راغلې وی، هو هلته د خاص لفظ سره حکم متعلق کول او په هغې کښې منحصر کول صحیح نه دی. لهذا دلته هم د تیمم په سلسله کښې تراب، صعید او ارض الفاظ راغلې دی او تراب د دې نه خاص دې. لهذا د عام الفاظو (صعید او ارض) په موجودګئ کښې د تیمم حکم صرف د تراب سره معلق کول او هم په هغې کښې منحصر کول اصولا صحیح نه دی. (۱)

دریم دلیل د سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما اثر: سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما په ﴿ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ کښې د ﴿ صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ تفسیر په ﴿ ترابا منبتا ﴾ سره کوی، چه د هغې نه حضرات شافعیه او حنابله د جواز تیمم دپاره د تراب منبت وغیره په شرط باندې استدلال کوی. (۲)

اصل کښې امام رافعی رحمه الله په فتح العزیز شرح الوجیز کښې د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما او سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهم نه ﴿ صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ تفسیر په ﴿ ترابا طاهرا ﴾ سره نقل کړې دې. (۳)

حافظ ابن حجر رحمه الله په تخلیص الحبیر کښې فرمائی چه د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما دې باره کښې ماته تفسیر نه دې ملاؤ شوې.

او هر چه د سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما د تفسیر تعلق دې، پس هغه امام بیهقی رحمه الله د ﴿قابوس بن ابی ظبیان عن ابیه ﴾ په طریق سره نقل کړې دې چه سیدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما فرمائی. ﴿ اطیب الصعید حرث الارض ﴾(۴)

حافظ ابن حجر رحمه الله د دې نه روستو د تفسیر ابن ابی حاتم او تفسیر ابن مردویه حواله هم ورکړې ده. (۵) لیکن ماته نه دی ملاؤ شوې.

---

۱) السعایة ج ۱ ص ۵۲۳، ۵۲٤

۲) الهدایة ج ۱ ص ۵۰، الموسوعة الفقهیة المقارنة للامام القدوری ج ۱ ص ۲۱۰، البنایة للعینی ج ۱ ص ۵۳۲، ۵۳۳، الکفایة ج ۱ ص ۱۱۲

۳) ونصه : (فتیمموا صعیدا طیبا) عن ابن عمر وابن عباس رضی الله عنهم : ای ترابا طاهرا. (فتح العزیز بهامش المجموع، کتاب التیمم، الباب الثانی فی کیفیة التیمم ج ۲ ص ۳۱۰)

٤) ولفظه عند البیهقی : عن ابن عباس قال : الصعید الحرث حرث الارض. (السنن الکبری، کتاب الطهارة، باب الدلیل علی ان الصعید الطیب هو التراب، رقم (۱۰۲٦) ج ۱ ص ۳۲۸.

۵) فقال ورواه ابن ابی حاتم فی تفسیره بلفظ : اطیب الصعید تراب الارض. واورده ابن مردویه فی تفسیره من حدیث ابن عباس : ولیس مطابقا لما ذکره الرافعی. (تلخیص الحبیر، کتاب التیمم) رقم: ۲۰۱، ۱۱/۳۹٦)

د احنافو او مالكيانو د طرف نه د ذكر شوى استدلال جواب احناف او مالكيان د دې په جواب كښې فرمائى چه د ابن عباس رضي الله عنهما د كوم اثر نه چه استدلال كړې شوې دې د هغې الفاظ داسې دى. ﴿ اطيب الصعيد حرث الارض ﴾ يعنى د ټولو نه پاكه خاوره زرغونه كونكې خاوره ده. چه د هغې مطلب دا دې چه د ټولو نه پاكونكې خاوره زرغونه كونكې خاوره ده او غير منبت هم طيب او پاكه ده، لهذا اول خو د دې نه استدلال كول او تراب منبت لره خاص كول صحيح نه دى. [1]

د ذكر شوى استدلال دويم جواب : دا دې چه دا لفظ ﴿ طيب ﴾ مشترك دې په ډير معانى كښې پس د دې معنى طاهر هم راځى. حلال هم او منبت هم.
په آيت كريمه ﴿ كُلُوا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ ﴾ [2] او ﴿ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْفِقُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا كَسَبْتُمْ ﴾ [3] كښې طيب په معنى د حلال راغلې دې
هم دغه شان يو آيت : ﴿ والبلد الطيب يخرج نباته باذن ربه والذى خبث لايخرج الانكدا ﴾ [4] كښې طيب د منبت په معنى كښې راځى
او اكثر دا د طاهر په معنى كښې راځى. او دلته بالاجماع د دې نه طاهر مراد دې. ځكه چه طهارت د دې دپاره شرط دې، ځكه چه نجس څيز طهور نه وى، لهذا دا به د طاهر په معنى باندې محمول كولې شى، ځكه چه په مقام د طهارت كښې هم دا معنى زياته مناسب ده. او دليل د دې دا دې چه د دې آيت كريمه په اخر كښې الله پاك فرمائى : ﴿ وَّلٰكِنْ يُّرِيْدُ لِيُطَهِّرَكُمْ ﴾ او د منبت والا معنى په دې مسئله كښې هيڅ اثر او دخل نشته، هم دا وجه ده چه كه تراب منبت نجس وى نو په هغې سره بالاتفاق تيمم جائز نه دې، لهذا د ﴿ طيبا ﴾ معنى به ﴿ طاهرا ﴾ وى نه ﴿ منبتا ﴾ [5] په دې باندې دا اشكال راځى چه په آيت كريمه كښې د طيب ذكر د ارض سره راغلې دې، لهذا د انبات والا معنى مراد كول په دې مقام كښې زياته مناسبه ده
علامه عينى رحمه الله د دې جواب دا وركړې دې چه د دې آيت كريمه اخرى حصه په دې خبره باندې دلالت كوى چه طيب نه مراد طاهر دې، ځكه چه كه د ﴿ طيبا ﴾ نه مراد ﴿ منبتا ﴾ وې، نو د آيت په اخره كښې به د ﴿ ليطهركم ﴾ په ځائې ﴿ لتزرعوا ﴾ وغيره وې. ځكه چه زرع د انبات زيات مناسب دې نه تطهير. [6]

---

[1] السعاية ج ١ ص ٥٢٣
[2] البقرة ٥٧، ١٧٢
[3] البقرة : ٢٦٧
[4] الاعراف : ٥٨
[5] البناية للعينى ج ١ ص ٥٣٥، السعاية ج ١ ص ٥٢٣، فتح القدير ج ١ ص ١١٣، الهداية ج ١ ص ٥٠
[6] البناية للعينى ج ١ ص ٥٣٥

د احنافو او مالكيانو د طرف نه د ذكر شوى استدلال جواب : احناف او مالكيان د دې په جواب كښې فرمائى چه د ابن عباس رضي الله عنهما د كوم اثر نه چه استدلال كړې شوې دې د هغې الفاظ داسې دي : ﴿ اطيب الصعيد حرث الارض ﴾ يعنى د ټولو نه پاكه خاوره زرغونه كونكې خاوره ده. چه د هغې مطلب دا دې چه د ټولو نه پاكونكې خاوره زرغونه كونكې خاوره ده او غير منبت هم طيب او پاكه ده، لهذا اول خو د دې نه استدلال كول او تراب منبت لره خاص كول صحيح نه دى. ([1])

د ذكر شوى استدلال دويم جواب : دا دې چه دا لفظ ﴿ طيب ﴾ مشترك دې په ډير معانى كښې پس د دې معنى طاهر هم راځى، حلال هم او منبت هم.
په آيت كريمه ﴿ كُلُوا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ ﴾ ([2]) او ﴿ يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْفِقُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا كَسَبْتُمْ ﴾ ([3]) كښې طيب په معنى د حلال راغلې دې.
هم دغه شان يو آيت : ﴿ والبلد الطيب يخرج نباته باذن ربه والذى خبث لايخرج الانكدا ﴾ ([4]) كښې طيب د منبت په معنى كښې راځى.
او اكثر دا د طاهر په معنى كښې راځى، او دلته بالاجماع د دې نه طاهر مراد دې، ځكه چه طهارت د دې دپاره شرط دې، ځكه چه نجس څيز طهور نه وى، لهذا دا به د طاهر په معنى باندې محمول كولې شى، ځكه چه په مقام د طهارت كښې هم دا معنى زياته مناسب ده، او دليل د دې دا دې چه د دې آيت كريمه په اخر كښې الله پاك فرمائى : ﴿ وَلٰكِنْ يُّرِيْدُ لِيُطَهِّرَكُمْ ﴾ او د منبت والا معنى په دې مسئله كښې هيڅ اثر او دخل نشته، هم دا وجه ده چه كه تراب منبت نجس وى نو په هغې سره بالاتفاق تيمم جائز نه دې، لهذا د ﴿ طيبا ﴾ معنى به ﴿ طاهرا ﴾ وى نه ﴿ منبتا ﴾ ([5]) په دې باندې دا اشكال راځى چه په آيت كريمه كښې د طيب ذكر د ارض سره راغلې دې، لهذا د انبات والا معنى مراد كول په دې مقام كښې زياته مناسبه ده.
علامه عينى رحمه الله د دې جواب دا وركړې دې چه د دې آيت كريمه اخرى حصه په دې خبره باندې دلالت كوى چه طيب نه مراد طاهر دې، ځكه چه كه د ﴿ طيبا ﴾ نه مراد ﴿ منبتا ﴾ وې، نو د آيت په اخره كښې به د ﴿ ليطهركم ﴾ په ځائې ﴿ لتزرعوا ﴾ وغيره وې، ځكه چه زرع د انبات زيات مناسب دې نه تطهير ([6])

---

[1] السعاية ج ۱ ص ۵۲۳
[2] البقرة ۵۷، ۱۷۲
[3] البقرة : ۲۶۷
[4] الاعراف : ۵۸
[5] البناية للعينى ج ۱ ص ۵۳۵، السعاية ج ۱ ص ۵۲۳، فتح القدير ج ۱ ص ۱۱۳، الهداية ج ۱ ص ۵۰
[6] البناية للعينى ج ۱ ص ۵۳۵

دې طهارت حاصلول جائز نه وي، پس څنګه چه په مطلقا اوبه عام کيدلو سره دا نه لازميږي چه د اوني په اوبو او د زمزم وغيره په اوبو سره طهارت حاصلول جائز نه وي، هم دغه شان د خاورې په عام کيدو سره هم دا نه لازميږي چه په نورو څيزونو سره طهارت حاصلول جائز نه وي. (۱)

د دليل مذکور دويم جواب : دا دې چه مونږ د طهارت تعلق هم هغه څيز سره منلې دې چه د هغه وجود اعم دې يعنى تراب، خو مونږ په هغې اضافه کړې ده چه د تراب سره سره مو په غير تراب باندې هم جائز کړې دې کوم چه د زمکې د جنس نه وي نو ګويا مونږ په دې کښې توسيع کړې ده.

او چه.کله د ضرورت په بناء اصل تيمم جائز او مشروع شو نو د ضرورت په بنياد په هغې کښې توسيع هم جائز شوه. (۲)

د اشتراط تراب او رمل دليل : کوم حضرات چه د تراب سره سره په رمل باندې هم د تيمم د جواز قائل دى، لکه د امام ابويوسف رحمه الله اولنې قول او د امام احمد رحمه الله يو روايت دې. هغه په مسند احمد او بيهقى کښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه د روايت نه استدلال کوى. ونصه :

﴿عن ابى هريرة : أن ناساً من أهل البادية أتوا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فقالوا: إنّا نكون بالرّمال الأشهر۔ الثلاثة والأربعة۔، ويكون فينا الجنب والنفساء والحائض، ولسنا نجد الماء. فقال: عليكم بالأرض ﴾(۳)

يعنى بعض باندچيان د رسول الله صلى الله عليه وسلم په خدمت کښې حاضر شو او وې وئيل چه مونږ درې درې، څلور څلور مياشتې په صحرا کښې يو، په مونږ کښې جنبى هم وى او د حيض او نفاس والا زنانه هم. او اوبه نه ملاويږى، (نو مونږ څه اوکړو؟) نو رسول الله صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل : زمکه (او د هغې خاوره د تيمم دپاره) استعمالوئ

ظاهره ده چه کله هغوى په شګلنه زمکه باندې وى او رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمکې سره د تيمم حکم اوفرمائيلو نو د دې لازمى نتيجه او مفهوم هم دا دې چه په شګې سره تيمم کوئ

د ذکر شوى استدلال جواب : د احناف او مالکيانو د طرف نه اول خو دا جواب ورکولې شى چه ذکر شوې روايت ضعيف دې په دې سره استدلال صحيح نه دې.

پس محقق ابن الهمام رحمه الله فرمائى : ﴿ وهوحديث يعرف بالمثنى بن الصباح، وقد ضعفه احمد، وابن معين فى اخرين ﴾(۴)

---

(۱) التجريد للامام القدورى ج ۱ ص ۲۱۳

(۲) التجريد للام القدورى ج ۱ ص ۲۱۳

(۳) اخرجه احمد فى مسنده تحت مسندات ابى هريرة رضى الله عنه. برقم : ۷۷۳۳. والبيهقى فى السنن الكبرى فى كتاب الطهارة باب ماروى فى الحائض والنفساء ايكفيهما التيمم عند انقطاع الدم اذا عدمتا الماء؟ رقم (۱۰۳۸) . ۱/ ۲۳۲، ۲۳۳).

(۴) فتح القدير ج ۱ ص ۱۳۱. كذا فى السعاية ج ۱ ص ۵۱۳، وبذل المجهود ج ۲ ص ۴۸۵.

د دې په سند کښې مثنی بن الصباح راوی ته امام احمد او یحیی بن معین ﷫ ضعیف ونیلې دې علامه زیلعی﷫ فرمائی : ﴿ قال احمد والرازی : المثنی بن الصباح لا یساوی شیئا، وقال النسائی: متروک الحدیث ﴾[1] حافظ ابن حجر﷫ فرمائی : ﴿ وهوضعیف جدا ﴾[2]
ابن لهیعه د عمرو بن شعیب نه دا روایت ذکر کولو سره د مثنی بن الصباح متابعت کړې دې، کما رواه ابو یعلی الموصلی فی مسنده! خو ابن لهیعه خپله ضعیف دې. صرح به ابن الهمام فی الفتح، والزیلعی فی نصب الرایه، وابن حجر فی الدرایه وغیرهم.[3]
په معجم اوسط د طبرانی کښې دا روایت ﴿ حدثنا أحمد بن محمد البزار الأصبهانی حدثنا الحسن بن عمار الحضرمی حدثنا وکیع بن الجراح عن إبراهیم بن یزید عن سلیمان الأحول عن سعید بن المسیب عن أبی هریرة ﴾ طریق سره هم روایت دې
ابن الهمام﷫ وغیره ذکر کړې دي: ﴿ لا نعلم لسلیمان الأحول عن سعید بن المسیب غیر هذا الحدیث ﴾[4] خو په دې طریق کښې ابراهیم بن یزید الجوزی دې حافظ صاحب﷫ هغه ته هم ضعیف ونیلې دې [5]
د ذکر شوی استدلال بل جواب که صحیح اومنلې شی نو هم دا روایت زمونږ د موقف معارض نه دې، ځکه چه په دې سره زیات نه زیات په رمل (شګه) باندې د تیمم د جواز ثبوت راځی او د دې خو مونږ هم قائل یو، دا روایت به زمونږ د موقف معارض هغه وخت وې چه کله په دې کښې په رمل باندې د جواز تیمم سره سره په غیر د رمل نه د عدم جواز تیمم ثبوت هم وې او ظاهره ده چه په غیر رمل سره د عدم جواز تیمم ثبوت په دې روایت کښې نشته، ځکه چه په دې روایت کښې د یوې خاص واقعې په تناظر کښې د طهارت د حصول په باره کښې سوال کړې شوې دې او رسول الله ﷺ جواب ورکړو چه په زمکې سره تیمم اوکړئ. چه د هغې نه د نتیجې او مفهوم په طور دا معلومه شوه چه په رمل سره هم تیمم کول جائز دی. خو د دې نه په غیر رمل باندې عدم جواز بالکل هم نه معلومیږی.
بلکه که د رسول الله ﷺ جواب ته اوکتلې شی نو دا روایت هم زمونږ د موقف مؤید دې ځکه چه رسول الله ﷺ اوفرمائیل ﴿ علیکم بالارض ﴾، چه د زمکې نه تیمم کوئ، نه دا چه ﴿ علیکم بالرمل ﴾ اګر چه ﴿ علیکم بالرمل ﴾ ونیل به هم زمونږ د موقف منافی نه وو

---

[1] نصب الرایه ج ۱ ص ۱۵۶
[2] الدارية فی تخرج احادیث الهدایة، بهامش الهدایة ج ۱ ص ٤۹
[3] فتح القدیر ج ۱ص ۱۳۱.الدارية بهامش الهداية ج۱ ص٤۹.السعاية ج۱ ص٥۱۳. بذل المجهود ج۲ ص٤۸٥
[4] فتح القدیر ج ۱ ص ۱۳۱. السعاية ج ۱ ص ٥۱۳. بذل المجهود ج ۲ ص ٤۸٥
[5] الدراية بهامش الهداية ج ۱ ص ٤۹، وكذا فی بذل المجهود ج ۲ ص ٤۸٥

دويم دليل، د سيدنا ابوامامه رضي الله عنه روايت : علامه ابن قيم رحمه الله په رمل سره د تيمم په جواز باندې د سيدنا ابو امامه رضي الله عنه د روايت نه استدلال کړې دې، چه په هغې کښې دی ﴿ حيثما ادرکت رجلا من امتي الصلاة، فعنده مسجده وطهوره ﴾ (1)

د دې د ذکر کولو نه پس علامه ابن قيم رحمه الله فرمائي : ﴿ وهذا نص صريح في ان من ادرکته الصلاة في الرمل، فالرمل له طهور ﴾ (2)

چه دا روايت په دې باره کښې صريح دې چه په يو شړلن خائې (صحرا) کښې د مونځ وخت راشي نو هغه شړه د هغه دپاره طهور دې، يعنې په هغې سره تيمم به د هغه دپاره جائز وی

د ذکر شوی دليل جواب : د دې جواب هم دا دې چه په دې سره زيات نه زيات د شړې په جواز تيمم باندې استدلال کيدلې شی، په غير رمل سره په عدم جواز تيمم باندې نه په دې وجه دا روايت هم زمونږ د موقف معارض او منافی نه دې.

بلکه که غور اوکړې شی نو دا روايت په صراحت سره زمونږ د موقف مؤيد دې، ځکه چه علامه ابن قيم رحمه الله په دې الفاظو سره استدلال کړې دې : ﴿ حيثما ادرکت رجلا من امتي الصلاة، فعنده مسجده وطهوره ﴾ او فرمائي چه که په يو شړلن خائې کښې پرې د مانځه وخت راغلو نو په شړې سره تيمم کولو نه پس په د هغه دپاره مونځ کول جائز وی، يعنی د حديث د ذکر شوې الفاظو د مفهوم نه ئې استدلال کړې دې، او د دې مفهوم دا هم دې چه که په يو داسې خائې کښې پرې د مانځه وخت راشي چرته چه شړه او خاوره نه وی بلکه کانړې، کمر وغيره وی نو ظاهره ده چه هم په هغې سره به ورته د تيمم کولو او مونځ کولو حکم وی.

د دې نه علاوه هم په دې حديث کښې د ذکر شوې الفاظو نه علاوه دا الفاظ راغلې دی : ﴿ وجعلت الارض کلها لي ولامتي مسجدا وطهورا ﴾ چه ټوله زمکه زما او زما د امت دپاره مسجد (د مونځ خائې) او طهور جوړ کړې شوې دې.

دا الفاظ په دې خبره باندې صريح دی چه ټوله زمکه مطهر ده او په هغې سره تيمم جائز دې، په دې کښې د تراب او رمل تخصيص نشته.

حاصل دا شو چه ابن قيم رحمه الله د حديث د الفاظو د مفهوم نه استدلال کړې دې، او زمونږ موقف د حديث د الفاظو د مفهوم سره سره د حديث د الفاظو نه هم صراحة ثابتيږی.

دريم دليل : علامه ابن القيم رحمه الله په رمل سره جواز تيمم باندې يو دليل دا پيش کړې دې چه

---

(1) رواه احمد في مسنده من حديث ابي امامة رضی الله عنه. ولفظه بتمامه : فضلني ربي على الأنبياء عليهم الصلاة والسلام أو قال على الأمم بأربع قال أرسلت إلى الناس كافة وجعلت الأرض كلها لي ولأمتي مسجدا وطهورا فأينما أدركت رجلا من أمتي الصلاة فعنده مسجده وعنده طهوره ونصرت بالرعب مسيرة شهر يقذفه في قلوب أعدائي وأحل لنا الغنائم. (مسند احمد رقم : ۲۲٤۸۸، ج ۷ ص ۳۸۷، ۳۸۸)

(2) زاد المعاد في هدي خير العباد. فصل في هديه في التيمم ج ۱ ص ۲۰۰

رسول الله ﷺ او حضرات صحابه كرام رضی الله عنهم چه كله د غزوه تبوك دپاره تشريف اوړلو. رسول الله ﷺ په تبوك كښې ريګستان فتح كړلو، په لاره كښې اوبه مفقود شوې، صحابه كرام رضی الله عنهم د تندې شكايت اوكړو، ظاهره ده چه په دې وخت كښې چه رسول الله ﷺ مونځ كولو نو هم په دې شګې سره به ئې تيمم كولو سره كولو (١)

د ذكر شوى دليل جواب هم هغه دې چه كوم اوس تير شو چه په دې سره صرف په رمل باندې د تيمم جواز ثابتيږى، چه د هغې مونږ هم قائل يو، خو د دې نه چونكه د رمل تخصيص نه ثابتيږى. په دې وجه دا زمونږ د موقف معارض او منافى نه دې

د حضرات احنافو او مالكيانو دلائل

اولنې دليل، ايت كريمه د احناف او مالكيانو اولنې دليل آيت تيمم ﴿ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾(٢) نه دې او طريقه د استدلال دا ده چه ﴿ صعيد ﴾ وجه الارض ته وئيلې شى، كما تقدم النقل فى ذلك.

امام خليل رحمه الله فرمائى چه ﴿ صعيد ﴾ وجه الارض ته وئيلې شى او د ﴿ عليك بالصعيد ﴾ معنى ده په زمكه باندې كينه، او هم دغه شان د ﴿ تيمم بالصعيد ﴾ معنى ده زمكه د تيمم دپاره استعمال كړه (٣)

امام ابوبكر جصاص رحمه الله په خپل سند سره د امام ثعلب عن ابن الاعرابى نقل كړى دى چه د ﴿صعيد ﴾ اطلاق په زمكه. خاوره، قبر او لارې هر يو باندې كيږى. پس څه چه د زمكې د جنس نه وى. هغه صعيد دې او په هغې سره تيمم كول جائز دى (٤)

امام زجاج رحمه الله په دې باندې د اهل لغت اتفاق نقل كړې دې، چه صعيد وجه الارض ته وئيلې شى (٥)

---

١) فقال ابن القيم رحمه الله : ولما سافر هو وأصحابه فى غزوة تبوك قطعوا تلك الرمال فى طريقهم وماؤهم فى غاية القلة ولم يرو عنه أنه حمل معه التراب ولا أمر به ولا فعله أحد من أصحابه مع القطع بأن فى المفاوز الرمال أكثر من التراب وكذلك أرض الحجاز وغيره ومن تدبر هذا قطع بأنه كان يتيمم بالرمل والله أعلم وهذا قول الجمهور. (زاد المعاد فى هدى خير العباد ج ١ ص ٢٠٠)

٢) المائدة : ٦

٣) قال الامام الخليل : الصَّعيد : وجه الأرض قلّ أو كثر. تقول : عليک بالصَّعيد أىْ اجلس على الأرض وتَيَمَّم الصَّعيد أىْ : خذ من غباره بكفيک للصلاة. (كتاب العين. مادة صعد : ج ١ ص ٢٩٠)

٤) قال الامام ابوبكر الجصاص رحمه الله : أخبرنا أبو عمر غلام ثعلب عنه عن ابن الأعرابى قال الصعيد الأرض والصعيد التراب والصعيد القبر والصعيد الطريق فكل ما كان من الأرض فهو صعيد فيجوز التيمم به بظاهر الآية ... (احكام القران. سورة المائدة، باب ما يتيمم به : ج ٢ ص ٤٨٧)

٥) قال ابن فارس : فأمَّا الصعيد فقال قَومٌ: وجه الأرض. وكان أبو إسحاقَ الزَّجَّاج يقول: هو وجه الأرض، والمكانُ عليه ترابٌ أو لم يكن. قال الزَّجَّاج: ولا يختلف أهلُ اللّغة أنّ الصَّعيد ليس بالتراب. وهذا مذهبٌ يذهب إليه أصحابُ مالک بن أنس. وقولهم إنّ الصَّعيد وجهَ الأرض سواءٌ .....[بقيه برصفحه آئنده...

د اهل لغت د دې نقول نه معلومه شوه چه صعيد وجه الارض ته ونيلې شي، او الله پاك په صعيد سره د تيمم كولو حكم كړې دې، لهذا كوم څيز چه په وجه الارض باندې وى او د جنس الارض د قبيل نه وى، په هغې سره تيمم كول جائز دى. (۱)

دويم دليل، د ابو جهيم الانصارى رضی الله عنه روايت: ﴿ فَقَالَ أَبُو الْجُهَيْمِ أَقْبَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم مِنْ نَحْوِ بِئْرِ جَمَلٍ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ ﴾(۲)

سيدنا ابو جهيم انصارى رضی الله عنه فرمائى چه رسول الله ﷺ د بئر جمل د طرف نه راروان وو چه په لاره كښې ورته يو سړې ملاؤ شو او هغه رسول الله ﷺ ته د سلام جواب وركړو. خو رسول الله ﷺ جواب ورنكړوو بيا رسول الله ﷺ د ديوال طرف ته راغلو او په هغې باندې لاس وهلو سره ئې د مخ او دواړو لاسونو مسح اوكړه. بيا ئې هغه سړى ته د سلام جواب وركړو.

په دې حديث كښې د وارد لفظ ﴿حتى اقبل على الجدار﴾ نه احناف او مالكيان په كاڼړى باندې د تيمم په جواز باندې استدلال كوى. ځكه چه د مدينې منورې ديوالونه د تورو تړو نه جوړ كړې شوې وو. (۳) چه د دې نه معلوميږى چه جواز تيمم صرف د خاورې يا شړې سره خاص نه دې.

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائى: ﴿ وفى تيمم النبى، (صلى الله عليه وسلم)، بالجدار رد على أبى يوسف،

بقيه ازگذشته..) كان ذا تراب أو لم يكُنْ. هو مذهبنا. إلاَّ أنَّ الحقَّ أحقُّ أن يتَّبع. والأمر بخلاف ما قاله الزَّجّاج.... وذلک أنَّ أبا عبيد حَكَى عن الأصمعيِّ أنَّ الصَّعيدَ التراب. وفى الكتاب المعروف بالخليل. قولهم تيَمَّمْ بالصَّعيد. أى خُذْ من غُبَاره. فهذا خلافُ ما قاله الزَّجّاج. (معجم مقاييس اللغة. لابى الحسين احمد بن فارس بن زكريا. المتوفى ۳۹۵. كتاب الصاد. باب الصاد والعين وما يلثهما ص : ۸۵ در الحديث. القاهرة)

قلت : بل الامر ما قاله الزجاج رحمه الله. واما حكاية ابى عبيد عن الاصمعى عن تفسير الصعيد بالتراب فانه لا يستلزمه عدم اطلاقه (الصعيد) على غيره (التراب) كما ذكرنا عن الامام ثعلب عن ابن الاعرابى : ان الصعيد الارض. والتراب. والقبر. والطريق.

وما نقله عن الامام الخليل فهو احد مشمولات لفظ (الصعيد) وليس بتمام معناه ومصداقه. ولم يرد الامام بذلک المثال حصر معناه فيه. وانما ذكر ذلک مثالا لكونه بمعنى التراب. وهو قد صرح فى كتاب العين بان الصعيد وجه الارض. قل او كثر كما ذكرناه. فلا تغفل.

(۱) التجريد للامام القدورى، ج ۱ ص ۲۰۹، ۲۱۰. البناية للعينى ج ۱ ص ۵۳٤. السعاية ج ۱ ص ۵۲٤. فتح القدير ج ۱ ص ۱۱۲، ۱۱۳. الهداية ج ۱ ص ۵۰. الكفاية بهامش فتح القدير ج ۱ ص ۱۱۲، ۱۱۳. العناية بهامش فتح القدير ج ۱ ص ۱۱۲، ۱۱۳. بدائع الصنائع، كتاب الطهارة، فصل فيما يتيمم به، ج ۱ ص ۳۳۷. مانى الاحبار ج۲ ص۱۳۱. المبسوط ج۱ ض۲٤٦. اوجز المسالک ج۱ ص۵۷۷. تبيين الحقائق ج۱ ص۱۲۲.

(۲) اخرجه البخارى فى صحيحه، فى كتاب التيمم، باب التيمم فى الحضر اذا لم يجد الماء وخاف فوت الصلاة. رقم ۳۳۷. وقد تقدم تخريجه هناک.

(۳) عمدة القارى ج ٤ ص ۱٦. شرح النووى ج ۳ ص ۲۸۷. فتح الملهم ج ۳ ص ۱۲۵. السعاية ج ۱ ص ۵۲٤

د اهل لغت د دې نقول نه معلومه شوه چه صعيد وجه الارض ته وئيلې شي. او الله پاک په صعيد سره د تيمم کولو حکم کړې دې. لهذا کوم څيز چه په وجه الارض باندې وی او د جنس الارض د قبيل نه وی، په هغې سره تيمم کول جائز دی (١)

دويم دليل، د ابو جهيم الانصاری رضي الله عنه روايت ﴿فَقَالَ أَبُو الْجُهَيْمِ أَقْبَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم مِنْ نَحْوِ بِئْرِ جَمَلٍ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ ثُمَّ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ﴾ (٢)

سيدنا ابو جهيم انصاری رضي الله عنه فرمائی چه رسول الله ﷺ د بئر جمل د طرف نه راروان وو چه په لاره کښې ورته يو سړې ملاو شو او هغه رسول الله ﷺ ته د سلام جواب ورکړو، خو رسول الله ﷺ جواب ورنکړوو بيا رسول الله ﷺ د ديوال طرف ته راغلو او په هغې باندې لاس وهلو سره ئې د مخ او دواړو لاسونو مسح اوکړه، بيا ئې هغه سړی ته د سلام جواب ورکړو

په دې حديث کښې د وارد لفظ ﴿حتى اقبل على الجدار﴾ نه احناف او مالکيان په کاڼړی باندې د تيمم په جواز باندې استدلال کوی، ځکه چه د مدينې منورې ديوالونه د تورو تړو نه جوړ کړې شوې وو (٣) چه د دې نه معلوميږی چه جواز تيمم صرف د خاورې يا شړې سره خاص نه دې.

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی : ﴿وفى تيمم النبى، (صلى الله عليه وسلم)، بالجدار رد على أبى يوسف،

. بقيه ازگذشته..) كان ذا تراب أو لم يكن. هو مذهبنا. إلاّ أنّ الحقّ أحقّ أن يتّبع. والأمر بخلاف ما قاله الزّجّاج.... وذلک أنّ أبا عبيد حكى عن الأصمعيّ أنّ الصّعيدَ التراب. وفى الكتاب المعروف بالخليل. قولهم تيمّمْ بالصّعيد. أى خُذْ من غُبَاره. فهذا خلافُ ما قاله الزّجّاج. (معجم مقاييس اللغة. لابى الحسين احمد بن فارس بن زكريا. المتوفى ۳۹۵. كتاب الصاد. باب الصاد والعين وما يلثهما ص : ۸۵. در الحديث. القاهرة)

قلت : بل الامر ما قاله الزجاج رحمه الله. واما حكاية ابى عبيد عن الاصمعى عن تفسير الصعيد بالتراب فانه لا يستلزمه عدم اطلاقه (الصعيد) على غيره (التراب) كما ذكرنا عن الامام ثعلب عن ابن الاعرابى : ان الصعيد الارض. والتراب. والقبر. والطريق.

وما نقله عن الامام الخليل فهو احد مشمولات لفظ (الصعيد) وليس بتمام معناه ومصداقه. ولم يرد الامام بذلک المثال حصر معناه فيه. وانما ذكر ذلک مثالا لكونه بمعنى التراب. وهو قد صرح فى كتاب العين بان الصعيد وجه الارض. قل او كثر كما ذكرناه. فلا تغفل.

(١) التجريد للامام القدورى. ج ١ ص ٢٠٩. ٢١٠. البناية للعينى ج ١ ص ٥٣٤. السعاية ج ١ ص ٥٢٤. فتح القدير ج ١ ص ١١٢. ١١٣. الهداية ج ١ ص ٥٠. الكفاية بهامش فتح القدير ج ١ ص ١١٢. ١١٣. العناية بهامش فتح القدير ج ١ ص ١١٢. ١١٣. بدائع الصنائع. كتاب الطهارة. فصل فيما يتيمم به. ج ١ ص ٣٣٧. مانى الاحبار ج٢ ص١٣١. المبسوط ج١ ص٢٤٦. اوجز المسالک ج١ ص٥٧٧. تبيين الحقائق ج١ ص١٢٢.

(٢) اخرجه البخارى فى صحيحه. فى كتاب التيمم. باب التيمم فى الحضر اذا لم يجد الماء وخاف فوت الصلاة. رقم ٣٣٧. وقد تقدم تخريجه هناک.

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ١٦. شرح النووى ج ٣ ص ٢٨٧. فتح الملهم ج ٣ ص ١٢٥. السعاية ج ١ ص ٥٢٤

ضعيف دي که ته جواب اوکړي چه امام بغوي رحمه الله د هغه روايت تحسين کړي دي نو د هغي جواب دا دي چه د بغوي تحسين خپله صحيح نه دي. ځکه چه په هغه روايت کښې د امام شافعي رحمه الله شيخ ابراهيم بن محمد او د هغه شيخ الشيخ ابو الحويرث دواړه ضعيف دی. په هغي سره احتجاج او استدلال صحيح نه دي. هم دا د امام مالك او نورو رائي ده

دويم جواب دا دي چه دا روايت منقطع هم دي. ځکه چه په دې روايت کښې د اعرج او ابو جهيم ترمينځه د عمير واسطه ده. لکه چه دلته په بخاري کښې هم ده او په نورو کتابونو کښې هم ده او امام بيهقي رحمه الله هم د دې تصريح کړې ده. او د امام شافعي رحمه الله په ذکر کړي سند کښې دا واسطه نشته

دريم جواب دا دي چه د امام شافعي رحمه الله په روايت کښې د ﴿ حك الجدار ﴾ (د ديوال د ګرولو) زيادت دي. چه د ابراهيم بن محمد نه علاوه دا زيادت چا هم نه دې نقل کړي. حال دا چه دا حديث يو جماعت نقل کړي دي، او دا زيادت به هم هغه وخت مقبول وو چه کله هغه د ثقة د طرف نه وه. او حال دا چه دلته خو زيادت نقل کونکي هم ضعيف دي لهذا دا معتبر نه دي. (۱)

د احنافو او مالکيان دريم دليل د دې نه علاوه احناف او مالکيان د هغه ټولو احاديث مرفوعه نه استدلال کوي چه په هغې کښې مطلق په ارض سره د تيمم حکم دي يا پکښې مطلق ارض ته طهور ونيلي شوې دي او په هغې کښې د تراب يا رمل وغيره هيڅ تخصيص نشته

د سيدنا جابر رضي الله عنه حديث پس په صحيحين کښې د سيدنا جابر بن عبدالله رضي الله عنهما په حديث کښې دی ﴿ وجعلت لي الارض مسجدا وطهورا ﴾ (۲)

د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه حديث په ابن ماجه او مسند احمد کښې د سيدنا ابوهريره رضي الله عنه په روايت کښې دی ﴿ وجعلت لي الارض مسجدا وطهورا ﴾ (۳)

د سيدنا ابوذر غفاري رضي الله عنه حديث په ابوداؤد او مسند احمد کښې د سيدنا ابو ذر غفاري رضي الله عنه په حديث کښې دی ﴿ جعلت لي الارض طهورا ومسجدا ﴾ (۴)

د سيدنا ابو موسى اشعري رضي الله عنه حديث په مسند احمد کښې د سيدنا ابو موسى اشعري رضي الله عنه په حديث کښې دی ﴿ وجعلت لي الارض طهورا ومسجدا ﴾ (۵)

---

(۱) عمدة القاري ج ٤ ص ١٦. وكذا في السعاية ج ١ ص ٥٢٤

(۲) صحيح البخاري. كتاب التيمم رقم ٣٣٥. وقد تقدم تخريجه هناک.

(۳) اخرجه ابن ماجة في سننه. كتاب الطهارة. ابواب التيمم. رقم (٥٦٧) واحمد في مسنده. تحت مسندات ابي هريرة رضي الله عنه. رقم : ٧٣٩٧. ١٠٥٢٤

(۴) اخرجه ابوداؤد في سننه. في كتاب الصلاة. باب في المواضع التي لا تجوز فيها الصلاة. رقم ٤٨٩. واحمد في مسنده تحت مسندات ابي ذر الغفاري رضي الله عنه رقم ٢١٦٢٤. ٢١٦٤٠)

(۵) اخرجه احمد في مسنده. تحت مسندات ابي موسى الاشعري رضي الله عنه رقم ١٩٩٧٣. ج ۶ ص ۶٤٨

ضعیف دي کہ تہ جواب اوکړي چه امام بغوی رحمه الله د هغه روایت تحسین کړي دي نو د هغي جواب دا دي چه د بغوی تحسین خپله صحیح نه دي، ځکه چه په هغه روایت کښې د امام شافعي رحمه الله شیخ ابراهیم بن محمد او د هغه شیخ الشیخ ابو الحویرث دواړه ضعیف دی. په هغې سره احتجاج او استدلال صحیح نه دي، هم دا د امام مالك او نورو رائې ده
دویم جواب دا دي چه دا روایت منقطع هم دي، ځکه چه په دې روایت کښې د اعرج او ابو جهیم ترمینځه د عمیر واسطه ده. لکه چه دلته په بخاری کښې هم ده او په نورو کتابونو کښې هم ده او امام بیهقي رحمه الله هم د دې تصریح کړې ده. او د امام شافعي رحمه الله په ذکر کړې سند کښې دا واسطه نشته

دریم جواب دا دي چه د امام شافعي رحمه الله په روایت کښې د ﴿حك الجدار﴾ (د دیوال د ګرولو) زیادت دي، چه د ابراهیم بن محمد نه علاوه دا زیادت چا هم نه دي نقل کړي، حال دا چه دا حدیث یو جماعت نقل کړي دي، او دا زیادت به هم هغه وخت مقبول وو چه کله هغه د ثقة طرف نه ود. او حال دا چه دلته خو زیادت نقل کونکي هم ضعیف دي لهذا دا معتبر نه دي.[1]
د احنافو او مالکیان دریم دلیل : د دې نه علاوه احناف او مالکیان د هغه ټولو احادیث مرفوعه نه استدلال کوي چه په هغې کښې مطلق په ارض سره د تیمم حکم دي یا پکښې مطلق ارض ته طهور ونیلي شوي دي او په هغې کښې د تراب یا رمل وغیره هیڅ تخصیص نشته.
د سیدنا جابر رضی الله عنه حدیث پس په صحیحین کښې د سیدنا جابر بن عبد الله رضی الله عنهما په حدیث کښې دي ﴿وجعلت لي الارض مسجدا وطهورا﴾[2]
د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه حدیث په ابن ماجه او مسند احمد کښې د سیدنا ابوهریره رضی الله عنه په روایت کښې دي ﴿وجعلت لي الارض مسجدا وطهورا﴾[3]
د سیدنا ابوذر غفاري رضی الله عنه حدیث په ابوداؤد او مسند احمد کښې د سیدنا ابو ذر غفاري رضی الله عنه په حدیث کښې دي ﴿جعلت لي الارض طهورا ومسجدا﴾[4]
د سیدنا ابو موسی اشعري رضی الله عنه حدیث په مسند احمد کښې د سیدنا ابو موسی اشعري رضی الله عنه په حدیث کښې دي ﴿وجعلت لي الارض طهورا ومسجدا﴾[5]

---

[1] عمدة القاری ج ٤ ص ١٦، وکذا فی السعایة ج ١ ص ٥٢٤
[2] صحیح البخاری، کتاب التیمم رقم ٣٣٥، وقد تقدم تخریجه هناک.
[3] اخرجه ابن ماجة فی سننه، کتاب الطهارة، ابواب التیمم، رقم (٥٦٧) واحمد فی مسنده، تحت مسندات ابی هریرة رضی الله عنه، رقم : ٧٣٩٧، ١٠٥٢٤
[4] اخرجه ابوداؤد فی سننه، فی کتاب الصلاة، باب فی المواضع التی لا تجوز فیها الصلاة، رقم ٤٨٩، واحمد فی مسنده، تحت مسندات ابی ذر الغفاری رضی الله عنه رقم ٢١٦٢٤، ٢١٦٤٠)
[5] اخرجه احمد فی مسنده، تحت مسندات ابی موسی الاشعری رضی الله عنه رقم ١٩٩٧٣، ج ٦ ص ٦٤٨

علامه قسطلانی رحمه الله د دواړو مطلبونو احتمال ذکر کړي دي خو د يو مطلب ترجيح ئې نه ده ذکر کړې

او علامه کرمانی شافعی رحمه الله اول مطلب ته ظاهر او د عبارت نه متبادر وئيلي دي. هغه فرمائی ﴿ قوله (يكفيك) أى لإباحة الصلاة وهذا يحتمل أن يراد يكفيك لكل الصلوات مالم تحدث أو يكفيك لصلاة واحدة والظاهر هو الثانى ﴾(۱)

د دې برعکس علامه عينى رحمه الله صرف اولني مطلب ذکر کړې دې. ﴿ فقال : قوله : يكفيك اى : لإباحة الصلاة والمعنى يكفيك : للصلاة مالم تحدث ﴾(۲)

قوله: فَاشْتَكَى إِلَيْهِ النَّاسُ مِنَ الْعَطَشِ : نو خلقو رسول الله ﷺ ته د تندې شکايت اوکړو په بعض نسخو کښې ﴿ فاشتكوا ﴾ د جمع صيغه راغلې ده، په دې صورت کښې به دا د ﴿اكلونى البراغيث ﴾(۳) د لغت د قبيل نه وى (۴)

---

۱) شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۵

۲) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹

۳) د فاعل د اسم ظاهر کيدو په صورت کښې د فعل مفرد راوړل واجب دی. اګرچه فاعل مثنى يا جمع وى. خو د بعض عربو يو ضعيف لغت دې چه په داسې صورت کښې به هم فاعل مثنى يا جمع راوړلې شى. پس د دې لغت مطابق به ﴿ اجتهدا الطالبان ﴾ او ﴿ اجتهدوا الطلبة ﴾ وئيلې شى د دې لغت د شاهد په طور د عربو په کلام کښې ﴿ اكلونى البراغيث ﴾ د مثال په طور پيش کولې شى. چه په دې کښې فاعل د اسم ظاهر د جمع دپاره فعل هم جمع راوړلې شى. په دې وجه دا لغة په ﴿ اكلونى البراغيث ﴾ سره نامدار کولې شى
که په کلام فصيح کښې داسې څه جمله راشى لکه د الله پاک دا قول ﴿ واسروا النجوى الذين ظلموا ﴾ نو جمهور مخالفين د هغې درې توجيهات کوى
يا روستو راتلونې اسم ظاهر په سابق کښې مذکور ضمير سره بدل کړى
يا اسم ظاهر لره مبتدا موخر او جمله سابقه لره خبر مقدم اومنى
يا اسم ظاهر لره د فعل محذوف دپاره فاعل مقرر کړى
او د لغت ﴿ اكلونى البراغيث ﴾ مطابق چونکه فاعل وړاندې راتلونکې اسم ظاهر دې. په دې وجه هغه حضرات په فعل مثنى کښې الف. په جمع مذکر کښې واؤ ا په جمع مؤنث کښې نون لره ضمير او فاعل نه شمارى. بلکه هغه صرف حروف شمارى کوم چه په تثنيه او جمع باندې دلالت کوى. لهذا د دوى هيڅ محل د اعراب نه وى. او د دوى حکم هم هغه دې کوم چه په فعل کښې د تاء تانيث وى او د جمهورو او صحيح مذهب مطابق دا حروف نه دى بلکه ضمائر دى او په محل د رفع کښې فاعل واقع کيږى (انظر : شرح ابن عقيل على الفية ابن مالک. بحث الفاعل. (ص : ۶۵. طبع قديمى). وجامع الدروس العربية. الباب الثامن. مرفوعات الاسماء. بحث الفاعل ج ۲ ص ۱۶۵. وشرح جمل الزجاجى. لابن عصفور الاشبيلى. باب الفاعل والمفعول به. حكم الفعل اذا تاخر عن الاسم ج ۱ ص ۱۰۴. ۱۰۵

۴) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۵

قوله: فَنَزَلَ، فَدَعَا فُلاناً - كَانَ يُسَمِّيهِ أَبُورَجَاءٍ نَسِيَهُ عَوفٌ : رسول الله ﷺ راکوز شو او فلانی سړی ئې راطلب کړو. ابو رجاء (عطاردی) د هغه نوم اخستلی وو خو د عوف (اعرابی) نه هیر شو

دلته چه کوم سړی رسول الله ﷺ راطلب کړی وو د هغه تعیین نشته، بلکه د عوف اعرابی نه د هغه نوم هیر شو. او د مسلم په روایت کښ د سلم بن زریر په روایت کښ سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه فرمائی (ثم عجلنی فی رکب بین یدیه نطلب الماء)[1] چه بیا رسول الله ﷺ د یو جماعت سره مونږ ته په تندئ باندې د اوبو د لټون دپاره اووې. د دې نه معلومیږی چه دا سړی د حدیث راوی سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه وو. [2]

خو په دې باندې دا شکال دې چه دلته په حدیث الباب کښ (اذهبا) او (فابتغا) د تثنیه په صیغې سره معلومیږی چه د اوبو لټونکی دوه وو، یو سیدنا عمران بن حصین رضی الله عنه او بل سیدنا علی رضی الله عنه او د مسلم په مذکوره روایت کښ د لفظ (رکب) نه معلومیږی چه هغه یو جماعت وو.

ددې جواب دادې چه د اوبو د لټون حکم اصل کښ هم دې دواړو ته وو. خو نور بعض ملګری ضمنی طور په دې کښ شریك شو، لهذا د مسلم په روایت کښ د (رکب) اطلاق په دې اعتبار سره صحیح دې چونکه اصل حکم مقصودی طور صرف هم هغوی دواړو ته وو. په دې وجه د بخاری په روایت کښ د تثنیه په صیغې سره د دوی دواړو خاص کول هم صحیح دی [3]

قوله: فَقَالَ : اذْهَبَا فَابْتَغِيَا الْمَاءَ : نو رسول الله ﷺ هغوی دواړو ته اوفرمائیل لاړ شئ او اوبه اولټوئ.

(فابتغیا) دا د باب افتعال نه دې، د اصیلی په روایت کښ (فابغیا) په همزه وصلی سره د باب ضرب نه دې اود احمد په روایت کښ (فابغیانا) د همزه قطعی سره د باب افعال نه دې.[4] د ټولو معنی یوه ده، یعنی د طلب کولو په معنی کښ استعمالیږی. [5]

(بغی الشیء یبغی بغاء، ابتغاه، تبغاه او استبغاه)

مطلب دا دې چه هغه څیز ئې طلب کړو، تلاش کړو. اود (ابغنی شیئا) او (ابغ لی شیئا) مطلب

---

[1] مسلم رقم : ۶۸۲

[2] عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. فتح الباری ج ۱ ص ٤٥١، ٤٥٢، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱. فتح الملهم ج ٤ ص ٤٢

[3] عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. فتح الباری ج ۱ ص ٤٥١. فتح الملهم ج ٤ ص ٤٢

[4] عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. فتح الباری ج ۱ ص ٤٥١

[5] عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹. فتح الباری ج ۱ ص ٤٥١

دې چه هغه څيز ماته راكړه. يا ئې زما دپاره اولټوه (۱)

د دې نه معلومه شوه چه رسول الله ﷺ د تعليم په غرض سره د اوبو په تلاش كښې بعض صحابه كرام ؓ اوليږل. يعنې د عادت مطابق ئې باقاعده د اوبو په لټون كښې ملګرى اوليږل. ګينې الله پاك د معجزې په طور هلته د اوبو انتظام كولې شو

هم دغه شان د دې نه دا هم معلومه شوه چه په داسې امورو كښې اسباب اختيارول د توكل هرګز منافى نه دى (۲)

قوله: فَتَلَقَّيَا امْرَأَةً بَيْنَ مَزَادَتَيْنِ - أَوْسَطِيحَتَيْنِ - مِنْ مَاءٍ عَلَى بَعِيرٍ لَهَا: نو دا دواړه د يوې زنانه سره ملاؤ شو كومه چه په يو اوښ باندې د اوبو د دوه تهيلو يا دوه مشكونو ترمينځه روانه وه.

په بعض نسخو كښې ﴿ فتلقيا ﴾، كوم چه د باب تفعل نه دې، په ځائې ﴿ فلقيا ﴾، چه د باب سمع نه دې، راغلې دې (۳) معنى د دواړو يوه ده

قوله: مزادتين: دا تثنيه ده د ﴿ مزادة ﴾ بفتح الميم والزاى. د دې جمع مزاد، او مزائد راځى. د اوبو مشك ته ونيلې شى دې ته مزاده په دې وجه ونيلې شى چه په دې كښې دوه څرمنې وى. يعنې خولئ ئې په بلې څرمنې سره ترلې شى. هم دې ته سطيحه هم وائى او دا د عام مشك نه كوم ته چه ﴿ قربة ﴾ ونيلې شى، غټه وى (۴)

د مسلم په روايت كښې دى: ﴿ اذا نحن بامراة سادلة بين رجليها ﴾ (۵)

د ﴿ سادلة ﴾ معنى دا ده چه لاندې طرف ته ئې خپلې خپې زوړندې كړې وې. (۶)

قوله: اوسطيحتين: لفظ ﴿ او ﴾ د شك دپاره دې. دا شك د چا پيدا شوې دې؟ علامه كرمانى

---

(۱) قال ابن منظور : بَغَى الشيءَ .... يَبْغيه بغاءً .... طَلَبه ... وابتغاه وتَبَغّاه واسْتَبْغاه كل ذلك طلبه.... قال الأصمعي بَغَى الرجلُ حاجته أو ضالته.... إذا طلبها.... ويقال أَبْغِني شيئاً أى أعطنى وأَبْغِ لى شيئاً.... عن الأصمعي وأبغاه الشيءَ طلبه له أو أعانه على طلبه.... ويقال ابغنَى كذا وكذا. اى : اطلبه لَى. ومعنى ابْغِنى وابْغِ لِي سواء. وإذا قال أَبْغِنى كذا وكذا فمعناه أَعِنِّى على بغائه واطلبه معى.... يقال ابْغِنى كذا بهمزة الوصل أى اُطْلُبْ لى وأَبْغِنى بهمزة القطع أى أَعِنِّى على الطلب. (لسان العرب. مادة : بغى : ج ۱ ص ۴۵۵، ۴۵۶)

(۲) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۲. فتح الملهم ج ۴ ص ۴۲

(۳) عمدة القارى ج ۴ ص ۲۹

(۴) عمدة القارى ج ۴ ص ۲۹. فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۲. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۱. فتح الملهم ج ۴ ص ۴۲. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۵

(۵) مسلم رقم ۶۸۲

(۶) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۲. عمدة القارى ج ۴ ص ۲۹

صرف دومره فرمانیلې دی چه ﴿ والشك من الراوی ﴾[1] د دې راوی تعیین نې نه دې کړې

علامه قسطلانی رحمه الله د دې راوی تعیین کړې دې او فرمائی: ﴿ والشك من الراوی، وهوعوف ﴾[2] چه هغه راوی عوف اعرابی دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله د عوف د تعیین سره د دې وجه هم بیان کړه، هغه دا چه د مسلم په روایت کښې عوف نشته بلکه هلته د ابو رجاء نه روایت کونکې سلم بن زریر عطاردی دې او په مسلم کښې په دې مقام باندې شك هم نشته، د دې نه معلومیږی چه دا شك د عوف پیدا شوې دې.[3]

علامه عینی رحمه الله د حافظ صاحب دې تعیین ته بلا دلیل وئیلې دې.[4]

بهرحال: د حافظ صاحب ذکر کړی علت سره دا تعین اګر چه حتمی او یقینی خو نه دې، خو دا د ظن (بلکه د ظن غالب) فائده خو ورکوی.

قوله: قَالَتْ عَهْدِي بِالْمَاءِ أَمْسِ هَذِهِ السَّاعَةَ: هغه زنانه اووې چه پرون زه هم دې وخت کښې د اوبه په خوا کښې اوم. یعنی اوبه دومره لرې دی چه پرون زه هم دې وخت کښې د اوبو د خوا نه راروانه شوې یم. مطلب دا دې چه د دې ځائې نه د یو منزل په فاصله باندې دی[5]

د ذکر شوې جملې نحوی ترکیب: ﴿ عهدی ﴾ دا مبتدا دې، ﴿ بالماء ﴾ ورسره متعلق دې، ﴿امس﴾ نې خبر دې. ﴿ هذه الساعة ﴾ منصوب دې بناء بر ظرفیت.[6]

امام ابن مالك رحمه الله فرمائی چه ﴿ هذه الساعة ﴾ په اصل کښې ﴿ فی مثل هذه الساعة ﴾ وو. مضاف لره حذف کولو سره مضاف الیه د هغه قائم مقام کړې شو[7]

اوس به د دې ترجمه دا وی چه. د اوبو سره زما زمانه پرون هم دا وخت وه.

د ذکر شوې جملې په ترکیب کښې دویم احتمال دا دې چه ﴿ عهدی ﴾ مبتدا وی او ﴿ بالماء ﴾ ورسره متعلق وی ﴿ امس ﴾ ورله ظرف وی. ﴿ هذه الساعة ﴾ دا د امس نه بدل اومنلې شی

---

[1]) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۵

[2]) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱

[3]) فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۲

[4]) فقال : وقال بعضهم شک من عوف (قلت) تعیینه به من این؟ عمدة القاری ج ٤ ص ۲۹

[5]) تقریر بخاری ج ۲ ص ۱۱٤

[6]) عمدة القاری ج ٤ ص۲۹.فتح الباری ج۱ ص٤۵۲. ارشاد الساری ج۱ ص۵۹۱. شرح الکرمانی ج۳ ص۲۲۵

[7]) فقال : وقول صاحبة المزادتین : عهدی بالماء امس هذه الساعة. اصله : فی مثل هذه الساعة. فحذف المضاف واقیم المضاف الیه مقامه. (شواهد التوضیح والتصحیح لمشکلات الجامع المصابیح. المبحث التاسع والثلاثون فی بیان سد الحال مسد الخبر ص ۷٤) کذافی فتح الباری ۱\٤۵۲. وعمدة القاری ٤\۲۹. وارشاد الساری ۱\۵۹۲.

بدل البعض من الكل. او خبر محذوف وی یعنی حاصل وغیره (۱)
په دې صورت کښې به هم هغه مفهوم وی کوم چه مخکښې ذکر کړې شو
دريم احتمال دا دې چه (عهدی) مبتدا وی او (بالماء) ئې خبر وی. یعنې د یو محذوف سره متعلق کیدو نه پس، او (امس) د دې خبر د عامل دپاره ظرف وی اوس به تقدیر داسې وی (عهدی متلبس بالماء فی امس) او ترجمه به وی زما زمانه د اوبو سره ملاؤ شوې ده پرون دا مفهوم هم د مخکښې مفهوم سره موافق دې
په دې صورت کښې ظرف لره د (عهدی) مصدر مبتدا سره نه شی متعلق کیدلې. لکه چه په بل صورت کښې کړې شوې دی. ځکه چه په دې صورت کښې که ظرف د (عهدی) سره متعلق کړې شو نو په داسې صورت کښې به د مصدر د معمولات د پوره کیدو نه مخکښې د هغه په باره کښې خبر ورکول لازم شی. او دا جائز نه دی (۲)
د لفظ "امس" نحوی تحقیق: بیا خان په دې باندې پوهه کړئ چه لفظ د (امس) ظرف زمان دې او د تیرې شوې ورځ په معنی کښې راځی او د دې د استعمال څلور حالات دی
① اول حالت دا دې چه دا نکره وی. او دا به په هغه صورت کښې وی چه کله د دې نه څه معین (تیره شوې) ورځ مراد نه وی لکه: **کل غد یصیر امسا**: هر راتلونکې ورځ تیره ورځ جوړیږی. **وکل امس یصیر اول من امس**
② دویم حالت ئې دا دې چه دا معرف باللام وی لکه (کان الامس طیبا) یا (ان الامس طیبا) یا (اسفت علی انقضاء الامس) د درې واړو حالتونو مثال ومنه قوله تعالی (فَجَعَلْنٰهَا حَصِيْدًا كَاَنْ لَّمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ) (۳)
③ دریم حالت ئې دا دې چه دا معرف بالاضافة وی لکه (مضی امسنا) او (کیف وجدتم امسکم)
④ څلورم دا چه دا معرفه وی د لام تعریف معنی لره د متضمن کیدو د وجې نه. او دا به هم په هغه صورت کښې وی چه کله ترې مراد معین ورځ (تیره ورځ) وی او د تعریف د ادات نه به خالي وی. لکه (امس الدابر لا یعود) تیره شوې ورځ واپس نه راځی په دې مثال کښې (امس) معرفه دې. په دې وجه د دې صفت هم معرف باللام راوړلې شوې دې. د حدیث په ذکر شوې

---

(۱) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۱، ۵۹۲
(۲) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲
(۳) یونس: ۲٤ .... وکما في قوله تعالی: (فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ) (القصص: ۱۸) وقوله تعالی: (أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ) (القصص: ۱۹) وقوله تعالی: (وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ) (القصص: ۸۲)

الفاظ ﴿ عهدی بالماء امس هذه الساعة ﴾ کښې هم ﴿ امس ﴾ په دې ځلورم حالت کښې استعمال شوې دی

په ابتدائی درې واړو حالتونو کښې ﴿ امس ﴾ معرف منصرف وی. او په ځلورم حالت کښې اختلاف دې. د اهل حجاز په نزد په دې ځلورم حالت کښې دا مبنی دې په کسرې سره او د مبنی کیدو وجه ئې د لام تعریف معنی لره متضمن کیدل دی، او د بعض عربو (بنو تمیم) په نزد به په دې صورت کښې دامعرب غیرمنصرف وی. د علمیت او د عدل د وجې نه، چه دا د ﴿ الامس ﴾ معرف باللام نه معدول دې،لکه چه لفظ د ﴿سحر﴾ترې معدول دې ﴿السحر﴾معرف باللام نه (١)
اوس به د حدیث الباب په جمله کښې د ذکر شوی درې واړو ترکیبی احتمالاتو نه په هر صورت کښې لفظ مبنی وی په کسرې سره د اهل حجاز د مذهب مطابق، او د بنو تمیم د مذهب مطابق به په اول صورت کښې دا مضموم وی د خبر کیدو د وجې نه. او په باقی دوه صورتونو کښې به مفتوح وی د ظرف کیدو د وجې نه. (٢)

قوله: وَنَفَرُنَا خُلُوفًا: او زمونږ سړی شاته دی.

﴿ نفر ﴾ د نون او فاء په فتحې سره، دا اسم جمع ده د دې اطلاق د درې نه لسو پورې افرادو باندې کیږی. د لسو نه په زیات باندې دا لفظ نه استعمالیږی، لهذا ﴿ عشرون نفرا ﴾ وئیل صحیح نه دی. بعض دا د ﴿ رجال ﴾ سره خاص کړې دې، چه د دې اطلاق په رجال باندې کیږی نه په ﴿ نساء ﴾ باندې. د دې جمع ﴿ انفار ﴾ ده، مفرد د دې د مادې نه نه استعمالیږی
او ﴿ نفر ﴾، ﴿ نفور ﴾ نه دې چه د هغې معنی ده د قتال وغیره دپاره وتل. او نفر ته هم په دې وجه نفر وئیلې شی چه کله یو قوم ته د دشمن د طرف نه څه مسئله پیښه شی نو دا نفر جمع کیدو سره بیا د هغه دشمن طرف ته ور اوځی. (٣)

﴿ خلوف ﴾ د خاء په ضمې سره د ﴿ خالف ﴾ جمع ده لکه چه د ﴿ شاهد ﴾ جمع ﴿ شهود ﴾
د ﴿ خالف ﴾ معنی مسافر هم راځی او ﴿ غائب ﴾ هم. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی هم دا دویمه معنی دلته مناسب ده، یعنی زمونږ سړی غائب دی (٤)

---

(١) انظر: شرح الرضی علی الکافیة: ج٣ ص ٣٠٩. ٣١٢. والنحو الوافی. بحث ظرف الزمان والمکان ج٢ ص ٢٦٤. ٢٦٥.وجامع الدروس العربیة.الباب التاسع. منصوبات الاسماء الظرف المعرب والمبنی.ج٣ ص٤٦. ٤٧

(٢) ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩١. ٥٩٢. عمدة القاری ج ٤ ص ٢٩. شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٥

(٣) لسان العرب مادة نفر : ج ١٤ ص ٢٣٢. کذا فی النهایة فی غریب الحدیث والاثر. لابن الاثیر ج ٢ ص ٧٧٥. وعمدة القاری ج ٤ ص ٢٩. التوضیح لابن ملقن ج ٥ ص ٢٠٤

(٤) انظر : لسان العرب ج ٤ ص ١٨٨و والنهایة لابن الاثیر ج ١ ص ٥٢٣. وعمدة القاری ج ٤ ص ٢٩. ٣٠. وفتح الباری ج ١ ص ٤٥٢. وشرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٥. والتوضح لابن ملقن ج ٥ ص ٢٠٤

الفاظ ﴿ عهدى بالماء امس هذه الساعة ﴾ كښې هم ﴿ امس ﴾ په دې څلورم حالت كښې استعمال شوې دى

په ابتدائى درې واړو حالتونو كښې ﴿ امس ﴾ معرف منصرف وى، او په څلورم حالت كښې اختلاف دې د اهل حجاز په نزد په دې څلورم حالت كښې دا مبنى دې په كسرې سره او د مبنى كيدو وجه ئې د لام تعريف معنى لره متضمن كيدل دى، او د بعض عربو (بنو تميم) په نزد به په دې صورت كښې دامعرب غيرمنصرف وى، د علميت او د عدل د وجې نه، چه دا د ﴿ الامس﴾ معرف باللام نه معدول دې،لكه چه لفظ د ﴿سحر﴾ترې معدول دې ﴿السحر﴾معرف باللام نه.[1]

اوس به د حديث الباب په جمله كښې د ذكر شوى درې واړو تركيبى احتمالاتو نه په هر صورت كښې لفظ مبنى وى په كسرې سره د اهل حجاز د مذهب مطابق، او د بنو تميم د مذهب مطابق به په اول صورت كښې دا مضموم وى د خبر كيدو د وجې نه. او په باقى دوه صورتونو كښې به مفتوح وى د ظرف كيدو د وجې نه.[2]

قوله: وَنَفَرُنَا خُلُوفًا: او زمونږ سړى شاته دى.

﴿ نفر ﴾ د نون او فاء په فتحې سره، دا اسم جمع ده د دې اطلاق د درې نه لسو پورې افرادو باندې كيږى. د لسو نه په زيات باندې دا لفظ نه استعماليږى، لهذا ﴿ عشرون نفرا ﴾ وئيل صحيح نه دى. بعض دا د ﴿ رجال ﴾ سره خاص كړې دې، چه د دې اطلاق په رجال باندې كيږى نه په ﴿ نساء ﴾ باندې. د دې جمع ﴿ انفار ﴾ ده، مفرد د دې د مادې نه نۀ استعماليږى.

او ﴿ نفر ﴾، ﴿ نفور ﴾ نه دې چه د هغې معنى ده د قتال وغيره دپاره وتل او نفر ته هم په دې وجه نفر وئيلې شى چه كله يو قوم ته د دشمن د طرف نه څه مسئله پيښه شى نو دا نفر جمع كيدو سره بيا د هغه دشمن طرف ته ور اوځى.[3]

﴿ خلوف ﴾ د خاء په ضمې سره د ﴿ خالف ﴾ جمع ده لكه چه د ﴿ شاهد ﴾ جمع ﴿ شهود ﴾

د ﴿ خالف ﴾ معنى مسافر هم راځى او ﴿ غائب ﴾ هم حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: هم دا دويمه معنى دلته مناسب ده، يعنى زمونږ سړى غائب دى.[4]

---

[1] انظر: شرح الرضى على الكافية: ج۳ ص ۳۰۹، ۳۱۲، والنحو الوافى، بحث ظرف الزمان والمكان ج۲ ص ۲۶۴، ۲۶۵.وجامع الدروس العربية،الباب التاسع، منصوبات الاسماء الظرف المعرب والمبنى.ج۳ ص۴۶، ۴۷

[2] ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۱، ۵۹۲، عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۵

[3] لسان العرب مادة نفر : ج ١٤ ص ۲۳۲، كذا فى النهاية فى غريب الحديث والاثر، لابن الاثير ج ۲ ص ۷۷۵، وعمدة القارى ج ٤ ص ۲۹، التوضيح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰٤

[4] انظر : لسان العرب ج ٤ ص ۱۸۸و والنهاية لابن الاثير ج ۱ ص ۵۲۳، وعمدة القارى ج ٤ ص ۲۹، ۳۰، وفتح البارى ج ۱ ص ٤۵۲، وشرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۵، والتوضح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰٤

او یوه معنی نې د اوبو طلب کولو والا هم راخې یعنی هغه سړي چه زنانه او سازوسامان په
خپل کور وغیره کښې پریخودلو سره د اوبو د لټولو دپاره لاړ شي. ذکره العلامة الخطابي (۱)
چه کله هغه زنانه اولیدل چه دا دوه سړي دی نو هغه اویریده چه دا خلق د اوبه په لټون کښې
دی. چرته داسې او نه شي چه زما نه اوبه واخلي، په دې وجه هغې د معذرت په طور اووې چه
زمونږ سړو کور خالي پریخودلې دې او بهر تلې دی او زه ماشومانو وغیره ته روانه یم. (۲)
لهذا دا جمله د سوال د جواب نه زائد یوه مستقله جمله ده (۳)

د ذکر شوې جملې نحوی ترکیب د اصیلی په روایت کښې دی ﴿ونفرنا خلوف﴾ یعنی ﴿خلوف﴾
رفع سره دې، کما اثبتناه او دا خبر دې د ﴿نفرنا﴾ دپاره. (۴) او د مستملی او حموی په روایت
کښې ﴿ونفرنا خلوفا﴾ په نصب سره دې. علامه کرمانی د دې د منصوب کیدو وجه دا بیانوی
چه دا د ﴿کان﴾ مقدر خبر دې، ﴿فتقدیره ﴿کان نفرنا خلوفا﴾ (۵)
حافظ ابن حجر رحمه الله د دې وجه دا بیانوی چه دا حال دې کوم چه د خبر قائم مقام دې (۶)
علامه قسطلانی رحمه الله د دې وضاحت کولو سره فرمائی چه هم دا رائې د علامه زرکشی او
دمامینی هم ده او په دې صورت کښې په تقدیر داسې وی ﴿ونفرنا متروکون خلوفا﴾ لکه چه په
دې آیت کریمه کښې ﴿وَنَحْنُ عُصْبَةٌ﴾ (یوسف: ۸) کښې ﴿عُصْبَةٌ﴾ په نصب سره دې، چه دا منصوب
دې د حال کیدو د وجې نه. کوم چه د خبر قائم مقام دې. (۷)
خو علامه عینی رحمه الله د حافظ صاحب د دې رائې تردید کولو سره فرمائی چه دلته خبر څه څیز
دې چه حال د هغه قائم مقام شی، لهذا غوره رائې هم هغه ده کومه چه علامه کرمانی رحمه الله ذکر
کړې دې یعنی دا د ﴿کان﴾ مقدر دپاره خبر اومنلې شی (۸)

---

(۱) فقال: والخلوف: هم الذین خرجوا للاستسقاء یقال: الحی خلوف. اذا خلفوا النساء والاثقال فی الحی. وخرجوا الی موضع الماء یستقون. یقال: اخلف الرجل واستخلف: اذا استقی الماء. (اعلام الحدیث فی شرح صحیح البخاری. للامام ابی سلیمان احمد بن محمد الخطابی ج ۱ ص ۳۴۲)

(۲) تقریر بخاری ج ۲ ص ۱۱۴

(۳) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۲

(۴) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲

(۵) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۵

(۶) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۲

(۷) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲

(۸) فقال: وقال بعضهم: منصوب علی الحال السادة مسد الخبر. (قلت): ما الخبر ههنا حتی تسد الحال مسده. والاوجه ما قاله الکرمانی. انه منصوب بکان المقدر. (عمدة القاری ج ۴ ص ۳۰)

د امام جمال الدين ابن مالک رحمه الله تحقيق امام ابن مالك طائى نحوى رحمه الله فرمائى چه د بعض صحابه کرام رضی الله عنهم داقول په حديث کښې راغلي دي ﴿كانوايصلون مع رسول الله ﷺ وهم عاقدى ازرهم﴾ چه هغوى به د رسول الله ﷺ سره مونځ کولو . په داسې حال کښې چه هغوى لنګونه تړلي وو هم دغه شان د صاحبة المزادتين قول دې چه ﴿عهدى بالماء امس هذه الساعة، ونفرنا خلوفا﴾ پس دې باره کښې خان پوهول ضرورى دى چه ﴿عاقدى ازرهم، او خلوفا﴾ دا دواړه بنا ء بر حاليت منصوب دى او دا حال دى چه قائم مقام د خبر دى او هغه خبر په اوله جمله کښې د ﴿هم﴾ او په دويمه جمله کښې د ﴿نفرنا﴾ طرف ته منسوب دې. لهذا د اول حديث تقدير به داسې وى ﴿وهم مؤتزرون عاقدى ازرهم﴾ او د دويم تقدير به داسې وى ﴿ونفرنا متروكون خلوفا﴾

د دې دواړو احاديثو نظير د سورة يوسف دا آيت كريمه ﴿وَنَحْنُ عُصْبَةً﴾(۱) د ﴿عُصْبَةً﴾ د نصب سره دې او دا قراءت د سيدنا على رضی الله عنه طرف ته منسوب دې او د دې تقدير دې ﴿ونحن معه عصبة﴾ يا ﴿ونحن نحفظه عصبة﴾

دلته چونکه حال خپله هم د خبر جوړيدو صلاحيت لرى، لهذا په اول حديث کښې ﴿وهم عاقدوا ازرهم﴾ او په دويم کښې ﴿ونفرنا خلوف﴾ او په آيت کريمه کښې که ﴿وَنَحْنُ عُصْبَةٌ﴾ مرفوع لوستلو سره دا خبر اومنلې شى نو معنى بالكل صحيح ده په دې وجه دې صورت کښې منصوب لوستلو سره حال قائم مقام د خبر منل شاذ دى او د دې استعمال انتهائى قليل دې

لهذا په داسې صورت کښې رچرته چه ئې خپله خبر کيدل صحيح وى، غوره توجيه دا ده چه خبر لره د مقدر منلو په ځائې هم هغه خبر منلو سره مرفوع اولوستلې شى

او: چه چرته د هغه خپله خبر جوړيدل د معنى په اعتبار سره صحيح نه وى نو هلته منصوب کولو سره قائم مقام د خبر منل ئې غوره دى لکه ﴿ضربى زيدا قائما﴾ او ﴿اكثرشربى السويق ملتوتا﴾ چه دلته ﴿قائما﴾ او ﴿ملتوتا﴾ دا دواړه بنا بر حاليت منصوب دى او د خبر قائم مقام دى دلته که ﴿قائما﴾ د ﴿ضربى﴾ او ﴿ملتوتا﴾ د ﴿اكثرشربى﴾ دپاره خبر اومنلې شى او مرفوع اولوستلې شى نو دا به صحيح نه وى. ځکه چه معنى به ئې فاسد شى هم په دې وجه به هغه منصوب لوستلې شى بناء بر حاليت

خو کوم مثالونه چه اول تير شوې دى. يعنى ﴿وهم عاقدى ازرهم﴾ او ﴿ونفرنا خلوفا﴾ نو هلته چه کوم بناء بر حاليت منصوب دى د هغې نه خبر جوړول چونکه صحيح دى، په دې وجه د نصب

---

۱) وتمامها : قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ (سورة يوسف : ۱۴)

صورت هلته ضعيف دې. (۱)

د امام ابن مالك رحمه الله د دې تحقيق حاصل دا شو چه په ذكر شوې جمله كښې ﴿ ونفرنا خلوفا ﴾ په نصب سره لوستل هم جائز دى چه دا د حال قائم مقام اومنلې شى، خو دا ضعيف دې، بلكه هغه خپله خبر منلو سره مرفوع لوستل فصيح او جيد دى.

قوله: الَّذِي يُقَالُ لَهُ الصَّابِئُ: هغه سړې چه هغه ته صابى وئيلې شى.

﴿ الصابئ ﴾ په همزه سره هم روايت دې او بغير د همزه نه ياء سره هم.

په اول صورت كښې دا د ﴿ صبا الرجل صبوا ﴾ د باب فتح نه يو دين پريخودلو سره د بل دين اختيارولو په معنى كښې دې. او په دويم صورت كښې ﴿ صبا يصبو صبوا وصبوة فهو صاب ﴾ نه د مائل كيدو په معنى كښې دې. (۲)

د دې حديث په اخره كښې امام بخارى رحمه الله د دې تفسير كړې دې هم هلته به مونږ د دې نور وضاحت اوكړو. انشاء الله

قوله: قَالَا هُوَ الَّذِي تَعْنِينَ: هغوى دواړو اووې: او! هم هغه چه ته ئې دغه شان گڼړې.

حضرات شارحين رحمهم الله فرمائى چه سيدنا على رضى الله عنه وغيره په دې موقع باندې دلته دې زنانه ته ډير د عقلمندئ او برابر جواب وركړې دې، چه په هغې كښې اصل خبره هم راغله او د ادب او احترام لحاظ هم اوساتلې شو. ځكه چه كه دې حضراتو د هغې په جواب كښې ﴿ لا ﴾ وئيلې نو مقصد به فوت شوې وې او كه ﴿ نعم ﴾ ئې وئيلې وې نو د دې مطلب به دا وې چه د هغه زنانه د خبرې تقرير كولو سره د رسول الله صلى الله عليه وسلم د صابى كيدو اقرار كوى، حال دا چه رسول الله صلى الله عليه وسلم صابى نه وو او هغوى هم رسول الله صلى الله عليه وسلم صابى نه گڼړلو په دې وجه هغوى جواب كښې اووې ﴿ هو الذى تعنين ﴾ هم هغه سړې چه ته ئې داسې گڼړې (۳)

دا د حضرات صحابه كرام رضى الله عنهم ادب دې او ادب د صحبت نه پيدا كيږى ع

محبت تجھ کو آداب محبت خود سکھادے گی ذرا آہستہ آہستہ او ہر رجحان پیدا کر

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى ﴿ وفيه جواز الخلوة بالاجنبية فى مثل هذه الحالة عند امن الفتنة ﴾ (۴)

---

۱) شواهد التوضيح والتصريح لمشكلات الجامع الصحيح للامام العلامة جمال الدين محمد بن عبدالله بن مالك الطائى النحوى، المبحث التاسع والثلاثون فى بيان سد الحال مسد الخبر ص ۷۳. ۷٤. مطبع انوار احمدى اله اباد.

۲) عمدة القارى ج ٤ ص ۲۹. ۳۰. وفتح البارى ج ۱ ص ٤٥۲. وشرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۵. والتوضح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰٤. ۲۰۵. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۲. اعلام الحديث للخطابى ج ۱ ص ۳٤۲

۳) عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰. فتح البارى ج ۱ ص ٤٥۲. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۲

۴) فتح البارى ج ۱ ص ٤٥۲

يعنى د حديث د دې ټکړې نه معلومه شوه چه په داسې حالت کښې چه کله د فتنې ويره نه وى نو د پردى زنانه سره خلوت كول جائز دى

ماته د شارحينو په كلام كښې دا خبره چرته هم په نظر رانغله، بلكه بعض شارحينو د دې حديث نه مستنبط كيدونكې فوائد او احكام جدا ذكر كړې دى، پس ابن بطال تقريبا ديارلس فوائد او احكام ذكر كړې دى (١) علامه عينى ديرش فوائد او احكام ذكر كړې دى. (٢) خو دا خبره چا هم نه ده ذكر كړې

زما په دې باندې اشكال دا وو چه دلته خلوت خو نشته، خكه چه دا دوه سړى وو، دلته د تثنيه صيغه او د دې قصې سياق ټول په دې باندې صراحت سره دلالت كوى چه د دې زنانه سره خبرې كولو والا دوه سړى وو، يو سيدنا على رضي الله عنه او بل سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه يا بل يو صحابى، على الاختلاف

بهرحال؛ خلوت خو به دې ته هله ونيلې كيدې چه صحابى يو وې. د فتح البارى د يوې پخوانې نسخې په حاشيه كښې ماته دې طرف ته اشاره ملاؤ شوې وه. والله اعلم

قوله: فَجَاءَا بِهَا إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم: نو دواړو هغه د رسول الله ﷺ خدمت ته راوستله

د ابوذر او ابو الوقت په نسخه كښې ﴿الى رسول الله ﷺ﴾ الفاظ راغلې دى. (٣)

قوله: فَاسْتَنْزَلُوهَا عَنْ بَعِيرِهَا: نو خلقو هغه زنانه ته د خپل اوښ نه د كوزيدو دپاره اووې دا لفظ ﴿استنزال﴾ د باب استفعال نه دې چه د هغې معنى ده ﴿طلب النزول﴾

دلته د تثنيه په ځائې د جمع صيغه راغلې ده، خكه چه د سيدنا على او سيدنا عمران رضي الله عنهما سره نور صحابه كرام رضي الله عنهم هم د خادم او مددګار په طور شريك وو (٤)

قوله: فَفَرَّغَ فِيهِ مِنْ أَفْوَاهِ الْمَزَادَتَيْنِ: نو رسول الله ﷺ د هغه دواړو مشكونو خولې پرانستلې او د هغې نه ئې په لوښى كښې اوبه اچول شروع كړل. ﴿فرغ﴾ د باب تفعيل نه د اچولو په معنى كښې راخى.

د كشميهنى په روايت كښې ﴿فافرغ﴾ دې، كوم چه د افراغ باب افعال نه دې. (٥) د دې معنى هم دا ده

---

(١) شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٣ - ٤٧٥

(٢) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١ - ٣٢

(٣) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٢

(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٠. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٢

(٥) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٢. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٠. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٢

: طبراني او بيهقي په روايت كښې دلته ﴿ لتمضمض في الماء واعادة في افواه المزادتين ﴾ اضافه ده.
يعنې رسول الله ﷺ د دواړو مشكونو خوله پرانستله او لږې شان اوبه ئې خوله كښې واچولې او
: هغه مشكونو په خوله بندې ئې دوباره واچولې
هم : دې زيادت نه : مشكونو خولې پرانستلو سره د دوباره بندولو حكمت هم معلوم شو
چه په هغې كښې : بركت اثرات باقي پاتې شي،
او هم : دې نه دا هم معلومه شوه چه د هغه اوبو نه چه كوم بركت حاصل شوې وو هغه د رسول الله ﷺ : مبارکې جهونې په سبب حاصل شوې وو (1)

﴿ افواه ﴾ جمع ده : ﴿ فم ﴾ حكه چه د دې اصل ﴿ فوه ﴾ دې. هاء خلاف القياس حذف كړې شوه.
بيا واؤ په ميم سره بدل كړې شو نو ﴿ فم ﴾ پاتې شو او واو په ميم سره په دې وجه باندې بدل كړې شو چه كه هغه برقرار اوساتلې شي نو اعراب به په واؤ باندې راځي، اوس به واؤ متحرك
او ما قبل به ئې مفتوح وي. نو د ﴿ قال وباع ﴾ د قانون د لاندې به دا په الف سره بدلولې شي.
بيا به د التقاء ساكنين د وجې نه الف غورځولې شي، اوس به صرف ﴿ فاء ﴾ پاتې كيږي او د عربو په كلام كښې د يوې معرب كلمې يك حرفي كيدل صحيح نه دي. هم په دې وجه واو په ميم سره بدلولو سره اعراب په ميم باندې جاري كولې شي (2)

دلته دا سوال راځي چه چه د هر يو مشك يو فم وي نو د دوه مشكونو به دوه فم وي بيا ﴿افواه﴾ جمع ولې راوړلې شوه؟

د دې جواب دا دې چه دا د ﴿ فقد صغت قلوبكما ﴾(3) د قبيل نه دي (4)
مطلب دا دې چه چرته د مضاف او مضاف اليه ترمينځه اتصال قوي وي. چه اتصال لفظي هم وي او معنوي هم او دواړه مثنى وي. نو په داسې صورت كښې به مضاف (مثنى) د جمع په صيغې سره راوړلې شي چه په فصيح كلام كښې په داسې صورت كښې د دوه مثنى اجتماع نه شي خوښولې
اتصال لفظي خو د هر مضاف او مضاف اليه ترمينځه وي او اتصال معنوي دا دې چه مضاف

---

(1) فتح الباري ج ۱ ص ٤٥٢. عمدة القاري ج ٤ ص ۳۰

(2) كذا في حاشية شرح الجامي. ص ۳۹. ودراية النحو شرح هداية النحو ص ٤٧. وفي غاية التحقيق : فوك : هذا اجوف بالواو. ولامه هاء. واصله فوه. على وزن فعل بفتح الفاء وسكون العين. دل عليه جمعه افواه، كثوب واثواب. فحذفت الهاء على سبيل الشذوذ. فاذا قطع عن الاضافة. ابدلت الواو ميما. قيل : فم. واذا اضيف قيل : فوك. (غاية التحقيق شرح الكافية. للشيخ صفي ابن نصر النحوي ص ۳۷)

(3) سورة التحريم آيت : ٤

(4) فتح الباري ج ۱ ص ٤٥٢. عمدة القاري ج ٤ ص ۳۰. ارشاد الساري ج ۱ ص ٥٩٢. شرح الكرماني ج ۳ ص ۲۲٥. ۲۲٦

اليه مضاف لره متضمن (بكسر الميم) وى، مطلب دا چه مضاف د مضاف اليه جزء وى او مضاف اليه د هغه دپاره كل وى. نو په داسې صورت كښې په مضاف د جمع د صيغې سره ذكر كولې شى. كما فى قوله تعالى: ﴿ان تتوبا الى الله فقد صغت قلوبكما﴾[1] وقوله تعالى ﴿السارق والسارقة فاقطعوا ايديهما﴾[2] په اولنى آيت كريمه كښې قلوب مضاف دې د ﴿كما﴾ ضمير طرف ته او مضاف چونكه جزء دې د مضاف اليه، په دې وجه دا ده ﴿قلباكما﴾ په ځائې ﴿قلوبكما﴾ د جمع صيغې سره ذكر كړې شو هم دغه شان په بل آيت كريمه كښې هم د ﴿ايدى﴾ اضافت دې د ﴿هما﴾ ضمير تثنيه طرف ته كوم چه د ﴿السارق﴾ او ﴿السارقة﴾ طرف ته راجع دې او ظاهره ده چه دا د هغه جزء دې، په دې وجه ﴿يديهما﴾ په ځائې په جمع سره ﴿ايديهما﴾ راوړلې شو دلته په حديث كښې هم چونكه ﴿فم﴾ د مشك جزء دې، هم په دې وجه د جمع په صيغې سره راوړلو سره ﴿افواه المزادتين﴾ او د هغې نه وړاندې ﴿واوكا افواهما﴾ اونيلې شو [3]

قوله: وَأَوْكَأَ أَفْوَاهَهُمَا وَأَطْلَقَ الْعَزَالِيَ: بيا رسول الله ﷺ د مشكونو پورته خولې بندې كړې او لاندې خوله ئې پرانستله.

﴿اوكاء﴾ د ﴿ايكاء﴾ باب افعال نه دې، چه د هغې معنى ده تهيلا يا مشك په تار باندې تړل او ﴿وكاء﴾ هغه تار يا رسۍ وغيره ته وائى چه په هغې سره د تهيلۍ يا مشك وغيره خوله تړلې شى ﴿اطلق﴾ اى افتح ....پرانستلو. ﴿العزالى﴾ دا جمع ده د ﴿عزلاء﴾ (بفتح العين وبالمد) دا د مشك لاندې حصې طرف ته جوړې شوې خولې ته ونيلې شى

جوهرى فرمائى چه ﴿عزالى﴾ د لام په فتحې او كسرې دواړو سره لوستلې شى. لكه ﴿صحارى او صحارى﴾ د راء په فتحې او كسرې دواړو سره لوستلې شى [4]

---

[1]) سورة التحريم آيت : ٤

[2]) المائدة : ٣٨

[3]) ففى هداية النحو : واعلم : وإذا أُضيف المثنّى إلى المثنّى . يعبّرُ عَن الأوّل بلَفْظ الجَمْع . كَقَوْله تَعَالى : فقد صغت قلوبكما. {وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا }(المائدة/٣٨).وذلكَ لكَرَاهَة اجْتمَاعِ التَّثْنيَتَيْن فيما يَكُونُ اتّصالُهما لَفْظاً ومَعْنىً. (الخاتمة فى احكام الاسم. فصل فى المثنى. ص ٧٥) كذا فى جامع الدروس العربية. الباب الرابع. تعريف الاسماء. الجمع مكان المثنى ج ٢ ص ١٠، ١١. ودراية النحو. فصل فى المثنى ص ١٩١، ١٩٢. وشواهد التوضيح والتصحيح لمشكلات الجامع الصحيح. المبحث السادس والستون فى حواز افراد المضاف المثنى وفى .... الخ (ص ١٢٩، ١٣٠)

[4]) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٢. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٠. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٢. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٦. اعلام الحديث ج ١ ص ٣٤٢. معجم الصحاح. مادة : عزل (ص : ٧٠١)

د مشك دوه خولې وى يو پورته وى كومه چه لويه وى هغې ته ﴿ افواه ﴾ وئيلې شى او دويمه لاندې وى كومه چه وړه وى هغې ته ﴿ عزالى ﴾ (جمع د عزلاء) وئيلې شى. افواه ئې په دې وجه بنده كړه چه ټولې اوبه او نه غورځيږى او عزلاء چونكه وړه وى په دې وجه ئې هغه پرانستله، چه لږې لږې اوبه ترې د ضرورت مطابق راخى، چه په هغې سره ضرورت هم پوره شى او اوبه ضائع نه شى ([1])

قوله: وَنُودِيَ فِي النَّاسِ اسْقُوا وَاسْتَقُوا: او په خلقو كښې اعلان اوكړې شو چه اوبه په نورو هم اوڅكئ او خپله ئې هم اوڅكئ

﴿ اسقوا ﴾ په همزه وصليه مكسوره سره دې، يعنى ﴿ سقى يسقى ﴾ د ضرب نه. او په بعض نسخو كښې ﴿ اسقوا ﴾ همزه قطعيه سره دې، په دې صورت كښې به دا د باب افعال نه وى او همزه به مفتوح وى

دا دواړه د امر صيغې دى. د ﴿ سقى ﴾ معنى د څكول. او د ﴿ استقاء ﴾ معنى ده څكل بعض استقاء هم د سقى (څكولو) په معنى باندې ذكر كړې دې، نو په دې صورت كښې به د سقى او استقاء فرق دا وى چه د سقى استعمال به د خپل ذات وغيره دپاره وى او د استقاء استعمال به د خاروو وغيره دپاره وى.

او د سقى او اسقاء معنى يوه ده، بعض په دې كښې دا فرق بيان كړې دې چه د سقى استعمال د خپل ذات وغيره دپاره وى او د ﴿ اسقاء ﴾ استعمال د خاروو وغيره دپاره وى. ([2])

قوله: وَكَانَ آخِرَ ذَاكَ أَنْ أَعْطَى الَّذِي أَصَابَتْهُ الْجَنَابَةُ إِنَاءً مِنْ مَاءٍ: او په اخيره كښې داسې اوشوه چه كوم سړى ته جنابت رسيدلې وو هغه ته رسول الله ﷺ د اوبو يو ډك لوښې وركړو

﴿ اخر ﴾ دا منصوب دې او د ﴿ كان ﴾ دپاره خبر مقدم دې، او ﴿ ان اعطى ﴾ د تاويل په مصدر كښې د ﴿ كان ﴾ دپاره اسم مؤخر دې، لهذا تقدير به داسې وى ﴿ وكان اعطاؤه للرجل الذى اصابته الجنابة اخر ذلك ﴾ او ﴿ ان ﴾ به د خپل فعل سره يو ځائې كيدو باندې د مصدر معرفه په تاويل كښې وى. په دې وجه به هغه ته د ﴿ كان ﴾ اسم وئيل صحيح وى او دا اشكال به نه واردېږى چه ﴿ اخر ﴾ خو د معرفه طرف ته مضاف كيدو د وجې نه معرفه دې نو هم دا دې اسم اومنلې شى.

د دې په تركيب كښې بل صورت هم جائز دې چه ﴿ اخر ﴾ مرفوع كولو سره د ﴿ كان ﴾ اسم اومنلې

---

[1]) تقرير بخارى ج ١ ص ١١٤

[2]) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٢. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٠. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٢. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٦

شی او ﴿ ان اعطی ﴾ ئې خبر اومنلې شي

ابو البقاء فرمائی چه اول صورت زیات بهتر او غوره دې کمافی قوله تعالی: ﴿ فما کان جواب قومه الا ان قالوا ﴾ (۱)

علامه قسطلانی رحمه الله د اولیت وجه دا بیانوی چه ﴿ ان ﴾ مصدریه د خپل فعل سره یوځائې کیدو باندې زیات اعرف وی. لهذا د دې اسم منل زیات اولی دی.
او علامه عینی رحمه الله فرمائی چه چونکه اسم او خبر دواړه معرفه دی په دې وجه زما په نزد دواړه صورتونه برابر دی. (۲)

قوله: الذی اصابته الجنابة: دا هم هغه سړې دې کوم چه په یو ګټ کښې ناست وو او د طهارت د نه کیدو د وجې نه د جماعت په مانځه کښې شریك شوې نه وو. (۳)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې قصې نه معلومه شوه چه د ضرورت په موقع باندې به انسان او حیوان باندې د اوبو څکول د طهارت د ضرورت او مصلحت نه مقدم کولې شی او دلته هم داسې شوې دی

خو په دې باندې دا اشکال راځی چه په مسلم کښې د سلم بن زریر په روایت کښې دی : ﴿ غیرانا لم نسق بعیرا ﴾ (۴) د دې نه معلومیږی چه د طهارت ضرورت به مقدم ساتلې شی څاروی باندې د څکولو د ضرورت نه
حافظ صاحب د دې جواب دا ورکړې دې چه دا به په دې خبره باندې محمول کولې شی چه څاروی ته د اوبو ضرورت هغه وخت نه وو. مطلب به دا وی چه که ضرورت وې نو هغه به هم د طهارت د ضرورت حاصلولو نه مقدم کولې شو. (۵)

قوله: وَهِيَ قَائِمَةٌ تَنْظُرُ إِلَى مَا يُفْعَلُ بِمَائِهَا: او هغه زنانه ولاړه وه کتل ئې چه د هغې په اوبو باندې څه کولې شی
چه په دې لړو شان اوبو باندې ټول خړوب هم شو، خپل لوښی ئې هم ډك کړل او یو سړی هم په هغې سره غسل هم اوکړو (۶)

---

(۱) النمل : ۵۶. العنکبوت : ۲٤. ۲۹. وقال تعالی : وما کان جواب قومه الی ان قالوا الایة. الاعراف : ۸۲
(۲) فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۲. عمدة القاری ج ٤ ص ۳۰. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲. شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۶
(۳) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۰. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲
(٤) مسلم رقم : ۶۸۲
(۵) فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۲. ٤۵۳. فتح الملهم ج ٤ ص ٤۳
(۶) تقریر بخاری ج ۲ ص ۱۱٤

دلته دا اشکال راخي چه دا خو د غیر په ملك کښې تصرف دې کوم چه جائز نه دې؟
حافظ صاحب وغیره د دې جواب دا کړې دې چه اصل خبره خو دا ده چه په رسول الله ﷺ باندې هر یو څیز علی سبیل الوجوب قربان او فدا دې. لهذا دا اشکال دلته نه راخي
او د اشکال صحیح منلو په صورت کښې یو جواب دا ورکړې کیدې شي چه هغه زنانه کافره او حربیه وه. په دې وجه د هغې مال مباح وو
او که هغه حربیه نه وی. بلکه ذمیه وی نو بیا به جواب دا وی چه د تندې د ضرورت د وجې نه د یو مسلمان دپاره عوض ورکولو سره اوبه استعمالول جائز دی، کومې چه د بل په ملك کښې وی (۱)
شیخ الحدیث مولانا ذکریا صاحب رحمه الله فرمائي چه اصحاب د علوم ظاهریه د دې جواب دا ورکوی چه رسول الله ﷺ داسې په دې وجه فرمانیلې وو چه ټولو ته معلومه شي چه په اضطراری حالت کښې د بل چا مال په قدر د ضرورت بغیر د اجازت نه استعمالولې شي
او حقیقی جواب دا دې چه رسول الله ﷺ د هغه زنانه د اوبو نه لږې هم نه دی کمې کړې. بلکه هغه خو د مخکښې نه زیات ډك وو. (۲)
د شیخ الحدیث رحمه الله د دې جواب تائید د حدیث د راتلونکو الفاظو نه هم کیږی چه د رسول الله ﷺ د معجزې په طور هغه اوبه د مخکښې نه زیاتې شوې. او دا چه رسول الله ﷺ هغه زنانه ته اوفرمائیل چه مونږ ستا د اوبو نه هیڅ نه دی کم کړې.

قوله: وَايْمُ اللهِ لَقَدْ أُقْلِعَ عَنْهَا وَإِنَّهُ لَيُخَيَّلُ إِلَيْنَا أَنَّهَا أَشَدُّ مِلأَةً مِنْهَا حِينَ ابْتَدَأَ فِيهَا

: او قسم په الله! اوبه اخستل بند کړې شو، او حال دا وو چه زمونږ په خیال کښې هغه مشك اوس د هغه وخت نه هم زیات ډك وو چه د کله نه رسول الله ﷺ د هغې نه اوبه اخستل شروع کړې وو
﴿ ایم الله ﴾ دا په اصل کښې ﴿ ایمن الله ﴾ وو، بیا د کثرت استعمال د وجې نه نون تخفیفا حذف کړې شو نو ﴿ ایم الله ﴾ شولکه چه د ﴿لم یکن﴾ نه نون تخفیفا حذف کولو سره ﴿ لم یك ﴾ ونیلې شي.
بیا کله یا هم تخفیفا حذف کولو سره ﴿ ام الله ﴾ لوستلې شی، او کله همزه هم حذف کولو سره په میم مضمومه سره ﴿ م الله ﴾ لوستلې شی. د دې نه علاوه په دې کښې نور هم لغات دی لکه:
﴿ اِيمِ الله، هَيْمِ الله، اَمِ الله، مُنِ الله، لَيْمُ الله ﴾ او ﴿ لَيْمُنُ الله ﴾ وغیره
حافظ ابن حجر او علامه عینی فرمائي چه امام نووی رحمه الله په دې کښې اولس (۱۷) لغات ذکر

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۲، عمدة القاری ج ۴ ص ۳۰، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۲، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۶، فتح الملهم ج ۴ ص ۴۳، التوضیح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰۷
(۲) تقریر بخاری ج ۲ ص ۱۱۴، هم دا جواب ابن الجوزی رحمه الله هم اختیار کړې دې. ذکره ابن ملقن فی التوضیح ج ۵ ص ۲۰۷

كړي دي او بعض نورو حضراتو پكښې شل (۲۰) لغات ذكر كړي دي. ([1])
د امام زجاج او رماني په نزد دا حرف دې. او د جمهورو په نزد دا اسم دې او هم دا صحيح ده.

دا د ﴿يُمن﴾ نه مشتق دې. چه د هغې معنى د بركت راخي. د دې همزه په اصل كښې قطعي وه. بيا د كثرت استعمال د وجې نه وصلي شوه. او اسماء كښې د دې كلمې نه علاوه چرته هم همزه وصلي مفتوح نشته.

او د كوفيانو په نزد دا د ﴿يمين﴾ جمع ده. لهذا همزه ئې قطعي ده. خو دا خبره صحيح نه ده. ځكه چه په دې كښې يو لغت ﴿إِيمَنُ الله﴾ د همزه په كسرې او د ميم په فتحې سره هم دې. او د ﴿افعل﴾ په وزن چه كومه جمع راخي لكه ﴿اكلب﴾ او ﴿افلس﴾ په هغې كښې دا جائز نه ده هم دغه شان كله په دې باندې لام تاكيد داخليږي نو دا ﴿لَيْمُنُ الله﴾ لوستلې شي. په دې صورت كښې د همزه ساقط كيدل هم د دې د وصلي كيدو دليل دې.

دا تعبير ﴿ايم الله، ايمن الله﴾ د قسم دپاره استعماليږي. او دا كلمه په تركيب كښې د مبتدا د واقع كيدو د وجې نه مرفوع وي. او دا هميشه د لفظ جلاله طرف ته مضاف وي او د دې خبر محذوف وي. لهذا تقدير به داسې وي ﴿وايم الله قسمى﴾
هم دا د جمهور نحويانو مذهب دې. او د ابن درستويه په نزد دا مجرور بحرف الجر للقسم وي او د امام ابن مالك په نزد د دې اضافت د لفظ (كعبې) او كاف (ضمير مخاطب) ته هم كولې شي. او د ابن عصفور اشبيلي په نزد د دې نه خبر جوړولو سره مبتدا محذوف منل هم صحيح دي. په دې صورت كښې به تقدير داسې وي: ﴿قسمى ايم الله﴾ ([2])

قوله: اقلع: دا د همزه په ضمې سره د اقلاع باب افعال نه دې. ﴿اقلاع عن الامر﴾ د دې معنى وي د يو كار نه اودريدل. هغه كار پريخودل. ([3])

قوله: اشد ملاءة: دا لفظ د ميم په كسرې او فتحې دواړو سره لوستلې شي. د دې نه روستو لام ساكنه او بيا همزه مفتوحه دې. ([4])

---

[1] فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٣. عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰
[2] انظر: مغنى اللبيب عن كتب الاعاريب. للامام جمال الدين ابن هشام الانصارى. الباب الاول فى تفسير المفردات وذكر احكامها. باب الهمزة: ج ۱ ص ۱۹۵. ۱۹٦. ومعجم النحو والصرف. لعبد الغنى الدقر: ص ۱۲٦، ۱۲۷. موسوعة النحو والصرف والاعراب. للدكتور اميل بديع يعقوب. ص ۱۸۲. ۱۸۳) معجم الصحاح للجوهرى. مادة يمن ص ۱۱۷۳. وبعضه فى فتح البارى ج ۱ ص.٤٥٢. عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲٦. لابن ملقن ج ٥ ص ۲۰٦
[3] عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲٦. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۳
[4] عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰. شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲٦. ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۳. فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٣

د بیهقی په روایت کښې ﴿ املاء منها ﴾ دي. مطلب د دې جملې دا دې چه هغوی دا ګمان کولو چه په دې کښې چه اوس کومې اوبه پاتې شوې هغه د هغه اوبو نه زیاتې دی کومې چه په دې کښې د مخکښې نه موجود وې. [1]

دا واقعه د رسول الله ﷺ د دلائل نبوت او معجزاتو نه ده، بلکه دا د نبوت د لویو نخښو او معجزاتو نه ده چه ټولو صحابه کرام رضی الله عنهم د دې لړو شان اوبو نه اودس هم اوکړو. بنه په مړه ني اوڅکلې او په نورو ني هم اوڅکولې، یو جنبی په هغې سره غسل هم اوکړو او کوم مشکونه چه د هغوی سره وو هغه ني ترې هم ډك كړل، خو د دې باوجود دواړه مشکونه د رسول الله ﷺ د برکت د وجې نه ډك وو. حال دا چه د هغه صحابه کرام رضی الله عنهم تعداد څا چه دا اوبه استعمال کړې، څلویښت وو لکه چه د سلم بن زریر په روایت کښې دی. [2]

قاضی عیاض رحمه الله فرمائی چه د «مسلم د» دې روایت نه معلومیږی چه په دې واقعه کښې د موجود مجموعی صحابه کرام رضی الله عنهم تعداد څلویښت ووو خو په دې لږ شان تعداد کښې په یوه غزوه وغیره کښې د رسول الله ﷺ وتل مونږ ته نه دی معلوم. په ظاهره کښې داسې ده چه هغه جماعت کوم چه رسول الله ﷺ د اوبو په لټولو پسې لیږلې وو او هغوی ته زنانه ملاؤ شوې وه. هغوی د هغه څلویښتو نه علاوه وو او دا چه هغوی به د هغه صحابه کرام رضی الله عنهم نه مخکښې اوبه څکلې وی، دغه شان دا تعداد د څلویښتو نه زیات شو. [3]

د دې نه روستو خان په دې باندې پوهه کړئ چه دلته په دې واقعه د رسول الله ﷺ د معجزې وجه او بنیاد څه څیز دې، چه د هغې د وجې نه دې ته معجزه وئیلې شی؟ نو قاضی عیاض رحمه الله فرمائی ﴿ فی هذا الحدیث معجزة عظیمة فی تکثیر القلیل من الماء من نحو معجزة المیضاة ﴾[4] یعنی د رسول الله ﷺ وجه تکثیر القلیل دې چه لږې شان اوبه ني ډیر کړې.

خو ابو عبدالله ابی مالکی او علامه سنوسی رحمهما الله دا خبره رد کړې ده، هغوی فرمائی چه د حدیث د ظاهر نه دا معلومیږی چه رسول الله ﷺ او صحابه کرام رضی الله عنهم خاص هم هغه اوبه نه دی استعمال کړې، بلکه د رسول الله ﷺ د معجزې په طور په هغه اوبو باندې اضافه اوشوه او هم هغه زائد اوبه استعمال کړې شوې، د دې تائید د حدیث په اخر کښې د رسول الله ﷺ د دې

---

[1]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥٢، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٠، التوضیح لابن ملقن ج ٥ ص ٢٠٦

[2]) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٠، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٦، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٣، فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤، ٤٧٥، التوضیح لابن ملقن ج ٥ ص ٢٠٦.

وفی روایة مسلم : ثم بعث بروایتها، فشربنا، ونحن اربعون رجلا عطاش، حتی روینا، وملانا کل قربة معنا اداوة وغسلنا صاحبنا. (مسلم رقم : ٦٨٢)

[3]) اکمال المعلم بفوائد مسلم ج ٢ ص ٦٧٧، کذا فی التوضیح لابن ملقن ج ٥ ص ٢٠٦، ٢٠٧، وعمدة القاری ج ٤ ص ٣٢

[4]) اکمال المعلم بفوائد مسلم للقاضی عیاض : ج ٢ ص ٦٨٠

کلام نه کیږی چه ﴿ واعلمی انالم نرزا من مائك شیئا ﴾ چه مونږ ستا د اوبو نه لږې هم نه دی کمې کړې
هم دغه شان د هغه زنانه د خپل کور خلقو ته د رسول الله ﷺ متعلق دا ونیل چه ﴿ اسحر الناس او انه نبی ﴾ چه یا خو هغه د ټولو نه لوئی جادوګر دې یا د الله پاك برحق نبی دې، د دې نه معلومیږی چه تکثیر القلیل (یو کم څیز لره زیاتول) دا خو یو داسې څیز دې کوم چه په معجزه او سحر دواړو کښې مشترك دې، په دې وجه هغه زنانه په سرسری نظر سره دا تکثیر القلیل اوګڼړلو، په دې وجه نې دغه شان اوئیل. او دا په سحر کښې هم وی، څنګه چه یو مداری د یو غوز نه ډیر غوزان راوباسی.
په دې وجه په ظاهر نظر کښې په دې (تکثیر القلیل) کښې فرق کول ګران وی چه دا معجزه ده یا سحر، هم په دې وجه هغه زنانه په دې کښې توقف یا تردد اوکړو، بیا چه کله په هغې باندې دا خبره منکشف شوه چه دا معجزه وه سحر نه وو، ځکه چه هغې په معجزه او سحر کښې د فرق کولو ادراك لرلو، نو هغې اسلام قبول کړو.
په دې وجه باندې د هغه زنانه په کلام کښې چه کوم لفظ د ﴿ او ﴾ دې هغه د عاطفه منلو په ځائې زیات مناسب دا دی چه هغه د اضراب دپاره اومنلې شی، مطلب به دا وی چه ﴿ بل انه نبی ﴾ یعنی هغه جادوګر نه دې، بلکه هغه خو برحق نبی دې. او دا د هغه زنانه د حسن فطرت دلیل دې او د عربو د بدوی زنانو نه حسن فطرت هیڅ بعید نه دې. ([1])
د علامه عینی او حافظ ابن حجر رحمهما الله رائې هم دا ده چه رسول الله ﷺ او صحابه کرام ﷺ چه کومې اوبه استعمال کړې وې، هغه زیاتی اوبه وې. ([2])
قوله: فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم اجْمَعُوا لَهَا: نو رسول الله ﷺ اوفرمائیل: اوس د دې زنانه دپاره (څه) جمع کړئ.
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې نه معلومیږی چه د محتاج او ضرورت مند دپاره د چا مال د هغه په رضامندئ سره اخستل جائز دی، هم دغه شان که د هغه رضا متعین معلوم وی، نو د اجازت نه بغیر هم د هغه مال اخستلې شی. ([3])

---

[1]) اکمال اکمال المعلم للابی المالکی ج ۲ ص ۳۴۳، ۳۴۴، ومکمل اکمال الاکمال للسنوسی الحسینی ج ۲ ص ۳۴۳، ۳۴۴

[2]) فقال العلامة العینی رحمه الله وفیه أن جمیع ما أخذوه من الماء مما زاده الله وأوجده وأنه لم یختلط فیه شیء من ماء تلك المرأة فی الحقیقة وإن کان فی الظاهر مختلطا وهذا أبدع وأغرب فی المعجزة. (عمدة القاری ج ٤ ص ۳۲، کذا فی فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۳)

[3]) فتح الباری ج ۱ ص ٤٥۳

هم دغه شان د دې نه دا هم معلومه شوه چه دا قسم معاملات، يعنې هبات او اباحات كښې په تعاطي سره معامله كول جائز دي، په داسې طريقه چه د وركونكي او اخستونكي د طرف نه څه الفاظ عقد د معاملې دپاره استعمال نه كړې شي. [1]

قوله: فَجَمَعُوا لَهَا مِنْ بَيْنِ عَجْوَةٍ وَدَقِيقَةٍ وَسَوِيقَةٍ: نو صحابه كرام رضي الله عنهم د هغه زنانه دپاره كهجورې، اوړه او ستوان جمع كول شروع كړل.

﴿عجوة﴾ دا د مدينې د كهجورو يو قسم دې، ابن التين رحمه الله فرمائي دا د ﴿صيحانى﴾ كهجورې نه لوئيه وى، دې ته ﴿لينة﴾ هم وئيلې شى، دا د مدينې منورې په كهجورو كښې د ټولو نه غوره قسم دې. [2]

قوله: دقيقة وسويقة: دا دواړه الفاظ د ﴿فعيلة﴾ په وزن باندې نقل دى، يعنى د دال او سين په فتحې سره او يا مخففه سره او په تصغير سره هم نقل دى، يعنى د دال او سين په ضمې او يا مشدده سره، دا دويم روايت د كريمه دې. [3]

قوله: حَتَّى جَمَعُوا لَهَا طَعَامًا: تردې چه د هغې دپاره ئې (ډير) خوراك راجمع كړو.

د احمد په روايت كښې د ﴿طعاما﴾ نه پس د ﴿كثيرا﴾ اضافه ده. [4]

﴿طعام﴾ په لغت كښې ﴿ما يؤكل﴾ يعنى هر هغه څيز ته وئيلې شي كوم چه خوړلې شي. او په هغې سره بدن ته طاقت ملاويږى، لكه غنم، اوربشې، كهجورې وغيره. [5]

علامه زمخشرى او نورو حضراتو نقل كړې دى چه د ﴿طعام﴾ اطلاق د عربو په كلام كښې خاص په غنمو باندې وئيلې شي، هم دا د امام خليل نه هم نقل دى. او په استشهاد كښې د سيدنا ابوسعيد خدرى رضي الله عنه دا حديث پيش كولې شي چه ﴿كُنَّا نُخْرِجُ زَكَاةَ الْفِطْرِ صَاعًا مِنْ طَعَامٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ أَقِطٍ، أَوْ صَاعًا مِنْ زَبِيبٍ﴾ [6]

---

[1] فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٣، عمدة القارى ج ٤ ص ۳۱

[2] عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰ . شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲٦، ارشاد السارى ج ۱ ص ٥٩٣، التوضيح لابن ملقن ج ٥ ص ۲۰۷

[3] عمدة القارى ج ٤ ص ۳۰ . شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲٦، ارشاد السارى ج ۱ ص ٥٩٣، التوضيح لابن ملقن ج ٥ ص ۲۰۷. فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٣

[4] فتح البارى ج ۱ ص ٤٥٣، عمدة القارى ج ٤ ص ۳۱، ارشاد السارى ج ۱ ص ٥٩٣

[5] معجم الصحاح للجوهرى، مادة طعم، ص ٦٤٠، النهاية فى غريب الحديث والاثر لابن الاثير ج ۲ ص ۱۱۲، تاج العروس للزبيدى، فصل الطاء من باب الميم، ج ۸ ص ۳۷۸، لسان العرب، مادة طعم، ج ۸ ص ۱٦٤

[6] الحديث اخرجه البخارى، فى كتاب الزكاة، ابواب صدقة الفطر، باب صدقة الفطر صاع من طعام، رقم ۱٥۰٦، وباب صاع من زبيب رقم (۱٥۰۸)، وباب الصدقة قبل العيد، رقم(۱٥۱۰)......[بقيه برصفحه آئنده...

دلته د جو، کهجورې، پنیر او اوسکوپه مقابله کښې طعام ذکر کړې شوې دې. د دې تقابل نه متبادر هم دا ده چه د دې نه مراد غنم دی. ځکه چه د دې ذکر شوې څیزونو نه علاوه غنم په زکاة الفطر کښې ورکولې شي.

او په حدیث د مصراة کښې دی ﴿ من اشتری شاة مصراة فهو بالخیار ثلاثة ایام، فان ردها رد معها صاعا من طعام، لا سمراء ﴾ (۱)

سمرا غنمو ته وئیلې شي. دلته د طعام نه غنم خارج کړې شوې دی، چه د هغې د وجې نه د دې مصداق دلته نور څیزونه (اوربشې، کهجورې وغیره) دی.

د سیدنا ابوسعید خدری رضی الله عنه په یو بل روایت کښې د طعام د مصداق تصریح کولو سره فرمائی: ﴿ وکان طعامنا الشعیر والزبیب والاقط والتمر ﴾ (۲)

چه زمونږ خوراك (طعام) هغه وخت اوربشې، اوسکې، پنیر او کهجورې وې.

اهل لغت فرمائی چه طعام د غنمو سره خاص دې، خو چرته چه په نورو څیزونو باندې د دې اطلاق کولې شي هغه اطلاق مجازی دې. (۳)

د دې نه روستو خان پوهه کړئ چه علامه کرمانی رحمه الله دلته فرمائی چه د لفظ طعام مصداق په ما قبل کښې ذکر شوی کهجورې، اوړه او ستوان دی (۴)

بقیه ازگذشته) ومسلم فی صحیحه، فی کتاب الزکاة، باب زکاة الفطر علی المسلمین من التمر والشعیر رقم (۹۸۵) والترمذی فی جامعه، فی کتاب الزکاة، باب ما جاء فی صدقة الفطر رقم (۶۷۳) وابوداؤد فی سننه، فی کتاب الزکاة، باب کم یؤدی فی صدقة الفطر، رقم (۱۶۱۶، ۱۶۱۸) والنسائی فی فی سننه، فی کتاب الزکاة، باب التمر فی زکاة الفطر، رقم ۲۵۱۳، وباب الزبیب، رقم (۲۵۱۴، ۲۵۱۵) وباب الدقیق، رقم (۲۶۱۶)، وباب الشعیر، رقم (۲۵۱۹) وباب الاقط رقم: (۲۵۲۰) وابن ماجة فی سننه، فی کتاب الزکاة، باب صدقة الفطر، رقم: ۱۸۲۹.

(۱) حدیث المصراة اخرجه مسلم فی صحیحه عن ابی هریرة رضی الله عنه واللفظ له، فی کتاب البیوع، باب حکم بیع المصراة، رقم ۱۵۲۴، والبخاری فی صحیحه، فی کتاب البیوع، باب ان شاء رد المصراة ... الخ رقم (۲۱۵۱) وابوداؤد فی سننه، فی کتاب الاجارة، باب من اشتری مصراة فکرهها، رقم: (۳۴۴۳، ۳۴۴۴، ۳۴۴۵) والنسائی فی سننه، فی کتاب البیوع، باب النهی عن المصراة وهو الخ، رقم: (۴۴۹۲، ۴۴۹۳، ۴۴۹۴) والترمذی فی جامعه، فی کتاب البیوع، باب ما جاء فی المصراة رقم ۱۲۵۲.

(۲) اخرجه البخاری فی صحیحه، فی ابواب صدقة الفطر، باب الصدقة قبل العید، رقم ۱۵۱۰

(۳) قال العلامة الزمخشری: قیل: الطعام البر خاصة، وعن الخلیل: ان الغالب فی کلام العرب انه هو البر خاصة. (الفائق فی غریب الحدیث، الطاء مع العین ج ۲ ص ۳۶۲) کذا فی النهایة لابن الاثیر ج ۲ ص ۱۱۳، ولسان العرب، مادة طعم: ج ۸ ص ۱۶۴، ومعجم الصحاح، مادة طعم، ص ۶۴۱، وتاج العروس للزبیدی ج ۸ ص ۳۷۸ وقال الزبیدی: وفی شرح الشفاء، الطعام: ما یؤکل وما به قوام البدن، ویطلق علی غیره مجازا، وفی حدیث المصراة ... (تاج العروس للزبیدی ج ۸ ص ۳۷۸)

(۴) فقال: (طعاما) صادق علی الامور الثلاثة مجتمعة من العجوة والدقیقة والسویقة (شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۶)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه د حديث په دې ټکړې کښې د غنمو نه علاوه په غير د طعام اطلاق کړې شوې دې (۱)

خو علامه عيني رحمه الله د دې په ترديد کښې فرمائي چه دا خبره د اهل لغت د قول مخالف ده. په دې وجه صحيح نه ده. بلکه دلته د طعام نه مراد په ماقبل کښې ذکر شوې څيزونو (کهجورې، اوړه او ستوانو) نه علاوه بل څه څيز دې او هغه عام دې، که غنم وي، يا اوربشې، يا بل څه څيز (۲)

خو زما په خيال د دې ترديد ضرورت نشته، ځکه چه هم دا احتمال حافظ صاحب خپله هم وړاندې بيان کړې دې. (۳)

قوله: فَجَعَلُوهَا فِي ثَوْبٍ: بيا ئې هغه (څيزونه) په يوه کپړه کښې کيخودل.

دلته ضمير منصوب ﴿ ها ﴾ د واحد مونث دې، هم دا د ابوذر روايت دې، او په بل روايت کښې ﴿ فجعلوه ﴾ د واحد مذکر ضمير سره دې.

علامه کرماني رحمه الله فرمائي چه د ابوذر په روايت کښې به ضمير مؤنث ﴿ انواع ثلاثة ﴾ طرف ته راجع وي او د بل روايت مطابق به ضمير مذکر د (طعام) طرف ته راجع وي. (۴)

علامه عيني رحمه الله فرمائي چه د ضمير مذکر په صورت کښې دا د ﴿ طعام ﴾ طرف ته راجع کول صحيح نه دي. ځکه چه هغوی په کپړه کښې صرف طعام نه وو کيخودلې، بلکه د دې نه علاوه نې نور څيزونه هم کيخودلې وو، لهذا صحيح دا ده چه دا ضمير د (مذکور) په تاويل کښې د هر يو طرف ته (په طريقه د بدليت) راجع اومنلې شي. (۵) يعنی ﴿ فجعلوا كل احد من المذكور في ثوب ﴾

علامه قسطلاني رحمه الله هم دې ته نزدې توجيه ذکر کړې ده، ځکه چه هغه د ضمير مذکر مرجع اسم موصول ﴿ الذي جمعوه ﴾ منلې دې، يعنی ﴿ فجعلوا الذي جمعوه في ثوب ﴾ (۶)

قوله: وَحَمَلُوهَا عَلَى بَعِيرِهَا وَوَضَعُوا الثَّوْبَ بَيْنَ يَدَيْهَا: او هغوی هغه (زنانه) د هغې په اوښ باندې سوره کړه او هغه کپړه نې د هغې مخې ته کيخودله.

علامه عيني رحمه الله په ﴿ حملوها ﴾ کښې د ضمير منصوب مرجع ﴿ المزادة ﴾ بيان کړې ده، يعنی

---

(۱) فقال : وفيه اطلاق لفظ الطعام على غير الحنطة والذرة. خلافا لمن ابى ذلك. (فتح الباري ج ۱ ص ۴۵۳)

(۲) عمدة القاري ج ۴ ص ۳۱

(۳) فقال ويحتمل ان يكون قوله : حتى جمعوا لها طعاما. اى : غير ما ذكر من العجوة وغيرها. (فتح الباري ج ۱ ص ۴۵۳)

(۴) شرح الكرماني ج ۳ ص ۲۲۶

(۵) عمدة القاري ج ۴ ص ۳۱

(۶) ارشاد الساري ج ۱ ص ۵۹۳ عمدة القاري ۴\ ۳۱

هغوی هغه مشك اوچت كړو او د هغه زنانه په اوښ باندې ئې كيخودلو.
او علامه كرمانی او علامه قسطلانی رحمهما الله دا ضمير هغه زنانه ته راجع كړې دې، يعنی هغوی دا زنانه په هغه اوښ باندې سوره كړه. (١)
د علامه عينی رحمه الله رائې هم اګر چه صحيح منلې كيدې شی، خو د علامه كرمانی او علامه قسطلانی رائې زياته غوره ده، ځكه چه د كلام سياق او د هغه خپل مينځ كښې تسلسل هم د هغې تائيد كوی، په دې وجه وړاندې د ﴿علی بعيرها﴾ او ﴿بين يديها﴾ ضمائر هم د زنانه طرف ته راجع كيږی. او كه كلام ته په تسلسل سره اوكتلې شی نو متبادر به هم دا وی چه دا ضمير د زنانه طرف ته راجع شی.

قوله: قَالَ لَهَا تَعْلَمِينَ مَا رَزِئْنَا مِنْ مَائِكِ شَيْئًا: بيا رسول الله ﷺ هغه زنانه ته اووې چه تاته معلومه ده چه مونږ ستا د اوبو نه لږې هم نه دی كمې كړې.

د ﴿قال﴾ ضمير د رسول الله ﷺ طرف ته راجع دې. د اصيلی په زوايت كښې ﴿قالوا﴾ د جمع مذكر په صيغې سره راغلې دې، په دې صورت كښې به دا ضمير د حضرات صحابه كرام رضی الله عنهم طرف ته راجع وی، مطلب به دا وی چه د رسول الله ﷺ په حكم سره صحابه كرام رضی الله عنهم هغه زنانه ته اووې (٢) او د اسماعيلی په روايت كښې د صيغه افراد سره سره د فاعل هم تصريح ده، يعنی ﴿قال لها رسول الله ﷺ﴾ (٣)

﴿تعلمين﴾ د تاء په فتحې، د عين په سكون، او د لام په تخفيف سره (يعنی د باب سمع نه) د فعل مضارع صيغه ده او د امر په معنی كښې ده. ای: اعلمی! يعنی پوهه شه.
هم دا د محقق عينی او علامه قسطلانی رائې ده (٤)
او حافظ صاحب فرمائی چه دا صيغه د تاء او عين دواړو په فتحې او لام مشدد سره (د باب تفعل نه) ده د تعلم معنی چونكه د زده كولو راځی، په دې وجه حافظ صاحب فرمائی چه دا د ﴿اعلمی﴾ (باب سمع) په معنی كښې دې (٥)
علامه عينی دا خبره رد كړې ده او فرمائی چه دا په تكلف باندې مبنی توجيه ده، پس د دې ضرورت نشته. او صحيح هم دا ده چه دا د باب علم نه د مفرد مؤنث مخاطب صيغه ده (٦)

---

(١) شرح الكرمانی ج ٣ ص ٢٢٦. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٣
(٢) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٣. فتح البارى ج ١ ص ٤٥٣
(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥٣
(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٣
(٥) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٣
(٦) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١

اقول د علامه عيني رائې صحيح ده، د دې تائيد په مسلم کښې د سلم بن زرير عطاردي د روايت نه هم کيږي چه په هغې کښې دا صيغه د باب سمع نه راغلې ده **ونصه : ﴿واعلمي : انالم نرزامن مائك﴾**[1]

﴿ رزئنا ﴾ د را په فتحې او د زاء په کسرې سره د باب سمع نه د کمولو په معنی کښې راځي،

تقول : رزئه ماله رزءاومرزئة... د چا په مال کښې څه اخستلو سره کمې کول.

هم دغه شان د راء او زاء دواړو په فتحې سره د باب فتح نه هم په دې معنی کښې استعمال دې.

او **﴿ ارتزالشيئ ﴾** د باب افتعال نه لازم (يعنی د کميدو په معنی) استعماليږي. [2]

شارحينو دا دواړو بابونو نه ذکر کړې دې، خو علامه عينی رحمه الله فرمائی چه د زاء په کسرې سره دا لغت زيات مشهور دې. [3]

او مطلب د دې جملې دا دې چه مونږ ستا د اوبو نه هيڅ کمې نه دې کړې، بلکه چه څه مو اخستلې دی هغه مو د هغه زيات مقدار نه اخستلې دی کومې چه د الله پاك د طرف نه وې. او په ظاهره کښې اګر چه دا په نظر راتلل چه د هغه زنانه د اوبو هم په هغې کښې اختلاط وو خو په حقيقت کښې داسې نه وه. [4]

د دې تائيد د وړاندې جملې **﴿ ولکن الله هوالذی سقانا ﴾** نه هم کيږي. [5]

حافظ ابن حجر رحمه الله يو احتمال دا هم بيان کړې دې چه **﴿ مانقصنا من مقدار مائك شيئا ﴾**[6] چه مونږ ستا د اوبو د مقدار نه هيڅ هم نه دی کم کړی، اوس به مطلب دا وی چه اوبه خو نې د هم هغه زنانه استعمال کړې. خو الله پاك پکښې نوره هم اضافه اوکړه، چه د هغې د وجې نه د اوبو په مقدار کښې هيڅ کمې رانغلو، بلکه هغه د مخکښې مقدار نه هم زياتې شوې.

قوله: وَلَكِنَّ اللَّهَ هُوَ الَّذِي أَسْقَانَا: البته الله پاك په مونږ باندې اوبه اوڅکولې

﴿ اسقانا ﴾ د باب افعال نه دې، د ابن عساکر په روايت کښې **﴿ سقانا ﴾** د باب ضرب نه دې. [7]

او د دواړو معنی يوه ده کماذکرناه سابقا

---

[1] مسلم رقم : ٦٨٢

[2] المعجم الوسيط، مادة : رزاو ج ١ ص ٣٤١، القاموس الوحيد ص ٦١٩

[3] شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٧، عمدة القاری ج ٤ ص ٣١، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٣، فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣

[4] عمدة القاری ج ٤ ص ٣٢، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٣، فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣

[5] ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٣

[6] فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣

[7] عمدة القاری ج ٤ ص ٣١، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٣

د دې واقعې نه حضرات علماء کرام په دې خبره باندې استدلال کوی چه د مشرکانو لوښی وغیره استعمالول جائز دی چه ترڅو پورې په هغې کښې د نجاست کیدو یقینی علم نه وی. (۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه رسول الله ﷺ چه هغه زنانه ته څه ورکړل هغه د اوبو په عوض کښې نه وو. ځکه چه د هغې اوبه خو هغې ته ملاؤ شوې، بلکه د هغې نه ورته زیاتی ملاؤ شوې. دا خو رسول الله ﷺ اکراما او تفضلاً د خپل طرف نه هغه ته ورکړې. (۲)

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی چه دا د اوبو عوض نه وو، بلکه هغه زنانه چه هغه وخت د خپل کور والو طرف ته د تلو نه منع کړې شوې وه او هغې ته د خپلو اوبو په باره کښې کومه خطره پیښه شوې وه، د هغې د جبیره او د تطییب خاطر په طور ورته دا هر څه ورکړې شو. (۳)

علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه هغه زنانه کافره مباحة الدم والمال وه، د دې باوجود رسول الله ﷺ هغې سره د اکرام او رعایت معامله د هغې د اسلام د راوړلو په طمع کښې اوکړه. چه کیدې شی هغه د دې حسن سلك نه متاثر کیدو سره د اسلام طرف ته مائل شی. (۴)

بهرحال: په دې ټولو خبرو کښې خپل مینځ کښې هیڅ تعارض نشته، دا ټولې خبرې جمع کیدې هم شی.

قوله: قَالُوامَاحَبَسَكِ يَافُلَانَةُ: نو د هغې د کور خلقو اووې: ته څه ځیز ایساره کړې وې؟

﴿ قالوا ﴾ د ابوذر او ابو الوقت په روایت کښې ﴿ فقالوا ﴾ دې او د اصیلی په روایت کښې ﴿ قالوا لها ﴾ دې. (۵)

قوله: قَالَت: العجب: هغه زنانه ورته اووې چه زه یو تعجب والاخبرې ایساره کړې اوم.

﴿ العجب ﴾ د فعل مقدر دپاره فاعل جوړیږی، تقدیر دې: ﴿ حسبنی العجب ﴾ (۶)

د حذف فعل دا صورت جوازی دې، یعنی د قرینې په موجودګئ کښې د فاعل فعل لره حذف کول جائز دی او قرینه دا ده چه فاعل د یو سوال محقق یا یو سوال مقدر په جواب کښې واقع وی. دلته د سوال محقق (مذکور) په جواب کښې واقع دې. (۷)

---

(۱) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۳. عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱

(۲) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۳

(۳) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳

(۴) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۶. ۲۲۷

(۵) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳

(۶) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳ شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۷. عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱

(۷) جامع الدروس العربیة. الباب الثامن. مرفوعات الاسماء. بحث الفاعل: ج ۲ ص ۱۶۷. ۱۶۸. وفی هدایة النحو: ویجوز حذف الفعل حیث کانت قرینة. نحو: زید فی جواب من قال: من ضرب؟ (المقصد الاول فی الموضوعات. فصل فی الفاعل ص ۲٤. قدیمی)

﴿ العجب ﴾ د عين او جيم په فتحې سره، علامه عيني رحمه الله د دې مادې او لفظ په تحقيق کښې فرمائي چه ﴿ وهو الامر الذی يعتجب منه لغرابته ﴾ چه ﴿ عجب ﴾ هغه کار ته وئيلې شي چه د هغه نه د غرابت د وجې نه تعجب اوکړې شي.

په دې معنى کښې ﴿ عجيب، اعجوبة ﴾ او ﴿ عجاب ﴾ هم دې. عجاب، بضم العين وتخفيف الجيم دې، مَحَوّ په تشديد سره د دې استعمال اکثر دې

د عجب او عجيب جمع نه راځي، او بعض وائي چه د عجيب جمع عجائب ده لکه د ﴿ تبيع ﴾ (تابع، ماتحت، خادم) جمع تبائع راځي. او د اعجوبة جمع ﴿ اعاجيب ﴾ راځي، لکه چه د ﴿ احدوثة ﴾ جمع ﴿ احاديث ﴾ راځي.

قوله: عجبت من كذا: (د باب سمع نه) ﴿ وتعجبت منه ﴾ (د باب تفعل نه) او ﴿ استعجبت منه ﴾ د ټولو يوه معنى ده، يعنى زما تعجب پيدا شو.

قوله: اعجبني هذا الشئ لحسنه: زما دا څيز د ښکلا د وجې نه خوښ شوز

قوله: عجبت غيري تعجيبا: د باب تفعيل نه، بل لره په حيرانتيا او تعجب کښې اچول.

﴿ العجب ﴾ د عين په ضمې او د جيم په سکون سره د خودپسندئ په معنى کښې راځي او دا د ﴿ اعجب فلان بنفسه ﴾ او ﴿ فهو معجب برايه وبنفسه ﴾ نه اخستلې شوې دې. يعنى د چا په خپله رائې او خپل خان باندې فخر کول (۱)

قوله: إِنَّهُ لَأَسْحَرُ النَّاسِ مِنْ بَيْنِ هَذِهِ وَهَذِهِ: هغه سړې د دې او دې ترمينځه د ټولو نه لوئې جادوګر دې.

دلته يو اشکال دې چه په دې ځائې کښې مناسب تعبير ﴿ فى هذه وهذه ﴾ دې نو دلته ﴿ من ﴾ ولې راوړلې شو؟

د دې جواب دا دې چه ﴿ من ﴾ دلته د ابتداء دپاره نه دې، بلکه بيانيه دې (۲) او د ﴿ من ﴾ بيانيه مابعد بيان وى د ماقبل دپاره. لهذا ﴿ بين هذه وهذه ﴾ د زمکې او اسمان ترمينځه اوسيدونکى. دا به بيان وى ﴿ الناس ﴾ دپاره، اوس به مطلب دا وى: دا په خلقو کښې يعنى د زمکې او اسمان ترمينځه اوسيدونکو کښې د ټولو نه لوئې جادوګر دې. لهذا لفظ د ﴿ من ﴾ سره هم دا تعبير صحيح دې.

او که دا توجيه او هم نه کړې شي، نو بيا به هم د حروف جاره نه د بعض استعمال د بعض نورو

---

۱) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱

۲) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳ شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۷، عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱

حروفو په ځاني جائز دي، لهذا ﴿من﴾ به د ﴿فى﴾ په معنی کښې اخستلې شي. (۱)

قوله: وَقَالَتْ بِإِصْبَعَيْهَا الْوُسْطَى وَالسَّبَّابَةِ: او هغې په خپلو دواړو ګوتو. یعنی د مینځ والا او د شهادت په ګوته باندې اشاره اوکړه

دلته ﴿قالت﴾ د اشارې کولو په معنی کښې دې، یعنی دا د اطلاق القول على الفعل د قبیل نه دې (۲)

مطلب دا دې چه هغه ځنانه چه کله پوره قصه واوریده او په هغې کښې د هغې د اوبو متعلق د عجیبه خبرې تذکره هم راغله نو په هغې سره تعجب کولو باندې هغه په خپلو دواړو ګوتو سره د اسمان او ځمکې طرف ته اشاره کولو سره اووې چه دا سړې یا خو په اسمان او ځمکه کښې اوسیدونکو کښې د ټولو نه لوئې جادوګر دې یا بیا د الله پاك حق رسول دې، ځکه چه کومه قصه پیښه شوې وه، دا هم په دې دوه قسم خلقو کښې د چا سره پیښیدلې شي.

علامه قسطلانی رحمه الله فرمائی دلته چه د دې ځنانه د طرف نه کوم د رسالت اعتراف دې چونکه دا د شك په درجه کښې دې په دې وجه دا ایمان نه دې، خو هغې د دې په باره کښې غور اوکړو، چه د هغې نه روستونې الله پاك د حق طرف ته رهنمائی اوکړه، نو روستو هغې ایمان راوړلو. (۳)

﴿اقول﴾: دا خبره هم صحیح ده، په دې صورت کښې به لفظ د ﴿او﴾ د شك په معنی کښې اخستلې شي. مطلب دا دې چه لا اوس خو د هغه شك وو چه یا خو لوئې جادوګر دې یا برحق رسول دې، خو روستو چه پرې کله حق ظاهر شو نو هغه په اسلام کښې داخله شوه. د دې تائید په مسلم کښې د سلم بن زریر د روایت نه کیږی چه د هغې په اخره کښې دی: ﴿فهدى الله ذلك الصرم بتلك المرأة، فأسلمت وأسلموا﴾ چه الله پاك دې قوم ته د هغه ځنانه په سبب هدایت ورکړو، پس هغې هم اسلام قبول کړو او قوم ئې هم د دې نه متبادر هم دا ده چه هغې هغه وخت ایمان نه وو راوړې، بلکه روستو ئې اسلام قبول کړو.

خو شاته مونږ د دې توجیه ذکر کړې وه چه په هغې کښې ﴿او﴾ د ﴿بل﴾ په معنی کښې یعنی د اضراب دپاره اخستلې شوې وو، چه د هغې معنی د کلام سابق نه اعراض، د هغه ابطال او د کلام جدید اثبات وی. په دې صورت کښې به د دې جملې مطلب وی چه هغه د ټولو نه لوئې جادوګر دې، نه! بلکه هغه خو د الله پاك برحق رسول دې په دې صورت کښې دا جمله د هغې د طرف نه بغیر د تردد نه د رسالت اعتراف دې. والله اعلم

---

(۱) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳ شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۷، عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱

(۲) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳ فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۳، عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱

(۳) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳

قوله: يُغِيرُونَ عَلَى مَنْ حَوْلَهَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ: د هغه زنانه نه چاپیره مشرکانو باندې به ئې حمله کوله

﴿يغيرون﴾ د یاء په ضمې سره د ﴿اغار عليه بالخيل﴾ نه اجوف واوی دې. د دې معنی ده حمله کول. په اسونو سره په چا ورختل، د حملې دپاره ورتلل. (۱)

قوله: وَلَا يُصِيبُونَ الصِّرْمَ الَّذِي هِيَ مِنْهُ: خو د هغه کورونو والاته به ئې هیڅ هم نه وئیلې د کومو خلقو نه چه دا وه

﴿الصرم﴾ د صاد په کسرې سره او د راء په سکون سره، د هغه کورونو مجموعې ته وئیلې شی کومه چه د خلقو نه جدا یو طرف ته اوسیږی.

هم دغه شان هغه جماعت ته هم وئیلې شی کوم چه د خپل اهل وعیال سره د اوبو په یو ځائې باندې پړاؤ واچوی. د دې جمع ﴿اصرام﴾ او ﴿اصاريم﴾ هم راځی، د امام سیبویه رحمه الله نه یوه جمع ﴿صرمان﴾ هم نقل ده (۲)

دلته دا اشکال دې چه کله هغوی کافر وو نو د نورو کافرو په شان ئې په هغوی باندې حمله ولې نه کوله؟

د دې یو جواب خو دا کړې شوې دې چه د هغه زنانه په وجه باندې به ئې د هغوی د اسلام په طمع هغوی پریخودل. چه کیدې شی دوی اسلام قبول کړی، یعنی د هغوی د تالیف دپاره به ئې هغوی پریخودل.

بل جواب دا دې چه ممکنه ده چه هغه خلق ذمیان وی، په دې وجه به ئې د هغوی په خوا کښې اوسیدونکو باندې خو حمله کوله، خو هغه به ئې پریخودلو او د هغوی سره به ئې تعرض نه کولو (۳)

د دې دویم جواب په تقدیر باندې د دې حدیث نه معلومیږی چه د اهل ذمه او د هغوی د ذمه او عهد رعایت کول او د هغوی د مال او نفس حفاظت کول ضروری دی، څنګه چه رسول الله ﷺ هغه زنانه او د هغې قوم ته د عهد او پیمان رعایت کولو سره تحفظ ورکړو (۴)

قوله: فَقَالَتْ يَوْمًا لِقَوْمِهَا مَا أُرَى أَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَدَعُونَكُمْ عَمْدًا: پس هغه زنانه یوه ورځ خپل قوم ته اووې چه زما خیال دې چه دا مسلمانان تاسو قصد پریږدی.

---

(۱) لسان العرب ج ۱۰ ص ۱۴۲، فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۳، عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۳، معجم الصحاح، مادة، غور: ص ۷۸۸

(۲) ارشادالساری ج۱ص۵۹۳ فتح الباری ج۱ص۴۵۳، عمدة القاری ج ٤ص۳۱، شرح الکرمانی ج۳ ص۲۲۷

(۳) ارشاد الساری ج۱ ص۵۹۳ فتح الباری ج۱ ص۴۵۳، عمدة القاری ج ٤ ص۳۱، شرح الکرمانی ج۳ ص۲۲۷

(۴) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۱، شرح ابن بطال ج ۱ ص ۴۷۵، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۵، التوضیح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰۸، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۸

د ذکر شوې جملې نحوی تحقیق او د نسخو اختلاف ذکر شوې جمله په مختلف الفاظو سره مختلف نسخو کښې راغلې ده. په دې وجه باندې د دې په ترکیب کښې هم متعدد احتمالات دی، چه د هغې په وجه باندې به د دې په معانی کښې هم لږ شان بدلون وی

پس ذکر شوې متن د ابوذر روایت دې یعنی ﴿ مَا أَرَى أَنَّ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَدَعُونَكُمْ عَمْدًا ﴾ د ﴿ ان ﴾ په اثبات سره

﴿ اری ﴾ که د همزه په ضمې سره دې، نو په معنی د ﴿ اظن ﴾ دې او که د همزه په فتحې سره دې، نو په معنی د ﴿ اعلم ﴾ دې او ﴿ ما ﴾ موصوله دې ﴿ ان ﴾ به د روستو جملې سره د مصدر په تاویل کښې وی. اوس به ئې مطلب وی ﴿ الذی اظن - او اعلم - ترکهم ایاکم عمدا ﴾ چه زما خیال دې چه دا خلق تاسو لره عمدا پریږدی.

د اکثرو حضراتو روایت دې: ﴿ مَا أَرَى هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ يَدَعُونَكُمْ عَمْدًا ﴾ یعنی د ﴿ ان ﴾ نه بغیر

ابن مالک رحمه الله فرمائی چه په دې صورت کښې ﴿ ما ﴾ موصوله ده او ﴿ اری ﴾ د همزه په فتحې سره په معنی د ﴿ اعلم ﴾ ده او مطلب دې ﴿ الذی اعتقد ان هؤلاء یترکونکم عمدا لا غفلة ولا نسیانا ﴾

اقول: د دې تقدیر نه معلومه شوه چه ﴿ هؤلاء القوم ﴾ دا مرفوع مبتدا دې او وړاندې جمله ﴿ یدعونکم ﴾ د هغې خبر دې. بیا دا جمله اسمیه په محل د رفع کښې د ﴿ ما اری ﴾ دپاره خبر جوړیږی د اصیلی او ابن عساکر په روایت کښې دی ﴿ ما ادری ان هؤلاء یدعونکم عمدا ﴾ یعنی د ﴿ اری ﴾ په ځائې ﴿ ادری ﴾ دې

ابن مالک رحمه الله فرمائی چه په دې صورت کښې ﴿ ما ﴾ موصوله دې. او ﴿ ان ﴾ د همزه په فتحې سره دې. مطلب دا دې چه ﴿ ما ادری ﴾ په معنی د ﴿ الذی ادری ﴾ به مبتدا وی او مابعد به د مصدر په تاویل کښې د هغه خبر وی.

نور حضرات فرمائی چه ﴿ ما نافیه ﴾ دې. بیا په دې صورت کښې په ﴿ ان ﴾ کښې اختلاف دې، نو بعض وائی چه دا همزه په فتحې سره دې او په محل د نصب کښې به د ﴿ ادری ﴾ دپاره مفعول جوړیږی. پس تقدیر به داسې وی ﴿ ما ادری ترک هؤلاء ایاکم عمدا لما ذا هو؟ ﴾ ماته نه ده معلومه چه دا حضرات تاسو عمدا ولې پریږدی؟

او ابو البقاء فرمائی چه ﴿ ان ﴾ د همزه په کسرې سره دې او ﴿ ادری ﴾ به په دې صورت کښې مهمل وی. یعنی په روستو جمله کښې به عمل نه کوی. بلکه مفعول به ئې محذوف وی او وړاندې جمله ﴿ ان ﴾ بکسر الهمزه به استینافیه وی او مطلب به ئې وی ﴿ لا اعلم مالکم فی تخلفکم عن الاسلام وان المسلمین یدعونکم عمدا مع القدرة ﴾

یعنی ستاسو د اسلام نه قبلولو سبب ماته اوس هم ماته نه دې معلوم. حال دا چه دا مسلمانان

د قدرت باوجود تاسو عمدا پریږدئ. (١)
دلته دا اشکال راځي چه په اهل حرب کفار باندې صرف استیلاء حاصلولو سره د هغوی زنانه او بچي غلامان کولې شي. نو بیا دا زنانه آزاده ولې پریخودلې شوه؟
د دې جواب دا دې چه د استیلاف د مصلحت د وجې نه هغه آزاده پریخودلې شوه. هم دا استیلاف د هغې د پوره قوم په اسلام کښې د داخلیدو سبب جوړ شو.
دویم جواب دا دې چه ممکنه ده چه ګیر چاپیره خلق ترې حربیان وی او هغوی ذمیان وی، یا دا چه هغوی ته امان حاصل وی، په دې وجه ئې د هغوی نه غلامان جوړ نه کړل. (٢)

قوله: فَدَخَلُوافِي الإِسْلَامِ: پس هغوی ټول په اسلام کښې داخل شو.
په عام نسخو کښې تردې ځائې پورې دی، د دې نه روستو چه د امام بخاری رحمه الله کوم کلام دې هغه صرف د مستملی په روایت کښې دې. (٣)

قوله: قَالَ أَبُوعَبْدِاللّٰهِ صَبَأَ خَرَجَ مِنْ دِينٍ إِلَىٰ غَيْرِهِ: ابو عبدالله (امام بخاری رحمه الله) فرمائی: ﴿ صبا ﴾ (د دې معنی ده) د یو دین نه وتلو سره د بل دین طرف ته لاړو.
د صنعانی په نسخه کښې دی: ﴿ صبا فلان، انخلع، واصبا : ای کذلك ﴾ (٤)
یعنی د ﴿ صبافلان ﴾ او د ﴿ اصبا ﴾ معنی ده د یو څیز نه وتل، ازادیدل، بیلیدل.
شاته په حدیث کښې چونکه د ﴿ صابئ ﴾ لفظ راغلې وو، په دې وجه امام بخاری رحمه الله د دې ځائې نه د دې تفسیر فرمائی او په هغې سره د هغه ذهن په قران کریم کښې د ذکر شوی لفظ ﴿صابئین﴾ طرف ته منتقل شو نو وړاندې ئې د هغې وضاحت هم اوفرمائیلو. بیا ئې د سورة یوسف آیت کریمه ﴿ والا تصرف عنی کیدهن اصب الیهن ﴾ (٥) طرف ته ذهن لاړو نو د هغې تفسیر او د هغه دواړو الفاظو معنی کښې ئې فرق هم بیان کړو (٦)

قوله: وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: الصَّابِئِينَ فِرْقَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ يَقْرَءُونَ الزَّبُورَ: او ابو العالیه فرمائی چه صابئین د اهل کتابو یوه ډله ده کوم چه زبور لولی.

---

(١) انظر : ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٣، ٥٩٤ فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣، عمدة القاری ج ٤ ص ٣١، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٢٧، تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٤
(٢) فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣، عمدة القاری ج ٤ ص ٣١
(٣) تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٤، فتح الباری ج ١ ص ٤٥٤، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٤
(٤) فتح الباری ج ١ ص ٤٥٤
(٥) یوسف : ٣٣
(٦) تقریر بخاری ج ٢ ص ١١٤، ١١٥

ابو العاليه دا رُفَیْع (بضم الراء وفتح الفاء مصغرا)[1] بن مهران بصری رياحی رحمه الله دې. د قبيله بنو تميم د يو شاخ رياح بن مر طرف ته د نسبت ولاء د وجې نه هغه ته رياحی وئيلې شی. [2] ابو العاليه ئې كنيت دې.
د جاهليت زمانه ئې موندلې ده، د رسول الله ﷺ د وفات نه روستو ئې دوه كاله پس د سيدنا ابوبكر صديق رضی الله عنه په دور خلافت كښې اسلام قبول كړو، د سيدنا عمر بن الخطاب رضی الله عنه په اقتداء كښې ئې مونځونه اوكړل.
د كبار صحابه كرام، سيدنا علی بن ابی طالب، عبدالله بن مسعود، ابو موسی اشعری، ابی بن كعب، انس بن مالك، ثوبان مولی رسول الله ﷺ، حذيفه بن اليمان، رافع بن خديج، عبدالله بن عباس، عبدالله بن عمر بن الخطاب، ابو ايوب انصاری، ابو سعيد خدری، ابوهريره، ابو برزه الاسلمی، ابوذر غفاری او ام المومنين سيده عائشه صديقه رضی الله عنهم نه روايت كوی.
د هغه نه خالد الحذاء، داؤد بن ابی هند، محمد بن سيرين، حفصه بنت سيرين، بكر المزنی، ثابت البنانی، قتاده، منصور بن زاذان، عاصم الاحول، عوف الاعرابی او جعفر بن ميمون رحمهم الله وغيره روايت كوی. [3]

امام ابو حاتم او حافظ ابو زرعه رحمهما الله فرمائی: «ثقة»[4]
هم دا توثيق اسحاق بن منصور د يحيی بن معين رحمه الله نه هم نقل كړې دې. [5]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی: «ثقة كثير الارسال»[6]

ابو القاسم لالكائی فرمائی: «ثقة مجمع على ثقته»[7]

امام عجلی رحمه الله فرمائی: «تابعی ثقة من كبار التابعين»[8]
ابوبكر بن ابی داؤد فرمائی چه د صحابه كرام رضی الله عنهم نه روستو د ابو العاليه نه لوئې د قران كريم عالم بل نه وو، د هغه نه روستو سعيد بن جبير، د هغه نه روستو سدی او د هغه نه روستو

---

[1]) المغنی فی ضبط اسماء الرجال، حرف الراء ص۱۱۲، تقريب التهذيب، رقم الترجمة ۱۹۵۸، ج ۱ ص ۳۰۳
[2]) الانساب للسمعانی، باب الراء والياء ج ۳ ص ۱۱۱
[3]) د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۵، ۲۱۶، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸٤، وسير اعلام النبلاء ج ٤ ص ۲۰۷، والجرح والتعديل ج ۳ ص ٤٦۱، ٤٦۲
[4]) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۶، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸٤
[5]) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۶، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸٤
[6]) تقريب التهذيب ج ۱ ص ۳۰۳
[7]) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۶، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸٤
[8]) تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۷۵

سفيان ثوری وو. (۱)

ابو احمد بن عدی رحمه الله فرمائی چه د هغه روایت کړی احادیث صحیح دی. د هغه د روایتو نه چه د ټولو نه زیات په کوم روایت باندې کلام کړې شوې دې هغه ﴿حديث الضحك فى الصلاة﴾ دې. (۲) دې، دا حدیث چه د هغه نه علاوه څومره راویانو هم روایت کړې دې د دې مدار په ابو العالیه باندې دې. هم د دې حدیث په وجه باندې محدثین کرام په هغه باندې کلام کړې دې. او د هغه نور روایات صحیح او درست دی. (۳)

د هغوی د وفات په کال کښې اختلاف دې. پس هیثم بن عدی او نور ډیر حضرات فرمائی چه د حجاج بن یوسف په دور حکومت کښې وفات شوې دې. (۴)

ابو خلده فرمائی چه په شوال ۹۰ هجری کښې هغه وفات شوې دې. (۵)

بعض حضراتو ۹۳ هجری د وفات کال نقل کړې دې. (۶)

---

(۱) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۶، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۴

(۲) وهو حديث مرسل، اخرجه عبدالرزاق : عن معمر عن قتادة عن أبى العالية (الرياحى) أن رجلا أعمى تردى فى بئر والنبى صلى الله عليه و سلم يصلى بأصحابه فضحك بعض من كان يصلى مع النبى صلى الله عليه و سلم فأمر النبى صلى الله عليه و سلم من ضحك منكم فليعد الصلاة.
قال معمر وأخبرنى أيوب عن حفصة بنت سيرين عن أبى العالية مثل ذلك.
ورواه عبد الرزاق ايضا عن الثورى عن خالد عن ام الهذيل عن ابى العالية قال: بينا رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلى بالناس اذ جاء رجل فى بصره سوء، فوقع فى بئر عند المسجد فامر النبى صلى الله عليه وسلم من ضحك فليعد الوضوء والبعد الصلاة،
ورواه ايضا : عن هشام بن حسان عن حفصة بنت سيرين عن أبى العالية قال كان النبى صلى الله عليه و سلم يصلى بأصحابه يوما فجاء رجل ضرير البصر فوقع فى ركية فيها ماء فضحك بعض أصحاب النبى صلى الله عليه و سلم فلما انصرف رسول الله صلى الله عليه و سلم قال من ضحك فليعد وضوء، ثم ليعد صلاته.
(مصنف عبد الرزاق، كتاب الصلاة، باب الضحك والتبسم فى الصلاة، رقم ۳۷۷۰ — ۳۷۷۳)
واخرجه الدارقطنى فى سننه، واكثر فى اخراج طرقه فخرجه من ثمانية وستين وجها من طرق مختلفة و تكلم فى علله.وكذاتكلم على اسناده وعلله المحدث العلامة محمدشمس الحق العظيم ابادى فى التعليق المغنى. وان شئت التفصيل فراجع سنن الدارقطنى والتعليق المغنى على هامشه. كتاب الصلاة. باب احاديث القهقهة فى الصلاة ج ۱ ص ۱۶۱- ۱۷۵

(۳) الكامل فى ضعفاء الرجال ج ۱ ص ۳۵۳، تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۸، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۵

(۴) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۸، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۵

(۵) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۸، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۵، تقريب التهذيب ج ۱ ص ۳۰۳، الكاشف للذهبى ج ۱ ص ۲۶۷

(۶) تهذيب الكمال ج ۹ ص ۲۱۸، وتهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۸۵، تقريب التهذيب ج ۱ ص ۳۰۳، كتاب الثقات لابن حبان ج ۲ ص ۱۴۲

مدائني ۱۰۶ هجری ذکر کړې دي (١) ابو عمر الضرير وائي چه په ۱۱۱ هجری کښې وفات شوې دي (٢) اکثر حضراتو اول قول ته صحيح ونيلې دې.

د زهد، تدين، تقوى، اعتزال فتن، تصوف او اخلاق په باب کښې د هغه ډير زيات اقوال او اخبار دي. (٣)

د اثر مذكور تخريج: امام بخاري رحمه الله چه د ابو العاليه کوم اثر دلته تعليقا ذکر کړې دې، ابن ابي حاتم د ربيع بن انس په طريق سره هغه موصولا نقل کړې دې. ونصه:

(قال ثنا عصام بن رواد ثنا آدم هو ابن أبي إياس ثنا أبو جعفر هو الرازي عن الربيع عن أبي العالية قال الصابئين فرقة من أهل الكتاب يقرءون الزبور) (٤)

د فرقه صابئين تحقيق: د فرقه صابنه په باره کښې د اهل علم مختلف رائې دی.

پس بعض حضرات فرمائی چه دا د سيدنا نوح عليه السلام د تره صابئ بن متوشلخ طرف ته منسوب دي او د سيدنا نوح عليه السلام په دين باندې وو. (٥)

يو قول دا دې چه دا د ملائکو عبادت کونکی وو. (٦)

يو قول دا دې چه د ستورو عبادت کونکی وو. (٧)

قاضی بیضاوی فرمائی چه دا د نصاری او مجوسو ترمينځه يو قوم دي. (٨)

قاضی شهاب الدين خفاجي رحمه الله د امام بيضاوي رحمه الله د دې قول په تشريح کښې فرمائی چه د نصاری او د مجوسو ترمينځه د کيدو مطلب دا دې چه د هغوی دين مذکور د دواړو فرقو سره مشابه دې. يا دا مطلب دې چه د هغوی دين او د هغې زمانه د ذکر شوې دواړو دينونو د زمانې ترمينځه واقع دې. (٩)

---

(١) تهذيب الكمال ج ٩ ص ٢١٨، وتهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢٨٥

(٢) تهذيب الكمال ج ٩ ص ٢١٨، وتهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢٨٥

(٣) تهذيب التهذيب ج ٣ ص ٢٨٤، تقريب التهذيب ج ١ ص ٣٠٣، الكاشف للذهبي ج ١ ص ٢٦٧. و كتاب الثقات لابن حبان ج ٢ ص ١٤٢، رقم الترجمة ١١٠٨، والاصابة ج ١ ص ٥٢٨، والانساب للسمعاني ج ٣ ص ١١١، والجرح والتعديل ج ٣ ص ٤٦١، ٤٦٢، وحلية العلماء لابی نعيم ج ٢ ص ٢١٧، واخبار اصبهان ج ١ ص ٣١٤، والجمع بين رجال الصحيحين لابن القيسرانی ج ١ ص ١٤٠، وسير اعلام النبلاء ج ٤ ص ٢٠٧، وتذكرة الحفاظ ج ١ ص ٦١، ٦٢

(٤) تغليق التعليق ج ٢ ص ١٨٨

(٥) فتح الباری ج١ص ٤٥٤، ارشاد الساری ج١ ص ٥٩٤، تفسير البيضاوی، سورة البقرة الاية: ٦٢، ج٢ص ٢٧٤

(٦) ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٤، تفسير البيضاوی ج ٢ ص ٢٧٤

(٧) پورته حواله جات

(٨) پورته حواله جات

(٩) حاشية الشهاب المسماة: عناية القاضي وكفاية الراضي، على تفسير البيضاوی ج ٢ ص ٢٧٥

يو قول د هغوی په باره کښ دا دې چه دا مؤحدين دی، د تاثير نجوم اعتقاد ئې لرلو او د بعض انبياء کرام ﷺ د نبوت اعتراف ئې کولو. (١)

ابن مردويه په حسن سند سره د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړې دی چه ﴿ الصابئون ليس لهم كتاب ﴾(٢) يعنی هغه په هيڅ اسمانی کتاب باندې ايمان نه لرى.

د علامه انور شاه کشميری رحمه الله تحقيق : علامه انور شاه کشميری رحمه الله فرمائی چه ماته د تاريخ نه تحقيقا دا خبره معلومه شوه چه عربو به خپل ځان ته حنفاء او بنی اسرائيل ته به ئې صابئين وئيل اوبنی اسرائيل به ددې برعکس خپل ځان ته حنفاء اوهغوی ته به ئې صابئين وئيل.

امام بيضاوی رحمه الله د هغوی په باره کښ يو قول دا نقل کړې دې چه هغوی به د ستورو عبادت کولو. او دا ئې هم نقل کړی دی چه دا خلق د نبوت منکر وو. علامه شهرستانی رحمه الله تقريبا په پنځوس صفحاتو باندې د هغوی مناظره نقل کړې ده، د هغې نه هم دا معلوميږی چه دا خلق د نبوت منکر وو. (٣)

د حافظ ابن تيميه رحمه الله تسامح : علامه کشميری رحمه الله فرمائی چه علامه ابن تيميه رحمه الله د صابئين په تحقيق کښ سهو شوې دې هغه هغوی د فلاسفه او اهل کتاب يوه فرقه خيال کوله. د هغوی مستدل دا آيت کريمه وو : ﴿ اِنَّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَالَّذِيْنَ هَادُوْا وَالنَّصٰرٰی وَالصّٰبِئِيْنَ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴾(٤) چه په دې آيت کريمه کښ د اهل کتاب او صابئين معامله يو شان بيان کړې شوې ده. او په هغوی کښ د ايمان راوړنکو دپاره د اجر وعده کړې شوې ده څنګه چه د يهودو او نصارو دپاره کړې شوې ده، لهذا دا آيت کريمه دې باره کښ صريح دې چه صابئين اهل کتاب دی، ځکه چه په هغوی کښ د بعض د ايمان دلته ذکر کړې شوې دې.

حافظ ابن تيميه رحمه الله ﴿ مَنْ اٰمَنَ ﴾ د ماضی په معنی کښ اخستلې دې، چه د هغې نه د ﴿صابئين﴾ ايمان راوړل ثابتيږی.

او د نورو مفسرين کرام په نزد د اولنې ﴿ امنوا ﴾ نه په ماضی کښ ايمان راوړل، يعنی په انبياء سابقين باندې ايمان راوړل مراد دی، او په بل ﴿ مَنْ اٰمَنَ ﴾ کښ په مستقبل کښ يعنی په رسول الله ﷺ او د هغه په شريعت باندې ايمان راوړل مراد دی. اوس به په دې صورت کښ دا آيت کريمه د صابئين په اهل کتاب کيدو باندې دلالت نه کوی، بلکه د دې مفهوم به دا وی چه د

---

(١) حاشية الشهاب على تفسير البيضاوی ج ٢ ص ٢٧٥

(٢) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٤

(٣) انظر : الملل والنحل، للامام ابی الفتح محمد بن عبدالكريم الشهرستانی، بحث مقالة اصحاب الروحانيات واجوبة الحنفاء ج ٢ ص ٢٩١ – ٣٤٤، مكتبة عثمانيه

(٤) البقرة : ٦٢

اخرت کامیابی د یو معین جماعت سره خاص نه ده. بلکه چه څوك هم په الله پاك او د هغه په رسول ﷺ باندې ایمان راوړی، هغه به نجات بیا مومی، که هغه یهودی وی. یا نصرانی وی. یا بل څوك وی.
او دا په په حقیقت کښې د یهودو او نصاری د هغه گمان ابطال وی چه د اخرت کامیابی صرف د یهودو او نصارو دپاره ده. لهذا په دې صورت کښې په دا تفصیل بعد الاجمال وی او ما دا ذکر کړه چه زما په نزد دویم ﴿ مَنْ اٰمَنَ ﴾ استیناف دې او بیا مې دا هم ذکر کړه چه صابئین زما په نزد هغه خلق دی کوم چه د مجاهدات او ریاضیات په ذریعه باندې د عالم د تسخیر اعتقاد لری، څنګه بعض خلق د اعمال په ذریعه جنات مسخر کوی. په خلاف د حنیفیت چه په هغې کښې هر یو څیز تخشع، تذلل، تضرع او اظهار مسکنت وعاجزی ده او دا ټول هر څه صرف د عبودیت د وظیفې ادا کولو دپاره دی په هغې کښې د تسخیر وغیره د نیت هیڅ دخل نه وی. (۱)
د صابئین متعلق د امام ابوبکر الجصاص رحمه الله رائې امام ابوبکر جصاص رحمه الله فرمائی چه صابئینو به د اووه ستورو عبادت کولو او هغوی ته به ئې ﴿ الهة ﴾ وئیلو او د هغې متعلق د هغوی اعتقاد دا وو چه د دې عالم ټول حوادث هم د هغوی په افعال سره واقع کیږی. دا په اصل کښې معطله دی کوم چه د صانع واحد نه منکر دی.
هم د هغوی طرف ته الله پاك سیدنا ابراهیم علیه السلام مبعوث اوفرمائیلو. پس هغه هغوی ته د الله پاك طرف ته دعوت ورکړوس او په مضبوط دلائو سره ئې غهوی په توحید باندې پوهه کړل او په دې طریقه ئې په هغوی باندې حجت پوره کړو چه د هغې جواب د هغوی نه نه شو کیدې.
پس هغوی سیدنا ابراهیم علیه السلام په اور کښې واچولو، الله پاك هغه ته نجات ورکړو او د شام طرف ته ئې ورته د هجرت کولو حکم ورکړو، تردې وخته پورې، د بابل، عراق، شام، مصر او روم والا هم په دې عقیده باندې وو. او دا سلسله بیوراسب کوم ته چه عرب الضحاك وائی، تر د اخری ورځو پورې هم په دې باندې روان وو، روستو اهل فارس په هغوی باندې غالب شو د هغې نه روستو د دې مذهب شان وشوکت ختم شو.
د اهل فارس وغیره د ظهور نه مخکښې دا خلق د علم نجوم وغیره ډیر ماهر وو او هغه به ئې استعمالولو، هغوی د اووه ستورو په نوم باندې بتان تراشلې وو، د هغوی عبادت به ئې کولو او د هر یو بت دپاره ئې یو هیکل جوړ کړې وو، او د خپلې عقیدې مطابق به ئې چه د کوم بت نه کوم کار اخستلو د هغې مطابق به ئې اعمال پوره کول او د هغه بت (ستوری) نه به ئې تقرب حاصلولو. مثلا که څوك به د خیر او ښیګړې طلب ګار وو نو هغوی به په هغه بتانو (ستوری) کښې د (مشتری) تقرب د داسې عمل په ذریعه حاصلولو کوم چه به د هغه (مشتری) موافق وو، یعنې دم او تعویذ وغیره.
هم دغه شان به چه چا د چا دپاره د شر، جنګ، مرګ او هلاکت وغیره اراده کوله نو هغه به د ﴿ زحل ﴾ تقرب د داسې اعمالو په ذریعهٔ حاصلولو کوم چه د هغه موافق وو.

---

(۱) فیض الباری، کتاب التیمم، باب الصعید الطیب وضوء المسلم یکفیه من الماء ج ۱ ص ۵۲۸، ۵۲۹

او که چا به د اسمانی بجلی، اور یا طاعون په ذریعه د چا د مرګ اراده کوله نو هغه به بعض حیوانات وغیره ذبح کولو سره د مریخ تقرب حاصلولو.
دا ټول اعمال به په حقیقت کښې د هغه ستورو د تعظیم دپاره کیدل د کومو نه چه به هغوی د خیر یا شر مطلوب کار اخستل غوښتل، پس د هغوی اعتقاد دا وو چه د ذکر شوي امورو د حصول دپاره د ذکر شوي اعمال او قربات نه علاوه د بل څه کار کولو ضرورت نشته، بلکه د مذکوره اعمال نه پس به دا ستوری خپله زمونږ دا ټول کارونه پوره کوی. [1]
امام جصاص رحمه الله بل ځائې کښې فرمائی چه ابو الحسن کرخی رحمه الله فرمائی: صابئین د دین مسیح طرف ته منسوب دی او انجیل به ئې لوستلو.
امام ابوحنیفه رحمه الله به هغوی په اهل کتاب کښې شمارل، او صاحبین فرمائی چه دا اهل کتاب نه دی.
زما (امام جصاص رحمه الله) رائې دا ده چه ابو الحسن کرخی چه د کومو صابئین متعلق ذکر کړې دې هغه خلق د واسط په مضافات کښې د بطائح نومې علاقې اوسیدونکی وو او د کومو صابئینو چه مونږ ذکر کړې دی هغوی به د ستورو عبادت کولو هغه د حران اوسیدونکی وو.
او زما ظن غالب دا دې چه امام ابو حنیفه رحمه الله به د صابئین نه هغه قوم لیدلې وی چا چه به خپل ځان نصاری ښکاره کولو، انجیل به ئې لوستلو او د دین مسیح طرف ته به ئې خپل ځان په تقیه کولو سره منسوب کولو، هم په دې وجه امام صاحب هغوی اهل کتاب اومنل، ګینې اکثر فقهاء کرام د هغوی په باره کښې دا حکم بیان کړې دې چه یا به دوی اسلام قبلوی یا به هغوی قتلولې شی، د هغوی نه به جزیه نه شی قبلولې.
خو د صابئین په باره کښې چه کوم اعتقاد مونږ بیان کړو، د هغوی په باره کښې د ټولو فقهاء کرامو اتفاق دې چه هغه اهل کتاب نه دی. لهذا نه خو به د هغوی ذبیحه خوړلې شی او نه به د هغوی د زنانو سره نکاح کولې شی. [2]
علامه انور شاه کشمیری رحمه الله بل ځائې کښې فرمائی چه حنیف په حقیقت کښې د سیدنا ابراهیم علیه السلام لقب وو، هم هغه اصل دې او باقی ټول خلق د هغه تابع دی او دا د صابی په مقابله کښې دې. د حنیف معنی ده د ټولو ادیان باطله نه اعراض کولو سره په یو دین حق باندې تلل، یا د ټول اطراف او اړخونو نه صرف نظر کولو سره د دین حق طرف ته تلل. او حنیف د نبوت معترف وی، او صابی د نبوت منکر وی.
حافظ ابن تیمیه رحمه الله په ډیرو ځایونو کښې د صابئینو ذکر کړې دې خو هغه څه شافی بحث نه دې کړې شوې. او چونکه هغه د هغوی په حقیقت باندې پوهه نه شو په دې وجه د آیت کریمه: ﴿ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ

---

[1] احکام القران للجصاص، سورة البقرة، باب السحر وحکم الساحر ج ۱ ص ۵۲، ۵۳
[2] احکام القران للجصاص، سورة المائدة، باب الطهارة والوضوء للصلاة، مطلب فی الکلام علی الصابئة وبیان نحلتهم ج ۲ ص ۴۱۳

رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾[1] په تفسير کښې هم د هغه نه سهوه واقع شوې ده. او هغه دا خيال اوکړو چه څنګه يهود او نصارى په خپله زمانه کښې په يهوديت او نصرانيت باندې پاتې کيدو سره مومنان وو هم دغه شان صابئين هم په خپله زمانه کښې په صابئيت باندې اوسيدو سره مومنان وو. حال دا چه صابئين بالکل مومنان نه وو، د هغوى نه يوې ډلې خو د فلاسفه په طريقه باندې په اول المبادى باندې ايمان او اعتقاد ساتلو، بلې ډلې په هياکل کښې د ستورو عبادت کولو او دريمې ډلې بتان تراشلو سره د هغې عبادت کولو. علامه آلوسى رحمه الله په روح المعانى کښې او امام جصاص په احکام القران کښې د دې تصريح کړې ده

اهل علم د صابئين د عقائدو بحث کړې دې، په هغې کښې ابن النديم په الفهرست کښې ښه تحقيق کړې دې. [2] او د ټولو نه غوره بحث په دې موضوع باندې امام ابوبكر جصاص رحمه الله په

---

[1]) البقرة : ۶۲

[2]) اقول : ان ابن النديم فى كتابه 'الفهرست' عرفهم اولا، فذكر معتقداتهم، ثم صلواتهم وصيامهم وذبائحهم، وامور واحكام دينهم مفصلا فقال : ودعوة هؤلاء القوم كلهم واحدة وسنتهم وشرائعهم غير مختلفة جعلوا قبلتهم واحدة بأن صيروها لقطب الشمال فى سفرة العقلاء.... وقالوا ان السماء يتحرک حركة اختيارية وعقلية المفترض عليهم من الصلاة فى كل يوم ثلاث أولها قبل طلوع الشمس بنصف ساعة أو أقل لتنقضى مع طلوع الشمس وهى ثمان ركعات وثلاث سجدات فى كل ركعة الثانية انقضاؤها مع زوال الشمس وهى خمس ركعات وثلاث سجدات فى كل ركعة الثالثة مثل الثانية انقضاؤها عند غروب الشمس وإنما ألزمت هذه الأوقات لمواضع الاوتاد الثلاثة التى هى وتد المشرق ووتد وسط السماء ووتد المغرب.... والمفترض عليهم من الصيام ثلاثون يوما أولها لثمان مضين من اجتماع أذار وتسعة أخر أولها لتسع بقين من اجتماع كانون الأول وسبعة أيام أخر أولها لثمان مضين من شباط وهى أعظمها.... ولهم قربان يتقربون به وانما يذبحون للكواكب.... والذى يذبح للقربان الذكور من البقر والضأن والمعز وسائر ذى الأربع غير الجزور مما ليس له أسنان فى اللحيين جميعا.... والذبيحة عندهم مع قطع الاوداج والحلقوم.... وأكثر ذبائحهم الديوک ولا يؤكل القربان ويحرق ولا يدخل الهياكل ذلک اليوم وللقربان أربعة أوقات فى الشهر.... وأعيادهم عيد يسمى عيد فطر السبعة وفطر الشهر وقيل فطر الثلاثين بيومين وبعدهذا الفطر بخمسة أيام وبعد هذا الفطر بثمانية عشر يوما وهو يوم ستة وعشرين من الشهر.... وعليهم الغسل من الجنابة وتغيير الثياب.... وقد نهوا عن أكل الجزور وما لم يذک وكل ما له أسنان فى اللحيين جميعا كالخنزير والكلب والحمار.... ويفرطون فى كراهة الجمل حتى يقولون أن من مشى تحت خطام بعير لم يقض حاجته ذلک..... ويتركون الاختتان..... ولا طلاق الا بحجة بينة عن فاحشة ظاهرة ولا يراجع المطلقة ولا يجمع بين امرأتين ولا يطأهن الا لطلب الولد.

وعندهم أن الثواب والعقاب إنما يلحق الأرواح وليس يؤخر ذلک عندهم إلى أجل معلوم ويقولون إن النبى هو البرىء من المذمومات فى النفس والآفات فى الجسم والكامل فى كل محمود وأن لا يقصر عن الإجابة بصواب كل مسألة..... وقولهم فى الهيولى والعنصر والصورة والعدم والزمان والمكان والحركة كما قال ارسطاطاليس فى سمع الكيان وقولهم فى السماء إنها طبيعة خامسة ليست .....[بقيه برصفحه آئنده...

احکام القران کښې په دريځ ځايونو کښې کړې دي، په دې موضوع باندې د هغه کلام ښه شافي، انتهائي محقق او مدلل دی. (۱)

په مشکلات القران کښې علامه کشمیری رحمه الله فرمائی: «ولم اجد تحقيق الصابئين اتقن مما ذكره الجصاص في احكام القرآن في مواضع منه» (۲)

..بقيه ازگذشته..) من العناصر الأربعة لا تضمحل ولا تفسد ما قال في كتاب السماء...... وقولهم في أن الله واحد لا تلحقه صفة ولا يجوز عليه خبر موجب....

ثم ذكر حكاية اخرى في امرهم فقال: قال أبو يوسف ايشع القطيعي النصراني في كتابه في الكشف عن مذاهب الحرنانيين المعروفين في عصرنا بالصابة إن المأمون اجتاز في آخر أيامه بديار مضر يريد بلاد الروم للغزو فتلقاه الناس يدعون له وفيهم جماعة من الحرنانيين وكان زيهم إذ ذاك لبس الاقبية وشعورهم طويلة بوفرات كوفرة قرة جد سنان بن ثابت فأنكر المأمون زيهم وقال لهم من أنتم من الذمة فقالوا نحن الحرنانية فقال أنصارى أنتم قالوا لا قال فيهود أنتم قالوا لا قال فمجوس أنتم قالوا لا. .... فقال لهم فأنتم إذا الزنادقة عبدة الأوثان وأصحاب الرأس في أيام الرشيد والدى وأنتم حلال دماؤكم لا ذمة لكم فقالوا نحن نؤدى الجزية فقال لهم إنما تؤخذ الجزية ممن خالف الإسلام من أهل الأديان الذين ذكرهم الله عز و جل في كتابه ولهم كتاب وصالحه المسلمون عن ذلك فأنتم ليس من هؤلاء ولا من هؤلاء فاختاروا الآن أحد أمرين إما ان تنتحلوا دين الإسلام أو دينا من الأديان التي ذكرها الله في كتابه وإلا قتلتكم عن آخركم فإني قد أنظرتكم إلى أن أرجع من سفرتي هذه. ..... ورحل المأمون يريد بلد الروم فغيروا زيهم وحلقوا شعورهم وتركوا لبس الاقبية وتنصر كثير منهم ولبسوا زنانير وأسلم منهم طائفة وبقى منهم شرذمة بحالهم وجعلوا يحتالون ويضطربون حتى انتدب لهم شيخ من أهل حران فقيه فقال لهم قد وجدت لكم شيئا تنجون به وتسلمون من القتل.... فقال لهم إذا رجع المأمون من سفره فقولوا له نحن الصابئون فهذا اسم دين قد ذكره الله جل اسمه في القرآن فانتحلوه فأنتم تنجون به وقضى أن المأمون توفى في سفرته تلك بالبذندون وانتحلوا هذا الاسم منذ ذلك الوقت لأنه لم يكن بحران ونواحيها قوم يسمون بالصابة فلما اتصل بهم وفاة المأمون ارتد أكثر من كان تنصر منهم ورجع الى الحرنانية. ..... ومن أسلم منهم لم يمكنه الارتداد خوفا من أن يقتل فاقاموا متسترين بالإسلام فكانوا يتزوجون بنساء حرانيات ويجعلون الولد الذكر مسلما والأنثى حرنانية.....

وبعد تفصيل احوالهم ومسرد معتقداتهم واعمالهم قال (ابن النديم) في الخاتمة: وقد كان هارون بن إبراهيم بن حماد بن إسحاق القاضي لما كان يلي بحران واعمالها القضاء وقع اليه كتاب سرياني فيه أمر مذاهبهم وصلواتهم فأحضر رجلا فصيحا بالسريانية والعربية ونقله له بحضرته من غير زيادة ولا نقصان والكتاب موجود كثير بيد الناس واحتسب هارون بن إبراهيم حمله الى أبي الحسن على بن عيسى وفي ذلك الكتاب أمرهم مشروح فلينظر فيه فإنه يغنى عن كثير من الكتب المعمولة في معناه. اهـ (وانظر للاستزادة (كتاب الفهرست لابن النديم، الفن الاول، من المقالة التاسعة ص ۳۸۳، ۳۸۵، ۳۹۱)

۱) فيض البارى، كتاب الايمان، باب الدين يسر، ج ۱ ص ۲۰۳، ۲۰۴

۲) مشكلات القران، رقم ۱۲، تحت الاية ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ﴾ الخ ص ۱۶، اداره تاليفات اشرفيه

يعنى امام جصاص چه په احكام القران كښې په مختلف ځايونو كښې د صابئين كوم تحقيق ذكر كړې دې، د هغې نه مضبوط او قوى تحقيق ماته د بل چا په كلام كښې نه دې ملاؤ شوې.
د ذكر شوې تحقيق نه معلومه شوه چه د صابئين متعلق چه امام بخارى رحمه الله د ابوالعاليه كوم قول نقل كړې دې هغه د تحقيق خلاف دې.
امام بخارى رحمه الله په حديث باب كښې د ذكر شوې صابى او فرقه صابى ترمينځه د فرق بيانولو دپاره دا اثر دلته بيان كړې دې. (۱)

﴿ اصب : امل ﴾ د اصب معنى ده زه به مائل شم. ﴿ اصب ﴾ : بفتح الهمزة، وسكون الصاد وضم الباء، د فعل مضارع واحد متكلم صيغه ده، په اصل كښې ﴿ اصبو ﴾ وو يعنى ناقص واوى دې، د جزم د وجې نه واؤ ساقط شو. دا د سورة يوسف آيت دې ﴿ والا تصرف عنى كيدهن اصب اليهن واكن من الجاهلين ﴾(۲) كه تا د هغوى مكر زما نه لرې نه كړو نو زه به هم د هغوى طرف ته مائل شم او كوم خلق چه د جهالت كارونه كوى په هغوى كښې به هم شامل شوم.
﴿ امل ﴾ بفتح الهمزة وكسر الميم وسكون اللام : دا هم د فعل مضارع واحد متكلم صيغه ده، د ﴿مال يميل﴾ باب ضرب نه اجوف يائى دې، د مائل كيدو په معنى كښې، په اصل كښې ﴿اميل﴾ وو، د جزم د وجې نه ﴿ يا ﴾ ساقطه شوه، نو ﴿ امل ﴾ شو.
دلته دا اشكال راځى چه امام بخارى رحمه الله لفظ د ﴿ صابى ﴾ د لغت په اعتبار سره دا وضاحت فرمائى چه هر كله په سورة يوسف كښې ﴿ اصب ﴾ راغلې دې او هغه د ﴿ امل ﴾ په معنى كښې دې او ناقص واوى دې، او ﴿ صابى ﴾ خو مهموز اللام دې او د دې معنى هم مختلف ده نو ﴿ اصب ﴾ دلته په څه مناسبت سره ذكر كړې شو؟
د دې جواب دا دې چه امام بخارى رحمه الله د اشتقاق اكبر لحاظ كولو سره دلته د ﴿ اصب ﴾ تفسير ذكر كړو. چه په اكثر حروفو كښې دا دواړه مشترك دى. (۳)

---

(۱) فيض البارى ج ۱ ص ٤٥٤، ارشاد السارى ج ۱ ص ٥٩٤، تحفة البارى ج ۱ ص ٢٧٤
(۲) يوسف : ٣٣
(۳) الاشتقاق الاكبر : هو ما اتحدت الكلمتان فيه، فى اكثر الحروف مع تناسب فى الباقى ك : الفلق والفلج، بمعنى الشق، و : اله ودله بمعنى تحير. (معجم النحو والصرف، بحث الاشتقاق، ص ٦٢) كذا فى موسوعة النحو والصرف والاعراب، بحث الاشتقاق ص ٩١
وقد ذكر العلامة العلثمانى فى فضل البارى ان الامام البخارى رحمه الله فسر لفظ ﴿ اصب ﴾ ههنا اعتبارا للاشتقاق الكبير، انظر : فضل البارى ج ۲ ص ٥٢٢.
ولعله تسامح فى تسميته بالاشتقاق الكبير وهو على ما ذكروه : اتحاد الكلمتين فى حروف الاصول بلا ترتيب، مثل طسم طمس، و اضمحل وامضحل ..... وحذب وجبذ، حمد ومدح، انظر : معجم النحو والصرف ص ٦٢، وموسوعة النحو والصرف والاعراب ص ٩١ .....[بقيه برصفحه آئنده....

د حديث الباب نه مستنبط شو فوائد او احكام او مسائل : د حديث الباب نه حضرات محدثين كرام د ډيرو فوائدو او احكاماتو استنباط كړې دې چه د هغې نه څو دا دى :

① د اكابرينو سره د ادب او احترام سلوك كول، لكه چه سيدنا عمر ﷺ د رسول الله ﷺ د بيدارولو دپاره طريقه اختيار كړه. (١)

② د امور دين نه كه يو امر فوت شى نو په هغې باندې د خفګان اظهار پكار دې. (٢)

③ كه د چا نه د تقصير او تكاسل نه بغير مونځ فوت شى نو په هغه باندې هيڅ باك نشته، څكه چه رسول الله ﷺ په ذكر شوې واقعه كښې د مونځ په فوت كيدو باندې اوفرمائيل ﴿لا ضير﴾ (٣)

④ كه چاته جنابت اورسيږى او اوبه ملاؤ نه شى نو هغه لره تيمم كولو سره مونځ كول پكار دى، څكه چه رسول الله ﷺ هغه صحابى ته، چاته چه د غسل حاجت وو خو اوبه ورته نه وې ملاؤ شوې، چه د كوم د وجې نه هغه مونځ نه وو كړې، اوفرمائيل : ﴿عليك بالصعيد، فانه يكفيك﴾ (٤)

⑤ عالم لره پكار دى چه كه هغه يومجمل كار وينى نو د هغه تفصيل او وضاحت دې طلب كړى، چه د هغه صحيح راهنمائى اوشى. څكه چه رسول الله ﷺ چه كله هغه سړې اوليدو چا چه مونځ نه وو كړې نو تپوس ئې ترې اوكړو چه ډ مونځ نه كولو سبب څه دې؟ (٥)

⑥ په يو څيز باندې نكير كولو سره نرمى اختيارول پكار دى، څنګه چه رسول الله ﷺ په مونځ كونكى باندې په نرمئ او شفقت سره نكير اوفرمائيلو.

⑦ په دې حديث كښې په جماعت سره د مونځ د ادا كولو ترغيب او تحريض دې. (٦)

بقيه ازګذشته...] وقال العلامة القاضى ابو البقاء فى كلياته : ثم الاشتقاق ان اعتبر فيه الحروف الأصول مع الترتيب وموافقة الفرع الأصل فى المعنى فهو الصغير وان اعتبر فيه الحروف الأصول مع عدم الترتيب فالكبير ويشترط فى كل منهما المناسبة بين المعنيين فى الجملة..... وقال بعضهم يكفى فى الأكبر أن يكون بين الكلمتين تناسب فى اللفظ والمعنى ولا يكفى ذلک فى الكبير بل لا بد من الاشتراک فى حروف الأصول بلا ترتيب. (كليات ابى البقاء. فصل الالف والشين ص ٤٨) والله اعلم

(١) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٤، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٩، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٠، ٥٩١

(٢) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥٠

(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥١

(٥) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥١

(٦) عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥١

⑧ د مونځ کونکو په موجودګۍ کښې بغیر د عذرنه مونځ ترك کول قابل مذمت او عیب دې.[1]

⑨ د فوت شوې مونځونو قضاء واجب ده، په تاخیر سره هغه نه ساقط کیږي او بغیر د عذر نه په تاخیر کولو کښې ګناه ده [2]

⑩ که په یوه علاقه کښې یو سړې په څه فتنه کښې اخته شي نو هغه له د خپل دین د حفاظت دپاره د هغه علاقې نه تلل پکار دی، لکه څنګه چه د رسول الله ﷺ نه مونځ قضاء شو نو رسول الله ﷺ د هغه ځائې نه روان شو، په دې وجه چه هلته شیطان په خلقو کښې فتنه واچوله، او د هغوی نه ئې مونځ قضاء کړو. [3]

⑪ که یو سړی ته فوت شوې مونځ رایاد شي نو هغه له پکار دی چه د هغې د ادا کولو دپاره تیاری اوکړي، مثلا اودس کول، طهارت حاصلول او داسې ځائې لټول چه چرته په اطمینان سره مونځ ادا کړې شي، رسول الله ﷺ ته چه کله مونځ رایاد شو نو د هغه ځائې نه ئې کوچ اوکړو، بیائې اودس اوکړو او ټولو صحابه کرام ﷺ هم اودس اوکړو، بیا ئې مونځ اداکړو [4]

⑫ د قضاء مونځ دپاره هم اذان کول مستحب دی، ځکه چه په مسلم کښې د سیدنا ابو قتاده ﷺ په حدیث کښې دی: ﴿ثم اذن بلال بالصلاة﴾[5]

⑬ قضاء مونځ په جماعت سره ادا کول مشروع دی، چه رسول الله ﷺ په ذکر شوې واقعه کښې د جماعت سره مونځ ادا اوفرمائیلو. [6]

⑭ که د څکلو او طهارت دپاره اوبه ملاؤ نه شي نو اول هغه طلب کول پکار دی. [7]

⑮ که د اوبو سخت حاجت وی نو چه چرته ملاؤ شي استعمالول پکار دی، روستو دې د هغه مالك ته عوض ورکړي، څنګه چه زنانو ته ورکړې شو. (کوم چه ظاهرا عوض وو) [8]

⑯ د تندې ماتولو ضرورت هم وي او د طهارت حاصلولو هم، نو تږې به په جنبی باندې مقدم کولې شي. [9]

---

[1] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥١
[2] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١
[3] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ٤٥١\١ شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨
[4] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨
[5] مسلم رقم: ٦٨١. عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥١
[6] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥١. شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨
[7] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥١. شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨
[8] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥١. شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨
[9] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١. فتح البارى ج ١ ص ٤٥٢. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٥

⑰ په هبات او اباحات کښې په تعاطی سره معامله کول، چه د جانبین نه معامله منعقد کولو سره یو لفظ استعمال نه کړې شی، دا جائز ده. (۱)

⑱ د مشرکانو لوښی استعمالول جائز دی ترڅو چه په هغې کښې د نجاست د واقع کېدو یقین پیدا نه شی. (۲)

⑲ د دې قصې نه دا هم معلومه شوه چه د رسول اللهﷺ په موجودګئ کښې هم اجتهاد کول جائز دی، ځکه چه د واقعې د سیاق نه معلومیږی چه د تیمم حکم هغه ته معلوم وو، خو په آیت تیمم کښې د حدث اصغر نه خو د تیمم کولو صراحت دې، په دې تقدیر چه د ملامسه نه مراد جماع نه وی، خو د حدیث اصغر په باره کښې آیت کریمه صریح نه دې، نو ممکنه ده چه دې صحابی د جنبی دپاره تیمم کول صحیح نه ګنړلو، پس په دې باندې عمل کولو سره هغه تیمم اونکړو، حال دا چه هغه دې باره کښې د رسول اللهﷺ نه د تپوس کولو قدرت لرلو. د دې نه معلومه شوه چه د رسول اللهﷺ په موجودګئ کښې هم اجتهاد کول جائز دی.

خو د دې خبرې هم احتمال دې چه دې صحابی ته د تیمم د مشروعیت بالکل علم هم نه وی، نو په داسې صورت کښې په هغه د فاقد الطهورین په حکم کش وی او ذکر شوی استدلال به صحیح نه وی. بهرحال! دا مسئله (د رسول اللهﷺ په موجودګئ کښې د اجتهاد جواز) د اهل علم ترمینځه مختلف فیه دې. (۳)

⑳ د فوت شوی مونځ په قضاء کښې تاخیر کول جائز دی که هغه تاخیر د تغافل او تکاسل په وجه باندې نه وی، ځکه چه رسول اللهﷺ د بیداریدو او یاد راتلو په وجه باندې فورا قضاء راونړله، بلکه د هغه ځائې نه ئې د کوچ کولو حکم اوفرمائیلو. (۴)

㉑ د کافر او ذمی د عهد او ذمه رعایت کولو سره د هغه د نفس او مال حفاظت کول ضروری دی، ځکه چه رسول اللهﷺ هغه زنانه او د هغې قوم ته تحفظ ورکړو. (۵)

㉒ د قسم طلب کولو نه بغیر هم قسم خوړل جائزدی، ځکه چه حضرات صحابه کرامؓ هم په دې قصه کښې فرمائی: «وایم الله! لقد اقلع عنها...»(۶)

㉓ که په مسافر باندې د خوب غلبه راشی نو د هغه دپاره پړاؤ اچول مستحب دی. (۷)

---

(۱) عمدة القاری ج ۴ ص ۳۱، فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۳

(۲) عمدة القاری ج ۴ ص ۳۱، فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۳

(۳) فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۱، عدة القاری ج ۴ ص ۳۲

(۴) عمدة القاری ج ۴ ص۳۱، فتح الباری ج۱ ص۴۵۲،تحفة الباری ج۱ص۲۷۵،شرح الکرمانی ج۳ ص۲۲۷

(۵) عمدة القاری ج ۴ ص ۳۱، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۵، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۸، التوضیح لابن ملقن ج ۵ ص ۲۰۸، شرح ابن بطال ج ۱ ص ۴۷۵، تحفة الباری ۲۷۵/۱.

(۶) عمدة القاری ج ۴ ص ۳۱، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۵، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۷

(۷) عمدة القاری ج ۴ ص ۳۲

⑭ د محتاج او مضطر دپاره د مالك په اجازت سره د هغه څيز استعمالول جائز دی او كه اجازت او رضامندی د مخكښ نه متعين وی، نو بغير د اجازت نه هم جائز دې (١)

⑮ په رسول الله ﷺ باندې به بعض وخت د عام انسانانو په شان خوب راتلو، خو په هغې كښ به پرې ګډوډ خوبونه نه راتلل، ځكه چه د رسول الله ﷺ فرمان دې چه: ﴿ رؤيا الانبياء وحی ﴾ د دې نوم تحقيق شاته تير شو. (٢).

⑯ په امورو كښ دننه به د اعم الاحوال اعتبار كولې شی، ځكه چه كله رسول الله ﷺ آرام فرمائيلو نو صحابه كرام رضی الله عنهم په دې ويره باندې هغه رابيدار نه كړو چه ممكنه ده په رسول الله ﷺ باندې څه وحی نازليږی، حال دا دې چه په رسول الله ﷺ باندې به په خوب كښ كله وحی راتله او ګله به نه راتله، خو حضرات صحابه كرام رضی الله عنهم د اعم اعتبار كولو سره رسول الله ﷺ رابيدار نه كړو.

لكه چه په نائم باندې د حدث حكم لګولې شی، حال دا چه كله هغه ته د خوب په حالت كښ حدث لاحق كيږی او كله نه، خو د عام حالت په اعتبار سره په هغه باندې د حدث حكم لګولې شی. (٣)

⑰ په ټولو صحابه كرام رضی الله عنهم كښ سيدنا عمر بن الخطاب رضی الله عنه د دين په معامله كښ د ټولو نه زيات سخت وو. (٤)

⑱ د حديث الباب نه د رسول الله ﷺ يو عظيم الشان معجزه هم معلوميږی چه ټولو صحابه كرام رضی الله عنهم د هغه زنانه د هغه لږو شان اوبو نه اودس هم اوكړو، بنه په مړه ئې اوڅكلې او نورو ته ئې هم وركړې، يو جنبی په هغې سره غسل هم اوكړو او كوم مشكونه چه د هغوی سره موجود وو هغه ټولې ئې ډكې هم كړې، خو د هغې باوجود دواړه مشكونه د رسول الله ﷺ په بركت سره ډكې وې، بلكه د مخكښ نه زياتې ډكې وې، حال دا چه د سلم بن زرير رحمه الله د روايت مطابق د هغه صحابه كرام رضی الله عنهم تعداد څلويښت وو. (٥)

⑲ د دې حديث نه دا هم معلومه شوه چه حضرات صحابه كرام رضی الله عنهم خاص د هغه زنانه اوبه استعمال نه كړې، بلكه هغوی هغه زائد مقدار استعمال كړو كوم چه دالله پاك د طرف نه خاص انعام وو. او دا چه په استعمال شوې اوبو كښ اګر چه د ظاهر په اعتبار سره د زنانه اوبه ملاؤ شوې وې خو په حقيقت كښ هغه اوبه په هغې كښ نه وې ملاؤ شوې. او دا د رسول الله ﷺ

---

١) فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٢

٢) عمدة القاری ج ٤ ص٣٢،تحفة الباری ج١ص ٢٧٤،شرح الكرمانی ج٣ ص٢٢٨،شرح ابن بطال ج١ص٤٧٥

٣) شرح الكرمانی ج٣ ص٢٢٨،شرح ابن بطال ج١ص ٤٧٤،فتح الملهم ج ٤ص ٤١،فتح الباری ج١ص٤٤٩

٤) عمدة القاری ج ٤ص ٣١،تحفة الباری ج١ص ٢٧٤،شرح الكرمانی ج٣ ص٢٢٨،شرح ابن بطال ج١ص ٤٧٤

٥) عمدة القاری ج ٤ ص ٣١، فتح الباری ج ١ ص ٤٥٣، شرح الكرمانی ج ٣ ص ٢٢٧، شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٤، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٣، التوضيح لابن ملقن ج ٥ ص ٢٠٦

انتهائي عجيب او حيرانونكې معجزه وه. [1]

د حديث مذكور د ترجمة الباب سره مطابقت : د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت د دې جملې ﴿ عليك بالصعيد فانه يكفيك ﴾ نه بالكل ښكاره دې. [2]

⑥ بَاب إِذَا خَافَ الْجُنُبُ عَلَى نَفْسِهِ الْمَرَضَ أَوْ الْمَوْتَ أَوْ خَافَ الْعَطَشَ تَيَمَّمَ

يعنى دا باب دې چه په هغې كښې دا بيان شوې دى چه جنبى انسان ته كه (په اوبو سره غسل كولو كښې) په خپل ځان باندې د مرض يا د مرګ ويره وى، يا (د اوبو د كميدو په صورت كښې) د تندې ويره وى، نو هغه دې تيمم اوكړى. [3]

﴿ باب ﴾ دا په تنوين سره دې او مرفوع دې د مبتدا محذوف ﴿ هذا ﴾ دپاره د خبر كيدو د وجې نه ﴿ اى: هذا باب...... الخ ﴾ [4]

﴿ المرض ﴾ كه هغه مرض مهلك وى، يا مهلك نه وى، صرف د هغه د زياتيدو ويره وى، يا بل څه صورت، مثلاً په ظاهر اندام كښې بدرنګ والې او د بې ډوله كيدو ويره وى، وغيره. [5]

قوله: او خاف العطش : يعنى اوبه په كم مقدار كښې دى چه كه هغه د طهارت دپاره استعمال كړې شي نو د تږې پاتې كيدو ويره ده. او دا خدشه كه د خپل ځان په باره كښې وى يا د خپل سفر د ملګرى په باره كښې، يا د خپل څاروى په باره كښې، غرض دا چه هر يو محترم حيوان وى. [6]

د عبارت د ظاهر نه دا متبادر ده چه د تندې د ويرې نه د جواز تيمم حكم د جنبى دپاره دې، ځكه چه په ﴿ خاف العطش ﴾ كښې ضمير فاعل په سابق كښې مذكور د ﴿ الجنب ﴾ طرف ته راجع دې. خو دا حكم د جنبى سره خاص نه دې، بلكه د هر محدث دپاره كه هغه ته حدث اصغر لاحق وى يا حدث اكبر، كه د هغه سره اوبه په كم مقدار كښې وى او د هغې نه د طهارت د ضرورت پوره كيدو په صورت كښې دتږې پاتې كيدو ويره وى نو هغه لره تيمم كول پكار دى. [7]

---

[1] عمدة القارى ج ٤ ص ٣١، فتح البارى ج ١ ص ٤٥٣، اكمال اكمال المعلم للابى المالكى ج ٢ ص ٣٤٣، ٣٤٤، مكمل اكمال الاكمال للسنوسى ج ٢ ص ٣٤٣، ٣٤٤

[2] عمدة القارى ج ٤ ص ٢٦

[3] عمدة القارى ج ٤ ص ٣٣، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٤

[4] عمدة القارى ج ٤ ص ٣٣، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٤

[5] شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٨، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٤

[6] عمدة القارى ج ٤ ص ٣٣، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٤، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٥

[7] عمدة القارى ج ٤ ص ٣٣، ٣٤

﴿ تيمم ﴾دا جواب دې د ﴿ اذا ﴾او د ماضي صيغه ده، د اصيلي او د ابن عساكر په روايت كښې ﴿ يتيمم ﴾په مضارع سره راغلې ده. مطلب دا دې چه د ذكر شوې درې واړه قسمه خلقو دپاره د اوبو په موجودګئ كښې هم تيمم كول جائز دى. [1]

د باب د ماقبل ومابعد سره مناسبت : علامه عينى رحمه الله فرمائى چه د دې باب د ماقبل او مابعد سره مناسبت ښكاره دې او هغه دا چه په دې ټولو كښې د تيمم د احكاماتو بيان دې [2]

د جنب دپاره د تيمم كولو مسئله : د تيمم للجنب مسئله د حضرات ائمه ترمينځه اتفاقى ده، ائمه اربعه، سفيان ثورى، ابو ثور، اسحاق بن راهويه او ابن المنذر وغيره دا ټول حضرات د جواز قائل دى. [3]

په صحابه كرامو كښې سيدنا على رضى الله عنه [4] سيدنا عبدالله بن عباس [5] عمرو بن العاص، ابو موسى اشعرى او عمار بن ياسر رضى الله عنهم وغيره هم دا مسلك دې. [6] خو سيدنا عمر [7]

---

[1]) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٤، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٥

[2]) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٤

[3]) الاوسط لابن المنذر ج ٢ ص ١٣، ١٤، اوجز المسالک ج ١ ص ٥٧٤، الهداية، كتاب الطهارة، باب التيمم، ج ١ ص ٤٨، ٤٩، شرح الزيادات، كتاب الطهارة، باب من الصلاة بالتيمم، الفصل الاول ج ١ ص ١٧٠، ١٧١، المغنى لابن قدامة، كتاب الطهارة، تيمم الجنب يخاف ضرر الماء ج ١ ص ١٦١، شرح الزرقانى ج ١ ص ١١٤، المنتقى ج ١ ص ٤٣٤، الام، كتاب الطهارة، باب علة من يجب عليه الغسل والوضوء ج ١ ص ١٨٠

[4]) رواه عنه : عبد الرزاق عن إسرائيل عن أبى إسحاق عن الحارث عن على قال إذا اجنبت فاسأل عن الماء جهدک فإن لم تقدر فتيمم وصل فإذا قدرت على الماء فاغتسل. (مصنف عبدالرزاق، كتاب الطهارة، باب الرجل يعزب عن الماء رقم : ٩٢٤، ج ١ ص ١٨٨)

[5]) حكاه عنه ابن المنذر، فقال : حدثنا محمد بن على ، ثنا أحمد بن شبيب ، ثنا يزيد ، ثنا سعيد ، عن قتادة ، عن لاحق بن حميد وهو أبو مجلز ، أن ابن عباس ، كان يتأولها : ولا جنبا إلا عابرى سبيل، قال : يحرمها أن لا يقرب الصلاة وهو جنب، إلا وهو مسافر لا يجد الماء فيتيمم ويصلى. (ذكر اثبات التيمم للجنب المسافر الذى لا يجد الماء ج ٢ ص ١٤)

[6]) وذكر ابن قدامة فى المغنى : إباحة التيمم للجنب وهو قول جمهور العلماء منهم على وابن عباس وعمرو بن العاص وأبو موسى وعمار وبه قال الثورى و مالک و الشافعى و أبو ثور و إسحاق و ابن المنذر و أصحاب الراى ..... (كتاب الطهارة، باب التيمم، تيمم الجنب يخاف ضرر الماء ج ١ ص ١٦١، كذا فى اوجز المسالک ج ١ ص ٥٧٤)

[7]) اخرج الامام مسلم : من طريق يحيى بن سعيد، عن شعبة ..... أَنَّ رَجُلاً أَتَى عمَرَ فَقَالَ إِنِّى أَجْنَبْتُ فَلَمْ أَجِدْ مَاءً. فَقَالَ لاَ تُصَلِّ. فَقَالَ عَمَّارٌ..... الخ (كتاب الحيض، باب التيمم، رقم ٨٢١) وقد مر تخريجه كاملا فى باب التيمم هل ينفخ فيهما؟

عبدالله بن مسعود رضي الله عنه (١) او ابراهيم نخعي رحمه الله (٢) د دې نه انکار کوي.

د جمهورو دلائل د جمهورو اولنې دليل ايت التيمم دې : ﴿وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ﴾ (٣)

او په احاديث کښې د تيمم للجنب په باره کښې په صحاح ستة کښې پنځه روايات دي.

يو د سيدنا عمار بن يا سر رضي الله عنه روايت او دويم د سيدنا عمران بن حصين رضي الله عنه، دا دواړه روايات په صحيحين کښې دي. (٤)

دريم د سيدنا ابوذر غفاري رضي الله عنه دې کوم چه په ابوداؤد، ترمذي او نسائي کښې دې، کوم ته چه دارقطني او ابن حبان صحيح وئيلي دي. (٥)

څلورم روايت د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه دې، چه تخريج ئې امام محمد، اسحاق بن

---

١) حكاه عنه: عبد الرزاق عن يحيى بن الأعرج عن الثورى عن أبى إسحاق عن أبى عبيدة عن بن مسعود قال لو اجنبت ولم أجد الماء شهرا ما صليت قال سفيان لا يؤخذ به. (المصنف، كتاب الطهارة، باب الرجل يعزب عن الماء، رقم ٩٢٢) كذا رواه الهيثمى وعزاه الى الطبرانى فى الكبير ثم قال : وابو عبيدة لم يسمع من ابن مسعود. قال سفيان : لا يؤخذ به. (ج ١ ص ٢٦٠)

٢) حكاه عنه ابن المنذر فقال : وقال النخعى : إذا أجنب الرجل ولم يجد الماء فلا يتيمم ولا يصلى ، وإذا وجد الماء اغتسل وصلى الصلوات. (الاوسط، كتاب التيمم ج ٢ ص ١٥)

٣) المائدة : ٦

٤) اما حديث عمار بن ياسر رضى الله تعالى عنه. فقد اخرجه البخارى فى باب التيمم هل ينفخ فيهما؟ وفى باب التيمم للوجه والكفين وقد مر تخريجه هناک. حديث عمران بن حصين رضى الله تعالى عنه. اخرجه البخارى كذلک فى الباب السابق، باب الصعيد الطيب وضوء المسلم يكفيه من الماء. وقد مر تخريجه الكامل هناک.

٥) اخرجه ابوداؤد قال : حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ أَخْبَرَنَا خَالِدٌ الْوَاسِطِيُّ عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ بُجْدَانَ عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ اجْتَمَعَتْ غُنَيْمَةٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ « يَا أَبَا ذَرٍّ ابْدُ فِيهَا ». فَبَدَوْتُ إِلَى الرَّبَذَةِ فَكَانَتْ تُصِيبُنِي الْجَنَابَةُ فَأَمْكُثُ الْخَمْسَ وَالسِّتَّ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم..... وفيه : فَقَالَ « الصَّعِيدُ الطَّيِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ وَلَوْ إِلَى عَشْرِ سِنِينَ فَإِذَا وَجَدْتَ الْمَاءَ فَأَمِسَّهُ جِلْدَكَ فَإِنَّ ذَلِكَ خَيْرٌ. (ابوداؤد، كتاب الطهارة، باب الجنب يتيمم، رقم ٣٣٢، ٣٣٣)

واخرجه النسائى برقم ٣٢٢، والامام احمد فى مسنده ج ٥ ص ١٥٥، وابن خزيمة فى صحيحه رقم ٢٤٩٢، وابن حبان فى صحيحه برقم (١٣١٠-١٣٠٨) والدارقطنى فى سننه فى كتاب الطهارة، باب فى جواز التيمم لمن لم يجد الماء سنين كثيرة، ج ١ ص ١٨٦، ١٨٧، والترمذى فى ابواب الطهارة، باب ما جاء فى التيمم للجنب اذا لم يجد الماء رقم (١٢٤) وقال : هذا حديث حسن صحيح، وهو قول عامة الفقهاء. ان الجنب والماء اذا لم يجد الماء تيمما وصليا. وقال الامام الحاكم فى مستدركه فى كتاب الطهارة : هذا حديث صحيح ولم يخرجاه (رقم ٦٢٧/١٨٢) ج ١ ص ٢٨٤

راهويه، ابوداؤد، ابن حبان او حاكم رحمهم الله كړې دي (١)

پنځم د صاحب شجه روايت دې، كوم چه په ابوداؤد كښې دې (٢)

د سيدنا عمر او سيدنا ابن مسعود رضي الله عنهما د انكار جواب د سيدنا عمر رضي الله عنه نه چه كوم انكار روايت كړې شوې دې د هغې جواب دا دې چه كومه مناظره د عبدالله بن مسعود او ابو موسى اشعرى رضي الله عنهما ترمينځه شوې ده، چه د هغې بعض حصه شاته تيره شوې ده او په تفصيل سره وړاندې په روايت الباب كښې راروانه ده د هغې نه معلوميږي چه سيدنا عمر رضي الله عنه ته حديث د تيمم بالكل معلوم نه وو.

او سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د تيمم للجنب انكار نه كولو بلكه په دې سلسله كښې ئې تساهل خوښ نه ګڼړلو. لكه چه د عبدالله بن مسعود او ابو موسى اشعرى رضي الله عنهما مناظره كومه چه وړاندې راروانه ده په دې باندې دلالت كوي.

او كه بالفرض د هغوى نه انكار منقول كيدل صحيح هم شي، نو بيا هم د ذكر شوى صحيح احاديث په مقابله كښې هغه انكار لره هيڅ اعتبار نشته.

---

(١) اخرجه ابوداؤد فقال: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى أَخْبَرَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ أَخْبَرَنَا أَبِى قَالَ سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ أَيُّوبَ يُحَدِّثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِى حَبِيبٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ أَبِى أَنَسٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرٍ الْمِصْرِىِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ احْتَلَمْتُ فِى لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فِى غَزْوَةِ ذَاتِ السَّلاَسِلِ فَأَشْفَقْتُ إِنِ اغْتَسَلْتُ أَنْ أَهْلِكَ فَتَيَمَّمْتُ ثُمَّ صَلَّيْتُ بِأَصْحَابِى الصُّبْحَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِىِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ « يَا عَمْرُو صَلَّيْتَ بِأَصْحَابِكَ وَأَنْتَ جُنُبٌ ». فَأَخْبَرْتُهُ بِالَّذِى مَنَعَنِى مِنَ الاِغْتِسَالِ وَقُلْتُ إِنِّى سَمِعْتُ اللَّهَ يَقُولُ (وَلاَ تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا) فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا. (كتاب الطهارة، باب اذا خاف الجنب البرد ايتيمم. رقم: ٣٣٤)

واخرجه الحاكم فى مستدركه. كتاب الطهارة. رقم (٦٢٨/ ١٨٣) ج ١ ص ٢٨٥. وابن حبان فى صحيحه. كتاب الطهارة. ذكر الاباحة للجنب اذا خاف التلف على نفسه من البرد الشديد عند الاغتسال...... الخ رقم: ١٣١٢. ٢٤٩\١٣. والدارقطنى فى سننه. فى كتاب الطهارة. باب التيمم ج ١ ص ١٧٩.

(٢) اخرجه ابوداؤد فقال: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الأَنْطَاكِىُّ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ خُرَيْقٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنْ جَابِرٍ قَالَ خَرَجْنَا فِى سَفَرٍ فَأَصَابَ رَجُلاً مِنَّا حَجَرٌ فَشَجَّهُ فِى رَأْسِهِ ثُمَّ احْتَلَمَ فَسَأَلَ أَصْحَابَهُ فَقَالَ هَلْ تَجِدُونَ لِى رُخْصَةً فِى التَّيَمُّمِ فَقَالُوا مَا نَجِدُ لَكَ رُخْصَةً وَأَنْتَ تَقْدِرُ عَلَى الْمَاءِ. فَاغْتَسَلَ فَمَاتَ فَلَمَّا قَدِمْنَا عَلَى النَّبِىِّ -صلى الله عليه وسلم- أُخْبِرَ بِذَلِكَ فَقَالَ « قَتَلُوهُ قَتَلَهُمُ اللَّهُ أَلاَّ سَأَلُوا إِذْ لَمْ يَعْلَمُوا فَإِنَّمَا شِفَاءُ الْعِىِّ السُّؤَالُ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيهِ أَنْ يَتَيَمَّمَ وَيَعْصِرَ ». أَوْ « يَعْصِبَ ». شَكَّ مُوسَى « عَلَى جُرْحِهِ خِرْقَةً ثُمَّ يَمْسَحَ عَلَيْهَا وَيَغْسِلَ سَائِرَ جَسَدِهِ » (كتاب الطهارة، باب فى المجروح يتيمم. رقم ٣٣٦)

واخرجه الدارقطنى فى سننه. فى كتاب الطهارة، باب جواز التيمم لصاحب الجرح مع استعمال الماء وتعصيب الجرح ج ١ ص ١٨٩، ١٩٠. والبيهقى فى السنن الكبرى، كتاب الطهارة، باب المسح على العصائب والجبائر رقم ١٠٧٧، ج ١ ص ٣٤٨

د دې نه علاوه امام ترمذی (١) او امام عبدالرزاق رحمه الله (٢) د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه رجوع نقل کړې ده.
او علامه ابن تيميه رحمه الله ليکلي دی چه د دواړو حضراتو نه رجوع منقول ده. (٣)
اوس ابراهيم نخعي رحمه الله پاتې شو، پس هغه تابعي دې او د تابعي قول د چا په نزد هم حجت نه دې. ابن العربي رحمه الله فرمائي چه د ابن مسعود رضي الله عنه نه انکار نقل کړې شوې وو روستو د نصوص د وجې نه د دې په جواز باندې اجماع منعقد شوه. (٤)
امام بخاري رحمه الله په دې باب کښې د درې مسائلو حکم ذکر کړې دې. (٥)

اوله مسئله: د جنبي د مرض د ويرې نه د تيمم کولو حکم: په دې مسئله کښې داؤد ظاهري رحمه الله د آيت تيمم په اطلاق باندې نظر کولو سره مطلقا د هر مرض د وجې نه د تيمم کولو اجازت ورکړې دې، هم دا د بعض مالکيانو مذهب دې. (٦)
حسن بصري او عطاء بن ابي رباح رحمه الله فرمائي چه د يو مرض د وجې نه تيمم کول جائز نه دی. ترڅو چه اوبه موجود وی تيمم نه شی کولې. (٧)

---

(١) قال الامام الترمذي رحمه الله: ويروى عن ابن مسعود أنه كان لا يرى التيمم للجنب وإن لم يجد الماء ويروى عنه أنه رجع عن قوله فقال يتيمم إذا لم يجد الماء. (جامع الترمذي. كتاب الطهارة. باب ما جاء في التيمم للجنب اذا لم يجد الماء رقم: ١٢٤)

(٢) رواه عبدالرزاق: عن ابن عيينة، عن ابى سنان، عن الضحاك، ان ابن مسعود نزل عن قوله في الجنب: إن لا يصلى حتى يغتسل ﴾ (المصنف، كتاب الطهارة، باب الرجل يعزب عن الماء رقم ٩٢٣، ج ١ ص ١٨٨)

(٣) قال الحافظ ابن تيمية رحمه الله: وَقَدْ رُوِيَ عَنْ عمرَ وَابْنِ مَسْعُود إِنْكَار تَيَمُّم الْجُنُب وَرُوِيَ عَنْهُمَا الرُّجُوع عَنْ ذَلِكَ وَهُوَ قَوْلُ أَكْثَر الصَّحَابَةِ: كَعَلِيٍّ وَعَمَّار وَابْنِ عَبَّاسٍ وَأَبِي ذَرٍّ وَغَيْرِهِمْ. (كتاب الفقه. كتاب الطهارة. باب التيمم ج ٢١ ص ١٧٨)

(٤) عارضة الاحوذي ج ١ ص ١٩٢

(٥) عمدة القاري ج ٤ ص ٣٣

(٦) فقال ابن قدامة في المغني: وحكي عن مالك وداؤد اباحة التيمم للمريض مطلقا. لظاهر الاية. (المغني ج ١ ص ١٦٢) كذا في عمدة القاري ج ٤ ص ٣٣

(٧) فقال ابن المنذر: وكان الحسن يقول في المجدور تصيبه الجنابة. يسخن له الماء فيغتسل به. ولا بد من الغسل. (الاوسط لابن المنذر ج ٢ ص ٢١)

واخرج عبدالرزاق: عن ابن جريج، قال: قلت لعطاء. شان المجدور هل له رخصة في ان لا يتوضاء. وتلوت عليه: وإن كنتم مرضى أو على سفر وهو ساكت كذلك حتى جئت فإن لم تجدوا ماء قال ذلك إذا لم يجدوا ماء فإن وجدوا ماء فليتطهروا قال وإن احتلم المجدور وجب عليه الغسل والله لقد احتلمت مرة (عطاء القائل) وأنا مجدور فاغتسلت هي لهم كلهم إذا لم يجدوا الماء يعني الآية. (المصنف. كتاب الطهارة. باب اذا لم يجد الماء. رقم ٨٦٤ ج ١ ص ١٧٤. كذا في الاوسط لابن المنذر ج ٢ ص ٢٠. ٢١

وفي المحلى لابن حزم: وقال عطاء والحسن: المريض لا يتيمم اصلا. ما دام .....[بقيه برصفحه آئنده...

جمهورو په دې مسئله کښې تفصیل کړې دې. فرمائي چه که د مرګ ویره وی، یا د داسې مرض د پیدا کیدو ویره وی چه د مرګ سبب جوړ شي، یا د یو اندام یا د هغه د منفعت د فوت کیدو خطره وی نو تیمم کول جائز دی. [۱]

او که د مرض د اوږدیدو یا د سختیدو ویره وی نو د امام ابوحنیفه، امام مالك او امام احمد رحمهم الله په نزد تیمم کول جائز دی. [۲]

د شوافع په نزد په داسې صورت کښې درې روایات دی

یو دا چه جائز دې. قولاواحداً. دویم دا چه جائز نه دې. قولاواحداً.

دریم دا چه په دې کښې دوه اقوال دی: یو د جواز او بل د عدم جواز. امام نووی رحمه الله د جواز قول ته راجح وئیلې دې. [۳] ځکه چه امام شافعی رحمه الله د زیادت ثمن د ضرر د وجې نه د تیمم اجازت ورکوی نو د مرض نه بچ کیدو دپاره به خو په طریقه اولی اجازت وی. ځکه چه ضرر بدنی د ضرر مالی نه اشد وی او ضرر مالی زمونږ او د هغوی ترمینځه بالاتفاق مبیح تیمم دې. لهذا که یو سړی ته اوبه صرف په قیمت ملاویږی. نو که د هغه قیمت کم یا مساوی وی نو هغې لره

(بقیه ازګذشته..) یجد الماء، ولا یجزیه الا الغسل والوضوء والمجدور وغیر المجدور سواء. (کتاب التیمم، رقم المسالة. ۲۲٤، ج ۱ ص ۲٤۶)

[۱] قال الامام النووی رحمه الله: (الضرب الثانی) مرض یخاف معه من استعمال الماء تلف النفس أو عضو أو حدوث مرض یخاف منه تلف النفس أو عضو أو فوات منفعة عضو فهذا یجوز له التیمم مع وجود الماء بلا خلاف بین أصحابنا الا صاحب الحاوی فانه حکی فی خوف الشلل طریقین... وأصحهما القطع بالجواز کما قاله الجمهور. (المجموع شرح المهذب ج ۲ ص ۲۸۵)

کذا فی الهدایة ج ۱ ص ٤۸، ٤۹، ورد المختار ج ۲ ص ۷۹، ۸۰ والفتاوی الهندیة، کتاب الطهارة، الباب الرابع فی التیمم ج ۱ ص ۲۸، وشرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۵، وحاشیة الدسوقی ج ۱ ص ۱٤۹، ومغنی المحتاج ج ۱ ص ۹۳، وکشاف القناع ج ۱ ص ۱۶۳.

[۲] ففی الهدایة للمرغینانی: ولو کان یجد الماء إلا أنه مریض فخاف إن استعمل الماء اشتد مرضه یتیمم لما تلونا. (کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۱ ص ۷۸، کذا فی البنایة ج ۱ ص ۵۱۶، ۵۱۷، ورد المختار ج ۲ ص ۸۰، والاختیار لتعلیل المختار ج ۱ ص ۲۰، ومجمع الانهار ج ۱ ص ۳۸.

وانظر المغنی ج ۱ ص ۱۱۰، والکافی لابن عبد البر ج ۱ ص ۱۸۱، وشرح الزرقانی ج ۱ ص ۱۱۵، والمغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۱۶۱، ج ۱ ص ۱۶۱، والکافی لابن قدامة ج ۱ ص ۶۵

[۳] قال فی المهذب: وان خاف الزیادة فی المرض وابطاء البرئ قال فی الام لا یتیمم وقال فی القدیم والبویطی والاملاء یتیمم إذا خاف الزیادة فمن أصحابنا من قال هما قولان.... ومنهم من قال لا یجوز قولا واحدا.... وحکی أبو علی فی الافصاح طریقا آخر انه یتیمم قولا واحدا.

وقال الامام النووی فی المجموع:وحاصله ثلاث طرق الصحیح منها أن فی المسألة قولین أصحهما جواز التیمم ولا اعادة علیه وبه قال أبو حنیفة ومالک وأحمد وداود وأکثر العلماء لظاهر الآیة وعموم البلوی والطریق الثانی القطع بالجواز،والثالث القطع بالمنع.(المجموع شرح المهذب ج۲ ص۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۵، ۲۸۶)

اخستلو سره اودس کول ښکار دی او که قیمت ئې زیات وی نو د هغه اخستل او په هغې سره اودس کول لازم نه دی. بلکه د هغه دپاره تیمم کول کافی دی پس چه د اوبو په قیمت کښې د غبن ضرر د تیمم د جواز سبب دې، نو د مرض زیادت خوبه په طریق اولی د هغې سبب وی (١)
د دې تائید د دې آیت کریمه نه کیږی ﴿ يُرِيْدُ اللهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيْدُ بِكُمُ الْعُسْرَ ﴾(٢) چه الله پاك په تاسو اسانتیا غواړی او تنګسیا نه غواړی هم دغه شان د آیت تیمم په اخره کښې فرمائی ﴿ مَا يُرِيْدُ اللهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ ﴾(٣) د دې د ظاهر نه د هر هغه مریض دپاره د تیمم د جواز حکم معلومیږی کوم ته چه د اوبو په استعمال سره حرج او تکلیف لاحق کیږی. او حال دا چه حرج شرعا مدفوع دې قال الله تعالى: ﴿ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّيْنِ مِنْ حَرَجٍ ﴾(٤)
هم د دې خائې نه د دې سوال جواب هم کیږی چه په قران کریم کښې د تیمم د جواز دپاره چه د کومو عذرونو ذکر دې هغه خو مرض او عدم وجدان ماء دې نو په هغه باندې خوف البرد او خوف العدو وغیره اضافه ځنګه اوکړې شوه؟
جواب دا دې اوشو چه آیات او احادیث د تیمم د جواز دپاره د حرج اعتبار کړې دې او حرج ځنګه چه په آیت کریمه کښې مذکور عذرونو کښې موندلې شی په باقی عذرونه کښې هم دغه شان حرج دې یا د هغې نه زیات دې، لهذا د هغه عذرونه د وجې نه به هم ضرور تیمم ته جائز وئیلې شی
د دې نه علاوه د باقی عذرونو په معتبر کیدو باندې احادیث نبویه او اثار صحابه رضی الله عنهم هم دلالت کوی اود روایاتو نه دومره په وضاحت سره ثابت دې چه په دې کښې هیڅ اشتباه نشته (٥)
بله وجه دا ده چه په داسې مرض کښې په مانځه کښې قیام او روژه وغیره ساقطیږی. نو د تیمم اجازت هم کیدل ښکار دی چه د دې معامله خو اخف ده (٦)
او که مرض داسې دې چه نه ئې د زیاتیدو ویره ده، نه د اندام د تلو یا د هغه د منفعت د فوت کیدو ویره ده. لکه د سر درد وی، یا داسې تبه وی چه د هغې سبب ګرمی وی. چه په هغې کښې د اوبو استعمال ضرر نه ورکوی نو په هغې کښې د تیمم اجازت نشته

---

(١) فقال ابن قدامة : ولأنه يجوز له التيمم إذا خاف ذهاب شيء من ماله أو ضررا في نفسه من لص أو سبع أو لم يجد الماء بزيادة على ثمن مثله كثيرة فلأن يجوز ههنا أولى. (المغنى لابن قدامة ج ١ ص ١٦١). كذا في المجموع ج ٢ ص ٢٨٦. والهداية. كتاب الطهارة. باب التيمم ج ١ ص ٤٨. والسعاية ج ١ ص ٤٩٥. ٤٩٦
(٢) البقرة : ١٨٥
(٣) المائدة : ٦
(٤) الحج : ٧٨
(٥) السعاية ج ١ ص ٩٦
(٦) قال ابن قدامة : ولان ترك القيام في الصلاة وتاخير الصيام لا ينحصر في خوف التلف. وكذلك ترك الاستقبال. فكذا ههنا. (المغنى ج ١ ص ١٦١. كذا في المجموع ج ٢ ص ٢٨٦)

خکه چه د تيمم اجازت د ضرر د دفع کولو دپاره دې او دلته د اوبو په استعمالولو کښې ضرر نشته. [1] او ظاهريه چه کوم على الاطلاق د مرض د وجې نه تيمم ته جائز وئيلې دى او د آيت کريمه اطلاق ئې د دې دپاره دليل جوړ کړې دې، نو د جمهورو د طرف نه د دې جواب دا ورکړې شوې دې چه په آيت کريمه کښې د مرض نه مراد دانه، زخم وغيره دې. [2] لکه چه د سيدنا عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه نقل کړې شوې دى. [3]

دويمه مسئله : د مرګ د ويرې د وجې نه تيمم کول : که د اوبو په استعمالولو سره د مرګ واقع کيدل يقينى وى نو په دې صورت کښې بالاجماع تيمم کول جائز دى، په دې کښې د چا هم اختلاف نشته. [4]

او که د مرګ ويره وى نو د جمهور علماء کرامو په نزد تيمم کول جائز دى، بلکه بعض علماء کرامو په دې باندې اجماع نقل کړې ده. صرف د عطاء بن ابى رباح او حسن بصرى رحمهما الله اختلاف په دې مسئله کښې نقل کړې شوې دې، هغوى فرمائى : ﴿لايجوز الالعادم الماء﴾ [5]

قاضى خان په دې مسئله کښې د حدث اصغر او حدث اکبر فرق کړې دې هغه فرمائى

﴿الجنب الصحيح فى المصر اذا خاف الهلاك من الاغتسال يباح له التيمم فى قول ابى حنيفة رحمه الله، والمسافر اذا خاف الهلاك من الاغتسال جاز له التيمم فى قولهم، واما المحدث فى المصر اذا خاف الهلاك من التوضى، اختلفوا فيه على قول ابى حنيفة رحمه الله، والصحيح انه لايباح له التيمم﴾ [6]

---

[1] قال ابن قدامة : فأما المريض أو الجريح الذى لا يخاف الضرر باستعمال الماء مثل من به الصداع والحمى الحارة أو أمكنه استعمال الماء الحاز ولا ضرر عليه فيه لزمه ذلک لأن إباحة التيمم لنفى الضرر ولا ضرر عليه ههنا. (المغنى ج ١ ص ١٦١. ١٦٢. كذا فى المجموع ج ٢ ص ٢٨٤. ٢٨٥)

[2] المجموع شرح المهذب ج ٢ ص ٢٨٢. ٢٨٣

[3] نقله عنه الامام البيهقى رحمه الله فى السنن الكبرى.قال : أَخْبَرَنَا أَبو حَازِم الْحَافِظُ حَدَّثَنَا أَبو أَحْمَدَ الْحَافِظُ أَخْبَرَنَا أَبو بَكْر : مُحَمَّد بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ خُزَيْمَةَ. وَأَخْبَرَنَا أَبو بَكْر : أَحْمَد بْنُ عَلِىٍّ الْحَافِظُ أَخْبَرَنَا أَبو إِسْحَاقَ : إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّه أَخْبَرَنَا مُحَمَّد بْنُ إِسْحَاقَ بْن خُزَيْمَةَ حَدَّثَنَا يوسف بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ عَطَاء بْن السَّائِب عَنْ سَعِيد بْن جُبَيْر عَن ابْنِ عَبَّاس رَفَعَهُ فى قَوْله تَعَالَى (وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَر) قَالَ : إِذَا كَانَتْ بِالرَّجُلِ الْجِرَاحَةُ فى سَبِيلِ اللَّه أَو الْقُرُوح أَوْ الْجُدَرِىُّ فَيُجْنِبُ فَيَخَاف إن اغْتَسَلَ أَنْ يَمُوتَ فَلْيَتَيَمَّم. (كتاب الطهارة. بَاب الْجَرِيحِ وَالْقَرِيحِ وَالْمَجْدُورِ يَتَيَمَّم إِذَا خَافَ التَّلَفَ بِاسْتِعْمَالِ الْمَاءِ أَوْ شِدَّةَ الضَّنَا. رقم ١٠٦٦. ج ١ ص ٣٤٣

[4] فى الموسوعة الفقهية : اتفق الفقهاء على جواز التيمم للمريض اذا تيقن التلف. (١٤/٢٥٩)

[5] قال العلامة العينى رحمه الله : إذا خاف الجنب على نفسه الموت يجوز له التيمم بلا خلاف. (عمدة القارى ج ٤ ص ٣٣) وانظر الاوسط لابن المنذر ج ٢ ص ١٩- ٢٠. والحلى لابن حزم. كتاب التيمم. رقم المسالة : (٢٢٤) ج ١ ص ٢٤٦

[6] الفتاوى الخانية بهامش الفتاوى الهندية. كتاب الطهارة. باب التيمم. فصل فيما يجوز له التيمم ج ١ ص ٥٨. ٥٩. كذا فى البناية ج ١ ص ٥١٨

مطلب دا چه که حدث اکبر دي، نو په سفر او حضر دواړو کښې تيمم کولې شي او که حدث اصغر دي نو په سفر کښې خو کولې شي، خو په حضر کښې د امام ابوحنيفه رحمه الله د قول په مطابق کولو کښې د ائمه مذهب اختلاف دي، صحيح دا ده چه په دې صورت کښې تيمم نه شي کولې صاحب هدايه د امام صاحب او صاحبين ترمينځه په حضر کښې اختلاف نقل کړې دې، مطلب دا چه د مرګ د ويرې نه د امام صاحب په نزد تيمم جائز دې، که په سفر کښې وي يا په حضر کښې، او د صاحبين په نزد په حضر کښې جائز نه دې.

صاحبين فرمائي چه په ښهر کښې چونکه د داسې حالت تحقق نادر دې په دې وجه دې ته اعتبار نشته، او امام صاحب رحمه الله فرمائي چه عجز بهرحال ثابت دې لهذا دې له به اعتبار ورکولې شي. (۱)

دريمه مسئله : د تندې د وجې نه د تيمم کولو حکم : که اوبه په دومره کم مقدار کښې وي چه په هغې سره طهارت (که په حدث اصغر سره وي يا اکبر سره) د حاصلولو په صورت کښې خپله د تږې پاتې کيدو ويره وي، يا د خپل يو رفيق سفر د تږې پاتې کيدو ويره وي يا يو محترم حيوان مثلاً څاروی، د څوکۍ دپاره ساتلې شوې سپې، پيشو او مرغۍ وغيره د تږې پاتې کيدو ويره وي. نو په دې صورت کښې تيمم کول او اوبه د څکلو دپاره استعمالول جائز دي (۲)

د امام ابوحنيفه (۳) امام مالك (۴) امام شافعي (۵) امام احمد (۶) ابوثور، اسحاق بن راهويه (۷) او سفيان ثوري (۸) رحمهم الله ... هم دا مسلك دې. هم دا قول د سيدنا علي (۹)

---

[1]) الهداية ج ۱ ص ۴۸، ۴۹، والبناية ج ۱ ص ۵۱۸، ۵۱۹

[2]) ففى الهداية : وَكَذَا إذَا خَافَ الْعَطَشَ عَلَى نَفْسه أَوْ رَفِيقه الْمخَالط لَه أَوْ آخرَ منْ أَهْل الْقَافلَة أَوْ دَآبته أَوْ كَلْبه لمَاشيَته أَوْ صَيْده في الْحَال أَوْ ثَاني الْحَال. (كتابَ الطَهارة. اَلبَاب الرابع فىَ التيمم. الفصلَ الاول جَ ۱ صَ ۲۸)

وفى المغنى لابن قدامة : وإن خاف على رفيقه أو رقيقه أو بهائمه فهو كما لو خاف على نفسه لأن حرمة رفيقه كحرمة نفسه والخائف على بهائمه خائف من ضياع ملة فأشبه ما لو وجد ماء بينه وبينه لص أو سبع يخافه على بهيمته أو شيء من ماله وان وجد عطشان يخاف تلفه لزمه سقيه ويتيمم. (ج ۱ ص ۱۶۵)

[3]) الدر المختار مع رد المحتار ج ۲ ص ۸۶، ۸۷. الفتاوى الهندية ج ۱ ص ۲۸

[4]) المدونة الكبرى ج ۱ ص ۴۶

[5]) قال الامام الشافعى فى الام: وإذا وَجَدَ الْجنُب مَاءً يَغْسلُه وهو يَخَافِ الْعَطَشَ فَهوَ كَمَنْ لم يَجدْ مَاءً ولَه أنْ يَغْسلَ النَّجَاسَةَ إنْ أصَابَتْه عنه وَيَتَيَمَّمَ. (كتاب الطهارة. بابَ علة من يجب عليه الغسل والوضوء جَ۱ ص۱۷۷)

[6]) المغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۱۶۵

[7]) حكاه عنهما ابن المنذر فى الاوسط ج ۲ ص ۲۹، وابن قدامة فى المغنى ج ۱ ص ۱۶۵

[8]) الاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۲۹. المغنى لابن قدامة ج ۱ ص ۱۶۵

[9]) رواه عنه البيهقى في السنن الكبرى قال : أَخْبَرَنَا أبو عَبْد اللَّه الْحَافظُ حَدَّثَنَا أبو الْوَليد الْفَقيه حَدَّثَنَا الْحَسَنْ بْنُ سفْيَانَ حَدَّثَنَا أبو بَكْر يَعْنى ابْنَ أَبى شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أبو الأَحْوَص عَنْ عَطَاء عَنْ زَاذَانَ..... [بقيه بر صفحه آئنده...

عبدالله بن عباس رضی الله عنهما (۱) حسن بصری (۲) عطاء بن ابی رباح (۳) مجاهد (۴) قتاده (۵) طاوس (۶) او ضحاك (۷) رحمهم الله نه روایت شوي دي.

امام ضحاك رحمه الله فرمائي: ﴿إن أصحاب النبی صلی الله علیه وسلم قالوا: من سافر فكانوا في أرض يخشون على أنفسهم العطش، ومعهم ماء يسير، فاستبقوا ماءهم لشفاههم وتيمموا بالصعيد﴾ (۸)

حضرات صحابه کرام رضی الله عنهم فرمائي چه كه څوك د سفر دوران كښې په يو داسې خائې باندې وی، چرته چه هغه ته د تندې ويره وی او هغوی سره اوبه په لږ مقدار كښې وی، نو هغوی به دا اوبه د څكلو دپاره بچ كوی او په خاورې سره به تيمم كوی.

ابن المنذر په دې مسئله باندې اجماع نقل كړې ده. (۹)

بقیه ازگذشته... عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: إِذَا أَجْنَبَ الرَّجُلُ فِي أَرْضِ فَلَاةٍ وَمَعَهُ مَاءٌ يَسِيرٌ فَلْيُؤْثِرْ نَفْسَهُ بِالْمَاءِ وَلْيَتَيَمَّمْ بِالصَّعِيدِ.

وعنه: إِذَا أَصَابَتْكَ جَنَابَةٌ فَأَرَدْتَ أَنْ تَتَوَضَّأَ - أَوْ قَالَ تَغْتَسِلَ - وَلَيْسَ مَعَكَ مِنَ الْمَاءِ إِلَّا مَا تَشْرَبُ وَأَنْتَ تَخَافُ فَتَيَمَّمْ. (كتاب الطهارة، باب الجنب او المحدث يجد ماء لغسله وهو يخاف العطش فيتيمم، رقم: ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ج ۱ ص ۳۵۶)

(۱) روى عنه الامام البيهقي بسنده عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: إِذَا كُنْتَ مُسَافِرًا وَأَنْتَ جُنُبٌ، أَوْ أَنْتَ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ فَخِفْتَ إِنْ تَوَضَّأْتَ أَنْ تَمُوتَ مِنَ الْعَطَشِ، فَلَا تُوَضَّأْهُ وَاحْبِسْ لِنَفْسِكَ. (السنن الكبرى ج ۱ ص ۳۵۶)

(۲) رواه عنه: عبد الرزاق عن هشام بن حسان عن الحسن قال إذا خشي المسافر على نفسه العطش ومعه ماء تيمم. (المصنف، كتاب الطهارة، باب المسافر، يخاف العطش ومعه ماء رقم (۸۹۷) ج ۱ ص ۱۸۱)

(۳) رواه عنه: عبد الرزاق عن بن جريج قال قلت لعطاء رجل معه إداوة من ماء فقط في سفر فأصابته جنابة أو حانت الصلاة وهو على غير وضوء فخشي إن تطهر بما في الإداوة الظمأ قال فالله أعذر بالعذر عليه بالتراب. (المصنف رقم ۸۹۶، ج ۱ ص ۱۸۱)

(۴) رواه عنه: عبد الرزاق عن بن مجاهد عن أبيه وعن عطاء قالا إذا خاف العطش ومعه ماء يتيمم ولا يتوضأ. * (المصنف رقم ۸۹۹، ج ۱ ص ۱۸۱)

(۵) المصنف للامام عبدالرزاق رقم ۸۹۸، ج ۱ ص ۱۸۱

(۶) السنن الكبرى للبيهقي ج ۱ ص۳۵۶، المصنف لابن ابی شیبة ج۱ ص۱۰۵، الاوسط لابن المنذر ج۲ ص۲۸.

(۷) المصنف للامام عبدالرزاق رقم ۸۹۸، ج ۱ ص ۱۸۱، الاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۲۸

(۸) الاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۲۸

قوله: فاستبقوا .... هكذا في النسخة التي بين ايدينا، اعني: بالفاء الجزائية، ولعله سهو النسخ والكتابة، فان الجزاء اذاكان ماضيا بدون قد(ظاهرة اومقدرة) لم يجز دخول الفاء عليه، كما تقرر ذلك في موضعه، والله اعلم

(۹) ونصه: أجمع كل من أحفظ عنه من أهل العلم على أن المسافر إذا خشي على نفسه العطش ومعه مقدار ما يتطهر به من الماء أنه يبقي ماءه للشرب ويتيمم. الاوسط لابن المنذر ج ۲ ص ۲۸، كذا في المغني لابن قدامة ج ۱ ص ۱۶۵

د ترجمة الباب مقصد

د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې: د مرګ د ویرې د وجې نه او د تندې د وجې نه تیمم د ټولو په نزد جائز دې خو که د مرض ویره وي نو په دې کښې د فقهاء کرامو اختلاف دې، امام بخاري رحمه الله دا مختلف فیه مسئله هم د متفق علیه مسئلې سره ملحق کولو باندې فرمائي چه په دې صورت کښې هم تیمم جائز دې. (١)

د مولانا زکریا صاحب رحمه الله رائې: حضرت شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب رحمه الله فرمائي چه د یخنۍ یا د مرض د وجې نه په تیمم کولو کښې په سلف صالحین کښې اختلاف پاتې شوې دې، بالخصوص د سیدنا عمر رضي الله عنه او حسن بصري رحمه الله ترمینځه، امام بخاري رحمه الله په ترجمة الباب سره د دې اختلاف طرف ته اشاره کوي.

هم دغه شان په صورت مذکوره کښې تیمم کولوسره د مونځ کولو نه پس د مونځ د اعادې په حکم کښې هم اختلاف دې. پس د احنافو او مالکیانو په نزد اعاده واجب نه ده. د صاحبین په نزد واجب ده. د امام احمد رحمه الله نه دواړه روایتونه دي او د امام شافعي رحمه الله په نزد د حاضر دپاره اعاده واجب ده د مسافر دپاره نه، پس د دې اختلاف طرف ته ئې اشاره اوفرمائیله. (٢)

﴿وَيُذْكَرُ أَنَّ عَمْرَو بْنَ الْعَاصِ أَجْنَبَ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فَتَيَمَّمَ وَتَلَا {وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا} فَذَكَرَ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَلَمْ يُعَنِّفْ﴾

بیانولې شي چه سیدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه ته د یخنۍ په یوه شپه کښې د غسل کولو حاجت راغلو. نو هغه تیمم اوکړو او (د سورة النساء) دا آیت ئې تلاوت کړو: تاسو خپل نفسونه مه قتل کوئ. بیشکه الله پاک په تاسو باندې مهربان دې، بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم ته دا قصه بیان کړې شوه نو رسول الله صلی الله علیه وسلم پرې هیڅ ملامته اونکړه

سیدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه دا مشهور صحابي سیدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه بن وائل بن هاشم بن سُعَید (بالتصغیر) بن سهم بن عمر قرشي دې، ابو عبدالله او ابو محمد ئې کنیت دې. د سیدنا عبدالله بن العاص پلار دې. د فتح مکه نه څو میاشتې مخکښې ئې په ٨ هجري کښې د سیدنا خالد بن ولید او عثمان بن طلحه رضي الله عنهما په ملګرتیا کښې اسلام قبول کړو او د رسول الله صلی الله علیه وسلم خدمت ته راغلو (٣)

د مور نوم ئې سلمی بنت حریمله وو (٤) د رسول الله صلی الله علیه وسلم او ام المومنین سیده عائشه رضي الله عنها نه

---

١) فقال: مراده إلحاق خوف المرض وفيه اختلاف بين الفقهاء بخوف العطش ولا اختلاف فيه. (فتح الباري ج ١ ص ٤٥٤)

٢) الابواب والتراجم ص ٦٨. والكنز المتواري ج ٣ ص ٣٣٧

٣) وقيل اسلم بين الحديبية وخيبر. الاصابة ج ٣ ص ٢. تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٧٩. الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٢ ص ٥٠٨

٤) وقيل: النابغة بنت حريملة وقيل: بنت خزيمة. وقيل: سلمى بنت النابغة. سبية من عنزة (تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٧٩ – ٨٢)

روايت كوى. د هغه نه خپل خوئي عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه، حسن بصرى، قبيصه بن ذؤيب خزاعى، ابو عثمان النهدى، عروه بن الزبير، قيس بن ابى حازم، عمارة بن خزيمه بن ثابت انصارى او محمد بن كعب قرظى رحمهم الله وغيره روايت كوى.
امام بخارى رحمه الله فرمائى چه رسول الله ﷺ هغه په غزوه د ذات السلاسل كښې امير مقرر كړو. اصلا مكى وو، بيا مدينې منورې ته راغلو. د هغې نه روستو ئې په مصر كښې اقامت اختيار كړو او هم هلته وفات شو. (١)
رسول الله ﷺ هغه د عمان والى جوړ كړې وو. پس د رسول الله ﷺ د وفات پورې په هغې باندې برقرار وو. (٢)
د دې نه روستو د سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه په دور خلافت كښې د مصر امارت هغه ته اوسپارلې شو، هغه هم مصر فتح كړو، بيا د سيدنا عثمان رضي الله عنه په دور خلافت كښې هغه په دې امارت باندې څه موده برقرار اوساتلو، د هغې نه روستو ئې هغه معزول كړو او عبدالله بن ابى السرح رضي الله عنه ته ئې امارت وركړو. د سيدنا على او سيدنا معاويه رضي الله عنهما ترمينځه د واقع جنګ صفين پورې دې هم دغه شان بغير د امارت نه وو، په جنګ صفين كښې د سيدنا معاويه رضي الله عنه په جماعت كښې شريك وو او د هغه د طرف نه ئې جنګى امور او انتظامات چلول
چه كله په جنګ صفين كښې د صلح دپاره د طرفين نه حكم مقرر كړې شو نو د سيدنا على رضي الله عنه د طرف نه سيدنا ابو موسى اشعرى او د سيدنا امير معاويه د طرف نه سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنهما وو
بيا د سيدنا امير معاويه رضي الله عنه د طرف نه د مصر طرف ته د تيار كړې شوى لښكر سره وو. روستو د مصر والى شو او هم هلته وفات شو. (٣)
د صحيح او مشهور قول مطابق په ٤٣ هجرى كښې وفات شوې دې. حافظ ابن حجر او ابن عبدالبر رحمهما الله هم دې ته صحيح وئيلې دې (٤) او هم دا ليث بن سعد، مدائنى، يحيى بن بكير، يحيى بن معين، عجلى، ابن البرقى او ابو سعيد بن يونس رحمهم الله په جزم سره ذكر كړې دې. (٥)

---

(١) التاريخ الكبير للبخارى ج ٦، رقم الترجمة ٢٤٧٥، تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٨٠
(٢) شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٩، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٤
(٣) الاصابة ج ٣ ص ٣، الاستيعاب بهامش الاصابة ج ٢ ص ٥١١، ٥١٢
(٤) الاصابة ج ٣ ص ٣، والاستيعاب لابن عبدالبر بهامش الاصابة ج ٢ ص ٥١١، ٥١٢
(٥) انظر تهذيب الكمال ج ٢٢ ص ٨٤
وقال محمد بن المثنى، وهارون بن عبد الله: مات سنة اثنتين وأربعين.
وقال محمد بن عبد الله بن نمير: مات سنة اثنتين وأربعين.
وقال في موضع آخر: سنة ثلاث وأربعين. وكذلك روى عن عمرو بن شعيب.
وقال خليفة بن خياط، وأبو عبيد: مات سنة اثنتين ويقال: سنة ثلاث وأربعين.
وقال الواقدى: مات سنة اثنتين أو ثلاث وأربعين. .....[بقيه برصفحه آئنده...

د وفات په وخت د هغه عمر نوی (۹۰) کاله وو. (۱) د هغه خوئي سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما په هغه جنازه اوکړه.
د هغه فضائل او مناقب ډیر دی، ابن عساکر په تاریخ دمشق کښې ډیر په تفصیل سره د هغه احوال لیکلي دی. (۲)
د هغه نه اووه دیرش (۳۷) احادیث نقل دی چه د هغې نه دري احادیث په بخاری کښې دی. (۳)

قوله: فلم یعنف: دلته مفعول به د معلوم کیدو د وجې نه حذف کړې شوې دې، یعنی رسول الله ﷺ سیدنا عمرو رضی الله عنه په دې فعل باندې ملامت نه کړو. د کشمیهنی په روایت کښې «فلم یعنفه» ضمیر مفعول سره دې.
د آیت کریمه نه د سیدنا عمرو رضی الله عنه د استدلال طریقه دا ده چه د سختې یخنۍ د وجې نه د اوبو استعمال کله د هلاکت سبب جوړ شی او الله پاك د هغه څیز نه منع کړې ده کوم چه د هلاکت سبب جوړیږی.
بیا د رسول الله ﷺ هغه لره نه ملامته کول د رسول الله ﷺ د طرف نه د دې فعل تقریر دې، کوم چه د تیمم للجنب د جواز دلیل دې، هم په دې وجه امام بخاری رحمه الله دلته ذکر کړې دې. (۴)

بقیه ازگذشته...] وقال فی موضع آخر (۱): سنة ثلاث وأربعین، وهو ابن سبعین سنة.
وقال غیرهم: مات سنة ثمان وأربعین.
وقال محمد بن سعد (۵)، عن الهیثم بن عدی: مات سنة إحدی وخمسین.
وقال طلحة أبو محمد الکوفی عن أشیاخه: مات سنة ثمان وخمسین فی خلافة معاویة.
وقال البخاری (۱)، عن الحسن بن واقع عن ضمرة بن ربیعة، مات سنة إحدی أو اثنتین وستین فی ولایة یزید. وقیل: سنة ست واربعین، وقیل سنة ثمان واربعین. انظر تهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۸۳ – ۸۵ الاصابة ج ۳ ص ۳، الاستیعاب بهامش الاصابة ج ۲ ص ۵۱۲

(۱) ذکره یحیی بن بکیر وابن البرقی، وقال ابن بکیر فی موضع اخر، والواقدی: عاش سبعین سنة. وقال العجلی وهو ابن تسع وتسعین سنة، انظر: الاصابة ج ۳ ص ۳، وتهذیب الکمال ج ۲۲ ص ۸٤

(۲) انظر: تاریخ دمشق ج ۱۳ ص ۲٤۵، فما بعدها

(۳) شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۹، عمدة القاری ج ٤ ص ٤۳، وللاستزادة من احواله انظر: الطبقات الکبری، لابن سعد ج ٤ ص ۲۵٤، ج ۷ ص ٤۹۳، والاصابة ج ۳ ص ۲، ۳، وتاریخ البخاری الکبیر ج ۷ ص، الترجمة ۲٤۷۵، وتاریخ ابی زرعة الدمشقی ص ۱۷۳، فما بعدها، والجرح والتعدیل ج ۶ الترجمة ۱۳٤۲، وکتاب الکنی والاسماء للدولابی ج ۱ ص ۷۷، والاستیعاب لابن عبدالبر بهامش الاصابة ج ۲ ص ۵۰۸ - ۵۱۵، وکتاب الجمع بین رجال الصحیحین لابن القیسرانی ج ۱ ص ۳۶۲، واسد الغابة ج ٤ ص ۱۱۵، والکامل فی التاریخ ج ۲ ص ۷۲، وسیر اعلام النبلاء ج ۳ ص ۵٤، والکاشف ج ۲، الترجمة ٤۳۳۸، وتهذیب التهذیب ج ۸ ص ۵۶.

(٤) فتح الباری ج ۱ ص ٤۵٤، عمدة القاری ج ٤ ص ۳٤، وشرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۲۹، تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۵، ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۵

د تعليق مذكور تخريج امام بخاري رحمه الله چه د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه كوم روايت دلته تعليقا ذكر كړې دې هغه امام ابوداؤد، امام احمد، امام حاكم، ابن حبان، بيهقي او دارقطني رحمهم الله وغيره موصولاً ذكر كړې دې ونصه:

(حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى أَخْبَرَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ أَخْبَرَنَا أَبِي قَالَ سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ أَيُّوبَ يُحَدِّثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ أَبِي أَنَسٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرٍ الْمِصْرِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ قَالَ احْتَلَمْتُ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فِي غَزْوَةِ ذَاتِ السُّلاَسِلِ فَأَشْفَقْتُ إِنِ اغْتَسَلْتُ أَنْ أَهْلِكَ فَتَيَمَّمْتُ ثُمَّ صَلَّيْتُ بِأَصْحَابِي الصُّبْحَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «يَا عَمْرُو صَلَّيْتَ بِأَصْحَابِكَ وَأَنْتَ جُنُبٌ». فَأَخْبَرْتُهُ بِالَّذِي مَنَعَنِي مِنَ الاِغْتِسَالِ وَقُلْتُ إِنِّي سَمِعْتُ اللَّهَ يَقُولُ (وَلاَ تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا) فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا) [1]

يعني: سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه فرمائي چه د غزوه ذات السلاسل په يوه يخه شپه كښې ماته احتلام پيښ شو او دا ويره راسره ملګرې شوه چه كه زه غسل اوكړم نو چرته هلاك نه شم. نو ما تيمم كولو سره خپلو ملګرو ته د سحر مونځ وركړو، چه كله مونږ واپس شو نو ملګرو دا قصه رسول الله ﷺ ته بيان كړه، نو رسول الله ﷺ رسول الله ﷺ ماته اوفرمائيل تا د جنابت په حالت كښې خپلو ملګرو ته مونځ وركړو؟ نو ما ورته د غسل كولو په صورت د هلاكت د ويرې د لاحق كيدو تذكره اوكړه او د آيت كريمه نه مې استدلال كولو سره اوفرمائيل چه الله پاك فرمائي خپل ځان په هلاكت كښې مه اچوه. بيشكه الله پاك په تاسو باندې رحم كونكې دې. په دې وجه ما د غسل په ځائې تيمم اوكړو، نو رسول الله ﷺ زما جواب اوريدو سره اوخندل او هيڅ ئې هم او نه ونيل

دلته د دې روايت په سياق كښې سندا او متنا په ابوداؤد او مستدرك وغيره كښې اختلاف دې.

(قال الامام البيهقي رحمه الله: و رواه عمرو بن الحارث، عن يزيد بن ابي حبيب، عن عمران، فخالفه في الاسناد والمتن جميعا) [2]

د اختلاف حاصل دا دې چه د عبدالرحمن بن جبير او عمرو بن العاص رضي الله عنه ترمينځه د ابو قيس مولى عمرو بن العاص واسطه شته يا نه؟ يحيى بن ايوب هيڅ واسطه نه ذكر كوى او

---

[1]) اخرجه ابوداؤد واللفظ له. كتاب الطهارة. باب اذ خاف الجنب البرد ايتيمم؟ رقم ٣٣٤. والامام احمد فى مسنده فى بقية حديث عمرو بن العاص عن النبى ﷺ رقم (١٧٩٦٥) ج ٦ ص ١١١. ١١٢. والحاكم فى مستدركه. فى كتاب الطهارة رقم (٦٢. ١٨٤) ج ١ ص ٢٨٥. وابن حبان فى صحيحه. فى كتاب الطهارة. ذكر الاباحة للجنب اذا خاف التلف على نفسه من البرد الشديد عند الاغتسال ان يصلى بالوضوء او التيمم دون الاغتسال. رقم (١٣١٢) ج ٣ ص ٢٤٩. ٢٥٠. والبيهقى فى السنن الكبرى. كتاب الطهارة. باب التيمم فى السفر اذا خاف الموت او العلة من شدة البرد. رقم ١٠٧٠. ج ١ ص ٣٤٥. والدارقطنى فى سننه. فى كتاب الطهارة. باب التيمم ج ١ ص ١٧٨. وانظر: تغليق التعليق ج ٢ ص ١٨٨ – ١٩١.

[2]) السنن الكبرى ج ١ ص ٣٤٥

عمرو بن الحارث ئې ذکر کوی ﴿وحديث عمرو اخرجه ابوداؤد، والحاكم وغيرهما﴾[1]
دا خو د سند اختلاف وو، د متن اختلاف دا دې چه د يحيى بن ايوب په طريق کښې، کوم چه مونږ ذکر کړې دې، د تيمم کولو ذکر دې. چه سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه تيمم کولو سره مونځ ورکړو. او د عمرو بن الحارث په طريق کښې د تيمم ذکر نشته، په هغې کښې دی ﴿فغسل مغابنه، وتوضاء وضوءه للصلاة، ثم صلى بهم﴾[2] يعنې هغه استنجاء اوکړه او د مونځ والا اودس کولو سره ئې هغوی ته مونځ ورکړو.

قوله: مغابن: د ﴿مَغْبِن﴾ جمع ده، د خولې او خيرو وغيره جمع کيدو ځائې ته وئيلې شى. يعنې د بدن هغه حصې چرته چه د جوړ کيدو د وجې نه خوله او خيرې راجمع شى، لکه ترخونه او اصول فخذين (اغماني)، او دلته هم دا اصول فخذين مراد دى.
امام عبدالرزاق په يو بل طريق سره د سيدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنهما نه دا روايت ذکر کړې دې په هغې کښې نه د تيمم ذکر شته نه د غسل او نه د وضوء مغابن.[3]
حافظ ابن حجر رحمه الله په دويم طريق کښې يو بل اختلاف هم ذکر کړې دې چه په دويم طريق کښې د عمرو بن الحارث سره ابن لهيعه هم روايت کوی، اوس د ابن لهيعه نه په روايت کونکو کښې اختلاف دې، پس ابن وهب د ابن لهيعه نه هم دغه شان نقل کړې دی لکه چه په طريق ثانى کښې تير شو. يعنې غسل مغابن او د اودس د ذکر سره، زيد بن الحباب هم د ابن لهيعه نه هم دغه شان نقل کړې دی، خو هغه د ابو قيس مولى عمرو بن العاص په ځائې د ابو فراس يزيد بن رباح مولى عمرو بن العاص ذکر کوی. حسن بن موسى او عبدالله بن عبدالحکم وغيره د اول طريق (د يحيى بن ايوب د طريق) په شان د ابو قيس په واسطې سره ذکر کړې دی. وليد بن مسلم ﴿عن ابن لهيعة، عن يزيد بن ابى حبيب، عن عبدالرحمن بن جبير، عن ابى قيس﴾ په مرسل صورت

---

[1] رواه ابوداؤد وسنده: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ الْمُرَادِيُّ أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ عَنِ ابْنِ لَهِيعَةَ وَعَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ أَبِي أَنَسٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِي قَيْسٍ مَوْلَى عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّ عَمْرَو بْنَ الْعَاصِ ...الخ (كتاب الطهارة، بابٌ اذا خاف الجنبُ البرد ايتيمم؟ رقم: ۳۳۵)
واخرجه الحاكم فى مستدركه، كتاب الطهارة رقم ۶۲۸/۱۸۳، ج ۱ ص ۲۸۵، وابن حبان فى صحيحه، رقم ۱۳۱۲، ج ۲ ص ۲۴۹، ۲۵۰، والبيهقى فى السنن الكبرى رقم ۱۰۷۱، ج ۱ ص ۳۴۵، والدارقطنى فى سننه، برقم ۱۳، من باب التيمم ج ۱ ص ۱۷۹

[2] ابو داؤد رقم: ۳۳۵

[3] ونصه: أخبرنا عبد الرزاق قال أخبرنا بن جريج قال أخبرنى إبراهيم بن عبد الرحمن الأنصارى عن أبى أمامة بن سهل بن حنيف وعبد الله بن عمرو بن العاص عن عمرو بن العاص أنه أصابته جنابة وهو أمير الجيش فترك الغسل من أجل آية قال إن اغتسلت مت فصلى بمن معه جنبا فلما قدم على رسول الله صلى الله عليه و سلم عرفه بما فعل وأنبأه بعذره فاقر وسكت. (المصنف، كتاب الطهارة، باب الرجل تصيبه الجنابة فى ارض باردة، رقم ۸۷۸، ج ۱ ص ۱۷۷)

کښې روايت کړې دې، حافظ صاحب د دې اختلاف د ذکر کولو نه روستو فرمائي چه زما خيال دې چه هم د دې اختلاف د وجې نه امام بخاري رحمه الله دا روايت په صيغه د تمريض سره تعليقا ذکر کړې دې، ځکه چه بعض حضرات د تيمم ذکر کوی او بعض صرف د اودس. او بعض نه تيمم ذکر کړې دې او نه اودس. (۱)

د امام بخاري رحمه الله د صنيع نه معلوميږی چه هغه اولني، يعنی د تيمم د ذکر والا طريق راجح کړې دې. په دې وجه هغه هم دا روايت دلته تعليقا مختصرا ذکر کړې دې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چه هم دا روايت د امام بخاري رحمه الله د مراد او د ترجمة الباب سره زيات مناسب دې، ځکه چه په دې کښې د تيمم ذکر دې او ترجمه هم د هغې نه ثابتيږی او د هغې سند هم قوی دې (۲)

د امام حاکم رجحان د دويم طريق د ترجيح طرف ته دې. پس هغه د دې حديث د ذکر کولو نه پس فرمائي ﴿هذا حديث صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه والذى عندى أنهما عللاه بحديث جرير بن حازم عن يحيى بن أيوب عن يزيد بن أبي حبيب﴾ (۳) يعنی دا حديث د شيخينو د شرط مطابق صحيح دې خو هغوی دا نه دې ذکر کړې، او زما خيال دې چه هغوی د جرير بن حازم د حديث د وجې نه دا معلول ګنړلې دې.

د دې نه روستو امام حاکم د جرير بن حازم روايت ذکر کړې دې، کوم چه د امام بخاري رحمه الله په نزد راجح وو د هغې نه روستو فرمائي ﴿حديث جرير بن حازم هذا لا يعلل حديث عمرو بن الحارث الذى وصله بذكر أبي قيس فإن أهل مصر أعرف بحديثهم من أهل البصرة﴾ (۱) يعنی د جرير بن حازم د دې روايت په ذريعه د عمرو بن الحارث روايت ته معلول نه شی ونيلې کيدې. کوم چه د ابو قيس په واسطې سره موصلا ذکر کړې شوې دې، ځکه چه اهل مصر په خپلو احاديثو باندې د اهل بصره نه زيات عالمان دی.

مطلب دا دې چه جرير بن حازم بصری دې او عمرو بن الحارث مصری دې او دا روايت د عمرو بن العاص رضي الله عنه نه روايت دې کوم چه مصری دې او مصريانو ته خپل احاديث د نورو په نسبت زيات معلوم دی، لهذا جرير بن حازم کوم چه بصری دې، د هغه د وجې نه د عمرو بن الحارث روايت ته معلول نه شی ونيلې کيدې

حافظ ابن حجر رحمه الله په تغليق التعليق کښې د امام حاکم رحمه الله د کلام نقل کولو نه پس فرمائي چه د امام حاکم رحمه الله غرض د عمرو بن الحارث د روايت راجح کول دی چه په هغې کښې د ابو قيس

---

(۱) تغليق التعليق ج ۲ ص ۱۸۹، ۱۹۰

(۲) فتح الباري ج ۱ ص ۴۵۴. تغليق التعليق ج ۲ ص ۱۸۱

(۳) المستدرک على الصحيحين ج ۱ ص ۲۸۵

(۴) پورته حواله

واسطه ده او د هغې په راجح کیدو کښې هیڅ شك نشته، ځکه چه دا د ثقه زیادت دې کوم چه مقبول وی.
هم دغه شان د سیدنا عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه روایت د دې دپاره شاهد دې، کوم چه امام عبدالرزاق په المصنف کښې ذکر کړې دې چه په هغې کښې د تیمم ذکر نشته. (۱)
د امام ابوداؤد رحمه الله میلان د امام بخاری رحمه الله د رائې طرف ته معلومیږی ځکه چه هغه د عمرو بن الحارث د روایت ذکر کولو نه پس فرمائی : ﴿ وَرُوِيَتْ هٰذِهِ الْقِصَّةُ عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ حَسَّانَ بْنِ عَطِيَّةَ قَالَ فِيهِ فَتَيَمَّمَ ﴾ (۲)
مطلب دا چه د عمرو بن الحارث د ذکر کړې شوې قصې د ظاهر نه دا وهم کیدو چه سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنه د تیمم کولو نه بغیر صرف غسل مغابن او اودس کولو سره مونځ اوکړو. امام ابوداؤد رحمه الله د دې وهم دفع کولو سره اوفرمائیل چه اوزاعی د حسان بن عطیه نه دا قصه نقل کړې ده او په هغې کښې د تیمم ذکر هم دې، یعنی ﴿ فغسل مغابنه وتوضاء وضوءه للصلاة ﴾ نه پس او د ﴿ ثم صلی بهم ﴾ نه مخکښې د ﴿ وتیمم ﴾ اضافه ده. (۳)
د دې نه ملعومه شوه چه د امام بخاری رحمه الله په شان امام ابوداؤد رحمه الله هم د ذکر تیمم والا روایت راجح ګنړی.
امام بیهقی رحمه الله په دواړو کښې د جمع او تطبیق صورت اختیار کړې دې، فرمائی چه کیدې شی چه عمرو بن العاص رضی الله عنهما اول استنجاء کړې وی، منی ئې زائل کړه، بیا ئې د هغې نه روستو د غسل دپاره تیمم اوکړو او بیا ئې اودس کولو سره مونځ ورکړو. (۴)
امام نووی رحمه الله هم دا د جمع او تطبیق صورت په جزم سره اختیار کړې دې. هغه فرمائی چه امام بیهقی رحمه الله چه د جمع او تطبیق کوم صورت اختیار کړې دې هم هغه متعین دې. ځکه چه کله په دوه روایتونو کښې جمع ممکن وی نو هم هغه اختیارولې شی. (۵)
د دې نه روستو په دې خان پوهه کړئ چه سیدنا عمرو بن العاص رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم مخکښې دا آیت کریمه تلاوت کړو، لکه چه مونږ تفصیلی روایت ذکر کړې دې، امام بخاری رحمه الله چه دلته مختصر طور کوم روایت ذکر کړې دې د هغې نه دا شبه کیږی چه کیدې شی چه هغه د صحابه کرام رضی الله عنهم د جماعت وړاندې دا آیت کریمه تلاوت کړو، حال دا چه دا صورت نه دې راغلې، امام بخاری رحمه الله چونکه روایت مختصرا ذکر کړې دې په دې وجه دا شبه پیدا شوه او

---

۱) تغلیق التعلیق ج ۲ ص ۱۹۰
۲) ابوداؤد : رقم ۳۲۵
۳) بذل المجهود ج ۲ ص ۵۳۲
۴) فقال : وَيحْتَمَل أَنْ يَكُونَ قَدْ فَعَلَ مَا نُقِلَ فِي الرِّوَايَتَيْنِ جَمِيعًا غَسَلَ مَا قَدَرَ عَلَى غَسْلِهِ وَتَيَمَّمَ لِلْبَاقِي. السنن الکبری (ج ۱ ص ۲۴۵)
۵) المجموع شرح المهذب : ج ۲ ص ۲۸۳

هم په دې وجه يې په صيغه د تمريض سره ذكر كړې دي، ځكه چه امام بخاري رحمه الله چه څنګه په روايت كښې د كلام كيدو د وجې نه د تمريض صيغه استعمالوى هم دغه شان په روايت كښې د اختصار كولو په وخت هم كوى. ځكه چه اختصار روايت د روايت بالمعنى قسم دې او په روايت بالمعنى كښې اختلاف دې (١)

په روايت كښې د ذكر شوې غزوې مختصر ذكر: دې ته مجازا او توسعا غزوه وئيلې شى، په حقيقت كښې دا غزوه نه ده. بلكه سريه ده. ځكه چه د مشهور قول مطابق غزوه هغې ته وئيلې شى چه په هغې كښې رسول الله ﷺ پخپله شريك شوې وى. او په دې كښې رسول الله ﷺ نه دې شريك شوې. خو دا دواړه الفاظ د يو بل په ځاې باندې استعماليږى

دا سريه د سريه ابن العاص رضي الله عنه په نوم سره مشهوره ده، كومه چه په جمادي الاولى ٨ هجرى كښې ليږلې شوې وه. د سريه امير سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه وو، رسول الله ﷺ هغه د درې سوه مهاجرين او انصار امير جوړولو سره د مشركينو قبائل لخم او جذام وغيره د مقابلې دپاره ليږلې وو. دا مقابله په موضع سلاسل كښې شوې وه، سلاسل د يو كوهې نوم دې، د دې ځائې او د مدينې ترمينځه د لسو ورځو فاصله ده، هم په دې مناسبت ورته غزوه ذات السلاسل وئيلې شى. بعض د دې وجه دا بيان كړې ده چه په دې جنګ كښې مشركانو خپل مينځ كښې يو بل په زنځير سره تړلې وو چه د هغوى نه څوك تختيدلې نه شى، او بعض دا وجه بيانوى چه په دې ميدان كښې د شړو د ډيركو د لرې لرې پورې يوه سلسله وه چه د يو بل سره مربوط وې او د خپو د زنځير په شان په قدم مخكښې كولو كښې ركاوټ وې. په دې وجه هغه ډيركو ته ذات السلاسل (د زنځير والې ډيركې) او په دې مناسبت سره دې جنګ ته غزوه ذات السلاسل وئيلې شى. د دې تفصيل به وړاندې په كتاب المغازى كښې راشى.

د روايت مذكوره نه مستنبط څو فوائد: ① د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه د دې روايت نه محدثين كرام رحمهم الله د څو احكام او فوائدو استنباط كړې دې، د هغې نه يو دا دې چه د يخنۍ د وجې نه د جنبى دپاره تيمم كول جائز دى (٢)

② كه په مذكوره صورت كښې تيمم كولو سره مونځ اوكړى نو بيا د هغې اعاده ضرورى نه ده، ځكه چه رسول الله ﷺ د سيدنا عمرو بن العاص رضي الله عنه د فعل تقرير اوفرمائيلو. هغه ته ئې د اعادې حكم اونكړو. لهذا كوم حضرات چه د وجوب اعاده قائل دى لكه صاحبين او په يو روايت كښې امام احمد او د حاضر په باره كښې د امام شافعى رحمه الله مسلك دې، دا روايت د هغوى خلاف حجت او دليل دې. (٣)

③ كه چاته د اوبو په استعمالولو سره د هلاكت ويره وى نو د هغه دپاره تيمم جائز دې، كه

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٤. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٥

(٢) شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٩. الدر المنضود ج ١ ص ٤٣٧. شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٧

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٤

هغه ويرد د يخنئ د وجې نه وى يا د بل څه وجې نه. كه د سفر د وجې نه وى يا په حضر كښې وى. كه جنبى وى يا محدث وى (١)

④ متيمم د متوضئين امامت كولې شى. هم دا د امام ابوحنيفه، امام ابويوسف، امام شافعى، احمد بن حنبل، سعيد بن المسيب، حسن بصرى، ابن شهاب زهرى، عطاء بن ابى رباح، سفيان ثورى، اسحاق بن راهويه او ابوثور مسلك دې.

امام مالك رحمه الله دا ناخوښه ګڼړى. خو كه متيمم امامت اوكړى نو مونځ به ئې صحيح وى امام محمد رحمه الله د دې انكار كوى وقد مر مفصلا.(٢)

⑤ د دې نه دا هم معلومه شوه چه د رسول الله ﷺ په زمانه كښې اجتهاد كول جائز وو (٣)

⑥ جنبى د پاره تيمم كول جائز دى. (٤)

١٣٣٨\ ٣٣٩ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ - هُوَ غُنْدَرٌ - عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ (٥) قَالَ قَالَ أَبُو مُوسَى لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ إِذَا لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ لَا يُصَلِّي. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ لَوْ رَخَّصْتُ لَهُمْ فِي هَذَا، كَانَ إِذَا وَجَدَ أَحَدُهُمُ الْبَرْدَ قَالَ هَكَذَا - يَعْنِي تَيَمَّمَ وَصَلَّى - قَالَ قُلْتُ فَأَيْنَ قَوْلُ عَمَّارٍ لِعُمَرَ قَالَ إِنِّي لَمْ أَرَ عُمَرَ قَنِعَ بِقَوْلِ عَمَّارٍ.

رجال الحديث

بشر بن خالد دا ابو محمد بشر بن خالد عسكرى فرائضى ثم البصرى رحمه الله دې. د هغه احوال په كتاب الايمان، باب ظلم دون ظلم كښې تير شوې دى (٦)

قال حدثنا محمد دا ابو عبدالله محمد بن جعفر الهذلى بصرى رحمه الله دې. د غندر په لقب سره مشهور دې د هغه احوال هم په كتاب الايمان، باب ظلم دون ظلم د لاندې تير شوې دى (٧)

عن شعبة دا امير المومنين فى الحديث امام شعبه بن الحجاج بن الورد عتكى بصرى واسطى رحمه الله دې، د هغه حالات هم په كتاب الايمان، باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده

---

(١) فتح البارى ج١ص ٤٥٤. ارشاد السارى ج١ص ٥٩٥. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٤. شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٥

(٢) فتح البارى ج١ص ٤٥٤. ارشاد السارى ج١ ص٥٩٥. شرح ابن بطال ج١ص٤٧٧. الدر المنضود ج١ص٤٣٧

(٣) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٤. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٤

(٤) شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٧

(٥) الحديث. اطرافه فى الحديث الاتى. رقم ٣٤٦. وفى باب التيمم ضربة رقم ٣٤٧. واخرجه مسلم فى صحيحه فى كتاب الطهارة. باب التيمم. رقم ٣٦٨. وابوداؤد فى سننه. فى كتاب الطهارة. باب التيمم. رقم ٣٢١. والنسائى فى سننه. فى كتاب الطهارة. باب تيمم الجنب. رقم ٣٢١

(٦) اوګورئ: كشف البارى. كتاب الايمان ج ٢ ص ٢٤٩. ٢٥٠

(٧) اوګورئ: كشف البارى. كتاب الايمان. ج ٢ ص ٢٥٠. ٢٥١

كښې تير شوې دی. (۱)

سليمان دا ابو محمد سليمان بن مهران اسدی كوفی دې، كوم چه د اعمش په لقب سره مشهور دې. د هغه احوال په كتاب الايمان، باب ظلم دون ظلم كښې تير شوې دی. (۲)

عن ابی وائل : دا ابو محمد سليمان بن مهران اسدی كوفی دې، كوم چه د اعمش په لقب سره مشهور دې. د هغه احوال په كتاب الايمان، باب ظلم دون ظلم كښې تير شوې دی. (۳)

قال ابو موسى : دا مشهور صحابی دې، نوم ئې عبدالله بن قيس رضی الله عنه دې، د هغه ترجمه په كتاب الايمان، باب اى الاسلام افضل كښې ذكر شوې ده. (۴)

لعبد الله بن مسعود : دا مشهور صحابی سيدنا عبدالله بن مسعود بن غافل بن حبيب هذلی دې، د هغه تذكره په كتاب الايمان، باب ظلم دون ظلم كښې بيان شوې ده. (۵)

شرح حديث : ﴿ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، هُوَغُنْدَرٌ ﴾ د اصيلی په روايت كښې ﴿ حدثنا محمد ﴾ دې د غندر اضافه پكښې نشته، دا د امام بخاری رحمه الله د طرف نه د محمد توضيح او تعريف دې، د هغه د شيخ مقوله نه ده، په دې وجه ئې د ﴿ هوغندر ﴾ تعبير اختيار كړې دې. (۶)

﴿ عن شعبة ﴾ : د اصيلی په روايت كښې ﴿ حدثنا شعبة ﴾ او د ابن عساكر په روايت كښې ﴿ اخبرنا شعبة ﴾ دې. (۷)

قوله: إِذَا لَمْ يَجِدِ الْمَاءَ لَا يُصَلِّي : كه هغه (جنبی) ته اوبه ملاؤ نه شی نو ليا هغه به مونځ نه كوی؟ دا د كريمه روايت دې يعنی ﴿ لم يجد ﴾ او ﴿ لا يصلی ﴾ دواړه د غائب صيغې دی او ضمير ﴿ جنب ﴾ ته راجع دې.

د اصيلی وغيره په روايت كښې د خطاب په صيغې سره دې، يعنی ﴿ اذا لم تجد الماء لا تصلی؟ ﴾ سيدنا ابو موسى اشعری رضی الله عنه سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ته خطاب كولو سره د هغه نه تپوس كوی چه كه تاته جنابت اورسيږی او اوبه درته ملاؤ نه شی نو ته به مونځ نه كوې؟ (۸)

---

(۱) اوگورئ : كشف البارى، بدء الوحى، كتاب الايمان ج ۱ ص ۶۷۸

(۲) اوگورئ : كشف البارى، كتاب الايمان ج ۲ ص ۲۵۱، ۲۵۲

(۳) اوگورئ : كشف البارى، كتاب الايمان، ج ۲ ص ۵۵۹، ۵۶۱

(۴) اوگورئ : كشف البارى، كتاب الايمان، ج ۱ ص ۶۹۰، ۶۹۱

(۵) اوگورئ : كشف البارى، كتاب الايمان ج ۲ ص ۲۵۷، ۲۶۱

(۶) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۵، شرح الكرمانى ج ۳ ص ۲۲۹، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۵، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۷۵

(۷) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۵، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۵، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۷۵

(۸) فتح البارى ج ۱ ص ۴۵۵، عمدة القارى ج ۴ ص ۳۴، ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۵، تحفة البارى ج ۱ ص ۲۷۵

د دې تائيد د اسماعيلي د روايت نه كيږي، كوم چه هم په دې طريق سره روايت كړې شوې دې او په هغې كښې د سيدنا ابو موسى أشعري رضي الله عنه د دې خطاب او سوال نه پس د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه جواب هم منقول دې ﴿نعم! ان لم اجد الماء شهراً لا اصلي﴾ او جي! كه ماته تر يوې مياشتې پورې هم اوبه ملاؤ نه شي نو زه به مونځ نه كوم. (١)

قوله: قال عبدالله: د ابن عساكر په روايت كښې د دې نه روستو د ﴿نعم﴾ اضافه ده يعنى ﴿قال عبدالله: نعم ... اى نعم لا يصلى﴾ يعنى عبدالله بن مسعود رضي الله عنه جواب وركړو او هغه به مونځ نه كوى. (٢)

قوله: لَوْ رَخَّصْتُ لَهُمْ فِي هَذَا: اى: فى جواز التيمم للجنب، كه تا د جنبى دپاره د تيمم د جواز رخصت وركړو نو خلق به تساهل كوى. (٣)

قوله: كَانَ إِذَا وَجَدَ أَحَدُهُمُ الْبَرْدَ: نو بيا كه د هغوى نه څوك يخنى محسوس كوى.

د حموى په روايت كښې ﴿احدكم﴾ په ضمير مخاطب سره راغلې دې، يعنى په تاسو كښې كه څوك يخنى محسوس كوى نو.... (٤)

قوله: قال هكذا: د دې قول اطلاق په فعل باندې كړې شوې دې، يعنى ﴿فعل هكذا﴾ چه هغه لره شان يخنى محسوس كړى نو هغه به داسې كوى. (٥)

قوله: يعني تيمم وصلى: ظاهره ده چه دا د ابو موسى اشعري رضي الله عنه كلام دې او هغه په دې سره د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د كلام ﴿قال هكذا﴾ تفسير فرمائى. (٦)

﴿قال: قُلْتُ فَأَيْنَ قَوْلُ عَمَّارٍ لِعُمَرَ﴾: ابو موسى رضي الله عنه فرمائى چه ما هغه (عبدالله بن مسعود رضي الله عنه) ته اووې چه د سيدنا عمار رضي الله عنه هغه وينا چرته لاړه كومه چه ئې سيدنا عمر رضي الله عنه ته كړې وه؟

د ﴿قال﴾ فاعل سيدنا ابوموسى اشعري رضي الله عنه دې. سيدنا عمار رضي الله عنه چه سيدنا عمر رضي الله عنه ته كومه خبره كړې وه هغه دا ده: (٧)

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٥. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٤
(٢) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٥. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٥. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٥
(٣) ارشاد السارى ج١ص٥٩٥. تحفة البارى ج١ص٢٧٥. عمدة القارى ج ٤ص ٣٤. شرح الكرمانى ج٣ ص٢٢٩
(٤) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٥. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٤
(٥) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٥. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٤، ٣٥
(٦) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٥. ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٥. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٥. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٩
(٧) ارشاد السارى ج١ ص٥٩٥. تحفة البارى ج١ص٢٧٥. عمدة القارى ج ٤ص٣٥. شرح الكرمانى ج٣ ص٢٢٩

﴿ أَمَا تَذْكُرُ أَنَّا كُنَّا فِي سَفَرٍ أَنَا وَأَنْتَ فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ، وَأَمَّا أَنَا فَتَمَعَّكْتُ فَصَلَّيْتُ فَذَكَرْتُ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا فَضَرَبَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم بِكَفَّيْهِ الأَرْضَ وَنَفَخَ فِيهِمَا ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ ﴾ (١)

د دې وضاحت په مخکښې ابواب کښې تير شوې دې.

قوله: قَالَ إِنِّي لَمْ أَرَ عُمَرَ قَنِعَ بِقَوْلِ عَمَّارٍ: سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه جواب ورکړو چه زما خيال نه دې چه سيدنا عمر رضي الله عنه د سيدنا عمار رضي الله عنه په قول باندې قناعت کړې وې.

سيدنا عمر رضي الله عنه د سيدنا عمار رضي الله عنه په خبره باندې قناعت په دې وجه اونکړو چه سيدنا عمر رضي الله عنه هم په دې سفر کښې د هغه سره موجود وو او هغه ته دا قصه صحيح طريقې سره ياده نه وه په دې وجه د هغه په دې خبره کښې شك پيدا شو، چه د هغې د وجې نه نې د سيدنا عمار رضي الله عنه په خبره باندې اطمينان نه وو. (٢)

د سيدنا ابوموسى اشعرى او سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنهما ترمينځه چه کومه مناظره شوې وه هغه امام بخارى رحمه الله دلته د امام شعبه رحمه الله په طريق سره مختصرا ذکر کړې ده. د دې باب په وړاندې حديث کښې ئې د عمر بن حفص په طريق سره لږه په تفصيل سره او په وړاندې باب کښې ئې د ابو معاويه په طريق سره تفصيلا ذکر کړې ده او هم هغه د ټولو نه اتم او اکمل دې (٣)

د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت د حديث د ترجمة الباب سره مطابقت په دې جمله ﴿يعني تيمم وصلى﴾ سره راځي چه د هغې نه معلوميږي چه جنبى سړې د څه عذر په وجه باندې تيمم کولو سره مونځ کولې شي. (٤)

د حديث دويم طريق

حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ سَمِعْتُ شَقِيقَ بْنَ سَلَمَةَ (٥) قَالَ كُنْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي مُوسَى فَقَالَ لَهُ أَبُو مُوسَى أَرَأَيْتَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ إِذَا أَجْنَبَ فَلَمْ يَجِدْ، مَاءً كَيْفَ يَصْنَعُ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لاَ يُصَلِّي حَتَّى يَجِدَ الْمَاءَ. فَقَالَ أَبُو مُوسَى فَكَيْفَ تَصْنَعُ بِقَوْلِ عَمَّارٍ حِينَ قَالَ لَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «كَانَ يَكْفِيكَ» قَالَ أَلَمْ تَرَ عُمَرَ لَمْ يَقْنَعْ بِذَلِكَ. فَقَالَ أَبُو مُوسَى فَدَعْنَا مِنْ قَوْلِ عَمَّارٍ، كَيْفَ تَصْنَعُ بِهَذِهِ الآيَةِ

---

(١) صحيح البخارى فى باب المتيمم هل ينفخ فيهما؟ رقم: ٣٣٨

(٢) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٥. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٥. عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥. شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٢٩، ٢٣٠ شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٧٧

(٣) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥

(٤) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٤

(٥) الحديث. قد تقدم تخريجه فى الحديث السابق

فَمَا دَرَى عَبْدُ اللَّهِ مَا يَقُولُ فَقَالَ إِنَّا لَوْ رَخَّصْنَا لَهُمْ فِي هَذَا لَأَوْشَكَ إِذَا بَرَدَ عَلَى أَحَدِهِمُ الْمَاءُ أَنْ يَدَعَهُ وَيَتَيَمَّمَ. فَقُلْتُ لِشَقِيقٍ فَإِنَّمَا كَرِهَ عَبْدُ اللَّهِ لِهَذَا قَالَ نَعَمْ. [۳۴۰، وانظر: ۳۳۱]

رجال الحديث: د دې حديث ټول راويان شاته ذکر کړې شو. (۱)

شرح حديث

د تيمم للجنب په مسئله کښې د سيدنا ابو موسى اشعرى او عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ترمينځه مناظره

د ابوموسى اشعرى رضي الله عنه استدلال: سيدنا ابو موسى اشعرى رضي الله عنه سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ته اووې چه که يو سړې جنب شي او هغه ته اوبه ملاؤ نه شي نو هغه به څه کوى؟ نو عبدالله بن مسعود رضي الله عنه جواب ورکړو چه ترڅو پورې هغه ته اوبه ملاؤ نه شي هغه به مونځ نه کوى، په دې باندې ابو موسى اشعرى رضي الله عنه اووې چه بيا په تاسو د قول عمار رضي الله عنه څه تاويل کوئ؟

ابو موسى اشعرى رضي الله عنه چه د قول عمار نه کوم استدلال کړې دې د هغې وضاحت دا دې چه سيدنا عمر او سيدنا عمار رضي الله عنهما دواړه په يو سفر کښې شريك وو او دواړو ته د غسل ضرورت راغلو. اتفاقا هلته اوبه نه وې، سيدنا عمر رضي الله عنه مونځ مؤخر کړو او سيدنا عمار رضي الله عنه په زمکه باندې لوغړيدو (تيمم کولو) سره مونځ اوکړو، (ځکه چه هغه ته دا معلومه نه وه چه په حدث اصغر او اکبر دواړو سره د تيمم طريقه يوه ده) د دې نه روستو چه کله د رسول الله ﷺ وړاندې دا واقعه پيش کړې شوه نو رسول الله ﷺ د سيدنا عمار رضي الله عنه د دې عمل اصلاح اوفرمائيله او د تيمم صحيح طريقه ئې هم بيان کړه، خو دا ئې ورته بيان نه کړه چه د جنابت په حالت کښې د تيمم ممانعت دې، د دې نه سيدنا ابوموسى اشعرى رضي الله عنه د جواز التيمم للجنب باندې استدلال کړې دې.

---

(۱) عمر بن حفص: دا عمر بن حفص بن غياث نخعى کوفى رحمه الله دې. د هغه احوال په کتاب الغسل، باب المضمضة والاستنشاق کښې ذکر شوې دى.

قال حدثنا ابى: دا حفص بن غياث بن مطلق دې. د هغه احوال هم په ذکر شوې باب کښې اوګورئ.

حدثنا الاعمش: دا ابو محمد سليمان بن مهران اسدى کوفى دې، کوم چه د اعمش په لقب سره مشهور دې. د هغه احوال په کتاب الايمان. باب ظلم دون ظلم کښې تير شوې دى. (کشف البارى، کتاب الايمان. ج ۲ ص ۲۵۱، ۲۵۲)

سمعت شقيق بن سلمة: دا مشهور تابعى ابووائل شقيق بن سلم اسدى کوفى دې، ددوى تذکره په کتاب الايمان، باب خوف المؤمن من ان يحبط عمله وهو لا يشعر د لاندې تير شوې دى. (اوګورئ: کشف البارى، کتاب الايمان. ج ۲ ص ۵۵۹، ۵۶۱)

عبد الله: دا مشهور صحابى سيدنا عبدالله بن مسعود بن غافل بن حبيب هذلى دې، د هغه تذکره په کتاب الايمان، باب ظلم دون ظلم کښې بيان شوې ده. (اوګورئ: کشف البارى ج ۲ ص ۲۵۷ - ۲۶۱)

وابى موسى: دا مشهور صحابى دې، نوم ئې عبدالله بن قيس رضي الله عنه دې، د هغه ترجمه په کتاب الايمان، باب اى الاسلام افضل کښې ذکر شوې ده. (اوګورئ: کشف البارى ج ۱ ص ۶۹۰، ۶۹۱)

د سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه جواب : د ابو موسى اشعرى رضی الله عنه په دې استدلال باندې سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دا جواب ورکړو چه د کومې واقعې نه تاسو استدلال کوئ خپله صاحب واقعه سيدنا عمر رضی الله عنه هم د سيدنا عمار رضی الله عنه په روايت سره مطمئن نه وو، لهذا دا په مونږ باندې څنګه حجت کيدې شي؟

څکه چه د سيدنا عمار رضی الله عنه هغه ته په رايادولو باندې هم سيدنا عمر رضی الله عنه ته دا واقعه صحيح طريقې سره رايادہ نه شوه، هم په دې وجه هغه عمار رضی الله عنه ته په جواب کښې فرمائيلې وو ﴿ اتق الله ياعمار ﴾ يعنی د دې حديث په بيانولو کښې احتياط کوه، څکه چه زه هم په دې قصه کښې موجود اوم او ماته داسې هيڅ خبره ياده نه ده، په دې باندې سيدنا عمار رضی الله عنه فرمائيلې وو: ﴿ان شئت لما جعل الله علی من حقك، لا احدث به احدا ﴾ که تاسو وايئ نو زه به دا حديث د چا مخکښې هم نه بيانوم، په دې باندې سيدنا عمر رضی الله عنه جواب ورکړو چه ﴿ نوليك ما توليت ﴾(١) چه مونږ تا د دې د بيانولو نه نۀ منع کوو، خو په خپله ذمه دارئ باندې دا حديث بيانوه، مونږ د دې واقعې په ذکر کښې مه شاملوه. او کوم څيز چه صحيح ګڼړې هغه بيانوه مونږ ته هيڅ اعتراض نشته، چونکه د سيدنا عمر رضی الله عنه د سيدنا عمار رضی الله عنه په غلطئ باندې يقين نه وو، په دې وجه هغوی دا جواب ورکړو.

بهرحال؛ د دې نه معلومه شوه چه صاحب واقعه سيدنا عمر رضی الله عنه د سيدنا عمار رضی الله عنه د دې روايت نه مطمئن نه وو، په دې وجه سيدنا ابن مسعود رضی الله عنه دا جواب ورکړو چه هر کله هغه خپله مطمئن نه دې نو د دې نه استدلال څنګه کيدې شي؟

د سيدنا ابو موسى اشعرى رضی الله عنه دويم استدلال : د دې نه روستو ابو موسى اشعرى رضی الله عنه عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ته اووې چه د تيمم د آيت کريمه په باره کښې په تاسو څه فرمايئ؟ چه په هغې کښې د ﴿ أَوْلَـٰمَسْتُمُ النِّسَآءَ ﴾ نه پس فرمائيلې شوې دی : ﴿ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ ﴾(٢) چه د هغې نه د جنبي دپاره د تيمم جواز معلوميږی.

سيدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه چه د ابو موسى اشعرى رضی الله عنه د اول استدلال (حديث عمار رضی الله عنه) کوم جواب کړې وو، د هغې مقصد دا وو چه د هغه د خبرې جواب هم اوشي او د کوم مصلحت د لاندې چه هغه د جواز تيمم نه ممانعت کوی هغه هم ظاهر نه شي، خو چه کله ابوموسى اشعرى رضی الله عنه د هغې په جواب کښې ايت تيمم پيش کړو نو اوس ابن مسعود رضی الله عنه دا مصلحت پټ نه کړې شو او صفا طريقې سره ئې د هغې اظهار کولو سره اوفرمائيل : ﴿ إِنَّا لَوْ رَخَّصْنَا لَهُمْ فِي هَذَا لَأَوْشَكَ إِذَا بَرَدَ عَلَى أَحَدِهِمُ الْمَاءُ أَنْ يَدَعَهُ وَيَتَيَمَّمَ ﴾ که مونږ دې باره کښې خلقو ته رخصت ورکړو نو هيڅ بعيده نه ده چه کله خلقو باندې اوبه يخې لګی نو هغوی په غسل پريخودلو سره تيمم کوی.

(١) مسلم، رقم : ٣۶٨، وابوداؤد رقم ٣٢٢
(٢) المائدة : ۶

اوس چه هر کله د تیمم د ممانعت مصلحت ښکاره شو نو سلیمان اعمش د ابو وائل شقیق بن سلمه نه تپوس اوکړو چه ابن مسعود رضی الله عنه هم د دې وجې نه د تیمم د جواز فتوی ورکول نه غوښتل؟ نو ابو وائل رحمه الله د دې تصدیق اوکړو

څو اهم تنبیهات: علامه انور شاه کشمیری رحمه الله دلته په څو اهم خبرو باندې تنبیه فرمائیلې ده: اوله خبره دا ده چه د ابوموسی اشعری او عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما ترمینځه د واقع مناظرې چه کوم تفسیر او قصه په دې (د عمر بن حفص) روایت کښ ده هم دا صحیح ده، یعنی د ابن مسعود رضی الله عنه د تیمم جنب په انکار باندې ابو موسی اشعری رضی الله عنه اول خو د قصه عمار وعمر رضی الله عنهما نه استدلال اوکړو، د هغې په جواب ملاویدو باندې ئې بیا آیت تیمم پیش کړو، هم دا ترتیب صحیح او برابر دې، او د دې نه مخکښ د امام شعبه رحمه الله روایت دې هغه خو ډیر مختصر دې، وړاندې د ابو معاویه روایت راروان دې د هغې ترتیب صحیح نه دې، په هغې کښ تقدیم او تاخیر دې، یعنی اول پکښ د آیت تیمم نه د استدلال ذکر دې بیا د حدیث عمار رضی الله عنه نه، هم په دې تقدیم او تاخیر سره دا روایت په ابوداؤد او مسلم کښ هم دې.

دویمه خبره دا ده چه د دې مناظرې د سیاق نه دا معلومیږی چه سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه به د تیمم للجنب نه انکار نه کولو، بلکه د مصلحت د وجې نه به ئې ترې منع کوله او د هغوی په نزد به د سیدنا عمر رضی الله عنه د انکار مصلحت هم په دې وجه باندې وی لکه چه د هغه قول ﴿لو رخصنا لهم فی هذا، لاوشك اذا برد علیهم الماء ان یدعه ویتیمم﴾ او د هغې نه روستو د امام اعمش د شقیق بن سلمه نه دا تپوسل چه ایا ابن مسعود رضی الله عنه هم د دې مصلحت په وجه باندې د جنب دپاره تیمم ناخوښه ګڼړلو؟ او د شقیق بن سلمه د دې تصدیق کول، دا ټول په دې باندې په وضاحت سره دلالت کوی چه هغه د جنبی دپاره د تیمم نه انکار نه کولو، بلکه د مصلحت د وجې نه به ئې منع کوله. لهذا د امام ترمذی رحمه الله د هغه طرف ته انکار منسوب کول غلط دی، اګر چه هغه د هغه نه رجوع هم نقل کړې ده. (۱)

دریمه خبره د دې نه دا معلومه شوه چه سیدنا ابو موسی اشعری او ابن مسعود رضی الله عنهما دواړو آیت تیمم ﴿فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا﴾ د جنب او محدث دپاره عام ګڼړلو او په آیت کریمه کښ ئې ﴿ أَوْ لَٰمَسْتُمُ ﴾ د ﴿ جامعتم ﴾ په معنی اخستلو. یعنی د ملامسه نه مراد ئې جماع اخستله، لکه چه د احنافو مسلك دې، ګینې د دې نه علاوه په آیت کریمه کښ یو لفظ هم داسې نشته چه د هغې نه تیمم للحدیث الاصغر سره تیمم للحدیث الاکبر هم مستفاد وی.

هم دغه شان که د ملامسه نه هغه لمس بالید مراد کولې نو بیا خو آیت تیمم د هغه خلاف حجت نه شو کیدې او هغه د دې په جواب کښ دا وئیلې شو چه په آیت کریمه کښ د مس

---

(۱) فقال الترمذی : ویروی عن ابن مسعود أنه كان لا یری التیمم للجنب وإن لم یجد الماء ویروی عنه أنه رجع عن قوله فقال یتیمم إذا لم یجد الماء. (جامع الترمذی، ابواب الطهارة، باب ما جاء فی التیمم للجنب اذا لم یجد الماء رقم : ۱۲۴)

المراءة ذكر دې د جنابت نشته، لهذا آيت كريمه لره په دې تقدير باندې اخستل چه په دې كښې د جنابت نه د تيمم كولو حكم ذكر دې، د دې خبرې دليل دې چه د ملامسه نه مراد د هغه په نزد جماع ده، لهذا ابو عمر ابن عبدالبر چه د ابن مسعود رضي الله عنه طرف ته د ملامسه چه كوم تفسير مس المراءة منسوب كړې دې، هغه محل تردد وتامل دې. (١)

د صحابه كرام رضي الله عنهم د مذاهب په نقل كولو كښې د غلطئ واقع كيدل : علامه كشميرى رحمه الله دلته يو تنبيه بله هم كړې ده چه د صحابه كرام رضي الله عنهم په مذاهب نقل كولو كښې په كثرت سره غلطيانې واقع شوې دى. او په دې كښې چه څومره احتياط كول پكار وو، هغه پكښې نه دې شوې، د دې وجه دا ده چه دا غير مخدوم دى او ټول په ټول متوارث بالعمل نه دى.

دويمه دا چه هغه مذاهب د هغوى د عمل نه هم نه دى اخذ كړې شوې، بلكه د هغوى د اقوالو نه اخذ كړې شوې دى او ظاهره ده چه يو څيز لره د نقل او روايت په ذريعه صحيح ګڼړل ډير ګران دى، بلكه د دې صحيح فهم د ممارست نه روستو حاصليږى او ممارست د عمل نه روستو وى، چه د هغې نتيجه به دا وى چه د چا مذهب نقل كولو دپاره د هغه په قول باندې اكتفاء كول صحيح نه دى. بلكه د هغه عمل به هم كتلې شى، څنګه چه دلته د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه طرف ته انكار تيمم منسوب كړې شوې دې صرف د هغه د الفاظو ﴿لايصلى حتى يجد الماء﴾ ته كتلو سره. خو چه كله ته تحقيق اوكړې نو تاته به معلومه شى چه هغه هركز د تيمم نه انكار نه كوى، بلكه هغه خو د مصلحت په وجه باندې د تيمم كولو نه منع فرمائى.

بيا د دې نه روستو دې ته اوګورئ چه كله انكار تيمم د هغه طرف ته منسوب كړې شو نو اوس په دې باندې دا تفريع هم بيان كړې شوه چه په آيت تيمم كښې د ملامسه نه مراد د هغه په نزد مس المراءة دې، نه جماع، ځكه چه د جنبى دپاره خو هغه تيمم صحيح نه ګڼړى. (٢) حال دا

---

١) فيض البارى ج ١ ص ٥٢٩، ٥٣٠

٢) ومن ذالک ما نقله ابن بطال فى شرحه فقال: أجمعوا أن الجنب يجوز له التيمم . إلا ما روى عن عمر ، وابن مسعود أنهما لا يجيزان التيمم للجنب . لقوله تعالى : (وإن كنتم جنبًا فاطهروا) [المائدة : ۶] . وقوله : (ولا جنبًا إلا عابرى سبيل حتى تغتسلوا) [النساء : ۴۳] . وقد روى مثل هذا عن ابن عمر . واختلف فيه عن علىّ . وخفيت عليهم السنة فى ذلک من رواية عمار . وعمران . وإنما استراب عمر عمارًا فى ذلک . لأنه كان حاضرًا معه . فلم يذكر القصة وأنسيها . فارتاب . ولم يقنع بقوله . وكان عمر وابن مسعود لما كان من رأيهما أن الملامسة فى الآية هى ما دون الجماع . وكان التيمم فى الآية يعقب الملامسة منعا الجنب التيمم ، ورأيا أن التيمم إنما جعل بدلاً من الوضوء . ولم يجعل بدلاً من الغسل . فكان من رأى ابن عباس . وأبى موسى : أن الملامسة فى الآية الجماع . فأجازا للجنب التيمم . ألا ترى أن أبا موسى حاجّ ابن مسعود بالآية التى فى سورة النساء . فإن الملامسة فيها الجماع . فلم يدفعه ابن مسعود عن ذلک . ولا قدر أن يخالفه فى تأويله للآية فلجأ إلى قوله أنه لو رخص لهم فى هذا كان أحدهم إذا برد عليه الماء تيمم .... فمن قال : الملامسة الجماع أوجب التيمم بالقرآن . وهو قول الكوفيين . ومن قال : الملامسة ما دون الجماع أوجب التيمم للجنب بحديث عمار وعمران . وهو قول مالک . (شرح ابن بطال : ج ١ ص ۴۷۷، ۴۷۸)

چه دا تول د هغه په لفظ او قول باندې تفریعات دی، حقیقت د دې برعکس دې لکه چه مونږ واضحه کړه

د دې نه روستو فرمائی چه وجاده(د چا د لیکلې شوې خبرې نه د مطلب او مفهوم اخستلو) په حجیت کښې د اختلاف وجه هم زما په نزد هم دا ده، څکه چه وجاده د کتاب نه اخذ کولې شی نه د کلام او خطاب نه. او ظاهره ده چه د کتاب نه د یو مفهوم اخستل هغه د کلام او خطاب نه د اخستلو برابر نه وی، په هغې کښې د غلطۍ امکان زیات دې. په دې وجه زما په نزد که د کتاب مطالعه هم کما حقه اوکړې شی او په پوره ممارست سره د هغه صحیح مفهوم اخذ کړې شی نو بیا به هغه هم قطعی طور حجت وی. (۱)

قوله: یا أبا عبد الرحمن: دا د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه کنیت دې، په بعض نسخو کښې ﴿ یاباعبدالرحمن ﴾ همزه تخفیفا حذف کړې شوې دې. (۲)

قوله: إذا أجنب فلم يجد ماء كيف يصنع: د ابن عساکر په روایت کښې ﴿ فلم یجد الماء ﴾ معرف باللام دې، په یو روایت کښې ﴿ اذا اجنبت فلم تجد الماء کیف تصنع ﴾ درې واړو خایونو کښې د خطاب په صیغې سره راغلې دې. او په یو نسخه کښې ﴿ الماء ﴾ لفظ ساقط دې. (۳)

د غائب په صیغې سره چه کوم روایت دې هغه د مخاطب د صیغې نه زیات مشهور دې او هم هغه د سیاق او سباق زیات مناسب دې، څکه چه د هغې نه روستو د ابن مسعود رضی الله عنه جواب په دې الفاظو کښې دې: ﴿ فقال عبد الله لا يصلي حتى يجد الماء ﴾ ای: لا یصلی الرجل الذی لایجد الماء الی ان یجد الماء. (۴)

قوله: كان يكفيك: ای یکفیك مسح الوجه والکفین. ستا دپاره د مخ او دواړو ورغوو مسح کول کافی وو، دلته متن هم دغه شان مختصر ذکر کړې دې، د وړاندې باب په حدیث کښې د دې لږ تفصیل شته. (۵)

قوله: ألم تر عمر لم يقنع بذلك: د مستملی، اصیلی او ابن عساکر په روایت کښې د دې جملې په اخره کښې لفظ د ﴿ منه ﴾ هم راغلې دې او ضمیر مجرور د سیدنا عمار رضی الله عنه طرف ته

---

(۱) فیض الباری ج ۱ ص ۵۳۰

(۲) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۶. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۶، عمدة القاری ج ٤ ص ۳۵، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۳۰، فتح الباری ج ۱ ص ٤۵۵

(۳) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۶. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۶، عمدة القاری ج ٤ ص ۳۵

(۴) عمدة القاری ج ٤ ص ۳۵

(۵) ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۶. تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۶، عمدة القاری ج ٤ ص ۳۵، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۳۰ فتح الباری ۱\٤۵۵

راجع دي: اى: لم يقنع عمر بذلك من عمار[1]

قوله: فَدَعْنَا مِنْ قَوْلِ عَمَّارٍ: د ﴿دعنا﴾ معنى ده ﴿اتركنا﴾ مونږ پرېږده. دا د امر صيغه ده ﴿يدع﴾ نه، عرب د دې ماضى نه استعمالوى، مطلب د دې جملې دا دې. ﴿اقطع نظرك من قول عمار﴾ د سيدنا عمار رضي الله عنه قول پرېږده. [2]

قوله: فَمَا دَرَى عَبْدُ اللهِ مَا يَقُولُ: اول ﴿ما﴾ نافيه او دويم استفهاميه دې، مطلب دا دې چه سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه پوهه نه شو چه د خپلې فتوې مطابق د آيت كريمه په توجيه كښې څه اوائى؟ [3]

شارحين فرمائى چه كيدې شى د دې مناظرې په مجلس كښې د وخت گنجائش كم وو، هم په دې وجه ابن مسعود رضي الله عنه د آيت كريمه توجيه بيان نه كړې شوه، گينې هغه ونيلې شو چه په آيت كريمه كښې د ﴿ملامسه﴾ نه مراد ﴿تلاقى البشرتين فيمادون الجماع﴾ دې او تيمم صرف د اودس بدل دې، نه د غسل، لهذا په آيت كريمه كښې د جنبى دپاره د جواز تيمم دليل نشته. [4]

د علامه كشميرى رحمه الله تحقيق مونږ د دې خلاف مخكښې ذكر كړو.

قوله: لَأَوْشَكَ: اى: قرب واسرع: بعض اهل لغت او نحوى حضرات دا وائى چه د ﴿يوشك﴾ نه د ماضى صيغه نه استعماليږى، صرف مضارع ترې مستعمل دې، دلته په حديث كښې د ماضى صيغه استعمال شوې ده، چه په هغې سره د هغوى د رائې ترديد كيږى. [5]

قوله: إِذَا بَرَدَ عَلَى أَحَدِهِمُ الْمَاءُ: ﴿برد﴾ د راء په فتحې سره د باب نصر نه دې، جوهرى د راء په ضمې سره د باب كرم نه نقل كړې دې، خو د راء په فتحې سره زيات مشهور دې. [6]

دلته دا اشكال راځى چه بحث خو د جنبى د تيمم په باره كښې دې او سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د تيمم المتبرد ذكر فرمائى چه كه مونږ هغوى ته رخصت وركړو نو بيا به هر سړې په لږه شان يخنۍ محسوس كولو باندې تيمم كوى. په دې دواړو كښې مناسبت او ملازمت څه دې؟

---

[1] ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٦

[2] ارشادالسارى ج١ص٥٩٦، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥، تحفة البارى ٢٧٦/١١ شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٣٠

[3] پورته حواله جات

[4] پورته حواله جات

[5] عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥، شرح الكرمانى ج ٣ ص ١٣٠، شرح النووى ج ٣ ص ٢٨٣، اكمال اكمال المعلم ج ٢ ص ١٣١

[6] عمدة القارى ج ٤ ص ٣٥، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٣٠، شرح النووى ج ٣ ص ٢٨٣، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٦، تحفة البارى ٢٧٦/١١ الصحاح مادة برد : ص ٨٣

شارحینو د دې جواب دا کړې دې چه د اوبو په استعمال باندې قدرت نه کیدل. دا معنی په دواړو کښې مشترک ده او هم دا په دواړو کښې جهت جامعه دې څکه چه د اوبو په استعمال باندې عدم قدرت یا خو د فقد الماء د وجې نه وی، یا د تعذر استعمال د وجې نه، لهذا هم د دې مناسبت د وجې نه جواب ورکړې شو. (۱)

قوله: فَقُلْتُ لِشَقِيقٍ فَإِنَّمَا كَرِهَ عَبْدُ اللهِ لِهَذَا؟: امام اعمش رحمه الله فرمائی چه ما د شقیق بن سلمه رحمه الله نه تپوس اوکړو چه ایا هم په دې وجه باندې سیدنا عبد الله بن مسعود رضی الله عنه د جنبی تیمم کول ناخوښه ګڼړلو چه بیا به هر یخنئ محسوس کولو والا سړې تیمم کوی؟

په بعض نسخو کښې د ﴿ فانما ﴾ په ځائې ﴿ وانما ﴾ په واؤ عاطفه سره راغلې دې، په دې باندې اشکال دا دې چه د قول او مقولې ترمینځه واؤ نه داخلیږی، نو بیا د ﴿ فقلت لشقيق، وانما ﴾ څنګه صحیح شو؟

د دې جواب دا دې چه د دې عطف په تړولو مقولات مقدره باندې دې، یعنی ﴿ قلت كذا وكذا ايضا ﴾. بهرحال: په مشهور نسخو کښې په فاء عاطفه سره دې، په دې صورت کښې عبارت بالکل صحیح دې، په دې باندې هیڅ اشکال نه راځی. (۲)

د حدیث الباب نه مستنبط شو مسائل: ① د دې نه د مناظرې جواز ثابتیږی. (۳)

② په مناظره کښې یو دلیل پریخودلو سره د هغې نه زیات واضح دلیل او مختلف فیه پریخودلو سره د متفق علیه طرف ته انتقال جائز دې، لکه چه سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه حدیث عمار رضی الله عنه پریخودلو سره د آیت تیمم طرف ته انتقال اوفرمائیلو.

او د متناظرین دپاره دا جائز ده چه خپل خصم ته د فوری جواب ورکولو او د هغه د خاموش کولو دپاره هغه د یو دلیل نه بل دلیل طرف ته انتقال اوکړی. لکه چه سیدنا ابراهیم علیه السلام او نمرود ملعون ترمینځه مناظره اوشوه چه سیدنا ابراهیم علیه السلام چه کله د دلیل په طور اوفرمائیل چه ﴿ ربي الذي يحيي ويميت ﴾ نو نمرود په جواب کښې اووې ﴿ انا احيي واميت ﴾ نو د دې نه روستو سیدنا ابراهیم علیه السلام د الله پاک د صفت احیاء واماتة نه بحث اونکړو. بلکه هغه ئې پریخودلو او بل دلیل طرف ته منتقل شو. ﴿ فَإِنَّ اللهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ ﴾ پس په دې باندې نمرود لاجوابه شو (۱)

---

(۱) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٥. شرح الکرمانی ج ٣ ص ١٣٠، ١٣١. بذل المجهود ج ٢ ص ٤٧٢. ٤٧٣

(۲) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٥. شرح الکرمانی ج ٣ ص ١٣١

(۳) پورته حواله جات

(۴) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٥. شرح الکرمانی ج ٣ ص ١٣١. شرح ابن بطال ج ١ ص ٤٤٨. التوضیح لابن ملقن ج ٥ ص ٢١٣. ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٦. تحفة الباری ٢٧٦/١١ فتح الباری ج ١ ص ٤٥٥.

③ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه د دې حدیث نه د جنبی دپاره جواز تیمم ثابتیږی، بخلاف ما نقل عن عمروابن مسعود. (١)

④ ابن بطال وغیره فرمائی چه په دې کښې د ﴿ خائف من البرد ﴾ دپاره د تیمم د جواز ثبوت دې.

⑤ بعض شارحین فرمائی چه د دې قصې نه دا معلومیږی چه د سیدنا عمر او عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما رائې دا ده چه په ملامسة البشرتین سره طهارت ختمیږی او دا چه د جنبی دپاره تیمم صحیح نه دې، ځکه چه الله پاك هغوی ته د غسل کولو حکم کړې دې. ﴿ قال الله تعالى: وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ﴾(٢)

د علامه کشمیری رحمه الله تحقیق د دې خلاف دې. وقد ذکرناه

⑦ باب التَّيَمُّمُ ضَرْبَةٌ

په اکثر نسخو کښې هم دغه شان راغلې دی یعنی ﴿ باب ﴾ د تنوین سره خبر دې، د مبتدا محذوف دپاره. او ﴿ ضربة ﴾ مرفوع دې بناء بر خبریت. ﴿ التیمم ﴾ مبتدا دې.

د کشمیهنی په روایت کښې ﴿ باب ﴾ بغیر د تنوین نه دې، مضاف دې د ﴿ التیمم ﴾ طرف ته. او ﴿ ضربة ﴾ منصوب دې د حال کیدو د وجې نه، تقدیر به داسې وی. ﴿ هذا باب فی بیان صفة التیمم حال کونه ضربة واحدة ﴾(٣)

علامه قسطلانی رحمه الله په دې صورت باندې دا اشکال ذکر کړې دې چه د مضاف الیه نه د حال واقع کیدو درې صورتونه دی. یو دا چه مضاف د مضاف الیه جزء وی، دویم دا چه د جزء په شان وی، دریم داچه هغه په حال کښې عمل کوی، دلته په درې واړو صورتونو کښې یو هم نه دې.

د دې جواب ئې دا ورکړې دې چه دلته یو بل مضاف مقدر دې ﴿ تقدیره: باب شرح التیمم ﴾ نو باب په اصل کښې مضاف دې د ﴿ شرح ﴾ طرف ته او هغه مضاف دې د ﴿ التیمم ﴾ طرف ته، او شرح عامل دې د ﴿ ضربة ﴾ دپاره. لهذا دا په ﴿ صور ﴾ ثلاثه کښې داخل دې. هم دا د علامه دمامینی رائې ده. (٤)

---

(١) فتح الباری ج ١ ص ٤٥٥. شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣١
(٢) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٦. شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣١
(٣) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٦. شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣١. فتح الباری ج ١ ص ٤٥٦. تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٧. شرح ابن بطال ١/٤٧٧
(٤) ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٧

د ترجمة الباب مقصد : د شاه ولي الله رحمه الله رائې دا ده چه د امام بخاري رحمه الله مقصد په دې ترجمة الباب سره دا ثابتول دی چه په تیمم کښې به یو ضرب لګولې شی، لکه چه د بعض اهل علم مذهب دې، خلافا للجمهور. او جمهور د ضربتین قائل دی او د حدیث مذکور توجیه دا کوی چه په دې کښې د جمیع تیمم صورت بیانول مقصود نه دې، بلکه د طریقه معروفه طرف ته اشاره کول مقصود دې. (۱)

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې : د شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا صاحب رحمه الله هم دا رائې ده پس هغه فرمائی چه په تیمم کښې په دوه خایونو کښې د علماء کرامو اختلاف دې، یو په مقدار الیدین کښې او دویم په عدد ضربات کښې. چه په هغې کښې د حنابله مذهب دا دې چه په تیمم کښې په یو ضرب لګولې شی، د امام بخاري رحمه الله میلان هم دې طرف ته دې پس هغه دوه ترجمې جزما اختیار کړې دی. یو ﴿ باب التیمم للوجه والکفین ﴾ او دویم ﴿ باب التیمم ضربة ﴾ کښې. (۲)

۳۴۰ : حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ شَقِيقٍ (۳) قَالَ كُنْتُ جَالِسًا مَعَ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ فَقَالَ لَهُ أَبُو مُوسَى لَوْ أَنَّ رَجُلًا أَجْنَبَ، فَلَمْ يَجِدِ الْمَاءَ شَهْرًا، أَمَا كَانَ يَتَيَمَّمُ وَيُصَلِّي فَكَيْفَ تَصْنَعُونَ بِهَذِهِ الْآيَةِ فِي سُورَةِ الْمَائِدَةِ (فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا) فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لَوْ رُخِّصَ لَهُمْ فِي هَذَا لَأَوْشَكُوا إِذَا بَرَدَ عَلَيْهِمُ الْمَاءُ أَنْ يَتَيَمَّمُوا الصَّعِيدَ. قُلْتُ وَإِنَّمَا كَرِهْتُمْ هَذَا لِذَا قَالَ نَعَمْ. فَقَالَ أَبُو مُوسَى أَلَمْ تَسْمَعْ قَوْلَ عَمَّارٍ لِعُمَرَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَاجَةٍ فَأَجْنَبْتُ، فَلَمْ أَجِدِ الْمَاءَ، فَتَمَرَّغْتُ فِي الصَّعِيدِ كَمَا تَمَرَّغُ الدَّابَّةُ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَصْنَعَ هَكَذَا». فَضَرَبَ بِكَفِّهِ ضَرْبَةً عَلَى الْأَرْضِ ثُمَّ نَفَضَهَا، ثُمَّ مَسَحَ بِهَا ظَهْرَ كَفِّهِ بِشِمَالِهِ، أَوْ ظَهْرَ شِمَالِهِ بِكَفِّهِ، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ أَفَلَمْ تَرَ عُمَرَ لَمْ يَقْنَعْ بِقَوْلِ عَمَّارٍ

رجال الحديث

د دې حدیث د ټولو راویانو تذکره مخکښې ذکر شوې ده. (۴)

---

(۱) شرح تراجم ابواب البخاری ص ۲۰

(۲) الابواب والتراجم (ص ۶۸) الکنز المتواری ج ۳ ص ۳۲۴، هامش لامع الدراری ج ۲ ص ۳۰۴

(۳) الحدیث، قد تقدم تخریجه فی الباب السابق، باب اذا خاف الجنب علی نفسه المرض او الموت، او خاف العطش، تیمم.

(۴) محمد بن سلام : دا ابو عبدالله محمد بن سلام بن الفرج السلمی البیکندی رحمه الله دې. د هغه ترجمه په کتاب الایمان، باب قول النبی ﷺ : انا اعلمکم بالله، وان المعرفة فعل القلب ... الخ کښې ذکر شوې ده، (اوګورئ: کشف الباری، کتاب الایمان ج ۲ ص ۹۳، ۹۴)

اخبرنا ابو معاویه: دا محمد بن حازم التمیمی السعدی الکوفی دې.....[بقیه برصفحه آئنده...

په حديث كښې د ذكر شوې مسئلې وضاحت: مونږ ذكر كړې دى چه د امام بخارى رحمه الله غرض په دې باب كښې دا بيانول دى چه په تيمم كښې به صرف يو ضرب لګولې شى، پس په دې مسئله كښې د حضرات فقهاء كرام څلور اقوال دى.

امام اوزاعى، احمد بن حنبل، اسحاق بن راهويه، عطاء، مكحول، شعبى، ابن المنذر او ابن خزيمه وغيره فرمائى چه په تيمم كښې به صرف يو ضرب وى.(1)

د امام مالك رحمه الله نه يو روايت هم دغه شان دې. (2)

دويم قول: امام شافعى، امام ابوحنيفه، سفيان ثورى او په يو روايت كښې امام مالك رحمهم الله فرمائى چه دوه ضربونه دى. (3)

هم دا د عبدالله بن عمر، جابر بن عبدالله رضي الله عنهم، عبدالله بن المبارك، ابراهيم نخعى او حسن بصرى رحمهم الله رائې ده. (4)

دريم قول: سعيد بن المسيب او ابن سيرين فرمائى چه درې ضربات دى. «**ضربة للوجه، ضربة للكفين وضربة للذراعين**»(5)

بعض حضراتو د ابن سيرين رحمه الله نه نقل كړى دى: «**ضربة للوجه وضربة لليدين وضربة لهما**»(6)

څلورم قول: د بعض علماء كرامو دې، چه څلور ضربات به وى: «**ضربتان للوجه وضربتان لليدين**» ابن بزيزه په شرح الاحكام كښې د دې قول نقل كولو نه پس فرمائى: «**وليس له اصل من السنة**»(7)

بقيه ازګذشته...) و د هغه احوال په كتاب العلم، باب الحياء فى العلم كښې ذكر شوې دى. (اوګورئ: كشف البارى، كتاب العلم ج ٤ ص ٦٠٥ – ٦٠٩)
د باقى راويان سليمان اعمش، شقيق بن سلمه، سيدنا عبدالله بن مسعود او ابو موسى اشعرى رضي الله عنهم په باره كښې په مخكښې باب كښې ذكر شوې دې.

(1) عمدة القارى ج ٤ ص ١٩، فتح البارى ج ١ ص ٤٤٥، مختصر اختلاف العلماء ج ١ ص ١٤٦، المغنى ج ١ ص ١٥٤الاوسط لابن المنذر ٥٠/١١، ٥١

(2) اوجز المسالک ج ١ ص ٥٧١

(3) مختصر اختلاف العلماء ج ١ ص ١٤٦، والفيض السمائى ج ١ ص ١٥٢

(4) بذل المجهود ج ٢ ص ٤٧٦

(5) بذل المجهود ج ٢ ص ٤٧٦، الفيض السمائى ج ١ ص ١٥٢، اوجز المسالک ج ١ ص ٥٧١، عمدة القارى ج ٤ ص ١٩، السعايه ٥٠٧/١١

(6) عمدة القارى ج ٤ ص ١٩

(7) عمدة القارى ج ٤ ص ١٩

د موطاء امام مالك (١) او االمدونة الکبری (٢) د ظاهر نه معلومیږي چه امام مالك رحمه الله په دې مسئله کښې د احناف او شوافع سره دې. خو په اوجز المسالك (٣) او شرح الزرقاني (٤) کښې هغه د امام احمد رحمه الله سره ذکر کړې شوې دې.
په ذکر شوې اقوالو کښې اول قول د حنابله او دويم قول د جمهورو زیات مشهور دې.
د حنابله دلیل : د حنابله مشهور دلیل حدیث عمار رضي الله عنه دې، کوم چه امام بخاري رحمه الله په دې باب کښې ذکر کړې دې، د دې نه علاوه په مسلم، ابوداؤد او نسائي کښې هم دې. وفیه:
﴿فَقَالَ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَصْنَعَ هَكَذَا فَضَرَبَ بِكَفِّهِ ضَرْبَةً عَلَى الْأَرْضِ ثُمَّ نَفَضَهَا ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا ظَهْرَ كَفِّهِ بِشِمَالِهِ أَوْ ظَهْرَ شِمَالِهِ بِكَفِّهِ ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ﴾ (٥)
د دې حدیث نه دا معلومیږي چه رسول الله صلی الله علیه وسلم په تیمم کښې يو ضرب اولګولو.
د جمهور مستدلات : جمهور چه په هغوی کښې احناف، شوافع او په يو قول کښې امام مالك رحمه الله هم شامل دې، د هغه احادیثو نه استدلال کړې دې، چه په هغې کښې صراحة د ضربتین ذکر دې. په هغې کښې په بعض روایاتو باندې اګر چه څه کلام شته، او بعض روایات پکښې صحیح هم دی. دغه شان مجموعي طور سره هغه قابل احتجاج واستدلال دی.
پس طبراني او طحاوي کښې د سیدنا اسلع تمیمي رضي الله عنه روایت، په مستدرك حاکم او سنن دارقطني کښې د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روایت، په مسند احمد او سنن کبری کښې د سیدنا ابوهریره رضي الله عنه روایت، په ابوداؤد او سنن کبری کښې د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روایت، په کشف الاستار عن زوائد البزار کښې د سیده عائشه صدیقه رضي الله عنها روایت، په معجم کبیر طبراني کښې د سیدنا ابو امامه رضي الله عنه روایت، په مسند بزار کښې د سیدنا عمار بن یاسر رضي الله عنه روایت، په مستدرك حاکم، سنن دارقطني او سنن کبری د بیهقي کښې د سیدنا جابر رضي الله عنه روایت، په ابوداؤد، نسائي، ابن ماجه، مسند امام احمد او سنن کبری د بیهقي کښې د سیدنا عمار بن یاسر رضي الله عنه روایت او په جامع المسانید کښې د سیدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما روایت نه جمهور

---

(١) ففیه : وسئل مالك کیف التیمم وأین یبلغ به فقال یضرب ضربة للوجه وضربة للیدین ویمسحهما إلی المرفقین. کتاب الطهارة. باب العمل فی التیمم. رقم ١٢٠

(٢) وفیه : والتیمم ضربة للوجه وضربة للیدین یضرب الأرض بیدیه جمیعا ضربة واحدة.... ثم یضرب ضربة أخری بیدیه فیبدأ بالیسری علی الیمنی..... عن أبی أمامة الباهلی أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: "فی التیمم ضربة للوجه وأخری للذراعین. (١/٤٢)

(٣) فقال الشیخ هناك: قلت وفی مختصر الخلیل ومختصر عبدالرحمن فی فقه المالکیة : جعل الضربة الاولی فریضة، والثانیة سنة، فعلم ان الراجح فی مذهب مالك الموافقة مع احمد رحمه الله...اوجز المسالك: ج١ ص٥٧١

(٤) شرح الزرقاني ج ١ ص ١١٣

(٥) الحدیث، اخرجه البخاري. فی هذا الباب. ومسلم فی کتاب الحیض. باب التیمم رقم ٨١٩. وابوداؤد فی سننه، فی کتاب الطهارة، باب التیمم، رقم ٣٢١، والنسائي فی سننه فی کتاب الطهارة، باب تیمم الجنب، رقم ٣٢١.

استدلال کوی، د دې تولو رواياتو او په دې کښې ذکر شوې د بعض متکلم فيه راويانو توثيق او تضعيف حوالې سره د حضرات ائمه کرام تفصيلي کلام مونږ مخکښې ذکر کړې دې.

د ضربتين اثبات د دليل عقلي نه د دې نه علاوه جمهور فقهاء کرام د آيت تيمم ﴿ فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُم مِّنْهُ ﴾(١) نه هم استدلال کوی، وجه د استدلال ئې دا ده چه په دې آيت کريمه کښې په مخ او دوارو لاسونو باندې د مسح کولو حکم کړې شوې دې او دا خبره معلومه ده چه تيمم د اودس خليفه دې. او په اودس کښې هم د دې دوه اندامونو د وينځلو حکم دې او هلته په يو اوبو سره د مخ او لاسونو وينځل جائز نه دی. بلکه د دوارو دپاره جدا جدا دوه کرته اوبه اخستل ضروری دی، هم دغه شان به د هغه په نائب تيمم کښې هم يو کرت خاوره اخستلو سره د دوه اندامونو دپاره استعمالول جائز نه وی. بلکه د هر اندام يعنی مخ او لاسونو، دپاره جدا جدا خاوره اخستل دی. ځکه چه د اصل او خلف حکم يو وی. او دا به هم هغه وخت وی چه کله دوه ضربونه اولګولې شی. (٢)

اثار صحابه وتابعين رضي الله عنهم دا خو د هغه احاديثو ذکر وو د کوم نه چه جمهور فقهاء کرام په اثبات ضربتين باندې استدلال کړی، چه په هغې کښې بعض اګر چه ضعيف دی خو د بعض نورو صحيح احاديثو سره په يوځائې کولو باندې د ضعف کمې پوره کيږی. علامه عبدالحئ لکنهوی صاحب رحمه الله په السعايه کښې فرمائی

﴿ قد وردت احاديث بروايات متعددة تدل صراحة وباطلاقها على الاستيعاب، وبعضها وان كانت ضعيفة، لكنه ينجبر بضم بعضها الى بعض، كما بسطه الزيلعى فى نصب الراية ﴾(٣) د دې احاديثو نه علاوه ډير اثار صحابه وتابعين رضي الله عنهم هم د جمهور د موقف تائيد کوی. ومن ذلك!

د سيدنا على رضي الله عنه اثر : ﴿ أن عليا قال فى التيمم ضربة فى الوجه وضربة فى اليدين إلى الرسغين ﴾ رواه عبدالرزاق فى مصنفه، عن ابراهيم بن طهمان الخراسانى، عن عطاء بن السائب عن ابى البخترى ان عليا الخ ﴾(٤)

د سيدنا عبدالله بن عمر رضي الله عنهما اثر ﴿ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ تَيَمَّمَ فِي مِرْبَدِ النَّعَمِ، فَقَالَ : بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِهِمَا عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى، ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ ﴾ رواه ابن ابى شيبة فى مصنفه، من طريق ابن علية، عن ايوب، عن نافع، عن ابن عمر رضى الله تعالى عنهما ﴾(٥)

---

(١) المائدة : ٦

(٢) امانى الاحبار ج ٢ ص ١٢٣، ١٢٤. بذل المجهود ج ٢ ص ٤٨٦. السعاية ج ١ ص ٥١٥

(٣) السعاية ج ١ ص ٨٧

(٤) مصنف عبدالرزاق ج ١ ص ١٦٧

(٥) المصنف. كتاب الطهارة. باب فى التيمم كيف هو؟ رقم ١٦٨٥. ج ٢ ص ١٨٥. ورواه عبدالرزاق عن معمر. عن الزهرى. عن سالم. عن ابن عمر مثله. المصنف. كتاب الطهارة. ...... [بقيه برصفحه آئنده...

د امام طاؤس رحمه الله اثر: «عَنِ ابْنِ طَاوُس، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّهُ قَالَ: التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ: ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ، وَضَرْبَةٌ لِلذِّرَاعَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ» (۱)

د ابن شهاب زهری رحمه الله اثر: «عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: التَّيَمُّمُ ضَرْبَتَانِ: ضَرْبَةٌ لِلْوَجْهِ وَضَرْبَةٌ لِلْيَدَيْنِ» رواه ابن ابی شیبة(۲)

د سالم بن عبدالله رحمه الله اثر: «عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: سَأَلْتُ سَالِمًا عَنِ التَّيَمُّمِ؟ قَالَ: فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ» رواه ابن ابی شیبة من طریق ابن علیه عن ایوب. (۳)

د امام حسن بصری رحمه الله اثر: «سُئِلَ عَنِ التَّيَمُّمِ؟ فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ إِلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً فَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْأَرْضِ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِهِمَا يَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ» رواه ابن ابی شیبة(۴)

د ابراهیم نخعی رحمه الله اثر: «عن ابراهیم، قال تضع راحتیك فی الصعید، فتمسح وجهك، ثم تضعهما ثانیة فتنفضهما فتمسح یدیك وذراعیك الی المرفقین» (۵)

د جمهورو د طرف نه حنابله ته جواب: امام طحاوی رحمه الله وغیره دا جواب ورکوی چه د سیدنا عمار رضی الله عنه په روایت کښې سخت اضطراب دې، کله کفین، کله کوعین، کله مرفقین. هم دغه شان پکښې مناکب او آباط هم راغلي دي، لهذا د دې نه استدلال صحیح نه دې. (۶) هم په دې وجه امام ترمذی رحمه الله د دې روایت ذکر کولو نه پس فرمائی:

...بقیه ازگذشته...] و باب: کیف التیمم من ضربة رقم ۸۱۷ ج ۱ ص ۱۶۶. ورواه الطحاوی فی شرح معانی الاثار من طریق یونس عن علی بن معبد عن عبید الله بن عمر وعن عبدالکریم الجزری. عن نافع عن ابن عمر. کتاب الطهارة. باب صفة التیمم. کیف هی. رقم ۶۵۴. ج ۱ ص ۱۴۷. وکذا فی اثار السنن للنیموی. کتاب الطهارة. باب التیمم. رقم ۱۸۹. ص ۴۸

(۱) رواه ابن ابی شیبة فی مصنفه من طریق ابن مهدی،عن زمعة،عن ابن طاؤس عن ابیه برقم ۱۶۹۳. ج۲ ص۱۸۷

(۲) فی مصنفه من طریق معن بن عیسی، عن ابن ابی ذئب عن الزهری قال..الخ ... برقم ۱۶۹۶. ج ۲ ص ۱۸۸

(۳) المصنف رقم ۱۶۸۶. ج ۲ ص ۱۸۵

(۴) عن طریق بن علیه، عن حبیب بن الشهید. انه سمع الحسن، سئل عن التیمم؟ رقم ۱۶۸۷.

(۵) رواه الامام محمد فی کتاب الاثار. قال: اخبرنی ابو حنیفة قال حدثنا حماد عن ابراهیم فی التیمم قال الخ: وقا ل محمد: وبه ناخذ ونری مع ذلک ان ینفض یدیه فی کل مرة. من قبل ان یمسح وجهه وذراعیه وهو قول ابی حنیفة. (کتاب الطهارة، باب التیمم. رقم ۳۱. ص ۱۴. کذا فی جامع المسانید للخوارزمی. الباب الرابع فی الطهارة. الفصل الاول فی کیفیة الوضوء والتیمم. رقم ۳۳۱. ج ۱ ص ۲۷۸

(۶) عمدة القاری ج ۴ ص ۲۳. السعایة ج ۱ ص ۵۱۱. ۵۱۲

﴿ فضعف بعض اهل العلم حديث عمار عن النبى ﷺ فى التيمم للوجه والكفين، لما روى عنه حديث المناكب والاباط ﴾([1])

دويم جواب : كوم چه اكثر حضراتو ذكر كړي دي او هم هغه قوى او مضبوطه خبره ده، هغه دا چه د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم پوره طريقه بيانول نه وو، بلكه د تيمم معروف طريقې طرف ته اشاره كول وو. ([2])د دې توجيه تائيد خپله د سيدنا عمار ﷺ د روايت نه كيږى، په كوم كښې چه هغه فرمائى چه ماته جنابت رسيدلې وو، نو زه په خاورو كښې اولوغړيدم، بيا مې د رسول الله ﷺ په خدمت كښې حاضريدو سره صورت حال بيان كړو، نو رسول الله ﷺ اوفرمائيل :

﴿انمايكفيك هكذا﴾ دا سياق په دې خبره باندې دلالت كوى چه د رسول الله ﷺ مقصد د معروفې طريقې طرف ته اشاره كول وو او د تمرغ نفى كول وو. هم دغه شان د دې نه دا هم معلومه شوه چه ﴿ انمايكفيك ﴾كښې حصر حقيقي نه دې، بلكه اضافى دې.

او شاته د سيدنا عمار بن ياسر ﷺ روايت مونږ د مسند بزار په حوالې سره ذكر كړې دې. چه په هغې كښې د ضربتين تصريح ده، هغه د دې توجيح د تولو نه قوى مؤيد دې.

د حديث الباب دا الفاظ ﴿ ثم مسح بها ظهر كفه بشماله، او ظهر شماله بكفه ﴾هم په دې باندې دلالت كوى چه د رسول الله ﷺ مقصد د تيمم پوره طريقه بيانول مقصود نه وو، بلكه د طريقه معهوده طرف ته اشاره كول وو، ګينې بيا خو به دا لازم شى چه صرف په ﴿ ظهراحد الكفين ﴾ باندې مسح واجب وى، د جمع الكفين (ظاهر وباطنا) مسح واجب نه وى، او د دې څوك هم قائل نه دى.

وړاندې امام بخارى ﷺ د يعلى بن عبيد په طريق سره چه كوم زيادت نقل كړې دې د هغې په اخر كښې دى: ومسح وجهه وكفيه واحدة...

دلته اګر چه د ﴿ واحدة ﴾تصريح ده، خو ظاهره ده چه د ﴿ ضربة واحدة ﴾او د ضربتين، تصريح دلته هم نشته، د دې نه متبادر هم دا ده چه د دې مطلب ﴿ مسحة واحدة ﴾وى، يعنى ﴿ ومسح وجهه وكفيه مسحة واحدة ﴾ د دې مطلب به وى چه خپل مخ او دواړو لاسونو باندې ئې يو كرت مسح اوكړه. حافظ صاحب په فتح البارى كښې د دې هم دا معنى بيان كړې ده. ([3])

ممكن ده چه امام بخارى ﷺ د ﴿ مسحة واحدة ﴾نه مراد ﴿ ضربة واحدة ﴾اخستلې وى، هم په دې وجه ئې دا روايت په باب التيمم ضربة د لاندې ليكلې دې، خو دا خبره مسلم نه ده. څكه چه په دې كښې دا هم احتمال دې چه د دې نه مراد دا وى چه په وجه او كفين كښې ئې د هر يو مسح يو

---

[1] جامع الترمذى، ابواب الطهارة، باب ما جاء فى التيمم رقم ١٤٤

[2] عمدة القارى ج ٤ ص ١٩، ٣٣، السعاية ج ١ ص ٥١١، شرح النووى ج ٤ ص ٢٨٣

[3] فتح البارى ج ١ ص ٤٥٧

کرت اوکړه، نه دوه یا درې کرته، لهذا اوس خو به د دې نه په حد ضربه باندې استدلال کول صحیح نه وی (۱)

شرح حدیث: قوله: اما کان یتیم ویصلی؟: ایا هغه به تیمم کولو سره مونځ نه کوی؟

دا د کریمه او اصیلی روایت دې، یعنی په (اما) کښې د همزه په اثبات سره، د اکثرو په روایت کښې (ماکان) بغیر د همزه نه دې، په مسلم کښې دی: (کیف یصنع بالصلاة؟ فقال عبدالله: لایتیمم وان لم یجد الماء شهرا) (۲) ونحوه فی ابی داؤد.

بیا د اصیلی او کریمه د روایت مطابق (اما) کښې همزه یا خو زائد ده یا د تقریر دپاره ده. (۳) یا د استفهام دپاره دې.

د تقریر معنی تثبیت ده، یعنی د یو څیز د ثبوت یا عدم علم تاته وی او ته د مخاطب نه دې باره کښې تپوس اوکړې، او حال دا چه د دې سوال مقصد او طلب نه وی، بلکه د مخاطب نه د هغه څیز اعتراف او اقرار کول مقصود وی لکه (اما قلت لی کذا؟) ایا تا ماته داسې نه وو وئیلی؟ مطلب دا دې چه تا ماته داسې وئیلې وو.

په اولنو دوه صورتونو کښې د همزه مدخول به د (لو) جواب وی. د زائد کیدو په صورت کښې خو به په دې وجه جواب جوړیږی چه د هغه کیدل او نه کیدل برابر دی، او د تقریر په صورت کښې به په دې وجه جواب جوړیږی چه د استفهام حقیقی معنی د جواب شرط جوړیدو نه مانع وو، اوس چه کله هغه د استفهام حقیقی په معنی کښې پاتې نه شو، بلکه د تقریر دپاره شو نو هغه مانع ختم شو او هغه به جواب جوړیږی. په دواړو صورتونو کښې د (لو) نه مخکښې به (قول) مقدر وی، لهذا تقدیر به داسې وی: (اتقولون: لوان رجلا اجنب، فلم یجد الماء شهرا، ماکان یتیمم ویصلی فکیف تصنعون بهذه الایة فی سورة المائدة؟)

په دواړو صورتونو کښې، یعنی همزه که زائد وی یا د تقریر دپاره وی، ترجمه به داسې وی تاسو دا وایئ چه که یوسړې جنب شی او تر یوې میاشتې پورې اوبه بیا نه مومی. نو ایا هغه تیمم کولو سره مونځ نه شی کولې، نو بیا به د سورة المائده د دې آیت کریمه په باره کښې څه وائې؟

او په دریم صورت کښې، چه کله همزه د استفهام په معنی کښې وی، دا به د (لو) جواب

---

۱) بذل المجهود: ج ۲ ص ۴۷۸ - ۴۷۹

۲) مسلم رقم ۳۶۸

۳) ومعنی التقریر: هو حملک المخاطب علی الاقرار بامر قد استقر عنده ثبوته او نفیه. ویجب ان یلیها الشئ الذی تقرره به. تقول فی التقریر بالفعل: اضربت زید؟ وبالفاعل: اانت ضربت زیدا؟ وبالمفعول: ازیدا ضربت؟ کما یجب فی المستفهم عنه. (مغنی اللبیب لابن هشام الانصاری ج ۱ ص ۴۶)

جوړيږي او په دې صورت کښې به قول مقدر وي د ﴿ اماکان ﴾ نه مخکښې، تقدير به داسې وي.
﴿ لوانا رجلا اجنب، فلم يجد الماء شهرا، يقال في حقه : اماكان يتيمم ويصلي؟ ﴾
په دې دريم صورت کښې هم دا احتمال دې چه ﴿ فكيف تصنعون الخ ﴾ لره د ﴿ لو ﴾ جواب اومنلې شي (١)

قوله: فَكَيْفَ تَصْنَعُونَ بِهَذِهِ الآيَةِ فِي سُورَةِ الْمَائِدَةِ: نو تاسو به د سورة مائده په دې آيت څه کوئ؟

دا د کشميهني روايت دې، او د اصيلي په روايت کښې دي ﴿ فكيف تصنعون بهذه في سورة المائدة ﴾ لفظ د ﴿ الاية ﴾ په هغې کښې ساقط دې (٢)
د تيمم حکم په سورة المائده آيت نمبر ۶ او په سورة النساء آيت نمبر ۴۳ دواړو کښې دې. خو دلته ئې د سورة مائده تخصيص په دې وجه کړې دې چه هغه د سورة النساء د آيت نه زيات ظاهر او واضح دې، ځکه چه په هغې کښې د اودس حکم اول مستقل راغلو، هم دغه شان هغه د نزول په اعتبار سره د سورة النساء د آيت کريمه نه هم مؤخر دې (٣)
حافظ صاحب د علامه خطابي رحمه الله وغيره نه نقل کړې دی چه د مناظرې د دې حصې نه معلومه شوه چه سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په آيت تيمم کښې ﴿ ملامسه ﴾ په جماع باندې محمول کوله، هم دا وجه وه چه هغه د سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په استدلال باندې هيڅ رد اونکړو، که داسې نه وې نو هغه دا ونيلې شو چه په آيت کريمه کښې د ملامسه نه مراد ﴿ التقاء البشرتين فيما دون الجماع ﴾ دې او تيمم د اودس بدل جوړ کړې شوې دې، چه د هغې نه د هغه د غسل بدل کيدل نه لازميږي، خو هغه دا جواب ورنکړو، نو معلومه شوه چه د هغه په نزد هم د ﴿ ملامسه ﴾ نه مراد جماع ده (٤)
علامه عيني رحمه الله فرمائي چه دا خبره صحيح نه ده، ځکه چه که هغه ملامسه په جماع باندې محمول کولې نو بيا به ئې هم د تيمم اجازت نه ورکولې، نو په دې سره خو صراحة د آيت کريمه مخالفت لازميږي، او صحيح دا ده چه هغه ملامسه د غير جماع په تاويل کښې اخستلې ده (۵)

---

(١) ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٧، ٥٩٨، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٧، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٣٢، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٦
(٢) فتح البارى ج ١ ص ٣٥٦، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٨، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٦
(٣) فتح البارى ج ١ ص ٣٥٦، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٨، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٦
(٤) فتح البارى ج ١ ص ٣٥٦، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٧
(۵) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٧

قوله: قُلْتُ وَإِنَّمَا كَرِهْتُمْ هَذَا لِذَا قَالَ نَعَمْ: په بعض نسخو کښې ﴿فانما﴾ په فاء سره دي، د دواړو توجیه شاته تیره شوې ده.
علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د ذکر شوي جملې قائل شقیق بن سلمه دې. (١)
علامه عینی او حافظ ابن حجر رحمه الله وغیره د دې تردید کړې دې، چه د دې قائل سلیمان الاعمش دې او مقول له شقیق دې، لکه چه د عمر بن حفص په روایت کښې شاته تیر شو. (٢)

قوله: كَمَا تَمَرَّغُ الدَّابَّةُ: ﴿تمرغ﴾ د تا په فتحې او د غین په ضمې سره د مضارع صیغه ده. په اصل کښې ﴿تتمرغ﴾ وو، یو تاء تخفیفا جوازا حذف کړې شوه، کما فی قوله تعالی ﴿فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظّٰى﴾ په اصل کښې ﴿تتلظی﴾ وو. (٣)
مطلب دا چه زه په خاورو کښې اولوغړیدم په دې خیال سره چه په جنابت کښې څنګه چه پوره بدن ته اوبه رسول ضروری دی، هم دغه شان ورته خاوره رسول هم ضروری دی. (٤)

د ذکر شوي جملې ترکیب: ﴿كما تمرغ الدابة﴾ کاف د تشبیه دپاره دې، ﴿ما﴾ مصدریه دې، روستنۍ جمله د مصدر په تاویل کښې د کاف دپاره مجرور دې، جار مجرور په محل د نصب کښې د اکثر نحویانو په نزد د مفعول مطلق محذوف دپاره صفت دې، هم دې ته ابو البقاء عکبری په "املاء ما من به الرحمن" کښې د ﴿واذا قیل لهم آمنوا کما آمن الناس﴾(٥) په ترکیب کښې اختیار کړې دې. (٦)

لهذا په دې صورت کښې په تقدیر داسې وی: ﴿فتمرغت فی الصعید تمرغا کتمرغ الدابة﴾
امام سیبویه رحمه الله دا حال منی د مصدر محذوف نه په کوم باندې چه فعل متقدم دلالت کوی، په دې صورت کښې به تقدیر داسې وی: ﴿فتمرغت علی هذه الحالة﴾ یعنی زه اولوغړیدم. او هغه لوغړیدل داسې وو.

---

(١) شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٢
(٢) فتح الباری ج ١ ص ٣٥٦، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٨، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٧، تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٧، سورة اللیل : ١٤
(٣) فتح الباری ج ١ ص ٣٥٦، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٨، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٧، تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٧، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٢، فتح الملهم ج ٣ ص ١٢٠
(٤) فتح الملهم ج ٣ ص ١٢٠
(٥) البقرة : ١٣
(٦) املاء ما من به الرحمن من وجوه الاعراب والقراءت فی جمیع القران ج ١ ص ١٩، کذا فی اعراب القران الکریم وبیانه، لمحی الدین الدرویش ج ١ ص ٤٩، والاعراب المفصل لکتاب الله المرتل ج ١ ص ٢٠، وقال الامام شهاب الدین الحلبی : واکثر المعربین یجعلون ذلک نعتا لمصدر محذوف. (الدر المصون فی علوم الکتاب المکنون ج ١ ص ١٢١)

د امام سيبويه رحمه الله په نزد د مصدر محذوف دپاره د صفت نه کيدو وجه دا ده چه موصوف لره حذف کولو سره صفت د هغه قائم مقام جوړول په څو مخصوص مقاماتو باندې وى او دا مقام د هغه مقاماتو نه نه دې (۱)

قوله: فَقَالَ إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَصْنَعَ هَكَذَا: ستا دپاره داسې کول کافى وو.

سيدنا عمار رضى الله عنه تيمم جنابت په غسل جنابت باندې قياس کړې وو او د قياس تقدير دا وو چه اودس خاص دې دې د څلورو اندامونو سره، چه په هغې کښې پوره بدن نه شى وينځلې کيدې او د هغه بدل تيمم هم خاص دې. او غسل عام دې چه په هغې کښې په پوره بدن باندې اوبه تويول ضرورى دى لهذا بدل به ئې هم عام وى.

د دې نه د جواز اجتهاد وقياس ثبوت ملاويږى، او دا هم چه د رسول الله ﷺ په موجودګئ کښې هم اجتهاد کول جائز دى.

مسئله : د رسول الله ﷺ په موجودګئ کښې د اجتهاد جواز او عدم جواز: په دې مسئله کښې درې اقوال دى. يو دا دې چه د رسول الله ﷺ په موجودګئ او غير موجودګئ دواړو صورتونو کښې اجتهاد کول جائز دى.

دويم قول دا دې چه په دواړو صورتونو کښې جائز نه دې.

دريم دا دې چه په موجودګئ جائز نه دې او په غير موجودګئ کښې جائز دې. اول قول ته علماء کرامو اصح وئيلې دې (۲)

د ابن حزم ظاهرى رحمه الله د قياس په بطلان باندې استدلال : ابن حزم ظاهرى رحمه الله د دې واقعې نه د قياس په بطلان باندې استدلال کړې دې چه سيدنا عمار رضى الله عنه چه کله تيمم جنابت لره په غسل جنابت باندې قياس کړو، نو رسول الله ﷺ هغه باطل کولو سره اوفرمائيل چه ستا دپاره خو داسې کول کافى وو (۳)

د جمهور د طرف نه ابن حزم رحمه الله ته جواب : جمهور دا جواب ورکوى چه دلته د قياس په ټولو صورتونو کښې يو خاص صورت ته باطل وئيلې شوې دې، او د قياس د يو صورت په باطل کيدو سره د اصل قياس بطلان په هيڅ صورت کښې نه لازميږى. (۴)

دويم جواب بعض حضراتو دا جواب ورکړې دې چه ذکر شوې قصه د قياس په بطلان باندې نه بلکه د قياس په صحت باندې دليل دې، ځکه چه د مطلق تيمم په باره کښې سيدنا

---

(۱) ارشاد السارى ج ۱ ص ۵۹۸. تحفة البارى ج ۱ ص ۲۷۷ قال الامام الشهاب الحلبى: وانما احوج السيبويه..الخ.

(۲) اكمال اكمال المعلم للابى ج ۲ ص ۱۲۲. مكمل اكمال الاكمال للسنوسى ج ۲ ص ۱۲۲

(۳) فقال : قال على : هذا هذا الحديث ابطال القياس. لان عمارا قدر ان المسكوت عنه من التيمم للجنابة حكمه حكم الغسل للجنابة. اذ هو بدل منه. فابطل رسول الله ﷺ ذلك. واعلمه ان لكل شئ حكمه المنصوص عليه فقط. (المحلى بالاثار. كتاب التيمم. كيفية التيمم وصفته ج ۱ ص ۳۷۵)

(۴) اكمال اكمال المعلم للابى ج ۲ ص ۱۲۲. مكمل اكمال الاكمال ج ۲ ص ۱۲۲

عمار رضي الله عنه غسل په اودس باندې قياس کړې وو، چه څنګه په حدث اصغر کښې د اوبو د نه کيدو په صورت کښې تيمم وی، هم دغه شان به په حدث اکبر کښې هم وی، او په دې (مطلق قياس) باندې رسول الله ﷺ په هغه باندې انکار او نه فرمائيلوو خو د صفت تيمم په باره کښې اجتهاد او قياس کولو کښې چه د هغه نه کومه غلطي اوشوه، رسول الله ﷺ د هغې خبر ورکړو، لهذا دا خپله د قياس د صحت دليل دې.

په دې باندې دا اشکال راځي چه په غسل کښې د مطلق تيمم حکم هغه په قياس کولو سره نه وو اخذ کړې، بلکه هغه خو په آيت کريمه کښې خپله موجود دې؟

د دې جواب دا دې چه هغه قياس کولو سره په غسل کښې د مطلق تيمم حکم اخذ کړې وو، د آيت کريمه نه ئې نه وو اخذ کړې، ګينې رسول الله ﷺ به ورته په جواب کښې فرمائيلې وو ﴿الم يقل الله تعالى: فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ﴾ چه ايا الله پاك دا نه فرمائي چه د خپل مخ او لاسونو مسح اوکړئ، نو بيا ته په خاورو کښې ولې اولوغړيدې.

خو رسول الله ﷺ ورته دا جواب ورنکړو، د دې نه معلوميږي چه هغه په غسل کښې د تيمم حکم د قياس نه اخذ کړې وو، نه د آيت کريمه نه. والله اعلم[1]

قوله: فَضَرَبَ بِكَفِّهِ ضَرْبَةً عَلَى الْأَرْضِ: پس رسول الله ﷺ خپل لاس په زمکه باندې يو کرت اووهلو.

هم د دې جملې نه امام بخاری رحمه الله خپله ترجمه اخذ کړې ده چه رسول الله ﷺ په يو ضرب سره د خپل مخ او لاسونو مسح اوکړه.

دلته ﴿بكفه﴾ په افراد سره دې، د اصيلي په روايت کښې ﴿بكفيه﴾ تثنيه سره دې.[2]

﴿ثُمَّ نَفَضَهَا﴾ کوم حضرات چه په کاڼړي او هغه څيزونو باندې د تيمم د جواز قائل دی چه په هغې باندې دوړه وغيره نه وی، هغوی د دې نه هم استدلال کوی چه رسول الله ﷺ په زمکه باندې لاس راښکلو سره اوڅنډلو، که خاوره يا دوړه د تيمم د جواز دپاره شرط وې نو رسول الله ﷺ به خپل لاس نه څنډلې.

خو مانعين دا وائی چه د رسول الله ﷺ لاس څنډل د تخفيف تراب دپاره وو.[3]

د دې مسئلې تفصيلی بحث شاته تير شوې دې.[4]

قوله: ثُمَّ مَسَحَ بِهَا ظَهْرَ كَفِّهِ بِشِمَالِهِ، أَوْ ظَهْرَ شِمَالِهِ بِكَفِّهِ: بيا رسول الله ﷺ د (ښی) لاس شا په ګس لاس سره. او د ګس لاس شا په ښی لاس سره مسح کړه.

---

[1] مکمل اکمال الاکمال ج ٢ ص ١٢٢

[2] ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٨، عمدة القاری ج ٤ ص ٣٧، تحفة الباری ج ١ ص ٢٧٧

[3] شرح النووی ج ٣ ص ٢٨٤

[4] انظر : باب الصعيد الطيب وضوء المسلم يکفيه من الماء و تحت قوله عليه السلام : عليک بالصعيد

د ﴿بها﴾ضمير د ﴿ضربة﴾طرف ته راجع دي
په نورو رواياتو کښې دا جمله هم دغه شان په شك په لفظ د ﴿او﴾سره راغلې ده. خو په ابوداؤد کښې د ابو معاويه په طريق سره بغير د شك نه راغلې دي، ونصه.
﴿ثم ضرب بشماله على يمينه، ويمينه على شماله على الكفين﴾[1] قاله الحافظ وغيره.[2]

قوله: ثُمَّ مَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ: بيا ئې په دې سره د خپل مخ مسح اوکړه.
په ﴿بها﴾کښې د واحد مؤنث ضمير دې کوم چه ﴿ضربة﴾ته راجع دې، هم دا د ابو الوقت او ابن عساكر روايت دې، په بعض رواياتو کښې ﴿بهما﴾د تثنيه په ضمير سره راغلې دې، کوم چه د کفين طرف ته راجع دې.[3]
ابن دقيق العيد فرمائي چه د حديث الباب په دې جمله کښې اختلاف دې، پس په بخاری کښې لفظ د ﴿ثم﴾سره راغلې دې خو د بخاری په متن کښې اختصار دې، په مسلم کښې واؤ سره راغلې دې. ولفظه: ﴿ثم مسح الشمال على اليمين، وظاهر كفيه، ووجهه﴾[4] د اسماعيلي روايت د دې نه هم زيات صريح دې، پس ﴿هارون الحمال عن ابي معاويه﴾په طريق کښې د دې الفاظ دی.
﴿انما يكفيك ان تضرب بيديك على الارض، ثم تنفضهما، ثم تمسح بيمينك على شمالك وشمالك على يمينك، ثم تمسح على وجهك﴾[5]

په حديث الباب کښې ذکر شوې کيفيت تيمم باندې څو اشکالات. په حديث باب کښې چه د تيمم کوم کيفيت ذکر شوې دې، علامه کرماني رحمه الله په دې باندې څو اشکالات ذکر کړې دی
اول اشکال دا دې چه دلته د د يو ضرب ذکر دې او په نورو رواياتو کښې د ضربتين ذکر دې، هم په دې وجه امام نووي رحمه الله فرمائي. ﴿الاصح المنصوص ضربتان﴾
دويم اشکال د دې روايت نه معلوميږي چه د يو ورغوي په شا باندې مسح کول کافي دی، حال دا چه د دواړو ورغوو په شا باندې مسح کول بالاتفاق واجب دی، په يو باندې د اکتفاء کولو اجازت د چا په نزد هم نشته.
دريم اشکال دا دې چه کله يو کرت د تلې خاوره د ګس لاس په شا باندې استعمال کړه نو اوس ئې په هغې سره د مخ مسح څنګه اوکړه، حال دا چه هغه خو مستعمل شوې دی؟

---

[1] ابوداؤد رقم: ٣٢١
[2] ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٨، فتح البارى ج ١ ص ٤٥٦، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٧
[3] ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٨
[4] مسلم: رقم ٣٦٨
[5] فتح البارى ج ١ ص ٤٥٧، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٧

څلورم اشکال: دا دې چه په دې کښې د ذراعین ذکر نشته، او په نورو روایاتو کښې د ذراعین پورې د مسح کولو ذکر دې.
پنځم اشکال: دا دې چه په دې ترتیب کښې رعایت نشته، بلکه مسح الکف په مسح الوجه باندې مقدم کړې شوې ده، حال دا چه ترتیب د دې خلاف دې. [1]
د علامه کرمانی رحمه الله د طرف نه د ذکر شوې اشکالاتو جوابات: د دې نه روستو علامه کرمانی رحمه الله د دې د جواباتو ورکولو کوشش کړې دې.
د اول او دویم اشکال جواب: ئې په عدم تسلیم سره ورکړې دې چه د دې تیمم په یو ضرب سره کیدل مونږ ته تسلیم نه دی، ځکه چه د یو لاس په شا باندې مسح کول بالاجماع جائز نه دی، بلکه په دې باندې اتفاق دې چه په دواړو لاسونو باندې مسح کول واجب دی، لهذا دلته به عبارت مقدر منل ضروری وی یعنی ﴿ ثم ضرب ضربة اخری ومسح بها یدیه ﴾ هم په دې سره بل اشکال هم رفع کیږی چه د یو لاس په مسح باندې اکتفاء کول څنګه جائز شوه.
هم دغه شان د دې دا جواب هم ورکړې کیدې شی چه لفظ د ﴿ او ﴾ کوم چه د فصل دپاره راځی هغه د واؤ په معنیٰ باندې محمول کړې شی کوم چه د جمع دپاره راځی. او په حروف کښې د بعض استعمال د نورو بعض په ځائې توسعا جائز دې.
د دریم اشکال جواب: ئې په دې احتمال سره ورکړو چه خاوره مستعمل شوې نه وی، په دې تقدیر چه د کف نه جنس کف مراد کړې شی، «نه کف واحده» کوم چه کفین ته هم شامل دې، اوس به صورت دا وی چه د ښی لاس په تلی سره ئې د ګس لاس په شا باندې او د ګس لاس په تلی سره ئې د ښی لاس په شا باندې مسح اوکړه، بیا ئې هغه کف مستعمله د کف غیر مستعمله (ګس لاس) پورې اومرلو اوس ئې په دواړو لاسونو سره د خپل مسح اوکړه.
د څلورم اشکال جواب: ئې دا ورکړې دې چه د مسح الذراعین وجوب مونږ ته تسلیم نه دې، هم په دې وجه سره دا ونیلې شی چه د مسح الکفین قول د روایت په اعتبار سره اصح دې، او د مسح الذراعین قول د اصول موافق دې.
د پنځم اشکال جواب: ئې دا ورکړې دې چه د ترتیب رعایت ضروری نه دې، لکه چه د احنافو مسلك دې، په اخر کښې علامه کرمانی رحمه الله فرمائی: ﴿ هذا اخر غاية وسعنا فی تقریره، ولعل عند غیرنا خیرا منه ﴾ چه د دې اشکالاتو په جوابات ورکولو کښې دا زمونږ حد درجه کوشش وو، ممکنه ده چه چا سره د دې نه غوره جواب وی. [2]
علامه قسطلانی او علامه عینی رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله جواباتو ته په تکلف باندې مبنی ونیلې دی.

---

[1] شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۳۲، ۲۳۳
[2] شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۳۳

د شیخ الاسلام زکریا انصاری رحمه الله جواب : شیخ الاسلام زکریا انصاری رحمه الله د اولنی او دریم اشکال جواب دا ورکړې دې چه د ضربتین روایت د ضربه واحده معارض دې، لهذا د جمع صورت دا دې چه په اصل کښې ضربتین ووا و دلته چه کوم د ضربه واحده ذکر دې، په هغې کښې د تیمم د کیفیت د تعلیم ذکر دې د جمیع تیمم ذکر نشته، مطلب دا شو چه دوه ضربونه لګولې شوې دی، لهذا په دې تقدیر باندې د تراب مستعمل د استعمال جواب هم اوشو.

د دویم اشکال ﴿ الاکتفاء بمسح احد ظهری الکف ﴾ جواب ئې دا ورکړې دې چه په دې خبره باندې اجماع منعقد شوې ده چه د یو لاس د شا په مسح کولو باندې اکتفاء کول صحیح نه دی.

د څلورم اشکال (عدم استیعاب الذراعین) جواب ئې دا ورکړې دې چه تیمم بدل دې د اودس، لهذا انسب هم دا ده چه هغه د استیعاب عضو په معامله کښې هم د اودس په مثل وی، چه څنګه په اودس کښې استیعاب ضروری دې هم دغه شان په تیمم کښې هم وی.

او د پنځم اشکال (عدم ترتیب) جواب ئې دا ورکړې دې چه لفظ د ﴿ ثم ﴾ په حدیث مذکور کښې د ترتیب زمانی دپاره نه دې، بلکه د ترتیب فی الاخبار دپاره دې چه راوی اول د دې خبر ورکړو، بیا د دې. او مراد به هم هغه ترتیب وی لکه چه په حدیث کښې راغلې دی ﴿ ابداء بما بدا الله به ﴾[1]

د علامه عینی رحمه الله تحقیق : علامه عینی رحمه الله د علامه کرمانی رحمه الله جواباتو ته په تکلف باندې مبنی وئیلو سره هغه رد کړې دی او نور جوابات ئې کړې دی پس هغه فرمائی چه

هر چه د اول اشکال (ضربه واحده) د جواب تعلق دې، نو د علامه کرمانی دا وئیل چه دا مونږ ته تسلیم نه دې، صحیح خبره نه ده، ځکه چه هلته د ضرب واحده ذکر دې او رسول الله ﷺ په خپل قول ﴿ انما یکفیك ﴾ سره هغه کافی ګڼړلې دې، لهذا صحیح جواب دا دې چه ﴿ ضربه واحدة ﴾ به په جواز باندې محمول کولې شی او چرته چه د ضربتین ذکر دې هغه دې په کمال باندې محمول کړې شی، دا تطبیق زیات غوره دې، باقی د امام نووی رحمه الله قول ﴿ الاصح المنصوص ضربتان ﴾ د حدیث په مقابله کښې نه شی پیش کیدلې، ځکه چه هغه خو هغه مذهب بیان کړې دې.

او هر چه د دویم اشکال تعلق دې، پس د علامه کرمانی د دې متعلق تقدیر عبارت ﴿ ثم ضرب ضربة اخرى ومسح بهایدیه ﴾ راویستلو ته هیڅ حاجت نشته، ځکه چه اصل فرض په ضربه واحده سره ادا کیږی لکه چه په اودس کښې.

هم دغه شان د جمهورو مذهب دا دې چه یو ضرب د تیمم دپاره کافی دې، هم دا ابن المنذر ذکر کړې دی او هم دا خبره هغه اختیار کړې ده او هم دا د امام بخاری رحمه الله مختار دې، هم په

[1] تحفة الباری ج ۱ ص ۲۷۷، ارشاد الساری ۵۹۸/۱، ۵۹۹، عمدة القاری ۳۷/٤

دې وجه هغه په دې باندې مستقل باب قائم کړې دې.

د دريم اشکال چه ئې کوم جواب کړې دې د هغې تکلف بالکل ظاهر دې، صحيح جواب دا دې چه په خاوره باندې د مستعمل او غير مستعمل حکم نه لګي، دا حکم د اوبو سره خاص دې.

د څلورم اشکال جواب ئې دا کړې دې چه وجوب مسح الذراعين مونږ ته نه دې تسليم. بيا ئې د دې په تائيد کښې اووې چه مسح الکفين د روايت په اعتبار سره اصح اومسح الذراعين د اصول زيات موافق دې. زما (علامه عينى رحمه الله) رائې دا ده چه په دې صورت کښې خو بيا څلورم اشکال بالکل نه وارديږي، چه هرکله صرف مسح الکفين واجب دې، نو په حديث مذکور کښې خو هم د دې ذکر دې، اوس به د مسح الذراعين په قول سره اشکال څنګه راځي، چه کله د هغې د وجوب نه انکار اوکړې شي.

د پنځم اشکال جواب ئې دا ورکړې دې چه د احنافو د مسلك مطابق ترتيب ضروري نه دې، په دې کښې د مذهب مخالف د قول نه استعانت دې، د دې ضرورت نشته. (١)

قوله: أَفَلَمْ تَرَ عُمَرَ لَمْ يَقْنَعْ بِقَوْلِ عَمَّارٍ: ايا تا او نه کتل چه سيدنا عمر رضي الله عنه د سيدنا عمار رضي الله عنه په خبره باندې قناعت اونکړو.

هم دا د کريمه او اصيلى روايت دې، په بعض رواياتو کښې ﴿ الم تر﴾ بغير د فاء نه دې. (٢)

سيدنا عمر رضي الله عنه د سيدنا عمار رضي الله عنه په خبره باندې قناعت په دې وجه اونکړو چه سيدنا عمار رضي الله عنه ورته وئيلي وو چه هغه (عمر رضي الله عنه) د هغه سره وو، لکه چه وړاندې د يعلى بن عبيد په روايت کښې راروان دى، او سيدنا عمر رضي الله عنه ته هغه قصه نه رايادېدله، هم په دې وجه عمر رضي الله عنه هغه ته فرمانيلي وو، لکه چه د مسلم په روايت کښې د عبدالرحمن بن ابزى په طريق کښې دى : ﴿ اتق الله ياعمار ﴾ نو سيدنا عمار رضي الله عنه جواب ورکړو ﴿ ان شئت لم احدث به ﴾ نو عمر رضي الله عنه د دې په جواب کښې اوفرمائيل ﴿ نوليك ماتوليت ﴾ (٣)

امام نووى رحمه الله وغيره فرمائى چه د ﴿ اتق الله ياعمار ﴾ مطلب دا دې چه څه ته بيانوې چه د هغې په بيانولو کښې د الله پاك نه اويريږه، کيدې شى ستا نه هيره شوې وى يا تاته اشتباه پيدا شوې وى. ځکه چه زه هم په دې قصه کښې موجود اوم او ماته داسې هيڅ خبره ياده نه ده

د سيدنا عمار رضي الله عنه د دې قول ﴿ ان شئت لم احدث به ﴾ مطلب دا دې چه که ته د دې حديث د بيانولو په نسبت په نه بيانولو کښې مصلحت ګنړې نو زه په ستا د رائې سره اتفاق اوکړم، ځکه چه په غير معصيت کښې ستا اطاعت کول په ما باندې واجب دى او ما د دې تبليغ اوکړو او

---

(١) عمدة القارى ج ٤ ص ٣٧

(٢) ارشاد السارى ج١ص٥٩٩،فتح البارى ج١ ص٤٥٧،تحفة البارى ج١ ص٢٧٧،عمدة القارى ج ٤ ص ٣٧

(٣) مسلم رقم ٨٢١/ ٣٦٨

خپله ذمه مې فارغ کړه، اوس په نه بیانولو کښې ماته هيڅ نقصان نشته. نه په دې سره کتمان علم لازميږي.

او د دې مطلب دا هم کیدې شي چه زه به دا دومره په کثرت سره نه بیانوم چه دا په خلقو کښې مشهور شي، خو کله کله به ئې بیانوم.

او د سیدنا عمر رضي الله عنه د جواب ﴿ نولیك ما تولیت ﴾ مطلب دا دې چه ته په خپله ذمه دارۍ باندې دا بیانولې شې او د یاد نه راتلو نه دا نه لازميږي چه په واقع او نفس الامر کښې دې هم داسې نه وي شوې، لهذا د دې حدیث د بیانولو نه ستا منع کول زما دپاره مناسب نه دی، ته په خپله ذمه دارۍ باندې دا بیانولې شې. (۱)

په قصه مذکوره کښې په ترتیب استدلال باندې اشکال او د هغې توجیه: سیدنا ابو موسی اشعری رضي الله عنه د سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه مخکښې د جواز التیمم للجنب په استدلال کښې دوه څیزونه پیش کړې وو، یو آیت مائده او دویم حدیث عمار رضي الله عنه، او مونږ مخکښې ذکر کړل چه د دې مناظرې چه کوم ترتیب د عمر بن حفص په روایت کښې دې هم هغه صحیح دې. دلته چه د ابو معاویه په طریق کښې کوم ترتیب ذکر دې هغه صحیح نه دې، چه هغه اول د آیت کریمه نه استدلال اوکړو. بیا د حدیث نه، او چه کله ئې د آیت کریمه نه استدلال اوکړو نو عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د هغه خبره تسلیم کړه، خو دا عذر ئې اوکړو چه مونږ د مصلحت د وجې نه د جواز فتوی ن ورکوو.

په دې باندې اشکال دا راځی چه کله سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د سیدنا ابو موسی اشعری رضي الله عنه مخکښې د جواز تیمم جنب اعتراف اوکړو، نو بیا د ابوموسی اشعری رضي الله عنه د دې نه پس دوباره استدلال بالحدیث ولې اوکړو، د دې خو حاجت پاتې نه شو؟

بل اشکال پرې دا راځی چه سیدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د جواز تیمم اعتراف کړې وو، د دې نه روستو چه کله ابوموسی اشعری رضي الله عنه د هغه مخکښې حدیث عمار رضي الله عنه پیش کړو، نو عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په دې استدلال باندې نقد ولې اوکړو؟

د دې جواب دا دې چه اول چه کله سیدنا ابو موسی اشعری رضي الله عنه د جواز تیمم دپاره د آیت مائده نه استدلال اوکړو نو عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د هغې اعتراف خو اوکړو خو ورسره ئې دا هم اوفرمائیل چه د جواز فتوی ورکول د مصلحت خلاف دی. بیا د دې نه روستو ابو موسی اشعری رضي الله عنه حدیث عمار پیش کړو، چه د هغې مقصد د جواز تیمم د خلاف مصلحت کیدو تردید وو، نو اوس په دې باندې عبدالله بن مسعود رضي الله عنه د هغه په دلیل باندې نقد اوکړو، نو په حقیقت کښې د هغه نقد په اصل جواز باندې نه وو بلکه هغه اعتراف کړې وو، بلکه د مصلحت په انکار باندې وو.

---

(۱) شرح النووی ج ۳ ص ۲۸۵. اکمال اکمال المعلم ج ۲ ص ۱۲٤، فتح الباری ج ۱ ص۳۵۷. مکمل اکمال الاکمال للسنوسی ج ۲ ص ۱۲٤، عمدة القاری ج ٤ ص ۳۷، ۳۸

او كوم ترتيب چه د عمر بن حفص په روايت كښ دي، په هغې باندې هيڅ اشكال نشته. (١)

وَزَادَ يَعْلَى عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ شَقِيقٍ كُنْتُ مَعَ عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي مُوسَى فَقَالَ أَبُو مُوسَى أَلَمْ تَسْمَعْ قَوْلَ عَمَّارٍ لِعُمَرَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعَثَنِي أَنَا وَأَنْتَ فَأَجْنَبْتُ فَتَمَعَّكْتُ بِالصَّعِيدِ، فَأَتَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرْنَاهُ فَقَالَ « إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا ». وَمَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ وَاحِدَةً [ر: ٣٣٨]

يعلى د اعمش عن شقيق په طريق سره دا زيادت بيان كړو.

يعلى: دا يعلى بن عبيد بن ابى اميه الايادى الحنفى الطنافسى الكوفى رحمه الله دي. ابويوسف ئې كنيت دي، د محمد بن عبيد، عمر بن عبيد او ابراهيم بن عبيد رور دي. (٢)

دې د يزيد بن كيسان، يحيى بن انصارى، موسى الجهنى، حجاج بن دينار، اسماعيل بن ابى خالد، عبدالرحمن بن زياد بن انعم الافريقى، محمد بن اسحاق، زكريا بن ابى زائده، سفيان ثورى او سليمان اعمش نه روايت كوى.

د هغه نه ابراهيم بن يعقوب الجوزجانى، عبدالله بن محمد بن ابى شيبه، عثمان بن محمد بن ابى شيبه، اسحاق بن راهويه، عبدالاعلى بن واصل بن عبدالاعلى، محمد بن اسماعيل بن عليه، محمد بن عبدالله بن نمير، د هغه رور محمد بن عبيد الطنافسى، محمد بن مقاتل المروزى، محمود بن غيلان او هارون بن عبدالله الحمال وغيره روايت كوى. (٣)

د سفيان ثورى په ذكر كړې روايت كښ هغه ته بعض «لين» او بعض «ضعيف» وئيلې دي او د باقى شيوخ په رواياتو كښ هغه «ثقه» منلې شوې دي. (٤) صالح بن احمد د خپل والد محترم احمد بن حنبل رحمه الله نه نقل كوى: «كان صحيح الحديث، وكان صالحا فى نفسه» (٥)

---

(١) تقرير ابو داؤد: ج ١ ص ٤٢٩، ٤٣٠

(٢) تهذيب الكمال ج ٣٢ ص ٣٨٩، سير اعلام النبلاء ج ٩ ص ٤٧٦

(٣) د شيوخ او تلامه د تفصيل دپاره اوګورئ: تهذيب التهذيب ج ١١ ص ٤٠٢، تهذيب الكمال ج ٣٢ ص ٣٨٩، ٣٩١، سير اعلام النبلاء ج ٩ ص ٤٧٦، الجرح والتعديل ج ٩ ص ٣٧١

(٤) فقال الحافظ المزى: قال عثمان بن سعيد الدارمى: عن يحيى بن معين: ضعيف فى سفيان، ثقة فى غيره. (تهذيب الكمال ج ٣٢ ص ٣٩١) كذا فى تهذيب التهذيب ج ١١ ص ٤٠٣، والجرح والتعديل ج ٩ ص ٣٧٢، وخلاصة الخزرجى، ص ٤٣٨، والكاشف ج ٣ ص ٢٨٢

وقال الحافظ ابن حجر رحمه الله: ثقة الا فى حديث سفيان ففيه لين. (تقريب التهذيب رقم الترجمة: ٧٨٧٣، ج ٢ ص ٣٤١. وقال الذهبى رحمه الله: وقيل: لم يكن يعلى بالمتقن لما حمل عن سفيان الثورى. (سير اعلام النبلاء ج ٩ ص ٤٧٧)

(٥) تهذيب الكمال ج ٣٢ ص ٣٩١، تقريب التهذيب ج ١١ ص ٤٠٢، ٤٠٣، تذكرة الحفاظ ج ١ ص ٣٣٤، سير اعلام النبلاء ج ٩ ص ٤٧٧، الجرح والتعديل ج ٩ ص ٣٧١

امام ابو حاتم فرمائی : ﴿ صدوق، وهو اصبحت اولاده فی الحدیث ﴾[1]

احمد بن یونس رحمه الله فرمائی ﴿ ما رایت احدا یرید بعلمه الله تعالی الا یعلی بن عبید، ما رایت افضل منه ﴾[2]

امام ذهبی رحمه الله فرمائی : ﴿ ثقة، عابد ﴾[3]

محمد بن سعد رحمه الله فرمائی : ﴿ وکان ثقة، کثیر الحدیث ﴾[4]

دارقطنی رحمه الله فرمائی : ﴿ بنو عبید کلهم ثقات ﴾[5]

ابن عمار موصلی فرمائی : ﴿ اولاد عبید کلهم ثبت، واحفظهم یعلی ﴾[6]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی : ﴿ ثقة ﴾[7]

اسحاق بن منصور د یحیی بن معین نه نقل کوی : ﴿ ثقة ﴾[8]

ابن حبان رحمه الله هغه په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې. [9]

دا د کتب سته راوی دې، [10] په ۱۱۷ هجری کښې پیدا شوې دې. [11]

محمد بن عبدالله بن نمیر، امام بخاری، ابوداؤد او ترمذی رحمهم الله وغیره فرمائی چه په ۲۰۹ هجری کښې وفات شوې دې. [12]

---

[1] الجرح والتعدیل ج ۹ ص ۳۷۲، تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۱، تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ۴۰۳، سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ۴۷۷، تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۳۴

[2] تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۱، تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ۴۰۳، سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ۴۷۷، تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۳۴

[3] الکاشف رقم الترجمة : ۶۵۰۲، ج ۳ ص ۲۸۲

[4] الطبقات الکبری لابن سعد ج ۶ ص ۳۹۷، کذا فی تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ۴۰۳

[5] تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ۴۰۳

[6] پورته حواله

[7] تقریب التهذیب رقم الترجمة : ۷۸۷۳، ج ۲ ص ۳۴۱

[8] تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۱، تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ۴۰۳، الجرح والتعدیل ج ۹ ص ۳۷۲
وروی الکوسج عن ابن معین ثقة. (سیر اعلام النبلاء ج ۹ ص ۴۷۷)
وروی جماعة عن ابن معین : ثقة. (تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۳۴)

[9] کتاب الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۶۵۳، ۶۵۴

[10] تهذیب الکمال ج ۳۲ ص ۳۹۲

[11] الطبقات الکبری لابن سعد ج۶ ص۳۹۷، تهذیب الکمال ج۳۲ ص۳۹۲، تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص۴۰۳

[12] تهذیب الکمال ج۳۲ ص۳۹۲، التاریخ الکبیر للامام البخاری ج۸ ص ۴۱۹، تذکرة الحفاظ ج۱ ص۳۳۴، تقریب التهذیب ج۲ ص۳۴۱، الکاشف ج ۳ ص۲۸۲، خلاصة الخزرجی ص۴۳۸ ...[بقیة برصفحه آئنده...

قوله : وزاد يعلى : علامه کرماني رحمه الله فرمائي چه دا يا خو د محمد بن سلام د سند د لاندې داخل دې، يا د امام بخاري رحمه الله د طرف نه تعليق دې، خو ورسره دا احتمال هم دې چه امام بخاري رحمه الله ديعلى نه سماع کړې وی، په دې وجه چه امام بخاري رحمه الله دهغه زمانه موندلې وه (۱) نورو شارحينو دا د امام بخاري رحمه الله د طرف نه تعليق منلې دې. (۲)

د تعليق مذکور تخريج : امام بخاري رحمه الله چه د يعلى بن عبيد کوم روايت دلته تعليقاً ذکر کړې دې، امام احمد رحمه الله دا په خپل مسند کښې دا موصولاً ذکر کړې دې. ونصه :

﴿حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ، حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا مَعَ عَبْدِ اللهِ وَأَبِي مُوسَى، فَقَالَ أَبُو مُوسَى: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، الرَّجُلُ يُجْنِبُ وَلاَ يَجِدُ الْمَاءَ، أَيُصَلِّي؟ قَالَ: لاَ، قَالَ: أَلَمْ تَسْمَعْ قَوْلَ عَمَّارٍ لِعُمَرَ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَنِي أَنَا وَأَنْتَ، فَأَجْنَبْتُ فَتَمَعَّكْتُ بِالصَّعِيدِ، فَأَتَيْنَا رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرْنَاهُ، فَقَالَ: إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ هَكَذَا، وَمَسَحَ وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ وَاحِدَةً، فَقَالَ: إِنِّي لَمْ أَرَ عُمَرَ قَنَعَ بِذَلِكَ، قَالَ: فَكَيْفَ تَصْنَعُونَ بِهَذِهِ الآيَةِ: {فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا} ؟ قَالَ: إِنَّا لَوْ رَخَّصْنَا لَهُمْ فِي هَذَا، كَانَ أَحَدُهُمْ إِذَا وَجَدَ الْمَاءَ الْبَارِدَ، تَمَسَّحَ بِالصَّعِيدِ. قَالَ الأَعْمَشُ: فَقُلْتُ لِشَقِيقٍ: فَمَا كَرِهَهُ إِلاَّ لِهَذَا﴾ (۳)

هم دغه شان اسماعيلي هم دا په خپل مستخرج کښې ﴿ ابن زيدان، عن احمد بن حازم، عن يعلى، عن الاعمش ﴾ په طريق سره موصولاً ذکر کړې دې. (۴)

قوله : إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَنِي أَنَا وَأَنْتَ : رسول الله ﷺ زه او ته ليږلي وو

هم دا هغه زيادت دې کوم چه د يعلى بن عبيد په طريق کښې دې، هم د دې دپاره امام

بقيه ازگذشته...) وزاد ابوداود فی شوال. (تهذيب الكمال ج ۳۲ ص ۳۹۲)

وقال محمد بن سعد : وتوفی بالكوفة يوم الاحد لخمس ليال خلون من شوال. سنة تسع ومائتين فی خلافة المامون. (الطبقات الكبری لابن سعد ج ۶ ص ۳۹۷)

كذا فی تهذيب الكمال ج ۳۲ ص ۳۹۲. سير اعلام النبلاء ج ۹ ص ۴۷۷. وكتاب الجمع بين رجال الصحيحين. لابن القيسرانی رقم الترجمة ۲۲۹۲. ج ۲ ص ۵۸۷. وقال ابن حبان : مات سنة تسع ومائتين فی شهر رمضان. وقد قيل : سنة سبع. (كتاب الثقات لابن حبان ج ۷ ص ۶۵۴) كذا فی تهذيب الكمال ج ۳۲ ص ۳۹۲. وتهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۴۰۳

۱) شرح الكرمانی ج ۳ ص ۲۳۳

۲) انظر : عمدة القاری ج ۴ ص ۳۸. فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۷. ارشاد الساری ج ۱ ص ۵۹۹.

۳) مسند الامام احمد. تحت مسندات عمار بن ياسر رضی الله عنه رقم ۱۸۵۲۴. ج ۶ ص ۲۶۵. ۲۶۶. وانظر كذلک : تغليق التعليق ج ۲ ص ۱۹۱

۴) كذا فی عمدة القاری ج ۴ ص ۳۸. وتغليق التعليق ج ۲ ص ۱۹۲

بخاري رحمه الله د يعلى بن عبيد دا روايت دلته تعليقا ذكر كړې دې. هم په دې سره د سيدنا عمر رضي الله عنه د عذر وضاحت كيږي چه هغه وئيلې وو چه زه هم په دې واقعه كښې موجود اوم او دا چه ماته داسې هيڅ خبره ياده نه ده. په دې وجه د هغه نه رجوع هم نقل ده، كومه چه ابن ابى شيبه په منقطع سند سره ذكر كړې ده. (١)

قوله: بعثني أنا وأنت: په دې تركيب باندې دا اشكال راځي چه ﴿ انا ﴾ ضمير مرفوع دې او دا تاكيد واقع كيږي په ﴿ بعثني ﴾ كښې چه كوم د ياء متكلم ضمير منصوب دې، نو د ضمير منصوب تاكيد په ضمير مرفوع سره څنګه راوړلې شو، حال دا چه تاكيد تابع دې او د متبوع او تابع په اعراب كښې مطابقت ضروري دې، هم دا حال د ﴿ انت ﴾ هم دې، ځكه چه هغه معطوف دې، په ﴿ انا ﴾ باندې او معطوف د معطوف عليه په حكم كښې وي، لهذا د قاعدې په رڼا كښې ﴿ بعثني اياي واياك ﴾ كيدل پكار دي.

د دې جواب دا دې چه په ضمائرو كښې تبادله راځي، يو ضمير د بل په ځائې استعماليږي، پس دلته هم ضمير مرفوع د منصوب په ځائې استعمال شوې دې. (٢)

قوله: ومسح وجهه وكفيه واحدة: او د خپل مخ او دواړو لاسونو ئې يو كرت مسح اوكړه ﴿ واحدة ﴾ صفت دې د موصوف محذوف دپاره، حافظ ابن حجر رحمه الله ﴿ مسحة ﴾ مقدر منلې دې. يعنى ﴿ مسحة واحدة ﴾ نورو شارحينو دا احتمال هم بيان كړې دې چه موصوف مقدر ﴿ضربة ﴾ وي. يعنى ﴿ ضربة واحدة ﴾ په اول صورت كښې به ئې مطلب دا وي چه د مخ او دواړو لاسونو ئې يو يو كرت مسح اوكړه، په بل صورت كښې به ئې مطلب دا وي چه په يو ضرب سره ئې د مخ او دواړو لاسونو مسح اوكړه.

هم دا دويم تقدير د امام بخاري رحمه الله د غرض موافق او مناسب دې، ځكه چه هغه د ترجمه عنوان ﴿باب التيمم ضربة ﴾ كيخودلې دې او هم په دې سره به دا امام بخاري رحمه الله ترجمه ثابتيږي. (٣)

علامه كرماني رحمه الله د ﴿ مسحة واحدة ﴾ تقدير ظاهر او متبادر منلې دې او وئيلې ئې دي چه په دې تقدير باندې به تيمم په ضربتين سره وي او د ﴿ ضربة واحدة ﴾ په تقدير ئې دا اشكال پيش كړې دې چه په دې صورت كښې چه كله د مخ مسح اوشى نو بيا به د هغې نه روستو د كفين مسح څنګه كولې شي، ځكه چه هغه خاوره خو مستعمل شوه؟

---

(١) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٧

(٢) شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٣٣، ٢٣٤، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٨، أرشاد السارى ج ١ ص ٥٩٩، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٧، تعليقات لامع الدرارى ج ٢ ص ٣١٢

(٣) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٧، عمدة القارى ج ٤ ص ٣٨، ارشاد السارى ج ١ ص ٥٩٩، شرح الكرمانى ج ٣ ص ٢٣٤، تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٧

بیا ئې د دې جواب دا کړې دې چه د کومو حضراتو په نزد چه خاوره نه مستعمل کیږی د هغوی د مذهب مطابق خو دا اشکال نه واقع کیږی، او زمونږ د مذهب مطابق (چه خاوره زمونږ په نزد مستعمل کیږی) به د دې توجیه دا وی چه په یو لاس په مخ مسح اوکړی، بیا دې په دویم غیر مستعمل لاس سره په مستعمل لاس باندې لږ شان غبار اوڅنډی او د هغې نه روستو دې د لاسونو مسح اوکړی.

یا دې دا صورت اختیار کړی چه په یو لاس سره دې د مخ د مسح کولو نه پس بل لاس لره (د کوم خاوره چه غیر مستعمل وی) په هغه باندې اومږی، بیا دې پرې د لاسونو مسح اوکړی. (١)

علامه عینی فرمائی چه دا خبره صحیح نه ده د ﴿ مسحة واحدة ﴾ د تقدیر په صورت کښې دلته یو لفظ هم په دې باندې دلالت نه کوی چه تیمم به په ضربتین سره وی. هم دغه شان د تراب په مستعمل کیدو باندې چه کو توجیهات علامه کرمانی رحمه الله پیش کړې دی د هغې نه یو هم د حدیث مذکور نه فهم ته نه راخی. (٢)

حدیث الباب نه مستنبط شو فوائد

① علامه کرمانی رحمه الله فرمائی چه د دې حدیث نه معلومه شوه چه په تیمم کښې ترتیب لره ترک کول هم جائز دی، ځکه چه رسول الله ﷺ اول د دواړو لاسونو مسح اوکړه او بیا د مخ. (٣)

② علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه د حدیث الباب نه دا هم معلومه شوه چه په تیمم کښې یو ضرب دې، کوم چه د مخ او دواړو لاسونو دپاره دې. (٤)

③ دا هم فرمائی چه د سیدنا عمر، عمار بن یاسر، ابن مسعود او ابو موسی اشعری رضی الله عنهم کومه قصه چه دلته ذکر شوې ده، د دې نه دا معلومیږی چه سیدنا عمر او عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما په ملامسة البشرتین سره د انتقاض طهارت قائل وو. (٥)

اقول. دا استنباط په دې خبره باندې بناء دې چه دا دواړه حضرات د تیمم جنب قائل نه وو او په آیت مانده کښې د ملامسه نه ﴿ ملامسة البشرتین فیما دون الجماع ﴾ مراد اخلی، او مخکښې مونږ د علامه کشمیری رحمه الله تحقیق ذکر کړې دې کوم چه د دې خلاف دې.

④ علامه خطابی رحمه الله په حدیث الباب کښې د ذکر شوې قصې په تناظر کښې د بعض حضراتو دا اشکال ذکر کړې دې چه د سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه دا فرمان چه ﴿ فکیف تصنعون بهذه الآیة فی سورة المائدة : فَلَمْ تَجِدُوا مَآءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ﴾ او د دې په جواب کښې د سیدنا عبدالله بن

---

(١) شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٤
(٢) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٨
(٣) شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٤
(٤) اعلام الحدیث ج ١ ص ٣٤٥
(٥) پورته حواله

مسعود رضی الله عنه دا فرمائیل ﴿ لو رخص لهم فی هذا لاوشکوا اذا برد علیهم الماء ان یتیمموا الصعید ﴾ بیا د سیدنا ابو موسی اشعری رضی الله عنه دا فرمائیل : ﴿ فانما کرهتم هذا لذا ﴾ په دې مناظرې سره د آیت تیمم د حکم ابطال لازمیږی خکه چه څوك دا آیت کریمه په غیر محل کښې استعمال کړی او د لړې شان یخنئ د وجې نه غسل پریخودلو سره تیمم کوی نو دا خو د هغه خپل فعل دې، په دې کښې په آیت کښې د ترك کولو څه حاجت او جواز دې؟

بله دا چه که څوك هغه په غیر محل کښې استعمالوی، نو د هغه نه دا خبره هم بعیده نه ده چه هغه بالکلیه طهارت لره ترك کړی، نو که هم په دې وجه د آیت کریمه په مضمون باندې عمل پریخودلې شی، نو بیا به د آیت کریمه موجب او حکم څه باقی پاتې شی؟

هم دغه شان سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه چه کوم په آیت کریمه کښې مذکور رخصت ته باطل وئیلې دې او دا ئې وئیلې دی چه هغه به مونځ نه کوی، د دې نه خو به دا لازمه شی چه د هغه نه مونځ ساقط دې. کوم چه شرعا په مونځ مکلف اود هغې په ادا کولو باندې مامور دې، بیا د دې رخصت د ختمولو څه وجه ده؟

علامه خطابی رحمه الله د دې جواب ورکولو سره فرمائی چه د سیدنا عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دا مذهب هرګز نه وو کوم چه د دې قائل او معترض ګمان دې، چه هغه د ملامسه نه جماع مراد اخستله او د مذکوره مصلحت د وجې نه ئې جنبی ته د تیمم اجازت نه ورکولو. بلکه هغه خو د ملامسه داسې تاویل کولو کوم چه د آیت کریمه مناسب هم دې او احوط هم. یعنی ﴿ ملامسة البشرتین فیما دون الجماع ﴾ خکه چه که هغه ملامسه د جماع په معنې کښې اخستلې وې، نو د دې مفهوم به د جنبی دپاره د تیمم رخصت وې. اوس به په معمولی عذر سره هم خلقوتیمم کولې، چه د هغې د وجې نه به د آیت کریمه حکم او موجب باقی نه پاتې کیدو، په دې وجه هغه د دې نه ملامسة البشرة مراد کړې ده.

هم دغه شان که د دې نه ئې جماع مراد کولې، بیا ئې د دې باوجود هم د تیمم اجازت نه ورکولو. نو دا به د آیت کریمه صریح مخالفت وې. کوم چه د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په شان جلیل القدر عالم او فقیه د شان نه ډیره لرې خبره ده.

اقول : ان ما ذکره العلامة المحدث الکشمیری رحمه الله فی تحقیق مذهب عمر وابن مسعود رضی الله عنهما یخالف ما ذکر هنا، وقد نبه العلامة علی تسامح الشراح فی هذا المقام، فلتنبه له.

د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت : په حدیث موصول کښې ﴿ ضرب بکفه ضربة علی الارض ﴾ نه او په تعلیق کښې د ﴿ ومسح وجهه وکفیه واحدة ﴾ نه ترجمة الباب ثابتیږی، که دا د ﴿ ضربة واحدة ﴾ په تاویل کښې واخستلې شی. [1]

★★★★★★★★★

[1]) عمدة القاری ج ٤ ص ٣٨، ارشاد الساری ج ١ ص ٥٩٩، شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٤

باب

اختلاف نسخ: په اکثر نسخو کښې دا باب هم دغه شان مجرد يعنې بغير د څه ترجمې نه دې، او د اصيلي په روايت کښې دا باب بالکل موجود نه دې، لهذا د اصيلي د روايت مطابق چه دلته کوم حديث دې دا د مخکښې باب د لاندې داخل دې، او د اکثر د روايت مطابق به دا د باب سابق دپاره په منزله د فصل وی او د دې به هيڅ اعراب نه وی، ځکه چه اعراب د ترکيب نه پس راځی او دلته ترکيب نشته. (١)

د ترجمة الباب مقصد

د شاه ولی الله رحمه الله رائې: د شاه ولی الله رحمه الله رائې دا ده چه دا باب غلط دې او دا روايت د مخکښې باب دې، په صحيح نسخو کښې دا باب نشته، او هم دا صحيح ده. (٢)

د عام شارحينو رائې: عام شارحين، علامه کرمانی، علامه ابن حجر، محقق عينی او علامه قسطلانی رحمهم الله وغيره رائې دا ده چه چونکه د ذکر شوی روايت نه د ضربه واحده ثبوت صراحة نه کيږی، په دې وجه امام بخاری رحمه الله دا باب تړلې دې. او دلته ئې د «عليك بالصعيد» د اطلاق نه استدلال کړې دې، چه په دې کښې د ضربه يا ضربتين تقييد نشته، لهذا اقل متعين دې او هغه ضربه واحده دې. (٣)

د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله رائې: حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله د عام شارحينو د رائې سره اختلاف کوی او فرمائی چه زما په نزد د امام بخاری رحمه الله غرض په دې باب سره د يو اشکال جواب ورکول دی. او هغه اشکال دا دې چه سيدنا عمار رضی الله عنه چه په تيمم کښې کوم تمرغ اختيار کړو نو ايا هغه ته آيت تيمم معلوم وو يا نه؟ که معلوم وو نو بيا ئې تمرغ ولې اوکړو، په هغې کښې خو د تيمم طريقه ذکر ده؟ او که معلوم نه وو نو بيا هغه ته دا خبره د کوم ځائې نه معلومه شوه چه د اوبو د غير موجودګۍ په صورت کښې خاوره د هغې قائم مقام وی، حال دا چه په خاوره کښې خو ظاهرا نور هم زيات تلويث دې؟ شارحين د دې جواب دا ورکوی چه آيت تيمم اول صرف د «فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا» پورې نازل شوې وو چه په هغې کښې د تيمم حکم کړې شوې وو، وړاندې چه د تيمم کومه طريقه ذکر ده هغه نه وو نازل شوې. او هم دومره خبره د سيدنا عمار رضی الله عنه په علم کښې وه، هم په دې وجه د هغه نظر دا وو چه چونکه په غسل کښې په پوره بدن باندې اوبه بهيولې شی، لهذا په تيمم کښې به هم دغه شان کولې شی. پس هغه په خاورو کښې اورغړيدو. خو زما په دې جواب باندې اشکال دا دې چه دا خبره خالص د نقل سره تعلق لری، لهذا د دې دپاره د دليل ضرورت دې او په هيڅ روايت کښې دا نه دی راغلی چه د

---

١) فتح الباري ج ١ ص ٤٥٧. عمدة القاري ج ٤ ص ٣٨. ارشاد الساري ج ١ ص ٦٠٠

٢) شرح تراجم ابواب البخاري ص ٢٠

٣) فتح الباري ج ١ ص ٤٥٧. عمدة القاري ج ٤ ص ٣٨. ارشاد الساري ج ١ ص ٦٠٠. شرح الكرماني ج ٣ ص ٢٣٥

تيمم آيت جدا جدا نازل شوې وى، نه يو مفسر د دې ذکر کړې دې لهذا زما په نزد د دې جواب دا دې کوم چه امام بخارى رحمه الله ورکوى چه سيدنا عمار رضي الله عنه په روايت کښې صرف ﴿عليك بالصعيد﴾ اوريدلې وو او د ټولو صحابه کرام رضي الله عنهم آيت لره اوريدل ضرورى نه دى، نو ممکنه ده چه هغه دا آيت کريمه نه وى اوريدلې، او د ﴿عليك بالصعيد﴾ په عموم باندې نظر کولوسره ئې تيمم په غسل باندې قياس کړو او په خاورو کښې اولوغړيدو. (١)

٣٤١: حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنَا عَوْفٌ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ قَالَ حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ الْخُزَاعِيُّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- رَأَى رَجُلاً مُعْتَزِلاً لَمْ يُصَلِّ فِي الْقَوْمِ فَقَالَ «يَا فُلاَنُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تُصَلِّيَ فِي الْقَوْمِ». فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَلاَ مَاءَ. قَالَ «عَلَيْكَ بِالصَّعِيدِ فَإِنَّهُ يَكْفِيكَ». [ر: ٣٣٧]

رجال الحديث

د دې حديث د ټولو راويانو تذکره مخکښې شوې ده. (٢)

شرح حديث : **قوله**: يَا فُلاَنُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تُصَلِّيَ فِي الْقَوْمِ: اې فلانيه! ته څه څيز خلقو سره د مونځ کولو نه منع کړې؟

قوله: يا فلان : دا د هغه سړى د نوم نه کنايه ده. يا خو رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه لره هم دغه شان مخاطب کړو. يا خو رسول الله صلى الله عليه وسلم په نوم سره مخاطب کړو، خو راوى د هيريدو د وجې نه يا د بل څه وجې نه په کنايه سره د هغه ذکر اوکړو. (٣)

---

(١) الابواب والتراجم ص ٦٨. الکنز المتوارى ج ٣ ص ٣٤١، ٣٤٢

(٢) عبدان : دا د هغه لقب دې. نوم ئې عبدالله بن عثمان بن جبله دې. د هغه تذکره په بدء الوحى کښې د پنځم حديث دلاندې شوې ده ،اوګورئ کشف البارى. بدء الوحى وکتاب الايمان ج ١ ص ٤٦١، ٤٦٢)
اخبرنا عبد الله : دا مشهور امام عبدالله بن المبارك بن واضح الحنظلى المروزى دې. د هغه احوال هم په بدء الوحى کښې د پنځم حديث د لاندې ذکر شوې دى ،اوګورئ. کشف البارى. بدء الوحى وکتاب الايمان ج ١ ص ٤٦٢.
اخبرنا عوف : دا ابو سعيد يحى بن سعيد بن فروخ التميمى البصرى القطان دې. ددوى ترجمه په کتاب الايمان. باب االايمان ان يحب لاخيه ما يحب. کښې ذکر شوې ده اوګورئ : کشف البارى. کتاب الايمان ج ٢ ص ٣٧٢
عن ابى رجاء:دا عمران بن ملحان عطاردى بصرى رحمه الله دې. په خپل کنيت ابو رجاء سره زيات مشهور دې. د هغه تذکره شاته په باب الصعيد الطيب وضوء المسلم. يکفيه من الماء د لاندې تيره شوې ده
عمران بن حصين الخزاعى : د صحابى رسول سيدنا عمران بن حصين بن عبيد بن خلف خزاعى رضي الله عنه دې. د هغه احوال هم شاته په باب الصعيد الطيب وضوء المسلم. يکفيه من الماء کښې ذکر شوې دى.

(٣) ارشاد السارى ج ١ ص ٦٠٠. تحفة البارى ج ١ ص ٢٧٨

قوله: ما منعك: د ماضی په صیغې سره دې، او د ابن عساکر په روایت کښې ﴿ مایمنعك ﴾ د مضارع په صیغې سره راغلې دې. (۱)

قوله: ان تصلی مع القوم: دا جمله د ﴿ ان ﴾ ناصبه په ذریعه د مصدر په تاویل کښې ده، بیا د دې په محل اعراب کښې دوه مشهور مذاهب دی، یو دا چه دا په محل د نصب کښې ده، دویمه دا چه په دا په محل د جر کښې ده. په اول صورت کښې دا فعل د ﴿ منعك ﴾ دپاره مفعول ثانی دې، په دویم صورت کښې دا د حرف جر دپاره مجرور دې، کوم چه د عبارت نه ساقط کړې شوې دې په اصل کښې داسې وو. ﴿ ما منعك من ان تصلی فی القوم ﴾ (۲)

قوله: اصابتنی جنابة ولا ماء: ماته د غسل کولو ضرورت دې او اوبه نشته.

قوله: ولا ماء: مبنی دې په فتحې سره او د دې نه مراد عموم نفی دې. کما ذکرنا .. گویا هغه د اوبو د غیر موجودګۍ بالکل نفی اوکړه د خپل عذر په اظهار کښې. (۳)

دا حدیث د هغه اوږد حدیث یوه مختصر شان ټکړه ده کوم چه په باب ﴿ الصعید الطیب وضوء المسلم، یکفیه من الماء ﴾ د لاندې تیر شوې دې. (۴) هم هلته د دې پوره تشریح او ټول مباحث مونږ ذکر کړې دی.

د حدیث د ترجمة الباب سره مطابقت : د حدیث مذکور د ترجمة الباب سره په مطابقت کښې دا اشکال دې چه په دې کښې خو د دې خبرې هیڅ تصریح نشته چه په تیمم کښې په یو ضرب لګولې شی. بیا ترجمه څنګه ثابتیږی؟

د دې جواب دا دې چه د اصیلی په روایت کښې ﴿ علیك بالصعید ﴾ د اطلاق نه د ترجمې سره مناسبت پیدا کیږی. ځکه چه د اصیلی په روایت کښې دلته اصلا د هیڅ باب ذکر نشته، لهذا دا به د باب سابق د لاندې داخل وی او د باب سابق عنوان ﴿ التیمم ضربة ﴾ دې کوم چه د ﴿ علیك بالصعید ﴾ د اطلاق او عموم نه ثابتیږی، ځکه چه په دې کښې د ضربه واحده یا ضربتین هیڅ تقیید نشته، لهذا احتمال د دواړو دې او د دې نه بهر حال ضربه واحده متیقن ده. ځکه چه هغه اقل دې، لهذا د دې اطلاق نه د ضرب واحده ثبوت اوشو. (۵)

---

۱) پورته حواله جات
۲) ارشاد الساری ج ۱ ص ۶۰۰
۳) پورته حواله
۴) عمدة القاری ج ۴ ص ۳۸، ارشاد الساری ج ۱ ص ۶۰۰
۵) عمدة القاری ج ۴ ص ۳۸، ارشاد الساری ج ۱ ص ۶۰۰، شرح الکرمانی ج ۳ ص ۲۳۵، شرح تراجم ابواب البخاری ص ۲۰، فتح الباری ج ۱ ص ۴۵۷، الابواب والتراجم ص ۶۸، الکنز المتواری ج ۳ ص ۳۴۱

د اکثر په روایت کښې چونکه دلته باب بغیر د ترجمې نه دې نو په دې صورت کښې دا اشکال نه واردیږی، بلکه د ترجمې اطلاق او بغیر د عنوان نه کیدل د دې خبرې طرف ته اشاره کولو دپاره دی چه د دې حدیث د تیمم د یو خاص حکم سره هیڅ اختصاص نشته، بلکه په دې کښې صرف دا بیانول دی چه په تیمم کښې صعید (پاکه خاوره) استعمالول کافی دی. [1]

د احنافو په نزد د تیمم طریقه : د تیمم طریقه دا ده چه په جنس ارض (پاکه خاوره وغیره) باندې به د دواړو لاسونو تلی فراخه کولو سره اووهی او بیا دې شاته بوځی. بیا دې هغه اوچتولو سره داسې اوځنډی چه دواړو تلی دې د لاندې طرف ته مائل کولو سره دواړه ګوتې خپل مینځ کښې اوجنګوی، چه زیاتی خاوره ترې پریوځی، (دواړه تلی د خپل مینځ کښې مږلو سره نه څنډی چه په دې سره به ضرب باطل شی) او که زیاته خاورې پرې اولګی نو پوکې ورکولو سره دې ترې هغه والوځوی، بیا دې په خپلو دواړو لاسونو سره د خپل پوره مخ د پورته نه لاندې پورې داسې مسح اوکړی چه هیڅ ځائې باقی پاتې نه شی. (که د ویښته برابر ځائې هم په مسح کښې پاتې شو نو تیمم به نه کیږی) [2] د ګیرې خلال دې هم اوکړی.

بیا دې د مخکښې په شان خپل لاسونه په خاورو باندې اووهی او او دې څنډی او د ګس لاس درې ګوتې (د شهادت د ګوتې او غټې ګوتې نه علاوه) دې د ښی لاس د غټې ګوتې نه علاوه د څلورو واړو ګوتو په شا باندې کیخودلو سره د څنګلو پورې داسې راکاږی چه د ګس لاس تلې ور پورې هم اولګی (د څنګلو مسح هم اوشی) بیا دې په باقی دواړو ګوتو (غټه او د شهادت ګوته) او د لاس باقی تلې د دننه طرف ته کیخودلو سره د څنګل د طرف نه د لیچې طرف ته راکاږی او د غټې ګوتې مسح دې هم ورسره اوکړی. (د اندام د مسح تمام کیدو نه مخکښې نې که لاس اوچت کړو نو مسح به باطله شی).

هم دغه شان دې په ښی لاس سره د ګس لاس مسح اوکړی. [3] بیا دې د ګوتو خلال اوکړی. [4]

---

[1] عمدة القاری ج ٤ ص ٣٨. شرح الکرمانی ج ٣ ص ٢٣٥

[2] ففی المحیط البرهانی : ذکر الکرخی رحمه الله فی کتابه: أن استیعاب العضوین بالتیمم واجب فی ظاهر روایة أصحابنا حتی لو ترک المتیمم شیئاً قلیلاً من مواضع التیمم لا یجزئه وهذا ظاهر: لأن التیمم قائم مقام الوضوء. ولو ترک المتوض شیئاً قلیلاً من مواضع الوضوء فی الوضوء لا یجزئه کذا هذا. وروی عن محمد رحمه الله فی «النوادر» ما یؤکد هذا القول .... (کتاب الطهارات. الفصل الخامس فی التیمم ج ١ ص ٢٩٦) کذا فی الفتاوی الهندیة. کتاب الطهارة. الباب الرابع فی التیمم. الفصل الاول ج ١ ص ٢٦. وغنیة المتملی. کتاب الطهارة فصل فی التیم الخ ص ٦٣

[3] قال الامام برهان الدین ابن مازة البخاری : وقال بعض مشایخنا فی کیفیة التیمم: أنه إذا ضرب یدیه علی الأرض فی المرة الثانیة. ونفضها ینبغی أن یضع بطن کفه الیسری علی ظهر کفّه الیمنی ویمسح بثلاثة أصابع یده الیمنی أصغرها ظاهر الید الیسری إلی المرفق ثم یمسح باطنه بالإبهام، والمستحب إلی رؤوس الأصابع. (کتاب الطهارات.الفصل الخامس فی التیمم ج ١ ص٢٩٥) کذا فی عمدة الفقه.کتاب الطهارة ج ١ ص ٢٤٥

[4] ففی الفتاوی الخانیة بهامش الفتاوی الهندیة : ولم یذکر فی الکتاب تخلیل الاصابع. ولا بد منه لیتم الاستیعاب. (کتاب الطهارة. باب التیمم. فصل فی صورة التیمم ج ١ ص ٥٣)

د لاسونو د مسح کولو بله طریقه دا ده چه د گس لاس په څلورو گوتو سره دې د ښی لاس د گوتو د سرونو نه (شا طرف ته) تر څنګلو پورې مسح اوکړی. ، بیا دې صرف په تلی سره دننه طرف ته د څنګل نه تر د لیچې پورې مسح اوکړی، بیا دې د گس لاس د غټې گوتې په دننه حصې سره د ښی لاس د غټې گوتې دننه او ظاهری حصه مسح کړی، بیا دې هم په دې طریقه په ښی لاس سره د گس لاس مسح اوکړی. دواړه طریقې صحیح او احوط دی. (۱)

د تیمم ارکان : د تیمم دوه ارکان دی.

① دوه کرته په خاوره باندې لاس وهل. ② د دواړو اندامونو بالاستیعاب مسح کول. (۲)

د تیمم شرطونه : فقهاء کرامو عام طور شپږ شرطونه ذکر کړې دی.

① نیت کول، ② مسح کول، ③ په درې یا د هغې نه په زیاتو گوتو سره مسح کول. په یو یا دوه گوتو سره مسح کول به کافی نه وی. ④ صعید (جنس ارض) سره مسح کول. ⑤ د صعید مطهر کیدل. ⑥ د اوبه نیشت والې، یا د څه وجې نه په استعمال باندې نه قادر کیدل. (۳)

① منافی طهارت، مثلا د حیض، نفاس او حدث وغیره نه کیدل.

② اوبه لټول، که ظن غالب وی چه نزدې چرته اوبه شته. (۴)

د تیمم سنت : په تیمم کښې اته سنت دی:

---

(۱) ففی الفتاوی الهندیة : قَالَ مَشَایِخُنَا : وَیَمْسَح بِأَرْبَع أَصَابِع یَده الْیُسْرَی ظَاهِرَ یَده الْیُمْنَی مِنْ رءوس الْأَصَابِع إِلَی الْمِرْفَقَیْن ثُمَّ یَمْسَح بِکَفِّه الْیُسْرَی بَاطِنَ یَده الْیُمْنَی إِلَی الرُّسْغ وَیمر بَاطِنَ إِبْهَامه الْیُسْرَی عَلَی ظَاهِر إِبْهَامه الْیُمْنَی بِالْیَد الْیُسْرَی کَذَلِکَ وَهوَ الْأَحْوَطُ. (کتاب الطهارة، الباب الرابع فی التیمم، الفصل الثالث فی المتفرقات ج ۱ ص ۳۰) کذا فی رد المحتار، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۲ ص ۶۶، ۶۷، وبدائع الصنائع، کتاب الطهارة، فصل فی کیفیة التیمم ج ۱ ص ٤۶، وتحفة الفقهاء، کتاب الطهارة، باب التیمم ج ۱ ص ۳۶، وغنیة المتملی، کتاب الطهارة، فصل فی التیمم، ص ۶۳

(۲) غنیة المتملی، کتاب الطهارة، فصل فی التیمم، ص ۶۲، ۶۳، والفتاوی الهندیة، کتاب الطهارة، الباب الرابع فی التیمم، الفصل الاول، ج ۱ ص ۲۶، والدر المختار ج ۲ ص ۶۹

وقال العلامة ابن عابدین تحت قول الشارح : ورکنه شیئان : الضربتان . والاستیعاب. ما نصه : الذی یظهر لی أن الرکن هو المسح ؛ لأنه حقیقة التیمم کما مر . والاستیعاب شرط : لأنه مکمل له والشارح عکس ذلک . ثم رأیت التصریح فی کلامهم بما ذکرته.

وقال العلامة الرافعی فی تقریراته متعقبا کلام ابن عابدین : (قوله : والاستیعاب شرط الخ) فیه انه من تمام الحقیقة. فیکون رکنا لعدم خروجه عنها، وکونه شرطا یقتضی انه خارج مع انه داخل فیها. فعلی هذا الرکن هو المسح المستوعب. وقال ابن الشحنة : فی کون المسح شرطا نظر قوی، بل هو رکن. وما وقع فی کلام بعضهم، من ان الاستیعاب شرط. فالمراد بذلک انه مما لا بد منه، ولعل المؤلف اطلق الشرط بهذا المعنی. کذا نقله السندی عنه. (رد المختار مع تقریرات الرافعی ج ۲ ص ۶۹، ۷۰)

(۳) الدر المختار ج ۲ ص ۷۰، الفتاوی الهندیة ج ۱ ص ۲۶، ۲۷، البحر الرائق ج ۱ ص ۱۵۲

(٤) رد المحتار ج ۲ ص ۷٤، غنیة المتملی ص ۶٤، ۶۵

① دواړه لاسونه په زمکه باندې راښکل، ②، ③ په خاورې وغیره باندې لاس کیخودلو نه پس اقبال او ادبار کول. ④ د دواړو لاسونو څنډل ⑤ ګوتې فراخه ساتل. ⑥ بسم الله لوستل. ⑦ په ترتیب سره تیمم کول، یعنی اول د مخ او بیا د لاسونو مسح کول ⑧ موالات. یعنی مسلسل د یو نه پس بل مسح کول (1)

بعض په دې د څلورو سنتو اضافه کړې ده؛

① تیامن : د ښی طرف نه شروع کول. ② الضرب علی الصعید : یعنی په جنس ارض باندې صرف وضع (لاسونه کیخودل) نه وی، بلکه هغه اووهلې شی، چه د ګوتو دننه حصې ته هم خاوره او دوړه وغیره داخله شی. ③ د ګیرې خلال کول. ④ په هغه مخصوص کیفیت سره تیمم کول، کوم چه مونږ د تیمم په طریقه کښې بیان کړو. (2)

د استیعاب مسئله : د مخ او د دواړو لاسونو تر څنګلو پورې بالاستیعاب مسح کول ضروری دی. هم دا ظاهر الروایة دې او د امام شافعیؒ وغیره هم دا رائې ده. لکه چه امام نووی او زیلعی وغیره ذکر کړې دی، علامه زبیدی فرمائی چه حسن بن زیاد د امام صاحب نه روایت کړې دې چه د مخ او لاسونو د اکثر حصې مسح کول کافی دی، **دفعاللحرج**، خکه چه اکثر د کل قائم مقام دې، د دې روایت تصحیح هم کړې شوې ده. لهذا د دې روایت مطابق به د ګوتو خلال کول او د کړې او ګوتمې وغیره ویستل واجب نه وی، خو ظاهر روایت. صحیح او مفتی به قول دا دې چه استیعاب محل ضروری دې، چه بدل (یعنی تیمم) اصل (اودس) سره محلق شی او د اصل مخالفت لازم نه شی، خکه چه په اودس کښې استیعاب ضروری دې

لهذا د ګوتمې ویستل، د ګوتو خلال کول، د سترګو دپاسه او د روخو د لاندې حصې او د مخ او غوږونو ترمینځه حصې مسح کول به ضروری وی (3)

مولانا عبدالحئ لکهنویؒ د استیعاب په مسئله باندې په السعایه کښې ښه بحث او غوره تحقیق کړې دې. پس د دې بحث په شروع کولو کښې فرمائی

﴿ الاول : قد وردت احادیث بروایات متعددة تدل صراحة او باطلاقها علی الاستیعاب، وبعضها وان کانت ضعیفة لکنه ینجبر بضم بعضها الی بعض، کما بسطه الزیلعی فی نصب الرایه وغیره ﴾ (4)

د دې نه روستو په مسئله د استیعاب باندې حدیث ابن عمر. حدیث جابر. حدیث اسلع تیمیی، او حدیث عائشهؓ ذکر کولو او د هغې په صحت او سند باندې تفصیلی کلام کولو

---

1) الدر المختار مع رد المحتار ج ۲ ص ۷۱ - ۷۳

2) رد المحتار ج ۲ ص ۷۴ - ۷۵

3) امانی الاحبار. ج ۲ ص ۱۳۲. المحیط البرهانی ج ۱ ص ۲۹۶. غنیة المتملی ص ۶۳. الفتاوی الهندیة ج ۲ ص ۲۶. الفتاوی الخانیة بهامش الفتاوی الهندیة ج ۱ ص ۵۳

4) السعایة ج ۱ ص ۸۷

نه پس اخر كښې فرمائي : ﴿ فهذه الاخبار وامثالها مما سنذكرها في شرح باب التيمم ان شاء الله تعالى تدل على استيعاب الوجه ﴾[1] تفصيل دې هلته اوكتلې شي.

خاتمة الكتاب : په كتاب التيمم كښې ټول اولس احاديث مرفوعه دى، چه د هغې نه لس مكرر دى، او اووۀ روايات خالص (غير مكرر) دى.

بيا په هغه لس مكرر كښې دوه روايات معلق او باقي موصول دى. هم دغه شان په اووۀ غير مكرر روايات كښې يو معلق او باقي ټولو موصول دى.

امام مسلم رحمه الله د دې ټولو رواياتو په تخريج كښې د امام بخارى رحمه الله موافقت كړې دې. سوا د حديث عمرو بن العاص رضي الله عنه كوم چه امام بخارى رحمه الله معلقا ذكر كړې دې.

او په دې كښې موقوف على الصحابه او موقوف على التابعين ټول لس اثار دى. چه د هغې نه درې موصول دى، يعنى د سيدنا عمر بن الخطاب، سيدنا ابو موسى اشعرى او سيدنا عبدالله بن مسعود رضي الله عنهم فتوى.[2]

براعت اختتام : د حافظ ابن حجر رحمه الله په نزد د دې جملې ﴿ عليك بالصعيد فانه يكفيك ﴾ نه په طور د براعت اختتام د ختم كتاب ته اشاره ده، چه كه څوك د تدبر او تفهم نه كار واخلي نو څومره چه امام بخارى رحمه الله دلته ذكر كړې دى په هغې كښې د هغه دپاره يقينا كفايت دې.[3]

زمونږ حضرت (شيخ الحديث مولانا زكريا صاحب) رحمه الله فرمائى چه په دې كښې ستا د خاتمې طرف ته اشاره ده چه امام بخارى رحمه الله اوفرمائيل ﴿ عليك بالصعيد ﴾ خاوره لازم اونيسه، دا د دخول قبر طرف ته اشاره ده، مطلب دا چه ته به خاورو ته خې، لهذا د هغې دپاره تيارى اوكړه.

ع مٹی میں مٹی مل گئی انجام دنیا دیکھ لے

د دنيا انجام ته اوګوره! خاوره به خاورو كښې ملاؤ شوه.

هم دغه شان فرمائى چه دا هم ممكن ده چه براعت د اختتام حديث په دې لفظ ﴿ معتزلا ﴾ كښې وى ځكه چه د دخول قبر حالت هم دغه شان وى چه انسان په قبر كښې د دنيا ومافيها نه معتزل (جدا) شى.[4] خو اول قول زيات واضح دې.

هذا اواخر كتاب الطهارات، طهرنا الله تعالى من دنس الاوزار، وادخلنا برحمته في عباده الصالحين الابرار.

---

[1]) السعاية ج ١ ص ٨٨

[2]) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٧، ٤٥٨

[3]) فتح البارى ج ١ ص ٤٥٨، كذا فى الابواب والتراجم ص ٦٨، والكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٤٢

[4]) الابواب والتراجم ص ٦٨، الكنز المتوارى ج ٣ ص ٣٤٢

فهرست مصادر ومراجع

- القرآن الكريم.
- إعراب القرآن الكريم وبيانه، لمحي الدين الدرويش، دار ابن كثير.
- إملاء مامن به الرحمن، لأبي البقاء عبدالله بن الحسين العُكبَري رحمه الله (٦١٦هـ) قديمي كتب خانه.
- الإصابة في تمييز الصحابة، للإمام الحافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله (٨٥٢هـ) دار الفكر، بيروت.
- الإقناع في فقه الإمام أحمد رحمه الله، للإمام شرف الدين موسى بن أحمد بن الحجاوي رحمه الله (٩٦٠هـ) دار المعرفة، بيروت.
- الإنصاف في معرفة الراجح من الخلاف، للإمام إبي الحسن علي بن سليمان المرداوي الحنبلي رحمه الله (٨٨٥هـ) دار الكتب العلمية.
- أحكام القرآن لأبي بكر محمد بن عبدالله المعروف بـ «ابن العربي رحمه الله» (٥٤٣هـ) دار الكتب العلمية، بيروت.
- أحكام القرآن، للإمام أبي بكر أحمد بن علي الرازي الجصاص رحمه الله (٣٧٠هـ) دار الكتب العلمية، بيروت.
- أسد الغابة في معرفة الصحابة، لابن الأثير الجزري (٦٣٠هـ) دار الكتب العلمية، بيروت.
- أعلام الحديث، للإمام أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله (٣٨٨هـ) مركز إحياء التراث الإسلامي.
- أنوارُ الباري، إفادات الشيخ الكشميري رحمه الله وغيره، للشيخ السيد أحمد رضا البجنوري رحمه الله، إدارة التاليفات الأشرفية.
- أوجز المسالک، للإمام المحدث الشيخ محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله (١٤٠٢هـ) دار القلم، دمشق.
- الاستذكار، للإمام الحافظ أبي عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبدالبر رحمه الله (٤٦٣هـ)، دار إحياء التراث العربي.

- الاستيعاب في أسماء الأصحاب(بهامش الإصابة)، للإمام الحافظ ابن عبدالبر (٥٤٦٣)، دار الفكر، بيروت.
- الأبواب والتراجم لصحيح البخاري، للشيخ محمد زكريا الكاندهلوي (٥١٤٠٢)، ايج ايم سعيد، كراتشي.
- الأعلام، للشيخ خير الدين الزركلي، دار العلم للملايين، لبنان.
- البحرالرائق، للإمام زين الدين بن إبراهيم المعروف بـ «ابن نجيم» المصري (٥٩٧٠)، دار الكتب العلمية.
- البحرالزخار المعروف بمسند البزار، للإمام أبي بكر أحمد بن عمروالبزار (٥٢٩٢) مؤسسة علوم القرآن.
- البداية والنهاية، للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي (٥٧٧٤)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- البناية، للإمام المحدث الفقيه محمودبن أحمد، المعروف بـ «بدرالدين العيني» (٥٨٥٥) دار الكتب العلمية.
- التاج والإكليل لمختصر خليل، لأبي عبدالله محمد بن يوسف العبدري (٥٨٩٧)، دار الفكر، بيروت.
- الترغيب والترهيب، للحافظ عبدالعظيم بن عبدالقوي المنذري (٥٦٥٦)، مكتبة المعارف للنشروالتوزيع.
- التفسير الكبير، للإمام محمد بن عمر الملقب بـ «فخرالدين الرازي» (٥٦٠٤)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- التوشيع شرح الجامع الصحيح، للإمام جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي (٥٩١١)، مكتبة الرشد.
- التوضيح، لأبي حفص عمر بن علي بن أحمد الأنصاري، المعروف بـ «ابن ملقن» (٥٨٠٤) وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الكويت.
- الجامع لأحكام القرآن، للإمام محمد بن أحمد القرطبي (٥٦٧١)، دار إحياء التراث العربي.

- الجرح والتعديل، للإمام عبدالرحمن بن أبي حاتم الرازي (٣٢٧ھ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- الحاوي الكبير، للإمام أبي الحسن علي بن محمد الماوردي (٤٥٠ھ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- الدرالمختار، لعلاء الدين محمد بن علي الحصكفي (١٠٨٨ھ)، دار الثقافة والتراث، دمشق سورية.
- السنن الكبرى، للإمام أبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي (٤٥٨ھ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- السنن، للإمام الحافظ أبي عبدالله محمد بن يزيد العربي، ابن ماجه القزويني (٢٧٣ھ)، دار السلام.
- السيرة الحلبية، للعلامة علي بن برهان الدين الحلبي (١٠٤٤ھ)، المكتبة الإسلامية، بيروت.
- السيرة النبوية،للإمام أبي محمدعبدالملک بن هشام المعافري (٢١٣ھ)، المكتبة العلمية، بيروت،لبنان.
- الشرح الصغير، للإمام أحمد بن محمد العدوي، الشهير بـــ «الدردير» (١٢٠١ھ)، دار الكتب العلمية.
- الشرح الكبير، لشمس الدين عبدالرحمن بن محمد، ابن قدامة المقدسي (٦٨٢ھ)، هجرللطباعة والنشر.
- الشرح الكبير، للإمام أحمد بن محمد العدوي، الشهير بـــ «الدردير» (١٢٠١ھ)، دار الكتب العلمية.
- الشفاء بتعريف حقوق المصطفي، القاضي أبي الفضل عياض اليحصبي (٥٤٤ھ)، دار الكتب العلمية.
- الصحيح، للعلامة ابي بكرمحمد بن إسحاق بن خزيمة السلمي (٣١١ھ)، المكتب الإسلامي، بيروت.
- الطبقات الكبرى، للإمام محمد بن سعد البصري (٢٣٠ھ)، دار صادر، بيروت.

- العرف الشذي، للإمام المحدث محمد أنورشاه الكشميري ثم الهندي رحمه الله (١٢٥٢ه)، دار الكتب العلمية.
- العلل الواردة في الأحاديث النبوية، للإمام الحافظ أبي الحسن علي بن عمر الدار قطني رحمه الله (٣٨٥ه)، دار طيبة.
- الفائق في غريب الحديث والأثر، للعلامة جار الله محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله (٥٣٨ه)، دار الفكر، بيروت.
- الفتاوي الهندية، للعلامة الشيخ نظام وجماعة من علماء الهند الأعلام رحمهم الله، رشيدية، كوئته.
- الفقة الإسلامي وأدلته، للدكتور وهبة الزحيلي، دار الفكر للطباعة والتوزيع والنشر، دمشق.
- القاموس المحيط، لمجدالدين محمد بن يعقوب الفيروز آبادي رحمه الله (٨١٧ه)، دار الحديث، القاهرة.
- القاموس الوحيد، مولانا وحيدالزمان قاسمى كيرانوى رحمه الله، اداره اسلاميات، لاهور.
- الكاشف عن حقائق السنن، (شرح الطيبي) للعلامة حسن بن محمد الطيبي رحمه الله (٧٤٨ه)،إدارة القرآن والعلوم.
- الكاشف، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨ه)، دار القبلة للثقافة الإسلامية، جدة رحمه الله مؤسسة علوم القرآن، جدة.
- الكامل في ضعفاء الرجال، للإمام الحافظ أبي أحمد عبدالله بن عَدي (٣٦٥ه)، دار الكتب العلمية.
- الكاشف والبيان، (تفسيرالثعلبي) للإمام أحمد بن محمدالثعلبي رحمه الله (٤٢٧ه)، دار الكتب العلمية.
- الكنزالمتواري، للشيخ محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله (١٤٠٢ه)، مؤسسة الخليل الإسلامي، فيصل آباد.
- الكوثر الجاري، للإمام أحمد بن اسماعيل الكُوراني رحمه الله (٨٩٣ه)، دار إحياء التراث العربي.

- الكوكب الدري، للإمام المحدث الشيخ رشيداحمد الجنجوهي رحمه الله (١٣٢٣هـ)، مطبعة ندوة العلماء، لكنوء.
- المبدع شرح المقنع، للإمام أبي إسحاق إبراهيم بن محمد بن عبدالله الحنبلي رحمه الله (٨٨٤هـ)، دار الكتب العلمية.
- المجموع شرح المهذب، للإمام أبي زكريا يحيى بن شرف النووي رحمه الله (٦٧٦هـ)، شركة من كبار علماء الأزهر.
- المحلى بالآثار، للإمام المحدث أبي محمد علي بن أحمد بن حزم الأندلسي رحمه الله (٤٥٦هـ)، دار الكتب العلمية.
- المدونة الكبرى، لإمام دار الهجرة مالك بن أنس الأصبحي رحمه الله (١٧٩هـ)، دار صادر، بيروت.
- المستدرک على الصحيحين، للإمام الحافظ محمد بن عبدالله الحاكم النيسابوري رحمه الله (٤٠٥هـ)، دار الكتب العلمية.
- المصنف لعبدالرزاق، للإمام المحدث أبي بكر عبدالرزاق بن همام الصنعاني رحمه الله (٢١١هـ)، دار الكتب العلامية.
- المصنف للإمام ابي بكر عبدالله بن محمد بن أبي شيبة رحمه الله (٢٣٥هـ)، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية.
- المعجم الكبير، للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله (٣٦٠هـ)، دار إحياء التراث العربي.
- المعجم الوسيط، مجمع اللغة العربية، الطبعة السادسة: (١٤٢٩هـ)، مؤسسة الصادق للطباعة والنشر، إيران.
- المغني في الضعفاء، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨هـ)، دارالكتب العلمية.
- المغنى فى فقه الإمام أحمد رحمه الله، للإمام موفق الدين عبدالله بن أحمد بن قدامة رحمه الله (٦٢٠هـ)، دار الفكر.
- المنتقي (شرح مؤطا الإمام مالک)، للقاضي أبي الوليد سليمان بن خلف الباجي رحمه الله (٤٩٤هـ)، دار الكتب العلمية.

- المنهاج، شرح النووي على صحيح الإمام مسلم، للإمام النووي رحمه الله (٦٧٦هـ)، دار المعرفة.
- المواهب اللدنية بالمنح المحمدية، للعلامة أبي العباس أحمد بن محمد القسطلاني رحمه الله (٩٢٣هـ)، دار الكتب العلمية، بيروت،لبنان.
- الموسوعة الفقهية، وزارة الأوقاف والشئون الإسلامية، الطبعة الثانية: ١٤٠٤هـ، الكويت.
- المؤطا، للإمام مالک بن أنس الأصبحي رحمه الله (١٧٩هـ)، دار إحياء التراث العربي.
- النهاية، للإمام مجدالدين المبارک بن محمد، المعروف بـ «ابن الأثير رحمه الله» الجزري (٦٠٦هـ)، دار المعرفة، بيروت.
- النهرالفائق شرح كنزالدقائق، للعلامة عمربن إبراهيم ابن نجم الحنفي رحمه الله (١٠٠٥هـ)، دار الكتب العلمية.
- بدائع الصنائع، للإمام علاء الدين أبي بكر بن مسعود الكاساني الحنفي رحمه الله (٥٨٧هـ)، دار الكتب العلمية.
- بداية المجتهد، للإمام لقاضي أبي الوليد محمد بن أحمد ابن رشد القرطبي رحمه الله (٥٩٥هـ)، دار الكتب العلمية.
- بذل المجهود، للشيخ المحدث خليل أحمد السهارنفوري رحمه الله (١٣٤٦هـ)، مركزالشيخ أبي الحسن الندوي.
- بيان القرآن، مولانا اشرف على تھانوی رحمه الله (١٣٦٢هـ)، ادارة تاليفات اشرفيه، ملتان.
- تاج العروس، للإمام اللغوي السيد محمد بن محمد مرتضى الزبيدي رحمه الله (١٢٠٥هـ)، دار الهداية.
- تاريخ التاريخ الكبير، للإمام محمد بن إسماعيل البخاري رحمه الله (٢٥٦هـ)، دار الكتب العلمية، بيروت لبنان.
- تاريخ الطبري، للإمام أبي جعفرمحمد بن جريرالطبري رحمه الله ٣١٠هـ)، دار الكتب العلمية.
- تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨هـ)، دار الكتب العلمية.

- تبين الحقائق، للإمام فخرالدين عثمان بن علي الزيلعي رحمه الله (٧٤٣ھ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- تحفة الأشراف، للحافظ جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله (٧٤٢ھ)، المكتب الإسلامي.
- تذكرة الحافظ، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨ھ)، دار إحياء التراث العربي.
- تغليق التعليق، للحافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله (٨٥٢ھ)، المكتبة الأثرية، باكستان.
- تفسيربيضاوي، للقاضي أبي سعيد عبدالله بن عمر البيضاوي رحمه الله (٦٨٥ھ)، دار الكتب العلمية.
- تفسير السمرقندي، للإمام الفقيه أبي الليث نصربن محمد السمرقندي رحمه الله (٣٧٥ھ)، دار الكتب العلمية.
- تفسير الطبري، للإمام أبي جعفر محمد بن جرير الطبري رحمه الله (٣١٠ھ)، دار المعرفة.
- تفسيرالقرآن العظيم، للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير الدمشقي رحمه الله (٧٧٤ھ)، وحيدي كتب خانه.
- تفسي الكشاف، للعلامة جار الله أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري رحمه الله (٥٣٨ھ)، دار الكتب العلمية.
- تفسيرأبي السعود، لقاضي القضاة أبي السعود محمد بن محمد العمادي الحنفي رحمه الله (٩٨٢ھ)، دار الكتب العلمية.
- تفسيرعثماني، شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمانی (١٣٦٩ھ)، دار القرآن، اردو بازار لاهور.
- تقريب التهذيب، للحافظ ابن حجرالعسقلاني رحمه الله (٨٥٢ھ)، دار الرشيد، سوريا، حلب/ دار الكتب العلمية.
- تقريربخاری، شيخ الحديث مولانا محمد زكريا كاندهلوی رحمه الله (١٤٠٢ھ)، مكتبة الشيخ، كراچی.
- تلخيص الحبير في تخريج أحاديث الرافعي الكبير، للحافظ ابن حجرالعسقلاني رحمه الله (٨٥٢ھ)، دار الكتب العلمية.
- تهذيب الأسماء واللغات، للإمام النووي رحمه الله (٦٧٦ھ)، دار الكتب العلمية، بيروت.

- تهذيب التهذيب، للحافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله (٨٥٢ھ)، دار صادر، بيروت.
- تهذيب الكمال، للحافظ جمال الدين أبي الحجاج يوسف المزي رحمه الله (٧٤٢ھ)، مؤسسة الرسالة.
- تيسيرالقاري شرح صحيح البخاري بالفارسية، للشيخ نور الحق المحدث الدهلوي رحمه الله ابن الشيخ عبدالحق المحدث الدهلوي رحمه الله (١٠٧٣ھ)، المكتبة الرشيدية.
- جامع الأصول في أحاديث الرسول، للإمام ابن الأثير الجزري رحمه الله، (٦٠٦ھ)، دار الفكر.
- جامع الترمذي، للإمام المحدث الحافظ محمد بن عيسى بن سورة الترمذي رحمه الله (٢٧٩ھ)، دار السلام.
- جامع الدروس العربية، للشيخ مصطفى الغلاييني رحمه الله، (١٣٦٤ھ)، قديمي كتب خانه.
- حاشية الدسوقي، للعلامة محمد بن أحمد بن عرفة الدسوقي المالكي رحمه الله (١٢٣٠ھ)، دار الكتب العلمية.
- حاشية الشهاب على البيضاوي، للشيخ شهاب الدين أحمد بن محمد الخفاجي رحمه الله (١٠٦٩ھ)، دار الكتب العلمية.
- حاشية الصاوي على تفسير جلالين، للعلامة احمد بن محمد الصاوي رحمه الله (١٢٤١ھ)، دارالكتب العلمية.
- حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح، للإمام أحمد بن محمد الطحطاوي رحمه الله (١٢٣١ھ)، قديمي كتب خانه.
- حجة الله البالغة، للإمام الكبير الشاه ولي الله أحمد بن عبدالرحيم دهلوي رحمه الله (١١٧٦ھ)، قديمي كتب خانه.
- حلبي كبير(غنية المتملي في شرح منية المصلي)، للشيخ إبراهيم بن محمد الحلبي رحمه الله (٩٥٦ھ)، سهيل الكيدمي.
- خلاصة تذهيب تهذيب الكمال، للعلامة صفي الدين الخزرجي رحمه الله (بعد:٩٢٣ھ)، مكتب المطبوعات الإسلامية.
- دلائل النبوة، لأبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله (٤٥٨ھ)، دار الكتب العلمية.

- رد المحتار، للفقية العلام محمد أمين بن عمر، الشهير بـ «ابن عابدين رحمه الله» (١٢٥٢هـ)، دار الثقافة والتراث.
- روح المعاني، للعلامة شهاب الدين السيد محمد الآلوسي رحمه الله (١٢٧٠هـ)، دار الكتب العلمية رحمه الله دار إحياء التراث العربي، بيروت لبنان.
- روضة الطالبين وعمدة المفتين، للإمام النووي رحمه الله (٦٧٦هـ)، المكتب الإسلامي.
- زاد المسير في علم التفسير، للإمام أبي الفرج عبدالرحمن بن علي الجوزي رحمه الله (٥٩٧هـ)، دار الكتب العلمية.
- زاد المعاد، للإمام شمس الدين محمد بن أبي بكر رحمه الله المعرف بـ «ابن القيم الجوزية» (٧٥١هـ)، مؤسسة الرسالة.
- سراج القاري، للشيخ عبدالرحيم مدظله، الجامعة القاسمية دار العلوم زكريا، بالهند.
- سنن الدار قطني، للإمام المحدث علي بن عمر الدار قطني رحمه الله (٣٨٥هـ)، دار نشرالكتب الإسلامية، لاهور.
- سنن النسائي، للإمام الحافظ أبي عبدالرحمن أحمد بن شعيب النسائي رحمه الله (٣٠٣هـ)، دار السلام.
- سنن أبي داود، للإمام الحافظ أبي داودسليمان بن الأشعب الأزدي السجستاني رحمه الله (٢٧٥هـ)، دار السلام.
- سيرأعلام النبلاء، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨هـ)، موسسة الرسالة.
- شرح الزرقاني على المواهب اللدنية، للإمام محمد بن عبدالباقي الزرقاني رحمه الله (١١٢٢هـ)، دار الكتب العلمية.
- شرح الزرقاني على المؤطا، للإمام محمد بن عبدالباقي الزرقاني رحمه الله (١١٢٢هـ)، دار الكتب العلمية.
- شرح الكرماني (الكواكب الدراري)، للإمام محمد بن يوسف الكرماني رحمه الله (٧٨٦هـ)، دار إحياء التراث العربي.
- شرح النووي على صحيح الإمام مسلم، للعلامة النووي رحمه الله (٦٧٦هـ)، دار المعرفة.
- شرح تراجم أبواب صحيح البخاري (المطبوع مع صحيح البخاري)، للإمام الشاه ولي الله رحمه الله (١١٧٦هـ)، قديمي.

- شرح صحيح البخاري، لأبي الحسن علي بن خلف، ابن بطال القرطبي رحمه الله (٤٤٩هـ)، دار الكتب العلمية.
- شرح معاني الآثار، للإمام أبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله (٣٢١هـ)، دار الكتب العلمية.
- شعب الإيمان، للحافظ ابي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله (٤٥٨هـ)، مكتبة الرشد، الرياض.
- صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، للإمام محمد بن حبان، ابن أبي حاتم البستي رحمه الله (٣٥٤هـ)، مؤسسة الرسالة.
- صحيح البخاري، للإمام أبي عبدالله محمد بن إسماعيل البخاري رحمه الله (٢٥٦هـ)، دار السلام.
- صحيح إمام مسلم، للإمام أبي الحسن مسلم بن الحجاج النيسابوري رحمه الله (٢٦١هـ)، دار السلام.
- طرح التثريب في شرح التقريب، للحافظ زين الدين عبدالرحيم بن الحسين العراقي رحمه الله (٨٠٦هـ)، دار إحياء التراث العربي، بيروت، لبنان.
- عارضة الأحوذي، لأبي بكر محمد بن عبدالله، المعروف بـ «ابن العربي المالكي رحمه الله» (٥٤٣هـ)، دار الكتب العلمية.
- عمدة القاري، للعلامة بدرالدين محمود بن أحمد العيني رحمه الله (٨٥٥هـ)، دار الكتب العلمية رحمه الله إدارة الطباعة المنيرية.
- فتح الباري، للحافظ أحمد بن علي بن حجر العسقلاني رحمه الله (٨٥٢هـ)، دار المعرفة/ دار الكتب العلمية/ دار السلام.
- فتح الباري، للإمام عبدالرحمن بن أحمد بن رجب الحنبلي رحمه الله (٧٩٥هـ)، دار الكتب العلمية.
- فتح القدير، للعلامة محمد بن علي بن محمد الشوكاني رحمه الله (١٢٥٠هـ)، دار الكتب العلمية.
- فتح القدير، للمحقق ابن الهمام، كمال الدين محمد بن عبدالواحد رحمه الله (٦٨١هـ)، المكتبة الرشيدية.

- فتح الملهم شرح صحيح الإمام مسلم، للعلامة شبير أحمد العثماني رحمه الله (١٣٦٩هـ)، دار القلم.
- فضل البارى، شيخ الاسلام علامه شبير احمد عثمانى (١٣٦٩هـ)، ادارة العلوم الشرعيه، كراچى.
- فيض الباري، للإمام المحدث الشيخ محمد أنورشاه الكشميري الهندي رحمه الله (١٢٥٢هـ)، المكتبة الرشيدية.
- فيض القديرشرح الجامع الصغير، للعلامة محمدعبدالرؤف المناوي رحمه الله (١٠٣١هـ)، دار المعرفة.
- كتاب الأم، للإمام المطلبي محمد بن إدريس الشافعي رحمه الله (٢٠٤هـ)، دار قتيبة.
- كتاب الثقات، للإمام الحافظ محمد بن حبان بن احمد أبي حاتم التميمي البستي رحمه الله (٣٥٤هـ)، دار الفكر.
- كتاب المبسوط، للإمام شمس الأئمة الفقيه أبي بكر محمد بن أحمد السرخسي رحمه الله (٤٩٠هـ)، دار الكتب العلمية.
- كشاف القناع عن متن الإقناع، للشيخ العلامة منصوربن يونس بن إدريس البهوتي رحمه الله (١٠٥١هـ) دار الفكر.
- كنزالعمال، للعلامة علاء الدين علي المتقي بن حسام الدين الهندي رحمه الله (٩٧٥هـ)، دار الكتب العلمية.
- لامع الدراري، للفقيه المحدث الشيخ رشيدأحمد الجنجوهي رحمه الله (١٣٢٣هـ)، المكتبة الإمدادية، مكة المكرمة.
- لسان العرب، للإمام جمال الدين محمد بن مكرم ابن منظور الإفريقي رحمه الله (٧١١هـ)، دار إحياء التراث العربي.
- لسان الميزان، للإمام الحافظ ابن حجرالعسقلاني رحمه الله (٨٥٢هـ)، دار البشائر الإسلامية، بيروت.
- مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، للحافظ نورالدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله (٨٠٧هـ)، دار الفكر، بيروت.

- مجمع بحار الأنوار، للعلامة محمد طاهر الهندي رحمه الله (٥٩٨٦)، مجلس دائرة المعارف العثمانية، الهند.
- مجموع الفتاوى، للإمام تقي الدين أحمد بن تيمية الحرّاني رحمه الله (٥٧٢٧)، دارالكتب العلمية.
- مختار الصحاح، للإمام محمد بن أبي بكر بن عبدالقادرالرازي رحمه الله (بعد:٥٦٦٦)، دار الكتب العلمية.
- مرقاة المفاتيح، للعلامة الشيخ علي بن سلطان محمد القاري رحمه الله (٥١٠١٤)، دار الكتب العلمية.
- مسند أبي داود الطيالسي، للإمام المحدث سليمان بن داود بن الجارود رحمه الله (٥٢٠٤)، دار الكتب العلمية.
- مسند أبي عوانة، للإمام الجليل أبي عوانة يعقوب بن إسحاق الأسفرائيني رحمه الله (٥٣١٦)، دار المعرفة، بيروت.
- مسند أبي يعلى، للإمام الحافظ أحمد بن علي بن المثنى التميمي رحمه الله (٥٣٠٧)، دار المأمون للتراث، دمشق.
- مسند أحمد، للإمام أبي عبدالله أحمد بن محمد بن حنبل الشيباني رحمه الله (٥٢٤١)، عالم الكتب.
- معارف السنن، للشيخ السيد محمد يوسف بن محمدزكريا الحسيني البنوري رحمه الله (٥١٣٩٧)، ايج ايم سعيد.
- معالم السنن، للإمام أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله (٥٣٨٨)، مطبعة العلمية، حلب.
- معجم البلدان، للامام شهاب الدين أبي عبدالله ياقوت بن عبدالله الحموي رحمه الله (٥٦٢٦)، دار إحياء التراث العربي.
- معجم الصحاح، للإمام إسماعيل بن حماد الجوهري رحمه الله (٥٣٩٣)، دار المعرفة، بيروت،لبنان.
- معرفة الصحابة، للإمام أحمد بن عبدالله المعروف بـ «أبي نعيم الأصبهاني رحمه الله» (٥٤٣٠)، دار الكتب العلمية.

- منحة الباري (تحفة الباري)، لشيخ الإسلام أبي يحي زكريا الأنصاري رحمه الله (٩٢٦ھ)، دار الكتب العلمية.
- ميزان الاعتدال في نقدالرجال، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨ھ) دار المعرفة، بيروت.
- نسيم الرياض، للعلامة شهاب الدين أحمد بن محمد الخفاجي رحمه الله (١٠٦٩ھ)، دار الكتب العلمية.
- نصب الراية لأحاديث الهداية، للعلامة جمال الدين عبدالله بن يوسف الزيلعي رحمه الله (٧٦٢ھ)، مؤسسة الريان.
- نهاية المحتاج، للإمام محمد بن أبي العباس الأنصاري الشهير بـ «الشافعي الصغير رحمه الله» (١٠٠٤ھ)، دار الفكر.
- نيل الأوطار شرح منتقى الأخبار، للشيخ محمد بن علي الشوكاني رحمه الله (١٢٥٥ھ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- هدي الساري، للحافظ ابن حجرشهاب الدين العسقلاني رحمه الله (٨٥٢ھ)، دار السلام، الرياض.
- إرشاد الساري، للإمام أبي العباس أحمد بن محمد الشافعي القسطلاني رحمه الله (٩٢٣ھ)، دار الكتب العلمية.
- إعلاء السنن، للمحدث الناقد ظفرأحمد العثماني رحمه الله (١٣٩٤ھ)، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية.
- إكمال المعلم بفوائد مسلم، للإمامة أبي الفضل عياض بن موسى اليحصبي رحمه الله (٥٤٤ھ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- إكمال تهذيب الكمال، للعلامة علاء الدين مغلطاي رحمه الله (٧٦٢ھ)، الفاروق الحديثة للطباعة والنشر.
- إكمال إكمال المعلم، للإمام أبي عبدالله محمد بن خلفة الابي المالكي رحمه الله (٨٢٧أو٨٢٨ھ)، دار الكتب العلمية.
- اختصار علوم الحديث، للحافظ أبي الفداء اسماعيل بن كثير (٧٧٤ھ)، دار الكتب العلمية.

- اعلام الموقعين، للإمام أبي عبدالله محمد بن أبي بكر رحمه الله، المعروف بـ «ابن قيم الجوزية» (٧٥١هـ)، دار الجيل.
- الاختيار لتعليل المختار، للإمام أبي الفضل عبدالله بن محمود الموصلي(٦٨٣هـ)، المكتبة الحقانية، بشاور.
- الأذكار النواوية، للإمام محي الدين يحيى بن شرف النووي رحمه الله (٦٧٦هـ)، المكتبة الإسلامية.
- الأطول، شرح تلخيص مفتاح العلوم، للعلامة إبراهيم بن محمد بن عربشاه رحمه الله (٩٤٣هـ)، دار الكتب العلمية.
- الأنساب، للإمام أبي سعيد عبدالكريم بن محمد السمعاني رحمه الله (٥٦٢هـ)، دار الجنان.
- الأوسط في السنن والإجماع والاختلاف، لأبي بكرمحمد بن إبراهيم بن المنذر النيسابوري رحمه الله (٣١٨هـ)، دار طيبة.
- البدرالساري إلى فيض الباري،للأستاذ محمد بدر عالم الميرتهي رحمه الله (١٣٨٥هـ)، المكتبة الرشيدية.
- التجريد، الموسوعة الفقهية المقارنة، للإمام أحمد بن محمد بن جعفر القدوري رحمه الله (٤٢٨هـ)، المكتبة المحمودية.
- التحريرفي أصول الفقه، للإمام العلامة المحقق الكمال بن الهمام رحمه الله (٨٦١هـ)، دار الفكر.
- التعليق الحسن على آثار السنن، للعلامة محمد بن علي النيموي رحمه الله (١٣٢٢هـ)، المكتبة الإمدادية، ملتان.
- التعليق المغني، للعلامة شمس الحق محمد بن علي العظيم آبادي رحمه الله (١٣٢٩هـ)، دار نشر الكتب الإسلامية.
- التقريروالتحبير في علم الأصول، للعلامة المحقق محمد بن محمد، ابن أمير الحاج رحمه الله (٨٧٩هـ)، دار الفكر.
- الجوهرالنقي في الردعلى البيهقي، للعلامة علاء الدين بن علي المارديني، الشهير بـ «ابن التركماني رحمه الله» (٩٤٥هـ)، دار الكتب العلمية.
- الحواشي الجديدة على الكافيه، إيج ايم سعيد، كراتشي.

- الدارية في تخريج أحاديث الهداية، للحافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله (٥٨٥٢)، بهامش الهداية، المكتبة الرحمانية.
- الدر المصون، للإمام شهاب الدين أحمد بن يوسف، السمين الحلبي رحمه الله (٥٧٥٦)، دار الكتب العلمية.
- الدر المنضود على سنن ابى داود (تقريرابوداودشريف)، مولانا محمد عاقل صاحب مكتبة الشيخ.
- السراج الوهاج على متن المنهاج، للشيخ محمد الزهري الغمراوي، دار الكتب العلمية.
- السعاية، لعلامة الهند أبي الحسنات محمد عبدالحي اللكنوي رحمه الله (٥١٣٠٤)، سهيل اكيدمي، لاهور.
- العناية، للإمام أكمل الدين محمد بن محمود البابرتي رحمه الله (٥٧٨٦)، بهامش فتح القدير، المكتبة الرشيدية.
- الفتاوي الخانية، للإمام فخرالدين حسن بن منصور الأوزجندى (٥٢٩٥)، المكتبة الرشيدية.
- الفتوحات الربانية على الأذكار النواوية، للعلامة محمدبن علان الصديقي رحمه الله (٥١٠٥٧)، المكتبة الإسلامية.
- الفيض السمائي على سنن النسائي، مجموع إفادات الإمام الرباني الشيخ رشيد أحمد الجنجوهي رحمه الله (٥١٣٢٣)، والإمام الشيخ محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله (٥١٤٠٢)، حققه: مولانا محمد عاقل، مكتبة الشيخ كراتشي.
- الكافية، للإمام العلامة جمال الدين عثمان بن عمرابن الحاجب رحمه الله (٥٦٤٦)، قديمي كتب خانه.
- الكامل في التاريخ، للإمام أبي الحسن علي بن أبي الكريم، ابن الأثير الجزري(٥٦٣٠)، دار الكتب العلمية.
- الكفاية في شرح الهداية، لمولانا جلال الدين الخوارزمي الكرلاني رحمه الله، بهامش فتح القدير، المكتبة الرشيدية.
- الكفاية في معرفة أصول علم الرواية، للإمام أبي بكر احمد بن علي الخطيب البغدادي (٥٤٦٣)، مكتبة ابن عباس.

- المبدع شرح المقنع، لأبي إسحاق إبراهيم بن محمد المقدسي رحمه الله (٨٨٤)، دار عالم الكتب.
- المحيط البرهاني، للإمام برهان الدين محمود بن صدرالشريعة ابن مازة البخاري رحمه الله (٥٦١٦)، المجلس العلمي.
- المسند المستخرج على صحيح الإمام مسلم، للحافظ أبي نعيم الأصفهاني رحمه الله (٥٤٣٠)، دار الكتب العلمية.
- المسند، للإمام أبي بكر عبدالله بن الزبيرالحميدي رحمه الله (٥٢٩١)، ت: الأستاذ حبيب الرحمن الأعظمي، دار الفكر.
- المسند، للإمام محمد بن ادريس الشافعي (٥٢٠٤)، دار الكتب العلمية.
- المطول، للعلامة سعدالدين مسعود بن عمرالتفتازاني رحمه الله (٥٧٦٢)، المكتبة الحبيبة.
- المعجم الأوسط، للإمام الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني رحمه الله (٥٣٦٠)، دار الكتب العلمية.
- المغني في ضبط أسماء الرجال، للعلامة محمد طاهر بن علي الهندي رحمه الله، (٥٩٨٦)، الرحيم أكادمي.
- الملل والنحل، للإمام أبي الفتح محمد بن عبدالكريم الشهرستاني رحمه الله (٥٥٤٨)، دار الكتب العلمية.
- المنجد في اللغة، للويس معارف، مؤسسة انتشارات دار العلم.
- النحو الوافي، لعباس حسن، دار المعارف بمصر.
- الهداية، لشيخ الإسلام برهان الدين علي بن عبدالجليل المرغيناني (٥٥٩٣)، المكتبة الرحمانية، لاهور.
- الإعراب المفصل لكتاب الله المرتل، بهجت عبدالواحد صالح، دار الفكر للنشر والتوزيع، الأردن.
- الإكمال في رفع الارتياب عن المؤتلف والمختلف في الأسماء والكنى والأنساب، للحافظ أبي نصر علي بن الوزير، ابن ماكولا رحمه الله (٥٤٧٥)، الناشر: محمد أمين دمج، بيروت، لبنان.

- الإيضاح في علوم البلاغة، للعلامة الدين محمد بن عبد الرحمن الخطيب القزويني رحمه الله (٧٣٩هـ)، المكتبة العصرية.
- آثار السنن، للعلامة محمد بن علي النيموي رحمه الله (١٣٢٢هـ)، المكتبة الإمدادية، ملتان.
- أعلام الحديث، للإمام أبي سليمان حمد بن محمد الخطابي رحمه الله (٣٨٨هـ)، مركز إحياء التراث الإسلامي.
- أماني الأحبار في شرح معاني الآثار، للشيخ محمد يوسف الكاندهلوي رحمه الله، إدارة التاليفات الأشرفية.
- أنوار المحمود على سنن أبي داود، تقريرات: شيخ الهند محمود حسن الديوبندي رحمه الله (١٣٣٩هـ)، والعلامة المحدث الكشميري الحنفي رحمه الله (١٣٥٢هـ)، والمحدث الكبير خليل أحمد السهارنفوري (١٣٤٦هـ)، والعلامة الشيخ شبير أحمد العثماني رحمه الله (١٣٦٩هـ)، جمعها: الشيخ محمد صديق النجيب آبادي، إدارة القرآن والعلوم الإسلامية.
- أوضح المسالك إلى ألفية ابن مالك، للإمام ابن هاشم الأنصاري (٧٦١هـ)، المكتبة العصرية، بيروت.
- تاريخ ابن خلدون، للعلامة عبدالرحمن بن خلدون (٨٠٨هـ)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- تاريخ أبي زرعة، للإمام الحافظ عبدالرحمن بن عمرو بن عبدالله النصري رحمه الله (٢٨١هـ). دار الكتب العلمية.
- تاريخ دمشق، للإمام الحافظ أبي القاسم علي بن الحسن رحمه الله، المعروف بـ «ابن عساكر» (٥٧١هـ)، دار الفكر.
- تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي، للإمام الحافظ السيوطي رحمه الله (٩١١هـ)، المكتبة العلمية، بالمدينة المنورة.
- تعليقات الدكتور بشار عواد معروف على تهذيب الكمال، للحافظ المزي رحمه الله، مؤسسة الرسالة.
- تعليقات شيخ شعيب الأرنؤوط على سير أعلام النبلاء للذهبي، موسسة الرسالة.
- تعليقات لامع الدراري، للشيخ المحدث محمد زكريا الكاندهلوي رحمه الله (١٤٠٢هـ)، المكتبة الإمدادية.

- تفسير الجلالين، للإمام جلال الدين محمد بن أحمد المحلي رحمه الله (٨٦٤هـ)، والإمام جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمه الله (٩١١هـ)، مؤسسة الريان.
- تفسير الخازن، للإمام علاء الدين علي بن محمد بن إبراهيم الخازن (٧٢٥هـ)، حافظ كتب خانه، كوئته.
- تفسير الضحاک، للإمام الضحاک بن مزاحم البلخي الهلالي رحمه الله (١٠٥هـ)، جمع: الدكتور محمد شكري، دار السلام.
- تفسير غرائب القرآن، للعلامة الحسن بن محمد النيسابوري رحمه الله (٨٥٠هـ)، بهامش تفسير الطبري، دار المعرفة.
- تقريرات الرافعي، حاشية ردالمحتار، للعلامة عبدالقادر بن مصطفى بن عبدالقادر الرافعي رحمه الله، دار الثقافة والتراث.
- تلخيص المستدرک، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله (٧٤٨هـ)، دار الكتب العلمية.
- تلخيص المفتاح، لجلال الدين محمد بن عبدالرحمن الخطيب القزويني رحمه الله (٧٣٩)، مكتبه شركت علميه.
- تنوير الأبصار، لشيخ الإسلام محمد بن عبدالله بن أحمد الخطيب التمرتاشي رحمه الله (١٠٠٤هـ)، دار الثقافة والتراث.
- توضيح المشتبه، للإمام الحافظ الذهبي رحمه الله ٧٤٨هـ)، دار الكتب العلمية.
- تهذيب تاريخ دمشق، للشيخ عبدالقادر بدران (١٣٤٦هـ)، دار المسيرة.
- جامع التحصيل في أحكام المراسيل، للحافظ صلاح الدين أبي سعيد بن خليل العلائي (٧٦١هـ)، عالم الكتب.
- جامع المسانيد والسنن، للإمام الحافظ أبي الفداء إسماعيل بن كثير (٧٧٤هـ)، دار الكتب العلمية.
- جامع المسانيد، للإمام أبي المؤيد محمد بن محمود الخوارزمي رحمه الله (٦٦٥هـ)، المكتبة الحنيفة، كوئته.
- جمع الجوامع، للإمام جلال الدين عبدالرحمن بن أبي بكر السيوطي رحمه الله (٩١١هـ)، دار الكتب العلمية.
- حاشية الشيخ محمد المحدث التهانوي رحمه الله على النسائي، قديمي كتب خانه.

- حاشية للإمام الحافظ جلال الدين السيوطيؒ (٩١١ھ)، على النسائي، قديمي كتب خانه.
- حاشية الإمام أبي الحسن محمد بن عبدالهادي السنديؒ (١١٣٨ھ)، على النسائي، قديمي كتب خانه.
- دررالحكام في شرح غرر الأحكام، لمنلاخسروالحنفيؒ (٨٨٥ھ)، ميرمحمد كتب خانه.
- دراية النحو، شرح هدية النحو، قديمي كتب خانه.
- سنن الدارمي، للإمام الحافظ عبدالله بن عبدالرحمن الدارمي السمرقنديؒ (٢٥٥ھ)، قديمي كتب خانه.
- سنن سعيد بن منصور، للإمام الحافظ سعيد بن منصوربن شعبة الخراساني المكيؒ (٢٢٧ھ)، دار الكتب العلمية.
- شرح ابن عقيل على ألفية ابن مالک، لبهاء الدين بن عبدالله، ابن عقيل القرشي (٧٦٩ھ)، قديمي.
- شرح الأشموني على الألفية، لأبي الحسن علي بن محمد بن عيسى (٩٠٠ھ)، دار الكتب العلمية.
- شرح الجامي، لملا عبدالرحمن الجاميؒ (٨٩٨ھ)، المكتبة الرشيدية.
- شرح الرضي على الكافية، لرضي الدين محمد بن الحسن الأستراباذي (٦٨٦ھ)، مكتبة المنار، كولته.
- شرح الزيادات، للفقيه فخرالدين حسن بن منصور، المعروف بـ «قاضي خان» (٥٩٢ھ)، المجلس العلمي.
- شرح جميل الزجاجي، لأبي الحسن علي بن مومن، ابن عصفور الإشبيلي. (٦٦٩ھ)، دار الكتب العلمية.
- شرح شيخ الإسلام على صحيح البخاري، بالفارسية، من أحفاد الشيخ عبدالحق المحدث الدهلويؒ (١٠٧٣ھ)، هامش تسير القاري، المكتبة الرشيدية.
- شرح عقود رسم المفتي، للعلامة محمد أمين بن عمر، ابن عابدين الشاميؒ (١٣٥٢ھ)، مكتبة البشرى.

- شواهد التوضيح والتصحيح لمشكلات الجامع الصحيح، للإمام جمال الدين محمد بن عبدالله، ابن مالک النحوي (٥٦٧٢)، مطبع أنوار أحمدي، إله آباد.
- عدة السالک إلى تحقيق أوضح المسالک، للشيخ محمد محي الدين عبدالحميد رحمه الله، المكتبة العصرية، بيروت.
- علل الحدث، للإمام الحافظ أبي محمد عبدالرحمن بن أبي حاتم رحمه الله (٥٣٢٧)، دار ابن حزم.
- عمدة الحفاظ، للشيخ أحمد بن يوسف، المعروف بـ «السمين الحلبي» (٥٧٥٦)، دار الكتب العلمية.
- غاية التحقيق، شرح الكافية، للشيخ صفي بن نصر النحوي رحمه الله مطبع فتح الكريم، بمبئى.
- فتح العزيزشرح الوجيز، للإمام أبي القاسم عبدالكريم بن محمد الرافعي رحمه الله (٥٦٢٣)، شركة من علماء الأزهر.
- فتح المالک بتبويب التمهيد، للإمام يوسف بن عبدالله بن عبدالبر الأندلسي رحمه الله (٥٤٦٣)، دار الكتب العلمية.
- فواتح الرحموت، للعلامة عبدالعلي محمد بن نظام الدين الكنوي رحمه الله (٥١٢٢٥)، دار الكتب العلمية..
- قواعد في علوم الحديث، للعلامة ظفر أحمد العثماني رحمه الله (٥١٣٩٤)، ت: عبدالفتاح أبو غدة، إدارة القرآن.
- كتاب الآثار، برواية الإمام محمد بن الحسن الشيباني رحمه الله (٥١٨٩)، المكتبة الإمدادية، ملتان.
- كتاب الثقات، للإمام الحافظ محمد بن حبان التميمي رحمه الله (٥٣٥٤)، دائرة المعارف العثمانية، بحيدر آباد الدكن.
- كتاب الجمع بين رجال الصحيحين، للإمام الحافظ أبي الفضل محمد بن طاهربن علي المقدسي، يعرف بـ «ابن القيسراني رحمه الله» (٥٥٠٧)، دائرالمعارف النظامية.
- كتاب الضعفاء الكبير، للحافظ أبي جعفرمحمد بن عمر والعقيلي رحمه الله (٥٣٢٢)، دار صادر.

- كتاب العين، للإمام خليل بن أحمد الفراهيدي البصري رحمه الله (١٧٥ھ)، مؤسسة دار الهجرة.
- كتب الفهرست، لأبي الفرج محمد بن أبي يعقوب الوراق، المعروف بـ «النديم» (٣٨٠ھ)، نور محمد.
- كتاب الكنى والأسماء للشيخ العلامة أبي بشر محمد بن أحمد بن حماد الدولابي رحمه الله (٣١٠ھ)، المكتبة الآثرية.
- كتاب المجروحين، للإمام الحافظ محمد بن حبان التميمي رحمه الله، (٣٥٤ھ)، دار الصميعي.
- كشف الأستار عن زوائد البزار، للحافظ نورالدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله (٨٠٧ھ)، مؤسسة الرسالة.
- كليات أبي البقاء للعلامة القاضي أبي البقاء أيوب بن السيد شريف موسى رحمه الله (١٠٩٤ھ)، دار الإشاعة العربية.
- لمعات التنقيح، للشيخ الإمام عبدالحق المحدث الدهلوي رحمه الله (١٠٥٢ھ)، مكتبة المعارف العلمية.
- مجمع الأنهر، للفقية عبدالرحمن بن محمدالكليبولي، المدعو بـ «شيخ زاده» (١٠٧٨ھ)، مكتبة المنار.
- مختصر اختلاف العلماء، لأبي جعفر أحمد بن محمد بن سلامة الطحاوي رحمه الله (٣١٤ھ)، دار البشائر الإسلامية.
- مختصر المعاني، للعلامة سعيد الدين مسعود بن عمر التفتازاني رحمه الله (٧٩٢ھ)، قديمی کتب خانه.
- مدارک التنزيل وحقائق التأويل، لأبي البركات عبدالله بن أحمد بن النسفي (٧١٠ھ)، دار ابن كثير.
- مراقي الفلاح، لأبي الإخلاص حسن بن عمار بن علي الشرنبلالي رحمه الله (١٠٦٩ھ)، قديمي كتب خانه.
- مسلم الثبوت، للإمام القاضي محب الله بن عبدالشكور البهاري رحمه الله (١١١٩ھ)، دار الكتب العلمية.

- مسوى مصفى شرح مؤطا، للإمام الشاه ولي الله المحدث الدهلوي رحمه الله (١١٧٦هـ)، مير محمد كتب خانه.
- مشكلات القرآن، للإمام المحدث العلامة الكشميري الهندي رحمه الله (١٣٥٢هـ)، إدارة التاليفات الأشرفية.
- معجم الأدباء للإمام المؤرخ أبي عبدالله ياقوت بن عبدالله الحموي رحمه الله (٦٢٦هـ)، مؤسسة المعارف.
- معجم المصطلحات الحديثية، للسيد عبدالماجد الغوري، مكتبة زمزم للطباعة والنشر.
- معجم النحو والصرف، لعبد الغني الدقر، المكتبة المحمودية، كوئته.
- معرفة السنن والآثار، للإمام دبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي رحمه الله (٤٥٨هـ)، دار الكتب العلمية.
- معرفة أنواع علم الحديث، للإمام أبي عمروعثمان بن عبدالرحمن الشهرزوي رحمه الله (٦٤٣هـ)،عباس أحمد الباز.
- مغني اللبيب، للإمام جمال الدين عبدالله بن يوسف بن هشام الأنصاري رحمه الله (٧٦١هـ)، قديمي كتب خانه.
- مغني المحتاج،لشمس الدين محمد بن الخطيب الشربيني رحمه الله (٩٧٧هـ)،دار الفكر.
- مفتاح العلوم، لأبي يعقوب يوسف بن محمد بن علي السكاكي رحمه الله (٦٢٦هـ)، دار الكتب العلمية.
- مقايس اللغة، لأبي الحسين أحمد بن فارس بن زكريا (٣٩٥هـ)، دار الحديث القاهرة.
- مكمل إكمال الإكمال، للإمام أبي عبدالله محمد بن السنوسي الحسيني رحمه الله (٨٩٥هـ)، دار الكتب العلمية.
- منهاج الطالبين وعمدة المفتين، للإمام أبي زكريا النووي رحمه الله (٦٧٦هـ)، دار المعروفة.
- موارد الظمآن إلى زوائد ابن حبان، للحافظ نورالدين علي بن أبي بكر الهيثمي رحمه الله (٨٠٧هـ)، دار الكتب العلمية.
- مواهب الجليل لشرح مختصر خليل، لأبي عبدالله محمد الطرابلسي الحطاب رحمه الله (٩٥٤هـ)، دار عالم الكتب.

- موسوعة النحو والصرف والإعراب، للدكتور إميل بديع يعقوب، المكتبة المحمودية، كوئته.
- موسوعة الرجال الكتب التسعة، للدكتور عبدالغفار سليمان البغدادي والسيد كردي حسن، دار الكتب العلمية.
- نزهة النظر في توضيح نخبة الفكر، للحافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله (٥٨٥٢)، ت: نور الدين عتر، الرحيم أكادمي.
- وفيات الأعيان، لأبي العباس أحمد بن محمد، ابن خلكان (٥٦٨١)، دار صادر.
- هداية النحو، قديمي كتب خانه.

******